ПОРЕДИЦА ХРОНИКА

ТЕОДОР МОМЗЕН

РИМСКА ИСТОРИЯ

ПРОЗОРЕЦ

ПОРЕДИЦА „ХРОНИКА“

ТЕОДОР МОМЗЕН

РИМСКА ИСТОРИЯ

ПРОЗОРЕЦ

© Борис Минков, Ваня Пенева, превод
© Буян Филчев, художник на корицата
© ИК „Прозорец“ ЕООД,
всички права запазени

ISBN 954-733-422-0

Theodor Mommsen
RÖMISCHE GESCHICHTE
PHAIDON - VERLAG - WIEN

Теодор Момзен
РИМСКА ИСТОРИЯ

превод: Борис Минков, Ваня Пенева
научни редактори: Роман Томов,
Маргарита Стоичкова, Деляна Ботева
редактор: Марта Владова
художник на корицата: Буян Филчев
коректор: Станка Митрополитска
компютърен дизайн: Силвия Янева
печат: ИНВЕСТПРЕС АД

ИК „Прозорец“ ЕООД
тел.: 02 9830485, факс: 02 9830486
e-mail: office@prozoretz.com

КЪМ БЪЛГАРСКОТО ИЗДАНИЕ НА ТЕОДОР МОМЗЕН

„Римска история“ на Теодор Момзен отдавна е станала класика в историческата наука. Тя е превеждана и преиздавана на много езици. Има и редица съкратени издания. Българското издание е превод на съкратения вариант на големия немски класически филолог Едуард Норден. В този си вариант книгата е на Момзен-Норден. Това съкращение е едно от най-сполучливите, тъй като Норден е сред най-големите специалисти по антична художествена проза. Той има и специално изследване в тази област. В съкращението си е подбрал най-доброто, може да се каже, вечното от Момзен. Направил е „Римска история“ четивна и атрактивна. От специализирано изследване, каквато е била в началото, Норден е изградил блестящо историческо повествование. В този смисъл книгата е еднакво важна както за историците, тъй и за читателите на художествена историческа проза. Едновременно с това тя е ориентирана към широк кръг читатели. Малцината специалисти би следвало да се справят с пълното изследване на Момзен в оригинал. В този си вид „Римска история“ има за цел да сближи българската култура с големите извори на европейската култура. И наистина у нас много се говори за приобщаването на България към Европа. В този план е добре освен „Европа“ като географско понятие да се има предвид „Европа“ като културно понятие. В основата на европейската културна традиция не малък дял има историографията, към която принадлежи и „Римска история“ на Теодор Момзен. Нашето издание е опит да се сближи българската културна общественост с дълбоките източници на европейската традиция, в която значително място заема Римската империя. Достатъчно е да се посочи римската правна традиция, римското строителство и въобще римската цивилизация, която влиза като трайна база на европейското мислене. Всичко това е големият мит за Европа от времето на Ренесанса насам. Двама големи историографи, Едуард Гибън и Теодор Момзен, създават модерното разбиране за римската история. Момзен пише допълнението към „Историята на залеза и упадъка на Римската империя“ на Гибън. Момзен блестящо изгражда историята на Римската патрицианска република от времето на малкото селище Рим до превръщането му в световна държава. „Римска история“ започва с основаването на града и завършва с прочутата апология на Цезар. Всичко това — политически и военни събития — е съчетано с блестящата

характеристика на римските мъже, които го осъществяват. Описани са греховете на Рим. Обществените противоречия на групите в римското общество и жестокостите, до които стигат те, борейки се помежду си. Във варианта на Норден книгата е добила драматична плътност. Това е книга събитие в немската и световната историография и ние се надяваме, че тя ще бъде събитие и в нашия културен живот, събитие, което ще сближи българската духовност с истинската европейска духовност.

Роман Томов

Книга първа

ОТ НАЙ-РАННИТЕ ПОСЕЛЕНИЯ ДО ОСНОВАВАНЕТО НА РЕПУБЛИКАТА

Глава I

ВЪВЕДЕНИЕ

Разнообразно разчлененото вътрешно море, врязано дълбоко в земната твърд, образува най-големия залив на океана и ту стеснено от острови и вдаваща се напред суша, ту разпростиращо се в ширина, дели и свързва трите части на Стария свят. Още в дълбока древност около него се заселват племена, които, макар и принадлежащи към различни раси в етнографско отношение и намиращи се в различни степени на развитие, представляват исторически едно цяло. Това историческо цяло, неудачно наречено история на Стария свят, в действителност не е нищо друго освен културната история на Средиземноморието, която протича в четири големи стадия на развитие — история на коптското или египетското племе по южното крайбрежие, тази на арамейската или сирийска нация, която заема източното крайбрежие и се простира дълбоко в континентална Азия до реките Тигър и Ефрат, и историята на народите-близнаци — елините и италийците, на които са отредени европейските брегове на Средиземно море. Вярно е, че в началото на историята си тези племена са свързани с други исторически и народностни кръгове, но скоро всяко от тях поема собствения си, отделен път. Чуждите или близки по произход племена обаче, които живеят около този голям кръг — берберите и негрите в Африка, арабите, персите и индусите в Азия, келтите и германите в Европа, — са влизали в многообразен досег със средиземноморските жители, но нито са оказвали значително влияние върху развитието им, нито самите те са били обект на такова влияние; и доколкото въобще е възможно очертаването на културни кръгове, ще разгледаме в цялост само този, чиито върхови изяви са свързани с имената Тива, Картаген, Атина и Рим. След като всяка от изброените четири нации е постигнала по свой път самобитна и велика цивилизация, те основно и богато са преработили и доразвили в най-различни взаимовръзки помежду си всички елементи на човешката природа, докато и този кръг е бил запълнен, докато нови народности, дотогава само приижащи на вълни към земите на средиземноморските държави, заливат двата бряга, разделят южния от северния и преместват центъра на цивили-

зацията от Средиземно море към бреговете на Атлантическия океан. Така старата история се отделя от новата не просто случайно и хронологично — това, което наричаме нова история, е всъщност съграждане на нов културен кръг; свързан в много от етапите на развитието си със залязващата или вече залязла цивилизация на Средиземноморието, както тя самата е свързана с най-старата индогерманска, но като нея е предопределена да проправи собствена пътека и да изпита в пълна степен щастието и мъката на народите. И на нея е съдено да изживее епохи на възмъжаване, разцвет и старост, ощастливяващи творчески усилия в религията, държавата и изкуството, безгрижна наслада от постигнатото материално и духовно благосъстояние, а с времето може би и пресъхването на творческата сила в преситеното задоволство от постигнатата цел. Но и тази цел е временна; и най-великолепната система на цивилизация има свои предели, в които да изпълни предназначението си, но с човешкия род това не става никога, тъй като, когато му се струва, че е постигнал целта, старата задача застава пред него на по-широка основа и в по-висш смисъл.

Нашата задача е да представим последния акт на онази голяма световноисторическа драма, старата история на средния измежду трите полуострова на Северния континент, които се врязват в Средиземно море.

Тук трябва да бъде разказана историята на Италия, а не историята на Рим. Макар че според формалното държавно право общината на Рим е постигнала господство първо над Италия, а после над света, в никакъв случай не е основателно да се твърди това в по-общ исторически смисъл и процесът, който сме свикнали да наричаме покоряване на Италия от римляните, е много повече от обединяване в една държава на всички племена на италийците, от които римляните са наистина най-силното, но все пак само едно разклонение.

Италийският полуостров споделя с гръцкия умерените температури и здравия въздух в средновисоките планини и, общо взето, в долините и равнините. В крайбрежието той му отстъпва — преди всичко липсва богатото на острови море, което е направило елините морска нация. Италия обаче превъзхожда съседката си с богатите речни равнини и плодородните, богати на паша планински склонове, нужни за нейното земеделие и скотовъдство. Тази хубава като Гърция страна напряга и възнаграждава силите на човека и разкрива пред неспокойния дух богати възможности да потърси пътя си не далеч, а пред спокойния, мирен труд и печалба у дома. Ала ако гръцкият полуостров е обърнат на изток, то Италия е обърната на запад. Както епирските и акарнянските брегове за Елада, така апулийските и месапийските — за Италия, са от второстепенно значение и ако областите, решаващи

за историческото развитие на Гърция — Атика и Македония, — гледат на изток, Етрурия, Лаций и Кампания в Италия гледат на запад. Следователно двата толкова близко съседни и почти побратимени полуострова са си обърнали гръб и макар че Акрокераунските планини могат да се видят от Отранто и с невъоръжено око, италийците и елините открай време са поддържали разнообразни и тесни контакти по всички други пътища, само не и по най-близкия — този през Адриатическо море. И тук, както толкова често, географското разположение предначертава историческото призвание на народите — двата могъщи ствола, от които израства цивилизацията на Стария свят, хвърлят както сенките, така и семената си: единият на изток, другият — на запад.

Глава II

НАЙ-СТАРИТЕ ПОСЕЛЕНИЯ В ИТАЛИЯ

Най-старите италийски племена

Никакви свидетелства, дори с легендарен характер, не са запазени за първите поселения на човешкия род в Италия; в древността се е приемало, че там, както и навсякъде, първото население е изникнало от самата земя. Решението за произхода на различните раси и техните генетични връзки с различните климати задължително трябва да бъде предоставено на естествоизследователите. Исторически не е нито възможно, нито важно да се установи дали най-старото доказано население на една страна е автохтонно или се е преселило отдругаде. Историкът обаче е длъжен да изясни последователното наслагване на народности, за да проследи, доколкото е възможно, назад във времето възхода от бедна към богата култура и потискането на варварските или дори на по-малко развитите племена от тези, които стоят на по-висок етап от тях. Италия е извънредно бедна на паметници от първобитната епоха и в това отношение значително се отличава от другите културни области. Според постиженията на немските изследователи на древността в Англия, Франция, Германия и Скандинавия, преди там да уседнат индогерманските племена, е обитавал или по-скоро скитал народ с вероятен чудски произход, който се е изхранвал с лов

и риболов, изработвал е оръдия на труда и предмети за бита от камък, глина и кост, правел е украшения от животински зъби и кехлибар, но не е познавал нито земеделието, нито обработката на металите. По сходен начин индогерманите в Индия са предхождани от тъмнокожо население с по-слабо развита култура. В Италия не се откриват следи от прогонени народности, каквито например са фините и лапите в келтско-германската област или черните племена в индийските планини, нито има доказателства за съществуването на изчезнало праплеме, каквото категорично се разкрива чрез характерните скелети, от местата за хранене и гробниците през така наречената каменна ера на германската древност. Досега не е излязло наяве нищо, което да ни дава основание да приемем, че съществуването на човешкия род в Италия е по-старо от обработването на земята и топенето на металите. И ако наистина човешкият род някога е обитавал Италия на примитивното културно стъпало, което обикновено наричаме варварство, то чисто и просто всяка следа за това е заличена.

Елементите на старата история са народностните единици — племената. Сред онези, които срещаме по-късно в Италия, за едни, като например елините, е исторически доказано, че са преселници, а за други, като бретиите и обитателите на Сабинската област — че са изгубили своята националност. След като изключим гореспоменатите, остават някои племена, чиито преселения не могат да се докажат със свидетелствата на историята, а само априори, чиято националност вероятно не е претърпяла дълбоки преобразувания под външен натиск. Именно тяхната национална специфика трябва тепърва да се установява чрез методите на историческото изследване. Ако при това разчитаме единствено на безпорядъка в имената на народите и на разрушените уж исторически доказателства, съставени и затвърдени от малкото използваеми бележки на цивилизовани пътешественици и от голям брой безсъдържателни сказания, създадени без усет към легендата и историята, то задачата би трябвало да се отхвърли като безнадеждна. Съществува още един извор на информация, който наистина предоставя само фрагменти, но те поне са автентични; това са местните езици на племената, населявали Италия от незапомнени времена. Те са станали част от народа и са се утвърдили чрез него. Самобитността им е толкова дълбоко вкоренена, че не е могла да бъде напълно заличена от следващата култура. Макар че само един от италийските езици е напълно познат, от много други са запазени достатъчно следи, за да дадат основа на историческото проучване на племенното различие или на племенното родство и тяхната степен между отделните езици и народи.

Изследването на езика ни позволява да различим три италийски

праплемена: япиги, етруски и италийци, като последното се дели на два основни клона: латински основен език и наречие, към което принадлежат диалектите на умбрите, марсите, волските и самнитите.

Преселение на индогерманите

Родината на индогерманското племе е западната част на Средна Азия; оттам то се е разселило отчасти в югоизточна посока през Индия и отчасти в северозападна към Европа. Трудно е с по-голяма точност да се установи прародината на индогерманите. Във всеки случай тя трябва да е била разположена във вътрешността на континента, тъй като нито едно от наименованията за море не съвпада в азиатския и европейския клон на индогерманския език. Някои следи насочват вниманието ни към поречието на Ефрат, така че по забележителен начин прародината на двете най-важни племена с развита култура, индогерманското и арамейското, пространствено почти съвпада, което е потвърждение за общност и между тези два народа, макар че доказателстата за подобна близост лежат далеч извън познатата ни културна и езикова история. По-точна локализация е невъзможна, както е невъзможно да се проследят отделните племена при техните по-нататъшни преселения. Вероятно след отделянето на индите европейският клон на индоевропейците е останал известно време в Персия и Армения, тъй като по всичко личи, че тук е люлката на земеделието и лозарството. Ечемикът и пшеницата произхождат от Месопотамия, домът на лозата е южно от Кавказ и Каспийско море; пак там са култивирани сливата, орехът и другите по-лесно вкореняващи се плодни дръвчета. Забележително е и това, че при повечето европейски племена — латините, келтите, германите и славяните, наименованието за море е общо, следователно преди разделянето си те вероятно са стигнали до крайбрежието на Черно или Каспийско море. По кой път италийците са стигнали оттам до Алпите и къде са пребивавали още докато са били обединени с елините, може да се отговори едва когато се реши по кой път, дали през Мала Азия или през поречието на Дунав, елините са достигнали Гърция. Това, че италийците, също като индите, са дошли от север на своя полуостров, трябва да се смята за доказано. Пътят на умбрийско-сабелското племе по средното било на италийските планини в посока от север към юг може съвсем ясно да се проследи; последните му фази принадлежат напълно към историческото време. По-малко познат е пътят, по който поема латинското преселение. Навярно то се е движело в аналогична посока по продължение на западното крайбрежие много преди да потеглят първите сабел-

ски племена — водата покрива височините едва когато низините са вече залети и само ако приемем, че латинските племена вече са били уседнали на брега, можем да си обясним факта, че сабелите се задоволяват със суровите планини и едва по-късно при благоприятна възможност се врязват между латинските народи. От определени езикови явления, всяко от които е резултат и свидетелство на едно историческо събитие, може с пълна сигурност да се приеме, че от общия майчин скут на народите и езиците се е отделило едно племе, от което по-късно са произлезли гърците и италийците. Италийците се разделят на западен и източен клон, от източния се обособяват умбрите и оските. Наистина историята на езика, а още по-малко интуитивните обяснения не са в състояние да покажат къде и кога се осъществяват тези разделения, от които най-ранното без съмнение е настъпило далеч преди прародителите на италийците да прекосят Апенините. Сравнението на езиците, прецизно и предпазливо проведено, може да предостави приблизителна картина на културното равнище на народа, в чиито недра се обособяват отделните племена, а с това да ни разкрие наченките на историята, която не е нищо друго освен развитието на цивилизацията. Защото именно при създаването си езикът е точен отпечатък и орган на постигнатото културно ниво; големите технически и морални революции са запазени там като в архив, от който бъдещето не пропуска да почерпи информация за онези времена, от които не са запазени непосредствени следи.

Тясното родство между гърци и италийци не може да остане незабелязано не само в земеделието, а и във всички други области на най-древната човешка дейност. Гръцката къща, както я описва Омир, малко се различава от тази, която е характерна за Италия — същинската част, а първоначално цялото вътрешно пространство на латинската къща е атриумът, т.е. тъмните покои с домашен олтар, брачно ложе, маса за хранене и огнище; такъв е и Омировият мегарон с домашен олтар, огнище и опушен таван. Не може да се каже същото за корабостроенето. Ладията с гребла е старо индогерманско откритие; напредъкът към корабоплаване с платна също не може да се причисли към гръко-италийския период, тъй като цялата мореплавателна терминология на гърците и италийците не е отделна за двата народа, а е общоиндогерманска. Прастарият италийски обичай на общото обедно хранене на селяните е сравнен от Аристотел с критските сиситии; произходът и на двата обичая е свързан с мита за въвеждането на земеделието и тук най-старите римляни имат общи черти с критяните и лаконите, защото те не се хранят полегнали на ложе, както е обичайно по-късно и при двата народа, а седнали. Облеклото на италийците и гърците също е приблизително еднакво, защото туниката напълно

съответства на хитона, а тогата не е по-различна от богато надиплен химатион. Дори в толкова променливото военно дело общо за двата народа е най-малкото това, че двете главни нападателни оръжия са метателното копие и лъкът, което при римляните е ясно изразено в двете най-стари наименования за войници (pilumni — arquites), и че тези оръжия са предназначени за най-стария вид бой, който няма нищо общо с ръкопашния.

Така в езика и обичаите на гърците и италийците се очертава сходство във всичко, което се отнася до материалната основа на човешкото съществуване. Най-старите задачи, които земята поставя пред хората, са решени от двата народа заедно още по времето, когато те са образували едно цяло.

Вътрешна противоположност между италийци и гърци

По друг начин стоят нещата в духовната област. Великата задача на човека да живее в осъзната хармония със себе си, с подобните си и с цялата общност допуска толкова много решения, колкото човешки поселища има по Божия свят — и тази, а не материалната, е областта, в която характерите на индивидите и народите се различават. В гръко-италийския период все още са липсвали подбудите, които предизвикват появата на това вътрешно противоречие. Едва с разделението на елини и италийци се разкрива онова дълбоко духовно различие, което продължава да се проявява и до ден днешен. Семейството и държавата, религията и изкуството са толкова специфични в Италия и Гърция, толкова национално развити, че общата основа, на която и в това отношение стъпват двата народа, е на места изцяло забулена и скрита от погледа ни. Елинът жертва общото пред единичното — нацията пред общината, общината пред гражданина. Негов идеал е красивият и безгрижен живот, което твърде често означава само сладко безделие. Политическото развитие на Елада се състои в задълбочаването на първоначалната самостоятелност на отделните области, а покъсно дори във вътрешното разпадане на общината; религиозните възгледи на елините първо превръщат боговете в хора, а след това отричат боговете, освобождават телата в публичните игри на голите момчета и дават свобода на мисълта в цялото ѝ великолепие и плодотворност. Римлянинът възпитава сина си в страх пред бащата, гражданина в страх пред господаря, всички в страх пред боговете, той нищо не изисква и нищо не почита освен полезното дело и принужда-

ва всеки гражданин да изпълва всеки миг на краткия си живот с неуморна работа. Той задължава дори момчетата целомъдрено да покриват телата си, а който иска да бъде различен от другите, е лош гражданин. За римлянина държавата е всичко и нейното разширяване е единственият позволен висш стремеж. Кой би могъл мислено да проследи назад във времето тези остри противоречия до изходното единство на двата народа, което подготвя и определя развитието им?

Всичко, което може да се определи като патриархален елемент в държавата, почива и в Гърция, и в Италия на една и съща основа. Преди всичко тук става дума за честния, добродетелен характер на обществения живот, който налага моногамия на мъжа и тежко наказва прелюбодейството на жената и който чрез високото положение на майката в домашния кръг признава равностойността на двата пола и светостта на брака. Докато за италийците е характерна суровата и несъобразяваща се с човешката личност власт на мъжа в брака и особено над децата, това е чуждо на гърците. Именно в Италия традиционната подчиненост се е превърнала за първи път в регламентирано от закона робство. По същия начин пълното безправие на слугата, заложено в същността на робството, е запазено от римляните с безмилостна строгост и е развито във всичките си следствия; в противоположност на това гърците рано въвеждат практически и законови облекчения и например бракът между роби бива признат за законна връзка.

Родът е изграден от семейства, той е общност от потомците на един и същи родоначалник. А от рода при гърците и италийците произхожда устройството на държавния живот. Докато в политически по-слабо развитата Гърция родовият съюз съхранява корпоративната си сила, която противостои на държавата, далеч напред в историческото време, италийската държава веднага след изграждането си неутрализира родовете — тя се изгражда не като общност на родове, а като общност на граждани. Въпреки силата на рода в Гърция индивидът много по-рано и по-пълно стига до вътрешна свобода и своеобразно развитие, отколкото в Рим, което проличава ясно при двата народа в напълно различното развитие на първоначално еднотипните лични имена. В по-старите гръцки имена родовото име много често се прибавя като прилагателно към личното име, докато, обратното, още на римските учени е известно, че техните предци са носили първоначално само едно име, което по-късно се утвърждава като лично или малко. В Гърция прилагателното родово име изчезва рано, не е случайно, че не само при римляните, а въобще при италийците то се превръща в главното име, така че същинското собствено име му се подчинява като първо име. Сякаш ограниченият, постоянно намаляващ брой на италийските и особено на римските лични имена, тяхната смислова бедност в сравнение с многозначните, поетични гръцки имена ясно

ни показва черти от същността на нацията — стремеж към уеднаквяване у римляните и свободно развитие на личността у гърците.

Основите на римското държавно устройство — царска институция, сенат и народно събрание, което само утвърждава или отхвърля внесени от царя или сената предложения, едва ли са отразени някъде поточно от описанието, което прави Аристотел на старата държавна уредба на Крит. И при двата народа кълновете на по-големите държавни съюзи лежат в побратимяването на отделни държави или в сливането на няколко, до момента самостоятелни племена (Symmachie, Synoikismos). Още по-голяма важност добива това фундаментално сходство между елинската и италийската политика, като се вземе предвид фактът, че то не се разпростира върху останалите индогермански племена; например уредбата на германската община в никакъв случай не изхожда, както е при гърците и италийците, от изборната царска власт.

В религията не е по-различно. И в Италия, и в Елада в основата на народните вярвания лежи общото богатство от символни и алегоризирани възгледи за природата. На него се опира аналогията между римския и гръцкия свят на богове и духове, която ще стане особено важна в по-късните стадии на развитие. Не случайно култовете на двете страни съвпадат и в многобройните отделни проявления, като например в образите на Зевс-Диовис и на Хестия-Веста, в понятието за свещено пространство (τέμενος, templum), в някои жертвоприношения и религиозни церемонии. Все пак в Елада и Италия култовете се оформят дотолкова своеобразно, че от общото старо наследство се запазва съвсем малко в разпознаваема форма и то в повечето случаи е или неразбрано, или погрешно разбрано. Не би и могло да бъде по друг начин, защото както в самите народи се изявяват големите противоположности, които са били само загатнати през гръко-италийския период, така и в тяхната религия се раздалечават понятия и образи, които дотогава са били едно цяло. Всеки древен селянин е можел да изрази своите впечатления от гонещите се по небето облаци чрез образа на куче, изпратено от боговете да събере подплашените крави от стадото; гъркът обаче забравял, че кравите всъщност били облаци, и превръщал създадения само за единични случаи син на божествената кучка в ловък пратеник на боговете, готов на всякакви услуги.

Когато в планините удари гръм, гъркът вижда Зевс да мята копие от Олимп. Когато синьото небе отново се усмихне, той се вглежда в искрящите очи на дъщерята на Зевс, Атина. Образите, които е създал, оживяват пред него с такава сила, че скоро започва да вижда в тях единствено озарените с блясъка на природната сила хора, които той свободно създава и пресътворява според законите на красотата. Съвсем по друг начин, но не с по-малка сила се разкрива дълбоката рели-

гиозност на италийското племе, което здраво се придържа към същността и не позволява на формата да я засенчва. Както гъркът вдига очи към небето при жертвоприношение, така римлянинът покрива главата си, защото едната молитва е съзерцание, а другата — мисъл. Той почита в цялата природа духовното и всеобщото; всяко създание — от човека до дървото, от държавата до килера, има възникващ и умиращ с него дух, всеки материален обект има свое отражение в духовния свят — мъжа в мъжкия гений, жената в женствената Юнона, границата в Термин, гората в Силван, новата година във Вертумн и така нататък, всекиму според вида. Одушевяват се дори отделни действия на трудовия живот; например в молитвата на селянина бива призоваван духът на угарта, на нивата, на оранта, на сеитбата, на вкореняването, на брането и така нататък до този на жътвата, съхраняването и отварянето на хамбарите. По подобен начин бракът, раждането, всяко физическо събитие е обвързано с духовен живот. Колкото по-голяма е абстракцията, толкова по-високо се издига богът и страхопочитанието на човека към него; така Юпитер и Юнона са абстракциите на мъжествеността и женствеността, Деа Диа или Церера е творческата, а Минерва напомнящата сила, Деа Бона, или както я наричали самнитите Деа Купра, е доброто божество. Както на гърка всичко се явява конкретно и осезаемо, така римлянинът може да използва само абстрактни, но напълно ясни формули. И ако гъркът е отхвърлил по-голямата част от сказанията на прастарото време, защото зад образите им много ясно прозирала идеята, римлянинът още помалко би могъл да ги задържи, защото според него свещената идея се замъглява дори с най-лекия воал на алегорията. При римляните няма запазена следа дори от най-старите общи митове, като например познатия на инди, гърци и семити разказ за човека, оцелял от потопа — прародител на всички племена от новия човешки род. Римските богове не се женят и не създават деца, както правят елинските; те не слизат невидими между смъртните и не се нуждаят от нектар. Но няма съмнение, че със своята духовност, която изглежда бедна само за бедния ум, те са въздействали на душите силно и може би по-силно от сътворените по човешко подобие богове на Елада; дори ако историята не бе запазила други сведения, достатъчен е само фактът, че не елинско е наименованието за вяра — „Religio“, т.е. свързване, а римско — и като дума, и като понятие. Както Индия и Иран развиват от едно и също наследство — първите — съдържателната пълнота на своя епос, а вторите — абстракциите на Зендавеста, така в гръцката митология господства личността, а в римската — идеята, при първите свободата, при вторите необходимостта.

Най-накрая това, което можем да твърдим за сериозната страна на живота, важи и за неговото шеговито и игрово подражание, кое-

то навсякъде и преди всичко в най-древните времена на пълноценно и природосъобразно съществуване не изключва сериозните проблеми на живота, а само ги обвива в тайнственост. Най-простите елементи на изкуството са еднакви в Лаций и в Елада: почетният танц с оръжия, „скокът" (triumpus, Θρίαμβος, δι-θύραμβος); маскарадът на „преизпълнените хора" (σάτυροι, satura), които, увити с овчи и кози кожи, закриват празника с шегите си; накрая флейтата, чиито ритмични звуци съпровождат и владеят както тържествения, така и веселия танц. Може би никъде така ясно, както в изкуството, не се изявява особено тясното родство между елини и италийци и същевременно в никоя друга област двете нации не са се развили по толкова различни пътища. Образованието на младежта в Лаций остава затворено в тесните рамки на домашното възпитание; в Гърция стремежът към многостранно и все пак хармонично усъвършенстване на човешкия дух и тяло създава гимнастика и пайдея, на които държат и нацията като цяло, и всеки човек поотделно като на най-голямо богатство. Изкуството в Лаций се развива толкова мудно, че това го поставя почти на стъпалото на варварските народи; в Елада от религиозните представи възникват митовете и културните герои, а от тях с невероятна бързина, подобна на която историята не познава, се създава чудният свят на поезията и художеството. В обществения и частния живот на Лаций властват единствено мъдростта, богатството и силата; докато елините имат предимството да усещат вдъхновяващото могъщество на красотата, да се отдават на чувствено-идеални мечтания, да обожават красиви млади любовници и да си възвръщат смелостта от войнствените химни на божествения певец.

Така двете нации, в които древността е достигнала своя връх, са толкова различни, колкото и близки по своя произход. Предимствата на елините пред италийците са общоразбираеми и блестят по-ярко, но голямото богатство на италийската нация са дълбокото чувство за обвързаност на частното с общото, предаността и жертвоготовността на отделния човек и силната вяра в собствените богове. Двата народа са се развивали по собствен път и затова са постигнали съвършенство. Само тесногръд и скудоумен човек би укорил атинянина, че не може да изгради общината си както Фабиите и Валериите, или да вини римляните, че нямат скулптори като Фидий и поети като Аристофан. Най-ценната и своеобразна черта на гръцкия народ е невъзможността му да премине от национално към политическо единство, ако цената на това единство е замяната на демокрацията с деспотията. За елините идеалният свят на красотата е всичко и дори в определена степен замества това, което им липсва в реалността; ако в Елада се е появявала наченка на национално обединение, то е почивало не на непосред-

ствени политически фактори, а на игрите и изкуството. Само олимпийските игри, само Омировите песни, само Еврипидовите трагедии свързват Елада в едно цяло. Италиецът решително се противопоставя на произвола в името на свободата, той е научен да се подчинява на бащата, за да може да се подчинява на държавата. Може би това общо покорство прави невъзможно развитието на отделната личност, може би под негово въздействие закърняват най-възвишените кълнове на човешкия характер, но в замяна римлянинът печели отечество и чувство за родина, които гъркът никога не е познавал, и единствен от всички културни народи в древността постига на основата на самоуправлението онова национално единство, което по-късно му дава възможност да господства над разпокъсаните елински племена и над целия свят.

Глава III

НАЧАЛАТА НА РИМ

На около три немски мили от устието на Тибър, по двата бряга на реката се издигат обширни хълмове, по-високи на десния, по-ниски на левия, с които от две и половина хилядолетия е свързано името на римляните. Сред потомците на най-старото римско гражданство се е запазил спомен, че то е произлязло от претопяването на три рода, които вероятно някога са били самостоятелни — Рамни, Тиции и Луцери, в единна общност, т.е. става дума за синойкизъм, подобен на този, от който произлиза Атина в Атика. Колко прастаро е това триделение на общината показва най-ясно езикът: в държавно-правните отношения римляните казват за „деля“ и „дял“ съответно „разтретяване“ (tribuere) и „третина“ (tribus) и тези думи твърде рано са загубили първоначалното си числово значение. И след обединяването всяка от тези някога независими общини притежава една трета от общото землище и е представена равностойно в гражданското опълчение и в съвета на старейшините. И в религиозния живот кратният на три брой на членовете на почти всички най-стари жречески колегии, на весталките, на танцьорите, на братята-орачи, на вълчата гилдия, на авгурите, отвежда към познатото ни триединство.

Много преди край Тибър да е възникнало селище от градски тип,

онези Рамни, Тиции и Луцери навярно са имали отначало отделни укрепления, а по-късно обща крепост на римските хълмове, а селяните от околните села са обработвали земята им. Отглас от тези прастари времена вероятно е „празникът на вълка", който се чества от рода на Квинкциите на Палатинския хълм. Това е селски и пастирски празник, запазил простите шеги на патриархалната естественост и което е забележително, съхранил се най-дълго от всички езически празници и в християнския Рим.

От тези поселения възниква по-късният Рим. За полагане основите на града в оня смисъл, както твърди легендата, не може да става и дума — Рим не е построен за един ден. Внимателно обаче трябва да се проучи по какъв начин Рим е достигнал толкова рано до политическо надмощие в Лаций, докато според природните дадености по-скоро би трябвало да се очаква обратното. Местността, в която се намира Рим, е доста нездравословна и по-неплодородна от повечето стари латински градове. Лозата и смокинята не виреят добре в близките околности на Рим, няма достатъчно извори — нито иначе отличният извор на Камените пред Капенската врата, нито по-късно каптираният капитолийски кладенец в Тулианум са богати на вода. Към това се прибавят честите наводнения, защото при дъждовно време заради тясното си корито реката не смогва да отведе към морето обилно приждащата от планините вода и превръща в блата разположените между хълмовете долини. За заселници местността е крайно непривлекателна и още в древността е изказано мнението, че надали на това нездравословно и неплодородно парче земя, разположено всред благословената крайбрежна ивица, е възникнало селище по естествен път — само принуда или някакво особено основание са причина за построяването на този град. Легендата за построяването на Рим от изселници от Алба начело с царските синове на албаните — Ромул и Рем, не е нищо повече от наивен опит на най-старата псевдоистория да обясни странното възникване на града в толкова неблагоприятна местност и същевременно да свърже произхода на Рим с общата метрополия — Лаций. От такива приказки, които искат да станат история, но не са нищо повече от остроумни измислици, историята трябва непременно да се освободи.

Докъдето стига погледът ни назад в историята, Рим като единен защитен град се отличава от градовете на латинския съюз. Латинският обичай да се живее в открити села и да се използва общата крепост само за празници и събирания или при опасност най-вероятно е бил изоставен в римската област много по-рано, отколкото където и да е другаде в Лаций. Не че римлянинът престава сам да се грижи за селското си стопанство и да го счита за свой истински дом, а лошият климат на Кампания навярно е причината той да строи жилището си не

на село, а на по-проветривите и по-здравословни градски хълмове; редом със селяните там е отседнало от прастаро време и многобройно чуждо и местно население, което не се е занимавало със земеделие. Това обяснява защо така гъсто е била населена древноримската област, чиято територия може да бъде оценена най-много на 5,5 квадратни мили с отчасти блатиста и песъчлива почва, а още според най-старата уредба на града е имала градска отбрана от 3300 свободни мъже, следователно е наброявала най-малко 10 000 свободни жители. И това не е всичко. Който познава римляните и историята им, знае, че особеното в техния обществен и частен живот е в същността им на граждани и търговци и че отликата им от останалите латини и изобщо от италийците е преди всичко отликата на гражданина от селянина. Наистина Рим не е търговски град като Коринт или Картаген, защото Лаций е всъщност земеделски район, а Рим най-напред и преди всичко е бил и е останал латински град. Но това, което отличава Рим от множеството латински градове, е преди всичко неговото търговско местоположение и обусловеният от това характер на неговото гражданство. Щом Рим е важно търговско средище на латинските земи, то е понятно, че в него на основата на латинското селско стопанство се развива мощно и бързо градски живот и с това самият град поставя основите на изключителното си положение. Изучаването на това търговско и стратегическо развитие на град Рим е изпълнима задача и е много по-важно от безплодния подробен анализ на незначителните и малко отличаващи се една от друга общини на дълбоката древност. Това развитие можем да открием донякъде съхранено в преданията за постепенното възникване на огражденията и укрепленията около Рим, чийто строеж по необходимост е следвал развитието на римската община в град.

Най-ранното селище, от което през столетията израства Рим, обхваща според достоверни свидетелства само Палатин. Тъй като хълмът има формата на четириъгълник, градът в по-късни времена бива наричан четириъгълният Рим (Roma quadrata). Вратите и стените на този най-ранен градски пръстен личали до императорската епоха; знаем разположението на две от тях — „Порта Романа“ при църквата „ Св. Георги“ във Велабро и „Порта Мугионис“ при арката на Тит. У Тацит има описание на палатинската крепостна стена, като авторът лично е разгледал поне обърнатите към Авентин и Целий стени. Разнообразни следи сочат, че на Палатин е центърът на първото градско селище. Там се е намирал неговият свещен символ, така наречената „мироздание“ (mundus), в която първите жители слагали достатъчно от всичко, нужно на една къща, дори пръст от милата родна земя. Тук била разположена сградата, в която се събирали всички курии, всяка край своето огнище, за богослужения и по други поводи (curiae veteres). Тук

били постройката, в която се събирали „салиите“ (curia saliorum) и която била същевременно хранилище на свещените щитове на Марс, светилището на „вълците“ (lupercal) и жилището на жреца на Юпитер. Легендата за основаването на града е ограничена в този хълм. Тук били показвани на вярващите покритото със слама жилище на Ромул, овчарската колиба на втория му баща Фаустул, свещената смокиня, в която се спряла кошницата с близнаците, черешовото дърво, изникнало от копието, метнато от основателя на града от Авентинския хълм, през долината на Цирка, та чак до този опасан със стени кръг, както и други подобни светини. Това време още не познава същинския храм и следователно на Палатин не може да има такъв храм от по-дълбока древност. Местата, където се събирали отделните общини, са преместени рано другаде и затова са забравени; може да се предполага, че празният площад около „Мундус“, по-късно наречен „площад на Аполон“, би могло да бъде най-старото място за събранията на гражданството и на сената, а уредената пред самата сграда сцена — най-старото място за съдебни заседания.

В празника на „седемте хълма“ (septimontium) вероятно се е запазил споменът за голямото селище, което постепенно се е образувало около Палатин. Едно след друго са израствали предградия, всяко от които е било защитено със собствени, макар и по-слаби ограждения, свързани с първоначалния крепостен пояс на Палатин, както в блатистите местности главната дига е свързана с външните диги. „Седемте пояса“ представляват самия Палатин.

Палатин е прасредището на римската община, най-старият и първоначално единствен крепостен пояс; но изграждането на Рим, както и на другите градове, е започнало не в крепостта, а под стените ѝ; най-старите известни поселения, които по-късно в Сервиевото деление на града образуват първи и втори квартал, са разположени около Палатин. Двете заедно образуват първоначалния град, а кварталът „Субура“, който се е простирал под крепостта някъде от арката на Константин до днешната базилика „Св. Петър“ във Винколи и е обхващал разположената между тях долина, изглежда, е бил по-представителен, а и по-стар от присъединените по времето на Сервий селища към Палатинския квартал, тъй като го предхожда по пореден номер. Забележителен спомен за противопоставянето на тези две градски части е запазен в един от най-старите свещени обичаи на бъдещия Рим — ежегодно извършваното на Марсово поле жертвоприношение на октомврийския жребец: до късно време на този празник спорът за главата на коня се е водил между мъжете от Субура и от Свещения път; според победителя тя била побивана на Мамилиевата кула (нейното местоположение не ни е известно) в Субура или на царския дом под Палатин.

Но палатинският град не е бил единственият, който някога е съществувал на територията, по-късно оградена от Сервиевите стени — напротив, срещу него, в най-близко съседство на хълма Квиринал, имало втори град. „Старата крепост“ (Capitolium vetus) със светилище на трите бога — Юпитер, Юнона, Минерва, и с храм на богинята на Верността, където били публично излагани сключваните от държавата договори, е ясно съответствие на по-късния Капитолий с неговия храм на Юпитер, Юнона и Минерва и храма на римската Вярност, служещ едновременно и за архив на договорите с други държави. Тя е сигурно доказателство за това, че и Квиринал някога е бил средище на самостоятелна община. Същото произтича от съществуващия култ към Марс и на Палатин, и на Квиринал — защото Марс е праобразът на войника и е най-старото главно божество на италийските градски общини. С това се свързва и фактът, че неговите жреци, двете най-стари колегии на скачачите (salii) и на вълците (luperci), в по-късния Рим са удвоени и освен палатински салии има такива на Квиринал, освен Квинкцийнските луперки от Палатин има и Фабиански, които най-вероятно имат своето светилище на Квиринал. Всички тези примери, сами по себе си много важни, придобиват още по-голямо значение, когато си спомним, че точно известният ни палатински седмохълмен град изключва Квиринал и че по-късно в Сервиевия Рим от Квиринал заедно с най-близкия до него хълм Виминал е образуван четвъртият квартал, докато първите три отговарят на някогашния палатински град.

Следователно по онова време вместо единната римска община едни срещу други застават римляните от Палатин и римляните от хълма Квиринал като две отделни и без съмнение враждуващи помежду си общини. Това, че общината на седемте хълма — палатинската, още от началото е била значително по-могъща от квириналската, може със сигурност да се твърди както с оглед на по-голямото разширение на нейния град и предградията му, така и поради факта, че по-късно Квиринал е трябвало да се примири с положението на второстепенен район при Сервиевата уредба на града. Но и вътре в палатинския град трудно се е стигнало до истинско и пълно претопяване на различните съставни части на селището. Вече бе споменато как Субура и Палатин ежегодно спорят помежду си за главата на коня; но и отделните възвишения, дори отделните курии вероятно са се чувствали повече самостоятелни, отколкото обединени, защото градът още не разполага с единно средище, а всяка курия има свое огнище — макар и да се намират на едно и също място, те са разделени едно от друго. По всичко изглежда, че Рим е бил по-скоро съвкупност от градско население, отколкото единен град. Според някои останки къщите на ста-

рите и могъщи семейства също са били укрепени и са можели да бъдат защитавани — следователно са имали нужда от защита. Едва при грандиозния строеж, който се приписва на цар Сервий Тулий, виждаме не само онези два града Палатин и Квиринал, опасани с един голям крепостен вал, а и невключените в техните пръстени височини на Капитолий и Авентин, и с това е създаден новият Рим, Рим на световната история. Ала преди да започне това мощно строителство, положението на Рим спрямо заобикалящите го земи без съмнение е било съвсем различно.

Времето, когато селянинът от седемте римски хълма е орал земята като останалите латини, а само при опасност е търсил убежище в укрепените селища, построени на незасягани от наводненията върхове, отговаря на най-старата епоха в развитието на латинското племе, което още не търгува и не извършва велики подвизи. По същия начин процъфтяващото по-късно поселение на Палатин и „седемте пояса" съвпада със завладяването на устието на Тибър от римската община и изобщо с напредването на латините по посока на по-оживеното и по-свободно движение, на градското самоосъзнаване, преди всичко отнасящо се за римляните; с по-здравото политическо единение както в отделни държави, така и в клетвени съюзи. Основаването на единен голям град и Сервиевият вал са свързани с онази епоха, в която градът Рим е в състояние да се бори с другите латински военни съюзи и накрая да ги победи.

Глава IV

ЛАТИНИ, ЕТРУСКИ, ЕЛИНИ И ФИНИКИЙЦИ

Смелото и страстно племе на италийците никога не е страдало от липса на вражди — вътрешни или със съседите. С процъфтяването на страната и с нарастващата култура враждите преминават във войни, а разбойничеството в завладяване, при което започват да се оформят политическите сили. Няма италийски Омир, който да е описал времето на онези най-ранни схватки и набези за плячка, в които се оформя и проявява характерът на народите. Още по-малко историческото предание ни позволява да проследим дори с приблизителна точност развитието на сблъсъците между отделните латински области.

Разположените по горния Тибър и между Тибър и Анио латински общини Антемне, Крустумерий, Фикулнеа, Медулиа, Ценина, Корнакул, Камериа, Колациа притискат най-силно и най-осезателно Рим и по всяка вероятност още в най-старо време са загубили самостоятелността си, победени от римското оръжие. Като самостоятелна община в този район се появява по-късно само Номент, която може би чрез съюз с Рим спасява свободата си. За завладяване на Фидене — предмостовото укрепление на етруските на левия бряг на Тибър, воюват с променлив успех латини и етруски, т.е. римляни и венети. Срещу Габии, който притежавал равнината между Анио и Албанските планини, борбата дълго време е равностойна; до късно габинското одеяние се смята за равнозначно на бойното облекло, а габинската територия остава като прототип на вражеска земя.

От тези забравени битки за бъдните времена е запазен жив спомен, макар и само в легендарен вид, за един друг прастар военен успех на римляните: завладяването и разрушаването на Алба, старата свята метрополия на Лаций. Ние не знаем как е възникнал този конфликт и какви последствия е имал; битката на трима римски срещу трима братя-близнаци от Алба Лонга не е нищо повече от персонифицирано описание на борбата между две мощни и тясно свързани области, от които поне римската е триединна. Не ни е известно нищо повече от голия факт за превземането и разрушаването на Алба от Рим.

Град Алба е смятан за метрополията на латинския военен съюз и е имал първенство сред тридесетте пълноправни общини. Понятно е, че разрушаването на града не унищожава съюза, както разрушаването на Тива не унищожава беотийския съюз. Нещо повече, според латинското военно право, изцяло създадено в духа на частното право, сега Рим има претенцията като юридически наследник на Алба за първенството в съюза. Дали признаването на тези претенции предхожда или следва някакви кризи и какви са те, това не можем да установим. Като цяло римската хегемония вероятно е била призната скоро и навсякъде, въпреки че отделни общини, като например Лабици и преди всичко Габии, вероятно дълго време не са се подчинявали. Още тогава Рим е противостоял като морска сила на вътрешността, като град на селата, като единна държава на военния съюз, още тогава само с Рим и чрез Рим латините са могли да закрилят своята брегова ивица от Картаген, елините и етруските и да отстояват и разширяват границите си по суша срещу неспокойния съсед — сабелското племе. Не може да се определи дали Рим е станал по-могъщ след като е превзел Алба, както след завоюването на Антемне или Колация. Много е възможно Рим да не е станал най-мощната латинска община с превземането на Алба, а да е бил такъв дълго време преди това; но тогава е

спечелено първенството при провеждането на латинските празници, а с това и основанието за бъдеща хегемония на римската община над целия латински военен съюз.

Невъзможно е да се проследи как след падането на Алба Рим вече като господар на една относително значима област и вероятно водеща сила в латинския военен съюз е разширявал своите непосредствени и по-далечни територии. Не подлежи на съмнение обаче, че по времето на царете са положени основите на римската държава; положението на град Рим, повече противопоставен на латинския държавен съюз, отколкото част от него, е определено до голяма степен още в началото на републиката и може да се предположи, че още по времето на царете Рим енергично е разгърнал силите си за експанзия навън. Сигурно много велики дела и необикновени успехи са потънали в забрава, но блясъкът на Рим от царските времена, преди всичко на царския род на Тарквиниите, продължава да сияе като далечно зарево, в което очертанията се сливат.

* * *

Преселението на умбрийските племена, изглежда, е започнало по-късно от това на латините; те също като латинските племена се движат на юг, но предимно в средата на полуострова и към източния бряг.

Кога се осъществяват тези преселения естествено не може да се определи; може би това става през времето на царския Рим. Легендата разказва, че сабините, притиснати от умбрите, „жертват пролетта", т.е. дават клетва да прокудят от дома родените във военната година синове и дъщери, когато пораснат, за да могат боговете по свой избор да ги погубят или да им дарят нова родина.

Един от новообразуваните народи при това преселение е воден от бика на Марс: това са сафините или самнитите, които най-напред усядат в планините около река Сагр, а по-късно оттам завоюват красивата равнина на изток от планината Матезе при изворите на Тиферн и както в старата област — Агнона, така и в новата — Бояно, наричат местата за събирания на цялото племе Бовиан по името на бика, който е бил техен водач. Вторият народ следва кълвача на Марс — това са пицентите, народът на кълвача, който е завладял земите на днешна Анкона; третият водач е вълкът (hirpus) и неговият народ се заселва в околностите на Беневент — това са хирпините.

* * *

Рядка противоположност на латинските и сабелските италийци, както и на гърците, е народът на етруските или, както те самите се наричат, разите. Дори телосложението при двете нации е различно — вместо стройната хармония на гърците и италийците изображенията на етруските ни показват къси масивни фигури с големи глави и дебели ръце. Това, което знаем за нравите и обичаите на тази нация, потвърждава дълбоката и изначална разлика между нея и гръко-италийските племена, преди всичко в областта на религията, която при етруските носи мрачен фантастичен характер, впуска се в мистични игри с числа, има развратни и жестоки възгледи и обичаи и е еднакво отдалечена както от ясния рационализъм на римляните, така и от човешки веселото елинско идолопоклонство. И езикът, най-важният документ на националността, потвърждава казаното дотук; достигналите до нас фрагменти, колкото и да са многобройни, колкото и да дават известни надежди за разгадаване, стоят до такава степен изолирани, че никой досега не е успял да определи със сигурност мястото на етруския в класификацията на езиците.

Почти невъзможно е да се определи и откъде етруските са дошли в Италия; но това едва ли е толкова важно, тъй като тяхното преселение е извършено в детския период на този народ, а цялото му историческо развитие започва и завършва в Италия. Едва ли обаче има друг въпрос, занимавал така усърдно умовете на археолозите според неписаното им правило да изследват най-упорито това, което нито може да се открие, нито е толкова важно, т. е. да търсят според израза на император Тиберий „майката на Хекуба". От една страна, най-старите етруски градове са разположени дълбоко във вътрешността на полуострова и непосредствено край морето не се среща нито един значителен етруски град освен Популония, за който обаче със сигурност знаем, че не е принадлежал към стария съюз на дванайсетте града, а, от друга страна, по-нататък в историческото време етруските се движат от север на юг. Затова можем да заключим, че те вероятно са дошли на полуострова по суша. А и ниското културно стъпало, на което ги виждаме първоначално, трудно би могло да се съчетае с едно преселение по море. Още в най-ранно време народите преминават морски проливи, както прекосяват големите реки, но достигането на италийския западен бряг по море предпоставя съвсем други условия. Ето защо предишната родина на етруските трябва да бъде търсена на запад или на север от Италия. Възможно е етруските да са проникна-

ли в Италия през ретийските Алпи, тъй като най-старите от известните ни обитатели на Граубюнден и Тирол — ретите, говорят до началото на историческото време етруски и името им наподобява това на разите. Те може да са отломки от етруските поселения по река По, но също толкова е възможно да са част от народа, останала в старите обиталища.

Това просто и естествено обяснение влиза в ярко противоречие с разказа, че етруските били преселили се от Азия лиди. Този разказ е много стар — срещаме го още при Херодот, а по-късните автори го повтарят с безбройни изменения и допълнения, макар че отделни предпазливи изследователи, като например Дионисий, се обявяват категорично срещу него и подчертават, че по отношение на религия, закони, обичаи и език между лидите и етруските не личи и най-малка прилика. Възможно е обаче флотилия на малоазиатски пирати да е достигнала до Етрурия и този легендарен разказ да е свързан с техните приключения.

* * *

Не отведнъж светлината огрява историята на древните народи — и тук, както навсякъде, денят започва от изток. Докато италийският полуостров още е обвит в дълбоката мъгла на съзряването, на източния бряг на Средиземно море вече свети с пълна сила една богато развита култура. Така участта на повечето народи да търсят в първите етапи от развитието си за учител и настойник братски по произход народ не отминава и обитателите на Италия. При това географското разположение на полуострова е такова, че подобно влияние не би могло да проникне по суша. Никъде не намираме следи, че са били използвани труднопроходимите сухоземни пътища между Италия и Гърция. Към отвъдалпийските земи наистина биха могли да водят търговски пътища от Италия още от немислимо далечни времена: най-старият път на кехлибара достига от Балтика до устието на река По на Средиземно море — ето защо според гръцките легенди делтата на По е родината на кехлибара. Към този път се включва друг, водещ през Апенините към Пиза, но наченките на цивилизацията не биха могли да достигнат до италийците оттам. Морските народи на Изтока са тези, които са донесли на Италия онова, което изобщо е достигнало там от чуждите култури.

Около цяла Сицилия, разказва Тукидид, преди там да отидат гърците или най-малкото преди да се установят масово, финикийците основавали своите фактории на носове и островчета, за да търгуват с

местните жители, а не за да завземат територии. По-различно е положението на италийската суша. Доказателство за това, че поне Лаций е опознал хананитите с посредничеството на елините, е тяхното латинско име — пуни, заето от гръцкия език. Въобще гърците имат решаваща роля при установяването на най-старите връзки между италийците и цивилизацията на Изтока; основаването на финикийската фактория при Цере може да се обясни убедително и без да го отнасяме към доелинския период, тъй като то е пряк резултат от по-късните добре известни отношения на церитската търговска държава с Картаген. Всъщност, ако си припомним, че най-старото корабоплаване е предимно крайбрежно, за финикийците няма по-далечна суша в Средиземно море от италийския континент. Те могат да го достигнат или от гръцкия западен бряг, или от Сицилия. И е много вероятно елинското мореплаване да е процъфтяло толкова рано, че да е изпреварило финикийското при преминаването на Адриатическо и Тиренско море.

И така, от всички народи, обитаващи източния басейн на Средиземно море, най-вероятно елинските мореплаватели първи са започнали да посещават бреговете на Италия. Времето на най-ранните пътувания и заселвания ще остане завинаги обгърнато в дълбок мрак. Ала все пак е останала някаква следа. В най-старото историческо свидетелство на гърците — Омировите песни, които принадлежат, както и най-древните контакти със Запада, на малоазийските йонийци, познатият хоризонт едва надхвърля източния басейн на Средиземно море. Моряците, захвърлени от буря в западното море, вероятно са отнесли у дома си в Мала Азия разказа за съществуването на една западна земя с морски вихри и островни планини, бълващи огън. По времето, когато Омир е създал поемите си, дори в онази гръцка област, която най-рано е влязла в контакт със западната земя, не е имало нито едно достоверно свидетелство за Сицилия и Италия. Едва в Хезиодовите стихове контурите на Сицилия и Италия се очертават поясно — знаят се местни имена на народности, планини и градове от Сицилия и Италия, която обаче все още е описвана като група от острови. В литературата след Хезиод Сицилия и дори целият бряг на Италия в основни линии са вече познати на елините. Може да бъде определена с известна сигурност и последователността на възникването на гръцките поселения. Още Тукидид е приемал за най-старо от прочутите селища на западното крайбрежие град Куме — и определено не се е заблуждавал. Наистина за гръцките моряци някои брегове са били по-близки, но никой не е бил така добре защитен от бурите и варварите, както остров Исхия, където първоначално е основан градът, а подобни съображения са ръководели заселниците, както личи от новото място, което после е избрано на континента — стръмната, природно защитена скала, която и днес носи достопочтеното име на

анатолийския град-майка. Затова и никоя друга италийска местност не е описана в малоазийските приказки толкова точно и живо като кумската, където слизат първите пътешественици към непознатия Запад, запомнили завинаги приказките за чудесата му, и оставят след себе си следите на приказния свят, в който смятат, че са се озовали, в наименования като скалите на сирените или водещото към долния свят езеро Арно.

Изглежда, е невъзможно да се направи дори и приблизително датиране на тези пътувания и поселения. Основаването на ахейския град Сибарис през 721 г. и на дорийския град Тарас през 708 би трябвало да са най-старите дати на италийската история, чиято поне приблизителна точност може да се смята за установена. С колко години обаче образуването на по-старите йонийски колонии предхожда тази епоха е така несигурно, както времето на възникване на Хезиодовите или Омировите стихове. Ако Херодот е определил правилно времето на Омир (850 г. пр. Хр.), то Италия е била непозната на гърците едно столетие преди основаването на Рим, но тъй като няма сигурни свидетелства кога точно е живял Омир, става дума само за догадки. Ако се вземе предвид историята на италийската азбука, както и забележителният факт, че гръцкият народ е бил познат на италийците, преди да се е появило племенното име „елини“, и е наричан от тях с името на рано забравеното племе на Grai или Graeci, ще трябва да отместим значително по-назад най-ранния контакт на италийците с гърците.

Сред всички гръцки поселения най-активно и най-затворено в себе си е онова, от което произлиза ахейският съюз, образуван от градовете Сирис, Пандозия, Метаб или Метапонтий, Сибарис с неговите дъщерни градове Посейдония и Лаос, Кротон, Каулония, Темеза, Терина и Пикс. Тези колонисти, общо взето, принадлежат на едно гръцко племе, което дълго време се придържа към своя особен, близкородствен на дорийския диалект; то запазва стария елински начин на писане вместо общоприетата по-нова азбука и благодарение на силната съюзна организираност съхранява своята особена националност в противовес както на варварите, така и на другите гърци. И за тези италийски ахейци може да се употребят думите, които Полибий казва за ахейската симахия в Пелопонес: „те не само живеят в клетвено братство и дружеска общност, а и се ползват с едни и същи закони, с еднакви мерки, теглилки, монети, имат едни и същи управници, съветници и съдии“.

Този ахейски съюз от градове представлява истинска колонизация. Градовете са без пристанища (с изключение на Кротон) и не водят собствена търговия; сибаритът се хвалел, че може да остарее, без да напуска своя град сред лагуните, защото вместо него търгуват миле-

тяните и етруските. Гърците, напротив, заемат не само бреговата ивица, а владеят от море до море „земята на виното“ и „земята на добитъка“ (Οἰνωτρία, Ἰταλία) или „голямата Елада“. Местното земеделско население било задължено да я обработва и да плаща аренда или дори е в крепостна зависимост. Сибарис — по това време най-големият град на Италия, владеел четири варварски племена и 25 селища и бил в състояние да основе на другото море Лаос и Посейдония; преливащите от плодородие низини на Кратис и Брадан носели на сибаритите и метапонтийците значителен доход; може би най-напред тук е засята пшеница за износ. За големия разцвет, до който тези държави стигат за невероятно кратко време, свидетелстват най-живо единствените достигнали до нас произведения на изкуството на италийските ахейци: монети със строга, антична изящна изработка — най-старите паметници на изкуството и писмеността в Италия, за чието сечене е доказано, че е започнало още през 580 година.

Ала този бърз цъфтеж не носи плод. В безгрижния живот, необременяван от силната съпротива на местното население или от тежкия труд за оцеляване, силата на тялото и духа помръква дори у гърците. Никой от блестящите гръцки творци не възпява италийските ахейци; този народ, който живеел в охолство, извън дома си се интересувал само от юмручния бой. Строгата аристокрация, която открай време е начело на отделните общини и при опасност намира сигурна опора в силата на съюза, не позволява да се появят тирани. Обаче господството на най-добрите заплашва да се превърне в господство на малцинството, особено когато привилегированите родове в различните общини се свързват помежду си и се подпомагат взаимно. Такива тенденции властват в нареченото с името на Питагор сдружение за солидарност на „приятелите“; то изисквало „да се почита наравно с боговете“ господстващата класа, а слугите „да се принизят до животните“; теорията и практиката му предизвикват бурна реакция, която завършва с унищожението на Питагоровите „приятели“ и обновяването на старото съюзно устройство. Яростните партийни вражди, масовите въстания на робите, социалните неуредици от всякакъв вид, практическото прилагане на непрактичната държавна философия, накратко казано — всички пороци на лишената от нравственост цивилизация вилнеят в ахейските общини, докато доведат до рухването на политическата им власт.

От друг вид и с друго въздействие върху Италия са колониите на останалите гърци. И те в никакъв случай не пренебрегват земеделието и неговите предимства; не е в стила на гърците, най-малкото във времето на разцвета им, да се задоволяват единствено с изграждането на фактории във варварските земи по подобие на финикийците. Всич-

ки тези градове обаче са били основани най-вече като търговски средища и за разлика от ахейските са разположени без изключение на най-добрите пристанища и места за акостиране.

На тарентците се пада най-блестящата роля сред всички елински селища в Италия. Превъзходното пристанище, единственото удобно по целия южен бряг, прави града им естествено средище на южноиталийската търговия, та дори и на част от обмена в Адриатическо море. Богатият улов на риба в морските заливи, производството и преработката на отлична овча вълна, която може да съперничи на тирската, и оцветяването ѝ с тарентската пурпурна мида — двете производства са възприети от малоазийския Милет, дават работа на хиляди хора и допълват вътрешната търговия с външна.

И по суша тарентците общуват интензивно с Апулия; това, което е привнесено от гръцката цивилизация в югоизтока на Италия, се дължи именно на тях. При това става въпрос само за зачатъци — елинизмът на Апулия се развива едва в по-късна епоха.

Неоспоримо е обаче, че покрай западния бряг на Италия и северно от Везувий в най-старо време са пътували елини и по острови и носове са възниквали елински фактории. Най-старото свидетелство за тези пътувания е преданието за Одисей, обитавал брега на Тиренско море. Когато сред Липарските острови човек открива Еоловите острови, когато от върховете на Латинския нос показваме острова на Калипсо, от Мизенските върхове — острова на сирените, а от Цирцейските върхове — острова на Кирка, ако разпознаваме стърчащия гроб на Елпенор в стръмния нос на Тарацина, ако при Кайета и Формия живеят лестригоните, ако синовете на Одисей и Кирка — Агрий, т.е. дивия, и Латин — владеят „най-скрития ъгъл на свещения остров", а в един понов вариант Латин, синът на Одисей и Кирка, е заменен с Авзон, сина на Одисей и Калипсо, това са все стари моряшки приказки на йонийските мореплаватели, които напомнят за милата родина в Тиренско море, и същата великолепна живост, която владее йонийските стихове за пътуванията на Одисей, се усеща в това по-ново сказание около самия Куме и във всички пристанища, където са слизали кумските моряци.

Ако чужденците, занимаващи се в онези времена покрай търговията и с пиратство и разбойничество, без съмнение не са пропускали, когато им се предостави възможност, да опожарят домовете на местните и да ги откарат в робство, така и местното население от своя страна не е пропускало случай да си отмъсти. Латините и тирените правели това с по-голяма енергия и повече късмет от своите южноиталийски съседи и това е доказано не само от легендите, а преди всичко от постигнатите успехи. В тези области италийците успявали

да се отбраняват срещу пришълците и не само оставали господари на своите търговски градове и оживени пристанища или скоро си ги възвръщали, но и се задържали като господари на своето собствено море. Същата елинска инвазия, която изтласква и денационализира южноиталийските племена, е научила народите на Средна Италия, наистина против волята на учителите, на мореплаване и градостроителство. Първо тук италийците са заменили сала и ладията с финикийската и гръцката галера с гребла. Първо тук изникват големи търговски градове, преди всичко Цере в Южна Етрурия и Рим на Тибър, които, както може да се заключи от италийските имена и от разположението им на известно разстояние от морето (то важи и за еднотипните търговски градове по устието на По — Спина и Атрия и по на юг Аримин), със сигурност не са гръцко, а италийско дело.

Забележително е положението на Цере. „Церитите, казва Страбон, били почитани много от елините заради храбростта и справедливостта им и защото, колкото и силни да били, се въздържали от грабителство.“ Не става дума за пиратството, което церитският търговец като всеки друг си е позволявал, а за това, че Цере е бил един вид свободно пристанище и за финикийците, и за гърците. Вече споменахме финикийското поселище, по-късно наречено Пуникум, и двете елински, наречени Пирги и Алсион: именно това са пристанищата, които церитите се въздържали да нападат, и без съмнение това е фактът, превърнал Цере — град, който има само едно мизерно пристанище и няма в околностите си мини — в процъфтяващо място с огромно значение за най-старата гръцка търговия. Цере се развива по-добре от предопределените от природата за големи търговски средища градове на италийците в устията на Тибър и По. Изброените градове поддържат от прастаро време религиозни контакти с Гърция. Първият сред всички варвари, който поднася дарове на олимпийския Зевс, е етрурският цар Аримин, може би владетел на Аримин. Спина и Цере имат в храма на делфийския Аполон, равно присъствие с другите общини, намиращи се в постоянна връзка с това светилище. В най-старите церитски и римски предания са вплетени както делфийското божество, така и кумският оракул. Тези градове, където италийците се разпореждат мирно и се държат приятелски с чуждия търговец, стават преди всички богати и силни и са истински тържища както за елинските стоки, така и за кълновете на елинската цивилизация.

По друг начин изглеждат нещата при „дивите тирени“. Същите причини, които са спасили от робството на чуждата морска сила латинските и намиращите се под етруско върховенство области по десния бряг на Тибър и по долното течение на По, развиват в същинска Етрурия, вследствие на склонния към насилие и грабеж национален

характер, пиратството и собствената морска сила. Тирените не се задоволяват само с изтласкването на гърците от Еталия и Популония; те престанали да допускат в своите области дори отделни търговци, а много скоро етруски пирати започнали да кръстосват цялото море и превърнали името на тирените в ужас за гърците — не случайно куката за притегляне на кораби при абордаж се смята за етруско откритие и гърците наричат италийското западно море Тиренско. Колко бързо и стремително тези диви корсари завладяват Тиренско море, показва най-ясно тяхното усядане по латинското и кампанското крайбрежие. Наистина в Лаций се налагат латините, а край Везувий — гърците, но между и около тях, в Анций и Сурент, се разпореждат етруските. Волските влизат в клиентелата на етруските — от техните гори те доставят киловете за галерите си и ако едва римската окупация успява да сложи край на анцийското пиратство, става ясно защо брегът на южните волски е наречен от гръцките моряци лестригонски. Високият нос на Сурент с още по-стръмните, но без пристанища скали на Капри — истинска пиратска наблюдателница, обърната към морето, сред залива на Неапол и Салерно, е завладян рано от етруските. Вероятно те са основали съюз на дванайсетте града и в Кампания, и там, във вътрешността на страната, дори в историческото време са съществували общини, говорещи на етруски език. Навярно тези поселения също са плод на морското господство на етруските в кампанско море и на съперничеството им с жителите на Куме под Везувий. При това етруските не се ограничават с разбойничество и грабеж. Всъщност те се намират в по-изгодна позиция за търговия, далеч по-благоприятна, отколкото жителите на Лаций. Живеейки от море до море, по онова време те се разпореждат на запад в голямото италийско пристанище, на изток в устието на По и Венеция, по-нататък със сухоземния път, който от стари времена води от Пиза на Тиренско към Спина на Адриатическо море, владеят в Южна Италия богатите равнини на Капуа и Нола. Те притежават най-важните италийски изделия за износ — желязото от Еталия, волатеранската и кампанската мед, среброто на Популония и докарвания от Балтийско море кехлибар. Собствената им търговия вероятно е просперирала под покровителството на пиратските кораби, макар че мореплавателската им грамотност е повече от несъвършена; не е учудващо, че в Сибарис се конкурират етруският и милетският търговец, а и че от тази връзка между пиратство и търговия на едро извира прекомерният и безсмислен лукс, с който етруската сила е съсипала самата себе си.

Следователно, ако в Италия етруските и латините, макар и в по-малка степен, гледат на елините като на свои врагове, отбраняват се от тях и често ги нападат, това противопоставяне по необходимост

прераства в съперничеството, което по онова време владее търговията и корабоплаването по Средиземно море: в съперничеството на финикийците и елините. Навсякъде малките финикийски търговски центрове се подчиняват на енергичната гръцка колонизация. В Западна Сицилия вече са основани Селин (628) и Акрагант (570), отдаленото Западно море вече е пребродено от смелите малоазийски фокейци, на келтския бряг е изграден Масалия (през 600) и е проучено испанското крайбрежие. В средата на второто столетие на Рим напредъкът на елинската колонизация внезапно спира; без съмнение причината за това е силният подем на финикийците, очевидно вследствие заплашващата цялото финикийско племе опасност елините да завземат най-силния от градовете им в Либия — Картаген. Ако нацията, открила мореплаването по Средиземно море, е изместена от своя млад съперник от едноличното господство над Западно море, от притежанието на пътищата между източния и западния басейн на Средиземно море и от монопола на търговското посредничество между Изтока и Запада, възможно е било да се спаси поне господството над моретата западно от Сардиния и Сицилия; и в тази защита Картаген влага цялата си, специфична за арамейския род, упорита и разумна енергия. Финикийската колонизация и съпротивата на финикийците приемат съвсем друг характер. По-старите финикийски поселения, като сицилийските, описани от Тукидид, са търговски фактории; Картаген подчинява обширни области с многобройни роби и силни укрепления. Ако дотогава финикийските поселения са се противопоставяли поотделно на гърците, сега силният либийски град централизира в своята област цялата отбранителна мощ на родствените по племе с решителност, на която гръцката история не е в състояние да противопостави нищо подобно. Може би най-важният момент в тази реакция за следващите времена е тясната връзка, в която по-слабите финикийци влизат с местното население на Сицилия и Италия, за да се предпазят от елините.

Когато през 537 фокейците се заселват в Алалия (Алерия) на Корсика срещу Цере, за да ги прогони оттам, пристига обединената флота на етруските и картагенците, наброяваща 120 платна; и въпреки че в тази морска битка — една от най-старите, които историята познава — наполовина по-малката флота на фокейците си приписва победата, картагенците и етруските постигат онова, което са целели с нападението: фокейците напускат Корсика и предпочитат да се установят на по-безопасното луканско крайбрежие в Хиеле (Велия). Договорът между Етрурия и Картаген не само установява правилата за внос на стоки и правните последици от това, но включва и военен съюз, за чието сериозно значение свидетелства тъкмо битката при Алалия. Ха-

рактерно за положението на церитите е, че те убиват с камъни фокейските пленници на пазара в Цере и след това, за да изкупят злодеянието си, изпращат дарове на делфийския Аполон.

Обединената мощ на италийците и финикийците всъщност успява да задържи като цяло западната половина на Средиземно море. Северозападната част на Сицилия с важните пристанища Солоейс и Панорм на северния бряг, Мотие на обърнатия към Африка нос остава в пряко или непряко владение на картагенците. По времето на Кир и Крез, когато мъдрият Биант иска да склони йонийците да напуснат Мала Азия и да се установят в Сардиния, там ги изпреварва картагенският военачалник Малх и им отнема значителна част от важния остров със силата на оръжието; половин век по-късно целият бряг на Сардиния се явява неоспорима собственост на картагенската община.

Така, макар и непряко, Италия трябва да благодари на финикийците, че поне средните и северните ѝ области не са колонизирани и че тук, в Етрурия, се появява на бял свят национална морска сила.

Глава V

ОТ ЦАРСКА ВЛАСТ ДО РЕПУБЛИКА. БОРБА И ИЗРАВНЯВАНЕ НА СЪСЛОВИЯТА

Баща и майка, синове и дъщери, стопанство и жилище, слуги и покъщнина — това са естествените елементи, от които навсякъде, където полигамията не е отнела ролята на майката, се състои домакинството. Народите с по-високи културни заложби обаче се различават по начина, по който схващат и преработват тези естествени противоположности — по-повърхностно или по-задълбочено, повече според обичаите или повече според законите. Никой не може да се мери с римляните по простото, но непоколебимо прилагане на предписаните от самата природа правни отношения.

Семейството, т.е. единството на пълноправния след смъртта на баща си свободен мъж с тържествено поверената му от жреца в брак на водата и огъня чрез свещеното солено брашно (confarreatio) съпруга, със синовете им и техните синове заедно със законните им съпруги и техните неомъжени дъщери, заедно с полагащото му се движимо и недвижимо имущество, от чието притежание са изключени децата на

дъщерите, тъй като те, ако са законородени, принадлежат на семейството на мъжа, а ако са извънбрачно родени, не са в ничие семейство. Собствената къща и многобройното потомство се явяват за римския гражданин цел и същност на живота. Смъртта не е зло, тя е неизбежна; но гибелта на семейство, още повече на цял род, е беда и за самата община, която по тази причина още в най-старо време дава законно право на бездетните да избегнат тази участ чрез осиновяването на чужди деца. Поначало римското семейство създава условия за по-висока култура благодарение на това, че отношенията между членовете му са подчинени на традиционния морал. Само мъжът може да е глава на семейството, макар жената да има равни права в придобиването на имущество и пари (дъщерята получава част от наследството наравно с брата, майката — част от наследството наравно с децата), но винаги и неизбежно жената принадлежи на рода, а не на общината и неизбежно е подчинена на този род: дъщерята на бащата, съпругата на мъжа, останалата без баща, неомъжена жена е подчинена на най-близкия си мъжки родственик. Именно тези, на които е подчинена жената, а не царят, имат право да я съдят. В дома си жената не е слугиня, а господарка. Освободена от работа, която според римските представи подобава само на слугите, като меленето на житото и готвенето, римската домакиня се посвещава почти изцяло на надзора на слугите и заедно с това на вретеното, което за жената е същото, което е плугът за мъжа*.

Като израз на същия традиционен морал римската нация приема дълбоко и цялостно дълга на родителя към децата; смята се за грозно злодеяние, ако бащата пренебрегне или развърти детето си, ако се разори и прахоса състоянието си. В правно отношение обаче семейството е безусловно ръководено и направлявано от всевластната воля на бащата, на pater familias. Всичко, което се намира в дома му — добитъкът и робите, но в не по-малка степен жената и децата, — е лишено от каквито и да е права. Мъжът е свободен не само да си избере съпруга, но и да отгледа или не детето, което тя му е родила. Не безразличие към семейството е формирало това правило. В съзнанието на римския народ много дълбоко и истинско е убеждението, че създава-

---

* *Една епитафия, макар да принадлежи на много по-късна епоха, ни дава добър пример. На камъка е изписано:*

Пътнико, кратко е словото ми. Поспри и прочети го.
Грубият камък покрива красива жена.
Родителите ѝ я нарекоха Клавдия,
с горда любов обичаше тя мъжа си;
роди два сина; единия остави на земята,
другия скри в лоното земно.
Тя бе с изтънчена реч и благородна осанка,
грижеше се за дома и предеше. Свърших, върви си...

нето на дом и отглеждането на деца е морална необходимост и граждански дълг. Може би единственият пример за отпускане на общинска помощ в Рим е постановлението, че на баща, на когото се родят трима близнаци, трябва да бъде оказана парична подкрепа; а строга забрана не позволява на бащите да изоставят синовете си — с изключение на изродите — и поне първата си дъщеря. Колкото и вредно да е за общината изоставянето на деца, тази забрана скоро се превръща от правно наказание в религиозна клетва: защото бащата е преди всичко неограничен господар на дома си. Главата на семейството не само държи домашните в строга дисциплина, но има правото и дълга да упражнява над тях съдебна власт и според преценката си да им налага телесни наказания и дори да ги осъжда на смърт. Порасналият син може да основе отделен дом или, както се изразяват римляните, да получи от бащата „собствен добитък" (peculium), но според закона цялата печалба, която е придобил в бащиното или новото домакинство, било като плод на собствения труд или чрез дарение от друг човек, остава притежание на бащата и докато той е жив, подчинената личност никога не може да има собствено имущество и следователно не може да го продава, освен по нареждане на бащата, или да го предава в наследство. В това отношение жената и децата заемат същото положение като робите, на които нерядко е било позволявано да водят собствено домакинство, което по поръчка на господаря са имали правото да продадат. Бащата дори може да прехвърля в собственост на трети човек — както свой роб, така и сина си; ако купувачът е чужденец, синът става роб, ако купувачът е римлянин, поради това, че римлянин не може да бъде роб на друг римлянин, синът става слуга и изпълнява робски задължения. Извън вече споменатите санкции за изоставяне на дете, бащинската и съпружеската власт била ограничавана чрез предвиденото от закона наказание или чрез религиозно проклятие само в случаите на най-тежки злоупотреби, като продажба на собствената съпруга или на женен син; от семейната традиция е било наложено при упражняването на домашната съдебна власт от бащата, и още повече от съпруга, да не се произнася присъда над жената и децата, ако преди това не се е посъветвал както със своите най-близки кръвни роднини, така и с роднините на жената. Но в това условие няма правно смекчаване на бащината власт, защото поканените на домашния съд кръвни роднини не могат да съдят, а имат право само да съветват бащата-съдия. Властта на господаря на дома е не само неограничена по своята същност и неотговорна пред никого на земята, но докато той е жив, тя е неизменна и ненарушима. Според гръцките, както и според германските закони възрастният, фактически самостоятелен син е и правно свободен от баща си; властта на римския глава на семейството не може да бъде отменена приживе нито поради

старост, нито поради лудост на господаря, нито дори по негова собствена воля, подчинената личност има възможност единствено да смени господаря си: защото детето може да отиде във властта на друг баща по пътя на осиновяването, дъщерята да премине в ръцете на мъжа си чрез законен брак и преминавайки от своя род и неговия бог-покровител към бога-покровител на рода на мъжа си, да му е подчинена така, както до този момент е била подчинена на баща си. Според римското право на робите е по-лесно да се освободят от господарите си, отколкото на синовете — от бащите си; освобождаването на първите е било позволено рано и без особени формалности, освобождаването на вторите е станало възможно едва по-късно и по обиколни пътища. Дори ако господарят продаде свой роб, а бащата — сина си, и ако купувачът освободи и двамата, то робът получава свобода, а освободеният син попада обратно под бащина власт. Така в резултат на неумолимата последователност, с която римляните осъществяват бащината и съпружеската власт, тя се превръща в истинско право на собственост. При всички сходства, съществуващи между властта, която господарят на дома упражнява над съпругата и децата, и правото му на собственост над роби и добитък, членовете на семейството все пак са рязко разграничени от семейния имот не само фактически, но и законово. Властта на главата на семейството, валидна само в рамките на дома, е преходна и в известен смисъл има представителен характер. Жената и детето са на този свят не просто заради бащата, както собствеността е само за собственика и както в абсолютистката държава поданиците съществуват само за царя; те са обект на правото, но едновременно с това имат собствени права, т.е. те не са вещи, а личности. Но те имат права само когато ги упражняват, защото за единството на дома е необходимо управлението да е в ръцете на един овластен; едва когато бащата на семейството умре, синовете му от само себе си встъпват във владение над своите семейства и от своя страна получават над жени, деца и имущество такива права, каквито дотогава е имал бащата, докато правното положение на робите не се променя със смъртта на господаря.

Единството на семейството е толкова силно, че дори смъртта на бащата не го разрушава напълно. Станалите самостоятелни наследници продължават да се разглеждат в някои отношения като едно цяло, което личи от реда при унаследяване и от много други правоотношения, но най-вече когато трябва да се уреди положението на вдовицата и неомъжените дъщери. Тъй като според древния римски възглед жената не е способна да има власт нито над другите, нито над себе си, то домът, на който тя принадлежи, продължава да властва над нея, като тази власт (tutela) се упражнява вместо от умрелия господар на дома от най-близките мъже, членове на семейството: за майката това са

синовете, за сестрите — братята. В този смисъл веднъж основаното семейство продължава да действа непроменено до смъртта на последния мъжки потомък на основателя му.

Към тези строго подчинени на властта на един жив господар или произлезли от разделянето на дома семейни или родови общности принадлежи още една категория хора — не гостите, които са членове на други родове и временно пребивават в чуждия дом, и още по-малко робите, които по закон са само имущество, а клиентите (clientes, от cluere), т.е. онези индивиди, които и да не са свободни граждани на някоя община, се ползват с известна свобода благодарение на нечие покровителство. Към тази категория принадлежат напуснали родината си хора, намерили прием при чужд владетел, или пък роби, над които господарят или временно не упражнява правата си на собственост, или действително им е върнал свободата. Специфичното за тези отношения е, че те не са регулирани законово, както отношението към госта; клиентът остава несвободен човек, въпреки че клетвата за вярност и произходът смекчават неговата участ. Затова клиентите на дома заедно със същинските роби образуват „фамилията“ (familia), зависеща изцяло от волята на „гражданина“ (patronus или patricius); според древните закони гражданинът има право при определени случаи отново да превърне клиента в роб, да присъедини частично или напълно имота му към своя и дори да го накаже със смърт. Между роба и клиента има действително различие, изразено в това, че господарят на дома упражнява властта си върху клиента не така пълно, както върху истинския роб, и че, от друга страна, моралното задължение на господаря да се грижи за своите собствени хора и да представлява интересите им има по-голямо значение за клиентите, които имат възможност да се ползват от свободата си, отколкото за робите. Фактическата свобода на клиента доближава юридическата най-вече в случаите, където отношението патрон-клиент е продължило няколко поколения: когато даряващият свобода патрон и освободеният клиент са вече покойници, законните наследници на патрона, освободил клиента, не могат да упражняват правото на собственост върху потомците на освободения, без да извършат крещяща несправедливост. Така още в самия римски дом се образува кръг от зависими свободни хора, които се отличават както от робите, така и от равноправните членове на рода.

Римският дом, и като елементи, и като форма, е послужил за основа при изграждането на римската държава. Народната община възниква от съединението на онези стари родови общности на Ромилиите, Волтиниите, Фабиите и други, а територията на римската област е образувана от обединените земи на тези родове, които са и първите римски граждани. Всеки законен брак в рамките на този кръг се смята

за истински римски брак и осигурява гражданските права на децата; който е роден в нередовен брак или извънбрачно, е изключен от общинския съюз. Римските граждани се наричат „бащини деца"(patricii), именно защото само те законно имат бащи.

Както елементите на държавата са родовете, изградени от фамилии, така формата на държавната общност е създадена по образеца на фамилията и в цялост, и в частност. Самата природа дава на дома бащата, с него домът възниква и изчезва. Обаче в народната община, която трябва да съществува вечно, няма естествен господар, поне римската няма такъв, защото се състои от свободни земеделци с равни права и е лишена от аристокрация, издигната над другите по милостта на боговете. Затова един от народа ѝ става цар (Rex) и господар на римската община; и в по-късно време в жилището му или до него се намират вечно горящото огнище и добре пазеният хамбар на общината, римската Веста и римските пенати — всичко, което принадлежи на най-висшия дом, олицетворява единството на целия Рим. Когато царят умре, веднага според закона бива избран негов приемник, но общината признава пълното си подчинение на царя едва когато е свикано събрание на всички способни да носят оръжие свободни граждани и царят поема задължението да ги управлява. Едва тогава той получава власт над общината, която наподобява тази на бащата в дома и като нея е доживотна. Той общува с боговете на общината, до които се допитва и омилостивява (auspicia publica), той назначава всички жреци и жрици. Договорите, които царят сключва от името на общината с чужденци, са задължителни за целия народ, макар че никой член на общината не се чувства обвързан с договор, когато ответната страна не е член на общината. Властта му (imperium) е всемогъща както в мирно, така и във военно време, поради което навсякъде, където той изпълнява официалните си функции, го предхождат вестители със сноп пръчки с брадва, наричани ликтори (lictores от licere каня, призовавам). Само той има право да говори публично на гражданите, той държи ключовете на общинската съкровищница. В неговите правомощия, както в тези на бащата, влизат правата да раздава правосъдие и да наказва. Той определя наказания, най-често бой с пръчки, за пропуски във военните задължения. Той е съдия при всички частни и криминални дела и безусловно може да отнеме живота на подсъдимия или свободата му, може да осъди римлянин да служи вместо роб на друг римлянин или да нареди неговата продажба в действително робство, а това означава в чужбина; разглежда молбата за помилване, която народът има право да отправи при произнесена смъртна присъда, но не е длъжен да се съобрази с нея. Той призовава народа на война и командва войската, но е задължен в случай на пожар лично да се яви на пожарището. Както бащата не е най-властният у дома си, а е

единствено овластеният, така и царят е не пръв, а единствен повелител в държавата; той може да образува колегии от мъже, добре запознати с религиозните или общински правила, и да изисква съвета им; за да улесни упражняването на властта си, може да прехвърля на отделни лица някои от задълженията си, например съобщенията за гражданите, командването на армията по време на войната, решението на по-маловажните процеси, разследването на престъпленията; той може, особено ако е принуден да напусне областта на града, да остави на свое място пълномощник (praefectus urbi) с цялата власт на негов заместник; но всяка служебна власт, редом с царската, е подчинена на нея и всеки служител е на длъжност само чрез царя и докато той иска това.

Всички длъжностни лица в най-старо време, както временният градски управител, така и командири на подразделения (tribuni, от tribus — част) на пехотата (milites) и конницата (celeres), не са нищо друго освен пълномощници на царя и се различават много от по-късните магистрати. Царската власт няма външно юридическо ограничение и не може да има: за господаря на общината не съществува съдник в рамките на общината, както за бащата няма такъв в неговия дом. Само смъртта слага край на властта му. Изборът на нов цар се възлага на съвета на старейшините, който управлява през времето на „междуцарствие“ (interregnum). Гражданите имат право на формално участие при избора на цар едва след провъзгласяването му; юридически царската институция почива на постоянната колегия на бащите (patres), в която временни носители на властта избират новия цар пожизнено. И така „висшата божествена благословия, с която е образуван прочутият Рим“, преминава в непрекъснатата последователност от първите ѝ царствени носители към техните последователи и единството на действията се запазва неизменно, въпреки че личностите, които упражняват властта, се сменят. Това единство на римския народ, което в религиозната област се олицетворява от римския Диовис, юридически е представено от владетеля, затова и облеклото му е това на най-висшия бог; той се движи на колесница дори в града, където иначе всеки върви пеш, носи жезъл от слонова кост с орел, червено боядисано лице, златен дъбов венец — всичко това са външни отличия както на римския бог, така и на римския цар. Бихме се заблудили, ако приемем римското държавно устройство за теокрация; никога за италийците понятията бог и цар не се сливат в едно, както е в Египет или при източните народи. За народа царят не е бог, а по-скоро собственикът на държавата. Затова и не откриваме при римляните понятия като божия благодат, осенила един род за сметка на друг, или за някаква загадъчна вълшебна сила, която превръща царя в човек с разли-

чен произход от този на останалите хора; благородното потекло, родството с царе, управлявали преди, е предимство, но не и задължително условие; всеки пълнолетен римлянин, здрав тялом и духом, може да стигне до царската власт. Следователно царят е обикновен гражданин, когото заслугите и щастието, но преди всичко необходимостта да има господар на дома, са поставили като владетел над равните му, селянин над селяни, воин над воини. Както синът безусловно се подчинява на бащата, без да се смята за по-долен от него, така и гражданинът се подчинява на царя, без да го смята за по-висше същество. В това се изразява моралното и фактическо ограничение на царската власт. Царят е можел, дори без да нарушава законите, да извърши много несправедливости; можел е да намали дела от военната плячка, която трябва да получи войската, да наложи извънредни повинности и чрез неправомерни данъци да посегне на собствеността на гражданина; но ако го направи, значи е забравил, че властта му е дадена не от бога, а по божия милост от народа, който той представлява; и кой би го защитил, ако този народ забрави за дадената пред царя клетва? Юридическото ограничаване на царската власт се изразява в това, че той е упълномощен само да прилага закона, а не да го изменя. Всяко отклонение от закона трябва да бъде одобрено предварително от народното събрание и съвета на старейшините, в противен случай се превръща в нищожен и тираничен акт, от който не произтичат юридически последствия. Така морално и юридически римската царска власт е дълбоко различна от днешното самодържавие и изобщо в модерния свят няма нищо подобно както на римския дом, така и на римската държава.

Разделението на гражданите се основава на попечителството, наречено curia (curare = coerare, κοίρανος); десет курии изграждат общината; всяка курия дава 100 мъже за пехотата (оттам mil-es, като equ-es — хилядник), десет конници и десет съветници. При обединените общини всяка от тях се явява като естествена част (tribus) на цялата община (tota при умбрийците и оските) и основният брой се умножава на броя на частите. Подобна курия е една действителна корпоративна единица, чиито членове се събират най-малко за общите празници, която съществува и сама за себе си под особено покровителство (curio) и със свой собствен жрец (flamen curialis); без съмнение, по курии са били призовавани и броени воините и по същество гражданството се е събирало и гласувало по курии. Този ред надали е въведен първо заради гласуването, тъй като в случая броят на подразделенията с голяма вероятност щеше да бъде нечетен.

В противоположност на рязкото различие между гражданите и негражданите, вътре в самото гражданство съществува пълна равнопос-

тавеност. Може би няма народ, който с такава безмилостна последователност да е прокарал и двата принципа. Облеклото на предводителя на общината се отличава от това на нейните членове, възрастният, задължен да носи военна служба мъж е облечен различно от още негодното да носи оръжие момче; независимо от тези отлики обаче, богатият и знатен римлянин и беднят и с нисък произход са били длъжни да се появяват на обществени места само в една и съща дреха (toga) от бял вълнен плат. Това пълно равноправие на гражданите без съмнение има своите корени в индогерманското общинно устройство, но строгостта, с която римляните възприемат и провеждат това равенство, е една от най-характерните и плодоносни черти на латинската нация; при това не трябва да забравяме, че в Италия латинските преселници не са подчинили нито един друг народ, заселил се преди тях на полуострова и надарен с по-малки културни заложби, т.е. не съществува главният повод, поради който възникват в Индия кастите, в Спарта, в Тесалия и въобще в Елада — аристокрацията, а вероятно и разделението на съсловия в Германия.

От само себе си се разбира, че държавното устройство почива върху общността на гражданите. Най-важната повинност на гражданина е военната служба; защото само гражданите имат правото и задължението да носят оръжие. Гражданите са едновременно и „войнство“ (populus сродно с populari — опустошавам); в древните химни тези воини са наричани „въоръжените с копия войски“ (pilumnus populus), за които е измолена благословията на Марс, и самото обръщение, с което ги призовава царят, „квирити“ е наименованието за воините.

По правило военачалник е самият цар. Освен военната служба гражданинът има и други задължения, като това да изпълнява царски поръки както по време на война, така и в мирно време, да обработва царските ниви или да участва в строежа на обществени сгради; показателен колко тежък за общината е бил строежът на градските стени е фактът, че за тях е останало наименованието „moenia“, което означава „строителна повинност“. Постоянно пряко облагане с данъци няма, както няма и постоянни държавни разходи. Те не са необходими, защото държавата не плаща за общински задължения като военна служба, трудова повинност и другите публични дейности, а доколкото изобщо има заплащане, то е за сметка на кварталите, които първи са засегнати от налога; плащат и онези, които не могат или не искат да служат. Необходимите за публичните богослужения жертвени животни се набавят чрез съдебен данък: загубилият съдебен процес внася за държавата глоба в натура (sacramentum), съобразена със стойността на предмета, породил съдебния спор. За постоянни подаръци на царя от гражданите на общината няма сведения. Ала царят получава прис-

танищните налози, както и приходите от общинските земи, като такса за правото на паша върху общинските ливади (scriptura) и дял от реколтата (vectigalia), който ползвателите на държавни земи трябва да платят. Към приходите на царя трябва да се прибавят глобите в натура (главно добитък), конфискациите и военната плячка. В случай на крайна необходимост се изисква специален налог (tributum), който впрочем е нещо като принудителен заем и се връща, когато настъпят по-добри времена; дали този налог се е изисквал само от римските граждани или от заселниците не може да се каже, но първото предположение изглежда по-вероятно.

Римското гражданство не просто плаща налози и изпълнява различни повинности, а и участва в общественото управление. Всички членове на общината, с изключение на жените и на още неспособните да носят оръжие деца, т.е. тези, които се назовават в обръщенията „квирити", се събират на определено място, когато царят ги повика, за да направи съобщение (conventio, contio), или церемониално им заповядва да се съберат (comitia) на третата седмица (in trinum noundinum), за да се допита до тях по курии. По правило тези общински събрания се свикват два пъти годишно — на 24 март и 24 май — и освен това толкова често, колкото царят счете за необходимо; той обаче винаги кани гражданите не да говорят, а да слушат, не да питат, а да отговарят. Никой не говори на събранието освен царя или този, комуто той сметне за нужно да даде думата; речта на гражданството е прост отговор на въпроса на царя, без разяснения, без обосновка, без уговорки или разделяне въпроса на части. Въпреки това римската гражданска община, също като германската и вероятно като най-старата индогерманска, отразява най-пълно същината на идеята за суверенната държава; макар че при нормални обстоятелства този суверенитет се изразява само в доброволното подчинение на гражданите пред своя цар. С цел да получи такова подчинение царят, след като е встъпил в длъжност, се обръща към събралите се курии с въпроса дали ще му бъдат верни и покорни и дали признават по установения обичай неговата власт и тази на съпровождащите го (lictores); въпрос, на който едва ли може да бъде отговорено отрицателно, също както е невъзможно да бъде отказана подобната тържествена клетва за вярност при наследствената монархия. От тази власт произтича следствието, че гражданството в качеството си на суверен не взема участие в управлението на обществените дела. Докато обществената дейност се ограничава в прилагането на съществуващите правни норми, върховната държавна власт не може и не бива да се намесва: управляват законите, а не законодателят. Ала когато е необходима промяна в съществуващия правен ред или отклонение от него за отделен случай,

ситуацията се променя; според римското държавно устройство гражданството в подобни случаи играе активна роля и се ползва от своята върховна власт, оказвайки съдействие на царя или на този, който го замества при междуцарствие. Както юридическото отношение между управляващия и управляваните се установява със силата на договор чрез устен въпрос и отговор, така и всеки управленски акт на суверена се привежда в изпълнение след запитване (rogatio), което царят отправя към гражданите и което се одобрява от мнозинството на куриите; в този случай потвърждението може да бъде отказано. Затова за римляните законът не е преди всичко, както ние мислим, заповед, отправена от суверена към всички членове на общината, а представлява на първо място договор, сключен чрез въпрос и отговор между различните органи на държавната власт. Сключването на такъв законодателен договор е правно необходимо във всички случаи, в които се излиза от установения порядък. Така например според обичайното право всеки може без ограничения да предаде собствеността си на когото иска, но само при условие, че това предаване се извърши веднага; юридически е невъзможно собствеността да остане временно у собственика и при смъртта му да премине у друг — освен ако общината не му го позволи по време на общото събрание или при подготовка за война. Така възникват завещанията. Според обичайното право свободният мъж не може да загуби или да даде на друг неотчуждаемото благо на свободата, затова и който не е подчинен на домовладетел, не може да се подчинява никому като син — освен ако общината не му позволи. Това е adrogatio — осиновяване. Според обичайното право гражданство може да се придобие по рождение и не може да бъде изгубено — освен ако общината направи някого патриций или му отнеме званието, което без съмнение е ставало с решение на курията. Според обичайното право осъденият на смърт престъпник неизбежно бива екзекутиран, ако царят или неговият заместник са произнесли според преценката си и според закона смъртна присъда, тъй като царят може само да съди, но не и да помилва — освен ако осъденият на смърт гражданин помоли за милост общината и съдията даде ход на молбата му за помилване. Оттук води началото си апелацията (provocatio), която се разрешава предимно на признаващи вината си престъпници, посочили смекчаващи вината обстоятелства. Според обичайното право сключеният със съседна държава договор за вечни времена не може да се наруши, освен ако поради причинена несправедливост гражданите не се обяви за необвързано с него. Следователно то трябва задължително да бъде запитано, ако се планира нападателна война, но това не е необходимо нито при водене на отбранителна война, тъй като тук договорът е нарушен от другата държа-

ва, нито при сключване на мир; но тези въпроси се отправят, както изглежда, не към събранието на гражданите, а към войската. И накрая, във всички случаи, когато царят замисля нововъведение или промяна на съществуващ закон, е необходимо допитване до гражданите; в този смисъл законодателното право от най-древни времена не е право на царя, а на царя и общината.

Редом с царя и народното събрание в най-старото устройство на общината се появява и трета основна власт, предопределена не за действие като първата, нито за решения като втората и въпреки това поставена редом с двете, а в рамките на законовата власт — над тях. Това е съветът на старейшините или сенатът (senatus). Без съмнение той е възникнал от устройството на рода: старото предание, че в ранния Рим бащите на всички домове са образували сената, е дотолкова вярно, доколкото всеки род, който не е от по-късно преселилите се в Рим, извежда началото си от един от тези старейшини на най-древния град и го почита като родоначалник и патриарх.

Властта на съвета на старейшините почива върху възгледа, че господството върху образуваната от родовете община се полага по право на всички старейшини на родовете, макар че според толкова ярко изявения още в дома монархичен мироглед на римляните тази власт може да се упражнява винаги само от един от тези старейшини, т.е. от царя. Следователно всеки член на сената като такъв — не в действителност, но по право — е също така цар на общината; поради това и отличителните му знаци са наистина по-скромни от царските, но аналогични на тях: той носи червени ботуши като царя, но тези на царя са по-високи и по-представителни от сенаторските. Оттук произтича и фактът, че както вече беше отбелязано, царската власт в римската община не може да изчезне. Ако умре царят, на негово място застават старейшините и упражняват правата на царската власт. Все пак според неизменимото правило, че само един може да е господар в определено време, при необходимост от временна власт само един от тях става „преходен цар“ (interrex) и властта му се различава от тази на истинския цар само по времетраенето си. Най-дългият срок, за който „преходен цар“ може да властва, е 5 дни; докато не е проведен изборът на доживотния цар, сенаторите си предават временната власт за 5 дни по ред, определен чрез жребий. На преходния цар общината не дава клетва. Във всичко останало обаче той е упълномощен и задължен не само да упражнява царските правомощия, но и да провъзгласи пожизнения цар — само първият избран „interrex“ няма това право. Може би той се възприема като недостатъчно легитимен, тъй като не е провъзгласен от предшественика си. В крайна сметка носител на върховната власт (imperium) е съветът на старейшините. Той олицетворява и божията закрила (auspicia) и е залог както за непрекъснатото

съществуване на римската община, така и за нейния монархически, но не наследствено монархически ред. Следователно, ако в по-късно време гърците приемат този сенат за събрание на царе, те в известен смисъл са прави: първоначално той фактически е бил такъв.

* * *

Историята на всяка нация, но преди всичко на италийската, представлява грандиозен синойкизъм: още в най-древните времена, за които имаме свидетелства, Рим е триединен и едва при пълния му разцвет се преустановява присъединяването на нови части към града. С изключение на онова най-древно претопяване на Тиции, Рамни и Луцери, за което е известен почти само голият факт, най-ранният инкорпоративен акт е вливането на гражданството от хълмовете в палатинския Рим. Преди сливането им уредбата на двете общини е по същество еднотипна, когато те трябва да бъдат слети, и поставеният от обединението проблем вероятно е бил разглеждан като избор между запазването на двойни институции или, отменяйки едната, да се въведе другата в цялата обединена община.

И след обединението римската община се разделя на досегашните три части с по десет курии и римляните от хълма трябва да се подредят в съществуващите части и домакинства независимо от това дали самите те са били многосъставни или не. Вероятно това става по такъв начин, че на всяка част и всяко домакинство се изпраща квота нови жители, но в тези подразделения новите и старите граждани не се претопяват напълно; в много по-голяма степен тези части се проявяват, като Тициите, Рамните и Луцерите се разделят отново на първи и втори (priores, posteriores). Вероятно с това се свързва съществуващата навсякъде в органичните институции на общината подредба по двойки.

Преди всичко тази подредба се проявява във военното дело: след обединението всяка половина на триделната община поставя на разположение сто конници и с това римската гражданска конница нараства на шестстотин; вероятно броят на водачите на конни отряди също нараства от 3 на 6. За съответно увеличаване броя на пешаците няма сведения; можем обаче да се позовем на по-късната практика легионите по правило да се свикват два по два, вероятно също от това удвояване на свикваните части произхожда обстоятелството, че не три, както е първоначално, а шест водачи на подразделения командват легионите.

Това претопяване на две по същество еднотипни общини е повече

количествено, отколкото вътрешно преобразуване на съществуващата община. Същевременно наченките на втори инкорпоративен процес, който е проведен много по-плавно и е имал далеч по-дълбоки последици, ни връщат към тази епоха: това е претопяването на гражданството и клиентите. Открай време в римската община редом с гражданството стоят закриляните, „принадлежащите“ (clientes), те спадат към отделни домове на граждани, другояче стои въпросът с „множеството“ (plebes от pleo, plenus), както пренебрежително са ги наименували поради политическото им безправие. Елементите на това средно ниво между свободни и несвободни са налице, както беше показано, още в римския род.

Следователно в началото гражданите са били действителни покровители, а неграждани — покровителствани; но както във всички общини, които разрешават свободното заселване и спазват гражданското право, скоро и в Рим става все по-трудно да се запази хармонията между това юридическо отношение и фактическото положение. Разцветът на обмена, който чрез латинския съюз позволява на всички латини пълно частно правно равнопоставяне, включително и при придобиването на собственост върху земя, и повишаващата се с благосъстоянието честота на освобождаванията вероятно още в мирно време са повишили неравностойно числото на клиентите. Към тях се прибавят хората, дошли от подчинените с оръжие и присъединени към Рим съседни градове, които, независимо дали се преселват в Рим или остават в старата, омаловажена до село родина, по правило разменят своето собствено гражданство за римското заселническо право, макар че то ги лишава от политически права. Освен това войната натоварва единствено същинските граждани и постоянно разрежда редовете на патрицианското потомство, докато клиентите вземат своя дял от военните победи, без да заплащат за това с кръвта си. При такова положение е странно, че римският патрициат не изчезва много по-бързо, отколкото това става в действителност.

Така редом с гражданството расте една втора римска общност; от клиентите произлиза плебсът. Тази смяна на името е характерна; юридически няма разлика между клиенти и плебеи, между „принадлежащите“ и хората от народа, в действителност обаче разликата е много значителна: първото означение изтъква отношението на закрила от един политически правоимащ член на общината, второто подчертава просто липсата на политически права. Когато чувството за особена зависимост отстъпва на заден план, усещането за политическо онеправдаване на свободните заселници става все по-натрапчиво и само равностойно разделеното върху всички поданици господство на царя предотвратява избухването на политическа борба между правоимащите и безправната община.

Първата крачка към претопяването на двете части от народа в този момент става трудно по пътя на революцията, който, изглежда, е бил предначертан от това противопоставяне. Устройствената реформа носи името си от Сервий Тулий и историческият ѝ произход е забулен в същия дълбок мрак, в който са скрити и останалите събития от онази епоха, знанията за която не почиват върху исторически данни, а са изведени чрез умозаключения от устройството на по-късните институции. Същността на тази реформа свидетелства, че не може да са я поискали плебеите, на които новата конституция дава само задължения, а не права. Много по-вероятно е новата конституция да е възникнала или благодарение на мъдростта на някой от римските царе, или под натиска на гражданството да бъде освободено от изключителните тегоби, както и за да бъдат привлечени неграждани поне отчасти към данъчното облагане, т.е. към задължението при бедствено положение да се дава заем (tributum) на държавата, и към другите повинности, отчасти към военния набор. Тези две насоки са обобщени в Сервиевата конституция, но едновременното им прилагане е трудно. Привличането на неграждани вероятно е започнало от икономическите налози: те се разпростират рано и върху „имуществените“ (locupletes) или „постоянните“ (adsidui) и само напълно безимотните „детепроизводители“ (proletarii, capite censi) са освободени от тях. Следва политически по-важното привличане на неграждани към военната повинност. От този момент тя се възлага, вместо на гражданството като такова, на собствениците на земя (tribules), независимо дали са граждани или само клиенти; участието във войната се превръща от лично във всеобщо задължение.

С цел събирането на пехотата градът се разделя на четири „части“ (tribus): по такъв начин старото триделение е премахнато, поне що се отнася до градските части, а те са палатинската, която обхваща хълма със същото име, и Велия; тази на Субура, към която принадлежи улицата с това име, Кариите и Церлий; есквилинската и волинската, която е образувана от Квиринал и Виминал, т.е. от „хълмовете“, наречени така, за да се отличават от „планините“ — Капитолия и Палатин.

* * *

Строгото понятие за единство и всесилие на общината във всички общински дела, тази основна опора на италийското държавно устройство, дава в ръцете на един пожизнен предводител страшна сила, която изпитва на гърба си всеки враг на страната, но не в по-малка степен и самият римски гражданин. Тази власт не може да избегне

злоупотребите и произвола и затова се полагат много усилия тя да бъде ограничена. Величието на римските опити за реформи и революции е в това, че те никога не ограничават правата на общината, нито премахват органи на нейната власт; че така наречените естествени права на личността никога не са противопоставени на общината и че целият натиск на промените се насочва срещу формата на общинското представителство. Не ограничаване на властта на държавата, а ограничаване на властта на държавните служители е повикът на римската партия на прогреса от времето на Тарквиниите до това на Гракхите; при което никога не се забравя, че народът е длъжен не да управлява, а да бъде управляван.

Тази борба протича в рамките на гражданството. Редом с нея се развива друго движение: стремежът на неграждани към политическо равноправие. Това са действията на плебеите, латините, италийците и освободените роби, които, независимо дали искат да се наричат граждани като плебеите и освободените роби или не, като латините и италийците са лишени от политическо равноправие и се борят за него.

Едно трето противопоставяне е от още по-общ характер: това между заможните и бедните, и по-точно тези бедни, които са загубили собствеността си, или пък собственици, заплашени от същото. Юридическите и политическите взаимоотношения в Рим дават повод за възникването на многобройни земеделски стопанства, които отчасти са на дребни собственици, зависещи от произвола на лихварите, отчасти са на дребни арендатори, които зависят от произвола на земевладелците. Често лишени от собствена земя се оказват не само отделни граждани, а и цели общини, без да губят при това личната си свобода. По този начин селският пролетариат още от ранни времена става толкова силен, че може да влияе върху съдбините на общината. Градският пролетариат придобива политическа значимост в далеч по-късно време.

В такива противоречия се развива вътрешната история на Рим, а вероятно в не по-малка степен и напълно загубената за нас история на останалите италийски общности. Политическото движение в рамките на пълноправното гражданство, войната между гражданите и неграждани, социалните конфликти между собствениците и бедните, колкото и многообразно да се кръстосват и преплитат и често да образуват странни съюзи, са все пак съществено различни. Тъй като Сервиевата реформа, която равнопоставя във военно отношение клиентите и гражданите, изглежда, изхожда повече от административни съображения, отколкото от политически партийни тенденции, то главното от тези противоречия, довело до вътрешни кризи и конституционни промени, е онова, което работи за ограничаване правата на длъжност-

ните лица. Най-ранният успех на тази най-стара римска опозиция се състои в отстраняването на пожизненото предводителство на общината, т.е. премахването на царската институция. Най-силното доказателство за това доколко естественият ход на нещата обуславя подобна промяна е, че тя по аналогичен начин се осъществява в целия италийско-гръцки свят. Не само в Рим, а и при останалите латини, при сабелите, етруските и апулите, изобщо във всички италийски общини, както в гръцките от по-късно време, предишните пожизнени владетели са заменени с владетели за една година. За Луканската област е доказано, че в мирно време е била управлявана демократично и магистратите поставяли цар само когато трябвало да се води война, т.е. подобен на римския диктатор служител. Ето как в Рим консулите застават на мястото на царете; в организма на старата гръцка и италийска политика от само себе си се развива необходимостта да се ограничи пожизненото председателство на общината до по-кратък, най-често едногодишен срок. Но колкото и естествена да е тази промяна, тя може да настъпи по различен начин — може след смъртта на пожизнения владетел да се реши повече да не се избира нов, както вероятно е опитал римският сенат след смъртта на Ромул; или владетелят може доброволно да абдикира, както уж е планирал Сервий Тулий; или народът може да въстане срещу един тираничен регент и да го прогони, какъвто е краят на римското царство. Макар че историята за прогонването на последния Тарквиний Горди е преплетена с много измислени случки и се е развила до художествена новела, все пак не трябва да се съмняваме в основните ѝ факти. Преданието посочва правдоподобни причини за народното въстание: царят не се допитва до сената и не го попълва до необходимия брой, обявява смъртни присъди и конфискации, без да иска мнението на съветници, натрупва в хамбарите си извънмерни запаси от зърнени храни и изисква от гражданите военна и трудова повинност над дължимото. За озлоблението на народа свидетелства формалният обет, който всеки човек полага сам за себе си и за потомството си, да не търпи занапред никакъв цар. Оттогава датира и сляпата омраза, която се свързва с името на царя. За да не остава обаче общината без посредник между нея и бога, се създава „жертвеният цар", който няма други правомощия; този служител на общината е пръв по ранг, но същевременно има най-малко власт. С последния цар е изгонен целият му род — доказателство за затвореността на родовите връзки по онова време. Тарквиниите се преселват в Цере, може би старата им родина, където наскоро е открита тяхната родова гробница. На мястото на пожизнения владетел начело на римската община застават двама управници с мандат една година.

Твърде малко се знае за това важно събитие, което може да се приеме за исторически достоверно. Понятно е, че в една голяма, владее-

ща обширни земи община, каквато е римската, царската власт, ако е била у един и същ род в продължение на много поколения, е способна на енергична съпротива, но няма сигурни следи, че това се е случило или че са се намесили чужди сили.

Ако сме в неведение за историческата взаимовръзка на това важно събитие, то за нас е ясно в какво се състои промяната на формата на управление. Царската власт в никакъв случай не е премахната, което се доказва от факта, че след смъртта на царя, както и преди, влиза в длъжност „временен цар". Разликата е в това, че на мястото на един пожизнен цар се появяват двама годишни, които се наричат военачалници (praetores) или съдии (iudices), или просто колеги (consules). Принципите на колегиалността и мандатността отличават републиката от царството и тук ги срещаме за първи път. Принципът на колегиалността, от който е заимствано третото, по-късно най-употребявано име на едногодишните царе, тук се проявява в специфичен облик. Висшата власт е предоставена не на двамата служители заедно, а всеки консул я има и я упражнява напълно и изцяло, както я има и я упражнява царят. Стига се дотам, че от двамата колеги не единият поема юридическата задача, а другият — командването на армията, а двамата произнасят присъди едновременно, двамата заедно обхождат армията; в случай на конфликт помежду им решава определен според месеците или дните ред. Все пак е възможно в самото начало да имало известно разделение на задълженията, например единият консул да потегля на война срещу еквите, а другият — срещу волските, но то в никакъв случай не е обвързващо и всеки от колегите има законното право да се намесва в служебния кръг на другия по всяко време. И така, където на най-висшата власт се противопоставя най-висша власт и единият колега забранява това, което другият заповядва, двете консулски повели се отменят взаимно.

Като цяло консулите остават това, което са били царете: най-висши управници, съдии и военачалници. Те са първи и в религиозно отношение, защото не жертвеният цар, който се избира само за да се запази царската титла, а консулът произнася молитви и прави жертвоприношения за общината и от нейно име научава волята на боговете с помощта на посветени. При голямо бедствие се оставя отворена възможността в един момент отново да се възстанови пълната, неограничена царска власт без предварително допитване до общината чрез отстраняване на ограниченията, прокарани от колегиалитета, и чрез значително съкращаване на отговорностите. Така задачата царският авторитет да се запази юридически и да се ограничи в действителност се решава колкото рязко, толкова и просто от безименните държавници, чието дело е тази революция по чисто римски маниер.

Чрез промяната на конституцията общината печели извънредно важни права: правото да обявява всяка година предводителя на общината и да разглежда като последна инстанция смъртните присъди на гражданите. Но общината вече не може да остане същата — не може да се състои от превърнал се фактически в аристокрация патрициат. Народната сила е в „множеството", което включва в себе си голям брой именити и заможни хора. Това, че подобно множество е изключено от общото събрание, макар да поема своята част от общите задължения, изглежда поносимо само докато общинското събрание не се намесва в хода на държавната машина и докато царската сила не запазва равноправието в нацията, оставайки не по-малко страшна за високостоящите и свободни граждани, отколкото за крепостните. Но когато общината, вместо да провежда редовни избори и решения, фактически омаловажава предводителя от неин владетел до ограничен по време изпълнител, това съотношение вече не може да бъде запазено; най-малкото при преобразуването на държавата в утрото на една революция, която може да победи само чрез взаимодействието на патриции и клиенти. Разширението на тази община е неизбежно и то се извършва всеобхватно, доколкото цялото плебейство, т.е. всички нетраждани, които не са нито роби, нито живеещи според правото за гостуване граждани на чужди общини, биват приети в гражданството.

И сенатът е засегнат от реформата, но не като общината. Досегашният колегиум на старейшините не само остава изключително патрициански, но и отстоява своите най-съществени пълномощия, правото да назначава междинен цар и да потвърждава или отхвърля взетите от общината решения като съобразни или противоречащи на законите.

Както се вижда, в римската община много неща остават постарому, дори при превръщането на монархията в република. Доколкото изобщо е възможно един държавен преврат да е консервативен, въпросният е именно такъв и никой от основните елементи на общината не е унищожен от него. Това е свидетелство за характера на цялото движение. Прогонването на Тарквиниите не е, както го представят жалките, дълбоко неверни разкази, дело на обзет от състрадание и опиянен от желание за свобода народ, а е резултат от дейността на две големи политически партии, на старите граждани и на клиентите, които, като английските тори и виги през 1688, са изправени пред общата заплаха общината да попадне под произволното управление на един владетел. Старото гражданство не може да се освободи от царската институция без помощта на новите граждани, те от своя страна не са достатъчно силни, за да изтръгнат с един удар властта от ръцете на старите. По необходимост подобни промени се ограничават в минимални, спечелени с упорита борба взаимни отстъпки и само бъде-

щето може да реши накъде ще се премести центърът на тежестта и как ще си взаимодействат основополагащите елементи. Бихме подценили значението на първата римска революция, ако видим в нея само непосредствените промени, например мандатността на висшия магистрат; и тук главното са косвените последствия — те са много по-значими, отколкото предполагат и самите им извършители.

Накратко казано, това е времето, когато възниква римското гражданство в късния смисъл на думата. Дотогава плебеите са били клиенти, които плащат данъците и налозите, но които в очите на закона не са нищо друго освен търпяни чужденци, чиято общност едва ли си е струвало да бъде разграничавана рязко от същинските пришълци. Сега те са вписани в регистрите като подлежащи на военна служба граждани; и макар да са далече от равноправието — все още старите граждани държат изключително в свои ръце предоставените на съвета на старейшините върховни права, само от тяхната среда се избират гражданските длъжностни лица и членовете на жреческите колегии, дори само те се ползват от такива граждански привилегии като възможността да изкарват добитъка си на общинската мера, — вече е направена първата и най-важната крачка към пълното изравняване: плебеите не само служат в общинското опълчение, а и гласуват в общинското събрание, викат ги в общинския съвет да дадат мнението си като вещи лица — от този момент и най-бедните клиенти са защитени от правото на апелация толкова добре, колкото най-изтъкнатият от старите граждани. Следствие от това претопяване на патрициите и плебеите в новото общо римско гражданство е превръщането на старото гражданство в родова аристокрация, която дори не може да попълва своя състав, понеже нейните членове загубват правото да диктуват решенията в общото събрание, а приемането в това съсловие на нови семейства чрез решение на общината става още по-трудно.

Първото и най-важно условие за всяко господство на аристокрацията е правото на власт в държавата да се дава не на един индивид, а на една корпорация; сега една съставена предимно от аристократи корпорация си е присвоила управлението на общинския съвет, като изпълнителната власт не просто е останала у аристокрацията, а е била подчинена напълно на управляващата корпорация. Наистина в съвета вече има много хора, които не принадлежат към аристокрацията; но тъй като не могат да заемат държавни служби и дори да участват в дебати, те са изключени от всяко практическо участие в управлението и по необходимост играят подчинена роля и в сената.

Затова е вярно, че непосредственото следствие от революцията е утвърждаването на аристокрацията, но това не е цялата истина. Ако по онова време мнозинството от съгражданите е смятало, че революцията е донесла на плебеите само още по-твърда деспотия, то ние, ид-

ващите след тях, виждаме в нея наченките на новата свобода. Онова, което печелят патрициите, не е за сметка на общината, а е отнето от властта на чиновниците; наистина общината добива само някои нови, строго ограничени права, които са в много по-малка степен приложими от придобивките на аристокрацията и които и един на хиляда не успява да оцени, но в тях гражданството залага своето бъдеще.

* * *

Чрез новия общински ред старото гражданство е постигнало пълна политическа власт. Навярно плебеите са усещали болезнено политическото си отстраняване; но в началото аристокрацията не се е притеснявала много от чисто политическа опозиция, отстранявайки от политическата борба тълпата, която не изисква нищо освен законно управление и защита на материалните си интереси. Всъщност в първите години след изгонването на царете се вземат различни мерки, които са или поне изглеждат предназначени да спечелят простолюдието за управлението на аристокрацията, особено от икономическа гледна точка: понижават се пристанищните мита, поради високите цени на зърното държавата изкупува за своя сметка големи количества пшеница, търговията със сол става държавен монопол, за да се предоставят на гражданите зърно и сол на ниски цени, а народният празник е удължен с един ден. Тези мерки обаче си остават повърхностни; основното течение върви в противоположна посока. С промяната на управлението започва гигантска промяна във финансовите и икономическите отношения в Рим. Царската власт вероятно не е благоприятствала развитието на капитала, а, според силите си е съдействала за увеличаването на земеделските стопанства; новото аристократическо управление, напротив, още от самото начало е пристъпило към разрушаването на средните класи, по-точно средните и дребни земеделци, и към развитието, от една страна, на едрите земевладелци и капиталисти, а, от друга страна, към възникването на земеделски пролетариат.

Дори такава популярна мярка като по-нататъшното понижаване на пристанищните мита облагодетелства предимно едрите търговци. Но още по-благоприятно за властта на капитала се оказва управлението на финансите чрез посредници. Трудно е да се каже какъв е поводът за това нововъведение; но дори то да води своето начало от епохата на царете, едва след въвеждането на консулството значението на частното посредничество се засилва, отчасти поради непрекъсната смяна на римските длъжностни лица, отчасти поради разширяването на фи-

нансовата дейност на държавната хазна със сделки като покупко-продажбата на жито и сол; с това е поставено началото на онази система за събиране на държавните доходи чрез посредничеството на откупвачи, която става впоследствие толкова доходна, колкото и пагубна за римската община. Държавата постепенно дава всички свои косвени доходи и всички сложни плащания и сделки в ръцете на посредници, които плащат или получават от хазната установена от нея сума и после я употребяват на свой риск. Естествено само значителни капиталисти и едри земевладелци могат да се възползват от това право, тъй като държавата строго следи за необходимата сигурност. Така възниква класа от откупвачи на данъци и доставчици, които по устремно бързия растеж на богатството си, по властта над държавата, на която изглежда, че служат, и по нелепия и безплоден характер на богатството си са напълно сравними с днешните борсови спекуланти.

Противопоставянето на богати и бедни, което произтича от тези отношения, в никакъв случай не съвпада с борбата между аристократическите родове и плебеите. Макар че повечето патриции притежават голямо богатство, най-често под формата на земя, сред плебеите също не липсват богати и знатни фамилии, а тъй като сенатът, по това време в по-голямата си част съставен от плебеи, взима в свои ръце висшето управление на финансите, като отстранява избираните от средата на патрициите длъжностни лица, то е разбираемо, че всички икономически изгоди, които произтичат от политическите привилегии на аристокрацията, са насочени в полза на всички богати; по такъв начин натискът върху простолюдието се засилва, тъй като чрез влизането в сената най-усърдните и способни за съпротива личности от класата на потиснатите преминават в тази на потисниците. Вследствие на това политическото положение на аристокрацията става несигурно. Ако би могла да управлява справедливо и да пази средното съсловие, както опитват отделни консули от нейните среди, макар и безуспешно при омаловажената позиция на магистратите, тя вероятно би задържала още дълго монопола над държавните служби. Ако би била в състояние да допусне най-богатите и знатни плебеи до пълно равноправие, например ако влизането в сената се обвърже с получаването на патрициански сан, двете класи биха могли дълго да управляват заедно и да спекулират безнаказано. Но не се случва нито едно от двете. Тесногръдието и късогледството — същинските и неизменни качества на всяко чисто дворянство се проявяват и в Рим — въвличат мощната община в безполезни, безцелни и безславни свади.

Ала първата криза предизвикват не тези, които страдат от съсловното неравенство, а бедстващото селячество. По-късно стъкмените анали датират политическата революция в 510 г., а социалната — в 495 и 494 г. ; двете наистина са станали скоро една след друга, но вре-

мето помежду им вероятно е било по-дълго. Строгото прилагане на дълговото законодателство — гласи разказът — предизвикало недоволството на цялото селячество. Когато през 495 г. бил свикан набор за опасна война, войската отказала да изпълни заповедта. В отговор на това консул Публий Сервилий суспендирал временно прилагането на закона за повинностите, заповядал да бъдат освободени затворените длъжници и спрял по-нататъшните арести. Тогава селяните се включили доброволно във войската и помогнали за извоюването на победата. При завръщането си от бойното поле у дома те се убедили, че след сключването на мира, за който са се сражавали, ги очакват предишните затвори и вериги; с безмилостна строгост вторият консул Апий Клавдий приложил закона за дълговете и колегата, от когото отчаяните войници поискали помощ, не посмял да се противопостави. Когато на следващата година войната се подновила, консулската дума вече нямала тежест. Селяните се подчинили едва на провъзгласения диктатор Маний Валерий, отчасти от страх пред по-голямата служебна власт, отчасти от доверие към популярната му личност— Валериите са един от онези стари аристократични родове, за които управлението не е доходна длъжност, а право и чест. Победата отново споходила римските знамена; но когато победителите се завърнали у дома и диктаторът представил предложенията си за реформа на сената, те се разбили в упоритата му съпротива. Войската още не била разпусната и стояла, както обикновено, пред вратите на града. Когато пристигнала новината, се разразила отдавна надвисналата буря — чувството за солидарност и стегнатата военна организация повлекли след бунтовниците и малодушните, и безразличните. Войската напуснала военачалника и лагера и се строила в боен ред, водена от командирите на легионите, които в по-голямата си част били плебейски военни трибуни. Излезли в околността на Крустумерия между Тибър и Анио, където заели един хълм, сякаш се канели да основат нов плебейски град в тази най-плодородна част на римската градска територия. Този поход показал по категоричен начин и на най-упоритите потисници, че евентуална гражданска война би завършила с тяхната икономическа гибел и сенатът бил принуден да отстъпи. Диктаторът станал посредник в споразумението, гражданите се върнали зад градските стени и външното единство било възстановено. Оттогава народът нарича Маний Валерий „велики“ (maximus), а планината над Анио „свещената“. Нещо могъщо и възвишено е заложено в тази революция, започнала от самия народ, без ясен план, под ръководството на случайно намерени военачалници и проведена безкръвно. Гражданите си спомнят за нея с удоволствие и гордост. Нейните последствия се усещат в продължение на много столетия; от нея възниква народният трибунат.

Този закон противопоставя на двамата патрициански консули двама плебейски трибуни, които се избират от събраните по курии плебеи. Властта на трибуните е безсилна срещу военната власт (imperium), т.е. пред властта на диктатора въобще и пред властта на консула извън града, но пред обикновената гражданска власт, каквато имат консулите, трибуните са независими, макар че не се въвежда истинско разделение на властите. Трибуните получават такива права, каквито притежават консулите един спрямо друг и още повече спрямо по-нисшите служители, т.е. правото чрез навременен и лично заявен протест да отменят всяка дадена от по-нисш служител заповед, която накърнява правата на засегнатия поданик, а също така според преценката си да спират или касират всяко предложение, отправено от даден служител към гражданството. Това е правото на интерцесия или т. нар. трибунско вето.

Така народният трибун се превръща в покровител и защитник, водач и помощник на отделния човек; той притежава неограничена съдебна власт в по-особените дела; най-накрая личността му е обявена за неприкосновена (sacrosanctus): който посегне на него или на негов служител, се смята не само за провинил се пред боговете, а и достоен за смъртно наказание, сякаш е осъден за юридически доказано злодеяние.

Народните трибуни (tribuni plebis) са произлезли от военните трибуни, от които са получили и името си; но юридически не са свързани с тях. В много по-голяма степен според властта си трибуните са равностойни с консулите. Апелацията от консула към трибуна и правото на протест от страна на трибуна срещу консула е, както вече беше казано, еднотипна с апелацията и протеста, отправени от единия към другия консул, а двете не са нищо друго освен приложение на принципа, че между двама равнопоставени забраняващият има предимство пред заповядващия. Между трибуните и консулите има и други сходства: първоначално броят и на едните, и на другите е еднакъв, макар че скоро този на трибуните е увеличен; и едните, и другите се назначават за срок от една година, който за трибуните изтича винаги на 10 декември; и за едните, и за другите важи тази своеобразна колегиалност, която дава на всеки отделен консул и на всеки отделен трибун цялата произтичаща от длъжността му власт, така че при конфликт в рамките на колегията не болшинството решава спора, а дава предимство на „не“ пред „да“. Затова когато трибунът забранява, забраната на един, въпреки противопоставянето на другите, е достатъчна. Естествено е, че когато той обвинява, може да бъде възпрепятстван от всеки свой колега. И консулите, и трибуните притежават пълна и паралелна юридическа власт при криминалните дела, макар че първите я упражняват чрез други лица, а вторите — непосредствено; както на първите

служат двамата квестори, така на вторите се подчиняват двамата едили. Консулите са задължително патриции; трибуните са задължително плебеи. Първите имат по-силна власт, вторите — по-неограничена, защото на тяхното вето и на тяхната присъда се подчинява консулът, но трибунът не се подчинява на консулското вето. Така трибунската власт е отражение на консулската; но не по-малко — тя е неин негатив. Властта на консулите е позитивна в своята същност, докато на трибуните е негативна. Само консулите са магистрати на римския народ, не трибуните, защото първите са избрани от цялото гражданство, а вторите само от плебеите. В знак на това консулът се появява публично с определената за общинските длъжностни лица украса и свита, а трибуните седят на скамейки вместо на курулни кресла, нямат ликтори и пурпурен кант и изобщо нямат нито едно от отличията на магистратите; дори в общинския съвет трибунът не само не председателства, той дори не участва в съвета. Така в тези забележителни институции на абсолютната заповед се противопоставя по най-категоричен начин абсолютната забрана; раздорът между богатите и бедните се урежда в рамките на закона.

Какъв е резултатът от това разрушено единство на общината: нейните служители стават подчинени на власти, непостоянни и зависими от всички страсти на деня; в опасен за страната момент ветото на един-единствен трибун може да спре всяко решение; углавните дела са предоставени на длъжностни лица от враждуващи партии и сякаш законът е подчинен напълно на политиката и опорочен за вечни времена.

Страната е пред гражданска война. Партиите са изправени една срещу друга като войски пред битка, всяка построена зад водачите си; ограничаване на консулската и разширяването на трибунската власт е целта на едните, унищожението на трибуната на другите. Оръжията на плебеите са: законово ненаказуемото непослушание, отказът от постъпване в армията за защита на страната, жалбите за глоби и наказания срещу служители, които са нарушили правата на общината или са предизвикали неодобрението ѝ; на това аристокрацията противопоставя насилие, споразумения с врагове на страната, а при случай и меча на наемния убиец; по улиците се стига до ръкопашни схватки и двете страни не зачитат неприкосновеността на магистратите. Много семейства вероятно са се изселили и са потърсили по-мирен живот в съседните общини. За силното гражданско съзнание на народа свидетелства не толкова фактът, че е изградил такова устройство на общината, а че го понася и запазва целостта ѝ въпреки острите разпри. Най-известното събитие от тези съсловни борби е историята на Гней Марций, смел аристократ, който получава прякора към името си от завладяването на Кориолан. През 491 г., огорчен от отказа на центу-

риите да го издигнат консул, той предлага да не се продава пшеница от държавните складове, според едни, докато гладният народ не се откаже от трибуната, а според други, докато направо трибунатът не бъде премахнат. Обвинен от трибуните и заплашен със смъртно наказание, той напуска града, но само за да се върне начело на една волскийска армия; обаче преди да завладее родния град в полза на врага, майчините упреци трогват сърцето му и първото предателство бива изкупено с второ, а за двете той заплаща с живота си. Колко истина има в това предание не може да се каже; но разказът, който наивната интерпретация на римските историци е превърнала в прослава на родината, е много стар и разкрива най-дълбокия морален и политически позор на тези съсловни борби. Подобно е нападението през 460 г. на Капитолия от банда политически бегълци, предвождани от сабина Апий Хердоний; те призовават робите на борба и едва след тежка битка и с помощта на притеклите се тускулани римското гражданско опълчение побеждава бунтовниците. Същия характер на фанатично ожесточение носят и други събития от това време, чието историческо значение не може да се схване от лъжливите фамилни хроники; така надмощието на Фабиевия род, който от 485 до 479 г. дава единия консул, и реакцията срещу него предизвиква изселването на Фабиите от Рим и тяхното унищожение от етруските при Кремера (477). Още поотблъскващо е убийството на народния трибун Гней Генуций, който се осмелил да подведе двама консули под отговорност и който в утрото на определения за обвинението ден е намерен мъртъв в леглото си (473). Непосредственото следствие на това злодеяние е Публилиевият закон, един от най-успешните, които познава римската история. Две от най-важните нововъведения, създаването на плебейско трибунско събрание и макар и ограниченото равнопоставяне на плебисцита с формалния, установен от цялата община закон, възхождат, първото със сигурност, а второто вероятно, до предложението на народния трибун Волерон Публилий през 471 година. Плебеите дотогава са взимали решенията си по курии; на тези специални събрания се е гласувало без разлика на заможност и местоживеене, а само по брой. Клиентите на големите аристократични фамилии са гласували в плебейското събрание поради заложеното в същността на курийното събрание групиране на членовете на рода. И едното, и другото обстоятелство дават на аристокрацията многообразни възможности да упражнява влияние над това събрание и особено да направлява в свой интерес избора на трибун; и двете отпадат от този момент чрез новия начин на гласуване по квартали.

Тази „сбирка на множеството“ (concilium plebis) е още по-малко общо събрание на гражданството, отколкото плебейското курийно

събрание, тъй като изключва не само всички патриции, а и плебеите без постоянно местожителство, но мнозинството е достатъчно силно, за да наложи неговото решение да бъде юридически равностойно на вземаното от центуриите, ако преди това е било одобрено от целия сенат. Сигурно е, че това последно определение е утвърдено със закон преди Дванадесетте таблици; дали е било въведено при удобен случай от публичен плебисцит или е съществувало от по-рано в друг, изчезнал закон, не може да се установи. Също така остава несигурно дали чрез този закон броят на трибуните се увеличава от двама на четирима или това вече е станало по-рано.

Много по-мъдър от тези мероприятия, предизвикани от взаимната вражда на политическите партии, е опитът на Спурий Касий да разруши финансовото всевластие на богатите и с това да затвори същинския извор на злото. Той е патриций и никой от неговото съсловие не го надминава по ранг и слава; след два триумфа по време на третото консулство (486) той внася в гражданската община предложение да се измери общинската земя и част от нея да се даде под аренда в полза на общинската хазна, а друга част да се разпредели сред нуждаещите се; т.е. той се опитва да изтръгне от сената решението за разпределението на държавните земи и подпомогнат от гражданството, да сложи край на егоистичната система на земевладеене. Вероятно е смятал, че личният му авторитет, справедливостта и мъдростта на мерките ще разсекат този възел, но се заблуждава. Аристокрацията се вдига като един; богатите плебеи застават на негова страна, но простолюдието е неудовлетворено, защото Спурий Касий, както повелява съюзното право и справедливостта, иска да даде при измерването полагащата се част и на латинските военни съюзници. Касий заплаща своя опит с живота си; има нещо вярно в обвинението, че е искал да си присвои царската власт, защото той наистина опитва като царете да предпази свободното простолюдие от собственото си съсловие. Законопроектът му умира заедно с него, но призракът му постоянно се появява пред очите на богатите и отново и отново се надига срещу тях, докато предизвиканите от него борби не унищожават из основи общинското устройство.

Предприет е още един опит да се отстрани трибунската власт, като се осигури на обикновения човек равноправие по друг път. Народният трибун Гай Терентилий Арса предлага провъзгласяването на комисия от петима мъже за съставянето на общо законодателство, според което бъдещите консули ще упражняват съдебната власт. Сенатът отхвърля това предложение и минават 10 години, преди то да се приеме — години на ожесточени съсловни битки, изпълнени с външни войни и вътрешни размирици; с еднаква упоритост аристократичната

партия не допуска закона в сената, а общината провъзгласява отново и отново едни и същи мъже за трибуни. Опитват се да отстранят натиска с други отстъпки: през 457 г. е одобрено увеличаването на трибуните от четири на десет — всъщност една съмнителна победа; през следващите години чрез ицилийския плебисцит, който е приет като част от дадените под клетва привилегии на общината, се приема да се разпредели за застрояване между най-бедните граждани хълмът Авентин, досега свещена дъбрава и затова ненаселен. Общината не престава да изисква решаване на поземления въпрос. Най-после през 454 г. сенатът отстъпва в най-главното. Решено е да се изготви поземлен закон; за тази цел трябва да се изберат десет мъже от центуриите, които едновременно да действат като висши длъжностни лица вместо консулите (decemviri consulari imperio legibus scribundis), и на тези постове да могат да се издигат не само патриции, но и плебеи. Тук последните се посочват за първи път като имащи право да бъдат избирани, макар и само извънредно. Това е голяма крачка напред към пълното политическо равноправие и тя не е била изкупена твърде скъпо с това, че народният трибун е снет, суспендирано е правото на апелация за периода на децемвирата и десетицата е задължена да не накърнява установените свободи на общината. Преди това е изпратено посланичество в Гърция, за да донесе Солоновите и другите гръцки закони, и едва след завръщането му през 451 г. са избрани десетимата. Въпреки че е разрешено да се назначават плебеи, изборът пада върху известни патриции — толкова силна е била тогава аристокрацията — и едва когато през 450 г. се налага повторен избор, са избрани и няколко плебеи — първите неаристократични магистрати на римската община. Ако тези мерки се оценяват в тяхната взаимовръзка, едва ли може да им се припише друга цел освен опит да се замени трибунската защита с ограничена консулска власт посредством писан закон. И двете страни трябва да са се убедили, че положението не може да остане такова, каквото е, и че продължаващата анархия погубва общината, в действителност обаче нищо не се променя. Сериозните хора разбират, че намесата на трибуна в администрацията и управлението е изключително вредна и единствената истинска полза, която е донесъл трибунатът на средния човек, е закрилата от партийните промени в законите, доколкото ограничава като един вид касационен съд произвола на магистрата. Без съмнение, когато плебеите пожелават държавен закон, патрициите отвръщат, че такава трибунска правна защита ще бъде излишна; и тук изглежда, че и двете страни са отстъпили. Може би никога не е изказано точно какво трябва да стане след създаването на държавния закон; не трябва да се съмняваме обаче в категоричния отказ на плебеите от трибуната, тъй като чрез децемви-

рата те изпадат в положението да могат да си върнат трибуната единствено по незаконен път. Даденото на плебея потвърждение, че неговите утвърдени свободи няма да бъдат накърнявани, може да се отнася до независимите от трибуната права на плебеите като провокацията и собствеността на Авентин. Изглежда, намерението е било десетимата при оттеглянето си да предложат на народа отново да избере отсъждащи, но вече не произволно, а според писан закон консули.

Планът, ако е съществувал, е мъдър; става дума обаче за това дали силно ожесточените духове и в двата лагера биха приели този мирен изход. През 451 десетимата представят своя закон пред народа и одобрен от него, той е изписан на 10 медни плочи, които са заковани насред пазара, на ораторската трибуна пред зданието на сената. Тъй като, изглежда, е необходимо още едно допълнение, през 450 г. отново са назначени десетима, които прибавят още две плочи; така възниква първото и единствено римско държавно право, законът на 12-те таблици. Той произтича от компромис между партиите и дори само затова не е съдържал дълбоки изменения на съществуващото законодателство.

Краят на децемвирата лежи в дълбока тъмнина. Както разказва легендата, десетимата остава да публикуват двете последни таблици и след това да отстъпят място на редовната магистратура. Но те се бавят; под предлог, че законът още не бил готов, те сами удължават службата си след края на определената им година, което е възможно, защото според римското държавно право извънредно свиканата за ревизия на държавното устройство магистратура не може да бъде юридически обвързана с определен краен срок. Умерената фракция на аристокрацията начело с Валериите и Хорациите вероятно се е опитала да изтръгне от сената искането за оставката на десетимата; но водачът им Апий Клавдий, един изключително твърд аристократ, а сега на път да стане демагог и тиранин, печели надмощие в сената и народът се подчинява. Свикването на двойно по-голяма войска е прокарано без възражения и войната както срещу волските, така и срещу сабините започва. Тогава бившият трибун Луций Сикций Дентат, най-смелият мъж в Рим, който се е бил в 120 битки и може да покаже 45 достойни рани, е намерен мъртъв пред лагера, подло убит, както се говори, по внушение на десетимата. Революцията кипи в душите, а повод за избухването ѝ става несправедливата присъда на Апий в процеса за свободата на дъщерята на центуриона Луций Вергиний, годеницата на бившия народен трибун Луций Ицилий, която откъсва момичето от рода му, за да го направи зависимо и безправно, и принуждава бащата сам да забие ножа в гърдите на дъщеря си на открития пазар, за да я спаси от унижението. Докато народът, вцепенен

пред нечуваното дело, наобикаля тялото на красивото момиче, децемвирът заповядва на полицейските служители да доведат бащата, а след това и годеника, за да дадат обяснение за неподчинението си на присъдата, която не може да бъде обжалвана. С това чашата е препълнена. Закриляни от разярената тълпа, бащата и годеникът на момичето се изтръгват от преследвачите, пратени от управниците, и докато в Рим сенатът трепери и се колебае, двамата се появяват в двата лагера с многобройни свидетели на страхотното дело. Когато всички научават за нечуваното събитие, става ясно каква дупка е отворила несъществуващата вече трибунска защита за юридическата сигурност на отделния човек; както са постъпили навремето бащите, така постъпват сега и синовете. Войските, както преди, напускат водачите си, преминават в боен ред през града и повторно заемат „свещения" хълм, където отново си назначават трибуни. Десетимата отново отказват да предадат властта; тогава войската с трибуните се появява в града и се разполага на Авентин. Най-после, когато гражданската война вече започва и уличните битки могат да избухнат всеки миг, десетимата се отказват от извънредната власт, която са опозорили с деянията си, и консулите Луций Валерий и Марк Хораций посредничат при второ споразумение, с което народният трибунат е възстановен. Съдебният процес срещу десетимата завършва с това, че двамата най-виновни, Апий Клавдий и Спурий Опий, са осъдени на доживотен затвор, а останалите осем отиват в изгнание и държавата конфискува имуществото им. По-нататъшните преследвания са прекратени от благоразумния и умерен народен трибун Марк Дуилий, който своевременно налага вето.

Книга втора

ОТ РУХВАНЕТО НА ЕТРУСКАТА МОЩ ДО РАЗРУШАВАНЕТО НА КАРТАГЕН

Глава I

БОРБАТА НА РИМ ЗА ИТАЛИЙСКАТА ХЕГЕМОНИЯ

По времето, когато Тарквиниите са изгонени от Рим, етруската мощ е в разцвета си. Господството над Тиренско море безспорно принадлежи на туските и тясно свързаните с тях картагенци. Макар Масалия да се запазва с постоянни и тежки битки, пристанищата на Кампания и на Волската област, а след битката при Алалия и Корсика, са владение на етруските. Чрез пълното покоряване на остров Сардиния (около 500 г. пр. Хр.) синовете на картагенския военачалник Магон полагат основите едновременно за величието на своя род и на своя град, а в Сицилия финикийците запазват без съществени сблъсъци владението на западната половина на острова поради вътрешните раздори в елинските колонии. В не по-малка степен корабите на етруските контролират Адриатическо море и дори в източните води се страхуват от пиратските им набези. И по суша мощта им изглежда във възход.

Завладяването на латинските области е от решаващо значение за Етрурия, тъй като именно те отделят превърнатите в клиенти волски градове от кампанските владения на етруските. Досега здравата римска власт е съумяла да опази Лаций и е защитавала с успех границата с Етрурия по река Тибър. Но когато целият съюз на туските, използвайки объркването и слабостта на римската държава след изгонването на Тарквиниите, под предводителството на цар Ларс Порсена от Клузий подновява атаката си по-мощно, отколкото досега, той не среща вече предишната съпротива; Рим капитулира и според мирния договор (вероятно от 507 г.) отстъпва на съседните общини на туските не само всички владения по десния бряг на Тибър и следователно се отказва от своето неограничено господство над реката, но и предава на победителите всичките си оръжия и се заклева отсега нататък да употребява желязото само за плугове. Обединението на Италия под върховенството на туските вече не изглежда далечно.

Робството, с което коалицията на етруски и картагенци заплашва гърците и италийците, е благополучно избегнато чрез съюзяването на

тези народи, сближени както от племенното си родство, така и от общата опасност. За първи път победният ход на етруската армия, която след падането на Рим е нахлула в Лаций, е спрян пред стените на Ариция благодарение на навременната подкрепа, която жителите му получават от притеклите се на помощ кумейци (506). Не знаем как завършва войната и най-вече дали Рим още тогава разтрогва пагубния и позорен мирен договор; сигурно е само, че туските и този път не са в състояние да задържат задълго левия бряг на Тибър.

Скоро елинската нация е принудена да води още по-обхватна и порешителна борба както срещу западните, така и срещу източните варвари. Това е времето на персийските войни. Издигането на тириец за велик цар въвлича Картаген, а заедно с него и етруските, в обхвата на персийската политика. Преданието за сключения договор между картагенците и Ксеркс е достоверно. Това е забележителна политическа комбинация, която едновременно хвърля азиатските пълчища върху Гърция, а финикийските — върху Сицилия, за да изтрие с един удар свободата и цивилизацията от лицето на земята. Победата остава за елините. Битката при Саламин (480 г. пр. Хр.) спасява същинска Елада и отмъщава за понесените злини; а в същия ден, разказва преданието, владетелите на Сиракуза и Акрагант, Гелон и Терон, разгромяват в битката при Химера огромната армия на картагенския военачалник Хамилкар, сина на Магон. Поражението е страшно и слага край на войната. Финикийците, в чиито планове още не влиза самостоятелното завладяване на цяла Сицилия, се връщат към досегашната си дефанзивна политика. Още са запазени няколко големи сребърни монети, сечени от накитите на Дамарета, съпругата на Гелон, и на други благородни сиракузки за тази война. Потомците споменават с благодарност благия и смел цар на Сиракуза и блестящата, възпята от Симонид победа.

Първата последица от унижението на Картаген е рухването на морското владичество на етруските му съюзници. Още Анаксил, владетелят на Регион и Цанкле, затваря за корабите им сицилийската морска теснина с постоянна флота (около 482 г.); скоро кумейците и Хиерон от Сиракуза извоюват решителна победа при Куме (474) над тиренската флота, на която картагенците напразно се опитват да помогнат. Това е победата, която възпява Пиндар в първата Питийска ода. Запазен е до ден днешен етруският шлем, който Хиерон праща в Олимпия с надпис: "Хиерон, син на Деиномен, и сиракузците на Зевс Тиран от Куме."

Докато тези невероятни успехи извеждат Сиракуза начело на сицилийските гръцки градове, сред италийските елини първото място заема дорийският Тарент, след като ахейският Сибарис запада по време-

то на изгонването на царете от Рим; ужасното поражение на тарентците от япигите (474), най-тежкото, което дотогава е понасяла гръцка войска, само освобождава, както при нахлуването на персите в Елада, цялата мощ на народния дух за ускорено демократично развитие. Отсега нататък не картагенците и етруските играят главната роля в италийски води, а тарентците в Адриатическо и Йонийско море, масалиотите и сиракузците — в Тиренско море. Най-вече последните ограничават все повече и повече етруското пиратство. Още Хиерон след победата при Куме заема остров Енария (Исхия) и с това прекъсва връзките между кампанските и северните етруски. Около 452 г. специална експедиция, изпратена от Сиракуза с цел да премахне окончателно тускийското пиратство, опустошава остров Корсика и етруския бряг и завладява остров Еталия (Елба).

Макар и да не унищожава напълно етруско-картагенските пирати — както изглежда, пиратството е продължило, например в Анций, до началото на петото столетие от основаването на града, — все пак могъщата Сиракуза става здрава опора срещу съюзените туски и финикийци. За известно време изглежда, че силата на Сиракуза ще бъде сломена от атиняните, чийто морски поход срещу града по време на пелопонеската война (415-413 г.) е подкрепен от етруските, старите търговски приятели на Атина, с три галери по петдесет гребла. Ала и на запад, и на изток, както е известно, победата печелят дорийците. След позорния провал на атическата експедиция Сиракуза става безспорно най-силната гръцка морска държава, до такава степен, че мъжете, които я управляват, се стремят към господство над Сицилия и Долна Италия, както и над двете италийски морета. От своя страна картагенците, които виждат господството си в Сицилия сериозно заплашено, поставят като цел на своята политика сразяването на сиракузците и покоряването на целия остров. Упадъкът на държавите от вътрешността на Сицилия и утвърждаването на картагенската власт над острова, които произтичат непосредствено от тези борби, не могат да бъдат разказани тук; що се отнася до Етрурия, новият владетел на Сиракуза Дионисий (управлявал от 387 до 348) ѝ нанася чувствителни удари. Честолюбивият цар основава своята нова колониална власт преди всичко в италийското източно море, чиито северни води за първи път са завладени от гръцка морска сила. Към 387 г. Дионисий окупира и колонизира пристанището Лис на илирийския бряг и остров Иса, а на италийския завзема заливите Анкона, Нумана и Атрия; споменът за сиракузкото господство в тази отдалечена земя е запазен не само в наименованието „рововете на Филист“, канал в устието на По, прокопан без съмнение от известния историк и приятел на Дионисий, който прекарва годините на заточението си в Атрия (от

386), а и от промененото име на самото италийско източно море, за което вместо по-старото име „Йонийски залив“ се появява употребяваното и до днес „морето на Адрия“. Ала тези нападения срещу имотите и търговските връзки на етруските в Източно море са недостатъчни за Дионисий. Като превзема и разграбва богатия церитски пристанищен град Пирги (385), той атакува етруската власт в самото ѝ сърце и тя никога не успява да се въздигне отново. Когато след смъртта на Дионисий вътрешните вълнения в Сиракуза отварят път на картагенците, тяхната флота отново получава надмощие в Тиренско море и успява, с малки прекъсвания, да го задържи; но това тежи на етруските не по-малко, отколкото на гърците, до такава степен, че когато през 310 г. Агатокъл от Сиракуза се подготвя за война с Картаген, към него се присъединяват осемнадесет тускийски бойни кораба. Вероятно етруските са се уплашили за Корсика, която все още е била тяхно владение; старата тускийско-финикийска симахия, която датира още от Аристотелово време (384-322), се разпада, но етруските не успяват да възстановят силата си по море.

Бързото рухване на етруската морска мощ би било необяснимо, ако не знаем, че по същото време, когато сицилийските гърци нападат по море, срещу етруските се сипят от всички страни тежки удари и по суша. Според сведенията на римските анали по времето на битките при Саламин, Химера и Куме между Рим и Веи се води дългогодишна и ожесточена война (483-474). В нея римляните понасят тежки поражения; запазен е споменът за рухването на Фабиите (477), които вследствие на вътрешните кризи доброволно напуснали столицата и поели защитата на границата с Етрурия, но при потока Кремера били посечени до последния мъж, способен да носи оръжие. Примирието за 400 месеца обаче, с което, вместо с мир, завършва войната, се оказва изгодно за римляните, доколкото възстановява статуквото от царското време; етруските се отказват от Фидена и от спечелената област по десния бряг на Тибър. Не е ясно доколко тези римско-етруски войни са в непосредствена връзка с елинско-персийската и сицилийско-картагенската; но независимо дали римляните са били или не съюзници на победителите при Саламин и при Химера, то във всеки случай интересите им, както и последствията от тези победи съвпадат. Както латините, така и самнитите се нахвърлят върху етруските; и едва откъснати от своите етруски метрополии вследствие на битката при Куме, колониите в Кампания вече не са в състояние да се противопоставят на атаките на сабелските планинци. Столицата Капуа пада през 424 г. и тускийското население веднага след превземането на града е избито или прогонено от самнитите. Вероятно и кампанските гърци, разпокъсани и отслабени, са страдали жестоко от същата инвазия; са-

мият Куме е покорен от сабелите през 420 година. Все пак гърците си запазват Неаполис, навярно с помощта на сиракузците, докато в Кампания името на етруските изчезва от историята; само отделни етруски общини остават да водят там мизерен и обречен живот. По същото време обаче в Северна Италия се разиграват още по-значими събития. Нова нация тропа на вратите на Алпите; това са келтите и първото им нахлуване засяга етруските.

Келтската, наричана още галатийска или галска, нация получава от общата майка различно наследство в сравнение с италийската, германската и елинската си сестра. При многото положителни и дори блестящи качества у нея липсва дълбоката нравствена и държавническа основа, върху която се гради всичко добро и велико в човешкото развитие. Свободните келти, казва Цицерон, смятат за срамно да обработват земята със собствените си ръце. Пред земеделието те предпочитат пастирския живот и дори в плодородната равнина на По се занимават със свиневъдство, изхранват се с месото от своите стада и прекарват със свинете деня и нощта в дъбовите гори. Привързаността към родната земя, която е типична за италийците и германите, липсва при келтите; за сметка на това те обичат да се заселват масово в градове и селища, които се разрастват и придобиват значение по-рано от тези в Италия. Гражданското им устройство е несъвършено: слаба е не само връзката на националното единство, което в еднаква степен важи за началото на всички нации, но дори и в отделните общини не достигат съгласие и силно управление, гражданско съзнание и целеустременост. Келтите се подчиняват единствено на военния ред, при който строгата дисциплина освобождава отделния човек от тежката грижа на самоконтрола. „Отличителните качества на келтската раса — казва историкът Тиери — са личната смелост, в която те надминават всички народи; свободният, енергичен, винаги открит за нови впечатления разсъдък; силен интелект, но наред с това изключителна подвижност, липса на постоянство, отвращение към дисциплината, склонност към самохвалство и вечни раздори, породени от безгранична суетност.“ Катон Стари е изразил по-кратко приблизително същото: „На две неща келтите държат много: на битките и на духа.“* Тези качества на добри войници и лоши граждани обясняват историческия факт, че келтите разклащат из основи всички държави, които са обиколили, но не основават своя. Навсякъде ги виждаме готови да пътуват, т.е. да тръгнат на поход; пред владеенето на земя предпочитат движимото имущество, преди всичко златото; упражняват военното дело като организирано разбойничество или дори като занаят

---

* *Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem et argute loqui. (Cato orig. l.II; fr.2 Jordan)*

срещу заплащане, при това с огромен успех, и дори римският историк Салустий признава, че във военното дело келтите превъзхождат римляните. Те са истинските наемници на древността, както ни ги представят изображенията и описанията: едри, но не прекалено мускулести тела, мръсна коса и дълги мустаци — пълна противоположност на гърците и римляните, които си бръснат брадата и горната устна, в пъстри везани одежди, които нерядко се захвърлят при битка, с широка златна торква на врата, без шлемове и без каквито и да е метателни оръжия, но затова пък с огромен щит, с дълъг, лошо закален меч, нож и копие, всичките украсени със злато, защото те умеели нелошо да обработват металите. За хвалба служело всичко, дори раната, която често допълнително се разширявала, за да се перчат с големи белези. Обикновено се бият пеша, по отряди и на коне, при което всеки конник е следван от двама оръженосци, също на коне; бойни колесници се срещат при келтите, както при либийците и елините, от най-древните времена. Някои техни черти напомнят за средновековното рицарство, преди всичко чуждите на римляни и гърци обичаи на двубоите. Не само по време на война те се стремят да предизвикат отделно някой враг, като преди това са му се подиграли с думи или жестове; дори в мирно време те се бият в блестящо снаряжение на живот и смърт. От само себе си се разбира, че след двубоите не липсват и гуляи. Така под свое или чуждо знаме те водят войнишки живот, който ги разпилява от Ирландия и Испания до Мала Азия в непрестанни битки и така наречени подвизи; но с каквото и да се захванат, то се стопява като пролетен сняг и никъде не създават голяма държава или собствена култура.

Така древните ни описват тази нация, а за нейния произход може само да се гадае. Те са произлезли от същото лоно като елинската, италийската и германската народност*. Без съмнение келтите са дошли от източната прародина в Европа, където в прастаро време са достигнали западното море и са основали главните си селища в днешна Франция, на север са се разселили на Британските острови, а на юг са преминали Пиренеите, воювайки с иберийските народности за господството над полуострова. Първото им голямо преселение минава

---

* *Най-новото, което се твърди от вещи езиковеди, е, че родството между келтите и италийците било по-тясно дори от това на последните с елините, т.е. че онзи клон на голямото дърво, от което са произлезли западно- и южноевропейските народности на индогерманското праплеме, първо се е разделил на гърци и итало-келти и много по-късно последните са се разделили на италийци и келти. Географски това ситуиране е много приемливо, а и исторически наличните факти навярно също могат да се обяснят с тази хипотеза, тъй като общността, която досега се е разглеждала като гръко-италийска цивилизация, съответно може да е била гръко-келтска, тъй като за най-древното културно равнище на келтите фактически не знаем нищо. Езиковото проучване все още не е стигнало още толкова далеч, та постиженията му да осветлят най-старата история на народите. — Бел. авт.*

покрай Алпите и едва от западните земи те се насочват с малки отряди през Алпите и Хемус, та дори отвъд Босфора, в резултат на което се превръщат в страшилище за всички цивилизовани нации на древността и остават такива в продължение на няколко столетия, докато победите на Цезар и уредената от Август отбрана на границите не прекършват завинаги мощта им.

Местното сказание за походите им, запазено за съвременниците главно от Ливий, ги описва така: Галският военен съюз, начело на който тогава, както и по Цезарово време, стои общината на Битуригите (около Бурж), изпраща при цар Амбиат две големи армии, водени от двамата племенници на царя. Първият от тях, Сиговез, прониква през Рейн към Шварцвалд, вторият, Беловез, се спуска през Грайските Алпи (малкия Сен Бернар) в долината на По. От първия произхожда галското селище в средното течение на Дунав, от втория — най-старото келтско поселение в днешна Ломбардия, общината на инсубрите с главен град Медиолан (Милано). Скоро е изпратен втори отряд, който завладява областта на кеноманите с градовете Бриксия (Брешия) и Верона. Потокът през Алпите към красивата равна земя не спира: келтите, заедно с прогонените и увлечени от тях лигурски племена, откъсват от етруските област след област, докато целият ляв бряг на По не попада в ръцете им. След превземането на богатия етруски град Мелп (вероятно в околностите на Милано), за чието покоряване са се обединили вече уседналите в долината на По келти с новодошлите племена (896), последните преминават на десния бряг на По и започват да изтласкват умбрите и етруските от прародината им. Това са предимно боите, вероятно проникнали в Италия по друг път, през Пенинските Алпи (големия Сен Бернар); те се заселват в днешна Романя, където старият етруски град Фелзина, преименуван от новите господари в Бонония, им става столица. Най-накрая идват сеноните, последното голямо келтско племе, преминало през Алпите; то се заселва по брега на Адриатическо море от Римини до Анкона. Вероятно отделни групи келтски преселници са проникнали дълбоко в Умбрия, чак до границата на същинска Етрурия, защото дори при Тоди по горното течение на Тибър се намират каменни надписи на келтски език. Все повече и повече се свиват границите на Етрурия от север и от изток и в средата на четвъртото столетие тускийската нация е вече ограничена в онази област, която оттогава досега носи нейното име.

Етруската нация, която така мощно и внезапно се е наложила в Лаций, Кампания и на двете италийски морета, още по-категорично и изненадващо рухва под натиска на тези сякаш съгласувани атаки на най-различни народи — сиракузци, латини, самнити и преди всичко на келтите. Загубата на господството по море и покоряването на кам-

панските етруски принадлежат към същата епоха, в която инсубрите и кеноманите се спускат в долината на По; по същото време римското гражданство, само няколко десетилетия преди това дълбоко унижено и почти унищожено от Порсена, преминава в настъпление най-напред срещу Етрурия. По време на примирието с Веи, сключено през 474 г., римляните си възвръщат загубеното и по същество възстановяват съотношението между двете нации по времето на царете. Когато през 445 г. примирието изтича, враждата пламва отново, но граничните сблъсъци и грабителските набези не водят до съществен резултат и за двете страни. Етрурия е още много силна, за да може Рим да предприеме решително нападение. Едва след като жителите на Фидена прогонват римския гарнизон, убиват римските пратеници и се подчиняват на царя на веите Ларс Толумний, започва по-значима война, която завършва щастливо за римляните: цар Толумний е убит в сражение от римския консул Авъл Корнелий Кос (428?), Фидена е превзет и през 425 г. е сключено ново примирие за 200 месеца. Междувременно все повече и повече се влошава положението в Етрурия. Келтите наближават селищата по десния бряг на По, пощадени досега от войната. Когато в края на 408 г. примирието свършва, римляните се решават на завоевателна война срещу Етрурия, която сега се води не просто срещу, а за Веи. Разказите за войната срещу веите, капенатите и фалиските и за падането на Веи, който като Троя уж се отбранявал десет години, не са достоверни. Легенди и поетични творби са вдъхновявани от тези събития и с основание, защото тук битката се е водила с нечувано дотогава ожесточение за нечувана дотогава награда. За пръв път римската армия остава на бойното поле зиме и лете, година след година, докато постига набелязаната цел; за пръв път общината плаща войнишките възнаграждения от държавната хазна. Но и за пръв път римляните правят опит да покорят чуждоплеменна нация и да прехвърлят войските си отвъд старата северна граница на латинската област. Борбата е ожесточена, а изходът не буди съмнение. Римляните получават подкрепа от латините и херниките, на които поражението на опасния съсед би донесло не по-малко удовлетворение и полза, отколкото на самите римляни, докато Веи е изоставен от сънародниците си и само най-близките градове Капена, Фалерии и Тарквинии му оказват помощ.

Нападенията на келтите по същото време достатъчно добре обясняват неучастието на северните общини; няма причина да се съмняваме в разказите, че бездействието на останалите етруски се дължи на вътрешните противоречия в етруския съюз, най-вече опозицията на градовете, в които на власт е аристокрацията, срещу Веи, който е запазил или възстановил царското управление. Ако етруската нация е

поискала или е могла да вземе участие ввъв войната, римската община едва ли би била в състояние да осъществи, при тогавашното крайно неразвито обсадно изкуство, такава грандиозна задача като покоряването на голям и силно укрепен град; но откъснат и изоставен, какъвто е, Веи пада (396) въпреки храбрата си съпротива, победен от непреклонността и героизма на Марк Фурий Камил, който пръв извежда народа на бляскавия и опасен път на чуждоземните завоевания. Отзвук от ликуването, което предизвиква големият успех, е представяният до късно време в края на римските карнавални игри обичай „Продаване на веите", при който след предложената на търг пародийна плячка остава за продан, наметнат с пурпурна мантия и украсен със злато, „Царят на веите" — най-грозният старец, който може да се намери в града. Веи е разрушен, земята обречена на вечно запустение. Фалерии и Капена бързат да сключат мир; силният Волсинии, който с характерната за етруския съюз половинчатост е бездействал по време на агонията на Веи и чак след превземането му се хваща за оръжието, след няколко години (391) също сключва мир. Може да е тъжна легенда, че двата предни поста на етруската нация Мелп и Веи са превзети в един и същи ден, единият от келтите, другият — от римляните; но в нея се съдържа дълбока историческа истина. Двойната атака от север и от юг и падането на двете гранични крепости е началото на края на великата етруска нация.

При това за момент изглежда, като че двете големи народности, чиито едновременни удари заплашват съществуването на Етрурия, ще се унищожат взаимно и че отново разцъфтяващата мощ на Рим ще бъде стъпкана от чуждите варвари. Този обрат, който противоречи на естествения ход на събитията, е предизвикан от характерните за римляните високомерие и късогледство. Келтските орди, които след падането на Мелп преминават реката, заливат стремително Северна Италия, не само равнинната област по десния бряг на По и крайбрежието на Адриатическо море, а и същинска Етрурия от тази страна на Апенините. Няколко години по-късно (391) разположеният в сърцето на Етрурия Клузий (днешния Chiusi на границата на Тоскана) вече е обсаден от келтите сенони; а етруските са толкова съкрушени, че застрашеният тускийски град вика на помощ разрушителите на Веи. Навярно римляните биха постъпили мъдро, ако бяха приели и направили зависими едновременно галите чрез силата на оръжието и етруските чрез оказаната помощ, но подобна дългосрочна политика, която би накарала Рим да започне сериозна война на тускийската северна граница, е задача извън границите на тогавашните им възможности. Затова не им остава нищо друго, освен да се въздържат от всякаква намеса. Неразумно отказали военна по-

мощ, римляните провождат пратеници, които още по-неразумно решават, че могат да повлияят на келтите с големи думи, а когато не успяват, че могат безнаказано да нарушат международното право срещу варварите, като участват в сражението в редиците на клузийците и дори един от тях убива галски предводител. Варварите проявяват в този случай умереност и благоразумие. Най-напред отправят искане до римската община да екстрадира нарушителите на международното право и сенатът проявява готовност да удовлетвори това справедливо желание. Но сред масите съчувствието към сънародниците надделява пред справедливостта спрямо чужденците; удовлетворението е отказано от гражданството и според някои източници смелите поборници за родината са избрани за трибуни към консулите за 390 г., които заемат такова печално място в римските анали. Тогава Брен, вождът на галите, вдига обсадата на Клузий и цялата келтска войска, която се изчислява на 70 000 души, се отправя към Рим. Галите не се боят от походи в непознати и далечни земи. Те се придвижват като въоръжени преселници, без да подсигуряват прикритие и отстъпление. Очевидно в Рим не са предполагали каква опасност крие такова внезапно и мощно нападение. Едва когато галите приближават Рим, римската войска преминава Тибър и препречва пътя им. Двете войски се срещат на по-малко от три немски мили от вратите на града, на мястото, където от другата страна на река Тибър се влива притокът Алия, и на 18 юли 390 г. влизат в сражение. Дори сега римляните се държат така, сякаш имат пред себе си разбойници, а не армия, влизат в боя високомерно и дръзко, под предводителството на неопитни военачалници. Камил се е оттеглил от военните дела вследствие на съсловни вражди. Нима за битката с диваците е необходимо да се строи лагер и да се осигури възможно отстъпление? Но варварите са смели мъже, които не се боят от смъртта, а за италийците начинът им да воюват е колкото нов, толкова и ужасен: с голи мечове в ръце келтите се втурват в убийствена атака срещу римските фаланги и при първия сблъсък ги разбиват. Поражението е пълно; голяма част от римляните загиват при опита да преминат реката, оцелелите се втурват покрай нея към близкия Веи. Победилите келти се озовават между остатъка от разбитата войска и столицата. Тя е безпомощна пред врага, без надежда за спасение; малобройните останали там или спасили се с бягство отряди са недостатъчни, за да защитят градските стени и три дни след битката победителите влизат през отворените врати на Рим.

Ако бяха направили това още в първия ден след битката, заедно с града би загинала и държавата; малкият промеждутък им дава възможност да изнесат или заровят градските светини и което е по-важно, да се барикадират в крепостта и да съберат набързо хранителни

припаси. Който не може да носи оръжие, не е допуснат в крепостта — няма хляб за всички. Беззащитната тълпа се разпръсва към съседните градове; мнозина, преди всичко уважавани старци, не искат да преживеят залеза на града и остават в домовете си, за да дочакат смъртта от меча на варварите. Галите нахлуват, убиват и плячкосват всичко, каквото намерят, а накрая, пред погледа на укрепилите се на Капитолий защитници, го запалват от всички страни. Ала келтите не владеят изкуството на обсадата: блокадата на крепост, построена върху стръмна скала, изисква много време и усилия. Хранителни припаси за голямата армия могат да се набавят само с набези на въоръжени отряди, които често са нападани решително и успешно от съседните латински общини, най-вече от ардеатите. Все пак келтите издържат под скалите седем месеца с безпримерна при тези обстоятелства енергия. Защитниците на крепостта дължат спасението си при изненадващо нощно нападение само на крясъците на свещените гъски в Капитолийския храм и на случайното пробуждане на смелия Марк Манлий, но хранителните им запаси вече привършват, когато келтите научават, че венетите са нахлули в новозавоюваната област на сеноните край бреговете на По, и това ги принуждава да приемат предложения от римляните откуп. При претеглянето на определеното количество злато галският вожд слага нагло на везните и своя меч, с което показва истинското положение на нещата. Оръжието на варварите побеждава, но те продават победата си и с това я загубват.

Ужасната катастрофа на поражението и пожара, 18 юли и потокът Алия, местата, където са били закопани светините и където е било отблъснато нощното нападение на крепостта — всички подробности на тези нечувани събития преминават от паметта на съвременниците във въображението на потомците така ярко, та е трудно да повярваме, че вече са изминали две хилядолетия от онази нощ, когато историческите гъски се показват по-бдителни от поставената стража. В Рим е приета наредба, според която при бъдещо нападение на келтите никоя законна привилегия не освобождава от военна служба; започват да се изчисляват годините от превземането на града; събитието отеква в целия тогавашен цивилизован свят и достига до гръцките анали. И все пак битката при Алия по своите последици едва ли може да се причисли към значимите исторически събития. Тя не променя нищо в политическите отношения. Когато е отнето от галите даденото за откуп злато, според един късен и недостоверен разказ върнато в Рим от героя Камил; когато бегълците се завръщат у дома, където безумната идея на няколко малодушни политици да преселят гражданството във Веи е отхвърлена след мъдра реч на Камил; когато новите къщи бързо и безредно се издигат от развалините (тесните и криви улички на Рим

са очертани по онова време) — градът отново заема старото си господстващо положение.

Вероятно това събитие е допринесло съществено, макар и не веднага, за смекчаването на острото противопоставяне между Етрурия и Рим и преди всичко е укрепило връзките на единството между Лаций и Рим. Войната между галите и римляните не е като тази между Рим и Етрурия или между Рим и Самниум, тя не е сблъсък на две политически сили, които се обуславят взаимно; тя е сравнима с природните катастрофи, след които тялото, ако не е разрушено, веднага възстановява своята цялост. Галите често се връщат към Лаций: през 367 г. Камил ги разбива при Алба. Това е последната победа на стария герой, който шест пъти е бил консулски военен трибун, пет пъти диктатор и четири пъти е възлизал триумфално на Капитолия; през 361 г. диктаторът Тит Квинкций Пен се разполага на лагер срещу тях до моста на Анио, на по-малко от миля от града, но без да се стигне до битка, галите се придвижват към Кампания; през 360 г. диктаторът Квинт Сервилий Ахала се сражава при Колинската порта с връщащите се от Кампания галски отряди; през 358 г. диктаторът Гай Сулпиций Петив им нанася чувствително поражение; през 350 г., когато те дори и през зимата лагеруват в Албанските планини и водят битки за плячка с гръцките пирати по крайбрежието, докато Луций Фурий Камил, синът на прославения военачалник, не ги прогонва през следващата година — събитие, за което научава в Атина живелият по това време Аристотел (384-322). Тези набези, колкото и страшни и мъчителни да са, са по-скоро нещастни случки, отколкото политически събития, и същественият им резултат е, че римляните се утвърждават в собствените си очи и за все по-широки кръгове в чужбина като опора на цивилизованите нации в Италия срещу нападенията на страшните варвари — схващане, определило бъдещото световно господство на Рим в по-голяма степен, отколкото се предполага.

Туските, които използват нападението на келтите срещу Рим, за да нападнат Веи, не постигат нищо, тъй като силите им са недостатъчни; едва оттеглили се, варварите са настигнати от тежката ръка на Лаций с неотслабена мощ. След повторното поражение на етруските цяла Южна Етрурия до циминските хълмове остава в ръцете на римляните, които образуват четири нови граждански окръга в земите на Веи, Фалерии и Капена (387) и подсилват северната граница с построяването на крепостите Сутрий (383) и Непте (373). С бързи стъпки този плодороден и покрит с римски колонии край върви към пълно романизиране. Наистина през 358 г. съседните етруски градове Тарквинии, Це-

ре и Фалерии се опитват да се противопоставят на римското господство и колко дълбоко озлобление е предизвикало то в Етрурия, показва избиването на всички римляни, попаднали в плен при първия поход, на брой триста и седем човека, на пазарния площад в Тарквинии; но това е злобата на безсилието. Според мирния договор (351) Цере, който е разположен най-близо до римляните, е принуден да плати най-скъпо, като отстъпва половината от земята си на Рим, а с територията, която му остава, излиза от етруския съюз и се подчинява на Рим, както междувременно е станало и с някои отделни латински общини. Изглежда, не е било разумно да се оставя на тези отдалечени другоплеменни общини онази самостоятелност, която е била все още запазена в подчинените на Лаций общини; затова на победената община се дават правата на римското гражданство без активното и пасивно избирателно право в Рим и с отнето самоуправление, така че на мястото на местните длъжностни лица в правораздаването и финансите постъпват римски, а местното управление е поверено на представител (praefectus) на римския претор — една държавно-правна форма на подчинение, която се въвежда за първи път там. Самостоятелната досега държава е преобразувана в юридически съществуваща, но лишена от всякаква независимост община. Скоро след това (343) и Фалерии, който е съхранил своята латинска националност дори под господството на етруските, излиза от етруския съюз и сключва вечен съюз с Рим; с това цяла Южна Етрурия, в една или друга форма, попада под римска зависимост. А що се отнася до Тарквинии и може би до цяла Северна Етрурия, римляните се задоволяват да ги обвържат за дълго време с мирен договор, сключен за 400 месеца (351).

И в Северна Италия народите, които нахлуват в тези области при непрекъснати сблъсъци помежду си, постепенно се подреждат отново в трайни образувания с ясни граници. Походите през Алпите престават, отчасти поради отчаяната защита на етруските в стеснената им родина и поради сериозната съпротива на мощните римляни, отчасти и поради непозната за нас промяна на север от Алпите. Келтите стават господстваща нация между Алпите и Апенините, чак до Абруци, те са господари на равнината и богатите пасбища; но при тяхната вяла и повърхностна колонизация господството им не се вкоренява дълбоко в новозавоюваните земи и в никакъв случай не води до пълна зависимост. Недостатъчните данни за националността на по-късните алпийски народи не ни позволяват да разберем какво е било положението в Алпите и как са се смесили келтските заселници с по-старите етруски или други племена; само ретите в днешния Граубюнден и Тирол могат да бъдат определени като вероятно етруско племе. Долините на Апенините остават във владение на умбрите, североизточната

част от долината на По — във властта на другоезичните венети, в западните планини се утвърждават лигурски племена, които стигат нагоре до Пиза и Арецо и отделят същинската земя на келтите от Етрурия. Само в средната равнина обитават келтите, северно от По — инсубрите и кеноманите, южно — боите, на Адриатическото крайбрежие от Аримин до Анкона, в така наречената „галска област" (ager Gallicus) сеноните, без да споменаваме малките народности. Дори тогава етруските поселения продължават поне отчасти съществуването си, както Ефес и Милет остават гръцки под персийска власт. Най-малкото Мантуа, защитена чрез островното си положение, остава етруски град дори по времето на империята. Атрия на брега на По, където са открити многобройни находки от вази, също запазва етруската си същност: в описание на крайбрежието, приписвано на Скилакс, датирано около 336 г., околностите на Атрия и Спина са наречени етруска земя. Само така се обяснява как дори в петия век от основаването на Рим Адриатическо море е било несигурно за корабоплаване поради етруските корсари и защо не само Дионисий от Сиракуза е защитил с колонии крайбрежието му, а дори Атина още през 325 г., както показва новооткрито забележително свидетелство, решава да основе колония на Адриатическо море, която да осигурява защита на търговците от тиренските корсари. Ала дори и тази област да е запазила повече или по-малко етруската си същност, това са само отломки от предишното могъщество: етруската нация не се възстановява повече, въпреки че отделни общини все още постигат успехи в търговията и в морските битки. Вероятно от тези полусвободни етруски се е зародила онази цивилизация, която намираме по-късно при келтите и въобще при алпийските народи. С влиянието на етруските се обяснява отчасти и това, че келтските отряди в равнините на Ломбардия, както свидетелства така наречения Скилакс, се отказват от военния живот и се заселват на постоянни места; а и наченките на занаятите и изкуствата, както и азбуката, са достигнали чрез етруските до ломбардските келти и до алпийските народи, та чак до днешния Щайермарк (Щирия).

И така, след като загубват владенията си в Кампания и цялата област на север от Апенините и на юг от циминските планини, етруските остават в много стеснени граници; за тях времената на мощ и възход са отминали завинаги. В тясна взаимовръзка с този външен упадък е и вътрешният срив на нацията, чиито кълнове всъщност са били заложени още много по-рано. Гръцките писатели от това време често описват безсмисления разкош на етруския живот; южноиталийските поети през петия век от основаването на града хвалят тиренското вино, а съвременните им историци Тимей и Теопомп рисуват такива

картини на нравите при етруските жени и разкоша на етруската трапеза, които не отстъпват на най-крайната византийска и френска разпуснатост. Колкото и малко да са потвърдени тези сведения, все пак изглежда достоверно поне това, че отблъскващото забавление с гладиаторските двубои, язвата на по-късния Рим и изобщо на последната епоха на древността, се появява най-напред при етруските; във всички случаи тези факти като цяло не оставят съмнения за дълбокото разложение на нацията. И политическото ѝ положение е обусловено от него.

Доколкото ни позволяват оскъдните сведения, ние намираме аристократичните тенденции за определящи, точно както в Рим по същото време, но по-отблъскващи и по-пагубни. Премахването на царската власт, което по времето на обсадата на Веи, изглежда, вече е осъществено във всички държави на Етрурия, довежда в отделни градове до управление на патрициите, почти неограничавано поради слабите връзки вътре във самата федерация. Етруските градове се обединяват твърде рядко дори за защита на земите си, а номиналната хегемония на Волсинии не издържа и най-отдаленото сравнение с могъществото, което постига латинската нация под предводителството на Рим. Борбата против изключителното право на старото гражданство да заема всички общински длъжности и да ползва всички общински привилегии би могла да бъде гибелна и за римската държава, ако външните военни успехи не бяха дали възможност да се удовлетворят отчасти претенциите на потиснатия пролетариат за сметка на други народи и да се насочи енергията му към други цели — тази борба срещу политическия и което е особено характерно за Етрурия, срещу жреческия монопол на аристократичните родове е разрушила държавните, икономическите и нравствените основи на Етрурия.

Огромните богатства, най-вече от земите, се трупат в ръцете на малцина аристократи, докато масите обедняват; социалните преврати, които произтичат от това, увеличават мизерията, която уж целят да премахнат, и при безсилието на централната власт притеснените аристократи не могат да сторят друго, освен като в Ареций през 301 г. и във Волсинии 266 г. да повикат на помощ римляните, които наистина слагат край на безредиците, но едновременно с това и на остатъците от независимост. Силата на народа е пречупена от времето, когато падат Веи и Мелп; правени са няколко сериозни опита за освобождаване от римското върховенство, но подбудата за това идва отвън, от друго италийско племе — самнитите.

Глава II

ВОЙНИТЕ СЪС САМНИТИТЕ

Великото дело на Рим от времето на царете е хегемонията над Лаций. Преобразуването на римската държава оказва силно въздействие както в отношението на римската община с Лаций, така и във вътрешната уредба на самите латински общини; ясно е и има достатъчно доказателства за това, че подобни промени не могат да не породят мощна съпротива; за колебанията, които революцията в Рим предизвиква в римско-латинския военен съюз, свидетелстват както необикновено претрупаният разказ за победата при Регилското езеро, която бил удържал над латините диктаторът или консулът Авъл Постумий (499? 496?) с помощта на Диоскурите, така и подновяването на вечния съюз между Рим и Лаций от Спурий Касий през втория му мандат (493).

В същността на хегемонията е заложено постепенното ѝ преминаване от превес към господство; римската хегемония над Лаций не прави изключение. В началото тя се е основавала на истинско равноправие между римската държава и латинския военен съюз; но най-малкото във военното дело и в уредбата на завоюваните земи Рим упражнява хегемония в съюза.

Трайно обединената нация се оказва в състояние не само да защитава навсякъде силните си позиции, но и да ги разширява. Разказахме вече как етруските за кратко време постигат върховенство над Лаций и колко бързо отношенията там се връщат в същото положение, което е съществувало по времето на царете; до разширяване на римските граници в тази посока обаче се стига едва повече от век след прогонването на царете от Рим. Сабините, които заемат планините, разположени между границата на умбрите и областта между Тибър и Анио, и които в епохата, когато възниква Рим, стигат в завоевателните си походи чак до Лаций, по-късно, въпреки непосредственото си съседство с римляните, рядко воюват с тях.

Слабото им участие в отчаяната съпротива на съседните им източни и южни народи личи от сведенията на летописците, но още по-ясно от липсата на сабински крепости, които са така многобройни във

волската област. Може би бихме могли да обясним това с факта, че навярно точно по това време сабинските дружини заливат Долна Италия, привлечени от прекрасните земи край Тиферн и Волтурн, те вероятно не се включват активно в битките, чиято арена е областта на юг от Тибър.

Далеч по-упорита и продължителна е съпротивата на еквите, които живеят източно от Рим чак до долините на Турано и Салто, а на северния бряг на Фуцинското езеро граничат със сабините и марсите; на волските, които са се заселили южно от установилите се около Ардеа рутули и от разпространилите се чак до Кора латински селища. Волските обитават крайбрежието с прилежащите му острови чак до устието на река Лирис, а във вътрешността населяват целия басейн на тази река.

Ясно личи, че римляните и латините се стремят най-вече да разделят еквите от волските и да овладеят пътищата; изглежда, латините са започнали да се сблъскват с волските и дори да се заселват в техните земи най-напред в областта между южния склон на Албанските планини, волските възвишения и помптинските блата. В тази област латините правят първите си стъпки отвъд границите на своята територия и за първи път основават съюзни крепости на чужда територия, т. нар. латински колонии: Велитре в равнината под Албанските планини, Суеса в помптинската низина, Норба и Сигния, разположени на важни кръстовища между областите на еквите и волските. В изпълнение на поставената цел към съюза на латините и римляните са присъединени херниките (486), което напълно изолира волските и осигурява на съюза защита срещу живеещите на юг и на изток сабелски племена; това обяснява защо на малкия народ на херниките е признато пълно равенство с другите два — римския и латинския, както в съвета, така и в подялбата на плячката. По-слабите екви вече не са толкова опасни; достатъчни мерки срещу тях са периодично организираните грабителски походи. И рутулите, които в крайбрежната равнина на юг граничат с Лаций, са покорени рано; градът им Ардея още в 442 г. е превърнат в латинска колония.

По-сериозна съпротива оказват волските и едва след галското нашествие римляните успяват след упорита тринадесетгодишна война (389-377) да получат решително надмощие в анциатската и помптинската област. Макар и да са вдигали бунтове, волските не са водили повече война срещу Рим.

Колкото по-решителни успехи печели съюзът на римляните, латините и херниките срещу етруските, еквите, волските и рутулите, толкова повече отслабва единството му. Причината е отчасти в засилващата се римска хегемония, която произтича от вътрешната логика на събитията, но тежи на Лаций, отчасти в отделни, предизвикващи ом-

раза несправедливости от страна на водещите общини. Една от тях е позорното отсъждане в спора между арицините и рутулите в Ардея (446), когато римляните, вместо да намерят компромисно решение за оспорваната от двете общини гранична област, я взимат за себе си, а когато в Ардея възникват вълнения — народът иска да се присъедини към волските, а аристокрацията поддържа Рим, — постъпват още по-позорно, като използват тези вражди, за да изпратят вече споменатите римски колонисти в богатия град, и разпределят между тях земите на привържениците на антиримската партия (442).

Главната причина за вътрешното разпадане на съюза обаче е покоряването на общия враг; щадящото отношение на едната страна и покорството на другата вече не са нужни, след като двете страни започват да вярват, че могат една без друга. Не липсват и конкретни поводи за открит разрив между латините и херниките, от една страна, и римляните, от друга — завземането на Рим от келтите и неговата моментна слабост, както и окончателната окупация и разделянето на помптинската област; скоро бившите съюзници застават един срещу друг на бойното поле. До общо въстание не се стига и Рим без много усилия побеждава отделните градове; Тускулум дори е принуден (381) да се прости с политическата си независимост и да влезе в римския граждански съюз като подчинена община (civitas sine suffragio), така че градът запазва крепостните си стени и дори ограничено самоуправление, т. е. своя местна власт и собствено събрание на гражданите, но жителите му, макар и римски граждани, са лишени от активно и пасивно избирателно право. Това е първият случай, когато един цял град е присъединен към Рим като зависима община.

По-сериозна е борбата срещу херниките (362-358), в която пада убит първият принадлежащ към плебса консулски главнокомандващ Луций Генуций; но и в този сблъсък римляните излизат победители. Кризата свършва с това, че договорите между Рим и между съюзите на латинските и херникските общини са подновени през 358 година.

Пряко свързано с тази криза в отношенията между Рим и Лаций е заздравяването на латинския военен съюз около 384 г., въпреки че не може със сигурност да се определи дали това е следствие или, което е по-вероятно, причина за вече описаното въстание на Лаций срещу Рим.

По същото време (348) картагенците се задължават по силата на сключен с Рим търговски договор да не причиняват вреди на латините, представяни от Рим, а именно на морските градове Ардея, Анций, Цирцеи, Тарацина; а ако някой от тези градове излезе от римския съюз, финикийците имат правото да го нападнат, но ако го завладеят, се задължават да не го разрушават, а да го предадат на римляните. От този договор е видно с какви вериги римската община привързва гра-

довете, които покровителства, и какво рискува да загуби градът, който се отказва от предоставената закрила. Наистина и сега се запазват, ако не за херникския, то поне за латинския военен съюз, формалното им право на една трета от военната плячка и още някои остатъци от някогашната равнопоставеност; но загубеното е достатъчно, за да направи разбираемо ожесточението срещу Рим, преобладаващо през това време сред латините.

Когато околните племена вдигат оръжие срещу Рим, под чуждите знамена отиват да се бият многобройни латински наемници, а през 349 г. латинското съюзно събрание отказва да изпрати подкрепления на римляните. Всички признаци сочат, че в близко време предстои ново въоръжено въстание на целия латински съюз; и точно тогава възниква опасност от сблъсък с друга италийска нация, която е в състояние да се противопостави равностойно дори на обединената мощ на латинските племена. След смазването на северните волски на юг римляните нямат значителен противник и легионите им стремително приближават към Лирис. През 357 г. те водят успешни битки с привернатите, през 345 г. завземат Сора на горното течение на Лирис. Римските войски вече са на границата със самнитите и съюзът за приятелство, сключен през 354 г. между двете най-смели и силни италийски нации, е сигурен предвестник на приближаващата битка за господството над Италия — битка особено опасна за латинската нация поради вътрешната криза, която тя изживява.

По времето, когато от Рим са изгонени Тарквиниите, самнитската нация, която отдавна владее хълмистата земя, издигаща се между равнините на Апулия и Кампания и осигуряваща ѝ властта и над двете, е възпирана да разширява владенията си от Дауния (процъфтяването на град Арпи е по това време, от една страна, и от гърците и етруските — от друга). Рухването на етруската мощ (450) в края на третия век от основаването на града, както и западането на гръцките колонии през четвъртия век (450-350) им отварят пътищата на запад и на юг, вследствие на което един подир друг самнитски отряди стигат до южноиталийското море и дори отвъд него. Най-напред се появяват в равнината на залива, която от началото на четвъртото столетие е свързана с името на кампаните; местните етруски са изтласкани, гърците са притиснати към морето, от едните е изтръгната Капуа (421), а от другите Куме (420).

По същото време, а може би още по-рано, във Велика Гърция се появяват луканите, които в началото на четвъртия век воюват с теринеите и туриите и дълго преди 390 г. се установяват в гръцкия Лаос. По това време броят им възлиза на 30 000 пехотинци и 4000 конници. Около края на четвъртото столетие за първи път се споменава за особения съюз на бретиите, които за разлика от останалите сабелски пле-

мена се отделят от луканите не като колонисти, а в резултат на война с тях и после се смесват с много чужди народи. Долноиталийските гърци се опитват да се предпазят от наплива на варварите; ахейският градски съюз е възстановен (393) и е договорено, че ако един от съюзените градове бъде нападнат от луканите, всички трябва да изпратят подкрепления, а водачите на непритеклите се на помощ военни части да се наказват със смърт. Ала дори обединението на Велика Гърция е безплодно, тъй като владетелят на Сиракуза, Дионисий Стари, има общи интереси с италийците срещу сънародниците си. Докато Дионисий изтръгва от гръцката флота господството над италийските морета, един след друг гръцките градове са завладявани и унищожавани от италийците; в невероятно кратко време редица процъфтяващи градове са разрушени и разграбени. Твърде малко гръцки територии, например Неапол, успяват, макар и трудно, повече чрез преговори, отколкото чрез силата на оръжието, да оцелеят и запазят националността си; независим и силен продължава да бъде Тарент, който се държи само благодарение на отдалеченото си положение и на своята поддържана в постоянни борби с месапиите боеспособност, макар че и този град постоянно трябва да се бори с луканите за съществуването си и е принуден да търси в гръцката си родина съюзници и наемници.

По времето, когато Веи и помптинската равнина стават римски, самнитските войски държат във властта си вече цяла долна Италия с изключение на някои несвързани помежду си гръцки дъщерни градове и апулийско-месапийското крайбрежие.

И самнитската нация не устоява на опасната магия на елинската култура, а най-малко това е възможно в Кампания, където Неапол рано установява приятелски отношения със заселниците и където самото небе облагородява варварите. Въпреки че са с чисто самнитско население, Нола, Нуцерия, Теан приемат гръцките нрави и гръцкото градско устройство, тъй като самнитското не може да съществува при променените условия. Кампанските градове на самнитите започват да секат монети, някои от които с гръцки надписи; с развитата си търговия и земеделие Капуа става вторият по големина град в Италия, а по разкош и богатство е първи. Дълбоката поквара, с която, според сведенията на древните, този град е надминавал всички останали италийски градове, личи най-вече от наемничеството и гладиаторските игри — две дейности, които получават истинския си разцвет именно в Капуа. Никъде доброволците за наемници не са така многобройни, както в тази метрополия на безнравствеността; докато самата Капуа не е в състояние да се защитава от нападенията на напиращите самнити, кампанската младеж масово се стича в Сицилия под ръководството на избрани кондотиери. По-късно ще покажем колко дълбоко вли-

яние върху съдбините на Италия са оказали тези наемнически походи; те характеризират нравите в Кампания така добре, както и гладиаторските двубои, които наистина не са възникнали в Капуа, но са се развили там. Тук дори по време на угощение се появяват биещи се двойки, като техният брой е съобразен с ранга на поканените гости. Този упадък на най-значимия самнитски град, без съмнение силно повлиян от още живите етруски порядки, е представлявал опасност за цялата нация; макар че кампанската аристокрация е съчетавала най-дълбокото нравствено разложение с рицарска смелост и висока духовност, тя никога не е станала за своята нация това, което е римският нобилитет за латинската. Влиянието на елините, макар и не в такава степен като при кампанците, се долавя и при луканите и бретиите. Погребалните находки във всички тези области доказват как гръцкото изкуство се съчетава с варварския разкош; скъпите златни и кехлибарени накити, великолепните рисувани съдове, които намираме в некрополите, показват колко много те са се отдалечили от старите порядки на бащите. Други следи за това развитие са запазени в писмеността; донесената от север традиционна писменост на луканите и бретиите е забравена и заместена с гръцката, докато в Кампания националната азбука, а и националният език се развиват под благотворното гръцко влияние до яснота и изтънченост. Откриваме дори известни следи от влияние на гръцката философия. Единствено същинската земя на самнитите остава недокосната от тези промени, които, макар положителни и естествени, допринасят твърде много за отслабването на и без това разхлабените връзки на националното единство. Чрез влиянието на елинските порядки настъпва дълбок разрив в самнитското племе.

Цивилизованите „елинофили“ в Кампания привикват, подобно на самите елини, да се страхуват от суровите планински племена, които от своя страна не престават да нахлуват в Кампания и да тревожат изнежилите се потомци на старите заселници. Докато Рим представлява една сплотена държава, която разполага със силата на целия Лаций, чиито поданици, макар и да роптаят, се подчиняват, то самнитското племе е разпиляно и разпокъсано и макар че военният съюз в същинска Самнития е запазил непокътнати духа и смелостта на бащите, именно поради това е напълно откъснат от другите самнитски народности.

Всъщност този раздор между самнитите от равнината и самнитите от планините е причината, която позволява на римляните да преминат Лирис. Сидицините в Теан и кампаните в Капуа търсят помощта на римляните (343) срещу собствените си сънародници, чиито групи постоянно опустошават техните области и заплашват да се заселят в тях. Когато желаният съюз е отказан, кампанското пратеничество

предлага градът им да признае върховенството на Рим, а на такова изкушение римляните не могат да устоят. Римските пратеници отиват при самнитите, за да ги уведомят за новото си завоевание и да изискат дължимата почит към приятелската държава. Не знаем подробности за това как са се развили събитията; виждаме само, че между Рим и Самний, било след военен поход, било без предшестваща война, се сключва споразумение, чрез което римляните получават право да се разпореждат в Капуа, самнитите в Теан, а волските в горен Лирис. Това, че самнитите приемат такова споразумение, се обяснява с крайното напрежение сред тарентците, които по същото време полагат усилия да се освободят от сабелските си съседи; но и римляните имат сериозна причина да се спогодят със самнитите колкото е възможно по-бързо, защото предстоящото преминаване под римска власт на област, граничеща на юг с Лаций, вдига на въстание латините, които отдавна хранят неприязън към Рим. Всички коренни латински градове, дори приетите в римския граждански съюз тускулани, вдигат оръжие срещу Рим с едно-единствено изключение — на лаврентините.

От основаните извън границите на Лаций колонии във въстанието участват само старите градове на волските — Велитре, Анций и Тарацина. Понятно е, че жителите на Капуа, независимо от скорошното си доброволно подчинение на римляните, с готовност се възползват от първата възможност да се освободят от римското господство и въпреки съпротивата на придържащата се към договора с Рим партия на оптиматите, общината се присъединява към латинския военен съюз; и обратното: все още самостоятелните градове на волските като Фунди и Формии и на хенриките, подобно на кампанската аристокрация, не взимат участие в това въстание. Положението на римляните е несигурно; легионите, които са минали отвъд Лирис и са окупирали Кампания, са откъснати от родината поради въстанието на латините и само победа може да ги спаси от гибел. В решителната битка при Трифан (между Минтурна, Суеса и Синуеса) през 340 г. консулът Тит Манлий Торкват спечелва пълна победа срещу обединените сили на латини и кампани. През следващите две години отделните градове, които все още оказват съпротива, капитулират или са превзети, цялата област е подчинена.

Резултатът от победата е разпадът на латинския съюз — от самостоятелна политическа конфедерация той се превръща в обикновена религиозна общност; старите, уредени с договор права на военния съюз, които определят максимума на войсковия набор и на полагаемия се дял от военната плячка, изчезват, а онова, с което са заменени, прилича по-скоро на подхвърлена милостиня. На мястото на договора между Рим, от една страна, и латинския съюз, от друга, в най-добрия

случай се сключват съюзи за вечни времена между Рим и отделните съюзни градове.

Рим следва неотклонно целта си, разкривайки енергичното си и велико държавно изкуство не толкова по бойните полета, колкото в защитата на спечелените области, които оплита със здрава политическа и военна мрежа. От само себе си се разбира, че самнитите наблюдават с тревога заплашителното настъпление на римляните; и макар че често изправят препятствия по пътя им, те пропускат времето, когато все още биха могли да се противопоставят решително и с нужната енергия срещу новия завоевателен устрем на Рим. Самнитският военен съюз се противопоставя решително едва след като Кампания е завладяна от Рим; причината за този провал трябва да се търси отчасти в разгорелите се по същото време вражди на самнитската нация с италийските елини, а отчасти и във вялата и непоследователна политика на съюза.

* * *

След рухването на етруската мощ, след отслабването на гръцките републики несъмнено най-значимата сила в Италия след Рим е самнитският военен съюз; той същевременно е и най-непосредствено застрашен от римските нападения. Следователно на него се полага да заеме водещо място и да поеме най-тежкия дял от борбата за свобода и националност, която италийците трябва да водят срещу Рим. Съюзът може да разчита на подкрепата на малките сабелски народности вестини, френтани, маруцини и други още по-малки племена, които живеят сред планините си в селска уединеност, но не остават безучастни при повика на родственото племе да защитят с оръжие в ръка общите блага. По-важна би била подкрепата на елините от Кампания и Велика Гърция, по-точно на тарентците и силните лукани и бретии, но отчасти поради леността и безгрижието на властващите в Тарент демагози и обвързаността на града със сицилийските дела, отчасти поради вътрешната разпокъсаност на луканския военен съюз и преди всичко поради съществуващите от векове дълбоки вражди между долноиталийските елини и техните луканци потисници едва ли е било възможно присъединяването на Тарент и Лукания към самнитите.

От сабините и марсите, като най-близки и отдавна живеещи в мир съседи на римляните, може да се очаква единствено вяло съчувствие или неутралитет; апулите, старите и ожесточени противници на сабелите, са естествени съюзници на римляните. И обратното — може да се допусне, че далечните етруски биха се присъединили при първи

успех към съюза и че не е изключено въстание дори в Лаций и в земите на волските и херниките. Самнитите обаче, италийските етолийци, в които е още жива силата на нацията, трябва да разчитат преди всичко на собствените си сили, за да издържат в неравната борба, която би дала време на останалите народи да изпитат благороден срам, да обмислят съсредоточено положението си, да съберат сили; един-единствен по-голям успех може да разгори пламъците на войната и размириците около Рим. Историята не може да откаже да засвидетелства на този благороден народ, че той е разбрал и изпълнил дълга си.

Враждата между Самний и Рим продължава много години вследствие на ударите, които римляните нанасят по поречието на Лирис. Последният и най-важен е основаването на град Фрегеле в 328 г. Поводът за избухването на войната обаче е даден от кампанските гърци. Откакто Куме и Капуа са станали римски градове, римляните нямат по-непосредствена задача от покоряването на гръцкия град Неапол, който господства над гръцките острови в залива и е единственият още непокорен град в сферата на римската власт. Тарентците и самнитите, които научават за плановете на римляните да завладеят града, решават да осуетят това; и ако тарентците не изпълняват плана си от нерешителност, а не поради своята отдалеченост, то самнитите наистина изпращат силен гарнизон. Римляните веднага обявяват война (327), формално на неаполците, а всъщност на самнитите, и обсаждат Неапол. След известно време кампанските гърци, изтощени от разстроената търговия и чуждата окупация, и римляните, които полагат усилия чрез сепаративни договори да отделят второ- и третораздредните държави от коалицията, чието образуване предстои, предлагат, щом гърците се съгласяват на преговори, най-изгодни условия: пълно равноправие, освобождаване от военна служба, равноправен съюз и вечен мир. При това положение, след като неаполците с хитрост се избавят от обсадата, е подписан мирен договор (326). В началото на тази война сабелските градове южно от Волтурн — Нола, Нуцерия, Херкулан, Помпей, са на страната на самнитите; но отчасти поради това, че са лесно уязвими, отчасти поради интригите на римляните, които използват всички форми на лукавството и користолюбието, за да привлекат на своя страна оптиматите, а и като имат пред себе си примера на Капуа, скоро след обсадата на Неапол тези градове се принуждават да заемат страната на Рим или да обявят неутралитет.

Още по-важен успех постигат римляните в Лукания. Народът и тук е проявил верен инстинкт и се е присъединил към самнитите; но тъй като съюзът със самнитите би довел и до мир с Тарент, а голяма част от управляващите властници в Лукания не искат да прекратят доходоносните набези за плячка, римляните успяват да сключат съюз с луканите — изключителен успех, защото по този начин тарентците ще

бъдат заети с друго и следователно цялата мощ на Рим може да се насочи към Самний.

Така Самний е изолиран от всички страни; само някои от източните планински райони изпращат подкрепления. В началото на 326 г. войната се прехвърля в самата самнитска област; някои градове на кампанската граница, Руфре (между Венафрум и Теан) и Алифе, са превзети от римляните. През следващите години римските войски прекосяват в сражения и плячкосване целия Самний чак до вестинската област и даже до Апулия, където ги посрещат с отворени обятия. Навсякъде римляните постигат решителен превес. Духът на самнитите е пречупен; те връщат римските пленници, а заедно с тях и тялото на водача на военната партия Брутул Папий, който се самоубива, за да не попадне в ръцете на римските палачи, след като самнитската община е решила да измоли мира от врага и чрез предаването на своя най-смел военачалник да си издейства поносими условия. Ала смирената, почти унизителна молба е отхвърлена от римската община (322) и самнитите се подготвят за крайна и отчаяна съпротива под предводителството на новия си военачалник Гавий Понтий. Римската войска, която лагерува при Калация (между Казерта и Мадалони), под ръководството на двамата консули за следващата година (321) Спурий Постумий и Тит Ветурий, получава известие, потвърдено от много пленници, че самнитите са обсадили плътно Луцерия и че над важния град, от който зависи господството над Апулия, е надвиснала голяма опасност. Римляните не губят нито миг. Ако искат да стигнат навреме, нямат друг път освен през средата на вражеската област, същият, който по-късно е изграден като продължение на Апиевия път от Капуа през Беневент за Апулия. Той минава между днешните области на Арпая и Монтезархио (Caudium) през мочурливи ливади, заключени между високи и стръмни гористи възвишения, и е достъпен само през дълбоките проходи при входа и при изхода. Тук самнитите организират засада. Римляните влизат безпрепятствено в долината, но намират изхода преграден и пазен от самнитите; връщайки се, те виждат входа затворен по същия начин и в този момент планините, които обграждат римската войска, почерняват от самнитските кохорти. Твърде късно римляните разбират, че са се оставили да бъдат заблудени от военна хитрост и че самнитите ги очакват не при Луцерия, а в гибелния Каудински проход. Римляните се сражават без надежда за успех и без сериозна цел; римската войска е неспособна да маневрира и е напълно разбита, почти без да окаже съпротива. Римските генерали предлагат капитулация. Пред самнитския пълководец се открива възможността да вземе в плен цялата боеспособна армия на римската община заедно с двамата ѝ главнокомандващи; това би открило пътя на самнитите към Кампания и Лаций, където след тази победа волс-

ките, херниките и голямата част от латините биха ги посрещнали с отворени обятия и политическото съществуване на Рим би било сериозно застрашено. Но вместо да поеме по този път и да сключи военна конвенция, Гавий Понтий решава, че може отведнъж да сложи край на враждата с цената на евтин мир; било защото споделя неразбираемия стремеж към мир у сънародниците си, на който преди година е станал жертва Брутул Папий; било защото не е в състояние да се бори с партията, противник на войната, която проваля безпримерната му победа.

Поставените условия са твърде умерени: Рим трябва да срине издигнатите в разрез с договора крепости Калес и Фрегеле и да поднови равноправния съюз със Самний. След като римските военачалници се съгласяват с тези условия, предоставят като гаранция за спазване на договора 600 отбрани заложници от конниците и заедно с всички щабни офицери се обвързват с клетва, римската войска е освободена; тя оцелява, но е поругана, защото опиянената от победата самнитска войска не спестява на омразния враг позорното предаване на оръжията и минаването под тоягите. Римският сенат обаче, без да се интересува от клетвата на офицерите и съдбата на заложниците, касира договора и предава на врага тези, които са го сключили, като персонално отговорни за изпълнението му. За безпристрастната история е маловажно дали римската адвокатска и жреческа казуистика е спазила буквата на закона или го е нарушила чрез решението на римския сенат; човешки и политически погледнато, римляните не могат да бъдат упреквани. Без значение е дали според формалното римско държавно право главнокомандващият е упълномощен или не да сключва мир без предварителна ратификация от гражданството; според духа и приложението на конституцията е напълно сигурно, че в Рим всеки държавен договор, който не е чисто военен, е от компетенцията на гражданските власти и един пълководец, който без поръчение от съвета и гражданството сключва мир, превишава правата си.

Самнитският главнокомандващ, поставил на римските генерали условието да избират между спасението на армията и надвишаването на техните пълномощия, е направил по-голяма грешка от тази на победените, които не намират душевни сили да отхвърлят безусловно позорните условия; това, че римският сенат отхвърля подобен договор, е естествено и неизбежно. Никой велик народ не предава това, което владее, по друг начин освен под натиска на изключителна необходимост; всички договори, в които се правят отстъпки, са плод не на нравствени задължения, а са сключени под натиска на обстоятелствата. Щом всяка нация с право смята, че е въпрос на чест да разтрогне позорен договор с оръжие в ръка, как може Рим търпеливо да се придържа към договор като Каудинския, сключен от един посрамен пъл-

ководец в морална безизходица, още повече когато народът гори от желание да се измие позорът и силата на Рим е ненакърнена?

Така Каудинският мирен договор носи не спокойствието, на което наивно са се надявали привържениците на мира в Самний, а само война и пак война с нарастващо ожесточение и от двете страни, предизвикано от пропиляната победа, от престъпената клетва, от оскверненатa войнска чест, от пожертваните другари. Предадените римски офицери не са приети от самнитите, отчасти защото те мислят в твърде едри мащаби, за да отмъщават на тези нещастници, отчасти защото по този начин те биха признали пред римляните, че съюзът обвързва само положилите клетва, но не и римската държава. Във великодушието си самнитите пощадяват дори заложниците, чийто живот е бил обречен според военното право, и отново хващат оръжието. Луцерия е окупирана, Фрегеле е превзет с пристъп (320), преди римляните да свикат отново разпуснатата армия.

Ала Рим е скован само за момент, той не е отслабен; изпълнени със срам и огорчение, там се събират всички хора и средства, с които разполагат, поставя се начело на новообразуваната войска калениятв битките и отличен пълководец Луций Папирий Курсор. Войската е разделена; едната половина минава през Сабиния и адриатическото крайбрежие и стига пред Луцерия, а другата се движи през самия Самний, като изтласква пред себе си самнитската войска с успешни битки. Събират се отново пред стените на Луцерия, като влагат много повече усърдие в обсадата, знаейки, че там се намират пленените римски конници; апулите, по-точно арпаните, им оказват важна подкрепа, като доставят провизии. След като опитът на самнитите да разрушат обсадата се проваля, Луцерия се предава на римляните (319): Папирий изпитва двойната радост да освободи заложниците и да отмъсти на самнитските защитници на Луцерия за унижението от Каудинския договор. В последвалите години (319-317) войната не се води толкова усилено в Самний, колкото в съседните области. Четири години по-късно Апулия и Кампания са в ръцете на римляните. За окончателното подчиняване и трайното господство над покорените области през 314-312 г. там са основани няколко нови крепости. Големият военен път от Рим до Капуа е построен от цензора Апий Клавдий (312), той издига и необходимия за това насип през блатата, с което завършва укрепяването на Кампания. Намеренията на римляните са всеобхватни; вече става въпрос за подчиняването на цяла Италия, което е по-тясно свързано с изграждането на римската крепостна и пътна мрежа. Най-накрая италийците разбират, че с падането на Самний всички ще загубят свободата си и че е крайно време най-после да се притекат с всички сили на помощ на смелия планински народ, който вече петнадесет години води неравна борба срещу римляните.

Следващите съюзници на самнитите би трябвало да са тарентците; но към нещастията на Самний и на Италия изобщо се прибавя и това, че в този съдбовен за бъдещето момент решението е в ръцете на тези италийски атиняни. Откакто държавното устройство на Тарент, първоначално строго аристократическо според старата дорийска традиция, е преминало към пълна демокрация, в този населяван преди всичко от моряци, рибари и занаятчии град цари невероятно оживление; по-скоро богатото, отколкото благородно население отхвърля и в мислите, и в делата си всяка сериозна житейска грижа, живее само в многоцветното всекидневие и се люшка от най-величественото безстрашие и най-гениалното възвисяване до срамното лекомислие и детинското хитруване. В момент, когато съществуването на високонадарени и прославени нации е заложено на карта, уместно е да припомним, че Платон, който около шестдесет години по-рано е посетил Тарент (389), свидетелства, че на Дионисовите празници видял пиян целия град и че пародийният фарс, т. нар. „весела трагедия", е създаден в Тарент точно по времето на големите самнитски войни. Към разпуснатия живот на тарентските контета и безпътната поезия на тарентските литератори се прибавя непостоянната, самонадеяна и недалновидна политика на тарентските демагози, които постоянно се занимават с това, което не им е работа, и пропускат нещата, свързани с преките им интереси. Когато след каудинската катастрофа римляните и самнитите стоят един срещу друг в Апулия, те изпращат пратеници, които предлагат на двете страни да сложат оръжие (320). Това дипломатическо вмешателство в решителната за италийците борба, разбира се, не може да означава нещо друго освен обявяване, че Тарент е решил най-после да излезе от досегашната си пасивност. Вероятно градът е имал достатъчно основания за това, защото всекиму е ясно колко трудно и опасно е въвличането му в тази война.

Демократичното развитие на държавната мощ се основава изключително върху флотата, военна и търговска, и докато тя заема първото място сред морските сили на Велика Гърция, сухопътната мощ, която е особено важна сега, се състои преди всичко от платени наемници и се намира в дълбок упадък. При тези обстоятелства за тарентската република не е лека задача да се включи в борбата между Рим и Самний, дори без оглед на досадната вражда с луканите, умело подклаждана от римската политика. Все пак при силна воля тези трудности могат да бъдат преодолени; и двете противостоящи страни схващат предложението на тарентските пратеници да спрат борбата именно в този смисъл. Самнитите като по-слаби се показват готови да го приемат; римляните отвръщат с приготовления за бой. Разумът и честта изискват от тарентците незабавно след повелителното искане на техните пратеници да бъде обявена война на Рим; но в Тарент не

са на почит нито разумът, нито честта, там просто са си поиграли по детски със сериозната политика. Тарент не обявява война на Рим; вместо това решава да подкрепи олигархическата градска партия в Сицилия срещу Агатокъл от Сиракуза, който по-рано е бил на тарентска служба и е изпаднал в немилост; освен това, по примера на Спарта, Тарент изпраща флота към острова, която би била по-полезна в Кампанско море.

По-енергично действат северно- и средноиталийските народи. Най-напред удар нанасят етруските (311), чийто договор за примирие от 351 г. е изтекъл още няколко години преди това. Римската гранична крепост Сутрия е обсадена за две години и оцелява с цената на ожесточени сражения пред градските стени, докато консулът за 310 г. Квинт Фабий Рулиан, изпитан във война със самнитите военачалник, не само налага превъзходството на римското оръжие в римска Етрурия, но и смело прониква в същинската етруска земя, останала дотогава почти непозната за римляните поради различието на езиците и липсата на пътища. Походът през досега непреминаваната от римска войска Циминска планина и плячкосването на богатата, останала за дълго време запазена от бедите на войната област, вдига цяла Етрурия на оръжие; римското управление, което сериозно подценява рискованата експедиция и твърде късно е забранило на дръзкия пълководец преминаването на границата, започва трескаво да формира нови легиони, за да посрещне очакваното нападение на цялата етруска военна сила. Но навременната и решителна победа на Рулиан в битката при Вадимонското езеро, споменът за която живее дълго в народната памет, превръща съмнителната акция в славен подвиг и пречупва съпротивата на етруските. Противно на самнитите, които вече осемнадесет години водят неравна борба, три от най-силните етруски градове, Перузия, Кортоне и Ареций, още след първото си поражение се задоволяват със сепаративен мир за триста месеца (310). През следващата година римляните побеждават още веднъж при Перузия останалите етруски; Тарквиниите сключват мир за четиристотин месеца (308), след което останалите градове се отдръпват от борбата и в Етрурия настъпва преждевременно примирие. По времето на тези събития войната в Самний продължава. Военният поход от 311 г. се ограничава, както и предишните, с обсадата и превземането на отделни самнитски градове; но през следващите години войната се ожесточава. Опасното положение на Рулиан в Етрурия и разпространяваните слухове за унищожаването на римската северна армия окуражават самнитите за нови действия; римският консул Гай Марций Рутил претърпява поражение, а самият той е тежко ранен. Ала обратът в Етрурия попарва просветналите надежди. Отново начело на изпратените срещу самнитите римски войски застава Луций Папирий Курсор и става

победител в голяма и решителна битка (309), за която съюзниците са напрегнали последните си сили; ядрото на тяхната армия, облечено в шарени доспехи със златни щитове и в бели доспехи със сребърни щитове, тук е напълно разбито и оттогава блестящото въоръжение украсява при празнични случаи редиците дюкяни на римския пазар. Все повече надвисва гибелта, все по-безнадеждна е битката.

През следващата година (308) етруските слагат оръжие; същата година град Нуцерия, обсаден едновременно по суша и по вода, се предава на римляните при добри условия; това е последният самнитски град в Кампания. Наистина самнитите намират нови съюзници в лицето на умбрите в Северна и на марсите и пелигните в Средна Италия, дори многобройни доброволци от херниките постъпват в техните редици; но онова, което би могло решително да натежи на везните срещу Рим, ако етруските не бяха сложили оръжие, сега само умножава успехите на римляните, без сериозно да ги затруднява. Когато умбрите заплашват да предприемат поход към Рим, Рулиан запречва пътя по горния Тибър с армията от Самний, без отслабените самнити да могат да му попречат, и това е достатъчно за разпръсването на умбрийските доброволци. Тогава войната отново се прехвърля в Средна Италия. Пелигните и марсите са победени; макар че повечето сабелски племена остават формално врагове на римляните, на практика Самний остава сам в тази област на Италия. Неочаквано пристигат подкрепления от областта на Тибър. Военният съюз на херниките, който е заставен да дава обяснения пред римляните заради присъствието на техни съотечественици сред самнитските пленници, сега им обявява война (306) — повече от отчаяние, отколкото в резултат на добре обмислен план. Някои от най-значимите херникски общини още от самото начало се отказват от участие в боевете; но Анагния, най-важният град на херниките, подкрепя обявената война. Наистина за момента военното положение на римляните е до голяма степен несигурно поради това неочаквано въстание в тила на заетата с обсадата на самнитските крепости армия. Още веднъж военното щастие е на страната на самнитите; в ръцете им падат Сора и Кайация. Ала анагнийците са победени неочаквано бързо от изпратените от Рим войски, което намалява натиска върху намиращата се в Самний армия; вече всичко е загубено. Самнитите молят за мир, но напразно; много от тях продължават да вярват, че не всичко е изгубено. Едва походът от 305 г. решава окончателно дългогодишния спор. Двете римски консулски армии проникват в Самний, едната, водена от Тиберий Минуций, а след неговата смърт от Марк Фулвий, се движи от Кампания през планинските проходи, а другата начело с Луций Постумий се изкачва от Адриатическо море нагоре по течението на река Биферн; двете армии се срещат пред столицата на страната Бовиан и римляни-

те побеждават в решителната битка. Самнитският военачалник Стаций Гелий е пленен, а Бовиан е превзет. Падането на главното военно средище на областта слага край на 22-годишната война. Самнитите изтеглят от Сора и Арпин своите защитници и пращат мисия в Рим, за да измолят мир; примерът им е последван от сабелските племена — марси, маруцини, пелигни, френтани, вестини, пиценти. Условията, които поставя Рим, са поносими, поискани са само отделни териториални отстъпки, например от пелигните, но изглежда, че те не са били значителни. Старият съюз между сабелските държави и римляните е подновен (304). Вероятно по същото време вследствие на самнитския мир е сключен мирен договор и между Рим и Тарент.

Римската победа е пълна и римляните съумяват да се възползват от нея. Фактът, че на самнитите, тарентците и живеещите по-далеч народности са поставени толкова умерени условия, се дължи не на великодушието на победителя, чувство, което римляните не познават, а на мъдра и точна пресметливост. Преди всичко идеята е не да се насилва Южна Италия за формалното признаване на римското превъзходство, а да се подчини Средна Италия, което е подготвено още през последната война чрез строеж на военни пътища и крепости в Кампания и Апулия и чиято цел е северните и южните италийци да бъдат разделени и във военно отношение изолирани едни от други. Римляните осъществяват тази цел с енергична последователност. Преди всичко те използват първата възможност, а може би и я предизвикват, за да приключат веднъж завинаги с военните съюзи на еквите и херниките, които някога са съперничели на римското единовластие в областта на Тибър и все още не са разбити докрай. В годината, когато е сключен мир със Самний (304), консулът Публий Семпроний Соф напада еквите; за петдесет дни са подчинени четиридесет селища. Цялата област, с изключение на тясната и дива планинска долина, която и днес носи старото народно име (Cicolano), става римско владение, а на север от Фуцинското езеро е основана крепостта Алба с гарнизон от 6000 души, преден пост срещу войнствените марси и главна опора на римската власт в Средна Италия; след още две години по горното течение на Турано, близо до Рим, е построена крепостта Карозиоли и двата града стават съюзни общини според латинското право. Макар че от страна на херниките единствено Анагния е взела участие в последния етап на самнитската война, тя става търсеният повод да се наруши старият съюзнически договор. Съдбата на Анагния е естествено много по-сурова от съдбата на латинските общини, които едно поколение преди това са изпаднали в подобно положение. Жителите ѝ не само трябва да се задоволят с римското пасивно гражданско право, но и губят самоуправлението си; освен това върху част от територията на тяхната област по долен Трер (Sacco) се организира нов гражданс-

ки окръг, а по същото време се урежда още един по долното течение на Анио (299). В Рим обаче съжаляват, че трите най-важни след Анагния херникски общини Алетрий, Веруле и Ферентин не са участвали във войната; тъй като са отклонили учтиво настойчивото предложение доброволно да встъпят в римския градски съюз, а липсва какъвто и да е повод да ги принудят на това в близко бъдеще, трябва да им признаят не само автономията, но и правото на събрание и брачна общност и по този начин да се примирят с остатъка от стария херникски военен съюз. В тази част от волската област, която е във владение на самнитите, подобни съображения не са в сила. Тук Арпин и Фрузино са поробени, а от землището на втория град е отнета една трета; по горното течение на Лирис разположеният до Фрегеле волски град Сора, в който вече е настанен окупационен гарнизон, сега се превръща трайно в римска крепост с разположен в нея легион от 4000 души. Така волската област е напълно покорена и започва бързо да се романизира.

През земите, които разделят Самний и Етрурия, са прокарани два военни пътя, и двата защитени от крепости. Северният, по-късно наречен Фламиниев, осигурява линията на Тибър; той води през съюзения с Рим Окрикул към Нарния, както римляните са преименували старата умбрийска крепост Неквин, когато са изградили там военна колония (299). Южният, по-късно наречен Валериев, води по брега на Фучинското езеро, през вече споменатите крепости Карзиоли и Алба. Малките народности, на чиято територия се намират тези съоръжения — умбрите, които упорито защитават Неквин, еквите, които нападат още веднъж Алба, а марсите — Карзиоли, не могат да спрат настъплението на Рим; почти без пречки тези два пътя са прокарани между Самний и Етрурия. Вече се мисли за големи пътища и крепости, за трайна защита на Апулия и преди всичко на Кампания; чрез тях Самний е оплетен далеч на изток и на запад от римската крепостна мрежа. За относителната слабост на Етрурия говори фактът, че римляните не намират за необходимо да защитят проходите през Циминската планина по същия начин чрез път и верига крепости на определено разстояние. Досегашната гранична крепост Сутрий остава и занапред крайна точка на римското военно присъствие и римляните се задоволяват с това да поддържат годен за военно използване пътя оттук към Ареций през близките общини.

Благородната самнитска нация разбира, че подобен мир е по-гибелен от най-гибелната война, и се решава на отчаяни действия. По същото време келтите в Северна Италия, които дълго не са посягали към оръжията, отново се надигат; отделни етруски общини още се съпротивляват срещу римляните и тук се редуват кратки затишия с ожесточени, но безуспешни битки. Средна Италия кипи и отчасти от-

крито се бунтува, а крепостите са още в строеж, пътят между Етрурия и Самний не е напълно затворен. Може би още не е късно да се спаси свободата, но всяко забавяне е фатално: става все по-трудно да се организират настъпателни действия, силата на съпротивяващите се намалява с всяка година на продължаващ мир. Едва пет години са почивали оръжията и раните, нанесени от 22-годишната война, още кървят в селата на Самний, когато през 298 г. самнитският военен съюз подновява борбата. Последната война е довела до обвързването на Лукания с Рим, а с това и до отдалечаването на Тарент в полза на Рим; поучени от това, самнитите се хвърлят най-напред с всичка сила върху луканите, довеждат на власт своята партия и сключват съюз между Самний и Лукания. Естествено римляните веднага обявяват война; в Самний не са и очаквали друго. Показателно за настроенията е, когато самнитите уведомяват римските пратеници, че не са в състояние да гарантират тяхната сигурност, ако стъпят на самнитска територия.

Войната започва наново (298) и докато една втора армия се бие в Етрурия, главните римски сили прекосяват Самний и принуждават луканите да сключат мир и да изпратят заложници в Рим. На следващата година двама консули се отправят към Самний; Рулиан побеждава при Тиферн, а верният му другар по оръжие Публий Деций Мус — при Малевент. В продължение на пет месеца две римски войски лагеруват на вражеската земя. Това е възможно поради факта, че етруските държави са пожелали да започнат преговори за мир с Рим. Самнитите, които открай време са виждали единствената възможност за победа в обединяването на цяла Италия срещу Рим, напрягат всички сили, за да предотвратят заплашващия ги сепаративен мир между Етрурия и Рим; и когато най-после пълководецът Гелий Егнаций предлага да изпрати помощ на етруските в собствената им страна, съветът на етруските решава още веднъж да потърси решение чрез силата на оръжието. Самний прави могъщи усилия, за да изведе на бойното поле три армии наведнъж: едната е определена за защитата на собствената област, втората за нападение в Кампания, третата и най-силната е изпратена в Етрурия; и наистина през 296 г. последната, водена от самия Егнаций, успява да достигне безпрепятствено до Етрурия през територите на марсите и умбрите, които ги пропускат без съпротива. През това време римляните печелят позиции в Самний и прекъсват влиянието на самнитската партия в Лукания; те обаче не успяват да попречат на похода на воденатa от Егнаций армия. Когато в Рим получават вестта, че самнитите са успели да провалят гигантските им усилия за разделянето на южните италийци от северните, че пристигането на самнитските отряди в Етрурия е дало сигнал за почти всеобщо въстание срещу Рим, че етруските общини работят най-усърдно, за да подготвят собствените си дружини за война и да нае-

мат галски орди, тогава и в Рим напрягат всички сили и формират кохорти от освободени роби и наскоро задомени мъже. И в двата лагера, отсам и оттатък, усещат, че наближава развръзката.

296 г. отминава, както изглежда, във въоръжаване и придвижване на войските. За следващата, 295 г. римляните поставят начело на армията в Етрурия двамата си най-добри пълководци, Публий Деций Мус и вече възрастния Квинт Фабий Рулиан; армията е подсилена с войските, които са излишни в Кампания, и наброява най-малко 60 000 души, между които над една трета римски пълноправни граждани; освен това се образува двоен резерв, единият при Фалерии, вторият под стените на столицата. Сборният пункт на италийците е Умбрия, където се срещат пътищата от галската, етруската и сабелската област; консулите нареждат главната армия да потегли към Умбрия отчасти по левия, отчасти по десния бряг срещу течението на Тибър, докато първият резерв се връща в Етрурия, за да отклони, доколкото е възможно, етруските войски от мястото на решаващата битка за защита на родината. Първата битка завършва с неуспех за римляните; техният авангард е разбит от обединените сили на галите и самнитите в областта Киузи. Ала военната хитрост постига целта си; докато самнитите самоотвержено преминават през развалините на своите градове, за да стигнат навреме на бойното поле, голяма част от етруския контингент се оттегля при вестта за нападението на римския резерв в Етрурия и редиците на съюзната армия оредяват. Решителната битка става в източния склон на Апенините при Сентин и е много ожесточена. На десния римски фланг, където срещу самнитската войска се бие Рулиан с двата си легиона, дълго цари равновесие. На левия фланг, командван от Публий Деций, римската конница е объркана от галските бойни колесници и легионите започват да отстъпват. Тогава консулът повиква жреца Марк Ливий и му заповядва веднага да обрече в жертва на подземните богове и римския главнокомандващ, и неприятеля, а после се хвърля в най-гъстите редици на галите, за да търси и намери смъртта.

Тази геройска саможертва на изтъкнатия мъж, на обичания пълководец не остава безплодна. Бягащите войници спират, най-смелите се хвърлят след водача си във вражеските редици, за да отмъстят за него или да умрат с него; тъкмо навреме в помощ на заплашеното ляво крило се появява изпратеният от Рулиан консулар Луций Сципион начело на римския резерв. Отличната кампанска конница, която напада галите по фланга и в гръб, изиграва решаващата роля; галите побягват, най-после отстъпват и самнитите, чийто военачалник Егнаций загива пред вратите на лагера им. Девет хиляди римляни остават на бойното поле; но скъпо заплатената победа си струва жертвите. Войската на коалицията се разпада, а с това се разпада и самата коалиция.

Умбрия остава под римска власт, галите се разпръскват, остатъкът от самнитите все още в стегнат ред се изтегля през Абруци в родината си Кампания, залята от самнитските войски по време на етруската война, след приключването ѝ отново е окупирана от римляните почти без усилия.

През следващата година (294) Етрурия моли за мир; Волсини, Перузия, Ареций и изобщо всички градове, съюзени срещу Рим, се задължават да спазват примирие за четиристотин месеца. Само самнитите имат други намерения; те се въоръжават за безнадеждна отбрана с онази смелост на свободните мъже, която не може да промени волята на боговете, но може да ги засрами. Когато през 294 г. двете консуларски войски влизат в Самний, навсякъде се натъкват на ожесточена съпротива; Марк Атилий дори претърпява поражение при Луцерия и самнитите проникват в Кампания и опустошават областта на римската колония Интерамна на Лирис. През следващата година Луций Папилий Курсор, синът на героя от първата самнитска война, и Спурий Карвилий влизат при Аквилония в решителна битка със самнитската войска, чието ядро, 16 000 облечени в бяло бойци, се е заклело със свещена клетва да предпочете смъртта пред бягството. Ала неумолимата съдба не се влияе от клетви и отчаяни молби; римляните побеждават, щурмуват и превземат крепостите, в които самнитите са се укрили с цялото си имущество. Дори след това голямо поражение съюзниците продължават още дълги години да се отбраняват в своите крепости и планини срещу все по-силния враг с безпримерна упоритост и в отделни случаи дори печелят победи; Рим отново изпраща срещу тях стария и опитен Рулиан (292) и самнитският пълководец Гавий Понтий, може би синът на победителя от Каудин, спечелва за народа си последната победа, за което римляните му отмъщават твърде недостойно: когато попада в плен, го хвърлят в тъмница (291). Повече нищо значимо не се случва в Италия: едва ли Фалерската война, която започва през 293 г., заслужава това име. В Самний с надежда обръщат поглед към Тарент, който единствен е в състояние да им окаже помощ; тя обаче не идва. Причините, довели до пасивността на Тарент, са същите като преди: вътрешните разногласия и повторното преминаване на луканите на римска страна през 298 г.; към това се прибавя и небезоснователният страх от Агатокъл от Сиракуза, който точно тогава е на върха на силата си и насочва вниманието си към Италия. Когато той умира (289) и с него си отива могъществото на сиракузците в Италия, е вече твърде късно; Самний, уморен от тридесет и седем годишната война, преди година (290) е сключил мир с римския консул Маний Курий Дентат и формално е подновил съюза с Рим. И този път, както в мира от 304 г., на смелия народ не се поставят позорни и заробващи условия, по всичко изглежда, че не са поис-

кани дори териториални отстъпки. Римската държавническа мъдрост предпочита да продължава поддържания досега път и преди да пристъпи към завладяване на страните от вътрешността, тя възнамерява да привърже по-здраво към Рим кампанския и адриатическия бряг. Нужно е още по-енергично разширяване на римското господство в Средна Италия. Както подчинението на еквите и херниките е непосредствено следствие от първата самнитска война, така след края на втората идва покоряването на сабините. Същият военачалник, който сломява окончателно самнитите, Маний Курий, прекършва още същата година кратката и безсилна съпротива на сабините и ги принуждава да се предадат безусловно. Голяма част от подчинената област става веднага собственост на победителите и е разпределена сред римските граждани.

Ала римляните вече не се задоволяват с областите от тази страна на планините; последната война е показала твърде ясно, че римското господство над Средна Италия е нерушимо само ако се простира от море до море. Установяването на римляните оттатък Апенините започва с построяването на силната крепост Атрия през 289 г., на северния скат на Абруци към Пиценската равнина, не на самия бряг и следователно в територията, подвластна на латинското право, но близо до морето и до върха на могъщия клин, разделящ Северна и Южна Италия. От подобен тип и с още по-голямо значение е основаването на Венузия (291), където са доведени нечуван брой колонисти — 20 000 души. Градът, основан на мястото, където се събират землищата на Самний, Апулия и Лукания, на главния път между Тарент и Самний, е определен за крепост, която да държи в подчинение живеещите наоколо народности, и преди всичко е предназначен да прекъсне връзката между двамата най-могъщи врагове на Рим в Южна Италия. Без съмнение, по същото време южният път, прокаран от Апий Клавдий до Капуа, е удължен до Венузия. Така, когато завършват самнитските войни, затворената, т. е. състояща се почти изключително от общини с римско и латинско право, област на Рим се простира на север до Циминската планина, на изток до Абруци и до Адриатическо море, на юг до Капуа, докато двата предни поста Луцерия и Венузия на изток и на юг са разположени на комуникационните линии на противниците и ги изолират един от друг. Рим вече не е просто първата, а и властващата държава на полуострова, когато към края на петото столетие от създаването на града нациите, които благоразположението на боговете и собственото им усърдие е извело начело, всяка в своята област, започват да се изравняват в политиката и на бойното поле. Както победителят в една олимпиада се готви за второ, по-сериозно състезание, така на великата арена на народите Картаген, Македония и Рим се готвят за последна и решителна надпревара.

Глава III

ЦАР ПИР СРЕЩУ РИМ И ОБЕДИНЕНИЕТО НА ИТАЛИЯ

Във времето на неоспоримото световно господство на Рим гърците обичали да дразнят римските си господари, че причината за римското величие била треската, от която на 11 юни 323 във Вавилон починал Александър Македонски. Гърците с удоволствие се отдават на мечти какво би станало, ако великият цар се бе насочил на запад, каквото уж било намерението му, преди да умре, и бе оспорил на картагенците морето с флотата си, а на римляните сушата с фалангите си. Не е невъзможно Александър да е таил такава мисъл. За да я обясним, трябва не само да припомним, че един войнствен автократ, разполагащ с достатъчно войници и кораби, няма граница за завоеванията си. Достойно за великия гръцки цар е да пази сикелиотите от Картаген, тарентците от Рим и да сложи край на пиратството в двете морета; италийските пратеничества, които се появяват във Вавилон заедно с многото други мисии на бретии, лукани, етруски, му предоставят достатъчно възможности да се запознае с отношенията на полуострова и да търси съюзници. Картаген със своите многостранни връзки на Изток вероятно е привлякъл погледа на властния мъж и той навярно е имал намерение да превърне номиналното господство на персийския цар над тирската колония в същинско; неслучайно в непосредственото обкръжение на Александър се е намирал изпратен от Картаген шпионин. Ала независимо дали това са били мечти или сериозни планове, царят умира, без да се е заловил с делата на Запада, и величавите му проекти са погребани с него. Само за няколко кратки години един грък е държал обединени в ръцете си цялата интелектуална сила на елинството и цялото материално богатство на Изтока; с неговата смърт истинското дело на живота му — налагането на елинизма в Изтока, може и да не загива, но едва обединената империя веднага се разпада. При непрестанните вражди между различните образуващи се от тези отломки държави нейното световноисторическо предопределение не е изоставено, но е отслабено и залинява.

При подобни отношения нито гръцките, нито азиатско-египетски-

те държави могат да се установят задълго на Запад и да се противопоставят на римляните или картагенците. Източната и западната държавна система съществуват съвместно, без да се сблъскват пряко политически; и именно Рим остава напълно чужд на безредиците от периода на Диадохите. Между двете системи се установяват само отношения от икономически тип; добър пример е родоската свободна държава, най-изтъкнатият представител на неутралната търговска политика в Гърция и следователно общият посредник при търговския обмен в това време на вечни войни. Около 306 г. Родос сключва договор с Рим. Естествено това е търговски договор, както е нормално да се очаква между един търговски народ и господарите на церитския и кампанския бряг. Набирането на наемници от Елада за Италия и най-вече за Тарент почти не оказва влияние върху политическите отношения, които съществуват например между Тарент и неговата метрополия Спарта; по правило тези вербувания не са нищо друго освен търговски сделки и Спарта, въпреки че редовно доставя на тарентците пълководци за италийските войни, не влиза във вражда с италийците, подобно на немските държави, които по времето на североамериканската освободителна война предоставят поданиците си като войници на страната на Юга, но това не ги скарва със свободните щати.

Цар Пир от Епир също е търсещ късмета си наемник и авантюрист, макар че води родословието си от Аякс и Ахил; ако беше по-миролюбиво настроен, сигурно щеше да си живее като „цар“ на малък планински народ под македонско върховенство или в краен случай би могъл да живее и умре изолиран, но свободен. Сравняват го с Александър Македонски; и наистина създаването на западноелинска империя, чието ядро биха образували Епир, Велика Гърция и Сицилия, която би владяла двете италийски морета и би принизила както Рим, така и Картаген до обикновени варварски народи по границата на елинската държавна система, подобно на келтите и индите — тази мисъл е толкова велика и смела, колкото онази, повела македонския цар през Хелеспонт. Ала не само различният изход разграничава източния от западния военен поход. Македонската армия на Александър има превъзходен щаб и е способна да изведе великия цар до върха; за разлика от него епирският цар, който спрямо Македония е това, което е Хесен спрямо Прусия, разполага с едва ли заслужаваща внимание армия, събрана само от наемници и чрез военни съюзи, основаващи се на случайни политически комбинации. Александър се появява в Персия като завоевател, а Пир в Италия като военачалник на коалиция от второстепенни държави; Александър оставя наследствената си държава напълно осигурена чрез безусловното подчинение на Гърция и силна окупационна армия под предводителството на Антипатър, докато Пир няма други гаранции за целостта на собствената си област освен

обещанията на един несигурен съсед. За двамата завсеватели важи, че ако плановете им сполучат, центърът на тежестта по̀ необходимост ще се премести от родината им към новата империя; по-лесно изпълнимо е да се премести седалището на македонската военна монархия във Вавилон, отколкото да се основе войнишка династия в Тарент или в Сиракуза. Демокрацията на гръцките републики, макар да е във вечна агония, не може изведнъж да се ограничи в строгите форми на военната държава; Филип е имал основателни причини да не присъединява гръцките републики към своята империя. От изток не може да се очаква национална съпротива; господстващи и подчинени племена живеят там отдавна едни до други и смяната на деспота е безразлична или дори желана за мнозинството от населението. На запад римляните, самнитите и картагенците вероятно биха могли да бъдат преодолени; но никой завоевател не би бил в състояние да превърне италийците в египетски фелахи или да направи от римските селяни крепостни на елинските аристократи. Накъдето и да насочим вниманието си, собствената сила, съюзниците, силите на противниците — навсякъде планът на македонците изглежда изпълним, а този на епирците като невъзможно начинание; първият като изпълнение на велика историческа задача, вторият като забележително погрешен ход; единият като полагане основите на една нова държавна система, на нова фаза в развитието на цивилизацията, другият като исторически епизод.

Делото на Александър надживява своя създател, въпреки че той умира преждевременно; Пир преживява осуетяването на всичките си планове, преди да го повика смъртта. И двамата са смели и велики натури, но Пир е само голям пълководец, а Александър е преди всичко най-гениалният държавник на своето време; и ако проницателността за възможното и невъзможното е качеството, което отличава героите от авантюристите, Пир трябва да се причисли към последните и може толкова малко да се сравни с великия си роднина, колкото Бурбонският конетабъл с Луи XI. Все пак името на епирeца упражнява върху потомците някаква чудна магия, буди съчувствие, свързано с рицарските му добродетели и ведрия му характер, но още повече с обстоятелството, че той е първият грък, излязъл на бой срещу римляните. С него започват онези непосредствени отношения между Рим и Елада, върху които почиват цялото по-късно развитие на античната цивилизация и значима част от модерната. Борбата между фаланги и кохорти, между наемни войски и гражданско опълчение, между военна монархия и сенаторско управление, между личен талант и национална сила — с една дума, борбата между Рим и елинизма за първи път се води на бойното поле между Пир и римските военачалници; и макар победената страна много пъти след това да е търсила ново решение със силата на оръжието, всяка следваща битка само е потвърждавала

присъдата. Но ако на бойното поле, както и в курията, гърците са победени, те имат решително превъзходство във всяко друго неполитическо съревнование и точно тази надпревара позволява да се предположи, че победата на Рим над елините ще бъде различна от тази над галите и финикийците и че обаянието на Афродита започва да действа едва когато копието е счупено, а шлемът и щитът са оставени настрана.

Цар Пир е син на Еакид, господар на молосите (около Янина), който, пощаден от Александър като роднина и верен васал, след смъртта му попада във водовъртежа на македонската фамилна политика и там губи първо царството, а после и живота си (313). Шестгодишният му тогава син е спасен от господаря на илирийските тавланти Главкий; войните за македонското наследство продължават и още като момче е върнат в родовото си княжество (307) от Деметрий Полиоркет, за да го загуби отново след няколко години (около 302) от противниковата партия и да започне военната си кариера като прогонен княжески син в свитата на македонските генерали. Скоро силната му личност се изявява. Той участва в последните бойни походи под предводителството на Антигон и старият маршал на Александър се радва на природните военни дарования на Пир, на когото според преценката на посивелия военачалник липсват само годините, за да стане първият пълководец на своето време. Неуспешната битка при Ипс го отвежда като заложник в Александрия, в двора на основателя на династията на Лагидите, където той привлича вниманието на мъдрия цар Птолемей със смелия си, суров характер, с презирацията всичко невоенно войнишки ум и в не по-малка степен с мъжествената си красота, горда осанка и могъща походка, които правят силно впечатление на царствените дами. Точно тогава смелият Деметрий отново създава свое царство, този път в Македония; естествено с намерението да обнови оттам монархията на Александър. За противниците му е важно да го задържат там, да му създадат работа у дома и Лаг, който отлично е разбирал как да използва за своята тънка политика млади, огнени души като епирския юноша, не само изпълнява желанието на съпругата си, царица Береника, но и осъществява собствения си замисъл, като дава за съпруга на младия княз доведената си дъщеря принцеса Антигона и оказва на обичния си „син" подкрепа, за да може той да се върне в родината (296).

Щом Пир пристига в родното си царство, всички застават на негова страна: смелите епирци, албанците на древността, се отнасят с наследствена преданост и силно въодушевение към смелия младеж, „орела", както го наричат. Във възникналите след смъртта на Касандър (297) раздори за македонския трон епирецът разширява царството си; постепенно той завладява нови територии в Амбракийския залив с

важния град Амбракия, острова Керкира и дори част от македонската област и излиза срещу цар Деметрий с малобройна войска, което учудва и самите македонци. Когато Деметрий е свален поради безразсъдството си от трона на Македония, тронът доброволно е предложен на рицарския му противник, роднината на Александър (287). В действителност никой не е по-достоен от Пир да носи царската корона на Филип и Александър. В онова дълбоко покварено време, когато царствеността и низостта са станали едва ли не равнозначни, Пировият неопетнен и благонравен характер блести особено ярко.

За свободните селяни от изначалната македонска територия, които, макар отслабени и обеднели, не са заразени от упадъка на нравите и не са загубили смелостта си, както е станало под владичеството на Диадохите в Гърция и в Азия, Пир е сякаш създаден за техен цар; подобно на Александър, той отваря широко сърцето си за всички човешки отношения в своя дом и приятелски кръг и знае как да се пази от толкова омразната в Македония султанщина; подобно на Александър, той е признат за пръв тактик на времето си. Ала странно екзалтираното македонско национално чувство, което предпочита и най-нищожния македонски владетел пред най-способния чужденец, неразумното нежелание на македонските войски да се подчиняват на немакедонски предводител, чиято жертва става най-великият военачалник на Александровата школа кардиецът Евмен, подготвя бързия край и на господството на епирския княз. Пир, който не може да управлява Македония, както желаят македонците, и е недостатъчно силен, а може би и прекалено великодушен, за да се натрапи на народа против волята му, само след седеммесечно царуване предава страната на некадърните местни владетели и се връща при верните си епирци (287). Ала мъжът, който е носил Александровата корона, шуреят на Деметрий, зетят на Лаг и на Агатокъл Сиракузки, високообразованият стратег, който пише мемоари и научни трактати върху военното изкуство, не може да приключи живота си, като мирно и тихо преглежда сметките на царското скотовъдно стопанство и приема от храбрите си епирци традиционните за страната подаръци от говеда и овце, да изслушва пред олтара на Зевс новата им клетва за вярност, самият той да повтаря клетвата си пред закона и в потвърждение на добрата си воля да гуляе с тях по цели нощи. Ако за него няма място на македонския трон, то няма и изобщо място в родината; той може да бъде пръв и следователно не може да бъде втори. Затова насочва поглед към по-далечни земи. Царете, които враждуват за правото над Македония и не са единни в нищо, веднага се втурват да помагат, когато трябва да се отлъчи доброволно опасният съперник; а че верните военни другари биха го последвали, накъдето и да ги поведе, в това той е сигурен. Точно тогава италийските взаимоотношения са такива, че

онова, което е възнамерявал четиридесет години по-рано роднината на Пир, братовчедът на баща му Александър от Епир и тъстът му Агатокъл, сега изглежда изпълнимо; затова Пир решава да се откаже от македонските си планове и да основе на запад ново царство за себе си и за елинската нация.

Спокойствието, което се възцарява в Италия след мира със Самний от 290 г., е краткотрайно; подтикът за образуване на нова лига срещу римското господство този път идва от луканите. Тази народност, която, заставайки на страната на римляните, е спъвала тарентците по време на самнитските войни и значително е допринесла за изхода им, е получила за заслугите си гръцките градове в своята област. Съобразно договора след сключения мир те са решили да ги покорят един след друг в съюз с бретиите. Туриите са повторно нападнати от пълководеца на луканите Стений Статилий и крайно притиснати, се обръщат към римския сенат с молба за подкрепа срещу луканите; както някога кампаните, които са повикали Рим на помощ срещу самнитите и без съмнение са платили същата цена — загубили са свободата и независимостта си. Тъй като съюзът с тях е станал излишен за Рим след построяването на крепостта Венузия, римляните удовлетворяват желанието на туриите и нареждат на съюзниците си да се откажат от града, който се е покорил на римляните. Луканите и бретиите, излъгани от по-силните съюзници за дяла от общата плячка, повеждат преговори със самнитско-тарентската опозиционна партия, за да създадат нова коалиция на италийците; и когато римляните ги предупреждават чрез пратеничество, те затварят пратениците и започват войната срещу Рим с ново нападение на Турии (около 285), като призовават към обединение за освободителна борба не само самнитите и тарентците, но и северноиталийците, етруските, умбрите, галите. Всъщност въстава етруският съюз, като наема многобройни галски отряди; римската войска, на която преторът Луций Цецилий се притичва на помощ с останалите верни аретинци, е унищожена от сенонските наемници на етруските под стените на града, самият военачалник загива с 13 000 свои войници (284). Сеноните се числят към съюзниците на Рим и затова римляните им изпращат посланици, за да ги обвинят в предоставянето на наемници срещу Рим и да изискат безвъзмездното връщане на пленниците. По заповед на вожда на сеноните Бритомар, който има да отмъщава на римляните за смъртта на баща си, римските пратеници са убити и сеноните открито вземат страната на етруските.

Цяла Северна Италия — етруските, умбрите, галите, се вдига на оръжие; вероятно обединените им сили биха могли да спечелят големи победи, ако южните области не бяха пропуснали момента и ако останалите племена също се бяха обявили срещу Рим. Всъщност сам-

нитите, винаги готови да се вдигнат за свободата си, вероятно са искали да обявят война на римляните; но отслабени и затворени от всички страни, те надали са щели да бъдат от полза за съюза, а Тарент както обикновено се колебаел. Докато сред противниците се водят преговори за съюз, определят се субсидии, събират се наемници, римляните действат. Първо сеноните изпитват на гърба си колко страшно е да победят римляните. Консулът Публий Корнелий Долабела нахлува със силна войска в областта им; онези, които не минават под ножа, са прогонени от страната и племето е зачеркнато от списъка на италийските нации (283). За един живеещ предимно от стадата си народ подобно масово изселване е напълно изпълнимо; вероятно прогонените от Италия сенони са спомогнали за попълването на галските орди, които скоро заливат Дунавската област, Македония, Гърция, Мала Азия. Най-близките съседи и съплеменници на сеноните, боите, изплашени и ожесточени от внезапно връхлетялата катастрофа, бързат да се обединят с етруските, които продължават войната и чиито сенонски наемници сега се бият срещу римляните не само като платени войници, а и като отчаяни отмъстители за родината; силна етруско-галска армия настъпва срещу Рим, за да отмъсти на вражеската столица за унищожаването на сенонското племе и на свой ред да изличи Рим от лицето на земята — по-успешно, отколкото някога го е направил вождът на същите тези сенони. Ала при преминаването на Тибър в близост до Вадимонското езеро обединената войска е разбита от римляните (283). Когато на следващата година битката при Популония също завършва с поражение, боите изоставят съюзниците си и сключват отделен мир с римляните (282). Така е преодолян най-опасният член на лигата, галският народ, и то преди съюзът да се е заздравил. С това Рим развързва ръцете си срещу Долна Италия, където през 285-283 г. не са се водили сериозни сражения. Ако дотогава слабата римска армия е полагала огромни усилия, за да се защити в Турии срещу луканите и бретиите, сега (282) консулът Гай Фабриций Луцин се появява пред града със силна войска, освобождава го, побеждава луканите в решителната битка и пленява пълководеца им Статилий.

По-малките недорийски гръцки градове, които припознават своите спасители в римляните, се предават доброволно; римски гарнизони остават в най-важните точки — Локри, Кротон, Турии и особено в Регий, към който проявяват апетити и картагенците. Навсякъде Рим печели решително преимущество. Унищожението на сеноните е дало в ръцете на римляните значителна отсечка от адриатическото крайбрежие; без съмнение, с оглед на още тлеещата под пепелта вражда с Тарент и на вече заплашващата инвазия на епирците те бързат да подси-

гурят както този бряг, така и Адриатическо море. Към пристанището Сена, някогашната столица на сенонската област, потегля гражданска колония (около 283) и същевременно една римска флота отплава от Тиренско море в източни води, очевидно за да се установи в Адриатическо море и да покрива там римските владения.

След договора от 304 г. тарентците са живели в мир с Рим. Те проследяват дългата агония на самнитите и бързото унищожение на сеноните, без да протестират, и приемат без съпротива основаването на Венузия, Атрия, Сена, заемането на Турии и Регий. Ала когато римската флота по пътя си от Тиренско към Адриатическо море навлиза в тарентски води и хвърля котва в пристанището на приятелски град, дълго таеното ожесточение прелива; старите договори, които забраняват на римските бойни кораби да плават източно от Лакинските предпланини, са изнесени пред събранието на гражданите от народните водачи; тълпата се нахвърля гневно върху римските бойни кораби, които, ненадейно нападнати по пиратски начин, са победени след ожесточена борба; пет кораба са пленени, а екипажите им избити или продадени в робство, самият римски адмирал загива в боя. Само безкрайното неразбиране и безкрайната безсъвестност на плебейската власт обясняват тези позорни събития. Договорите са от време, което отдавна е отминало и забравено; ясно е, че те са загубили смисъла си още след основаването на Атрия и Сена и че римляните са влезли в залива с добрата вяра в съществуващия съюз — защото в техен интерес е, както показва по-нататъшният ход на събитията, да не дават повод на тарентците да им обявят война. Ако държавниците на Тарент са искали да обявят война на Рим, те са направили само това, което отдавна е трябвало да се случи; а ако са предпочели да мотивират обявяването на война не с истинската причина, а с формалното нарушаване на договора, то не може да се направи нищо, защото дипломацията от всички времена е намирала под достойнството си да казва простото по прост начин. Това, че вместо да предложат на адмирала да отплува, те нападат флотата му без предупреждение, е глупаво и варварско, една от онези отвратителни варварщини на цивилизацията, при които почтеността изведнъж изпуска кормилото и пред нас лъсва голата вулгарност, която ни предупреждава да се пазим от детската вяра, че цивилизацията е в състояние да изкорени скотското от човешката природа. И сякаш това не е достатъчно, след този подвиг тарентците нападат внезапно Турии, чийто римски гарнизон капитулира (през зимата на 282-281), и наказват тежко турините, които са предали тарентската политика в изгода на луканите и чрез това насилствено са ги тласнали да се предадат на Рим, т.е. отметнали са се от елинските интереси и са се присъединили към варварите.

При това варварите действат с умереност, която при тяхната мощ и

след понесените оскърбления заслужава уважение. В интерес на Рим е да запази колкото е възможно по-дълго тарентския неутралитет, затова и водещите мъже в сената отхвърлят предложението, направено от малцинството с разбираемо ожесточение — веднага да се обяви война на тарентците. По-скоро продължаването на мира е свързано от римска страна с най-умерените условия, съвместими с честта на Рим: освобождаване на пленниците, връщане на Турии, предаване на подстрекателите на нападението над флотата. С тези предложения към Тарент тръгва римско пратеничество (281), като в същото време, за да се придаде тежест на думите му, една римска войска под предводителството на консула Луций Емилий нахлува в Самний. Тарентците могат да се съгласят на тези условия, без да уронят с нищо независимостта си, и при нежеланието на богатия търговски град да воюва в Рим с право предполагат, че споразумението все още е възможно. Ала опитът да се запази мирът пропада — било поради съпротивата на онези тарентци, според които е необходимо вмешателствата на Рим да се посрещнат с оръжие и колкото по-рано, толкова по-добре, било просто поради непокорството на градската тълпа, която с обичайната гръцка невъзпитаност посяга по недостоен начин дори върху личното достойнство на пратениците. Тогава консулът влиза в тарентската област, но вместо веднага да започне военните действия, още веднъж предлага мир при същите условия; едва след отхвърлянето им той наистина опустошава нивите и селските къщи и напада градското опълчение. Все пак благородните пленници са освободени без откуп и консулът не се разделя с надеждата, че военният натиск ще даде надмощие на аристократическата партия в града и с това ще доведе до мир.

Причината за тази сдържаност е, че римляните не искат да тласнат града в ръцете на епирския цар. Намеренията му вече не са тайна за никого в Италия. Една тарентска мисия се е явила пред Пир, но се е върнала с неизпълнена задача; царят е поискал повече, отколкото тя е била упълномощена да се съгласи. Трябва да се вземе решение. Вече всички са разбрали, че гражданската отбрана умее само да бяга пред римляните; остава само изборът между мир с Рим, на който римляните са винаги готови да се съгласят при благоприятни условия, и договор с Пир, при който условията ще поставя царят, т.е. изборът между преклонението пред римското владичество или пред тиранията на един гръцки войник. Партиите в града имат почти еднакво влияние; най-после надмощието печели националната партия, при което освен напълно оправдания мотив, че щом ще се предават на чужд господар, по-добре да е на грък, отколкото на варварин, влияние оказва и страхът на демагозите, че Рим, въпреки сегашната си наложена от обстоятелствата умереност, при подходящ случай не би пропуснал да отмъс-

ти за извършените безобразия от тарентските плебеи. И така, градът сключва договор с Пир. Той получава командването над войските на тарентците и на останалите вдигнали оръжие срещу Рим италийци; наред с това получава и правото да държи гарнизон в Тарент. От само себе си се разбира, че градът поема военните разходи. Срещу това Пир обещава да не остава по-дълго от необходимото в Италия, вероятно при мълчаливата уговорка да определи според собственото си виждане времето, през което би бил необходим там.

Все пак плячката едва не се изплъзва от ръцете му. Докато тарентските пратеници, без съмнение все водачи на военната партия, се намират в Епир, настроението в здраво притиснатия в този момент от римляните град се обръща; главното командване е предадено на Агис, проримски настроен мъж, когато пристигането на пратениците със сключения договор, придружени от доверения на Пир министър Кинеас, връща на кормилото военната партия. Здравата ръка взема юздите и слага край на жалкото колебание. Още през есента на 281 г. Пировият генерал Милон акостира с 2000 епирци и завзема цитаделата на града; в началото на 280 г., след бурно и взело много жертви плаване, пристига самият цар. Той довежда в Тарент значителна, но разнородна войска, състояща се отчасти от собствените му войски, от молоси, теспроти, амбракиоти и отчасти от македонски пехотинци и тесалийски конници, които съобразно с договора му е предоставил цар Птолемей Македонски. Във войската му има етолийски и акарнянски наемници; като цяло се наброяват 20 000 фалангисти, 2000 стрелци с лъкове, 500 войници с прашки, 3000 конници и 20 слона — на брой почти колкото онази войска, с която Александър петдесет години преди това е преминал Хелеспонт. Когато пристига царят, делата на коалицията съвсем не са цветущи. Наистина римският консул, щом вижда насреща си вместо тарентската войска войниците на Милон, се отказва от нападението над града и се връща в Апулия; но с изключение на Тарентската област, римляните владеят цяла Италия. Никъде в Долна Италия коалицията няма боеспособна армия, а в Горна Италия етруските, които единствени продължават борбата, в последния поход (281) търпят поражение след поражение. Преди царят да се качи на кораба, съюзниците му предават главното командване над всичките си войски и обявяват, че могат да предоставят на негово разположение войска от 350 000 души пехота и 20 000 конници; действителността обаче е в нерадостен контраст с тези големи обещания. Войската, чието предводителство е вече предадено на Пир, трябва тепърва да се събира, засега на разположение са единствено помощните войски от Тарент. Царят заповядва да започне набирането на италийска наемническа армия с тарентски пари и свиква на военна служба способните да носят оръжие от гражданството. Тарентците обаче

не са разбирали така договора. Те са повярвали, че са си купили победата подобно на стока с парите си; своеобразно скъсване на договора е за тях, че царят иска да ги принуди да си я извоюват сами. След пристигането на Милон гражданството се е зарадвало, че се е отървало от тежката караулна служба, и сега отива неохотно под знамената на царя; наложило се да заплашат забавилите се със смъртно наказание.

Създалото се положение дава превес на партията на мира и дори се правят опити да се влезе във връзка с Рим. Пир, подготвен за подобна съпротива, започва да се отнася с Тарент като със завладян град; войниците са разквартирувани по къщите, народните събрания и многобройните граждански сдружения са забранени, театърът е затворен, местата за разходки са преградени; портите се охраняват от епирски стражи. Доста изтъкнати градски мъже са изпратени отвъд морето като заложници; други се спасяват чрез бягство в Рим. Тези строги мерки са необходими, тъй като в никакъв случай не може да се разчита на съзнанието на тарентците; едва тогава царят, опирайки се върху завладения важен град, може да започне операциите на бойното поле.

В Рим също добре съзнават каква война предстои. За да се осигури верността на съюзниците, т.е. на покорените, в несигурните градове са настанени гарнизони, а привържениците на независимостта са заловени и осъдени, където това изглежда необходимо, като например много от членовете на пренестинския сенат. Приготовленията за войната са сериозни: обявява се военен налог, събран е пълният военен контингент от поданици и съюзници, даже освободените от военна повинност пролетарии са свикани под знамената. Като резерв в столицата остава една римска армия. Втора нахлува под командването на консула Тиберий Корунканий в Етрурия и обръща в бягство войските на волците и волсините. Естествено главната мощ е предназначена за Долна Италия; потеглянето ѝ се ускорява, доколкото е възможно, за да бъде настигнат Пир още в областта на Тарент и да му се попречи да обедини с войската си самнитите и другите вдигнали се на оръжие срещу Рим южноиталийци. Римските гарнизони, разположени в гръцките градове на долна Италия, трябва да създадат временна преградна стена срещу нашествието на царя. Ала метежът във войската от Регий, съставена от наемници от кампанските поданици на Рим под командването на кампанския пълководец Деций, лишава римляните от този важен град, макар и да не го предава в ръцете на Пир. Без съмнение, това войнишко въстание до голяма степен е предизвикано от националната омраза на кампанците към римляните, но, от друга страна, Пир, който е дошъл през морето да закриля и покровителства елините, не може да приеме за съюзник войската, съсякла регийските си домакини в домовете им. Така въстаниците остават сами, в тесен

съюз със своите съплеменници и съучастници в престъпленията, мамертинците, кампанските наемници на Агатокъл, които са превзели намиращата се отсреща Месана по подобен начин, и плячкосват и опустошават намиращите се наоколо гръцки градове, например Кротон, където унищожават римския гарнизон, и Каулония, която разрушават. Срещу това римляните успяват с един слаб отряд, който тръгва към луканските граници, и с установен във Венузия гарнизон да възпрепятстват обединяването на луканите и самнитите с Пир, докато основните сили, състоящи се, както изглежда, от четири легиона и наброяващи заедно със съюзните войски най-малко 50 000 души, настъпват под командването на консула Публий Левин срещу Пир. Той се е разположил, за да покрие тарентската колония Хераклея, между този град и Пандозия* със своите собствени и с тарентските войници (280).

Под прикритието на конницата римляните успяват да преминат Сирис и започват битката с разгорещено и успешно нападение на конницата; царят, който сам предвожда конницата си, се хвърля напред и гръцките конници, объркани от изчезването на водача си, изоставят бойното поле на вражеските части. В това време Пир застава начело на пехотата си и започва нов, още по-решителен натиск. Седем пъти се удрят легионите и фалангите и сражението все не спира.

Тогава загива Мегакъл, един от най-добрите офицери на царя, и тъй като в този горещ ден той е носил царската броня, войската за втори път е готова да повярва, че царят е загинал, и редиците се разколебават. Левин вече мисли, че държи в ръцете си победата, и хвърля цялата си конница по фланга на гърците. Ала Пир, който обикаля редиците на пехотата с гола глава, успява да повдигне духа на воините си. Срещу конниците са изведени държаните дотогава в тила слонове; конете се уплашват от тях, войниците не знаят как да се справят с мощните животни и се обръщат в бяг. Разпръсването на конницата и диво препускащите слонове най-после разбиват стегнатите редици на римската пехота и заедно с отличната тесалийска конница устройват жестока кървава баня на бягащите. Ако един смел римски войник, Гай Минуций, старши хастат** на четвъртия легион, не беше ранил един от слоновете и не беше объркал по този начин преследващите войски, римската войска щеше да бъде изтребена до крак; сега обаче остатъците от римската армия успяват да се изтеглят през Сирис. Загубите са големи: 7000 римляни са намерени убити или ранени от победителите на бойното поле, 2000 са взети в плен; самите римляни

---

* *При днешната Англона; да не се бърка с по-познатия град със същото име в околностите на Козенца. – Бел. авт.*

** *Началник на първия ред в строя на римската пехота. Легионерите от този ред били въоръжени с дълги копия. – Бел. прев.*

дават сведения, включително с прибраните от бойното поле ранени, за 15 000 убити. Войската на Пир също е пострадала: около 4000 души от най-добрите ѝ войници остават на полесражението, загиват много от най-способните командири. Царят съзнава, че загубите му засягат главно стари и опитни войници, много по-трудно заменими от римското гражданско опълчение, и че победата се дължи само на внезапната атака със слоновете, която не може често да се повтаря. Изключително критичен стратег, той по-късно сам нарича тази победа по-лоша от поражение, но съвсем не е толкова безразсъден, колкото го представят по-късно римските поети, за да сподели тази самокритика с публиката в надписа на направения от него свещен дар в Тарент.

Поне засега няма политическо значение какви жертви е струвала победата; напротив, спечелването на първата битка срещу римляните е безценен успех за Пир. Военачалническият му талант се потвърждава блестящо и на това ново за него бойно поле и ако победата от Хераклея успява да вдъхне нещо на линеещия съюз на италийците, това са единство и енергия. Непосредствените резултати от победата също са значителни и трайни. Лукания е загубена за римляните; Левин взема със себе си намиращите се там войски и отстъпва в Апулия. Бретии, лукани и самнити се обединяват безпрепятствено с Пир. С изключение на Регий, който изнемогва под натиска на кампанските метежници, всички гръцки градове падат под властта на царя, дори Локри доброволно му предава римския гарнизон; той успява да ги убеди, при това с право, че няма да ги изостави на италийците. Така сабелите и гърците преминават към Пир; но победата няма по-трайно въздействие. Латините не проявяват стремеж да се освободят от римското господство, колкото и да е тежко то, с помощта на чужд владетел. Венузия, въпреки че сега е заобиколена от врагове, държи непоколебимо за Рим. Пленените при Сирис, за чието смело държане царят се отплаща с най-благородно отношение, получават предложение според гръцкия обичай да постъпят във войската му; но тук той разбира, че не се е бил с наемници, а с народ. Нито един, все едно римлянин или латин, не приема да служи при него.

Пир предлага на римляните мир. Той е твърде далновиден воин, за да не разбира опасностите на позицията си, и твърде обигран държавник, за да не използва своевременно тази благоприятна възможност за сключване на мир. Надява се под влияние на първото впечатление от страшната битка да склони Рим да признае независимостта на гръцките градове в Италия и да създаде между тях и Рим редица държави от втори и трети ранг като зависими съюзници на новата гръцка мощ; изискванията му са следните: освобождаване на всички гръцки градове — а именно кампанските и луканските — от римско влади-

чество и връщане на отнетите от самнитите, дауните, луканите, бретиите области, т.е. отказ от Луцерия и Венузия. Макар че едва ли е възможно да се избегне нова война с Рим, все пак е желателно тя да започне едва когато западните елини са обединени под командването на един владетел, когато Сицилия е спечелена и може би когато Африка бъде покорена. Снабден с такива инструкции, довереният министър на Пир, тесалиецът Кинеас, се отправя към Рим. Ловкият посредник, чиито съвременници го сравняват с Демостен, доколкото реторът може да се сравни с държавника и царският слуга с народния водач, има поръчение да покаже по всякакъв начин уважението, което победителят при Хераклея наистина изпитва към победените, да намекне за желанието на царя лично да посети Рим, да настрои духовете в полза на царя чрез звучащите добре в устата на врага хвалебствия и искрени ласкателства и чрез поднесените при удобен случай подаръци, накратко, да използва срещу римляните цялата изкусност на кабинетната политика, изпробвана в дворовете на Александрия и Антиохия. Сенатът се двоуми: някои смятат, че е разумно да се направи крачка назад и да се изчака, докато опасният противник се обърка още повече или престане да бъде опасен. Обаче старият и сляп консулар Апий Клавдий (цензор през 312, консул през 307 и 296), който отдавна се е оттеглил от държавните дела, в този решаващ момент заповядва да го отведат в сената и с огнените си слова вдъхва в душите на младите несломимата енергия на силната си натура. Гордо отговарят на царя, че тук отначало е прието и оттогава е станало основен закон, че Рим не преговаря, докато има чужди войски на италийска територия. За да превърнат думите в дела, веднага отпращат посланика от града. Целта на пратеничеството не е постигната, а опитният дипломат, вместо да постигне ефект с ораторското си изкуство, е дълбоко впечатлен от това непоколебимо мъжество след толкова тежко поражение — той обявява у дома, че всеки римски гражданин му изглеждал като цар; и наистина придворният е срещнал свободен народ.

Пир, който по време на тези преговори е нахлул в Кампания, при новината за скъсването на отношенията веднага потегля срещу Рим, за да протегне ръка на етруските, да разколебае съюзниците на Рим, да заплаши самия град. Римляните не се оставят да бъдат сплашени, както не се оставят и да бъдат спечелени с ласкателства.

На повика на глашатая: „да се запишем на мястото на падналите“, веднага след битката при Хераклея младите се стичат на тълпи да се записват войници; с двата новообразувани легиона и с изтегления от Лукания корпус Левин, много по-силен отпреди, следва марша на царя; той прикрива Капуа и осуетява опитите му да влезе във връзка с Неапол. Римляните действат толкова решително, че освен долноиталийските гърци никоя значителна съюзна държава не се осмелява да

излезе от римския съюз. Тогава Пир се обръща срещу самия Рим. Прекосява богатата област, удивен от цветущото ѝ състояние, обсажда Фрегеле и го превзема ненадейно, преминава с големи усилия река Лирис и стига до Анагния, която не е на повече от осем немски мили от Рим. Нито една армия не излиза насреща му; но навсякъде градовете на Лаций му затварят вратите си, а с умерени крачки Левин го следва от Кампания, докато от север консулът Тиберий Корунканий, който се е спогодил с етруските чрез своевременно сключен договор, води втората римска армия, а в Рим дори резервът под командата на диктатора Гней Домиций Калвин се готви за борба. Никой не би могъл да се справи с тази военна мощ; на царя не му остава нищо друго, освен да се върне обратно. Известно време той остава бездеен в Кампания срещу обединените войски на двамата консули; но не му се удава възможност да нанесе решителния удар. Когато настъпва зимата, царят напуска вражеската територия и разпределя войските си в приятелски настроените градове; самият той остава на зимна квартира в Тарент. Натам насочват операцията си и римляните; войската остава на гарнизон при Фирма в Пицена, където по заповед на сената разбитите при Сирис легиони за наказание лагеруват през цялата зима на палатки.

Така завършва походът от 280 година. Сепаративният мир, който Етрурия е сключила с Рим в решителния момент, и неочакваното отстъпление на царя, което слага край на напрегнатото очакване на италийските съюзници, до голяма степен заличават доброто впечатление от победата при Хераклея. Италийците се оплакват от тегобите на войната, най-вече от лошото поведение на разквартируваните по домовете им наемници, и царят, уморен от дребнавите свади, от политиканстването и военната безпомощност на своите съюзници, започва да разбира, че задачата, която му се е паднала, би могла да се окаже политически неразрешима въпреки всички тактически успехи. Пристигането на римското пратеничество от трима консулари, сред които победителят от Турии Гай Фабриций, за миг пробужда отново надеждите за мир, но скоро се оказва, че то е упълномощено да преговаря само за откупуване или размяна на пленниците. Пир отхвърля това изискване, но за празника на сатурналиите освобождава всички пленници срещу честна дума; това, че те я удържат и че римският пратеник отказва опита за подкуп, е повод за непристойни похвали в идните времена и е показателно по-скоро за безчестието на идното, отколкото за почтеността на предишното време.

През пролетта на 279 г. Пир подхваща наново офанзивата и нахлува повторно в Апулия, където го посреща римската войска. С надеждата да разклати римската симахия в тази област с една решителна победа царят предлага втора битка и римляните не я отказват. При

Аускул (Ascoli di Puglia) двете армии се срещат. Под знамената на Пир се сражават освен неговите епирски и македонски войски и италийските наемници, гражданското опълчение — така наречените бели щитове — от Тарент и съюзниците лукани, бретии и самнити, общо 70 000 души пехота, от които 16 000 гърци и епирци, над 8000 конници и 19 слона. С римляните в този ден са латините, кампаните, волските, сабините, умбрите, маруцините, пелигните, френтаните и арпаните; те наброяват към 70 000 души пехота, от които 20 000 римски граждани, и 8000 конници. Двете страни са предприели промени във войската си. Пир, опознал с проницателния поглед на войника предимствата на римския манипуларен ред, заменя по крилата дългия фронт на фалангите си с подражаващ на разположението на кохортите накъсан строй в дружини и може би не по-малко от политически, отколкото от военни съображения вмъква между отделенията на своите хора тарентските и самнитските кохорти; в центъра е самата епирска фаланга в затворена редица. За отблъскване на слоновете римляните въвеждат един вид бойна колесница: на железни пръти са закрепени мангали с жарава и подвижни, пригодени за спускане и завършващи с железен шип стълбове — в известна степен първообраз на абордажните мостове, които изиграват особено важна роля в първата пуническа война.

Според гръцките сведения за битката, които изглеждат по-малко пристрастни от наличните римски, през първия ден гърците губят, тъй като не успяват нито да развият линията си по стръмните и блатисти речни брегове, където са принудени да приемат битката, нито да вкарат в боя конницата и слоновете си. На втория ден Пир изпреварва римляните в завземането на насечения терен и без загуби достига равнината, където може необезпокояван да разгърне фалангата си. Римляните напразно се хвърлят с отчаяна смелост с мечовете си срещу сарисите*; фалангата устоява непоколебимо на всяко фронтално нападение, но и тя не успява да накара римските легиони да отстъпят. Едва когато войниците по гърбовете на слоновете успяват да прогонят със стрели и камъни биещите се на римски бойни колесници дружини и разкъсват ремъците на впряговете, а слоновете се удрят в римската линия, последната се разколебава. Отстъплението на прикриващите отделения в римските колесници дава сигнал за общо бягство, което обаче не взема много жертви, тъй като близкият лагер приема преследваните. Само римските източници разказват, че по време на големия сблъсък един отделен от римските основни части арпански корпус нападнал слабо защитения епирски лагер и го подпалил; дори и това да е вярно, римляните при всички случаи твърдят

---

* *Дълги копия на македонците.*

неправилно, че битката е останала нерешена. И двата източника обаче твърдят, че римската войска се връща през реката и Пир остава господар на бойното поле. Броят на убитите е, според гръцките сведения, 6000 от римска страна, 3505 от гръцка; сред ранените е и самият цар, чиято ръка е прободена от копие, докато той, както винаги, се е бил в най-гъстите редици. Все пак Пир е извоювал победа, но лаврите са безплодни; победата прави чест на царя като пълководец и войник, но тя не обслужва политическите му цели. Пир се нуждае от блестящ успех, за да унищожи римската войска и да даде повод и подтик на колебаещите се съюзници да минат на негова страна. Тъй като обаче римската армия и римският военен съюз остават неразрушени, а гръцката войска, която е нищо без пълководеца си, задълго е прикована на едно място от раняването му, той решава, че походът е загубен, и отива в зимната си квартира в Тарент, докато римляните се настаняват в Апулия.

Става все по-ясно, че военните ресурси на царя отстъпват на римските, както политически свободната и непокорна коалиция не издържа сравнението със здравите основи на римската симахия. Изненадата и могъществото на гръцкото военно командване, геният на пълководеца могат да извоюват още една победа както при Хераклея и Аускул, но всяка нова победа проиграва средствата за по-нататъшните начинания и е ясно, че римляните вече се чувстват по-силни и изчакват с мъжествено търпение окончателната победа. Тази война не е изтънчено изкуство, както я упражняват и разбират гръцките пълководци; в пълната и мощна енергия на гражданите, които отбраняват родината, се разбиват всички стратегически комбинации. Пир усеща как стоят нещата; преситен от победите и презиращ съюзниците си, той упорства само защото военната чест му предписва да не напуска Италия, преди да е подсигурил своите подопечни срещу варварите. При нетърпеливата му натура трябва да се предвиди, че той ще използва първия предлог, за да се освободи от тежкия си дълг; и повод да се отдалечи от Италия скоро му предоставят сицилийските дела.

След смъртта на Агатокъл (289) сицилийските гърци остават без каквато и да било ръководна сила. Докато в отделните елински градове неспособни демагози сменят неспособни тирани, картагенците, старите владетели на западния бряг, безпрепятствено разпростират господството си. След като покоряват Акрагант, те решават, че е дошло времето да направят най-сетне последната стъпка към поставената от векове цел и да подчинят на волята си целия остров: затова потеглят с голяма войска към Сиракуза. Градът, който някога е оспорил господството на Картаген над острова със своите войски и флота, сега е паднал толкова ниско от вътрешни вражди и слабо управление, че е принуден да търси спасение зад стените си и да вика на помощ

чужденци, а такава помощ може да окаже само цар Пир. Пир е зет на Агатокъл, синът му, шестнадесетгодишният тогава Александър, е внук на Агатокъл и двамата във всяко отношение са естествени наследници на честолюбивия владетел на Сиракуза; и ако със свободата все пак е свършено, Сиракуза няма нищо против да стане столица на една западноелинска империя. Така сиракузците, също като тарентците и при подобни условия, поднасят доброволно властта на цар Пир (279) и благодарение на рядко стечение на обстоятелствата великите планове на епирския цар, построени върху завладяването на Тарент и Сиракуза, изглеждат напълно осъществими. Наистина първото следствие от това обединение на италийските и сицилийските гърци е, че и противниците им се свързват по-тясно. Картаген и Рим превръщат старите си търговски спогодби в офанзивно-дефанзивен съюз срещу Пир (279) и условията гласят, че ако Пир стъпи на римска или картагенска територия, ненападнатата страна трябва да окаже подкрепление на нападнатата на нейна територия и сама да издържа своите помощни войски; че в такъв случай Картаген се задължава да предостави на римляните транспортни кораби и да им помогне с военна флота, екипажите им имат право да се бият и на сушата за римляните; най-после двете държави си дават дума да не сключват сепаративен мир с Пир.

От римска страна целта на договора е да се осигурят възможности за атака на Тарент и да се откъсне Пир от родината, като и двете са неизпълними без съдействието на пуническата флота. Картагенците целят да ангажират царя в Италия, за да могат необезпокоявано да приведат в действие намеренията си за Сиракуза. И така, в интерес и на двете сили е най-напред да се подсигурят по море между Италия и Сицилия. Силна картагенска флота от 120 кораба под командването на адмирал Магон отплува от Остия, където, изглежда, е бил сключен договорът, към Сицилийския пролив. Мамертините, които знаят, че ако Пир дойде на власт в Сицилия и Италия, ги очаква справедливо наказание за бунта им срещу гръцкото население на Месана, се присъединяват твърдо към римляните и картагенците и им подсигуряват сицилийската страна на протока. Съюзниците много биха искали да присъединят и Регий на отсрещния бряг, но Рим не може да прости на кампанския гарнизон и опитът на обединените римляни и картагенци да превземат града с въоръжена сила не успява. Оттам картагенската флота вдига платна към Сиракуза и блокира града от морската страна, докато силна финикийска войска започва обсадата по суша (278). Крайно време е Пир да се появи в Сиракуза; но положението в Италия не е толкова добро, че той и войските му да могат да се изтеглят. Консулите за 278 г. — Гай Фабриций и Квинт Емилий Папий, и двамата опитни пълководци, започват новия поход мощно и въпреки че в тази война римляните са претърпели само поражения, не

те, а победителите се чувстват изтощени и искат мир. Пир прави още един опит да постигне задоволително споразумение. Консулът Фабриций праща на царя един изгнаник, който му е направил предложение да отрови Пир срещу добро заплащане. От благодарност царят не само освобождава всички римски пленници без откуп, но е толкова възхитен от благородството на смелите си противници, че самият той им предлага за награда един невероятно евтин и изгоден мир. Изглежда, Кинеас е отишъл още веднъж в Рим и сериозно е уплашил картагенците, че Рим ще предпочете мира. Ала сенатът остава непреклонен и повтаря предишния си отговор. Ако царят не желае да предаде Сиракуза в ръцете на картагенците и с това да допусне провала на великия си план, не му остава нищо друго, освен да жертва италийските си съюзници и временно да се ограничи с притежаването на най-важните пристанищни градове Тарент и Локри. Напразно го заклеват луканите и самнитите да не ги оставя в беда; напразно тарентците го призовават или да изпълни дълга си на пълководец, или да им върне града. На оплакванията и упреците царят противопоставя обещанията за бъдещите по-добри времена или суров отказ; Милон остава в Тарент, царският син Александър — в Локри, а Пир с основните сили отплава от Тарент към Сиракуза още през пролетта на 278 година.

След оттеглянето на Пир ръцете на римляните са развързани в Италия, където никой не се осмелява да им се противопостави в открит бой, а противниците навсякъде се затварят в своите крепости или се изпокриват по горите. Ала войната не свършва толкова бързо, колкото може би са се надявали, за което имат вина отчасти характерът на тази планинска и окупационна война, отчасти изтощението на римляните, за чиито ужасни загуби свидетелства намаляването на гражданите в регистрите от 281 до 275 г. със 17 000 души. Още през 278 г. консул Гай Фабриций успява да сключи сепаративен мир с важния тарентски дъщерен град Хераклея, който му е предоставен при най-изгодни условия. В похода от 277 г. се водят битки в Самний, където една лекомислено предприета атака на укрепените височини коства много жертви на римляните и ги обръща към Южна Италия, където побеждават луканите и бретиите. При опит да бъде изненадан Кротон, Милон от Тарент изпреварва римляните; епирският гарнизон дори прави успешно излизане срещу обсаждащата войска. Все пак консулът успява да накара гарнизона да отстъпи и овладява незащитения град (277). По-важното е, че жителите на Локри, които преди са предали римския гарнизон на царя, сега изкупват предателството с предателство и избиват епирския; така цялото южно крайбрежие попада в ръцете на римляните с изключение на Регий и Тарент. Същинската полза от тези успехи обаче не е голяма. Долна Италия отдавна е беззащитна; но Пир не е победен, доколкото Тарент остава в ръцете му, а с това и възможността да възобнови войната при жела-

ние; за обсада на този град римляните не могат и да мислят. Дори без оглед на това, че в преобразената от Филип Македонски и Деметрий Полиоркет крепостна война римляните са в неизгодно положение спрямо опитния и решителен гръцки комендант, за това начинание те се нуждаят от силна флота и въпреки че картагенският договор им обещава подкрепа по море, делата на Картаген в Сицилия не стоят така, че той да може да я предостави. Дебаркирането на Пир на острова, което въпреки картагенската флота протича безпрепятствено, е променило с един удар положението на нещата. Той веднага освобождава Сиракуза, всички свободни гръцки градове се обединяват под негово командване и като водач на сикелиотската конфедерация отнема от картагенците почти цялата им територия. С помощта на картагенската флота, която по онова време е всемогъща в Средиземно море и няма съперници, картагенците в Лилибей и мамертините в Месана едва смогват да се защитават от постоянните нападения. При такива обстоятелства е много по-възможно да се изпълни друга точка в договора от 279 г. — римляните да окажат подкрепа на картагенците в Сицилия, вместо Картаген с флотата си да помага на римляните да завладеят Тарент; но нито една от двете страни не е склонна да осигури мощта на съюзника си или дори само да я разшири.

Картаген предлага помощ на римляните едва когато голямата заплаха е вече отминала; от своя страна Рим не прави нищо, за да попречи на заминаването на царя от Италия и на рухването на картагенската мощ в Сицилия. Дори в открито нарушение на договора Картаген предлага на царя сепаративен мир и срещу ненакърнено владение над Лилибей е готов да се откаже от останалите сицилийски владения, даже да предостави на разположение на царя пари и бойни кораби, с които да се върне в Италия и да възобнови войната срещу Рим. Ясно е, че с овладяването на Лилибей и с отдалечаването на царя позицията на Картаген на острова би станала приблизително същата, каквато е била преди дебаркирането на Пир; предоставени на самите себе си, гръцките градове са безсилни и изгубената територия ще бъде лесно спечелена отново. Затова Пир се отказва от коварното от две гледни точки предложение и пристъпва към изграждането на собствена военна флота. Само неразбирането и късогледството по-късно осъждат това; тази стъпка е толкова необходима, колкото и лесно изпълнима при условията на острова. Дори без оглед на това, че господарят на Амбракия, Тарент и Сиракуза не може да остане без морска сила, той се нуждае от флота, за да покори Лилибей, за да запази Тарент и да нападне собствената територия на Картаген, както са направили Агатокъл, Регул и Сципион преди и след него с толкова голям успех. Никога Пир не е бил по-близо до целта си, отколкото през лятото на 276 г., когато е виждал пред себе си унижения Картаген, когато е владеел

Сицилия и притежавайки Тарент, здраво е стъпил в Италия, и когато новопостроената флота, която трябва да свърже, подсигури и увеличи всички тези успехи, е готова за отплаване в пристанището на Сиракуза.

Най-голямата слабост на Пировата позиция е в неправилната му вътрешна политика. Той управлява Сицилия, както е видял да царства Птолемей в Египет; не зачита общинското устройство, гласува доверие на своите чиновници в градовете, когато и за колкото му харесва, назначава за съдии свои придворни вместо местни съдебни заседатели, заповядва конфискации, заточения, произнася смъртни присъди по свое усмотрение, екзекутира дори хора, подкрепили енергично пристигането му в Сицилия, разполага гарнизони в градовете и властва над Сицилия не като водач на националния съюз, а като цар. Дори според източноелинските представи да се е смятал за добър и мъдър владетел и дори наистина да е бил такъв, гърците посрещат това пренасяне на системата на Диадохите в Сиракуза с цялото нетърпение на нация, отвикнала в дългата агония на свободата от всякаква дисциплина; много скоро неразумният народ стига до убеждението, че картагенското иго е по-поносимо от новото войнишко управление. Най-важните градове установяват връзки с картагенците и мамертините; силна картагенска войска отново се осмелява да се появи на острова и подкрепяна навсякъде от гърците, постига светкавични успехи. Наистина в битката, която им дава Пир, щастието е както винаги на страната на „орела“; но тази битка показва и какво е настроението на острова, какво може да стане и би станало, ако царят напусне Сицилия. Към тази първа и най-съществена грешка Пир добавя втора: той тръгва с флотата вместо към Лилибей към Тарент. Очевидно е, че когато сицилийците се вълнуват, той трябва да прогони и последните картагенци от острова и с това да лиши недоволните от последната им опора, преди да се обърне към Италия. Там няма да пропусне нищо, защото Тарент му е сигурен, а от останалите съюзници, след като веднъж са се отказали от борбата, се очаква малко. Ясно е, че войнската чест го подтиква да заличи не твърде почтеното си оттегляне от 278 г. с блестящо завръщане, ясно е също, че сърцето му се облива в кръв, когато слуша жалбите на луканите и самнитите. Ала задачи, каквито си е поставил Пир, могат да се решат само от железен характер, който е в състояние да заглуши в себе си състраданието и дори чувството за чест, а Пир не е такъв.

Съдбоносното акостиране става към края на 276 година. По пътя новата сиракузка флота трябва да устои на тежка битка с картагенската и там загубва значителен брой кораби. Отдалечаването на царя и сведенията за тази първа несполука са достатъчни за рухването на сикелиотското царство; всички градове отказват на отсъстващия цар па-

ри и войски и блестящата държава се разпада по-бързо, отколкото е възникнала, отчасти защото самият цар е подкопал верността и любовта, на които почива всяка общност, в сърцата на подчинените си, отчасти защото на народа липсва всеотдайност да спаси националното си достойнство, като поне за кратко се откаже от свободата. Така начинанието на Пир пропада, планът на живота му остава без перспектива; оттук нататък той е само един авантюрист, който чувства, че е бил много и вече не е нищо, който води войната вече не като средство към целта, а за да се разсейва с бясна игра на зарове и по възможност да намери достойна за един войник смърт в разгара на битката. Достигнал италийския бряг, царят започва с опит да завладее Регий, но с помощта на мамертините кампанците отбиват атаката и в разгорещена битка пред града самият цар е ранен, докато смъква от коня вражески офицер. Все пак успява с изненада да превземе Локри, чиито жители заплащат тежко за избиването на епирския гарнизон, и плячкосва богатото съкровище на храма на Персефона, за да напълни празната си хазна. Така той достига до Тарент вероятно с 20 000 души пехота и 3000 души конница. Това обаче не са предишните, изпитани в боя ветерани и италийците вече не приветстват в тяхно лице спасителите си; доверието и надеждата, с които царят е посрещнат преди пет години, са изчезнали, парите и хората на съюзниците са се свършили. На помощ на тежко притиснатите самнити, на чиято територия са презимували римляните през 276-275 г., царят се притича през пролетта на 275 г. и принуждава консул Маний Курий да влезе в бой при Беневент в Арузинското поле, преди да се е обединил с навлизащите в Лукания римски войски. Ала военното подразделение, определено да нападне римляните във фланг, се изгубва по време на нощния поход през гората и в решителния момент не се оказва на мястото си; след ожесточена борба и тук слоновете решават битката, но този път за римляните: объркани от оставените за прикритие на лагера стрелци, те се хвърлят върху собствените си хора.

Победителите завземат лагера; в ръцете им падат 1300 пленници и четири слона — първите, които вижда Рим, освен това несметна плячка, от чиято печалба по-късно в Рим е построен акведуктът, който отвежда водите от Тибър към Рим. Без войски, за да продължи войната, и без средства, Пир изпраща вест на съюзниците си, царете на Македония и Азия, които са му заели пари, за да въоръжи войската си за похода към Италия; но и в родината вече не се страхуват от него и отклоняват молбата му. Загубил надежда да победи римляните и огорчен от този отказ, Пир оставя гарнизон в Тарент и сам се връща след седем години в Гърция (275 г.), където отчаяният търсач на приключения има повече шансове за успех, отколкото при равномерния ход на италийските събития. В действителност той не само си възвръща откъснатите от царството му земи, но и посяга още веднъж,

и не без успех, към македонската корона. За съжаление и последните му планове се провалят — и причина за това е както неспособността му да обуздае високомерието и непримиримия си дух, така и спокойната, благоразумна политика на Антигон Гонат. Той печели още битки, но никога вече не постига траен успех и намира смъртта си в жалък уличен сблъсък в пелопонески Аргос (272).

В Италия войната свършва с битката при Беневент; бавно замират последните конвулсии на национализма. Наистина, докато царят воин, чиято мощна ръка е държала здраво юздите на съдбата, е още сред живите, той, дори и отсъстващ, опазва от римляните крепостта на Тарент. Макар че след заминаването на царя надмощие в града е спечелила партията на мира, Милон, който командва там от името на Пир, отблъсква претенциите й и оставя проримски настроените граждани в малката крепост, която са изградили близо до Тарент, да сключат на свой риск мир с Рим, без да отвори вратите на крепостта. Ала когато след смъртта на Пир картагенска флота навлиза в пристанището и Милон разбира, че гражданството е готово да предаде града, той предпочита да предаде крепостта на римския консул Луций Папирий (272 г.) и с това да купи за себе си и за армията си правото свободно да се оттеглят. За римляните това е невероятно щастлив случай. След уроците, които са получили Филип пред Перинт и Византия, Деметрий пред Родос, Пир пред Лилибей, е съмнително дали тогавашната стратегия изобщо е била в състояние да принуди добре укрепен и добре защитаван град, достъпен откъм морето, да се предаде; и какъв обрат биха могли да вземат нещата, ако Тарент беше станал в Италия за финикийците това, което е бил за тях в Сицилия Лилибей! Но случилото се не може да се промени. Когато вижда крепостта в ръцете на римляните, картагенският адмирал обявява, че е пристигнал пред Тарент само за да окаже помощ на съюзниците си при обсадата на града в съответствие с договора, и веднага вдига платна към Африка; римското пратеничество, отишло в Картаген да иска обяснение относно опита за окупация на Тарент и да се оплаче, не донася нищо друго освен тържествена и подкрепена с клетва декларация за това мнимо съюзническо намерение, при което и в Рим временно се успокояват. Тарентците запазват, вероятно чрез посредничеството на емигрантите си, автономията от римляните, но оръжията и корабите трябва да бъдат предадени, а стените съборени.

В същата година, в която Тарент става римски, най-после се подчиняват и самнитите, луканите и бретиите, като последните трябва да отстъпят половината от доходната и важна за корабостроенето планина Сила. Най-после престъпниците, безчинстващи от десет години в Регий, са наказани за нарушената военна клетва, за избиването на регийското гражданство и за завземането на Кротон. Това е и общо дело на елините срещу варварите, които тук са представени от Рим; но-

вият господар на Сиракуза Хиерон подпомага римляните пред Регий, като изпраща храни и подкрепление и предприема едновременно с римската експедиция нападение срещу своите съплеменници в Сицилия, мамертините в Месана. Обсадата на града се проточва много, но Регий, въпреки че и тук метежниците се отбраняват дълго и упорито, е превзет с щурм през 270 г. от римляните и тези, които са останали от гарнизона, са бичувани и обезглавени в Рим на открития пазар, а старите жители са върнати и доколкото е възможно, са въведени отново в собствеността си. Така през 270 г. цяла Италия е подчинена. Само най-упоритите противници на Рим, самнитите, още продължават борбата като планински разбойници въпреки официално сключения договор; така че през 269 г. срещу тях трябва да бъдат изпратени двама консули. И най-сърцатата народна смелост, и най-храброто отчаяние имат край; най-после мечът и бесилките възстановяват спокойствието и в самнитските планини.

Глава IV

СТОПАНСКИ И КУЛТУРНИ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕТО НА ВОЙНИТЕ С ПИР

До развитието на същинско градско средно съсловие, на независима занаятчийска и търговска общност в Рим не се стига. Причината, редом с рано настъпилото безогледно централизиране на капитала, е най-вече стопанството, основаващо се на робството. В древността нормално и неизбежно следствие на робството е, че по-дребните градски занаяти са в ръцете на роби, които господарят е издигнал до занаятчии или търговци, или на освободени, на които господарят е дал капитал и изисква за себе си част, често половината от печалбата. Малките предприятия и дребният обмен се развиват и разрастват; запазени са доказателства, че занаятите, осигуряващи столичния лукс, започват да се съсредоточават в Рим — така например фикоронското ковчеже за украшения, изработено от пренестински майстор през петото столетие на града, е продадено в Пренесте, но все пак е било изработено в Рим. Тъй като чистият доход и на малките предприятия тече в касите на големите фамилии, промишленото и търговското средно съсловие не може да заеме полагащото му се място. Едрите

търговци и индустриалци се отличават твърде малко от едрите земевладелци. От една страна, последните са открай време собственици на предприятия и капиталисти и в техни ръце са ипотекирането, едрата търговия и държавните доставки и строежи. От друга страна, при силното, традиционно голямо значение на земевладението в римската общност и при политическото му самовластие, ограничено до известна степен едва към края на тази епоха, по онова време без съмнение щастливият спекулант си купувал земя с част от спечелените капитали и заживявал като земевладелец. От политическото предпочитание на уседналите освободени достатъчно ясно следва, че римските държавници ще действат, за да намалят по този път опасната класа на непритежаващите земя богаташи.

Макар че в Рим не се създават нито състоятелно градско средно съсловие, нито строго затворена капиталистическа класа, градското население е в неудържим растеж. Това личи ясно от увеличаващия се брой на стичащите се в столицата роби, за което свидетелства сериозното съзаклятие на робите от 419 г. и постоянно нарастващата маса от освобожденци, чието присъствие е все по-неудобно и опасно. Наложеният през 357 г. значителен данък за освобождаване и ограничаването на политическите права на освободените роби през 304 г. регулира този поток. Защото положението в града изисква по-голяма част от освобожденците да се посветят на занаят или търговия, а и самото освобождаване, както вече казахме, е по-малко проява на либерализъм и много повече индустриална спекулация, тъй като господарят често има по-голяма сметка в дяла от печалбата от занаятите и търговията, отколкото в правото на целия доход от робското производство. Освобождаването на робите върви ръка за ръка с търговската и промишлената дейност на римляните. Друг показател за увеличаващото се значение на градското население в Рим е развитието на градската полиция. По това време четиримата едили си разделят града на четири полицейски района и грижите им са насочени главно към важното и много трудно поддържане на пресичащата целия Рим мрежа от помалки и по-големи отводнителни канали, на обществените сгради и площади, към почистването и павирането на улиците, към разрушаването на старите, паянтови постройки, опасните животни, зловонието, към недопускането на екипажи, освен във вечерните и нощни часове, и изобщо към поддържането на комуникациите, редовното снабдяване на столичния пазар с добра и евтина пшеница, унищожаването на вредните за здравето стоки и фалшивите мерки и теглилки, изключителния надзор на баните, кръчмите и публичните домове.

В строителството царското време, по-точно епохата на големите завоевания, е постигнало много повече, отколкото първите два века на републиката. Съоръжения като храмовете на Капитолия и на Авен-

тин и големият цирк вероятно са ужасили пестеливите бащи на града и принудително свиканите на строежите граждани. Заслужава внимание фактът, че може би най-значителният строеж на републиката преди самнитските войни, храмът на Церера до цирка, е дело на Спурий (493), който е искал да се върне във всяко отношение към традициите на царската епоха. Управляващата аристокрация потиска частния лукс със строгост, до каквато царската власт сигурно не би стигнала при по-продължително съществуване. Ала и сенатът не е в състояние да се противопоставя на исканията на времето. Апий Клавдий е човекът, който в паметното време на своето цензорство (312) отхвърля остарялата селска система на пестене и научава съгражданите си да изразходват по достоен начин обществените средства. Той слага началото на великолепната система от общополезни строежи, която оправдава военните успехи на Рим от гледна точка на благосъстоянието на народа, ако това изобщо е възможно, и която дори днес дава представа за величието на Рим на хилядите и хиляди хора, които никога не са прочели и страница от римската история. На него римската държава дължи първия голям военен път, а град Рим — първия водопровод. Вървейки по стъпките на Клавдий, римският сенат простира по цяла Италия онази мрежа от пътища и крепости, чието основаване вече беше описано; както доказва историята на всички военни държави от времето на Ахеменидите до времето на тези, които са построили Симплонския път, без пътища не може да съществува военна хегемония. Следвайки Клавдий, Маний Курий строи с печалбата от плячката от Пир втори столичен водопровод (272), а години преди това (296) със сабинската военна печалба отваря използваното и до днес широко корито на Велино, там, където тя се спуска над Терни в Нера, за да спечели пространство в красивата пресушена долина на Риети за голямо градско поселение и за собствен скромен имот. Такива дела затъмняват дори в очите на благосклонните безсмисления разкош на елинските храмове. Изменя се и градският живот.

По времето на Пир на римската трапеза започват да се появяват сребърни съдове, а изчезването на покривите от слама е датирано от хронистите в 284 година. Новата столица на Италия постепенно променя селския си вид и става по-красива. Наистина още не е традиция да се ограбват украшенията от храмовете на завоюваните градове в чест на Рим; затова пък на ораторската сцена на пазара блестят носовете на галерите от Анций, а на обществени празници по продължение на пазара стоят донесените от бойните полета на Самний позлатени щитове. Приходът от глобите служи за павиране на улиците в града или за построяване и украса на обществени сгради. Дървените павилиони на месарите, които са наредени по двете дълги страни на пазара, отстъпват място на каменните зали на сарафите откъм Палатин,

после и от обърнатата към Кариите страна; с това площадът става римската борса. Статуи на знаменити мъже от миналото, на царе, жреци и герои от легендарното време, на гръцкия гост, превел на децемвирите Солоновите закони, почетни колони и паметниците на великите консули, победили веите, латините, самнитите, на държавните посланици, загинали при изпълнение на задачата си, на богатите жени, раздали състоянието си за обществени нужди, дори на честваните гръцки мъдреци и герои, като Питагор и Алкивиад, са поставени в крепостта или на римския пазар. Така след като римската община е станала велика сила, и самият Рим става велик град.

* * *

В народното стопанство земеделието е било и си остава социална и политическа база както за римската община, така и за новата италийска държава. Общинското събрание и войската се състоят от римските селяни; каквото са спечелили като войници с меч, те утвърждават като колонисти с плуг. Задлъжняването на средните земевладелци довежда до ужасните вътрешни кризи на третото и четвъртото столетие на Рим, при които младата република едва не загива; въздигането на латинското селячество през петото столетие отчасти благодарение на масовите продажби на земи и анексиите, отчасти на падането на лихвите и увеличаването на населението, е едновременно следствие и причина за мощното развитие на властта в Рим. С проницателния си поглед на войник Пир правилно съзира причината за политическото и военното надмощие на римляните в цветущото състояние на римското селско стопанство. Изглежда, и появата на едрото стопанство в римското земеделие спада към това време. В древните времена също е имало, макар и относително едро земевладеене; но се е стопанисвало не като едро, а само като разделено на няколко дребни стопанства. Несъгласуваното с по-стария тип стопанисване, но много по-съобразено с новия, постановление от 367 г., че собствениците на земя са задължени да използват редом с робите и известен брой свободни хора, се разглежда като най-старата следа на по-късното централизирано земеделие; заслужава внимание фактът, че дори тук, при първото му появяване, то се основава в голяма степен на притежанието на роби. Историците не знаят как е възникнало робството — възможно е картагенските имения в Сицилия да са послужили за образец на първите римски земевладелци и може би самото появяване на пшеницата в селското стопанство, която Варон поставя около времето на децемвирите, да е свързано с този променен тип стопанисване.

* * *

Презморският обмен, сицилийско-латинските, етруско-атическите и адриатическо-тарентските търговски взаимоотношения продължават и в тази епоха или в много по-голяма степен ѝ принадлежат истински. Тук може би е редно, като един от редките датирани факти в историята на римската търговия, да си припомним забележката, запазена в ардеатската хроника, че през 300 г. първият варварин е дошъл от Сицилия в Ардея да разгледа рисуваната керамика, изпратена най-вече от Атика, но и от Керкира и Сицилия в Лукания, Кампания и Етрурия, за да служи там за украса на гробниците. По случайност за тези търговски отношения сме осведомени по-добре, отколкото за която и да било друга задморска стока. Началото на този внос може би се пада около времето на прогонването на Тарквиниите, защото все още рядко срещащите се в Италия съдове от най-стария стил са били рисувани през втората половина на третото столетие от основаването на града (500-450), докато многобройните находки в строг стил принадлежат на първата половина на четвъртото столетие (450-400), вазите, които са съвършени по красота, са от неговата втора половина (400-350), а огромното количество други вази, които често се отличават с разкош и големина, но рядко с изящна изработка, трябва да се припишат като цяло на следващото столетие (350-250). Без съмнение, отново елините са тези, от които италийците заемат традицията на погребалната украса; но ако скромните средства и изтънченият вкус на гърците я удържат в тесни граници, в Италия тя е разгърната с варварско изобилие и варварско разточителство много над първоначалната и благоприлична мяра. Показателно е, че в Италия тази прекомерност се среща само в страните на елинската култура; който може да чете тези знаци, ще разпознае в етруските и капланските гробни полета, превърнали се в съкровищници за нашите музеи, коментар към сведенията на древните за удавената в богатство и високомерие етруска и кампанска полуцивилизация.

Скромната самнитска същност обаче остава през цялото време далеч от този безумен лукс. Липсата на гръцка погребална керамика и най-вече на самнитска държавна монета свидетелства за слабо развитие на търговските отношения и на градския живот у самнитите. Още по-забележително е, че и Лаций, въпреки че е не по-малко близък до гърците от Етрурия и Кампания и е в тесни връзки с тях, почти не познава този погребален разкош. Тъй като единствено Пренесте се отличава в направата на гробници, по-вероятно е да разпознаем тук

влиянието на строгата римска нравственост или, ако така предпочитате, на суровата римска полиция. В най-тясна връзка с това са вече изброените забрани, които законите от дванадесетте таблици налагат върху пурпурните савани и златните украшения като гробни дарове, и отказът от сребърни съдове с изключение на солницата и жертвената фиала в римската покъщнина, доколкото това е възможно да се постигне чрез строгостта на нравите и поради страха от порицанието на цензора; в архитектурата отново срещаме същото настроение, враждебно не само на изтънчения, но и на по-обикновения лукс. Чрез такова въздействие Рим успява да запази известна външна простота по-дълго от Волсини и Капуа. Търговията и занаятите, редом със земеделието са в основата на разцвета му, затова не бива да се смятат за незначителни, напротив, те са изпитали влиянието на новото могъщество на Рим.

* * *

Във всички области на римското развитие от тази епоха, в законодателството и сеченето на монети, в религията, в образуването на племенното предание, се натъкваме на гръцки следи; от началото на петото столетие от основаването на Рим, т.е. от момента на завладяването на Кампания, започва гръцкото влияние върху римската същност в бърз и непрекъснат растеж. Към четвъртия век на Рим се отнася изграждането на забележителната и в езиково отношение „graecostasis" — трибуна на римския пазар за изтъкнатите гръцки чужденци, предимно за масалиотите. По-нататък в годишните записи се появяват изтъкнати римляни с гръцки имена като Philippos или на римски Philipus, Philon, Sophos, Hipseos. Проникват гръцки обичаи; не е италийски обичаят да се поставят надгробни надписи в чест на мъртвия; най-старият познат пример е надгробният надпис на Луций Сципион, консул през 293 г.; също толкова чужд на италийците е маниерът да се изграждат на обществени места паметници в чест на прадедите без решение на общината, като началото е поставено от големия новатор Апий Клавдий, който заповядва да се окачат в новия храм на Белона стоманени табели с образи и хвалебствия на предците му (312); чуждо е и въведеното през 293 г. на римския народен празник раздаване на палмови клонки на състезателите; въвеждат се и гръцките обичаи на хранене. Начинът да не се сяда както преди на пейки около масата, а да се лежи на лежанки, отлагането на основното хранене от пладне за времето между два и три часа следобед (според днешните мерки), виночерпците при пируване, които най-често

се поръчват с хвърляне на зарове от гостите и които им предписват какво, как и кога трябва да се пие, изпълняваните според подредбата на гостите песни за маса, които в Рим не са сколиони*, а песни за предците — всичко това не е присъщо изначално за Рим, а е заето от гърците още от най-древни времена; защото по времето на Катон тези обичаи вече са общоприети, дори частично са излезли от употреба. Следователно въвеждането им трябва да бъде отнесено най-късно към това време. Характерно е и изработването на скулптурни колони на „най-мъдрия и храбър грък" на римския пазар, което става по време на самнитските войни по внушение на Питийския Аполон; очевидно под сицилийско или кампанско влияние са избрани Питагор и Алкивиад, месията и великият пълководец на западните елини. Колко разпространено е говоренето на гръцки сред изтъкнатите римляни още през петото столетие на града, доказват пратеничествата на римляните в Тарент и на Кинеас в Рим, при които посланиците на римляните си служат ако не с най-чист гръцки, то поне не се нуждаят от превод.

Едва ли съществува съмнение, че от петото столетие на града младите римляни, които се посвещават на държавни дела, получават без изключение познания по тогавашния световен и дипломатически език. Така на попрището на духа елинството крачи толкова неудържимо напред, колкото римлянинът работи, за да подчини на себе си земята; а второстепенните нации като самнитската, келтската, етруската, притиснати от две страни, губят постоянно както територия, така и вътрешна сила.

В това обаче как двете велики нации, и двете достигнали до връхната точка на своето развитие, започват да се взаимопроникват както в дружеско, така и във враждебно съприкосновение, се проявява в пълна степен тяхната противоречивост: пълната липса на индивидуализъм в италийската и предимно в римската същност, противно на безкрайното племенно, териториално и човешко многообразие на елинизма. Няма по-велика епоха в историята на Рим от времето от установяването на римската република до покоряването на Италия; тогава са положени основите на общността както отвън, така и отвътре, тогава е изградена единна Италия, положен е традиционният фундамент на държавното право и държавната история, разделени са римските кохорти, слага се началото на пътното и водопроводното строителство, на стоковото и паричното стопанство, тогава е излята капитолийската вълчица и е украсено фикоронското ковчеже. Обаче индивидуалностите, които са донесли и са подредили отделните камъни на

---

* *Старогръцка песен с патриотично или религиозно съдържание, любовна или в прослава на победителя, която се съчинява и изпълнява от гостите на пира.– Бел. прев.*

този огромен строеж, са забравени безследно и италийските народности са претопени по-нататък в римската също така пълно, както отделният римски гражданин в римската община. Както гробът се затваря по един и същи начин над изтъкнатите и обикновените хора, така и в римската консулска листа дребният земевладелец е поставен редом с великия държавник. От малкото отличия, които са стигнали до нас от онова време, никое не е толкова достойно и в същото време толкова характерно, колкото надгробният надпис на Луций Корнелий Сципион, който е консул през 298 г. и три години по-късно се сражава в решителната битка при Сентин. На красивия саркофаг в благороден дорийски стил, който още осемдесет години преди това е заключил праха на победителя на самнитите, е вдълбано следното:

„Корнелий Луций — Сципион Барбат, син на Невий — мъж толкова умен, колкото храбър, с красотата му е сравнима неговата добродетел, беше консул, цензор при вас, както и едил, той завзе в Самний Тавразия, Кусауна, победи цяла Лукания и освободи заложниците."

Като този римски държавник и воин биха могли да бъдат прославяни неизброими други, стояли начело на римската община, че са били благородни и красиви, храбри и умни мъже; но повече няма какво да се съобщи за тях. Не само поради липса на историческите сведения никой от тези корнелиевци, фабиевци, папириевци и както и да са се казвали, не може да излезе пред нас като човек с индивидуалните му качества. Сенаторът не бива да бъде нито по-лош, нито по-добър, изобщо не по-различен от всички сенатори; не е необходимо и вече не е желателно един гражданин да превъзхожда другите с блестящи сребърни принадлежности, с елинска мъдрост, с необичайна образованост или достойнство. Цензорът наказва всяка прекомерност и за нея няма място в закона. Рим от това време не принадлежи никому поотделно; гражданите са длъжни да си приличат, за да може всеки да бъде равен на цар. Все пак елинското индивидуално развитие не изчезва напълно; и гениалността, и насилието на гения носят печата на това велико време също като своите противоположности. Достатъчно е да спомена един-единствен мъж, в когото обаче е въплътена и идеята за прогреса. Апий Клавдий (цензор през 312 г., консул през 307 и 296 г.) е мъж от старата аристокрация и е горд с дългата редица на своите прадеди; но именно той разбива ограничението на пълното гражданско право върху уседналото население, именно той отменя старата финансова система. От Апий Клавдий датират не само римските водопроводи и пътища, но и римската юриспруденция, поезия и граматика — приписват му се публикуването на обвинителните актове, записването на речите и Питагоровите мъдрости, дори новаторство в правописа. Разбира се, само поради това той не може да бъде наречен демократ, нито да бъде причислен към онази опозиционна пар-

тия, която има свой представител в лицето на Маний Курий; в него в много по-голяма степен властва духът на старите и новите патрициански царе, духът на Тарквиниите и императорите, между които той създава връзката в петвековното междуцарствие на изключителни дела и обикновени мъже. Докато Апий Клавдий взима активно участие в обществения живот, той върви както в служебните си дела, така и в начина си на живот смело и предизвикателно като атинянин наляво и надясно срещу закони и обичаи; и дори след като отдавна е слязъл от политическата сцена, слепият старец, сякаш излизащ от гроба, надмогва в решителния момент цар Пир в сената и пръв обявява формалното и действително пълното господство на Рим над Италия. Ала гениалният мъж е дошъл твърде рано или твърде късно; боговете го ослепяват заради ненавременната му мъдрост. Не гений на индивида господства в Рим и чрез Рим в Италия, а гений на една закостеняла, предавана от поколение на поколение в сената политическа мисъл. В нейните водещи идеи се вживяват и сенаторските синове, които съпровождат бащите си в съвета и от вратата на залата слушат мъдростта на онези мъже, на чиито столове ще седят някога.

Огромните успехи са постигнати на огромна цена: защото след Ника идва неумолимата Немезида. В римското право не става дума за никого по-специално, нито за войниците, нито за пълководците, и под строгия нравствено-политически надзор е задушено всяко своеобразие на човешкото същество. Рим става велик като никоя друга държава; но заплаща скъпо величието си, като жертва чаровното многообразие, удобството и освободеността на елинския живот.

Глава V

КАРТАГЕН

Семитското племе живее сред народите на класическия свят и в същото време е извън него. За него притегателният център винаги е Изтокът, докато за вторите — Средиземноморието. Както и да са се променяли границите, както и да са се смесвали племената в резултат на войни и преселения, дълбоко осъзнати различия винаги са отделяли и досега отделят индогерманските народи от сирийските, израелските и арабските народи. Това важи и за финикийците — семитски народ, който е проникнал на запад повече от всеки друг. Родината му е тяс-

ната брегова ивица между Мала Азия, Сирийското плато и Египет, място, наречено Ханаан, т.е. равнината. От Ханаан произтича и единственото име, с което тази нация нарича себе си; даже във времето на християнството африканският селянин се смята за „ханаанец"; за елините обаче Ханаан е „страната на пурпура" или „страната на червените мъже", Финикия; италийците наричат обитателите на Ханаан финикийци или пуни, както ги наричаме и ние. Тази земя е много подходяща за земеделие, но преди всичко благоприятства търговията с превъзходните си пристанища и богатството от дървесина и метали. По тези причини търговията се развива може би за първи път именно тук, където пребогатата източна земя се съчетава с простора на изпълненото с острови и пристанища Средиземно море. Всичко, което финикийците са постигнали с мъжество, находчивост и предприемчивост, е насочено към развитие на търговията и свързаните с нея корабоплаване, фабрично производство и колонизация, т. е. към превръщането на финикийците в посредници между Изтока и Запада. В невероятно ранно време ги срещаме в Кипър и Египет, в Гърция и Сицилия, в Африка и Испания, дори в Атлантическия океан и Северно море. Търговската им територия се простира от Сиера Леоне и Корнуел на запад до малабарското крайбрежие на изток; през ръцете им минават златото и перлите на Изтока, тирският пурпур, робите, слоновата кост, лъвовите и леопардовите кожи от вътрешността на Африка, арабският тамян, ленените платове на Египет, глинените съдове и първокласните вина на Гърция, кипърското злато, испанското сребро, английското олово, желязото на Елба.

На всеки народ финикийските моряци носят онова, от което той се нуждае и е в състояние да купи; те обикалят навред, но винаги се връщат в малката си родина, толкова скъпа на сърцето им. Финикийците, разбира се, са в правото си да получат място в историята редом с елинската и латинската нация; но и за тях, и може би най-вече за тях е в сила изводът, че древността развива едностранно силите на народите. Всичко величествено и трайно, което е сътворило в областта на духа арамейското племе, не е дело на финикийците; дори ако допуснем, че в определен смисъл религията и науката са били познати на арамейците преди всички други народи и едва след това са преминали у индогерманите от изток, то нито финикийската религия, нито финикийската наука, доколкото можем да установим това, не са заемали самостоятелно място сред арамейската религия и наука. Религиозните представи на финикийците са безформени и некрасиви, културовете им по-скоро подхранват, отколкото сдържат похотта и жестокостта. За особено въздействие на финикийската религия върху други народи не е известно нищо, поне в историческото време. Няма свидетелства и за съществуването на финикийска архитектура или пластика, която може да бъде сравнена ако не с тази в родината на изкуства-

та, то с това, което намираме в Италия. Най-древната родина на научното наблюдение и практическото му прилагане е Вавилон или земите край Ефрат: навярно там за първи път са следили движението на звездите; там най-напред са били отделени и записани звуците на речта; там човекът е започнал да мисли за времето и пространството и за действащите в природата сили; натам водят най-старите следи на астрономията и измерването на времето, на азбуката, на мерките и теглилките. Наистина финикийците извличат от изкуството и високоразвитите вавилонски занаяти полза за индустрията си, от астрономията — за корабоплаването си, от звуковото писмо и точните мерки — за търговията си; заедно със стоките си разпространяват някои важни кълнове на цивилизацията; но не можем да твърдим, че азбуката или някое друго от онези гениални достижения на човешкия дух собствено им принадлежат; каквото достига чрез тях до елините като религиозна и научна мисъл, е по-скоро семе, случайно пренесено от птици, отколкото посев, засят от земеделец.

Финикийците са съвършено лишени от способността да цивилизоват и асимилират жадните за култура народи, с които влизат в съприкосновение, каквато способност притежават елините и дори италийците. На териториите, завоювани от римляните, пред романската реч отстъпват и отмират иберийският и келтският език; берберите в Африка и днес говорят същия език като и по времето на Ханон и Баркидите. На финикийците, както на всички арамейски народи в пълна противоположност на индогерманите, не достигат стремеж към създаване на устойчива държава и гениалната мисъл за самоуправляваща се свобода. По време на най-големия разцвет на Сидон и Тир финикийската страна е вечната ябълка на раздора между властващите по Ефрат и Нил сили и постоянно е подчинена ту на Асирия, ту на Египет. Елинските градове биха могли да извоюват независимостта си с половината от финикийската сила; но предвидливите сидонски търговци, преценили, че затварянето на керванните пътища на изток или на египетските пристанища ще им струва много повече от най-тежкия данък, предпочитат да ги плащат навреме в Ниневия или Мемфис и даже, когато това е неизбежно, да участват с корабите си в битките между царете. И както търпеливо понасят в дома си произвола на господарите, така и навън финикийците в никакъв случай не са склонни да сменят мирните коловози на търговската със завоевателната политика. Техните поселения са търговски къщи; повече им се нрави да изкупуват и да доставят на местните хора стоки, отколкото да придобиват територии в далечни земи и да извършват трудното и бавно колонизиране.

Финикийците отбягват войната дори с конкурентите си; те се оставят почти без съпротива да бъдат изтласкани от Египет, Гърция, Италия, Източна Сицилия, а в големите морски битки, които са се водили

в по-ранни времена за спечелване на господството над Западно Средиземно море при Алалия (537) и Куме (474), етруските, а не те изнасят главната тежест на борбата срещу гърците. Ако конкуренцията не може да се избегне, то се примиряват с нея, доколкото е възможно; финикийците никога не предприемат опит да завоюват Цере или Масалия. Естествено финикийците още по-малко са склонни към нападателна война. Единственият път, когато излизат като нападатели на бойното поле, е голямата експедиция на африканските финикийци в Сицилия, която завършва с поражение, нанесено им при Химера от Гелон Сиракузки (480); в тази експедиция те са само послушни подчинени на Великия цар* и вземат участие в похода срещу западните елини само за да се избавят от принудата да участват във войната срещу източните елини; същата година сирийските финикийци били принудени да участват във военната експедиция на персите, която завършва с поражението при Саламин. Това не е проява на малодушие; плаването в непознати води с въоръжени кораби изисква смелост, която финикийците многократно са доказвали. Още по-малко е липса на издръжливост или на чувство за национална чест; напротив, арамейците са защитавали своята националност и със силата на духа си, и с кръвта си както от всички изкушения на гръцката цивилизация, така и срещу произвола на източните и западните деспоти, и то с упоритост, каквато не познава нито един индогермански народ. Недостигът на държавнически усет е недъгът, с който, при най-живо племенно чувство и сърдечна привързаност към родния град, е белязана същността на финикийците. Свободата не ги въодушевява, а господството над други народи не ги привлича; „те си живеят", казва „Книгата на съдиите", „по обичая на сидонците спокойно, сигурно и весело, наслаждавайки се на богатствата си".

Сред всички финикийски колонии най-бързо и сигурно се развиват градовете, основани от тирците и сидонците на южния бряг на Испания и на северноафриканския бряг, където не достигат нито ръката на Великия цар, нито опасното съперничество на гръцките мореплаватели. Сред многобройните и цъфтящи финикийски градове по тези брегове изпъква преди всичко „Новият град", Картада или, както го наричат на запад, Карxедон или Картаген. Той не е най-ранната колония на финикийците в тази област и първоначално може би е бил град, покровителстван от близкия Утика, най-стария финикийски град в Либия, но скоро надраства съседите си, дори и самата си родина, с несравнимо изгодното си географско положение, усърдието и предприемчивостта на жителите си. Разположен недалеч от някогашното устие на Баградас (Медшерда), която минава през най-богатата жит-

---

* *„Велик цар" е титла, носена от ператските владетели в периода VI-IV в. пр. Хр.*

ница на Северна Африка, на плодородно, и до днес заето от селски имоти и покрито с маслинени и портокалови горички парче земя, което меко се спуска към равнината и завършва с полегат склон към морето, в центъра на големия пристан на Африка, Туниския залив, където този красив басейн предлага най-доброто дъно за хвърляне на котва и за по-големите кораби и питейна вода в непосредствена близост до брега — този град е наистина уникално място, изгодно за земеделие и търговия и за посредничество между тях. Не само тирското селище става първият финикийски търговски град, но в римско време Картаген, едва възстановен, става третият град на Цезаровата епоха и дори днес, при неблагоприятни условия и на много по-зле избрано място, там съществува град със сто хиляди жители. Аграрният, търговският и индустриалният разцвет на град с такова разположение и с такива жители е сигурен; но трябва да се отговори и на въпроса по какъв път това селище достига до такова политическо могъщество, каквото не е притежавал никой друг финикийски град.

Не липсват доказателства, че финикийското племе е преодоляло политическата си пасивност в Картаген. Градът заплаща данък за земята, която е отнел от местните бербери, на племето макси (или макситани), чак до времето на разцвета си; и въпреки че морето и пустинята го защитават достатъчно от нападенията на източните сили, изглежда, Картаген е признавал господството на Великия цар, макар и може би само номинално, и от време на време му е плащал данъци, за да си осигури търговските връзки с Тир и Изтока. Но при цялата отстъпчивост и склонност към компромиси настъпват времена, които тласкат картагенските финикийци към по-енергична политика. Потокът на елинското разселване, който се излива непрестанно на запад и който вече е изтласкал финикийците от същинска Гърция и от Италия и тъкмо сега се готви да направи същото в Сицилия, в Испания, дори в Либия, трябва да бъде спрян някъде, ако финикийците не искат да бъдат изтласкани напълно. Там, където имат работа с гръцки търговци, а не с Великия цар, не е достатъчно да се подчинят, за да продължат по стария начин срещу заеми и лихварство да развиват търговия и производство. Вече са основани Масалия и Кирена; вече цяла Източна Сицилия е в ръцете на гърците и за финикийците е крайно време да осигурят защитата си. Картагенците започват военни действия; в дълги и упорити войни те спират настъплението на киренците и елинизмът не успява да се установи западно от пустинята на Триполи. По-нататък с картагенска помощ финикийските заселници по западния край на Сицилия се отбраняват срещу гърците и с радост и доброволно влизат в клиентелата на мощния, родствен по племе град. Тези важни успехи, които спадат към второто столетие на Рим и които спечелват за финикийците югозападната част на Средиземно море,

отреждат на града, чиято заслуга са, ролята на естествен хегемон на нацията и същевременно променят политическото му положение. Картаген вече не е обикновен търговски град; той се устремява към господство над Либия и част от Средиземно море, защото то му е нужно. За тези успехи вероятно съществено допринася наемничеството, което се появява в Гърция към средата на четвъртото столетие от основаването на Рим, но при източните народи е много по-старо и може би е въведено точно от финикийците. Чрез системата за набиране на наемници в чужбина войната става грандиозна парична операция, което твърде допада на финикийския характер.

Едва ответното действие на тези външни успехи дава повод на картагенците да преминат от наемно и измолено към собствено владение и към завоевания в Африка. Едва през 450 г. картагенските търговци се освобождават от поземления данък, който досега е трябвало да плащат на местното население. Тогава започват да развиват и собствено земеделско стопанство. Открай време финикийците са се подготвяли да използват капиталите си и като земевладелци и да упражняват земеделието в големи мащаби с роби или наемни работници; например много юдеи са служели срещу надница на тирските търговци. Сега картагенците могат да обработват неограничено богатата либийска земя и въвеждат система, близка до тази на днешните плантации: оковани роби обработват земята. Предполага се, че отделни граждани са притежавали до двадесет хиляди роби. Финикийците отиват още по-далеч. Земеделските села наоколо — вероятно земеделието е въведено в Либия много рано, още преди финикийското заселване, може би от египтяните — са покорени с въоръжена сила и свободните либийски селяни са превърнати във фелахи, които изплащат на господарите една четвърт от плодовете на земята като налог, и са подложени на редовна наборна система за собствена картагенска войска. Сблъсъците със скитащите пастирски племена (νομάδες) по границите са всекидневие, но с укрепления и вериги от стражи се опазва обработваната територия. Скоро номадите са изтласкани в пустинята и планината или са принудени да признаят картагенското върховенство, да плащат данък и да предоставят военно подкрепление.

По време на първата пуническа война големият им град Тевесте (Tebessa, на изворите на Медшерда) е покорен от картагенците. Това са „градовете и племената (ἔθνη) на покорените“, които се появяват в картагенските държавни договори; първите са несвободните либийски села, а вторите — покорените номади. Най-после Картаген завладява и останалите финикийци в Африка или така наречените либофиникийци. Към тях принадлежат отчасти управляваните от Картаген по-малки поселения по цялото северноафриканско и по част от севе-

розападното крайбрежие, които вероятно са били значителни, тъй като 30 000 такива колонисти са отседнали наведнъж само на Атлантическо море, особено по брега на днешната провинция Константина и на бейлика на Тунис, многобройни старофиникийски колонии, например Хипон, по-късно преименуван Бона, Хадрумет (Суза), Малък Лептис (южно от Суза) — вторият град на африканските финикийци, Тапс (също там), Голям Лептис* (Лебда западно от Триполи). Не може да се установи как се е стигнало дотам, че тези градове са се предали под картагенско владичество, дали са го сторили доброволно, например за да си осигурят защита от нападенията на киренеите и нумидите, или принудително; сигурно е обаче, че те са споменати като подвластни на картагенците дори в официални актове, задължени били да разрушат крепостните си стени и да изпращат данъци и военно подкрепление в Картаген. Все пак те не са длъжни нито да постъпват във войската, нито да плащат поземлен данък, а само да предоставят определен брой хора и пари, Малък Лептис например осигурява годишно огромната сума от 465 таланта (574 000 талера). Освен това те се ползват със същите права като картагенците и могат да встъпват с тях в равен брак. Единствено Утика избягва тази съдба, благодарение не толкова на силата си, а на почтителността на картагенците към предишните им закрилници, и запазва крепостните си стени и самостоятелността си; финикийците, както се вижда, се отплащат за стореното им добро с гореща привързаност, която съществено се отличава от гръцката сдържаност. Дори и във външните отношения „Картаген и Утика" се изписват винаги заедно, което естествено не изключва много по-могъщият Нов град да упражнява хегемония над Утика. Така тирската търговска къща се превръща в столица на мощна северноафриканска империя, която се простира от пустинята при Триполи до Атлантическия океан, и макар че в своята западна част (Мароко и Алжир) тя частично заема бреговата ивица, за сметка на това в богатия изток, днешните дистрикти на Константина и Тунис, господства и над вътрешността и постоянно отмества границата си на юг; от тиренци картагенците стават, както посочва един стар писател, либийци. Финикийската цивилизация властва над Либия подобно на гръцката след походите на Александър в Мала Азия и Сирия, макар и не със същата мощ.

В дворовете на номадските шейхове се говори и пише на финикийски и цивилизованите местни племена използват финикийската азбука за своите езици; превръщането им във финикийци обаче не е залегнало нито в духа на нацията, нито в политиката на Картаген. Епохата, когато е станало това превръщане на Картаген в столица на

---

* *В античността градът е известен под името Leptis Magna. — Бел. ред.*

Либия, не може да се определи, тъй като промяната несъмнено е протекла стъпаловидно. Цитираният по-горе писател посочва Ханон като реформатор на нацията; ако става дума за същия, който живее по време на Първата война с Рим, той може да се признае само като завършител на новата система, чието въвеждане вероятно обхваща четвъртото и петото столетие от основаването на Рим. Редом с процъфтяването на Картаген върви упадъкът на големите финикийски градове в родината — Сидон и особено Тир западат отчасти поради вътрешни конфликти, отчасти поради натиск отвън, по-точно обсадите на Салманасар и Навуходоносор през първото и второто и на Александър през петото столетие на Рим. Благороднические родове и старите търговски фирми на Тир се преселват в голямата си част в защитения и процъфтяващ дъщерен град и донасят своята интелигентност, капиталите и традициите си. Когато картагенците влизат в досег с Рим, Картаген е без съмнение първият ханаански град, както Рим е пръв между латинските общини.

Ала господството над Либия е само едната половина от картагенската мощ; морското и колониално могъщество на града се разраства едновременно с господството по суша. В Испания център на финикийците е прастарото тирско поселение Гадес (Кадис); освен това те притежават западно и източно от него верига от фактории, а и във вътрешността владеят областта на сребърните мини, което представлява приблизително днешна Андалусия и Гранада или поне бреговете им. Картагенците не се стремят да отнемат вътрешността от местните войнствени нации; задоволяват се с мините и малките селища за търговия, с риболова и събирането на раковини, макар че и тях едва опазват от набезите на съседните племена. Още в края на второто столетие на Рим картагенците се установяват в Сардиния и започват да я експлоатират по същия начин като Либия. В Сицилия пътят за Месана и по-голямата източна половина от острова отдавна се намират в ръцете на гърците. За финикийците остават, при подкрепата на картагенците, по-малките острови наоколо — Егати, Мелите, Гавъл, Косире, сред които е богатото и процъфтяващо поселение на Малта, както и западният и северният бряг на Сицилия, където от Мотие, по-късно от Лилибей те поддържат връзка с Африка, а от Панорм и Солоейс — със Сардиния. Всички тези поселения и владения са сами по себе си достатъчно важни, но придобиват още по-голямо значение, когато стават опора на картагенското морско господство. Опитът на Пир да възстанови сиракузката флота е последният. След като планът пропада, картагенската флота остава без съперник в цялото западно Средиземно море; опитите ѝ да заеме Сиракуза, Регий, Тарент показват на какво са способни картагенците и към какво се стремят. Ясно е желанието им да монополизират морската търговия на тази територия, ко-

ето е насочено както срещу чужденците, така и срещу приелите върховенството на Картаген; не е в стила на Новия град да се отказва от насилието, стига то да спомага за осъществяване на целите му. Един съвременник на пуническите войни, бащата на географията Ератостен (275-194), свидетелства, че картагенците хвърлят в морето всеки попаднал в ръцете им чужд моряк, който се е осмелил да плава към Сардиния или към Гадес; това се потвърждава от факта, че с договора от 348 г. Картаген открива за римските търговски кораби испанските, сардинските и либийските пристанища, а с този от 306 г. ги затваря за всички с изключение на собствените си кораби. Аристотел, който умира около петдесет години преди началото на Първата пуническа война, е описал държавното устройство на Картаген с два термина — като преход от монархия към аристокрация или като клоняща към олигархия демокрация. Управлението на града е поверено на съвета на старейшините, който се състои, като спартанската герусия, от двама избирани всяка година от гражданството царе и двадесет и осем герусиасти, които вероятно също се избират ежегодно.

Ако обобщим отделните моменти, картагенското устройство се проявява като управление на капиталисти, което е разбираемо при гражданска община без заможна средна класа, състояща се, от една страна, от безимуществено, живеещо ден за ден градско множество и, от друга страна, от едри търговци, плантатори и надзиратели в по-големи имения. Системата обеднели господари да си възвръщат богатството и положението за сметка на поданиците, като ги изпращат да служат като чиновници от хазната и надзиратели на ангарията в зависимите общини, този непогрешим знак за разлагащата се градска олигархия не липсва и в Картаген; Аристотел го определя като съществена причина за изпитаната трайност на картагенското държавно устройство. Дотогава в Картаген не е имало нито една заслужаваща внимание революция; множеството остава без водачи в резултат на материалните облаги, които управляващата олигархия е в състояние да предостави на всички честолюбиви и затруднени благородници, а тълпата се задоволява с трохите, които изпадат от господарската трапеза под формата на подкупи за изборите или нещо подобно. При такава система на управление не може да липсва демократична опозиция, но още по времето на Първата пуническа война тя е напълно безпомощна. По-късно, отчасти под въздействието на пораженията, политическото ѝ влияние е в бърз възход, много по-бърз, отколкото на римската опозиция по същото време; народните събрания вече имат последната дума по политическите въпроси и разрушават всевластието на картагенската олигархия. Дори след края на Ханибаловата война по предложение на самия Ханибал е прокарано решението, че никой член на съвета на стоте не може да служи две поредни години, и с

това е въведена пълна демокрация, която при тогавашното положение единствена би могла да спаси Картаген, ако изобщо е имало време за това. Опозицията има силни патриотични и реформаторски стремежи, но ясно се вижда на каква гнила и несигурна основа е стъпила тя. Картагенското гражданство, сравнявано от осведомени гърци с александрийското, е толкова разпуснато, че си заслужава тази пълна безпомощност; а едва ли може да се очаква спасение от революции, извършени, както в Картаген, с помощта на уличните хлапета.

Във финансово отношение Картаген, откъдето и да се погледне, заема първо място сред страните на древността. По време на Пелопонеската война този финикийски град според сведенията на първия гръцки историк е превъзхождал всички гръцки държави и неговите доходи са сравними с тези на Великия цар; Полибий го нарича най-богатия град на света. Свидетелство за постиженията на картагенското земеделско стопанство, което пълководци и държавници не намират за унизително да ръководят лично според систематизирани принципи и да го преподават като наука, както е по-късно и в Рим, е ръководството по агрономство на картагенеца Магон, което за по-късните гръцки и римски земевладелци е основен кодекс по рационално земеделско стопанство. То не само е преведено на гръцки, а по заповед на римския сенат е преработено на латински и е препоръчано официално на италийските земевладелци. Характерна е тясната взаимовръзка между земеделското и капиталовото стопанство; главната максима на финикийското селско стопанство е никога да не се придобива повече земя от тази, която човек може да стопанисва интензивно. От полза за Картаген е и изобилието на коне, говеда, овце и кози, с което Либия, поради номадското си стопанство, според свидетелството на Полибий превъзхожда всички други тогавашни страни. Картагенците са учители на римляните както в извличането на максимална полза от земята, така и в експлоатирането на поданиците; чрез поземлената рента в Картаген отива „най-добрата част от Европа“ и от богатата, изобилно благословена северноафриканска земя, като например Бизакитис и малката Сирте. Търговията, която в Картаген се смята открай време за достоен занаят, и процъфтяващите покрай нея корабоплавателни дружества и промишленост, носят на тамошните земеделци всяка година златна реколта, а споменатият вече все по-разпространяващ се монопол довежда дотам, че картагенците съсредоточават в своето пристанище както цялата търговия в западната част на Средиземно море между чуждите държави и вътрешните картагенски провинции, така и тази между Запада и Изтока. Науката и изкуството в Картаген, както по-късно в Рим, се намират под съществено елинско влияние и в никакъв случай не са подценявани; има забележителна финикийска литература и при завземането на града са намерени ценни, наистина

създадени не в Картаген, а донесени от сицилийските храмове съкровища на изкуството и значителни библиотеки. Ала и духът е в услуга на капитала; в литературата се обръща внимание предимно на агрономически и географски съчинения, като вече споменатото произведение на Магон и достигналия до нас в превод доклад на адмирал Ханон за негова експедиция покрай западноафриканския бряг, първоначално публично изложен в един картагенски храм. Дори всеобщото разпространение на определени познания и особено изучаването на чужди езици, в което Картаген от това време прилича на императорския Рим, свидетелства за практическата насоченост на елинското образование в Картаген.

Ако днес е невъзможно да установим количеството капитал, което се стича в този Лондон на древността, то можем да добием представа поне за източниците на държавни приходи, защото е известно, че въпреки свързаната с големи разходи система, според която Картаген е организирал военното си дело, и въпреки нехайното и недобросъвестно управление на държавното съкровище все още лептите на покорените народи и приходите от данъци напълно покриват разходите и от гражданите не са събирани преки данъци. Дори след Втората пуническа война, когато мощта на държавата е вече разклатена, текущите разходи и годишното плащане на 340 000 талера в Рим могат да бъдат покрити без налагането на данък, само с по-добро регулиране на финансовата система и четиринадесет години след мирния договор Картаген предлага незабавно погасяване на оставащите още тридесет и шест плащания. Преимуществото на картагенското финансово стопанство се изразява не само в сумата на приходите; между всички значителни държави на древния свят само в Картаген намираме икономически признаци, характерни за по-късна и по-развита епоха: става дума за държавните заеми в чужбина и за системата на златото, а в паричната система, освен монетите от злато и сребро, има и такива от лишен от стойност материал, които в този си вид са непознати на древността. Всъщност, ако държавното управление е парична спекулация, никой никога не се е справял по-добре от Картаген.

Нека разгледаме в сравнителен план силата на картагенците и римляните. Двата града са главно земеделски и търговски центрове; изкуството и науката са на втори план и само с практическа насоченост и това е характерно и за двата града, само че в това отношение Картаген е отишъл по-далеч от Рим. В Картаген паричното стопанство е имало надмощие над поземленото, докато в Рим е обратното, и ако картагенските земевладелци без изключение са едри собственици и робовладелци, то в Рим от това време голямата маса от гражданството още сама обработва нивите си. Мнозинството от населението в Рим има собствен имот и е консервативно настроено, в Картаген мнозинството е бедно и е заинтересовано както от парите на богатите, та-

ка и от повика за реформи на демократите. Картаген, могъщ търговски град, вече е потънал в разкош, докато в Рим традицията и полицията все още запазват, поне външно, строгите нрави и сдържаността на предците. Когато картагенските пратеници се връщат от Рим, те разказват, че приятелските отношения между членовете на римския сенат надхвърлят всички очаквания; единствените сребърни прибори за хранене са достатъчни за целия сенат и ги пренасят от къща в къща, където са поканени гости. Подигравката е показателна за икономическото състояние и на двете държави. И двете имат аристократическо устройство; както сенатът в Рим, така и съдиите в Картаген управляват по еднаква полицейска система. Картагенската държавна власт държи отделните длъжностни лица в строга зависимост, заповедите ѝ гражданите да се въздържат от изучаването на гръцкия език и да общуват с гърци посредством обществен преводач са проникнати от същия дух като римската държавна система; но на фона на свирепата твърдост и граничещата с глупост безусловност на картагенската държавна опека римската система на парични глоби и нравствени порицания изглежда мека и приемлива. Римският сенат, който разтваря вратите си пред всички хора със забележителни способности и представлява нацията в най-добрия смисъл, се доверява на усърдните и няма защо да се страхува от длъжностните си лица. Картагенският сенат, напротив, е изграден, за да осъществява контрол върху правителствената администрация, и е съставен изключително от членове на знатни фамилии; негова отличителна черта е недоверието както нагоре, така и надолу и затова той нито е сигурен, че народът ще го следва, нито се чувства защитен от узурпирането на властта от чиновниците. Така може да се обясни твърдата последователност на римската политика, която не отстъпва нито крачка при нещастие и не пропилява благосклонността на щастието с небрежност и половинчатост; докато картагенците странят от борбата, дори когато едно последно усилие навярно би решило всичко и уморени или забравили за великите национални задачи, оставят да се срути полуготовата постройка, за да започнат след няколко години отначало.

Военните средства на римляните и картагенците са много различни, обаче в много отношения се уравновесяват. Картагенското гражданство възлиза, дори при превземането на града, на 700 000 души, включително жените и децата, а в края на петото столетие на Рим вероятно е било също толкова многобройно; по това време градът е в състояние при опасност да вдигне на крак гражданско опълчение от 40 000 хоплити. Още в началото на петото столетие при същата сериозна заплаха Рим има възможност да изпрати на бойното поле също толкова силна гражданска войска; по-късно, вследствие на разширяване на гражданската територия през петото столетие числото на боеспособните пълноправни граждани най-малко се удвоява. Рим има

предимство не толкова по броя на способните да носят оръжие, колкото по боеготовността на гражданите си. Колкото и да се старае картагенското правителство да привлече гражданите към военната служба, то не може да даде на занаятчиите и работниците физическата сила на селянина, нито да преодолее вроденото отвращение на финикийците към войната. През петия век от основаването на Рим в сицилийската войска се сражава все още една „свещена дружина" от 2500 картагенци като гвардия на пълководеца; през шестия век в картагенската войска, например в Испания, няма нито един картагенец с изключение на офицерите. Римските селяни, напротив, са не само в наборните списъци, но и на бойните полета. Подобно е положението и при родствените им латини, които изпращат военна помощ на римляните, не по-малка от римското гражданско опълчение; докато либофиникийците са толкова негодни за война, колкото картагенците, и по разбираеми причини още по-малко войнолюбиви; така и те се отклоняват от военния си дълг, а градовете, които трябва да осигуряват спомагателни войски, по всяка вероятност са се откупували от това задължение. Във вече споменатата испанска войска, наброяваща 15 000 души, има една-единствена дружина от 450 конници и дори тя е съставена само отчасти от либофиникийци. Ядрото на картагенската армия се състои от покорени либийски племена, от чиито новобранци под ръководството на усърдни офицери може да се създаде добра пехота и чиято лека конница е ненадмината в своя вид. Към тях се прибавят отрядите на повече или по-малко зависимите народности на Либия и Испания и прочутите стрелци с прашки от Балеарските острови, чието положение, изглежда, е било средно между съюзен контингент и наемни дружини; и накрая, в случай на голяма опасност, събираната в чужбина тълпа наемници.

По своя числен състав армията може да се усили толкова, колкото е нужно в момента, а по качеството на своите офицери, по военно умение и храброст може да се мери с римската. Ала докато наемниците бъдат събрани и приведени в бойна готовност, изминава опасно дълго време, а римската войска е в състояние да тръгне на поход всеки момент; и което е най-важното, докато само военната чест и печалбата удържат целостта на картагенските войски, то римляните се чувстват обединени от всичко, което ги свързва с общата родина. Обикновеният картагенски офицер цени наемниците и дори самите либийски селяни не повече, отколкото днес се ценят снарядите при война; с това се обясняват много позорни дела, например предателството на либийските войски от военачалника им Химилкон през 396 г., последвано от опасно въстание на либийците; оттам произлиза и станалият пословичен израз „пуническа вярност", който е причинил немалко вреди на картагенците. Картаген е изпитал напълно всички бедствия, които могат да донесат фелахските и наемническите войски на

една държава, и неведнъж е усещал платените си слуги по-опасни от враговете. Картагенското правителство вижда недостатъците на тази военна система и полага големи усилия да я подобри. Разчита се, че пълните каси и пълните арсенали могат да осигурят наемници по всяко време. Обръща се голямо внимание на строежа на бойни машини, които при древните изпълняват ролята на днешната артилерия, и където картагенците закономерно превъзхождат сикелиотите; използват се и слонове, които изместват по-старите бойни колесници във военното дело; в казармите на Картаген са изградени обори за 300 слона. Наистина правителството не се осмелява да укрепи зависимите градове и трябва да се примири с мисълта, че всяка акостирала в Африка вражеска войска може да ги завземе заедно с незащитената равнина; в пълна противоположност на Италия, където повечето покорени градове са запазили стените си, а верига от римски укрепления е опасала целия полуостров.

Всичко онова, с което картагенците разполагат като пари и изкуство, е вложено за укрепването на столицата; много пъти градът се спасява единствено поради здравината на крепостните си стени, докато Рим е политически и военно така подсигурен, че никога не е попадал под истинска обсада. Главният бастион на държавата обаче е военната флота, за която се полагат най-големи грижи. Както в строителството, така и в управлението на корабите картагенците превъзхождат гърците: най-напред в Картаген се строят кораби с повече от три палуби за гребците и картагенските бойни кораби, по това време обикновено петпалубни, са по-добри платноходи от гръцките; гребците, все държавни роби, а не дошли от галерите, са чудесно обучени, а капитаните са опитни и безстрашни. В това отношение Картаген решително е надминал римляните, които с малкото кораби на съюзните гърци и още по-малкото свои съдове не са в състояние дори да се покажат в открито море срещу флотата, която тогава безспорно владее западното море. Ако накрая обобщим сравнението между военните сили на двете велики държави, то оправдава оценката на един благоразумен и безпристрастен грък, че когато започва борбата между Картаген и Рим, като цяло те са с изравнени сили. Нека добавим, че Картаген е събрал всичките си духовни и материални богатства, за да си набави изкуствени средства за нападение и отбрана, но не е бил в състояние да попълни чрез внос решаващата липса в собствената войска и да отстрани ефективно недостатъците на своята симахия. Не е трудно да се прецени, че Рим може да бъде нападнат сериозно само в Италия, Картаген — само в Либия; и че Картаген не може да избегне подобно нападение в близко бъдеще. По онова време корабоплаването е било в детската си възраст и кораби се правели навсякъде, където имало дървета, желязо и вода; очевидно е, че дори могъщи държави не са били в състояние да попречат на акостирането на по-слаби по

море противници, а в самата Африка това е изпробвано многократно. Откакто Агатокъл е посочил пътя нататък, дори обикновеният римски генерал можел да го намери и докато в Италия с нахлуването на вражеската армия войната едва започва, в Либия тя свършва и се превръща в обсада, пред която, ако не настъпят особени случайности, и най-упоритата храброст трябва да отстъпи.

Глава VI

ВОЙНАТА ЗА СИЦИЛИЯ МЕЖДУ РИМ И КАРТАГЕН

Повече от един век враждата между картагенците и сиракузките господари опустошава прекрасния сицилийски остров. И от двете страни войната се води първо с политическа пропаганда, при което Картаген поддържа връзки с аристократическо-републиканската опозиция в Сиракуза, а Сиракузката династия — с националните партии на гръцките градове, принудени да плащат данък на Картаген; освен това с наемни войски, начело на които стоят Тимолеон и Агатокъл или финикийските военачалници. Двете страни се бият с едни и същи средства и с безпримерно в западната история безчестие и вероломство. Сиракузците са победени. Още според мирния договор от 314 г. Картаген се ограничава с една трета от острова на запад от Хераклея Миноа и Химера и изрично признава хегемонията на сиракузците над всички източни градове. Прогонването на Пир от Сицилия и Италия (275) оставя в ръцете на Картаген по-голямата част от острова и преди всичко важния град Акрагант; на сиракузците не им остава нищо друго освен Тавроменион и югоизтока на острова. Във втория голям град на източния бряг, Месана, се настанява чуждоземен военен отряд и държи града, оставайки независим както от сиракузците, така и от картагенците. Тези нови владетели на Месана са кампански наемници. Нравствената разпуснатост, която заразява и заселилите се в Капуа и околностите сабели, през четвъртия и петия век на Рим превръща Кампания в това, което стават Етолия, Крит, Лакония: центрове за вербуване на наемници.

Възприетата от кампанските гърци субкултура, варварският разкош в Капуа и останалите кампански градове и политическото безси-

лие, на което ги осъжда римската хегемония, при това без да ги подчини изцяло и да им отнеме напълно възможността да вземат самостоятелни решения — всичко това събира огромни тълпи кампански младежи под знамената на вербуващите офицери; разбираемо е, че последиците от лекомислената и безскрупулна самопродажба тук, както и навсякъде, са отчуждаването от родината, насилието, войнишката бруталност и безразличието към нарушаването на клетвите. Защо тогава една наемническа дружина да не превземе доверения под нейна защита град, разбира се, при условие, че има сили да го удържи — според кампанците това е съвсем нормално. Нали самнитите в Капуа и луканите в редица гръцки градове са наложили господството си по същия безчестен начин. Никъде политическите отношения не са така благоприятни за подобни начинания, както в Сицилия; още по време на Пелопонеската война кампански капитани са се наложили по подобен начин в Енела и Етна. Приблизително към 284 г. един кампански отряд, който преди е служил на Агатокъл, а след неговата смърт (289) разбойничества за своя сметка, се настанява в Месана, втория град на гръцка Сицилия и главно седалище на антисиракузката партия в онази част на острова, която още е собственост на гърците. Гражданите са избити или прокудени, жените, децата и къщите им са разпределени сред войниците и новите господари на града, „войниците на Марс", както се наричат, или мамертините, скоро стават третата сила на острова и подчиняват североизточната му част в несигурните времена след смъртта на Агатокъл. Картагенците наблюдават с одобрение тези процеси, посредством които сиракузците се сдобиват вместо с родствен по племе и по устройство съюзен или подчинен град с един нов и силен противник в непосредствена близост; с картагенска помощ мамертините удържат срещу Пир и преждевременното оттегляне на царя им връща цялата власт.

Не подобава на историята нито да извинява вероломството, чрез което те си осигуряват господството, нито да забравя, че богът, който наказва греха на бащите до четвърто коляно, не е богът на историята. Който се чувства призван да съди греховете на другите, нека прокълне тези хора; за Сицилия обаче може да се окаже благотворно, че на острова започва да се създава боеспособна местна сила, която вече е в състояние да изведе на бойното поле осем хиляди души и постепенно се подготвя в подходящо време да поеме със собствени сили борбата срещу чужденците, на което все повече отвикващите от оръжието елини вече не са способни въпреки постоянните войни.

В началото всичко е различно. Един млад сиракузки офицер, Хиерон, син на Хиерокъл, е избран от войниците начело на армията, враждуваща с гражданите на Сиракуза (275-274). Той произхожда от рода на Гелоните и се намира в близки родствени връзки с цар Пир,

отличил се е при военните му походи и е привлякъл вниманието както на съгражданите си, така и на сиракузката войска. Мъдрото управление, благородството и уравновесеността на характера му бързо печелят сърцата на сиракузците, на свикналото с позорното поведение на деспотите гражданство и изобщо на сицилийските гърци. Той се избавя, макар и по вероломен начин, от непокорната наемническа войска, възстановява гражданската милиция и опитва да възроди изчезналото елинско могъщество с помощта на гражданското опълчение и с нови, послушни наемници. Отначало носи титлата военачалник, по-късно се провъзгласява за цар. По това време отношенията с картагенците, които са помогнали на гърците да прогонят цар Пир от острова, са мирни; най-големите врагове на сиракузците са мамертините, родствени по племе на омразните, наскоро изгонени наемници, убийците на своите гръцки домакини, покорителите и грабителите на много гръцки градове. Хиерон напада Месана в съюз с римляните, които точно по това време изпращат легионите си срещу кампанците в Регий — съплеменници на мамертините и съучастници в престъпленията им. След една голяма победа Хиерон е провъзгласен за цар на сикелиотите (270) и успява да затвори мамертините в града им; след обсада, продължила няколко години, която ги изтощава до крайност, те осъзнават, че са неспособни повече да удържат със собствени сили града. Ясно е, че капитулация при изгодни условия не е възможна и че брадвата на палача, която е посекла в Рим кампанците от Регий, очаква и месанците в Сиракуза. Единствено спасение за тях е да предадат града или на картагенците, или на римляните, за които покоряването на важното пристанище е толкова желано, че измества на заден план моралните съображения. Дали е било по-изгодно да се предадат на господарите на Африка или на господарите на Италия не може да се каже със сигурност; след дълги колебания мнозинството на кампанското гражданство решава да предложи на римляните да станат собственици на владеещата морето крепост.

Световноисторически момент е, когато посланиците на мамертините се появяват в римския сенат. Наистина тогава никой не е могъл да си представи всички последствия от прекрачването на тесния морски провлак; ала за всички сенатори е ясно, че предстоящото решение, каквото и да е то, може да има съвсем различни и много по-важни последици в сравнение с всички други решения, вземани досега от сената. Разбира се, строго придържащите се към закона мъже биха могли да попитат как е възможно изобщо да разискват такъв въпрос, как могат да мислят не само за нарушаване на съюза с Хиерон, но и да позволят, след като съвсем наскоро кампанците от Регий са били наказани с подобаваща твърдост, техните не по-малко виновни сицилийски съучастници да избегнат заслуженото наказание и дори да

станат приятели и съюзници на Рим. Това не само би дало повод за злословия от страна на враговете, но и би възмутило твърдо придържащите се към традициите римляни. Държавникът, за когото политическият морал не е само празна фраза, би могъл да им отговори с контравъпрос: нима римски граждани, нарушили военната клетва и убили коварно римски съюзници, могат да бъдат поставяни наравно с чужденци, които са грешили срещу чужденци, още повече в град, където никой не е канил римляните за съдници, нито им е дал правото да отмъщават. Ако става въпрос само за града, Рим няма предпочитания дали в Месана да управляват сиракузци или мамертини.

Рим се стреми към подчинение на Италия, както Картаген — на Сицилия; в този момент плановете на двете сили едва ли се простират по-далече, но именно поради тази причина всяка от тях иска да има на границата си една междинна държава — картагенците биха поддържали Тарент, римляните — Сиракуза и Месана. Ясно е, че ако обстоятелствата изискват това, те ще предпочетат да присвоят граничните територии, вместо да ги оставят на другата велика сила. Както Картаген е опитвал в Италия да спечели Регий и Тарент, преди да бъдат завзети тези градове от римляните, и е бил възпрепятстван само от случайността, така сега в Сицилия се предоставя на Рим възможността да включи град Месана в своята симахия; ако бъде отблъснат, не може да се очаква, че градът ще остане независим или във владение на сиракузците, по този начин самите римляни биха го тласнали в ръцете на финикийците. Оправдано ли е тогава да пропуснат единствената възможност да овладеят естественото предмостие между Италия и Сицилия и да го подсигурят със силен и надежден гарнизон? Оправдано ли е, отказвайки се от Месана, да пожертват господството над последния свободен проток между източното и западното море и търговската свобода на Италия? Наистина срещу заемането на Месана могат да се посочат и други доводи, не само политически, емоционални или правни. Доводът, че неизбежно ще се стигне до война с Картаген, е най-маловажният; колкото и сериозна да е войната, Рим няма защо да се страхува от нея. По-важното е, че прекрачването на морето означава промяна на досегашната, чисто италийска и чисто континентална политика; това е отказ от системата, положила основите на римското величие, и избор на друга, чиито резултати никой не е в състояние да предвиди. Това е един от моментите, в който всички сметки свършват, и само вярата в собствената звезда и в звездата на отечеството дава смелост на народа да поеме ръката, протегната от мрака на бъдещето, и да тръгне по пътя, посочен от нея, без никой да знае къде отвежда той.

Сенатът дълго се съвещава за предложението на консулите да бъдат изпратени легиони в помощ на мамертините, без да стигне до зак-

лючително решение. Ала сред гражданите, към които е отнесен този въпрос, е живо съзнанието за създаденото със собствени сили величие на римската държава. Покоряването на Италия дава смелост на римляните да навлязат в нови политически коловози, както покоряването на Гърция е вдъхнало същата смелост у македонците; подкрепата за мамертините формално е мотивирана с твърдението на Рим, че има право да упражнява власт над всички италийци. Живеещите отвъд морето са приети в италийския военен съюз и по предложение на консулите гражданството решава да им бъде изпратена помощ (265).

Каква е реакцията на двете сицилийски държави, пряко засегнати от тази намеса на римляните в делата на острова, които досега са били номинално съюзници на Рим? Когато римляните отправят покана към Хиерон да преустанови враждебните действия срещу техните нови съюзници в Месана, той има достатъчно основание да постъпи като самнитите и луканите, изпаднали в подобна ситуация при заемането на Капуа и Турии, и да отговори на римляните с обявяване на война; но това е чисто безразсъдство при липсата на съюзници. От предишната му предвидлива и умерена политика може да се очаква, че той би се примирил с неизбежното, ако Картаген не се намеси, което изглежда възможно. Сега, седем години след опита на финикийската флота да завладее Тарент, римско пратеничество потегля към Картаген (265), за да иска обяснение за тези събития. Римляните ненадейно се позовават на основателни, но полузабравени претенции, за да имат сред другите поводи за войната и дипломатически и както обикновено постъпват, при обявяването ѝ да се окажат в позицията на нападнатата страна. С пълно право може да се твърди, че опитът на Картаген да превземе Тарент и опитът на Рим да завладее Месана са напълно еднакви според намерението и правното си основание и разликата е само в случайния успех на Рим. Картаген отбягва открития разрив. Пратениците се връщат в Рим след като са изразили официално неодобрение от опита на картагенския адмирал да превземе Тарент, придружено с неизбежните в подобни случаи фалшиви клетви; от страна на Картаген също не липсват обвинения, които обаче са сдържани и не характеризират предвидената инвазия в Сицилия като причина за война; защото както Рим — италийските, така и Картаген разглежда сицилийските дела като свои вътрешни, в които една независима сила не може да допуска намеса, и е решен да действа съобразно това. Само че финикийската политика е твърде предпазлива, за да прибегне до открита военна заплаха. Когато приготовленията за изпращането на римска помощ на мамертините най-после са напреднали дотолкова, че флотата, събрана от бойните кораби на Неапол, Тарент, Велия и Локри, и авангардът на римската сухопътна войска под предводителството на военния трибун Гай Клавдий се появяват в Регий

(пролетта на 264 г.), от Месана идва неочаквана вест, че картагенците в ролята на неутрална сила, подкрепяни от антиримската партия в Месана, са уредили сключването на мир между Хиерон и мамертините; следователно обсадата вече е вдигната и в пристанището на Месана е хвърлила котва картагенска флота, а в крепостта се е настанил картагенски гарнизон, и двете под командването на генерал Ханон.

Мамертинското гражданство, сега изцяло подчинено на Картаген, изказва на римския главнокомандващ най-учтива благодарност за бързо предоставената съюзна помощ, но наред с това го уведомява, че за щастие вече не се нуждае от нея. Въпреки това ловкият и решителен офицер, който командва римския авангард, отплава с войските си. Картагенците отблъскват римските кораби и дори пленяват някои от тях; но картагенският адмирал, спазвайки строгата заповед да не дава повод на римляните за военни действия, връща корабите на добрите си приятели от другата страна на пролива. Изглежда, че римляните са се компрометирали пред Месана, както картагенците пред Тарент. Ала Клавдий не се оставя да бъде сплашен и при повторния опит успява да слезе на брега. Едва пристигнал, той свиква гражданството на събрание и кани дори картагенския адмирал, който все още си въобразява, че може да избегне откритият разрив. Римляните го залавят на самото събрание, след което Ханон и слабият, останал без водач финикийски гарнизон в крепостта проявяват достатъчно малодушие — Ханон дава на своите войски заповед за оттегляне, а те изпълняват заповедта на пленения пълководец и напускат града заедно с него. Така предмостовото укрепление на острова пада в ръцете на римляните. Картагенските власти, разгневени основателно от глупостта и слабостта на своя военачалник, го екзекутират и обявяват война на Рим. Целта им е отново да спечелят загубената позиция. Силна картагенска флота, водена от Ханон, сина на Ханибал, се появява пред Месана. Докато тя затваря входа към пролива, сваленатa на сушата картагенска армия обсажда града от север. Хиерон, който само е чакал бойните действия на картагенците, за да започне война срещу Рим, отново повежда своята едва оттеглила се войска срещу Месана и напада града от юг. Междувременно обаче римският консул Апий Клавдий Каудекс пристига в Регий с главната армия и в една тъмна нощ успява да я прехвърли в Сицилия въпреки картагенската флота. Дързостта носи успех; съюзниците, неподготвени за нападение на цялата римска войска и необединени, са разбити поотделно от излизащите от града римски легиони и с това обсадата е вдигната.

Цяло лято римската войска пази спечеленото и дори прави опит да нахлуе в Сиракуза; ала след като този опит пропада и след като обсадата на Ехетла (на границата между сиракузките и картагенските владения) е вдигната поради понесените загуби, римската войска се вър-

ща в Месана и оттам преминава в Италия, като оставя в града силен гарнизон. Резултатите от този първи извъниталийски военен поход на римляните вероятно не са отговаряли на очакваното у дома, тъй като консулът не е удостоен с почести; въпреки това енергичната намеса на римляните в Сицилия е постигнала целта си и е направила силно впечатление на тамошните гърци.

През следващата година двамата консули и една двойно по-силна войска стъпват безпрепятствено на острова. Единият от консулите, Марк Валерий Максим, наречен след този поход „Месански" (Messalla), извоюва блестяща победа над съюзените картагенци и сиракузци. След тази битка финикийската войска вече не се осмелява да излезе на бойното поле срещу римляните, в техни ръце падат не само Алеза, Кенторипа и изобщо по-малките гръцки градове, но и самият Хиерон се отмята от Картаген и сключва мир и съюз с римляните (263). Той избира правилната политика, като се присъединява към римляните още щом разбира, че те трайно настъпват в Сицилия и още е възможно да си купи мира без отстъпки и жертви. Малките сицилийски държави, Сиракуза и Месана, които не са достатъчно силни, за да провеждат самостоятелна политика и могат само да избират между римска и картагенска хегемония, предпочитат първата, тъй като по онова време римляните все още не са възнамерявали да завладеят острова, а само да попречат на Картаген; при всички случаи от Рим може да се очаква по-поносимо отношение и закрила на търговската свобода вместо картагенската тиранична и монополизираща система. От този момент Хиерон става най-важният, най-верният и най-почитаният съюзник на римляните на острова. С това римляните постигат най-близката си цел. Чрез двойния съюз с Месана и Сиракуза и сигурната собственост върху цялото източно крайбрежие са осигурени акостирането на войските и снабдяването им с продоволствие, което дотогава е било много затруднено; така съмнителната и непредвидима война в Сицилия започва да губи характера си на рисковано начинание. Затова в бъдеще тя не изисква по-големи усилия, отколкото войните в Самния и Етрурия; двата легиона, които са прехвърлени на острова през следващата година (262), са достатъчни, за да изтласкат с помощта на сицилийските гърци картагенците в техните крепости. Картагенският главнокомандващ Ханибал, син на Гизгон, се затваря с ядрото на войските си в Акрагант, за да запази на всяка цена тази най-важна картагенска територия в Сицилия. Неспособни да щурмуват силно укрепения град, римляните го блокират с линия от окопи и двойни лагери; обсадените, които наброяват до 50 000 души, скоро започват да страдат от липсата на неща от първа необходимост. За отмъщение картагенският адмирал Ханон акостира при Хераклея и отрязва достъпа до римската окупационна армия. И в двата лагера нуж-

дата е голяма; най-после се решават на битка, за да излязат от затрудненото положение и неизвестността. Нумидийската конница превъзхожда римската точно толкова, колкото римската пехота е по-добра от финикийската, именно тя решава изхода на битката, макар че загубите на римляните са също значителни. Победата е отчасти омаловажена от факта, че след битката, когато уморените римляни все още не са подредили военните си части, окупираната армия успява да се измъкне от града и да се добере до флотата. Акрагант пада в ръцете на римляните, а с него и целият остров — с изключение на крайморските крепости, в които картагенският военачалник Хамилкар, сменил Ханон като главнокомандващ, се е укрепил така здраво, че не може да бъде прогонен нито със сила, нито с глад. От този момент войната се ограничава само с излази на картагенците от сицилийските им крепости и с честото им акостиране на италийския бряг.

В действителност римляните едва сега усещат същинските тежести на войната. Разказва се, че преди избухването на военните действия картагенските дипломати са предупреждавали римляните да не стигат до разрив, защото никой римлянин няма да посмее дори да измие ръцете си в морето без позволение на Картаген; и тази заплаха се оказва реална. Картагенската флота е неограничен господар на морето и не само държи в послушание сицилийските крайбрежни градове, като ги снабдява с всичко необходимо, но заплашва и Италия с прехвърлянето на войски, поради което още през 262 г. се налага там да остане една консулска армия. Наистина до голяма инвазия не се стига, но малки картагенски отряди дебаркират на италийските брегове, плячкосват и опожаряват и което е по-лошо от всичко друго, парализират почти напълно търговията между Рим и съюзниците му; трябва им още малко време, за да се съсипят напълно Цере, Остия, Неапол, Тарент, Сиракуза, докато картагенците лесно компенсират сицилийските данъци, които са загубили, с контрибуциите и богатата пиратска плячка. Сега и римляните разбират онова, което са разбрали преди тях Дионисий, Агатокъл и Пир, че е точно толкова лесно да разбиеш картагенците на бойното поле, колкото е трудно да ги победиш окончателно. Става ясно, че е необходимо да се построи флот, и е решено той да се състои от двадесет трипалубни и сто петпалубни галери. Изпълнението на това енергично решение не е лесно. Излезлият от реторските училища разказ, според който римляните едва тогава за първи път са потопили гребла във водата, е детинска измислица; по онова време търговската флота на Италия е била доста добре развита, а не липсват и италийски бойни кораби. Но това са бойни лодки и трипалубни галери, обичайни за по-ранни времена; в Италия още не са строени петпалубни галери, наложени от по-новата система за водене на морска война, разпространена предимно от Картаген, които се из-

ползват изключително в линия. Начинанието на римляните може да се сравни с желанието на една морска държава да премине от фрегати и едномачтови ветроходи към строителството на линейни кораби; и точно както днес в подобен случай биха взели за образец чужд линеен кораб, така и римляните изпращат за модел на своите корабостроители една заседнала картагенска петпалубна галера.

Без съмнение римляните биха могли по-бързо да стигнат до целта си с помощта на сиракузците и масалиотите, но държавниците на Рим са достатъчно благоразумни, за да не защитават Италия с неиталийска флота. Италийските съюзници обаче са привлечени както за корабни офицери, в по-голямата си част взети от италийската търговска флота, така и за моряци, чието име (socii navales) доказва, че за известно време те са предоставяни изключително от съюзниците; по-късно редом с тях са използвани роби, доставяни от държавата и богатите фамилии, и най-бедни граждани. При такива условия и при тогавашното относително ниско ниво на корабостроенето и римската енергичност не е трудно да разберем защо само за една година римляните решават задачата, при която се проваля Наполеон: превръщат своята континентална държава в морска сила, като още през пролетта на 260 г. римски флот от сто и двадесет кораба е пуснат на вода. Наистина той в никакъв случай не е равностоен нито по брой, нето по скорост на картагенския, а това има голямо значение поради факта, че морската тактика по онова време се състои преди всичко в маневриране. Макар че в тогавашния морски бой тежко въоръжени войници и стрелци с лъкове се бият от горната палуба и там са разположени дори метателните машини, обичайният и всъщност решаващ боен прийом се състои в потапяне на вражеските кораби. Затова предните части са снабдени с тежки метални тарани; сражаващите се кораби се обикалят взаимно, докато единият или другият успее да нанесе удар, за да изпрати противника на дъното. Един обикновен гръцки трипалубен кораб има около 200 души екипаж, от които само около 10 войници срещу 170 гребци, 50 до 60 на всяка палуба; екипажът на петпалубните галери наброява около 300 гребци, а войниците са в същото съотношение като на трипалубните галери.

Като вземат предвид факта, че при неопитността на римските морски офицери и на екипажите корабите им не могат да маневрират така добре като картагенските, римляните стигат до щастливото хрумване да избегнат този недостатък, като възложат на войниците значителна роля в морските битки. На предната част на кораба се поставя подвижен мост, който може да се спуска и от двете страни; мостът е заграден с бруствери, а отпред има място за двама войници. Когато вражеският кораб се приближава към римския, за да му нанесе удар, или се отдалечава, за да избегне сблъсъка и е разположен успоредно,

този мост пада върху горната му палуба и с един железен шип се забива в нея; това не само предпазва римската галера от потъване, но и дава възможност на римските морски пехотинци да преминат по моста на вражеската горна палуба и да щурмуват кораба като в сухопътна битка. За морска служба не са създадени специални военноморски сили, а сухопътните части се използват при нужда; така например при големи морски битки, ако римската флота носи на борда си и акостираща армия, на всеки кораб се сражават до 120 легионери. Така римляните създават флот, който е в състояние да мери сили с картагенския. Заблуждават се онези, които превръщат строежа на римския флот във вълшебна приказка; те не разбират смисъла на стореното; човек трябва да разбере какво е сторено, за да изпита възхищение. Строежът на римския флот не е нищо друго освен велик национален подвиг, при който с вярно разбиране на необходимото и възможното, с гениална изобретателност, с непоколебима енергия в замисъла и изпълнението родината е спасена от истинска катастрофа.

Началото не е благоприятно за римляните. Римският адмирал, консулът Гней Корнелий Сципион, заминал за Месана с първите 17 спуснати на вода кораба (260), смята, че може да завземе пътьом Липара, разчитайки на неочакваното нападение. Ала част от разположената при Панорм картагенска флота затваря пристанището на острова, където римските кораби са хвърлили котва, и пленява без бой цялата ескадра заедно с консула. Това обаче не пречи на главния флот, след като завърши приготовленията, да потегли веднага за Месана. Докато плава покрай италийския бряг, той се натъква на една по-слаба картагенска разузнавателна ескадра и загубите, които ѝ нанася, компенсират многократно първата несполука на римляните. Победоносният флот влиза благополучно в пристанището на Месана, където вторият консул Гай Дуилий поема командването вместо пленения си колега. Картагенският флот, който тръгва от Панорм под предводителството на Ханибал, при нос Миле, северозападно от Месана, се среща с римските галери, които тук се сблъскват с първото си по-голямо изпитание. Картагенците, виждайки в трудно управляваните и тромави римски кораби лесна плячка, се спускат срещу тях, без да спазват бойната линия; но абордажните мостове доказват напълно своята ефикасност. Римските кораби се скачват с вражеските и ги щурмуват; в същото време картагенците не могат да се доближат до римската галера нито отпред, нито отстрани, без опасният мост да се спусне върху вражеската палуба. Когато битката свършва, около петдесет картагенски кораба, почти половината от флота, са потопени или завзети от римляните. Сред тях е и адмиралският кораб на Ханибал, някога принадлежал на цар Пир. Голямата победа прави изключително впечатление. Изведнъж Рим става морска сила, която разполага с достатъчно сред-

ства да доведе до успешен и бърз край войната, заплашваща да продължи безконечно и да унищожи италийската търговия.

За постигане на крайната цел има два пътя. Римляните биха могли да нападнат картагенците на италийските острови и да превземат една след друга крайбрежните крепости в Сицилия и Сардиния чрез сполучливо комбинирани операции по суша и море; след това биха могли да сключат мир с Картаген при условие островите да станат собственост на Рим, а ако този план не успее или резултатите не са достатъчни, войната да се пренесе в Африка. Втората възможност е да се изоставят островите и веднага да се устремят с всички сили към Африка, но не като авантюриста Агатокъл, който изгорил корабите след себе си и заложил всичко на победата над една отчаяна тълпа, а с помощта на силна флота, която да осигури връзките на африканската инвазионна армия с Италия; в този случай след първите си успехи римляните могат да очакват в резултат на объркването на врага един умерен мир или с крайно напрежение на силите да го принудят към пълна капитулация. Предпочетен е първият план. Година след битката при Миле (259) консулът Луций Сципион завладява пристанището Алерия на Корсика и превръща острова в база за нападение срещу Сардиния. И до днес е запазен надгробният камък на пълководеца, съобщаващ за този подвиг. Опитът да се установят на северния бряг на Сардиния, в Улбия, не сполучва, тъй като флотът няма десантни войски. През следващата година (258) този опит е повторен с по-голям успех и незащитените селища по крайбрежието са разграбени, но римляните отново не успяват трайно да се установят там. В Сицилия те напредват също толкова бавно. Хамилкар води войната енергично и умело не само с военна сила по суша и море, но и с политическа пропаганда; всяка година римляните губят по няколко от многобройните малки градчета и трябва отново да ги превземат от финикийците, докато картагенците продължават да държат непревземаемите си крайбрежни крепости, най-вече главната си квартира Панорм и отново укрепения Дрепана, където заради по-удобната защита откъм морето Хамилкар е изселил жителите на Ерикс.

Втора голяма морска битка край Тиндарийския нос (257), в която и двете страни си приписват победата, не променя положението на нещата. Войната е в застой и може би вината е в многобройните и често сменящи се военачалници на римските войски, което затруднява провеждането на редица по-малки операции; а може би стратегическите условия според тогавашното ниво на военната наука са неблагоприятни за нападащите изобщо и това се отнася особено за едва прохождащите в научното разбиране за военното изкуство римляни. Междувременно, макар и грабежите по италийския бряг да са спрели, италийската търговия не се е подобрила кой знае колко отпреди строежа

на флота. Уморен от безплодния ход на военните действия и нетърпелив да завърши войната, сенатът решава да промени плана и да нападне Картаген в Африка. През пролетта на 256 г. един флот от 330 линейни кораба отплава към либийския бряг; близо до устието на река Химера, на южния бряг на Сицилия, той взема десантната армия на борда си: четири легиона под предводителството на двамата консули Марк Атилий Регул и Луций Манлий Волсон, и двамата опитни военачалници. Картагенският адмирал оставя вражеската войска да се натовари на корабите; но по пътя към Африка римляните срещат вражеската флота при нос Екном, разположена в боен ред, за да защити родината си от нашествието. Едва ли някога по море са се сражавали по-многобройни противници от тези, които застават един срещу друг в тази битка.

Римският флот от 330 кораба наброява поне 100 000 души екипаж, освен това превозва 40-хилядна десантна армия; картагенският флот има 350 кораба със също толкова многоброен екипаж, така че в този ден са били свикани около три пъти по сто хиляди души, за да решат спора между двете могъщи държави. Финикийците са в широко разгърната линия, лявото им крило достига сицилийския бряг. Римляните се подреждат в триъгълник с адмиралските кораби на двамата консули начело; наляво и надясно от тях се подреждат корабите на първата и втората ескадра; основата е образувана от третата ескадра кораби, които теглят на буксир транспортните съдове, построени за превоз на конницата. В тази стегната фигура римският флот се насочва към неприятеля. Отдалеч ги следва четвърта ескадра, оставена в резерв. Клинообразното нападение пресича без усилие картагенската линия, тъй като центърът, към който е устремено нападението, умишлено отстъпва; така битката се разделя на три отделни части. Докато адмиралите с двете разположени по крилата ескадри се спускат към картагенския център и влизат в бой с него, лявото, обърнато към брега крило на картагенците завива към третата римска ескадра, изостанала от първите две заради корабите, които тегли на буксир, и я притиска с ожесточена атака към брега; същевременно римският резерв е заобиколен от дясното картагенско крило и е нападнат в гръб. Първата от тези три битки скоро завършва: корабите на картагенския център, очевидно много по-слаби от двете сражаващи се срещу тях ескадри, са обърнати в бягство. Междувременно другите две римски ескадри едва издържат срещу превъзхождащия ги противник; в боя на близко разстояние страшните абордажни мостове им позволяват да се държат, докато двамата адмирали пристигнат на помощ с корабите си. Резервният римски флот получава нужния отдих, а картагенските кораби на дясното крило са принудени да се оттеглят. След като и тази битка завършва в полза на римляните, всички изправни римски ко-

раби нападат в гръб картагенското ляво крило, което упорито се старае да използва първоначалното си предимство. То е обкръжено и почти всичките му кораби са превзети от римляните. Останалите загуби са приблизително равни. От римския флот са потопени 24 кораба, от картагенския има 30 потънали и 64 пленени. Въпреки значителните загуби картагенският флот не се отказва от намерението си да защити Африка и се връща обратно в залива на Картаген, където очаква дебаркирането и се готви за нова битка.

Вместо да дебаркират в западната част на полуострова, където ги очакват, римляните слизат на източния бряг; там, където Клупейският залив може да ги защити почти от всички ветрове, а градът Клупея има превъзходно пристанище и крепост, разположена до самия морски бряг на висок хълм, издигащ се щитообразно от равнината. Необезпокоявани от врага, те разтоварват войските и се укрепяват на хълма; за кратко време устройват ограден с изкопи лагер, подсигуряват корабите си и пехотата може да започне военните действия. Римските войски навлизат в страната и започват да грабят: около 20 000 роби са откарани в Рим. Благодарение на необичайно щастливи обстоятелства смелият план успява още при първия опит, и то с цената на малко жертви; изглежда, римляните са близо до целта си. Решението на сената да върне в Италия по-голямата част от флота и половината армия показва колко сигурни са се чувствали римляните; Марк Регул остава сам в Африка с 40 кораба, 15 000 души пехота и 500 конници. И тази семоувереност не изглежда преувеличена.

Картагенската армия, толкова обезкуражена, че не се осмелява да слезе в равнината, претърпява несполуки и в гористите дефилета, където не може да използва двете си най-добри средства за отбрана — конницата и слоновете. Градовете масово се предават, нумидийците въстават и ордите им заливат незащитената територия. Регул с основание се надява, че може да започне следващия военен поход с обсада на столицата, и по тази причина устройва зимния си лагер съвсем близо до нея — в Тунес. Смелостта на картагенците е пречупена; те молят за мир. Ала условията, които поставя консулът: не само да отстъпят Сицилия и Сардиния, но и да сключат неравен съюз с Рим, който би ги принудил да се откажат от собствен боен флот и да предоставят кораби на римските войски, условия, които биха наредили Картаген наравно с Неапол и Тарент, не могат да бъдат приети, докато Картаген разполага със сухопътна войска, флот и непревзета столица. Подемът на душевни сили, предизвикан от крайна опасност, който винаги се наблюдава у източните народи, дори у най-изпадналите от тях, и енергията на крайната нужда тласкат картагенците към геройства, които човек не би могъл да очаква от дребни търговци. Хамилкар, който е водил толкова успешно войната в Сицилия, пристига в Либия

с елитни сицилийски войски, за да създаде здравото ядро на новосъбраната армия; връзките и златото на картагенците привличат на тълпи превъзходните нумидийски конници и многобройни гръцки наемници, сред които е прославеният капитан Ксантип от Спарта, чийто организационен талант и стратегическа проницателност са от голяма полза за новите му господари. Докато картагенците прекарват зимата в подготовка за отбрана, римският военачалник бездейства край Тунес. Дали защото е неспособен да предвиди каква буря се събира над главата му, или чувството за военна чест му забранява да направи това, което изисква положението: вместо да се откаже от обсада на столицата, която не е в състояние дори да започне, и да се затвори в крепостта на Клупея, той остава с шепа хора пред стените на вражеската столица, без дори да осигури отстъплението до корабния лагер и пропускайки да си набави това, което му липсва най-вече — добра лека кавалерия, която може лесно да получи чрез преговори с въстаналите племена на нумидийците. Само негова е вината, че армията попада в същото положение, в което се е намирал някога Агатокъл по време на отчаяния си авантюристичен поход. Когато настъпва пролетта на 255 г., положението се е променило дотолкова, че военната кампания започват не римляните, а картагенците, които излизат на бойното поле за решителна битка с римляните с цел да унищожат войската на Регул, преди да дойде подкрепление от Италия. По същите причини римляните би трябвало да бавят решителното сражение; но вярвайки в своята непобедимост на открит терен, те веднага приемат битката въпреки превъзходството на противника. Макар че броят на пехотинците е приблизително еднакъв, картагенските 4000 конници и 100 слона им дават решително надмощие. Теренът също е неудобен, защото картагенците се построяват на широка равнина, вероятно недалеч от Тунес. Ксантип, който този ден командва картагенците, хвърля най-напред конницата си върху вражеската, която, както обикновено, стои в двата фланга на бойната линия; малобройните римски конни части са разпръснати при първия сблъсък с многобройната кавалерия на неприятеля, която заобикаля и обкръжава римската пехота.

Без да се поколебаят, легионите преминават в настъпление срещу вражеската линия; с помощта на прикриващата я редица слонове тя спира атаката на дясното крило и на центъра, но лявото римско крило минава покрай слоновете, напада наемническата пехота в десния противников фланг и я разбива напълно. Тъкмо този успех обаче разкъсва римските редици. Главната част на римската пехота е атакувана фронтално от слоновете, по фланговете и в тила е нападната от конницата и макар че геройски се защитава, построена в каре, най-после затворената маса легионери е разбита на части и унищожена. Побед-

ното ляво крило на римляните се сблъсква с още бодрия картагенски център, където либийската пехота им отмъщава за стореното. На равния терен при превъзходството на вражеската конница част от римляните са посечени, други са пленени; само две хиляди души, вероятно от разбитите в началото лека пехота и кавалерия, едва успяват да достигнат до Клупея, докато римските легиони гинат в кръвопролитното сражение. Сред малкото пленници е и самият консул, който умира по-късно в Картаген; семейството му, усъмнило се, че спрямо него не е бил спазен военният обичай, подлага двама знатни картагенски пленници на такова възмутителното отмъщение, че дори робите съжаляват жертвите и по техен донос трибуните прекратяват безобразието. Щом страшната новина достига до Рим, първата грижа на римляните е да спасят затворения в Клупея отряд. Римска флота от 350 кораба отплава веднага и след блестяща победа край Хермейския нос, където картагенците губят 114 кораба, стига до Клупея точно навреме, за да освободи укрепилите се там остатъци от разбитата армия, които са в бедствено положение. Ако флотът беше изпратен преди да настъпи катастрофата, той би могъл да превърне поражението в победа, която вероятно би сложила край на финикийските войни. Ала римляните са толкова объркани, че след успешната битка пред Клупея натоварват на корабите си цялата войска и потеглят обратно, като доброволно напускат важната и удобна за защита крепост, която им осигурява възможност за акостиране в Африка, и изоставят своите многобройни африкански съюзници беззащитни срещу отмъщението на картагенците. Те не пропускат възможността да напълнят опразнената си хазна и да накажат подчинените им племена заради измяната. Наложена е извънредна контрибуция от 1000 таланта сребро и 20 000 говеда и във всички отцепили се общини са приковани на кръст шейховете — общо около три хиляди човека.

Това отвратително отмъщение на картагенските чиновници е истинската причина за революцията, която няколко години по-късно избухва в Африка. Както преди се радват на щастието, така сега нещастието застига римляните: три четвърти от римските кораби заедно с екипажите потъват при завръщането на флота в една силна буря; само осемдесет достигат до пристанището (юли 255 г.). Капитаните на корабите са предсказали нещастието, но импровизираните римски адмирали не пожелали да отменят дадената заповед за отплаване.

След тези огромни успехи картагенците могат да възобновят прекратената задълго офанзива. Синът на Ханон, Хаздрубал, акостира в Лилибей със силна войска, която може успешно да противостои на римската, най-вече поради огромния брой бойни слонове (140); последната битка е показала, че недостигът на добра пехота може донякъде да бъде успешно запълнен със слонове и конница. Римляните съ-

що започват сицилийската война отначало: както унищожението на десантната войска, така и доброволното опразване на Клупея отново са дали в римския сенат превес на партията, която не иска война в Африка и се задоволява с постепенното завземане на островите. Нуждата от флот е належаща и тъй като флотът, с който са победили при Миле, Екном и Хермейския нос, е разрушен, построяват нов. Започва строежът на двеста и двадесет нови бойни кораба едновременно — никой досега не е предприемал строеж на толкова много кораби наведнъж — и в невероятно краткото време от три месеца те всички са готови за отплаване. През пролетта на 254 г. римският флот, наброяващ триста кораба, в по-голямата си част нови, излиза край сицилийския северен бряг. С успешно нападение откъм морето е превзет най-важният град на картагенска Сицилия, Панорм. По-малките крепости Солус, Кефаледион, Тиндарис също падат в ръцете на римляните, така че на целия северен бряг само Терма остава за картагенците. Оттогава Панорм става една от главните бази на римляните в Сицилия. По това време войната на сушата е в застой; две армии стоят изправени една срещу друга пред Лилибей; римските командващи, които не знаят как да се справят със слоновете, не се опитват да влязат в голяма битка. През следващата година (253) консулите, вместо да доразвият успехите в Сицилия, решават да предприемат експедиция в Африка, но не за да прехвърлят армия там, а за да разграбят крайбрежните градове. Те осъществяват намерението си, без да срещат съпротива, но след като засядат на плитчини в опасните и непознати за римските лоцмани води край бреговете на малкия Сирт и едва се измъкват оттам, флотът е застигнат от буря между Сицилия и Италия, която потапя над 150 кораба; и този път лоцманите убеждавали и молели консулите да се движат покрай бреговете, но получили заповед да плават по права линия в открито море от Панорм към Остия.

Бащите на града са обхванати от малодушие; те решават да намалят бойния флот до 60 кораба и да ограничат морската война до брегова защита и конвоиране на търговските съдове. За щастие точно сега затихващата война по суша в Сицилия взима по-благоприятен обрат. След като през 252 г. римляните превземат Терма, последния град, който остава в ръцете на картагенците на северния бряг, и важния остров Липара, една година по-късно консулът Луций Цецилий Метел спечелва блестяща победа под стените на Панорм над армията на слоновете (лятото на 251 г.). Непредвидливо изведените напред животни са хвърлени върху разположените в градския ров леки войски на римляните и отчасти падат в рововете, отчасти се хвърлят назад срещу господарите си, които хукват в дива паника заедно със слоновете към брега, за да се качат на финикийските кораби. В плен са взети 120 слона и картагенската армия, чиято сила се опира на животни-

те, трябва да се затвори в укрепленията. След като и Ерикс е паднал в ръцете на римляните, на картагенците не им остава нищо друго на острова освен Дрепана и Лилибей. Картаген повторно предлага мир; но победата на Метел и изтощението на врага дават превес на по-енергичната партия в сената. Предложението за мир е отхвърлено и е решено да се започне обсадата на двата сицилийски града, а за успешното ѝ завършване отново да се пусне на вода флот от 200 кораба. Обсадата на Лилибей, първата голяма обсада, която Рим предприема според правилата, и същевременно една от най-упоритите, които историята познава, е започната от римляните с важен успех: флотът успява да се разположи в пристанището на града и да го блокира откъм морето. Обсаждащите обаче не са в състояние да затворят напълно достъпа на града откъм морето. Въпреки потопените кораби и палисадите, въпреки най-грижливата охрана опитните, познаващи плитчините и фарватерите картагенски моряци поддържат редовна връзка между обсадените в града и картагенската флота в пристанището на Дрепана с бързите си платноходи; дори след известно време една картагенска ескадра от 50 кораба успява да навлезе в пристанището, да достави в града голямо количество хранителни продукти и подкрепление от 10 000 души и безпрепятствено да се оттегли.

Малко по-успешни са действията на обсаждащата по суша армия. Тя започва атака по всички правила: поставя военни машини, които за кратко време разрушават шест от крепостните кули; пробивът изглежда почти успешен, ала способният картагенски пълководец Химилкон отблъсква тази атака и по негово нареждане зад пробива се издига втора стена. Навреме е осуетен и опитът на римляните да сключат тайно споразумение с гарнизона.

След като първият им излаз е отбит, през една бурна нощ картагенците успяват да изгорят римските обсадни машини. Римляните се отказват от щурм и се задоволяват да блокират града по море и суша. Изгледите за успех са почти безнадеждни, тъй като римляните не са в състояние да затворят напълно достъпа до града на вражеските кораби; а и положението на обсаждащите не е много по-леко от това на обсадените; доставките на римляните често стават плячка на силната и дръзка лека конница на картагенците, те страдат и от епидемии, които са често явление в тази нездрава местност, така че броят на войниците започва да намалява. Завземането на Лилибей обаче е твърде важно, за да се упорства търпеливо в мъчното дело, което след време обещава да се увенчае с желания успех. Новият консул Публий Клавдий обаче смята, че задачата да се държи в обсада Лилибей е твърде незначителна; хрумва му да промени отново плана на операцията и да нападне внезапно с многобройните си кораби с нови екипажи картагенския флот в близкото пристанище Дрепана. Той отплава в полу-

нощ с цялата обсадна ескадра, която е взела на борда доброволци от легионите, и при изгрев слънце благополучно достига пристанището на Дрепана, като държи дясното си крило плътно до сушата, а лявото в открито море.

В Дрепана главнокомандващ е финикийският адмирал Атарбас. Макар и изненадан, той не губи хладнокръвие и не се оставя да бъде затворен в пристанището. Когато римските галери навлизат в сърповидно откриващия се на юг залив, той извежда корабите си през все още свободния излаз към морето и ги подрежда в боен ред. На римския адмирал не му остава нищо друго, освен да изведе възможно най-бързо своите челни кораби от пристанището и също да се строи в боен ред; но при това отстъпление той губи възможността да заеме добра позиция и трябва да приеме битката в линия, която е изпреварена от пет вражески кораба; римската флота е така притисната към брега, че корабите ѝ не могат нито да отстъпят, нито да заобиколят бойната линия, за да си помагат взаимно. Битката е загубена преди да започне, римският флот е така плътно обкръжен, че почти целият попада в ръцете на врага. Наистина консулът се спасява, като пръв напуска сражението; но 93 римски кораба, повече от три четвърти от блокадната флота, с най-добрите бойци от римските легиони на борда, падат в ръцете на финикийците. Това е първата и единствената голяма морска победа, която картагенците печелят над римляните. Фактически Лилибей е освободен откъм морето, защото, макар че остатъците от римската флота се връщат на предишната си позиция, сега тя е твърде слаба, за да прегради напълно входа към пристанището, а и може да се отбранява от нападението на картагенските кораби само с помощта на сухопътната войска. Непредпазливостта на един неопитен и престъпно лекомислен офицер е провалила всичко, постигнато с толкова усилия в дългата и изтощителна обсада; а оцелелите при самонадеяната акция римски кораби скоро стават жертва на безразсъдството на неговия колега. Вторият консул Луций Иний Пул, натоварен със задачата да достави провизии за войската в Лилибей от Сиракуза и да съпровожда транспортните кораби покрай южния бряг на острова с втори римски флот от 120 бойни кораба, допуска грешка — вместо да се движи с всичките си кораби, изпраща първия конвой напред и едва по-късно го последва с втория. Когато научава това, картагенският заместник-главнокомандващ Карталон, който блокира със сто отбрани кораба римския флот в пристанището на Лилибей, отплава към южния бряг на острова, отрязва една от друга двете римски ескадри, вклинявайки се помежду им, и ги принуждава да се приютят край негостоприемните брегове на Гела и Камарина в две неудобни пристанища. Наистина нападенията на картагенците са храбро отблъснати с помощта на отдавна разположените тук, както и по целия

бряг, батареи; но тъй като за римляните е невъзможно да се обединят и да продължат плаването, Карталон предоставя на стихиите да завършат започнатото от него дело. Първата голяма буря напълно унищожава и двете римски флотилии в лошите им рейдове, докато финикийският главнокомандващ лесно избягва в открито море с леките си и лесно управляеми кораби. Римляните все пак успяват да спасят поголямата част от екипажите и товара (249).

Римският сенат е в безпътица. Войната продължава вече шестнадесета година и изглежда, че сега римляните са по-далече от целта, отколкото в началото ѝ. Четири големи флоти са унищожени в тази война, три от тях с римска войска на борда; четвърта отбрана сухопътна армия е унищожена от врага в Либия, освен безбройните жертви, които са взели малките сражения в морето, битките в Сицилия и още повече обсадната война и епидемиите. Колко човешки живота е отнесла войната може да се разбере от това, че само от 252 до 247 г. гражданските списъци показват намаление с около 40 000 души, една шеста от общия брой; при това без загубите на съюзниците, които носят цялата тежест на морската война, а и във войната на сушата участват поне наравно с римляните. Не е възможно да се добие дори приблизителна представа за финансовите загуби, но както непосредствените загуби в кораби и материали, така и косвените щети от застоя в търговията трябва да са били огромни. Най-лошото обаче е, че всички средства, с които римляните биха могли да спечелят войната, са изчерпани. Те опитват десант в Африка със свежи сили, но след поредица от победи се провалят напълно. Опитват да превземат в Сицилия град след град; по-малките се предават, но двете големи морски крепости Лилибей и Дрепана са по-непристъпни отпреди. Какво друго биха могли да сторят? Всъщност малодушието им е в известна степен оправдано. Сенаторите са отчаяни; те оставят нещата на произвола на съдбата, като същевременно съзнават, че една проточила се безцелно и безкрайно война е по-пагубна за Италия от крайното напрежение, за което са нужни всички до последния човек и всичко до последната сребърна монета. Не им достигат смелост и вяра в народа и в неговата щастлива звезда, за да поискат нови жертви, след като всичко досега е безполезно пропиляно. Флотът е разпуснат; официално се поощрява каперството, а капитаните, които са готови да започнат на свой риск корсарска война, получават бойни кораби от държавата.

Сухопътната война продължава само формално, защото друго решение не е възможно; римляните се задоволяват да наблюдават сицилийските укрепления и да запазят, доколкото могат, това, което притежават; макар че откакто липсва флот, това изисква многобройна армия и изключително скъпи приготовления. Ако някога Картаген е бил в състояние да смири мощния си противник, тъкмо това е моментът.

Разбира се, и там силите са изтощени; при тогавашното положение обаче не е възможно финикийските финанси да са толкова западнали, че да не могат да осигурят на картагенците енергично продължение на офанзивната война, която вече им струва само пари. Ала картагенското управление не е енергично, а слабо и безволево, когато не вижда лека и сигурна печалба или изключителна беда. Щастливи, че са се отървали от римския флот, картагенците глупаво и безразсъдно започват по примера на врага да се ограничават в малката война за Сицилия по вода и суша и довеждат до упадък и своя флот.

Така преминават шест бездейни военни години (248-243), най-безславните, които познава римската история на този век, безславни и за народа на Картаген. В това време един мъж мисли и действа по-различно от съотечествениците си. Хамилкар, наречен Барак или Барка, т.е. светкавицата, един млад и многообещаващ офицер, поема през 247 г. командването в Сицилия. В неговата армия, както във всяка картагенска войска, липсва надеждна, добре обучена пехота; а правителството, макар че вероятно е било в състояние да я създаде или поне да опита да го стори, се задоволява да наблюдава пораженията и най-много да разпъва на кръст победените военачалници. Хамилкар решава да си помогне сам. Той много добре знае, че наемниците му са безразлични към Картаген толкова, колкото и към Рим и че не може да очаква от своето правителство финикийски или либийски новобранци, а в най-добрия случай ще получи разрешение да спасява родината както намери за добре, при условие, че това няма да струва пари. Той познава добре и себе си, и другите. Наистина наемниците не се интересуват от Картаген; но истинските пълководци са в състояние да заменят за войниците отечеството със собствената си личност, а точно такъв пълководец е младият генерал. Той започва обсадна война пред Дрепана и Лилибей и по този начин малко по малко приучава своите войници да не се страхуват от римските легионери. След това се укрепява на връх Еиркте (Монте Пелегрино при Палермо), който се извисява като крепост над околната територия, и заповядва на своите хора да се заселят там с жените и децата си.

Докато сухопътната войска прави набези в равнината, финикийските капери ограбват италийския бряг до Куме. Така Хамилкар набавя достатъчно храна за хората си, без да иска пари от Картаген, и поддържайки връзка по море с Дрепана, заплашва да превземе с изненада разположения наблизо важен град Панорм. Римляните не само не са в състояние да го прогонят от скалата му, но не след дълго той си създава втора подобна позиция в Ерикс. Тази планина, на чийто склон е разположен едноименният град, а на върха има храм на Афродита, дотогава е била в ръцете на римляните и оттам те са заплашвали Дрепана. Хамилкар завзема града и обсажда храма, докато римляните от

своя страна обкръжават армията му откъм равнината. На върха отчаяно се сражават келтски дезертьори от картагенската армия, на които римляните са поверили защитата на храма, банда разбойници, която по време на обсадата го е плячкосала и е извършила в него всякакви безчинства. Хамилкар не се оставя да бъде изтласкан от града и постоянно поддържа връзка по море с флотата и гарнизона на Дрепана. Изглежда, сицилийската война взема все по-неблагоприятен обрат за римляните. Римската държава губи в нея пари и хора, а римските пълководци — славата си: вече е ясно, че нито един римски генерал не може да се мери с Хамилкар и че наближава времето, когато картагенският наемник ще стане достатъчно дързък да се мери с легионера. Корабите на Хамилкар все по-безстрашно нападат италийския бряг — срещу дебаркирал там боен отряд се налага да бъде изпратен претор. Още няколко години Хамилкар действа с флотата си от Сицилия така, както неговият син по-късно по суша откъм Испания. Междувременно римският сенат упорства в своето бездействие, тъй като партията на малодушните има в него мнозинство. Тогава няколко разумни и сърцати мъже решават да спасят държавата без решение на правителството и да сложат край на пагубната сицилийска война. Успешните пиратски плавания, ако не са повдигнали смелостта на нацията, то поне са събудили в по-тесни кръгове енергия и надежда; пиратите се обединяват в ескадри, опожаряват Хипон на африканския бряг и дават успешно морско сражение на картагенците пред Панорм. С частни средства, както става в Атина, но никога в такива огромни размери, заможните и патриотично настроени римляни построяват боен флот, чието ядро стават строените за каперство кораби с опитни екипажи, флот, който е граден много по-грижливо, отколкото построеният от държавата. Фактът, че неколцина граждани предоставят доброволно на държавата в двадесет и третата година на една тежка война двеста линейни кораба с екипаж от 60 000 матроси, е вероятно безпримерен в аналите на историята. Консулът Гай Лутаций Катул, комуто е оказана честта да води този флот към брегoвете на Сицилия, почти не среща противника; няколкото картагенски кораба, с които Хамилкар предприема пиратските си походи, побягват пред надмощието им и почти без съпротива римляните заемат пристанищата на Лилибей и Дрепана.

Обсадата започва енергично по вода и суша. Картаген е изненадан; двете крепости са така слабо снабдени с продоволствие, че изпадат в твърде опасно положение. В Картаген се изгражда флот, но колкото и бързо да се прави това, годината изтича, а в Сицилия не пристига нито един картагенски кораб; най-после, през пролетта на 241 г., набързо събраните кораби се появяват край Дрепана, но това може да се нарече по-скоро транспортен, отколкото военен флот. Финикийците са

се надявали да дебаркират безпроблемно, да разтоварят припасите и да вземат на борда необходимите за морското сражение войски; но римските кораби им препречват пътя и ги принуждават да приемат битката (10 март 241 г.) при малкия остров Егуза (Фавиняна). Изходът нито за миг не буди съмнение. Римският флот, добре построен и с добър екипаж, е под командването на опитния претор Публий Валерий Фалтон, заменил консула Катул, още прикован към леглото от получената край Дрепана рана. При първия сблъсък римляните потопяват петдесет от тежко натоварените и слабо въоръжени кораби на врага и пленяват седемдесет, които отвеждат в пристанището на Лилибей. Последното героично усилие на римските патриоти се увенчава с победа, а с победата идва и мирът. Картагенците най-напред разпъват на кръст клетия адмирал, което не променя нещата, а след това дават неограничени пълномощия на сицилийския пълководец да сключи мир. Хамилкар, който вижда седемгодишното си героично дело унищожено от чужда грешка, великодушно се покорява на неизбежността, без да измени нито на войнската си чест, нито на народа и плановете си. Наистина, откакто римляните владеят морето, Сицилия вече не може да бъде отстоявана, а от картагенското правителство, което напразно се опитва да напълни празната хазна с държавен заем от Египет, не може да се очаква да направи макар и още само един опит да надвие римския флот.

Хамилкар отстъпва острова на римляните, които от своя страна признават в обичайната юридическа форма самостоятелността и целостта на картагенската държава и нейната територия. Рим се задължава да не сключва сепаративни съюзи и да не предприема военни действия срещу членове на картагенската федерация, т.е. срещу покорените и зависими от Картаген общини, да не упражнява сюзеренни права над тези територии и да не набира оттам войници за своята армия; същите задължения поема и Картаген по отношение на членовете на римската федерация. Що се отнася до допълнителните условия, то от само себе си се разбира, че Картаген се задължава безвъзмездно да върне римските пленници и да плати военна контрибуция; но картагенците отхвърлят решително и с успех искането на Катул Хамилкар да предаде оръжията и римските дезертьори. Катул се отказва от второто си искане и позволява на финикийците да се изтеглят от Сицилия срещу умерения откуп от 18 денария на човек. Ако картагенците не желаят да продължат войната, те имат основание да бъдат доволни от тези условия; снизходителността на римския пълководец може да се обясни отчасти с естественото желание да донесе на родината заедно с триумфа и мир, отчасти със спомена за Регул и за изменчивостта на военното щастие, отчасти със съображението, че един патриотичен подем като този, решил победата, не може да бъде пов-

тарян по желание. Накрая тази отстъпчивост се дължи може би и на самата личност на Хамилкар.

Известно е, че в Рим остават недоволни от условията на мира и че народното събрание, без съмнение под влияние на патриотите, построили последния флот, отначало отказва ратификацията на мирния договор. Не знаем на какво основание става това и следователно не сме в състояние да решим дали опонентите на мира само отлагат, за да принудят врага към някои други отстъпки, или си припомнят, че Регул е поискал от Картаген да се откаже от политическата си независимост, и искат да продължат войната, докато постигнат тази цел, т.е. вече не става дума за мир, а за покоряването на Картаген. Ако отказът е поради първата причина, той очевидно е погрешен: спечелването на Сицилия обезсмисля всяка друга придобивка, а като се имат предвид решителността на Хамилкар и неговата изобретателност, е неблагоразумно да се рискува голямата печалба заради преследването на други странични цели. Ако, напротив, обявилата се против сключването на мира партия вижда в пълното политическо унищожение на Картаген единствения приемлив за римската община изход на борбата, тя проявява политически такт и усет за бъдещето; дали обаче силите на Рим ще са достатъчни, за да се повтори походът на Регул и да се преодолеят не само храбростта, но и стените на могъщия финикийски град — това е въпрос, на който в този момент никой не може да отговори. Решаването на този важен въпрос е възложено на комисия, която трябва да излезе със заключение на мястото на военните действия в Сицилия. Тя потвърждава по същество мирния договор; само сумата за военни разходи, подлежаща на изплащане от Картаген, е повишена на 3200 таланта, от които една трета трябва да се внесе веднага, а остатъкът в десетгодишен срок. В окончателния текст на мирния договор е записано, че Картаген отстъпва заедно със Сицилия и островите между Италия и Сицилия, но това е само редакционна промяна; защото се разбира от само себе си, че Картаген, ако предаде Сицилия, не може да си запази отдавна заетия от римския флот остров Липара; а подозрението, че в мирния договор е включена двусмислена клауза по отношение на Сардиния и Корсика, е безпочвено и неправдоподобно. Така най-после всичко е уредено. Непобеденият пълководец на една победена нация слиза от планината, където дълго се е защитавал, и предава на новите господари на острова крепостите, които финикийците са владели най-малко четиристотин години и чиито стени са удържали всички нападения на елините. На Запад се възцарява мир (241).

Да спрем още малко вниманието си на войната, която премества римската граница отвъд пръстена от морета, който обхваща полуострова. Това е една от най-дългите и тежки войни, които са водили рим-

ляните; по-голямата част от войниците, които участват в решителния бой, още не са били родени, когато войната е започнала. При това, въпреки несъмнено блестящите епизоди, които тя предлага, надали има друга война, която римляните са водили толкова лошо и толкова несигурно както във военно, така и в политическо отношение. Ала едва ли би могло да бъде другояче; по време на тази война се сменя политическата система. Старата италийска политика вече е недостатъчна, а новата — на велика държава — още не е намерена. Римският сенат и римското военно дело са организирани превъзходно за водене на италийската политика. Войните, предизвикани от тях, са континентални и винаги се опират на разположената в центъра на полуострова столица като на последна оперативна база и след това на римската верига от крепости. Задачите са предимно тактически, а не стратегически; походите и военните операции са второстепенни, главни са битките; обсадното изкуство е в детската си възраст; морето и морската война почти не са обект на внимание. Ако прибавим, че в тогавашните битки поради предимството на хладното оръжие решителен е ръкопашният бой, можем да си обясним защо събранието на съветниците е в състояние да ръководи бойните действия, а този, който в момента управлява общината, е и военачалник. Всичко това се променя отведнъж. Бойното поле се разширява в необозрими далечини, в непознати страни, на друг континент и върху обширни морски пространства; врагът може да доплува с всеки прилив, от всяко пристанище може да се очаква настъпление. Обсадата на укрепени крепости, по-точно на брегови крепости, в която са се провалили най-добрите тактици на Гърция, е въведена за първи път от римляните. Сухопътните армии и гражданското опълчение са вече недостатъчни. Необходимо е да се построи флот и което е по-трудно, да се създадат умения за неговото използване, да се намерят най-добрите пунктове за нападение и отбрана, да се съсредоточават и направляват военните сили, да се планират походи за дълго време и на дълечни разстояния и да се съгласуват помежду си; иначе тактически много по-слаб противник може да победи много по-силна армия. Чудно ли е, че събранието на сената и командващите консули вече не са в състояние да управляват и в мир, и във война?

Очевидно в началото на войната римляните не са осъзнавали какви трудности ги очакват и едва по време на военните действия постепенно се разкриват недостатъците на римската военна система: ограничената морска мощ, липсата на единно военно ръководство, неспособността на военачалниците, пълната негодност на адмиралите. Отчасти тези недостатъци, като липсата на достатъчен флот, се компенсират с енергия и сполука. Ала това велико творение е плод на крайна необходимост. Създава се държавен римски флот, но той е държавен само

по име и държавата се отнася към него като мащеха; военноморската служба винаги се подценява в сравнение с високопочитаната служба в легионите; морските офицери са в голямата си част италийски гърци, екипажите се набират от покорените народи или дори от роби и заложници. Италийският селянин се бои от водата и никога не успява да надмогне този страх; сред трите неща, за които Катон се разкайва през живота си, едното е, че веднъж бил пътувал с кораб дотам, докъдето можел да отиде и по суша. Това отчасти е естествено, тъй като корабите са гребни галери, а службата на гребеца едва ли може да бъде облагородена; но поне биха могли да бъдат създадени специални легиони и да се действа за уреждането на римско морско офицерско съсловие. Би трябвало да се използва моментното въодушевление на нацията, за да се създадат морски сили, значителни не толкова по броя на съдовете, колкото по техните мореходни качества и опитността на моряците, а и каперството по време на дългата война вече е натрупало нужния опит. Ала правителството не предприема нищо такова. Все пак римският флот в тромавото си великолепие е най-гениалното творение на сицилийската война и е решаващ за Рим от началото до края ѝ. Много по-трудни за преодоляване са онези недостатъци, които не могат да се отстранят без промяна в държавните учреждения. Когато сенатът, в зависимост от превеса на съперничещите в него партии, преминава от един план за водене на военни действия към друг и така допуска невероятни грешки, каквито са опразването на Клупея и многократното намаляване на флота; когато пълководецът обсажда цяла година сицилийските градове, а наследникът му, вместо да ги принуди да се предадат, решава да опустоши африканския бряг или да се сражава по море; когато главнокомандващите се сменят ежегодно, както изисква законът — всичко това не може да бъде променено, без да се засегнат такива конституционни въпроси, чието решаване е по-трудно от построяването на флот, а и е несъвместимо с изискванията на тази нова война.

Нито сенатът, нито военачалниците са вещи във военното изкуство. Подходът на Регул е пример за погрешното убеждение, че тактическото превъзходство решава всичко. Надали има друг пълководец, към когото щастието е толкова благосклонно; през 256 г. той е точно там, където петдесет години по-късно застава Сципион, с тази разлика, че срещу него не е Ханибал с опитна вражеска армия. Ала сенатът изтегля половината армия веднага щом се е уверил в тактическото превъзходство на римляните; сляпо вярвайки на това превъзходство, пълководецът не променя позицията си, вследствие на което е победен стратегически и приема битката на предложено от врага място, в резултат на което е победен и тактически. Този факт е още по-показателен, като се има предвид, че Регул по принцип е способен и опитен

военачалник. Селският маниер, по който са превзети Етрурия и Самний, е причината за поражението в равнината на Тунес. Правилният за времето си закон, че всеки истински гражданин е годен за генерал, вече не е валиден; новата военна система се нуждае само от пълководци с военна школовка и военен усет, а не всеки началник на община е такъв. Още по-лошо е, че главното командване на флота е подчинено на главното командване на сухопътните войски и че всеки даровит градски управник се смята за способен не само за ролята на генерал, но и на адмирал. За най-тежките поражения, които Рим претърпява в тази война, са виновни не бурите и още по-малко картагенците, а самонадеяността и безразсъдството на неговите граждански адмирали. В края на краищата Рим побеждава, но е принуден да се задоволи с много по-малко от това, което е искал в началото и което действително е било възможно. А енергичната опозиция, на която се натъква сключването на мира в Рим, ясно показва колко половинчата и повърхностна е победата. Ако Рим е победил, тази победа се дължи главно на милостта на боговете и на енергията на гражданите му, но много повече — на грешките на враговете, далеч надминаващи недостатъците на римското военно командване.

Глава VII

РАЗШИРЯВАНЕТО НА ИТАЛИЯ ДО НЕЙНИТЕ ЕСТЕСТВЕНИ ГРАНИЦИ

Италийската федерация, или държавата Италия, във вида, в който излиза от кризите на петото столетие*, обединява под римска хегемония градските и родовите общини от Апенините до Йонийско море. Ала още преди да изтече петото столетие, тези граници са разширени и в двете посоки; както отвъд Апенините, така и отвъд морето са възникнали принадлежащи към федерацията италийски общини. На север републиката още през 283 г. унищожава келтското племе на сенонite като отмъщение за стари и нови злини, а на юг изтласква финикийците от Сицилия в голямата война от 264 до 241 година. На север към предвождaната от Рим федерация се присъединяват освен граж-

---

* *От основаването на града; следователно около 250 г. пр. Хр. — Бел. авт.*

данската колония Сена още латинският град Аримин, на юг — общината на мамертините в Месана, а тъй като по националност и двете общини са латински, и двете имат част от общите права и задължения на италийската федерация. Това разширение вероятно е предизвикано по-скоро от натиска на събитията, отколкото от мащабни политически замисли; но напълно понятно е, че след извоюваните успехи срещу Картаген в средите на римските управници си проправя път нова, по-широка политическа идея, очертана от самите географски граници на полуострова. И от политическа, и от военна гледна точка е напълно оправдано желанието да се премести северната граница от ниските и леснопроходими Апенини към мощната преграда между Северна и Южна Европа — Алпите, а господството над Италия да се обедини с господството над моретата и островите на запад и изток от полуострова; а след като с прогонването на финикийците от Сицилия е изпълнена най-трудната част от задачата, всички обстоятелства се стичат така, че максимално облекчават римското правителство в усилията му да довърши това дело.

В западното море, което има много по-голямо значение за Италия отколкото Адриатическо, в ръцете на римляните е преминала, по силата на договора с Картаген, по-голямата част от обширния, плодороден и богат на удобни пристанища остров Сицилия. Римляните съжаляват само, че докато Сардиния остава картагенски остров, владеенето на Сицилия не е достатъчно, за да превърне западното море във вътрешно римско. Скоро след сключването на мира се открива неочаквана перспектива да се отнеме от Картаген и този втори по големина остров на Средиземно море. В Африка и наемниците, и покорените народи въстават срещу финикийците веднага след сключването на мира с Рим. Вината за опасния бунт носи по същество картагенското правителство. В последните години на войната Хамилкар вече не е в състояние да плаща възнагражденията на сицилийските си наемници от собствени средства и напразно моли Картаген за пари; вместо това му нареждат да изпрати армията си в Африка, където ще ѝ бъде заплатено. Той се подчинява, но тъй като познава хората си, предпазливо ги изпраща на по-малки подразделения, за да може да им се плати по войскови части или най-малкото да се разквартируват поотделно, а самият той се отказва от главното командване. Уместната му предпазливост се проваля не толкова поради празната държавна хазна, колкото от дребните сметки и глупостта на бюрокрацията. Правителството изчаква, докато цялата войска се събере в Либия, и опитва да намали обещаното на войниците възнаграждение. Естествено сред войските избухва метеж, а несигурното и малодушно поведение на властите показва на бунтовниците, че няма от какво да се страхуват. Повечето от тях са родом от завладените или зависими от Кар-

таген области и добре знаят какво настроение цари там след увеличаването на данъчното бреме и след екзекуциите, извършени по заповед на правителството след похода на Регул; те познават добре и управниците, които никога не държат на думата си и никога не прощават: метежниците знаят какво ги очаква, ако се разпръснат по домовете си, след като са принудили правителството да им изплати обещаните възнаграждения. Картаген отдавна е заровил тази мина, а сега сам настройва и хората, които да я взривят. Като огън революцията обхваща гарнизон след гарнизон, село след село; либийските жени се разделят с накитите си, за да платят възнаграждението на наемниците; много картагенски граждани, сред които някои от най-добрите офицери на сицилийската войска, стават жертва на ожесточената тълпа; Картаген вече е обсаден от две страни, излязлата от града войска е напълно разбита поради безразсъдството на неспособния си генерал.

Когато в Рим виждат, че омразният и все още страшен враг е заплашен от по-голяма опасност, отколкото през дългогодишната война с Рим, сенаторите започват все повече да съжаляват за мирния договор от 241 г., който, дори наистина да не е бил прибързан, сега е оспорван от всички. Римляните забравят колко изтощена е била тогава държавата им и колко мощен е бил Картаген. Рим се срамува да влезе открито във връзка с картагенските бунтовници, дори по изключение на картагенците се позволява да наемат войници в Италия за тази война и се забранява на италийските корабовладелци да влизат в контакт с либийците.

При това е съмнително дали тези прояви на приятелство от страна на римското правителство са искрени. Защото, когато римският флот не прекъсва връзките си с африканските бунтовници въпреки забраната и Хамилкар, поставен отново начело на картагенската армия поради изключителната опасност, залавя и хвърля в затвора няколко италийски капитани, сенатът ходатайства за тях пред картагенското правителство и издейства освобождаването им. И самите бунтовници, изглежда, виждат в римляните своите естествени съюзници: когато сардинският гарнизон, застанал заедно с останалата картагенска армия на страната на въстаниците, не може да удържи острова срещу атаките на тамошните непокорни планинци, той предлага властта на римляните (около 239 г.); подобно предложение идва и от общината на Утика, която също е взела участие във въстанието и сега е притисната до крайност от войската на Хамилкар. Римляните отклоняват последното предложение най-вече защото то би ги извело извън естествените граници на Италия и следователно по-далеч, отколкото е смятало да отиде тогава римското правителство; то обаче се съгласява с предложението на сардинските бунтовници и поема от тях онази част от Сардиния, която е била в ръцете на картагенците (238). В по-

голяма степен, отколкото в случая с мамертините, римляните заслужават упрека, че великото, победоносно гражданство не се срамува да се побратими с продажната сган наемници и да сподели с тях ограбеното, че не надмогва себе си и пренебрегва повелите на справедливостта и честта за сметка на бързата печалба. Картагенците, които се намират в най-голяма нужда точно по време на заемането на Сардиния, отначало не реагират на неправомерното насилие; ала когато противно на очакванията опасността е отблъсната от гения на Хамилкар и за най-голямо недоволство на римляните Картаген отново става пълноправен господар в Африка (237), в Рим веднага се появяват картагенски пратеници, за да искат връщането на Сардиния.

Римляните, които не са склонни да върнат плячката, отговарят с дребнави или несвързани със Сардиния оплаквания за всевъзможни несправедливости, които картагенците били причинили на римските търговци, и бързат да обявят война; неписаният закон, че в политиката всекиму е позволено да прави онова, което е по силите му, се проявява в цялото си неприкрито безсрамие. Справедливото огорчение кара картагенците да приемат обявената война; ако преди пет години Катул е настоявал за отстъпването на Сардиния, войната вероятно е щяла да продължи. Ала сега, когато и двата острова са загубени, Либия е в кипеж, държавата е изтощена до крайност от двадесет и четири годишната война с Рим и почти петгодишната ужасна гражданска война, Картаген трябва да се примири. Само в отговор на многобройните горещи молби и след като финикийците се задължават да заплатят на Рим за принудително построените военни съоръжения обезщетение от 1200 таланта, римляните неохотно се отказват от войната. Така Рим спечелва почти без борба Сардиния, към която е прибавено и старото етруско владение Корсика, където са разположени отделни римски гарнизони още от времето на последната война с Картаген. При това римляните се ограничават в Сардиния и особено в по-суровата Корсика, подобно на финикийците, да владеят само крайбрежията. С местните племена от вътрешността се водят постоянни войни или по-скоро там се устройва лов на хора: гонят ги с кучета и отвеждат хванатата стока на пазара за роби, но не покоряват целите острови. Завладяването на Сардиния не е самоцелно, а е нужно за сигурността на Италия. Откакто притежава трите големи острова, федерацията може да нарича Тиренско море свое.

Превземането на островите в италийското западно море въвежда в римското държавно устройство едно изменение, което, както изглежда, възниква единствено от съображения за целесъобразност, но впоследствие придобива дълбоко значение за всички идни времена: това е различието между континенталната и задморската форма на управле-

ние или, според влязлото по-късно в употреба определение, различието между Италия и провинциите. Дотогава двамата най-висши служители на общината, консулите, нямат законово ограничена област на действие, а властта им се разпростира, докъдето стига римската власт; при това се разбира от само себе си, че в действителност те си поделят служебните задължения и че във всяка отделна област спазват установените за нея правила, например правото да упражняват правосъдие над римските граждани навсякъде е предоставено на претора, а в латинските и другите автономни общини трябва да спазват съществуващите договори. Четиримата квестори, които след 267 г. си разпределят Италия, не ограничават консулската власт, най-малко от формална гледна точка, тъй като и в Италия, и в Рим ги разглеждат като зависими от консулите и като техни помощници. Изглежда, в началото този начин на управление се е разпростирал и върху отнетите от Картаген територии и както Сицилия, така и Сардиния няколко години са управлявани от квестори под контрола на консулите; но много скоро практиката показва, че за управлението на отвъдморските територии трябва да се създадат отделни длъжности. За всяка от задморските области, както за Сицилия, така и за Сардиния с Корсика, е назначен извънреден помощник-консул, който по ранг и титла стои по-долу от консула и наравно с претора, но подобно на консулите от по-стари времена, до създаването на преторската длъжност изпълнява в областта си едновременно функциите на главнокомандващ, върховен управител и върховен съдия. Само непосредственото разпореждане с хазната е отнето както преди от задълженията на консула, така сега от задълженията на този нов върховен наместник и е предоставено на един или повече квестори, които наистина са му подчинени във всичко и са му помощници както в правораздаването, така и във военното командване, но са длъжни да управляват хазната и след сдаване на поста да се отчитат пред сената. Това различие във висшата администрация по същество отделя задморските владения на Рим от континенталните. Що се отнася до всичко останало, основните закони, според които Рим е организирал зависимите територии в Италия, са пренесени в голямата си част и върху извъниталийските владения. Ала наред с тази съществена правна равнопоставеност между италийските и отвъдморските общини се установява различие, което има значителни последици. За разлика от италийските градове, отвъдморските общини не са задължени да доставят определен военен контингент за римската армия и за флота, но пък са лишени от правото да поддържат собствена армия, могат да използват оръжие само при защита на собственото си отечество, и то по заповед на римския претор.

Римското правителство редовно изпраща на острова италийска

войска по своя преценка, срещу което Сицилия предава на Рим една десета от селскостопанската си продукция и плаща петпроцентно мито върху стойността на влизащите и излизащите от сицилийските пристанища търговски стоки. За островитяните тези данъци и такси не са нищо ново. Данъците, които са плащали на картагенската република и на персийския Велик цар, са по същество еднотипни с този десятък; и в Гърция подобно облагане по ориенталски образец е било характерно от древни времена за тираниите и често дори за хегемонните. Сицилийците открай време плащат такъв десятък или на Сиракуза, или на Картаген, и отдавна не събират за своя сметка пристанищните такси. „Ние сме приели — казва Цицерон, сицилийските общини в нашата клиентела и под наша защита, за да останат в рамките на закона, според който са живели до днес, и за да се подчинят на римската община на същите основания, на които досега са се подчинявали на собствените си владетели.“ Римляните, разбира се, са в правото си да напомнят миналото, но да се придържаш към предишни неправди е същото като да извършваш нови. Отказът от толкова мъдрото, колкото и великодушно основно правило на римското държавно управление — да се приема от покорените народи само военна помощ, която никога да не бъде откупувана с пари — има много вредни последици, но не за поробените, които само сменят един господар с друг, а за техните нови господари. Тези вредни последствия не могат да бъдат отстранени нито с данъчни облекчения, нито с начините на тяхното събиране, нито с опрощаването им при определени случаи.

* * *

Алпийската врата, могъщата река, плавателна на почти петдесет немски мили, най-голямата и най-плодородната равнина на тогавашна цивилизована Европа се намират, както и преди, в ръцете на потомствените врагове на италийското име, които, макар унижени и отслабени, все още са само формално зависими и продължават да са опасни съседи; те упорстват в своето варварство и разпръснати в просторните равнини, продължават да се занимават със скотовъдство и разбойнически набези. Може да се очаква, че римляните ще бързат да завладеят тази област; още повече, че келтите постепенно започват да забравят пораженията си в бойните походи от 283 и 282 г. и отново се надигат, а което е още по-опасно, отвъдалпийските келти започват отново да се показват откъм Алпите. Всъщност още през 238 г. боите са възобновили войната и техните вождове Атис и Галатас са повика-

ли за съвместни действия отвъдалпийски племена, без да са упълномощени от събранието на общините; многобройни отряди се отзовават на призива и през 236 г. пред Аримин лагерува такава келтска войска, каквато Италия отдавна не е виждала. Римляните, в момента твърде слаби, за да встъпят в бой, сключват примирие и канят, за да печелят време, пратеници на келтите да дойдат в Рим; тези пратеници се осмеляват да поискат от сената да отстъпи Аримин. Изглежда, че времената на Брен са се върнали. Ала една неочаквана случайност слага край на войната, преди тя да е започнала. Боите, недоволни от неканените съюзници и страхувайки се с основание за собствената си територия, влизат във вражда с отвъдалпийците; между двете келтски войски се стига до открита битка и след като вождовете на боите са убити от собствените си хора, отвъдалпийците се връщат у дома си. С това боите са предадени в ръцете на римляните и само от тях зависи дали да ги прогонят както сеноните или най-малкото да ги изтласкат до бреговете на По; в крайна сметка е сключен мир срещу отстъпването на някои територии (236). Причина за тази умереност е навярно очакването да се възобнови войната с Картаген; но след като Картаген се отказва от военни действия и отстъпва Сардиния, римското правителство избира правилната политика да завземе колкото може по-бързо и изцяло земята до Алпите.

Постоянният страх на келтите от римска инвазия се оказва напълно основателен; римляните обаче не бързат. Тогава келтите започват първи войната, било защото са разтревожени от римското разпределение на обработваеми земи по източното крайбрежие (232), въпреки че то не е насочено срещу тях, било защото разбират неизбежността от войната с Рим за собствеността върху Ломбардия, а най-вероятно защото нетърпеливият келтски народ е уморен от бездействие и желае да се впусне в нов военен поход. С изключение на кеноманите, които заедно с венетите се обявяват в подкрепа на Рим, всички италийски келти взимат участие в похода, към тях се присъединяват под предводителството на Конколитан и Анерест многобройни келти от долината на Горна Рона или по-скоро техните наемници. Предводителите на келтите се насочват към Апенините начело на 50 000 пехотинци и 20 000 бойци на коне или колесници (225). В Рим не са подготвени за нападение от тази страна и не очакват, че келтите, пренебрегвайки римските крепости на източния бряг и защитата на собствените си съплеменници, ще се осмелят да настъпят направо срещу столицата. Малко преди това келтската орда е заляла по същия начин цяла Гърция; опасността е сериозна и изглежда още по-сериозна, отколкото е в действителност.

Вярата, че залезът на Рим този път е неизбежен и че съдбата е пре-

допределила римската земя да стане галска, се разпространява сред народа на Рим до такава степен, че дори правителството не счита за недостойно да разсее паническото суеверие на плебея с друго още по-нелепо: за да умилостиви съдбата, то нарежда да бъдат погребани живи на римския пазар един галски мъж и една галска жена. Наред с това се провеждат и по-сериозни приготовления. Двете консулски войски, всяка от които се състои от около 25 000 души пехота и 1100 конници, се намират едната в Сардиния под предводителството на Гай Атилий Регул, а втората край Аримин под водачеството на Луций Емилий Пап; двамата получават заповед колкото е възможно по-бързо да се отправят към най-застрашената Етрурия. Келтите са принудени да оставят войски за защита на отечеството си от съюзените с Рим кеномани и венети; освен това е наредено и на пехотното опълчение на умбрите да нахлуе от планините в равнината на боите и да опустоши нивите на врага. Гражданското опълчение на етруските и сабинитe трябва да заеме проходите на Апенините и доколкото е възможно, да ги прегради, докато пристигнат редовните войски. В Рим се образува резерв от 50 000 души; в цяла Италия, която този път вижда в Рим истинския си защитник, се правят списъци на годните да носят оръжие, събират се хранителни припаси и военни материали. Но за всичко това е необходимо време; римляните са неподготвени и вече е твърде късно да се спаси Етрурия. Келтите намират проходите в Апенините почти незащитени и опустошават безпрепятствено богатите равнини на тускийската област, която отдавна не е виждала враг. Скоро стигат при Клузия, на три дни път от Рим, когато във фланга им се появява войската от Аримин под командването на консула Пап, докато етруското опълчение, което се е събрало след преминаването на Апенините, излиза в гърба на галите и следва марша им.

Една вечер, след като двете войски са се установили на лагер и са запалили огньовете, келтската пехота внезапно напуска позициите си и тръгва назад по пътя към Фезула (Fiesole); конницата я охранява през цялата нощ, а на сутринта се изтегля след главните сили. Когато етруското опълчение, разположило се на лагер плътно до врага, забелязва, че келтите се изтеглят, погрешно решава, че ордата се разпада, и се впуска да я преследва. Тъкмо на това са разчитали галите; отпочиналата им и в добър боен ред пехота посреща римското опълчение, изтощено и разбъркано от усилния преход, на удачно избрано бойно поле. След ожесточена битка опълчението дава 6000 убити, а останалите живи, намерили несигурно убежище на един хълм, вероятно също са щели да загинат, ако консулската войска не се е появила навреме. Това принуждава галите да потеглят обратно към родината. Ловко скроеният им план да предотвратят съединяването на двете римски

войски и да унищожат по-слабата от тях успява само частично; сега те смятат за най-благоразумно да скрият на сигурно място богатата си плячка. Избирайки по-удобния път, те тръгват от областта на Кюзи към равното крайбрежие и се движат покрай брега, когато неочаквано намират пътя си затворен. Това са сардинските легиони, които са акостирали при Пиза, и тъй като е било твърде късно да преградят проходите в Апенините, веднага са се отправили по същия крайбрежен път срещу идващите гали. При Теламон (на устието на Омброне) те се срещат с врага.

Докато римската пехота напредва в сгъстен ред по широкия път, конницата, водена от същия консул Гай Атилий Регул, поема встрани, за да излезе във фланг на галите и по-скоро да извести за пристигането си другата римска армия под командването на Пап. Завързва се ожесточено конно сражение, в което заедно с много храбри римляни пада и Регул; но животът му не е пожертван напразно: целта е постигната. Пап научава за сражението и веднага взема правилното решение: подрежда бързо войските си в боен ред и римските легиони връхлитат келтите от две страни. Те посрещат смело двойното нападение — отвъдалпийските племена и инсубрите срещу войските на Пап, алпийските тауриски и боите срещу сардинската пехота; сражението на конниците се води отделно. Силите на противниците са изравнени, отчаяното положение подтиква галите към най-упорита съпротива. Отвъдалпийските племена, свикнали само на ръкопашен бой, отстъпват пред стрелите на римските лъкове; калените в битките римляни поставят галите в неизгодно положение; а фланговата атака на победоносната римска конница решава изхода от битката. Келтската конница отстъпва; за пехотата, която е вклинена между морето и трите римски войски, няма спасение. Заловени са 10 000 келти с царя им Конколитан; 40 000 други лежат мъртви на бойното поле; Анерест и свитата му, според келтския обичай, сами посягат на живота си.

Победата е пълна, а римляните са твърдо решени да спрат подобни нападения, като покорят напълно келтите отсам Алпите. Без съпротива през следващата година (224) се предават боите заедно с лингонite, след година (223) идва редът на анарите; с това цялата равнина до бреговете на По е вече в римски ръце. По-сериозни усилия изисква завоюването на северните брегове. Гай Фламиний преминава реката (223) в анарската област (вероятно при Пиаченца); но при преминаването и особено при опита си да се укрепи на северния ѝ бряг претърпява тежки загуби и е притиснат до реката. Положението му е толкова опасно, че се принуждава да моли врага за позволение да се изтегли безпрепятствено, а инсубрите имат глупостта да се съгласят. Едва успял да се спаси, консулът нахлува повторно в земите на инсубрите,

този път от север през територията на кеноманите, които се съюзяват с него. Инсубрите разбират твърде късно, че са сгрешили; те изнасят от храма на богинята си златните бойни знаци, наречени „неподвижни", и с цялата си армия от 50 000 души се насочват срещу врага. Положението на римляните е опасно: те са с гръб към някаква река (вероятно Олио), отделени от родината с вражеска територия и разчитащи в битката и при евентуално отстъпление на несигурното приятелство на кеноманите. Ала нямат друг избор. Сражаващите се в римските легиони гали са прехвърлени на левия бряг на реката; на десния срещу инсубрите са построени легионите, а мостовете на реката са унижощени, за да се предотврати възможно нападение от несигурните съюзници. Така реката отрязва пътя за отстъпление и за римляните пътят към родината минава през вражеската войска. Превъзходството на римското оръжие и на римската дисциплина спечелва победата и войската си пробива път; още веднъж римската тактика поправя грешка на римската стратегия.

Победата е спечелена от войниците и офицерите, а не от пълководците, които са удостоени с почести само поради благоразположението на народа и противно на справедливото решение на римския сенат. Инсубрите са готови да сключат мир, но Рим изисква безусловно подчинение. Инсубрите продължават съпротивата с помощта на северните си съплеменници, от които получават 30 000 наемници, и заедно със собственото си опълчение през следващата година (222) се насочват срещу консулската армия, отново нахлула в техните земи през територията на кеноманите. Водят се няколко тежки битки; при опит за нападение на инсубрите срещу римската крепост Кластидиум (Casteggio под Павия) на десния бряг на По от ръката на консула Марк Марцел пада убит галският цар Вирдумар. След едно сражение, наполовина спечелено от келтите, но в крайна сметка завършило с победа на римляните, консулът Гней Сципион щурмува и превзема столицата на инсубрите Медиолан, а малко след това и град Комум. След тези загуби инсубрите прекратяват съпротивата. С това италийските келти са напълно победени и както във войната с пиратите римляните са доказали на елините каква е разликата между римското и гръцкото морско господство, така и сега те доказват блестящо, че Рим може да защитава от разбойнически набези вратите на Италия по-добре, отколкото Македония — вратите на Гърция, и че въпреки всички вътрешни вражди Италия се изправя срещу националния враг толкова единна, колкото разпокъсана е Гърция.

Границата е достигнала Алпите, доколкото цялата равнина по течението на По е или покорена от римляните, или принадлежи на римските съюзници кеномани и венети; необходимо е още много време,

за да се извлекат всички ползи от тази победа и да се романизират новите земи. При това не е възможно навсякъде да се действа по един и същи начин. В планинската Северозападна Италия и в отдалечените райони между Алпите и По към досегашното население се проявява търпимост; многобройните така наречени войни, които Рим води най-вече срещу лигурите (за първи път през 238 г.), изглежда, са били повече лов на роби и макар че тамошните общини се покоряват, римското господство едва ли е било нещо повече от празно име. И походът в Истрия (221), изглежда, е имал за цел унищожаването на последните убежища на адриатическите пирати и установяване на сухопътна връзка между завоюваните земи в Италия и тези на отсрещните брегове. Келтите в областите южно от По обаче са обречени на пълно унищожение, защото те все още не се чувстват като една нация и нито една от северните келтски общини не подкрепя италийските си събратя освен срещу заплащане, а римляните виждат в тях не просто национални врагове, но и узурпатори на естественото им наследство. Още щедрото разпределяне на обработваеми земи през 232 г. е напълнило цялата област между Анкона и Аримин с римски колонисти, които се заселват там в села и пазарни средища без каквато и да било общинска организация. Римляните продължават тази политика и успяват сравнително лесно напълно да изтласкат и унищожат келтите, които си остават докрая полуварвари, занимаващи се със земеделие само между другото, а в земите им няма нито един укрепен град. Големият северен път, който вероятно бил прокаран осемдесет години по-рано през Отриколи към Нарни и малко преди това е бил продължен до новооснованата крепост Сполетиум (240), сега (220) е прокаран под името Фламиниев път през новия Фламиниев форум (при Фолиньо), през прохода Фурло до брега и по крайбрежието от Фанум (Фано) до Аримин; това е първият построен път, който пресича Апенините и свързва двете италийски морета. Правителството усърдно се заема да покрие новозавладяната плодородна област с римски селища. За защита на местата за преминаване на По на десния бряг е основана силната крепост Плаценция (Пиаченца), недалеч от нея на левия бряг на Кремона е издигната друга крепост, а по-нататък, в отнетата от боите област, напредва изграждането на стените на Мутина (Модена); вече се подготвя ново раздаване на поземлени участъци и продължаване на Фламиниевия път, когато едно неочаквано събитие прекъсва усилията на римляните да извлекат цялата полза от военните си успехи.

Глава VIII

ХАМИЛКАР И ХАНИБАЛ

Договорът с Рим от 241 г. осигурява на картагенците мир, но на твърде висока цена. Това, че контрибуциите от по-голямата част на Сицилия изтичат към съкровищницата на врага, вместо да влизат в картагенската държавна хазна, е най-малката загуба. Много по-болезнено е, че Картаген не просто трябва да се откаже от дълго лелеяната надежда за монопол над водните пътища от Източното към Западното Средиземноморие, но и цялата досегашна търговско-политическа система рухва, защото подвластният изцяло на Картаген югозападен басейн на Средиземно море става достъпен за корабите на всички народности след загубата на Сицилия, а италийската търговия става напълно независима от финикийската. Миролюбивият сидонски народ вероятно би се примирил и с това положение. Не му е за пръв път да понася подобни удари, с масалиоти, етруски и сицилийски гърци е бил принуден да раздели онова, което по-рано е притежавал сам; а и онова, което му остава след войната — Африка, Испания, вратите на Атлантическо море, е достатъчно, за да поддържа могъщество и благосъстояние. Но кой може да гарантира, че няма да изгуби и тези владения? Какво е искал Регул и колко близко е бил до целта си може да забрави само онзи, който не иска да го помни, и ако Рим предприеме от Лилибей нова военна експедиция, подобна на онази, която успешно е предприел от Италия, Картаген ще загине, ако някоя грешка на врага или особено щастлива случайност не му помогнат. Наистина сега цари мир, но той е твърде несигурен, мирният договор е оспорван и на всички е известно каква е оценката на общественото мнение в Рим за него. Възможно е Рим по онова време все още да не мисли да завладява Африка и да се задоволява с Италия, но ако съществуването на картагенската държава зависи единствено от скромността на римските желания, то нещата изглеждат твърде зле, а и кой може да гарантира, че именно италийската политика няма да накара римляните да пожелаят не само да подчинят африканския си съсед, но и да го унищожат?

Накратко, Картаген може да гледа на мира от 241 г. само като на

военно затишие и трябва да използва това примирие, за да се подготви за неизбежното подновяване на войната — не за да отмъсти за претърпяното поражение, не за да върне загубеното, а за да си осигури съществуване, което да не зависи от волята на враговете. Само че когато на една по-слаба държава предстои неизбежна война за оцеляване, която може да избухне всеки момент, тогава благоразумните, енергичните и преданите на родината си хора се подготвят за битката и я започват в най-подходящо време и по такъв начин прикриват политическата отбрана със стратегическо нападение. За съжаление усилията им обикновено срещат съпротивата на ленивите и малодушни сребролюбци, на немощните старци и на лекомислените хора, загрижени само да живеят и умрат в мир и на всяка цена да отложат решителната битка. Така и в Картаген има партия на мира и партия на войната, които съвсем естествено се присъединяват към вече съществуващото политическо противоречие между консерватори и реформисти: първата партия намира подкрепа в държавната власт, в съвета на старейшините и на стоте мъже, начело на които стои Ханон, наречен Великия; от другата страна са водачите на народните маси начело с уважавания Хасдрубал и офицерите от сицилийската армия, макар и значителните успехи на тази армия под предводителството на Хамилкар да са останали безплодни, все пак са показали на патриотите път, който обещава спасение от ужасната опасност. Между тези две партии се е водила ожесточена борба дълго преди избухването на либийската война. Как се стига до тази война, вече разказахме. След като правителствената партия сама подклажда метежа с неспособното си управление, обезсмисляйки всички предпазни мерки на сицилийските офицери, и с безчовечната си политика превръща този метеж в революция, а накрая с военната си бездарност и най-вече с неумелите действия на Ханон, погубили армията, довежда страната до ръба на пропастта, едва тогава крайната опасност принуждава правителството да се обърне към героя от Еиркте Хамилкар Барка, за да се спаси от последиците на собствените си грешки и престъпления.

Хамилкар поема командването и е достатъчно великодушен да не се откаже от него дори тогава, когато му натрапват Ханон за помощник; и когато разгневената армия настоява Ханон да бъде изгонен, Хамилкар уважава настоятелната молба на правителството и за втори път разделя с него главното командване. Въпреки враговете, както и въпреки Ханон, той успява в неимоверно кратко време напълно да потуши въстанието. Благодарение на влиянието си сред въстаналите, на умението си да общува с нумидийските шейхове и на гениалната дарба на организатор и пълководец той успява да усмири разбунтуваната Африка (края на 237 г.).

Колкото е мълчала патриотичната партия по време на войната, толкова по-силно надига глас сега. От една страна, тази катастрофа разкрива цялата поквара и пагубното влияние на властващата олигархия, неспособността ѝ, котерийната ѝ политика, благоразположението към римляните; от друга страна, превземането на Сардиния от Рим и заплашителното му поведение показват ясно дори на най-недалновидния човек, че над Картаген постоянно виси дамоклевият меч на войната и че ако тя избухне при настоящото положение на нещата, неизбежно би довела до залез на финикийското господство в Либия. Не са малко тези, които се съмняват в бъдещето на родината и обсъждат преселване на острови в Атлантическия океан; кой може да ги вини за това? Хората с по-благородни души обаче не търсят спасение извън общото спасение на народа, а възвишените натури имат дарбата да се вдъхновяват от събития, които довеждат обикновените хора до отчаяние. Картаген приема новите мирни условия, продиктувани от Рим; не му остава нищо друго, освен да се подчини. Към старата омраза се прибавя нова омраза, събира се грижливо и се съхранява като последния капитал на тази оскърбена нация. Идва ред на политическата реформа. Всички са убедени в непоправимостта на управляващата партия; фактът, че управляващите и в последната война не са забравили своята злоба и не са се научили на мъдрост, личи от граничещото с наивност безсрамие, с което срещу Хамилкар е организиран процес като виновник за бунта на наемниците, защото без да е упълномощен от правителството, обещавал да даде заплати на своите сицилийски войници. Ако обединението на офицерите и народните водачи би поискало да свали това прогнило правителство, надали би се натъкнало на големи пречки, но толкова по-големи биха били те от страна на Рим, с който управляващите от Картаген поддържат връзки, достигащи до национално предателство.

Към всички други трудности на положението се прибавя и тази, че средствата за спасяването на родината трябва да се съберат, без римляните и собственото, проримски настроено правителство да усетят нещо. Така управлението остава непокътнато и властващите продължават да се наслаждават на своите привилегии и на общите блага. Патриотите успяват само да внесат и прокарат предложението да се направи избор между двамата пълководци, които в края на либийската война стоят начело на картагенската армия — Ханон и Хамилкар. В резултат първият е отзован, а вторият е назначен за неопределено време за военачалник на цяла Африка, и то по начин, който му позволява да запази независимост от правителствената колегия и може да бъде отзован и подведен под отговорност само от народното събрание. Противниците на Хамилкар наричат тези пълномощия противо-

държавна, монархическа власт, а Катон — диктатура*. Дори изборът на приемник не е дело на управляващите в столицата, а на войската, което ще рече на картагенците, служещи във войската като старейшини и офицери, които и в договорите са споменати редом с пълководеца; разбира се, народното събрание запазва правото си да ги потвърди. Дали това е узурпация или не, но във всеки случай показва ясно, че партията на войната се отнася към войската като към своя собственост и се разпорежда с нея според своите убеждения. Задачата, която Хамилкар приема, не изглежда толкова опасна. Войните с нумидийските племена около границата никога не спират; наскоро „градът на стоте врати" Тевесте (Тебеса), разположен във вътрешността на страната, е бил превзет от картагенците. Несекващите погранични вражди сами по себе си не са от такова значение, че картагенското правителство да възразява по повод приетото от народното събрание решение, докато римляните може би още не се досещат до какви последици може да доведе то.

Така начело на войската застава човек, който в сицилийската и либийската война е доказал, че съдбата е предопределила него, а не друг за спасител на родината. Никой не е водил величествената битка между човека и съдбата по-грандиозно от него. Войската трябва да спаси държавата, но що за войска е тя? Картагенското гражданско опълчение се сражава добре под ръководството на Хамилкар в либийската война; ала той знае, че е едно да изведеш на бой търговците и фабрикантите от един град, над който е надвиснала смъртна опасност, и съвсем друго да направиш от тях войници. Картагенската патриотична партия му осигурява превъзходни офицери, но те са почти само от образованата прослойка. Освен това Хамилкар не разполага с гражданска милиция, а само с няколко либийско-финикийски конни части. Той трябва да създаде истинска войска от принудително свиканите либийски новобранци и от наемници; това е по силите само на пълководец от ранга на Хамилкар, при това ако е в състояние да плаща редовно и щедро. Обаче държавните приходи в Картаген се използват за много по-настоятелни нужди, отколкото за издръжка на сражаващата се срещу врага армия, и той е разбрал това от собствен опит още по време на войната в Сицилия. Следователно тази война трябва да се финансира сама и да извърши в голям мащаб онова, което в Монте Пелегрино е било изпробвано в по-малък, а дори и повече. Хамилкар не е просто военачалник, той е и партиен водач; срещу непримирима-

---

* *Барките сключват най-важните държавни договори и ратифицирането им от властите е само формално; Рим се обръща с протестите си към тях и към сената. Позицията на Барките спрямо Картаген в някои отношения прилича на тази на Оранските принцове срещу Генералните щати на Холандия. — Бел. авт.*

та, жадуваща и търпеливо очакваща възможността да го свали управляваща партия той трябва да търси подкрепата на гражданството, а дори водачът да е нравствено чист и благороден, масите са дълбоко безнравствени и свикнали с бездушната система на подкупи, не дават нищо даром. Понякога надделява съзнанието за общата беда, друг път въодушевлението, както това става навсякъде, дори и в най-продажните търговски сдружения; но ако Хамилкар е имал желание да си осигури трайната подкрепа на картагенската община за своя план, изпълним в най-добрия случай едва след няколко години, той е трябвало редовно да осигурява на своите приятели в родината средства, за да държат тълпата в добро настроение. Така е принуден да измолва или да купува от ленивите и продажни маси позволението да ги спаси, принуден е да смекчава с покорство и мълчание високомерието на омразните властници, от които зависят пълномощията му, принуден е да прикрива презрението си и да кове плановете си в пълна тайна от презрените предатели на отечеството, които са се самопровъзгласили за господари на неговия град.

Всичко това разкрива пред нас образа на един забележителен човек, следван само от няколко съмишленици, заобиколен с врагове отвътре и отвън, който изгражда своята тактика върху нерешителността и на едните, и на другите, мами и двете страни и заедно с това се опълчва срещу тях с единствената цел да спечели средства, пари и войници, за да поведе битка срещу една страна, която е трудно достижима и е почти непобедима дори с най-добрата войска на света. Той е още млад, едва е прехвърлил тридесетте, но, изглежда, предчувства, готвейки се за големия поход, че не му е писано да постигне целта на своя живот, както и че ще види обетованата земя само отдалеч. Когато напуска Картаген, той заклева своя деветгодишен син Ханибал пред олтара на всевишния Бог да мрази вечно римското име и го взема със себе си във военния лагер заедно с по-малките си синове Хасдрубал и Магон, наричани от него „лъвско котило“, като наследници на неговите замисли, на гения и омразата му.

Новият военачалник на Либия потегля от Картаген непосредствено след наемническата война (през пролетта на 236 г.). По всяка вероятност той възнамерява да предприеме поход срещу свободните либийци на запад: войската му, разполагаща с много слонове, върви по крайбрежието, а успоредно с нея плава флотилията, водена от неговия верен съюзник Хасдрубал. Изведнъж се разнася вест, че Хамилкар е преминал морето край Херкулесовите стълбове и е стъпил в Испания, където води война с местното население: с хора, които не са му сторили нищо лошо, без да има разрешението на своето правителство, както се оплакват картагенските власти. Те не биха могли да го обвиняват поне, че е пренебрегнал африканските дела: когато нуми-

дийците отново въстават, помощникът му Хасдрубал предприема такива енергични действия, че на границата задълго се възцарява затишие, а много независими до този момент племена се съгласяват да плащат на Картаген данък. Не сме в състояние да проследим в подробности какво е правил Хамилкар в Испания; Катон Стари, който няколко десетилетия след неговата смърт вижда в Испания все още пресните следи от делата му и който мрази до смърт финикийците, възкликва, че никой цар не заслужава да бъде споменат по достойнство редом с Хамилкар Барка.

Имаме сравнително добра представа какво е постигнал Хамилкар като военачалник и държавник в последните девет години от живота си (236-228), до момента, в който намира смъртта си в разцвета на силите си, сражаващ се храбро на бойното поле, подобно на Шарнхорст*, тъкмо когато неговите планове започват да узряват. През следващите осем години (227-220) наследникът на длъжността и замислите му и съпруг на дъщеря му Хасдрубал продължава започнатото дело, както му е завещал големият пълководец. Вместо малкия търговски склад, притежаван дотогава от Картаген на испанското крайбрежие и смятан за придатък към Либия, и правото да защитава Гадес, благодарение на военното изкуство на Хамилкар, в Испания се създава ново картагенско царство, укрепено от държавническата ловкост на Хасдрубал. Най-красивите испански земи по южното и източното крайбрежие стават финикийски провинции, там са основани нови градове, сред които първо място заема построеният от Хасдрубал в единственото добро пристанище на южното крайбрежие испански Картаген (Картагена) с великолепен „царски замък". Земеделието процъфтява, а още по-добре се развива рударството в откритите по щастлива случайност сребърни мини край Картагена, които столетие по-късно ще носят годишно над 2 1/2 милиона талера (36 милиона сестерции) доход. Повечето общини чак до бреговете на Ебро стават зависими от Картаген и му плащат натурален данък: Хасдрубал умее по всякакъв начин да печели местните владетели за картагенските интереси, дори чрез дипломатически женитби. По този начин Картаген получава богат източник на суровини за своята търговия и производство, а завзетите провинции не само изхранват войската, но и остава излишък, който отчасти се изпраща в родината, отчасти се трупа като запаси. Едновременно с това провинцията образува и обучава армията. В принадлежащите на Картаген области редовно се провеждат полеви учения: военнопленниците се разпределят в картагенските корпуси: от зависимите общини приииждат неограничен брой подкрепления и наемници. В дългия военен живот войникът намира в лагера

---

* *Герхард Шарнхорст (1755-1813) — пруски генерал и военен теоретик. — Бел. прев.*

своята втора родина, а на мястото на патриотизма идват бойното знаме и възторжената преданост към великия водач: благодарение на постоянните войни с храбрите ибери и келти превъзходната нумидийска конница се допълва с добре действаща пехота.

От Картаген не се месят в делата на Барките. Тъй като на гражданството не са наложени постоянни повинности, а и поради това, че търговията с Испания възвръща загубеното в Сицилия и Сардиния, испанската война и испанската войска със своите блестящи победи и важни успехи добиват такава популярност, че става възможно в кризисни моменти, като например след гибелта на Хамилкар, в Испания да бъдат изпратени значителни африкански подразделения, а управляващата партия е принудена да мълчи или се задоволява да мърмори недоволно по адрес на офицерите демагози и тълпата само в тесен кръг и пред приятелите от Рим.

В Рим също не предприемат нищо сериозно, за да променят в решителна степен испанските дела. Първата и най-важна причина за бездействието на римляните е без съмнение непознаването на условията в отдалечения от тях полуостров. Вероятно това е и основната причина, накарала Хамилкар да избере Испания, а не Африка за осъществяването на своите планове. Наистина нито обясненията, които картагенските пълководци дават на упълномощените римски комисари, изпратени да се осведомят на място за положението, нито уверенията, че всичко това се върши с единствената цел да бъдат платени навреме на римляните военните контрибуции, не могат да бъдат приети с доверие от сената; но в Рим виждат само непосредствената цел от плановете на Хамилкар: да се потърси в Испания обезщетение за данъците и търговията на загубените острови, докато евентуалната военна агресия, особено нахлуване в Италия откъм Испания, се счита за абсолютно невъзможна. За това свидетелстват изрично както запазените исторически източници, така и цялостното положение на нещата. Сред управляващата партия на мира в Картаген има и по-прозорливи хора, и това се разбира от само себе си; но колкото и прозорливи да са, едва ли са били склонни да осведомят своите римски приятели за надигащата се буря, която висшата картагенска администрация отдавна не е в състояние да предотврати, по този начин те само биха ускорили развоя на кризата, вместо да я избегнат; и ако това все пак би се случило, Рим с основание би приел това партийно доносничество изключително предпазливо. Разбира се, невероятно бързото и мащабно разширение на картагенското господство в Испания постепенно събужда вниманието и загрижеността на римляните и през последните години преди избухването на войната те се опитват да го ограничат. Около 226 г., подтикнати от спомена за елинския си произход, те сключват съюз с двата гръцки или полугръцки града на изток-

ното испанско крайбрежие — Закинт или Сагунт (Мурвиедро, недалеч от Валенсия) и Емпориа (Ампуриас). Когато уведомяват за това картагенския военачалник Хасдрубал, те му посочват за граница Ебро, която той обещава да не престъпва. Това няма за цел да прегради пътя за евентуално нахлуване в Италия по суша — никой договор не може да възпре военачалника, предприел тази стъпка, — а отчасти да се ограничи материалното могъщество на испански Картаген, което започва да става опасно, отчасти за да се изгради сигурна опора в свободните общини между Ебро и Пиренеите, които Рим взема под своя закрила, в случай, че се появи необходимост от десант или война в Испания.

За предстоящата война с Картаген, която е неизбежна според римския сенат, испанските събития едва ли биха могли да означават по-голямо неудобство от изпращането на няколко легиона в Испания. Освен това се знае, че врагът разполага с повече пари и войници, отколкото преди да завладее Испания. Въпреки това е решено, както доказва военният план от 218 г., а и не би могло да бъде другояче, следващата война да започне в Африка и да завърши пак там, като едновременно с това се реши и съдбата на Испания. Римляните не бързат и по други съображения: обявяването на война би прекратило получаването на картагенските военни контрибуции; смъртта на Хамилкар, след която и приятелите, и враговете предполагат, че проектите му умират заедно с него. Но в следващите години сенатът започва да разбира, че е неблагоразумно да се бави с подновяването на войната, воден от желанието първо да се справи с галите в долината на По, тъй като те, заплашени от унищожение, биха се възползвали от всяко по-сериозно сражение, предприето от Рим, за да примамят наново в Италия отвъдалпийските племена и да подновят все още твърде опасните походи на келтите. Разбира се, римляните не се съобразяват нито с картагенската партия на мира, нито със съществуващите договори и ако поискат война, могат да намерят добър повод в разприте около Испания. Следователно поведението на Рим е обяснимо, но също така не може да се отрече, че при тогавашното положение римският сенат действа недалновидно и вяло — грешки, които изглеждат още по-непростими по отношение на галските дела. Навсякъде римската политика се характеризира повече с твърдост, лукавост и последователност, отколкото с широта на възгледите и бързина на действията, поради което враговете на Рим от Пир до Митридат често вземат връх.

Така щастието освещава гениалния замисъл на Хамилкар. Средствата за войната са осигурени, подготвена е силна, привикнала да се сражава и да побеждава войска, хазната се пълни постоянно, но липсва водач, който да намери подходящия момент и подходящата посока. Човекът, чийто ум и сърце са прокарали пътя към спасението на

един отчаян народ в безнадеждно положение, вече го няма, за да тръгне по него. Дали неговият приемник Хасдрубал не осъществява нападението, защото му се струва, че не е назрял моментът, или е повече държавник, отколкото военачалник и не се чувства способен да го оглави, това не можем да преценим. Когато в началото на 220 г. той пада от ръката на убиец, картагенските офицери от испанската армия избират на негово място най-големия син на Хамилкар — Ханибал. Ханибал е млад мъж, роден през 249 г., т.е. по онова време е на двадесет и осем години, но вече е преживял много. В първите си спомени той вижда своя баща да се сражава и да побеждава в далечното Еиркте; свидетел е на сключването на мира с Катул, на горчивото завръщане в родината на непобедения пълководец, на ужасите на либийската война. Още като момче той следва баща си във военния лагер и скоро се отличава с изключителните си качества. Жилавото, здраво тяло прави от Ханибал превъзходен бегач и фехтовач, както и дързък, вихрен ездач; липсата на време за сън не го плаши, научен е да се наслаждава на храната по войнишки, но издържа и на глад. Въпреки че младостта му е преминала във военния лагер, той е образован като всички знатни финикийци от онова време, вече като военачалник той толкова напредва с гръцкия под ръководството на своя верен Сосил от Спарта, че може да съставя сам държавни документи на този език. Когато пораства, той встъпва във войската на баща си и е редом с него в битките до последния му дъх. По-късно командва конницата като помощник на съпруга на сестра си Хасдрубал и се отличава както с блестящата си смелост, така и с таланта си на военачалник. Сега този изпитан млад генерал е поставен начело на войската с гласовете на своите другари, за да изпълни това, за което са живели и загинали баща му и зет му. Той приема това наследство и доказва, че е достоен за него.

Съвременниците му са се опитвали всячески да го очернят: според римляните той е жестокосърдечен, а според картагенците — користолюбив; наистина той мрази така, както само на изток разбират омразата. Макар че неговата история е писана от гнева, завистта и злобата, те не могат да опетнят чистата и благородна личност. Като се отхвърлят нелепите измислици, които се изключват взаимно, както и това, което се върши от негово име по вина на подчинените му, в източниците за него няма нищо, противоречащо на тогавашните взаимоотношения и международното право; затова всички свидетелства са единодушни, че едва ли друг като него съчетава в себе си благоразумие и страст, презпазливост и енергичност. Присъщо му е изобретателното коварство, което е една от основните черти на финикийския характер; за да постигне целта си, той избира своеобразни и неподозирани пътища, засадите и военните хитрости са обичайни за него, а характера

на противника изучава с безпримерно усърдие. Агентите му са навсякъде — той държи да бъде осведомен за плановете на врага и има постоянни шпиони дори в Рим; самият той често излиза предрешен или с фалшива коса да разузнава преди важно сражение. За неговия гений на стратег свидетелства всяка страница на историята от онова време, не по-малко ценена е и държавническата му дарба, която се проявява след сключването на мира с Рим в реформата на картагенската конституция и в изключителното влияние, с което той, един пришълец и странник, се е ползвал сред правителствата на източните държави. Каква власт е имал над хората доказва несравнимото му влияние върху пъстрата и многонационална войска, която и в най-тежките времена не се е бунтувала срещу него. Той е велик мъж: където и да се появи, погледите се насочват към него.

Ханибал решава да започне войната веднага щом е назначен за главнокомандващ (пролетта на 220 г.). Тъй като в страната на келтите още цари брожение, а войната между Рим и Македония е неизбежна, той има достатъчно причини да удари незабавно и да изнесе войната там, където му харесва, преди римляните да я започнат по начин, удобен за тях — с десант в Африка. Войската му е готова за поход, хазната му се напълва с няколко набега за плячка и само картагенското правителство не проявява особено желание да обяви война на Рим. Да замени Хасдрубал като народен водач в Картаген е по-трудно за него, отколкото да заеме мястото на пълководеца Хасдрубал в Испания: сега партията на мира има надмощие у дома и преследва войнолюбците с политически процеси. След като години наред са ограничавали плановете на Хамилкар и са намирали недостатъци в тях, сега те изобщо нямат намерение да оставят непознатия млад мъж, командващ в Испания, да упражнява младежкия си патриотизъм за сметка на държавата; а Ханибал не се решава да обяви сам войната в открито непокорство пред легитимната власт; затова се опитва да подтикне сагунтините да нарушат мира, но те се ограничават с оплакване в Рим. Когато от Рим пристига комисия, той се опитва с рязкото си поведение да ги принуди да обявят война, но комисарите разбират как стоят нещата: те премълчават в Испания, но изпращат оплакване в Картаген, а у дома си известяват, че Ханибал е готов за бой и войната е неизбежна. Така минава времето: пристига известие за смъртта на Антигон Досон*, починал внезапно почти едновременно с Хасдрубал; на територията на италийските келти римляните с удвоена бързина и енергия строят крепости; те възнамеряват да потушат надигащото се въстание в Илирия в началото на идната година. Всеки ден е скъп и Ханибал взема решение. Съобщава накратко в Картаген, че сагунтините при-

---

* *Цар на Македония (227-221 г. пр. Хр.). — Бел. ред.*

теснят картагенски поданици, а именно торболетите, и той трябва да ги накаже; после, без да дочака отговор, започва обсада на съюзения с Рим град през пролетта на 219 г., което означава война срещу римляните.

За това какво мислят и обсъждат в Картаген, можем да си съставим известна представа от впечатлението, което предизвиква в определени кръгове капитулацията на Йорк. Всички „видни мъже", както се съобщава, не одобряват станалото „без нареждане" нападение, говори се за порицание, дори за предаване на римляните на дръзкия главнокомандващ. Дали обаче картагенското правителство се бои от войската и тълпата повече, отколкото от римляните, дали съзнава невъзможността да се върне назад направената вече крачка, дали просто поради нерешителността си то е неспособно за по-енергични мерки — в крайна сметка е решено да не се предприема нищо, да не се води войната, но и да не се пречи на продължаването ѝ. Сагунт се защитава така, както само испанските градове умеят да се защитават; ако римляните бяха проявили поне малка част от енергията на съюзниците си и не бяха губили време за борба с илирийските пирати по време на осеммесечната обсада на Сагунт, войната може би щеше да има друга развръзка. Тогава те, господарите на морето и на най-добрите пристанища, биха си спестили позора на обещаната, но неосъществена защита. Докато те се бавят, градът е превзет. Когато картагенците получават изпратената от Ханибал военна плячка, мнозина от тях за първи път усещат прилив на патриотизъм, а подялбата на плячката отрязва всякаква възможност за помирение с Рим. След разрушаването на Сагунт една римска мисия пристига в Картаген с искане да ѝ бъдат предадени военачалниците и намиращите се в лагера герусиасти (старейшини). Римският оратор прекъсва опитите за оправдание и по този начин слага край на дискусията, загръща се в тогата си и заявява, че в диплите ѝ носи мир и война и съветът трябва да избира. Герусиастите се съвземат и отговарят, че този избор се предоставя на римляните: ако те предложат война, тя ще бъде приета (пролетта на 218 г.).

Ханибал, загубил цяла година поради упоритата съпротива на сагунтците, за зимата на 219/218 г. се връща както обикновено в Картагена, за да се подготви и за новото нападение, и за защитата на Испания и Африка: той е главнокомандващ и на двете области, подобно на баща си и зет си, затова има и задължението да подготви сигурността на родината. Общата численост на въоръжените сили възлиза на около 120 000 пехотинци, 16 000 конници, 58 слона, 32 въоръжени и 18 невъоръжени петпалубни кораба освен намиращите се в столицата слонове и кораби. В тази картагенска войска няма наемници с изключение на няколкото лигурийци в лекоподвижните подразделения. Тя е съставена от финикийски ескадрони и най-вече от призовани на во-

енна служба картагенски поданици — либийци и испанци. За да си осигури верността им, познаващият човешката психология военачалник подхожда диференцирано: на испанците в знак на доверие дава отпуск през цялата зима, а на либийците под клетвена декларация обещава картагенско гражданство, ако се върнат като победители в Африка. Впрочем само част от войската е предназначена за италийската експедиция. Около 20 000 души се връщат в Африка: по-малката част остава в столицата и на същинската финикийска територия, а поголямата се насочва към западните покрайнини на Африка. За защита на Испания остават 12 000 пехотинци заедно с 2500 конници и почти половината от слоновете, както и местната флота. Тук главното командване и управлението поема по-младият брат на Ханибал — Хасдрубал. В самата картагенска област войската е била сравнително малко, тъй като при необходимост столицата би предоставила достатъчно подкрепления. В Испания, където нови наемници се набират лесно, засега е достатъчен скромен брой пехотинци, докато в същото време там остава значителна част от африканската конница и слоновете. Основното внимание е пренасочено към връзките между Африка и Испания, затова флотата остава в Испания, а защитата на Западна Африка е поверена на силен военен отряд. За да гарантира преданността на войските, сред които има и заложници на испанските общини от крепостта Сагунт, Ханибал подхожда по друг начин: праща войниците да служат извън родните си места, като източноафриканското опълчение отива предимно в Испания, испанското — в Западна Африка, а западноафриканското е изпратено в Картаген. Така защитата е достатъчно добре подсигурена.

Що се отнася до нападението, от Картаген отплава ескадра от 20 петпалубни кораба с по 1000 войници на борда към италийското западно крайбрежие, за да го опустоши, втора ескадра от 25 платнохода потегля с намерението да се установи отново в Лилибей. Ханибал смята, че правителството няма да се възпротиви на тези незначителни по мащабите си операции. Сам той решава да влезе в Италия с основната част от своята армия, както без съмнение това е залегнало още в първоначалния план на Хамилкар. Решително настъпление срещу Рим е възможно само в Италия, както настъпление срещу Картаген е възможно само в Либия. Както е сигурно, че Рим започва своя следващ решителен поход в Африка, така е сигурно, че Картаген не би трябвало да се отклонява с второстепенни операции, като например в Сицилия, или пък да се ограничава с отбрана — пораженията във всички случаи ще бъдат еднакво гибелни, но победата няма да донесе едни и същи плодове. Ала как би могла да бъде нападната Италия? До полуострова може да се стигне по вода или по суша, но ако походът не е само съмнителна авантюра, а военна експедиция със страте-

гическа цел, картагенците имат нужда от по-близка оперативна база, отколкото са Испания или Африка. Ханибал не може да разчита на флота или на пристанищна крепост, тъй като по това време Рим владее морето. Едва ли може да намери стабилна опорна точка и на територията на италийската федерация. В недалечното минало тази федерация е удържала, въпреки елинските си симпатии, удара на Пир. Едва ли би могло да се очаква, че сега ще се разпадне при появата на финикийския пълководец. Без съмнение нашествениците ще бъдат притиснати между римската мрежа от крепости и здраво сплотената съюзна общност. Само страната на лигурите и страната на келтите биха могли да бъдат за Ханибал това, което е била за Наполеон Полша при неговия твърде сходен руски военен поход. Тези племена продължават да се борят за своята независимост, чужди са на италийците и се опасяват за своето съществуване, защото тъкмо по това време римляните ги обкръжават с пръстен от крепости и пътища. В лицето на финикийската войска, в чиито редици се бият много испански келти, те би трябвало да видят своята спасителка и с готовност да ѝ служат като първа опора, доставчик на храни и войници. Вече са подписани официални договори с боите и инсубрите, според които те се задължават да изпратят на картагенската войска водачи, да им издействат добър прием при своите сънародници, да им осигуряват провизии по пътя и да се надигнат срещу римляните, когато картагенската войска стъпи на италийска земя. От тази област връзките най-после водят на Изток.

С победата си над Селазия Македония е заздравила отново своето господство в Пелопонес, което обтяга отношенията с Рим; Деметрий от Фарос, който е сменил римския съюз с македонския и е изгонен от римляните, живее като беглец в македонския двор, който отказва да го предаде на римляните. Ако изобщо е възможно войските от бреговете на Гуадалквивир и Карасу да се съединят някъде срещу общия враг, това може да стане само на бреговете на По. Всичко ще се реши в Северна Италия. По това, че през 230 г. римляните с крайно удивление срещат картагенския разузнавателен патрул в Лигурия, става ясно, че натам са били насочени погледите на бащата. Не е ясно защо Ханибал предпочита пътя по суша пред пътя по вода: нито морското господство на римляните, нито съюзът им с Масалия не са непреодолима пречка за десанта в Генуа и следващите събития го доказват. Не разполагаме с достатъчно факти, с чиято помощ бихме стигнали до задоволително заключение, а не бива да ги допълваме с необосновани предположения. Ханибал трябва да избира между две злини. Вместо да се впусне в непознатите му и по-трудно предвидими повратности на плаването по море и морската война, той намира за по-благоразумно да приеме сериозните обещания на боите и инсубрите, още повече,

че и дебаркиралата в Генуа войска ще трябва да премине през планините. Ханибал едва ли би могъл да знае колко по-лесни са за преминаване Апенините при Генуа в сравнение с основната верига на Алпите. Пътят, който поема, е прастарият келтски коридор, откъдето далеч по-многобройни орди са прекосявали Алпите; съюзникът и спасителят на келтския народ с присъщата си дързост тръгва по него. Така с началото на хубавото време Ханибал обединява в Картагена предназначените за голямата армия военни части: това са 90 000 души пехота и 12 000 конница, две трети от които са африканци и една трета испанци; 37-те слона са предназначени повече да внушават страх сред галите, отколкото за сериозни военни цели. Пехотата на Ханибал не е като водената от Ксантип, принудена да настъпва зад прикритието на слоновете, а пълководецът е достатъчно благоразумен, за да използва пестеливо и предпазливо това оръжие с две остриета, което може да предизвика както поражение на неприятелската войска, така често и на собствената. С тази войска Ханибал настъпва през пролетта на 218 г. от Картагена към Ебро. Той уведомява войниците си за взетите мерки, а именно за установените с келтите връзки, за средствата и целта на похода така, че и най-обикновените наемници, развили своите военни инстинкти по време на многобройните битки, чувстват ясната мисъл и сигурната ръка на своя водач и с пълно доверие го следват в неизвестността. Пламенната реч, в която той излага пред тях положението в отечеството и исканията на римляните, неизбежното поробване на скъпата родина, наглите настоявания да бъдат предадени любимият военачалник и щабът му, всичко това разпалва съзнанието на войниците и гражданството.

Римската държава е устроена така, че да защитава консервативните и благоразумни аристократи. Те знаят какво искат, но не винаги имат време, за да сторят необходимото. Отдавна биха могли да станат господари на алпийските проходи и да се справят с келтите; но келтите са все така страшни и проходите са отворени. Биха могли да живеят в дружески отношения с Картаген, спазвайки честно мира от 241 г. или, ако пожелаят, лесно да го подчинят на волята си. Мирният договор фактически е бил нарушен със завземането на Сардиния, а римляните не пречат на Картаген да се съвземе необезпокояван цели двадесет години. Да се задържи мирът с Македония не е трудно; но това не е направено заради дребна печалба. Очевидна е липсата на държавник, който да насочи междудържавните отношения към една обща цел; всичко, което се върши, е или твърде малко, или твърде много. Сега започва война и на врага е дадена възможност да определи кога и къде да се проведе тя. Въпреки ясното съзнание за своето военно превъзходство римляните нямат представа за целта и посоката на военните действия. Те разполагат с над половин милион годни войници,

само римската конница е по-слаба и относително по-малобройна от картагенската, която е около една десета, срещу около една осма за римската, от общия брой на изведените военни части. На римската флота, състояща се от 220 петпалубни кораба, която тъкмо се връща от Адриатическо в Тиренско море, не може да се противопостави никоя флота на страните, въвлечени в тази война. Естественото и правилно използване на това изразително превъзходство се определя от само себе си. Отдавна се е създало убеждението, че войната трябва да започне с десант в Африка. Последвалият обрат на събитията принуждава римляните да включат във военния си план едновременен десант в Испания, за да не срещнат испанската армия пред стените на Картаген. Според този план, когато войната с Картаген става факт с нападението на Ханибал срещу Сагунт (началото на 219 г.), незабавно е трябвало да се изпрати римска войска в Испания преди падането на града, но пълководците не се вслушват в интересите на държавата и в повелята на честта.

Осем месеца Сагунт се държи напразно, дори когато градът е превзет, Рим още не е подготвен за десант в Испания. В това време областта между Ебро и Пиренеите е все още свободна, а народностите, които живеят там, са не само естествени съюзници на римляните, но и подобно на сагунтините са получили щедри обещания от римските пратеници за незабавна помощ. От Италия до Каталония с кораб се достига също така бързо, както от Картагена по суша; ако след официалното обявяване на войната римляните бяха тръгнали като финикийците през април, Ханибал щеше да срещне римските легиони на линията на река Ебро.

Без съмнение, тъй като по-голямата част от войската и флотата е била предназначена за похода в Африка, при Ебро е изпратен вторият консул Публий Корнелий Сципион. Той обаче се забавя, а когато край По избухва въстание, изпраща срещу бунтовниците готовата да се натовари на корабите войска и събира нови легиони за испанската експедиция. Макар че Ханибал среща силна съпротива при Ебро, тя е само от страна на местните жители. При създадените обстоятелства за него времето е по-скъпо от кръвта на хората му и той се справя със съпротивата за няколко месеца, като жертва около четвърт от своята армия, но достига линията на Пиренеите. Забавянето на консула повторно е оставило беззащитни испанските съюзници на Рим и това е могло да се предвиди също толкова лесно, колкото и да се избегне забавянето. Вероятно походът в Италия, за който през пролетта на 218 г. в Рим дори и не подозират, би могъл да бъде предотвратен чрез навременното появяване на римляните в Испания. Ханибал не е имал намерение да изостави испанското си „царство", за да се втурне отчаяно към Италия. Времето, което е употребил за щурмуването на Са-

гунт и покоряването на Каталония, значителният корпус, който оставя за окупиране на новозавзетите области между Ебро и Пиренеите, достатъчно убедително доказват, че ако римската войска бе се опитала да оспори собствеността му върху Испания, Ханибал надали би се задоволил само с това да се измъкне от нея. Ако римляните бяха в състояние да забавят само с няколко седмици тръгването му от Испания, зимата щеше да затвори алпийските проходи, преди Ханибал да ги достигне, и тогава африканската експедиция щеше да потегли необезпокоявана към своята цел.

Когато стига до Пиренеите, Ханибал разпуска част от своите войници и ги изпраща в родината: тази мярка е обмислена предварително, за да покаже на войниците, че командващият е сигурен в успеха и да разсее опасението, че предприетото начинание е от онези, от които човек не се завръща. С войска от 50 000 пехотници и 9000 конници, съставена само от стари войници, планината е премината без затруднения и след това е поет крайбрежният път към Нарбон и Ним през келтската област, отворена отчасти от сключените по-рано споразумения, но и от картагенското злато и от оръжията. Едва когато тази войска в края на юли достига до Авиньон на река Рона, явно я очаква по-сериозна съпротива. Консулът Сципион, който по пътя към Испания е хвърлил котва в Масалия (към края на юни), научава, че е закъснял и че Ханибал е преминал не само Ебро, а и Пиренеите. След тази новина, която, изглежда, е отворила очите на римляните относно посоката и целта на Ханибал, консулът временно се отказва от испанската експедиция и решава да се свърже с местното келтско население, което се намира под влиянието на масалиотите, а с това и на римляните, и да поиска от келтите да посрещнат финикийците при Рона и да не ги допуснат да преминат през реката и да нахлуят в Италия. За щастие на Ханибал срещу мястото, на което той смята да премине, засега има само келтско опълчение, докато самият консул все още е в Масалия с войска от 22 000 пехотинци и 2000 конници, на четири дни път надолу по течението на реката. Куриерите на галското опълчение бързат да го известят. Ханибал трябва да прекара през буйната река и войската, и многобройната конница със слоновете пред очите на врага, преди да е пристигнал Сципион, а не разполага с нито една лодка. Веднага по негова заповед са изкупени без пазарлък всички лодки на многобройните ронски рибари в околността, а онова, което не достига, се попълва със салове, сковани от отсечени дървета. Така цялата многобройна армия е прехвърлена за един ден през реката. В същото време едно силно подразделение под ръководството на Ханон, сина на Бомилкар, се придвижва бързо срещу течението на реката и стига до незащитено място за преминаване, разположено на два дни път от Авиньон. Тук те преминават реката върху сковани набързо салове, за да могат, връщайки се надолу по течението, да изненадат в гръб гали-

те, които спират преминаването на основната войска. Едва на петия ден след пристигането при Рона и на третия ден след потеглянето на Ханон Ханибал вижда сигнални огньове на отсрещния бряг. Това е очакваният с нетърпение сигнал за преминаване. Галите, забелязали, че вражеската флота се готви да отплава, бързат да заемат позиции на брега, но в това време собственият им лагер избухва в пламъци. Изненадани и разделени, те не са в състояние нито да устоят на нападението, нито да попречат на преминаването и бързо се разбягват.

В това време Сципион свиква военния съвет в Масалия, за да се обсъди как най-добре да се заемат местата, където Рона може да бъде премината, и не му правят впечатление дори настойчивите молби за помощ на келтските водачи. Той не им вярва и се задоволява да изпрати слабо конно подразделение на разузнаване по левия бряг на Рона. То се натъква на цялата вражеска армия, преминала вече на отсрещния бряг, която в този момент е заета с прехвърлянето на изостаналите слонове. За да довърши разузнаването си, конницата на римляните влиза в сражение с няколко картагенски ескадрона, след което набързо се връща обратно, за да занесе вестта в главната квартира. Това е първото сражение между римляните и финикийците в тази война. Научавайки за станалото, Сципион се втурва презглава с всичките си военни части срещу Авиньон, но когато пристига там, вече е много късно: картагенската конница, оставена да прикрива преминаването на слоновете, е потеглила още преди три дни. Не му остава нищо друго, освен да поеме пътя към Масалия с изморените си войници и да се подиграва на „подлото бягство“ на пуните. Така за трети път от чисто нехайство са пожертвани съюзниците и е загубена важна защитна линия. И докато след тази първа грешка от погрешното бавене се преминава към погрешно бързане и без изгледи за успех се прави нещо, което със сигурност е трябвало да бъде свършено преди няколко дни, римляните са пропуснали възможността да поправят грешката. След като Ханибал е от тази страна на Рона в държавата на келтите, вече никой не може да му попречи да стигне до Алпите. Ако още след първото получено сведение Сципион се беше насочил с цялата си армия към Италия — за седем дни би могъл да стигне през Генуа до По — и беше обединил в своя корпус слабите подразделения в долината на По, той щеше поне там да подготви на врага опасно посрещане. Ала той само губи скъпоценно време с похода към Авиньон и става ясно, че този иначе даровит мъж е лишен или от политическа смелост, или от военна проницателност и решителност да промени предназначението на водения от него корпус в зависимост от обстоятелствата. Той изпраща по-голямата част от армията в Испания под ръководството на своя брат Гней, а сам се отправя обратно към Пиза с малобройна войска.

След преминаването на Рона Ханибал свиква общо събрание на

войската, за да изложи целта на похода, и дава възможност на пристигналия от долината на По келтски старейшина Магил да говори пред войниците с преводач. След това продължава необезпокояван към алпийските проходи. При избора на път той не може да си позволи нито да предпочете по-краткия, нито да се съобрази с настроението на местните жители, защото не бива да губи време нито с обиколни пътища, нито в безполезни битки. Той трябва да избере път, подходящ за обоза, за силната конница и за слоновете, по който войската може да си набавя средства за съществуване, било то доброволно или насила. За войска, състояща се въпреки големите загуби от близо 50 000 души, хранителните продукти, носени от товарните животни, биха стигнали само за няколко дни.

В старо време от Галия за Италия са водели три значими във военно отношение пътя. Ханибал не тръгва по крайбрежието не защото този път е затворен от римляните, а защото би го отклонил от целта. Другите два са проходът през котските Алпи (Mont Genèvre) в страната на таврините (през Суза или Фенестрела към Турин) и през Грайските Алпи (Малкия Сен Бернар) в страната на саласите (за Аоста и Иврея). Първият път е най-кратък, но от мястото, където той напуска долината на Рона, се минава през непроходимите и неплодородни долини на Драк, на Романш и на горното течение на Дюранс, през трудни и бедни планински местности и са необходими поне седем или осем дни поход през планината; първият военен коридор тук е прокаран от Помпей, за да установи по-кратка връзка между галските провинции отвъд и отсам Алпите. Пътят през Малкия Сен Бернар е малко по-дълъг, но след като премине първата алпийска стена източно от долината на Рона, той върви по долината на горен Изер, простираща се от Гренобъл през Шамбери точно до подножието на Малкия Сен Бернар, т.е. до веригата на високите Алпи. Това е най-широката, най-плодородната и най-населената от всички алпийски долини, а пътят през Малкия Сен Бернар, макар да не е сред най-ниските естествени проходи през Алпите, е най-удобният. Там не е прокаран изкуствен път, но през 1815 г. оттам преминава през Алпите австрийски корпус с артилерия. Този път, който минава само през две планински била, още от най-далечно време е бил военен коридор между келтската и италийската земя. Затова картагенската армия няма избор: щастливо стечение на обстоятелствата, но не решаващ мотив за Ханибал е, че съюзените с него келтски племена в Италия живеят близо до Малкия Сен Бернар, докато пътят през Мон Жьоневр би го отвел първо в страната на туринитe, които открай време враждуват с инсубрите. Така картагенската войска потегля срещу течението на Рона към долината на горен Изер, през „острова на алоброгите", по богатата и по онова време вече гъсто населена низина, граничеща на север и запад с

Рона, на юг с Изер и на изток с Алпите, а не, както може да се предполага, по левия бряг на Изер, от Валенсия към Гренобъл. Причината е, че съседният път води през непроходима и бедна планинска местност, докато „островът“ е изключително плодороден и само едно стръмно било ги дели от горната долина на Изер. Походът по Рона и пресичането на „острова“ до подножието на Алпите е извършен за шестнадесет дни. Той създава незначителни трудности, а и Ханибал съумява да използва избухналата между двама алоброгски старейшини свада, подкрепяйки по-влиятелния от тях, който не само съпровожда картагенците през цялата долина, но и попълва техните запаси и снабдява войниците с оръжие, облекло и обувки. Само при преминаването на първата алпийска верига, която се въздига стръмна и отвесна като стена и през която води една-единствена пътека (над Мон дьо Ша при селището Шьовелю), походът едва не се проваля, тъй като алоброгското население го е окупирало.

Ханибал научава за това достатъчно рано, за да избегне нападението, и организира лагер в подножието, докато след залез слънце келтите се разпръсват по къщите на съседния град, след което превзема прохода през нощта. Така височината е покорена, но по изключително стръмния път надолу към езерото Бурже катърите и конете се плъзгат и падат. Нападенията, които келтите предприемат срещу преминаващата армия, нямат особен ефект, но създават суматоха в редиците ѝ. Когато Ханибал се спуска със своите подразделения върху алоброгите, той без особени усилия ги прогонва надолу по склона, като им нанася големи загуби, но объркването, особено в обоза, се засилва още повече от шума на сражението. След като влиза със значителни загуби в низината, Ханибал напада веднага първия срещнат град, за да усмири варварите, да ги сплаши и същевременно да попълни загубите от товарни животни и коне, доколкото това е възможно. След еднодневна почивка в очарователната долина на Шамбери армията продължава своя поход нагоре срещу течението на Изер, без да страда от лишения в тази широка и богата земя. Едва когато на четвъртия ден войските навлизат в областта на цевтроните (днешна Тарантес), където долината постепенно се стеснява, войската трябва отново да се придвижва предпазливо. Цевтроните посрещат картагенците на границата на своите владения (недалеч от Конфланс) с клонки и венци, с водачи и заложници, предлагат добитък за клане и областта е премината така, както се преминава през приятелска страна. Ала когато подразделенията стигат непосредствено до подножието на Алпите, където пътят свива встрани от Изер и през труднопроходимото дефиле на потока Рекл се изкачва към върха Сен Бернар, опълчението на цевтроните излиза в гърба на армията, после отляво и отдясно по планините, затварящи прохода, с надеждата да отреже обоза

и товара. Ханибал, чието безпогрешно чувство е доловило в сърдечното посрещане на цевтроните желанието да предпазят владенията си и в същото време да добият богата плячка, изпраща напред обоза и конницата в очакване на подобно нападение, а сам прикрива преминаването начело на цялата си пехота. По този начин намерението на врага е осуетено, макар че пълководецът няма възможност да попречи на нападащите от планинските склонове цевтрони да вървят след пехотата, да замерват войниците или да търкалят надолу тежки камъни, като му причиняват значителни загуби. На „белия камък" (и днес известен като la roche blanche), възвишение в подножието на Сен Бернар със самотно стърчаща варовикова скала на пътя към върха, Ханибал отсяда със своята пехота, за да прикрива изтеглянето на бавно катерещите се коне и товарни животни, продължило цяла нощ. На следващия ден, сред непрекъснати кръвопролитни сражения, той достига най-високата точка на прохода. На добре защитеното планинско плато, заемащо две и половина мили, в средата на което има малко езеро — изворът на Дория, Ханибал оставя армията да почине. Войниците са обезкуражени.

Все по-трудните пътища, привършващите запаси, походът през дефилето под непрекъснатите нападения на недостижимия враг, определите редици, безнадеждното състояние на откъснатите от частта си войници и на ранените, целта, която изглежда химера на всички освен на водача и неговите приближени — всичко това въздейства дори и върху африканските и испанските ветерани. В същото време военачалникът не губи увереност в успеха на начинанието; многобройните изостанали от войската пехотинци пристигат отново в лагера, приятелски настроените гали вече са близо, вододелът е достигнат и пред очите на войниците се открива радостната гледка на спускащата се надолу пътека. След кратка почивка войската се подготвя със свежа бодрост за последното и най-тежко изпитание — слизането. Враговете са престанали да я безпокоят, но напредналият сезон — вече е началото на септември — заменя по пътя надолу несгодите, които на изкачване е понасяла от местните племена. По стръмния и хлъзгав планински склон по течението на Дория, където наскоро навалелият сняг е затрупал пътеките и ги е направил непроходими, се губят и се пързалят хора и животни и падат в пропастите. Към края на първия ден от слизането армията стига до дълга около двеста стъпки отсечка от пътя, върху която от отвесните скали на Крамон постоянно се свличат лавини и където при студени лета снегът се задържа през цялата година. Пехотата преминава, но конете и слоновете не са в състояние да прекосят гладките ледени маси, върху които има само тънка покривка пресен сняг. Пълководецът се установява с щаба, конницата и слоновете в горната страна на трудното място. На следващия

ден конниците усилено прокарват път с траншеи за конете и товарните животни, но едва след тридневен труд при непрекъснати смени почти умиращите от глад слонове са преведени от другата страна. Така след четиридневен престой армията се събира отново и след още три дни поход през все по-разширяващата се плодородна долина на Дория, чиито жители, клиенти на инсубрите-саласи, приветстват картагенците като свои съюзници и освободители, армията достига към средата на септември равнината на Иврея, където изтощените войници са разквартирувани по селата, за да се възстановят с добра храна и четиринадесетдневен отдих след преживените нечувани лишения. Ако римляните имаха един корпус от 30 000 отпочинали и боеспособни воини край Турин, а те биха могли да го съберат, и бяха провокирали веднага неприятеля за сражение, великият план на Ханибал вероятно щеше да се провали. За негово щастие обаче те отново са там, където не е нужно, и никой не смущава тъй необходимия покой на картагенците.

Целта е постигната, но с цената на големи жертви. От 50 000 пехотинци и 9000 кавалеристи, все стари войници, които наброява армията след преминаването на Пиренеите, повече от половината загиват в сраженията, походите и при преминаването на реките. Според самия Ханибал са му останали не повече от 20 000 души пехота, от тях три пети либийци и две пети испанци, и 6000 конници, част от които вече не са боеспособни. Относително ограничените загуби в конницата говорят както за великолепните качества на нумидийската кавалерия, така и за щадящата предпазливост, с която пълководецът използва тази елитна част. Походът от 526 мили или около 33 умерени дневни прехода завършва без кой знае какви сериозни препятствия само благодарение на непредвидими щастливи обстоятелства и още по-непредвидими грешки на врага. Въпреки това този поход е струвал не само много жертви, а така е изтощил и разложил армията, че тя се нуждае от дълга почивка, за да стане отново боеспособна. Следователно тази военна операция има съмнителна стойност и с право си задаваме въпроса дали самият Ханибал я е смятал за успешна. Това не ни дава право необмислено да корим пълководеца: ние забелязваме недостатъците на следвания от него план на военни действия, но не можем да преценим доколко Ханибал е бил в състояние да ги предвиди, след като пътят му минава през непозната варварска страна и дали другият план, да се мине например по крайбрежието или войската да се натовари на кораби в Картагена или Картаген, би го изложил на по-малки опасности. Предвидливото и майсторско изпълнение на плана във всички подробности е при всички случаи достойно за възхищение и което е най-важно — било с повече благосклонност на съдбата, било с повече стратегическо изкуство заветната идея на Хамилкар да под-

нови борбата с Рим в Италия се осъществява на дело. Неговият дух диктува похода; и както задачите на Щайн и Шарнхорст са по-тежки и значителни от тези на Йорк и Блюхер, така и вернията усет за историческа памет винаги се отнася към последната брънка в дългата верига подготвителни военни действия, към преминаването на Алпите, с по-голямо възхищение, отколкото към битките при Тразименското езеро и в долината на Кана.

Глава IX

ВОЙНАТА НА ХАНИБАЛ ДО БИТКАТА ПРИ КАНА

Появата на картагенската армия от тази страна на Алпите отведнъж променя положението и римският военен план се проваля. Едната от двете римски армии вече е направила десант в Испания и е влязла там в сражение с противника; връщането ѝ обратно вече е невъзможно. Втората, предназначена за експедиция в Африка, командвана от консула Тиберий Семпроний, за щастие все още се намира в Сицилия; така за първи път римската колебливост се оказва полезна. Първата от двете картагенски морски ескадри, които трябва да отплават за Италия и Сицилия, е частично унищожена от буря, а други от нейните кораби са разбити от сиракузката флота при Месана; втората ескадра е направила неуспешен опит да превземе чрез изненада Лилибей и претърпява поражение в морската битка пред пристанището на града. Въпреки това присъствието на вражеската ескадра в италийски води е толкова неудобно за римляните, че преди да тръгне за Африка, консулът решава да заеме малките острови около Сицилия и да прогони картагенската флота, която действа срещу Италия. Той прекарва лятото в обсада на Мелита и в търсене на противниковата ескадра, като предполага, че тя се намира край Липарските острови, докато тя е дебаркирала при Вибо (Монтелеоне) и опустошава бретийското крайбрежие; най-после консулът намира подходящо място за десант в Африка и тук го настига заповедта на сената да се върне възможно най-бързо да защитава родината. За щастие войската и флотата му са още в Лилибей. Всяка една от двете големи римски армии е равна по численост на армията на Ханибал, но те се намират далеч от долината

на По, където в никакъв случай не очакват вражеско нападение. Вярно е, че там има римска войска, тъй като келтите са се разбунтували още преди пристигането на картагенската армия. Основаването на двете римски крепости Плаценция и Кремона, с по 6000 колонисти всяка, и особено подготовката за изграждането на Мутина на територията на боите подтикват племето да въстане още през пролетта на 218 г., т.е. по-рано от уговореното с Ханибал време, а към този бунт веднага се присъединяват и инсубрите. Внезапно нападнати, заселилите се вече на теритоирята на Мутина колонисти се спасяват в града.

Преторът Луций Манлий, който е главнокомандващ в Аримин, бърза нататък с единствения си легион, за да освободи обсадените колонисти. Атакуван по време на преход в гориста местност и претърпял тежки загуби, не му остава нищо друго, освен да се укрепи на един хълм, обкръжен от боите, и да чака там, докато втори легион, изпратен от Рим начело с претора Луций Атилий, освободи войската и града и поне засега потуши галското въстание. Това прибързано въстание на боите забавя потеглянето на Сципион към Испания и в този смисъл подпомага плана на Ханибал, но, от друга страна, то е причина за присъствието на известно количество римски войски в крепостите по долината на По. Римският корпус, чиито силно пострадали легиони не наброяват и 20 000 войници, е насочил всичките си усилия да държи келтите в покорност и дори не помисля да заеме алпийските проходи. В Рим научават за заплахата оттам едва през август, когато консул Публий Сципион се завръща от Масалия в Италия без войската си, но не ѝ обръщат достатъчно внимание, тъй като са убедени, че смелото начинание на противника ще се разбие в Алпите. Затова и в решителния момент и на решаващото място няма дори римски предни постове, а Ханибал има достатъчно време да осигури на войската си почивка, да превземе след тридесетдневна обсада столицата на таврините, която му е затворила вратите си, и къде с убеждеине, къде със заплаха да се съюзи с лигурските и келтските общности по горното течение на По, преди още Сципион, който е поел командването в долината на По, да препречи пътя му. На Сципион се пада изключително трудната задача с една значително по-малобройна войска, в която особено слаба е конницата, да спре настъплението на превъзхождащата го вражеска армия и същевременно да потушава надигащите се тук и там келтски бунтове. Вероятно при Плаценция той преминава през По, след което тръгва срещу течението на реката, за да намери врага, докато Ханибал след превземането на Турин се движи по течението ѝ, за да даде възможност на боите и инсубрите да си отдъхнат. В долината между Тичино и Сезия, недалеч от Верчеле, римската конница, която заедно с леката пехота е излязла на бързо разузнаване, среща изпратената със същата цел финикийска кавале-

рия, при което и двете военни части са предвождани лично от своите военачалници. Сципион приема предложеното сражение въпреки превъзходството на врага, но неговата лека пехота, поставена пред фронта на конниците, е разкъсана от удара на неприятелската тежка кавалерия и докато тя напада римските конници, нумидийската лека кавалерия успява да изтласка настрана разбитите пехотни части, атакува римската конница по фланговете и в гръб. Тази атака решава битката. Загубите на римляните са значителни; самият консул, който поправя в ролята си на войник сторената грешка като пълководец, е опасно ранен. Той дължи спасението си на смелостта на своя седемнадесетгодишен син, който се хвърля смело в най-гъстите редици на противниковата пехота, принуждава ескадрона си да го последва и измъква баща си. Сципион, преценил в това сражение силите на противника, осъзнава грешката, която е извършил, като е разположил войската в долината и с гръб към реката и решава да се върне на десния бряг на По пред очите на неприятеля.

Когато пространството за водене на военни действия се стеснява, а илюзиите за римската непобедимост се изпаряват, Сципион мобилизира своя военен талант, който за момент е бил парализиран от безразсъдно смелия план на неговия млад противник. Докато Ханибал се готви за нова битка в долината, Сципион успява след енергична и сигурно изпълнена маневра да прехвърли армията на напуснатия ненавреме десен бряг на реката и да срути моста на По след нея, при което натовареното със задачата да прикрива разрушаването на моста отделение от 600 римски войници е отрязано от главната войска и пленено. Междувременно горното течение на реката се намира в ръцете на Ханибал и никой не може да му попречи да поведе войската си срещу течението, да премине реката по един понтонен мост и след няколко дни да пресрещне римската армия на десния бряг. Последната е заела позиция в долината пред Плаценция; но метежът на едно келтско отделение в римския лагер и разгарящите се наоколо нови бунтове на галите принуждават консула да се оттегли от долината и да се установи на хълмовете зад Требия, което е осъществено без значителни загуби, тъй като преследващата го нумидийска конница си е загубила времето, докато ограбва и пали напуснатия от него лагер. Дори в тази силна позиция, при която лявото крило се опира в Апенините, а дясното — в По и в крепостта Плаценция, отпред прикрити от пълноводната по това време на годината река Требия, римляните не са в състояние да спасят богатия склад на Кластидия (Casteggio), откъснат при това разположение от неприятелската армия, и да потушават бунтовете в почти всички галски кантони с изключение на проримски настроените кеномани. Все пак настъплението на Ханибал е спряно и той е принуден да разположи лагера си срещу римския; благодарение на

тази позиция на Сципион, както и благодарение на заплахата на кеноманите да нападнат владенията на инсубрите, основната маса галски бунтовници няма възможност да се присъедини незабавно към противника и по този начин втората римска войска, пристигнала междувременно от Лилибей в Аримин, е подпомогната да премине през страната на метежниците без особена съпротива, за да може да се обедини с армията при По. Така Сципион решава напълно и блестящо своята тежка задача. Сега римската войска наброява близо 40 000 души и ако конницата ѝ все още не може да се сравнява с неприятелската, поне пехотата е настигнала по численост картагенската; сега е достатъчно римляните да запазят позицията си, за да принудят противника да избере едно от двете — или да се опита през зимата да премине реката и да нападне римския лагер, или да спре настъплението и да изпита непостоянството на галите в досадните зимни квартири. Това е очевидно, защото вече е настъпил декември и ако римляните се бяха придържали към този план за водене на войната, победата би удържал Рим. Другояче мисли заменилият Сципион след раняването му консул Тиберий Семпроний, макар че военната му служба изтича само след няколко месеца. Ханибал го познава добре и не пропуска да го примами в битка; останалите верни на Рим келтски села са жестоко опустошени и когато се завързва сражение между конниците, Ханибал позволява на противниците да се хвалят с победата.

Скоро след това в един мрачен, дъждовен ден неочаквано за римляните започва голямото сражение. От ранни зори римската лека пехота влиза в редица дребни схватки с леката конница на врага; когато последната започва да отстъпва, римляните стремително се втурват след нея през придошлата Требия, за да оползотворят предимството си. Внезапно картагенската конница спира и римският авангард се озовава на избраното от Ханибал бойно поле, лице в лице срещу строената за бой армия. Авангардът е изправен пред гибел, ако основната част от армията по най-бързия начин не премине през буйната река. Гладни, изморени и мокри, римляните пристигат на бойното поле и бързат да се построят — конницата е както винаги по фланговете, а пехотата в центъра.

Леките войскови части, които и в двете армии образуват авангарда, започват сражението, но римската страна вече почти е изчерпала метателните си снаряди в преследването на вражеската конница и бързо отстъпва. Тръгва назад и римската кавалерия, която е притисната фронтално от слоновете, а значително по-многобройната картагенска конница я обгражда отляво и отдясно. Само римската пехота успява да защити честта си: в началото на битката тя се сражава решително и хладнокръвно срещу неприятелската пехота и дори когато отблъскването на римската конница и лековъоръжените войници изправя сре-

щу нея цялата картагенска кавалерия, тя не отстъпва от позицията си, макар и да няма възможност да атакува. В този момент от засада в тила на римската армия се появява внезапно елитен картагенски отряд от 1000 пехотинци и също толкова конници под ръководството на Магон, най-малкия брат на Ханибал, и се врязва в гъстите редици. Това нападение разбива както фланговете на римската армия, така и последните части на римския център. Първата линия, състояща се от 10 000 души, сгъстявайки редиците си, разкъсва картагенския фронт, проправя си път през центъра на врага и успява да намери изход, като нанася значителни загуби на противниковата пехота и особено на галските бунтовници; това храбро подразделение успява, почти без да бъде преследвано, да достигне Плаценция. Голямата част от останалата армия е премазана от слоновете и леките подразделения на противника при опита да премине реката. Само част от конницата и няколко пехотни отделения успяват да прекосят реката; там картагенците не ги преследват и те също стигат до Плаценция. Малко са битките, които правят повече чест на римските войници, както тази при Требия, и за които биха могли да се отправят по-тежки обвинения срещу пълководеца, който ги е водил; макар че добросъвестният обвинител не бива да забравя, че главното командване, назначено един ден преди решаващото сражение, не принадлежи към военната институция и че тръбата не ражда смокини.

Победата струва скъпо и на победителите. Макар че загубите са главно за сметка на келтските въстаници, по-късно в резултат на студеното и влажно време много от старите войници на Ханибал са повалени от болести, а армията му се лишава от всичките си слонове. Последица от тази първа победа на нахлулата в Италия армия е, че народните въстания се разпростират и се организират безпрепятствено в цялата страна на келтите. Остатъците от римската войска в района на По се укриват в крепостите Плаценция и Кремона; напълно отрязани от родината, те трябва да се снабдяват с провизии през реката. Консулът Тиберий Семпроний се спасява от пленничеството само по чудо, защото с една слаба конна част заминава за Рим заради изборите. Ханибал, който не иска да продължи похода в студения зимен сезон, за да не рискува здравето на своите войници, организира зимен лагер на мястото, на което се намира, и се задоволява с това да дразни противника с нападения над речните пристанища на Плаценция и на други по-малки римски позиции, тъй като сериозният опит за превземане на големите крепости не би имал успех. Сега той се занимава главно с организиране на галското въстание. Келтите трябвало да му предоставят над 60 000 пехотинци и 4000 конници.

За похода от 217 г. в Рим не са положени извънредни усилия; въпреки загубеното сражение сенатът не вижда в създаденото положение

причина за сериозни опасения, като това становище не е лишено от основание. С изключение на гарнизоните по крайбрежието на Сардиния, Сицилия и Тарент и изпратените в Испания подкрепления, консулите Гай Фламиний и Гней Сервилий получават само толкова нови войници, колкото са им необходими, за да попълнят четирите легиона; подсилена е само конницата. Двамата консули трябва да пазят северната граница и затова съсредоточават подразделенията си на двата пътя, които водят от Рим на север, като западният свършва при Арециий, а източният при Аримин; първата област заема Гай Фламиний, а втората Гней Сервилий. Тук се съсредоточават войските от крепостите на река По, вероятно по вода, и изчакват началото на пролетта, за да завземат дефанзивно апенинските проходи, след което да преминат в офанзива, да слязат в долината на По и да се съединят някъде край Плаценция. Ала Ханибал няма никакво намерение да защитава долината на По. Той познава Рим по-добре от самите римляни и съзнава, че е по-слабият и че не е станал по-силен дори след блестящата победа при Требия; той знае също, че поради несломимото римско упорство неговата последна цел — унизяването на Рим — не може да бъде постигната нито със сплашване, нито с изненадващи нападения, а само ако наистина сломи гордия град. Той ясно съзнава колко непосилно е за него — при несигурната и нередовна подкрепа, която получава от своите сънародници, и при невъзможността да се облегне в Италия на никой друг освен на колебливия и своенравен келтски народ — да надделее с политическа твърдост и военни средства над италийската конфедерация; а отбранителната тактика на Сципион и блестящото отстъпление на разбитата пехота при Требия са показали ясно колко по-ниско от легионера стои финикийският пехотинец в тактическо отношение. От тези съображения произтичат двете основни идеи, определили цялостното поведение на Ханибал в Италия — войната да се води, като постоянно се променят планът и театърът на военните действия, но приключването ѝ да не зависи от военните успехи, а от политическите, от постепенното разпадане и окончателното разрушаване на италийската конфедерация. За него този начин на действие е наистина необходим, защото единственото, което Ханибал може да сложи на везните в своя полза — военния си гений, му дава превес, когато непрекъснато разстройва противника с неочаквани комбинации. Той знае, че го очаква гибел, ако войната се затегне на едно място.

Героят от множество битки знае много добре, че всеки път побеждава пълководците, а не Рим, и че след всяка нова битка римляните продължават да превъзхождат картагенците така, както той превъзхожда римските пълководци. Това, че самият Ханибал, дори когато се е намирал на върха на успеха, никога не се е лъгал относно тези исти-

ни, е по-достойно за възхищение, отколкото най-дръзновените му победи. По тази причина — а не поради уважената молба на галите да пощади страната им, което не може да повлияе на решението му — Ханибал се отказва от наскоро извоюваната база за военни действия срещу Италия на тяхната територия и премества театъра на войната в Италия. Преди това той събира всички пленници. Римляните отделя от останалите и ги оковава в робски вериги; силно преувеличено е твърдението, че Ханибал е заповядал да бъдат съсичани всички годни да носят оръжие римляни, попаднали в ръцете му. Всички италийски съюзници са пуснати без откуп, за да известят у дома си, че Ханибал не води война срещу Италия, а срещу Рим, че гарантира предишната независимост и предишните граници на всяка италийска общност и че освободителят застава зад освободените като техен спасител и отмъстител. В края на зимата той напуска долината на По, за да търси път през труднопроходимите дефилета на Апенините. Гай Фламиний все още стои с етруската армия при Арецо; той възнамерява да потегли към Лукка, когато времето позволи това, за да охранява долината на Арно и апенинските проходи. Ала Ханибал го изпреварва. Той преминава през Апенините без особени трудности по възможно най-западния маршрут, т.е. най-далече от врага, но блатистите низини между Серчио и Арно са толкова наводнени от топящите се снегове и пролетните дъждове, че армията трябва да гази в продължение на четири дни през водата, без да може да намери сухо място за нощуване освен падналите товарни животни и събрания на купчини багаж. Войниците изтърпяват големи страдания, а още повече страда галската пехота, която върви след картагенската и затъва още по-дълбоко във водата; галите роптаят все по-силно и без съмнение всички биха се разбягали, ако картагенската конница под ръководството на Магон, с която завършва походната колона, не беше осуетила бягството им. Конете, сред които избухва шапна епидемия, масово измират; други болести морят войската. Самият Ханибал вследствие на възпаление загубва едното си око.

Най-после целта е постигната. Ханибал се установява на лагер при Фиезоле, докато Гай Фламиний още изчаква при Арецо пътищата да станат проходими, за да ги затвори. Консулът вероятно е бил в състояние да защити планинските проходи, но не би могъл да излезе срещу Ханибал в открита битка; затова когато римската отбранителна позиция е заобиколена от неприятеля, той не може да направи нищо по-добро от това да чака пристигането на втората римска армия от Аримин, където вече е напълно излишна. Но Гай Фламиний разсъждава другояче. Той е водач на политическа партия, издигнал се е благодарение на своите усилия да ограничи властта на сената, озлобен е срещу правителството заради интригите, скроени срещу него от арис-

токрацията по време на консулството му, страстен противник е на рутинната консервативност на аристокрацията, която справедлива страст преминава в горда надменност към традициите и обичаите, изпитал е докрай както сляпата любов на обикновения човек, така и горчивата омраза на аристокрацията, а на всичкото отгоре е дълбоко убеден, че е военен гений. Неговият поход срещу инсубрите от 223 г. доказва за непредубедения наблюдател, че усърдните войници често поправят грешките на слабите генерали, а според него и според неговите привърженици походът е сигурно доказателство, че само Гай Фламиний е достоен да застане начело на войската, за да подготви бърза гибел на Ханибал. Тези изказвания са му осигурили второто консулство, а надеждата е довела в лагера му толкова много невъоръжени и алчни за плячка хора, че според свидетелството на един безпристрастен летописец техният брой надвишавал броя на легионерите. Отчасти на този факт основава Ханибал своя план. Той минава покрай Фламиний, без да го нападне, и оставя многобройната си конница и келтите, които са майстори на плячкосването, да разграбват околната местност. Обвиненията и злобата на тълпата, ограбена пред очите на героя, който е обещал на множество хора да забогатеят, а, от друга страна, явното пренебрежение на врага към римския военачалник, недостатъчно силен и недостатъчно енергичен да предприеме нещо преди пристигането на своя колега, подбужда Фламиний да разгърне стратегическия си гений и да даде на неразумния и високомерен неприятел суров урок. Никой друг план на Ханибал не е имал по-голям успех.

Консулът потегля бързо след врага, който преминава бавно покрай Арецо през богатата долина на Киана към Перуджа. Настига го в областта Кортона, където Ханибал, известен своевременно за хода на противника, е имал достатъчно време, за да избере за бойно поле едно тясно дефиле между две отвесни скали, затворено на изхода с висок хълм, а при входа от Тразименското езеро. С основното ядро на своята пехота той преграждa изхода, а лековъоръжените части и конницата разполага от двете страни в засада. Римските колони навлизат без колебание в незаетия проход, гъстата утринна мъгла скрива от тях разположението на врага. Когато първите редици на римската армия се приближават до хълма, Ханибал дава знак за бой; конницата му, преминавайки зад хълма, затваря входа на прохода, а отляво и отдясно по фланговете се показват финикийските войски, разкъсвайки мъглата. Това не може да се нарече сражение, а само поражение. Останалите извън дефилето са подгонени от конницата към езерото, основната част на войската е унищожена почти без съпротива в прохода, а повечето, между тях и самият консул, са посечени в строя. Наистина авангардът на римските войскови колони — 6000 пехотинци — про-

бива неприятелската пехота и отново доказва непреодолимата мощ на легионите, но откъснати от своята армия, те продължават напред без посока. На следващия ден са обкръжени на едно възвишение от картагенски корпус и тъй като Ханибал не се съгласява на капитулация, която да им гарантира свободно изтегляне, към тях се отнасят като към военнопленници. 15 000 римляни са загинали, приблизително толкова са пленените, армията е унищожена; незначителните картагенски загуби — 1500 души — отново са за сметка на галите. Но това не е всичко: бавно придвижващият се напред Гней Сервилий изпраща на помощ 4000 души от конницата на ариминската армия под ръководството на Гай Центений. Тази войска също е обкръжена от финикийската армия и част от войниците са убити, а друга част — пленени. Цялата Етрурия е загубена за римляните и Ханибал може необезпокоявано да потегли към Рим. Там вече се готвят за най-лошото: събарят мостовете на Тибър и провъзгласяват за диктатор Квинт Фабий Максим, който да подготви крепостните стени за отбрана и да сформира резервна войска. Веднага са свикани два нови легиона на мястото на унищожените, а флотата, която в случай на обсада би имала голямо значение, е приведена в пълна бойна готовност.

Ханибал обаче е по-далновиден от цар Пир. Той не се насочва към Рим, нито излиза срещу Гней Сервилий, който като добър пълководец би успял с помощта на крепостите по северния път да запази армията си невредима и вероятно би задържал настъпващия срещу него противник. Отново се случва нещо съвсем неочаквано. Ханибал преминава покрай крепостта Сполетия, която не успява да превземе, опустошава покритата с римски селски имоти пиценска област и спира на брега на Адриатическо море. Хората и конете в армията му още не са се възстановили от пролетната кампания и пълководецът им осигурява дълга почивка, за да се съвземат в прекрасната местност и в благоприятния сезон. В същото време той се залавя да реорганизира либийската пехота по римски образец, а превзетото римско оръжие му осигурява нужните за целта средства. Той подновява отдавна прекъснатите връзки с родината, като изпраща по море известия за победите си. Най-после, когато войската е достатъчно възстановена, а новото военно попълнение е свикнало с правилата на бойната служба, Ханибал потегля бавно надолу по крайбрежието и навлиза в Южна Италия.

Той е постъпил правилно, като е преустроил пехотата. Изненадата, която във всеки момент може да поднесе на противника, който очаква нападение на столицата, му дава поне четири седмици спокойствие, за да осъществи изключително дръзкия си замисъл: в сърцето на вражеска страна, при това със значително намалена армия, да промени коренно своята военна тактика и да се опита да изправи африкански

легиони срещу непобедимите италийски. Само надеждата му, че италийската конфедерация ще започне да се разпада, не се осъществява. Най-малко може да се разчита на етруските, които в последните си войни за независимост са използвали изключително галски наемници. След латинските общини главна сила на италийската конфедерация, особено във военно отношение, представляват сабелските общини и затова Ханибал се опитва да ги предразположи. Ала градовете един след друг му затварят вратите си; нито една италийска община не сключва съюз с финикиеца. Така римляните получават значителен, дори решаващ превес. Заедно с това в столицата разбират колко непредпазливо е да подлагат на изпитание верността на съюзниците, без римската войска да бъде господар на бойното поле. Диктаторът Квинт Фабий събира двата образувани в Рим резервни легиона и войската от Аримин и когато Ханибал преминава покрай римската крепост Луцерия в посока към Арпи, на неговия десен фланг при Ека се появяват римските знамена.

Този път римският водач постъпва различно от своите предшественици. Квинт Фабий е мъж на почтена възраст, предпазлив и твърд — качества, които мнозина приемат за колебливост и своенравие. Той е ревностен привърженик на доброто старо време, на политическото всемогъщие на сената и сега очаква спасението на държавата да дойде по-скоро от жертвите и молитвите, отколкото от методичното водене на войната. Той е политически противник на Гай Фламиний и е поставен начело на реакцията, предизвикана от безразсъдната военна демагогия на Фламиний. Той идва в лагера твърдо убеден, че главното сражение трябва да бъде отклонено на всяка цена — така както неговият предшественик се е стремил на всяка цена към такова сражение. Квинт Фабий е убеден, че основният елемент в стратегията срещу Ханибал е да се спре придвижването му напред, като римската войска стои бездейна насреща му, и смята, че не би било трудно да се удържи зависимата от местното продоволствие вражеска армия, да се изтощава в локални сражения и постепенно да се мори от глад. Ханибал, добре осведомен от своите шпиони в Рим и в римската войска, научава веднага какви са намеренията му и както винаги, съобразява своя военен план с индивидуалността на вражеския предводител. Той преминава покрай римската войска през Апенините и навлиза в сърцето на Италия към Беневент, превзема незащитения град Телезия на границата на Самний и Кампания и оттук поема към Капуа, най-значимия сред всички подчинени на Рим италийски градове и в известен смисъл единствения равностоен на Рим град, който най-силно изпитва натиска на римското управление. Ханибал е влязъл във връзка с гражданите му, като се надява да постигне отпадането на кампанците от римския съюз, но тази надежда не се осъществява. Затова той се

обръща и тръгва назад към Апулия. През целия този дълъг поход на картагенската армия диктаторът следи придвижването ѝ от околните хълмове, отреждайки на войниците си печалната роля на зрители, които с оръжие в ръка наблюдават как нумидийската конница ограбва верните римски съюзници и опожарява селата в равнината. Най-сетне той дава на настървената си армия дългоочакваната възможност да се срещне с противника. Щом Ханибал тръгва обратно, Фабий му затваря пътя при Казилин (днешна Капуа), като разполага силна войска на левия бряг на Волтурн, заема с основната част на армията стратегическите възвишения на десния бряг, като в същото време разполага едно отделение от 4000 души на пътя покрай реката. Ала Ханибал заповядва на своите лековъоръжени войници да изкачат възвишенията, които се издигат непосредствено до пътя, и оттам да подгонят стадо говеда със запалени снопове съчки на рогата, за да изглежда, че картагенската армия се изтегля през нощта на светлина от факли. Римското подразделение, което затваря пътя, погрешно решава, че е излишно да го пази, и се изкачва на същото възвишение. По освободения път Ханибал минава с цялата си армия, без да срещне противник, а на другата сутрин той без особени усилия и след големи загуби на римляните оттегля своите леки войски. Необезпокояван, Ханибал продължава своя поход в североизточна посока и след като минава по заобиколни пътища, прекосява без съпротива земите на хирпините, кампанците, самнитите, пелигните и френтаните и ги опожарява, се връща с богата плячка и пълна хазна в околностите на Луцерия, тъкмо когато там започва жътвата.

Никъде в дългия си преход Ханибал не среща истинска съпротива, но и никъде не намира съюзници. Разбирайки добре, че не му остава нищо друго, освен да остане да зимува в откритото поле, той предприема сложна операция, за да подсигури продоволствия на войската си за зимата, като прибира сам реколтата от нивите на врага. За тази цел избира обширната и равна в по-голямата си част северноапулийска област, която предлага изобилие от житни култури и фураж и е изцяло под властта на силната картагенска конница. При Геруний, на пет немски мили северно от Луцерия, е построен укрепен лагер, от който ежедневно изпращат две трети от войската да жънат, а през това време Ханибал заема позиция с останалите войници около лагера, за да пази „жетварите". Водачът на римската конница Марк Минуций, който в отсъствието на диктатора е поел функциите на главнокомандващ, използва възможността да се придвижи по-близо до врага и организира лагер в лаританската област. Там той пречи дори само с присъствието си на прибирането на реколтата и на снабдяването с продоволствия, а след поредица удачни сражения, които неговите подразделения водят с отделни финикийски части и дори срещу Ха-

нибал, изтласква врага от заетата от него предна позиция и го принуждава да съсредоточи силите си при Геруний. Новината за тези успехи, макар и доста поукрасена, предизвиква бурни протести срещу Квинт Фабий в столицата. И не може да се каже, че обвиненията са напълно необосновани. Колкото и разумно да е от страна на римляните да се ограничават с отбрана и да очакват успех, като отрежат средствата за съществуване на противника, все пак е твърде странна такава система на водене на война, която позволява на врага пред очите на равна по численост римска армия безнаказано да опустошава цяла Централна Италия и чрез целенасочено събиране на храна до голяма степен да си осигури провизиите за зимата. Публий Сципион, който е командвал армията в долината на По, иначе е разбирал отбранителната война, а опитът на приемника му да му подражава при Казилин е претърпял такова поражение, че е дал богат материал за приказки на столичните присмехулници. Учудващо е, че италийските общности не се разколебават дори когато Ханибал им доказва превъзходството на финикийците и нищожността на римската помощ; но колко дълго може да се очаква от тях да понасят двойното бреме на войната и да позволяват да ги ограбват пред очите на римската армия и на собствените си войски?

Накрая, що се отнася до римската войска, не може да се каже, че тя е принудила военачалника си да води такава война; ядрото ѝ е съставено от елитните легиони от Аримин и свиканите на военна служба запасни части, които не са обезсърчени от последните поражения, а оскърбени от унизителната задача, отредена им от стария пълководец, този „Ханибалов лакей", затова упорито настояват да бъдат поведени срещу врага. Стига се до бурно недоволство в гражданските събрания срещу твърдоглавия старец. Политическите му противници, начело с бившия претор Гай Теренций Варон, се възползват от тези разпри (при това не бива да се забравя, че диктаторът се назначава от сената, а тази длъжност е опора за консервативната партия) и прокарват със съгласието на негодуващите войници и собствениците на ограбените имоти противозаконното и противоречащото на здравия разум решение: че званието диктатор — възникнало във време на опасности и беди, произтичащи именно от разделянето на върховната военна власт между няколко лица — трябва да се раздели между Квинт Фабий и неговия досегашен подчинен Марк Минуций. По този начин, много скоро след като е премахнато опасното разделяне на два изолирани корпуса в римската армия, тя не само е повторно разделена, но и начело на двете половини са поставени водачи, които очевидно следват напълно противоположни стратегически планове. Разбира се, Квинт Фабий държи много повече отпреди на своето методично бездействие. Марк Минуций, принуден да оправдае на бойното поле тит-

лата диктатор, нападa прибързано и с недостатъчна военна сила неприятеля и замалко да унищожи армията, ако неговият колега не бе се появил своевременно със свежо подразделение и не бе предотвратил голямото нещастие. Този последен обрат на нещата дава известно право на системата на пасивната съпротива. Ала в действителност в този поход Ханибал е постигнал всичко, което може да бъде постигнато с оръжие: нито един от двамата му противници, нито устремният, нито предпазливият, могат да осуетят поне една бойна операция, а запасяването с провизии успява напълно, макар и не без трудности, при това в такава степен, че при зимуването си войската в лагера при Геруний не изпитва никакви лишения. Не колебливият е спасил Рим, а здравата структура на конфедерацията и в не по-малка степен националната омраза на западните народи към финикиеца.

Въпреки несполуките римската гордост е все така непоклатима. Даровете, които поднасят цар Хиерон от Сиракуза и гръцките градове в Италия — тях войната е засегнала по-малко, отколкото останалите съюзници на Рим, тъй като не са задължени да осигуряват попълнение за римската войска, — са отклонени с благодарност; на илирийските главатари е заявено, че не е желателно да се бавят с плащането на данъците; дори към царя на Македония е предявено повторно искане за екстрадирането на Деметрий от Фарос. Макар че последните събития сякаш потвърждават мъдростта на Фабиевата система, мнозинството в сената е твърдо решено да отхвърли този начин за водене на война, който бавно, но сигурно би довел до гибелта на държавата; макар че и народният диктатор се е провалил в нападателните действия, причината би могла да се търси в това, че са взети половинчати мерки и че на Минуций е дадена твърде малко войска. Решено е да се поправи тази грешка и да се събере войска, каквато Рим още не е изпращал на бойно поле — осем легиона, всеки от които подсилен с около 1/5 над обичайната численост, и подобаващ брой съюзници, достатъчни за смазването на противника, който не разполага и с половината от тези сили. Освен това един легион под ръководството на претора Луций Постумий е предвиден да замине за долината на По, за да принуди служещите във войската на Ханибал келти да се върнат обратно в родината си. Тези решения са разумни; остава само да се определи главнокомандващ. Упорството на Квинт Фабий и демагогските подстрекателства на противниците му са направили диктатурата и сената като цяло по-непопулярни отвсякога; сред народа се носи нелепата мълва, при това не без вина на пълководците, че сенатът нарочно бави войната. След като за провъзгласяване на диктатор не може и да се мисли, сенатът опитва да проведе избор на консули в съответствие със своите намерения, което само подсилва подозренията и упорството на противниците му. Сенатът едва успява да прокара един

от своите кандидати, Луций Емилий Павел, който през 219 г. е водил разумно илирийската война. Огромното мнозинство на гражданското съсловие му определя за колега кандидата на народната партия Гай Теренций Варон: бездарен човек, известен със своята ожесточена опозиция срещу сената и главен инициатор за избирането на Марк Минуций за съдиктатор; той е предпочетен от тълпата единствено заради своя плебейски произход и брутална наглост.

Докато в Рим се провеждат тези приготовления за следващия поход, войната вече е започнала в Апулия.

Щом времето позволява да се напусне зимната квартира, Ханибал потегля от Геруний на юг, диктувайки, както винаги, хода на войната. Той минава покрай Луцерия, прекосява река Ауфид и завзема малката крепост Кана (между Каноза и Барлета), която владее канузинската долина и до този момент е служила на римляните като главен склад. След като Фабий в средата на есента се оттегля съобразно конституцията, римската армия е командвана от Гней Сервилий и Марк Регул първо като консули, а сетне и като проконсули; те не са в състояние да предотвратят загубата на Кана, а както от военна, така и от политическа гледна точка все повече се осъзнава необходимостта да спрат придвижването на Ханибал, като предизвикват сражение в открито поле. С тази конкретна задача от сената в началото на лятото на 216 г. в Апулия пристигат и двамата нови главнокомандващи Павел и Варон. С четирите нови легиона и със съответния контингент италийци римската войска достига 80 000 души пехота, половината от които са граждани на Рим, а другата половина са съюзници, и 6000 конници, от които една трета граждани, а две трети съюзници. Срещу тях Ханибал изправя десетхилядна конница, но само около 40 000 пехотинци. Ханибал горещо желае решителна битка не само поради разяснените по-горе причини, а главно защото обширното и равно апулийско поле му позволява да разкрие цялото превъзходство на своята конница. Битката е желана и поради това, че снабдяването с продоволствие на армията става все по-трудно въпреки превъзходството на конницата, тъй като намиращият се наблизо враг е два пъти по-многоброен и е подпомаган от редица крепости.

Както вече беше споменато, римските военачалници също са решили да се сражават и с това намерение се приближават към противника. По-проницателните от тях обаче разбират позицията на Ханибал и възнамеряват да изчакат и да се приближат до врага, за да го принудят или да се изтегли, или да приеме битката на по-неблагоприятна за него местност. Ханибал се разполага при Кана на десния бряг на Ауфид. Павел построява своя лагер на двата бряга на реката, като силен корпус заема позиция на десния, непосредствено срещу врага, за да затрудни снабдяването му с храна, а може би и да заплашва Ка-

на. Ханибал, който бърза да доведе нещата към скорошна битка, прекосява с по-голямата част от своята войска реката и предлага сражение на левия бряг, което Павел отклонява. Ала демократическият консул не одобрява тази военна педантичност; толкова пъти са казвали, че отиват срещу Ханибал не за да стоят на пост, а за да се бият, и той заповядва да бъде нападнат врагът независимо къде се намира. По стар, наивно запазен обичай правото на решаващ глас във военния съвет преминава ежедневно от единия военачалник към другия; става така, че на този ден това право е на героя от улицата. Но той също не иска да се сражава на левия бряг, където просторната низина дава пълна свобода за действие на превъзхождащата вражеска конница и решава да събере римските военни сили на десния бряг, да заеме позиция между картагенския лагер и Кана, след което, застрашавайки сериозно Кана, да предложи битка. Отряд от 10 000 души остава в римския базов лагер със задача да завземе картагенския по време на сражението и по този начин да отреже оттеглянето на противниковата армия през реката. В ранната утрин на втори август според некоригирания и приблизително през юни по променения календар основната част на римската армия преминава плитката през този сезон река и се строява при спомагателния римски лагер западно от Кана. Картагенската армия ги следва и веднага пресича реката, при което десният римски фланг опира в левия фланг на картагенците. Римската конница е разположена по фланговете, по-слабата част от опълчението от страната на реката по дясното крило и се води от Павел, а по-силната част от съюзниците заема лявото под ръководството на Варон. В центъра са пехотинците в необичайно дълбоки редици под командата на проконсула Гней Сервилий. Срещу него Ханибал подрежда своята пехота във формата на полумесец, при което келтските и иберийските части в своето национално снаряжение заемат изнесения напред център, а въоръжените по римски образец либийци образуват отдръпнатите назад флангове. Откъм реката се разполага тежката конница, водена от Хасдрубал, а към равнината е леката нумидийска конница. След кратка схватка между предните постове на лекоподвижните части скоро целият фронт встъпва в сражението. Там, където леката конница на картагенците се сражава срещу тежката кавалерия на Варон, битката се проточва безрезултатно под постоянните пристъпи на нумидийците. За сметка на това в центъра легионите отблъскват с лекота хвърлените срещу тях испански и галски подразделения.

Временните победители настъпват бързо в стремежа си да използват предимството. Междувременно обаче щастието изневерява на римляните на десния фланг. Ханибал е оставил левия фланг на вражеската конница да действа безпрепятствено, за да използва Хасдрубал с цялата редовна конница срещу по-слабия десен фланг и да го

сломи. След храбра съпротива римските конници отстъпват и тези, които не са посечени, са подгонени срещу течението на реката или разпръснати из низината. Павел препуска ранен към центъра, за да предотврати гибелта на легионите или да я сподели. Легионите са преобразували фронтовата си позиция в една атакуваща колона, за да могат по-удобно да преследват разгромената предна част на вражеската инфантерия и да се врежат клинообразно в противниковия център. В тази позиция те са нападнати устремно от двете страни от връхлитащите либийски пехотинци и част от тях са принудени да спрат, за да се защитят по фланговете, което затруднява настъплението, а построената на прекалено гъсти редици пехота вече не намира достатъчно простор да се разгърне. Междувременно Хасдрубал, след като е смазал крилото на Павел, е събрал и подредил наново своите конници и заобикаляйки вражеския център, ги повежда срещу крилото на Варон. Италийската конница на Варон, вече едва удържаща натиска на нумидийците, се разбягва пред опасността от двойното нападение. Нумидийците продължават преследването на бягащите, а Хасдрубал подрежда за трети път своите ескадрони, за да ги поведе в тила на римската пехота. Този последен удар е решаващ. Бягството става невъзможно, животът на бягащите не е пощаден. Може би никога такава многобройна армия не е била почти изцяло унищожена на самото бойно поле, при това с толкова незначителни загуби на противника, както римската войска при Кана. Ханибал е загубил по-малко от 6000 души, две трети от които са келти, поели първия сблъсък с легионите. Точно обратното е положението на римляните — от 76 000, които застават на бойната линия в началото, 70 000 остават завинаги на мястото на полесражението, между които са консулът Луций Павел, проконсулът Гней Сервилий, две трети от щабните офицери и осемдесет мъже със сенаторски ранг. Само консулът Марк Варон се спасява благодарение на навременното си решение да потегли към Венузия и на бързоногия си кон. По-голямата част от гарнизона на римския лагер от 10 000 души е взета в плен. Само няколко хиляди души, част от тях от лагера, други от фронтовата линия, успяват да се оттеглят към Канузий. И сякаш през тази година на Рим е съдено да загине, и то още преди тя да е изтекла, изпратеният към Галия легион попада в засада и е напълно унищожен от галите заедно със своя водач Луций Постулий, избран за консул за следващата година.

С този безпримерен успех най-после узрява голямата политическа комбинация, заради която Ханибал е дошъл в Италия. Той се опира в своя план преди всичко върху войската си, но познавайки могъществото на противника, гледа на тази армия единствено като на авангард, който постепенно да свърже Запада и Изтока, за да подготви гибелта на надменния град. Но подкрепленията, които очаква от Испания и

които изглеждат най-сигурни, не пристигат, задържани от храбрите и енергични действия на изпратения там римски пълководец Гней Сципион. След като Ханибал преминава през Рона, Сципион отплава към Емпория и първо превзема крайбрежието между Пиренеите и Ебро, а след победата над Ханон преминава към вътрешността на страната (218). През следващата година (217) той разбива напълно картагенската флота при устието на Ебро. Когато брат му Публий защитава долината на По, той тръгва към него с подкрепление от 8000 души, преминава Ебро и напредва до Сагунт. На следващата година (216), след като е получил подкрепление от Африка, Хасдрубал прави опит, съгласно заповедта на своя брат, да преведе една армия през Пиренеите, но Сципионите му преграждат пътя през Ебро и го разбиват окончателно приблизително по същото време, когато в Италия Ханибал побеждава при Кана. Сципионите привличат на своя страна могъщите келтибери и многобройни други испански племена, които владеят морето, пиренейските проходи, а с помощта на благонадеждните масалиоти — и галското крайбрежие. Така Ханибал би могъл да очаква подкрепа от всякъде другаде, но не и от Испания.

От Африка в този момент не може да се очаква подкрепа за пълководеца в Италия: финикийски ескадри заплашват италийските брегове и римските острови и пазят Африка от римски десант. По-сериозната помощ е възпрепятствана не толкова от неизвестността къде се намира в момента Ханибал или от липсата на подходящо пристанище в Италия, колкото от дългогодишната увереност, че испанската войска може да съществува от собствени средства, и най-вече от недоброжелателството на партията на мира. Ханибал е тежко засегнат от последствията на това непростимо бездействие; въпреки опитите му да пести и въпреки доведените от Африка войници хазната му постепенно се изпразва, заплатите се бавят, а редиците на ветераните оредяват. Обаче вестта за победата при Кана кара дори опозицията в Картаген да замълчи. Картагенският сенат решава да предостави на разположение на пълководеца значителни подкрепления в пари и жива сила от Африка и Испания, сред които 4000 нумидийски конници и 40 слона, за да се ускори войната и в Испания, и в Италия. Дълго обсъжданият нападателен съюз между Картаген и Македония е бил забавен отначало от внезапната смърт на Антигон, сетне от нерешителността на неговия приемник Филип и ненавременната война срещу етолийците (220-217), която води с елинските си съюзници. Едва сега, след сражението при Кана, Деметрий от Фарос е изслушан от Филип и отстъпва своите илирийски владения на Македония — наистина те трябва първо да бъдат отнети от римляните — и най-после дворът на Пела сключва договор с Картаген. Македония поема задължението да изпрати десантна армия на източното италийско крайбрежие, в замяна на което си осигурява връщането на римските владения в Епир.

Решаващият резултат от този договор е, че най-после непоколебимата римска конфедерация, понесла без сътресения ударите на две тежки военни години, започва бавно да се разпада.

Глава X

ВОЙНАТА НА ХАНИБАЛ ОТ КАНА ДО ЗАМА

Целта на Ханибал в Италия е да разбие италийската конфедерация. След три военни похода тази цел е постигната, доколкото изобщо е била достижима. По всичко личи, че не пред страха, а само пред силата ще отстъпят гръцките и латинските или латинизираните общини на Италия, които не са заблудени от битката при Кана, а отчаяното мъжество, с което се защитават дори в Южна Италия такива малки и неразчитащи на помощ градове като бретийска Петелия, показва ясно какво следва да се очаква от марсите и латините. Ако Ханибал си въобразявал, че ще постигне повече в тази насока и че ще поведе дори латините срещу Рим, надеждите му се оказват напразни. По всичко изглежда, че италийската коалиция по никакъв начин не би могла да осигури желания от Ханибал резултат. Капуа веднага прави уговорката, че Ханибал няма да има правото да мобилизира принудително кампански граждани. Те не са забравили как е постъпил Пир в Тарент и са обладани от неразумната надежда, че ще могат да се освободят както от римско, така и от финикийско господство. Самний и Лукания не са вече това, което са били по-рано, когато Пир е смятал да влезе в Рим начело на сабелската младеж. Мрежата от римски крепости разсича земите им надлъж и нашир, а многогодишното римско господство е отвикнало населението да си служи с оръжие — римската войска получава само ограничено подкрепление от Южна Италия. Старата омраза се е уталожила и навсякъде масата от отделни личности защитава интересите на господстващата община. Истина е, че някои с готовност се присъединяват към победителя, когато изглежда, че делото на Рим е загубено, но това се прави със съзнанието, че вече не става дума за свобода, а за смяна на римските господари с финикийски и не въодушевлението, а малодушието кара сабелските общини да се отдадат в ръцете на победителя. При тези обстоятелства войната в Италия спира.

Ханибал, завладял южната част на полуострова чак до Волтурн и

Гарган, не смята да напуска тази територия, както е напуснал страната на келтите, но сега трябва да пази още една граница и не може да я остави без защита. Военната му сила, армия от 40 000 души, без италийските подкрепления, по никакъв начин не би му стигнала, за да защити спечелената територия от враждебните крепости и приближаващата се от север войска и наред с това да предприеме настъпление срещу Средна Италия. Най-съществено е, че сега му се налага да се изправи срещу противници, които не приличат на предишните. Поучени от страшния опит, римляните преминават към по-разумна система за водене на война, като поставят начело на своите армии само изпитани офицери и ги оставят, поне където това е необходимо, да управляват по-продължително време. Тези пълководци нито наблюдават действията на врага от възвишенията, нито пък се спускат върху противника, където и да го срещнат, а се придържат към златната среда между протакането и прибързването; разполагат се в укрепените лагери около крепостните стени и влизат в бой само когато победата обещава сериозни резултати, а поражението не заплашва с гибел. Душата на тази нова военна система е Марк Клавдий Марцел. След пагубния ден при Кана погледите на сената и народа се обръщат прозорливо към този храбър и опитен мъж и му възлагат главното командване. Той е получил бойното си кръщение в тежките сицилийски войни срещу Хамилкар, а в последните походи срещу келтите доказва блестящ талант на предводител и лична неустрашимост. Макар да е вече над петдесетгодишен, в него още гори младежки плам и само преди няколко години като пълководец е посякъл вражеския главнокомандващ на коня му — това е първият и единствен римски консул, извършил подобен боен подвиг. Животът му е посветен на двете божества, на които издига двоен храм на Капенската врата — Честта и Смелостта, и ако спасяването на Рим от тази най-голяма опасност не е заслуга на един-единствен човек, а на цялото римско гражданство и особено на сената, то все пак никоя отделна личност не е сторила повече за общото дело от Марк Марцел.

* * *

Победите не са замъглили ясния поглед на Ханибал. Той все повече се убеждава, че този път не води към целта. Онези бързи преходи, онова почти авантюристично прехвърляне на войната от едно място на друго, на което Ханибал дължи досегашните си успехи, са вече неприложими; противникът е поумнял, а по-нататъшни начинания са почти невъзможни, защото трябва да защитава придобитото. За нас-

тъпление не може и да се мисли, а отбранителната война е трудна и с всяка изминала година става все по-непосилна. Ханибал не се заблуждава, че може да осъществи втората половина от великото си начинание — подчиняването на латините и завладяването на Рим — със собствени сили и силите на италийските съюзници. Завършването на това дело зависи от картагенския сенат, от главната квартира в Картагена, от дворовете на Пела и Сиракуза. Ако всички сили от Африка, Испания, Сицилия и Македония се бяха обединили срещу общия враг, ако Долна Италия беше станала голямо сборно място за войските и флотите от запад, юг и изток, той би могъл да разчита, че ще доведе до щастлив край този план, започнал така блестящо под негово ръководство. Най-естествено и най-лесно е да му изпратят нужното подкрепление от родината. Картагенската държава, която остава почти незасегната от войната и е изведена от дълбоката разруха към почти пълна победа благодарение на неколцина решителни патриоти, действащи на собствена сметка и отговорност, без съмнение е била в състояние да стори това.

Напълно възможно е финикийска флота независимо от броя на корабите да дебаркира при Локри или Кротон, особено докато пристанището на Сиракуза е отворено за картагенците, а поради заплахата от Македония брундизийската флота на римляните не смее да мръдне от мястото си. Това е доказано от безпрепятственото дебаркиране на 4000 африканци в Локри, които Бомилкар изпраща в помощ на Ханибал от Картаген, а още повече от необезпокояваното прекосяване на морето от самия Ханибал, когато всичко вече е загубено. Ала след като първото впечатление от победата при Кана е заличено, картагенската партия на мира, готова по всяко време да купи победата над политическия противник с провала на отечеството и намерила верен съюзник в късогледството и безразличието на гражданството, отхвърля молбите на военачалника за по-енергична подкрепа; тя дава полунаивния, полуковарен отговор, че той не се нуждае от помощ, щом побеждава враговете; по този начин тя помага за спасението на Рим повече отколкото римският сенат. Ханибал, който е възпитан във военен лагер и е чужд на светските партийни страсти, не намира народен водач, на когото да може да разчита за подкрепа, както неговият баща е разчитал на Хасдрубал; затова трябва да търси в чужбина средства за спасяване на родината, макар че тя ги притежава в изобилие. В Европа той разчита, при това с по-големи изгледи за успех, на водачите на испанската патриотична войска, на добрите си връзки в Сиракуза и на интервенцията на Филип. Всичко зависи от това дали на италийска земя ще навлязат нови военни сили от Испания, Сиракуза или Македония. За да успее този план или да му се попречи, се водят войните в Испания, Сицилия и Гърция. Всички те са само средство към целта и

съвсем неоснователно им се отдава по-голямо значение. За римляните това са предимно отбранителни войни, чиято същинска задача е да запазят проходите на Пиренеите, да задържат македонската армия в Гърция, да защитят Месана и да блокират връзката между Италия и Сицилия. Разбира се, там, където е възможно, отбраната преминава в настъпление и при благоприятни условия се стига дотам, че римляните изтласкват финикийците от Испания и Сицилия и скъсват връзките на Ханибал със Сиракуза и с Филип. Сега италийската война отстъпва на заден план и се ограничава до крепостни битки и хайки, които нямат съществено отношение към разрешаването на основния конфликт. Все пак Италия остава, поне докато финикийците действат настъпателно, постоянен театър на бойните действия и всички усилия и интереси са насочени към това, или да се прекрати, или да се запази изолираното положение на Ханибал в Южна Италия.

* * *

Първо свършва войната в Сицилия. В първоначалния план на Ханибал не влиза намерението да започне военни действия на острова. Войната пламва тук почти случайно, главно заради младежката суетност на безразсъдния Хиероним; но картагенското правителство я подкрепя с особено усърдие, тъкмо защото не е дело на Ханибал. След като в края на 215 г. Хиероним е убит, е твърде съмнително, че гражданството ще пожелае да следва неговата политика. Повече от всеки друг град Сиракуза има причини да се придържа към Рим, тъй като евентуалната победа над римляните ще направи картагенците господари на цяла Сицилия, а в обещанията, които Картаген дава на сиракузците, не може да вярва нито един здравомислещ човек. Отчасти подтикнато от тези съображения, отчасти от застрашителните приготовления на римляните, които напрягат всички сили, за да си възвърнат изцяло важния остров — мост между Италия и Африка, а през 214 г. изпращат на бойното поле своя най-добър пълководец Марк Марцел, сиракузкото гражданство проявява готовност да заличи миналото, като незабавно влезе в римската конфедерация. Ала в града цари ужасна бъркотия: след смъртта на Хиероним там се сблъскват опитите за възстановяване на старата народна свобода с надеждите на многобройните претенденти да получат освободения трон, а действителните господари на града са главатарите на чуждия наемнически корпус; в това време ловките емисари на Ханибал Хипократ и Епикид използват възможността да осуетят мирните преговори. В името на свободата те вдигат масите на крак; крайно преувеличените описания

на ужасната разправа на римляните с покорените наскоро леонтийци събуждат дори у разумните граждани съмнение, че може би са закъснели с подновяването на старите връзки с Рим. Сред наемниците са и множество римски дезертьори, избягали от флотата гребци, убедени, че мирът на гражданството с Рим би означавал за тях смъртна присъда. Водачите на гражданството са избити, примирието е прекъснато, а Хипократ и Епикид поемат управлението на града. На консула не му остава нищо друго, освен да пристъпи към обсада. Умелата отбрана, при която особено се отличава сиракузкият инженер Архимед, прославен учен-математик, принуждава римляните след осеммесечна обсада да блокират града по суша и по вода. До този момент от Картаген са подкрепяли сиракузците само с флотата си; но след като научават новината за повторното въстание срещу римляните, те изпращат силна сухопътна войска под ръководството на Химилкон към Сицилия, която безпрепятствено дебаркира при Хераклея Миноа и веднага превзема важния град Акрагант.

За да подаде ръка на Химилкон, храбрият и способен Хипократ потегля от Сиракуза с една армия. Положението на Марцел между гарнизона на Сиракуза и двете вражески войски става опасно. Ала с помощта на подкрепленията, пристигнали от Италия, той запазва позицията си на острова и продължава блокадата на Сиракуза. От друга страна, по-голямата част от малките и удобни за акостиране градове доброволно са се предали на картагенците — не толкова от страх пред вражеските армии, колкото заради ужасяващата строгост, с която римляните са се разпореждали на островите; така например римският гарнизон в Енна избива всички местни граждани, заподозрени в намерението да се отделят от Рим. През 212 г. обсаждащите Сиракуза успяват по време на един градски празник да изкачат изоставен от часовите участък от широките външни стени и да проникнат в предградията, които се простират от т.нар. „остров“ и от самия град на крайбрежието (Ахрадина) към вътрешността. По този начин крепостта Евриал, разположена на най-външния западен край на предградията, за да пази и тях, и пътя, който съединява вътрешността на страната със Сиракуза, е откъсната от града и не след дълго е превзета. Когато обсадата на града започва да взема изгоден за римляните обрат, двете войски на Химилкон и Хипократ преминават в настъпление, за да пробият блокадата. Те предприемат едновременно нападение на римските позиции, в същото време картагенската флота се опитва да направи десант, а сиракузкият гарнизон да атакува римските позиции, но срещат отпор от всички страни. Така двете дошли на помощ армии трябва да се задоволят с това, че могат да разположат лагера си пред града, в блатистите низини на Анап, където през късното лято и есента бушуват смъртоносни епидемии. Тези епидемии са спасявали гра-

да по-често, отколкото храбростта на неговите граждани; по времето на Дионисий Първи двете финикийски войски, които тогава обсаждали града, били унищожени под стените му от епидемиите. Сега съдбата е превърнала естествения спасител на града в негов унищожител: докато войската на Марцел, разквартирувана в предградията, почти не страда от болести, треската опустошава финикийския и сиракузкия лагер. Хипократ умира; същата участ постига Химилкон и повечето африканци; остатъците от двете войски, в голямата си част местни хора, се разпиляват по съседните градове. Картагенците правят още един опит да спасят града откъм морето, но адмирал Бомилкар избягва, когато римската флота му предлага сражение. Сега дори самият Епикид, който командва в града, загубва надежда да го спаси и избягва в Акрагант. Сиракуза е готова да се предаде на римляните; дори са започнали преговори, но за втори път се противопоставят дезертьорите. При повторния войнишки метеж са убити местните управници и някои видни граждани, а чуждоземната войска поверява управлението и защитата на града на своите началници. Тогава Марцел започва преговори с един от тях, които му осигуряват достъп до една от двете все още незавоювани части на града, а именно „острова“; по-късно гражданството му отваря доброволно и вратите на Ахрадина (есента на 212 г.).

Тъй като сиракузците очевидно не са били пълни господари в своя град и многократно са правили опити да се освободят от тиранията на чуждото военно господство, те са имали право да очакват пощада, дори според не особено похвалните принципи на римското държавно право за отношението към изменилите на конфедерацията общини. Марцел обаче опетнява воинската си чест, като допуска разграбването на богатия търговски град, при което наред с многото други граждани намира смъртта си и Архимед. Римският сенат остава глух за закъснелите оплаквания на сиракузците срещу прославения пълководец и не връща нито ограбеното на собствениците, нито свободата на града. Сиракуза и подвластните ѝ градове се включват в списъка на общините, задължени да плащат данъци на римляните. Само Тавромений и Неетон запазват еднакви права с Месана, докато Леонтийската автономна област става римска държавна собственост, а досегашните земевладелци — римски арендатори. Покрай пристанищата на завоюваната част от града, на „острова“, оттук нататък е забранено да живеят граждани на Сиракуза.

Така Сицилия изглежда окончателно загубена за картагенците, но и там геният на Ханибал влияе от разстояние върху хода на събитията. Той изпраща в картагенската войска, която стои в бездействие при Акрагант под началството на Ханон и Епикид, либийския кавалерийски офицер Мутин, който поема командването на нумидийската

конница и със своите бързи отряди възпламенява дълбоката омраза, насадена от римското потисничество по целия остров. Така картагенците започват партизанска война в най-широки мащаби и с голям успех; дори когато картагенската армия се среща с римската при река Химера, Ханибал успешно се бие със самия Марцел. Но и тук се подновяват в умален вид отношенията между Ханибал и картагенското правителство. Назначеният от правителството пълководец преследва с ревност и завист изпратения от Ханибал офицер и настоява да влезе в битка с проконсула без участието на Мутин и нумидийците. Волята на Ханон е изпълнена и той е напълно разбит. Въпреки това Мутин не се отказва от своята задача, а се укрепява във вътрешността на страната, превзема някои малки градове и тъй като получава значителни подкрепления, постепенно разширява обсега на бойните действия. Успехите му са толкова бляскави, че главнокомандващият, търсейки начини да отстрани засенчващия собствената му слава кавалерийски офицер, без колебание му отнема командването на леката кавалерия и го възлага на своя син. С това търпението на нумидиеца, който от две години задържа острова във властта на своите финикийски господари, се изчерпва окончателно. Мутин и неговите конници отказват да следват Ханон-младши и влизат в преговори с римския пълководец Марк Валерий Левин, за да му предадат Акрагант. Ханон избягва с една ладия в Картаген, за да осведоми своите съмишленици за позорното предателство на Ханибаловия офицер; финикийският гарнизон в града е посечен от римляните, а населението е продадено в робство (210). За да се предпази островът от неочаквани нападения, подобни на дебаркирането от 214 г.; в града са заселени нови хора, подбрани между проримски настроени сицилийци, с което се слага край на прекрасния стар Акрагант. След като цяла Сицилия пада под властта на римляните, те полагат усилия да върнат спокойствието и реда сред дълбоко покрусеното население. Изловени са разбойническите шайки, които върлуват във вътрешността, и са изпратени веднага в Италия, където предприемат опустошителни набези срещу Ханибаловите съюзници. Римското правителство прави всичко възможно да съживи западналото земеделие. На съвещания в Картаген все по-често се обсъжда дали да бъде изпратена една ескадра в Сицилия и възобновена войната, но тези предложения остават само проекти.

Македония би могла да се включи във военните действия много по-решително от Сиракуза. От източните сили в този момент не може да се очаква нито поощрение, нито противодействие. Антиох Велики, естественият съюзник на Филип, има късмет, че след решителната победа на египтяните при Рафия в 217 г. слабохарактерният Филопатор е сключил с него мир на основание на създаденото положение. Съ-

перничеството на Лагидите и постоянната заплаха от подновяването на войната, както и въстанията на претендентите във вътрешността и разни дребни начинания в Мала Азия, Бактрия и в източните сатрапии му пречат да се присъедини към големия антиримски съюз, така желан от Ханибал. Египетският двор застава решително на страната на Рим, с който в 210 г. е подновил съюза си, но от Птолемей Филопатор Рим не може да очаква друга помощ освен кораби със зърно. Така че нищо не пречи на Македония и Гърция да наклонят решително везните в голямата италийска борба, освен собствените им разногласия. Те биха могли да спасят честта на елинското име, като надмогнат себе си и поне за няколко години се изправят заедно срещу общия враг. Истина е, че в Гърция се усещат подобни настроения. Пророчески са думите на Агелай Навпактски, който предупреждава за опасността, че дребните боричкания между елините скоро ще се прекратят окончателно. Той ги убеждава настоятелно да насочат погледи на запад и да не допуснат някоя по-могъща държава да наложи със сила мира между спорещите сега партии, като ги постави под еднакво робство. Тези речи допринесли съществено за сключването на мира между Филип и етолийците (217). Забележително е, че Етолийският съюз веднага провъзгласява Агелай за свой стратег. Националният патриотизъм в Гърция се възражда подобно на този в Картаген; в един момент изглежда възможно да се разпали елинска народна война срещу Рим. Водач на военен поход от подобен род би могъл да бъде само Филип Македонски, а нему липсват въодушевлението и вярата в нацията, необходими за да води такава война. Тежката задача да се превърне от потисник на Гърция в неин защитник е неразбираема за него. Колебанието му още при сключването на съюза с Ханибал разваля доброто първоначално впечатление и охлажда усърдието на гръцките патриоти, а когато той все пак се включва в борбата срещу Рим, води войната по начин, който съвсем не буди симпатия и упование.

Още първият опит, направен в годината на битката при Кана (216), да бъде превзет град Аполония се проваля по един почти смехотворен начин: Филип се връща незабавно заради необоснования слух, че една римска ескадра навлиза в Адриатическо море. Това се случва още преди формалното скъсване с Рим; когато този разрив най-после е налице, приятели и врагове очакват македонски десант в Долна Италия. От 215 г. край Брундизий са разположени римска ескадра и войска, за да го посрещнат. Филип, който не разполага с военни кораби, сглобява една флотилия леки илирийски ладии, за да превози войската си. Ала когато настъпва времето да действа, смелостта му се изпарява при мисълта, че може да срещне страшните петпалубници в морето, и той не изпълнява даденото на своя съюзник Ханибал обещание да направи опит за десант. За да стори все пак нещо, Филип решава да

предприеме нападение над римските владения в Епир заради обещания му дял от плячката (214). И в най-добрия случай от това не би излязло нищо, но римляните, които вече знаят, че при защитата на своите владения нападателната война е по-добра от отбранителната, този път не се задоволяват, както Филип се е надявал, в ролята на зрители, наблюдаващи от отсрещния бряг успехите на неприятеля. Римската флота отвежда едно военно подразделение от Брундизий в Епир; Орикон е отнет отново от царя, в Аполония е оставен римски гарнизон, а македонският лагер е превзет; тогава Филип преминава от вяли действия към пълно бездействие и прекарва няколко месеца в пасивно състояние на война въпреки оплакванията на Ханибал, който напразно се опитва да внуши на това олицетворение на леност и късогледство своята енергичност и предприемчивост. Когато военните действия се подновяват, заслугата за това отново не е на Филип.

Падането на Тарент (212), с което Ханибал спечелва едно великолепно пристанище на най-удобното за дебаркиране на македонската войска крайбрежие, принуждава римляните да посрещнат удара отдалече, като създадат на македонците толкова грижи на тяхна територия, че те дори да не помислят за десант в Италия. В Гърция националният устрем отдавна е спаднал. С помощта на старата недружелюбност към Македония и новите прояви на непредпазливост и несправедливост от страна на Филип за римския адмирал Левин не е трудно да създаде срещу Македония една коалиция от малки и средни гръцки държави под римско покровителство. Начело на тази коалиция застават етолийците, в чийто съвет се е появил самият Левин и ги е спечелил с обещанието да получат акарнянската област, за която жадуват отдавна. Те сключват с Рим почтения договор да отнемат от останалите елини земята и хората, при което земята да получават етолийците, а хората и движимото имущество — римляните. Към тях се присъединяват антимакедонски или по-скоро антиахейски настроените държави в същинска Гърция — това са Атина в Атика, Елида и Месена и особено Спарта в Пелопонес; тъкмо по това време овехтялата конституция на Спарта е отхвърлена от един дързък войник на име Маханид, за да управлява като деспот от името на непълнолетния цар Пелопс и да организира управление, крепящо се на подкупените наемнически орди. По-късно към съюза се присъединяват и вечните противници на Македония — главатарите на част от тракийските и илирийските племена, а накрая и царят на Пергам Атал, който преследва с далновидност и енергия целта си да отслаби двете велики гръцки държави, които го заобикалят, и бърза да се присъедини към римската клиентела, докато неговото участие все още струва нещо. Не е нито приятно, нито необходимо да се проследят превратностите на тази безцелна борба. Макар че Филип превъзхожда по сила поот-

делно всеки един от своите противници и отбива енергично нападенията, идващи от всички страни, той скоро е изтощен от тази безизходна отбрана. Той е зает ту с борба срещу етолийците, които съвместно с римската флота са унищожили нещастните акарняни и застрашават Локрида и Тесалия, ту със защита на северните провинции от нахлуване на варварите, ту с изпращане на помощ на ахейците срещу етолийските разбойнически набези; освен това цар Атал от Пергам и римският адмирал Публий Сулпиций ту заплашват източното крайбрежие със своята обединена флота, ту разполагат военни части в Евбея. Липсата на военен флот парализира Филип във всичките му действия. Стига се дотам, че той моли за военни кораби своя съюзник Прузий от Витиния, та дори и Ханибал. Едва към края на войната се решава на това, от което е трябвало да започне — да нареди да бъдат построени сто военни кораба; до тяхната употреба обаче така и не се стига, ако изобщо заповедта е била изпълнена.

Всички, които разбират положението на Гърция и не са равнодушни към него, съжаляват за опустошителната война, в която страната губи сетните си сили, а благосъстоянието ѝ се срива до основи; търговските градове Родос, Хиос, Митилене, Византион, Атина, та и самият Египет нееднократно се опитват да поемат ролята на посредници. В действителност примирието е в интерес и на двете страни. И етолийците, които страдат от войната много повече от другите римски съюзници, и македонците са в много тежко положение, особено след като един млад цар от Атамания е привлечен на страната на Филип и с това вътрешността на Етолия се отваря за македонските набези. Етолийците постепенно проумяват безчестната и гибелна роля, на която ги обрича съюзът им с Рим; през цяла Гърция минава вик на негодувание, когато етолийците съвместно с римляните започват да продават в робство елинско цивилно население от Антикира, Ореос, Диме и Егина. Ала етолийците вече не са свободни в действията си; те рискуват много, като сключват на своя глава мир с Филип, тъй като в резултат на благоприятното развитие на военните действия в Италия и Испания римляните нямат никакво желание да прекратят войната, която водят с няколко кораба, като цялата ѝ тежест пада върху етолийците. Най-после те решават да изслушат посредничещите градове и въпреки противодействието на Рим, през зимата на 206/205 г. се установява мир между гръцките държави. Етолия е превърнала своя силен съюзник в опасен враг; въпреки това римският сенат решава, че моментът да ги накаже за нарушаване на съюзния договор не е подходящ, защото тъкмо тогава са му нужни силите на изтощената докрай държава за решаващата африканска експедиция. Дори войната с Филип, която след оттеглянето на етолийците би продължила със значителни усилия от страна на римляните, е завършена с мир, който

възстановява състоянието отпреди войната, като Рим запазва владенията си по епирското крайбрежие с изключение на незначителната атинтанска територия. При тогавашните обстоятелства Филип трябва отново да е щастлив от тези условия; но изходът от войната разкрива онова, което вече не може да се крие — всички неописуеми нещастия, които са се стоварили върху Гърция по време на тази отвратително безчовечна десетгодишна война, са били напразни, а грандиозната и вярно пресметната комбинация, замислена от Ханибал и споделена за миг от цяла Гърция, е безвъзвратно провалена.

В Испания, където владее духът на Хамилкар и Ханибал, борбата е по-сериозна. Тя преминава през странни обрати, присъщи за естеството на страната и обичаите и нравите на населението. Земеделците и пастирите, които живеят в красивата долина на Ебро и в пищно плодородната Андалусия, както и тези в планинското плато между Ебро и Андалусия, прорязано от многобройни гори, е твърде лесно да бъдат събрани във въоръжено опълчение, но е много трудно да бъдат поведени срещу врага и изобщо да бъдат задържани на едно място. Градовете също не са единни и са неспособни на сигурни и съвместни действия, макар че населението на всеки отделен град защитава упорито своите крепостни стени от вражеските нападения. Както изглежда, те не правят особена разлика между римляните и картагенците; безразлично им е кой от неканените гости ще вземе по-голяма и кой по-малка част от полуострова — тези, които се установяват в долината на Ебро, или тези, които се разполагат по бреговете на Гуадалквивир; поради това в настоящата война почти не се проявява присъщата испанска упоритост при отстояване на собствената позиция; само Сагунт на римска страна и Астапа на страната на Картаген представляват изключения в това отношение. Тъй като нито римската, нито африканската страна водят със себе си достатъчно войска, военните действия по необходимост се превръщат в пропаганда за вербуване на привърженици, при което успехът зависи не толкова от умението да се внуши преданост, колкото от страха, парите или случайните обстоятелства. Когато подобна война клони към края си, тя обикновено се разпилява в крепостни битки и внезапни нападения, за да пламне по-късно отново от пепелта. Армии се появяват и изчезват там като пясъчни дюни; където вчера е имало възвишение, днес няма и следа от него. В общи линии предимството е на страната на римляните, които са влезли в Испания като освободители на населението от финикийско потисничество, избрали са подходящи водачи и са довели със себе си силно ядро изпитани воини.

Двамата римски наместници на полуострова, Гней и Публий Сципион, и двамата добри пълководци и превъзходни администратори, особено Гней, изпълняват своята задача с бляскав успех. Те не само

опазват проходите на Пиренеите, а и опитът да се възстановят прекъснатите сухопътни връзки между вражеския главнокомандващ и неговата главна квартира е кърваво осуетен; не само създават в Таракон Нов Рим по образец на испанския Нов Картаген, като издигат обширни укрепления и пристанищни съоръжения, но и през 215 г. римските войски вече се сражават успешно в Андалусия. През следващата 214 г. този поход е увенчан с още по-голям успех: римското оръжие стига почти до Херкулесовите стълбове, римляните разширяват влиянието си в Южна Испания и най-после с повторното овладяване и възстановяването на Сагунт си осигуряват важна позиция по линията от Ебро до Картагена, като с това изкупват, доколкото е възможно, старата си вина пред нацията. Докато почти изтласкват картагенците от Испания, Сципионите междувременно успяват да им създадат опасен враг дори в Западна Африка в лицето на могъщия цар Сифакс, който владее днешните провинции Оран и Алжир и се съюзява с римляните около 213 година. Ако са могли да му изпратят войска, римляните биха се надявали на голям успех, но по това време в Италия няма нито един излишен войник, а испанската войска е твърде слаба, за да се раздробява. Междувременно собствените войски на Сифакс, водени и обучени от римски офицери, предизвикват такова сериозно брожение сред либийските поданици на Картаген, че самият заместник на главнокомандващия за Испания и Африка Хасдрубал Барка тръгва към Африка с отбрани испански подразделения. Вероятно благодарение на него там настъпва обрат. Цар Гала, който владее днешната провинция Константина, е отдавнашен съперник на Сифакс и се обявява на страната на Картаген, а неговият храбър син Масиниса разбива Сифакс и го принуждава да сключи мир. Впрочем историческите сведения за тази либийска война са твърде оскъдни, освен разказа за жестокостта, с която Картаген, верен на себе си, отмъщава на въстаналите след победата на Масиниса.

Този обрат в Африка има редица последствия за испанската война. Хасдрубал се връща отново в Испания (211), последван от значителни подкрепления, водени от самия Масиниса. Сципионите, които в отсъствие на вражеския пълководец (213-212) са продължили да грабят и да правят пропаганда в картагенската област, са нападнати така неочаквано от превъзхождащите ги военни сили, че са принудени или да отстъпят зад Ебро, или да призоват на помощ испанците. Те избират второто и наемат 20 000 келтибери, след което, за да им е по-удобно да се сражават с трите противникови армии, водени от Хасдрубал Барка, Хасдрубал Гисгон-син и Магон, се разделят и разсредоточават на различни места войските си. С това те сами подготвят своята гибел. Докато Гней със своята армия, в състава на която влиза една трета от римските и всичките испански части, устройва лагера си

срещу Хасдрубал Барка, финикиецът без усилие успява да отклони испанците от римската войска срещу известно възнаграждение, което според техния морал на наемници не е предателство, тъй като не са преминали към врага на господаря, който им плаща.

Римският пълководец не може да стори нищо друго, освен да започне възможно най-бързо да се изтегля, при което противникът го следва по петите. Междувременно вторият римски корпус под ръководството на Публий е атакуван в движение от останалите две финикийски армии начело с Хасдрубал Гисгон-син и Магон, а устремните конни орди на Масиниса дават на картагенците решаващо предимство. Скоро римският лагер е почти обкръжен, а щом пристигнат испанските помощни подразделения, римляните ще бъдат заобиколени отвсякъде. Смелото решение на проконсула да тръгне напред със своите най-добри войници срещу испанците, преди те да запълнят дупката в обкръжението, приключва неуспешно. В началото римляните имат предимство, но нумидийската конница, изпратена след тях, скоро ги настига и не само осуетява наполовина извоюваната победа, но и задържа отстъплението им до пристигнето на финикийската пехота. Накрая гибелта на римския пълководец превръща загубената битка в разгром. И така, след като Публий е убит, Гней отстъпва бавно и с мъка се отбранява от картагенската армия; той е притиснат от три страни, а нумидийската конница осуетява всеки опит за връщане назад. Изтласкан на един гол хълм, върху който дори не може да разгърне лагер, целият корпус е избит или пленен; за самия военачалник повече никога не се чуват достоверни сведения. Само едно малко военно отделение е спасено от отличния офицер от школата на Гней — Гай Марций, като успява да премине на отсрещния бряг на Ебро; там легатът Тит Фонтей успява да изведе на сигурно място онази част от корпуса на Публий, която е останала в лагера; дори повечето от разпръснатите в Южна Испания римски гарнизони успяват да се прехвърлят също там. Финикийците необезпокоявани заемат цяла Испания и не изглежда далеч моментът, когато ще преминат реката, ще изтласкат римляните от Пиренеите и връзката с Италия ще бъде възстановена. Крайната опасност поставя начело на римската войска истински мъж и воин. Пренебрегвайки по-старите и способни офицери, изборът на войниците пада върху Гай Марций; неговото умело ръководство, а може би в не по-малка степен и завистта и свадите сред картагенските пълководци ги лишават от възможността да оберат и другите плодове на важната победа. Картагенците, които са преминали реката, са отхвърлени и римляните отстояват линията на Ебро, докато от родината изпратят нова войска и нов пълководец. За щастие, благодарение на настъпилия обрат на войната в Италия, където току-що е паднала Капуа, римското правителство е в състояние да изпрати

един силен легион от 12 000 души начело с пропретора Гай Клавдий Нерон, който да възстанови военното равновесие в Испания.

През следващата година е предприета твърде успешна експедиция в Андалусия (210); Хасдрубал Барка е обкръжен и избягва капитулацията само с коварство и неспазване на дадената дума. Ала Нерон не е подходящият пълководец за испанската война. Той е добросъвестен офицер, но суров, сприхав и непопулярен човек, който не умее нито да възстановява старите връзки или да създава нови, нито да извлича предимство от несправедливостите и високомерието, с което пуните се отнасят след смъртта на Сципионите към свои и към чужди в Испания и озлобяват всички срещу себе си. Римският сенат е преценил правилно значението и своеобразието на испанската война, а от жителите на Утика, докарани в плен от римската флота, е научил за големите усилия, които полагат в Картаген, за да изпратят Хасдрубал и Масиниса със силна войска през Пиренеите; затова решава да изпрати в Испания нови подкрепления и пълководец с по-висок ранг, чието избиране счита за уместно да предостави на народа. Дълго време, както гласи сведението, никой не се наема с това сложно и опасно дело, докато най-сетне не се явява като кандидат един млад, двадесет и седем годишен офицер, Публий Сципион, бивш военен трибун и едил, син на загиналия в Испания генерал със същото име.

Твърде невероятно е, че римският сенат е предоставил един толкова важен избор на случайността; също толкова невероятно е честолюбието и патриотизмът в Рим да са отмрели до такава степен, че за важния пост не се е кандидатирал нито един опитен офицер. Ала щом сенатът е удостоил с внимание талантливия и кален млад офицер, който се е изявил блестящо в горещите битки на бреговете на Тицин и при Кана, но не е достигнал необходимия ранг, за да замести бивши претори и консули, става напълно разбираемо защо е избран този начин на действие, който по непряк път насочва народа да допусне единствения кандидат въпреки недостатъчния му ранг; така новият главнокомандващ, а с него и непопулярната испанска експедиция печелят симпатиите на населението. Ако ефектът от тази уж импровизирана кандидатура е пресметнат предварително от сената, той успява напълно. Новият главнокомандващ тръгва за Испания, за да отмъсти за смъртта на своя баща, комуто преди девет години е спасил живота при Тицин; той е красив млад мъж с дълги къдрици, който скромно се изчервява, предлагайки себе си за опасния пост при липсата на други кандидати; той е обикновен военен трибун, издигнат сега от гласовете на центуриите до най-високото стъпало в йерархията: всичко това прави изключително силно и незаличимо впечатление на римските граждани и селяни. И наистина Публий Сципион е едновременно вдъхновена и вдъхновяваща личност. Той не е от малцината, които

със своята желязна воля тласкат света със столетия напред и го вкарват в желаните от тях нови коловози; нито е от онези, които дърпат юздите на съдбата, за да спрат хода на годините, докато колелата не ги прегазят.

По поръчение на сената Публий Сципион е печелил битки и покорявал цели страни, благодарение на военните си лаври е заемал висок държавен пост в Рим, но той е далече от Александър и Цезар. Като пълководец той не е сторил за родината си повече от Марк Марцел, а в политическо отношение, макар и може би без да съзнава своите непатриотични и егоистични стремежи, е навредил поне толкова на страната си, колкото е допринесъл с военните си походи. Въпреки това красивият, героичен образ притежава особено обаяние; той излъчва онова жизнерадостно и уверено в себе си въодушевление, което обгражда личността му с ослепителен ореол. Публий Сципион притежава достатъчно въображение, за да сгрява сърцата, и е достатъчно пресметлив, за да изисква от всички благоразумие и да не изпуска от погледа си дребните подробности; не е дотолкова наивен, че да споделя сляпата вяра на тълпата в неговото божествено вдъхновение, нито е достатъчно скромен, за да се противопостави срещу тази заблуда; но все пак дълбоко в себе си се счита за човек, дарен с особеното благоволение на боговете — с една дума, това е истинска пророческа натура; поставен начело на народа, той никога не е имал нищо общо с него; той е мъжът на желязната дума и царската воля, но смята за унижение да приеме обикновената царска титла и наред с това не може да разбере, че конституцията на републиката обвързва и него; дотолкова е убеден в своето величие, че изобщо не познава завистта и омразата, снизходително признава чуждите заслуги и великодушно прощава чуждите грешки; талантлив военачалник и изискан дипломат, но без отблъскващия отпечатък, който обикновено оставят и двете звания; съчетава елинската образованост с дълбокото национално чувство на римляните, опитен в речите и добронамерен в общуването си с хората. С всичко това той печели сърцата на войниците и на жените, на сънародниците си и на испанците, на своите съперници в сената и на големите си картагенски противници. Скоро неговото име е във всяка уста и той става звездата, предопределена да донесе на страната си победа и мир.

Публий Сципион тръгва към Испания през 210/209 г. начело на многоброен и добре въоръжен легион и с пълна хазна, съпроводен от пропретора Марк Силан, който заема мястото на Нерон и трябва да служи на младия главнокомандващ като помощник и съветник, и от водача на флотата и негов довереник Гай Лелий. Още първата му изява е отбелязана като едно от най-смелите и успешни внезапни нападения, които историята познава. Тримата картагенски пълководци са

разположени по следния начин: Хасдрубал Барка е край извора, а Хасдрубал Гисгон-син край устието на Тайо, докато Магон е при Херкулесовите стълбове; най-близкият е на десет дни път от финикийската столица Нов Картаген. През пролетта на 209 г., докато вражеската армия още не е започнала да се придвижва, Сципион потегля внезапно срещу този град, до който се стига само за няколко дни от устието на Ебро по крайбрежния път; с цялата своя армия от около 30 000 души и с флотата си той нападa едновременно по вода и суша и преодолява без усилия наброяващия не повече от 1000 души финикийски корпус. Градът, разположен върху вдаден в пристанището нос, изведнъж се вижда обграден от три страни от римската флота, а от четвъртата е заплашен от легионите; комендантът Магон обаче се отбранява решително и въоръжава гражданите, тъй като войниците не достигат за защита на градските стени. Обсадените дори се опитват да се измъкнат, но римляните ги отбиват без усилие и от своя страна започват настъпление откъм сушата, без да губят време в организиране на истинска обсада. Щурмуващите настъпват по тесния път към града; нови колони постоянно заменят уморените; слабият градски гарнизон е напълно изтощен, но римляните все още не са постигнали успех. Впрочем Сципион не го е и очаквал; атаката е имала за цел само да отвлече вниманието на войниците от пристанището, откъдето той, осведомен, че част от брега остава на сухо по време на отлив, възнамерява да предприеме второ нападение. Докато щурмът бушува на сушата, Сципион изпраща едно отделение с водачи по плитчината, „където Нептун сам им показва пътя“, и те наистина намират градските стени изоставени. Така градът е завладян още в първия ден на обсадата, а Магон предава крепостта.

Заедно с картагенската столица римляните завземат 18 военни и 63 товарни кораба, муниции, значителни житни запаси и военната хазна с 600 таланта, десет хиляди са пленените, сред които осемнадесет картагенски старейшини (герусиасти) или съдии и заложници от всички испански съюзници на Картаген. Сципион обещава на заложниците, че ще им позволи да се завърнат по домовете си веднага щом общините им встъпят в съюз с Рим; той използва събраните в града средства, за да подсили войската си и да подобри състоянието ѝ; заповядва на новокартагенските занаятчии, около две хиляди на брой, да работят за римската войска, като им обещава свобода след края на войната, а от активното население избира годните за работа за гребци на корабите. Гражданството е пощадено и запазва свободата и предишното си обществено положение; Сципион познава добре финикийците и знае, че те ще му се подчиняват, а за него е важно да не разчита само на римския гарнизон за опазване на града, който притежава единственото добро пристанище по източното испанско крайб-

режие и богати сребърни рудници. Така дръзкото начинание успява напълно, а то е наистина дръзко, защото Сципион е бил осведомен, че Хасдрубал Барка изпълнява заповедта на своето правителство да проникне в Галия, а оставеното на брега на Ебро римско отделение е слабо и не би бил в състояние да му противостои, ако Сципион забави връщането си. Сципион обаче се връща в Таракон, преди Хасдрубал да се е показал на бреговете на Ебро. Опасната игра, в която се е впуснал младият пълководец, загърбвайки непосредствената си задача, за да извърши този примамлив набег, е прикрита от неимоверния успех, който Нептун и Сципион са постигнали заедно.

Удивителното превземане на финикийската столица оправдава напълно всички надежди, възлагани в родината на изключителния младеж, а тези, които са на друго мнение, са принудени да замълчат. Назначението на Сципион за главнокомандващ е продължено безсрочно, а самият той решава да не се задоволява с незначителната роля на пазител на пиренейските проходи. След падането на Нов Картаген не само испанците от тази страна на Ебро са вече напълно подчинени, но и най-могъщите владетели отвъд реката сменят картагенските си повелители с римски. Сципион използва зимата на 209/208 г., за да разпусне флотата си и с освободените от корабите хора да увеличи сухопътната си войска дотолкова, че да може едновременно да охранява северните провинции, а на юг да разшири настъплението и да действа по-енергично, и през 208 г. навлиза в Андалусия. Там се натъква на Хасдрубал Барка, който се движи на север, за да осъществи отдавнашното си намерение да се притече на помощ на брат си. Край Бекула се стига до сражение и макар римляните да си приписват победата и да твърдят, че са взели в плен около 10 000 души, Хасдрубал е постигнал целта си, като е пожертвал част от своята армия. С войсковата хазна, със слоновете и с най-добрите си войници той си проправя път към испанското северно крайбрежие и достига по брега на океана да западните проходи на Пиренеите, все още незаети от неприятеля. Така още преди настъпването на неблагоприятния сезон той е вече в Галия, където се разполага на зимен лагер. Става ясно, че решението на Сципион да свърже възложената му отбрана с нападението е било необмислено и неблагоразумно. Задачата на испанската армия са изпълнявали успешно не само бащата и чичото на Сципион, но дори и Гай Марций и Гай Нерон; тя обаче не задоволява самонадеяността на победоносния пълководец, който има зад себе си много по-силна армия, но става виновник за крайно опасното положение на Рим през лятото на 207 г., когато планът на Ханибал за едновременно нападение от две страни най-после се осъществява. Боговете обаче прикриват с лаври грешките на своя любимец. В Италия опасността щастливо отминава; съобщението за съмнителната победа при Бекула е прието с

удовлетворение, а когато от Испания пристигат сведения за нови победи, вече всички са забравили, че в Италия са имали работа с най-способния пълководец и с ядрото на испанско-финикийската армия. След отстраняването на Хасдрубал Барка двамата останали в Испания картагенски пълководци решават временно да отстъпят. Хасдрубал Гисгон-син се отправя към Лузитания, а Магон отива чак на Балеарските острови и докато пристигне ново подкрепление от Африка, те оставят само леката конница на Масиниса да скита из Испания, както някога успешно е правил Мутин в Сицилия. По този начин цялото източно крайбрежие попада във властта на римляните. През следващата 207 г. от Африка пристига Ханон с трета войска, след което Магон и Хасдрубал също се връщат към Андалусия. Ала Марк Силан разбива обединените войски на Магон и Ханон, а Ханон дори е пленен. Тогава Хасдрубал изоставя намерението си да води сраженията в открито поле и разпределя войските си в андалузките градове, от които само Орингис е превзет от Сципион през тази година.

Финикийците изглеждат окончателно сразени; въпреки това те са в състояние на следващата година (206) да изведат силна войска от 32 слона, 4000 конници, 70 000 пехотинци, разбира се, в основната си част от испански новобранци. Отново при Бекула се стига до сражение. Римската войска е почти два пъти по-малобройна от вражеската и голяма част от нея също е съставена от испанци. Както Уелингтън при подобни обстоятелства, Сципион разполага своите испанци така, че да не влизат в бой — това е единственият начин да им попречи да се разбягат, а римските части повежда първи срещу испанците от вражеската армия. Битката продължава да бъде оспорвана до края на деня; докато най-сетне римляните побеждават и както се разбира от само себе си, победата над една толкова голяма войска е равносилна на нейното унищожаване; единствено Хасдрубал и Магон успяват да се спасят с бягство към Гадес. Сега римляните остават без съперник на полуострова; малкото градове, които не се подчиняват доброволно, са превзети един по един и някои от тях са наказани с жестока строгост за неподчинението. Сципион дори си позволява да посети Сифакс на африканския бряг и да обсъди с него и със самия Масиниса възможните връзки в случай на експедиция в Африка — това е твърде дръзка постъпка, предприета без сериозно обмисляне, макар че разказът за нея допада изключително много на жадните за новини римски граждани. Само Гадес, където Магон е главнокомандващ, все още остава финикийски. Но след като римляните са завладели всичко, което е принадлежало в Испания на финикийците, вече са успели да докажат несъстоятелността на прокрадващата се надежда, че след края на финикийското господство испанците ще се отърват и от римските гости и ще получат отново свободата си; затова римляните, изглежда, са

заплашени от всеобщо недоволство в Испания, при което главната роля принадлежи на досегашните им съюзници.

Заболяването на римския пълководец и метежът в един от неговите корпуси, предизвикан от неизплатените дълги години заплати, подклаждат въстанието. Обаче Сципион оздравява по-бързо, отколкото може да се очаква, и ловко усмирява войнишката маса, а след това и общините, дали тласък на националното движение. Така въстанието е потушено преди още да е успяло да се разрасне. Когато картагенското правителство се убеждава, че бунтовете няма да доведат доникъде и че не е в състояние да държи дълго Гадес, то заповядва на Магон да събере набързо останалите кораби, войски и пари и с тях да се опита да даде на войната в Италия друг обрат. Сципион не може да му попречи и е наказан за това, че е разпуснал флотата си и трябва повторно да предаде на грижите на своите богове поверената му защита на отечеството. Последният от синовете на Хамилкар напуска необезпокояван полуострова. След неговото отпътуване при изгодни условия се предава и Гадес, най-старото и последното владение на финикийците на испанска земя. След тридесетгодишна война Испания се е превърнала от картагенска в римска провинция и макар че там в продължение на столетия постоянно избухват въстания срещу римляните, които ще бъдат жестоко потушавани, от този момент обаче римляните нямат противници. Сципион използва първото привидно затишие, за да отстъпи командването (в края на 206 г.) и да осведоми лично Рим за извоюваните победи и завоюваните територии.

Докато Марцел в Сицилия, Публий Сулпиций в Гърция и Сципион в Испания довеждат докрай войната, на италийския полуостров грандиозната борба продължава, без да спре. След като битката при Кана е вече минало и загубите и печалбите са постепенно изяснени, в началото на 214 г., петата година от войната, римляните и финикийците отново застават едни срещу други. След оттеглянето на Ханибал от Северна Италия римляните отново са окупирали тази територия и са разположили там три легиона, два от които са на територията на келтите, а третият като тилов резерв в Пицена. Южна Италия до Гарган и Волтурн с изключение на крепостите и повечето пристанища е в ръцете на Ханибал. Самият той се установява с основната част от армията си при Арпи, а срещу него в Апулия е разположен с четири легиона Тиберий Гракх, поддържан от крепостите Луцерия и Беневент. Жителите на бретийската земя преминават на страната на Ханибал и финикийците превземат всички пристанища с изключение на Регий, който римляните защитават откъм Месана. В Бретия пристига втора картагенска армия под ръководството на Ханон, без да е срещнала до този момент противник по пътя си. Главната римска армия, съставена от четири легиона под ръководството на двамата консули Квинт Фа-

бий и Марк Марцел, се готви за опит да си възвърне Капуа. Освен това римляните разполагат с резерв от два легиона, намиращи се в столицата, с поставени във всички морски пристанища гарнизони, подсилени в Тарент и Брундизий с още един легион заради опасенията от македонски десант, а накрая със силна флота, която е безспорен господар в морето. Ако към това се прибавят и римските войски в Сицилия, Сардиния и Испания, дори без да се вземат предвид гарнизоните в долноиталийските крепости, общият брой на римските бойни сили би възлязъл на не по-малко от 200 000 души, като една трета от тях са новобранци, а почти половината са римски граждани. Предполага се, че цялото годно за военна служба население между 17- и 46-годишна възраст е привлечено във войската, а нивите са обработвани — разбира се, там, където войната позволява — от робите, старците, децата и жените. Това обяснява бедственото финансово състояние на държавата; поземленият данък, който е главен източник на доходи, постъпва естествено твърде нередовно. Ала въпреки недостига на хора и средства римляните са в състояние да си възвърнат, макар и бавно и с напрягане на всичките си сили, онова, което са загубили; войската им се увеличава с всяка година, докато финикийската се стопява. Те проникват все по-дълбоко във владенията на Ханибаловите италийски съюзници — кампаните, апулийците, самнитите, бретиите, които не са в състояние да се отбраняват сами подобно на римските крепости в Долна Италия, нито могат да бъдат защитени от слабата войска на Ханибал. Накрая, чрез въведения от Марк Марцел начин за водене на война, се развиват военните способности на офицерите, а предимството на римската пехота се използва в пълния потенциал.

Ханибал все още може да разчита на победа, но никога вече няма да постигне такива победи като при Тразименското езеро и при Ауфид; времената на цивилните главнокомандващи са отминали. Не му остава нищо друго, освен да чака отдавна обещания от македонците десант или пристигането на братята му от Испания, като междувременно пази себе си, войската и съюзниците си невредими и поддържа високия им дух. В упоритата отбранителна война, която води Ханибал, е много трудно да се разпознае пълководецът, способен като никой друг на безпримерно стремителни и дръзки нападения; от психологическа и военна гледна точка буди учудване фактът, че един и същи човек е разрешил две коренно различни задачи по два напълно различни начина с еднакво съвършенство.

В началото войната се води предимно в Кампания. Ханибал пристига своевременно, за да защити главния град, и успява да попречи на неприятеля да го обкръжи, но не е в състояние да отнеме от римляните нито един от кампанските градове, нито да спре двете консулски войски да превземат след упорита съпротива Казилин, който му е

осигурявал прехода през Волтурн, и няколко по-маловажни градове. Опитът на Ханибал да превземе Тарент с цел да осигури удобно място за десант на македонската армия, се проваля. Междувременно бретийската армия на картагенците начело с Ханон се сражава в Лукания с апулийската армия на римляните. Тук Тиберий Гракх завършва битката с победа и след удачно сражение недалече от Беневент дава в името на народа свобода и граждански права на войниците-роби, вербувани и отличили се в това сражение.

През следващата година (213) римляните си възвръщат богатия и важен в стратегическо отношение град Арпи. Когато римските войници проникват в града, гражданите застават на тяхна страна и предприемат общи действия срещу картагенците. Изобщо връзките на Ханибаловата симахия се разхлабват, някои от най-знатните граждани на Капуа и други бретски градове преминават на страната на Рим; дори едно испанско подразделение от финикийската войска, научило от испанските пратеници за хода на събитията в родината, преминава от картагенска на римска служба. По-неуспешна за римляните е 212 г. заради политическите и военните грешки, от които Ханибал не пропуска да се възползва. Връзките, които той поддържа с големите гръцки градове, не са довели до никакъв сериозен резултат; само намиращите се в Рим тарентски и турийски заложници са склонени лесно от неговите емисари да предприемат безумен опит за бягство, ала бързо са заловени от римските патрули. Безразсъдната отмъстителност на римляните подпомага Ханибал повече, отколкото неговите интриги; екзекутирането на опиталите се да избягат заложници лишава римляните от ценния залог, а озлобените гърци започват да търсят удобен случай да отворят градските врата за Ханибал. Тарент е превзет от картагенците със съгласието на гражданството и поради небрежността на римския комендант; римските окупационни части едва се спасяват в крепостта. Примерът на Тарент е последван от Хераклея, Турии и Метапонт, чиито римски гарнизони е трябвало да бъдат прехвърлени в Тарент на помощ на тарентската крепост. Всичко това дотолка засилва опасността от македонски десант, че Рим се вижда принуден да положи гигантски усилия, за да реши благоприятно отдавна занемарената гръцка война, а превземането на Сиракуза и успешният ход на войната в Испания му осигуряват нужните за целта средства. На главния театър на военните действия, в Кампания, двете страни се сражават с променлив успех. Разположените в близост до Капуа легиони все още не са обкръжили града, но толкова затрудняват обработването на нивите и прибирането на реколтата, че многолюдният град изпитва остра нужда от снабдяване отвън. Ханибал подготвя значително количество жито и изпраща известие на кампанците да го посрещнат при Беневент, но тяхната мудност дава възмож-

ност на консулите Квинт Флак и Апий Клавдий да се явят на мястото, да нанесат тежко поражение на Ханон, който охранява товарите, и да завладеят лагера му заедно с всички запаси. След това двамата консули обкръжават града, докато Тиберий Гракх заема позиция на Апиевия път, за да попречи на Ханибал да помогне на обсадените. За съжаление този храбър офицер загива от позорното коварство на един вероломен луканец, а смъртта му е равна на пълно поражение, тъй като войската, съставена предимно от роби, на които е дал свободата, се разбягва на всички страни след гибелта на любимия водач. Така Ханибал получава свободен път към Капуа и с внезапната си поява принуждава двамата консули да свалят едва започналата обсада; още преди срещата с Ханибал тяхната конница е била победена от финикийската, която начело с Ханон и Бостар пази града заедно с отличната кампанска конница. Пълното унищожаване на редовната войска и ордите от луканци доброволци, водени от Марк Центений — един подофицер, неблагоразумно издигнат до пълководец, не по-малко сериозното поражение на нехайния и самоуверен претор Гней Фулвий Флак в Апулия завършват дългата поредица от неуспехи през тази година. Само твърдостта на римляните лишава Ханибал от възможността да се възползва от своите бързи успехи.

Щом Ханибал се отдалечава от Капуа и поема към Апулия, римските армии се стичат отново около града: едната начело с Апий Клавдий застава при Путеола и Волтурн, другата — при Казилин, начело с Квинт Флавий, а третата — на Ноланския път, под ръководството на Гай Клавдий Нерон. Трите лагера са добре укрепени и свързани помежду си с окопни линии; по този начин те спират напълно достъпа до големия, лишен от продоволствие град. Ако не пристигне помощ, Капуа скоро ще бъде принудена да капитулира. В края на зимата на 212/211 г. запасите са почти изчерпани и спешни пратеници, едва успели да се промъкнат през силно охраняваните римски валове, настояват за незабавна помощ от Ханибал, който в това време обсажда крепостта в Тарент. Картагенският предводител поема в бърз марш от Тарент към Кампания с 33 слона и с най-добрите си подразделения, премахва римския патрул в Калация и установява лагера си на хълма Тифата непосредствено до Капуа, сигурен, че римските военачалници, както и предишната година ще вдигнат блокадата. Обаче римляните, които са имали време да укрепят лагера си като истинска крепост, не се помръдват и наблюдават от земните си насипи как кампанските конници от една страна и нумидийските орди от друга връхлитат върху окопите им. Ханибал не може и да мисли за по-сериозен щурм; той е предвидил, че неговото настъпление ще привлече в Кампания други римски военни части, ако още преди това липсата на фураж в тази системно опустошавана страна не го прогони от Кампания.

Тези препятствия са непреодолими. За да спаси важния град, Ханибал прибягва до крайното средство, последното, което може да измисли изобретателният му ум. Потегля от Капуа с цялата си войска по пътя за Рим, след като е известил предварително за своето намерение кампанците и ги е предупредил да не губят присъствие на духа. Със същата енергична храброст като в първите си италийски походи той се впуска с малобройната си войска между вражеските армии и крепости и я извежда през Самний и покрай Тибур по Валериевия път до моста на Анио, преминава го и се установява на лагер на другия бряг, на една немска миля от Рим. Ужас изпитват дори вътрешните на вътрешните, когато им разказват как „Ханибал е стоял пред вратите на града"; сериозна заплаха обаче не съществува. Къщите край града и нивите наоколо са опустошени от враговете, но двата легиона в града не го допускат да щурмува стените. Ханибал изобщо не е смятал да превземе Рим с внезапно нападение, както прави наскоро след това Сципион срещу Нови Картаген, а още по-малко е мислил за сериозна обсада. Той разчита единствено на това, че поддавайки се на първоначалния страх, част от войската, обсадила Капуа, ще се върне в Рим и така ще му бъде предоставена възможност да свали блокадата. Затова след кратък престой край града той отново потегля назад. Римляните виждат в това отстъпление закрилата на боговете, които са го накарали чрез знамения и видения да се оттегли, докато римските легиони не са успели да го прогонят. На мястото, където Ханибал е бил най-близко до града, пред Капенските врата на втория пътен камък на Апиевия път, благодарните вярващи построяват олтар на бога „Възвръщател и Покровител" (Rediculus Tutanus). В действителност Ханибал се изтегля към Капуа, защото това е залегнало в плана му. За негово съжаление римските пълководци не се поддават на грешката, на която техният противник е разчитал; легионите остават по местата си в укрепленията около Капуа, а когато идва известието, че Ханибал е поел към Рим, само един малък корпус е изпратен след него. Като научава за това, Ханибал се обръща незабавно срещу консула Публий Галба, който го следва непредпазливо от Рим насам и с когото досега е избягвал да се сражава; той разбива войската му и превзема лагера му. Това е само незначителна компенсация за неизбежното вече падане на Капуа. Отдавна гражданството на Капуа, особено по-висшите слоеве, очаква със страх бъдещето; враждебната на Рим народна партия е получила почти изцяло висшето управление и градската администрация. Отчаянието обхваща всички без разлика дали са благородници или простосмъртни, кампанци или финикийци. Двадесет и осем души от градския съвет избират доброволно смъртта; останалите предават града на произвола на един безпощаден и крайно ожесточен враг. От само себе си се разбира, че ще последва кървава разправа; спорно е

само продължителен или кратък да бъде процесът, дали е по-благоразумно и целесъобразно да се издирват участниците в държавната измяна и извън Капуа или проблемът да бъде решен чрез бърза екзекуция. Първото мнение поддържат Апий Клавдий и римският сенат; второто, вероятно по-безчовечно, взема връх. Петдесет и трима капуански офицери и чиновници са бичувани и обезглавени на пазарните площади на Калес и Теан по заповед на проконсула Квинт Флак и в негово присъствие, другите членове на съвета са хвърлени зад решетките, много граждани са продадени в робство, имуществото на заможните е конфискувано. Същата сурова разправа очаква и Атела и Калация. Тези наказания са много жестоки, но като се има предвид какво означава падането на Капуа за Рим и кое по онова време е допустимо ако не от военните закони, то от военната традиция, те са напълно обясними. И нима с убийството на всички намиращи се в Капуа по време на нападението римски граждани жителите на обсадения град не са подписали сами смъртната си присъда? Но въпреки това Рим постъпва безчовечно, като използва тази възможност, за да сложи край на тайното съперничество, съществуващо отдавна между двата най-големи италийски града, и чрез разтуряне на кампанското градско устройство да унищожи напълно политическото значение на бъдещия омраза и завист съперник.

Падането на Капуа е още по-впечатляващо, защото то не е резултат на изненада, а на двегодишна обсада, устояла на всички усилия на Ханибал да я разкъса. Наред с това то е знак за възстановяване на господството на римляните в Италия, както шест години по-рано преминаването на Капуа към Ханибал е било знак за загубването на това господство. Напразно Ханибал опитва да противодейства на впечатлението от тази новина сред съюзниците, като завладява Регий и тарентската крепост. Походът срещу Регий не му носи никаква полза, а що се отнася до тарентската крепост, макар там да изпитват голям недостиг от хранителни запаси, след като тарентско-картагенската ескадра затваря пристанището, римляните с много по-силната си флота отрязват снабдяването на картагенците, а областта, която Ханибал владее, едва успява да изхрани собствената му войска. Така обсаждащите откъм морето страдат не по-малко от обсадените в крепостта и накрая напускат пристанището. Щастието сякаш е обърнало гръб на картагенеца. Тези последствия от падането на Капуа, които разколебават авторитета и доверието на Ханибал сред италийските му съюзници, и опитите на не твърде провинилите се общини да се присъединят отново към римската федерация са значително по-болезнени за финикийския водач, отколкото непосредствените загуби. Той е изправен пред избора: или да постави гарнизони в колебаещите се градове и с това още повече да обезсили и без това слабата си армия, а елит-

ните му войски да се разпръснат в малки отделения или да станат жертва на вероломство (както през 210 г. при падането на град Салапия са посечени 500 отбрани нумидийски конници); или да руши и гори до основи несигурните градове, за да не попаднат в ръцете на врага, което надали би повдигнало духа на италийската му клиентела. Падането на Капуа внушава на римляните увереност в благополучния изход на войната в Италия. Те изпращат значителни подразделения към Испания, където след смъртта на двамата Сципиони римската армия изпада в затруднено положение. За първи път от началото на войната те си позволяват да съкратят числения състав на военните сили, които до този момент се увеличават ежегодно въпреки все по-големите трудности, които римляните срещат с принудителното набиране на войници, докато накрая стигат до 23 легиона. Затова и през следващата 210 г. италийската война се води от римляните по-вяло, въпреки че след приключването на сицилийската война Марк Марцел отново е поел командването на основната армия; той дава предимство на крепостната война във вътрешността на страната и води сражения с картагенците без съществени последици. И борбата за тарентската крепост остава без решаващ резултат. В Апулия Ханибал успява да победи проконсула Гней Фулвий Центумал при Хердонея. Година по-късно (209) римляните настъпват към втория по значение град, преминал на страната на Ханибал — Тарент, за да го превземат отново.

Докато Марк Марцел продължава борбата с Ханибал с обичайната си твърдост и енергия — в едно двудневно сражение той търпи неуспех в първия ден и достига трудна и кървава победа във втория; докато консулът Квинт Фулвий убеждава колебаещите се луканци и хирпини да преминат на страната на римляните и да му предадат финикийските гарнизони; докато добре организираните хайки откъм Регий принуждават Ханибал да се притече бързо на помощ на нападнатите бретии, старият Квинт Фабий, който за пети път е приел консулство, а с него и поръчението да завоюва Тарент, се установява в близката месапийска област; предателството на едно бретийско подразделение от състава на гарнизона му предоставя града и ожесточените победители извършват страшен погром. Те убиват наред всички войници и местните граждани и разграбват къщите. Предполага се, че около 30 000 тарентци са продадени в робство, а 3000 таланта са внесени в държавната хазна. Това е последният боен подвиг на осемдесетгодишния пълководец; Ханибал пристига на помощ, когато всичко е свършило, и се връща обратно към Метапонт.

След като Ханибал е загубил своите най-важни завоевания и постепенно е изтласкан в югозападния край на полуострова, Марк Марцел, избран за консул за следващата година (208), се надява съвместно със своя талантлив колега Тит Квинкций Криспин да сложи край

на войната с едно решаващо нападение. Този шестдесетгодишен воин съвсем не усеща бремето на преклонната си възраст, наяве и насън той е преследван от мисълта да разгроми Ханибал и да освободи Италия. Ала съдбата е отредила този победен венец за по-млада глава. При едно рутинно разузнаване двамата консули са нападнати от отделение африкански конници в околностите на Венузия. Марцел се сражава в неравната битка така, както се е бил преди четиридесет години срещу Хамилкар и преди четиринадесет при Кластидия, докато накрая пада смъртоносно ранен от коня си. Криспин избягва, но умира от получените в сражението рани (208).

Тече единадесетата година на войната. Опасността, която преди няколко години е заплашвала съществуването на държавата, сега изглежда отминала, но толкова по-силно се чувства тежкото бреме на безкрайната война, което се увеличава с всеки изминал ден. Държавните финанси са сериозно засегнати. След битката при Кана (216) е сформирана нова банкова комисия (tres viri mensarii) от видни мъже, за да отговори на необходимостта от отговорна висша инстанция за държавните финанси в това тежко време. Комисията работи с всички сили, но условията са такива, че и най-мъдрото финансово управление се оказва несъстоятелно. В самото начало на войната е намалена пробата на сребърните и бронзовите монети, легалният курс на сребърната монета се покачва с повече от една трета, а златната монета надвишава по номиналната си стойност ценността на метала. Скоро и това се оказва недостатъчно; налагат се покупки на кредит от доставчиците и всички си затварят очите пред хитриите им, защото са зависими от тях; накрая наглите фалшификации принуждават едилите да изправят за назидание пред народния съд най-недобросъвестните доставчици. Често се налага да се прибягва до апели към патриотизма на заможните, които страдат най-много от всички и обикновено се отзовават с готовност. Войниците от най-добрите части, подофицерите и конниците — доброволно или завладени от духа в корпуса — отказват да получават заплати. Собствениците на освободените след битката при Беневент роби отговарят на предложението на комисията да им плати обезщетение (214), че желаят да отсрочат това плащане до края на войната. Когато вече няма пари в държавната каса за подготовката на народните празници и за поддържането на обществените сгради, търговските сдружения, които са вършили тази работа до момента, изявяват готовност да продължат да работят безплатно (214). Както в Първата пуническа война, с доброволен заем от богатите е въоръжена и попълнена с екипаж една флота (210). Изразходват се държавните средства, докато накрая, в годината на превземането на Тарент, се посяга и на последния резерв, спестяван за бедствени случаи. Въпреки това държавата не може да уреди най-неотложните си

плащания; твърде тревожно е спирането на войнишките заплати, особено в отдалечените страни. Все пак затрудненото финансово положение на държавата не е най-ужасната част от материалното бедствие. Навсякъде полята са останали незасети; дори там, където не е достигнала войната, липсват ръце, способни да държат ралото и сърпа. Цената на една медимна се покачва на 15 денария, т.е. почти трикратно на столичната средна цена, и мнозина биха измрели от глад, ако от Египет не пристигаха продоволствия и не на последно място, отново възстановеното земеделие в Сицилия не беше помогнало в ужасната беда. Как тези бедствия разрушават малките стопанства на селяните, как поглъщат скътаните с тежък труд спестявания, как превръщат процъфтяващите села в гнезда на просяци и разбойници, можем да си представим от други подобни войни, за които са запазени повече сведения.

Още по-опасна от тази материална разруха е растящата неприязън на съюзниците към воденатa от Рим война, която изяжда имуществото и изпива кръвта им. Впрочем нелатинските общини нямат голям дял в това отношение. Войната е доказала, че те не са безсилни, докато латинската нация стои зад Рим; на тяхната по-силна или по-слаба съпротива може да не се придава особено значение. Сега обаче започва да се разколебава и Лаций. Повечето латински общини в Етрурия, Лаций, Марсовата област и Северна Кампания, т.е. онези латински територии, които са пострадали най-малко от войната, през 209 г. заявяват на римския сенат, че оттук нататък няма да изпращат нито военен контингент, нито данъци и че оставят на римляните сами да поемат войната, която се води за техните интереси. Стъписването в Рим е голямо, но в момента няма никаква възможност да бъдат укротени непокорните. За щастие не всички латински общини постъпват така. Галските, пиценските и южноиталийските колонии, начело на които е могъщият и патриотичен град Фрегеле, обявяват, че ще се обвържат още по-тясно и непоколебимо с Рим, разбира се, защото те ясно съзнават, че от изхода на войната тяхното съществуване зависи повече от съществуването на столицата и че тази война се води не само за Рим, а и за латинската хегемония в Италия и дори за националната независимост на страната. Всъщност и половинчатият отказ на съюзниците да участват във войната със сигурност не е държавна измяна, а е продиктуван от късогледство и изтощение; няма съмнение, че тези градове биха отхвърлили с отвращение евентуален съюз с финикийците. Все пак между римляните и латините възниква разцепление и римският удар върху покореното население на провинциите няма да закъснее. Скоро в Ареций възниква опасно брожение; разкрит е заговор сред етруските в полза на Ханибал и това съзаклятие изглежда толкова опасно, че римляните изпращат там войска. Военни и поли-

цаи потушават бунта почти без усилия, но той е сериозен знак какво би могло да се случи, ако латинските крепости престанат да държат населението в страх.

В това трудно и напрегнато време изведнъж пристига новината, че през есента на 208 г. Хасдрубал е преминал Пиренеите и има намерение през следващата година да води войната в Италия с двамата синове на Хамилкар. Не случайно през тези дълги и тежки години Ханибал е останал на своя пост; това, което са му отказали картагенската невярна опозиция и недалновидният Филип, накрая е изпълнено от брата, в когото, както и в самия него, живее духът на Хамилкар. Вече осем хиляди лигури, вербувани за финикийски пари, са готови да се обединят с Хасдрубал. Ако спечели първата битка, той би могъл да се надява, че подобно на своя брат ще вдигне срещу Рим галите, а може би и етруските. Но Италия вече не е това, което е била преди единадесет години. Държавата и хората в нея са изтощени, латинският съюз е разклатен, наскоро на бойното поле е загинал най-добрият римски пълководец, а Ханибал още не е победен. Наистина Сципион може да се гордее с милостта на своя добър гений, който предпазва и самия него, и отечеството му от последствията на непростимата му грешка.

Както във времената на крайна опасност, Рим отново събира двадесет и три легиона; свикват се доброволци, призовават и законно освободените от служба. Въпреки това нападението е изненадващо за римляните. Хасдрубал прекосява Алпите по-рано от всички очаквания на приятели и врагове (207). Галите, които вече са привикнали с преминаването на войски през териториите си, срещу добро заплащане отварят проходите си и осигуряват на войската всичко необходимо. Ако в Рим са възнамерявали да окупират изходите на алпийските проходи, те вече са закъснели. Носи се слух, че Хасдрубал е на брега на По, че със същия успех, както някога неговият брат, е убедил галите да се сражават на негова страна, че Плаценция е обсадена. Консулът Марк Ливий се отправя възможно най-бързо към северната армия; и наистина е крайно време той да се появи там. Етрурия и Умбрия се надигат; техни доброволци подсилват финикийската войска. Колегата на Ливий — Гай Нерон — повиква на помощ от Венузия претора Гай Хостилий Тубул и бърза с войска от 40 000 души да препречи пътя на Ханибал на север. Ханибал събира цялата си военна сила в бретийската област и напредва бързо по големия път, водещ от Регий към Апулия. При Грумент се натъква на консула. Стига се до упорита битка, в която Нерон си приписва победата, но Ханибал успява, макар и не без загуби, да се измъкне от врага посредством обичайните за него ефективни флангови движения и необезпокояван да достигне до Апулия. Тук той спира и се установява първо при Венузия, а после при Канузий; и в двата случая срещу него се разполага

Нерон, който го следва по петите. Няма съмнение, че Ханибал умишлено е останал на място и че не римската армия му е попречила да продължи похода си. Причината за установяването му на това място, а не по на север, трябва да се търси в предварителната уговорка на Ханибал с Хасдрубал или в предположенията му за маршрута, по който Хасдрубал се движи. Докато двете армии стоят бездейни една срещу друга, жадно очакваната във финикийския лагер депеша от Хасдрубал е уловена от патрулите на Нерон. Тя гласи, че Хасдрубал възнамерява да тръгне по Фламиниевия път, тоест първо да се придържа към крайбрежието, да премине през Апенините при Фан и да поеме към Нарния, където разчита да срещне Ханибал. Нерон тозчас изпраща столичния резерв към Нарния, където се предвижда съединяването на двете финикийски войски; в замяна на това намиращото се край Капуа подразделение отива в столицата, а освен това е сформиран нов резерв. Убеден, че Ханибал не знае за намерението на брат си и ще продължи да го чака в Апулия, Нерон се решава на смелото и рисковано начинание: с малък, но елитен корпус от 7000 души той потегля незабавно на север с надеждата, че съвместно с колегата си ще принуди Хасдрубал да приеме битката. Той може да си го позволи, тъй като римската войска, която оставя зад себе си, е все още достатъчно силна, за да устои на Ханибал, ако той нападне, или да го следва и да пристигне заедно с него на мястото на решителната битка. Нерон намира колегата си Марк Ливий при Сена Галика да чака врага. Двамата веднага потеглят срещу Хасдрубал и го намират да прекосява река Метавър. Хасдрубал желае да избегне сражението и да заобиколи римляните, но неговите водачи го изоставят; той се загубва в непознатата местност и накрая е настигнат от римската конница, която го задържа, докато пристигне и римската пехота, при което сражението става неизбежно. Хасдрубал поставя испанците на дясното крило, пред тях десет слона, а галите на лявото, заповядвайки им да не мърдат от местата си. Битката на десния фланг се колебае дълго време при поделено надмощие и консулът Ливий, който командва тук, е силно притиснат; накрая Нерон, повтаряйки своята стратегическа операция, изоставя стоящия срещу него враг, заобикаля собствената си армия и напада испанците отстрани. Това решава битката. Трудно извоюваната и кръвопролитна победа е пълна; войската, която няма възможност за отстъпление, е унищожена, лагерът е завзет. Когато вижда, че превъзходно ръководеното от него сражение е загубено, Хасдрубал търси и намира, подобно на своя баща, доблестната гибел на воин. Като пълководец и човек той е достоен брат на Ханибал.

На другия ден след битката Нерон потегля обратно и след почти двуседмично отсъствие отново е в Апулия срещу Ханибал, който не е получил никакво съобщение и не се е придвижил от мястото си. Съ-

общението е донесено от самия консул: това е главата на Ханибаловия брат, която римлянинът заповядва да хвърлят на вражеските патрули; с това Нерон отмъщава на великия си противник, който смята за унижение да воюва с мъртъвци, за почетното погребение на Павел, Гракх и Марцел. Ханибал разбира, че надеждите му са напразни и че това е краят. Той напуска Апулия, Лукания и дори Метапонт и се връща с войските си в бретийската земя, чиито пристанища са единствената му опора. Благодарение на енергията на римските пълководци и още повече благодарение на невероятно щастливото стечение на обстоятелствата Рим е спасен от страшна опасност, толкова голяма, че напълно оправдава упорството, с което Ханибал се задържа в Италия и може да бъде поставено наравно с опасността, заплашваща Рим след битката при Кана. Ликуването на римляните е безгранично; животът отново приема мирни измерения; всички усещат, че ужасната война е свършила.

В същото време в Рим съвсем не бързат да доведат нещата до край. Държавата и гражданите са изтощени от дългогодишните морални и материални лишения и сега им се иска да се отдадат на безгрижие и спокойствие. Войската и флотата са намалени, римските и латинските селяни се връщат по своите обезлюдени стопанства, държавната хазна се попълва чрез продажбата на част от кампанските домени. Държавната администрация е преобразувана, безредиците са преустановени. Започва изплащането на доброволния военен заем, а латинските общини са принудени да изплатят задълженията си с големи лихви. Войната в Италия спира. Блестящо доказателство за стратегическия талант на Ханибал, както и за неспособността на противостоящите му в този момент римски пълководци е, че той остава още цели четири години господар на бретийската област и не може да бъде принуден от превъзхождащия го противник нито да се затвори в крепостите, нито да отпътува през морето. Наистина финикийският водач е принуден да отстъпва все нови и нови земи, но не толкова защото римляните го побеждават, а защото бретийските му съюзници стават все по-несговорчиви. Накрая Ханибал може да разчита само на градовете, които неговата войска държи в подчинение. Той предава Турии доброволно, а Локри е превзет отново от войските, които Публий Сципион препраща от Регий (205). Изглежда, че проектите на Ханибал са на път да се осъществят, при това с одобрението на картагенските власти, които са попречили на успеха им, същите тези власти в страха си от римски десант (206-205) решават да помогнат и изпращат на Ханибал в Италия и на Магон в Испания подкрепления и субсидии със заповед да разпалят отново огъня на войната в Италия и да извоюват поне малка отсрочка за треперещите от страх собственици на либийски имения и картагенски къщи. Същевременно една делегация

заминава за Македония, за да склони Филип да поднови съюза и да дебаркира в Италия (205). Ала вече е твърде късно. Няколко месеца по-рано Филип е сключил мир с Рим; за него предстоящото унищожение на Картаген е наистина неудобно, но поне той официално не предприема нищо срещу Рим. Един малък македонски корпус потегля към Африка, който по сведения на римляните се издържа от собствения джоб на Филип и това е напълно естествено, но както показват следващите събития, римляните нямат доказателство за твърденията си. А за македонски десант в Италия не става и дума. По-сериозно се захваща със задачата си Магон, най-младият син на Хамилкар. С отломките от испанската армия, които първоначално отвежда в Минорка, той дебаркира през 205 г. при Генуа, разрушава града и призовава във войската си лигурите и галите, които, както винаги, се стичат на тълпи, привлечени от златото и от новостта на начинанието; връзките на Магон се разширяват в цяла Етрурия, където политическите процеси не стихват. Обаче войската, която Магон е довел със себе си, е твърде малобройна за сериозно настъпление в Италия, а Ханибал също е много слаб и влиянието му в Южна Италия е твърде намаляло, за да направи опит да се съедини с брат си. Картагенските управници не са пожелали спасяването на отечеството, когато това е било възможно; сега, когато са се загрижили за него, то вече е невъзможно.

В римския сенат не се съмняват, че войната на Картаген срещу Рим е свършила, но знаят много добре, че сега трябва да започне войната на Рим срещу Картаген; колкото и неизбежна да е африканската експедиция обаче, римляните не се решават да пристъпят към нея. За тази цел е необходим преди всичко авторитетен и способен пълководец, а такъв няма. Най-добрите генерали или са загинали на бойното поле, или подобно на Квинт Фабий и Квинт Фулвий са твърде стари за тази съвсем нова и вероятно продължителна война. Победителите при Сена Гай Нерон и Марк Ливий биха били достойни за задачата, но и двамата са във висша степен непопулярни аристократи; правителството не е уверено, че може да им възложи командването — отдавна е ясно, че само под влияние на страха се избират военачалници според способностите; а още по-малко е уверено дали тези иначе достойни мъже мъже ще съумеят да склонят съсипания народ за нови усилия. Тогава от Испания се завръща Публий Сципион, този любимец на масите, който действително или привидно е изпълнил блестящо възложената му от множеството задача, е избран веднага за консул за следващата година. Той встъпва в длъжност (205) с твърдото намерение да осъществи замислената още в Испания африканска експедиция. В сената обаче не само привържениците на методичните военни действия не искат и да чуят за африканска експедиция, докато Ханибал е още в Италия, но и мнозинството сенатори не е благораз-

положено към младия пълководец. Неговата гръцка елегантност, модерното му образование и поведение не допадат особено на строгите и грубовати баща на града, а към войната в Испания са изказани твърде много упреци, особено срещу военната дисциплина. Доколко е обоснован упрекът, че проявява прекалена снизходителност към своите корпусни началници, доказват много скоро безчинствата, които Гай Племиний извършва в Локри и за които Сципион без съмнение носи косвена вина заради небрежния контрол над подчинените си.

По време на преговорите в сената относно африканската експедиция и избирането на главнокомандващ новият консул решава да заобиколи онези обичаи и закони, които не съвпадат със собствените му намерения, и достатъчно ясно дава да се разбере, че в случай на разногласие с правителството ще се опре на своята слава и популярност сред народа. С това той не само оскърбява сената, но и буди сериозни опасения дали като главнокомандващ ще се придържа към дадените му инструкции както в предстоящата решаваща война, така и в случай на мирни преговори с Картаген. Въпреки това обаче и двете страни проявяват достатъчно благоразумие, за да не се стигне до пълен разрив. Сенатът не може да не признае, че африканската експедиция е необходима и не е никак мъдро тя да се отлага за неопределено време, че Сципион е изключително способен пълководец и е особено подходящ да води такава война, че е в състояние да продължи своите пълномощия, подкрепен от народа за толкова дълго време, колкото му е необходимо, и че е способен да убеди своя народ да напрегне и последните си сили. Мнозинството стига до решение да не отказва на Сципион желаното поръчение, ако той предварително декларира, че поне формално ще зачита висшата правителствена власт и предварително ще се подчини на волята на сената. Решено е през тази година Сципион да отиде в Сицилия, за да ускори строежа на флота, да подготви съоръжения за обсада и да организира експедиционна армия, а на следващата година да дебаркира в Африка. Към него се присъединява сицилийската армия (същите два легиона, образувани от останките на злополучната армия, разгромена при Кана), тъй като за охраната на острова са напълно достатъчни немногоброен гарнизон и флотата; освен това Сципион получава позволение да свика доброволци в Италия.

Очевидно е, че сенатът не организира експедицията, а само не се противопоставя на организирането ѝ; Сципион не получава и половината от средствата, с които е разполагал Регул, при това му дават точно този корпус, към който сенатът години наред се е отнасял с напълно заслужено пренебрежение. За мнозинството от сената африканската армия е сбор от наказателни роти и доброволци, към чиято гибел държавата би могла да остане равнодушна. Друг на мястото на Сци-

пион вероятно би заявил, че африканската експедиция или следва да се проведе с други средства, или е по-добре изобщо да не се провежда; но Сципион е толкова самоуверен, че е готов да се съгласи с каквито и да било условия, стига само да се домогне до жадуваното командване. Той старателно избягва, доколкото това е възможно, да натоварва непосредствено народа, за да не пострада авторитетът на експедицията. Разходите за нея, особено за строящите се кораби, са покрити отчасти от така наречените доброволни контрибуции от етруските градове, най-вече от арецийската и от другите симпатизиращи на финикийците общини. Друга част от разходите се поемат от сицилийските градове. Така за четиридесет дни флотата е подготвена за отплаване. Екипажът е подсилен с доброволци — седем хиляди души, дошли от всички краища на Италия след призива на любимия вожд. Сципион отплава към брегoвете на Африка в началото на 204 г. с два силни легиона от ветерани (около 30 000 души), 40 военни и 400 транспортни кораба и дебаркира успешно, без да срещне дори най-малката съпротива, при Красивия нос близо до Утика.

Картагенците, които отдавна са очаквали, че след разбойническите хайки, предприемани напоследък от римските ескадри по африканското крайбрежие, ще последва по-сериозно нападение, се опитват не само да дадат нов тласък на италийско-македонската война, но и самите те да се въоръжат, за да се защитят от римляните. Най-близо до Картаген са двама съперничещи помежду си берберски царе — владетелят на масилците, царуващият в Цирта (Константина) Масиниса и владетелят на масесилийците, Сифакс от Сига (до устието на Тафна, западно от Оран). Последният е значително по-могъщ и до този момент е бил на страната на римляните, но картагенците успяват да го обвържат здраво чрез договор и установяване на родствени връзки. Масиниса, който отдавна е съперник на Сифакс и съюзник на Картаген, е лишен от благосклонността им. След отчаяна защита Масиниса е сразен от обединените сили на картагенците и Сифакс и отстъпва своите територии на Сифакс, след което се изгубва в пустинята с малцина от своите конници. Освен подкреплението, което се очаква от Сифакс, една картагенска войска от 20 000 пехотинци, 6000 конници и 140 слона (Ханон е бил изпратен лично на лов за слонове) е готова за защита на столицата под ръководството на изпитания в Испания пълководец Хасдрубал Гисгон-син; в пристанището е разположена и силна флота. Очаква се да пристигнат още един македонски корпус начело със Сопатер и келтиберийски наемници. Научил за десанта на Сципион, Масиниса веднага пристига в лагера на пълководеца, срещу когото неотдавна е воювал в Испания; но царят без царство не донася на римляните нищо освен собственото си усърдие, а либийците, макар и изтощени от войни и данъци, от собствения си горчив опит

знаят как да се държат в подобни случаи и не бързат. При тези условия Сципион започва похода. Докато срещу него е изправена само послабата картагенска армия, той има предимство и може с няколко успешни кавалерийски сражения да пристъпи към обсадата на Утика; ала когато Сифакс пристига със своите 50 000 пехотинци и 10 000 конници, той е принуден да вдигне обсадата и да установи укрепен корабен лагер между Утика и Картаген. Тук римският главнокомандващ прекарва зимата на 204/203 година. От твърде неудобното положение, в което пролетта го заварва, той се освобождава чрез едно щастливо внезапно нападение.

Сципион започва по-скоро коварните, отколкото сериозни преговори за примирие, с което приспива бдителността на африканците и намира начин да ги нападне в една и съща нощ и в двата им лагера: тръстиковите колиби на нумидийците избухват в пламъци, а когато картагенците им се притичват на помощ, собственият им лагер е постигнат от същата участ; беззащитните бягащи са посечени от римските части. Това среднощно нападение е по-гибелно от повечето битки. Все пак картагенците не падат духом и дори отхвърлят съвета на страхливите, или по-скоро на разумните, да отзоват Магон и Ханибал. Тъкмо по това време пристигат очакваните келтиберийски и македонски помощни войски; решено е да се даде още едно сражение на „широките поля", на пет дневни похода от Утика. Сципион се съгласява с готовност; неговите ветерани и доброволци разпръсват с минимални усилия събраните набързо картагенски и нумидийски орди; келтиберите, които не могат да разчитат на милостта на Сципион, са разбити след ожесточена съпротива. След това двойно поражение африканците не могат да останат повече на бойното поле. Картагенската флота се опитва да нападне римския корабен лагер и има известен успех, но не постига нищо съществено, а римляните са възнаградени за неуспеха с пленяването на Сифакс, което отново доказва, че Сципион е роден под невероятно щастлива звезда; оттогава Масиниса става за римляните това, което преди е бил Сифакс за картагенците. След тези поражения привържениците на мира, които шестнадесет години са били принудени да мълчат, отново надигат глава и се противопоставят открито срещу управлението на синовете на Барка и патриотите. Хасдрубал Гисгон-син е осъден задочно на смърт от правителството и е направен опит да бъде склонен Сципион да прекрати военните действия и да сключи мир. Той настоява картагенците да отстъпят испанските владения и островите в Средиземно море, да предадат царството на Сифакс на Масиниса, да се откажат от военните си кораби с изключение на двадесет и да платят военна контрибуция от 4000 таланта — условия, които според Картаген са толкова невероятно изгодни, че

от само себе си възниква въпросът дали Сципион ги е предложил повече в свой собствен интерес или в интерес на Рим.

Картагенските пълномощници приемат с уговорката, че трябва да бъдат одобрени от висшите власти и във връзка с това една картагенска мисия потегля към Рим. Ала картагенските патриоти не са склонни да се откажат толкова лесно от борбата; вярата в благородното дело, упованието във военачалниците, дори примерът, който самият Рим им е дал, ги въодушевяват за съпротива, още повече, че при сключване на мира властта неизбежно ще премине в ръцете на противниковата партия и това ги заплашва с гибел. Сред гражданството патриотичната партия има надмощие; взето е решение да не се пречи на опозицията да води мирни преговори, а междувременно да се подготвя последен и решаващ отпор. Магон и Ханибал получават заповед да се върнат незабавно в Африка: Магон, който в продължение на три години (205-203) е подготвял коалиция срещу Рим в Северна Италия, наскоро е бил разбит в областта на инсубрите (около Милано) от значително превъзхождащите го по численост римски армии. Римската конница отстъпвала, пехотата била объркана, победата клоняла към картагенците, когато храброто нападение на една римска част срещу противниковите слонове и най-вече тежкото раняване на любимия и способен предводител довели до обрат; финикийската войска била принудена да се оттегли към лигурския бряг. Там тя получава заповедта за отплаване и я изпълнява, но Магон умира от раните си по време на пътуването през морето. Ханибал вероятно би изпреварил заповедта, ако последните преговори с Филип не бяха му вдъхнали надежда, че може би ще бъде по-полезен за родината си в Италия, отколкото в Либия; когато заповедта го намира в Кротон, където е постоянният му лагер, той не се поколебава да я изпълни. Нарежда да се убият конете и италийските войници, които отказват да го последват през морето, и се качва на транспортните кораби, които отдавна стоят в готовност при Кротон. Римските граждани си отдъхват, когато либийският лъв, когото все още никой не смее да прогони, доброволно обръща гръб на италийската земя. По този повод единственият оцелял сред римските пълководци, които с чест са му противостояли в тежкото време, почти деветдесетгодишният Квинт Фабий е удостоен от сената и гражданството със зелен венец; този венец се дава по римски обичай на пълководеца, спасил войската си от гибел, и е най-високото отличие, което може да получи римски гражданин. Това е и последното отличие на стария военачалник, който завършва живота си през същата година (203). Ханибал достига безпрепятствено до Лептис, без съмнение не под закрилата на сключеното примирие, а благодарение на своята бързина и късмет; след тридесет и шест годи-

ни отсъствие този последен представител на Хамилкаровото „лъвско котило" стъпва отново на родна земя, която е напуснал още като дете, за да започне своя велик и все пак изцяло безплоден героичен път. Тръгвайки на запад, той се връща от изток, като описва победоносен кръг около картагенското море. След като е станало онова, което той е искал да предотврати и сигурно би предотвратил, ако му бяха предоставили възможност, не му остава нищо друго, освен да спасява и да помага, и той го прави, без да обвинява и да оплаква съдбата си. С неговото завръщане патриотичната партия започва да действа открито; срамната смъртна присъда на Хасдрубал е отменена; сключени са нови споразумения с нумидийските шейхове благодарение на ловкостта на Ханибал и договореният мир не само не е одобрен, но и военното примирие е нарушено с разграбването на една римска транспортна флотилия, хвърлила котва на африканския бряг, и нападението срещу римския военен кораб, водещ римския пратеник. В справедливия си гняв Сципион потегля от лагера при Тунис (202) и преминава през богатата долина Баградас, като вече не приема капитулацията на селата и малките градчета, а масово откарва жителите им, за да бъдат продадени в робство. Той вече е проникнал дълбоко във вътрешността на страната и стои при Нарагара (западно от Сика, днешен Ел Кеф, на границата между Тунис и Алжир), когато го среща Ханибал, поел срещу него от Хадрумет. Картагенският пълководец опитва в лична среща с римлянина да поиска по-изгодни условия, но Сципион, който е стигнал до предела на своята отстъпчивост, не може да склони на повече компромиси след нарушаването на примирието. Вероятно с тази стъпка Ханибал е искал само да покаже на местното население, че патриотите не се противопоставят безусловно на мира. Преговорите не довеждат до никакъв резултат и така се стига до решителната битка при Зама (вероятно недалеко от Сика)*. Ханибал разполага своята пехота в три линии: на първата поставя картагенските наемнически части, на втората — африканското опълчение и финикийската гражданска защита заедно с македонския корпус, а на третата линия са ветераните, които е довел от Италия. Пред тези линии са разположени осемдесет слона, а конницата се намира по фланговете. Сципион също построява легионите си в три редици, както е присъщо за римляните, и ги подрежда така, че слоновете да могат да минават между линиите и встрани от тях, без да разкъсат строя. Това разположение е успешно, дори втурналите се настрана слонове внасят безпо-

---

* *Вероятното място на битката се намира на около 60 мили западно от Хадрумета /сравни Hermes 20, 144, 318/. Вероятното време на сражението е пролетта или лятото на 202 г.; определянето на 19 октомври като ден на битката се основава на предполагаемото слънчево затъмнение и не е достоверно. — Бел. авт.*

рядък в картагенската конница; така кавалерията на Сципион, която благодарение на присъединените конници на Масиниса значително превъзхожда врага, лесно го сломява и преминава в преследване. По-сериозно е положението на пехотата. Сражението между първите редици на двете страни продължава дълго; след кръвопролитен ръкопашен бой и в двете страни настъпва безредие и те са принудени да търсят опора от вторите линии. Римляните наистина намират там своята опора, но картагенската милиция се оказва толкова нерешителна и колеблива, та наемниците я подозират в измяна и се хвърлят в ръкопашен бой срещу гражданското опълчение. Междувременно Ханибал изтегля към фланговете онова, което е останало от първите редици, и изпраща напред своите италийски подразделения. Сципион, напротив, събира в центъра оцелелите войници от първата линия и присъединява вдясно и вляво от тях втората и третата линия. На същото място започва второ, още по-ужасяващо сражение; старите Ханибалови войници не отстъпват въпреки превъзхождащия ги числено враг, докато конницата на римляните и Масиниса, току-що завърнали се от преследването на разбитата вражеска кавалерия, не ги обграждат от всички страни. Това не само слага край на битката, но и финикийската войска е изцяло унищожена; същите войници, които преди четиринадесет години са се спасявали с бягство при Кана, сега са отмъстили при Зама на своите предишни победители. С шепа хора Ханибал успява да избяга в Хадрумет.

След тази битка само безразсъдството би могло да посъветва Картаген да продължи войната. И напротив, само от римския пълководец зависи кога ще започне обсада на столицата, която нито е защитена, нито снабдена с провизии, и ако не стане жертва на непредвидими обрати, да отреди на Картаген същата участ, каквато Ханибал е подготвял за Рим. Ала Сципион не прави това. Той сключва мир (201), но вече при други условия. Освен териториите за Рим и за Масиниса, поискани при последните преговори, на картагенците е наложена годишна контрибуция от 200 таланта за петдесет години; освен това те се задължават да не водят войни срещу Рим или срещу неговите съюзници, както и извън територията на Африка, а в Африка могат да воюват извън своята територия само с разрешение от Рим; с това фактически Картаген се превръща в длъжник и загубва политическата си самостоятелност. Изглежда, картагенците са се задължили дори да предоставят на римската флота военни кораби, ако това се наложи.

Обвиняват Сципион, че се е съгласил на твърде изгодни за врага условия, за да не отстъпи на някой приемник заедно с главното командване и славата от завършването на тази най-тежка война, която Рим някога е водил. Упрекът би могъл да бъде основателен, ако бе осъществен първоначалният проект на мирните условия, но срещу

втория му вариант той не изглежда оправдан. Отношенията в Рим са такива, че любимецът на народа не би могъл да се опасява сериозно от отстраняване след победата при Зама — още преди победата опитът на сената да го отзове е бил категорично отхвърлен от гражданството; не могат да оправдаят това обвинение и самите условия за мира. След като ръцете на Картаген са вързани с договора, а в непосредствена близост е поставен силен съсед, той не прави нито един опит да се освободи от римското господство, камо ли да мисли за съперничество с Рим. Освен това всекиму е известно, че току-що завършилата война е била предприета по-скоро от Ханибал, отколкото от Картаген и че великият план на патриотичната партия не може да бъде подновен.

Отмъстителните италийци вероятно не са били доволни, че огънят е унищожил само предадените петстотин картагенски кораби, а не и самия омразен град; само злобата и лекомислието на селските политици могат да отстояват мнението, че само унищоженият противник е наистина победен, и да упрекват пълководеца, отказал да накаже по-строго хората, накарали римляните да треперят от страх. Сципион мисли другояче и ние нямаме основание, а и право да приемем, че в случая римлянинът се ръководи от користни, а не от благородни и възвишени мотиви, присъщи на неговия характер. Не съмненията за евентуална оставка, не и опасението, че щастието може да го напусне, нито безпокойството от предстоящото избухване на македонската война са попречили на този самоуверен и дързък мъж, който до този момент е успявал докрай във всичко започнато, да извърши екзекуцията на този нещастен град; екзекуцията е извършена петдесет години по-късно от неговия осиновен внук, въпреки че е можела да бъде осъществена още сега. Много по-правдоподобно е, че двамата велики пълководци, от които сега зависи политическото решение, предлагат и приемат мира при тези условия, за да се ограничи свирепата отмъстителност на победителите, от една страна, и упорството и безразсъдството на победените, от друга. Душевното благородство и политическата мъдрост на двамата достойни противници се проявяват както в готовността на Ханибал да се примири с неизбежното, така и в благоразумното нежелание на Сципион да извлича прекомерни и срамни резултати от победата. Нима този великодушен и далновиден човек не си е задавал въпроса каква изгода би имало отечеството, ако след унищожаването на политическата мощ на Картаген бъде сринато до основи това прастаро средище на търговия и земеделие и повален един от основните стълбове на тогавашната цивилизация? Още не е дошло времето, в което първите мъже на Рим се превръщат в палачи на съседните им цивилизации и наивно вярват, че могат да измият вечния позор на нацията с напразно и лицемерно проливаните сълзи.

Така завършва Втората пуническа или както римляните по-правилно я наричат, Ханибалова война, която цели седемнадесет години е опустошавала острови и континентални земи от Хелеспонт до Херкулесовите колони.

Какви рани са нанесли войната и гладът на италийските общини показва фактът, че римското население намалява с почти една четвърт; затова сведението, че общият брой на загиналите в Ханибаловата война италийци възлиза на 300 000, изобщо не изглежда преувеличено. Множество процъфтяващи селища — предполага се около четиристотин — са унищожени или разорени; спестяваните с много усилия средства са изчерпани, населението е деморализирано от лагерния живот, добрите стари нрави са погребани навсякъде, от столицата до последното село. Роби и отчаяни хора се съюзяват в разбойнически банди, а колко опасни са те е показателен фактът, че само за една година (185) и само в Апулия за грабеж са били наказани 7000 души; разширяващите се пасбища с полудиви роби като пастири благоприятстват това страшно деградиране на страната. Съществуването на италийското земеделие е застрашено, защото по време на войната с Ханибал римският народ е разбрал, че може да се изхранва от сицилийското и египетското жито, вместо да засява собствените си ниви. Въпреки това римляните, на които боговете са отредили да доживеят края на гигантската борба, имат право да гледат гордо в миналото и с надежда в бъдещето. Много грешки са направени и много страдания са понесени; народът, чиято година да носи оръжие младеж не е оставила щита и меча в продължение на почти десет години, може да си прости много неща. Макар и с доста взаимни вражди, но като цяло мирното и дружеско съвместно съществуване на различните нации, което, изглежда, е цел на новото развитие на народите, е чуждо на древността: тогава всяка нация се е определяла като наковалня или чук; а в състезанието на победителите победата остава за римляните.

* * *

Римската политика в Африка изхожда в общи линии от едно колкото недалновидно, толкова и неблагородно желание да попречи на възстановяването на картагенската мощ; затова този нещастен град е под постоянен натиск и под дамоклевия меч на нова война. Още условията в мирния договор, че картагенците запазват своята територия, но всички земи, които някога са били притежавани от техния съсед Масиниса или от неговия предшественик в картагенските граници, сега стават отново негови, сякаш са вписани не за да премахнат враж-

дите, а за да ги задълбочат. Същото доказва и наложеното в римския мирен договор задължение на картагенците да не водят война с римски съюзници, което буквално означава, че те дори нямат право да изгонят от собствените си и неоспорими владения нумидийския съсед. При подобни договори и при неопределеността на границите, разделящи африканските владения, положението на Картаген е повече от несигурно. Той е застрашен и от могъщия, безцеремонен съсед, и от върховния си господар, който е едновременно и арбитър, и страна в спора; но действителността се оказва по-коварна и от най-страшните очаквания. Още през 193 г. Картаген е нападнат по незначителен повод и най-богатите му земи — областта Емпория на малката река Сирта — са отчасти опустошени от нумидийците, а отчасти стават тяхно притежание. Нападенията продължават непрекъснато; равнинните земи преминават в ръцете на нумидийците, а картагенците едва успяват да задържат по-големите селища. През 172 г. те обявяват, че само за последните две години са им отнети, противно на договореностите, седемдесет села. Картагенските посланици правят пътека до Рим; те молят настойчиво римския сенат или да им разреши да се защитят с оръжие, или да избере арбитър за окончателно решение или да се определят наново границите, за да разберат веднъж завинаги колко трябва да платят; по-добре е веднага да ги направят римски поданици, вместо да ги оставят на произвола на либийците. Римското правителство, което още през 200 г. е обещало да разшири територията на своя клиент, естествено за сметка на Картаген, няма нищо против това той сам да вземе определената за него плячка; формално то понякога възпира твърде силния натиск на либийците, които се отплащат щедро за миналите страдания на предишните си потисници, но римляните са поставили Масиниса за съсед на картагенците именно за да ги притеснява. Всички молби и оплаквания постигат само това, че в Африка пристигат римски комисии, които след усърдни разследвания не стигат до никакво решение или при преговорите в Рим пълномощниците на Масиниса се оправдават с липса на инструкции и решението се отлага.

Само финикийското търпение е в състояние да понася със смирение това положение, с неуморна упоритост да услужва на победителите и да проявява любезност, все едно иска ли я господарят или не, и да печели благосклонността на Рим с доставки на зърнени храни. Ала това покорство на победените е не само израз на търпение и покорство. В Картаген все още съществува патриотична партия, начело на която стои човек, който всява страх у римляните, където и да го изпрати съдбата. Партията бърза да се възползва от неизбежното стълкновение между Рим и източните държави, за да възобнови борбата, и след като грандиозният план на Хамилкар и синовете му е бил провален

по вина на картагенската олигархия, да обнови родината отвътре, за да я подготви за нови битки.

Мобилизиращата сила на бедствието и величественият, ярък и силно въздействащ дух на Ханибал предизвикват политически и финансови реформи. Олигархията, която е поискала съдебно преследване срещу великия пълководец за умишлено пропуснатото превземане на Рим и за укриване на италийската плячка, е препълнила чашата на своето престъпно безумие. Тази прогнила олигархия е свалена по предложение на Ханибал и е въведено демократично управление, съобразено с желанието на гражданството (преди 195). Чрез събиране на неизплатени и укрити средства и чрез въвеждане на по-строг контрол финансите са сложени в ред и става възможно да бъдат уредени римските контрибуции, без да се обременява населението с извънредни данъци. Римското правителство, което тъкмо в този момент се подготвя за началото на опасната война с великия азиатски монарх, следи тези процеси с обяснимо безпокойство; основателни са опасенията, че докато римските легиони се сражават в Мала Азия, картагенската флота може да дебаркира в Италия и там да пламне втора Ханибалова война. Затова едва ли можем да виним римляните, че през 195 г. изпращат в Картаген мисия, която вероятно е упълномощена да поиска предаването на Ханибал. Озлобената картагенска олигархия изпраща до Рим писмо след писмо, за да клевети пред враговете на своето отечество човека, който я е свалил от власт, че поддържа тайни връзки с антиримски настроени сили. Това, разбира се, е достойно за презрение, но предпазливостта им изглежда основателна. Истина е също, че тази мисия представлява унизителен израз на страха на могъщия народ от обикновения и самотен картагенец. Чест прави на гордия победител при Зама възражението в сената срещу тази унизителна стъпка, но въпреки това страхът е напълно оправдан, защото Ханибал е велик мъж и воин и само римските сантиментални политици като Сципион могат да го оставят начело на картагенската държава. Странното признание, което му засвидетелства вражеското правителство, едва ли е изненадващо за него. Последната война е водена от Ханибал, а не от картагенската държава и тъкмо той трябва да понесе тегобите на победения. На картагенците не им остава нищо друго, освен да се покорят и да благодарят на своята звезда, че Ханибал със своето бързо и благоразумно бягство на Изток им спестява най-големия позор — роднят град да изпрати във вечно изгнание своя най-велик гражданин, да конфискува имуществото му и да срути жилището му. Мъдрите думи, че истински любимци на боговете са тези, на които те изпращат безкрайни радости и безкрайни мъки, се отнасят в пълна степен за Ханибал.

Римското правителство заслужава порицание не толкова за дейст-

вията си срещу Ханибал, колкото за това, че след неговото бягство не престава да подозира и измъчва нещастния град. Наистина тамошните партии са в постоянно брожение; ала след отстраняването на този изключителен човек, който за малко не е преобърнал съдбата на света, патриотичната партия губи влияние в Картаген, подобно на опозицията в Етолия и в Ахая. Без съмнение най-разумната от всички идеи, които по онова време вълнуват картагенците, е да се сприятелят с Масиниса и да го превърнат от потисник в покровител. Ала нито националното, нито пролибийски настроеното крило на патриотите не успява да се домогне до кормилото на властта; управлението остава в ръцете на преданата на Рим олигархия, чиито грижи за бъдещето се ограничават с желанието ѝ да запази материалното благополучие и общинските права на Картаген под римски протекторат. Такова развитие би трябвало да успокои Рим. Ала нито тълпата, нито управниците от старото поколение не са в състояние да се освободят от основателния страх от Ханибаловата война; римските търговци и сега гледат със завист на града, който, макар и лишен от политическа власт, притежава обширна търговска клиентела и неизчерпаеми богатства. Още през 187 г. картагенското правителство изразява готовност да изплати незабавно уговорените с мирния договор от 201 г. годишни контрибуции, но тъй като за римляните зависимостта на Картаген е много по-важна от парите, по понятни причини те отклоняват предложението, което ги убеждава още повече, че въпреки всички усилия градът не е разорен и не може да бъде разорен. В Рим отново плъзват слухове за интригите на вероломните финикийци. Говори се ту за пратеника на Ханибал — Аристон от Тир, който бил пристигнал в Картаген, за да подготвя населението за десанта на азиатската военна флота (193); ту за тайна нощна аудиенция, дадена от картагенското правителство на пратениците на Персей в храма на бога-изцелител (173); ту за силна флота, съоръжена в Картаген за македонската война (171). Очевидно е, че в основата на тези и други подобни сведения не е заложено нищо друго освен безразсъдството на отделни хора; въпреки това те са винаги сигнал за нови дипломатически злоупотреби от страна на римляните, за нови нападения от страна на Масиниса, а наред с това още повече се утвърждава мнението, колкото и безсмислено и неразумно да е то, че без трета пуническа война Картаген няма да бъде унищожен.

Докато мощта на финикийците намалява, в съседство израства нова, силна държава. От незапомнени времена до ден днешен североафриканското крайбрежие е населено от народ, който нарича сам себе си шилахи или тамазигти и който гърците и римляните наричат номади или нумидийци, тоест скотовъдци, а арабите — бербери, макар че ги определят като „пастири“, и които ние сме свикнали да наричаме бербери или кабили. Езикът на този народ все още се проучва, но от

досегашните резултати личи, че той не е родствен с никоя друга позната нация. По времето на Картаген тези племена, с изключение на живеещите непосредствено до Картаген или по брега, отстояват своята независимост; те не променят своя пастирски и чергарски живот и подобно на обитателите на Атласките планини остават непроменени и до днес, макар че финикийската азбука и изобщо финикийската цивилизация не им остават чужди и често се случва берберските шейхове да възпитават синовете си в Картаген и да се сродяват със знатни финикийски фамилии. Римската политика не се стреми към пряко завладяване на Африка, а предпочита да създаде там държава, която да е недостатъчно силна, за да се нуждае от закрилата на Рим, но да е достатъчно силна, за да потиска могъществото на Картаген, и без това ограничен на африканска територия, и да не позволява свобода на обречения на мъчения град. Римляните намират онова, което търсят, при туземните владетели.

По време на Ханибаловата война северноафриканското местно население е управлявано от трима върховни царе, на които са подчинени множество други владетели, като всеки от тях е обвързан по различен начин: това са царят на маврите Бокхар, чиито владения се разпростират от Атлантическия океан до реката Молохат (днес Мулуя на мароканско-френската граница), царят на масесилийците Сифакс, който управлява от владенията на Бокхар до така наречения Пробит нос (между Джиджели и Бона) в днешните провинции Оран и Алжир; и царят на масилийците Масиниса, който господства от Пробития нос до картагенската граница, в днешната провинция Константина. Най-могъщият от тях — царят от Сига Сифакс — е победен в последната война между Рим и Картаген и е откаран в Италия като пленник, където умира в тъмница; обширните му владения преминават в по-голямата си част към Масиниса, макар че синът на Сифакс Фермина успява с унизителни молби да си върне от римляните малка част от владенията на баща си (200), но не е в състояние да отнеме от най-стария римски съюзник ролята на главен потисник на Картаген. Масиниса става основател на нумидийското царство и може да се каже, че са редки случаите, когато изборът или случайността са поставяли така сполучливо най-подходящия човек на най-подходящото място. Физически здрав и подвижен до дълбока старост, умерен и трезвен като арабин, способен да понася всякакви несгоди, от сутрин до вечер да чака на едно и също място и да не слиза от коня двадесет и четири часа, изпитан в изпълнената си с авантюри и обрати младост, закален по бойните полета на Испания като войник и като пълководец; едновременно с това той владее трудното изкуство да подчинява на волята си своя многоброен двор и да пази реда в своята държава, готов е винаги да се хвърли предано в краката на могъщия владетел и безпощадно да стъпче в краката си своя по-слаб съсед; въпреки всичките си връзки с

Картаген, където е възпитан и в чиито най-видни домове многократно е гостувал, сърцето му е изпълнено с ожесточена африканска омраза към потисниците на своята нация — този забележителен мъж е душата на възраждането на своята привидно загиваща нация, чиито добродетели и пороци са въплътени в неговия образ. Щастието го следва във всичко и му отрежда достатъчно време да осъществи делото си. Той умира на деветдесет години (238-149), в шестдесетата година на своето управление, запазил до края на дните си физическите и духовните си сили; оставя след себе си едногодишен син и славата на най-енергичния мъж, на най-добрия и най-щастливия цар на своето време. Вече казахме с каква пресметливост римляните подкрепят Масиниса, вземайки неговата страна в африканските отношения, и как той усърдно и непрестанно използва мълчаливото им съгласие, за да разшири владенията си за сметка на Картаген. Цялата вътрешна част на страната до края на пустинята пада от само себе си в ръцете на местния владетел и дори горната долина на Баградас (Медшерда) с богатия град Вага му се подчинява. На брега на морето източно от Картаген той превзема стария сидонски град Голям Лептис и разпростира царството си от мавританската до киренейската граница, обгражда от всички страни по суша картагенската територия и отблизо притеснява финикийците. Няма съмнение, че в Картаген той вижда своята бъдеща столица; в това отношение среща подкрепата на либийската партия там. Но Картаген губи не само земите си. Бродещите пастири стават друг народ благодарение на великия си водач. По примера на своя цар, който отдавна е започнал да култивира полята и е оставил на всеки от своите синове обширни обработваеми земи, поданиците му започват да се установяват на едно място и да упражняват земеделие.

Както преобразява пастирите в граждани, така той превръща и своите разбойнически орди във войници, удостоени от Рим с правото да се сражават редом с легионите, оставя на наследниците си пълна хазна, дисциплинирана войска и дори флота. Резиденцията му Цирта (Константина) е оживена столица на една могъща държава и средище на финикийската цивилизация, за процъфтяването на която се полагат големи грижи в двора на берберския цар с оглед на бъдещото картагенско-нумидийско царство. Пренебрегваната дотогава либийска националност се издига в собствените си очи и дори в най-старите финикийски градове като Голям Лептис проникват местните обичаи и език. Под покровителството на Рим берберът започва да се чувства равен на финикиеца, та дори и над него. Картагенските пратеници в Рим трябва да чуят, че са чужденци в Африка и че земята принадлежи на либийците. Запазената дори в изравненото имперско време жизнена и силна финикийско-либийска цивилизация в Северна Африка е по-скоро дело на Масиниса, отколкото на картагенците.

В Испания гръцките и финикийските градове по крайбрежието като Емпория, Сагунт, Нови Картаген, Малака и Гадес са готови да се подчинят на Рим, тъй като, оставени сами на себе си, те едва ли биха могли да се предпазят от местното население; по същите причини Масалия отново става полезна като междинна спирка между Италия и Испания. Местното население, напротив, създава на римляните безкрайни грижи. Испанците така държат на воинската си чест, че често не могат да преживеят позора да бъдат обезоръжени, но въпреки това са склонни да последват всеки вербовчик и да рискуват живота си за всяка чужда разпра. Показателно е посланието, което изпраща един добре познаващ местните нрави римски пълководец до наемна келтиберийска орда от племето на турдетаните с искане да се сражава срещу римляните: или да се върнат по домовете си, или да преминат срещу двойна заплата на римска служба, или да определят деня и мястото на сражението. Ако не се появи вербовчик, испанците се събират във волни дружини, които ограбват мирните жители, дори превземат и опожаряват градове, съвсем като в Кампания. Колко дива и несигурна е вътрешността на страната личи например от факта, че интернирането на запад от Картагена е представлявало тежко наказание за римляните, а в по-бурни времена римските коменданти в тази част на Испания са съпровождани от ескорти до 6000 души. Още по-ясно личи това в странното общуване между гърците, които живеят в двойния испанско-гръцки град Емпория на най-източния край на Пиренеите, и испанските им съседи. Гръцките заселници, които живеят на полуострова, разделени от испанската част на града със стена, всяка нощ изпращат една трета от гражданската си защита да охранява стената, а на единствената порта постоянно дежури висш чиновник; никой испанец няма право да пристъпи в гръцкия град, а гърците носят стоки на местните жители само на големи и добре охранявани групи. Местните жители, буйни и войнствени, обладани от духа на Сид и Дон Кихот, трябва да бъдат обуздани и доколкото е възможно, цивилизовани от римляните.Във военно отношение тази задача не е трудна. Наистина те се проявяват като сериозни противници не само зад стените на своите градове или под ръководството на Ханибал, а дори и на открито поле; с късите си двуостри мечове, които римляните покъсно заимстват от тях, и със страховитите си щурмови колони те разколебават дори римските легиони. Ако бяха способни на военна дисциплина и политическо обединение, те вероятно биха могли да се освободят от натрапеното чуждо господство; тяхната храброст обаче е повече партизанска смелост, отколкото войнишко безстрашие, и напълно им липсва политически разум. Затова в Испания не се стига до по-сериозна война, нито до сериозен мир; както Цезар по-късно съвсем основателно обвинява испанците, те никога не са спокойни в ми-

ра и мъжествени във войната. Колкото е лесно на римския пълководец да се справи с въстаналата тълпа, толкова е трудно на римския държавник да намери подходящо средство, за да успокои и цивилизова испанците; в действителност тук те могат да се ограничат само с палиативни мерки, защото единственото ефективно средство, а именно латинското колонизиране, противоречи на римската политика в тази епоха.

Отстояването и утвърждаването на извоюваният успех е невъзможно без постоянен гарнизон, като управителят на едната испанска провинция трябва да усмирява келтиберите, а управителят на другата част — да отблъсква лузитаните, и това всяка година. Затова е необходимо постоянно да се държи в бойна готовност в Испания римска войска от четири силни легиона, или около 40 000 души, като често се налага да се свиква допълнително опълчение за подсилване на войските в заетите от Рим земи. Това е много важно в две отношения: тук за първи път, или поне за първи път в по-голям мащаб, окупацията на страната става постоянна, а вследствие на това военната служба започва да става редовна. Старият римски принцип да се изпращат войски само там, където ги повикат временните потребности на войната, и само в много тежки и важни войни да задържат повече от една година събраните под знамената граждани, се оказва несъвместим с опазването на неспокойните, далечни и отвъдморски испански територии; абсолютно е невъзможно войските да се изтеглят оттам и е много опасно да се подменят наведнъж. Римското гражданство започва да схваща, че господството над чужд народ е бреме не само за роба, но и за господаря.

Глава XI

ИЗТОЧНИТЕ ДЪРЖАВИ И ВТОРАТА МАКЕДОНСКА ВОЙНА

Делото, което цар Александър Македонски е подел цяло столетие преди римляните да завоюват първата педя земя от територията, която той нарича своя — това дело неотклонно преследва своята основна цел да елинизира Изтока, но с течение на времето се видоизменя и разраства в създаването на държави от елинско-азиатски тип. Непрео-

долимото желание на гръцката нация към пътешествия и към колонизиране е отвело нейните търговци в Масалия и Кирена, на брегoвете на Нил и Черно море, а сега пази завоеванията на великия цар и гръцката цивилизация се установява мирно в древното царство на Ахеменидите под закрилата на сарисите. Офицерите, които наследяват великия пълководец, постепенно започват да се погаждат помежду си и се стига до равновесие, в което дори колебанията се проявяват с определена равномерност. От трите държави с първостепенна важност — македонската, азиатската и египетската — водещо място заема Македония начело с Филип Пети, който се качва на престола през 220 г.; поне видимо по това време страната не се е променила от годините на управление на Филип Втори, бащата на Александър, и представлява добре уредена във военно отношение държава със стабилни финанси. На северната граница са възстановени предишните отношения, след като вълните на галското нахлуване са преминали, а граничната стража поне в мирно време удържа без усилия илирийските варвари. На юг Гърция е не само зависима от Македония, но и голяма част от нея ѝ принадлежи: цяла Тесалия в широкия смисъл на това название, от Олимп до Сперхий и до полуострова Магнезия, големият и важен остров Евбея, Локрида, Дорида и Фокида, накрая и Атика, някои отделни местности в Пелопонес, като например предпланините Сунион, Коринт, Орхомен, Херея, Трифилската област — всички тези земи и селища са пряко подчинени на Македония и се намират под македонска окупация, особено трите важни крепости Деметриада в Магнезия, Халкида на Евбея и Коринт, образуващи „трите окови на елините". Могъществото на държавата обаче се корени в изначалната македонска земя. Наистина населението на тази обширна страна е твърде малобройно; дори ако свика под знамената всички свои мъже, Македония е в състояние да организира само една обикновена консулска армия от два легиона и без съмнение по онова време страната още не се е съвзела от предизвиканото от походите на Александър и от галските нашествия обезлюдяване. Докато в същинска Гърция нравствените и политическите сили на нацията са сломени, народът е унил, а животът не си струва усилията и дори най-добрите пилеят времето си с чаша в ръка, с упражнения по фехтовка или над книгите; докато по същото време на Изток и в Александрия гърците засяват благотворни идеи сред многобройното местно население и разпространяват там своя език и ораторско изкуство, своята наука и псевдонаука, но броят им едва стига, за да осигурят на местното население офицери, държавници и учители, и съвсем не достига, за да се образува едно средно съсловие с чисто гръцки отпечатък поне в градовете — по същото това време в Северна Гърция се е запазило в значителна степен ядрото на старата националност, която е родила героите на Маратон. От-

там идва увереността, с която македонците, етолите и акарнянците се представят по целия Изток като хора от по-висша класа и там наистина ги приемат като такива и поради това те играят важна роля в дворовете на Александрия и Антиохия.

Показателен е разказът за александриеца, който живял дълго време в Македония, усвоил там местните обичаи и поведение и когато се върнал в бащиния си град, считал себе си за човек, а александрийците за роби. Тази душевна енергия и неотслабващ национален дух способстват най-много за превръщането на македонската държава в най-силната и най-благоустроената сред всички северногръцки държави. Наистина и тук абсолютизмът надделява над старото, до известна степен съсловно държавно устройство; но отношението между господар и подчинен в Македония в никакъв случай не е подобно на това в Азия и Египет, а народът се чувства все още самостоятелен и свободен. Сред всички народи в старата история никой не стои така близо до римския, както македонският: решителният отпор срещу всеки враг на страната, непоколебимата вярност към родината и избраните управници, мъжествената твърдост и в най-тежки бедствия — всичко това сближава двата народа. Невероятно бързото възстановяване на държавата след галското нашествие донася непреходна слава и на народа, и на водачите му.

Втората от трите велики държави — Азия, не е нищо друго освен повърхностно преобразувана и елинизирана Персия. Царството на „царя на царете", както подходящо се е назовал владетелят му в своето високомерно безсилие, има същите претенции като Персия да владее от Хелеспонт до Пенджаб, макар вътрешната организация както в Персия да е лишена от каквото и да било единство; това са изкуствено съединени повече или по-малко зависими държави, непокорни сатрапи и полусвободни гръцки градове. В Мала Азия, която се причислява номинално към царството на Селевкидите, цялото северно крайбрежие и голяма част от източната вътрешност на страната са в ръцете на местните династии или на проникналите от Европа келтски орди; значителна част от западните области е притежание на царете на Пергам, а островите и пристанищните градове са отчасти египетски, отчасти свободни, така че великият цар разполага само с вътрешността на Киликия, Фригия и Лидия, както и с твърде много нереализирани правомощия над свободни градове и владетели; съвсем същата е властта, която навремето са имали германските императори извън наследствените си владения.

Царството е съсипано от постоянните опити да бъдат прогонени египтяните от крайбрежието, от пограничните вражди с източните народи, с партите и бактрите, от споровете със заселилите се там за нещастие на Мала Азия келти, от постоянните стремежи да се ограниче-

ват опитите за самостоятелност на източните сатрапи и на малоазийските гърци, от семейни раздори и бунтове на претенденти; макар подобни бунтове да не липсват в почти никоя държава на Диадохите, наред с всички други ужаси, които създава абсолютната монархия във времената на упадък, в държавата Азия те са по-пагубни, отколкото където и да е другаде, защото тук поради слабото вътрешно сцепление в царството са довели до временно или трайно откъсване на отделни провинции.

Пълна противоположност на Азия е Египет, една здраво сплотена и единна държава, в която държавническата мъдрост на първите Лагиди ловко използва старите национални и религиозни традиции, за да създаде такава абсолютна власт, при която дори най-възмутителните злоупотреби на управниците не са в състояние да предизвикат дори опити за получаване на автономия или за разделение. За разлика от националния роялизъм на македонците, изграден върху чувството им за достойнство, намерило в него своя политически израз, населението в Египет е напълно пасивно, всичко се концентрира в столицата, но от своя страна столицата е зависима от царския двор; затова тук вялостта и леността на управниците са много по-пагубни за държавата, отколкото в Македония и Азия; от друга страна, в ръцете на хора като Птолемей Първи и Птолемей Евергет тази държавна машина се оказва изключително пригодна. Съществено предимство на Египет спрямо двата му големи съперника е, че египетската политика не гони сенките, а преследва ясни и достижими цели. Македония като родина на Александър и Азия като страната, в която той е основал своята империя, не престават да гледат на себе си като на преки наследници на Александровата монархия и повече или по-малко настойчиво издигат претенцията ако не да я възродят, то поне да бъдат нейни представители. Лагидите никога не са се опитвали да основат световна монархия и никога не са мечтали за завоюване на Индия; затова пък те преместват всички търговски връзки между Индия и Средиземно море от финикийските пристанища в Александрия и правят Египет първата търговска и морска държава на тази епоха, господар на Източно Средиземно море с бреговете и островите му. Заслужава да се отбележи, че Птолемей III Евергет доброволно връща на Селевк Калиник всички свои завоевания до пристанищния град Антиохия. Отчасти поради следваната политика, отчасти поради изгодното си географско положение, Египет заема такава военна позиция между двете континентални сили, която е много изгодна както за отбрана, така и за нападение. Докато противникът дори след успешни военни действия едва ли би могъл да застраши сериозно почти недостъпния за сухопътни войски Египет, египтяните могат с нападение по море да се установят в Кирена, в Кипър, Цикладите, на финикийско-си-

рийските брегове, по южното и западното крайбрежие на Мала Азия и дори в Европа — в тракийския Херсонес. Александрийският двор си осигурява превъзходство над своите противници и във финансово отношение, като използва плодородната долина на Нил за непрекъснато попълване на държавната хазна и създава финансово стопанство, с което целенасочено и ловко преследва своя материален интерес.

Накрая трябва да се спомене интелигентната щедрост, с която Лагидите подкрепят характерните за онова време стремежи към сериозни изследвания във всички области на науката и практиката, както и умението им да поставят тези изследвания в рамките на абсолютната монархия и в услуга на нейните интереси. Така Лагидите не само носят непосредствена полза на държавата, в чиито корабни и машинни механизми личат следи от влиянието на александрийските математици, но и превръщат онази нова духовна сила, най-значимата и най-възвишената, която развива в себе си елинският народ след политическото си раздробяване, в слугиня на александрийския двор, разбира се, доколкото духовността изобщо може да бъде слугиня. Ако царството на Александър не се беше разпаднало, гръцкото изкуство и гръцката наука биха намерили в негово лице държавата, достойна и способна да ги приеме в себе си; сега, когато царството е в развалини, се възправя ученият космополитизъм и много скоро Александрия започва да го привлича като магнит. Там средствата за наука и сбирките от научни трудове са неизчерпаеми, там царете пишат трагедии, а министрите — коментари към тях, там процъфтяват учебните заведения и академии.

От всичко казано дотук личи какви са били взаимоотношенията между трите велики държави. Морската сила, завладяла бреговете и монополизирала морето, стига до първия си голям успех, политическото отделяне на европейския континент от азиатския, и се устремява по-нататък, към отслабването на двете велики континентални държави и защитата на всички по-малки страни; Македония и Азия, напротив, макар да съперничат помежду си, виждат в Египет своя общ противник и затова действат или поне желаят да действат съвместно срещу него.

Сред държавите от второстепенна важност косвено значение за съприкосновението между Изтока и Запада имат само редицата държави, разположени от южния край на Каспийско море до Хелеспонт, които заемат вътрешната страна на Мала Азия и северното ѝ крайбрежие; всички те са отломки от голямото Персийско царство и са управлявани от източни, най-често староперсийски династии; изолираната планинска местност Атропатена е истинското убежище на старата персийска националност, покрай която дори самият Александър преминава, без да остави следи; всички тези държави са поставени в ед-

наква нетрайна и повърхностна зависимост от гръцката династия, която е дошла или е искала да дойде в Азия на мястото на великите царе.

По-голямо значение за общите отношения има келтската държава във вътрешността на Мала Азия. Тук между Витиния, Пафлагония, Кападокия и Фригия се заселват три келтски племена, без да изоставят нито своите обичаи и език, нито законите и разбойническия си занаят. Колкото и странни да са за азиатците тези келтски провинциални закони, още по-чужди им се струват смелостта и наемническите нрави на северните пришълци, които не само доставят войници на своите миролюбиви съседи, но и редовно разграбват и опустошават близките области за своя сметка. Тези диви и силни варвари са страшилище не само за живеещите наоколо изнежени нации, но и за великите азиатски царе, които се съгласяват да им плащат данъци, след като няколко азиатски войски са унищожени от келтите, а цар Антиох I Сотер загива в сражение с тях (261). На храбрата и успешна съпротива срещу тези галски орди дължи издигането си един богат гражданин на Пергам — Атал, който получава от своя роден град царска титла и правото да я предава на потомците си. Този нов царски двор представлява в умалени размери това, което е александрийският в голям мащаб; там също поощряват материалните интереси, покровителстват изкуството и литературата, а правителството провежда презпазлива и трезва политика, чиято основна цел е да отслаби мощта на двата опасни континентални съседа и да основе самостоятелна гръцка държава в западната част на Мала Азия. Пълната държавна хазна допринася много за значението на пергамската държава; тя дава на сирийските царе значителни суми, чието изплащане по-късно ще играе съществена роля в римските мирни условия; по подобен начин пергамците успяват дори да получат нови територии; така например за 30 таланта на Атал е продадена Егина, която в последната война съединените сили на римляните и етолийците отнемат от съюзниците на Филип, ахейците, и която по договор принадлежи на етолийците. Въпреки дворцовия блясък и царската титла пергамската община носи градски отпечатък, затова и в своята политика най-често се придържа към свободните градове. Самият Атал, този Лоренцо Медичи на древността, остава до края на живота си богат гражданин, а семейният живот на Аталидите, в чийто дом и след приемането на царската титла продължават да царят сплотеност и искреност, се отличава рязко в сравнение с безпътния и позорен начин на живот на благородните династии.

В европейска Гърция, освен римските владения по източното крайбрежие, в най-значимите от които — като например в Керкира — вероятно има постоянно присъствие на римски администратори, как-

то и с изключение на македонските области, собствена политика в по-широк или в по-тесен смисъл развиват само епирците, акарняните и етолийците в Северна Гърция, беотите и атиняните в Средна Гърция и ахейците, лакедемоните, месените и елейците в Пелопонес. Републиките на епирците, акарняните и беотите се намират в тесни и многостранни връзки с Македония, особено акарняните, тъй като са могли да отхвърлят потисничеството на етолийците само под македонска закрила, но нито една от тези общини няма особено значение. Вътрешното им устройство е различно; за това какви са порядките им може да послужи примерът, че при беотите, където наистина нещата стоят най-зле, съществува обичай имуществото, което няма наследник по пряка линия, да се завещава на компанията от кръчмата, а всеки кандидат за държавен пост се задължава да не позволява на никой кредитор, особено на кредитор-чужденец, да изисква полагащото се от своя длъжник. Атиняните намират в лицето на Александрия защитник от Македония и влизат в тесен съюз с етолийците, но иначе са напълно безпомощни и само ореолът на атическото изкуство и поезия откроява тези недостойни последователи на едно бляскаво минало сред редицата подобни малки градове. По-трайна е мощта на етолийската конфедерация; силната северногръцка народност тук още не е пречупена, но е заразена от нравствена разюзданост и безвластие — там съществува държавен закон, според който етолиецът може да служи като наемник срещу всяка държава, дори срещу съюзник на етолийците, а когато останалите гърци с настоятелни молби са поискали да се отмени това безчинство, етолийският върховен орган обяснява, че по-скоро може да се изхвърли Етолия от Етолия, отколкото този закон от местното право. Етолийците биха могли да бъдат от голяма полза за гръцкия народ, ако не бяха му навредили толкова много с организираното си разбойничество, с упоритата си враждебност към ахейския съюз и с пагубната си опозиция против великата македонска държава.

В Пелопонес ахейската конфедерация е обединила най-добрите черти на същинска Гърция като благонравие, национално чувство, миролюбие и готовност да отговорят на всеки удар, върху които се гради общността. Въпреки че именно боеспособността и процъфтяващото състояние на съюза са допринесли за неговото разширение, съществуването му е поставено на карта от дипломатическия егоизъм на Арат, който е тласнал съюза към пагубните вражди със Спарта и още по-пагубната македонска интервенция в Пелопонес; по този начин Арат напълно подчинява ахейския съюз на македонската хегемония; в главните крепости на областта са настанени македонски гарнизони и всяка година се дава клетва за вярност на Филип. И накрая, независима позиция сред второстепенните държави заемат свободните

гръцки търговски градове, разположени по европейските брегове на Пропонтида, по цялото малоазийско крайбрежие и островите на Егейско море; те са най-светлата страна в това мътно разнообразие на елинската държавна система; това се отнася особено за три от тях, които след смъртта на Александър са получили отново пълна свобода и благодарение на своята оживена морска търговия са успели да си спечелят името на уважавани политически сили, както и да разширят владенията си: Византион, градът-господар на Босфора, богат и могъщ заради митото от пролива и търговията със зърно в посока към Черно море; Кизик на азиатския бряг на Пропонтида, дъщерен град и наследник на Милет, който се намира в най-тесни връзки с двора на Пергам, и накрая най-значимият от тях — Родос. Родосците, които след смъртта на Александър са прогонили македонските окупационни войски, благодарение на изгодното си за търговия и корабоплаване географско положение се превръщат в посредници на корабоплаването в цялото Източно Средиземноморие, а добрата флота, както и мъжеството на гражданите, доказано по време на прочутата обсада от 304 г., им дават възможност да защитават предпазливо и енергично, ако се наложи и с оръжие, своята неутрална търговска политика в това време на постоянни вражди. Най-често до тяхната помощ прибягват гръцките градове по краищата на понтийското, витинското и пергамското царство, както и островите по малоазийското крайбрежие, отнети от Египет на Селевкидите, като например Синопе, Хераклея Понтика, Киос, Лампсак, Абидос, Митилене, Хиос, Смирна, Самос, Халикарнас и други. Този съюз на градовете представлява във всяко отношение, особено със своята своеобразна позиция спрямо местните владетели, една истинска ханза с предводител Родос, който води преговорите за себе си и за своите съюзници. Там се установява общност, свободна от монархически домогвания, и докато другаде около градските стени бушуват войни, тук гражданският дух остава в относително спокойствие, цари благосъстояние и процъфтяват изкуството и науката, без да са потискани от опустошително наемничество или корумпирани от дворцов лукс.

Така стоят нещата на изток по времето, когато се руши преградата, отделяща Изтока от Запада, и когато източните сили и най-вече Филип Македонски решават да се намесят в отношенията на Запада. Как се е стигнало до Първата македонска война (214-205) и как е протекла тя, вече разказахме; наред с това намекнахме какво би могъл да направи Филип в Ханибаловата война и колко малко е направено от това, което Ханибал е очаквал и на което е разчитал. Още веднъж се потвърждава на дело, че абсолютната наследствена монархия е най-пагубната от всички хазартни игри. Филип не е човекът, от когото Македония се е нуждаела в онзи момент, макар да не е незначителна

личност. Той е истински цар и в добрия, и в лошия смисъл на думата. Страстното желание да властва еднолично и да бъде неограничен във властта си е в основата на характера му; той се гордее със своя пурпур, но се гордее и има право да се гордее не само с него. Той е доказал не само смелостта на войника и проницателността на пълководеца, но и високо съзнание в държавното управление, навсякъде, където е засегната честта на Македония. Проницателен и духовит, той предразполага всекиго и преди всичко най-способните и образовани мъже, като например Фламиний и Сципион; той е приятен сътрапезник, а за жените е опасен не само със своя ранг. Едновременно с това обаче Филип е една от най-надменните и безсърдечни личности, които онзи дързък век е създал. Често е казвал, че не се страхува от никого, освен от боговете, но дава повод да се мисли, че това са същите богове, на които адмиралът му Дикеарх постоянно принася жертви — безбожието (Asebeia) и злодейството (Paranomia). Той нито цени живота на съветниците и фаворитите си, нито пропуска да излее гнева си върху атиняните и Атал, разрушавайки забележителни паметници и знаменити шедьоври на изкуството; на него приписват политическия девиз, че който е убил бащата, трябва да убие и синовете. Може би не е намирал наслада в жестокостта, но е равнодушен към чуждия живот и чуждите мъки, а непоследователността в жестоките деяния, която би могла да го направи просто поносим човек, не намира място в неговото кораво и студено сърце. Той живее изцяло според правилото, че абсолютният монарх не е обвързан нито с обещания, нито с морален дълг, и с това сам издига съществени препятствия по пътя си. Никой не може да му оспори качества като проницателност и решителност, но при него тези качества са свързани по странен начин с колебливост и лекомислие; това може да се обясни до известна степен с факта, че той е станал абсолютен владетел още на осемнадесетгодишна възраст и че с неудържимия си гняв към всички, посмели да му възразят и да му дават разумни съвети, различни от неговото мнение, е пропъдил далече всички самостоятелно мислещи съветници. Трудно е да се определи какво е ставало в душата му, за да предизвика слабото и безславно поведение през Първата македонска война — дали фаталното спокойствие на аристократа, който напряга всички сили едва при неминуема опасност, или равнодушието към плана, който не е замислен от него, или завистта към величието и славата на Ханибал. Сигурно е, че по следващите му действия не може да се разпознае същия Филип, който със своята небрежност е разрушил плана на Ханибал.

Филип сключва договора с етолийците и римляните през 206/205 г. със сериозното намерение да живее в мир с Рим и занапред да се посвети изключително на източните дела. Без съмнение той е недоволен

от бързото поражение на Картаген; не е изключено Ханибал да се е надявал на повторно обявяване на война от Македония, а тайно Филип да е подсилил последната картагенска войска с наемници. Ала разточителните мероприятия, в които той току-що се е впуснал на изток, начинът, по който оказва подкрепа на Картаген, и особено пълното мълчание на римляните за това нарушаване на мира по време, когато търсят поводи за война — всичко това оборва предположението, че през 203 г. Филип изобщо е имал намерение да навакса това, което е трябвало да направи десет години по-рано. Той е насочил погледа си в съвсем друга посока. Египетският цар Птолемей Филопатор е умрял през 205 година. Срещу петгодишния му наследник Птолемей Епифан се обединяват царят на Македония Филип и на Азия Антиох, за да заситят напълно старата злоба на континенталните монархии срещу морската държава. Предвижда се египетската държава да бъде раздробена, като Антиох получи Египет и Кипър, а Филип — Цикладите и Йония. Царете започват войната по маниера на Филип, който пренебрегва всякакви съображения за благоприличие: не само без причина, но и без повод, „точно както големите риби излапват малките“. Всъщност съюзниците са си направили добре сметката, особено що се отнася до Филип. Египет е твърде зает да се защитава от непосредствените си врагове в съседна Сирия и е оставил малоазийските владения и Цикладите незащитени. Филип се нахвърля върху тях, тъй като това е неговият пай от плячката. В годината, в която Картаген сключва мир с Рим (201), Филип заповядва на флота, построена в един от подчинените му градове, да натовари войските и да отплава към тракийския бряг. Лизимахия е отнета от етолийския гарнизон, а Перинт, който се намира под покровителството на Византион, е също завзет. Така мирът с византийците е нарушен, нарушени са и добрите отношения с етолийците, с които Филип току-що е сключил мир. Преминаването в Азия не среща трудности, тъй като царят на Витиния Прузий е в съюз с Македония; в отплата за това Филип му помага да подчини гръцките търговски градове в неговата област. Калхедон се предава доброволно. Киос се съпротивлява, но е превзет с щурм и изравнен със земята, а жителите му са поробени — това е безсмислено варварство, за което съжалява самият Прузий, пожелал да получи града невредим, и което буди негодувание в целия елински свят. Особено засегнати са отново етолийците, чийто стратег е командвал в Киос, и родосците, чиито опити за посредничество са били отклонени презрително и коварно от царя. Така или иначе, интересите на всички гръцки търговски градове са поставени на карта.

Те никога няма да позволят мекото и почти само номинално египетско господство да бъде изместено от македонския деспотизъм, несъвместим с градското самоуправление и свободните търговски отно-

шения; а страшната участ на жителите на Киос показва, че вече не става дума за свободата, а за живота и смъртта както на отделния човек, така и на всички. Лампсак вече е паднал, а с Тасос постъпват като с Киос; затова трябва да се бърза. Доблестният стратег от Родос Теофилиск убеждава съгражданите си да посрещнат задружно общата опасност и да не допуснат градовете и островите да станат поединично плячка на врага. Родос приема предложението и обявява война на Филип. Византион се присъединява; това прави и престарелият цар на Пергам Атал, личен и политически враг на Филип. Докато флотата на съюзниците се събира на брега на Етолия, Филип решава да превземе Хиос и Самос с част от своята флота. С останалите кораби самият той се появява пред Пергам и напразно го атакува; принуден е да се задоволи с това, че никой не му пречи да броди из равнината и да разрушава храмове, като оставя навсякъде следите на македонската храброст. Внезапно той напуска Пергам и се качва на кораба, за да се съедини с ескадрата си, която стои при Самос. Но родоско-пергамската флота го преследва и го принуждава да приеме сражение при Хиоския пролив. Броят на македонските покрити кораби е по-малък, но многото открити лодки възстановяват равновесието, а и войниците на Филип се сражават мъжествено; въпреки това той е победен. Почти половината от корабите му, двадесет и четири платна, са потопени или превзети; 6000 македонски моряци и 3000 войници загиват заедно с адмирал Демократ, а 2000 са пленени. На съюзниците победата струва не повече от 800 души и шест платнохода. Един от водачите на съюзниците — Атал — е откъснат от своята флота и е принуден да изостави адмиралския си кораб и да бяга към брега на Еритрея, а Теофилиск от Родос, който с гражданската си доблест е предизвикал войната, а със смелостта си е решил битката, умира на следващия ден от своите рани. След това флотата на Атал се завръща в родината си, а родоската остава временно при Хиос; затова Филип, който неоснователно си приписва победата, има възможност да продължи пътя си и се отправя към Самос, за да окупира карийските градове. На карийското крайбрежие родосците, вече без подкрепата на Атал, дават на македонската флота, която се предвожда от Хераклид, второ сражение при малкия остров Лада, пред милетското пристанище. Победата, която отново си приписват и двете страни, този път по всяка вероятност е спечелена от македонците, защото, докато родосците отстъпват към Миндос и оттам към Кос, противниците им окупират Милет, а една македонска ескадра начело с етолиеца Дикеарх завзема Цикладите. Междувременно Филип е слязъл на сушата и се стреми да завладее родоската земя и гръцките градове; ако бе поискал да нападне самия Птолемей, вместо да се ограничи в спечелването на своя дял от плячката, спокойно би могъл да осъществи поход към Египет. В Ка-

рия македонците не срещат неприятелска войска и Филип преминава необезпокоявано от Магнезия до Миласа, но там всеки град е крепост и обсадната война се проточва, без да дава или да обещава значителни резултати. Лидийският сатрап Зевксид подкрепя съюзника на господаря си със същата вялост, с която Филип е защитавал интересите на сирийския цар, а гръцките градове оказват подкрепа само от страх или по принуда. Снабдяването на войските с продоволствия става все по-трудно; Филип е принуден да ограбва днес тези, които вчера доброволно са му доставяли храна, а сетне отново да се обръща към тях с молби, което е против природата му. Благоприятният сезон отминава, а в това време родосците са успели да засилят флотата си, да присъединят към нея и корабите на Атал и по този начин да получат решително превъзходство по море. По всичко личи, че те вече са в състояние да отрежат пътя на царя назад и да го принудят да се установи на зимен лагер в Кария, докато делата в Македония и особено заплахата от интервенция на етолийците и римляните налагат спешното му завръщане. Филип осъзнава опасността на положението; той оставя гарнизони, общо около 3000 души, в Мирина, за да държи под напрежение Пергам, както и в малките градове около Миласа: Ясос, Баргилия, Евроме, Педаса, за да си осигури добро пристанище и място за отплуване от Кария; при небрежността, с която съюзниците охраняват морето, той успява да достигне с флотата си тракийския бряг и още преди зимата на 201/200 г. да си бъде у дома.

В това време от запад срещу Филип се надига буря, която го възпира да продължава да ограбва беззащитния Египет. Римляните, които през същата година са сключили мир с Картаген при продиктувани от тях условия, са загрижени за усложнената обстановка на изток. Често се твърди, че след завоюването на Запада те веднага са се впуснали да завладеят и Изтока; ала по-задълбоченото изследване ще ни доведе до по-справедлива присъда. Само тъпоумната недобросъвестност може да отрече, че по онова време Рим не се стреми към господство над средиземноморските държави, а желае единствено да има безопасни съседи в Африка и в Гърция; а Македония сама по себе си не е опасна за Рим. Без съмнение нейната мощ е значителна и римският сенат, изглежда, се е съгласил с нежелание да сключи мирния договор от 206/205 г., който напълно запазва целостта на нейните владения; но че в Рим се опасяват твърде малко от Македония и че това безгрижие е оправдано, личи най-добре от незначителния брой военни части, с които Рим води следващата война и които никога не се сражават срещу по-многоброен противник. Сенатът, разбира се, иска да види Македония унижена, но ако за тази цел трябва да се води война на територията на Македония, цената е твърде висока; затова веднага след отдръпването на етолийците е сключен мир на основата на статукво-

то. Необосновано е становището, че римското правителство е приело този мир с твърдото намерение при удобен случай да възобнови войната, и не подлежи на съмнение, че при пълното изтощение на държавата и при крайното нежелание на гражданството да бъде въвлечено във втора задморска война, македонската война би била крайно непопулярна сред римляните. Сега обаче тя е непредотвратима. Македонската държава, каквато е тя в 205 г., може да бъде приета като съсед, но в никакъв случай не бива да ѝ се позволява да присвои най-добрите територии на малоазийска Гърция и важния град Кирена, да потиска неутралните търговски държави и с това да удвои мощта си. Може да се прибави и това, че падането на Египет и унижението и евентуално превземането на Родос биха нанесли дълбоки рани на търговията както в Сицилия, така и в Италия; и може ли изобщо да се наблюдава спокойно как италийските връзки с Изтока стават зависими от двете велики континентални сили? Освен това дългът на честта подтиква римляните да защитят верния си съюзник от първата македонска война Атал и да попречат на Филип, който вече е обсадил столицата му, да го прогони от земите му. Накрая трябва да се спомене, че претенцията на Рим за ролята на покровител на всички елини не е само фраза; жителите на Неапол, Регий, Масалия и Емпория могат да свидетелстват, че тази подкрепа е напълно сериозна и че по онова време никоя друга нация не стои така близо до гърците, както римляните, по-близо дори от елинизираните македонци.

Странно е да се оспорва правото на римляните да се чувстват възмутени от злодеянията, подтикнати от своите както човешки, така и елински симпатии. Така на дело се свързват всички политически, комерсиални и нравствени мотиви, за да се решат римляните на втора война срещу Филип, една от най-справедливите, които Рим изобщо е водил. Голяма чест прави на сената, че той не се спира нито пред изтощението на държавата, нито пред непопулярността на обявяването на война в този момент, а веднага взема решение и започва приготовленията: през 201 г. пропреторът Марк Валерий Левин излиза в източното море със сицилийската флота от 38 платнохода. Правителството обаче е затруднено да намери предлог за обявяването на войната, необходим за оправдание пред народа, тъй като самият сенат вероятно не счита за нужно, подобно на Филип, да потърси законен мотив. Не може да се приеме като доказан факт, че Филип е изпратил подкрепление на картагенците, след като те вече са сключили мира с Рим. Ала римските поданици, живеещи в Илирия, отдавна вече се оплакват от македонските нападения. Още през 203 г. един римски пратеник е застанал начело на илирийското опълчение и е прогонил ордите на Филип от илирийската област, през 202 г. сенатът заявява на царските пратеници, че ако Филип търси повод за война, ще го има

по-скоро, отколкото желае. Тези нападения не са нищо повече от прояви на обичайната безцеремонност, с която Филип се отнася със своите съседи; ако римляните биха започнали преговори по този повод, всичко би приключило с унизителни извинения и разкаяние, но не и с обявяване на война. С всички воюващи сили от Изтока римската община е привидно в дружески отношения и би могла да ги защити в случай на нападение. Ала Родос и Пергам, които, разбира се, незабавно се обръщат към римляните за помощ, са всъщност нападатели, а Египет, макар да е изпратил до римския сенат пратеници с молба да поеме настойничеството над малолетния цар, изглежда, не бърза да поиска пряка римска намеса, която ще го изведе от затрудненото положение, но и ще отвори източното море за великата западна сила. Преди всичко обаче помощта за Египет трябва да започне от Сирия, а това веднага би въвлякло Рим във война с Азия и Македония едновременно, което римляните се стараят да избегнат, тъй като са твърдо решени да не се намесват поне в азиатските дела. Не им остава нищо друго, освен да изпратят мисия на изток, първо, за да поиска от Египет разрешение за намеса на римляните в гръцките дела, второ, за да отстрани от участие във войната цар Антиох, предоставяйки му Сирия, трето, за да се ускори скъсването с Филип и да се поощри коалицията на малоазийските държави срещу него (края на 201). В Александрия мисията постига желаното без усилия; дворът няма избор и приема с благодарност Марк Емилий Лепид, когото сенатът е изпратил да защитава интересите на малолетния владетел като „настойник на царя", доколкото това е възможно без намеса в управлението. Що се отнася до Антиох, той не се отказва от съюза си с Филип и не дава на римляните обещанията, които те очакват, но дали от собствена небрежност или заради изявленията на римляните, че не желаят да се намесват в сирийските дела, той продължава да преследва своите цели в тази страна и се изолира от това, което става в Гърция и Мала Азия.

Вече е дошла пролетта на 200 г. и войната се възобновява. Филип отново се устремява към Тракия, където завладява цялото крайбрежие, а именно Маронея, Енос, Елеос, Сестос; той иска да предпази европейските си владения от евентуален римски десант. Сетне напада Абидос на азиатския бряг, чието превземане е особено важно за него, тъй като притежавайки Сестос и Абидос, ще установи по-здрави връзки със съюзника си Антиох и ще отпаднат опасенията му, че флотата на съюзниците може да му затвори пътя към Мала Азия или изхода от нея. След като по-слабата македонска ескадра се оттегля, съюзническата флота установява господство в Егейско море; Филип ограничава действията си по море с поддържането на връзка между трите окупационни корпуса в Цикладите — в Андрос, Лидос и Парос

— и със съоръжаването на пиратски кораби. Родосците тръгват към Хиос, а оттам към Тенедос, където към тях се присъединява със своята ескадра Атал, който е прекарал зимата при Егина и убивал времето си да слуша декламациите на атиняните. Съюзниците биха могли да се притекат на помощ на героично защитаващите се абидосци, но те дори не се помръдват и накрая градът се предава на милостта на победителя, след като почти всички годни да носят оръжие са паднали в борбата край стените на града, а след капитулацията голяма част от жителите са посегнали сами на живота си; милостта на победителя се състои в това, че на абидосците се дава тридневна отсрочка да умрат доброволно. В лагера пред Абидос римските пратеници, които след приключването на преговорите със Сирия и Египет са обиколили и подготвили малките гръцки държави за изпълнение на замисления план, се срещат с царя и изпълняват поръчението, възложено им от сената: да му съобщят, че занапред не бива да напада нито една гръцка държава, че трябва да върне откъснатите от Птолемей владения и да приеме решенията на арбитражния съд, който ще определи нанесените на пергамците и родосците щети. Намерението на сената да подтикне царя към формално обявяване на война не се осъществява: римският пратеник Марк Емилий не постига от Филип нищо друго освен ловкия отговор, че царят приема любезно казаното от младия, красив римски мъж заради тези три негови качества.

Междувременно търсеният от Рим повод идва от друга страна. В своята безразсъдна и жестока суетност атиняните са осъдили на смърт двама нещастни акарняни, заблудили се случайно по своя път и попаднали на техните мистерии. Когато акарняните в обяснимия си гняв настояват пред Филип да им даде удовлетворение, той не може да отклони справедливото искане на своите най-верни съюзници и им позволява да наберат войници от Македония, да ги присъединят към собствената си войска и да нахлуят в Атика, без да обявяват формално война. Това всъщност не е истинска война, а и водачът на македонските пълчища Никанор връща войската си веднага след като чува заплашителните думи на пристигналите в това време в Атина римски пратеници (края на 201). Ала вече е твърде късно. Атински пратеници отиват в Рим, за да съобщят за нападението на Филип над стария съюзник на Рим, и по начина, по който сенатът ги приема, Филип разбира какво го очаква; затова още през пролетта на 200 г. дава нареждане на своя главнокомандващ в Гърция Филоклет да опустоши атическата област и да притисне възможно най-силно Атина. Сега сенатът има това, от което се нуждае, и може през лятото на 200 г. да внесе в народното събрание предложение за обявяване на война „заради нападение над държава, съюзница на Рим“. Първия път предложението е отхвърлено почти единодушно; безразсъдни или коварни народ-

ни трибуни недоволстват, че сенатът не дава почивка на гражданите; войната обаче е необходима и освен това вече е започнала, така че сенатът не може да отстъпи. Чрез упреци и отстъпки гражданството е убедено да се съгласи. Заслужава да се отбележи, че тези отстъпки са предимно за сметка на съюзниците. От намиращия се на действителна служба съюзен контингент са взети — напълно в противоречие с обичайните римски принципи — 20 000 души от гарнизоните на Галия, Долна Италия, Сицилия и Сардиния, а всички граждани, призовани на служба от Ханибаловата война насам, са разпуснати; само доброволци са имали право да участват в македонската война, макар че по-късно се оказват доброволци по принуда — това довежда до голямото войнишко въстание в лагера при Аполония през есента на 199 година. От свиканите отново на военна служба са образувани шест легиона, от които в Рим и Етрурия остават по два и само два отплават от Брундизий към Македония, водени от консула Публий Сулпиций Галба. По този начин отново става ясно, че в заплетените и трудни международни отношения, в които е въвлечен Рим със своите победи, самостойните граждански събрания със своите недалновидни и зависещи от случайността решения са напълно непригодни и че неразумните вмешателства на тези събрания в държавното управление водят до опасно изместване на необходимите военни мерки и към още по-опасното незачитане на латинските съюзници.

Положението на Филип е критично. Източните държави, които би трябвало с общи усилия да противодействат на всяко вмешателство на Рим и може би при други обстоятелства биха воювали заедно, сега, предимно по вина на Филип, са настроени така враждебно една към друга, че не само не пречат на римското нашествие, а дори са готови да го подпомогнат. Азия, естественият и най-важен съюзник на Филип, е пренебрегната от него, а освен това е заета с разприте си с Египет и със сирийската война и не е способна да се включи във военните действия. Египет е силно заинтересован римската флота да не прониква в източните морета; дори сега една египетска мисия в Рим дава ясно да се разбере, че александрийският двор е готов да спести на Рим усилието да се намесва в Атика. Сключеният между Азия и Македония договор за подялба на Египет тласка тази важна държава право в ръцете на римляните и принуждава двора на Александрия да обяви, че ще се намесва в делата на европейска Гърция само със съгласието на римляните. В подобно, дори в още по-притеснено положение са поставени гръцките търговски градове, начело на които стоят Родос, Пергам и Византион; при други обстоятелства те без съмнение биха направили зависещото от тях, за да затворят за римляните източното море, но жестоката и унищожителна завоевателна политика на Филип ги принуждава да се включат в неравната борба и заради свое-

то самосъхранение да направят всичко възможно да умилостивят великата италийска сила. Намиращата се в същинска Гърция римска мисия, упълномощена да основе там втора коалиция срещу Филип, открива, че тя е вече в значителна степен подготвена за това от самия неприятел. От антимакедонската коалиция на спартанци, елейци, атиняни и етолийци Филип би могъл вероятно да спечели на своя страна последните, тъй като мирът от 206 г. е причинил дълбок и все още неотшумял разрив в добрите отношения с Рим, но освен старите противоречия между тези две държави заради това, че Македония е отнела от етолийската конфедерация тесалийските градове Ехин, Лариса, Кремаста, Фарсал и фтиотийския град Тива, нов гняв срещу Филип е предизвикало у етолийците прогонването на техните гарнизони от Лизимахия и Киос. Ако те се колебаят да се присъединят към коалицията срещу Филип, причината за това се крие главно в противоречието между тях и римляните.

Още по-опасно за Филип е, че дори от тези гръцки народи, които са свързани тясно с македонските интереси, например епирци, акарняни, беоти и ахейци, единствено акарняните и беотите стоят непоклатимо на негова страна. С епирците римските пратеници преговарят не без успех, а царят на атаманите Аминадър се съюзява с Рим. Филип е отблъснал от себе си дори ахейците с убийството на Арат, но с това е дал нова възможност на общността да се развива свободно; тя преустройва армията си под ръководството на Филопемен (252-183, за първи път стратег през 208), в успешни битки срещу Спарта възвръща доверието в собствените си сили и вече не следва така сляпо македонската политика, както по времето на Арат. В цяла Елада само ахейската общност наблюдава тази война от неутрална и от национално-елинска гледна точка, тъй като не очаква нито полза, нито вреда от стремежите на Филип към нови територии; тя е схванала нещо, което изобщо не е трудно да се разбере: че елинската нация сама се предава на римляните още преди те да са я пожелали и поради тази причина се опитва да посредничи между Филип и родосците, но вече е твърде късно. Националният патриотизъм, който някога е прекратил съюзническата война и е главна причина за първата война между Македония и Рим, вече е угаснал; ахейското посредничество остава без успех и Филип напразно обикаля градовете и островите, за да възпламени отново нацията — това е отмъщението за Киос и Абидос. Ахейците, които не могат да променят нищо и не са в състояние да предприемат каквото и да било, остават неутрални.

През есента на 200 г. консулът Публий Сулпиций Галба дебаркира при Аполония със своите два легиона, с 1000 нумидийски конници, дори със слонове, взети от картагенската плячка; като научава новината, царят бързо се връща от Хелеспонт в Тесалия. Поради напред-

налото време на годината, а и поради заболяването на римския пълководец през тази година не е предприето нищо повече по суша освен един по-значителен набег, при който са завзети околните селища, сред които и македонската колония Антипатрия. За следващата година е подготвено нападение срещу Македония със съдействието на северните варвари — с тогавашния владетел на Скодра Плеврат и с дарданския владетел Батон, които, разбира се, бързат да се възползват от тази добра възможност.

По-важни са начинанията на римската флота, която наброява 100 палубни и 80 леки кораба. Докато останалите кораби спират да зимуват при Керкира, едно отделение под ръководството на Гай Клавдий Центон поема към Пирея, за да окаже подкрепа на притиснатите атиняни. Центон смята, че областта на Атика е вече достатъчно защитена от набезите на коринтските гарнизони и от македонските корсари, затова отплава по-нататък и внезапно се появява пред Халкида на Евбея, главния арсенал на Филип в Гърция: там се намират хранителни складове, оръжейни запаси и военнопленниците, а местният комендант Сопатер очаква в този момент всичко друго, но не и римско нападение. Незащитените градски стени са превзети, гарнизонът е избит, пленниците са освободени, а запасите изгорени; за съжаление Центон не разполага с достатъчно войска, за да може да задържи тази важна позиция. След известието за това нападение Филип изпада в необуздан гняв и веднага потегля от тесалийския град Деметриада към Халкида, а след като там не намира друга следа от врага освен пепелища, продължава към Атина, за да отговори на удара с удар. Ала царят не успява да изненада града: щурмът е напразен, макар че Филип излага на опасност дори собствения си живот; приближаването на Гай Клавдий от Пирея и на Атал от Егина го принуждава да се оттегли. Филип остава още известно време в Гърция, но както политическите, така и военните му успехи са незначителни. Напразно се опитва да привлече ахейците в армията си; също така безплодни са нападенията над Елевзин и Пирея, както и второто нападение срещу Атина. Не му остава нищо друго, освен да удовлетвори по недостоен начин злобата си, като опустошава полята и унищожава дърветата на Академията, след което се връща на север. Така минава зимата. През пролетта на 199 г. проконсулът Публий Сулпиций излиза от зимния си лагер с намерението да поведе легионите по най-късия път от Аполония към същинска Македония. Това главно нападение от запад е трябвало да бъде подпомогнато от три страни: от север да нахлуят дарданите и илирите, от изток да се осъществи атака на обединения флот на римляните и съюзниците, който се събира при Егина; и накрая, откъм юг трябва да настъпят атаманите и етолийците, ако бъдат склонени да участват във войната. След като прекосява планините,

прорязани от река Апсос (днес Бератино), и преминава през плодородната дасаретска низина, Галба стига до планинската верига, която разделя Илирия и Македония, изкачва я и навлиза в територията на същинска Македония. Филип излиза насреща му, но в обширната и слабо заселена местност на Македония противниците напразно се търсят един друг, докато най-сетне се срещат в линкестийската провинция — плодородна, но блатиста низина, и се установяват на лагер на разстояние около 1000 крачки един от друг. След като е изтеглил корпуса, изпратен да охранява северните планински проходи, Филип разполага с около 20 000 души пехота и 2000 конници; числеността на римската армия е приблизително същата. Въпреки това македонците имат важното преимущество, че се сражават у дома си и познават всички пътища и пътечки, снабдяват се с провизии без усилия и са разположили лагера си толкова близо до римляните, че те не смеят да излязат по-надалече, за да си доставят хранителни припаси. Консулът неколкократно предлага битка, но царят упорито отказва, а локалните сражения между леките части не променят общото равновесие, макар римляните да имат лек превес. Галба е принуден да вдигне лагера си и да се установи на миля и половина по-нататък, при Октолоф, където се надява по-лесно да се снабдява с провизии. Ала и там изпратените с тази цел подразделения са унищожени от леките части и конницата на македонците; налага се да се притекат на помощ легионите, които отблъскват без усилия македонския авангард, излязъл твърде напред, и той се връща обратно в лагера си с големи загуби, при което самият цар загубва коня си, а животът му е спасен от благородната саможертва на един от неговите конници. Римляните излизат от опасното положение благодарение на успешните нападения, предприети от съюзниците по настояване на Галба или по-скоро поради слабостта на македонските военни сили. Макар че Филип събира от своите земи всички годни да носят оръжие мъже и приема във войската си римски дезертьори и други наемници, той не е в състояние (с изключение на окупационните войски в Мала Азия и Тракия) да противопостави на консула по-голяма от тази войска, а за да я събере, е трябвало да остави незащитени северните планински проходи и пелагонската местност. За защитата на източното крайбрежие той разчита, от една страна, на разпореденото от него опустошаване на островите Скиат и Пепарет, които биха могли да дадат подслон на вражеската флота, от друга страна, на окупирането на Тасос и крайбрежието му, както и на разположената при Деметриада флота под командването на Хераклид. За защитата на южната граница той може по неволя да разчита единствено на твърде съмнителния неутралитет на етолийците. В този момент обаче те се решават да се присъединят към съюза срещу Македония, обединяват се с атаманите и нахлуват в Тесалия, в

същото време дарданите и илирите нахлуват в северните области, а римската флота под командването на Луций Апустий, тръгнал от Керкира, се появява в източни води, където към него се присъединяват корабите на Атал, на родосците и истрийците.

Тогава Филип доброволно напуска своята позиция и отстъпва назад в източна посока; трудно е да се прецени дали е постъпил така с цел да отблъсне неочакваното нападение на етолийците или за да повлече след себе си римската войска към гибел, или пък е имал намерение да избере според обстоятелствата една от двете възможности. Той повежда толкова умело своето отстъпление, че Галба, взел дръзкото решение да го преследва, загубва следите му; Филип успява да достигне по странични пътища тесния проход, който разделя областите Линкестия и Ордея, и заема позиция, за да дочака там римляните и да им устрои добро посрещане. Стига се до сражение на избраното от него място. Обаче дългите македонски копия се оказват непригодни на горския и неравен терен. Част от македонците са обкръжени, други части са разбити, те понасят големи загуби. Макар че след това пагубно стълкновение войската на Филип вече не е в състояние да спре по-нататъшното настъпление на противника, самите римляни се страхуват да се изложат на нови и непознати опасности в тази непроходима вражеска страна и се връщат в Аполония, след като опустошават плодородните местности на Горна Македония: Ордея, Елимея, Орестия, а най-големият град на Орестия Келетрон (днес Кастория, на полуостров на езерото, носещо същото име) се предава сам — това е единственият македонски град, който отваря вратите си пред римляните. В илирийската област е превзет градът на дасаретите Пелион, разположен на горните притоци на Апсос, и в него е поставена силна охрана, за да служи като база при подобен поход за в бъдеще.

Филип не пречи на отстъплението на римската армия, а бързо тръгва срещу етолийците и атаманите, които смятат, че в момента легионите задържат царя, и плячкосват безстрашно и безогледно богатата долина на Пеней. Македонският пълководец ги разбива напълно и принуждава тези, които не се останали на бойното поле, да се спасяват по добре познатите им планински пътечки. След тази загуба, както и поради това, че египетското правителство усилено набира войници в Етолия, военните сили на съюзниците чувствително намаляват. Дарданите са прогонени без усилие и с големи загуби отвъд планините от водача на леките военни подразделения на Филип — Атенагор. Римската флота също не постига значителни резултати; тя пропъжда македонския гарнизон от Андрос, напада Евбея и Скиат, прави опити да завладее Халкидическия полуостров, но те са отразени от македонските части при Менде. Останалата част от лятото пре-

минава в превземането на Ореос на Евбея, което се забавя много заради решителната защита на македонския гарнизон. Слабата македонска флота под командването на Хераклид бездейства при Хераклея и не се осмелява да оспори господството на неприятеля над морето. Той се разполага отрано в зимните си квартири, римляните в Пирея и Керкира, а родосците и пергамците в родината си.

Като цяло Филип би могъл да е доволен от резултатите от тази кампания. След изключително трудния поход през есента римските войски стоят точно там, откъдето са тръгнали през пролетта, а без навременното нахлуване на етолийците и без неочакваната победа в сражението при прохода на Ордея може би нито един римски войник не би се върнал в родината си. Нападението, предприето от четири страни, не е постигнало никъде своята цел, а през есента владенията на Филип не само са очистени от врагове, но той дори има възможност да направи опит, макар и неуспешен, да нападне укрепения град на етолийците Тавмак, разположен на етолийско-тесалийската граница, който властва в пенейската низина. Ако Антиох, за чието идване Филип напразно и настойчиво моли боговете, се обедини с него в следващия поход, той би могъл да очаква големи успехи. В един момент изглежда, че Антиох е готов да го стори; неговата войска се появява в Мала Азия и заема някои владения на цар Атал, който моли римляните за военна помощ. Те обаче не бързат да стигнат до разрив с великия цар; изпращат посланици, които го убеждават да освободи територията на Атал. В това отношение Филип не може да се надява на нищо повече.

Успешният изход на последната кампания е повдигнал духа и възвърнал самоувереността на Филип дотолкова, че след като си е осигурил неутралитета на ахейците и предаността на македонците, като е пожертвал няколко важни укрепления и омразния адмирал Хераклид, през пролетта на 198 г. той сам нахлува във владенията на атиняните, за да устрои добре укрепен лагер в тесния проход, където реката Аоос (Viosa) се извива между планините Еропос и Асмаос. Срещу него се установява подсилената с новоизпратени подразделения римска войска, водена първо от миналогодишния консул Публий Вилий, а от лятото на 198 г. от избрания за същата година консул Тит Квинкций Фламинин. Фламинин е много талантлив мъж, едва тридесетгодишен, и принадлежи към онази млада генерация, която отхвърля не само старомодните порядки, но и старомодния патриотизъм, и която, макар да е загрижена за отечеството си, повече мисли за себе си и за елинизма. Способен офицер и още по-способен дипломат, той в много отношения е отлично подготвен за активна борба с опасностите, които крие тогавашното положение в Гърция; но вероятно и за Рим, и за Гърция би било по-добре, ако изборът беше паднал на човек, сим-

патизиращ по-малко на елините, който нито би се поддал на ловкото им ласкателство, нито би се засегнал от хапливите подигравки, който не би забравил окаяното състояние на елинските държавни учреждения заради литературни или художествени спомени и който би преценявал Елада според заслугите ѝ, при което би спестил на римляните стремежа към неосъществими идеали.

Новият главнокомандващ веднага се среща с царя, докато двете войски стоят бездейни една срещу друга. Филип предлага мир: готов е да върне обратно всичките си завоевания, а за нанесените на гръцките градове щети да се подчини на арбитражен съд; но при искането да се предадат старомакедонските владения, а именно Тесалия, преговорите се провалят. Четиридесет дни двете войски стоят в тесния проход на Аоос: Филип не отстъпва, а Фламинин не се решава да поведе войските си в атака или да остави царя и да повтори миналогодишната експедиция.

Римският главнокомандващ успява да излезе от затрудненото положение едва след предателството на няколко знатни епироти (особено измяната на Харопс), които до този момент са на страната на македонците. Те извеждат по планинските пътеки един римски корпус от 4000 пехотинци и 300 конници на височината над македонския лагер и когато консулът напада фронтално вражеската войска, тази изненадваща атака на римското отделение от стратегическата височина решава битката. Филип е принуден да напусне лагера и окопите си, загубва почти 2000 души, след което отстъпва обратно до прохода Темпе, който е вратата на същинска Македония. Той оставя незащитени всички свои владения освен крепостите и сам разрушава тесалийските градове, които не може да защити; единствено Фере му затваря вратите си и така избягва разрухата. Повлияни от тези успехи на римското оръжие и от умелата отстъпчивост на Фламинин, епиротите първи напускат македонския съюз. След първата новина за победата на римляните атамани и етолийци нахлуват в Тесалия, а римляните бързат да ги последват; в равнинната местност са нахлули нашественици, но укрепените промакедонски настроени градове, които получават подкрепа от Филип, падат само след храбра съпротива, а някои от тях дори успяват да устоят на превъзхождащия ги враг; като например Атракс на левия бряг на Пеней, където при пробива на стената на празното място застава фалангата. Така с изключение на няколко тесалийски крепости и областта на преданите акарняни, цяла Северна Гърция е в ръцете на коалицията. За сметка на това югът е все още във властта на Македония с помощта на крепостите Халкида и Коринт, които поддържат връзка помежду си през територията на верните на Македония беоти, и благодарение на ахейския неутралитет; Фламинин решава първо да насочи сухопътната си войска и флотата

срещу Коринт и ахейците, тъй като вече е твърде късно да навлиза през тази година в Македония. Римската флота, към която отново се присъединяват родоските и пергамските кораби, до този момент е била заета с превземането на две малки градчета в Евбея — Еретрия и Карист, с надеждата да намери там добра плячка; след което тези два града, както и Ореос, са изоставени от римляните и са завзети от македонския комендант на Халкида Филоклес. Оттук обединената флота се отправя към Кенхрея, източното пристанище на Коринт, за да заплаши тази силна крепост. От другата страна Фламинин се установява във Фокида и окупира цялата област, в която само Елатея издържа на по-продължителна обсада; тази област, по-точно Антикира на коринтския залив, е предвидена за зимна квартира. Ахейците, които от едната страна са заплашени от римските легиони, а от другата виждат римската флота да приближава собствения им бряг, се отказват от своя нравствено достоен, но политически несъстоятелен неутралитет; след като пратениците на най-преданите на Македония градове — Диме, Мегалопол и Аргос — са напуснали местното събрание, то решава да се присъедини към коалицията срещу Филип. Киклиад и други водачи на македонската партия напускат родината; войските на ахейците веднага се обединяват с римската флота и бързат да затворят по суша Коринт, който е крепост на Филип срещу ахейците, а сега им е обещан от римляните като награда за встъпването им в съюза. Македонският гарнизон, който наброява 1300 души и се състои главно от италийски дезертьори, решително защитава почти непристъпния град; освен това тук пристига от Халкида Филоклес с подразделение от 1500 души; той не само освобождава Коринт от обсадата, но и навлиза във владенията на ахейците и със съдействието на промакедонски настроеното гражданство им отнема Аргос. В отплата за тази преданост царят предава верните аргосци под тираничното господство на спартанеца Набис. Той е доскорошен съюзник на римляните и царят се надява, че след присъединяването на ахейците към римската коалиция ще може да го привлече на своя страна; тази надежда има основания, защото Набис става римски съюзник само за да противодейства на ахейците, с които от 204 г. се намира в състояние на открита война. Ала положението на Филип е твърде отчаяно, за да поиска някой да се сражава сега на негова страна. Наистина Набис приема от Филип Аргос, но предава предателя и остава в съюз с Фламинин, който изпада в неловкото положение да се съюзи с две воюващи помежду си държави, и посредничи между спартанците и ахейците за временно примирие от четири месеца.

Така настъпва зимата. Филип отново я използва, за да постигне най-лесно мир. На конференция, която се провежда в Никея край Малийския залив, царят се появява лично и опитва да стигне до споразу-

мение с Фламинин, отхвърля гордо и изискано дръзките искания на дребните владетели и се опитва да постигне поносими условия от римляните, към които се отнася с подчертано уважение като към единствения равностоен противник. Фламинин е достатъчно образован, за да се почувства поласкан от вежливостта на победения противник към самия него и от царското високомерие на Филип към съюзниците, които римлянинът се е научил да презира не по-малко от самия цар; но пълномощията на Фламинин не му дават право да изпълни желанието на царя: той се съгласява срещу отстъпването на Фокида и Локрида да му даде двумесечно примирие, а по основните въпроси го насочва да се обърне към римското правителство. В римския сенат отдавна са единодушни, че Македония трябва да предаде всички свои външни владения; затова, когато в Рим пристигат пратениците на Филип, им е поставен само един въпрос: дали са упълномощени да се откажат от цяла Гърция и по-конкретно от Коринт, Халкида и Деметриада; а когато те отговарят отрицателно, преговорите веднага са прекъснати и е решено войната да бъде продължена енергично. С помощта на народните трибуни сенатът успява да предотврати неуместната смяна на главнокомандващия и удължава срока на службата на Фламинин, изпраща му значителни подкрепления, а на двамата предишни военачалници Публий Галба и Публий Вилий е наредено да бъдат на негово разположение. Филип също решава да опита още веднъж силите си в открито сражение. За да се подсигури откъм Гърция, където сега всички държави с изключение на Акарнания и Беотия са вдигнали оръжие срещу него, той засилва гарнизона на Коринт до 6000 души, докато самият той, напрягайки и последните сили на изтощената Македония и строявайки деца и старци във фалангите, събира боеспособна войска от около 26 000 души, от които 16 000 са във фалангите. Така през 197 г. започва четвъртият военен поход. Фламинин изпраща част от флотата си срещу акарняните, които са обсадени в Левкада; в същинска Гърция той завладява с хитрост беотийската столица Тива, след което беотийците се виждат принудени да се присъединят поне на думи към съюза срещу Македония. Доволен, че с това прекъсва връзката между Коринт и Халкида, той тръгва на север, където единствено е възможно да се доведе войната до край. За да бъдат отстранени големите трудности по снабдяването на войската с провизии във вражеската и в голямата си част запустяла страна, на римската флота е наредено да съпровожда войската, движейки се успоредно на крайбрежието, и да носи запаси, доставяни от Африка, Сицилия и Сардиния. Развръзката идва по-рано, отколкото Фламинин се е надявал. Нетърпеливият и самонадеян Филип не може да изчака приближаването на врага към македонската граница; след като

е събрал войската си при Дион, той я прекарва през Темпейския проход в Тесалия и се среща с напредващата вражеска армия в околностите на Скотуса. Двете войски, македонската и римската, подсилени от попълненията на аполонийците и атаманите, от изпратените от Набис критяни и особено от многобройната орда на етолийците, са почти равни по численост, като всяка от тях възлиза на около 26 000 души; все пак римляните превъзхождат противника със своята конница. Пред Скотуса, на платото Карадаг, в един мрачен и дъждовен ден римският авангард се натъква внезапно на вражеския, който е заел издигащия се между двата лагера висок и стръмен хълм, наречен Киноскефале. Изтласкани първоначално в равнината, римляните получават като подкрепление от своя лагер леки подразделения и превъзходен корпус от етолийски конници, след което на свой ред притискат македонския авангард и го връщат обратно отвъд възвишението. Но там македонците са подкрепени от цялата си конница и голяма част от леката пехота; римляните, които непредпазливо са се изнесли твърде напред, са преследвани до самия лагер и претърпяват големи загуби; те биха обърнали отстъплението си в истинско бягство, ако етолийските кавалеристи не бяха удържали битката в равнината, докато Фламинин се включи с построените набързо легиони. Царят отстъпва пред стихийното желание на победоносните си войски да продължат битката и прибързано включва в сражението, дошло неочаквано както за пълководеца, така и за войниците, своите тежковъоръжени части. Трябва да бъде завзет хълмът, който по това време е свободен от войски. Дясното крило на фалангата под личното ръководство на царя пристига там достатъчно рано, за да се подреди безпрепятствено на височината, готово за бой; лявото крило обаче все още изостава, когато леките войски на македонците, подгонени от легионите, побягват нагоре по склона. Филип бързо изтегля бягащите покрай фалангата към центъра и без да дочака Никанор да се появи на лявото крило с втората половина на фалангата, която е по-бавна, заповядва на дясното крило да се спусне с наведени копия надолу по хълма срещу легионите, а на отново построената лека пехота нарежда да заобиколи легионите и да ги нападне отстрани. Неотразимото нападение на фалангата, извършено от изгодна позиция, разпръсва римската пехота, а лявото крило на римляните е напълно разбито. Когато вижда царя да тръгва в атака, Никанор нарежда на втората половина на фалангата незабавно да го последва; при това те се разсредоточават и докато първите редици вече тичат надолу да настигнат победоносното дясно крило и по неравния терен изпадат в още по-голям безпорядък, последните едва достигат височината. При тези обстоятелства дясното крило на римляните се справя лесно с лявото вражеско; са-

мо слоновете на този фланг са достатъчни да унищожат разпръснатите македонски пехотинци. Докато тук започва страшна сеч, един решителен римски офицер събира двадесет роти и се хвърля с тях срещу победоносното македонско крило, което в преследването на римското ляво крило е излязло толкова напред, че десният римски фланг се оказва в гърба му. Срещу нападението в гръб фалангата е беззащитна и с това битката е предрешена. При пълното разпръскване на двете фаланги е обяснимо, че общият брой на загиналите и пленените македонци е 13 000; всъщност повече са загиналите, защото римските войници не познават македонския знак за капитулация — повдигането на сарисите нагоре; а загубите на победителите са минимални. Филип избягва към Лариса и след като изгаря всичките си документи, за да не компрометира никого, напуска Тесалия и се връща в родината си. Едновременно с това голямо поражение македонците търпят неуспех във всички крепости, които са им останали: в Кария родоските наемници разбиват намиращия се там македонски корпус и го принуждават да се затвори в Стратоникея; на коринтските гарнизонни войски е нанесено тежко поражение от Никострат и неговите ахейци; след героична отбрана е превзет акарнянският град Левкадия. Филип е напълно победен; последните му съюзници, акарняните, се предават, след като научават новината за сражението при Киноскефале.

Само от римляните зависи какви ще бъдат условията на мирния договор: те използват своята сила, без да злоупотребяват с нея. Те биха могли да унищожат царството на Александър — на конференцията на съюзниците това желание е изразено настойчиво от етолийците. Но какво друго би означавало това, освен да се събори стената, защитаваща елинската цивилизация от траките и келтите? Още по време на току-що завършилата война е напълно разрушена от траките процъфтяващата Лизимахия на тракийския Херсонес — това е сериозно предупреждение за бъдещето. Фламинин, който е видял отблизо недостойните боричкания между гръцките държави, не може да се съгласи римската държава да се нагърби с екзекуцията на победените, за да успокои гнева на етолийската общност, дори ако неговите елински симпатии не бяха в полза на образования и благороден цар, а неговата римска национална гордост не бе оскърбена от перченето на етолийците, самопровъзгласили се за „победителите от Киноскефале". Той отвръща на етолийците, че римляните нямат обичая да унищожават победените, но че те отговарят сами за действията си и имат право да сравнят Македония със земята, ако имат сили за това. Към царя римляните се отнасят най-вежливо и след като той заявява, че е готов да се подчини на поставените по-рано изисквания, Фламинин се съгласява да сключи продължително военно примирие срещу заплащане

на определена сума и предоставяне на заложници, сред които да бъде царският син Деметрий; това примирие е крайно необходимо за Филип, за да изгони дарданите от Македония.

Окончателното уреждане на заплетените гръцки дела сенатът възлага на комисия от десет души, чиято глава и душа е отново Фламинин. Тази комисия поставя на Филип условия, подобни на тези, които са били поставени на Картаген. Царят загубва всичките си задгранични владения в Мала Азия, Тракия, Гърция и островите в Егейско море; за сметка на това същинска Македония остава непокътната с изключение на някои незначителни гранични области и областта Орестия, която е обявена за независима; това разпореждане е изключително болезнено за Филип, но римляните му го налагат, тъй като при неговия отмъстителен характер не може да му бъде позволено да разполага свободно с веднъж отделилите се от него поданици. Освен това Македония се задължава занапред да не сключва междудържавни съюзи без знанието на Рим, както и да не изпраща окупационни войски извън владенията си, да не води войни извън Македония срещу цивилизовани държави и изобщо срещу съюзници на Рим, да не поддържа войска над 5000 души, да не притежава слонове и повече от 5 палубни кораба, а останалите да предостави на римляните. Накрая Филип встъпва в съюз с римляните, което го задължава да изпраща при поискване военни подкрепления, и скоро след това македонски войски се сражават заедно с легионите. Освен това заплаща контрибуция от 1000 таланта. След като Македония е принизена до пълно политическо нищожество и ѝ е оставена само толкова мощ, колкото е необходима, за да пази границите на Елада от варварите, римляните се заемат с уреждането на отстъпените от царя владения. Още навремето в Испания те са се убедили от собствен опит, че завоюването на задморските провинции носи съмнителна изгода и тъй като не са започнали войната с цел да придобият нови земи, не взимат нищо от плячката и с това принуждават и своите съюзници да бъдат умерени в исканията си. Те решават да обявят за свободни всички държави в Гърция, които до този момент са били под властта на Филип, а на Фламинин е възложено да прочете този декрет пред събраните на Истмийските игри гърци (196). Наистина сериозните хора биха могли да попитат дали свободата е благо, което може да се подарява, и нима тя има значение без единодушието и единството на цялата нация; въпреки това възторгът е голям и искрен, както е искрено и намерението, с което сенатът дава това освобождение.

Ако може да се отправи упрек към римляните и преди всичко към Фламинин, който преодолява основателните съмнения на сената, той е за това, че те, заслепени от магията на елинското име, не могат да осъзнаят нищожеството на гръцкото държавно дело и не променят

порядките в общините, затънали в безсилни, но ожесточени вътрешни вражди и помежду си и затова не умеят нито да действат, нито да съществуват спокойно. При тогавашното положение на нещата би трябвало веднъж завинаги да се сложи край на тази колкото жалка, толкова и вредна свобода, като се постави там силна окупационна армия; въпреки привидния си хуманизъм политиката на чувствата се оказва много по-вредна, отколкото най-строгият контрол. Така например в Беотия римляните са принудени ако не да разпоредят, то поне да допуснат политическо убийство, защото вече е решено римските войски да се оттеглят от Гърция, което означава, че проримски настроените гърци веднага ще пристъпят към самоуправа, както е обичайно в родината им. Рим също страда от последиците на тази половинчатост. Войната с Антиох нямаше да започне, ако не беше политическата грешка с освобождаването на Гърция, и щеше да бъде значително по-лека, ако не беше военната грешка с изтеглянето на гарнизоните от основните крепости по европейската граница. Историята има своята Немезида за всяка заблуда, за безсилния стремеж към свобода и за безразсъдното великодушие.

Глава XII

ВОЙНАТА СРЕЩУ АНТИОХ АЗИАТСКИ

През 223 г. в царство Азия короната на Селевкидите носи цар Антиох Трети, правнук на основателя на династията. Както и Филип, той поема управлението на деветнадесет години и проявява такава енергия и предприемчивост още в първите си военни походи на изток, че може, без да буди присмех, в типично придворен стил да се нарече Велики. По-скоро благодарение на мудността на противника си, особено на египетския цар Филопатор, отколкото на собствения си талант, той успява да възстанови в известна степен целостта на монархията и да присъедини към владенията си първо източните сатрапии Мидия и Партиене, а след това и основаната от ахейците държава със специален статут от отсамната страна на Тавър в Мала Азия. Първи сериозен опит да се откъсне от Египет сирийското крайбрежие, което му е крайно необходимо, е предприет в годината на сражението при Тразименското езеро и е отблъснат от Филопатор при Рафия,

след това Антиох се опасява да възобнови борбата с Египет, докато там на трона стои този, макар и твърде бездеен мъж. Едва след смъртта на Филопатор (205) настъпва решаващият момент да бъде унищожен Египет; за тази цел Антиох се съюзява с Филип и се устремява към Койлесирия, докато Филип напада малоазийските градове. Когато римляните се намесват в тази война, следва да се очаква предвид създалото се положение и съюзния договор, че Антиох ще действа съвместно с Филип срещу тях. Антиох обаче не е достатъчно далновиден, за да се противопостави незабавно и с цялата си енергия на вмешателството на римляните в делата на Изтока, и смята, че Македония ще бъде победена от Рим и ще му е много по-изгодно да се възползва от победата на римляните, за да не дели с Филип египетските владения. Въпреки близките отношения на Рим с александрийския двор и с непълнолетния наследник сенатът в действителност няма намерение да бъде „пазител" на бъдещия цар; Рим е твърдо решен да се намесва в азиатските дела само при крайна необходимост и да не разширява римското господство отвъд Херкулесовите стълбове и Хелеспонт; затова не пречи на великия цар да действа както намери за добре. И самият Антиох едва ли е мислил сериозно за завоюване на същинския Египет, което е по-лесно на думи, отколкото на дело; поскоро той възнамерява да подчини едно след друго външните владения на Египет, затова напада първо киликските, сирийските и палестинските. Голямата победа, извоювана през 198 г. над египетския пълководец Скопас на възвишението Панион, близо до изворите на Йордан, му осигурява не само пълна собственост върху тази област до границата на същински Египет, но и всява такъв страх сред египетските настойници на младия цар, че те, за да попречат на Антиох да навлезе в Египет, са склонни на мир и го скрепяват чрез годежа на своя непълнолетен цар с дъщерята на Антиох Клеопатра. След като по този начин е постигната най-близката цел, през следващата година, годината на битката при Киноскефале, Антиох поема със силен флот от 100 палубни и 100 открити кораба към Мала Азия, за да встъпи във владение на бившите египетски земи по южното и западното крайбрежие на Мала Азия — вероятно египетското правителство по силата на мирния договор е отстъпило тези области, намиращи се фактически в ръцете на Филип, на Антиох, в полза на когото египтяните се отказват изобщо от всичките си задгранични владения; освен това великият цар се стреми отново да присъедини към царството си малоазийските гърци.

В същото време в Сарди се събира силна сирийска сухопътна армия. Това начинание е насочено косвено срещу римляните, които от самото начало са поставили на Филип условието да изтегли войските

си от Мала Азия, да върне на родосците и пергамците владенията им и да не посяга на досегашното държавно устройство на свободните градове. Сега вместо Филип всичко това иска да завладее Антиох. Над Атал и родосците е надвиснала същата заплаха, която няколко години по-рано е станала причина за войната срещу Филип; естествено те се стремят да въвлекат римляните в тази война по същия начин, както са го направили в току-що завършилата. Още през 199/198 г. Атал е искал от римляните военна помощ срещу Антиох, който е заел областта му, докато войските на Атал са били заети в римската война. Когато през пролетта на 197 г. флотата на цар Антиох се придвижва на север покрай малоазийския бряг, енергичните родосци го предупреждават, че ако корабите му преминат линията на хелидонските острови (до ликийските брегове), това ще е знак за обявяване на война, а когато Антиох в отговор на предупреждението не потегля обратно, те, окуражени от известието за битката при Киноскефале, започват веднага военни действия и наистина успяват да защитят от царя най-важните градове на Кария — Кавнос, Халикарнас, Миндос, а по-късно и остров Самос.

Наистина повечето от полусвободните градове са се покорили доброволно, но някои от тях, особено важните градове Смирна, Александрия, Троада и Лампсак, при вестта за поражението на Филип добиват смелост да се противопоставят на сириеца и настойчивите им молби за помощ се присъединяват към молбите на родосците. Несъмнено е, че Антиох, доколкото изобщо е способен да приеме някакво решение и да го отстоява твърдо, по това време вече е решил не само да се сдобие с египетските владения в Азия, но и да завоюва територии в Европа, затова, без да търси открито война с Рим, в същото време не я избягва. Следователно римляните имат основание да удовлетворят молбите на съюзниците си и да предприемат пряка интервенция в Азия, но те не проявяват особено желание за това. Римляните се колебаят не само докато продължава македонската война и не оказват на Атал друга подкрепа освен дипломатическо посредничество, което впрочем е успешно в началото, но и след победата си над Филип се ограничават с изявлението, че Антиох няма правото да присвоява градовете, които са били притежание на Птолемей и Филип; това се отнася и за тези азиатски градове като Мирина, Абидос, Лампсак и Киос, чиято формално призната свобода фигурира в римските държавни документи. Въпреки тази декларация римляните не правят и най-малкото за изпълнението ѝ и допускат цар Антиох да дебаркира в Европа през пролетта на 197 г. и да навлезе в тракийския Херсонес, където превзема Сестос и Мадит и остава там дълго време, за да накаже тракийските варвари и да възстанови разрушената Лизимахия, ко-

ято има намерение да направи своя основна военна база и столица на възстановената сатрапия Тракия. Фламинин, в чиито ръце се намира управлението на тези области, изпраща на царя в Лизимахия пратеници, които говорят за неприкосновеността на египетската територия и за свободата на всички елини, но от това не излиза нищо. Царят от своя страна говори за своите безспорни права върху старите владения на Лизимах, завоювани от неговия предшественик Селевк, и уверява, че няма намерение да владее тези земи, а само да запази целостта на своите наследствени владения, и отклонява римското посредничество в споровете с подчинените му градове в Мала Азия. Той с право би могъл да добави, че с Египет вече е сключен мир и в този смисъл римляните нямат формално основание за намеса. Внезапно царят се завръща в Азия, тъй като е получил невярно известие за смъртта на малолетния египетски цар — това го кара да обмисля възможностите за десант в Кипър и дори в Александрия; по този начин той прекъсва преговорите, без да са завършили и следователно без да дадат резултат. През следващата 195 г. Антиох отново пристига в Лизимахия с подсилен флот и армия и се заема с уреждането на новата сатрапия, предназначена за сина му Селевк; в Ефес при него идва избягалият от Картаген Ханибал и изключително достойният прием, който му е оказан, е равносилен на обявяване на война на Рим. Въпреки това Фламинин изтегля всички римски гарнизони от Гърция още през пролетта на 194 година. При дадените обстоятелства това е груба грешка, ако не и престъпно нарушение на собствените му добри намерения, защото не подлежи на съмнение, че Фламинин само засипва прибързано и повърхностно тлеещия огън на въстанието и войната в желанието си да се завърне у дома с ненакърнената слава на пълководец, завършил окончателно войната и освободил Елада. Римският държавник може би има право, считайки за политическа грешка всеки опит да се подчини Гърция непосредствено на римската държава, както и всяко вмешателство в азиатските дела; но вълненията на антиримската опозиция в Гърция, безсилното високомерие на азиатеца, присъствието в сирийската главна квартира на ожесточения враг на римляните, който веднъж вече е вдигнал Запада срещу Рим — всичко това е ясен знак за разгарянето на ново съпротивително движение в елинския Изток, чиято цел е Гърция да премине от римския протекторат към протектората на враждебно настроените към Рим държави, а когато това се постигне, да се продължава по същия път. Рим, разбира се, не може да допусне това да се случи. Фламинин, пренебрегвайки всички тези сигурни признаци за война, извежда окупационните си войски от Гърция и заедно с това поставя пред царя на Азия изисквания, без да има намерение да задейства военна сила за изпълнението

им; щедър на думи и твърде пестелив на дела, той забравя своя дълг на пълководец и гражданин заради собствената си суетност, като иска да внуши, че е подарил на Рим мира, а на гърците в двете части на света — свободата.

Антиох използва неочакваната отсрочка, за да заздрави властта си вътре в самата държава и връзките със съседите, преди да започне войната, която е решен да води; царят става толкова по-решителен, колкото по-колеблив изглежда врагът. През 193 г. той омъжва дъщеря си Клеопатра за младия египетски цар; макар по-късно египтяните да твърдят, че по този случай той е обещал да върне на зет си всички отнети от него провинции, това едва ли отговаря на истината, а въпросните земи фактически остават в рамките на сирийската държава. Той предлага на Евмен, който през 197 г. е наследил престола на Пергам от баща си Атал, да му върне отнетите градове и да му даде за съпруга една от дъщерите си, ако той се откаже от съюза с Рим. После омъжва друга от дъщерите си за царя на Кападокия Ариарат, галатите спечелва с подаръци, докато постоянно бунтуващите се пизиди и други малки народности са принудени да отстъпят пред силата на оръжието. Византийците са удостоени с големи привилегии; по отношение на малоазийските градове царят обявява, че ще признае независимостта на най-старите свободни градове Родос и Кизик, а за останалите ще се задоволи формално да признаят господството му; той дори намеква, че е готов да се подчини на решението на арбитражния съд на родосците. В европейска Гърция царят разчита на подкрепата на етолийците и се надява, че ще накара дори Филип да вземе отново оръжието. Той дори одобрява плана на Ханибал да застане начело на предоставена от Антиох ескадра от 100 платноходa, сухопътна войска от 10 000 души пехота и 1000 конници и с тези сили да предизвика най-напред Трета пуническа война в Картаген, а след това и втора Ханибалова война в Италия; тирски емисари вече са поели към Картаген, за да подготвят там въстание. Освен това се възлагат надежди за успех и на испанския бунт, който е стигнал до своята връхна точка тъкмо когато Ханибал напуска Картаген.

Докато настъплението срещу Рим е подготвено отдалеко и в най-широк мащаб, на свързаните с това начинание елини е отредена най-незначителната роля, но те както винаги си придават голяма важност и са най-нетърпеливи да се пристъпи към действия. Недоволните и самоуверени етолийци постепенно започват да си вярват, че Филип е победен от тях, а не от римляните, и нямат търпение да дочакат кога Антиох ще навлезе в Гърция. Характерен за тяхната политика е отговорът, който стратегът им дава скоро след това на Фламинин, изявил желание да получи препис от обявяването на война на Рим: че ще му

го предаде лично, когато етолийската войска се установи да лагерува на Тибър. Етолийците посредничат между сирийския цар и гърците, при което заблуждават царя, че всички елини протягат ръце към него като към истински избавител, а на гърците, които са склонни да ги слушат, казват, че царят ще изпрати десант по-скоро, отколкото става в действителност. По този начин те успяват да подтикнат простодушния и своенравен Набис да се вдигне на въстание срещу римляните и с това разгарят отново огъня на войната в Гърция през пролетта на 192 г., две години след заминаването на Фламинин; но с това не постигат целтə си. Набис се втурва към Гитион, един от градовете на свободна Лакония, които според последния договор принадлежат на ахейците, и го превзема, но опитният военен стратег на ахейците Филопемен го разбива при барбостенските възвишения и тиранът се връща в своята столица само с една четвърт от войската си, където е обкръжен от Филопемен. Тъй като това начало не е достатъчно, за да доведе Антиох в Европа, етолийците решават сами да завладеят Спарта, Халкида и Деметрия и се надяват със спечелването на тези важни градове да подтикнат царя към отплаване. Най-напред решават да превземат Спарта, като етолиецът Алаксамен влезе в града с 1000 души под предлог, че води подкрепление, и тази възможност да се използва, сетне да отстрани от управлението Набис и да превземе града. Планът успява, Набис е убит по време на военен преглед, но когато етолийците се разпръсват из града, за да го разграбят, лакедемоните имат време да се съберат и организират, и съсичат нашествениците до последния човек. След това градът се поддава на убежденията на Филопемен да встъпи в ахейския съюз. След като този похвален проект на етолийците не само се проваля, но и постига обратния ефект, присъединявайки почти целия Пелопонес към вражеската партия, положението в Халкида също се влошава, тъй като римските привърженици свикват добре настроените към Рим граждани на Еретия и Кариста от остров Евбея на борба срещу етолийците и халкидическите заточеници. Успява само обсадата на етолийците срещу Деметрия, тъй като магнетите, на които се пада този град, не без основание се опасяват, че крепостта е обещана от римляните на Филип като награда за помощта срещу Антиох; освен това няколко ескадрона етолийски конници проникват в града под предлог, че са конвой на Еврилох, повикания от изгнание водач на антиримската опозиция. Така магнетите се присъединяват отчасти доброволно, отчасти принудително към етолийците, които не пропускат да изтъкнат това пред Селевкидите.

Антиох взема решение. Колкото и старания да са положени разривът с Рим да се отложи чрез палиативни дипломатически мерки, той не може да бъде избегнат. Още през пролетта на 193 г. Фламинин,

който има решаващата дума в сената по източните въпроси, съобщава на пратениците на царя Менип и Хегезианакс римския ултиматум: или да се оттегли от Европа и да действа в Азия по своя преценка, или да запази Тракия, а да остави под римска протекция Смирна, Лампсак и Александрия-Троада. Същите изисквания са били обсъждани в Ефес, главна военна квартира и резиденция на царя в Мала Азия, през пролетта на 192 г. между Антиох и пратениците на сената Публий Сулпиций и Публий Вилий, след което двете страни се разделят с убеждението, че мирното споразумение вече е невъзможно. Тогава Рим решава да води война. През лятото на 192 г. една римска ескадра от 30 платнохода с 3000 души десантна войска под ръководството на Авел Атилий Серан се появява пред Гитион, което ускорява сключването на договора между ахейци и спартанци; източните брегове на Сицилия и Италия са подсилени с войски, за да се предотвратят евентуални опити за дебаркиране; за есента се очаква римска сухопътна войска в Гърция. По поръчение на сената Фламинин обикаля Гърция от пролетта на 192 г., за да противодейства на интригите на противниковата партия и да заглади ненавременното напускане на римските войски от Гърция. При етолийците нещата са стигнали дотам, че техният върховен съвет решава да обяви формално война на Рим. За сметка на това Фламинин успява да запази Халкида за римляните, където оставя гарнизон от 500 ахейци и 500 пергамци. По-късно той прави опит да спечели на своя страна и Деметриада, но магнетите се колебаят. Макар че някои малоазийски градове, които Антиох е имал намерение да подчини преди началото на голямата война, продължават да се бунтуват, той не може да отлага повече десанта, тъй като би допуснал римляните отново да засилят в Гърция влиянието си, от което преди две години са се отказали с изтеглянето на окупационните си войски. Антиох събира корабите и войниците, които в момента са му под ръка — само 40 палубни кораба и 10 000 души пехота, както и 500 конници и 6 слона, — и потегля от тракийския Херсонес към Гърция; там той стъпва на суша при Птелеон в Пагазейския залив през есента на 192 г. и веднага окупира намиращия се наблизо град Деметриада. Приблизително по същото време една римска войска от около 25 000 души начело с претора Марк Бебий дебаркира в Аполония. По този начин войната е започната и от двете страни.

Сега всичко зависи от това дали ще успее да се осъществи обширната по замисъл коалиция срещу Рим, начело на която стои Антиох. Що се отнася до намерението да се предизвика война с римляните в Картаген и в Италия, то в ефеския двор, както и навсякъде, съдбата отново сблъсква величествените Ханибалови планове с дребнавите, низки сметки на местните владетели. За изпълнението на Ханибало-

вите замисли не е направено нищо, освен че някои картагенски патриоти се компрометират пред римляните; картагенците нямат друг избор, освен да засвидетелстват безпрекословна покорност пред римляните. Управниците не желаят да си имат работа с Ханибал; величието на този човек е твърде неудобно за тези, които се занимават с дворцови интриги, и те прибягват до всякакви безчестни средства, за да го отстранят; например обвиняват него, пълководеца, с чието име римляните плашат децата си, в тайно съглашение с римските пратеници; а тъй като великият Антиох като всички посредствени монарси се бои много за своята самостоятелност и живее в постоянен страх, че някой по-силен ще го измести, интригантите успяват да му внушат мъдрата мисъл, че не бива да допуска гръмкото име на Ханибал да засенчва собствената му слава; затова висшият съвет решава занапред финикиецът да се използва само за по-маловажни задачи и за съвети, разбира се, с намерението тези съвети никога да не се следват. Ханибал отмъщава на тази паплач, като приема и най-дребните поръчения и ги изпълнява винаги блестящо.

В Азия Кападокия е на страната на Великия цар, а царят на Витиния Прузий застава, както обикновено, на страната на по-силните. Цар Евмен остава верен на старата политика на своя дом, която едва сега трябва да му донесе богати плодове. Той не само е отхвърлял упорито предложенията на Антиох, но и постоянно е подтиквал римляните към война, от която очаква разширяване на царството си. Родосците и византийците също се присъединяват към старите си съюзници. И Египет застава на страната на Рим и предлага подкрепа с провизии и войници, но предложението му не се приема от римляните. В Европа най-важен е въпросът за позицията, която ще заеме Филип Македонски. Може би за него най-разумната политика би била да се съюзи с Антиох, независимо от всичко, което се е случило или е могло да се случи; но Филип обикновено не се ръководи от политически съображения, а от симпатии и антипатии и омразата му се стоварва много повече върху вероломния съюзник, който го е оставил в беда срещу общия враг, за да може да вземе своята част от плячката и да му стане неприятен съсед в Тракия, отколкото върху победителя, който се е отнесъл към него с внимание и почит. Освен това Антиох е наранил дълбоко този раздразнителен човек с подкрепата си за нелепите претенденти за македонската корона и с бляскавото погребение на костите на македонците, загинали при Киноскефале. Филип предоставя с искрено усърдие цялата си военна мощ на разположение на римляните. Също толкова решително, както и първата гръцка държава, и втората — ахейската конфедерация — държи на съюза с римляните; от по-малките държави в съюза остават тесалийците и атиняни-

те, като при последните оставеният от Фламинин в крепостта ахейски гарнизон вразумява твърде многобройната партия на патриотите. Епирците полагат усилия, доколкото е възможно, да угодят и на двете страни. Така с изключение на етолийците и магнетите, към които отчасти се присъединяват съседните на тях перхеби, на страната на Антиох остават само слабият цар на атаманите Аминандър, заслепен от глупавите си надежди за македонската царска корона, беотите, при които опозицията срещу Рим все още стои на държавното кормило, и елейците и месените в Пелопонес, свикнали да противодействат заедно с етолийците срещу ахейците. Това е твърде обезкуражаващо начало, а титлата главнокомандващ с неограничена власт, с която етолийците официално удостояват Великия цар, изглежда като подигравка. Както обикновено става, и двете страни обещават повече, отколкото могат да сторят: вместо безбройните азиатски орди царят довежда армия, която е едва наполовина по численост в сравнение с обикновената консулска войска, а вместо отворените обятия, с които всички гърци е трябвало да посрещнат своя освободител от римското иго, само едно сборище на клефти и няколко западнали граждански общности предлагат на царя бойната си дружба.

За момента обаче Антиох изпреварва римляните в същинска Гърция. В Халкида са настанени гарнизони на гръцките съюзници на Рим и първото искане на царя да се предадат е отхвърлено, но по-късно, когато Антиох настъпва към нея с цялата си военна мощ, крепостта се предава, а римското подразделение, което идва твърде късно, за да я заеме, е унищожено от Антиох при Делион. Така Евбея е загубена за римляните. Още през зимата Антиох прави опит съвместно с етолийците и атаманите да спечели Тесалия; влиза в Термопилите, превзема Фере и някои други градове, но Апий Клавдий пристига с 2000 души от Аполония, разбива обсадата на Лариса и заема града. Антиох е отегчен от зимния поход и предпочита да се върне обратно в удобната си главна квартира в Халкида, където прекарва весело и в разкош времето си и където въпреки своите петдесет години и военните си планове, се оженва за млада и красива халкидянка. Така минава зимата на 192/191 г., без Антиох да предприеме нещо повече от това да разпраща писма из цяла Гърция или както казва един римски офицер, води война с мастило и перо. В ранната пролет на 191 г. при Аполония се събира римски щаб, в който влизат главнокомандващият Маний Ацилий Глабрион, човек от низините, но талантлив пълководец, внушаващ страх както на враговете, така и на собствените си войници, адмиралът Гай Ливий, от военните трибуни Марк Порций Катон, покорителят на Испания, и Луций Валерий Флак, които по староримска традиция не смятат за унизително отново да служат във войската

като обикновени военни трибуни, след като са били вече консули. Те водят със себе си подкрепление от кораби и войници, сред които нумидийски конници и либийски слонове, изпратени от Масиниса, а с разрешение на сената са взели от извъниталийските си съюзници близо 5000 души помощни войски, с които общият брой на римската военна сила достига почти 40 000 души. Царят, който в началото на пролетта е отишъл при етолийците, а оттам е предприел безсмислена експедиция към Акарнания, при новината за дебаркирането на Глабрион се връща в главната си квартира; сега той сериозно възнамерява да започне военни действия. Ала дали поради собствената му небрежност или поради безгрижието на азиатския му наместник, или просто по необясними причини, не пристигат никакви подкрепления, така че той не разполага с нищо друго освен със слабата войска, с която е дебаркирал при Птелеон през есента на миналата година и която сега е намаляла още повече от болестите в лошите зимни квартири и от дезертьорството. И етолийците, които са обещали да изведат на бойното поле огромни маси от хора, сега са довели пред своя главнокомандващ не повече от 4000 души. Римските подразделения вече са започнали военни действия в Тесалия, където авангардът им се обединява с македонската армия, и те съвместно изтласкват окупационните войски на Антиох от тесалийските градове, след което завземат територията на атаманите. Консулът с основната част от армията следва авангарда, като цялата военна сила на римляните се събира в Лариса. Вместо да се върне бързо в Азия и да се оттегли от бойното поле пред превъзхождащия го във всяко отношение противник, Антиох решава да се укрепи в заетите от него Термопили и там да чака пристигането на голямата войска от Азия. Самият той застава на основния проход, а на етолийците заповядва да заемат планинската пътечка, по която някога Ксеркс е успял да заобиколи спартанците. Но само половината от етолийското попълнение се подчинява на заповедта на главнокомандващия; останалите 2000 души се спускат към близкия град Хераклея, откъдето участват в битката само като се опитват да нападнат и ограбят римския лагер по време на сражението. Разположените в планината етолийци също упражняват службата си небрежно и неохотно; техните постове на Калидром са заварени от Катон неподготвени, а азиатската фаланга, която в това време е нападната от консула фронтално, се разпръсква, когато изкачилите хълма римляни я нападат във фланг. Тъй като Антиох не се е погрижил за нищо предварително и не е предвидил път за отстъпление, войската е унищожена отчасти на бойното поле, отчасти при паническото ѝ бягство; само малка група успява да се добере до Деметриада, а самият цар с 500 души стига до Халкида и бързо отплава към Ефес.

* * *

По-сериозна война предстои на римляните в Азия, но не толкова заради силата на врага, колкото заради голямата отдаленост и несигурните връзки с родината, които я правят пълна с неизвестности; при недалновидното своенравие на Антиох обаче войната не може да бъде завършена по друг начин, освен да бъдат нападнати териториите на врага. За войната на азиатския континент в Рим избират победителя при Зама, който фактически е пълководецът, а номинален главнокомандващ е неговият брат Луций Сципион, който не блести нито като личност, нито като военен стратег. Разквартируваните в Долна Италия резерви са насочени към Гърция, а армията на Глабрион към Азия; когато става известно кой ще командва тази армия, 5000 ветерани от Ханибаловата война доброволно изявяват желание още веднъж да се сражават, предвождани от любимия военачалник. През юли, а по коригирания календар през март, Сципионите пристигат във войската, за да започнат азиатския поход; те обаче са неприятно изненадани, че вместо това ще трябва първо да се впуснат в една безкрайна борба с отчаяните етолийци. Сенатът, недоволен от крайната отстъпчивост на Фламинин към елините, оставя етолийците да избират между плащането на непосилни контрибуции и безусловната капитулация, което ги предизвиква отново да вземат оръжието; не може да се предвиди кога ще дойде краят на тази планинска и крепостна война. Сципион отстранява това препятствие със споразумение за шестмесечно примирие, след което тръгва към Азия. Тъй като едната вражеска ескадра е временно блокирана в Егейско море, а втората се приближава от юг и въпреки ескадрата, която е изпратена да я задържи, може да се появи всеки момент, изглежда по-разумно да се мине по суша през Македония и Тракия и след това през Хелеспонт; там не се очакват съществени препятствия, защото на цар Филип Македонски може да се разчита напълно, цар Прузий Витински също е в съюз с римляните, а римската флота е в състояние да се установи лесно в пролива. Дългият и труден път по македонския и тракийския бряг е изминат без съществени загуби; Филип се грижи за снабдяването с провизии и за дружеското посрещане от страна на тракийските дивaци. Въпреки това е загубено толкова много време, отчасти с етолийците, отчасти с похода, че войската достига тракийския Херсонес малко преди битката при Мионез. Невероятният шанс съпътства Сципион и в Азия и му помага да преодолее всички трудности, както някога е било в Испания и Африка. Научавайки за сражението при Мио-

нез, Антиох дотолкова се обърква, че оттегля окупационните войски от силно укрепения и добре снабден с провизии европейски град Лизимахия, а заедно с тях и преданите на възстановителя на своя град жители, и в същото време забравя да оттегли окупационните си сили от Енос и Маронея, както и да унищожи богатите складове; дори не му хрумва да се противопостави на римския десант на азиатския бряг, а си стои в Сарди и си губи времето да проклина съдбата. Едва ли подлежи на съмнение, че ако той беше защитавал Лизимахия поне до края на лятото и беше придвижил голямата си войска до Хелеспонт, Сципион би бил принуден да се установи на зимен лагер на европейския бряг, при това в една несигурна в политическо и военно отношение позиция.

Докато римляните, дебаркирали вече на азиатския бряг, прекарват няколко дни в бездействие, като си почиват и изчакват своя водач, изостанал заради изпълнението на религиозните си задължения, в лагера пристигат пратеници на Великия цар, за да преговарят за мир. Антиох предлага да плати половината от военните разходи и да отстъпи европейските си владения, както и всички гръцки градове в Мала Азия, преминали на страната на Рим, но Сципион настоява Антиох да поеме всички разходи и да предаде цяла Мала Азия. Той обяснява, че предложените условия биха били приемливи, когато римската войска стоеше още пред Лизимахия или не беше преминала Хелеспонт; ала след като конят е усетил не само юздите, но и ездача, те вече са недостатъчни.

Опитите на царя по източен обичай да купи мира от вражеския пълководец със значителна сума пари (той предлага половината от годишните си приходи!) се провалят напълно; за безвъзмездното връщане на сина му, попаднал в плен, гордият римлянин се отблагодарява на великия цар с приятелския съвет да сключи мир при други условия. В действителност положението на Антиох не е твърде безнадеждно; ако бе решил да разтегне войната и да отстъпи във вътрешността на Азия, като повлече врага след себе си, той би могъл да разчита на по-благоприятен изход. Ала Антиох е раздразнен от високомерието на противника и е твърде ленив, за да води продължителна и последователна война, затова бърза да подложи своята огромна, но неравностойна и недисциплинирана армия под удара на римските легиони. В долината на Херм, при Магнезия на река Сипил, недалеч от Смирна, римските военни подразделения се сблъскват с врага в късната есен на 190 година. Азиатците наброяват 80 000 души, от които 12 000 конници; римляните, които имат в своите редици 5000 ахейци, пергамци и македонски доброволци, достигат едва половината от тази цифра; те обаче са толкова уверени в победата, че не дочакват оздравяването на своя болен пълководец, останал в Елея, и на негово място командването приема Гней Домиций. За да може да разгърне огром-

ната си войска, Антиох образува две бойни линии: в първата се намира ядрото на леките войски — пелтастите, лъконосците, воините с прашки, конните стрелци на мизите, дачите и елимеите, арабите върху своите едногърби камили и колесниците; във втората линия на двете крила стои тежка кавалерия (катафракти, нещо като кирасири), непосредствено до тях в средата са галската и кападокийската пехота а в центъра е въоръжената по македонски фаланга от 16 000 души; тази фаланга е ядрото на армията, но в тясното пространство тя няма достатъчно място и трябва да се строи в две колони по 32 души в дълбочина. Между двете линии стоят 54 слона, разпределени между колоните на фалангата и тежката кавалерия. Римляните разполагат на левия си фланг под прикритието на реката само няколко ескадрона; голямата част от конницата и всички леко въоръжени войници отиват на десния фланг, ръководен от Евмен; легионите остават между тях. Евмен започва сражението, като изпраща своите стрелци и войници с прашки срещу колесниците със заповед да стрелят по конете; за кратко време не само колесниците са разбити, но и повличат със себе си стоящите наблизо камили; дори разположената на втора линия тежка кавалерия от лявото крило изпада в паника. Сега Евмен се втурва с цялата римска конница, наброяваща 3000 конници, върху наемническата пехота, разположена във втората бойна линия между фалангата и лявото крило на тежката кавалерия, а когато пехотата отстъпва, се разбягват в пълно безредие и катафрактите. Фалангата, която току-що е пропуснала леките части и се е приготвила да се придвижи напред към римските легиони, е спряна от нападението на конницата по фланга; тя е принудена да остане на място и да се сражава на две страни, при което разположението в дълбочина се оказва доста удачно. Ако в този момент неприятелят е имал под ръка тежката азиатска конница, сражението би могло да приеме друг обрат, но лявото крило на азиатците е разбито, докато дясното, водено лично от Антиох, се впуска да преследва едно малко римско конно отделение и стига до римския лагер, където с големи усилия се защитава от нападенията. Така в решаващия момент конницата отсъства от полесражението. Римляните се въздържат да нападнат фалангата с легионите, а изпращат срещу нея стрелците и прашкарите, които не дават нито един празен изстрел в гъстата маса на фалангата. Въпреки това тя отстъпва бавно и в порядък до момента, в който изплашените слонове разкъсват редиците. Тогава цялата армия се обърква и преминава в паническо бягство; опитът на неприятеля да защити лагера се проваля и само увеличава броя на убитите и пленените. Оценката, че Антиох е загубил 50 000 души, не е неправдоподобна, като се има предвид това безкрайно объркване. Римляните, чиито легиони изобщо не влизат в сражението, заплащат победата, която ги прави господари на третата част на света, с 24 конници и 300 пехотинци. Мала Азия се подчиня-

ва, в ръцете на римляните падат и Ефес, откъдето адмиралът на азиатците е принуден да избяга бързо с флотата си, и градът-резиденция Сарди. Царят моли за мир и се съгласява на поставените от Рим условия, които не включват нищо повече от исканото преди битката, а именно отстъпването на Мала Азия. До ратификацията на тези условия римската войска остава в Мала Азия за сметка на царя, което му струва не по-малко от 3000 таланта (5 милиона талера). Със свойствената си небрежност Антиох бързо се примирява със загубата на половината от царството си; обичайно за него е да твърди, че е благодарен на римляните, които са го освободили от задължението да управлява толкова голямо царство. След битката при Магнезия Азия е заличена от списъка на великите държави; никога една велика сила не е рухвала така бързо, безвъзвратно и срамно, както царството на Селевкидите при управлението на Антиох Велики. Самият той скоро след това (187) е убит в Елимаида, на север от Персийския залив, от разгневените жители на града, докато разграбва храма на Бел, с чиито съкровища е смятал да напълни опразнената хазна.

След извоюваната победа римското правителство трябва да уреди делата в Мала Азия и в Гърция. За да се изгради римското господство в тези региони на здрава основа, съвсем не е достатъчен отказът на Антиох от върховната власт в предната част на Азия. Политическите отношения там бяха изложени по-горе. Свободните гръцки градове по Йонийското и Еолийското крайбрежие и подобното на тях Пергамско царство са естествените опори на новата римска върховна власт, която и тук се изразява в покровителство над сродните елински племена. Но династиите във вътрешната част на Мала Азия и по северното крайбрежие на Черно море вече отдавна са престанали да се подчиняват на царете от Азия и договорът с Антиох още не дава на римляните властта над вътрешността на страната. Наложително е да се прокара граница, в която отсега нататък римското влияние да бъде определящо. В този случай най-важно е отношението на азиатските елини към заселените на същото място преди едно столетие келти. Те формално разделят помежду си малоазийските страни и събират от принадлежащите им области установените контрибуции. Наистина гражданството на Пергам се освобождава от това унизително иго чрез енергичните действия на своя предводител, удостоен за заслугите си с титлата наследствен монарх; тази последна елинска битка, възпламенена от националния дух на гражданите, е подтикнала за нов разцвет елинското изкуство и утвърждаването му пред света. Все пак това е само силен отпор, а не решителен успех; пергамците отново и отново трябва да защитават мира в своя град с оръжие в ръка срещу нападенията на дивите орди от източните планини, а повечето от останалите гръцки градове вероятно са продължили да живеят в старата зависимост. Ако римляните искат протекторатът им над елините в Азия

да не бъде само формален, те трябва да ограничат данъчната повинност; тъй като римската политика по онова време избягва да придобива нови територии и държи там по необходимост постоянни армии, което се отнася в много по-голяма степен за Азия, отколкото за гръцко-македонския полуостров, не може да се направи нищо друго, освен римляните да достигнат с оръжие в ръка до границите на своите владения и да покажат на малоазийците и преди всичко на келтските области кой е новият им господар.

С тази задача се заема новият римски военачалник Гней Манлий Вулсон, който заменя Луций Сципион в Мала Азия. По този повод към него са отправени тежки обвинения: противниците на новия обрат в политиката не виждат нито смисъл, нито необходимост от тази война. Неоснователни са обвиненията относно целите на този поход: след като римската държава се е намесила така решително в елинските взаимоотношения, азиатската кампания е неизбежна последица на тази политика. Наистина едва ли е разумно от страна на римляните да вземат под своя закрила всички елини, но от гледната точка, която вече веднъж са заели Фламинин и подчиненото му мнозинство сенатори, подчиняването на галатите е изискване едновременно на благоразумието и честта. По-основателно е обвинението, че по това време липсва истинска причина за война с галатите, тъй като в действителност те не са били в съюз с Антиох, а просто не са му пречили да набира наемни войници за нуждите на армията си в тяхната страна. Против това обвинение се посочва твърде важното съображение, че от римското гражданство може да се изисква да изпраща военна сила в Азия само в извънреден случай и ако експедицията срещу галатите е необходима, тя трябва да се осъществи веднага, и то с победната войска, която и без това се намира в Азия.

* * *

И след спечелването на тези територии, последвало победата над Антиох, Рим остава верен на своето правило да ограничи владенията си предимно в Италия и на италийските острови. Римляните не взимат нищо от плячката за себе си освен двата острова Кефалония и Закинт, които попълват редицата притежавани морски спирки в Адриатическо море. Останалите териториални придобивки отиват към съюзниците на Рим, като най-значимите от тях, Филип и ахейците, в никакъв случай не са доволни от дадения им дял от от плячката. Филип не без основание се чувства засегнат. Той има право да твърди, че в последната война главните трудности — отдалечеността и несигур-

ността на връзките — са били преодолени в значителна степен благодарение на неговата усърдна подкрепа. Сенатът признава това, като му опрощава неизплатените контрибуции и връща заложниците му; но царят не получава такова разширение на територията, на което се надява. Дадена му е Магнетската област с Деметриада, която е отнел от етолийците; освен това в ръцете на Филип остават фактически владенията на долопите и атаманите, както и част от Тесалия, откъдето също е прогонил етолийците. Макар че вътрешността на Тракия остава под македонски протекторат, крайбрежните градове и островите Тасос и Лемнос, които формално са също притежание на Филип, не са му дадени официално, а Херсонос е даден категорично на Евмен; не е трудно да се разбере, че Евмен получава владение в Европа, за да държи в покорство не само Азия, но в случай на необходимост и Македония. Раздразнението на гордия и надарен с рицарски достойнства Филип е обяснимо; римляните обаче се ръководят не от високомерие, а от неотменимата политическа необходимост. Македония е наказана за това, че някога е била сила от първа величина и е водила война с Рим на равни начала; трябва да се вземат всички предпазни мерки, при това с повече основание, отколкото срещу Картаген, за да не се възроди никога повече предишното могъщество.

По друг начин стоят нещата с ахейците. В хода на войната срещу Антиох те са удовлетворили отдавнашното си желание да включат в своя съюз Пелопонес, като най-напред Спарта, а след изтласкването на азиатците от Гърция Елида и Месена са били повече или по-малко принудени да се присъединят към общността. Римляните не се възпротивяват и дори допускат това, макар че ахейците са действали с умишлено пренебрежение спрямо Рим. Когато Месена обявява, че се подчинява на римляните, но не желае да влезе в съюза и той прибягва до насилие, Фламинин разяснява, че е несправедливо да се разпореждат така с част от плячката и е твърде неприлично при отношенията, които съществуват между ахейци и римляни; но в крайна сметка проявява твърде неполитична отстъпчивост към елините и ахейците успяват да изпълнят в основни линии желанието си. Това обаче не е краят. Измъчвани от дребнавата си мания да разширят принадлежащите им територии, ахейците своеволно оставят за себе си град Плеврон в Етолия, който са окупирали по време на войната, и го принуждават да влезе в тяхната конфедерация; те купуват Закинт от наместника, оставен от последния владетел на острова Аминандър, и искат да присъединят към тези придобивки и Егина. Твърде неохотно предават Закинт на Рим и изслушват с недоволство приятелския съвет на Фламинин да се задоволят с Пелопонес. Считат се за длъжни да демонстрират независимостта на своята държава толкова по-усърдно, колкото по-малко е независима тя; говорят за правата на воюващата

държава, за предаността, с която помагат на римляните във войните; питат римските пратеници пред ахейското събрание защо Рим се е загрижил толкова за Месена, след като Ахая не се интересува от това, което се отнася до Капуа, и въодушевеният патриот, който задава този въпрос, е посрещнат с ръкопляскане и си осигурява мнозинството в изборите. Всичко това би било оправдано и би изглеждало похвално, ако не беше по-скоро смешно. Напълно естествено е и същевременно твърде печално, че Рим, сериозно загрижен да положи основите на свободата на елините и да заслужи тяхната признателност, в действителност не им дава друго освен анархия и не получава нищо освен неблагодарност. Вероятно в основата на елинската антипатия към държавата-покровител са залегнали много благородни чувства, а личната почтеност на хората, които дават тон на общественото мнение, не подлежи на съмнение. Въпреки това ахейският патриотизъм си остава едно безразсъдство и истинска историческа гротеска. При цялото си честолюбие и национално достойнство ахейската нация, от първия до последния човек, е обзета от дълбоко чувство на безсилие. Всички, и либералът, и сервилният, се вслушват постоянно в желанията на Рим; те благодарят на небето, ако декретът, от който се страхуват, ги отмине, недоволстват, ако сенатът им даде да разберат, че ще е по-добре да се подчинят доброволно, за да не се налага да бъдат принудени със сила; това, което се изисква от тях, се изпълнява, „за да се спаси формата", но по начин, който е оскърбителен за римляните; те отговарят с формални писма, обясняват многословно и молят за отсрочка, заобикалят проблема по всякакъв начин и когато нищо повече не помага, отстъпват с патриотична въздишка. Суетнята им би предизвикала ако не одобрение, то поне снизхождение, ако водачите бяха готови за борба и бяха предпочели гибелта на нацията пред робството; но нито Филопемен, нито Ликорт мислят за такова политическо самоубийство — те искат да бъдат, доколкото е възможно, свободни, но преди всичко желаят да живеят. Освен това римляните никога не се намесват във вътрешните работи на Гърция по собствена инициатива, а намесата винаги е предизвикана от самите гърци, които като децата вдигат срещу другите тоягата, от която се страхуват. Повтарящият до втръсване от сбирщината учени от елинската и постелинската епоха упрек, че римляните се стремели да всяват вътрешни раздори в Гърция, е една от най-безумните нелепости, които някога са измисляли политизираните филолози. Не римляните внасят враждите в Гърция (това е все едно да носиш бухали в Атина*), а гърците пренасят своите раздори в Рим.

---

* *„Да носиш бухали в Атина" — фразеологизъм, приблизително съответен на българския „Да продаваш краставици на краставичар". — Бел. прев.*

* * *

Така клиентелата на римската общност вече обхваща всички държави от източния до западния край на Средиземно море; не остава нито една държава, от която Рим би могъл да се страхува. Но още е жив човекът, комуто Рим оказва тази висока чест: бездомният картагенец, който е вдигнал на оръжие срещу Рим първо целия Запад, а след това и целия Изток и който не е постигнал целите си може би само заради безчестната политика на западната аристокрация и безумната дворцова политика на Изтока. Според мирния договор с римляните Антиох е длъжен да предаде Ханибал; но Ханибал се скрива първо на остров Крит, а после във Витиния*, а в настоящия момент живее в двора на цар Прузий, когото подкрепя във войната му срещу Евмен и както винаги побеждава и по вода, и по суша. Твърди се, че е искал да подтикне и Прузий към война срещу Рим; но подобен безразсъден опит — поне по начина, по който това се разказва, звучи твърде неправдоподобно. По-достоверно е римският сенат да е счел под достойнството си да преследва стареца и в последното му убежище — защото преданието хвърля обвинение и върху сената; но също така достоверно е, че Фламинин, който в своята безпокойна суета търси нови цели за велики подвизи, е решил по собствена инициатива да избави Рим от Ханибал, както е освободил гърците от техните окови, и ако не е пронизал лично най-великия човек на своето време, което би било недипломатично, то все пак е заострил и насочил смъртоносния кинжал. Прузий, най-жалкият сред жалките азиатски монарси, с удоволствие прави на римския пратеник тази малка услуга, за която той само намеква; когато вижда къщата си обкръжена от убийци, Ханибал сам поглъща отровата. Той отдавна я носи със себе си — добавя един римлянин, — защото добре познава римляните и знае как държат на думата си царете. Датата на неговата смърт не се знае със сигурност; вероятно е умрял през втората половина на 183 г., на 67 години. Когато се е родил, Рим е правел първите си неуверени крачки към завладяването на Сицилия. Живял е достатъчно дълго, за да види Запада напълно покорен от римляните, за да се сражава в последната си битка срещу корабите на своя роден град, станал вече римски, за

---

* *Това, че е живял и в Армения и по молба на цар Артаксий е построил град Артаксата на река Аракс (Страбон 11, p. 528;Плутарх. Лукул 31), вероятно е измислица, но заслужава внимание фактът, че името на Ханибал, както и на Александър, се вплита в източните сюжети. — Бел. авт.*

да види как Рим покорява и Изтока със стремителността на буря, която поглъща кораб без водач, за да почувства, че само той е бил в състояние да управлява този кораб. Когато умира, той не таи вече никакви надежди; но в петдесетгодишната борба, която води, е спазвал достойно клетвата, дадена през детските години. Приблизително по същото време, вероятно дори същата година, умира и човекът, когото римляните наричат победител на Ханибал — Публий Сципион. Съдбата го е обсипала с всички успехи, които е отказала на неговия противник; част от тези успехи са заслужени, други — незаслужени. Той превзема Испания, Африка и Азия, а Рим, който в деня на неговото рождение е само първата община в Италия, в момента на неговата смърт е господар на целия цивилизован свят. Самият той притежава толкова много титли на победител, че остават и за неговия брат, и за братовчед му*. Въпреки това последните години от живота му са белязани с горчива печал; той умира малко над 50-годишна възраст в доброволно изгнание, като завещава на близки да не го погребват в родния му град, за който е живял и където почиват прадедите му. Не е известно какво точно го е прогонило от града. Обвиненията за подкупи и злоупотреба с пари, отправени срещу него и особено срещу неговия брат Луций, са без съмнение долна клевета, която не може да бъде задоволително обяснение за силното му огорчение; следният факт е особено показателен за този човек: той се явява в народното събрание със счетоводните си книги, но вместо да се оправдае, ги разкъсва пред лицето на народа и на обвинителите си, а след това призовава римляните да го съпроводят до храма на Юпитер, за да празнуват годишнината от победата му при Зама. Народът обръща гръб на обвинителите и го следва до Капитолия; това обаче е последният хубав ден за знаменития Сципион. Гордият му нрав, убеждението, че е по-различен и по-добър от останалите хора, решителната семейна политика, която в лицето на брат му Луций отглежда отвратителна пародия на герой — всичко това оскърбява мнозина, и то не без основание. Както истинската гордост закриля сърцето, така славолюбието го прави уязвимо за всеки удар и за всяко дребно заяждане и дори разяжда вроденото благородство. Своеобразието на такива натури като Сципион, странна смес от чисто злато и лъскави фалшиви украшения — се крие в това, че те се нуждаят от щастието и от блясъка на младостта, за да упражняват магията си върху масите и когато очарованието започне да угасва, раздялата е най-болезнена за самия герой.

---

* *Africanus, Asiagenus, Hispallus. — Бел. авт.*

Глава XIII

ТРЕТАТА МАКЕДОНСКА ВОЙНА

Филип Македонски е болезнено оскърбен от отношението на римляните след сключването на мира с Антиох, а по-нататъшните събития не могат да успокоят негодуванието му. Съседите му в Гърция и Тракия, в голямата си част общини, които някога са треперели не помалко пред македонците, отколкото сега пред римляните, са решили да си върнат на падналата велика сила за всички удари, които са им нанесени още от времето на Филип II; дребнавото високомерие и продажният антимакедонски патриотизъм на елините се проявяват на заседанията на различните военни съюзи и в непрекъснатите оплаквания до римския сенат. Римляните отстъпват на Филип това, което е отнел от етолийците; но формално към етолийците се е присъединил в Тесалия само военният съюз на магнетите, а онези градове, превзети от Филип, които са принадлежали на другите два военни съюза в Тесалия — тесалийския в по-тесен смисъл и перебски, — са поискани от тях обратно на основание, че той само ги е освободил, а не ги е завоювал. Атаманите също се надяват на свобода; Евмен иска морските градове, които са принадлежали на Антиох в същинска Тракия, найвече Енос и Маронея, макар че в мирния договор с Антиох му е отреден изрично само тракийският Херсонес. Всички тези оплаквания, както и безброй по-дребни — относно помощта, оказана на цар Прузий срещу Евмен, относно търговската конкуренция, нарушените договори и кражбата на говеда, — се отправят от различни страни към Рим. Царят на Македония трябва да отговаря на всички обвинения пред римския сенат и да се подчинява на всяко решение, независимо дали то е справедливо или не; скоро той се убеждава, че решенията обикновено не са в негова полза. Принуден е със скърцане на зъби да изтегли гарнизоните от тракийското крайбрежие, от тесалийските и перебските градове и да приеме учтиво римските комисари, които идват да се уверят, че всичко е изпълнено съгласно заповедта. В Рим не изпитват към Филип същата ненавист, каквато изпитват към Картаген, дори в много отношения са благоразположени към македонския цар; тук статуквото не се нарушава така безогледно, както в Либия, но по същество положението на Македония не се различава от поло-

жението на Картаген. При това Филип в никакъв случай не е човекът, който може да понася тези мъчения с финикийско търпение. Поради вродената си раздразнителност след поражението той изпитва злоба не толкова към достойния противник, колкото към вероломния съюзник. Привикнал отдавна да провежда не македонска, а лична политика, Филип не вижда във войната с Антиох нищо друго освен превъзходна възможност да отмъсти на съюзника, който позорно го е изоставил в бедата и му е изменил. Той постига целта си, но римляните, които добре разбират, че постъпките на македонеца са мотивирани не от любов към Рим, а от омраза към Антиох, и които обикновено не подчиняват политиката си на лични чувства, не предприемат нищо съществено в изгода на Филип, а удостояват с милостта си аталидите. Още след първото си въстание аталидите са най-върлите врагове на македонците и са обект на най-силна политическа и лична ненавист на цар Филип; те са допринесли най-много от всяка друга източна държава за раздробяването на Македония и Сирия, както и за разширяването на римския протекторат на изток; в последната война, в която Филип доброволно и добросъвестно поддържа страната на Рим, те са принудени да тръгнат с Рим заради собственото си оцеляване; затова римляните използват именно тези аталиди, за да възстановят царството на Лизимах, чието унищожаване е най-важният успех на македонските владетели след Александър, и да противопоставят на Македония равностоен по сила съсед и същевременно клиент на Рим. Въпреки това един разумен и загрижен за интересите на народа си владетел едва ли би се решил при тогавашните обстоятелства да възобнови неравната война с Рим, но в характера на Филип най-силното от всички благородни чувства е чувството за чест, а най-силното от низките му чувства е отмъстителността, затова действията му никога не се определят от страх и малодушие пред съдбата; дълбоко в себе си той е твърдо решен да опита още веднъж своето щастие. Когато му съобщават за поредните хули срещу Македония, които са се изсипали на тесалийските събрания, той отговаря с думите на Теокрит, че „слънцето още не е залязло за последен път".

Филип подготвя плановете си и ги запазва в тайна с такова спокойствие, последователност и енергия, че ако бе действал така в по-добри времена, вероятно би дал друга насока на съдбините на тогавашния свят. Покорството, което му осигурява необходимата отсрочка от страна на римляните, е тежко изпитание за гордия мъж, което той търпеливо понася; за съжаление поданиците му заплащат скъпо за тази потискана омраза, особено жителите на нещастната Маронея. Още през 183 г. войната всеки момент може да започне; но по нареждане на Филип по-малкият му син Деметрий урежда споразумение с Рим, където младежът е живял няколко години като заложник и се е ползвал с всеобща обич. Сенатът и в частност Фламинин, който води

гръцките дела, търси начин да създаде римска партия в Македония, която да парализира известните на Рим домогвания на Филип, а за вожд на тази партия, а вероятно и за бъдещ цар на Македония е определен страстно привързаният към Рим млад принц. Сенатът неколкократно подчертава, че прощава на бащата заради сина; естествено в царския дом възникват раздори и по-старият син, Персей, определен от бащата за наследник, но роден в неравен брак, решава да погуби брат си, виждайки в негово лице бъдещия претендент за трона. Деметрий, изглежда, не е участвал в римските интриги; само неоснователното подозрение в престъпление го принуждава да наруши своя дълг, но и тогава намерението му е само да избяга в Рим. Персей обаче се постарава бащата да научи по подходящ начин за това намерение; едно подхвърлено писмо от Фламинин до Деметрий свършва останалото и подтиква Филип да заповяда синът му да бъде убит. Филип научава твърде късно за интригите на Персей, но смъртта изпреварва намерението му да накаже и да отстрани от престола братоубиеца. Филип умира през 179 г. в Деметриада на петдесет и девет годишна възраст. Оставя царството си в разруха, дома си в раздори и умира с болезненото съзнание, че всичките му усилия и злодеяния са били напразни.

Синът му Персей поема управлението, без да срещне съпротива нито в Македония, нито от римския сенат. Той е представителен мъж, опитен във всички физически упражнения, израснал във военни лагери и свикнал да заповядва точно като баща си властно и без да се замисля при избора на средствата. Не го привличат виното и жените, заради които Филип често забравя задълженията си на управник; той е толкова постоянен и упорит, колкото бащата е лекомислен и страстен. Възкачил се на престола още като дете и съпровождан от щастието в първите двадесет години на царуването си, Филип е разглезен и изоставен от съдбата; Персей се качва на трона в тридесет и първата си година и тъй като още като момче е участвал в злощастната война срещу Рим, израснал под бремето на унижението и с надеждата за възраждане на държавата, той наследява от баща си заедно с царството и неговите стремежи, неговото озлобление и неговите надежди. И наистина той се захваща с цялата си решителност да продължи бащиното дело и се подготвя по-усърдно от когато и да било за война срещу Рим; към мотивите за неговата решителност трябва да прибавим и факта, че ако той носи македонската корона, заслугата за това не е на римляните. Македонската нация гледа с гордост младия цар, когото е свикнала да вижда в битките начело на нейната младеж; сънародниците му и много елини от по-старите родове вярват, че в негово лице са намерили истинския военачалник за близката освободителна война. Ала той не е такъв, какъвто изглежда: липсват му талантът и енер-

гията на Филип — истинските царски качества, които щастието затъмнява и извращава, но те отново се проявяват в пълния си блясък под пречистващото влияние на несгодите. Филип оставя себе си и царството си на произвола на съдбата, но когато се налага, намира в себе си сили за бързи и енергични действия. Персей крои сложни и изкусни планове и ги следва с неуморима упоритост, но когато удря часът и това, което е заложил и подготвил, трябва да се осъществи на дело, той проявява малодушие и страх. Както е присъщо на ограничените натури, за него средството се превръща в цел; той трупа неуморно пари и припаси за войната с Рим, но когато римляните нахлуват в страната му, не е в състояние да се раздели със своето злато. За характера на двамата владетели е показателно, че след поражението бащата най-напред бърза да унищожи компрометиращите го документи в кабинета си, докато синът грабва хазната с парите и отплува. В обикновени времена Персей би могъл да бъде достатъчно добър цар и дори по-добър от много други; но той е неспособен да подхване начинание, което е обречено, ако начело не стои изключителен човек.

Силите на Македония не са незначителни. Предаността на страната към дома на Антигоните остава непоколебима и само там националното чувство не е парализирано от враждите на политическите партии. Голямото предимство на монархическото устройство е това, че всяка смяна на управлението отстранява старите вражди и открива нова епоха с други хора и свежи надежди; царят умело използва тази особеност и управлението му започва с всеобща амнистия, с опрощаване на неплатените данъци и на длъжниците, избягали от страната. По този начин омразната строгост на бащата донася на сина не само преимущество, но и любовта на поданиците му. Двадесет и шестте мирни години отчасти са попълнили от само себе си загубите на македонското население, освен това са дали възможност на управлението да се погрижи за тази рана в снагата на държавата. Филип призовава македонците да създават семейства и да раждат деца; заселва с тракийски колонисти, доказали военните умения и верността си, крайбрежните градове, чиито жители е отвел към вътрешността на страната; за да спре веднъж завинаги нашествията на дарданите от север, той създава непреодолима преграда, като превръща в пустиня междинната земя отвъд своята граница до варварската територия и основава нови градове в северните провинции. Накратко, крачка по крачка той прави за Македония същото, с което по-късно Август възстановява Римската империя. Армията му е многобройна, тя наброява към 30 000 мъже (197), без да се броят подкрепленията и наемните войски, освен това новите попълнения придобиват опит в постоянната погранична война срещу тракийските варвари. На пръв поглед изглежда странно, че Филип не опитва, подобно на Ханибал, да органи-

зира войската си по римски образец; но това се обяснява с високото мнение на македонците за своите фаланги, които, въпреки многобройните поражения, все още се смятат за непобедими. С новите финансови източници, които Филип е получил от мините, митниците и данъците, както и с процъфтяващото земеделие и търговия, става възможно да се напълнят хамбарите, хазната и арсеналите; когато войната започва, в македонската държавна хазна има достатъчно пари, за да се плаща в продължение на десет години възнаграждението на наличната войска и на още 10 000 души наемници, а в обществените складове има запаси от пшеница за също толкова време (18 милиона медимни*) и оръжие за три пъти по-голяма войска, отколкото е тогавашната. Македония действително е станала съвсем различна от онази държава, която е била изненадана от избухването на втората война с Рим; мощта на царството е най-малкото удвоена във всички отношения — с една отстъпваща по всички показатели армия Ханибал е успял да разтърси Рим из основи. Значително по-неблагоприятни са външните условия. Обстоятелствата се стичат така, че сега Македония трябва да се върне към плановете на Ханибал и Антиох и да направи опит да застане начело на коалиция, съставена от всички потиснати държави, срещу Римската империя; и няма съмнение, че нишките на двора вървят към Пидна във всички посоки. Ала успехът е незначителен. Макар да се твърди, че верността на италийците е разколебана, и за приятелите, и за враговете е очевидно, че засега подновяването на самнитските войни е невъзможно. Масиниса докладва в Рим за нощни срещи на македонски пълномощници с картагенски сенатори, но те не могат да изплашат сериозните и прозорливи римски мъже, дори тези заседания да не са били просто измислица, което е твърде възможно. Македонският двор се опитва да привлече царете на Сирия и Витиния към македонските интереси чрез сключване на брачни съюзи, но от тези опити не излиза нищо друго освен това, че за пореден път проличава непоправимата наивност на дипломацията, която се надява да завладее територии с помощта на любовни връзки. Тъй като всеки опит да се привлече Евмен на страната на Македония би бил смехотворен, агентите на Персей възнамеряват да го премахнат — решават да го убият при Делфи, на връщане от Рим, където е говорил срещу Македония, но нечистият план се проваля. По-сериозни са усилията да бъдат убедени северните варвари и елините да въстанат срещу Рим. Филип се готви да изтреби старите врагове на Македония — дарданите, населяващи днешна Сърбия, с помощта на друго, нахлуло от левия бряг на Дунав и още по-варварско племе от

---

* *Медимн (гр.) — мярка за сухи неща, крина; атинският медимн съдържал ок. 52 литра. — Бел. ред.*

германски произход — бастарните, а после с тях и с цялата могъща лавина от народи да потегли по суша към Италия и да нападне Ломбардия, където вече проучва алпийските проходи; това е грандиозен, достоен за Ханибал проект, без съмнение пряко повлиян от прехода на Ханибал през Алпите. Повече от вероятно е, че това е повод за изграждането на римската крепост Аквилея, което хронологически се отнася към последните години от живота на Филип (181 г.) и не се вписва в следваната от римляните система на изграждане на италийските крепостни съоръжения. Планът на Филип пропада поради отчаяната съпротива на дарданите и на другите засегнати съседни народности; бастарните са принудени да се оттеглят и цялата им орда загива във водите на Дунава сред чупещите се ледове. След този неуспех царят опитва да подчини на влиянието си илирите, обитаващи територията на днешна Далмация и Северна Албания. Не без знанието на Персей един от тях — Артетаврос, който е верен привърженик на Рим, загива от ръката на убиец. Най-могъщият от всички — Гентий, син и наследник на Плеврат, е формално също като баща си в съюз с Рим; но пратениците от Иса, гръцки град на един от далматинските острови, докладват на сената, че цар Персей бил в тайно разбирателство с младия, пристрастен към пиенето владетел и че посланиците на Гентий в Рим са шпиони на Персей. Областите източно от Македония, по долното течение на Дунав, владее най-силният сред тракийските вождове, царят на одрисите и господар на цяла Източна Тракия от македонската граница на Хеброс (Марица) до осеяната с гръцки градове брегова ивица, мъдрият и смел Котис, който се намира в най-тесен съюз с Персей; от другите, по-незначителни владетели, които държат за Рим, царят на сагеите* Абруполис е разбит от Персей и изгонен от родните си земи, защото е предприел грабителски поход, насочен срещу Амфиполис на бреговете на Стримон. Оттам Филип е привличал многобройни колонисти и по всяко време е можел да събере толкова наемници, колкото му трябват. Дълго време преди да бъде обявена война на Рим нещастната елинска нация е обект на двойна пропагандна война от страна на Филип и Персей с цел да се привлекат на страната на Македония както националната, така и — нека ни бъде позволен този израз — комунистическата партия.

От само себе си се разбира, че принадлежащите към националната партия азиатски и европейски гърци сега са настроени промакедонски; и то не защото римските освободители понякога вършат несправедливости, а защото самото възстановяване на елинската националност от чужденци е само по себе си противоречие и сега, когато наистина е твърде късно, всеки разбира, че и най-ужасното македонско

---

* *Очевидно е грешка на автора. Става дума със сигурност за „сапеи". — Бел. ред.*

управление е по-малко гибелно за Гърция от свободната конституция, произтичаща от най-благородните подбуди на великодушните чужденци. Най-способните и доблестни хора в цяла Гърция се противопоставят на Рим и това е в реда на нещата; проримски настроена е само продажната аристокрация и тук-там отделни честни мъже, които по изключение не хранят илюзии както за сегашното състояние, така и за бъдещето на нацията. Най-болезнено преживява това противоречие Евмен от Пергам, представител на тази чуждоземна свобода сред гърците. Той напразно се отнася към подчинените си градове с изключителна деликатност; напразно се домогва до благоволението на общините и народните събрания със звънки слова и с още по-звънко злато: даровете му са отхвърлени, а един хубав ден научава, че с решение на народното събрание в Пелопонес са разбити всичките му статуи, издигнати по-рано, а плочите, излети в негова чест (170), са претопени. А името на Персей е в устата на всички. Дори тези гръцки държави, като ахейската, които са били някога най-решително антимакедонски настроени, обсъждат отмяна на насочените срещу Македония закони; даже намиращият се в Пергамското царство Византион моли за защита и войска срещу траките не Евмен, а Персей и именно той изпълнява молбата; Лампсак на Хелеспонт също се присъединява към Македония; дори могъщите и предпазливи родосци докарват на цар Персей сирийската му годеница с целия си великолепен боен флот от Антиохия през Егейско море, тъй като сирийски бойни кораби нямат право да плават там; те са посрещнати с големи почести и се прибират у дома с богати дарове, най-вече с дървен материал за строеж на кораби; дори пълномощници на азиатските градове, т.е. подчинени на Евмен, водят тайни преговори в Самотраки с македонски представители. Изпращането на родоския боен флот изглежда в една или друга степен като демонстрация; но вече истинска демонстрация е, когато под предлог да проведе религиозен ритуал в Делфи цар Персей показва на елините себе си и цялата си армия. Нормално е, че царят се стреми да се опре на тази национална пропаганда при предстоящите войни. Лошото е обаче, че той използва ужасната икономическа разруха на Гърция, за да привлече на страната на Македония всички, които искат промяна в имуществените отношения и отмяна на законите за задълженията на длъжниците. Трудно е да си дадем ясна сметка за неимоверното задлъжняване на общините и частните лица в европейска Гърция, като изключение в това отношение прави по-сносно уреденият Пелопонес; нещата стигат дотам, че един град напада и плячкосва друг само за да си набави пари; така например атиняните разграбват Ороп, а при етолийците, перебите и тесалийците се водят истински сражения между имотните и безимотните. От само себе си се разбира, че в тези случаи се извършват най-коварни злодеяния; така например при етолийците е оповестено примирие

и е обявена всеобща амнистия с единствената цел да бъдат примамени и избити емигрантите. Римляните се опитват да посредничат; но техните пратеници се завръщат, без да постигнат успех, и докладват, че двете страни са еднакво виновни и че не е възможно враждата им да бъде обуздана. Всъщност в такава ситуация би могъл да бъде полезен единствено палачът; сантименталният елинизъм, който отначало е предизвиквал смях, започва да буди отвращение. Персей обаче привлича на своя страна тази партия, ако тя изобщо заслужава това име, и привързва към себе си хората, които нямат какво да губят, най-малко честното си име; той не само издава разпореждане в полза на фалиралите македонци, но и заповядва в Лариса, Делфи и Делос да се поставят обяви, с които се поканват всички гърци, избягали от родината си заради политически или други престъпления или заради дългове, да се завърнат в Македония, където ги очакват пълно възстановяване на някогашните им права и имоти. Лесно можем да си представим колко много са завърналите се и как от тлеещата в цяла Северна Гърция социална революция избухва истински пожар, а национално-социалната партия се обръща за помощ към Персей. Ако елинската националност е могла да бъде спасена само с подобни средства, то при цялата почит към Софокъл и Фидий можем да си позволим въпроса дали целта е заслужавала такава цена.

Сенатът стига до убеждението, че се е колебал твърде дълго и че е време да сложи край на тази бъркотия. Прогонването на тракийския вожд Абруполис, който е в съюз с римляните, и съюзяването на Македония с византийците, с етолийците и с част от беотийските градове представляват нарушение на мира от 197 г. и са достатъчен повод за официално обявяване на война; истинската причина за избухването на тази война е, че Македония възнамерява да превърне формалния си суверенитет в реален и да измести Рим от протектората му над елините.

Още през 173 г. римските посланици откровено заявяват пред ахейското народно събрание, че за тях съюзът с Персей означава отцепване от съюза с Рим. През 172 г. цар Евмен отива лично в Рим с дълъг списък от оплаквания и разкрива пред сената истинското положение на нещата, при което сенатът противно на очакванията веднага решава на тайно заседание да обяви война на Македония и заповядва на римската армия да заеме удобните за дебаркиране места в Епир. За да се запази формата, за Македония заминават пратеници; Персей осъзнава, че вече не може да се върне назад, и заявява, че е готов да сключи нов съюз с Рим, но при условие той да е наистина равноправен; договорът от 197 г. е обявен за недействителен и пратениците получават заповед в срок от три дни да напуснат царството. Така войната е фактически обявена. Това става през есента на 172 г.; ако Пер-

сей би поискал, би могъл да заеме цяла Гърция и навсякъде да постави на власт македонската партия, дори да смаже намиращата се при Аполония римска дивизия от 5000 войници под командването на Гней Сициний и да възпрепятства акостирането на римляните. Вместо това царят, който вече е обзет от страхове пред бъдещите изпитания, води преговори със своя гост, консулара Квинт Марций Филип, обсъжда нелепото обявяване на войната от страна на римляните и се поддава на неговото внушение да отложи нападението и да направи още един опит за мирен договор с Рим; на това отлагане сенатът отговаря с екстрадирането на всички македонци от Италия и с отплаването на легионите. Наистина сенаторите от по-старата школа осъждат „новата мъдрост" на своя колега и неримското му коварство; ала целта е постигната и когато зимата изтича, Персей все още не е предприел нищо. Но римските дипломати използват ловко забавянето, за да лишат Персей от всяка подкрепа от страна на Гърция. За ахейците те са сигурни. Дори привържениците на патриотичната партия не участват в социалните вълнения и се ограничават с мъдър неутралитет; те нямат намерение да следват Персей, още повече, че сега, благодарение на римското влияние, на власт е дошла партията, която безусловно подкрепя Рим. Етолийският съюз наистина е помолил Персей за помощ по време на вътрешните си междуособици; но избраният под погледа на римските пратеници нов стратег Ликиск се грижи за римските интереси повече от самите римляни. И при тесалийците римската партия взима надмощие. Дори беотийците, които са настроени от дълги години промакедонски, са с напълно рухнала икономика и не смеят да се обявят открито на страната на Персей; само три от техните градове — Тисбе, Халиарт и Коронея — се присъединяват по собствена инициатива към Македония. Когато в отговор на оплакванията на римския посланик правителството на беотийския военен съюз го уведомява за настоящото положението на нещата, той обявява, че на всеки град трябва да се предостави възможност сам да реши дали да бъде с Рим или против него, и беотийският военен съюз веднага се разпада. Няма основание да се твърди, че голямото дело на Епаминонд е било разрушено от римляните: това дело загива още преди те да са се докоснали до него; скоро и останалите гръцки градски съюзи, които уж са по-сплотени, също се разпадат*. С армията на преданите на Рим беотийски градове римският посланик Публий Лентул обсажда Халиарт още преди римската флота да се появи в Егейско море. Халкида е завзета с ахейски, орестийската област — с епирски войски, дасаретските и илирийските крепости по македонската западна

---

* *Юридическото разпадане на беотийския съюз всъщност не става сега, а едва след разрушаването на Коринт (Павзаний, 7,14,4.16,6). — Бел. авт.*

граница са заети от войските на Гней Сициний, а още щом се възобновява корабоплаването, в Лариса е прехвърлен гарнизон от 2000 души. Персей наблюдава всичко това безучастно. Той не разполага с нито една педя земя освен собствените му владения, когато през пролетта на 171 г., а според официалния календар през месец юни същата година, римските легиони акостират на западното крайбрежие. Съмнително е дали Персей би намерил съюзници дори да беше толкова енергичен, колкото ленив е в действителност; но при тази негова пасивност е естествено да остане напълно самотен. Картаген, илирийският цар Гентий, Родос, малоазийските свободни градове и дори близките до този момент приятели на Персей от Византион предлагат на Рим бойни кораби, от които римляните се отказват. Евмен мобилизира сухопътната войска и корабите си. Цар Ариарат от Кападокия праща заложници в Рим, без това да му е поискано. Зетят на Персей, цар Прузий II от Витиния, запазва неутралитет. В цяла Гърция никой не реагира. Сирийският цар Антиох IV, наричан в документите на своята канцелария „бог" и „блестящ победоносец" за разлика от своя баща, който носи прозвището Велики, наистина се намесва, но само за да откъсне от безпомощния Египет сирийското крайбрежие.

Макар и сам, Персей все пак не е противник за подценяване. Войската му наброява 43 000 души, сред които 21 000 фалангисти и 4000 македонски и тракийски конници, а останалите войници са в голямата си част наемници. Армията на римляните в Гърция наброява между 30 000 и 40 000 италийски бойци, освен това над 10 000 души нумидийски, лигурски, гръцки, критски и особено пергамски подкрепления. Трябва да се прибави и флотът, който наброява само 40 палубни кораба с около 10 000 души десантна армия; македонците нямат собствен флот, тъй като Персей, на когото договорът с Рим е забранил да строи бойни кораби, едва сега съоръжава корабостроителница в Тесалоники. Гай Лукреций командва флота, а сухопътната войска е подчинена на консула Публий Лициний Крас. Крас оставя силно подразделение в Илирия, за да застрашава от запад Македония, докато с основните сили се насочва по обичайния път от Аполония към Тесалия. Персей изобщо не се опитва да попречи на трудния преход, а се задоволява да нахлуе в Перебия и да превземе най-близките крепости. Той очаква врага при планината Оса и първото сражение между конниците и леките войски на двете страни става недалеч от Лариса. Римляните са жестоко разбити. Котис с тракийската конница отблъсква и разпръсква италийската, а Персей с македонската конница побеждава гръцката; от римляните са убити 2000 пехотинци и 2000 конници, а 600 са пленени; останалите трябва да се чувстват щастливи, че успяват безпрепятствено да се изтеглят през Пеней. Персей използва победата, за да моли за мир при същите условия, които е получил

Филип; дори е готов да плати същата сума, каквато е платил Филип. Римляните отхвърлят предложенията; те никога не сключват мир след поражение, а в случая сключването на мир би означавало загубата на Гърция. Слабият римски пълководец обаче не е готов да води настъпателна война; той се лута из Тесалия, без да постигне значими резултати. Персей би могъл да мине в настъпление; той вижда, че римляните са в ръцете на лош водач и се колебаят; като искра преминава през Гърция новината, че в първото сражение гръцката войска е спечелила блестяща победа, а втора победа би могла да доведе до общо въстание на гръцките патриоти и до партизанска война с непредвидими последици. Персей е добър войник, но не е пълководец като баща си; той е подготвен за отбранителна война, а когато положението се променя, се чувства напълно объркан. Незначителният успех, който римляните постигат във втората конна битка край Фалана, е достатъчен повод за Персей да се върне, както е присъщо за ограничените и праволинейни натури, към първоначалния си план да опразни Тесалия. Това, разбира се, означава отказ от всяка надежда за въстание на елините; а какво би могъл да постигне Персей, ако беше действал по друг начин, личи от преминаването на епирците на страната на предишните им противници. Оттук нататък и двете страни не предприемат нищо сериозно; Персей побеждава цар Гентий, наказва дарданите, а чрез Котис изгонва от Тракия проримски настроените траки и пергамската войска. Римската западна армия завзема няколко илирийски града, а консулът се заема да прочисти Тесалия от македонски гарнизони и да се предпази от неспокойните етолийци и акарняни чрез заемането на Амбракия. Най-тежко усещат римската сила нещастните беотийски градове, които са били на страната на Персей; римският адмирал Гай Лукреций продава в робство както жителите на Тисбе, които се предават без съпротива при появата му пред града, така и тези на Халиарт, които му затварят вратите си и градът е превзет с щурм. Въпреки капитулацията си Коронея е третирана по същия начин от консула Крас. Никога досега в римската войска не е имало толкова лоша дисциплина, както при тези военачалници. Те така разстройват войската, че при следващия поход през 170 г. новият консул Авъл Хостилий не може дори да помисли за сериозни начинания. Към това се прибавя и фактът, че новият адмирал Луций Хортензий е също толкова неспособен и недобросъвестен като своите предшественици. Флотът напада без всякакъв успех ту една, ту друга крепост по тракийските брегове. Западната армия под предводителството на Апий Клавдий, чиято главна квартира се намира в Лихнид на десаретска територия, търпи несполука след несполука; военната експедиция, предприета оттук във вътрешността на Македония, претърпява пълен неуспех, а в началото на зимата царят напада Апий с войските,

станали излишни на южната граница поради дълбокия сняг, затворил всички проходи, отнема му много градове, взема голям брой пленници и влиза във връзка с цар Гентий; Персей дори прави опит да нахлуе в Етолия, защото Апий още веднъж е разбит от гарнизона на крепостта, която напразно е обсаждал в Епир. Римската главна армия прави няколко опита да нахлуе в Македония, първо през Камбунийските планини, а после през тесалийските проходи, но те са лошо проведени и са отблъснати от Персей. Консулът се занимава преди всичко с преустройството на армията, което е наистина задача от първостепенна необходимост, но за нейното провеждане е необходим подеен човек и по-способен пълководец. Оставките и отпуските във войската се уреждат с подкупи, поради това отделенията никога не са в пълен състав; подразделенията са разквартирувани за лятото и офицерите крадат на едро, а войниците — на дребно; към приятелски настроените народности римляните се отнасят с оскърбително подозрение — така например вината за срамното поражение при Лариса е прехвърлена върху мнимото предателство на етолийската конница. Военачалниците, извършвайки нечувана несправедливост, изпращат офицерите на тази конница пред углавен съд в Рим; поради неоснователни подозрения живеещите в Епир молоти са подтикнати да се отцепят от Рим; съюзните градове са обложени с военни контрибуции, сякаш са вражески крепости, а когато техни граждани заплашват да се оплачат пред римския сенат, те биват екзекутирани или продавани в робство — така римляните постъпват в Абдера и Халкида. Сенатът се намесва много решително, като заповядва да бъдат освободени нещастните коронейци и абдерци и забранява на римските длъжностни лица да облагат съюзниците с данъци без разрешение на сената. Гай Лукреций е осъден единодушно от гражданството, но резултатите от тези първи два военни похода във военно отношение са минимални, а в политическо са позорни за римляните, чиито изключителни успехи на изток се основават не на последно място върху тяхното безукорно нравствено поведение, което е в рязък контраст със скандалното поведение на елините. Ако на мястото на Персей беше Филип, той вероятно би започнал войната с унищожаването на римската армия и с отцепването на повечето елини; но Рим е имал щастието да прави винаги нищожни грешки в сравнение със своите противници. Персей се задоволява да се укрепи в Македония като в обсаден град, който от юг и от запад представлява истинска планинска крепост.

И третият главнокомандващ, изпратен през 169 г. в Македония, Квинт Марций Филип, за когото вече беше разказано как вероломно се е възползвал от гостоприемството на царя, не може да се оправи с нелеката задача, с която се е заел. Той е честолюбив и предприемчив, но е лош пълководец. За да прехвърли Олимп през Лапатския проход

западно от Темпе, той оставя един отряд срещу заелия теснините неприятел и с главните сили си проправя път през непроходимите планини към Хераклея; това дръзко начинание не може да бъде оправдано с това, че успява. Не само че една шепа решителни хора биха могли във всеки момент да му отрежат пътя и да направят отстъплението немислимо, но и след прехода той се изправя пред македонската главна сила, като оставя в тила си силно укрепените планински крепости Темпе и Лапат. Той е притиснат към тесния морски бряг, където няма възможност да се снабдява с храна; така изпада в същото безнадеждно положение, когато през първото си консулство се е оставил да го обкръжат в лигурските теснини, носещи оттогава неговото име. Както тогава го спасява случайността, така сега му помага неспособността на Персей. Царят очевидно не намира друг начин да се защитава от римляните, освен като затвори планинските проходи; затова, когато вижда римляните отсам планината, решава, че делото му е загубено, и панически побягва към Пидна, като заповядва да изгорят корабите и да потопят съкровищата. Но дори това доброволно отстъпление на македонската армия не избавя консула от затрудненото положение. Той наистина напредва безпрепятствено, но след четиридневен преход е принуден да се върне отново назад поради липса на храна; а тъй като и царят размисля и се връща назад, за да заеме отново напусната позиция, римската войска би попаднала в голяма беда, ако непревземаемата Темпе не беше капитулирала точно сега и не беше предала богатите си хранителни запаси на врага. С превземането на тази крепост римската войска осигурява съобщителните си линии от юг; но и Персей се е укрепил здраво в добре избраната позиция на брега на малката река Елпий и препречва пътя за настъпление на римляните. Така през останалата част на лятото и през зимата римската войска остава приклещена в най-външния край на Тесалия; и ако преминаването на проходите е все пак успех, при това първият значителен успех в тази война, той не се дължи на вещината на римските пълководци, а на нерешителността на македонския цар. Напразно римският флот се опитва да превземе Деметрия. Леките кораби на Персей смело кръстосват между Цикладите, охраняват изпратените към Македония кораби със зърно и нападат вражеските конвои. В западната армия положението е още по-лошо; Апий Клавдий не може да предприеме нищо с малобройния си отряд, а поисканото от него подкрепление от Ахая е отказано поради завистта на консулата. Към това се прибавя измяната на Гентий, който, подкупен от Персей с обещанието за голяма парична сума, хвърля в затвора римските пратеници; скоро обаче пестеливият цар решава, че е излишно да плати обещаните пари, тъй като Гентий и без това е принуден да се откаже от досе-

гашната си колеблива позиция и решително да премине на страната на враговете на Рим. Редом с голямата война, която продължава вече три години, римляните трябва да водят още една, по-маловажна. Ако Персей е бил в състояние да се раздели със златото си, той би могъл да създаде още по-опасни врагове на Рим. В самата Македония една келтска орда под предводителството на Клондик, състояща се от 10 000 конници и още толкова пехота, предлага да постъпи на служба при него, но двете страни не успяват да се споразумеят за възнаграждението. И в Елада се надига толкова силно брожение, че да може с малко ловкост и с повече пари да се разпали партизанска война; но тъй като Персей няма желание да плаща, а гърците не правят нищо даром, спокойствието в страната не е нарушено.

Най-сетне Рим изпраща в Гърция подходящия за там пълководец. Това е Луций Емилий Павел, синът на консула със същото име, убит при Кана; той произхожда от стар аристократичен род, но не е достатъчно богат и затова се радва на успех не толкова в изборите, колкото на бойното поле: сражава се блестящо в Испания и особно в Лигурия. Народът го избира повторно за консул през 168 г. заради заслугите му, което по онова време е вече рядко изключение. Той е подходящият човек във всяко отношение: превъзходен пълководец от старата школа, строг към себе си и към подчинените си и въпреки своите шестдесет години, с ясен ум и силно тяло; той е неподкупен чиновник — „един от малкото римляни от онова време, на които не може да се предложи подкуп“, както казва един негов съвременник; той има елинско образование и използва назначаването си за главнокомандващ, за да обиколи Гърция и да се запознае с известните произведения на изкуството. Щом пристига в лагера при Хераклея, новият пълководец нарежда на Публий Назика да завладее с изненадващ удар слабо охранявания проход при Питион, докато в същото време той отвлича вниманието на македонците със сблъсъци между предните части на двете армии край река Елпий; с това врагът е обходен и трябва да отстъпи към Пидна. Тук на 4 септември 168 г. по римския, или на 22 юни по юлианския календар (едно лунно затъмнение, предсказано от образован римски офицер с цел войската да не види в него лошо предзнаменование, ни позволява с точност да определим деня), по време на следобедния водопой на конете случайно се сблъскват предните постове и двете армии решават веднага да започнат битката, предвидена едва за следващия ден. Без шлем и броня старият римски пълководец обикаля редиците и сам подрежда бойния строй. Едва успяват да се строят, когато ги връхлита страшната фаланга на македонците; самият пълководец, който е виждал немалко жестоки битки, покъсно признава, че са го побили тръпки. Римският авангард е разп-

ръснат, една пелигнийска кохорта е посечена и почти унищожена, дори легионите започват бързо да отстъпват, докато достигат един хълм в близост до римския лагер. Тук настъпва обрат. Неравният терен и бързото преследване разбиват редиците на фалангите; римляните проникват на отделни кохорти във всяка пролука, нападат отстрани и в тил и тъй като македонската конница, която единствено би могла да се притече на помощ, гледа безучастно и скоро започва да се оттегля масово от бойното поле, като сред първите избягали е и царят, за помалко от час съдбата на Македония е решена. 3000 отбрани фалангисти са посечени до последния човек; сякаш самата фаланга, която води последната си голяма битка при Пидна, иска да загине тук. Поражението е ужасно: 20 000 македонци лежат убити на бойното поле, 11 000 са взети в плен. Войната свършва на петнадесетия ден, след като Павел е поел главното командване, а цяла Македония е покорена за два дни. Царят избягва със златото си — той разполага с над 6000 таланта — в Самотраки, съпроводен от шепа доверени хора. Ала когато самият той убива един от тях, Евандър от Крит, който трябва да бъде подведен под отговорност като подбудител на опита за убийство на Евмен, го напускат дори царските пажове и последните му спътници. Отначало той се надява, че ще го спаси правото на убежище, но сам разбира, че се хваща за сламка. Опитът да избяга при Котис не успява. Тогава пише на консула, но писмото не е прието, тъй като в него се е нарекъл цар. Персей се подчинява на съдбата си и се предава безусловно в ръцете на римляните, разчитайки на тяхната милост, заедно с децата и съкровищата си, малодушен и плачещ, предизвиквайки отвращение у победителите. Консулът приема най-знатния пленник, който е докарван някога от римски военачалник, със сдържана радост, разсъждавайки повече върху превратностите на историята, отколкото върху собствения си успех. Персей умира няколко години по-късно като държавен пленник в Алба на Фуцинското езеро*. Синът му живее още дълго в същата италийска област като писар.

Така царството на Александър Велики, който е покорил и елинизирал Изтока, загива 144 години след смъртта му. За да не липсва фарс и в трагедията, преторът Луций Аниций започва и завършва за тридесет дни войната срещу „царя" на Илирия Гентий: пиратският флот е пленен, столицата Скодра е превзета и двамата царе — наследникът на великия Александър и наследникът на Плеврат — влизат един до друг като пленници в Рим.

Сенатът решава, че опасност като тази, която докарва на Рим неу-

---

* *Говори се, че римляните, за да удържат думата си, че ще запазят живота му, но едновременно с това да му отмъстят, са го убили чрез лишаване от сън, което вероятно е измислица. — Бел. авт.*

местната снизходителност на Фламинин, не бива да се допуска повторно. Македонската държава е унищожена. На съвещанието в Амфиполис, на брегoвете на Стримон, римската комисия решава да раздели здраво споената и цялостна монархическа държава на четири републиканско-федеративни общински съюза, скроени по образеца на гръцките конфедерации: амфиполски в източните области, тесалоникски с Халкидическия полуостров, съюзът на Пела на границата с Тесалия и във вътрешността на страната пелагонийският съюз. Браковете между лица, принадлежащи към различни конфедерации, са незаконни и всеки има право на жителство само в една от тях. Всички царски служители и техните възрастни синове са принудени да напуснат страната и да се преселят в Италия под заплаха от смъртно наказание — римляните все още се страхуват, при това с право, от прояви на старата привързаност към царя. Поземленото право и досегашните учреждения остават без промени; чиновниците по правило се назначават с общински избори, а властта е предадена в ръцете на аристокрацията както в общините, така и в конфедерациите. Царските имущества и доходи не са предадени на четирите конфедерации, забранява се разработването на златните и сребърните мини, които представляват главното богатство на страната; през 158 г. е разрешена отново експлоатацията на сребърните мини. Вносът на сол и износът на дървен материал за корабостроенето са забранени. Плащаният досега на царя поземлен налог е отменен и на конфедерациите и общините е предоставено правото сами да се облагат с данъци; те са задължени да изпращат в Рим половината от досегашния поземлен данък, определен завинаги на 100 таланта годишно. Страната е разоръжена за вечни времена, крепостта Деметрия е сринатa; само на северната граница е разрешено да бъде оставена верига от постове срещу нападенията на варварите. Медните щитове от иззетите оръжия са изпратени в Рим, а останалото е изгорено. Целта е постигната. Македонската земя още два пъти посяга към оръжието по призив на принцовете от стария царски дом, но с изключение на тези две въстания, тя всъщност няма собствена история от онези времена до ден днешен.

По същия начин постъпват римляните и в Илирия. Царството на Гентий е разделено на три малки свободни държави; и тук жителите плащат на новите си господари половината от предишния данък върху земята; изключение е направено за градовете, които са били на страната на Рим: те са възнаградени с освобождаване от поземлен данък. Илирийският пиратски флот е конфискуван и подарен на най-големите гръцки общини на този бряг. Ако не завинаги, то поне за дълго секват постоянните злини, които илирийците и най-вече илирийските корсари причиняват на съседите си. Римляните прощават на Котис и му връщат пленения син, защото в Тракия той е трудностъ-

пен, а и защото при необходимост може да бъде използван срещу Евмен. Така са уредени отношенията на север и Македония най-сетне е освободена от игото на монархията — Гърция наистина става по-свободна от когато и да било и в нея вече няма нито един цар.

Ала римляните не се ограничават само с това да прережат вените и нервите на Македония. Сенатът решава да се обезвредят веднъж завинаги всички елински държави, без разлика дали са приятели или врагове, и да бъдат поставени в еднаква смирена зависимост от Рим. Това решение би могло да се приеме за разумно, но начинът, по който е изпълнено — особено спрямо по-силните гръцки държави, — е недостоен за велика сила и показва, че епохата на Фабиите и Сципионите е към края си. Тази смяна на ролите засяга най-тежко онази държава, която е създадена и откърмена от Рим, за да държи юздите на Македония, и от която римляните повече нямат нужда, след като Македония е престанала да съществува — царството на Аталидите. Не е лесно да се намери благовиден предлог срещу разумния и предпазлив Евмен, за да бъде лишен от привилегированото му положение и да изпадне в немилост. По времето, когато римляните са в лагера при Хераклея, за него плъзват странни слухове: че имал тайни връзки с Персей, че флотът му бил изчезнал, че за неучастието в похода са му предложени 500, а за посредничеството при мира — 1500 таланта, и че договорът се бил провалил само поради скъперничеството на Персей. Що се отнася до пергамския флот, с него царят се връща у дома си, когато римските кораби се отправят към зимната си база, след като преди това е направил визита при консула. Историята с подкупите без съмнение е нагла измислица, подобна на днешните вестникарски лъжи; защото не би било възможно богатият, хитър и последователен в действията си Аталид, който пръв е дал повод за разрив между Рим и Македония с пътуването си от 172 г. и заради това едва не е убит от бандитите на Персей, да извърши подобна подлост в момент, когато са преодолени съществените трудности на войната, в чийто краен изход той вероятно никога не се е съмнявал, да продаде своя дял от плячката на своя убиец за няколко таланта и да рискува делото на живота си за тази жалка награда; подобно твърдение е не само лъжа, но и много глупава лъжа. Не подлежи на съмнение, че не е намерено доказателство нито в документите на Персей, нито където и да било, защото дори самите римляни не са се осмелявали да изкажат гласно подобни подозрения. Но слуховете изиграват своята роля. Каква е била целта им, показва поведението на римските първенци спрямо Атал, брата на Евмен, който е командвал пергамските помощни войски в Гърция. Той е посрещнат с отворени обятия в Рим като доблестен и верен боен другар и е призован да моли не за брат си, а за себе си: сенатът с удоволствие щял да му предостави собствено царство. Атал

иска само Енос и Маронея. Сенатът смята, че това е само първата молба, и я изпълнява с голяма учтивост. Ала когато Атал заминава, без да е поставил други искания, а сенатът стига до убеждението, че пергамската царска фамилия е така задружна, както никой друг царски дом, Енос и Маронея са обявени за свободни градове. Нито педя земя не получават пергамците от македонската плячка и ако след победата срещу Антиох римляните са спазвали поне формална учтивост спрямо Филип, сега преднамерено оскърбяват и унижават Евмен. Изглежда, по същото време сенатът е обявил за независима Памфилия, заради която досега са спорили Евмен и Антиох. Още по-важен е сблъсъкът с галатите: досега те са били във властта на Евмен, след като той е прогонил понтийския цар от галатските земи и с мирния договор го е принудил да се откаже от всякакъв съюз с галатските князе; сега обаче, разчитайки без съмнение на настъпилия разрив между Евмен и римляните, може би и подтикнати от тях, галатите се надигат срещу Евмен, нахлуват в царството му и го излагат на голяма опасност. Той моли за римско посредничество; римският пратеник изразява готовност да помогне, но отбелязва, че е по-добре Атал, който командва пергамската войска, да не го придружава, за да не дразни диваците; интересен е фактът, че пратеникът не постига нищо, а при завръщането си разказва, че посредничеството му е раздразнило още повече диваците. Наскоро след това независимостта на галатите е призната и гарантирана от сената. Евмен решава да отиде лично в Рим и да защити интересите си пред сената. Тогава сенатът, сякаш изпитал угризения на съвестта, изведнъж решава, че занапред царете не са длъжни да се явяват в Рим, и изпраща в Брундизий един квестор да го пресрещне и да го уведоми за това решение, да изслуша молбата му и да му намекне, че е желателно веднага да отпътува за родината си. Царят дълго мълчи; най-после отвръща, че не желае нищо, и се качва на кораба. Той разбира добре за какво става дума — отминало е времето, когато Рим е допускал съществуването на полунезависими и полусвободни съюзници, дошло е времето на безусловната покорност.

Същата участ постига и родосците. Те са били в най-привилегировано положение: не са в съюзнически отношения с Рим, а в равнопоставени приятелски, което не им пречи да сключват съюзи по свое усмотрение и не ги принуждава да предоставят помощни войски по желание на римляните. Вероятно точно това е причината за започналите раздори с римляните. Първите несъгласия се появяват вследствие въстанието на ликийците; след победата над Антиох те са предадени на родосците (178), които напълно ги лишават от свободата им; ликийците обаче твърдят, че не са подчинени, а съюзници на родосците, и успяват да докажат това пред римския сенат, когато той е помолен

да разясни съмнителните места от мирния договор. В този случай главната роля изиграва разбираемото съчувствие към незаслужено потисканите ликийци; във всеки случай Рим не предприема нищо повече и се отнася към този спор със същото безразличие, както и към другите елински вражди. Когато избухва войната с Персей, родосците са недоволни като всички здравомислещи гърци; подчертано негативно е отношението им към Евмен като неин подбудител и те дори не допускат официалните му пратеници да присъстват на празника на Хелиос в Родос. Това обаче не им пречи да стоят твърдо на страната на Рим и да не допускат до властта македонската партия, каквато има и в Родос, както навсякъде в Гърция; даденото им още през 169 г. разрешение да изнасят пшеница от Сицилия доказва продължаването на добрите отношения с Рим. Малко преди битката при Пидна обаче пред римското главно командване и в римския сенат се появяват ненадейно родоски пратеници със заявлението, че родосците нямало да търпят повече тази война, която пречи на търговията им с Македония и намалява прихода от пристанищните такси, че самите те са решили да обявят война на страната, която отказва да сключи мир и че в тази връзка вече са сключили съюз с Крит и с азиатските градове. В република, където решенията се взимат от всенародно събрание, всичко може да се очаква; но тази налудничава намеса на един търговски град, извършена вероятно след като родосците са научили, че римляните са заели Темпейския проход, изисква по-задълбочено обяснение. Ключът към тази загадка можем да открием в достоверно засвидетелствания факт, че консулът Квинт Марций, онзи майстор на „новата дипломация", е обсипал с любезности родоския пратеник Агеполис в лагера при Хераклея след заемането на прохода и тайно го е помолил да посредничи при мира. Републиканското безразсъдство и суетност довършват започнатото: родосци решават, че римляните се смятат за загубени, следователно Родос би могъл да поеме ролята на посредник между четири велики сили — затова влизат във връзка и с Персей. Родоските пратеници, избрани сред тези, които симпатизират на Македония, казват повече, отколкото им е поръчано, и Родос пада в капана. Римският сенат, който без съмнение не знае почти нищо за тези интриги, приема странното родоско посланичество с разбираемо негодувание и не пропуска удобния случай да унижи самонадеяния търговски град. Един войнствен претор дори предлага сенатът да обяви война на Родос. Напразно родоските пратеници коленопреклонно заклеват сената да не забравя сто и четиридесет годишното приятелство заради едно провинение; напразно родосците изпращат на ешафода или в Рим водачите на македонската партия; напразно изпращат тежък златен венец като благодарност за несъстоялото се обявяване на войната. Напразно честният Катон доказва, че родосците всъщност не

са нарушили никакъв договор, и иронично пита дали римляните не са започнали да наказват за желания и помисли и нима може да бъде обвиняван един народ заради разбираемата загриженост, че когато римляните победят всичките си врагове, ще започнат да вършат своеволия. Думите и предупрежденията му остават напразни. Сенатът отнема на родосците владенията на континента, които носят годишен доход от 120 таланта (200 000 талера). Още по-тежки удари понася родоската търговия. Забраната да се внася в Македония сол и да се изнася дървен материал за строителството на кораби, изглежда, е насочена срещу Родос. Още по-пряко родоската търговия е засегната от изграждането на свободно пристанище на остров Делос; доходът от родоското пристанищно мито, което дотогава е носело 1 милион драхми годишно (286 000 талера), пада за кратко време до 150 000 драхми (43 000 талера). Изобщо родосците са ограничени в свободите си, а с това и в своята енергична и смела търговска политика; Родос започва да линее. Дори молбата за подновяване на съюза с Рим първоначално е отхвърлена и едва през 164 г. след многократни молби договорът е подновен. Еднакво виновните, но безпомощни критяни са наказани само със строго предупреждение.

Със Сирия и Египет Рим се справя по-бързо. Между тези две държави е избухнала война, отново за Койлесирия и Палестина. Според египтяните тези провинции са били предоставени на Египет при омъжването на сирийската принцеса Клеопатра, но вавилонският двор, който фактически владее тези провинции, отрича това твърдение. Изглежда, за повод на враждата е послужил фактът, че зестрата на Клеопатра включва данъците на койлесирийските градове, а правото е на сирийската страна; а повод за избухването на войната е смъртта на Клеопатра през 173 г., тъй като изплащането на рентата спира. Вероятно Египет започва пръв военните действия; но и цар Антиох Епифан веднага решава да използва случая, за да се опита още веднъж (за последен път) да постигне традиционната цел на Селевкидите — завладяването на Египет, когато римляните са заети с войната в Македония. Щастието, изглежда, е на страната на Антиох. Тогавашният цар на Египет, Птолемей VI Филометор, синът на Клеопатра, едва е излязъл от детската възраст и е заобиколен от лоши съветници; след голяма победа на сирийско-египетската граница Антиох нахлува в територията на своя племенник същата година, в която римските легиони акостират в Гърция (171), и скоро го пленява. Антиох очевидно е възнамерявал от името на Филометор да влезе във владение на целия Египет; затова Александрия му затваря вратите си, детронира Филометор и провъзгласява за цар на негово място по-младия му брат Евергет II, наричан Дебелия. Смутове в собственото му царство принуждават сирийския цар да напусне Египет; в негово от-

съствие братята са се договорили помежду си и когато се връща, той продължава войната срещу двамата. Скоро след битката при Пидна (168), докато Антиох стои при Александрия, в лагера му пристига римският пратеник Гай Попилий — суров и груб човек, и му донася заповедта на сената да върне всичко завоювано и да напусне Египет в определения срок. Царят моли за време за размисъл; но консуларят начертава в пясъка кръг около него и настоява да вземе решение, преди да е прекрачил кръга. Антиох отговаря, че ще изпълни заповедта, и се оттегля в резиденцията си, за да отпразнува — в качеството си на „бог и блестящ победоносец“ — победата над Египет по римски маниер, като разиграва пародия на триумфа на Павел. Египет влиза доброволно в римския протекторат; но и вавилонските царе се отказват от последната възможност да отстояват пред Рим независимостта си. Както Македония във войната, започната от Персей, така и Селевкидите в койлесирийската война правят последен опит да възвърнат предишното величие на държавите си; но докато Македония е подчинена от легионите, за Сирия са достатъчни грубите думи на един дипломат.

В същинска Гърция, след като беотийските градове са наказани посурово, отколкото е било необходимо, остава нерешена само съдбата на съюзниците на Персей — молотите. По тайна заповед на сената Павел отдава за разграбване в един и същи ден седемдесет градски окръга в Епир, а жителите им, 150 000 на брой, продава в робство. Като наказание за двуличното си поведение етолийците губят Амфиполис, а акарняните — Левкадия; докато атиняните, които продължават да разиграват ролята на описания от Аристофан просещ поет, не само получават като подарък Делос и Лемнос, но дори не се свенят да поискат опустошената местност Халиарт и я получават. В цяла Гърция започват съдебни процеси срещу привърженици на македонската партия по обвинения в държавна измяна. Всички, които са служили в армията на Персей, получават смъртни присъди; в Рим са изпратени лицата, компрометирани било от факти, почерпени от документацията на царя, било от доносите на стичащите се от всички страни политически противници; особено се отличават в това поприще ахеецът Каликрат и етолиецът Ликиск. По този начин от своето отечество са откъснати най-именитите патриоти сред тесалийците, етолийците, акарняните, лесбосците и т.н., същата участ постига над хиляда ахейци, при което целта не е да се води съдебен процес срещу екстрадираните, а да се затвори устата на детинската опозиция на елините. Когато ахейците дотягат на сената с непрекъснатите си молби за следствие, което да установи каква е вината на изпратените в Рим, те получават недвусмислен отговор, че тези хора ще останат в Италия до второ разпореждане. Те са интернирани в провинциални градове и с тях

се държат сносно, но опитите за бягство се наказват със смърт; подобно трябва да е било положението на доведените от Македония бивши царски служители. Колкото и да са насилствени тези мерки, те все пак са достатъчно приемливи при тогавашното положение на нещата, макар освирепелите гърци от римската партия да недоволстват, че не се режат достатъчно глави. Затова Ликиск намира за оправдано да посече по време на заседание на народното събрание 500-те най-знатни привърженици на етолийската патриотична партия, а римската комисия допуска това кръвопролитие и само изразява недоволство, че изпълнението на този елински обичай е възложено на римски войници. Може обаче да се предположи, че римляните въвеждат системата за интерниране в Италия отчасти и поради желанието си да предотвратят подобни злодеяния. Тъй като в същинска Гърция няма нито една държава, която да се сравнява по могъщество дори с Родос или Пергам, там няма нужда от репресии; всичко, което се прави в Гърция, има за цел да установи справедливост — разбира се, справедливост по римски — и да предотврати най-ожесточените и най-явни изблици на взаимна вражда.

С това всички елински държави изпадат в пълно подчинение на Рим и цялото царство на Александър Велики попада в ръцете на римската гражданска община, сякаш Рим го е наследил от потомците на Александър. От всички страни към Рим се стичат царе и пратеници, за да поднесат своите поздравления и се оказва, че никога не са звучали по-раболепни ласкателства от тези, изричани от сервилните царе. Цар Масиниса, който не се явява лично поради изричната забрана да идва в Рим, заявява чрез сина си, че гледа на себе си само като на временен владетел на своето царство, което е собственост на римляните, и че винаги ще е доволен да притежава това, което те му оставят. Тези думи поне отговарят на истината. Царят на Витиния Прузий, който трябва да изкупи неутралитета си, печели палмата на първенството в това състезание: когато е въведен в сената, той пада по лице и изразява благоговението си пред „боговете-спасители". Той бе толкова достоен за презрение — пише Полибий, — че му отговориха учтиво и му подариха флотата на Персей. Моментът за изразяване на такова преклонение е сполучливо подбран. Полибий смята, че световното римско господство започва от битката при Пидна. Това всъщност е последната битка, в която една цивилизована държава е излязла на бойното поле като равностойна сила срещу Рим; всички по-късни войни се водят срещу народи, които са извън кръга на гръко-римската цивилизация, срещу така наречените варвари.

* * *

Римляните винаги са твърдели, че не водят завоевателна политика и че винаги те са били нападнатите; и в това има нещо вярно. Действително, с изключение на войните за покоряването на Сицилия, те водят всички големи войни, както с Ханибал и Антиох, така и с Филип и Персей, защото са принудени да го сторят или поради пряко нападение, или поради сериозно нарушаване на тогавашните политически отношения, затова и тези войни обикновено ги заварват неподготвени. Достатъчно ясно е, че след победите те не са така въздържани, както би трябвало да бъдат, за да защитят най-вече собствените интереси на Италия, че например завладяването на Испания, поемането на опеката над Африка и преди всичко полуфантастичният план да освободят всички гърци представляват тежки нарушения на италийската политика. Причините за това се крият отчасти в слепия страх от Картаген, отчасти в още по-сляпата мечта за освобождаването на всички елини; в тази епоха римляните показват толкова малки завоевателни стремежи, че спокойно можем да говорим за благоразумен страх пред завоеванията. Римската политика не е предначертана от един-единствен могъщ ум и не е предавана в наследство на идващите поколения, а е политика на едно много усърдно, но твърде ограничено събрание на съветници, подчинено много на инстинкта за запазване на собствената държава, за да твори мащабни проекти, подобни на Цезаровите или Наполеоновите. И накрая, като опора на римското световно господство може да се посочи организацията на всички държави от древността. Старият свят не познава равновесието между нациите и затова всяка нация, достигнала до вътрешно обединение, или се стреми да покори съседите си, както правят елинските държави, или да ги обезвреди, както прави Рим, което в края на краищата също завършва със завоевания. Египет може би е единствената велика сила на древността, която сериозно е търсила система на равновесие; в противоположните си стремежи се срещат Селевк и Антигон, Ханибал и Сципион.

Разбира се, изглежда твърде трагично, че всички други щедро надарени от природата и високоразвити древни нации трябва да загинат, за да обогатят една-единствена, и че всички са се развивали само за да участват в изграждането на италийското величие и, което е същото, в неговия упадък; все пак историческата справедливост изисква да се признае, че всичко това не е резултат от превъзходството на легиона над фалангата, а неизбежно последствие от международните

отношения в древността изобщо, следователно крайният изход не е плод на нещастна случайност, а изпълнение на присъдата на съдбата, която е неизбежна и с която поради това сме принудени да се примирим.

Глава XIV

РАЗРУШАВАНЕТО НА КАРТАГЕН

Установеният от римляните в Либия ред почива най-вече върху равнопоставеността на номадското царство на Масиниса и града Картаген. Докато решителното и мъдро управление на Масиниса разширява, укрепва и цивилизова царството му, Картаген също се възползва от царящия мир и поне по богатство и по численост на населението достига отново равнището, на което е бил на върха на политическата си власт. Римляните гледат със зле прикрита завист и страх този, както изглежда, непоклатим разцвет на старите си съперници; и ако досега само са им отказвали сериозна защита от постоянните набези на Масиниса, то сега започват открито да покровителстват съседите им. Разгорелият се преди повече от тридесет години спор между града и царя за собствеността върху областта Емпория в Малка Сирта, една от най-плодородните в картагенската територия, е решен най-после от римските комисари (около 160) с нареждането картагенците да опразнят останалите в тяхно владение градове на Емпория и да платят като обезщетение за противозаконното ползване на областта 500 таланта на царя. Благодарение на това той веднага завладява още един картагенски район на западната граница, град Туска и големите полета на Баградас и на картагенците не им остава нищо друго, освен повторно да потърсят правата си в безнадежден процес в Рим. След дълго и без съмнение преднамерено забавяне в Африка се появява втора комисия (157); но когато картагенците възразяват, че не е проведено сериозно предварително разследване и настояват за обстойно разясняване на правния проблем, преди да бъде произнесена присъдата, комисарите незабавно се връщат в Рим. Така правният спор между Картаген и Масиниса остава неуреден; но мисията взема по-важно решение. Водач на комисията е старият Марк Катон, вероятно най-влиятелният човек в страната, ветеран от Ханибаловите войни, все още

обзет от страх и омраза към финикийците. Той е видял със собствените си очи разцвета на отколешния римски враг, зелените поля и оживените улици, огромните запаси от оръжие в арсеналите и богатия дървен материал за флотата и сигурно се е почувствал засегнат и недоволен; вероятно е видял и как някой друг Ханибал използва всички тези средства срещу Рим. В своята откровена и мъжествена, но закостеняла мъдрост той стига до извода, че Рим няма да бъде сигурен за безопасността си преди Картаген да е изчезнал от лицето на земята, и веднага след завръщането си излага становището си пред сената. Там по-свободно мислещите мъже от аристокрацията, по-точно Сципион Назика, се противопоставят сериозно на тази жалка политика и доказват, че е излишно римляните да се опасяват от един търговски град, чиито финикийски жители все повече отвикват от военните занимания и помисли, и че съществуването на този богат търговски град е напълно съвместимо с политическата супрематия на Рим. Дори превръщането на Картаген в римски провинциален град би било изпълнимо, а сравнено със сегашното положение на финикийците, вероятно би било желано. Катон обаче не иска подчинение, а унищожаване на омразния град. Изглежда, неговата политика намира горещи привърженици сред държавниците, склонни да поставят отвъдморските територии под непосредствена зависимост от Рим, и преди всичко под мощното влияние на римските банкери и едри търговци, които биха заграбили наследството на богатия финансов и търговски град след разрушаването му. Мнозинството решава при първия подходящ случай — изисква го зачитането на общественото мнение — да обяви война на Картаген и градът да бъде заличен от лицето на земята. Желаният повод се намира бързо. Обидните правонарушения от страна на Масиниса и римляните довеждат на власт в Картаген Хасдрубал и Карталон — водачите на патриотичната партия, която, подобно на ахейската, наистина не мисли да се опълчи срещу римската супрематия, но е решена да защитава, ако е необходимо и с оръжие, признатите съгласно договора права на картагенците. Патриотите прокуждат от града четиридесет върли привърженици на Масиниса и заклеват народа да не допуска връщането им при никакви условия; едновременно с това създават силна войска от свободните нумидийци срещу очакваните нападения на Масиниса под предводителството на Аркобарзан, внука на Сифакс (около 156).

Масиниса обаче е достатъчно умен да не се въоръжава сега, а да се подчини безусловно на римската присъда относно спорната област при Баградас; така римляните имат известно основание да твърдят, че картагенците се въоръжават срещу тях, и да настояват за незабавно разпускане на войската и унищожаване на запасите за флотата. Картагенският съвет е готов да се съгласи, но гражданството осуетява из-

пълнението на решението и римските пратеници, които са предали това известие в Картаген, изпадат в опасно положение. Масиниса изпраща сина си Гулуса в Рим, за да доложи за продължаващите военни приготовления на Картаген по суша и море и да ускори обявяването на войната. След като още веднъж десетте пратеници са потвърдили, че в Картаген наистина се въоръжават (152), сенатът, макар и да отхвърля безусловното обявяване на война, искано от Катон, решава на тайно заседание войната да бъде обявена, ако картагенците не пожелаят да разпуснат войската си и да изгорят материала за флотата. Междувременно борбата в Африка е започнала. Масиниса е изпратил обратно в града прокудените от картагенците хора под водачеството на сина си Гулуса. Тъй като картагенците им затварят вратите и убиват някои от отстъпващите нумидийци, Масиниса привежда войските си в бойна готовност; картагенската патриотична партия също се готви за война. Хасдрубал, който застава начело на армията, е един от онези разрушители, които картагенците обикновено издигат за свои военачалници. Наконтен с пурпурни одежди, пристъпващ гордо като театрален цар, загрижен единствено да напълни внушителния си корем, суетният и тромав мъж е твърде непригоден да постави натясно противниците, които вероятно не биха се стреснали дори от духа на Хамилкар и ръката на Ханибал. Пред очите на Сципион Емилиан, който в качеството си на военен трибун в испанската армия е изпратен при Масиниса, за да доведе на военачалника си африкански слонове, и има възможност да наблюдава битката от една планина „като Зевс от Ида", картагенци и нумидийци си дават голяма среща, в която първите, макар и подсилени от 6000 нумидийски конници, докарани им от недоволните от Масиниса вождове, и превъзхождащи врага, бързо отстъпват. След това поражение картагенците изразяват готовност пред Масиниса да му преотстъпят територии и да му плащат данък и Сципион опитва да изготви договор, но отказът на картагенските патриоти да предадат дезертьорите проваля сделката с мира. Хасдрубал обаче, силно притиснат от войските на противника, е принуден да се съгласи с всички искания: предаване на дезертьорите, връщане на прокудените, предаване на оръжията, отстъпление под конвой, плащане на 100 таланта (155 000 талера) годишно за следващите 50 години; само че нумидийците нямат намерение да спазват договора. Обезоръжените остатъци от картагенската армия са посечени по пътя за дома.

Римляните, които са се опасявали да не попречат на войната чрез навременно вмешателство, сега имат каквото искат: правдоподобна причина за война — защото условието в договора да не се води война нито срещу римски съюзници, нито извън собствените граници, е нарушено от картагенците; имат и един вече победен противник.

Италийската войска е свикана в Рим и корабите са събрани; всеки момент може да дойде и обявяването на войната. Картагенците събират последните си сили, за да отклонят страшния удар. Водачите на патриотичната партия Хасдрубал и Карталон са осъдени на смърт и в Рим отиват посланици, за да прехвърлят отговорността върху тях. В същото време обаче там пристигат пратеници от Утика, втория град на либийските финикийци, упълномощени да предадат общината си в собственост на римляните — сравнено с това изпреварващо покорство, доброволното отстраняване и екзекуцията на двамата най-уважавани мъже в Картаген изглеждат почти като упорство. Сенатът обявява, че смята извинението на картагенците за недостатъчно, а на въпроса какво би било достатъчно, отговаря, че картагенците го знаят. Ясно е какво искат римляните, но картагенците отново отказват да повярват, че наистина е дошъл последният час на родния им град. Още веднъж картагенски посланици заминават за Рим, този път 30 на брой и с неограничени пълномощия. Когато пристигат, войната вече е обявена (началото на 149) и новата консулска войска е натоварена на корабите; все пак те се опитват да отклонят бурята с пълно подчинение. Сенатът ги осведомява, че Рим бил готов да гарантира на картагенската община околните земи, градската свобода и държавното право, както и общинските и частните имущества, ако в рамките на един месец тя представи на заминалите за Сицилия консули 300 заложници в Лилибей от децата на управляващите фамилии и изпълнява всички следващи заповеди, които ще бъдат изпращани от консулите според инструкциите на сената. Решението на сената е наречено двусмислено и е много объркано, както подчертават още тогава трезвите мъже сред самите картагенци. Какви са римските намерения личи много ясно от факта, че всички желания са гарантирани с едноединствено изключение — не става и дума да се спре навлизането на войски в Африка; сенатът действа с ужасяваща твърдост и не отстъпва нито на йота. В това време в Картаген бездействат; не се намира държавник, който да тласне неудържимата градска тълпа или към пълна съпротива, или към окончателно примирение. Когато идва вестта за ужасния военен декрет и приемливото искане на заложници, гражданите са готови да се подчинят и продължават да се надяват, защото нямат смелостта да си представят какво би означавало да се оставят на произвола на смъртния си враг. Консулите изпращат заложниците от Лилибей в Рим и информират картагенските пратеници, че трябва да изчакат следващите нареждания в Африка. Акостирането става без съпротива и поисканите провизии са доставени. Когато в щабквартирата в Утика се появява цялата герусия на Картаген, за да получи следващите разпореждания, консулите пожелават най-напред да бъде обезоръжен градът. На въпроса на картагенците кой тогава

ще ги пази от собствените им бежанци и от набъбналата до 20 000 души армия на избягалия от смъртна присъда Хасдрубал, получават отговор, че това е грижа на римляните. Послушният градски съвет се явява пред консулите с целия материал за флотата, с всички боеприпаси от обществените арсенали, с всички намиращи се в частна собственост оръжия — преброени са 3000 копия и 200 000 пълни бойни снаряжения — и пита дали римляните имат други желания. Тогава консулът Луций Марций Цензорин се изправя и съобщава на съвета, че в съответствие с предоставената от сената инструкция досегашният град трябва да бъде разрушен, като жителите са свободни да се заселят където пожелаят в своята област, но най-малко на 2 морски мили от морето. Тази ужасна заповед събужда у финикийците цялото възвишено и безумно негодувание, което някога жителите на Тир са изпитали срещу Александър, а по-късно юдеите срещу Веспасиан. Безпримерно е търпението, с което тази нация е понасяла потисничеството и робството, и точно толкова безпримерно е сега бурното възмущение на търговското и моряшкото население, когато вече не става дума за държава и свобода, а за собствената им обичана земя, за родния град и за старата и вярна морска родина. Не може и да става дума за надежда и спасение; политическият разум повелява и сега да се примирят безропотно — но както заглъхва гласът на лодкаря в урагана, така в бушуващия и яростен вой на тълпата замира повикът на малцината, които съветват да бъде поет товарът на неизбежното. С безумно настървение множеството се нахвърля върху градските управници, които са предали заложниците и оръжието, наказва жестоко невинните носители на посланието, по-точно само онези, които са посмели да се приберат, да изкупят ужасната новина, разкъсва случайно намиращите се в града италийци, за да отмъсти предварително поне на тях за унищожението на родината. Решено е да не се отбраняват; всички знаят, че са безпомощни. Вратите са заключени, по оголените от обстрела зъбери на градските стени са струпани камъни, главното командване е предадено на Хасдрубал (син на дъщерята на Масиниса), всички роби са освободени. Войската от емигранти под предводителството на избягалия Хасдрубал, която с изключение на заетите от римляните градове на източния бряг — Хадрумент, Малък Лептис, Тапс, Ахула и Утика, владее цялата картагенска област и може да окаже неоценима помощ в защитата, е помолена да не отказва своята подкрепа за общината в тази най-голяма беда. В същото време картагенците се опитват по чисто финикийски начин, скривайки безграничното си ожесточение под мантията на смирението, да залъжат врага. В римския лагер пристигат пратеници, за да измолят от консулите тридневно примирие и изпращане на посланици в Рим. Картагенците знаят много добре, че пълководците нито искат, нито могат

да изпълнят тази веднъж вече отхвърлена молба; целта им е да ги убедят, че след първия изблик на отчаяние беззащитният град ще се предаде — тази тактика успява и консулите отлагат нападението. Скъпоценната отсрочка е използвана за изработване на оръжия и брони; цялото население, без разлика в пол и възраст, работи денонощно, строи бойни машини и кове оръжие; за да се намерят греди и метал, са съборени обществените сгради; за да се изплетат вървите на прашките и метателните машини, жените отрязват косите си до кожа; за невероятно кратко време стените са укрепени и мъжете — въоръжени. Всичко това се върши само на няколко мили разстояние от консулите, които така и не узнават какво става в града, и това е една от най-прекрасните черти на това велико, породено от демонична омраза народно движение. Когато най-после консулите, уморени от чакането, напускат с войската лагера в Утика и обсаждат града с убеждението, че ще им трябват само стълби, за да изкачат голите стени, те откриват новопостроени бойници, снабдени с катапулти, и с ужас разбират, че многобройното население на града ги чака с оръжие в ръка, готово да се защитава до последния човек.

Както поради естественото си местоположение, така и поради изкуството на неговите жители, принудени често да разчитат на градските стени, Картаген е представлявал една наистина непревземаема крепост. В обширния Туниски залив, обграден от запад от нос Фарина, а от изток от нос Бон, в посока от запад към изток се вдава къс земя, заобиколен от три страни с море и свързан със сушата само от запад. Този къс земя, широк на най-тясното място само половин немска миля и като цяло равен, се разширява леко към залива и тук свършва с две възвишения — Джебел Кави и Сиди Бусаид, между които се простира низината на Ел Мерса. В южния ѝ край, завършващ с възвишението Сиди Бусаид, се намира град Картаген. Стръмнината към залива и многобройните назъбени скали и плитчини правят града почти непристъпен откъм водата и за защитата му от тази страна е достатъчен един прост вал. Затова при изграждането на стените от западната страна и откъм сушата, където природата не предлага защита, са били използвани всички достижения на тогавашното строително изкуство. Тя се състои, както показаха наскоро откритите, точно съвпадащи с описанието на Полибий останки, от външна стена с дебелина 6,5 стъпки и от следващи зад нея, вероятно по цялото ѝ продължение, огромни каземати, отделени от външните стени с покрит проход, широк 6 стъпки, и без да смятаме широките повече от 3 стъпки предни и задни стени, имат дълбочина от 11 стъпки. Този могъщ, построен от огромни дялани камъни вал се издига на два етажа, без да се смятат зъберите и четириетажните кули, и е висок 45 стъпки; в долните етажи на казематите са разположени обори и складове за фураж за 300 сло-

на, а в горните — конюшни, складове и казарми. Крепостният хълм, наречен Бирса (от сирийски Бирта — крепост), сравнително голяма скала, висока 178 стъпки и с обиколка в подножието 2000 двойни крачки, се зацепва в този край на стената, както скалната стена на Капитолия се съединява с римския градски вал. На върха ѝ е построен величественият храм на божеството-закрилник, към който водят 60 стъпала. Южната страна на града опира в плиткото море на югозапад, което е отделено почти изцяло от залива с излизащия от Картагенския полуостров тесен и нисък нос, а на югоизток в откритий залив. Там е изградено двойното пристанище на града, дело на човешка ръка: външното или търговското пристанище представлява продълговат, обърнат с тясната страна към морето четириъгълник, от чието широко само 70 стъпки устие започват просторни кейове и по двата бряга, а вътрешното кръгообразно пристанище, което е военно, с островче в средата, наречено Котон, където е изграден адмиралският дом, може да бъде достигнато само през външното. Между двете минава градската стена, която завива на изток от Бирса, изключва ниския продълговат нос и външното пристанище, но затваря военното и входът към него става като заключваща се врата. Недалеч от военното пристанище се намира пазарният площад, който е свързан с три тесни улици с отворената към града крепост. Северно, извън същинския град, е разположено обширното, запълнено още по това време със селски къщи и добре напоени градини пространство на днешната Ел Марса, тогава наричано Магалия, което притежава собствено, опиращо се в градските стени укрепление. На отсрещното възвишение, което носи името Джебел Кави, при днешното село Квамарт, е гробището. Тези три поселища — старият, предният и гробищният град, изпълват цялата ширина на полуострова в обърнатата към залива страна и са достъпни само по двете главни шосета за Утика и Тунес през онзи тесен нос, който наистина не е затворен със стени, но все пак предлага за намиращите се под защитата на главния град и построената отбранителна войска най-изгодната позиция.

Тежката задача да бъде превзет един толкова добре укрепен град се утежнява допълнително от обстоятелството, че помощните средства на самата столица и на 800-те селища в областта, завзета в голямата си част от емигрантската войска, както многобройните враждуващи с Масиниса племена на изцяло или полусвободните либийци позволяват на картагенците да не се ограничават в защитата на града. Това обстоятелство им дава възможност да държат навън значителна войска, която при отчаяното настроение сред емигрантите и при наличието на леката нумидийска конница не може да бъде пренебрегната от обсадителите. Следователно консулите трябва да решат една нелека задача, след като са принудени да започнат истинска обсада. Ма-

ний Манилий, който командва сухопътната войска, установява лагера си срещу стената на крепостта, докато Луций Цензорин се разполага с флотата в морето и започва операцията от тесния, вдаден в залива нос. Картагенската армия под предводителството на Хасдрубал лагерува на другия бряг на морето при крепостта Неферис, откъдето затруднява работата на изпратените да секат дърва за строежа на обсадни машини римски войници, а дейният водач на конницата Химилкон Фамеас убива много римляни.

В това време Цензорин разполага две големи стенобитни машини на тесния нос и се стреми да пробие с тях най-слабото място на стената; обаче щурмът трябва да бъде отложен, тъй като идва вечерта. През нощта обсадените успяват да попълнят голяма част от пробива и с едно излизане така да повредят римските машини, че на другия ден те не могат да работят. Все пак римляните дръзват да предприемат щурма; ала намират бреша и най-близките участъци от стената и къщите добре блокирани; настъплението им е толкова непредпазливо, че са отблъснати с големи загуби и вероятно биха пострадали много повече, ако военният трибун Сципион Емилиан, предвиждайки изхода от дръзката атака, не беше събрал хората си пред стените, за да приеме бягащите. Още по-малко успехи постига Манилий срещу непреодолимата крепостна стена. Обсадата се проточва. Предизвиканите от лятната горещина болести в лагера, заминаването на способния пълководец Цензорин, най-после и раздразнението и бездействието на Масиниса, който с разбираемо неудоволствие гледа как римляните вземат за себе си желаната дълго време плячка, особено скорошната (края на 149) смърт на деветдесетгодишния цар довеждат до пълен застой в офанзивната операция на римляните. Те са достатъчно заети да пазят корабите си от картагенските подпалвачи и лагера си от нощните нападения, както и да набавят храни за хората и конете с издигането на малка пристанищна крепост и с набези в околността. Двете експедиции срещу Хасдрубал остават без успех, като първата поради лошото водачество и тежкия терен приключва с катастрофално поражение. Колкото по-безславно протича тази война както за пълководците, така и за войската, толкова по-блестящо се отличава в нея военният трибун Сципион. Той е човекът, който при нощното нападение на врага над римския лагер излиза насреща му с няколко конни ескадрона, изненадва го в гръб и го принуждава да отстъпи. При първия поход към Неферис, след прекосяването на реката, извършено против съвета му и за малко не унищожило войската, той дава глътка въздух на отстъпващите подразделения с дръзка странична атака и освобождава едно вече смятано за загубено отделение със самопожертвователното си геройство. Докато останалите офицери и преди всичко консулът плашат с безмълвието си склонните на преговори градове и партийни лидери, Сципион успява да повлияе на един от най-

добрите — Химилкон, който преминава на страната на римляните с 2200 конници. Най-после, след като той, изпълнявайки поръчението на умиращия Масиниса, е разделил царството между тримата му синове — царете Миципса, Гулуса и Мастанабал, включва в римската войска Гулуса, един достоен за баща си конен водач, и така отстранява болезнено чувстващата се до този момент липса на лека конница. Изисканият и в същото време скромен мъж, който прилича повече на родния си баща, отколкото на този, чието име носи, побеждава дори завистта и както в лагера, така и в столицата името на Сципион е в устата на всички. Самият Катон, който не е много щедър в похвалите, само няколко месеца преди смъртта си — той умира в края на 149 г., без да е видял изпълнено желанието на живота си, унищожаването на Картаген — се обръща към младия офицер и неспособните му другари с Омировите стихове: „Единствен той е мъж, другите са подвижни сенки."

С тези събития идва краят на годината, а с това и смяната на командването: със закъснение пристига консулът Луций Пизон (148) и поема главното командване на сухопътната войска, а Луций Манцин става командващ флотата. Ако предходниците са постигнали малко, сега не се случва нищо. Вместо с обсадата на Картаген или с унищожаването на армията на Хасдрубал Пизон се занимава с нападения над малките финикийски морски градове, които най-често остават без успех. Смелостта на картагенците расте. Нумидийският шейх Битий минава на тяхна страна с 800 коня; картагенските пратеници правят опити да установят връзки с царете на Нумидия и Мавритания и дори с Лъже-Филип в Македония*. Вероятно повече вътрешните раздори — емигрантът Хасдрубал подозира едноименния си пълководец, който командва в града, заради роднинството му с Масиниса и заповядва да го убият в кметството, — отколкото дейността на римляните осуетяват още по-изгодния за Картаген обрат. Затова в Рим, за да променят обезпокоителното положение на африканските дела, предприемат извънредна мярка: възлагат провеждането на африканската война на единствения мъж, който досега се е сражавал с чест по либийските бойни полета и чието име е достатъчна препоръка — на Сципион, като вместо едилството, към което той се стреми, го назначават за консул преди определеното време и със специално решение, като пренебрегват всички противоречащи на това закони. Той пристига (147) в Утика в момент, когато всичко е поставено на карта. Римският адмирал Манцин, натоварен от Пизон да продължи обсадата на столицата,

---

* *Водач на антиримско въстание в Македония (151-149), който се обявява за син на последния македонски цар Персей, откъдето идва и определянето му като Лъже-Филип. Истинското му име е Андриск. След неуспеха на неговото въстание Рим превръща Македония в провинция (148 г. пр. Хр.). — Бел. ред.*

е заел една стръмна, много отдалечена от населения район и почти незащитавана скала откъм труднодостъпната страна на външния град Магалия и е събрал там почти целия си немногоброен състав с надеждата да навлезе оттук във вътрешния град. Всъщност нападателите вече са били отвъд портите на града и тълпата от лагера се е втурнала с надежда за плячка, когато отново са били изтласкани на скалата и са останали там без храна и почти отрязани в най-голяма опасност. Такова е положението, когато пристига Сципион. Едва слязъл от кораба, той изпраща доведения от него отряд и войската на Утика с кораб към заплашения пункт и успява да спаси войниците и да задържи самата скала. След като тази опасност изглежда отминала, пълководецът се отправя към лагера на Пизон, за да поеме войската и да я поведе обратно към Картаген. Хасдрубал и Битий използват отсъствието му, за да разположат лагера си непосредствено до града и да подновят атаката срещу скалата на Магалия; обаче Сципион се появява с авангарда на основната армия достатъчно навреме, за да подкрепи повторно слабия пост. След това обсадата започва отново и този път по-сериозно. Преди всичко Сципион очиства лагера от обозните колари и лавкаджиите, за да стегне отслабената дисциплина. Скоро и военните операции се оживяват. При едно нощно нападение над външния град римляните успяват да завземат една кула, равна по височина на стените, качват се на зъберите и отварят вратичка, през която навлиза цялата войска. Картагенците изоставят външния град и лагера пред вратите и прехвърлят главното командване на тридесетхилядния градски гарнизон върху Хасдрубал. Новият комендант демонстрира своята енергия най-напред с отвеждането на всички римски пленници на зъберите и започва да ги хвърля един по един след жестоки изтезания пред очите на обсаждащата войска; а когато в града се надигат гласове на порицание, срещу гражданите е въведен терор. Междувременно Сципион решава, след като е обсадил вътрешния град, напълно да отреже връзките му с външния свят. Самият той разполага щабквартирата си на теснината, която свързва картагенския полуостров с континента, и въпреки многобройните опити на картагенците да попречат на строежа, изгражда там лагер, затварящ издадения нос в цялата му ширина, който напълно преграждa достъпа до града откъм сушата. В пристанището обаче продължават да влизат кораби с провизии — отчасти на смели търговци, привлечени от голямата печалба, отчасти кораби на Битий, който използва всеки благоприятен вятър от Неферис в края на Тунизийското море, за да докарва храни в града; колкото и да страда гражданството, гарнизонът все още е достатъчно снабден с храна. Затова Сципион издига от тесния, вдаден в морето нос към залива каменна дига с широчина 96 стъпки, за да затвори достъпа до пристанището. Градът изглежда загубен, когато успехът

на това начинание, осмивано в началото от картагенците като неизпълнимо, става очевиден. Ала едната изненада компенсира другата. Докато римските работници издигат насипа, в картагенското пристанище се работи два месеца ден и нощ, без дори дезертьорите да могат да кажат какво точно са замислили обсадените. Изведнъж, точно когато римляните са преградили входа, от пристанището излизат в залива петдесет картагенски трипалубника и известен брой ладии и канута — докато врагът е затварял от юг стария пристанищен изход, картагенците са прокарали нов канал в източна посока, който при дълбочината на морето на това място не може да бъде затворен.

Ако картагенците вместо тази демонстрация бяха предприели незабавно, решително нападение срещу тромавата и напълно неподготвена римска флота, тя щеше да бъде разбита; но когато те се връщат едва на третия ден, за да влязат в бой, намират римляните в пълна готовност. Битката завършва без победител; но при завръщането си картагенските кораби така се струпват в тесния вход на пристанището и пред него, че нанесените щети са равностойни на поражение. Сега Сципион насочва атаките си към външните пристанищни кейове, които се намират извън градската стена и са слабо защитени само с един наскоро построен земен вал. Машините са разположени на вдадения в морето нос и лесно пробиват насипа; но с безпримерно безстрашие картагенците нападат, прегазвайки плитчините, разрушават обсадните съоръжения и се хвърлят върху гарнизона, който така побягва, че Сципион е принуден да пусне насреща му собствените си конници, за да ги спре. По този начин картагенците спечелват малко време и затварят бреша. Сципион възстановява машините с най-голяма бързина и опожарява дървените кули на врага, с което завзема кейовете и външното пристанище. Тук е издигнат вал, равен по височина на градската стена, и най-после градът е напълно изолиран по суша и по море, тъй като във вътрешното пристанище се влиза само от външното. За да подсигури напълно блокадата, Сципион заповядва на Гай Лелий да нападне лагера при Неферис, който сега е командван от Диоген; чрез успешна военна хитрост той е завзет и цялата събрана там безбройна маса хора е избита или пленена. Идва зимата и Сципион спира военните действия, предоставяйки на глада и епидемиите да довършат започнатото. Могъщите природни сили са свършили добре унищожителното си дело, докато Хасдрубал продължава да се хвали и гуляе, и това става ясно, когато през пролетта на 146 г. римската войска преминава към нападение на вътрешния град. Хасдрубал заповядва да се подпали външното пристанище и се приготвя да отблъсне очаквания щурм на Котон; Лелий обаче успява да изкачи на друго място трудно защитаваните от гладуващия ескадрон стени и така да проникне до

вътрешното пристанище. Градът е завладян, но борбата в никакъв случай не е приключила.

Нападателите заемат граничещия с малкото пристанище пазар и бавно напредват по трите тесни улици към крепостта — бавно, защото укрепените, високи до шест етажа къщи трябва да се превземат една след друга; по покривите или по поставени над улиците греди войниците минават от една подобна на крепост сграда в съседната или отсрещната и хвърлят срещу нападателите всичко, което им попадне пред очите. Така изтичат шест дни, ужасни за жителите на града и пълни с беди и опасности за нападателите; най-после римляните стигат до стръмната скала на крепостта, в която се е оттеглил Хасдрубал с останалата му войска. За да разшири пътя, Сципион заповядва да се подпалят превзетите улици и да се изравнят развалините, при което останалите скрити в къщите неспособни да се бият хора загиват мъчително. Най-после струпаните в крепостта картагенци молят за милост. Животът им е пощаден и те излизат пред победителите — 30 000 мъже и 25 000 жени, по-малко от една десета от някогашното население. Единствено римските дезертьори, 900 на брой, и пълководецът Хасдрубал със своята съпруга и двете си деца се скриват в храма на закрилящия града бог: но както за дезертиралите войници, така и за убиеца на римските пленници споразумението не важи. Когато започва да ги мъчи глад, най-решителните от тях подпалват храма. Хасдрубал не смее да погледне смъртта в очите; единствен той избягва при победителите и моли на колене за живота си. Не го убиват; но когато съпругата му, останала с децата си на покрива на храма, го вижда в краката на Сципион, гордото ѝ сърце не може да понесе това опозоряване на скъпата загиваща родина и напомняйки с горчиви думи на съпруга си да пази грижливо скъпоценния си живот, хвърля първо синовете си, а после и самата тя се хвърля в пламъците. Борбата завършва.

Ликуването както в лагера, така и в Рим е безгранично; само най-благородните от народа изпитват тих срам от най-новото велико дело на нацията. По-голяма част от пленниците са продадени в робство; някои са оставени да гният в затворите; най-знатните, Битий и Хасдрубал, са интернирани като римски държавни пленници в Италия, където към тях се отнасят доста строго. Движимата собственост, с изключение на златото, среброто и свещените дарове, е предоставена за плячкосване на войниците; сицилийските градове получават обратно заграбените съкровища от храмовете си, които са им били отнети в по-добри за Картаген времена, като например бика на Фаларис, принадлежал на Акрагант; останалото се пада на римската държава.

По-голямата част от града не е разрушена. Достоверно е, че Сци-

пион е искал запазването му и е отправил специално запитване към сената. Сципион Назика призовава многократно съгражданите си да се вслушат в повелите на разума и честта, но напразно. Сенатът заповядва на пълководеца да изравни със земята Картаген и външния град Магалия, а също и всички селища, които са били до последно с него, а после да прекара плуг през земята на Картаген, за да сложи край на съществуването на града под юридическа форма и да прокълне основите му за вечни времена, така че там никога да не възникнат нито къщи, нито ниви. Става така, както е заповядано. Седемнадесет дни горят руините; когато наскоро бяха изровени остатъците от картагенската градска стена, бяха намерени пепелища, запълнени на височина четири до пет стъпки с овъглени дървени парчета, с отломки желязо и топчета за прашки. На мястото, където усърдните финикийци са работили и търгували в продължение на половин хилядолетие, римски роби пасат говедата на далечните си господари. Само Сципион, на когото природата е отредила по-благородна роля от тази на палача, гледа треперещ собственото си дело и вместо от радостта на победителя е обзет от предчувствието за неизбежната след подобно злодеяние кървава разплата.

Книга трета

РЕВОЛЮЦИЯТА

Глава I

ДВИЖЕНИЕТО ЗА РЕФОРМИ И ТИБЕРИЙ ГРАКХ

Дълго време след битката при Пидна, почти цял човешки живот, римската държава се радва на пълно спокойствие, нарушавано само понякога, и то на повърхността. Територията ѝ се разпростира върху трите части на света. Блясъкът на римското могъщество и славата на римското име са в постоянен възход. Погледите на целия свят са насочени към Италия, натам се стичат талантливи люде и богатства: по всичко личи, че започва златен век на мирното благополучие и духовната наслада от живота. Хората от Изтока разказват с възхищение за могъщата република от Запада, която „е покорила близки и далечни царства и дори само името ѝ внушава страх; с приятелите си и с намиращите се под покровителството ѝ обаче тя живее в мир. Римляните живеят в разкош и въпреки това никой не желае да си сложи короната и да блести в пурпурни одежди; ала година след година гражданите си избират водач и всички му се подчиняват без завист и раздори."

Така изглеждат нещата отдалеч, но отблизо те стоят другояче. Управлението на аристокрацията е на път да разруши собственото си дело. Както ледената покривка незабелязано сковава течението на реката и го стеснява все повече и повече, така възниква и тази нова аристокрация. И също така незабележимо срещу нея се възправя новата партия на прогреса, подобно на течението по дъното, което бавно се разширява. Не може да се каже, че синовете и внуците на победените при Кана и победителите при Зама са станали други, различни от своите бащи и дядовци; не са се променили кой знае колко и хората, заседаващи в сената — просто времената вече са други. Когато управлява ограничен кръг стари фамилии със значително богатство и потомствен държавнически опит, той неминуемо проявява по време на опасност твърда последователност и героична жертвоготовност, докато в мирно време политиката му е недалновидна, егоистична и вяла — в основата и на едното, и на другото са заложени наследствеността

и колегиалността. Болестотворният фактор е съществувал отдавна, но за да се развие, е било необходимо слънчевото, безоблачно време на щастието. Във въпроса на Катон, какво ще стане с Рим, когато вече няма да има държави, от които да се страхува, е скрит дълбок смисъл. Този момент е дошъл: всички съседи, които биха могли да заплашват Римската република, са политически унищожени, а мъжете, възпитани в стария ред, минали през суровата школа на Ханибаловите войни и запазили до дълбока старост отпечатъка на онова велико време, си отиват един след друг, докато гласът и на последния от тях, Катон Стари, замлъква в сената и на градския площад. Младото поколение поема управлението и политиката му дава обезкуражителен отговор на въпроса на стария патриот. Що се отнася до вътрешните дела, държавният кораб е оставен във властта на ветровете още повече, отколкото във външната политика. Ако под вътрешно управление трябва да се разбира не само справянето с текущите задачи, то по това време в Рим изобщо не се управлява. Единствената грижа на управляващата корпорация е да запази и евентуално да увеличи придобитите привилегии. Вече не държавата има правото да избира най-подходящите и най-достойните начело на своята висша администрация, а всеки член на аристократичната клика има наследствено право да заеме висша държавна длъжност и то не може да му бъде отнето нито чрез нелоялната конкуренция на колегите, нито чрез нападките на загубилите правомощията си висши чиновници. Затова кликата си поставя като най-важна политическа цел ограничаването на повторния избор за консул и отстраняването на „новите хора“. И наистина към 151 г. те успяват да прокарат законова забрана на повторното избиране и да създадат управление от аристократични нищожества. Пасивността на правителството по отношение на външните дела без съмнение също е породена от политиката на аристокрацията, недопускаща до управлението обикновени граждани и недоверчива дори към някои от членовете на собственото си съсловие. Хората, чиито дела са свидетелство за тяхната знатност, нямат достъп до затворения кръг на аристокрацията, като изобщо не им позволяват да приложат на практика уменията си; хората, които управляват държавата, са толкова посредствени, че дори завоевателят на Сирия и Египет би им бил неудобен, макар да е от благороднически произход.

Разбира се, и сега не липсва опозиция и тя дори постига известни успехи. За римските благородници е сравнително лесно да се изкачат по служебната стълбица и да се изявят на административното поприще като квестори или народни трибуни, но заемането на консулски или цензорски пост е възможно само след големи, продължаващи с години усилия. Наградите са много, но малцина са достойните; както

е казал един римски поет, състезателите бягат по коридор, който непрекъснато се стеснява. Това е приемливо, докато административната служба е била, както се казва, „чест“, и военни, политици и юристи са се състезавали за спечелването на заветния почетен венец; сега обаче действителната затвореност на аристократичното съсловие не признава ползата от конкуренцията и от съревнованието не остава почти нищо. С малки изключения, младите хора от управляващите фамилии се стремят към политическа кариера и бързат да се изкачат на върха. Незрялото им честолюбие скоро намира по-ефективни средства за достигане на целта от полезната дейност за общото благо. Първото условие за административна кариера стават връзките с могъщите на деня; кариерата не започва, както преди, във военния лагер, а в приемните на влиятелните мъже. Онова, което по-рано са правили само подопечните и освободените роби — да отиват в ранни зори при своите господари, за да им поднесат почитанията си и да се появяват на публични места в свитата им, — сега се пренася върху новата знатна клиентела. Ала тълпата също е могъщ господар и иска да бъде почитана. Простолюдието започва да изисква като свое неотменимо право бъдещият консул да признава и почита във всеки уличен дрипльо представител на суверенния народ, а всеки кандидат при „търсене разположението на народа“ (ambitus) да поздравява поименно всеки гласоподавател и да се здрависва с него. Аристократичният свят приема с готовност тази унизителна просия за чиновнически постове. Ловкият кандидат угодничи не само в нечий дворец, но и на улицата и се докарва пред тълпата с умилкване, усмивки и куп любезности. Той използва повика за реформи и демагогията, за да постигне известност сред избирателите и да стане техен любимец; тези средства са толкова по-ефективни, колкото повече се изтъква личността, а не същината на въпроса. Става обичайна практика голобради младоци със знатно потекло, горящи от желание да влязат бляскаво в обществения живот, да подражават на Катон с незрялата страст на своето юношеско красноречие и с гордото съзнание за собственото си съвършенство и често да извоюват победа срещу някой високопоставен, но непопулярен човек като защитници на държавата. Строгата институция на криминалното правораздаване и политическата полиция постепенно се превръщат в средство за издигане в административната йерархия. Устройването или, което е още по-лошо, обещаването на блестящи народни увеселения отдавна е станало едва ли не узаконено предварително условие за получаване на консулство; утвърждава се практиката да се купуват избиратели, за което свидетелства издадената около 159 г. специална забрана срещу тези подкупи. Може би най-ужасната последица от продължаващото съперничество между членовете

на управляващата аристокрация за благоволението на масите е несъвместимостта на тази просешка и угодническа роля с мястото, което се полага на управляващите и се изисква от тях по закон. По този начин правителството се превръща от благословия за народа в негово проклятие. Вече никой не се осмелява да изисква от гражданите да жертват имуществото и живота си за благото на отечеството. Гражданството е свикнало с опасната мисъл, че може да се освободи законно от военна служба с авансово изплащане на преките данъци — след войната срещу Персей общината е престанала да иска налози. Управниците са готови да се откажат от армията само и само гражданите да не бъдат принуждавани да носят така омразната служба из чужди морета.

По съдбоносен начин в Рим от онова време се преплитат две огромни злини: деградиралата вече олигархия и все още неразвитата, но загниваща още в кълновете си демокрация. Имената, с които партиите стават известни в този период, са показателни: „оптиматите" искат да осъществят волята на най-добрите, на елита, а „популярите" — на общината; в действителност в тогавашния Рим не съществуват нито истинска аристокрация, нито самоопределяща се община. И двете партии губят времето си в безплодни спорове и приемат в редовете си само фантазьори. И двете са еднакво засегнати от политическото разложение и на дело еднакво нищожни. И двете са обладани от стремежа за запазване на политическото статукво, но нито едната, нито другата издига що-годе разумни политически идеи, камо ли политически план, който да надхвърли рамките на съществуващия строй. Затова двете партии живеят в пълно разбирателство и почти на всяка крачка средствата и целите им съвпадат, а преминаването от една партия в друга е повече смяна на политическата тактика, отколкото на политическите убеждения. Обществото без съмнение би спечелило, ако аристокрацията би въвела направо наследствен мандат вместо граждански избори или ако демокрацията би създала истинско управление от демагози. Ала оптиматите и популярите от началото на седмото столетие (на Рим) са си били твърде необходими взаимно, за да се впуснат в борба на живот и смърт помежду си. Те не са могли да се унищожат взаимно, а и да са могли, не са го искали. Последствието от това е, че публично-правната общност постепенно се разпада и политически, и морално и върви към своето пълно унищожение.

Кризата, която открива пътя на римската революция, не е предизвикана от този нищожен политически конфликт, а от икономическите и социалните отношения, които римското правителство е изоставило на произвола на съдбата, подобно на всичко останало. Затова зароди-

шите на болестта, отдавна проникнали в римското общество, се развиват с ужасяваща бързина и жестокост. От прастари времена римската икономика се опира на двата вечно търсещи се и вечно враждуващи фактора, на селското и паричното стопанство. Последното, в най-тесен съюз с едрата поземлена собственост, столетия наред е водило война срещу селското съсловие, която по всяка вероятност би завършила с унищожаването първо на селячеството, а после и на общинското държавно устройство. Тази гигантска битка не е стигнала до развръзка само поради успешните завоевателни войни на римската държава, които са разширили територията ѝ и са дали възможност на няколко пъти да бъдат разпределени и колонизирани обширни земи.

Преди да се опитаме да опишем протичането на този втори голям конфликт между труда и капитала, необходимо е да добавим някои пояснения за същността и обхвата на робството. Тук вече не говорим за старото, в известна степен безобидно земеделско робство, при което селянинът или оре заедно със своите ратаи, или ако притежава повече земя, отколкото може да стопанисва, предоставя земеделски участъци на робите си, назначава ги като управители, дава им земи под аренда срещу задължението да му предават част от добива. Тук говорим за едрото земеделие с роби, от което в римската държава, както някога в картагенската, се е развило всемогъществото на капитала. Докато в по-ранно време робовладелството се е определяло от големия брой военнопленници и от унаследяването на робското положение, новото робско стопанство почива, съвсем като американското*, върху системно провеждания лов на хора, тъй като безмилостната им експлоатация изобщо не им дава възможност да живеят човешки и да се размножават и непрекъснато има недостиг на роби. Дори войните, доставящи постоянно роби на пазара, не успяват да покрият дефицита. Нито една страна, която разполага с този разрешен за лов дивеч, не остава пощадена; дори в самата Италия никого не смущава, че свободните бедняци се превръщат в роби на земевладелеца, който им давал хляб. По онова време страната за доставка на роби е Предна Азия, където критските и киликийските корсари, истински професионални ловци и търговци на роби, опустошават брегове на Сирия и гръцките острови и в надпревара с римските наместници в зависимите държави устройват хайки за лов на хора, а пленниците превръщат в домашни роби. Заробването се върши с такъв размах, че към 100 г. царят на Витиния вече не е в състояние да осигури исканите наемници,

---

* *В Куба този вид робство е съществувал до 1880 г. Прокламацията на Линкълн, която обявява за свободни всички роби в разбунтуваните държави, е от 1 януари 1863 г., а окончателният закон за освобождаването им е издаден на 13 май 1888 г. — Бел. авт.*

тъй като всички работоспособни хора от неговото царство са отвлечени от митническите чиновници и арендаторите.

Историческите източници съобщават, че на големия пазар за роби в Делос, където малоазийските роботърговци продават стоката си на италийските спекуланти, една сутрин били разтоварени от корабите почти 10 000 роби и до вечерта всички били продадени. Това показва и мащабите на търговията с роби, и как търсенето все още е надхвърляло предлагането. Този факт не буди учудване. Към каквото и да се насочи спекулацията, нейният инструмент без изключение е човекът, принизен до животно. Робите са упражнявали повечето занаяти, но приходите са получавали господарите. Робите, принадлежащи на откупвачите на данъци, редовно събират налозите от долните слоеве на населението. Робските ръце се трудят в рудниците, в каменоломните и навсякъде, където има нужда от тях; от доста години насам в испанските мини се изпращат кервани от роби и собствениците им ги приемат с готовност и плащат добре за тях. Беритбата на грозде и маслини в Италия вече не се осъществява от хората, които живеят в стопанството, а се дава на робовладелец на акорд. Отглеждането на домашните животни също е било задължение на робите; въоръжените, често снабдени и с коне пастири-роби се срещат по всички големи пасбища на Италия и много скоро този вид животновъдство се разпространява и в провинциите. Римските спекуланти разширяват дейността си — така например Далмация е едва завладяна (155), когато римските капиталисти вече започват да упражняват там едро животновъдство по италийски. Много по-страшно обаче и по-лошо във всяко отношение е същинското плантаторство, обработването на нивите от стадо роби, често белязани с печат от нагорещено желязо, които денем се трудят на полето с вериги на краката под погледа на надзирателя, а нощем са наблъскани в общия, често подземен затвор за работници. Този вид земеделие е дошло от Изтока в Картаген и вероятно въведено от картагенците в Сицилия, където точно по тази причина плантаторското стопанство се развива по-рано и по-обхватно, отколкото в която и да е друга област на римското стопанство. Няколко десетилетия след времето на Гракхите виждаме леонтинското землище с около 30 000 югера обработваема земя, дадена от цензорите под наем като римски домен, разделено между не повече от 84 наематели, на всеки от които се падат средно по 360 югера; между наемателите има един-единствен леонтинец, а останалите са чужди, предимно римски спекуланти. От този факт проличава с какво усърдие римските спекуланти вървят по стъпките на своите предшественици и какви изгодни сделки със сицилийски добитък и произведено от роби сицилийско жито са правели римските и неримските спекуланти, които покриват красивия

остров с пасищата и плантациите си. Единствено Италия остава в значителна степен пощадена от тази най-страшна форма на робовладелството. Макар че в Етрурия, първото място в Италия, където се е развило плантаторство с роби, а след четиридесет години вече е било в разцвет, още тогава са били строени затвори за работници, като цяло италийското селско стопанство продължава да се упражнява от свободни хора или от неоковани работници, но и от предприемачи, получили по-мащабните работи на акорд. Разликата между италийското и сицилийското робовладелство става още по-ясна от факта, че в сицилийското робско въстание (135-132) не участват само робите на устроената по римски образец мамертинска община.

В бездната от страдания и беди, в която живее този най-нещастен от всички обезправени пролетариат, би могъл да проникне само човек, който поеме риска да погледне в такава дълбочина; напълно възможно е всички страдания на негрите да представляват само капка в морето в сравнение с римското робство. Тук става дума не толкова за бедственото положение на робите, колкото за опасностите, които то донася на римската държава, и на поведението на правителството спрямо тези опасности. Разбираемо е, че този пролетариат нито е създаден от правителството, нито би могъл да бъде премахнат от него; това би могло да стане само с лечебни средства, много по-страшни от това зло. Правителството е длъжно да предприеме нещо: от една страна, с добре организирани полицейски сили да отстрани непосредствената заплаха за собствеността и живота на гражданите и, от друга, да ограничи, доколкото е възможно, разрастването на пролетариата, като поощрява свободния труд. Да видим как римската аристокрация осъществява тези две задачи.

За действията на полицията са показателни повсеместно организираните заговори и непрестанно избухващите въстания на робите. По всичко личи, че в Италия се възобновяват онези хаотични процеси, характерни за времето непосредствено след Ханибаловата война; през 133 г. властите са били принудени да заловят 150 роби в столицата, 450 в Минтурне, а в Синуеса дори 4000 и да ги екзекутират наведнъж. По обясними причини положението в провинциите е още по-ужасно. По същото време въстаналите роби са били отвеждани на големия пазар в Делос и в сребърните мини в Атика по двама с въоръжен до зъби конвой. Разбира се, най-лошо е положението в обетованата земя на плантаторите, в Сицилия. Разбойничеството, особено във вътрешността на острова, открай време е било истинска напаст, но сега започва да ескалира в масови вълнения. Един богат плантатор от Енна (Кастроджовани), Дамофил, който е в непрекъсната конкуренция с италийските господари по промишлено експлоатиране на живия ка-

питал, е нападнат от ожесточените си полски роби и е убит; след това дивата орда нахлува в град Енна и избива почти всичките му жители. Робите се вдигат масово срещу своите господари, убиват ги или ги заставят да вършат робска работа. Те издигат начело на разрастващата се въстаническа войска един чудотворец от сирийска Апамея, който може да бълва огън и да пророкува, наричан до този момент робът Еунус, а сега като водач на въстаналите Антиох, цар на сирийците. Защо пък не? Нали само преди няколко години друг сирийски роб, който дори не е бил пророк, се е окичил в самата Антиохия с диадемата на Селевкидите. Храбрият „пълководец" на новия цар, гръцкият роб Ахей, обикаля острова надлъж и нашир и не само дивите пастири отблизо и далеч се стичат под необикновените му знамена — много свободни работници, подложени на всекидневни унижения от плантаторите, се присъединяват към разбунтуваните роби. В друга част на Сицилия един киликийски роб, Клеон, прославил се някога в родината си като дързък разбойник, бърза да последва примера на Ахей и обсажда Акрагант. Двамата главатари се споразумяват за общи действия и след няколко незначителни победи успяват да разбият цялата армия на самия претор Луций Хипсей, съставена предимно от сицилийска милиция, и да превземат лагера му. По този начин почти целият остров преминава в ръцете на въстаналите, чийто брой, според най-умерените сведения, вероятно е възлизал на 70 000 души, годни да носят оръжие. Римляните се виждат принудени три последователни години (134-132) да изпращат консули и консулски войски в Сицилия, докато след няколко нерешени и дори неуспешни сражения най-после успеят да сразят въстаниците и да превземат Тауроменион и Енна. Консулите Луций Калпурний Пизон и Публий Рупилий лагеруват цели две години пред стените на Енна, където са се укрепили решените на всичко бунтовници и защитават непревземаемата си позиция като мъже, отказали се от мисълта за спасение и пощада. Най-сетне градът пада повече благодарение на глада, отколкото на силата на оръжието*.

Такива са резултатите от действията на полицията, ръководена от римския сенат и неговите чиновници в Италия и в провинциите. Ако задачата да бъде премахнато злото на робството изисква цялата мощ и мъдрост на правителството — качества, от които то е почти напълно лишено, грубите полицейски действия срещу пролетариата са сравнително лесно изпълними във всяка по-голяма публично-правна общност. За държавите би било добре, ако безимотните маси създава-

---

* *И днес по полегатите склонове пред Кастроджовани могат да се намерят топчета от римски прашки с името на консула от 621 г. от основаването на Рим: L. Piso L. f. cos. — Бел. авт.*

ха единствено опасността, подобна на заплахата от мечките и вълците; само страхливецът и онзи, който спекулира с детинския страх на тълпата, може да пророкува залеза на гражданския ред във въстанията на робите или в бунтовете на пролетариата. Оказва се обаче, че дори тази по-лека задача за обуздаване на робските маси е неизпълнима за римското правителство въпреки продължителния мир и неизчерпаемите източници на държавата. Това е знак за слабо управление — и не само за него. По закон римският управител е длъжен да осигурява безопасността по пътищата на страната и да приковава на кръст заловените разбойници, ако са роби. И това е естествено, защото робовладелството не е възможно без терор. А когато пътищата в Сицилия ставали твърде несигурни, управляващите организирали полицейски хайки, но за да не се развалят отношенията с италийските плантатори, заловените разбойници обикновено били предавани от властите на господарите им, за да бъдат наказани по тяхно усмотрение. Ала тези господари били пестеливи люде, които на молбите за дрехи на своите пастири роби отговаряли с тояги и въпроса: а нима пътниците минават през тази страна голи? Последствието от това отношение е, че след потушаването на голямото робско въстание консулът Публий Рупилий нарежда всички живи бунтовници, попаднали в ръцете му, повече от 20 000 души, да бъдат приковани на кръст. Това показва, че живият капитал вече не може да разчита на пощада.

Безкрайно по-трудни за постигане, но и безкрайно по-богати резултати обещава предприетата от правителството мярка за поощряване на свободния труд и по този начин за ограничаване на робския пролетариат. За съжаление в тази посока не се случва абсолютно нищо. По времето на първата социална криза земевладелците са били задължени със закон съобразно с броя на заетите в стопанството роби да използват определен брой свободни работници. Сега по разпореждане на правителството в полза и в интерес на италийските спекуланти на латински е преведено пуническо съчинение по земеделие, което без съмнение представлява ръководство за организиране на плантаторското стопанство по картагенски образец — това е първият и единствен пример на литературно начинание, предприето по разпореждане на римския сенат! Същата тенденция се открива в друго, много по-важно дело, а именно в жизненоважния за Рим въпрос за колонизаторската система. Не е била необходима мъдрост, достатъчен е бил споменът за първата социална криза на Рим, за да проумеят управниците, че единственият сериозен фактор за намаляване на земеделския пролетариат е широката и регулирана емиграционна система, която при съществуващите външни отношения може да се изгради безпрепятствено. И наистина почти до края на шестото столетие

на Рим непрестанното раздаване на нови парцели успява да противодейства на постоянното намаляване на италийските дребни собственици. Разбира се, това не се извършва в мащабите, в които би могло и би трябвало да се направи. Не само че не е конфискувана окупираната още от стари времена от частни лица държавна земя, но са разрешени още окупации на новозавоюваните страни, както и на други, много важни придобивки, а именно областта на Капуа, която, макар да не е предоставена за заемане от частни лица, не е и разпределена между дребните земеделци, а е оценена като полезна държавна земя. Въпреки това поземлените разпореждания оказват благотворно действие, като помагат на мнозина бедстващи и вдъхват надежда в сърцата на другите. Ала след основаването на Луна (177), с изключение на разпределението в пиценската колония Ауксим (Озимо) през 157 г., вече няма и следа от други поземлени решения. Причината е проста. Тъй като след побеждаването на боите и апуаните в Италия не са завоювани нови области с изключение на не особено привлекателните лигурски низини, там не е останала земя за разпределяне освен вече дадените под аренда или окупирани домени, чието накърняване естествено е толкова неприемливо за аристокрацията, колкото и преди триста години. Разпределението на завоюваните извън Италия области изглежда недопустимо по политически причини. Италия трябва да остане властваща страна, разделящата стена между италийските господари и подвластните им провинциали не бива да пада. Ако не желае да пренебрегне съображенията на висшата политика или дори съсловните интереси, правителството не може да стори нищо друго, освен да наблюдава безучастно разпадането на италийското селско съсловие, и то прави точно това. Капиталистите продължават да изкупуват земята на дребните собственици, а ако те проявят твърдоглавие, имотите им се отнемат без документ за продажба. Ясно е, че това невинаги става по законно установения ред — обичайна практика е, докато селянинът е на полето, жената и децата му да бъдат прогонени от дома им, а след това да го изправят пред свършен факт, за да го накарат да прояви отстъпчивост. Вместо да наемат свободни работници, земевладелците продължават да предпочитат труда на роби, дори само защото те, за разлика от свободните, не подлежат на военна служба. Това им дава възможност да принизят свободния пролетариат до нищетата и безправното положение на робското съсловие. Със смешно ниската си цена сицилийското жито, произведено от робските ръце, продължава да измества италийското, прогонва го почти напълно от пазарите в големите градове и го обезценява в целия полуостров. През 134 г. старата местна аристокрация в Етрурия вече е стигнала дотам в съюза си с римските капиталисти, че в цялата област не е ос-

танал нито един свободен селянин. На пазара в столицата открито се говори, че животните имат поне свой обор, а на гражданите не е останало нищо освен въздух и слънце и че тези, които се наричат господари на света, вече нямат и къс собствена земя. Коментар към тези думи са преброителните списъци на римското гражданство. От края на Ханибаловата война до 159 г. броят на гражданите се увеличава постоянно, като съществената причина за това трябва да се търси в многократното разпределяне на държавни земи. След 159 г., когато преброяването показва, че в Рим живеят 328 000 годни да носят оръжие граждани, започва постоянен спад: преброителните списъци за 154 г. посочват 324 000, за 147 г. — 322 000, а за 131 г. — 319 000 боеспособни граждани — един ужасяващ показател за време на дълбок вътрешен и външен мир. Ако процесът би продължил със същото темпо, гражданството много скоро би се разцепило на земевладелци и роби и накрая римската държава би започнала да купува своите войници от пазара на роби, както е станало с партите.

Такива са външните и вътрешните условия в Рим, когато градът навлиза в седмото столетие от своето основаване. Навред царят злоупотреби и разруха; всеки благоразумен и доброжелателен човек по принуда се замисля дали не би могъл да предприеме нещо за подобряване на положението. В Рим такива хора не липсват; но никой не изглежда по-подготвен за голямото дело на политическата и социалната реформа от любимия син на Емилий Павел, осиновен внук на великия Сципион, който носи славното прозвище Африкански не просто по силата на наследството, но и заради личните си заслуги — Публий Корнелий Сципион Емилиан Африкански (184-129). Подобно на своя баща той е умерен и здрав физически и душевно, никога не е боледувал и никога не е изпитвал колебание да вземе необходимото решение. Още в младостта си той се е държал настрана от парвенюшката суетня на начинаещите в политиката, от сервилничението в преддверията на знатните сенатори и от празното ораторстване в съда. Но най-много обичал лова — на седемнадесет години, след като се отличил в похода срещу Персей под командването на своя баща, той помолил като единствено възнаграждение да половува свободно в закритията за всички от четири години резерват. Свободното си време предпочитал да използва за научни и литературни занимания. Благодарение на грижите на своя баща той е приобщен отрано към истинското гръцко образование, което е далеч от безвкусното подражаване на елинската култура при повсеместната по онова време полуобразованост; със своята сериозна и точна преценка за добрите и лошите страни на гръцката култура и с благородното си поведение този римлянин се харесва на източните дворове и дори на склонните да се

присмиват всекиму александрийци. Неговата елинска образованост се проявява преди всичко в тънката ирония на речта му и в класическата чистота на неговия латински език. Макар да не е писател, той като Катон записва своите политически речи, оценени от по-късните литератори като майсторска проза наравно с писмата на неговата доведена сестра, майката на Гракхите. Той приобщава към своя кръг най-добрите гръцки и римски литератори и колегите му в сената, за които аристократичният произход е единственото достойнство, неведнъж го упрекват за тази плебейска компания. Нравствено устойчив и благонадежден мъж, той държи на думата си, все едно дали е дадена на приятел или враг. Избягва предприемачеството и спекулациите и живее скромно, в паричните въпроси е не само честен и безкористен, но и деликатен и щедър — доста необичайни и твърде рядко срещащи се качества на фона на търговския дух на съвременниците му. Той е добър войн и офицер; от африканската война се завръща с почетен венец, който обикновено се дава за спасяването на римски граждани с риск за собствения живот, и завършва като пълководец войната, която е започнал като офицер, но обстоятелствата не са му предоставили възможност да изпробва пълководческите си умения в действително трудни задачи.

Подобно на своя баща, Сципион не е гениален — за това свидетелства дори само предпочитанието му към Ксенофот, който е бил трезв войн и коректен писател. Той обаче е справедлив и прям, призван много повече от всички други да спре започналия разпад, като извърши коренна промяна. Толкова по-показателно е, че той не прави дори опит да се заеме с тази задача. Вярно е, че помага, където и доколкото може, за отстраняването и предотвратяването на злоупотребите, като работи усилено за подобряване на правораздаването. И макар че на младини никога не е държал високопарни момчешки речи, в зрялата си възраст лично изпраща мнозина виновни аристократи на съд. Великодушен и справедлив, когато обсажда Картаген и Нуманция, той изгонва жените и жреците далече от войнишкия лагер и успява да стегне разхайтената войска в железните юзди на старата бойна дисциплина; като цензор (142) преследва младите благородници, които бръснат брадите си и се обличат в чуждоземни одежди, а на гражданството напомня със сурово красноречие да не изневерява на порядъчните нрави на предците си. Ала на всекиго и най-вече на него е ясно, че засилената строгост на правораздаването и единичните вмешателства за предотвратяване на злоупотребите не са дори първите стъпки в продължителното и мъчително лекуване на органичното зло, от което страда държавата. До това зло Сципион не се докосва. Гай Лелий (консул за 160 г.), по-възрастен доверен приятел на Сципион и негов

политически наставник, планирал да се конфискува неразпределената, но временно окупирана италийска държавна земя и да се преразпредели, с което би могло да се помогне на непрекъснато разоряващото се италийско селячество. Но той се отказва от своето предложение, усещайки каква буря би предизвикал, и оттогава го наричат „разсъдливият". Сципион мисли по същия начин. Той е напълно убеден в необходимостта от изкореняване на злото и напада храбро, стремително и без да се съобразява с личността на обвинения, но само там, където не рискува друго освен собствения си живот. Той също се е убедил, че на страната може да се помогне само с цената на същата революция, предизвикана от необходимостта от реформи през четвъртото и петото столетие от основаването на града. Прав или неправ, той знае, че лекарството е по-страшно от болестта. Заобиколен от неколцина верни приятели, той застава между аристократите, които никога не му прощават застъпничеството за закона на Касий, и демократите, които той не може, а и няма желание да удовлетвори. Самотен през целия си живот, той е почетен след смъртта си и от двете партии: като лидер на аристокрацията и като радетел за реформи. До неговото време при предаване на пълномощията си цензорите са призовавали боговете да дарят държавата с повече могъщество и слава; цензорът Сципион ги моли да бъдат благосклонни и да запазят държавата. В този изпълнен с болка призив е скрито цялото му верую.

Там, където мъжът, извел два пъти римската войска от дълбоко падение до победа, е паднал духом, един непрославил се с велики дела младеж намира кураж да се провъзгласи за спасител на Италия. Името му е Тиберий Семпроний Гракх (163-133). Баща му, носил същото име (консул през 177 и 163 г., цензор през 169 г.), е истински образец за римски аристократ. Като едил той устроил бляскави игри, не без да утежни състоянието на зависимите общини, и това му навлича суровото, но заслужено порицание на сената. В същото време чрез застъпничеството си за Сципионите в недостойния процес срещу тях, макар и да били негови лични врагове, той доказва своето благородство и преданост към съсловната чест, а с енергичните си действия срещу освободените роби по време на цензорството си демонстрира консервативните си убеждения. Освен това като управител на провинция Ебро със своята смелост и преди всичко със справедливостта си завоюва трайни заслуги пред отечеството и оставя в сърцата на покорената нация незаличим спомен от страхопочитание и любов. Майка му Корнелия е дъщеря на победителя при Зама, избрал за свой зет бившия си враг именно заради това, че великодушно се е застъпил за него. Тя е високообразована и влиятелна жена, която след смъртта на своя стар съпруг е отклонила предложението за брак на египетския

цар и възпитава трите си деца в почит към паметта на своя съпруг и техен баща. По-големият от двамата ѝ синове Тиберий е добър и благонравен, с мек поглед и спокоен характер и изглежда предопределен за всичко друго, само не и за пропагандатор на нови идеи сред масите. С всички свои връзки и възгледи той принадлежи към кръга на Сципион, чиято изтънчена гръцка образованост и национално самосъзнание е присъща и на него, и на брат му, и на сестра му. Сципион Емилиан е едновременно негов братовчед и съпруг на сестра му; осемнадесетгодишен, Тиберий е участвал заедно с него в превземането на Картаген и с храбростта си е спечелил не само похвалата на строгия пълководец, но и военни отличия. Обяснимо е, че талантливият младеж приема становището за разложението на държавата откъм главата и крайниците, което е характерно за този кръг, и подема идеите за нов подем на италийското селячество с цялата страст и категоричност, присъщи на младостта; макар че не само младите хора не могат да разберат отстъплението на Лелий от осъществяването на реформаторските идеи и го оценяват като слабост. Апий Клавдий, бивш консул (143) и цензор (136), един от най-уважаваните сенатори, обвинява кръга около Сципион с цялата могъща страст, присъща на рода на Клавдиите, за това, че толкова прибързано се е отказал от плана за разпределение на държавните земи. В това обвинение има и нотка на лична вражда поради факта, че при кандидатирането за цензор Апий Клавдий е влязъл в личен конфликт със Сципион Емилиан. В същия дух се изказва Публий Крас Муциан, който по това време е върховен понтифекс, почитан като човек и учен-юрист в сената и от цялото гражданство. Дори брат му Публий Муций Сцевола, основател на научната юриспруденция в Рим, не е против реформаторския план и неговото мнение има още по-голяма тежест, тъй като той в известен смисъл стои извън партиите. Подобно е отношението на Квинт Метел, покорителя на македонците и ахейците, уважаван не само заради военните си подвизи, но и като образец на дисциплина и строга нравственост в домашния и обществения живот. Тиберий Гракх е особено близък с тези мъже, най-вече с Апий, чиято дъщеря е взел за жена, и с Муциан, който е оженил дъщеря си за неговия брат. Не е чудно, че именно той е обзет от мисълта да възобнови сам реформаторския план, след като заеме обществен пост, който му позволява да поеме инициативата. Вероятно и личните мотиви са изиграли своята роля. Мирният договор, който Манцин е подписал с нумантинците през 147 г., е бил в действителност дело на Гракх. Фактът, че договорът е касиран от сената и пълководецът е предаден в ръцете на врага, а Гракх и останалите висши офицери са избягнали същата съдба само поради популярността си сред гражданството — всичко това не наст-

ройва младия, горд и доблестен мъж по-отстъпчиво към властващата аристокрация. Елинските ритори, с които той обича да беседва на философски и политически теми, митиленецът Диофан и кимеецът Гай Блосий подхранват в душата му идеалите, с които е отраснал. Когато възгледите му стават известни в по-широки кръгове, не липсват одобрителни гласове и доста публични изявления призовават внука на Африканеца да защити бедния народ и да спаси Италия.

На 10 декември 134 г. Тиберий Гракх става народен трибун. Ужасните последствия от досегашното неудачно управление, политическият, военният, икономическият и нравственият упадък на обществото вече са ясни и за слепеца. Единият консул за 134 г. се сражава безуспешно в Сицилия срещу въстаналите роби, а другият, Сципион Емилиан, от месеци е зает с един испански град, при това не за да го победи, а само да задуши избухналото там въстание. Ако е необходим още един, по-специален подтик, за да се осъществи на дело решението на Гракх, това са реалните обстоятелства, които изпълват душата на всеки патриот с безименен страх. Тъстът на Гракх обещава помощ със съвети и дела, той се надява на подкрепа и от страна на юриста Сцевола, който наскоро е бил избран за консул за 133 година. Веднага след встъпването си в длъжност младият мъж внася предложение да се гласува закон за земята, който до голяма степен възобновява закона на Лициний и Секстий от 367 година. Според него всички незаконно завладени и използвани от частни лица без заплащане държавни земи — законът не се отнася до земите, дадени под аренда, както е в областта Капуа — трябва да бъдат конфискувани от държавата, като всеки ползвател има правото да запази в свое притежание земя в ограничени размери — 500 югера за себе си и по 250 югера за всеки син, но общо не повече от 1000 югера, или да иска замяна с други земи. За подобренията, извършени от досегашните притежатели, като сгради и насаждения, е било предвидено обезщетение. Конфискуваната държавна земя трябва да бъде размерена на парцели по 30 югера, които да бъдат раздадени и на римски граждани, и на италийски съюзници, но не като свободна собственост, а като непродаваема наследствена аренда със задължението да се обработва и да се плаща умерена рента на държавата. Колегия от трима души, дългогодишни общински чиновници и известни като порядъчни хора, които се избират всяка година от народното събрание, е натоварена да се занимава с практическите дела по конфискуването и разпределянето, към което впоследствие се прибавя важното и особено трудно поръчение да установява законово кое е държавна земя и кое частна собственост. При тези обстоятелства разпределянето е отложено за неопределено време, докато бъдат урегулирани обширните и трудно установими

италийски държавни земи. В сравнение със закона на Лициний и Секстий, в закона на Семпроний са нови клаузите в полза на наследника на собствеността, изискването за добро качество на наследствената аренда, непродаваемостта на новите поземлени владения и преди всичко създаването на постоянна изпълнителна колегия, чиято липса в стария закон е главна причина за невъзможността той да бъде приложен трайно в практиката.

С този закон е обявена война на едрите земевладелци, които и сега, както и преди три столетия, заемат основните места в сената, и за първи път от много време насам един държавен служител се изправя сам срещу аристократичното управление. Той влиза в битката с изработения специално за подобни случаи похват да се парализират начинанията на държавните служители чрез самите тях. Един колега на Гракх, Марк Октавий, решителен и убеден противник на внесения закон, повдига възражение преди гласуването; по този начин, съгласно закона, предложението пропада. От своя страна Гракх преустановява държавните дела и правораздаването и слага своя печат върху държавните каси. Никой не възразява, тъй като годината е към края си. Безпомощен, Гракх предлага повторно своя закон за гласуване; естествено Октавий повтаря своето възражение, а на настоятелната молба на своя колега и досегашен приятел да не застава срещу спасяването на Италия отговаря, че по въпроса за спасяването на Италия становищата им може би са различни, но законното му право да наложи вето върху предложението на колегата е извън всяко съмнение. Сега сенатът прави опит да отвори на Гракх приемлив път за отстъпление: двама консулари го призовават да продължат обсъждането на проблема в курията и трибунът охотно се съгласява. Той тълкува предложението в смисъл, че сенатът по принцип одобрява разпределянето на държавните земи; ала това не се осъществява, защото сенатът не е склонен към отстъпки и преговорите завършват без резултат. Законосъобразните пътища са изчерпани. В по-ранни времена при подобни условия вносителят на предложението би го оставил настрана до края на годината и би го внасял отново и отново всяка следваща година, докато сериозността на искането и натискът на общественото мнение сломят съпротивата на сенаторите. Ала животът е станал по-бърз. Гракх е убеден, че е стигнал до точката, в която трябва или изобщо да се откаже от реформата, или да започне революция; той избира второто и излиза пред гражданството с декларация, че ако Октавий не напусне колегията, ще си отиде той, и поставя въпроса гражданите да гласуват кого от двамата искат да освободят от длъжност. Октавий, разбира се, отказва да влезе в този необичаен двубой; нали интерцесията е създадена тъкмо заради такива различия в мненията между колегите. Тога-

ва Гракх прекъсва преговорите с Октавий и се обръща към събралото се множество с въпроса дали народният трибун, който действа против народа, е злоупотребил с поста си. Тълпата, състояща се в голямата си част от приижданите от цялата страна дребни земеделци, загубили своето парче земя и поради това заинтересовани от прокарването на закона, отдавна е привикнала да отговаря с „да“ на всички отправени към народа предложения и почти единодушно отговаря утвърдително. По заповед на Гракх Марк Октавий е отстранен от скамейката на трибуните с помощта на ликторите, поземленият закон е прокаран пред всеобщо ликуване и са назначени първите членове на колегията по разпределяне на държавните земи. Избрани са инициаторът на закона, едва двадесетгодишният му брат Гай и тъстът му Апий Клавдий. Този семеен избор ожесточава още повече победената аристокрация. Когато новите служители се обръщат както обикновено към сената, за да получат нужните средства за оборудване и дневни разходи, исканата сума им е отказана и им отпускат по 24 аса дневни. Враждата се разгаря с невероятна бързина и става все по-ожесточена и лична. Трудната и заплетена дейност по очертаването на границите, конфискуването и разпределянето на държавните земи внася свади във всяка гражданска община и дори в съюзните италийски градове. Аристокрацията не крие, че би се съгласила със закона само под натиска на обстоятелствата, но е повече от ясно, че неупълномощеният законодател никога няма да избегне отмъщението ѝ. Изявлението на Квинт Помпей, че същия ден, в който Гракх завърши службата си като трибун, той ще заведе наказателно дело срещу него, е само една от многото заплахи, и то не най-опасната. Гракх смята, вероятно с право, че личната му сигурност е застрашена, и не излиза на площада с по-малко от три-четири хиляди души свита, за което е принуден да изслуша резки упреци в сената дори от склонния да приеме реформата Метел. И изобщо, ако е смятал, че с прокарването на своя поземлен закон е постигнал целта, сега Гракх започва да разбира, че се намира съвсем в началото на пътя. „Народът“ му е много задължен, но го очаква неизбежна гибел, ако няма на какво друго да разчита освен на народната благодарност, ако не остане за него единствен и незаменим, като прокара и други широкообхватни предложения и не се обвърже с нови и перспективни интереси и надежди. Тъкмо по това време според завещанието на последния пергамски цар римляните получават царството и богатството на Аталидите. Гракх внася предложение пред народа пергамското съкровище да бъде разпределено между новите притежатели на земя, за да си набавят необходимия инвентар, и в противоречие със съществуващия ред отстоява положението гражданството да получи правото да вземе окончателното решение за

новата провинция. Вероятно той е подготвил и други популярни закони: за съкращаване срока на военната служба, за разширяване на правото на provocatio на трибуните, за отменяне привилегията на сенаторите да служат изключително като цивилни съдебни заседатели, дори за даване правото на римски граждани на италийските съюзници. Не може да се отсъди докъде е стигнал в действителност със своите проекти, известно е само, че е виждал спасението си единствено във втори мандат, което гарантира сигурността му, чрез вота на гражданството, а за да осъществи това противозаконно удължаване, обещава да прокара още реформи. Докато в началото е давал всичко от себе си, за да спаси общото дело, сега е принуден да постави на карта общото, за да спаси себе си. Трибите свикват избори за трибуни за следващата година и първите дават гласовете си за Гракх, ала противниковата партия със своите протести се налага поне дотолкова, че събранието е разпуснато и решението е отложено за следващия ден. Тогава Гракх прибягва до всички позволени и непозволени средства: явява се пред народа в траурни одежди и му възлага да се грижи за малолетния му син. В случай, че изборът бъде отново осуетен, той взима мерки за насилственото прогонване на привържениците на аристокрацията от площада на събранието пред Капитолийския храм.

Започва вторият изборен ден; подадени са същите гласове, както и предния ден, и отново следват възражения; народът се втурва на тълпи към площада. Гражданите се разпръсват и събранието фактически е разпуснато; Капитолийският храм е затворен; в града се носят противоречиви слухове: че Тиберий е отстранил всички трибуни, че е решен да изпълнява службата си още една година без повторен избор. Сенатът се събира в храма на богинята на Верността, намиращ се непосредствено до храма на Юпитер. Изказват се най-ожесточените противници на Гракх. Когато Тиберий вдига ръка към челото си, за да даде знак на народа, че животът му е застрашен, те заявяват, че той е поискал от народа да увенчае главата му с царската корона. Консулът Сцевола е засипан с настоявания веднага да издаде заповед за убийство на държавния изменник. Когато умереният, но също склонен към реформи политик отхвърля възмутено това безсмислено, варварско предложение, консуларят Публий Сципион Назика, убеден аристократ с горещ характер, призовава съмишлениците си да се въоръжат с каквото намерят и да го последват. Почти никой от селяните не е дошъл в града за изборите; градското население отстъпва уплашено и в безредие, когато вижда знатните мъже да настъпват гневно към тълпата с крака от столове и тояги в ръцете. Гракх се опитва да се измъкне, придружен от малцина привърженици. По време на паническото си бягство той се спъва на стръмния склон на Капитолия

пред статуите на седемте царе, край храма на богинята на Верността, и е убит от един от вилнеещите преследвачи с удар на тояга по слепоочието. По-късно Публий Сатурей и Луций Руф си оспорват честта на палача. Заедно с Гракх загиват още триста мъже и нито един от тях не е поразен от желязно оръжие. Когато настъпва вечерта, телата са хвърлени в Тибър. Напразно Гай Гракх моли за разрешение да издири трупа на брат си Тиберий и да му устрои почетно погребение. Рим още не е преживявал такъв ден. Продължилите над сто години разпри между партиите по време на първата социална криза не са предизвикали такава катастрофа, с която започва втората. Най-добрите представители на аристокрацията също изтръпват от ужас; ала стореното не може да се върне. Изправени са пред избор: или да бъдат отдадени на отмъщението на тълпата много от изпитаните партийни съратници, или отговорността за злодеянието да се поеме от целия сенат. Избират второто. Официално е заявено, че Гракх е искал да получи царска корона, и неговото убийство е оправдано с позоваване на прастария пример от Ахала. Създадена е дори специална комисия, за да продължи разследването и да отправи обвинения срещу съучастниците на Гракх, и нейният председател, консулът Публий Попилий, полага всички усилия да издаде смъртни присъди срещу голям брой дребни люде и по този начин да оправдае със средствата на закона кървавото убийство на народния трибун (132). Назика, на когото тълпата жадува да отмъсти и който има поне доблестта да признае открито своето дело пред народа и да го защити, е изпратен под някакъв предлог в Азия и скоро след това (130) в негово отсъствие е удостоен с титлата върховен понтифекс. По-умерената партия не прави изключение от своите колеги. Гай Лелий участва в разследването срещу привържениците на Гракх, Публий Сцевола, опитал се да предотврати убийството, ги защитава по-късно в сената. Когато Сципион Емилиан се завръща от Испания (132) и е призован да обясни публично дали одобрява убийството на своя шурей или не, той дава двусмисления отговор, че ако Гракх наистина се е стремял към короната, убийството му е било законно.

В известен смисъл противниците на Гракх са имали основание да го обвиняват в стремеж към царската власт. За него е по-скоро ново обвинение, отколкото оправдание, че тази мисъл му е била съвършено чужда. Аристократическото управление е толкова покварено, че гражданинът, който би съумял да отстрани сената и да застане на неговото място, в много по-голяма степен би допринесъл полза на републиката, отколкото вреда. Ала Тиберий Гракх не притежава качествата за такава безразсъдно смела игра, той е доста способен, изцяло добронамерен, консервативно настроен патриот, който не знае какво

точно е започнал. С най-доброто намерение да призове народа към реформи той събужда най-низките инстинкти на тълпата и посяга към короната, без да го съзнава, докато неумолимата последователност на събитията не го тласка по стръмния път на демагогията и тиранията, докато с комисията от неговото семейство, с намесата в държавната хазна, с принудително изтръгнатото продължаване на „реформите", с личната охрана по улицата и с уличните сражения той прави крачка след крачка към достойната за съжаление позиция на узурпатора. И когато положението му става ясно и за самия него, и за околните, освободените демони на революцията сграбчват и разкъсват своя некадърен заклинател.

Глава II

РЕВОЛЮЦИЯТА И ГАЙ ГРАКХ

Тиберий Гракх е мъртъв, ала двете му творения — разпределянето на земята и революцията — надживяват своя създател. Срещу западналия земеделски пролетариат сенатът спокойно може да си позволи едно убийство, но няма възможност да използва това убийство за анулиране на аграрния закон на Семпроний. Безумният изблик на партийна злоба по-скоро укрепва, отколкото разклаща закона. Реформаторски настроената част от аристокрацията, която открито одобрява разделянето на държавните земи, водена от Квинт Метел, който тъкмо по това време (131) е цензор, и Публий Сцевола, в съюз с партията на Сципион Емилиан, която поне не се обявява публично против реформата, печели надмощие в сената и от негово име издава решение колегията, отговаряща за разделянето, да започне работа. Според Семпрониевия закон тези служители трябва да бъдат назначавани за по една година от общината и вероятно е било точно така. Поради характера на работата им обаче е естествено изборът да пада все върху едни и същи хора и истински нови избори да се провеждат само тогава, когато някое от местата се ованти поради смърт. Така на мястото на Тиберий Гракх застава тъстът на неговия брат Гай, Публий Крас Муциан. Когато през 130 г. той е убит, а Апий Клавдий умира, двама от най-дейните водачи на партията на реформите, Марк Фулвий Флак и Гай Папирий Карбон, поемат ръководството на разпределението

съвместно с младия Гай Гракх. Дори само имената на тези мъже са гаранция, че конфискуването и новото разпределяне на окупираните държавни земи ще се извършва усърдно и настойчиво, както и всъщност става. Консулът за 132 г. Публий Попилий, същият, който е водил кървавите дела срещу привържениците на Тиберий Гракх, се обявява в надписа на един обществен паметник за „първия, който изчистил държавните земи от пастирите и ги заселил със земеделци". Запазено е и сведението, че разпределянето е обхванало цяла Италия и навсякъде в досегашните общини броят на селските имоти е увеличен — защото смисълът на Семпрониевия аграрен закон е да се стабилизира селячеството не чрез образуване на нови общини, а чрез укрепване на съществуващите. За обхвата и радикалното въздействие на тези разпределения свидетелстват многобройните учреждения, занимаващи се с римско земемерско изкуство първо в земите на Гракхите; така например първото надлежно поставяне на погранични камъни, което да предпази от бъдещи обърквания и заблуди, е извършено за първи път от граничните съдилища на Гракхите. Най-убедителни са обаче данните от гражданските списъци. Преброяването, което е публикувано през 131 г., а в действителност вероятно се е провело в началото на 132 г., посочва не повече от 319 000 граждани, годни да носят оръжие, докато шест години по-късно (125) броят им не е спаднал, а се е увеличил до 395 000, т.е. със 76 000 повече. Без съмнение увеличението се дължи на изключителните усилия на комисията по разпределянето. Надали селските имоти са били увеличени в същата степен и при италийците; при всички случаи обаче комисията е постигнала големи и благоприятни резултати. Разбира се, и тук се срещат многократни нарушения на интересите на частни лица и законните им права. Комисията, съставена от най-решителните застъпници на реформата, счита, че само тя има правото да съди за своите дела, и действа безогледно и често създава безредици; публични обяви призовават всеки, който може да даде доказателства за размерите на държавните земи, да се яви в комисията; членовете ѝ се позовават непоколебимо на старите поземлени регистри и не само не правят разлика между старите и новите завземания на земи, но конфискуват и законната частна собственост, за която притежателят не е в състояние да представи всички необходими документи.

Колкото и шумни и в голямата си част справедливи да са обвиненията, сенатът не се меси в работата на разпределителите: понятно е, че ако държавните мъже са решили веднъж завинаги да приключат с въпроса за държавните земи, това се постига единствено с енергични мерки. Ненамесата обаче има своите граници. Италийската държавна земя не е само в ръцете на римски граждани; големи участъци от нея са предоставени на отделни съюзнически общини за изключително

ползване с разрешение на народа или на сената, други части са окупирани, законно или незаконно, от латински граждани. Комисията по разделянето посяга и на тези владения. Според формалното право отнемането на окупираните от неримски граждани парцели е без съмнение допустимо; разрешено е и конфискуването на онези държавни земи, които са предоставени на италийските общини със сенатско решение или с решение на самата община, тъй като сенатът всъщност не се отказва от своята собственост и по всяка вероятност ги отстъпва на частните лица и на общините, запазвайки си правото да отмени взетото решение. Оплакванията на засегнатите съюзнически или подчинени общини, че Рим не спазва действащите споразумения, както и обвиненията на пострадалите от действията на разделителната комисия римски граждани, все пак не могат да бъдат пренебрегнати. Нито едните, нито другите имат правни основания, но ако в първия случай става дума за личните интереси на поданиците, то по отношение на латинските притежания може да се зададе въпросът дали е политически целесъобразно тези толкова важни във военно отношение латински общини, които и без това са се отчуждили от Рим след редицата прояви на правна и фактическа неравнопоставеност, да бъдат отново отблъснати с това чувствително засягане на техните материални интереси. Решението е в ръцете на центристката партия; след убийството на Гракх тя е отстоявала реформата в съюз с неговите привърженици срещу олигархията и сега само тя е в състояние да постави реформата в определени граници, като се обедини с олигархията. Латините се обръщат лично към най-влиятелния човек от тази партия, Сципион Емилиан, с молба да защити правата им. Той им обещава и най-вече благодарение на неговото влияние през 129 г. с народно решение е снета юрисдикцията от комисията по разпределянето, а решението на споровете кои земи са държавни и кои частни се възлага на цензорите, които според общите правни разпоредби могат да бъдат заместени от консулите. Това не е нищо друго освен мек начин да се спре по-нататъшното раздаване на държавна земя. Консулът Тудитан, който изобщо не е привърженик на реформите на Гракх и съвсем не е склонен да се занимава с несигурното регулиране на земята, използва удобния случай да замине при илирийската войска и да остави възложената му работа несвършена. Комисията по разделянето продължава да съществува, но тъй като съдебното регулиране на държавната земя е прекратено, тя остава принудително бездейна. Реформаторската партия е разгневена. Хора като Публий Муций и Квинт Метел не одобряват намесата на Сципион. В други кръгове не се задоволяват само с неодобрение. Когато Сципион обявява, че през следващата седмица ще държи реч за отношенията с латините, сутринта на уречения ден е намерен мъртъв в леглото си. Извън всяко съмнение е, че

56-годишният мъж, който прелива от здраве и сили и само преди един ден е говорил публично, а вечерта се е оттеглил по-рано от обичайното в покоите си, за да нахвърли речта си за следващия ден, е станал жертва на политическо убийство; самият той наскоро е споменавал открито за предприетите срещу него опити за покушение. Никой никога не узнава коя престъпна ръка е удушила под прикритието на нощта първия държавник на своето време и не подхожда на историята нито да повтаря слуховете, разпространявани по онова време из града, нито да прави наивни опити да издирва истината за такива деяния. Ясно е, че подбудителят на това злодеяние е принадлежал към партията на Гракх: убийството на Сципион е отговор на демокрацията на кръвопролитието, извършено от аристокрацията при храма на богинята на Верността. Съдът не предприема нищо, за да намери убийците. Народната партия, която с право се бои, че водачите ѝ — Гай Гракх, Флак и Карбон, — виновни или не, ще бъдат забъркани в процеса, се противопоставя с всички сили срещу възбуждането на разследване. Аристокрацията, която в лицето на Сципион губи колкото съюзник, толкова и противник, не без удоволствие оставя шумът да утихне. Народните маси и хората с умерени възгледи са ужасени; най-много от всички е уплашен Квинт Метел, който не е одобрявал Сципионовата намеса срещу реформата, но сега се отвръща ужасен от новите съюзници и заповядва на четиримата си синове да отнесат носилката с великия му противник до кладата. Погребението е извършено набързо; последният от рода на победителя при Зама и изнесен с покрита глава и никому не е позволено да види лицето му след убийството; скоро пламъците на кладата поглъщат заедно с останките на великия мъж и следите на престъплението.

Историята на Рим познава и по-гениални мъже от Сципион Емилиан, но нито един не може да се сравни с него по нравствена чистота, по пълно отсъствие на политически егоизъм, по най-благородна любов към отечеството; а вероятно няма друг с неговата трагична съдба. Изпълнен с най-добри намерения, без да съзнава на какво е способна подлостта, той е осъден да види с очите си загиването на родината и да се отказва от всеки свой опит да я спаси, защото е дълбоко убеден, че с това само увеличава злото. Той е прокълнат от съдбата да одобрява злодеяния като тези на Назика и в същото време да защитава делото на убития срещу неговите убийци. Въпреки това той има правото да каже, че не е живял напразно. Той е човекът, на когото римското гражданство дължи в не по-малка степен, отколкото на автора на Семпрониевия закон, прираста от около 80 000 нови селски стопанства; той е и човекът, който слага край на разпределението на държавни земи в момента, когато то си е свършило работата и започва да се изражда. Тогава и най-доброжелателните мъже оспорват

действията му, но фактът, че дори Гай Гракх не настоява да бъдат разпределени останалите владения, подлежащи на раздаване според закона на неговия брат, е достатъчно красноречиво доказателство, че Сципион е улучил правилния момент. И двете мерки са предприети принудително — първата от аристокрацията, втората от привържениците на реформата; авторите и на двата опита заплащат с живота си. Сципион се е сражавал по бойните полета за прослава на родината и се е връщал невредим, за да намери смъртта в дома си от ръката на убиец; но и в своята тиха стая той отдава живота си за Рим в не помалка степен, отколкото ако го беше дал пред стените на Картаген.

* * *

Разпределянето на земята завършва; започва революцията. Революционната партия, която е притежавала законно установено върховенство в комисията по разпределянето, още приживе на Сципион е имала сблъсъци по различни поводи със съществуващото управление. Карбон, един от най-изявените ораторски таланти на своето време, е създал немалко главоболия на сената като народен трибун за 131 година. Той прокарва тайното гласуване в гражданското събрание, което не е въведено по-рано, и внася показателното предложение да се разреши на народните трибуни повторно да се кандидатират за същата длъжност за втора последователна година, т.е. да се отстрани със закон препятствието, в което се препъва Тиберий Гракх. Тогава планът е осуетен поради съпротивата на Сципион; няколко години след това, вероятно след смъртта му, законът отново е предложен и този път минава, макар и с ограничаващи клаузи. Основното намерение на партията е фактически бездействащата комисия по разпределянето да започне отново работа. Водачите обсъждат сериозно въпроса дали да не отстранят пречките, поставени от италийските съюзници, като им дадат граждански права, дори започват да популяризират тази мярка. За да им попречи, през 126 г. сенатът внася предложение чрез народния трибун Марк Юний Пен да бъдат изселени от столицата всички, които нямат право на гражданство, и въпреки съпротивата на демократите, особено на Гай Гракх, и предизвиканите от тази враждебна стъпка брожения в латинските общини, предложението е прокарано. Като консул през следващата година (125) Марк Фулвий Флак отговаря с проект, който предвижда да се улеснят гражданите на съюзните общини при получаването на римски граждански права, а онези, на които римското гражданство бъде отказано, да получат правото да апелират наказателните присъди в римските комиции. За съжаление

никой не го подкрепя — Карбон междувременно е преминал в другия лагер и сега е ревностен аристократ, а Гай Гракх отсъства, понеже е квестор в Сардиния — и предложението се проваля не само поради съпротивата на сената, но и заради недоволството на гражданството, което не е склонно да допусне привилегиите му да се разширяват върху по-широки кръгове. Флак напуска Рим, за да поеме командването на армията, изпратена срещу келтите; докато подготвя със своите отвъдалпийски завоевания почва за големите планове на демокрацията, той същевременно се измъква от неприятното задължение да обърне оръжието си срещу съюзниците, които преди е покровителствал.

Фрегеле, разположен на границата между Лаций и Кампания, на главния брод през река Лирис и в центъра на обширна и плодородна област, по онова време е може би вторият град в Италия и редовен представител на латинските колонии в преговорите с Рим. След отхвърлянето на внесеното от Флак предложение започва война срещу Рим — от сто и петдесет години насам това е първият случай на сериозна опасност, която не е подстрекавана от чужди сили. Италия отново се надига срещу римската хегемония. Този път римляните успяват да потушат огъня още в зародиш, преди да обхване други съюзнически общини; не благодарение на римското оръжие, а поради предателството на фрегелеца Квинт Нумиторий Пул преторът Луций Опимий става бързо господар на разбунтувания град. След падането си Фрегеле загубва своите градски права, стените му са разрушени и подобно на Капуа е превърнат в село. Върху част от територията на града през 124 г. е основана колонията Фабратерия; останалата област и самият дотогавашен град са разделени между околните общини. Бързата и страшна разправа всява страх сред съюзниците, а безкрайни съдебни процеси за държавна измяна преследват не само гражданите на Фрегеле, но и водачите на народната партия в Рим, които аристокрацията по обясними причини счита за замесени в тези вълнения.

Междувременно Гай Гракх се появява отново в Рим. Отначало аристокрацията прави опити да задържи в Сардиния този опасен за нея мъж, като забавя изпращането на заместника му, а когато той въпреки това се завръща в Рим, е изправен пред съда като един от подстрекателите на фрегелското въстание (125-124). Гражданите обаче го оправдават и той поема хвърленото предизвикателство, като се кандидатира за народен трибун. Едно невероятно многолюдно изборно събрание го провъзгласява за народен трибун за 123 година. Така войната е обявена. Демократическата партия, която винаги е страдала от липса на талантливи водачи, по неволя е бездействала цели девет години. Най-сетне примирието свършва и този път начело на партията застава мъж, по-голям оратор от Карбон, по-талантлив от Флак, във всяко отношение роден за водач.

Гай Гракх (152-121) е много различен от своя девет години по-възрастен брат. Подобно на Тиберий, Гай страни от пошлите удоволствия и от суетнята на всекидневието, той е образован мъж и храбър войник. Бил се е смело при Нумантия под командата на своя шурей, а по-късно се е отличил в Сардиния. С таланта, характера си и преди всичко със страстната си натура той превъзхожда решително Тиберий. С изключителна яснота и увереност този млад мъж се справя впоследствие с многообразните, често противоречиви въпроси при практическото прилагане на многобройните въведени от него закони и проявява при това истинска държавническа дарба, а страстната, вярна до смърт привързаност на най-близките му приятели доказва, че е бил способен на искрена обич и себеотдаване. Енергията и волята му се каляват от тежката школа на страданията, през която е преминал за последните девет години, и особено от принудителната потайност и сдържаност. Той таи дълбоко в душата си неотслабващо ожесточение срещу партията, довела отечеството до разруха и убила брат му. Тази нарастваща изпепеляваща страст го прави най-добрият оратор, който Рим някога е познавал; но и без нея бихме го причислили към първите държавници на всички времена. Дори малкото запазени откъси от неговите речи свидетелстват за могъщо ораторско изкуство, което разтърсва човека до дън душа*. Всеки, който е слушал речите му, се е чувствал увлечен от бушуващата стихия на неговото красноречие. Понякога обаче той не е в състояние да овладее гнева и речта на блестящия оратор става мрачна и накъсана. Речите му са точно отражение на политическите му дела и терзания. В характера на Гай няма и следа от същността на неговия брат, от онова малко сантиментално, дори късогледо и наивно добродушие, което разчита да промени убежденията на политическия противник с молби и сълзи; той тръгва решително по пътя на революцията и отмъщението. „Аз мисля, че няма нищо по-хубаво и по-прекрасно и достойно от разплатата с врага“, пише му неговата майка, „доколкото е възможно това да стане, без да подложим на опасност отечеството си. Ако това не е възможно, нека нашите врагове си живеят и останат такива, каквито са; това е хилядократно по-добре, отколкото да се погуби родината.“ Корнелия добре познава своя син; неговото верую е противоположно на нейното. Той иска да си отмъсти на презряното правителство, да си отмъсти на всяка цена, дори ако трябва самият той и об-

---

* *Ето например думите, изречени при обявяването на новите предложения за закони: „Ако сега ви говоря и желая нещо от вас, тъй като съм от благороден произход и загубих своя брат по ваша вина, та сега от потомците на Публий Африкански и Тиберий Гракх сме останали само аз и едно момче, искам да ме оставите на мира, за да не бъде заличен от корен нашият род и да остане от него поне една издънка, и се надявам да ми признаете доброволно това право.“ — Бел. авт.*

щото дело да загинат. Предчувствието, че съдбата му готви същата участ, както на брат му, го кара да бърза, подобно на смъртно ранен воин, който се нахвърля срещу врага. Майката разсъждава по-благородно; но и сина, тази дълбоко чувствителна и пламенна, типично италийска натура, потомците повече оплакват, отколкото упрекват, и се оказват прави.

Тиберий Гракх предлага на народа една-единствена административна реформа. Онова, което Гай внася с цяла редица отделни предложения, е по същността си изцяло нов държавен ред, в основата на който е заложено като крайъгълен камък прокараното по-рано нововъведение, че народният трибун има право да се кандидатира повторно за същата длъжност за следващата година. След като по този начин народният предводител си е извоювал трайна и сигурна позиция, която пази живота му от посегателства, остава да си осигури материална власт, т. е. интересите на столичното население да бъдат здраво свързани с водача — защото е ясно, че на селяните, които идват в града само от време на време, изобщо не може да се разчита. За тази цел Гракх въвежда първо раздаване на житни храни в столицата. И по-рано зърното, влизащо в държавата от провинциалния десятък, често е разпродавано на гражданството на безценица. Гракх нарежда отсега нататък всеки регистриран в столицата гражданин да получава лично определено количество — по всяка вероятност по пет модии жито месечно — от обществените складове, като всеки модий се плаща по 6,66 аса, което е по-малко от половината на средната цена. По-късно, след изграждането на новите Семпрониеви хамбари, мрежата от обществени складове е разширена. Това разпределение, което изключва живеещите извън столицата граждани, предизвиква стичането на големи маси градски пролетариат в Рим. То цели да привлече столичния пролетариат, който дотогава е бил зависим от аристокрацията, към водачите на партията на реформите и с това да осигури на новия господар на държавата едновременно лична охрана и твърдо място в комициите. Освен това за по-голяма сигурност на водача е отменен все още спазваният в центуриатните комиции ред на гласуване, според който петте имуществени класи във всеки район подават своите гласове една след друга. Според новото разпореждане всички центурии ще гласуват по ред, който всеки път ще се определя с теглене на жребий. Ако тези разпоредби са насочени по същество към целта да се затвърди пълното господство на новия държавен глава с помощта на столичния пролетариат не само в столицата, а и в държавата, да се подчини напълно механизмът на комициите и при необходимост да се упражнява натиск върху сената и чиновниците, то заедно с тях законодателят се

заема сериозно и настойчиво и с лекуването на съществуващите социални неуредици. Вярно е, че проблемът с италийските държавни земи е в известен смисъл ликвидиран. От правна гледна точка поземленият закон на Тиберий е в сила и разпределителната комисия все още съществува; прокараният от Гай закон за земята не съдържа никакви нови разпоредби освен връщането на разпределителите на отнетите им съдебни функции. Списъците на гражданите показват повече от ясно, че по този начин е спасен само принципът, а самото разпределяне на обработваеми земи, доколкото то продължава да се извършва, е възобновено в много ограничен размер: за 125 и 115 г. броят на гражданите е еднакъв. Без съмнение Гай не продължава в тази посока само защото държавната земя, станала по-рано притежание на римски граждани, е в основни линии разпределена, а въпросът за използваните от латините държавни земи може да бъде поставен отново само във връзка с твърде сложния проблем за разширяването на гражданските им права. Затова той предприема важна стъпка, с която излиза извън аграрния закон на Тиберий: предлага да се създадат колонии в Италия, а именно в Тарент и преди всичко в Капуа, следователно включва за разпределяне и държавните земи, отдавани под аренда от общините, при това не по досегашния начин на разделяне, изключващ образуването на нови общини, а според колониалната система. Без съмнение целта му е била и новите колонии да станат въодушевени защитници на революцията, след като на нея дължат своето съществуване. Много по-важни последици има преселването на италийски пролетарии в отвъдморските територии на държавата. Гай изпраща на мястото, където по-рано се е издигал Картаген, 6000 избрани колонисти, вероятно не само римски граждани, а и италийски съюзници, и дава на новия град Юнония статут на римска гражданска колония. Създаването на тази колония е важно, но още по-важен е установеният с нея принцип на презморската емиграция, с който за италийския пролетариат се открива постоянен канал за преселване и в действителност означава повече от временна помощ. Наред с това се отменя и основното положение в досегашното държавно право, според което Италия се разглежда като единствена управляваща сила, а провинциалните области като управлявани земи.

Към тези мерки, които имат непосредствена връзка с важния въпрос за пролетариата, се прибавят редица разпоредби, изхождащи от общата тенденция да се замени старомодната строгост на съществуващите закони с по-съвременни принципи. Към тези изменения спадат облекченията във военното дело. По отношение на военната служба старото праворазделяване предвижда всеки гражданин да носи редовна военна служба след навършване на седемнадесет години и да не бъде

призоваван под знамената, след като е минал четиридесет и шест. Друга граница няма, което означава, че военната служба може да продължи неограничено дълго време. След завземането на Испания службата става постоянна и първата издадена законова разпоредба разрешава на войника, който е служил шест последователни години, да напусне армията, макар че това не го освобождава от повторно повикване. По-късно, вероятно в началото на това столетие, е въведен закон, според който след двадесетгодишна служба в пехотата или десет години в кавалерията войникът се освобождава завинаги от военна повинност. Гракх възстановява разпоредбата, която очевидно твърде често е била нарушавана насилствено, според която никой гражданин не може да бъде призован във войската, преди да е започнал осемнадесетата си година и, както изглежда, намалява необходимия брой военни походи, след които идва пълното освобождаване от военна повинност. Освен това държавата осигурява безплатно облекло на войниците — по-рано стойността му е била приспадана от възнаграждението им. Тук трябва да се спомене и застъпената в Гракховото законодателство тенденция за ограничаване, когато и където е възможно, на смъртните наказания, дори за отменянето им, която е валидна и за военното правораздаване. Още с основаването на републиката длъжностните лица са лишени от правото да налагат смъртни присъди без допитване до общината, освен когато държавата е във война. Ако скоро след времето на Гракхите правото на римските граждани да се обръщат към народа започва да се прилага и във войската и на пълководеца остава само правото да издава смъртни присъди над съюзници и поданици, то причината за това ограничение вероятно трябва да се търси в закона за provocatio на Гай Гракх. Правото на общината да издава или по-скоро да потвърждава смъртните наказания също е значително ограничено, тъй като Гракх лишава гражданите от правото да налагат смъртни наказания за обичайни престъпления, например отровителството и изобщо делата за убийство, и ги прехвърля към постоянни съдебни комисии. За разлика от народния съд те не могат да бъдат разпуснати по настояване на народния трибун и не само не се обръщат за апелация към общината, но и присъдите им не могат да бъдат касирани от общината, както е било с традиционните цивилни съдебни заседатели.

Гай Гракх не променя почти нищо в дълговото законодателство, но заслужаващи доверие източници твърдят, че той е дал надежди на длъжниците за намаляване или опрощаване на исканите суми, което, ако отговаря на действителността, може да бъде причислено към другите радикални мерки, целещи да го направят популярен.

Макар че се опира на масите, които очакват и отчасти получават от

него подобрение на материалното си състояние, Гракх със същата енергия се стреми да подкопае силата на аристокрацията. Ясно съзнавайки колко несигурно е положението на държавник, опиращ се единствено на пролетариата, той се старае да разедини аристокрацията и да привлече част от нея на своя страна. Елементите на такова разделение са налице. Аристокрацията на богатите, която се е вдигнала като един човек срещу Тиберий Гракх, се състои от две неравностойни прослойки, които в известен смисъл могат да бъдат сравнени с лордовете и градската аристокрация на Англия. Едната част обхваща фактически затворения кръг на управляващите сенаторски фамилии, които се държат настрана от откритата спекулация и влагат огромните си капитали в земевладението или стават скрити съдружници в големи предприятия и сдружения. Ядрото на втората прослойка образуват спекулантите, които движат големите търговски и парични сделки в цялостния обхват на римската хегемония като ръководители на сдружения или самостоятелно. В онази епоха търговската аристокрация, известна под името „конници", вече оказва значително влияние в политическия живот. Съсловието на конниците, т.е. на по-заможните търговци, в много отношения се сблъсква с управляващия сенат. Става дума за естествен антагонизъм между знатните благородници и хората, които са си извоювали високо положение с богатството си. Управляващите мъже и особено по-добрите сред тях остават толкова чужди на спекулацията, колкото политическите въпроси и котерийните вражди оставят равнодушни хората с материални интереси. Двете страни вече нееднократно са се сблъсквали в провинциите; защото, макар и в общи линии провинциалите да са имали много повече основания да се оплакват от пристрастността на римските чиновници, отколкото римските капиталисти, сенаторите никога не пропускат да подадат ръка на алчността и несправедливостта за сметка на поданиците, когато богатите поискат това. Въпреки единството срещу общия враг, какъвто е бил Тиберий Гракх, между родовата и финансовата аристокрация се е отворила дълбока пропаст. Гай, който е по-добър тактик от своя брат, съзнателно я разширява, докато съюзът се разпада и търговското съсловие застава на негова страна. Не е сигурно, но е вероятно, че външните привилегии, по които по-късно мъжете от конническото съсловие се отличават от останалата маса — златен пръстен вместо обичайния железен или меден, по-добро, отделено от тълпата място на градските празници, — са били дадени на конничеството за първи път именно от Гай Гракх. Няма съмнение, че тези привилегии са въведени приблизително по това време, и както пренасянето на тези присъщи дотогава само на сенаторите привилегии и върху конническото съсловие е характерно за подхода на Гракх, така

и неговата същинска цел е да превърне конническото съсловие в затворена и привилегирована сила, стояща между сенаторската аристокрация и народните маси. Колкото и незначителни да са тези съсловни знаци, колкото и много видни представители на конническото съсловие да са отказвали да ги използват, те постигат много повече, отколкото някои далеч по-важни разпоредби. Макар че тази партия преследва материални интереси и не пренебрегва подобни почести, тя не може да бъде купена само с това. Гракх разбира отлично, че тези хора са готови да служат на онзи, който им предложи най-високата цена, затова обещава на представителите ѝ приходите от данъците в Азия и право на вписване в списъците на съдебните заседатели.

С така насочените оръжия — пролетариата и търговското съсловие — Гракх пристъпва към делото на своя живот: свалянето на управляващата аристокрация. Да се свали сенатът означава, от една страна, чрез ново законодателство да бъде лишен от най-важните му функции, а, от друга страна, чрез мерки с предимно личен и временен характер да се доведе аристокрацията до разруха. Гракх постига и двете. До този момент административното управление е изключително право на сената; Гракх му го отнема, като разрешавал най-важните въпроси на административното управление чрез комициите и приеманите от тях закони, което на практика означава пълна власт на трибуните, и ограничава максимално сената в текущите дела, като се заема енергично с изпълнението на всекидневните дела. С безпримерна работоспособност Гай съсредоточава в свои ръце най-разнообразни и сложни управленски дейности: сам наблюдава разпределянето на житото, назначава съдебни заседатели и макар че длъжността на трибун го задължава да бъде в града, лично основава колонии, води преговори от името на сената, определя кога ще се състоят изборите за консули — и много скоро успява да внуши на народа, че начело на държавата стои един човек; той бързо успява да затъмни мудното и немощно управление на сенатската колегия със своето силно и ловко лично управление.

Гай Гракх в никакъв случай не поставя римската република на нови демократични основи, както са смятали много добродушни наблюдатели в стари и нови времена — неговото намерение е да отмени старото републиканско устройство, като направи поста на народния трибун пожизнен чрез постоянно преизбиране и като подчини безусловно формално суверенните комиции. Така постът на народния трибун дава неограничени и абсолютни права, на мястото на републиката идва тиранията, което според днешните понятия означава въвеждане не на феодална или теократична, а на абсолютна, Наполеонова монархия, и това личи достатъчно ясно от самия Семпрониев закон, сти-

га човек да има очи да го види. Ако Гракх действително си поставя за цел, както ясно показват думите и още по-ясно делата му, да свали сената от власт, какво би останало в една общност, която отдавна е надраснала народните събрания, но не е създала парламентаризъм, освен тиранията? Мечтателите, какъвто е бил неговият предшественик, и нечестните политици от по-късно време могат да оспорват фактите, но Гай Гракх е истински държавник и макар до нас да не са достигнали формите, в които е искал да облече великото си творение, ние можем да си ги представяме по различни начини, едно обаче е извън всяко съмнение: той е съзнавал отлично какво върши. Очевидно е, че Гракх е възнамерявал да узурпира монархическата власт, но нито един историк, който е в състояние да прецени съществуващите условия, не би си позволил да го обвинява за това. Абсолютната монархия е голямо нещастие за народа, но е по-малко зло от абсолютната олигархия. Историята не бива да съди човека, избрал за нацията по-малкото страдание, особено когато става въпрос за толкова силна и сериозна натура, свободна от всякакви долни подбуди, какъвто е бил Гай Гракх. Ала историята не бива и да премълчава, че цялото му законодателство залага основите на пагубно национално разделение; от една страна, неговите закони имат за цел общото благо, но, от друга, те служат за осъществяване на личните цели и дори на личното отмъщение на властника. Гракх полага сериозни усилия да противодейства на социалните недъзи и да овладее разпространяващия се пауперизъм; едновременно с това той въвежда раздаването на зърно, което осигурява препитание на ленивата и гладуваща градска тълпа и по този начин създава уличен пролетариат в най-ужасяващия му вид. Гракх заклеймява жестоко продажността на сената, безпощадно и справедливо разобличава скандалната сделка на Маний Аквилий с малоазийските провинции. Също негово дело обаче е, че позволява на суверенната столична тълпа да се издържа от своето поданичество, като защитава интересите на Гракховото управление. Гракх се противопоставя решително на търгашеското разграбване на провинциите и не само проявява изключителна строгост в решаването на отделните спорни въпроси, но и отменя напълно некомпетентните сенатски съдилища, които дори самият Сципион Емилиан с целия си авторитет не може да застави да потърсят съдебна отговорност за най-отявлените престъпници.

Едновременно с това чрез въвеждането на търговски съдилища той предава провинциите в ръцете на партията на материалните интереси, като връзва ръцете им и с това слага началото на една още по-безоглеждна деспотия, отколкото е била аристократическата. В Азия е въведено такова данъчно облагане, в сравнение с което данъчното законо-

дателство по картагенски образец в Сицилия може да се нарече умерено и човечно. Гракх предприема тези мерки, за да задоволи партията на спекулантите, но и за да намери средства за закупуване на зърното, което раздава, и да посрещне все повече увеличаващите се държавни разходи. Без съмнение той желае силно административно управление и правораздаване, както свидетелстват многобройните наистина целесъобразни разпоредби. Въпреки това новата му административна система се основава на дълга поредица от отделни легализирани узурпации. Той хвърля съзнателно съдебната система във водовъртежа на революцията, докато всяка уредена държава се стреми да я постави ако не над политическите партии, то поне извън тях. Трябва обаче да се отбележи, че вината за тази раздвоеност в действията на Гай Гракх се дължи в много по-голяма степен на поста, който заема, отколкото на личността. Точно тук, на прага на тиранията, се развива съдбоносната нравствено-политическа дилема, че един и същи човек трябва едновременно да укрепва властта си със средства, които прилягат на разбойнически главатар, и да управлява държавата като пръв гражданин и държавен глава.

Пред тази дилема са принесли жертви и Перикъл, и Цезар, и Наполеон. Все пак тази необходимост не може да обясни напълно поведението на Гай Гракх; наред с нея в душата му бушува изгаряща страст и пламенно желание за отмъщение и предчувствайки скорошната си гибел, той хвърля все нови и нови главни в дома на врага. Самият той е казвал, че въведеният от него ред за избиране на съдебни заседатели и други подобни мерки са насочени към разцепление на аристокрацията; наричал е тези мерки кинжали, хвърлени на форума, за да могат гражданите — знатните, разбира се, да се изколят взаимно. Той е политически подпалвач; не само че стогодишната революция, подпалена от него, е дело на Гракх, доколкото изобщо може да бъде дело на един човек, а най-главното — той е истинският създател на ужасяващия, ласкан и подкупван от властниците столичен пролетариат, привлечен в Рим от житните дажби, който, от една страна, е напълно деморализиран, но, от друга страна, осъзнава докрай своята мощ и с недодяланите си, понякога коварни претенции да представлява народния суверенитет виси като воденичен камък пет века на шията на римската община и залязва заедно с нея. И все пак този най-голям политически престъпник прави твърде много за обновяването на своята страна. Едва ли има и една конструктивна идея в римската монархия, която да не води към Гай Гракх. От него е дошла обоснованата в традиционното военно право постановка, дотогава непозната в тези мащаби и в начина на практическото си прилагане в римското държавно право, че всички земи на подчинените общини трябва да се разглеж-

дат като собственост на държавата. Отначало тази разпоредба е била използвана, за да обоснове правото на държавата да облага с произволни данъци новозавзетите земи, както става в Азия, или да създава там колонии, както е в Африка, а по-късно, по времето на империята, прераства във фундаментален закон. Гракх пръв е приложил тактиката на демагозите и тираните да подкопават властта на управляващата аристокрация, опирайки се на материалните интереси, заедно с това той легализира, макар и със закъснение, промените в законодателството чрез строга и целесъобразно изградена администрация вместо досегашното неудачно управление. Той слага началото на изравняването между Рим и провинциите, което неизбежно довежда до изграждане на монархия; опитът да бъде възстановен разрушеният от италийската омраза Картаген и изобщо да се отвори пътят на италийската емиграция към провинциите е само първата брънка в дългата верига на това значимо и благодатно развитие. В този удивителен човек и в тази изключителна политическа съдба толкова тясно се преплитат право и престъпление, щастие и нещастие, че можем спокойно да си позволим нещо, което историята си позволява твърде рядко — да не произнасяме присъда.

След като в основни линии завършва проектираната от него нова държавна конституция, Гракх пристъпва към второто, много по-трудно начинание. Въпросът с италийските съюзници все още не е решен. Вече е достатъчно ясно на какво мнение са водачите на демократическата партия; естествено те желаят колкото е възможно да разширяват правата на римското гражданство, не само за да разпределят окупираните от латините държавни земи, а преди всичко да подсилят своята клиентела чрез огромна маса от нови граждани, за да задържат комициите завинаги в своя власт, като непрекъснато увеличават броя на пълноправните избиратели, и най-вече да премахнат разликата в правата, която със свалянето на републиканската конституция и без това загубва сериозното си значение. Тук обаче те се натъкват на съпротива от страна на собствената си партия и преди всичко на хората, които иначе са винаги готови да дадат своето суверенно „да“ по всички въпроси, все едно дали ги разбират или не. В случая те се противопоставят поради простата причина, че за тях римското гражданство е нещо като акция, която им осигурява всевъзможни преки и непреки предимства и изгоди, и затова не одобряват увеличаването на броя на акционерите. Отхвърлянето на Фулвиевия закон през 125 г. и последвалото го въстание на фрегелийците са предупредителни симптоми както за своенравното упорство на гражданската фракция, която има мнозинство в комициите, така и за нетърпеливите домогвания на съюзниците. Към края на втория си трибунат (122) Гракх се осмелява,

подтикнат вероятно от поетите спрямо съюзниците задължения, да направи втори опит. В сътрудничество с Марк Флак, който, макар да е консулар, поема отново функциите на народен трибун, за да прокара предложения именно от него закон, Гракх предлага да се дадат на латините пълни граждански права, а останалите италийски съюзници да получат досегашните права на латините. Предложението е отхвърлено от обединената опозиция на сената и столичната тълпа. Какъв е характерът на тази коалиция и с какви средства се бори тя проличава ясно в случайно запазения откъс от речта, която консулът Гай Фаний произнася пред гражданството срещу предложението. „Смятате ли — пита оптиматът, — че ако на латините се дадат граждански права, вие и занапред ще стоите тук, както сега стоите пред мен, и за вас и утре ще има достатъчно място по време на игрите и народните празненства? Не разбирате ли, че онези хора ще заемат всяка педя от този площад?“ През петото столетие от основаването на града римляните, които само за един ден са решили да дадат граждански права на всички сабини, вероятно щяха да освиркат оратора и да го прогонят от трибуната; гражданството от седмото столетие обаче намира доводите му убедителни, а предложената от Гракх цена — разделянето на латинските държавни земи — твърде ниска. Дори само фактът, че сенатът нарежда всички неримски граждани да се изтеглят извън града в навечерието на решаващото гласуване, показва, че съдбата на предложението е предопределена. Когато непосредствено преди гласуването Ливий Друз, колега на Гракх, се изказва против проекта, народът приема това вето като знак, че Гракх няма да посмее да настоява повече. Изглежда, че този успех вдъхва смелост на сената, защото е предприет опит победоносният демагог да бъде свален.

Средствата за нападение са същите, с които по-рано си е служил самият Гракх. Могъществото на Гракх се основава на търговското съсловие и пролетариата, особено на последния. В тази битка, в която нито една от страните не разполага с военна опора, той играе едновременно и ролята на армия. Ясно е, че сенатът няма достатъчно власт, за да отнеме новите права както на търговското съсловие, така и на пролетариата; всеки опит да бъдат накърнени, дали в по-груба или в по-цивилизована форма, законите за житните храни или за новата съдилищна уредба би довел до улични размирици, срещу които сенатът е напълно безпомощен. Заедно с това обаче сенаторите са наясно, че Гракх, търговците и пролетариите са свързани единствено от взаимната изгода и както хората на материалните интереси, така и тълпите не се интересуват от кого ще получават новите постове или новите порции жито и ще го приемат от друг човек със същата готовност, с която преди са го получавали от Гай Гракх. Поне за момента създаде-

ните от Гракх институции са непоклатими с изключение на една-единствена: собственото му върховенство. Слабостта на тази позиция е в това, че в Гракховото държавно устройство липсва клетвата за вярност между водача и войската. Докато всички останали елементи на новата конституция са жизнени и могат да се запазят задълго, нравствената връзка между владетеля и поданиците, без която всяка държава стои на глинени крака, напълно липсва. Отхвърлянето на предложението да бъдат включени латините в гражданския съюз категорично показва, че в действителност народът никога не е гласувал за Гракх, а само за своите интереси; аристокрацията съставя план да победи вносителя на предложението за раздаване на жито и разпределение на земи на собствената му територия. От само себе си се разбира, че сенатът предлага на пролетариата не само житото и другите предимства, които му е осигурявал Гракх, но и много повече. По поръчение на сената народният трибун Марк Ливий Друз предлага да бъдат освободени от налози селяните, получаващи земи по Гракховите разпоредби, и имотите им да се обявят за свободна и неотчуждаема собственост; по-късно е решено пролетариатът да бъде настанен в 12 италийски, вместо в презморски колонии, всяка от които за 3000 души, като народът сам ще посочи подходящите за изграждането им мъже; самият Друз — за разлика от членовете на Гракховата семейна колегия — отказва да вземе каквото и да е участие в това достопочтено дело. Вероятно разноските по този план е трябвало да бъдат поети от латините, тъй като в Италия вече не е останала друга окупирана държавна земя в необходимите размери освен използваната от тях. Намерени са и отделни разпоредби на Друз, които вероятно са имали за цел да обезщетят латините за други загуби, като тази, че латинските войници могат да бъдат наказвани с бой единствено от латински и в никакъв случай от римски офицери. Планът не е от най-изисканите. Намерението на сената да конкурира Гракх е твърде прозрачно, ясен е стремежът за заздравяване на съюза между благородничеството и пролетариата чрез общо тиранизиране на латините, твърде близък до ума е въпросът къде ще се разположат на полуострова новите колонии, след като италийските държавни земи са отдавна раздадени, изобщо не е сигурно дали конфискуването на всички предадени на латините земи би било достатъчно за дванадесет нови, затворени граждански общности, а накрая идва и признанието на Друз, че не иска да има нищо общо с изпълнението на този закон, което е толкова изкуствено, че изглежда почти детински наивно. Ала за едрия дивеч, който трябва да бъде уловен, грубата примка е напълно подходяща. Към това се прибавя обстоятелството, което по всяка вероятност се оказва решаващо, че Гракх, от чието лично влияние зависи твърде

много, точно по това време изгражда картагенската колония в Африка, а заместващият го в столицата Марк Флак работи по-скоро за врага с грубостта и несръчността си. При тези обстоятелства „народът" ратифицира Ливиевите закони със същата готовност, с която по-рано е одобрил Семпрониевите. Както обикновено, тълпата се отплаща на новия благодетел, като изритва предишния, и когато през 121 г. той се кандидатира за трети път в трибуната, не го преизбират; впрочем за това вероятно допринасят и нередностите, допуснати от водещия изборите трибун, когото Гракх е обвинявал преди. Така заложената от самия него власт се срутва под краката му. Вторият удар идва с консулските избори, които са не само неблагоприятни за демокрацията като цяло, но и издигат начело на държавата Луций Опимий, който като претор през 125 г. е завладял Фрегеле. Той е един от най-яростните аристократи, непоколебим водач на твърдата фракция, решен при първа възможност да отстрани опасния противник. Това му се удава много скоро.

На 10 декември 122 г. изтича мандатът на Гракх като народен трибун; на 1 януари Опимий встъпва в длъжност. Както следва да се очаква, първото нападение е насочено срещу най-полезната и най-непопулярната мярка на Гракх — възстановяването на Картаген. Ако досега плановете му за отвъдморските колонии са атакувани само непряко, чрез по-примамливите италийски колонии, сега плъзват слухове, че африкански хиени разравят новоположените гранични камъни на Картаген и подкупните римски жреци провъзгласяват, че това е чудо и знак от боговете, които са против строителство на прокълнатото място. Сенатът с чиста съвест издава закон за забрана на колонията Юнония. Гракх, който по това време заедно с другите избрани мъже бил зает с подбора на колонистите, в деня на гласуването излиза на Капитолия пред свиканите там граждани, придружен от своите привърженици, за да настоява за отхвърляне на закона. Той е решен да избегне насилието, за да не дава повод на противниците си да отговорят със същото, ала не може да предотврати намерението на голяма част от своите хора да се явят въоръжени — те помнят гибелта на Тиберий и знаят какво замисля аристокрацията; при крайна възбуда и от двете страни сражението едва ли е предотвратимо. В Капитолийския храм консулът Луций Опимий извършва обичайното жертвоприношение; Квинт Антулий, един от ликторите, които му помагат, вдига високо свещените вътрешности на жертвеното животно и призовава „лошите граждани" да напуснат залата, дори се нахвърля върху Гракх. Тогава един ревностен привърженик на Гракх изважда меча си и пробожда ликтора. Настава страшна бъркотия. Гракх напразно се опитва да говори на народа и да се разграничи от кощунственото

убийство. С това той дава на противниците си още един повод за обвинение, защото в суматохата е прекъснал говорещия на народа трибун. Според едно отдавна забравено постановление от времето на старите съсловни разпри (I, 273) за подобно деяние се предвижда най-строго наказание. Луций Опимий взема мерки да потуши с оръжие въстанието за сваляне на републиканското устройство, както е окачествено случилото се през този ден. Самият той прекарва нощта в храма на Кастор на форума; на следващата сутрин Капитолият се изпълва с критски стрелци, а сенатът и форумът с привърженици на управляващата партия, сенатори и зависимата от тях фракция на конниците. Те се явяват по нареждане на консула всички въоръжени и всеки е довел по двама въоръжени роби. Аристокрацията е в пълен състав; дори достопочтеният Квинт Метел, преди благосклонен към реформата, се явил с щит и меч въпреки преклонната си възраст. Един талантлив и изпитан в испанските войни офицер, Децим Брут, поема командването на въоръжената сила; сенатът се събира в курията. Носилката с тялото на ликтора е положена пред курията; сенаторите, сякаш изненадани, се появяват на вратата пред множеството, за да огледат трупа, след което се връщат обратно и продължават да заседават. Водачите на демократичната партия са се прибрали по домовете си. Марк Флак е прекарал нощта в подготовка за улична война, докато Гракх, изглежда, отказва да се сражава срещу неизбежната орис. Когато на другата сутрин узнават, че противниците се събират на Капитолия и форума, двамата се отправят към Авентин, старата крепост на народната партия в битките между патриции и плебеи. Гракх потегля на път мълчалив и невъоръжен; Флак призовава робите на оръжие и се укрепява в храма на Диана, като същевременно изпраща по-малкия си син Квинт във вражеския лагер, за да посредничи, доколкото е възможно, за примирие. Младежът се връща с известието, че аристокрацията изисква безусловна капитулация; заедно с това той носи покана от сената към Гракх и Флак да се явят пред народа, за да отговарят за накърненото достойнство на трибуна. Гракх е готов да приеме поканата, но Флак го възпира и повтаря колкото погрешния, толкова и безсмислен опит да постигне примирие с ожесточения противник. Когато вместо двамата призовани водачи в сената повторно се появява само младият Квинт Флак, консулът оценява този отказ като начало на открит бунт срещу правителството. Той нарежда да бъде арестуван пратеникът, дава заповед да бъде щурмуван Авентин и разгласява по улиците, че който донесе главите на Гракх и Флак, буквално ще бъде затрупан със злато от правителството, а онези, които напуснат Авентин преди началото на битката, могат да разчитат на милост. Редиците на Авентин оредяват бързо; храбрите благородници с по-

мощта на критяни и роби щурмуват почти незащитения хълм и избиват всеки срещнат по улиците — около 250 души предимно от народа. Марк Флак успява да се скрие с най-големия си син, но много скоро ги откриват и убиват. Когато битката започва, Гракх се оттегля в храма на Минерва и прави опит да се прободе с меча си, но приятелят му Публий Леторий успява да го спре и го заклева да запази живота си за по-добри времена. Гракх се съгласява да направи опит да избяга на другия бряг на Тибър, но докато тича надолу по хълма, пада и навяхва крака си. За да му дадат време да избяга, двамата му придружители се хвърлят самоотвержено срещу преследвачите — Марк Помпоний на портата Тригемина под Авентин, Публий Леторий на моста на Тибър, където някога Хораций Коклес е стоял сам срещу етруската войска, и се оставят да бъдат посечени. Така Гракх, придружен само от своя роб Евпор, успява да достигне предградието на десния бряг на Тибър. Тук, в горичката на Фурина, по-късно са намерени двата трупа; по всяка вероятност робът първо е отнел живота на господаря си, а след това се е самоубил. Както гласи заповедта, главите на двамата загинали водачи са връчени на правителството; приносителят на главата на Гракх, знатният мъж Луций Септумулей, получава обещаната награда, а убийците на Флак, които са от народа, са отпратени с празни ръце. Телата на убитите са хвърлени в реката, а къщите на водачите са предоставени на тълпата за разграбване. Срещу привържениците на Гракх започват масови съдебни процеси; около 3000 от тях са хвърлени в тъмница и между тях е осемнадесетгодишният Квинт Флак, който не е взел участие в борбата и който заради своята младост и доброта става обект на всеобщо съжаление. На площада под Капитолия, където се намират олтарът, осветен от Камил, и построените по други подобни поводи светилища на съгласието, малките параклиси са съборени и с парите на убитите и осъдените предатели на родината, лишени от цялото си имущество (конфискува се всичко, дори зестрите на жените им), консулът Луций Опимий издига по заповед на сената нов бляскав храм на съгласието с портик — без съмнение, дошло е времето да се отстранят символите на старото единство и да бъде осветено ново, макар и над труповете на тримата внуци на победителя при Зама, всички станали жертва на революцията: най-напред Тиберий Гракх, след това Сципион Емилиан и накрая най-младият и най-могъщият, Гай Гракх. Паметта за Гракхите официално е предадена на проклятие; Корнелия е лишена дори от правото да носи траурни одежди за смъртта на последния си син. Ала страстната привързаност, която твърде много хора са изпитвали към двамата благородни братя и особено към Гай още докато те са били живи, проличава по още по-убедителен и твърде трогателен начин след

смъртта им в почти религиозната почит, с която множеството тачи паметта им и кичи с венци местата, където са загинали — почит, която никакви полицейски мерки не са в състояние да забранят.

Глава III

РЕСТАВРАЦИОННОТО ГОСПОДСТВО

Новата сграда, построена от Гай Гракх, след неговата смърт се превръща в руина. Гибелта му, както и убийството на брат му са преди всичко акт на отмъщение, но и много съществена крачка към реставрация на предишния строй, като от монархията, която е в процес на укрепване, е отстранена личността на монарха. В дадения случай това е особено важно, защото след катастрофата на Гай и след безпощадния съд на Опимий не е останал нито един човек, който било чрез родствената си връзка със загиналия държавник, било чрез значимите си способности да повдигне легитимни претенции към опразненото място. Гай не оставя потомство, а синът на Тиберий умира, без да доживее възрастта на баща си; така наречената народна партия остава без нито един, дори формален водач. Гракховата конституция прилича на крепост без комендант; стените и гарнизонът невредими, но липсва пълководец и няма способен човек, който би могъл да попълни тази празнина, освен току-що свареното правителство.

Така и става. След като Гай Гракх си отива, без да остави наследници, управлението на сената се възстановява бавно и от само себе си. Този процес е толкова по-естествен, тъй като трибунът не е отнел властта на сената с формален акт, а тя само фактически е сведена до нула чрез извънредните мерки на Гракх. Все пак би било голяма заблуда, ако в тази реставрация не видим нищо друго освен връщането на държавната машина в старите и отдавна износени коловози, по които се е движила векове наред. Реставрацията е винаги и революция; в този случай е реставрирано не толкова старото управление, колкото старите управници. Олигархията се появява с новото въоръжение на свалената тирания; както сенатът е свалил Гракх със собственото му оръжие, така продължава да управлява в основни линии с конституцията на Гракхите, разбира се, със задната мисъл, ако не да я отмени

изцяло, то поне основно да я изчисти от елементите, действително враждебни на управляващата аристокрация. Първата реакция е срещу отделни личности: Публий Попилий е повикан обратно в Рим след касиране на засягащите го разпоредби (121), организиран е съдебен процес срещу Гракхите; предприетият като ответна мярка опит на народната партия да обвини Луций Опимий в държавна измяна след изтичането на мандата му е осуетен от управляващата партия (120). За реставрационното управление е характерно, че постепенно започва да проявява повече политическо благоразумие. Гай Карбон, някога съюзник на Гракхите, отдавна е спечелен за каузата и като защитник на Опимий доказва отново усърдието и годността си. Ала за аристократите той си остава дезертьор: когато демократите повдигат срещу него същите обвинения, които са отправени срещу Опимий, правителството не без удоволствие го изоставя и Карбон, който се озовава между двете партии, сам слага край на живота си. Така по отношение на личностите реакционерите действат като чистокръвни аристократи. За сметка на това реакцията се въздържа да критикува раздаването на житни храни, облагането с данъци на провинция Азия, Гракховата съдилищна уредба и не само щади търговското съсловие и столичното простолюдие, но и надминава Гракхите — както при внасянето на Ливиевите закони — в старанието си да угажда на тези две сили и преди всичко на пролетариата. Това става не само защото Гракховата революция още дълго време кара съвременниците да треперят и по този начин пази своите достижения: грижата и опазването поне на интересите на тълпата в действителност се покрива най-пълно с изгодата на аристокрацията, която не жертва нищо друго освен общото благо.

Докато предприема мерки да изкорени из основи зародишите на промяната, заложени в Гракховата конституция, реставрираното правителство остава безсилно срещу враждебните сили, извикани на живот от Гракх, а това не е от полза на страната. Столичният пролетариат твърдо отстоява веднъж признатото му право да получава безплатна храна; съдебните заседатели от търговското съсловие остават по местата си и сенатът търпи това положение въпреки съпротивата на по-добрата и по-гордата част от аристокрацията. Тя е окована с недостойни вериги, но и не прави сериозни опити да ги разкъса. Правителството не прави нищо, за да се освободи неудобните си съвластници. Малкото предприети от него мерки допринасят за по-нататъшното влошаване на и без това неискреното съгласие между управляващата аристокрация, търговското съсловие и пролетариата. И двете страни знаят много добре, че сенатът е направил всички отстъпки единствено от страх и с неохота; тъй като не са обвързани със сената

нито от съображения на благодарност, нито заради материална изгода, двете съсловия са готови да предложат същите услуги на друга власт, която им предложи повече или дори същото, и използват всеки удобен случай да шантажират сената или да застанат на пътя му. Така реставрацията продължава да управлява, като лавира между желанията и принципите на легитимната аристокрация и конституцията и управленските средства на тиранията. Нейната власт не само се крепи на същите сили, както и властта на Гракх, но е много по-нестабилна; тя е силна, когато в съюз с тълпата сваля омразните ѝ институции, но е безпомощна срещу уличната тълпа, както и срещу интересите на търговското съсловие. Аристокрацията сяда на освободения трон с нечиста съвест и противоречиви надежди, с озлобление към собствените си държавни институци и неспособна да действа, освен когато е загрижена за собствената си материална изгода. Тя е типичен пример за вероломство както спрямо противниковата, така и спрямо собствената партия, за вътрешно противоречие, за най-жалко безсилие и груб егоизъм — един ненадминат образец за неудачно управление.

Другояче не може и да бъде. Цялата нация и преди всичко висшите слоеве са в състояние на духовен и нравствен упадък. Аристокрацията от времето преди Гракхите също не блести с таланти и пейките в сената са запълнени с малодушна и развратена сбирщина; в същото време обаче там заседават Сципион Емилиан, Гай Лелий, Квинт Метел, Публий Крас, Публий Сцевола и много други почтени и способни мъже. С малко повече добра воля историкът може да прецени, че сенатът е съумявал да спазва известна мяра в несправедливостта и е давал декор на неудачното управление. Тази аристокрация е свалена, а когато отново идва на власт, върху нея ляга проклятието на реставрацията. Ако по-рано аристокрацията все пак е съумявала що-годе да се справя с управлението и повече от век е властвала, без да има насреща си сериозна опозиция, последната криза, подобно на светкавица в тъмна нощ, разкрива дълбоката пропаст, която зее под краката ѝ. Чудно ли е, че оттук нататък гневът, а при нужда и терорът ще бъдат показателни за управлението на старата благородническа партия? Чудно ли е, че управляващите, стегнали редиците си в сплотена партия, ще проявяват все по-често озлобление и все по-често ще действат със сила срещу народа? Чудно ли е, че семейната политика отново излиза на преден план, както в най-страшните времена на патрициата, и четиримата синове и (вероятно) двамата племенници на Квинт Метел, с едно-единствено изключение все незначителни, назначени именно поради ограничеността си люде, в продължение на 15 години (123-109) всички достигнали до длъжност консул и всички с изключение на един са удостоени дори с триумфални почести? Чудно ли е, че колкото повече насилие и жестокост е проявил аристократът към про-

тивниковата партия, толкова по-шумни са похвалите и честванията му, че на истинския аристократ се прощава всяко злодеяние, всяко безсрамие? Чудно ли е, че отношенията между управляващи и управлявани се отличават от две воюващи държави само по това, че в тяхната война не се зачита международното право? Обяснимо е, че ако старата аристокрация е била народа с тояги, реставрираната праща сред тълпата скорпиони. Аристокрацията поема отново властта, но не е станала нито по-умна, нито по-добра. Никога до този момент римската аристокрация не е била лишена в такава пълна степен от държавни и военни таланти, колкото в епохата на реставрация между революциите на Гракхите и на Цина.

И вътрешното, и външното управление са такива, каквито биха могли да се очакват при тези условия. Социалната разруха се разраства с ужасяваща бързина; откакто аристокрацията си е издействала законово разрешение да изкупува имотите на дребните собственици и с новопридобита самоувереност си позволява все по-често да ги изселва, дребните селски стопанства изчезват като дъждовните капки в морето. Изказването на един умерен демократ, Луций Марций Филип, направено през 100 г., че сред цялото гражданство едва ли се намират и 2000 заможни семейства, показва как политическата олигархия е вървяла рамо до рамо с икономическата. Въстанията на робите, които в първите години на кимврийските войни избухват постоянно в Италия — в Нуцерия, Капуа, в областта на Турии, са практическото последствие от тази политика. Въстанието в Турии е толкова значително, че срещу бунтовниците е бил изпратен градският претор начело на цял легион и въпреки това бунтът е бил овладян не със силата на оръжието, а след коварно предателство. Показателен е и фактът, че начело на това въстание застава не роб, а римският конник Ветий, до такава степен задлъжнял, че извършва безразсъдната стъпка да обяви робите си за свободни и да се провъзгласи за цар (104). Колко опасно е струпването на огромни робски маси в Италия и колко се страхува правителството доказват предприетите мерки за охрана на златните мини при Виктумуле, които от 143 г. насам работят за сметка на хазната: арендаторите първо са били задължени да не използват повече от 5000 роби, а по-късно работата в мините е спряна изцяло с решение на сената. При сегашното управление всичко изглежда застрашително, например проникването на отвъдалпийска войска в Италия и избухването на голямо робско въстание — нещо, което е напълно възможно, особено като се има предвид, че повечето роби са сродни по племе с хората, живеещи отвъд Алпите.

Страданията на провинциите са още по-големи. Главна арена на тези опасни процеси отново е Сицилия с огромните си плантации и с непрекъснато приижданите малоазийски робски маси. Характерно за

мащабите на злото е, че опитът на правителството да сложи под контрол и да ограничи поне най-крещящите несправедливости на робовладелците дава непосредствения повод за нови бунтове. Свободният пролетариат в Сицилия е в същото положение като робите и това проличава от неговото поведение по време на първото въстание; след потушаването му римските спекуланти си отмъщават, като заробват масово свободното население на провинцията. В резултат на строгата наредба, издадена от сената през 104 г., която забранява заробването, тогавашният наместник на Сицилия, Публий Лициний Нерва, организира в Сиракуза специален съд за делата на лишените от свобода, който действа сериозно и енергично; за кратко време са проведени осемстотин процеса срещу робовладелци и броят на освободените непрекъснато расте. Уплашените земевладелци нахлуват в Сиракуза, за да накарат римския наместник да преустанови това нечувано правосъдие. Нерва е твърде слаб и се оставя да го тероризират, той се обръща с остри думи към молещите за съд и справедливост, като ги призовава да се откажат от претенциите си и незабавно се върнат при онези, които се наричат техни господари. Вместо това прогонените вдигат бунт и се събират в планините. Наместникът не е подготвен за военни мерки и не може да се събере дори жалкото местно опълчение; за това той сключва съюз с един от най-известните разбойнически главатари на острова, обещава да го пощади и успява да го накара да извърши предателство и да върне робите под властта на римляните. Първият бунт е потушен. Друга банда от избягали роби обаче успява да разбие отряд от гарнизона на Енна (Кастроджовани) и този първи успех предоставя на бунтовниците онова, от което се нуждаят най-много — оръжие и попълнения. Военното снаряжение на победените и присъединилите се към бунтовниците войници е първата предпоставка за създаване на военна организация и скоро броят на въстаниците се увеличава на няколко хиляди. Тези сирийци, попаднали в чуждата земя, подобно на своите предшественици, считат, че са не по-малко достойни от своите сънародници да имат собствен цар и за да се подиграят с негодния цар на родината дори в името, поставят начело на войската роба Салвий като цар Трифон. В областта между Енна и Леонтини (Лентини), където е главното седалище на бунтовниците, откритото поле е в тяхна власт, а Моргантия и другите защитени със стени градове са обсадени и едва издържат, когато римският наместник се появява пред Моргантия с набързо събраните сицилийски и италийски войски. Той завзема незащитения лагер; но робите, макар и изненадани, устояват и когато се стига до сражение, местното опълчение отстъпва при първия сблъсък. Нещо повече, тъй като робите пускат на свобода всеки, който е хвърлил оръжието, почти всички войници използват случая и римската войска се разбягва в пълен

безпорядък. Ако робите в Моргантия бяха се обединили със събратята си пред стените, градът щеше да падне много скоро. Те обаче предпочитат да получат свободата си законно и се бият смело редом с господарите си, за да им помогнат да спасят града. Но почти веднага след това обаче римският наместник отменя даденото на робите обещание за освобождаване като неправомерно.

Докато във вътрешността на острова въстанието се разпространява със застрашителна бързина, на западното крайбрежие избухва втори бунт. Тук начело застава Атенион. Някога той е бил, подобно на Клеон, страшен разбойнически главатар в родината си Киликия и оттам е доведен като роб в Сицилия. И той като предшествениците си спечелва сърцата на гърци и сирийци с пророчествата си и с други шарлатанства. Но тъй като е вещ във военното дело и благоразумен, той не въоръжава всички прииждащи към него хора, както правят останалите водачи, а събира годните за военна служба и създава организирана войска, а множеството насочва към мирна дейност. Строгата дисциплина, която потушава всяко колебание и всяко непокорство в редиците на войската, и доброжелателното отношение към мирните жители и дори към пленниците му донасят бързи и големи успехи. Надеждата на римляните, че двамата водачи ще се избият взаимно, и този път пропада; Атенион се подчинява доброволно на далеч по-неспособния цар Трифон и по този начин запазва единството на бунтовниците. Скоро двамата стават неограничени господари на цялата равнина, където свободните пролетарии повече или по-малко открито застават на тяхна страна; римските власти не са в състояние да излязат насреща им и са принудени да се задоволят със сицилийското и с набързо скалъпеното африканско опълчение, което пази градовете, изпаднали в най-жалко положение. Правораздаването престава да действа на територията на целия остров, остава да управлява единствено юмручното право. Тъй като нито един гражданин, занимаващ се със земеделие, не смее да излезе от вратите на града, а нито един селянин не се осмелява да се покаже пред портите му, настъпва ужасяващ глад. Градското население на острова, който иначе изхранва цяла Италия, се нуждае да бъде подпомогнато от римските власти с жито. Наред с това дебне опасност от заговори на градските роби, а пред стените на градовете лагеруват въстанически войски. Дори самата Месана насмалко да бъде превзета от Атенион. Колкото и трудно да е за правителството да изведе на бойното поле втора армия в разгара на първата кимврийска война, през 103 г. то все пак успява да изпрати на острова 14 000 римляни и италийци освен отвъдморската милиция под командата на претора Луций Лукул. Обединената войска на робите заема възвишенията над Сциака и приема сражението, което Лукул предлага. По-добрата военна организация донася победата на римля-

ните: Атенион е тежко ранен и е обявено, че е загинал на бранното поле, Трифон е принуден да избяга в планинската крепост Триокала; бунтовниците обсъждат сериозно дали биха могли да продължат борбата. В крайна сметка привържениците на борбата до последния човек удържат победата; Атенион, който се е спасил по чудо, отново е сред своите и ободрява падналите духом; а Лукул по необясними причини не прави нищо, за да извлече изгодите от тази първа победа. Говори се дори, че нарочно е дезорганизирал армията и е изгорил военните запаси, за да прикрие некадърността и безпомощността си и да не бъде засенчен от своя приемник. Дали е вярно или не, но неговият приемник Гай Сервилий (102) не постига по-добри резултати и по-късно двамата генерали са подведени под съдебна отговорност поради своето управление и осъдени, което обаче не е сигурно доказателство за вината им. Атенион, който след смъртта на Трифон (102) е застанал начело на въстаналите, напредва победоносно със значителна войска, докато през юни 101 г. Маний Аквилий, отличил се предишната година в тевтонските войни под командата на Марий, става командващ сицилийците, назначен едновременно за консул и за наместник на острова. След две години ожесточени сражения — говори се, че Аквилий се е сражавал лично с Атенион и го е убил в двубой — римската войска най-после сломява отчаяната съпротива и завзема и последното убежище на бунтовниците, като ги мори с глад. На островните роби е забранено да носят оръжие и мирът е възстановен, което означава, че новите мъчители са сменени от старите, добре познатите; дори самият победител заема водещо място сред многобройните и енергично действащи подкупни и измамни чиновници от онова време. Ако някой има нужда от още едно доказателство за същността на реставрираната аристокрация, може да обърне по-сериозно внимание на предизвикването и провеждането на тази втора сицилийска война срещу въстаналите роби, която продължава цели пет години.

Накъдето и да погледне човек в широкия кръг на римското административно управление, на преден план излизат същите причини и последствия. Ако сицилийската война е показала колко неспособно е правителството да обуздае пролетариата, събитията, ставащи по това време в Африка, разкриват какви са били съвременните разбирания за управление на зависимите държави. По същото време, когато избухва сицилийската война с робите, пред очите на учудения свят се разиграва друго представление: срещу могъщата република, повалила с един удар на тежката си ръка македонското и азиатското царство, се възправя един незначителен княз, и то не с оръжие, а благодарение нищожеството на своите господари организира бунт и успява да удържи узурпираната власт цели четиринадесет години.

Царство Нумидия се простира от река Молохат до Голяма Сирта, като граничи от едната страна с Мавританското царство на Тингис (днешно Мароко), а от другата страна с Кирена и Египет, като обгражда тясната крайбрежна област на римската провинция Африка от запад, юг и изток. Освен старите владения на нумидийските главатари това царство включва и голяма част от онези области, които Картаген е притежавал в годините на разцвета си, сред които повечето значими старофиникийски градове като Hippo regius (Бона) и Голям Лептис (Лебида), т.е. най-голямата и най-добрата част на богатото североафриканско крайбрежие. Заедно с Египет Нумидия е без съмнение най-значимата зависима от Рим държава. След смъртта на Масиниса (149) Сципион е разделил бащината власт между тримата му синове, князете Миципса, Гулуса и Мастанабал, като първородният получава резиденцията и държавната хазна, вторият — армията, а третият — правосъдието. След смъртта на двамата братя управлява само най-възрастният син на Масиниса, Миципса, слаб и миролюбив старец, който предпочита да се занимава с изучаване на гръцката философия вместо с държавните дела. Тъй като синовете му са още малки, юздите на управлението поема принц Югурта, незаконен племенник на царя. Югурта е достоен внук на Масиниса. Красив мъж, опитен и смел ездач и ловец; сънародниците му изпитват дълбока почит към честния и разсъдлив управник, той е доказал военните си способности като водач на нумидийската конница пред стените на Нуманция още пред Сципион. Положението, което заема в царството, и влиянието пред римските управници, което има поради многобройните си приятели и бойни другари, подтикват цар Миципса да го осинови официално (120) и да разпореди в завещанието си, че осиновеният му син Югурта наравно с двамата му по-големи синове Адхербал и Хиемпсал ще наследи и управлява царството. За повече сигурност завещанието е гарантирано от римското правителство. Скоро след това, през 118 г., цар Миципса умира. Завещанието влиза в сила; но двамата царски синове, особено Хиемпсал, който е по-буен и властен от слабия си по-голям брат, твърде скоро влизат в остър спор с братовчеда си, който според тях е натрапник, осмелил се да наруши законния ред за наследяване, и всяка мисъл за съвместно управление на тримата царе трябва да бъде отхвърлена. Направен е опит да се извърши реално разделяне, но враждуващите не могат да се споразумеят какви територии и какъв дял от царското съкровище да получат, а Рим, който по право има решаващата дума, не се намесва, както обикновено прави в подобни случаи. Стига се до разрив; Адхербал и Хиемпсал оспорват завещанието и всички права на Югурта, който от своя страна се обявява за претендент за цялото царство. Още по време на преговорите по по-

дялбата Хиемпсал е премахнат с помощта на наемни убийци; между Адхербал и Югурта започва гражданска война, в която взема участие цяла Нумидия. С не твърде многобройната си, но по-добре обучена и ръководена войска Югурта побеждава и завладява цялото царство, като жестоко преследва и унищожава привържениците на братовчеда си. Адхербал се спасява в римска провинция, а оттам отива в Рим, за да се оплаче. Югурта е очаквал това и се подготвя да отблъсне заплашващото го нападение. В лагера край Нуманция той се е запознал не само с римската тактика; въведен в кръга на римската аристокрация, нумидийският принц скоро е посветен в римските котерийни интриги и научава от извора какво може да се очаква от знатните римляни. Още тогава, 16 години преди смъртта на Миципса, той е водил тайни преговори за наследството на нумидийския престол със знатните си римски приятели и се налага Сципион сериозно да му напомни, че на чуждия принц повече приляга да поддържа приятелски отношения с римската държава, отколкото с отделни римски граждани. Пратениците на Югурта пристигат в Рим въоръжени не само с думи; успехът им доказва, че са намерили правилното дипломатическо средство за убеждение. Ревностните застъпници на Адхербал се убеждават невероятно бързо, че Хиемпсал е бил убит от собствените си поданици заради жестоките си деяния и че подбудителят на войната за наследство е не Югурта, а Адхербал. Дори най-видните мъже в сената са стреснати от назряващия скандал; Марк Скавър се опитва да посредничи, но напразно. Сенатът отминава случилото се с мълчание и нарежда двамата останали живи наследници според завещанието да разделят царството на две равни части, а за да се избегнат нови вражди при подялбата, се предвижда то да се извърши от сенатска комисия. Членовете на комисията заминават за Африка; консуларят Луций Опимий, известен със заслугите си за потушаването на революцията, използва възможността да получи награда за патриотизъм и застава начело на комисията. Разделянето се извършва изцяло в полза на Югурта, като са облагодетелствани и членовете на комисията; столицата Цирта (Константина) с пристанището Рузикада (Филипвил) е присъдена на Адхербал, но срещу това предимство той получава източната част на царството, която почти изцяло се състои от пясъчни пустини, докато Югурта получил плодородната, гъсто населена западна половина (по-късно Ситифенска и Цезарейска Мавритания). Това е възмутително, но положението скоро се влошава.

Югурта се опитва да предизвика Адхербал да започне война, за да го лиши от присъдената му половина под предлог на самоотбрана; ала слабохарактерният мъж, който вече има горчив опит, оставя конниците на Югурта да плячкосват необезпокоявани областта и се задо-

волява с изпращането на оплакване в Рим. Изгубил търпение от бавния развой на събитията, Югурта започва военни действия без формален повод. Адхербал е напълно разбит и се укрива в намиращата се наблизо столица Цирта. Докато обсадата продължава и войските на Югурта ежедневно водят битки с многобройните италийци, заселени в Цирта, които защитават града много по-енергично от африканците, пристига римска сенатска комисия, сформирана в отговор на първото оплакване на Адхербал. Комисията е съставена от млади, неопитни хора, каквито правителството по това време обикновено изпраща в държавнически мисии. Пратениците настояват Югурта да ги пусне в града при Адхербал, за да могат да го защитават; другото искане е Югурта да вдигне обсадата и да приеме посредничеството им. Нумидиецът отказва без колебание и пратениците се връщат набързо у дома си, за да уведомят сената за това обидно отношение. Те постъпват наистина като деца, каквито всъщност са, и в хор се оплакват пред отците-сенатори. Сенаторите изслушват доклада им и нареждат на сънародниците си в Цирта да се сражават, докато могат. Едва когато на петия месец от обсадата един пратеник на Адхербал се промъква през вражеските укрепления и до сената стига писмено послание от царя, изпълнено с настойчиви молби за помощ, римската управа събира сили да вземе решение — но не обявява война, както изисква малцинството, а изпраща нова мисия. Този път тя е оглавена от Марк Скавър, великия покорител на таврите и освободените роби, любимия герой на аристокрацията, с надеждата, че самата му поява ще накара непокорния цар да се замисли. Наистина Югурта пристига в Утика, както му е наредено, за да преговаря със Скавър; двамата се впускат в безкраен дебат, но когато преговорите приключват, не е постигнат и най-малкият резултат. Пратениците се връщат в Рим, без да са обявили война, царят продължава обсадата на Цирта. Адхербал напълно е загубил надежда да получи подкрепа от Рим; италийците в Цирта са уморени от борбата и понеже вярват, че страхът от римското име ще опази живота им, настояват да се предадат. Така градът капитулира. Югурта издава заповед неговият брат по наследство да бъде екзекутиран след жестоки мъчения; след него цялото пълнолетно мъжко население на града, както африканци, така и италийци, минава под ножа (112).

Вик на негодувание преминава през цяла Италия. Малцинството в сената и всички, които не са свързани с управлението, единодушно осъждат правителството, за което честта и интересите на страната не са нищо друго освен стока за продан; най-шумно негодува търговското съсловие, най-чувствително засегнато от гибелта на римските и италийските търговци в Цирта. Дори и сега мнозинството в сената продължава да упорства; то призовава към съсловните интереси на

аристокрацията и пуска в ход всички лостове за забавяне на действията с цел да запази поне още малко скъпоценния мир. В това време избраният за народен трибун за 111 г. Гай Мемий, който е енергичен мъж и красноречив оратор, още с встъпването си в длъжност поставя открито въпроса за Африка и заплашва да привлече под съдебна отговорност главните виновници; така сенатът е принуден да обяви война на Югурта (112-111). Този път положението изглежда сериозно. Пратениците на Югурта са изгонени от Италия, без да могат да влязат в Рим; новият консул Луций Калпурний Бестия, който се отличава от своето политическо обкръжение поне по своята прозорливост и актив, се заема енергично с въоръжаването на войската; самият Марк Скавър поема командването на африканската армия; скоро римляните дебаркират на африканския бряг и навлизат в нумидийското царство по р. Баград (Медшверда), където най-отдалечените от седалището на царската власт градове, като Голям Лептис, се предават доброволно, а цар Бокх от Мавритания сключва с римляните съюз, въпреки че дъщеря му е съпруга на Югурта. Самият Югурта пада духом и изпраща посредници в римската главна квартира, за да измолят примирие. Краят на войната изглежда близък и идва още по-бързо, отколкото се е очаквало.

Договорът на цар Бокх се проваля, понеже царят, незапознат с римските нрави, е разчитал да сключи този изгоден за римляните договор безвъзмездно и е пропуснал да даде на пратениците си необходимите дарове, които биха ускорили подписването. Без съмнение Югурта по-добре познава римските порядки и не пропуска да подкрепи предложението си за примирие със съответната сума пари; но и той греши. Още след първите преговори става ясно, че в римската главна квартира може да се купи не само примирие, но и мир. Царската хазна е достатъчно пълна още от времето на Масиниса и спазаряването е постигнато бързо. Договорът е сключен, след което е предложен проформа на военния съвет; проведени са небрежни и само най-общи разисквания и съветът дава съгласие договорът да бъде подписан. Югурта се подчинява безусловно на волята на римляните; победителят проявява милост и му връща царството невредимо срещу умерено обезщетение и срещу предаването на римските дезертьори и на бойните слонове (111). Трябва да се отбележи, че след допълнителни преговори и пазарлъци с отделни римски коменданти и офицери царят си получава обратно повечето слонове. След като вестта за сключения мир пристига в Рим, там повторно се разразява буря. Цял свят научава как се е стигнало до мира; всички се убеждават, че и самият Скавър се продава, макар и по-скъпо от средния сенатор. Правната валидност на мира е оспорена сериозно в сената; Гай Мемий заявява, че ако царят наистина се е подчинил безусловно, не би могъл да

откаже да се яви в Рим и да застане пред съда, за да бъдат разпитани и двете страни и да се изясни как са били водени нередовните мирни преговори. Сенаторите се подчиняват на това неудобно искане; в разрез със закона обаче на царя е осигурена силна охрана — под предлог, че той не идва като враг, а като васал на Рим. Югурта наистина пристига в Рим и се явява на разпит пред събралия се народ, едва удържан от охраната да не разкъса убиеца на циртийските италийци. Щом Гай Мемий отправя към царя първия си въпрос, веднага един от колегите му използва правото си на вето и заповядва на царя да мълчи. И тук африканското злато се оказва по-силно от волята на суверенния народ и неговите висши служители. Междувременно преговорите в сената относно валидността на подписания наскоро мирен договор продължават и новият консул Спурий Постумий Албин настоява ревностно за касирането му, надявайки се в такъв случай да получи длъжността главнокомандващ в Африка. Той успява да накара живеещия в Рим внук на Масиниса, Масива, да предяви пред сената своите претенции за овакантения нумидийски престол. Тогава Бомилкар, един от доверените хора на цар Югурта, убива вероломно съперника на своя господар, без съмнение по негова поръчка, а когато срещу него е възбуден процес, избягва от града с помощта на Югурта. Това ново престъпление, извършено пред очите на римското правителство, оказва известно влияние върху действията на сената: мирният договор е касиран, а царят е екстрадиран от Рим (зимата на 111-110). Така войната продължава и командването е поето от консул Спурий Албин (110). Африканската войска се намира в състояние на пълна разруха, обхванала дори обикновените войници, напълно обяснима при това политическо и военно ръководство. За военна дисциплина и дума не може да става, римската войска редовно плячкосва нумидийските области и дори римските провинции по време на примирието, а се стига и дотам, че вече и много офицери и войници със същия успех като своите генерали сключват тайни споразумения с врага. Разбира се, тази войска не може да постигне нищо на бойното поле и ако Югурта и този път си е купил бездействието на римския главнокомандващ, обстоятелство, което по-късно ще бъде използвано в процеса срещу него, той наистина прави нещо излишно. Спурий Албин стои в Африка и не върши нищо; за сметка на това брат му, Авъл Постумий, който поема временно командването след заминаването му и който е толкова дързък, колкото и бездарен, посред зима решава с един смел удар да завладее съкровищницата на царя в трудно достъпния и силно охраняван град Сутул (по-късно Калама, днес Геулма). Войската потегля към града и го достига; обсадата завършва безрезултатно и начинанието претърпява пълен неуспех. Царят, който известно време е стоял с

войските си пред града, поема към пустинята, а римският пълководец тръгва да го преследва. Точно такова е намерението на Югурта. При нощно нападение, при което особеностите на терена и тайните споразумения, които той е постигнал с римската войска, много му помагат, нумидийците превземат римския лагер и подгонват невъоръжените римски войници като стадо пред себе си. Поражението е пълно и резултатът плачевен. Капитулацията, чиито условия са диктувани от Югурта, е приета от римляните (началото на 109): изтегляне на войската, незабавно освобождаване на цялата нумидийска територия, подновяване на касирания от сената съюзнически договор.

Това вече е прекалено. Докато африканците ликуват и неочаквано открилата се възможност за сваляне на чуждото господство, до този момент изглеждала недостижима, събира под знамената на победоносния цар многобройни племена на свободни и полусвободни обитатели на пустинята, общественото мнение в Италия негодува срещу разлагащото управление на аристокрацията. Гневът се излива в съдебни процеси, подклаждани от ожесточението на търговското съсловие. Пожертвани са редица видни личности от висшите кръгове на аристокрацията. По предложение на народния трибун Гай Мамилий Лиметан и при слаба съпротива от страна на сената е създадена извънредна комисия от съдебни заседатели за разследване на държавната измяна във връзка с нумидийската война. Присъдата на съдебните заседатели изпраща в изгнание двамата досегашни главнокомандващи Гай Бестия* и Спурий Албин, по-късно и Луций Опимий, оглавил първата африканска комисия, палача на Гай Гракх, а заедно с тях и мнозина по-малко известни, виновни или невинни членове на управляващата партия. Фактът, че никой не се решава да посегне на най-виновния сред виновните, на умния и могъщ Скавър, който тъкмо по това време е избран както за цензор, така и, колкото и невероятно да изглежда, за един от председателите на извънредната комисия по държавната измяна, показва достатъчно ясно, че единствената цел на тези процеси е да пожертват няколко особено компрометирани личности, за да се укроти възбуденото обществено мнение и особено капиталистическите кръгове, докато от надигналия се народен гняв не остане и следа. Също така не е направен дори опит да се ограничат пълномощията на правителството и единствено сенатът има правото да приключи нумидийския скандал по възможно най-деликатен за аристокрацията начин; защото дори най-знатните благородници са започнали да проумяват, че е време да се сложи край на всичко това.

---

* *В текста на Момзен стои името Гай Бестия, което е очевидна грешка. Става дума за Луций Калпурний Бестия, консул през 111 г. пр. Хр. — Бел. ред.*

Сенатът касира и втория мирен договор. Според новите представи за святост на договорите вече не е необходимо да бъде предаден на врага главнокомандващият, който го е сключил, както е било преди 30 години. Взето е сериозно решение да се поднови войната. Разбира се, командването на африканската армия е предадено в ръцете на аристократ, но той е един от малкото знатни мъже, които са дорасли за тази задача и във военно, и в нравствено отношение. Изборът пада върху Квинт Метел. Като цялата влиятелна фамилия, към която принадлежи, той е принципен и безкомпромисен аристократ в ролята си на длъжностно лице, макар че не пренебрегва услугите на наемни убийци за благото на държавата и вероятно би се присмял на стореното от Фабриций срещу Пир като непрактично и донкихотско, той въпреки това е непреклонен, неподатлив както на заплахи, така и на подкупи администратор, освен това е проницателен и опитен пълководец. В това отношение той до такава степен е свободен от предразсъдъците на своето съсловие, че не избира помощниците си от средата на знатните, а се спира на способния офицер Публий Рутилий Руф, високоценен във военните кръгове заради образцовата дисциплина на войниците си и заради предложените от него промени и подобрения в строевия устав, и на храбрия Гай Марий, син на латински селянин. Придружен от тези и други способни офицери, през 109 г. Метел пристига в Африка като консул и главнокомандващ и намира армията в такова разложение, че до този момент военачалниците изобщо не са посмели да поведат войниците към вражеската област и от тях не се страхува никой освен нещастното население на римската провинция. Армията е подложена на бърза и строга реорганизация и през пролетта на 108 г. Метел преминава нумидийската граница. Югурта много скоро разбира, че положението наистина се е изменило, губи смелост и още преди започването на сраженията прави сериозни предложения за примирие, без да иска нищо друго, освен да бъде подсигурен животът му. Метел обаче е твърдо решен, а може би е получил и нареждане от сената да завърши войната само с безусловна капитулация и с екзекутиране на дръзкия римски васал. Наистина това е единственият изход, който може да задоволи разгневените римляни. След победата си над Албин Югурта се смята за освободител на Либия от господството на омразните чужденци; енергичен и коварен, след непохватните действия на римското правителство той може по всяко време, дори след сключването на мира, да възпламени отново омразата на съплеменниците си; няма да има гаранция за мира в Африка и римската армия не би могла да се оттегли, преди да свърши веднъж завинаги с цар Югурта.

Метел отговаря уклончиво на молбите на царя, докато води тайни преговори с царските пратеници и ги подстрекава да предадат господаря си жив или мъртъв на римляните. Ала когато римският генерал решава да се състезава с африканеца по коварство и подлост, той си намира майстора; Югурта разгадава плана му и тъй като не му остава нищо друго, минава към отчаяна съпротива. Отвъд безлюдната планинска верига, през която преминава пътят на римляните към вътрешността, се простира обширна равнина, широка около четири немски мили, която стига до успоредната на планините река Мутул; дори в непосредствена близост с реката тази равнина е безводна и без растителност, покрита само със сухи трънаци, и набраздена от ниски хълмове. Скрит зад хълмовете, Югурта изчаква римската войска. Той е разпределил воините си в две групи: там, където склонът се спуска към реката, е разположена първата група, водена от Бомилкар и съставена от част от пехотата и слоновете, втората, където са ядрото на пехотата и цялата конница, е разположена по-високо, в близост до планинската верига и е добре скрита в храсталаците. Излизайки от планината, римляните забелязват, че врагът е заел много изгодна позиция и владее напълно дясното крило. Тъй като не са в състояние да се защитават в този открит и безводен планински хребет и на всяка цена трябва да се доберат до реката, те са изправени пред трудната задача да стигнат до речния бряг през широката четири мили равнина, която освен това е съвсем пуста, изложени на нападението на вражеските конници. При това римската войска не разполага с лека кавалерия. Метел изпраща един отряд начело с Руф по права линия към реката, за да издигне лагер на брега; главните сили на войската се движат косо от планинския хребет към склона, където е скрит врагът, за да го извадят от скривалището му. Това напредване през равнината заплашва римската войска с пълно унищожение, тъй като докато нумидийската пехота веднага заема в гърба ѝ планинското дефиле, което са опразнили; римският нападателен отряд се вижда обграден от всички страни от вражески конници, наизлезли от храсталаците на планинския склон. Постоянните атаки на вражеските конници пречат на напредването и сражението заплашва да се разпадне на многобройни единични битки; през това време Бомилкар блокира със своето подразделение корпуса на Руф, за да му попречи да се притече на помощ на притиснатата основна армия. Въпреки това Метел и Марий успяват да достигнат подножието на склона с няколко хиляди войници; нумидийската пехота, която защитава подстъпите към планината, се разбягва почти без съпротива въпреки численото превъзходство и по-добра-

та си позиция, когато легионерите изкачват в стегнат строй хребета. Също толкова зле се проявява нумидийската пехота срещу Руф; при първото нападение тя е разпръсната, а в пресечения терен всички слонове са или убити, или пленени. Късно вечерта двата римски корпуса се срещат между двете бойни полета, всеки за себе си победител и всеки загрижен за съдбата на другия. Това сражение разкрива както изключителния военен талант на Югурта, така и неизчерпаемите способности на римската пехота, благодарение на която стратегическото поражение е превърнато в победа. След битката Югурта изпраща голяма част от своите войници по домовете им и се ограничава във воденето на локална война, което също прави умело. Двата римски отряда, единият воден от Метел, а другият от Марий, който, макар да не е от благороднически произход и да няма висок ранг, след битката при Мутул заема първо място сред командирите, прекосяват нумидийската област, завземат градовете и там, където населението не отваря доброволно портите, избиват всички пълнолетни мъже. Въпреки това най-значимият от градовете в източната част на страната, а именно Зама, оказва сериозна съпротива на римляните, подкрепяна последователно от царя. Той дори успява да осъществи нападение над римския лагер и римляните са принудени да вдигнат обсадата и да се оттеглят в зимната си квартира. Заради по-лесното подсигуряване с провизии Метел се разполага в римската провинция, оставяйки гарнизони в покорените градове, и използва затишието, за да поднови преговорите, като се показва склонен да се съгласи на мир с царя при поносими условия. Югурта отговаря с готовност на това предложение; вече е изразил съгласие да изплати 200 000 фунта сребро, да предаде слоновете си и 300 заложници, вече е изпратил в римския лагер 3000 римски дезертьори, които веднага са посечени. В същото време най-довереният съветник на царя, Бомилкар, се тревожи не без основание, че ако се стигне до мир, Югурта ще бъде задължен да го предаде на римския съд като убиец на Масива; затова се свързва с Метел и след като получава гаранция, че няма да бъде наказан за престъплението, и срещу голямо възнаграждение обещава да предаде царя жив или мъртъв в ръцете на римляните.

Въпреки това нито официалните преговори, нито задкулисните интриги довеждат до желания резултат. Когато Метел неочаквано поставя условието царят лично да се предаде като пленник, Югурта прекъсва преговорите; тайните контакти на Бомилкар с врага са разкрити, той е заловен и екзекутиран.

Когато през 107 г. Метел отново излиза на бойното поле, Югурта избягва решителни сражения, появява се ту тук, ту там, на място,

твърде отдалечено от първото; римляните започват да вярват, че ще станат по-скоро господари на лъвовете, отколкото на тези изчезващи в пустинята конници. Води се ожесточена битка и римляните извоюват победа; но е много трудно е да се каже какво е постигнато с победата. Царят е изчезнал в необозримата шир. Във вътрешността на днешния туниски залив, на самия ръб на голямата пустиня, в един оазис е разположен укрепеният град Тала; там се е оттеглил Югурта с децата си, със съкровищата си и с елитните си войски, за да изчака по-благоприятно време. Метел се осмелява да преследва царя през един пущинак, в който необходимата вода трябва да се носи в мехове от десет немски мили; войската стига до Тала и след четиридесетдневна обсада градът пада; но римските дезертьори, които след превземането на крепостта се самозапалват в една сграда, не само унищожават значителна част от плячката, но и помагат на цар Югурта да се измъкне с децата и съкровището. Цяла Нумидия е в ръцете на римляните, но вместо да се приближават все повече към целта, войната обхваща все нови и нови територии. На юг свободните гетулски пустинни племена започват национална война срещу римляните по призива на Югурта. На запад цар Бокх от Мавритания, чието приятелство римляните са пренебрегнали в миналото, сега не отказва да предприеме действия срещу тях съвместно със своя зет: той не само го подслонява в дома си, но и събира многобройните си конни орди и се обединява с царските войски в околностите на Цирта, където Метел е разположил зимната си квартира. Започват преговори; ясно е, че Бокх държи в ръцете си най-ценната за римляните военна плячка — цар Югурта. Нито римляните, нито самият цар знаят какво точно възнамерява той: дали ще продаде скъпо и прескъпо своя зет на врага или заедно с него ще поведе национална война срещу завоевателя; Бокх изобщо не бърза да излезе от това двусмислено положение. Скоро Метел напуска провинцията, тъй като с решение на народа е принуден да предаде командването на похода за следващата 106 г. на своя бивш подчинен и настоящ консул Марий. Марий дължи издигането си на народната революция. Той е решил да се кандидатира за консул, разчитайки на заслугите си към държавата и вярвайки в благоприятните оракулски предсказания. Ако аристокрацията беше подкрепила тази колкото законосъобразна, толкова и справедлива кандидатура на способния и умерен мъж, който в никакъв случай не може да бъде наречен опозиционер, нямаше да се случи нищо друго, освен че в консулярските списъци щеше да се включи нов род; вместо това мъжът от простолюдието, който е пожелал за себе си най-висшата власт на общината, е охулен от цялата управляваща каста като нахален новатор и революционер — с него постъпват точно така, както някога патрициите са

се отнасяли с кандидатите на плебеите, но този път без каквото и да е формално правно основание; дори Метел подиграва храбрия офицер с язвителни думи. Марий трябвало да почака, заявява пълководецът, докато синът на Метел, едно хилаво и голобрадо хлапе, стигне на възраст да се състезава с него. Марий е уволнен безмилостно в последния момент, за да се яви в столицата като кандидат за консул за 107 година. Тук той се отплаща на своя пълководец за причинената му неправда, като с остри и обидни думи критикува пред зяпналото го множество начина, по който Метел води войната и управлява Африка, и не се посвенява да изрече пред вечно недоволното множество, което много обича приказките за тайни, съмнителни и нечувани съзаклятия на знатните господа, дръзката лъжа, че Метел забавял нарочно хода на войната, за да остане за по-дълго време главнокомандващ. Уличната тълпа приема думите му с бурно одобрение; много хора, със или без основания недоволни от правителството, и най-вече основателно озлобените представители на търговското съсловие не могат да искат по-добър случай да уязвят аристокрацията в най-чувствителното ѝ място; Марий не само е избран за консул с огромно мнозинство, но и с решение на суверенните комиции му е поверено командването в африканската война, макар че според законите на Гай Гракх само сенатът има право да определя пълномощията на консулите.

Решението на комициите анулира разпоредбата на сената, с която Метел е оставен на поста главнокомандващ. В резултат на това решение през 107 г. Марий заема мястото на Метел и командва военния поход; оказва се обаче, че няма да му е толкова лесно да осъществи даденото пред народа обещание да води войната по-добре от своя предшественик и по най-бързия начин да отведе Югурта със завързани ръце и крака в Рим. Марий се сражава с гетулите; покорява отделни градове, които все още са били свободни; предприема експедиция към Капса (Гафса) в най-югоизточната част на царството, която по трудност надминава тази към Тала, а когато градът се предава, въпреки договора убива всички пълнолетни мъже — наистина това е единственото средство да се предотврати бъдещото непокорство на този отдалечен пустинен град; напада една планинска крепост, разположена в близост до река Молохат, която разделя областите на Нумидия и Мавритания, където Югурта е успял да спаси хазната си, и тъкмо когато се отчайва и решава да снеме обсадата, няколко храбри катерачи успяват да превземат непристъпното скално гнездо. Ако Марий беше успял да закали войската си с няколко такива смели начинания и беше осигурил на войниците си плячка или ако беше засенчил похода на Метел в пустинята с нова, още по-

далечна експедиция, този начин за водене на война би могъл да се оцени като приемлив; в действителност главната цел на похода — пленяването на Югурта, която Метел е следвал със строга последователност — сега е оставена настрана. Походът на Марий към Капса е толкова безцелен риск, колкото този на Метел към Тала е бил целесъобразно рисковано начинание; експедицията към Молохат обаче, при която римляните не само преминават мавританската граница, но и навлизат в територията на тази чужда държава, е в пълен разрез с основната цел. Цар Бокх, от когото зависи да доведе войната до благоприятен за римляните изход или да я продължи безкрайно, решава да сключи договор с Югурта, според който получава част от нумидийското царство и срещу нея се задължава да воюва на страната на зетя си срещу римляните. Една вечер, докато преминава обратно река Молохат, римската войска изведнъж се вижда обградена от огромни маси мавритански и нумидийски конници. Римляните са принудени да приемат сражението там, където се намират в момента, без да имат възможност да разгърнат същинския си боен ред и да се подчиняват на единна стратегия; те имат късмет, че силно разстроените войски успяват да достигнат два близки хълма и да намерят там временна сигурност, докато мине нощта. Само нехайството на опиянените от победата африканци ги лишава от истинска победа; те посрещат утрото в дълбок сън, докато през нощта римските войски са успели да възстановят до известна степен бойния си ред. Войските на Бокх и Югурта са нападнати на зазоряване и се разпръсват в паническо бягство. След това римската войска продължава отстъплението, вече по-организирано и по-предпазливо; въпреки това тя е отново нападната от четири страни и изпада в голяма опасност, докато командващият римската конница Луций Корнелий Сула не разпръсва с умело фронтално нападение вражеската конница, връща се бързо от преследването ѝ и се нахвърля ожесточено върху Югурта и Бокх, които са нападнали римската пехота. Така и тази атака е отбита успешно; Марий прибира войската си в Цирта и се установява там на зимна квартира (106-105). Странно, но и напълно разбираемо е, че римляните отново започват да търсят дружба с Бокх, на когото първо са отказали, а покъсно просто не са го забелязвали; след като той започва война, враговете му полагат всички усилия, за да се помирят с него. Римляните бързат да се възползват от факта, че Мавритания формално не им е обявила война. Цар Бокх се връща не без удоволствие в предишната си двусмислена позиция; без да разтрогне договора си с Югурта и без да го прогони от дома си, той започва преговори с римския пълководец относно условията за встъпване в съюз с Рим. Когато двамата се споразумяват или поне така изглежда, царят поставя като условие

Марий да му предаде в гаранция на договора Луций Сула, познат и приятел на Бокх още от времето, когато е дошъл като пратеник на сената в мавританския двор, както и по препоръките на изпращаните в Рим мавритански посланици, на които е оказал услуги по пътя. Марий се озовава в много неудобно положение. Ако отклони дръзкото искане, вероятно ще се стигне до разрив; ако го приеме, това означава да остави своя най-благороден и смел офицер в ръцете на човека, който, както е известно, играе двойна игра с римляните и с Югурта и не е трудно да се предвиди, че иска да има по един ценен заложник и от двете страни. В крайна сметка желанието да се сложи край на войната надделява над всички други съображения и Сула се съгласява да изпълни опасното поръчение, което му възлага Марий. Той тръгва смело, придружен от Волукс, сина на цар Бокх, и не се разколебава дори когато придружителят му го превежда през лагера на Югурта. Той отхвърля малодушните съвети на спътниците си да се спасява с бягство, и продължава пътя си през чуждата територия редом с царския син, без да пострада. Храбрият офицер запазва своята решимост и в преговорите с Бокх, като успява да го убеди да вземе окончателно решение. Югурта е принесен в жертва. Под претекст, че всичките му желания ще бъдат изпълнени, той е примамен в засада от собствения си тъст, стражата му е избита, а самият той е пленен. Така големият предател пада от предателството на най-близкия си роднина. Луций Сула отвежда в римската главна квартира коварния и неуморим африканец, окован във вериги, заедно с децата му, с което завършва войната, продължила седем години. Отначало за победител е провъзгласен Марий. На 1 януари 104 г. той влиза в Рим, триумфалната му колесница сияе с царски блясък, а пред нея вървят окованите цар Югурта и двамата му синове. По заповед на консула синът на пустинята е затворен в подземния градски затвор, в стария кладенец на Капитолия, „ледената баня“, както го нарича африканецът, прекрачвайки прага му. Той умира там само няколко дни по-късно, или удушен, или станал жертва на студа и глада. Много скоро се разбира, че Марий има твърде малка заслуга за извоюваните успехи, че покоряването на Нумидия до началото на пустинята е дело на Метел, а пленяването на Югурта е осъществено от Сула и че между тях двамата честолюбивият кариерист Марий е изиграл доста компрометираща роля. Марий с неудоволствие се примирява с факта, че неговият предшественик се окичва със славата на победител на Нумидия. Той е обзет от ярост, когато след време цар Бокх принася в дар на Капитолия златно изображение, на което е представено как плененият Югурта е предаден на Сула. Дори в очите на непредубедения наблюдател и съдник постиженията на

Марий в тези походи остават твърде много в сянката на другите двама пълководци и особено на Сула. Блестящият поход на последния през пустинята доказва смелост, остър ум, съобразителност, силно въздействие и власт над войската — все качества, които му донасят признанието не само на пълководеца, но и на цялата армия.

Глава IV

ПОХОДИТЕ НА КИМВРИТЕ И ТЕВТОНИТЕ

Вече от дълго време един „скитнически народ“ блуждае по северния край на областта, заета от келтите по двата бряга на Дунав. Племето се нарича кимври, т.е. Chempho, което означава „воини“, а техните врагове го превеждат като „разбойници“. По всичко личи, че то е станало име на народа още преди неговото преселение. Кимврите идват от север и първо се натъкват на келтите, доколкото е известно, се сблъскват с боите, вероятно в днешна Бохемия. Съвременниците са пропуснали да отбележат по-точно причините и посоката на техния поход, а днес не можем да попълним картината с предположения, тъй като условията, при които са живели тогава народностите северно от Бохемия и Майн, са напълно недостижими за нашия поглед*. Съществуват обаче по-определени факти, които говорят, че кимврите и в още по-голяма степен присъединилите си по-късно към тях тевтонски орди, с които са родственици, всъщност не принадлежат към келтите, към които ги причисляват първоначално римляните, а към германите: появата на две малки едноименни племена, вероятно останали да живеят в прародината на кимврите, в днешна Дания, и на тевтоните — в Североизточна Германия близо до Балтийско море, където ги споменава още съвременникът на Александър Велики, Питей, по повод търговията с кехлибар; отбелязването на кимврите и тевтоните в списъка на германските народности в числото на ингевоните заедно с хауките; преценката на Цезар, който пръв научава римляните да различават германите от келтите и причислява кимврите, които вероятно е

---

* *Защото сведението, че по бреговете на Северно море са били залети от наводнения големи територии и това е предизвикало масовото изселване на кимврите (Страбон, 7, 293), макар да изглежда вероятно, все пак не може да се отсъди дали се основава само на предание или на догадки. — Бел. авт.*

виждал със собствените си очи, към германите; най-после самите им имена и данните за телосложението им, както и останалите им качества, които наистина са характерни за всички северни народи, но преди всичко за германите. От друга страна, е понятно, че след като са се скитали в продължение на десетилетия и често са предприемали походи към и във страната на келтите, кимврите несъмнено са приемали радушно всеки брат по оръжие, готов да се присъедини към тях. Това означава, че ордата им е включвала немалко келти; следователно не е чудно, че мъже с келтско име са заставали начело на кимврите и че римляните са използвали шпиони, говорещи келтски език, за да разузнават при тях. Римляните никога дотогава не са виждали такова странно преселение; това не е набег на чергари, не е и „свещената пролет" на заминаващи за чужбина младежи, а истински скитащ народ, който е тръгнал с жените, децата и цялото си имущество да търси нова родина. Двуколката, която има по-различно предназначение при всички не напълно уседнали народи на севера, отколкото при елините и италийците, и която винаги се е намирала и в лагера на келтите, тук служи едновременно и за къща, където под опънатото кожено покривало се намира място за покъщнината, за жената и децата, дори и за домашното куче. Южняците разглеждат с удивление тези високи и стройни фигури с тъмноруси къдрици и светлосини очи, снажните им, малко груби жени, които почти не отстъпват на мъжете по ръст и сила, децата с чисто бели коси, които удивените италийци смятат за старци, понеже никога не са виждали момчета с лененоруси коси. По същество военното им дело е заето от келтите; те вече не се бият с италийците гологлави и само с меч и кама, а са въоръжени с медни, често богато украсени шлемове и с особен вид копие, наричано от тях материс; но не са захвърлили големите мечове и дългите, тесни щитове, макар че са започнали да носят и брони. Имат и конница, но тя не може да се мери с римската. Както и преди, бойният ред представлява фаланга, макар и в примитивен вид, която е колкото дълбока, толкова и широка; често се е случвало в опасни битки първите редици да се връзват един за друг за металните си колани. Нравите са груби; месото често се яде сурово. Предводител е най-храбрият и по възможност най-едрият мъж. Според обичаите на келтите и изобщо на варварите денят и мястото на боя се уговарят предварително с врага, а преди началото на битката всеки предизвиква на бой отделен противник. Обикновено двубоите започват с подигравки, осмиване на врага, неприлични движения и ужасен шум: мъжете надават бойния си рев, а жените и децата им помагат с удари по кожените покривала по колите. Кимврите се бият храбро — те смятат смъртта на бойното поле за единствената, достойна за свободния мъж, но след

победата се отдават на диви зверства и предварително обещават на боговете на войната да им принесат в жертва всичко, което след победата остава във властта на победителя. Обичай е покъщнината на врага да се троши, конете да се убиват, пленниците да се връзват и пазят, за да бъдат принесени в жертва на боговете. Жриците, боси старици в бели ленени одежди, извършват жертвоприношенията подобно на Ифигения в Скития и предсказват бъдещето по стичащата се кръв на пронизаните с нож военнопленници и престъпници. Не е възможно да се прецени каква част от тези обичаи са били обща традиция на северните варвари, кои са били заети от келтите и кои характерни за германите; само обичаят войската да бъде съпровождана и ръководена не от жреци, а от жрици, може да бъде определен като несъмнено германски. Кимврите навлизат в непознатата земя като гигантско кълбо от най-различни народи, скупчени около едно ядро на германски преселници от Балтийско море, сравнимо до известна степен с емигрантските маси, които в наши времена, натоварили покъщнината и децата си и пъстри по състав като прадедите си, пътуват към неизвестността отвъд морето. Те управляват тежките си коли с изключителна сръчност, придобита в дългия скитнически живот, прекосяват потоци и планини, ту бързо напредват, ту изведнъж спират или се обръщат встрани или назад, те били опасни за културните народи като бурните морски вълни и ураганните ветрове, защото са капризни и непредвидими също като стихиите. Те се спускат като светкавици и улучват винаги точно жертвата си, после изчезват безследно и за съжаление в онази тъмна епоха не се е намерил нито един съвестен наблюдател, който да оцени по достойнство появата на този удивителен метеор и да я опише. Когато по-късно съвременниците започват да проумяват, че това първо навлизане на германите в сферата на античната цивилизация е само отделна брънка от дълга верига подобни явления, непосредствените, живи свидетелства за него отдавна са заглъхнали.

Бездомният народ на кимврите, който до момента е бил възпрепятстван да проникне на юг от келтите, по-точно от боите, преодолява тази преграда след нападенията на римляните срещу дунавските келти; не се знае точно дали дунавските келти са призовали на помощ кимврийските си противници срещу настъпващите легиони или нападението на римляните им е попречило да пазят северните си граници като досега. След като прекосяват областта на скордиските, кимврите навлизат във владенията на тавриските и през 113 г. наближават Карнийските алпийски проходи, които консулът Гней Папирий Карбон смята да защитава от височините недалеч от Аквилея. Именно тук преди седемдесет години са се опитали да се заселят келтски племена,

но по заповед на римляните са опразнили без съпротива вече заетата земя; оттогава всички отвъдалпийски народи изпитват страх от римското име. Кимврите не нападат; подчиняват се на заповедта на Карбон и опразват територията на тавриските, макар че договорът с тях изобщо не задължава римляните да им оказват военна помощ, и тръгват след водачите, изпратени от Карбон, за да ги съпроводят отвъд границите. Ала водачите са получили заповед да примамят кимврите в засада, където ги очаква консулът. Край Норея в днешна Каринтия се води кръвопролитна битка, в която предадените побеждават измамника и му нанасят значителни загуби; само извилата се буря разделя воюващите и спасява римската армия от пълно унищожение. Кимврите биха могли веднага да нахлуят в Италия, но предпочитат да се обърнат на запад. Повече чрез споразумения с хелветите и секваните, отколкото със силата на оръжието, те си отварят пътя към левия бряг на Рейн и през Юра и няколко години след поражението на Карбон отново заплашват от близко разстояние римската територия. За да запази границата по Рейн и най-застрашената област на алоброгите, през 109 г. в Южна Галия пристига римска армия под командването на Марк Юний Силан. Кимврите молят да им бъде отстъпена земя, където да се заселят и да заживеят мирно — молба, която не може да бъде удовлетворена. Вместо да даде отговор, консулът ги напада, но войската му е напълно разбита, а римският лагер завладян. Армията е силно намаляла и правителството е принудено да набира нови войници; трудностите са толкова големи, че сенатът отменя законите, създадени от Гай Гракх, които ограничават продължителността на военната служба. През това време кимврите, вместо да се възползват от победата над римляните, отново изпращат молба до сената да им бъде отпусната земя, а през това време, както изглежда, се заели с покоряването на околните келтски земи. Така римската провинция и новата римска армия не са застрашени от нови нападения, но в самата келтска земя се надига нов враг на римляните. Хелветите, които са преживели много страдания в постоянните войни със североизточните си съседи, решават по примера на кимврите да си потърсят по-спокойни и плодородни обиталища в Западна Галия и се съюзяват с отрядите на кимврите още когато те преминават през страната им. Воините на тоугените (с неизвестно местонахождение) и тигориите (при езерото Муртен) под предводителството на Дивикос също преминават Юра и стигат до територията на нитиоброгите (около Аген на р. Гарона). Там се сблъскват с римската армия под командването на консула Касий Лонгин, която е примамена от хелветите в засада и самият военачалник, легатът Луций Пизон, и по-голямата част от войниците намират смъртта си в страшната битка. Временно приелият командването

Гай Попилий, който се е спасил в лагера, успява да измоли свободно отстъпление през седловината срещу половината от имуществото, което войските носят със себе си, и оставянето на заложници (107). Положението на римляните е толкова несигурно, че един от най-важните градове в собствената им провинция, Толоза, въстава и пленява целия гарнизон.

Докато кимврите били заети другаде, а и хелветите са престанали да безпокоят римската провинция, новият римски главнокомандващ Квинт Сервилий Цепион има предостатъчно време, за да си възвърне чрез предателство град Толоза и спокойно да опразни старото и известно светилище на келтския Аполон от струпаните там невероятни съкровища — печалба, която е добре дошла за затрудненатa държавна хазна. Но охраната е толкова слаба, че буретата със злато и сребро са заграбени по пътя от Толоза за Масалия от разбойнически дружини. Съкровищата изчезват безследно и се говори, че подбудители на това нападение са самият консул и неговият щаб (106). Римляните се придържат към отбранителна тактика спрямо основния си враг; три силни войски са изпратени да пазят римската провинция, защото съществуват силни опасения от второ нападение на кимврите. Те идват през 105 г., водени от своя цар Бойорикс, и този път имат сериозно намерение да нахлуят в Италия. На десния бряг на Рона е разположена войската на проконсула Цепион, на левия е консулът Гней Малий Максим, а под негово ръководство начело на отделен корпус застава легатът му, консулът Марк Аврелий Скавър. Първото нападение е срещу него: войската му е напълно разбита, а самият той е пленен и заведен във вражеската главна квартира, където кимврийският цар, разгневен от високомерното предупреждение на именития римлянин да не се осмелява да навлиза с войската си в Италия, го пронизва с ножа си. Максим заповядва на колегата си да преведе войската през Рона; Цепион се подчинява без желание и излиза с голямо закъснение при Араузио (Оранж) на левия бряг на реката; най-после цялата римска войска е събрана и е готова да даде сражение на кимврите; вероятно легионите са изглеждали толкова внушителни и многобройни, че кимврите са се стреснали и са помолили за преговори. За съжаление двамата римски пълководци са в ожесточена свада. Посредственият Максим, който няма знатен произход, е с ранг консул, следователно стои по-високо от горделивия и с по-знатно потекло, но също толкова бездарен проконсул Цепион; проконсулът отказва да бъде изграден общ лагер, не е съгласен военните операции да бъдат обсъждани и водени общо и упорито отстоява правото си на самостоятелно командване. Напразно представителите на сената се опитват да посредничат между двамата; личната среща между пълководците, издействана от

офицерите, само задълбочава разрива. Когато Цепион вижда Максим да преговаря с пратениците на кимврите, той решава сам да спечели триумфа за тяхното покоряване, събира своята част от войската и по най-бързия начин се хвърля срещу врага. Кимврите избиват всичките му войници, дори лагерът му пада в ръцете на врага (6 октомври 105 г.); унищожаването му повлича след себе си пълното поражение на втората римска армия. Вероятно на бойното поле са останали 80 000 римски войници и поне половината от огромния, безпомощен обоз. Сведенията гласят, че са се спасили само десет души, без съмнение броят на оцелелите е твърде малък, тъй като зад гърба на римляните е била реката. Това е катастрофа, която материално и морално далеч надхвърля поражението при Кана. Пораженията на Карбон, Силан и Лонгин не са направили на италийците особено впечатление. Те вече са свикнали да започват всяка война с несполуки. Убедеността в силата на римското оръжие е толкова непоклатима, че е излишно да се обръща внимание на многобройните изключения. Ала битката при Араузио, неумолимо наближаващата незащитените алпийски проходи кимврийска войска, отново избухналото и постоянно засилващо се неподчинение както в римските провинции отвъд Алпите, така и при лузитаните, безпомощното положение на Италия — всичко това пробужда италийците от сладкия им сън. Италия си припомня нахлуването на келтите през четвърти век, което е запазено дълбоко в народната памет, припомня си поражението при Алия и опожаряването на Рим; с удвоената сила на древния спомен и новата страшна опасност в Италия оживява ужасът от галите; изглежда, целият Запад осъзнава, че римското могъщество е разклатено. Както след битката при Кана, така и сега сенатът издава заповед да бъде съкратено времето за траур. Новите набори показват остър недостиг от хора. Всички годни да носят оръжие мъже трябва да се закълнат, че няма да напускат Италия; капитаните на намиращите се в италийските пристанища кораби получават строга заповед да не качват на борда си годните за военна служба. Трудно е да се каже какво щеше да се случи, ако кимврите бяха нахлули в Италия през Алпите веднага след двойната си победа. За късмет на Рим те предпочитат първо да залеят областта на арверните, които с усилия отстояват крепостите си срещу многобройния враг, и оттам, уморени от обсадите, поемат не към Италия, а на запад към Пиренеите.

Ако вцепенението на римските политици все още може да бъде премахнато от една благотворна криза, тя би трябвало да настъпи точно сега, когато по щастливо стечение на обстоятелствата, с каквито римската история е толкова богата, опасността е дошла достатъчно близо, за да събуди цялата енергия и патриотизма на гражданите, и

все пак не се е разразила толкова внезапно, че да не остави време и място за разгръщането на тези градивни сили. За съжаление и този път се повтарят същите явления, характерни за времето преди четири години, след африканските поражения. На практика африканските и галските неуспехи са еднотипни. Вероятно отговорността за поражението в Африка пада върху олигархията като цяло, докато отговорността за унизителното положение в Галия е по-скоро на отделни длъжностни лица, но и в двата случая общественото мнение с основание открива преди всичко провала на правителството, което е поставило под въпрос най-напред честта на държавата, а сега вече и нейното съществуване. И тогава, както и сега почти никой не се е заблуждавал относно истинските причини на злото, макар че и сега, както и тогава, не е направен нито един опит те да бъдат ликвидирани. Всички разбират, че вината е в системата, но и този път римляните се задоволяват да потърсят отговорност от отделни личности — само че тази втора буря се стоварва върху водачите на олигархията много по-тежко, тъй като катастрофата от 105 г. многократно превъзхожда тази от 109 по обхват и опасност. Сигурният инстинкт на общественото мнение подсказва, че срещу олигархията няма друго средство освен тираният. Това проличава в готовността, с която гражданите се съгласяват и подкрепят всеки опит на именити военнокомандващи да окажат натиск върху правителството и под една или друга форма да заменят олигархическото управление с диктатура.

Квинт Цепион е първият, срещу когото се насочват ударите, напълно заслужени, защото поражението при Араузио е предизвикано главно от неподчинението му; дори без оглед на вероятно извършената, но недоказана злоупотреба с плячката от Толоза. Гневът на опозицията е предизвикан и от факта, че като консул той се е осмелил да поиска отнемане правото на търговците да стават съдебни заседатели. Заради него е нарушено достойното старо правило и в най-лошия съд да се зачита светостта на сана; докато порицанието срещу виновниците за нещастния ден при Кана е било заключено дълбоко в сърцата, с решение на народа виновникът за поражението при Араузио е лишен от проконсулско звание и — което не се е случвало след кризите, в които загива царството — имуществото му е конфискувано в полза на държавната хазна (105?). Не след дълго Цепион е прогонен от сената с второ решение на гражданството (104). Дори и това не е достатъчно: тълпата иска още жертви и преди всичко кръвта на Цепион. Няколко опозиционно настроени народни трибуни, начело с Луций Апулей Сатурнин и Гай Норбан, през 103 г. предлагат да се създаде извънреден съд, който да разгледа делата за извършени злоупотреби и държавна измяна в Галия. Въпреки фактическата отмяна на предварителния арест и на смъртното наказание за политически престъпле-

ния Цепион е арестуван и открито е изказано намерението смъртната присъда да бъде произнесена и изпълнена. Управляващата партия прави опит да анулира предложението чрез налагане на трибунско вето, но трибуните, които се опитват да сложат ветото си върху решението, са прогонени насила от събранието и в ожесточените сблъсъци първите мъже на сената са замервани с камъни и много от тях са ранени. Следствието не може да бъде спряно и през 103 г. започва вълна от съдебни процеси, както шест години по-рано; осъдени са самият Цепион, колегата му главнокомандващ, Гней Малий Максим, и много други изтъкнати мъже. Един от народните трибуни, който е близък с Цепион, с много усилия и като жертва собствените си граждански права, успява да спаси поне живота на главните обвиняеми.

Много по-важен от отмъщението е въпросът как трябва да бъде водена оттук нататък опасната война отвъд Алпите и на кого да бъде възложено главното командване. При безпристрастен подход не е трудно да се направи подходящ избор. Наистина в сравнение с предишни времена, сега Рим не разполага с много военни капацитети, но все пак Квинт Максим в Галия, Марк Емилий Скавър и Квинт Минуций в дунавските земи, Квинт Метел, Публий Рутилий Руф и Гай Марий в Африка са се изявили като отлични командири. Освен това сега не става дума за това да бъде победен един Пир или Ханибал, а просто да се докаже отново вече утвърденото превъзходство на римското оръжие и римската тактика срещу варварите от севера, за което е необходим не гениален, а само енергичен и опитен пълководец. За съжаление в това време е възможно всичко друго, но не и непредубеденото уреждане на административните въпроси. Както вече е доказала войната с Югурта, правителството е толкова компрометирано пред общественото мнение, че и най-талантливите пълководци, извоювали редица славни победи, са били принуждавани да се оттеглят от поста си само защото на някой именит офицер е хрумнало да ги очерни пред народа и да се кандидатира на тяхно място като фаворит на опозицията. Не е чудно, че случилото се след победата на Метел се повтаря в много по-големи размери след поражението на Гней Малий и Квинт Цепион. Гай Марий се кандидатира за висшата държавна служба, без да се съобразява със закона, който забранява повторно заемане на поста консул, и тълпата не само го провъзгласява за консул още докато той е начело на войската в Африка и му предава главното командване на войната в Галия, но и получава консулски пост пет години една след друга (104-100), което е истинска, добре пресметната подигравка със съсловния дух на аристокрацията и в сравнение с този мъж тя изпъква с глупостта и недалновидността си. Този прецедент е нечуван в аналите на ре-

публиката и е абсолютно несъвместим с духа на свободната римска конституция. Противоконституционното управление на първия демократически генерал оставя дълбоки следи в римското военно дело: реорганизацията на армията от гражданско опълчение в наемническа войска, започнала в африканската война, е продължена и завършена от Марий, който цели пет години разполага с неограничени пълномощия, дадени му повече от бедственото положение на страната, отколкото от клаузите на назначаването му.

През 104 г. новият военачалник Гай Марий заминава отвъд Алпите, съпровождан от опитни офицери, сред които скоро се отличава за втори път храбрият Луций Сула, и от многобройни отряди италийски и съюзнически войници. Отначало той не намира врага, срещу когото е изпратен. Странните хора, победили Рим при Араузио, са прекосили Пиренеите, като преди това са плячкосали областта западно от Рона и сега се бият в Испания със смелите обитатели на северното крайбрежие и вътрешността. Изглежда, германите още при първото си появяване в историята са искали да проявят таланта си да не се възползват от удобния случай. Затова Марий има предостатъчно време да подчини отново отцепилите се тектосаги, да заздрави несигурната вярност на подвластните галски и лигурски области и да издейства храни и военни подкрепления както във, така и извън римската провинция от съюзниците, заплашени от кимврите — масалиоти, алоброги и секвани. Другата му задача е да въведе строга дисциплина в поверената му войска не само като въведе строги наказания, а и като проявява справедливост, без да прави разлика между знатни и простолюдие, и да подготви войниците за предстоящата война с дълги преходи и копаене на окопи. Най-значителното му дело е прокопаването на канал към Рона, предаден по-късно на масалиотите, който улеснява превозването на провизиите, изпращани на войската от Италия. Марий остава в отбрана и нито веднъж не прекрачва границите на римската провинция. Най-после, вероятно към края на 103 г., кимврийският поток, спрян от храбрата съпротива на испанските племена и по-точно на келтиберите, приижда отново през Пиренеите и оттам вероятно по брега на Атлантическия океан, където всички народи от Пиренеите до Сена се покоряват на страшните воини. Едва тук, на държавната граница със здравия племенен съюз на белгите, те се натъкват на посериозна съпротива, но и точно тук, докато се намират в областта на велиокасите (при Руан), на помощ им идва значително подкрепление. Към кимврите се присъединяват не само три военни дружини от племето на хелветите, сред които тигорини и тоугени, които по-рано, при Гарона, са се сражавали срещу римляните. Подкрепени са и близките по род тевтони, предвождани от царя си Тевтоболд, които по неизвестни нам причини и обстоятелства са прогонени от своята родина по

бреговете на Балтийско море чак при Сена. Дори обединените отряди не са в състояние да надвият мъжествената съпротива на белгите. Затова водачите, окуражени от броя на войниците си, решават, че е време да предприемат най-после многократно обсъждания поход към Италия. За да не мъкнат със себе си заграбената досега плячка, я оставят под защитата на отряд от 6000 мъже, от които по-късно, след доста странствания, е възникнало племето адуатуките, което живее по бреговете на Самбра. Било поради трудното изхранване по алпийските пътища, било по други причини, нашествениците се разделят отново на две армии, едната от които, на кимврите и тигориите, се връща през Рейн с намерението да проникне през вече познатите от 113 г. проходи на Източните Алпи, а другата, на новопристигналите тевтони, тоугените и изпитания в битката при Араузио кимврийски основен отряд на амброните, трябва да нахлуе през римска Галия и западните проходи. През лятото на 102 г. втората армия отново преминава безпрепятствено Рона и приема сражение с римляните на левия бряг след почти тригодишна пауза. Марий ги очаква в отлично избран и богато запасен с провизии лагер, издигнат на мястото, където Изер се влива в Рона; тази позиция му позволява да прегради едновременно единствените военни пътища на варварите към Италия, проходими по онова време — през Малкия Бернар и по крайбрежието. Тевтоните нападат лагера, който им затваря пътя; три последователни дни варварите щурмуват римските укрепления, но дивата им смелост се разбива в превъзходството на римляните в позиционната война и в хладнокръвието на военачалника. След тежки загуби дръзките варвари решават да изоставят атаката и да продължат пътя си за Италия покрай лагера. Цели шест дни колоната се точи покрай римския лагер, което е доказателство повече за тромавостта на обоза, отколкото за огромния им брой. Пълководецът ги пропуска да преминат, без да ги нападне. Подигравателните подвиквания на враговете дали римляните нямат поръчки за жените си, които те щели да им предадат с удоволствие, не могат да изкарат Марий от търпение, но фактът, че не използва това дръзко преминаване на вражеските колони покрай съсредоточените римски сили, за да ги разбие, показва колко малко се е доверявал на неопитните си войници. Когато върволицата отминава, той вдига лагера си и тръгва по петите на врага в най-строг ред, като грижливо се окопава нощ за нощ. Тевтоните, които се стремят да излязат на крайбрежния път, се спускат по поречието на Рона и достигат Aquae Sexiae, следвани от римляните. Тук при снабдяването с вода леките лигурски войски се натъкват на вражеския тил, където се движат амброните, и скоро битката става всеобща; след ожесточена борба римляните побеждават и преследват отстъпващия враг до струпаните като барикада коли. Този първи успешен сблъсък повдига ду-

ха както на главнокомандващия, така и на войниците; на третия ден след него Марий подрежда редиците си на хълма, на чийто връх е изграден римският лагер, за решителната битка.

Тевтоните, отдавна нетърпеливи да премерят сили с противниците си, веднага атакуват хълма и започват битката. Сражението е трудно и мъчително; до обяд германите са непоклатими като каменна стена; но непривичното за тях жарко провансалско слънце ги изтощава, а оглушителният шум в гърба им, където дружините от римския обоз изскачат с диви викове от прикритието си в гъсталака, разпръсва окончателно разколебаните редици. Цялата орда е разбита и което е разбираемо в чужда страна, повечето са посечени или пленени; сред пленниците е цар Тевтоболд, а сред убитите има множество жени, които, знаейки какво ще бъде отношението към тях като робини, се бият отчаяно от колите си и загиват от вражески мечове или след като напразно са молили да им позволят да служат на боговете и на светите весталки, сами посягат на живота си (лятото на 102).

Така Галия се освобождава от германите. Това става тъкмо навреме, защото братята им по оръжие са вече отсам Алпите. Побратимени с хелветите, кимврите без затруднения са достигнали от Сена до долината на Горен Рейн; те прекосяват алпийската верига през прохода Бренер и оттам се спускат през долините на Ейзак и Еч в италийската равнина. Консулът Квинт Лутаций Катул е изпратен там да охранява проходите; но той не познава добре областта и се страхува да не бъде обграден, затова не се решава да навлезе в Алпите, а се разполага под Триент на левия бряг на Еч и за всеки случай си подсигурява отстъплението към десния бряг, като построява мост. Ала когато кимврите настъпват в плътни редици от планините, римската войска е обхванатa от панически страх. Легионери и конници се втурват да бягат — едни по най-краткия път към столицата, други към най-близкото възвишение, което може да им предложи малко сигурност. С големи усилия Катул успява да върне основната част от войската си до реката и да я прекара по моста; той успява да стори това преди враговете, които слизат по горното течение на Еч и вече пускат по течението дървета и греди, за да го унищожат. Катул успява да го разруши и по този начин отрязва пътя за отстъпление на войската. За съжаление пълководецът е бил принуден да остави един легион на другия бряг и страхливият трибун, който го води, е готов да се предаде, когато ротният офицер Гней Петрей от Атина го пронизва с меча си и си пробива път през гъстите редици на враговете към десния бряг на Еч, за да се съедини с главните римски сили. Така войската е спасена, а заедно с нея, макар и частично, честта на римското оръжие; но последствията от закъснялото заемане на проходите и прибързаното отстъпление

са непредвидими. Катул е принуден да се оттегли на десния бряг на река По и да остави в ръцете на кимврите цялата равнина между По и Алпите, така че връзката с Аквилея се поддържа вече само по море. Това става през лятото на 102 г., по същото време, когато се решава изходът от битката между тевтоните и римляните при Aquae Sextiae. Ако кимврите бяха продължили нападението си, Рим щеше да изпадне в много затруднено положение; но те и този път остават верни на навика си да не се сражават през зимата, още повече, че богатата област, непривичните за тях квартири под покрив, топлите бани, обилната храна и силните напитки приканват към по-лек живот и повече удоволствия. Те смятат, че няма защо да бързат. Така римляните печелят време, за да ги посрещнат с обединени сили в Италия. Макар че демократично избраният главнокомандващ много би искал да възобнови замисления вероятно от Гай Гракх и изоставен план за завземане земята на келтите, той не може да губи време за това; от бойното поле при Аикс победоносната войска потегля бързо към По и след кратък престой в столицата, където Марий отказва предложения му триумф до пълната победа над варварите, пълководецът застава начело на обединената армия. През пролетта на 101 г. 50 000 римляни под предводителството на консула Марий и проконсула Катул отново преминават По и поемат срещу кимврите, които от своя страна са се движили срещу течението на могъщата река, за да я преминат при изворите ѝ. Двете армии се срещат край Верцеле, недалеч от мястото, където Сезия се влива в По, точно където Ханибал е провел първата си битка на италийска земя. Кимврите желаят сражението и съгласно обичая си призовават римляните да определят времето и мястото на битката: Марий приема молбата им и посочва следващия ден — 30 юли 101 г. — и Раудийското поле, обширна равнина, на която по-добрата римска конница има пространство за действие. Сражението е очаквано и все пак първият сблъсък с врага е изненадващ; защото в гъстата сутрешна мъгла кимврийската конница влиза по-рано, отколкото се очаквало, в ръкопашен бой с по-силната римска кавалерия и е отблъсната към пехотата, която тъкмо се строява за бой. С малко жертви е извоювана пълна победа и кимврите са унищожени. Щастливи са германите, намерили смъртта в битката, и това важи за по-голямата част от воините, сред които е и храбрият цар Бойорикс; мъртвите са по-щастливи поне от тези, които в отчаянието си посягат сами на живота си или очакват новите си господари на робския пазар в Рим, защото римляните отмъщават жестоко на северните варвари за дързостта им да пожелаят красивия и богат юг. Тигориите, които са изостанали в полите на Алпите, за да последват по-късно кимврите, се разпръсват веднага след новината за поражението на съюзниците

си. Човешката лавина, която цели тринадесет години е всявала ужас сред народите от Дунав до Ебро и от Сена до По, почива под земята или е под робски хомот. Обреченият на гибел преден пост на германските преселници е изпълнил дълга си, бездомният народ на кимврите заедно със съюзниците си е заличен от лицето на земята. Над труповете им продължават жалките пазарлъци между политическите партии на Рим. Никой не се интересува, че от този момент започва нова велика глава в световната история. Липсва дори възвишеното чувство, че на този ден и аристократите, и демократите еднакво са изпълнили своя дълг. Съперничеството между двамата пълководци, които са не само политически противници, но и са в обтегнати отношения заради коренно различния резултат на двата похода от предходната година, избухва по най-неприятен начин веднага след битката. Катул може с право да твърди, че централният отряд, който е командвал той, е решил победата и че неговите хора са отнели от врага тридесет и един трофея, докато хората на Марий са се сдобили само с два. Войниците на Катул дори развеждат представители на град Парма през купищата трупове, за да докажат, че Марий бил убил хиляда, а Катул десет хиляди. От друга страна, Марий има право да твърди, че е истинският победител. Не само защото, по силата на по-високия си ранг, е ръководил битката в решителния ден и без съмнение превъзхожда Катул по военен талант и опит, а преди всичко защото втората победа при Верцеле е станала възможна само благодарение на първата, при Aquae Sextiae. По онова време обаче тези съображения, които свързват спасението на Рим от кимврите и тевтоните единствено с името на Марий и прославят само него, отстъпват на политическите пристрастия. Катул е умен и образован мъж и толкова завладяващ оратор, че благозвучието на думите му изглежда почти като красноречие, освен това е сносен мемоарист и стихоплетец, отличен познавач и ценител на изкуството; но той не е човек от народа и победата му е победа на аристокрацията. Сраженията, които води грубият селянин, провъзгласен за вожд от обикновения народ, довеждат до победата именно простия народ; неговите битки са не само поражение на кимврите и тевтоните, но и плесница за правителството; с неговите успехи се свързват и надежди, съвсем различни от желанието на спекулантите отново да търгуват спокойно отвъд Алпите и на селяните да садят ниви отсам планината. Минали са по-малко от двадесет години, откакто окървавеният труп на Гай Гракх е хвърлен в Тибър; от двадесет години народът търпи и проклина управлението на реставрираната олигархия; все още не се е намерил отмъстител за Гракх, способен да продължи започнатото от него дело. Омраза и надежда са обзели сърцата на мнозина, както сред най-лошите, така и

сред най-добрите граждани на държавата; дали най-после в лицето на сина на надничаря от Арпинум се е намерил мъжът, който е в състояние да осъществи желаното отмъщение и техните надежди? Дали римляните наистина се намират пред прага на втора революция, от която мнозина се боят и за която мнозина бленуват?

Глава V

ОПИТ ЗА РЕВОЛЮЦИЯ НА МАРИЙ

Гай Марий, син на беден надничар, е роден през 155 г. в наричащото се тогава арпинско село Цереате, което и днес носи името „родина на Марий" (Casamare). Той израства зад плуга, в такава мизерия, че дори пътят му към общинските служби в Арпинум е затворен; отрано научава онова, което практикува по-късно като военачалник — да понася глад и жажда, горещина и студ, да спи на гола земя. Веднага щом достига нужната възраст, той постъпва във войската и бързо се издига до офицер в суровата школа на испанските войни; в нумантийската война на Сципион привлича върху себе си погледа на строгия пълководец не само защото поддържа коня и оръжието си винаги чисти, но и със своята храброст и с достойното си поведение в лагера. Той се връща у дома с белези от почетни рани, с военни отличия и със силното желание да си извоюва име във войската; но при тогавашните обстоятелства дори най-заслужилият мъж, ако е лишен от състояние и връзки, не може да разчита на политически длъжности, които единствено водят към висшите военни постове. С няколко успешни търговски спекулации и с брака си с девойка от стария аристократичен род на Юлиите младият офицер получава и двете. Така с големи усилия и след многократни неуспехи през 115 г. Марий стига до длъжността претор, при което в качеството си на наместник на испанската провинция отвъд планините отново успява да докаже военните си качества. Вече беше разказано как през 107 г. той получава консулска длъжност против волята на аристокрацията и като проконсул (106, 105) завършва африканската война, как след нещастния ден при Араузио е призован за главнокомандващ във войната срещу германите, как покорява и унищожава кимврите отвъд и тевтоните отсам Алпите по време на своето четирикратно подновявано консулство от 104 до 101 г., което е безпримерно в аналите на републиката. На този

важен военен пост той се изявява като смел и справедлив мъж, който отсъжда безпристрастно, разпорежда се с плячката с рядка честност и безкористност и се слави като неподкупен. Той е опитен организатор, който отново задвижва ръждясалата машина на римското военно дело и я пуска в употреба; като главнокомандващ той държи войниците си в строга дисциплина, но поддържа и бодрото им настроение и спечелва любовта им с дружеско отношение; като стратег той не се бои да гледа врага в очите и влиза в сражение в най-удачния момент. Доколкото можем да преценим, той не е бил военен гений, но многото достойни за уважение качества, които притежавал, са напълно достатъчни, особено при съществуващите тогава обстоятелства, за да му спечелят славата на гениален пълководец. Опирайки се на тази слава, той заема безспорно и достойно място между консуларите и триумфаторите. Въпреки това той се отличава от бляскавото си обкръжение. Гласът му остава суров и силен, погледът пронизващ, като че още вижда пред себе си либийци и кимври, а не благовъзпитани и парфюмирани колеги. Всъщност няма нищо неаристократично в това, че той е суеверен като обикновен войник. Когато решава да се кандидатира за първия си консулат, обосновава искането си не със силата на талантите си, а с предсказанията на един етруски гадател по животински вътрешности. В похода срещу тевтоните военният съвет се осланя на предсказанията на сирийската жрица Марта. Тогава, както и във всички времена, тези черти са били общи и за най-висшите, и за най-нисшите слоеве на обществото. Липсата на политическо образование обаче е непростима; похвално е, че той умее да побеждава варварите, но как би могъл да бъде уважаван един консул, който е до такава степен не наясно с утвърдения етикет, че излиза пред сената в триумфален костюм! Според аристократическата терминология той е не само беден, но което е по-лошо, живее бедно и е заклет враг на подкупите и мошеничествата. По войнишки е непридирчив, но пие много, особено в зряла възраст; не умее да дава угощения и държи лош готвач. Също толкова лошо е, че консулът разбира само латински и не може да се включи в разговор на гръцки; отегчава се ужасно по време на гръцките представления и сигурно не е единственият; непростимо е обаче, че признава отегчението си, толкова е наивен. До края на живота си Марий остава сред аристокрацията селянин, измъчван от жлъчните насмешки на аристократите и още по-жлъчното им съчувствие, което не може да се научи да презира така, както презира самите аристократи. Марий е изолиран от партиите, както е изолиран от обществото. Мерките, които успява да прокара като народен трибун (119), по-добрият контрол при предаването на дъсчиците за гласуване, който премахва големите изборни измамничества, и забраната да се внасят предложения за прекомерни разходи в полза на народа не носят печата на една партия, най-малкото на демократическата, а са-

мо показват, че беззаконията и безразсъдствата са му били омразни. И би ли могъл Марий, селянин по рождение и войник по душа, да бъде по природа революционер? Наистина след време враждебността на аристокрацията го прогонва в лагера на противниците на правителството и той бързо е провъзгласен за водач на опозицията, а след това изглежда предопределен за още по-велики дела.

Издигането му обаче в много по-голяма степен е следствие от принуждаващата сила на обстоятелствата и от крайната потребност на опозицията да си намери достоен водач, отколкото негово собствено дело; нали след заминаването си за Африка (107-106) той почти не се задържа в столицата? Едва през втората половина на 101 г. Марий се завръща в Рим като победител над кимврите и тевтоните, за да празнува отложения триумф, сега вече двоен; по това време той е безусловно първият мъж в Рим и едновременно с това начинаещ в политиката. Няма съмнение, че Марий не само е спасил Рим, но и че е бил единственият човек, способен на този подвиг. Името му е на всички уста; знатните признават заслугите му; сред народа е толкова популярен, колкото никой преди и след него, популярен както с достойнствата, така и с недостатъците си, с неаристократичната си безкористност и със селяшката си грубост. За тълпата той е третият Ромул и вторият Камил; простолюдието му прави възлияния, каквито се правят само на боговете. Не е чудно, че главата на селския син се замайва от тези почести, той сравнява африканския си поход и победите над келтите с победните пътувания на Дионис от една част на света до друга и си поръчва чаша — не от най-малките, — наподобяваща бакхическа. В това безумно въодушевление на народа, което би могло да заблуди и по-хладнокръвни и политически по-зрели хора, има толкова надежда, колкото и благодарност. Почитателите на Марий в никакъв случай не смятат мисията му за приключена. Лошото управление е по-голямо бедствие за страната, отколкото варварите; и само той, първият мъж на Рим, любимец на народа и водач на опозицията, е в състояние да спаси за втори път родината си. Марий си остава селянин и войник и никога не свиква със столичния политически живот; той е толкова лош оратор, колкото добър пълководец, проявява много повече самообладание пред копията и мечовете на враговете, отколкото пред ръкопляскащата или освиркваща тълпа; но никой не се интересува от желанията му. Надеждите задължават. Военното и политическото положение на Марий го задължава да подеме борба срещу лошото обществено управление и да сложи край на реставрационното господство. Макар да притежава вътрешните качества на държавен глава, той е лишен от други, необходими качества на народен вожд.

Марий държи в ръцете си реорганизираната армия, а тя е страшно

оръжие. Преди него вече са направени някои отстъпления от основния принцип на Сервиевия военен устав, според който набирането на войници се ограничава в кръга на заможните граждани, а те се разпределят по различните войски единствено според материалното състояние; минималното състояние за встъпване в гражданската войска е намалено от 11 000 аса на 4000; старите родове войски, различаващи шест степени на състоятелност, са ограничени на три, при което, пак според Сервиевия ред, конниците се избират от най-заможните, а лековъоръжените — от най-бедните, подлежащи на военна служба, но средното съсловие, съставляващо същинската действаща пехота, се подрежда вътре в себе си не според състоянието, а според прослужените години в три линии — хастати, принцепси и триарии. Италийските съюзници отдавна са привлечени към военна служба в много широки мащаби, но и при тях, както при римското гражданство, във войската влизат предимно представители на заможните класи. До Марий римското военно дело се основава ни повече, ни по-малко на прастария принцип на гражданската защита. Сега става ясно, че той вече е негоден в променените условия. Заможните обществени класи все повече се отдръпват от военната служба, а римското и италийското средно съсловие почти изчезва; от друга страна, на разположение са значителните военни сили на извъниталийските съюзници и покорените народи, а и италийският пролетариат предлага в излишък подходящ военен материал, стига само да се употребява правилно. Гражданската конница, която по закон се набира от имотните класи, на практика престава да участва в походите още преди Марий. За последен път тя е спомената като отделна войскова част в испанския поход от 140 г., когато е довела до отчаяние пълководеца с подигравателното си високомерие и неподчинението си и между тях е избухнала истинска война, водена и от конниците, и от военачалника еднакво непочтено. Във войната срещу Югурта конниците вече са само своеобразна почетна гвардия на пълководеца и чуждите принцове; след това този корпус изчезва напълно. Оказва се, че дори в нормални условия попълването на легионите с квалифицирани военни е много трудно; усилията, положени за събирането на нова армия след битката при Араузио, не биха довели до никакъв резултат, ако бяха спазени съществуващите правила за военната служба. От друга страна, още преди Марий тъкмо в конницата и в леката пехота на римската войска вече се използват, включително и извън провинциите, все по-голям брой неиталийски поданици на Рим: тежката конница на Тракия, леката африканска конница, превъзходната пехота на пъргавите лигури, прашкари от Балеарските острови. Едновременно с недостига на граждански наборници с необходим имуществен ценз, по-бедните

граждани се стичат пред наборните пунктове, без да са призовани. Следователно набирането на доброволци никак не е трудно при масата безработни и нежелаещи да работят граждани, както и при значителните предимства, които предлага римската военна служба. Постепенно се преминава от системата на свикване в армията на подлежащите на военна служба към системата за набиране на подкрепления и наемане на войници; конницата и леките части се изграждат почти изцяло от контингентите на покорените народи. За действащата пехота обаче досегашният ред за военна служба не е отменен, но всеки свободнороден гражданин има право да се запише доброволно във войската, което е въведено за първи път от Марий през 107 г. — всичко това е логично и необходимо следствие от политическото и социалното преустройство на държавата.

Към всички тези мерки се прибавя изравняването в рамките на действащата пехота, което също започва при Марий. До този момент и в легиона се е практикувала римската система на аристократично деление. Четирите редици — на леките части, хастатите, принцепсите и триариите, или авангардът, първата, втората и третата редица, досега се отличавали според имотното състояние или според прослужените години, а до голяма степен и различно въоръжение; всяка редица има свое веднъж завинаги определено място в бойния строй, свой военен ранг и свое бойно знаме. Всички тези разлики сега са заличени. Всеки, допуснат да стане легионер, не се нуждае от специален ценз, за да служи в едно или друго подразделение; подреждането се прави единствено според преценката на офицерите. Отпадат всички различия във въоръжението и новобранците са обучавани по един и същи начин. Без съмнение с това са свързани разнообразните подобрения, въведени във въоръжението, в носенето на товарите и в други подобни, които произтичат от Марий и дават убедително доказателство за вникването му в практическата страна на военния занаят и загрижеността му за войниците; най-важни обаче са новите правила за военно обучение, съставени от другаря на Марий в африканската война Публий Рутилий Руф (консул през 105 г.). Характерно за тези правила е, че военното обучение на всеки отделен боец е значително разширено и по същество се придържа към обичайното обучение на бъдещите гладиатори в тогавашните бойни школи. Вътрешното разпределение на легиона е напълно различно. На мястото на тридесетте роти (*manipuli*) тежка пехота, които — всяка с два взвода (*centuriae*) от по 60 души в първите две редици и по 30 души в третата редица — досега са образували тактическата единица, идват десет дружини (*cohortes*), всяка със собствено знаме и всяка с по шест, а често и само с по пет колони от по сто души; така че, макар чрез свиването на ле-

ката пехота на легиона да има по-малко от 1200 души, общият брой на воините в един легион е повишен от 4200 на 5000 или дори 6000 души. Обичайният боен ред в три редици остава, но ако досега всяка редица е образувала собствен войскови корпус, за в бъдеще е предоставено на пълководеца да разделя в три линии кохортите си според собствената си преценка. Военният ранг се определя единствено от подреждането на войниците и подразделенията. Четирите знамена на отделните части: вълк, бик с човешка глава, кон и глиган, които досега вероятно са били носени начело на конницата и пред трите редици на тежката пехота, изчезват; те са заменени със знамената на новите кохорти, а новият символ, който Марий дава на целия легион, е сребърният орел. Ако в рамките на легиона изчезва всяка следа от досегашното гражданско и аристократично разделение и между легионерите вече са налице само чисто войнишки различия, то още няколко десетилетия по-рано по случайни поводи и успоредно с легионите се е развило друго облагодетелствано военно подразделение — личната охрана на военачалника. Дотогава пълководецът е бил защитаван от избрани съюзнически отряди; използването на римски легионери или дори на доброволци, които служат на отделна личност, противоречи на строгите правила на републиканския строй. Ала след като нумантинската война безпримерно е деморализирала армията и Сципион Емилиан, който е призован да обуздае това диво чудовище и не успява да прокара пред правителството предложението си да свика под знамената напълно нови войски, получава позволение освен отрядите, предоставени му от зависимите царе и свободните градове в чужбина, да сформира личен охранителен отряд от 500 римски граждани-доброволци. Тази кохорта е съставена отчасти от по-заможните съсловия, отчасти от по-нисшата лична клиентела на пълководеца и затова е наричана ту кохорта на приятелите, ту кохорта на главната квартира (praetoriani). Войниците, които служат в този преториум (praetorium), са освободени от труд в лагера, получават по-висока заплата и се ползват от голямо уважение. Това цялостно преустройство на римската военна машина по всяка вероятност е предизвикано в същността си от чисто военни мотиви и не е било дело на един отделен човек, най-малкото пък на пресметлив честолюбец, а е породено много повече от натиска на обстоятелствата. Възможно е въвеждането на вътрешното наемничество, извършено от Марий, да е спасило военната сила на държавата, така както няколко столетия по-късно Арбогаст и Стилихон успяват да удължат съществуването ѝ чрез въвеждането на чуждестранната наемническа система. Тази реформа вече е истинската политическа революция, макар и още не напълно развита. Републиканската конституция се е основавала върху принципа,

че гражданинът е едновременно и войник, а войникът е преди всичко гражданин; щом се създава военно съсловие, с тази конституция е свършено. Първата стъпка е въвеждането на новите правила за обучение, заимствани от бойните изкуства; постепенно военната служба става военна професия. Още по-бързи стават промените след като към военна служба е привлечена макар и ограничена част от пролетариата, особено във връзка със старите устави, които признават на военачалника правото да определя възнагражденията на своите войници, съвместимо единствено със солидните републикански институции, а усърдните войници, проявили доблест, могат да получат от пълководеца част от движимата плячка, а от държавата — парче от спечелените земи. Ако мобилизираният гражданин или селянин не вижда във военната служба нищо друго освен бреме за общото добро, а във военната печалба само оскъдно обезщетение за причинената му много по-значителна загуба, наетият пролетарий, напротив, не само разчита единствено на заплатата си, а и тогава не е имало нито домове за инвалиди, нито бедняшки приюти, затова се стреми да остане под знамената колкото може по-дълго и да напусне армията едва след като е осигурил своето бъдеще като гражданин. Лагерът е единствената му родина, войната — единствената наука, пълководецът — единствената надежда — ясно е какво е заложено тук. Когато след битката на Раудийското поле Марий още тук, на самото бойно поле, в разрез със законите, дава граждански права на две кохорти италийски съюзници заради храброто им поведение, той оправдава действието си с това, че не е могъл да различи гласа на закона в шума на битката. След като веднъж интересите на войниците и военачалника са се срещнали в противозаконен интерес, кой може да бъде сигурен, че и други закони няма да останат нечути сред звъна на мечовете? Налице са редовната войска, войнишкото съсловие, гвардията; както в гражданското, така и във военното устройство вече са заложени всички крайъгълни камъни на бъдещата монархия: липсва само монархът. Когато над Палатинския хълм кръжат дванадесет орли, те предвещават царство; новият орел, който Гай Марий дава на легионите, оповестява времето на императорите.

Няма съмнение, че Марий е поблазнен от блестящите перспективи, които му откриват военната и политическата му позиция. Времето е мрачно и тежко. Хората имат мир, но не му се радват; вече не е както някога, след първия мощен наплив на северняците към Рим, когато след изстраданата криза се възраждат всички народни сили, когато нацията оздравява бързо и разцъфтява буйно, за да навакса загубеното. Сега всички усещат, че дори доблестните пълководци да спасят отново и отново държавата от гибел, републиката, управлявана от

реставрираната олигархия, върви неизбежно към своя край. Всички разбират обаче и нещо друго: че времето, когато в подобни случаи гражданството си е помагало само, е безвъзвратно отминало и че нищо няма да се оправи, докато мястото на Гай Гракх остава празно. Колко дълбоко усеща множеството празнината, оставена след загиването на двамата знатни младежи, отворили портите на революцията, и колко по детски това множество се хваща за всяка сянка на техен заместник, проличава от историята с лъжесина на Тиберий Гракх, който, макар да е изобличен в лъжа от собствената сестра на двамата Гракхи насред форума, все пак е избран от народа за трибун за 99 г. единствено заради узурпираното си име. Точно затова тълпата посреща с ликуване Гай Марий; и не би могло да бъде другояче. Ако изобщо има подходящ човек, това е само той; нали е първият военачалник и най-популярната личност на своето време, признат от всички, храбър и справедлив, а тъй като е далеч от суетнята на политическите партии, е изключително подходящ за възстановител на държавата. Как народът, как и самият той да не си повярват! Общественото мнение е настроено крайно опозиционно. В това отношение е показателен фактът, че още през 145 г. е внесено предложение заемането на овакантените места във висшите духовни колегии да се извършва от гражданите вместо от самите колегии. Тогава правителството успява да отклони проекта, подтикнато от религиозното колебание в комициите. Но когато през 104 г. това предложение е внесено в комициите от Гней Домиций, сенатът дори се осмелява да се противопостави сериозно. По всичко личи, че липсва само водач, който да даде на опозицията здрав център и практическа цел; и такъв водач е намерен сега в лицето на Марий.

За изпълнението на тази задача се откриват два пътя: Марий може да събори олигархията като император начело на армията или да действа според законния ред за конституционни изменения; в едната посока сочи собственото му минало, а в другата — примерът на Гракх. Обяснимо е, че той не тръгва по първия път, а и може би никога не е обмислял възможността да го поеме. Сенатът е толкова безпомощен и изолиран, толкова омразен и презиран, че в борбата си срещу него Марий не се нуждае от друга опора освен от огромната си популярност, макар че при необходимост може да я намери, дори след разпускането на войската, в освободените войници, които чакат възнаграждението си. Вероятно Марий, помнейки леката и привидно пълна победа на Гракх и имайки предвид средствата, с които разполага и които далеч превъзхождат тези на Гракх, си е представял като много по-лесно, отколкото е в действителност, свалянето на един четиривековен политически строй, дълбоко сраснал се с държавния организъм и неговата сложна йерархична система. Ала хората, вникна-

ли по-дълбоко в трудностите на начинанието, отколкото вероятно самият Марий, биха взели предвид, че армията, макар да се намира в преход от гражданско опълчение към наемна войска, в този преходен период съвсем не е подходяща за сляпо оръжие в един държавен преврат и че опитът за отстраняване на враждебните елементи с военни средства вероятно би повишил съпротивителните сили на противника. Идеята в политическата борба да бъде замесена организирана въоръжена сила на пръв поглед изглежда излишна, а при втори — съмнителна: Рим е още в началото на кризата и твърде далеч от противоречията на нейния последен, най-кратък и най-прост израз.

Съгласно съществуващия ред Марий разпуска войската си след триумфа и поема предначертания от Гай Гракх път към завладяването на върховната власт в държавата чрез упражняване на държавна служба. За да постигне желаната цел, той има нужда от така наречената народна партия и от тогавашните ѝ водачи, защото победоносният пълководец няма необходимия политически опит, нито пък притежава дарбата да ласкае тълпата. Така след дълго затишие демократическата партия успява отново да придобие политическо значение. В дългия период между Гай Гракх и Марий тя е западнала значително. Наистина сега недоволството от сенаторското управление не е по-малко отпреди; но някои от надеждите, вдъхнати от Гракхите на най-верните им привърженици, междувременно са се оказали илюзии и много хора са започнали да проумяват, че апелите и действията на Гракхите водят до неприемливи за огромна част от недоволните цели. И изобщо, след двадесет години дребни дразги и интриги са загладени и изчерпани до голяма степен бодрото въодушевление, непоклатимата вяра, нравствената чистота на устрема, които характеризират началните стадии на революциите. Ала ако демократическата партия вече не е това, което е била под водачеството на Гай Гракх, сегашните ѝ водачи стоят толкова по-ниско от партията си, колкото Гай Гракх е стоял над нея. Това е в природата на нещата. До появата на мъж, осмелил се като Гай Гракх да посегне към висшата държавна власт, партийните водачи само запълват дупката: те са или политически новаци, в които кипи буйна младежка кръв, и веднага след като са се легитимирани като луди глави и обичани оратори, уреждат с повече или по-малко ловкост връщането си в лагера на управляващата партия; или хора, които нямат състояние и влияние, нямат какво да губят и не могат да си спечелят име и чест, от лично ожесточение или от чисто желание да вдигат шум те пречат на управниците и предизвикват гнева им. Към първия вид принадлежат хора като Гай Мемий и известния оратор Луций Крас, които използват ораторските лаври, придобити в редиците на опозицията, в служба на управляващата олигархия. Най-именитите водачи на популистката партия по това време са хора

от втория вид; такъв е например Гай Сервилий Глауция, наречен от Цицерон „римският Хипербол(ос)“, един обикновен момък с най-долен произход и най-безсрамно улично красноречие, но въздействащ и дори опасен с дръзкото си остроумие. Такъв е и неговият по-добър и по-способен другар Луций Апулей Сатурнин, който дори според сведенията на враговете му е пламенен оратор и поне не е воден от чисто користни мотиви. Полагащото му се по право като квестор управление на запасите от жито му е отнето със специално решение на сената и това е сторено не толкова заради грешки в управлението, колкото за да се възложи популярната по онова време дейност на човек от управляващата партия, а именно на Марк Скавър, вместо на непознатия младеж, непринадлежащ към властващите фамилии. Тази обида тласка буйния славолюбив Сатурнин към опозицията; като народен трибун през 103 г. той си отмъщава с лихвите за стореното му зло. Той определено е най-енергичният враг на сената, най-дейният и най-красноречивият водач на народната партия след Гай Гракх, макар и брутален и безогледен като никой преди него, винаги готов да слезе на улицата и да обори противника с тояги вместо с думи.

Такива са двамата водачи на така наречената партия на популярите, които сега се съюзяват с победоносния пълководец. Това е естествено — интересите и целите съвпадат и още при предишните кандидатирания на Марий Сатурнин се е застъпвал най-решително и успешно за него. Тримата са единни, че за 100 г. Марий трябва да се кандидатира за шести консулат, Сатурнин за втори трибунат, а Глауция — за претор, и когато овладеят тези служби, да извършат замисления държавен преврат. Сенатът допуска назначаването на по-малко опасния Глауция, но прави всичко възможно да попречи на избирането на Марий и Сатурнин или най-малкото да му противостави като колега в консулата Квинт Метел, един решителен противник. Двете партии пускат в ход всички средства, позволени и непозволени, но сенатът не успява да задуши в зародиш опасния заговор. Самият Марий не се отказва от унизителното просене и дори от купуването на гласове. Когато при изборите за трибуни в листата на правителствената партия са провъзгласени девет души, а десетото е отредено за един достоен мъж от същия цвят — Квинт Нуний, той е нападнат и пребит от развилнялата се тълпа, състояща се вероятно главно от освободени войници на Марий. Така заговорниците стигат до целта, макар и по насилствен път. Марий е избран за консул, Глауция за претор, Сатурнин за народен трибун за 100 г.; второто консулско място получава не Квинт Метел, а посредственият Луций Валерий Флак. Съюзниците вече могат да пристъпят към осъществяване на по-нататъшните си планове и да завършат прекъснатото през 121 г. дело.

Нека си припомним какви цели е преследвал Гай Гракх и с какви

средства се е старал да ги постигне. Желанието му е било да подкопае олигархията както отвън, така и отвътре, което означава да възстанови суверенните права на станалата напълно зависима от сената административна власт и да превърне сената от изпълнителен отново в законодателен орган, освен това да сложи край на аристократическото деление на държавата на три класи — властващо гражданство, италийски съюзници и поданици, като постепенно изглади тези различия, които са несъвместими с неолигархичното управление. Тримата съюзници приемат тези идеи на Гракх в колониалните закони, част от които Сатурнин е внесъл още по-рано (103) като народен трибун, а останалите внася сега (100). Още същата година е подето отново прекъснатото разделяне на картагенската област, най-напред в угода на Мариевите войници, не само на римските граждани сред тях, но както изглежда, и на италийските съюзници, като на всеки ветеран е гарантиран парцел от 100 югера или приблизително петкратно повече от обикновения италийски селски имот в провинция Африка. Сега римско-италийските емигранти могат да разполагат не само с вече разпределените провинциални земи, и то в най-широки мащаби, но и посредством юридическата фикция, че с победата си над кимврите римляните са придобили правото над цялата заета от тях област, в претенциите на римските колонисти е включена и земята на все още независимите келтски племена отвъд Алпите. Управлението на земеразделянето, както и на другите необходими за тази цел мерки, е поверено на Гай Марий; присвоените, но върнати или подлежащи на връщане от виновните аристократи съкровища от храма в Толоза са предназначени за новите земеползватели. Следователно този закон не просто продължава в най-широк обхват плановете за завоевания отвъд Алпите и проектите за трансалпийска и отвъдморска колонизация, начертани от Гай Гракх и Флак, но допуска емиграция на италийците наравно с пълноправните римляни. А тъй като законът без съмнение предписва всички нови общини да се устройват като граждански колонии, поставя началото на равнопоставеността между италийците и римляните и по този начин удовлетворява трудно осъществимите и все пак невъзможни за дълго отлагане претенции на съюзниците. Като начало обаче, ако законът бъде прокаран и Марий бъде натоварен самостоятелно да провежда тази грандиозна завоевателна и колонизационна програма, до нейното осъществяване, а като се има предвид неопределеността и неограничеността ѝ по време, той става истински монарх на Рим пожизнено. За тази цел Марий вероятно е замислил да подновява ежегодно консулата си, както Гай Гракх своя трибунат. Но въпреки почти пълното съответствие между съществените елементи на политическите позиции, желани от младия Гракх и от Марий, или от управляващия трибун и управляващия консул, в тях има една много съществена разлика: докато първият е заел чисто

граждански, вторият трябва да заеме военен пост: разлика, която произтича и от личните отношения, но в никакъв случай само от субективните обстоятелства, при които двамата излизат начело на държавата.

И така, след като Марий и другарите му постигат набелязаната цел, възниква въпросът за средствата, с които опозицията възнамерява да прекърши очакваната упорита съпротива на управляващата партия. Гай Гракх в борбата си е имал подкрепата на капиталистите и на пролетариата. Последователите му също не пропускат възможността да потърсят помощта им. На конниците не само оставили съдилищата, но и пълномощията им като съдебни заседатели са значително разширени, от една страна, посредством въведения от Глауция, вероятно още същата година, по-строг ред при съставянето на крайно важната за търговците постоянна комисия във връзка с изнудването им от страна на държавните служители в провинциите, от друга страна, чрез назначения още през 103 г. по предложение на Сатурнин специален съд за разследване на извършените по време на похода срещу кимврите в Галия присвоявания и други злоупотреби със служебното положение. Освен това в угода на столичния пролетариат е понижена плащаната досега на римската житница нереално ниска цена от 6, 33 аса, като за раздаваното зърно вече ще се плаща символичната сума от 5/6 от аса. Въпреки че заздравяват съюза си с конниците и пролетариата, трите опозиционни водачи не основават истинското си могъщество върху него, а преди всичко върху разпуснатите войници от армията на Марий, към които точно с тази цел е проявено щедро внимание при съставянето на колониалните закони. Тук отново изпъква предимно военният характер на този опит за революция, който основно го отличава от предишните. Така подсигурени, трите пристъпват към делото. Понятно е, че законите за цената на житото и за колониите се натъкват на най-енергична съпротива от страна на правителството. В сената е доказано с неопровержими цифри, че те ще доведат до банкрут държавната хазна, но това изобщо не обезпокоява Сатурнин. Срещу двата закона е издействана трибунска интерцесия, но Сатурнин нарежда гласуването да продължи. Служителите, които водят гласуването, са уведомени, че навън уж е паднал гръм, знак, с който според старите вярвания боговете заповядват да се разпусне народното събрание; Сатурнин заявява на пратениците, дошли с това известие, че сенатът ще направи добре, ако се държи спокойно, защото след гръмотевицата лесно може да последва градушка. Най-после градският квестор Квинт Цепион, вероятно синът на осъдения преди три години пълководец и също като баща си яростен противник на популистката партия, разпръсва гласуващите със сила с помощта на дузина предани му хора. Ала яките войници на Марий, които са се стекли масово за гласуването в Рим, заемат бързо боен ред и разпръс-

ват самозваните градски войници, така полето за гласуване е освободено и гласуването на Апулеевите закони е доведено докрай. Скандалът е голям; когато се стига до въпроса дали сенатът ще приеме закона, всеки член на сената под заплаха да се лиши от сенаторското си звание в рамките на пет дни след гласуването му трябва да положи клетва, че ще го изпълнява добросъвестно. Всички сенатори дават тази клетва с изключение на Квинт Метел, който предпочита да напусне родината. Марий и Сатурнин гледат не без задоволство как най-добрият пълководец и най-способният мъж сред противниците им напуска бойното поле и отива в самоизгнание.

Целта изглежда съвсем близка; по-далновидните обаче започват да проумяват, че начинанието им е провалено. Основната причина за несполуката е в нескопосания съюз между политически безпомощния военачалник и способния, но буен и безогледен, ръководен повече от страстите си, отколкото от мисълта за доброто на държавата уличен демагог. Двамата се разбират отлично, докато все още става дума само за планове; когато се стига до изпълнението им, много скоро става ясно, че прославеният пълководец е неспособен политик, че честолюбието му е честолюбие на селянин, който иска да се изравни по титли с благородниците и ако е възможно, да ги надмине, и в никакъв случай не е честолюбие на държавник, който желае да управлява, защото чувства в себе си сили за това; че дори и при най-благоприятните обстоятелства всяко начинание, построено върху личното му политическо влияние, по необходимост ще се провали заради самия него. Той не умее нито да привлече противника на своя страна, нито да обуздава привържениците си. Сама по себе си опозицията срещу него и неговите другари е значителна; защото към нея спада не само цялата правителствена партия, но и по-голямата част от гражданството, което ревниво спазва привилегиите си от попълзновенията на италийците; в хода на събитията обаче към правителството се присъединява цялата заможна класа. Сатурнин и Глауция са по произход господари и слуги на пролетариата, затова не са в добри отношения с финансовата аристокрация, която наистина няма нищо против с помощта на тълпата да попритисне сената, но не обича уличните сблъсъци и насилието. Още при първия трибунат на Сатурнин въоръжените му отряди са се сбили с конниците; силната опозиция, на която се натъква повторният му избор за трибун през 100 г., ясно показва колко малобройна е подкрепящата го партия. Ако беше опитен политик, Марий щеше да се ползва колкото се може по-рядко от помощта на съмнителните си съратници и да убеди общественото мнение, че господарят е той и че трябва да служат на него, на Марий. Тъй като той прави тъкмо противното, се създава впечатлението, сякаш целта не е да се даде властта на умен и силен господар, а на най-обикновен негодник от простолюдието. Заможните класи, изплашени до смърт от необуз-

даните действия на тройката, отново се присъединяват към сената, обединени от общата опасност. Докато Гай Гракх е бил твърдо убеден, че никое правителство не може да бъде съборено само с помощта на пролетариата, и се е опитвал преди всичко да привлече на своя страна имотните класи, неговите последователи започват с помиряването на аристокрацията с буржоазията.

До провал на начинанието обаче много по-бързо от помирението между враговете води липсата на единство сред съюзниците — неизбежно следствие от двусмисленото поведение на Марий. Докато другарите му внасят решителни предложения, а войниците му се бият, за да извоюват прокарването им, Марий остава пасивен и дори не вдига глас, сякаш не схваща, че политическият водач, подобно на военния, в решителния бой трябва да е начело на атаката. Нещо повече, той се изплашва от демоните, които сам е повикал, и избягва. Когато другарите му прибягват до средства, които един честен човек не може да одобри, но без които не може да бъде постигната набелязаната цел, той се държи като всички морално и политически неустойчиви хора: отрича участието си в престъплението, и същевременно се опитва да извлече полза от плодовете му. Говори се, че Марий водил едновременно тайни преговори в различните стаи на своята къща: в едната със Сатурнин и неговите хора, а в другата — с пратениците на олигархията, като в първата обсъждал удара срещу сената, а във втората — мерките срещу размирниците, като намирал претекст да се разхожда непрекъснато между двете стаи. Една със сигурност измислена и наред с това абсолютно точно характеризираща поведението на Марий история, достойна само за хрумването на Аристофан. Двусмислената позиция на Марий се проявява при въпроса за клетвата; в началото той отказва да даде клетва под предлог на формални пропуски при утвърждаването на Апулеевите закони, по-късно той все пак полага исканата клетва, макар и с особеното мнение, че тя важи само доколкото законите са приети според установения ред. Това особено мнение лишава клетвата от смисъла ѝ и естествено е възприето от всички сенатори в техните клетви, така че полагането на клетва не само не подсигурява валидността на законите, а по-скоро ги поставя под въпрос.

Последиците от този изключително необмислен ход на прославения пълководец се проявяват бързо. Сатурнин и Глауция не са се впуснали в това рисковано начинание и не са издействали на Марий висшата държавна власт, за да му позволят да ги предаде и пожертва. Ако досега веселият демагог Глауция е обсипвал Марий с най-приятните цветя на забавното си красноречие, венците, които му вие сега, в никакъв случай не ухаят на рози и виолетки. Стига се до пълен разрив, който води до гибелта на двете страни, защото нито Марий е

достатъчно стабилен, за да запази закона за колониите, който самият той е поставил под въпрос, и да се закрепи на определения от него пост, нито Сатурнин и Глауция са в състояние да продължат сами започнатото от Марий дело. При това двамата демагози са толкова компрометирани, че са си отрязали пътя за отстъпление и стоят пред избора или да се откажат от постовете си по обичайния път и с това да се предадат със завързани ръце на ожесточените си противници, или да посегнат към властта, макар да знаят, че не могат да носят тежестта ѝ. Те се решават на второто; Сатурнин възнамерява да се кандидатира повторно за народен трибун през 99 г., а Глауция иска да бъде избран за консул, макар че е претор и по закон има право да стане консул едва след две години. В действителност на изборите за трибуни те имат пълен успех, а опитът на Марий да попречи на самозванеца Тиберий Гракх да се кандидатира за трибун отново му показва колко висока е и досега неговата популярност; тълпата разбива вратата на затвора, в който е заключен Лъже-Гракх, понася го триумфално по улиците и го избира с голямо мнозинство за свой трибун. Сатурнин и Глауция се опитват да спечелят по-важните избори за консул с изпробваното предишната година средство за отстраняване на неудобните конкуренти; съперникът им от управляващата партия Гай Мемий, същият, който преди единадесет години е водил опозицията срещу сегашните си съюзници, е нападнат от градската сган и убит с тояги. Ала правителствената партия само е чакала някое скандално събитие, за да употреби сила. Сенатът настоява консулът Гай Марий да се намеси и той наистина изявява готовност да извади меча, който е получил от демократите с обещанието да го използва само за общото благо, в защита на консервативната партия. Новият набор е призован спешно, снабден е с оръжие от обществените арсенали и е приведен в боен ред; самите сенатори излизат въоръжени на форума, предвождани от побелелия си първенец Марк Скавър. Противниковата партия може би ги превъзхожда по умението си да вдига шум по улиците, но не е подготвена за нападение на военна сила и започва да се отбранява както може. Разбити са вратите на затворите, робите са обявени за свободни и призовани на оръжие; Сатурнин е провъзгласен — поне така се твърди — за цар или за главнокомандващ; в деня, когато новите народни трибуни трябва да встъпят в длъжност, 10 декември 100 г., на големия градски пазар се води истинско сражение — първото вътре в градските стени, откак съществува Рим. Но изходът е предрешен. Популярите са разбити и вкарани на Капитолия, където ги лишават от вода и по този начин ги принуждават да се предадат. Марий, който в качеството си на консул е главнокомандващ, с готовност би спасил живота на някогашните си съюзници и настоящи пленници; Сатурнин заявява на висок глас пред тълпата, че всичките му предложения за нови закони са внесени в съгласие с консула Ма-

рий; дори по-непочтен от Марий човек вероятно би се побоял от безчестната роля, която са го принудили да играе през този ден. Но той отдавна вече не е господар на положението. Без да чака заповед, знатната младеж се покатерва върху покрива на кметството, където временно са затворени пленниците, сваля керемидите и убива всички затворници с камъни. Там намират смъртта си Сатурнин и повечето по-именити пленници. Глауция е намерен свит в един ъгъл и веднага е убит. Без съд и присъда на този ден са убити четирима служители на римския народ, един претор, един квестор, двама народни трибуни и много други известни мъже от знатни фамилии. Въпреки тежката, кървава вина, с която са обременени народните водачи, те са достойни за съжаление; те загиват като преден пост, изоставен от войската и дал безсмислени жертви в отчаяната битка.

Никога още правителствената партия не е извоювала по-пълна победа, никога опозицията не е претърпявала по-тежко поражение от този десети декември. Няма никакво значение, че управляващите са се освободили от няколко неудобни кресльовци, които всеки момент могат да бъдат заместени от други, замесени от същото тесто. Много по-важно е, че единственият мъж, който е бил истински опасен за правителството, се е самоунищожил публично, и то докрай. Най-страшното е, че двете основни крила на опозицията, капиталистическото съсловие и пролетариатът, излизат от борбата като ожесточени врагове. Наистина това не е заслуга само на правителството; и по силата на обстоятелствата, и най-вече поради грубия селски юмрук на бездарния, макар и смел последовател на Гай Гракх делото на великия предшественик е провалено; в крайна сметка обаче не е важно дали правителството е победило, защото си е направило добре сметката или защото е имало късмет. Едва ли би могла да се измисли по-окаяна позиция от тази, която заема героят от Aquae и Верцеле след ужасната катастрофа — тя изглежда повече от жалка, защото не може да не се сравни с блясъка, който само преди няколко месеца е обгръщал същия този човек. При разпределянето на висшите държавни постове нито аристократите, нито демократите се сещат за победоносния военачалник; през 98 г. мъжът с шест консулата не смее да се кандидатира дори за цензор. Той заминава на изток, твърдейки, че е длъжен да изпълни отдавна даден обет, но истинската причина е, че не желае да стане свидетел на триумфалното завръщане на смъртния си враг Квинт Метел, а пък и никой не се опитва да го спре. Когато се връща, отваря вратите на дома си за гости, но покоите му остават пусти. Марий продължава да се надява, че отново ще има войни и битки, че Рим ще има нужда от опитната му ръка; опитва се да предизвика война на изток, където римляните наистина имат достатъчно основания да се намесят по-енергично. И това, подобно на всички други негови

желания, не се сбъдва; в страната цари мир. Веднъж възбудена, жаждата му за почести започва да терзае душата му толкова по-силно, колкото по-често остава излъган в надеждите си; тъй като е силно суеверен, Марий пази в паметта си едно старо предсказание на оракул, което му е обещало седем консулства, и мрачно размишлява какво би могъл да предприеме, за да се сбъдне предсказанието, а той да получи мечтаното удовлетворение, без да съзнава, че в очите на всички — само не и в собствените си — изглежда нищожен и безвреден.

Много по-съществено от обезвреждането на опасния мъж е дълбокото ожесточение срещу партията на популарите, което бунтът на Сатурнин е предизвикал сред партията на деловите интереси. С безпощадна твърдост съдилищата на конниците обвиняват и осъждат всеки, който е посмял да обяви открито опозиционните си възгледи. Макар че и сега не са особено добре настроени към правителството, по всичко личи, че откакто са се озовали, макар и само за миг, на ръба на същинското господство на плебеи, хората, които имат какво да губят, са започнали да виждат съществуващото управление в нова светлина. Общоизвестно е, че правителството е негодно и пагубно за държавата, но жалкият страх от още по-безпомощното и пагубно пролетарско управление му придава относителна ценност. За настроението сред народа може да се съди по факта, че тълпата разкъсва народния трибун, осмелил се да забави завръщането на Квинт Метел, а демократите започват да търсят спасение в съюза с убийците и отровителите и така са се освободили от омразния Метел с помощта на отровата; някои от тях дори избягват в двора на цар Митридат, който тайно се въоръжава за война с Рим, и по този начин се съюзяват с враговете на родината си.

Глава VI

РЕВОЛЮЦИЯТА НА СУЛПИЦИЙ

През 88 г. народният трибун Публий Сулпиций Руф внася пред гражданите следното предложение: всеки сенатор, който дължи над 2000 денара, да бъде лишен от сенаторско звание; да се позволи на гражданите, осъдени от несвободни в своите решения съдебни заседатели, да се върнат в родината; новите граждани да бъдат разпределени по всички триби и заедно с това да се даде право на гласуване на

освободените роби във всички триби на страната. Излезли от устата на такъв човек, предложенията звучат най-малкото изненадващо. Публий Сулпиций Руф (роден през 124 г.) дължи политическата си кариера не толкова на благородния си произход, на значителните си връзки и наследеното богатство, колкото на изключителния си ораторски талант, в който няма равен сред връстниците си; мощният глас, живите, понякога театрални жестове, богатата, буйно леещa се реч завладяват публиката дори и когато не са в състояние да я убедят. В партийната си позиция той е по наследство на страната на сената и първото му появяване на политическата сцена (95) е обвинението срещу Норбан, който е бил смъртно омразен на управляващата партия.

Лесно е да се предвиди, че съпротивата срещу подготвяните дълбоки и общополезни реформи няма да е малка, че тесногръдата аристокрация и затворената в себе си буржоазия ще проявят и сега същата тъпоумна завист, както и преди избухването на уличните бунтове, че повечето партии скрито или явно ще оценят като ненавременна снизходителност направените в момента на най-страшна опасност частични отстъпки и ще се противопоставят остро на всяко тяхно разширяване.

Руф не си прави труда да спечели сената на своя страна, като му пусне примамката за съдилищата. Той намира по-сигурна опора в освободените роби и преди всичко във въоръжената си свита — според сведенията на противниците му тя се състои от 3000 наемници и още 600 младежи от висшето общество, които са образували „антисенат". Обкръжен от тях, той се появява по улиците и на форума. Предложенията му срещат решителна съпротива от мнозинството в сената, което отначало, за да спечели време, подтиква консулите Луций Корнелий Сула и Квинт Помпей Руф, и двамата заклети противници на демагогията, да разпоредят провеждането на извънредни религиозни празненства, по време на които не се провеждат народни събрания. Сулпиций отговаря с истински бунт, при който между жертвите е и младият Квинт Помпей, син на единия и зет на другия консул, а животът и на двамата консули е сериозно застрашен — говори се, че Сула се е спасил само благодарение на Марий, който го е скрил в дома си. Сенатът отстъпва, Сула се съгласява да отмени обявените празненства и предложенията на Сулпиций са прокарани незабавно. Ала с това тяхната съдба в никакъв случай не е решена. Макар че столичната аристокрация се е признала за победена, за първи път от започването на революцията в Италия се изявява нова сила, която вече не може да бъде пренебрегвана: двете силни, победоносни армии на проконсула Страбон и на консула Сула. Докато политическата позиция на Страбон е двусмислена, Сула, макар че за момент е отстъпил пред

грубата сила, напълно запазва разбирателството си със сенаторското мнозинство и непосредствено след като е отменил празненствата, заминава за Кампания при армията си, която се бие там срещу разбунтувалите се съюзници. В крайна сметка е все едно дали уличната тълпа гони невъоръжен консул с тояги или беззащитната столица е заплашена от мечовете на легионите; Сулпиций предполага, че противникът при първа възможност ще отмъсти за насилието с насилие и ще се върне в столицата начело на своите легиони, за да изхвърли консервативния демагог заедно със законите му. Може би се е заблуждавал. Сула желае твърде силно войната с Митридат, за да си позволи да се намеси в столичните политически смутове; в своето оригинално безразличие, съчетано с ненадминатата политическа безотговорност, той със сигурност не е възнамерявал да предприеме удара срещу държавата, очакван от Сулпиций; много по-вероятно е след завземането на Нола, чиято обсада се е проточила твърде дълго, той да отплава с войските си към Азия, разбира се, ако сенатът не му забрани да води война. Все едно основателни ли са били подозренията му, Сулпиций измисля хитър план: да парира предполагаемия удар, като отнеме главното командване от Сула. За тази цел се съюзява с Марий, чието име все още е достатъчно популярно, за да убеди гражданството да прехвърли върху него ръководенето на азиатските войни; от друга страна, постът, който заема, и военният му опит биха могли да му послужат в случай на разрив със Сула. Сулпиций вероятно си е давал сметка за опасността от поставянето начело на кампанската армия на този стар и неспособен, но твърде отмъстителен и честолюбив човек, а още повече за беззаконията, които ще извърши, като с решение на народа направи едно частно лице извънреден главнокомандващ. Единствено доказаната политическа бездарност на Марий дава гаранция за това, че той не би могъл сериозно да заплаши държавния строй. Освен това положението на самия Сулпиций, разбира се, ако е преценил правилно намеренията на Сула, е толкова несигурно, че подобни съображения едва ли имат значение. От само себе си се разбира, че забравеният герой ще посрещне с готовност всеки, който иска да му върне част от миналата слава; сърцето му отдавна копнее за една азиатска войска и най-вече желае веднъж завинаги да си разчисти сметките с омразните сенатори. По предложение на Сулпиций народът взема решение Гай Марий да стане главнокомандващ кампанската армия и да разполага с извънредна, висша или така наречената проконсулска власт; той ще води войната срещу Митридат, а двама народни трибуни са изпратени в лагера при Нола, за да приемат войската от Сула.

Посланието е изпратено не на когото трябва. Ако някой е призван

да бъде пълководец в азиатската война, това е именно Сула. Само преди няколко години той е командвал военните действия на същата бойна сцена и е постигнал големи успехи; допринесъл е за потушаването на опасните италийски бунтове повече от всеки друг; в годината, когато избухва азиатската война, той е действащ консул и главното командване му е възложено по законен път, при това с пълното одобрение на друг консул, който му е приятел и сродник. Повече от несправедливо е изискването напълно законното командване да бъде предадено, макар и с решение на суверенното римско гражданство, на стария военен и политически противник, когато никой не би могъл да предвиди как той ще злоупотреби с тази огромна армия в ръцете си и какви насилия и глупости ще извърши. Сула не е нито толкова добродушен, за да изпълни такава заповед, нито е достатъчно зависим, за да е длъжен да го направи. Вследствие на извършените от Марий преобразования във военното дело и след въведената от Сула дисциплина, свободна в нравствено и строга във военно отношение, войската му представлява един огромен наемнически отряд, предан до смърт на своя водач и безразличен към политическите дела. Самият Сула е твърде надменна, студена и проницателна личност, за да се отнася към суверенното римско гражданство по-различно, отколкото към обикновените плебеи; героят от Aquae Sextiae за него е всъщност един банкрутирал мошеник, формалната законност — празна фраза, а самият Рим — град без гарнизон и с полусрутени стени, който може да бъде превзет много по-лесно от Нола. Затова и Сула не се поколебава да действа. Събира войниците си — шест легиона или около 35 000 души — и ги запознава с пристигналото от Рим послание, като не забравя да намекне, че новият главнокомандващ ще поведе към Мала Азия не тях, а вероятно други, новонабрани войски. Висшите офицери, все още повече граждани, отколкото войници, се въздържат и само един от тях тръгва след военачалника към столицата, но войниците, които още помнят леката война и несметната плячка в Азия, избухват в луд гняв. За миг двамата дошли от Рим трибуни са разкъсани и от всички страни еква призив пълководецът да ги поведе към Рим. Консулът потегля незабавно, привличайки по пътя си още съмишленици; с бърз марш той стига под стените на града, без да обръща внимание на бързащите насреща му пратеници от Рим, които се опитват да го спрат. Военните колони на Сула най-неочаквано се разполагат на моста над Тибър и пред Колинските и Есквилинските порти; веднага след това два легиона преминават в пълен боен ред, водени от знамената си, отвъд градските стени, където военните действия са забранени със закон. Толкова много непримирими вражди, толкова много ожесточени спорове са намирали разрешение сред тези стени,

но никога още римската армия не е нарушавала свещения мир в града; сега това става заради жалкия спор кой е по-способен и заслужава повече да поведе армията на изток. Разбунтуваните легиони настъпват към хълма Есквилин. Когато сипещите се от покривите стрели и камъни разколебават войниците и те започват да отстъпват, Сула лично вдига горяща факла и заплашва да подпали околните къщи с огнени стрели; тогава легионите си пробиват път до пазарния площад на Есквилин (недалеч от S. Maria Maggiore). Тук ги очаква набързо сформираният от Марий и Сулпиций отряд, който отблъсква първите настъпващи колони благодарение на числеността си превъзходство. Много скоро откъм портите идва подкрепление на бунтовниците; друга част от хората на Сула се готви да обходи защитниците по улицата на Субура и те са принудени да отстъпят. При храма на богиня Tellus, където Есквилин се спуска към големия пазарен площад, Марий прави още един опит да удържи на настъплението; той заклева сената, конниците и целокупното гражданство да се хвърлят срещу легионите, но е забравил, че сам е превърнал армията от гражданска в наемническа. Сега собственото му дело се обръща срещу него; войниците не се подчиняват на правителството, а на своя пълководец. Дори когато на робите е обещана свобода, на призива се отзовават само двама-трима души. Управниците не виждат друг изход, освен по най-бързия начин да избягат през още незавзетите порти; след няколко часа Сула е неограничен господар на Рим. Тази нощ огньовете на легионите са запалени на големия пазарен площад.

Тази военна намеса в гражданските сблъсъци доказва по най-категоричен начин, че политическите борби са стигнали до точката, в която може да ги разреши само откритото насилие, и че силата на тоягата не може да се мери със силата на меча. Консервативната партия е първата сила, извадила този меч, и именно тя е улучена първа от могъщото му острие. Пророческите думи на Евангелието, че който вади меч, от меч умира, се осъществяват в пълна сила за тази партия. В момента тя тържествува и може да разполага с победата както желае. От само себе си се разбира, че законите на Сулпиций са обявени за невалидни. Създателят им и най-именитите му привърженици са се спасили с бягство; те, дванадесет на брой, са обявени от сената за врагове на отечеството, които трябва да бъдат преследвани и екзекутирани. Впоследствие Публий Сулпиций е заловен при Лаврент и е посечен, а главата му е изпратена на Сула, който заповядва да я изложат на форума, на същата ораторска трибуна, на която Сулпиций е стоял само преди няколко дни в пълната си младежка и ораторска сила. Останалите обявени извън закона са преследвани, убийците са по петите и на стария Гай Марий. С каквито и низости да е помрачил славният

пълководец спомена за блестящите си победи, сега спасителят на родината е принуден да бяга, за да спаси живота си. Народът не го е забравил; той е отново победителят при Верцеле и цяла Италия със затаен дъх следи хода на това удивително бягство. Марий стига до Остия и се качва на кораб, за да отплава към Африка, но насрещният вятър и липсата на запаси го принуждават да слезе в полите на Цирцейските планини и да тръгне напосоки, търсейки спасение. Без да смее да се подслони в чужд дом, сломеният старец върви дълго, често измъчван от глад, докато влиза в римската колония Минтурна по устието на Гарилиано. В далечината вече се виждат преследващите го конници; Марий едва успява да достигне до брега и намиращият се там търговски кораб го спасява от преследвачите. Много скоро обаче страхливите моряци хвърлят котва и докато Марий спи на брега, отново отплават. Преследвачите го намират в крайбрежното блато, затънал до пояс в тинята и скрил глава в тръстиката, изпращат го на градските власти в Минтурна, те го хвърлят в затвора и заповядват на градския разсилен, един кимврийски роб, да го убие; но германецът се стъписва пред острия поглед на стария воин, победил някога неговия народ, и секирата се изплъзва от ръцете му, когато генералът го пита с мощния си глас дали той е човекът, достоен да убие Гай Марий. Когато научават за случилото се, управниците на Минтурна са обхванати от срам, че спасителят на Рим все още внушава страхопочитание на роба, когото е лишил от свобода, докато съгражданите му, на които е донесъл свободата, са го оковали във вериги; те го освобождават, дават му кораб и пари и го изпращат към Енария (Исхия). Постепенно в тази част на Италия се събират всички прогонени с изключение на Сулпиций; те се насочват към Ерикс и към някогашния Картаген, но римските управници ги прогонват както от Сицилия, така и от Африка. Затова те потеглят към Нумидия, чиито пусти крайбрежни дюни им дават убежище за зимата. Ала цар Хиемпсал II, когото те се надяват да спечелят и който известно време си е давал вид, че иска да се съюзи с тях, го е направил само за да ги подмами и сега се опитва да ги залови. С много усилия бегълците успяват да се изплъзнат от конниците му и намират временно убежище на малкия остров Керкина (Керкена) край туниския бряг. Не знаем дали Сула е благодарил на щастливата си звезда и за това, че не е бил принуден да заповяда убийството на победителя на кимврите; няма и сведения управниците на Минтурна да са били наказани.

За да отстрани съществуващите неуредици и да пресече бъдещи преврати, Сула прокарва редица нови закони. Всички разпоредби на консула, предизвикани от опита за революция на Сулпиций, който е действал като щит и меч на конституционната партия, имат твърде

специфичен характер. Без да се допита до гражданството и съдебните заседатели, Сула се осмелява да издаде смъртни присъди на дванадесет от най-видните мъже, сред които има действащи длъжностни лица, а водач им е най-прочутият пълководец от онова време. На всичкото отгоре Сула се обявява публично в защита на решението си, което е дръзко нарушение на свещения древен закон за апелацията, за което получава най-строги упреци дори от крайни консерватори като Квинт Сцевола. Той се осмелява да разруши съществуващия вече век и половина ред за гласуване и да възстанови отдавна забравения и дискредитиран изборен ценз. Той фактически се осмелява да отнеме законодателното право на двата прастари фактора, длъжностните лица и комициите, и да го прехвърли върху орган, който никога не е имал правомощия в това отношение, освен да дава препоръки по държавните дела. Никой демократ не е упражнявал правосъдие в такива тиранични форми, никой не е разклащал и променил с такава безцеремонна твърдост самите основи на законите, както е сторил този консервативен реформатор.

* * *

На чистото небе над консерваторите много скоро се появяват облаци. Положението в Азия става все по-застрашително. Държавата вече силно е пострадала от това, че революцията на Сулпиций е забавила потеглянето на войската за Азия; отплаването повече не може да бъде отлагано. Сула обаче разчита да остави в Италия като гаранция за олигархията консулите, избрани по новия начин, и най-вече армии, заети с избиването на остатъците от италийските бунтовници. Ала сметката му излиза крива: в консуларските комиции изборът не пада върху издигнатите от Сула кандидати, а редом с Гней Октавий, който е убеден аристократ, е избран и Луций Корнелий Цина, който принадлежи към решителната опозиция. Вероятно с този избор партията на капиталистите е поискала да си отмъсти за въведените нови лихви. Сула приема неблагоприятния избор с изявлението, че се радва, когато гражданите се ползват от конституционната си свобода да избират, и се задоволява да изиска от двамата консули клетва, че ще останат верни на съществуващите закони. От армиите го интересува най-вече северната, тъй като по-голямата част от кампанската е определена да замине за Азия. По предложение на Сула командването на северната армия е прехвърлено с решение на народа на верния му приятел Квинт Руф и досегашният военачалник Гней Страбон е отзован по

възможно най-деликатния начин, още повече, че той принадлежи към конническото съсловие и пасивното му поведение по време на Сулпициевите вълнения е предизвикало не малко съмнения у аристокрацията. Руф пристига в лагера и поема командването на мястото на Страбон, но само след няколко дни е убит от войниците и Страбон се връща на старото си място. Твърди се, че той е подстрекател на убийството; сигурно е, че е способен на подобно деяние, особено след като обира плодовете на злото и наказва известните убийци само с порицание. За Сула смъртта на Руф и влиянието на Страбон са нова, много сериозна заплаха; все пак той не прави нищо, за да му отнеме предводителството. Когато скоро след това изтича консулският му мандат, приемникът му Цина започва да настоява за по-скорошното му заминаване за Азия, където присъствието му наистина е спешно необходимо. В същото време обаче един от новите трибуни го призовава пред народния съд и за слепеца е ясно, че се подготвя ново настъпление срещу него и партията му и че противниците желаят да го отдалечат. Пред Сула стои изборът или да скъса с Цина и може би със Страбон и повторно да настъпи към Рим, или да остави италийските събития на произвола на съдбата и да съсредоточи вниманието си върху друга част на света. Сула решава — дали от патриотизъм или по-скоро от безразличие — да избере второто; той предава оставения в Самний корпус на достойния и вещ във военното дело Квинт Метел Пий, на когото може да разчита и който става проконсулски главнокомандващ в Долна Италия на мястото на Сула, а обсадата на Нола остава в ръцете на пропретора Апий Клавдий. В началото на 87 г. Сула отплава с легионите си към елинския Изток.

Глава VII

ИЗТОКЪТ И ЦАР МИТРИДАТ

Задъханото напрежение, в което революцията държи римското правителство с вечно сменящите се тревога и отбой, е причина то изобщо да престане да обръща внимание на провинциите и най-вече на отношенията в далечна Азия, чиито народи не обичат войната и не изискват постоянна бдителност като непрекъснато бунтуващите се африканци, испанци и отвъдалпийските съседи. След присъединява-

нето на царството на Аталидите*, което съвпада с избухването на революцията, минава почти цяло поколение, преди Рим да насочи отново поглед към Изтока. Изключение прави единствено създаването на провинция Киликия през 102 г.; римляните буквално са били принудени към тази стъпка поради безграничната дързост на киликийското пиратство; всъщност тази провинция не е нищо друго освен постоянен лагер, където римляните разполагат военната си база в източните води. Едва след като поражението на Марий през 100 г. в известна степен е укрепило господството на реставрацията, римското правителство отново насочва вниманието си към източните събития.

На пръв поглед не може да се открие външна промяна в състоянието на зависимите държави — царствата Витиния, Кападокия, Понт, княжествата Пафлагония и Галатия, многобройните съюзени и свободни градове. Вътрешно обаче характерът на римското господство навсякъде се е променил съществено. Отчасти чрез засиленото потисничество, естествено за всеки тираничен режим, отчасти чрез косвеното въздействие на римската революция — нека си припомним конфискуването на поземлената собственост в провинция Азия, извършено от Гай Гракх, римските десятъци и мита, лова на хора, с който редовно се занимават данъчните служители — и без това тежкото римско господство става непоносимо за Азия; нито царската корона, нито селската колиба може да бъде защитена от конфискация, всеки житен клас расте за римския събирач на данъци, а всяко дете на свободни родители се ражда, за да стане роб на римските аристократи. Азиатците понасят и това с неизтощимото си равнодушие, не поради търпението и разсъдливостта си, а поради специфично ориенталската липса на инициатива. Но ако в тези мирни земи, сред тези изнежени хора би се появил човек, способен да ги вдигне на въстание, биха се случили необикновени, ужасяващи неща.

---

* *С възкачването на престола на Атал III Филометор (616-621) в царството Пергам на мястото на миролюбивата и умерена гражданска монархия идва азиатско султанско управление, при което не е необичайно царят, за да се отърве от неудобните съвети на бащините си приятели, да ги събере в палата и да заповяда на наемниците да ги посекат — първо тях, а после и жените и децата им; наред с това царят пише книги по градинарство, отглежда отровни растения и прави от тях восъчни отливки. След внезапната му смърт родът на Аталидите угасва. Според законите, валидни за зависимите държави на Рим, последният регент определя в завещанието си кой ще наследи престола. Не може да се каже дали мисълта да завещае царството си на римляните е била внушена на последния от Аталидите от измъчвалата го цял живот безумна злоба към поданиците му, или това е само пълното и окончателно признаване на фактическата висша власт на Рим. Завещанието е налице; римляните приемат наследството си и въпросът за земята и богатствата на Аталидите пада сред враждуващите политически партии в Рим като нова ябълка на раздора. – Бел. авт.*

По това време в Понтийското царство управлява цар Митридат VI с прозвището Евпатор (130-63), който води рода си по бащина линия до шестнадесето коляно от сина на цар Дарий Хистасп, до осмо от основателя на Понтийското царство Митридат I, а по майчина линия произхожда от Александридите и Селевкидите. След ранната смърт на баща си Митридат Евергет, паднал от ръката на коварен убиец в Синопе, той е провъзгласен за цар още на единадесет години (120); но короната му носи само беди и опасности. Настойниците му, а, изглежда, и собствената му майка, определена от бащиното завещание да управлява заедно със сина си, се опитват да лишат от живот царственото дете. Разказва се, че за да избяга от камите на законните си опекуни, той отива в доброволно заточение и в продължение на седем години, сменяйки подслона си всяка нощ, е беглец и бездомник в собственото си царство и се прехранва от лов. Така момчето става силен мъж. Макар че историческите сведения за него се позовават главно на записките на съвременници, светкавично разпространяващите се източни приказки и легенди отрано са украсили властния цар с чертите на Симсон и Рустем. Те също са част от характера му, както короната от облаци е неотделима от високите планински върхове. И в двата случая основните линии на картината стават по-ярки и фантастични, но не потъмняват и не се изменят. Доспехите, подходящи за великанската фигура на цар Митридат, предизвикват удивлението на азиатците и още повече на италийците. Като бегач той надминава и най-бързия дивеч; като ездач обуздава и най-дивия жребец и е в състояние със смяна на конете да измине за един ден 25 немски мили; става водач на колесница като шестнадесетгодишен и печели награди в много надбягвания — трябва обаче да се има предвид, че по онова време не е било безопасно да надбягаш владетеля си. На лов той безпогрешно улучва дивеча, докато конят му препуска в галоп; и на трапезата царят няма равни на себе си — разказва се, че е организирал състезания по ядене и пиене и често е печелел обявените награди. Носят се легенди и за забавленията му в харема и доказателства за това са намерените сред документите му сладострастни писъмца от гръцките му метреси. Духовните си потребности задоволява с най-невероятни суеверия — разгадаването на сънищата и гръцките мистерии запълват не малко от часовете на царя — и усвоява в груби линии елинската цивилизация. Обича гръцкото изкуство и музика, събира редки накити и уреди, стари персийски и гръцки уникати, сбирката му от пръстени е прочута по цял свят; в обкръжението му винаги е заобиколен от гръцки историци, философи, поети, а на дворцовите празници се дават награди освен за ядене и пиене и за най-забавните шеги и най-добрите певци. Такъв е човекът Митридат; управникът не му отстъпва по нищо.

На Изток, където отношенията между господар и поданици носят повече характера на природен, отколкото на нравствен закон, поданикът е верен като куче или е подъл като куче, а господарят е жесток и недоверчив. Митридат е ненадминат и в двете. По негова заповед умират или гният във вечен затвор заради действително или предполагаемо предателство и майка му, и брат му, после омъжената за него негова сестра, трима от синовете му и още толкова от дъщерите му. Още по-възмутително е, че сред тайните му книжа са намерени предварително издадени смъртни присъди на много от най-доверените му служители. Типично за султана е и това, че по-късно, само за да лиши от победните трофеи враговете си, той заповядва да бъдат убити двете му гръцки съпруги, сестрите му и целият му харем, като им дава правото да изберат по какъв начин ще умрат. Според него експерименталното изучаване на отровите и противоотровите представлява изключително важен клон на държавното управление; самият той опитва да привикне тялото си към отделни отрови. От ранна възраст той е очаквал от всички, дори от най-близките си, само предателство и убийство и е научен да действа с предателство и убийство срещу всички и най-вече срещу близките си. Неизбежното и доказано от цялата му история следствие е, че в края на краищата всички негови начинания се провалят именно в резултат на измяната на най-близките му хора. Вярно е, че той е учудвал съвременниците си и с прояви на добросърдечие и справедливост; когато наказва предатели, той по правило щади онези, които са станали съучастници само поради личните си връзки с главния виновник; но подобни пристъпи на доброта спохождат и най-суровия тиранин. Онова, което наистина откроява Митридат, сред множеството подобни нему султани, е безкрайната му енергичност. В едно красиво утро той изчезва от двореца си и остава в неизвестност няколко месеца; когато се готвят да го обявят за изчезнал, той се връща и се оказва, че е пропътувал инкогнито цяла Предна Азия и е разучил във военно отношение всички страни и народите им. Многозначителен е и фактът, че той не е просто добър оратор, а се обръща към всяка от двадесет и двете нации, които владее, на собствения ѝ език, без да се нуждае от преводач — а това е рядкост сред господарите на многоезичния Изток. Управлението му се отличава със същите качества. Доколкото познаваме дейността му — защото не разполагаме с никакви сведения за вътрешната политика на Митридат, — тя се заключава, както при всеки султан, в трупане на съкровища, набиране на войска, която, поне в ранните години, не е водил лично, а е възлагал командването на някой гръцки офицер, в стремежа да се прибавят нови сатрапии към старите. Според преданията, достигнали до нас, Митридат е бил напълно лишен от по-възвишени качества, не се е интересувал от развитието на цивилизация-

та, не се е замислял сериозно да поведе националната опозиция срещу Рим; той не притежава нито искрица гениалност. Въпреки елинското образование, което му приляга толкова, колкото римските доспехи на неговите кападоки, той си остава типичен ориенталец: суров, отдаден на плътските си желания, суеверен, жесток, вероломен и безпощаден, и в същото време така добре организиран, така силно надарен физически, че упоритостта, с която размахва меча си, непресъхващата му дързост и умението да се отбранява често изглеждат като талант, понякога дори като гениалност. Наистина по време, когато римската република е в агония, е много по-лесно да се воюва срещу Рим, отколкото по времето на Сципион или Траян, и само преплитането на азиатските събития с вътрешните вълнения в Италия дават възможност на Митридат да противостои на римляните двойно по-дълго от Югурта. Но все пак с изключение на партските войни Митридат е единственият враг, който е успял сериозно да затрудни римляните на изток и се е защитавал от тях както пустинен лъв от ловеца. Според сведенията, с които разполагаме, имаме пълното основание да заключим, че съпротивата му срещу Рим е стихийна и нищо повече.

Както и да оценяваме личността на царя, не можем да не отбележим, че историческата му роля остава твърде значима. Войните на Митридат са едновременно последен изблик на политическото противопоставяне между Елада и Рим и начало на съпротивата срещу римското господство, която се основава на най-различни и много дълбоки противоречия, началото на националната реакция на азиатците срещу Запада. Както самият Митридат, така и царството му е ориенталско, в двора и изобщо сред знатните властват полигамията и харемът, религиозните възгледи и на населението, и на царския двор се основават върху култа на старите национални богове; елинизмът му не се отличава много от елинизма на арменските Тигранид и на Арсакидите в партското царство. За кратко време малоазийските гърци са били готови да повярват, че в лицето на този цар са намерили опора за политическите си стремежи; в действителност той води война в името на нещо съвсем различно от онова, което се решава по бойните полета на Магнезия и Пидна. След дългото примирие грандиозният двубой между Запада и Изтока, предаден от битката при Маратон на днешното поколение, продължава с нови ходове и може би бъдещето му, както и миналото, ще се решава след хилядолетия.

Колкото и открито да се проявява в характера и делата на понтийския цар чуждата, неелинска същност, много трудно е да се определи дали в нея господства националният елемент; в това отношение едва ли някога ще бъде възможно да се излезе отвъд общите разсъждения и да се стигне до реална преценка. В кръга на античната цивилизация няма нито един район освен Мала Азия, в който да са се размесили и

разбъркали толкова много и различни племена, разнообразно преплетени от най-древни епохи, вследствие на което отношенията между народностите стават абсолютно неясни. Семитските народности не спират преселението си от Сирия към Кипър и Киликия, а вероятно и още по-далече, по източното крайбрежие на Карийската и Лидийската област, докато северозападният край е зает от витините, сродни с европейските траки. Вътрешността и северното крайбрежие, напротив, са изпълнени предимно с индогермански народности, най-близки с иранската. За арменския и фригийския език е несъмнено, а за кападокийския е много вероятно в началото да са били близки до зендския; и ако мизите съобщават, че при тях се срещат лидийският и фригийският език, това характеризира смесено семитско-иранско население, сравнимо с асирийското. Що се отнася до простиращите се между Киликия и Кария области, по-точно ликийската, засега липсват, въпреки изобилните точно тук останки от местен език и писменост, сигурни научни резултати и само е вероятно тези племена да са принадлежали по-скоро към индогерманите, отколкото към семитите. Вече очертахме в основни линии как сред този хаос от народи първо се е създала мрежа от гръцки търговски градове, а след това се е наложил елинизмът, извикан на живот както от военното, така и от духовното превъзходство на гръцката нация.

В тези области господства цар Митридат, преди всичко в Кападокия на Черно море или в така наречената понтийска област; където в североизточния край на Мала Азия и в постоянна връзка с Армения иранската националност е запазила целостта си много повече, отколкото където и да е другаде в Мала Азия. Даже и елинизмът не е успял да пусне тук дълбоки корени. С изключение на крайбрежието, където отдавна съществуват много основани от гърците поселения, а именно значимите търговски средища Трапезус, Амисос и преди всичко родният град и столица на Митридат Синопе, който е и най-процъфтяващият град на царството, останалата част на страната все още е в много примитивно състояние. При това тя не е пустинна, дори напротив; понтийската област и днес е едно от най-красивите земни кътчета, където житните поля се редуват с гори от диви плодни дръвчета, а още по времето на Митридат е била добре обработвана и сравнително гъсто населена. Там почти не са съществували истински градове, а само крепости, които са подслонявали земеделците при война, а царят е съхранявал в подземията им постъпващите данъци; само в Малка Армения се наброяват седемдесет и пет такива малки царски крепости. Няма сведения, че Митридат е направил нещо съществено, за да създаде нови градове в царството си; а съпротивата му срещу елинизма, макар и не напълно осъзната, обяснява достатъчно убедително този факт. Толкова по-деен е той, макар и по съвсем ориенталски начин, в

усилията си да разшири царството си във всички посоки, което съвсем не е малко, макар да ни се струва пресилено твърдението, че обхватът му е 500 немски мили: на Черно море и към Армения, а най-вече към Мала Азия се устремяват сухопътни войски, флота и пратеници. Никъде не му е предложено толкова свободно и обширно поле за действие, както по северното и източното крайбрежие на Черно море; тук е мястото да разгледаме малко по-подробно тогавашното състояние на онези области, колкото и трудно или по-скоро невъзможно да е да бъде обрисувана достоверната му картина. На източния бряг на Черно море, който дотогава е почти неизвестен и сведенията за него идват едва от времето на Митридат, е отнета от местния владетел колхидската област на река Фазис (Мингрелия и Имерети) с важния търговски град Диоскуриада и е превърната в понтийска сатрапия. Още по-успешни са начинанията на царя в северните области. Обширните степи без хълмове и гори, които се простират северно от Черно море, от Кавказ и от Каспийско море, поради природните си дадености, а именно резките температурни колебания между климата на Стокхолм и Мадейра, и честата, продължаваща по 22 месеца и повече абсолютна липса на дъжд и сняг, са непригодни за земеделие и изобщо за постоянно заселване и така е било винаги, макар че преди две хиляди години климатичните условия не са били толкова неблагоприятни, колкото днес. Различните племена, които инстинктът за преселение е довел по тези места, се примиряват с повелята на природата и някои от тях и до днес продължават да водят живот на номади, като непрекъснато сменят жилищата си и пасищата за огромните стада говеда или още по-често коне и карат цялата си покъщнина в каручките си.

Въоръжението им и военните им умения също са съобразени с това: степните жители се сражават в голямата си част на коне и винаги без седла, защитени с шлемове, брони и щитове от кожа, въоръжени с мечове, копия и лъкове — прадедите на днешните казаци. Уседналите първоначално тук скити вероятно са били родствени с монголската раса, а по нрави и телосложение с днешните обитатели на Сибир. Подир тях тръгват от изток на запад сарматските племена савромати, роксолани и язиги, които обикновено се причисляват към славянството, въпреки че собствените имена, които имаме основания да им припишем, се родеят много повече с мидийските и персийските; вероятно онези народи са принадлежали в много по-голяма степен към голямото зендско племе. В противоположна посока се устремяват тракийските орди, по-точно гетите, които достигат бреговете на Днестър; между тях по Днепър се вклиняват, вероятно като разклонение на голямото германско преселение, чиято основна маса, изглежда, не е проникнала до Черно море, така наречените келти, натам напират и бастарните, а към устието на Дунав — певкините. Никъде не се създа-

ва същинска държава; всяко племе живее само за себе си, предвождано от княза и старейшините си. В ярко противоречие с всички тези варвари са елинските поселения, основани по тези брегове още по времето на могъщия подем на гръцката търговия, те започват от Милет и се развиват отчасти като емпории, отчасти като пристанища за важния риболов и дори като земеделски центрове. Вече споменахме, че в древността северозападният бряг на Черно море е предлагал много по-благоприятни условия в сравнение с днешните; за правото да използват земята елините, както и финикийците в Либия, плащат налог и поземлен данък на местните владетели. Най-важните поселения са свободният град Херсонес (недалеч от Севастопол), разположен в скитската област на Таврическия полуостров (Крим), който достига известно благосъстояние, въпреки неблагоприятните условия, благодарение на доброто си управление и усърдния труд на гражданите му за общото благо; по-нататък, на отсрещната страна на полуострова, на пътя от Черно към Азовско море, се намира Пантикапей (Керч), който след 297 г. от основаването на Рим е управляван от наследствени градоначалници, наречени по-късно боспорски царе, Археанактиди, Спартокиди и Перисади. Производството на зърно и риболовът в Азовско море са причина за бързия разцвет на града. По времето на Митридат територията му е обхващала по-малката източна част на Крим, включително града Теодосия, а на отсрещния азиатски континент града Фанагория и Синдийската област. В по-добри времена владетелите на Пантикапей са господствали по суша над народите по източния бряг на Азовско море и долината на Кубан, а флотата им е била неограничен господар на Черно море; ала Пантикапей вече не е онова, което е бил. В този далечен граничен пункт като че ли се усеща най-дълбоко тъжният упадък на елинската нация. По време на разцвета си Атина е била единствената гръцка държава, изпълнявала тук задълженията си на водеща сила, което впрочем е продиктувано от нуждата на атиняните от понтийско зърно. След падането на атическата морска власт тези области като цяло са оставени сами на себе си. Гръцките сухопътни сили никога не успяват да се намесят сериозно там, въпреки че Филип, бащата на Александър и Лизимах, на няколко пъти са се опитвали да го направят. Римляните, върху които със завладяването на Македония и Мала Азия преминава политическото задължение да станат могъщ щит на гръцката цивилизация там, където тя се нуждае от защита, пренебрегват напълно повелите на изгодата и честта. Падането на Синопе и залезът на Родос завършват изолирането на елините по северния бряг на Черно море. Жива картина на положението им срещу скитащите варвари е запазена в един надпис от Олбия (недалеч от устието на Днепър при Очаков), който е датиран малко преди времето на Митридат. Гражданството е принудено не са-

мо да изпраща годишни данъци в лагера на варварския владетел, но и когато той лагерува пред града или просто минава наблизо, да му отдава почит, а също така да умилостивява с дарове и по-дребните вождове, понякога дори цялата варварска орда, и тежко му, ако подаръците се окажат твърде незначителни. Градската хазна е опразнена и се налага да посегнат на съкровищата в храмовете. През това време дивите племена напират към градските порти: околността е опустошена, земеделците са масово отвлечени в плен и което е най-лошото, послабите от варварските съседи — скитите, в желанието си да се спасят от напора на дивите келти се стремят да завладеят укрепения град; затова и много граждани бързат да го напуснат и вече мислят да го изоставят напълно.

Такова положение заварва Митридат, когато македонската му фаланга преминава гребена на Кавказ и се спуска в долините на Кубан и Терек, а по същото време флотата му се появява във водите на Крим. Не е чудно, че и тук, както вече се е случило в Диоскуриада, елините посрещат с отворени обятия понтийския цар и виждат своя освободител в този полуелин и неговите по гръцки въоръжени кападоки. Вече за всички е очевидно какво е пропуснал Рим. Тъкмо тогава налозите за владетелите на Пантикапей са увеличени извънредно и са станали непосилни; град Херсонес е силно притиснат от царя на развилнелите се на полуострова скити Скилур и неговите 50 синове; владетелите на Пантикапей с готовност жертват наследствената си власт, а Херсонес дълго пазената свобода, за да спасят последното, което им е останало — елинството. Жертвата не е напразна. Храбрите военачалници на Митридат Диофант и Неоптолем и дисциплинираната войска се справят лесно със степните народи. Неоптолем ги разбива по пътя от Пантикапей и по вода, и през зимата по леда; Херсонес е освободен, крепостите на таврите са завзети и целият полуостров пада под властта на Митридат, който не закъснява да построи целесъобразно разположени укрепления. Срещу реуксиналите или, както се наричат по-късно, роксолани (между Днепър и Дон), които идват на помощ на таврите, настъпва Диофант; петдесетхилядната им войска побягва от шест хиляди фалангисти и понтийската въоръжена сила достига Днепър. Така Митридат си спечелва тук второ царство, свързано с Понтийското и като него основано върху старите гръцки търговски градове; новото царство, наречено Боспорско, обхваща днешния Крим и отсрещния азиатски нос и всяка година внася в царските каси и складове 200 таланта и 180 000 крини жито. Повечето степни народи, дори живеещите по северните склонове на Кавказ, се подчиняват на понтийския цар или сключват договор с него, като му предлагат ако не друга помощ, то поне неизчерпаемо поле за набиране на войници.

Докато на север са постигнати значителни успехи, царят напада и

на изток, и запад. По-важна от присъединяването на Малка Армения, която се превръща от зависимо владение в провинция на Понтийското царство, е тясната връзка с царя на Велика Армения. Митридат не само омъжва дъщеря си Клеопатра за Тигран, но и му помага да се отърве от господството на Арсакидите и да заеме мястото им в Азия. Вероятно двамата са постигнали споразумение Тигран да завземе Сирия и вътрешна Азия, а Митридат — Мала Азия и бреговете на Черно море, при обещание за взаимна подкрепа. Без съмнение по-предприемчивият и по-даровитият е Митридат; той издейства споразумението с арменеца, за да защити тила си и да си осигури силен съюзник. Сега погледът му се насочва към Мала Азия, където желае да завладее вътрешна Пафлагония (крайбрежието отдавна принадлежи на Понтийското царство) и Кападокия. Понтийците предявяват претенции към Пафлагония по силата на завещанието на последния Пилеменид, който е дарил земите си на цар Митридат Евергет; легитимни и нелегитимни претенденти за престола се съпротивляват ожесточено, против е и народът. Що се отнася до Кападокия, понтийските властелини не са забравили, че тази земя и приморска Кападокия някога са били едно, и продължават да таят надежди за ново обединение. Пафлагония е окупирана от Митридат със съдействието на витинския цар Никомед и е разделена между двамата. Когато сенатът повдига възражение срещу разделянето, Митридат се подчинява, а Никомед дава на един от синовете си името Пилемен и така успява да си запази новата област. Не по-добро е положението на съюзниците в Кападокия. Цар Ариарат VI е убит от Гордий, както се твърди, по поръчка, но във всеки случай в интерес на шурея му Митридат Евпатор; малкият му син Ариарат може да устои на вмешателствата на витинския цар само с двусмислената помощ на чичо си, в замяна на която той очаква от него да позволи избягалият убиец на баща му да бъде върнат в Кападокия. Това е поводът за разрива между двамата; избухва война, но когато двете армии се изправят една срещу друга на бойното поле, чичото пожелава среща с племенника си и със собствената си ръка посича невъоръжения юноша. Гордий, убиецът на бащата, поема управлението по поръчение на Митридат и въпреки че възмутеното население се вдига срещу него и провъзгласява за владетел по-малкия син на последния цар, то не може да се съпротивлява дълго срещу превъзхождащите го сили на Митридат. Скоро умира и провъзгласеният от народа млад цар, което окончателно развързва ръцете на понтийския цар, защото с последния син угасва и кападокийският царски род. За регент, също като във Витиния, е провъзгласен самозванец и Гордий продължава да управлява като наместник на Митридат. Надали е имало друг местен монарх, който да владее с повече насилие от Митридат, както на северния, така и на южния черноморски бряг и дълбоко

навътре в Мала Азия. По всичко личи, че царят разполага с неизчерпаеми ресурси за война по суша и море. Той набира наемниците си от устието на Дунав до Кавказ и Каспийско море; траки, скити, савромати, бастарни, колхидци, ибери (в днешна Грузия) се стичат под знамената му; храбрите бастарни са ядрото на армията му. Колхидската сатрапия му доставя лен, коноп, катран и восък, освен това превъзходен дървен материал за флотата, който се спуска по реките от неизбродните гори на Кавказ; лоцманите и офицерите идват от Финикия и Сирия. Твърди се, че в Кападокия царят е влязъл с 600 бойни колесници, 1000 коня и 80 000 пехотинци; а за тази война той далеч не е мобилизирал всичко, с което разполага. При липсата на римска или друга значима морска сила понтийската флота става пълен господар на Черно море, опряна на Синопе и кримските пристанища.

Тогава римският сенат привежда в действие обичайната си политика да подчини напълно на волята си повече или по-малко зависимите от него държави и по отношение на Понтийското царство. Поведението му при смяната на трона след внезапната смърт на Митридат V е красноречиво доказателство за това. От малолетното момче, което го наследява, е отнета Велика Фригия, дадена на баща му като награда за участието му във войната срещу Аристоник или по-скоро срещу добри пари, и областта е присъединена към римската територия. След като момчето става зрял мъж, същият този сенат остава напълно пасивен и търпи непрекъснатите му атаки и разрастването на властта му в продължение на цели двадесет години. Рим позволява една от неговите васални държави да се превърне във велика военна сила, която може да свика под знамената си сто хиляди въоръжени мъже, да сключи най-тесен съюз с новия, издигнат и с римска помощ начело на вътрешноазиатските страни велик цар на Изтока, да присъедини към новото царство съседните азиатски царства и княжества под претексти, които звучат почти като подигравка към лошо осведомения и много далечен господар; накрая позволява на царя дори да се укрепи в Европа и да управлява земите почти до македоно-тракийската граница като владетел на Таврическия полуостров. Вярно е, че в сената се водят оживени дискусии; ала след спора около пафлагонското престолонаследство висшата колегия се примирява с позоваването на Никомед на Лъже-Пилемен и очевидно е не толкова заблудена, колкото благодарна за всеки претекст, който ѝ спестява намесата с военна сила. Междувременно оплакванията стават все по-многобройни и настойчиви. Князете на таврийските скити, които Митридат е прогонил от Крим, се обръщат за помощ към Рим; ако някой от сенаторите си спомня поне една от старите максими на римската политика, трябва да знае, че някога, при съвсем различни обстоятелства, преминаването на цар Антиох в Европа и завладяването на тракийския Херсонес е

дало сигнал за азиатската война, и да разбере, че Рим няма право да търпи своеволията на понтийския цар и особено завземането на Таврическия полуостров. Рим решава да действа едва когато Митридат фактически присъединява към царството си Кападокия. Никомед от Витиния, който също се е надявал да присвои Кападокия, като е възкачил на престола ѝ друг Лъже-Ариарат, но претендентът му е бил изместен от понтийския, не престава да моли и настоява за римска намеса. Сенатът решава, че Митридат е длъжен да върне земите на скитските князе. Инертните римски управници дотолкова са престанали да се съобразяват с реалната политика, че сега им се налага да подкрепят не елините срещу варварите, а скитите срещу сродниците си. Пафлагония е обявена за зависима държава и на Лъже-Пилемен, издигнат от Никомед, е наредено да освободи трона. Лъже-Ариарат, подкрепян от Митридат, получава заповед да напусне Кападокия и тъй като представителите на страната отхвърлят предложената свобода, е решено да бъдат проведени свободни народни избори за цар. Решенията звучат достатъчно енергично. Лошото е, че вместо да бъде изпратена армия, киликийският наместник Луций Сула получава нареждане да замине за Кападокия с шепа хора, които има на разположение, за да се справи с разбойниците. За щастие споменът за някогашното римско могъщество защитава интересите им много по-добре от настоящото управление, а енергичността и умението на наместника компенсират колебанията на сената. Митридат се оттегля и се задоволява да подтикне царя на Армения Тигран, който не е непосредствено зависим от римляните, да изпрати войски в Кападокия. Сула обединява войската си и пристигналите от Азия подкрепления, преминава Тавър и успява да изгони от Кападокия наместника Гордий заедно с арменските му помагачи. Намесата му се оказва решителна. Митридат отстъпва по всички точки; Гордий е принуден да поеме върху себе си вината за кападокийските усложнения, а Лъже-Ариарат изчезва; изборът за цар, при който понтийското лоби напразно се опитва да издигне Гордий, пада върху изтъкнатия кападокиец Ариобарзан. Сула достига бреговете на Ефрат, в чиито вълни тогава за първи път се оглеждат римските знамена. Тук се осъществява и първият контакт между римляните и партите, които поради напрегнатите отношения с Тигран имат всички основания да се сближат с новодошлите. Изглежда, и двете страни усещат, че при това първо съприкосновение между двете велики сили на Запада и Изтока е важно да не се правят никакви отстъпки от претенцията за господство над света; Сула обаче е по-дързък от партския пратеник и по време на срещата заема и отстоява почетното място между царя на Кападокия и партския посланик. Тази изключително тържествена конференция на брега на Ефрат увеличава славата на Сула много повече от победите

му на Изток; по-късно партският пратеник заплаща преживяното унижение с главата си. За момента този контакт няма други последствия. Разчитайки на римската благосклонност, Никомед тихомълком остава в Пафлагония; но взетите от сената решения срещу Митридат продължават да се изпълняват. Той се съгласява да върне владенията на скитските главатари и статуквото на Изтока изглежда възстановено (92).

Ала промяната е само на думи; в действителност изобщо не може да се говори за връщане на старото положение. Едва Сула е напуснал Азия, когато царят на Велика Армения Тигран напада новия цар на Кападокия Ариобарзан, прогонва го и връща на трона понтийския претендент Ариарат. Във Витиния след смъртта на стария цар Никомед II (около 91), чийто син Никомед III Филопатор е признат от народа и от римския сенат за легитимен цар, по-малкият брат Сократ предявява претенции за короната и узурпира властта. Ясно е, че истинският виновник както за кападокийските, така и витинските размирици не е никой друг освен Митридат, въпреки че самият той се е въздържал от каквото и да било явно участие. Всички знаят, че Тигран действа само по негова заповед; във Витиния обаче влизат понтийски войски начело със Сократ, който заплашва живота на легитимния цар с коварните убийци, изпратени от Митридат. Понтийският цар изобщо не мисли да отстъпи Крим и съседните области, а завзема все нови и нови земи. Римското правителство, извикано на помощ лично от царете Ариобарзан и Никомед, изпраща в Мала Азия консулара Маний Аквилий, храбър офицер, участвал в кимврийската и сицилийската война, за да помогне на наместника Луций Касий. Той обаче не е пълководец начело на армия, а само посланик, и зависи от азиатските васални държави и по-точно от Митридат, които в случай на нужда трябва да му окажат въоръжена помощ. Става същото като преди две години. Офицерът изпълнява възложената му задача с помощта на малкия римски корпус, причислен към наместника на провинция Азия, и на финикийските и галатските подкрепления; цар Никомед и цар Ариобарзан заемат отново разклатените си тронове; Митридат измисля редица предлози, за да се изплъзне от поисканото подкрепление, но не оказва открита съпротива и дори издава заповед да бъде убит витинският претендент Сократ (90).

Положението е изключително объркано. Митридат е напълно убеден, че не може да постигне нищо в открита борба срещу римляните, и не смее да предизвика открит разрив и война. Ако бе решил друго, то едва ли би имало по-подходящ момент от настоящия за започване на военните действия: точно когато Аквилий навлиза във Витиния и Кападокия, италийският бунт се е разраснал дотолкова, че дори най-слабите биха придобили смелост да се обявят срещу Рим; въпреки то-

ва Митридат прекарва в бездействие цялата 90 година. Все пак той продължава да разширява малоазийските си владения с предишната упоритост и предприемчивост. Без съмнение това рядко съчетание на мирна политика със завоевателни планове не може да бъде трайно и отново показва, че Митридат не е талантлив държавен деец и нито знае как да се подготви за война като цар Филип, нито да се покори на римляните като цар Атал, а с типично султанския си маниер вечно се люшка между алчността за нови завоевания и чувството за собствената си слабост. Можем да разберем начинанието му само ако припомним, че Митридат е имал цели двадесет години на разположение, за да опознае римската политика. Той е сигурен, че римското правителство ще се стреми да избегне войната, защото знае, че всеки прочул се на бойното поле генерал представлява сериозна опасност за реставрационното управление, пък и споменът за кимврийската война и Марий е още толкова жив, че в Рим се боят от войната дори повече от самия Митридат. Той разчита именно на това. Не се бои да се държи по начин, който би дал на всяко енергично и необвързано от егоистични съображения правителство достатъчно основателни причини и повод за обявяване на война, но грижливо избягва открития разрив, който би изправил сената пред необходимостта да действа. Както беше показано, той отстъпва пред Сула и Аквилий, вероятно с надеждата, че следващия път ще му изпратят някой не толкова добър военачалник и че той, както и Югурта, ще попадне на своя Скавър или Албин. Трябва да се признае, че тази надежда не е неоснователна, въпреки че точно примерът на Югурта отново показва колко погрешно е да се отъждествява подкупването на един римски военачалник и корупцията на една римска армия с надделяването над римския народ. Така положението се колебае между мира и войната и има изгледи тази ситуация да се проточи още дълго. Аквилий обаче няма намерение да го допусне и тъй като не може да принуди правителството си да обяви война на Митридат, решава да използва за тази цел цар Никомед. Последният, който и без друго се намира в ръцете на римския военачалник и освен това не му е изплатил натрупалите се военни разходи и обещаните лично на пълководеца суми, не може да избяга от дръзкото искане да започне война с Митридат. Витиния обявява официално война, но дори когато корабите на Никомед затварят Босфора за понтийците, дори когато войските му нахлуват в понтийските гранични области и опустошават околностите на Амастрида, Митридат невъзмутимо продължава мирната си политика; вместо да отхвърли витините отвъд границата, той прави оплакване пред римското пратеничество и го моли или да посредничи, или да му позволи да защити сам владенията си. Аквилий обаче му заявява, че при всички обстоятелства е длъжен да се въздържа от война срещу Никомед. Това е

твърде показателно. Точно същата политика е била приложена спрямо Картаген: грабливите римски съюзници получават заповед да нападнат жертвеното агне, а на него е забранено да се защитава. Подобно на картагенците, Митридат решава, че е загубен; но докато финикийците се предават от отчаяние, то царят от Синопе прави точно обратното и свиква войските и корабите си. Легендата твърди, че се е обърнал към тях със следните думи: „Нима обреченият на гибел не се защитава от разбойниците?" Синът му Ариобарзан получава заповед да нахлуе в Кападокия; ново посланичество заминава при римските пратеници, за да им обясни, че царят е бил принуден да се отбранява и да изиска от тях последно обяснение. То е според очакванията. Въпреки че нито римският сенат, нито цар Митридат, нито цар Никомед са искали разрива, Аквилий го постига и войната започва (края на 89).

С цялата си присъща енергия Митридат се заема с политическите и военните приготовления за натрапената му битка. Първата му работа е да заздрави съюза с арменския цар Тигран и да поиска помощна войска, която да нахлуе в Предна Азия и да заеме територията ѝ за цар Митридат; движимото имущество остава за цар Тигран. Царят на партите, наранен от високомерното поведение на Сула, действа ако не точно като противник, то не и като съюзник на римляните. Царят се опитва да се представи пред гърците в ролята на Филип и на Персей, като защитник на гръцката нация срещу чуждото римско потисничество. Понтийски пратеници се обръщат към царя на Египет и към последните остатъци от свободна Гърция — съюз на критските градове, и ги заклеват за последен път да отстоят спасението на елинската независимост, тъй като Рим вече е изковал оковите и за тях. Поне в Крит молбата е чута и много критски воини постъпват на служба в понтийската армия. Царят се надява да избухнат бунтове и в други по-малки васални държави — Нумидия, Сирия и елинските републики, да се надигнат провинциите и преди всичко жестоко потисканата Предна Азия. Пратениците му подготвят тракийско въстание, дори се опитват да разбунтуват Македония. Отдавна процъфтяващото пиратство става желан съюзник и царят престава да пречи на набезите му. С изключителна бързина пълчища от корсари, наричащи се понтийски капери, изпълват Средиземно море. Вестите за недоволството на римското гражданство и за потушените, но в никакъв случай неугасени италийски бунтове се следят с напрежение и радост. Не се осъществяват преки контакти с недоволните и бунтуващите се в Италия; само в Азия е създаден и въоръжен по римски образец чуждестранен корпус, чието ядро са римски и италийски бегълци. След персийските войни Азия не е виждала военни сили като тези на Митридат. Твърди се, че той излиза на бой с 250 000 пехотинци и 40 000 конници, без да се брои арменското подкрепление, че разполага с флот от 300 понтийски

палубни и 100 открити кораба, и това не изглежда твърде преувеличено за пълководец, който разполага с безчетните обитатели на степите. Военачалниците му, братята Неоптолем и Архелай, са опитни и разумни гърци; сред войниците му също не липсват храбри и презиращи смъртта мъже. Искрящите в злато и сребро брони и богатите одеяния на скитите и медите се смесват с бронза и стоманата на гръцките конници. Тази пъстра сбирщина не е свързана в единен военен организъм — армията на Митридат е само една от огромните азиатски военни машини, които почти винаги, за последен път точно преди сто години при Магнезия, са били побеждавани от една по-висша военна организация. Целият Изток се е възправил с оръжие в ръка срещу римляните, а в западната половина на империята положението също не изглежда спокойно. Макар че когато обявява война на Митридат, Рим изпълнява една политическа необходимост, моментът е изключително лошо подбран и е много вероятно Маний Аквилий да е предизвикал разрива между Рим и Митридат точно сега, съобразявайки се преди всичко със собствените си интереси. Засега в Азия няма други войски освен малкото римско подразделение, командвано от Луций Касий, и предноазийското опълчение, а при военните и финансовите затруднения, в които Рим е изпаднал след повсеместните бунтове, армията не може да замине за Азия преди лятото на 88 година. Римските чиновници там се намират в изключително тежко положение; все пак те се надяват да защитят римската провинция и да отстояват позициите си: витинската войска на цар Никомед е разположена в заетата предишната година пафлагонска област между Амастрида и Синопе, по-назад във витинската, галатската и кападокийската област стоят подразделенията на Луций Касий, Маний Аквилий и Квинт Опий, докато витинско-римската флота продължава да пази Босфора.

През пролетта на 88 г. Митридат започва офанзивата. Край един приток на Халис, Амниас (при днешното Теш Кьопри), понтийският кавалерийски авангард, конницата и лековъоръжените пехотинци се сблъскват с витинската армия и въпреки голямото ѝ числено превъзходство я разбиват още с първия пристъп така, че победената войска е разпусната, лагерът и военната хазна падат в ръцете на победителите. Този първи блестящ успех е заслуга преди всичко на Неоптолем и Архелай. Разположеното по-назад и много по-слабо азиатско опълчение се признава за победено още преди да се сблъска с врага; щом военачалниците на Митридат се насочват към тях, те се разбягват. Римското подразделение в Кападокия също е победено; Касий опитва да удържи фронта във Фригия с опълчението, но скоро изоставя бойното поле, без да е посмял да влезе в открит бой, и побягва с малкото си сигурни хора към Горен Меандър и по-точно към Апамея. По същия начин Опий напуска Памфилия и се затваря във фригийска Лао-

дикея. По време на отстъплението си Аквилий е застигнат при Сангарий на витинска територия и е разбит така, че загубва лагера си и трябва да се спасява в римската провинция в Пергам; скоро и тя е нападната и самият Пергам пада в ръцете на царя; същото става и с Босфора заедно с намиращите се там кораби. След всяка победа Митридат освобождава всички пленници от малоазийското опълчение и не пропуска да засили националните симпатии към делото и личността си. Цялата област до Меандър с изключение на няколко крепости е в негова власт; в същото време от Рим идва вест, че е избухнала нова революция, че определеният за война с Митридат консул Сула, вместо да отплава за Азия, е потеглил срещу Рим, че прославените римски генерали водят битки помежду си за правото да поведат армията към Азия. Като че ли Рим полага всички усилия да се самоунищожи. Не е чудно, че макар някои малцинства и сега да се държат за Рим, голямата маса от малоазийците минават на страната на Митридат. Елините и азиатците се обединяват и посрещат възторжено освободителя; и съвсем нормално е да почитат с името на новия Дионис царя, обединил Азия и Елада подобно на божествения покорител на Индия. Градовете и островите изпращат насреща му посланици, за да поканят „Бога спасител" да им гостува, и празнично облечените граждани се стичат да го посрещнат пред градските порти. Някои градове предават на царя пребиваващите при тях римски офицери: Лаодикея предава коменданта на града Квинт Опий, Митилене на Лесбос — консула Маний Аквилий. Цялата ярост на варварина, довчера треперил от страх пред римляните, се стоварва върху нещастния виновник за войната. Старецът Аквилий е преведен през цяла Мала Азия, ту прикован за крака на огромен бастарнски конник, ту завързан за магаре и заставен да извиква постоянно своето име, а когато окаяната жертва най-после достига царския дворец в Пергам, по заповед на царя в гърлото му е налято разтопено злато, за да засити алчността му, която е причина за войната, и той умира в жестоки мъки. За съжаление жестоката гавра на Митридат, която сама по себе си е достатъчна да го изключи от редиците на благородните мъже, не свършва с това. От Ефес царят издава заповед до всички подвластни нему наместници и градове да избият в един и същи ден пребиваващите в районите им италийци, свободни и несвободни, без разлика на пол и възраст. Под страх от тежко наказание е забранено да се помага на осъдените, телата на убитите се хвърлят за храна на птиците, имуществото им се конфискува и половината от него се дарява на убийците, а другата половина на царя. Тези ужасяващи заповеди са изпълнени точно с изключение на няколко района, например остров Кос: само за един ден в Мала Азия хладнокръвно са избити осемдесет, според други сведения сто и петдесет хиляди, ако не невинни, то поне беззащитни мъже, жени и деца. При та-

зи невиждана масова екзекуция благоприятният случай за освобождаване от натрупаните дългове и азиатската бруталност, готова да извърши какви ли не жестокости в името на султана, са действали наравно с малко по-благородното чувство за отмъщение. От политическа гледна точка начинанието е лишено от всякакъв смисъл — финансовите въпроси могат да се уредят и без тази кървава заповед, а малоазийците не могат да станат по-войнолюбиви дори от съзнанието за този страшен кръвен дълг. Избиването на италийците е в пълно противоречие с целта на Митридат, тъй като, от една страна, принуждава римския сенат да се заеме сериозно с азиатските дела, доколкото изобщо е способен да прояви поне малко енергия, от друга страна, кървавото злодеяние засяга не само римляните, а в същата степен и естествените съюзници на царя, неримските италийци. Ефеската заповед за избиването на чужденците е само един безсмислен акт на сляпо, животинско отмъщение, което получава лъжлив блясък на величие само поради колосалните си размери. Може да се каже, че успехите главозамайват Митридат, той е започнал войната от отчаяние, но неочаквано леката победа и отсъствието на опасния Сула повдигат духа му и му вдъхват нереални надежди. Той се разполага в Предна Азия като у дома си; седалището на римския наместник в Пергам става новата му столица; старото царство на Синопе е отстъпено на царския син, който го управлява като наместник на баща си; Кападокия, Фригия и Витиния са превърнати в понтийски сатрапии. Известните хора и фаворитите на царя са почетени с богати дарове и земи, общините не само са освободени от изплащане на дълговете, но им е гарантирано освобождаване от данъци за пет години — мярка, която е толкова погрешна, колкото избиването на римляните, ако с нея царят си е правел сметка да си осигури верността на малоазийците. Вярно е, че царската хазна е препълнена с несметните богатства, дошли от конфискуваното имущество на италийците; само на остров Кос Митридат изземва 800 таланта, оставени на съхранение от юдеите. Северната част на Мала Азия и повечето от принадлежащите ѝ острови са във властта на царя. Освен някои по-незначителни пафлагонски владетели тук почти няма район, който да държи страната на Рим. Флотата на Митридат владее цялото Егейско море. Само югозападът, градските съюзи на Кария и Ликия и град Родос успяват да му устоят. Наистина Стратоникея в Кария е победена с оръжие, но Магнезия на Меандър удържа на тежката обсада, при която е победен и ранен най-способният офицер на Митридат — Архелай. Родос, убежището на избягалите от Азия римляни, между които е и наместникът Луций Касий, е нападнат от Митридат по вода и по суша с огромно надмощие. Ала моряците му, колкото и храбро да изпълняват дълга си под погледа на царя, са несръчни новаци и родоският флот надвива многок-

ратно по-силните понтийци, дори завладява няколко кораба. И по суша обсадата не напредва; след като част от съоръженията му са разрушени, Митридат се отказва от начинанието и важният остров, както и отсрещната суша остават в ръцете на римляните.

Вследствие избухналата в най-неподходящия момент Сулпициева революция Митридат завзема без особени усилия не само цялата азиатска провинция, но насочва удара си и срещу Европа. Още от 92 г. съседите на Македония са подновили нападенията си на север и на изток с впечатляващо упорство и постоянство; през 90-89 г. траките прегазват Македония и целия Епир и плячкосват храма на Додона. Още по-интересно е, че точно тогава е направен повторен опит на македонския престол да бъде поставен претендент в лицето на някой си Евфен. Митридат, който от Крим поддържа връзка с траките, едва ли е бил чужд на тези събития. Наистина преторът Гай Сентий успява да отблъсне нашествениците с помощта на дентелетите; но не минава много време и пристигат по-могъщи противници. Окрилен от успехите си, Митридат е взел смелото решение да последва Антиох и да разреши войната за господството над Азия в Гърция. За тази цел той отправя натам по суша и по море най-добрите си войски. Синът му Ариарат прониква от Тракия в слабо защитената Македония, завладява селищата, през които минава, и я разделя на понтийски сатрапии. Абдера и Филипи стават основните опорни точки на понтийското оръжие в Европа. Понтийската флота, водена от най-добрия военачалник на Митридат, Архелай, излиза в Егейско море, където почти не се виждат римски платна. Делос, центърът на римската търговия в тези води, е завзет и 20 000 души, в голямата си част италийци, са избити. Евбея е постигната от същата участ; скоро всички острови източно от полите на Малийските планини падат във вражи ръце и вече нищо не може да попречи на нападението по суша. Все пак атаката на важния град Деметриада, предприета от понтийската флота откъм Евбея, е отблъсната от Брутий Сура, храбрия офицер на македонския наместник, с шепа хора и няколко събрани набързо кораба, който успява да заеме и остров Скиатос; но той не може да попречи на врага да се установи в същинска Гърция. И тук Митридат действа не само с оръжие, а пуска в ход и националната пропаганда. Основният му инструмент в Атина е някой си Аристион, по произход атински роб, по занятие бивш учител по епикурейска философия, сега фаворит на Митридат; този бивш роб притежава изключителното умение да убеждава околните в правотата си и благодарение на блестящата си кариера в двора знае как да заслепява простолюдието и даже успял да го убеди, че разрушеният преди цели шестдесет години Картаген е изпратил сериозна военна помощ на Митридат. С такива приказки новият Перикъл успява да накара малкото разумни хора да избягат от

Атина, а народът и няколко обезумели литератори скъсват формално с римляните. Така бившият философ се превръща в тиранин, който, опрян на понтийската си наемническа банда, започва позорно и кърваво управление, а Пирея става понтийски плацдарм. Щом войските на Митридат стъпват на гръцка земя, повечето малки свободни държави преминават на негова страна — ахейска, лаконска, беотийска, чак до границите на Тесалия. След като е привлякъл известно подкрепление от Македония, Сура нахлува в Беотия, за да помогне на обсадената Теспия, и води тридневно сражение при Херонея с Архелай и Аристион; битката завършва без резултат и Сура трябва да отстъпи, когато от Пелопонес пристигат понтийски подкрепления (краят на 88 и началото на 87). Митридат е толкова силен, особено по море, че италийските бунтовници му изпращат посланици с молба да акостира в Италия; но по това време бунтът им вече е обречен и царят отхвърля молбите им.

Положението на римското правителство става още по-несигурно. Цяла Мала Азия и Елада и големи части от Македония са в ръцете на врага; понтийската флота е неограничен господар на моретата. Не бива да забравяме и италийските вълнения, които, макар и като цяло премазани, все още владеят големи области на Италия; към това се прибавя и едва потушената революция, която заплашва всеки момент да пламне отново по-ярка и страшна; най-после и предизвиканата от вътрешните вълнения в Италия и огромните загуби на азиатските капиталисти дълбока търговска и финансова криза и липсата на благонадеждни войски. Правителството има нужда от три армии, за да усмирява римските революционери, да задуши остатъците от италийските бунтове и да поведе война в Азия; а то разполага с една-единствена, тази на Сула, защото северната армия, водена от неблагонадеждния Гней Страбон, е само една сбирщина. Единствено Сула има правото да избере коя от тези три задачи ще изпълни; както вече посочихме, той решава да избере азиатската война. В този конфликт между общия отечествен интерес и теснопартийните пристрастия победа удържа първият и това не е нещо незначително, а е велико патриотично дело; въпреки опасностите, които отдалечаването на Сула крие за намеренията и интересите на партията му, през пролетта на 87 г. той слиза на епирския бряг. Сула не пристига там като другите римски военачалници, водили война на Изток. Войската му се състои само от пет легиона, най-много 30 000 души, следователно е малко по-силна от обикновена консулска армия. Досега в източните води винаги е господствала римската флота, а сега Сула, изпратен да завладее отново континента и островите в Егейско море, идва без нито един боен кораб. Друг път военачалникът е носил със себе си пълна хазна и е набавял почти всичко, което му е било необходимо, по море от роди-

ната. Сула идва с празни ръце — защото събраните с мъка суми за похода от 88 г. са изразходвани в Италия — и може да разчита само на реквизиции. Друг път пълководецът е намирал във вражеския лагер един-единствен противник, а след завършването на съсловните битки всички политически фракции без изключение са се обединявали за борба с външния враг; сега под знамената на Митридат се сражават именити римски мъже, големи области от Италия желаят да се съюзят с него и е най-малкото съмнително дали демократическата партия е в състояние да последва славния пример на Сула и да поддържа примирие с него, докато той се сражава срещу азиатския цар. Ала този сприхав генерал, принуден да преодолява какви ли не затруднения, не е свикнал да се тревожи за по-далечните опасности, преди да е уредил най-належащите задачи. Тъй като предложенията за мир, отправени към царя, по същество целят възстановяването на положението отпреди войната и не са приети, веднага щом слиза на брега, Сула настъпва от епирските пристанища към Беотия, при Тилфосийските планини разбива вражеските военоначалници Архелай и Аристион и след тази победа завладява почти цяла континентална Гърция с изключение на крепостта Атина и на Пирея, където са се окопали Аристион и Архелай и която той не успява да превземе с изненада. Едно римско подразделение под командването на Луций Хортензий завзема Тесалия и навлиза в Македония; друг корпус, воден от Мунаций, застава пред Халкида, за да отблъсне намиращия се на Евбея вражески корпус под началството на Неоптолем; самият Сула изгражда лагера си при Елевзин и Мегара, откъдето контролира Гърция и Пелопонес и води обсадата на града и пристанището Атина.

Елинските градове, обзети както винаги от страх пред най-близката опасност, се покоряват на римляните, изпълняват всичките им условия и са щастливи, че с доставки на провизии, военна сила и парични обезщетения могат да избягнат по-тежки наказания. Не толкова бързо върви войната в Атика. Сула се вижда принуден да построи голям брой тежки обсадни машини, дървеният материал за които доставят от горите на Академията и Ликея. Архелай ръководи отбраната енергично и благоразумно; той въоръжава гребците от флота и с тези подкрепления отблъсква убедително нападенията на римляните и прави чести пробиви, които нерядко се увенчават с успех. Наистина понтийската армия на Дромихет, която пристига на помощ на обсадените, е разбита от римляните под стените на Атина след тежки сражения, в които се отличава храбрият заместник на Сула Луций Лициний Мурена, но това не ускорява хода на обсадата. От Македония, където кападоките вече са се настанили като у дома си, по море редовно се доставят провизии и оръжия и Сула не е в състояние да им отреже пътя до укрепеното пристанище. Запасите в Атина са на изчерпване, но

при близостта на двете крепости Архелай непрекъснато изпраща кервани със зърно към Атина и част от тях достигат целта. Така в мъчителни и безрезултатни битки минава зимата на 87/86 година. Щом сезонът позволил, Сула се хвърля стремително към Пирея; римляните атакуват с тарани и успяват да направят пробив на няколко места в здравите Периклови стени; без да се бавят, римляните минават в атака, но тя е отблъсната, а при повторното нападение зад съборените участъци в стените са намерени укрепления във формата на полумесец. От там нападащите са обстрелвани едновременно от три страни и са принудени да отстъпят. Сула вдига обсадата и се задоволява с блокада. Междувременно запасите в Атина свършват; гарнизонът се опитва да постигне споразумение за капитулация, но Сула връща словоохотливите пратеници с обяснението, че той не стои пред тях като ученик, а като пълководец и ще приеме само безусловно подчинение. Аристион, знаейки каква съдба го очаква, не смее да се предаде; много скоро на стените са поставени стълби и градът, вече неспособен да се защитава, е превзет с щурм (1 март 86). Аристион се затваря в Акропола, но след няколко дни се предава. Сула оставя войнишките тълпи да убиват и плячкосват и екзекутира по-изтъкнатите инициатори на отцеплението; самият град обаче получава отново свободата и земите си, върнат му е дори важният Делос и така славното минало още веднъж спасява Атина.

Епикурейският философ е победен, но положението на Сула остава крайно затруднено, дори отчайващо. Той воюва вече повече от година, без да е направил нито една значителна крачка към победата, едно пристанище се подиграва на всичките му усилия, докато Азия е оставена изцяло сама на себе си, с неотдавнашното завземане на Амфиполис Македония е изцяло покорена от военачалниците на Митридат. Става все по-ясно, че без флота е невъзможно не само да се подсигурят връзките и подвозът на продоволствия срещу вражеските и пиратските кораби, но и да се спечели отново Пирея, да не говорим за Азия и островите. Но никой няма представа как биха могли да се снабдят с военни кораби. Още през зимата на 87/86 г. Сула е изпратил един от своите най-способни и ловки офицери, Луций Лициний Лукул, в източните морета, за да осигури по възможност кораби. Лукул отплава с шест открити гемии, които е взел под наем от родосците и от други малки общини. Само по случайност той успява да се измъкне от една пиратска ескадра, която потопява повечето от гемиите му. За да заблуди врага, той сменя корабите си и през Крит и Кирена се добира до Александрия, но египетският двор колкото учтиво, толкова и решително отказва да помогне на римляните с бойни кораби. Едва ли някъде другаде проличава толкова ясно, колкото тук, дълбокият упадък на римската държава, която някога с благодарност е отклони-

ла предложението на египетските царе да подкрепят римляните с цялата си морска мощ, а сега изглежда банкрутирала дори в очите на александрийските държавници. Към всичко това се прибавя финансовата криза; Сула е принуден да изпразни съкровищниците на Олимпийския Зевс, на Делфийския Аполон, на Епидавърския Асклепий, за което боговете са обезщетени с половината от тиванската област, конфискувана като наказание. Много по-неприятен от всички военни и финансови затруднения е извършеният в Рим държавен преврат, чието бързо, безогледно и насилствено извършване надминава и най-лошите опасения. В столицата властва революцията; Сула с свален, азиатското командване е прехвърлено върху демократическия консул Луций Валерий Флак и той може да пристигне в Гърция всеки момент. Армията остава предана на Сула, който прави всичко, за да запази доброто ѝ настроение, но какво може да се очаква, когато липсват пари и припаси, когато военачалникът е свален и заклеймен, неговият заместник ще се появи много скоро, а освен всичко това войната срещу упорития и силен по море съперник се проточва безнадеждно!

Лично цар Митридат се опитва да освободи противника си от затруднителното положение. Очевидно той е много недоволен от отбранителната тактика на генералите си и им изпраща заповед на всяка цена да постигнат победа над врага. Още през 87 г. синът му Ариарат е потеглил от Македония, за да се бие със Сула на територията на Гърция; само внезапната смърт, която постига принца по пътя към Тизейските планини в Тесалия, осуетява експедицията. През 86 г. приемникът му Таксил подгонва установения в Тесалия римски корпус и с армия от 100 000 пехотинци и 10 000 конници го изтласква към Термопилите. Дромихет обединява силите си с неговите и Архелай опразва първоначално частично, а след това изцяло Пирея, по всяка вероятност притиснат не толкова от оръжията на Сула, колкото от заповедите на господаря си Митридат. В Беотия Архелай се присъединява към основната понтийска армия. След като заповядва да разрушат Пирея с всичките ѝ изключителни отбранителни съоръжения, Сула се втурва след понтийската армия с надеждата да ѝ даде голяма битка преди пристигането на Флак. Напразно Архелай съветва своите да не влизат в бой, а да заемат морето и бреговете и да удържат врага. Както някога под предводителството на Дарий и Антиох, така и сега ориенталските пълчища се хвърлят в битката като подплашени от огън животни; вместо спокойно да изчакат няколко месеца, за да бъдат зрители в битката между Сула и Флак, азиатците бързат да дадат голямото сражение. През март 86 г. в равнината на Кефис, край Херонея, армиите застават една срещу друга. Дори след присъединяването на изтласканите от Тесалия войски, които са имали щастието да се присъединят към главните римски сили, и след пристигането на гръц-

ките контингенти срещу римската армия стои трикратно по-силен враг. Неприятелят разполага с многократно превъзхождаща и твърде опасна при този терен конница, от която Сула решава да защити фланговете си с укрепени ровове; а за защита на основната колона срещу вражеските бойни колесници между първата и втората линия е построена верига от палисади. Когато бойните колесници дават начало на битката и се насочват към вражеските редици, първата линия на римляните се скрива зад тази редица от колове; колите се блъскат в тях, конете са подплашени от римските прашкари и стрелци и се хвърлят върху собствената си линия, като внасят объркване и в македонската фаланга, и в корпуса на италийските бегълци. Архелай бързо изтегля конницата си от двата фланга и я изпраща фронтално срещу врага, за да спечели време и да подреди отново пехотата; тя напада със силен обстрел и пробива римските редици, но римската пехота бързо се групира в затворени маси и смело устоява на напиращите от всички страни конници. Междувременно самият Сула повежда кавалерията на дясното крило към оголения вражески фланг; азиатската пехота отстъпва, без изобщо да е влязла в бой, и отстъплението ѝ стряска дори конницата. Общата атака на римската пехота, успяла да си поеме дъх след объркването на вражеските конници, решава победата. Архелай затваря лагерните порти, за да попречи на бягството, но само увеличава жертвите, а когато вратите най-после се отварят, римляните и азиатците нахлуват в лагера едни до други. Твърди се, че Архелай е успял да спаси не повече от една дванадесета от своята армия и я е отвел в Халкида. Сула го преследва до Еврип, но не е в състояние да премине тесния морски пролив.

Това е голяма победа, но резултатите са незначителни отчасти поради липсата на флота, отчасти защото римският победител, вместо да преследва победените, е принуден първо да се предпази от сънародниците си. Морето все още е във владение на понтийските кораби, които вече не се боят да се показват дори западно от Малийските предпланини; още след битката при Херонея Архелай сваля войски на Закинт и прави опит да се установи на острова. Междувременно на брега в Епир е слязъл Луций Флак с два легиона, след като по пътя е претърпял тежки загуби от бурите и от кръстосващите Адриатическо море бойни кораби; войските му са вече в Тесалия и Сула трябва да побърза, за да го пресрещне. При Мелитея, на северния склон на планината Отрис, двете римски войски се разполагат една срещу друга; сблъсъкът изглежда неизбежен. Обаче Флак, който се е убедил, че войниците на Сула в никакъв случай не са склонни да предадат победоносния си предводител в полза на един непознат демократически главнокомандващ, че дори собствените му предни постове са склонни да дезертират, отстъпва от борбата, за която не е дорасъл в нито едно отношение, и потегля на се-

вер, за да проникне през Македония и Тракия в Азия, да победи там Митридат, за да си отвори път за по-нататъшни успехи. От военна гледна точка прави впечатление, че Сула оставя по-слабия противник да се оттегли безпрепятствено и вместо да го последва, се връща обратно в Атина, където вероятно е прекарал зимата на 86/85 година. Може би и сега Сула се е водил от политически подбуди и е проявил достатъчно патриотизъм и умереност, за да се стреми да избегне победата над сънародниците си поне докато приключи войната с азиатците. Най-уместният изход от създалото се положение е революционната армия да се бие с общия враг в Азия, а армията на олигархията да се сражава в Европа. През пролетта на 85 г. в Европа отново се надига буря. Митридат, който неуморно продължава военните приготовления в Мала Азия, е изпратил в Евбея армия, предвождана от Дорилай, която не отстъпва по численост на разбитата при Херонея; оттам армията поема към Беотия през Еврип и се свързва с остатъците от армията на Архелай. Понтийският цар, който преценява уменията на армията си според победите над витинското и кападокийското опълчение, не може да проумее защо военните действия в Европа са взели толкова неблагоприятен за него обрат; а сред царедворците вече се шепне за предателството на Архелай. На началника на новата армия е дадена строга заповед да влезе веднага в открит бой и този път римляните да бъдат смазани. Царската воля е изпълнена, но само за битката, не и за победата. Римляните и азиатците се срещат за втори път в долината на Кефис, край Орхомен. Многобройната и превъзходна азиатска конница се хвърля стремително срещу римската пехота, редиците на римляните трепват и започват да отстъпват. В критичния момент Сула лично грабва бойното знаме и се втурва срещу врага, следван от адютантите и ординарците си. Той извиква на войниците, че ако у дома ги попитат къде са оставили своя военачалник в беда, те да отговорят: при Орхомен. Това подтиква легионите да стегнат бойните редици и да надвият вражеската конница, след което с лекота отблъсват и пехотата. На следващия ден лагерът на азиатците е обкръжен и превзет с щурм; по-голямата част от хората в него се предават или загиват в копайските тресавища; малцина са спасилите се, сред тях и Архелай, които стигат до Евбея. Беотийските общини изкупват тежко повторната си измяна към Рим, някои от тях са напълно унищожени. Вече нищо не пречи на настъплението на римляните към Македония и Тракия: Филипи е завзет, понтийският гарнизон напуска доброволно Абдера и скоро европейският континент е прочистен от врагове. В края на третата военна година (85) Сула може да се разположи на зимна квартира в Тесалия, за да започне през пролетта на 84 г. най-важния, азиатския поход. За тази цел той дава заповед за ускорен строеж на кораби в тесалийските пристанища.

Междувременно е настъпила съществена промяна в Мала Азия. Ако преди цар Митридат се е явил като освободител на елините, ако е започнал управлението си с поощряване на градската независимост и с освобождаване от данъци, след това кратко опиянение следва още по-бързо и по-остро разочарование. Много скоро той проявява истинската си същност и упражнява такъв терор, който не може да се сравни с тиранията на римските управници и подтиква дори търпеливите малоазийци към открита съпротива. Разярен от неподчинението им, султанът отново прибягва до насилие. Той дарява независимост на покорилите се области, граждански права на техните жители, пълно опрощаване на дълговете на длъжниците, земя на безимотните, свобода на робите. Затова близо 15 000 освободени роби се сражават във войската на Архелай. Това цялостно преобразуване на съществуващия ред е последвано от страховити сцени. Най-значимите търговски градове Смирна, Колофон, Ефес, Тралес и Сарди затварят вратите пред царските наместници или ги убиват и се обявяват на страната на Рим. Царският наместник Диодор, именит философ от ранга на Аристион, макар и от друга школа, се отличава с безкрайно раболепие и по заповед на господаря си избива целия градски съвет на Адрамитион. Хиосците, които са заподозрени в проримски настроения, са глобени първо с 2000 таланта и тъй като е преценено, че сумата не е внесена изцяло, потърпевшите са качени масово на кораби и са депортирани вързани и под надзора на собствените си роби на колхидския бряг, докато островът им е населен с понтийски колонисти. Царят заповядва да бъдат избити в един ден всички вождове на малоазийските келти с жените и децата им, а Галатия е превърната в понтийска сатрапия. Повечето от тези кървави заповеди са изпълнени или в собствения дворец на Митридат, или на галатийска земя, но малцината, които успяват да избягат, застават начело на силните си племена и прогонват извън границите си царския наместник Евмах. Разбираемо е, че този цар е бил вечно преследван от кинжалите на убийци; хиляда и шестстотин души са осъдени на смърт от царските съдилища като замесени в такива заговори.

Яростта, която царят стоварва върху новите си поданици, ги кара да вдигнат срещу него оръжие. Наред с това римляните започват да го притискат и в Азия по море и по суша. След като опитът на Лукул да поведе срещу Митридат египетската флота е пропаднал, той повторно се обърнал към сирийските морски градове и успял да набави бойни кораби. Формиращата се флота Лукул попълвал в пристанищата на Кипър, Памфилия и Родос, докато стане достатъчно силен, за да премине в нападение. Той ловко избягва да мери силите си в двубои с превъзхождащия го противник, но въпреки това постига значителни успехи. Завзема остров и полуостров Книд, напада Самос, отнема от

враговете Колофон и Хиос. Междувременно Флак е успял да преведе армията си през Македония и Тракия до Византион, а оттам, преминавайки през пролива, стига до Калхедон (края на 86). Тук срещу него избухва бунт под претекст, че е присвоил плячката на войниците; начело на бунта застава един от висшите офицери, чието име е станало нарицателно в Рим за всеки плебейски оратор, Гай Флавий Фимбрия. Той се е скарал със своя главнокомандващ и пренася във военния лагер демагогията, която е упражнявал на римския форум. Флак е свален от поста си с решение на войниците и наскоро след това е убит в Никомедия, недалеч от Калхедон; на негово място е издигнат Фимбрия. Естествено е, че той продължава да действа като плебей: в приятелския град Кизик например гражданството получава заповед да предаде цялото си имущество на войниците под страх от смъртно наказание, а двама от най-видните граждани са екзекутирани веднага като предупреждение към останалите. Обаче от военна гледна точка смяната на главнокомандвщия се оказва печеливша; за разлика от Флак, Фимбрия не е бездарен, а е енергичен и талантлив пълководец. При Милетопол (на река Риндак, западно от Бруса) той предприема нощно нападение и разбива напълно Митридат-младши, потеглил срещу него като наместник на понтийската сатрапия, и с тази победа си отваря пътя към Пергам, който е бил преди главен град на римската провинция, а сега столица на понтийския цар. Той успява да прогони Митридат оттам и го принуждава да бяга към недалечното пристанище Питане, за да отплава към друга страна. Точно тогава в тези води се появява Лукул с флотата си; Фимбрия го заклева да му помогне, за да пленят царя, но оптиматът Лукул надделява над патриота Лукул, той продължава пътя си и царят успява да се измъкне и да побегне към Митилене. Положението на Митридат е изключително тежко. В края на 85 г. Европа е загубена за него, в Мала Азия бушува въстание, част от нея е превзета от римската войска, самият той е застрашен от римляните в непосредствена близост. Римската флота под командването на Лукул е затвърдила позициите си край бреговете на Троада след две успешни битки в полите на планината Лектон и при остров Тенедос; там към нея се присъединяват корабите, построени междувременно в Тесалия по заповед на Сула; от тази позиция Лукул владее Хелеспонт и гарантира на пълководеца на римската сенатска армия сигурен и удобен преход към Азия за следващата пролет.

Митридат решава да води преговори. При други обстоятелства подбудителят на ефеските убийства в никакъв случай не би могъл да разчита на мир с Рим; но при вътрешните сътресения в римската република, където управниците са обявили изпратения срещу Митридат военачалник извън закона и вилнеят безпощадно срещу съпартийците му, когато един римски пълководец е застанал срещу друг и в същото

време двамата заедно са принудени да се бият срещу общия враг, Митридат се надява да постигне не просто мир, но и изгоден мир. Той има избор да се обърне към Сула или към Фимбрия и изпраща посредници да преговарят и с двамата, но от самото начало, изглежда, намерението му е било да сключи мир със Сула, който от гледна точка на царя изглежда значително по-силен от своя съперник. По указание на господаря си пълководецът на Митридат Архелай иска от Сула да отстъпи Азия на царя, а в замяна на това обещава помощ срещу демократическата партия в Рим. Сула обаче постъпва с характерното за него хладнокръвие и благоразумие. Твърдо решен да уреди бързо азиатските дела, отчитайки положението в Италия, той освен това преценява, че съюзът с кападокиеца няма да му донесе почти никакви изгоди за предстоящата война в Италия. Изобщо Сула е твърде много римлянин, за да се съгласи на един толкова недостоен и неизгоден изход. Той участва в мирните преговори през зимата на 85/84 г. в Делион на беотийския бряг срещу остров Евбея, но категорично отказва да отстъпи дори педя земя. Обаче остава верен на стария римски обичай да не се завишават поставените преди победата изисквания и спазва предишните условия. Той настоява царят да върне всички завоевания, които е направил и които още не са му отнети: Кападокия, Пафлагония, Галатия, Витиния, Мала Азия и островите, изисква връщане на пленниците и дезертьорите, предаване на осемдесетте бойни кораба за укрепване на все още малобройната римска флота, най-после изисква Митридат да осигури заплати и издръжка на римската войска и да покрие военните разходи с твърде умерената сума от 3000 таланта. Предвижда се още заточените хиосци да бъдат върнати по домовете им, да се върнат отведените като заложници семейства на проримски настроените македонци и да бъдат доставени известен брой бойни кораби на съюзените с Рим градове. Името на Тигран, който, строго погледнато, също би трябвало да бъде включен в мирния договор, не е споменато и от двете страни, тъй като включването му би довело до безкрайни усложнения, нежелателни за нито една от договарящите се страни. По този начин царят запазва почти всичко, което е имал преди войната, и не се чувства нито унизен, нито е оскърбено чувството му за чест. Архелай съзнава, че относително бързо е постигнал неочаквано много и че не е в състояние да постигне нищо повече, затова сключва примирието при тези условия и изтегля войските си от земите, които азиатците още владеят в Европа. Ала Митридат отхвърля мира при тези условия и настоява римляните да се откажат поне от предаването на бойните кораби и да му отстъпят Пафлагония, като наред с това намеква, че Фимбрия бил готов на много по-изгодни условия. Оскърбен от това равнопоставяне между неговите предложения и условията на един самозван авантюрист, уверен, че е

достигнал до границата на отстъпчивостта си, Сула прекратява преговорите, като едновременно е въвел отново ред в Македония, укротил е дарданите, синтите и медите, като е осигурил плячка на войската си и се е доближил до желаната цел. Той е твърдо решен да нахлуе в Азия, за да си разчисти сметките с Фимбрия. Без да се бави, той придвижва легионите си от Тракия и флотата си към Хелеспонт. Едва тогава Архелай успява най-сетне да склони своенравния си господар да одобри договора. По-късно в царския двор го гледат накриво, като виновник за неизгодния мир, и дори го обвиняват в измяна, така че след известно време се вижда принуден да избяга при римляните, които с готовност го приемат и го отрупват с почести. Римските войници също роптаят; вероятно са недоволни повече защото азиатската военна плячка им се изплъзва, отколкото да изпитват оправдано негодувание, че варварският владетел, който е убил осемдесет хиляди от техните сънародници и е донесъл нечувани беди на Италия и Азия, е оставен да се оттегли безнаказано в родината си с по-голямата част от плячкосаните в Азия несметни съкровища. Вероятно и самият Сула е усещал болезнено, че политическите усложнения не му позволяват да доведе докрай тъй лесната във военно отношение задача и го принуждават след славните победи да се задоволи с безславен мир. Сключеният от него мир още веднъж разкрива себеотрицанието и проницателността, с които е водил цялата война. Защото в най-благоприятния случай войната срещу владетел, подчинил почти цялото черноморско крайбрежие и чието твърдоглаво упорство е проличало ясно дори в последните преговори, би продължила още години. Освен това положението в Италия е такова, че за Сула, изглежда, е вече късно да излезе срещу управляващите там партии с малкото легиони, с които разполага. Ала преди да се върне в Италия, той трябва на всяка цена да свали дръзкия офицер, който командва демократическата армия в Азия, за да му попречи да се притече на помощ на италийската революция, както самият той се надява да я смаже откъм Азия. При Кипсела, на река Хебър, Сула получава вест, че Митридат е одобрил мирния договор, но походът към Азия продължава. Говори се, че царят ще се срещне лично с римския военачалник, за да уговорят условията за мира; вероятно това не е нищо друго освен ловък претекст да се прехвърли войската в Азия за разправа с Фимбрия. Така Сула, придружен от легионите си и от Архелай, преминава Хелеспонт; след като в Дардан на азиатския бряг се среща с Митридат и сключва устен договор с него, той продължава похода, докато при Тиатейра, край Пергам, попада на Фимбрия и разполага своя лагер близо до неговия. Войниците на Сула, които по численост, дисциплина, организация и способности далеч превъзхождат тези на Фимбрия, гледат с презрение на обезверената и деморализирана сбирщина и на самозвания й

главнокомандващ. Дезертьорството в лагера на Фибрия става все по-многобройно. Когато Фимбрия дава заповед за нападение, войниците отказват да се сражават срещу съгражданите си и дори отказват да се заклеват преди боя. Опитът за убийство на Сула пропада; той не се появява на измолената от Фимбрия среща, а се задоволява да му обещае спасение чрез един от своите офицери. Фимбрия е негодник, но не и страхливец; вместо да приеме предложения от Сула кораб и да избяга при варварите, той отива в Пергам и загива в храма на Асклепий от собствения си меч. Най-компрометираните офицери от армията му се прехвърлят при Митридат или при пиратите, където намират радушен прием; по-голямата част от войската преминава под командването на Сула.

Двата легиона, на които не може да се довери в предстоящата война, Сула решава да остави в Азия, където последиците от дълбоката криза още дълго ще се проявяват в отделни градове и области. Командването на този корпус и наместничеството в Азия той предава на най-добрия си офицер — Луций Лициний Мурена. Коренните преобразования на Митридат, като освобождаването на робите и опрощаването на дълговете, веднага са отменени; започва реставрация, която на много места не може да бъде прокарана без силата на оръжието. Градовете в източната погранична област са решително реорганизирани и започват да смятат осемдесет и четвърта за година на нова ера в съществуването си. Започва да се раздава правосъдие, както го разбират победителите. Най-именитите привърженици на Митридат и убийците на римските граждани в Азия са наказани със смърт. Данъкоплатците са задължени веднага след оценката да внесат всички неизплатени данъци и десятъци за последните пет години; освен това те трябва да платят военно обезщетение от 20 000 таланта и Луций Лукул е оставен, за да го получи. Тези мерки са твърде сурови и имат ужасни последствия; но като си припомним ефеския декрет и неговото изпълнение, сме склонни да оценим тази разплата като относително лека. Римското потисничество не е чак толкова угнетяващо и това доказва размерът на плячката, изложена по-късно при триумфа в Рим. Малкото останали верни на Рим общини са богато възнаградени: Родос получава част от земите, които са му отнети след войната срещу Персей, Ликия и Магнезия на Меандър също получават според заслугите си. Хиосците са обезщетени за претърпените беди, жителите на Илион получават компенсация за безумните жестокости на Фимбрия след започнатите от тях преговори със Сула. Още в Дардан Сула е събрал царете на Витиния и Кападокия с понтийския цар и ги е накарал да се закълнат, че ще живеят в мир и добросъседство. При това гордият Митридат отказва да се срещне с Ариобарзан, който не е от царски род и когото нарича роб. Гай Скрибоний Курион е натоварен

да следи за възстановяването на реда и законността в двете царства, освободени от Митридат.

Целта е постигната. След четиригодишна война понтийският цар е отново васал на римляните, а в Гърция, Македония и Мала Азия е възстановена единната и добре организирана власт; държавната изгода и повелите на честта са изпълнени ако не докрай, то поне задоволително. Сула е не само блестящ войник и пълководец, но винаги е успявал да намери изключително трудно постижимия среден път между смелото упорство и мъдрата отстъпчивост, да преодолее безброй препятствия и да върви неотклонно към предначертаната цел. Почти като Ханибал, той е воювал и е победил, за да се впусне веднага със силите, с които е постигнал първата победа, във втора, много по-трудна битка. След като поне до известна степен е възнаградил войниците си с разкошни зимни квартири в богатата Предна Азия за изживените през тези четири години лишения и несгоди, през пролетта на 83 г. той потегля с 1600 кораба от Ефес към Пирея, а оттам по суша към Патра, където корабите отново чакат готови, за да отведат войските му в Брундизий. Предварително Сула изпраща доклад до сената за походите си в Гърция и Азия, сякаш не знае нищо за оставката си; това е негласното обявяване на предстоящата реставрация.

Глава VIII

ЦИНА И СУЛА

Напрегнатото и неясно положение в Италия в началото на 87 г., когато Сула заминава за Гърция, беше описано по-горе: полупотушен бунт, командването на основната армия е узурпирано от пълководец с неясни политически възгледи, в столицата цари хаос и се плетат непрекъснати интриги. Победата на олигархията с въоръжена сила, въпреки или може би именно поради умереността си, е създала твърде много недоволни. Капиталистите, засегнати болезнено от ударите на най-тежката финансова криза, която Рим някога е преживявал, се гневят на правителството заради закона за лихвите и заради италийската и азиатската война, които управниците не са съумели да предотвратят. Бунтовниците, принудени да сложат оръжие, оплакват не само крушението на гордите си надежди за постигане на равноправие с

властващото гражданство, но и стародавните договори, и новото си, напълно подчинено и безправно положение. Общините между Алпите и По също недоволстват от половинчатите отстъпки на римското правителство, а новите граждани и освободените са ожесточени от касирането на Сулпициевите закони. Градските плебеи страдат от общата нужда и са възмутени, че конническото съсловие е пожелало да сложи край на отдавна утвърдилата се власт на тоягите, т.е. на тълпата. Поради изключителната умереност на Сула в столицата остават много привърженици на обявените извън закона след Сулпициевите вълнения. Те работят усърдно, за да издействат завръщането на заточениците; дори някои богати и уважавани жени не пестят усилията и парите си за тази цел. Нито една от причините за тези недоволства не е в състояние да доведе в скоро време до нов въоръжен сблъсък между партиите; в голямата си част проявите на недоволство са безцелни и временни; ала всички те заедно подхранват общата неволя и малко или повече оказват влияние при убийството на Руф, многократните опити за убийство на Сула и завършилите в полза на опозицията избори за консули и трибуни през 87 година.

Името на мъжа, когото общото недоволство издига начело на държавата, Луций Корнелий Цина, досега почти не е споменавано, освен че се е отличил като офицер в съюзническата война; за личността и първоначалните му намерения сме осведомени много по-малко, отколкото за който и да било друг партиен водач на римската революция. Вероятната причина за това е, че този груб субект, ръководен от най-нисък егоизъм, просто не е имал далечни политически планове. Още при първата му изява плъзва слух, че се е продал на новите граждани и Мариевата клика срещу значителна сума, и това обвинение звучи твърде достоверно. Но дори да е фалшиво, фактът, че подобно подозрение пада върху Цина още в самото начало на кариерата му, докато никога не е изказвано за Сатурнин и Сулпиций, е твърде показателен. В действителност движението, чийто водач става той, е незначително както по мотивите, така и по целите си. То не е насърчавано от нито една партия, а обединява шепа недоволни без истински политически цели и стабилна опора, които са твърдо решени да издействат връщането на заточените, независимо дали по законен или незаконен път. Вероятно Цина е бил привлечен в заговора по-късно и само защото заговорниците, които след ограничаването на властта на трибуните имат нужда от консул, който да внася предложенията им, виждат в негово лице най-подходящия кандидат и го издигат на този пост. Между стоящите на втори план водачи на движението има доста по-способни хора, като например народният трибун Гней Папирий Карбон, който си е създал име с ораторското си изкуство, и преди всичко Квинт Серторий, един от най-талантливите римски офицери и

безупречен във всяко отношение, който от времето на кандидатирането си за трибун изпитва лична омраза към Сула и тази вражда го е тласнала в редиците на недоволните, макар че мястото му изобщо не е там. Проконсулът Страбон, макар и да е в напрегнати отношения с правителството, не желае да се обвърже със заговорниците.

Докато Сула е в Италия, съюзниците не предприемат нищо. Ала щом страшният проконсул не толкова по настояване на консула Цина, а поради изключително напрегнатото положение на Изток, се качва на кораба, Цина, подкрепен от мнозинството трибуни, незабавно внася в сената проектозаконите, които противодействат на реставрацията, извършена от Сула през 88 година. Тези проектозакони съдържат политическо равноправие за новите граждани и освободените, поискано още от Сулпиций, и възстановяване на гражданските права на заточените след опита за преврат. Новите граждани се стичат на тълпи към столицата, където се събират с освободените, за да сплашат противниците си, а при нужда и да ги принудят със сила. Управляващите обаче са решени да не отстъпват; консулите се изправят един срещу друг, Гней Октавий срещу Луций Цина, трибуните си разменят остри думи, а в деня след гласуването и двете страни излизат на площада въоръжени. Трибуните на сенатската партия налагат вето; когато противниците им изваждат мечове на ораторската трибуна, Октавий отговаря на насилието с насилие. Добре въоръжените и организирани мъже, които Октавий е довел със себе си, не само прочистват Свещения път и пазарния площад, но и без да се съобразяват със заповедите на умерения си водач, се нахвърлят освирепели срещу събраните тълпи. В този „Октавиев ден“ пазарният площад е потопен в кръв като никога преди и след това — по сведения на съвременници загиналите са около десет хиляди. Цина призовава робите да се включат в битката, за да си извоюват свободата; ала призивът му остава също толкова безрезултатен, колкото повикът на Марий преди година; водачите на движението нямат друг изход освен бягството. Конституцията обаче не дава други възможности за противодействие срещу водачите на съзаклятието, докато заемат държавни постове. Ала някакъв пророк, по-скоро от лоялност към правителството, отколкото в религиозен екстаз, е предсказал, че заточаването на консула Цина и на шестимата народни трибуни, взели неговата страна, ще донесе на родината мир и спокойствие; и в съответствие не с конституцията, а с този щастливо уловен от оракула съвет на боговете сенатът решава да лиши консула Цина от поста му; на негово място е избран Луций Корнелий Мерула, а избягалите съзаклятници са обявени извън закона. Изглежда, цялата криза ще завърши с това, че броят на заточените в Нумидия мъже ще се увеличи с още десетина.

Без съмнение движението на недоволните би приключило с това, ако сенатът с обичайната си вялост не беше пропуснал веднага да принуди бегълците да напуснат Италия. Така те получават възможност да се изживяват в ролята на поборници за равноправие на новите граждани, да възобновят италийското въстание за свои интереси. Без някой да им попречи, те посещават Тибур, Пренесте и всички по-големи новограждански общини на Лаций и Кампания и навсякъде получават пари и хора за осъществяване на общото дело. С тези подкрепления бегълците отиват при армията, която обсажда Нола. Повечето военни по онова време са демократично и революционно настроени, особено когато пълководецът не е в състояние да ги привлече с внушителната си личност или с щедрите си обещания. Речите на избягалите от Рим държавни служители, някои от които, най-вече Цина и Серторий, са останали в паметта на обикновените войници като добри офицери и другари, правят силно впечатление. Противоконституционното сваляне на популярния консул, нарушаването от сената на правата на суверенния народ оказват желаното въздействие върху войниците, а златото на консула или по-точно на новите граждани убеждава офицерите, че конституцията наистина е нарушена. Кампанската армия признава Цина за консул и всеки войник поотделно му дава клетва за вярност; така се създава едно здраво ядро, към което се стичат отрядите от новите граждани и дори от съюзническите общини. Скоро от Кампания към столицата потегля значителна войска, макар и съставена предимно от новобранци. Друга войска се приближава откъм север. По призив на Цина пристигат миналогодишните заточеници и слизат на етруския бряг при Теламон. Те са около 500 въоръжени мъже, в голямата си част роби на бегълците и наети нумидийски конници; Гай Марий обаче, който миналата година се е съюзил със столичните плебеи, сега заповядва да строшат вратите на затворите, в които земевладелците заключват нощем полските си работници, сваля веригите им и им дава оръжие, за да си извоюват свободата. Те го приемат с готовност и създават свой легион. Заедно с подкрепленията на новите граждани и стичащите се от всички страни изгнаници с приближените им той събира под знамената си 6000 души и ги натоварва на четиридесет кораба, които хвърлят котва в устието на Тибър и залавят изпратените към Рим кораби с храна. С цялата тази военна сила Марий се поставя на разположение на „консула“ Цина. Водачите на кампанската армия се колебаят; по-предвидливите като Серторий предупреждават настойчиво, че не бива да се разчита на Марий, името му трябва да бъде поставено начело на движението, а на всички е известно, че той е неспособен да действа държавнически и е обзет от безумна жажда за отмъщение. Ала Цина не се вслушва

в тези предупреждения и поверява на Марий поста главнокомандващ в Етрурия и по море, като го провъзгласява за проконсул.

Облаците над столицата се сгъстяват много бързо и свикването на правителствените войски не може да се отлага повече. Армията на Метел обаче е задържана от италийците в Самний и край Нола; само Страбон е в състояние да се притече на помощ на застрашената столица. Той пристига и установява лагера си край Колинската порта; със силната си, изпитана в много битки армия той има възможност бързо и напълно да унищожи още слабите бунтовници, ала по всичко изглежда, че намеренията му са други. Той не прави нищо срещу врага и остава бездеен, дори когато метежниците обсаждат Рим. Корпусите на Цина и Карбон застават на десния бряг на Тибър срещу Яникул, Серторий се установява на левия срещу Помпей към Сервиевия вал. Марий, чиято войска се е разраснала до три легиона и който притежава няколко военни кораба, завзема пристанище след пристанище, докато накрая в ръцете му след предателство пада и самата Остия, опустошена и разрушена от войниците му. Това е само първият предвестник на идващия терор. Столицата е в голяма опасност, подсилена и от затруднените връзки с външния свят; по заповед на сената стените и портите са укрепени и гражданското опълчение е свикано на Яникул. Бездействието на Страбон предизвиква еднакво недоволство и възмущение у знатните и простолюдието. Възниква подозрението, че той води тайни преговори с Цина, но то се оказва безпочвено. Страбон дава сериозно сражение на Серторий и изпраща подкрепа на консула Октавий, когато Марий прониква в Яникул след предателството на един офицер. Бунтовниците са отблъснати от обединената римска армия и са им нанесени значителни загуби. Всичко това доказва, че Страбон не е възнамерявал да се присъедини към революционерите, камо ли пък да им се покори. Много по-вероятно е да е искал да продаде подкрепата си на наплашеното правителство и на гражданството срещу консулски пост за следващата година. Сенатът обаче не е склонен да подкрепи нов узурпатор, за да се отърве от стария, и търси да си помогне по друг начин. Всички участвали във въстанието на съюзниците италийски общини, които са сложили оръжие и поради това са се лишили от съюзническите си права, получават отново римско гражданство с решение на сената. Това е официалното потвърждение на факта, че във войната срещу италийците Рим е заложил на карта съществуването си не в името на една велика цел, а заради собствената си суетност. Сега при първото затруднение сенаторите са готови да пожертват всичко, което са извоювали на страшно висока цена по време на съюзническата война, само и само да се сдобият с още няколко хиляди войници. Общините, за които тази отстъпчивост идва тъкмо навреме, изпращат войски, но вместо обещаните

няколко легиона подкрепленията едва ли наброяват десетина хиляди души. Много по-важно е да се постигне споразумение със самнитите и жителите на Нола и войските на стоящия срещу тях Метел да бъдат върнати за защита на столицата. Ала самнитите поставят изисквания, които напомнят за каудинското иго: връщане на отнетата им плячка, на всички пленници и дезертьори; отказ от плячката, която самнитите са завзели от римляните; даване на граждански права както на самите самнити, така и на преминалите към тях римляни. Дори в това тежко положение сенатът отхвърля унизителните мирни условия, но въпреки това нарежда на Метел да събере всички войски от Южна Италия, от които може да се лиши, и по най-бързия начин да ги доведе в Рим. Метел се подчинява, но самнитите връхлитат оставения там отряд на легата Плавций и го разбиват, в същото време нолански ят гарнизон потегля към столицата и подпалва съседния град Абела, който е съюзник на Рим. Тогава Цина и Гай Марий се съгласяват с всички условия на самнитите. Хич не ги е грижа за римската чест! — Самнитски подкрепления подсилват редиците на бунтовниците.

След едно сражение, завършило с неуспех за правителствените войски, бунтовниците завземат Аримин и с това прекъсват важната връзка между Рим и долината на По, откъдето се очакват провизии и подкрепления. Тази загуба засяга болезнено града. Настъпва глад. В Рим са струпани много цивилни и войници, а запасите са недостатъчни; Марий сам си поставя задачата да прекъсне окончателно подвоза на продоволствия. Той отдавна е преградил Тибър с верига от кораби; сега завладява Анций, Ланувий, Ариция и други селища. В ръцете му са всички пътища към столицата, но това не намалява жаждата му за отмъщение: навсякъде, където са се осмелили да му окажат съпротива, той избива до крак цялото гражданство с изключение на предателите. С глада идват и епидемиите и скупчените около града войски намаляват значително — съобщава се за 11 000 мъртви сред ветераните на Страбон и за 6000 от армията на Октавий. Въпреки това правителството не се отчайва, а внезапната смърт на Страбон е щастливо събитие за него. Той умира от чума* и ожесточените срещу него тълпи грабват тялото му от носилката и го влачат по улиците. Остатъците от войската му се обединяват с армията на Октавий. След смъртта на Страбон и пристигането на Метел правителствената армия почти се изравнява по численост с врага и може да се построи за бой на Албанската планина. Ала войниците са обезкуражени и ужасно объркани; когато Цина се появява пред тях, те го поздравяват с радостни възгласи, сякаш още е техен пълководец и консул; Метел преценява,

---

* *Adflatus sidere, както казва Ливий, означава „застигнат от чума", а не „улучен от светкавица", както са го тълкували следващите поколения. — Бел. авт.*

че сега не е време за битка, и връща войските в лагера; дори самите оптимати се разколебават и между тях възникват разногласия. Докато едните, начело с почтения, но недалновиден и упорит Октавий, отказват категорично всякакви отстъпки, опитният военен Метел проявява повече разум и се опитва да постигне споразумение; срещата му с Цина обаче събужда гнева на крайните и в двете партии: Марий нарича Цина слабохарактерен човек, Октавий заклеймява Метел като предател. Войниците, които и без това са объркани и основателно не се доверяват на водачеството на неопитния Октавий, молят Метел да поеме командването и след като той отказва, масово захвърлят оръжията и дори преминават на страната на врага. Сред гражданите цари потиснатост, положението става все по-трудно. Обещанието на Цина, че преминалите на негова страна роби ще получат свобода, привлича стотици роби от столицата в неговия лагер. Когато обаче в сената е внесено предложение да се даде свобода на всички роби, пожелали да встъпят във войската, Октавий се противопоставя най-енергично. Правителството не може да скрие, че е победено и че не му остава нищо друго, освен да се споразумее с главатарите на бандата, както нападнатият от разбойници пътешественик се опитва да сключи сделка с разбойническия главатар. При Цина отиват пратеници, но имат глупостта да не го признаят за консул, а той през това време премества лагера си съвсем близо до градските порти. Броят на дезертьорите се увеличава драстично и сенатът вече не може да поставя каквито и да било условия, затова просто се подчинява на обявения извън закона консул и го моли смирено да се въздържа от кръвопролития. Цина се съгласява, но отказва да потвърди обещанието си с клетва; Марий, който е постоянно до него по време на преговорите, запазва мрачно мълчание.

Вратите на столицата се отварят. Консулът влиза тържествено начело на легионите си; Марий обаче, подигравателно припомняйки за изгонването си, отказва да влезе в града, преди законът да му разреши. Гражданите се събират набързо на пазарния площад, за да отменят предишното решение. Най-после Марий влиза в града, а с него идва и терорът. Решено е да не се избират отделни жертви, а да избиват наред представителите на партията на оптиматите и да се конфискуват имуществата им. Градските порти са затворени; убийствата продължават без прекъсване пет дни и нощи; някои укрили се или забравени са убити по-късно, а кървавият лов трае с месеци и се води по цяла Италия. Първата жертва е консулът Гней Октавий. Верен на принципа си, че предпочита да умре, отколкото да направи и най-малката отстъпка на хора, които нямат правови основания за своите претенции, той и сега отказва да избяга: облечен в консулските си одежди, той застава на Яникул и дочаква спокойно убиеца си. Сред

убитите са Луций Цезар (консул през 90 г.), почитаният победител при Ацера; брат му Гай, чието ненавременно честолюбие е предизвикало Сулпициевия бунт, известен като оратор, поет и приятен събеседник; Марк Антоний (консул през 99 г.), след смъртта на Луций Крас неоспоримият юридически авторитет на своето време; Публий Крас (консул през 97 г.), който е водил войската в Испанската и Съюзническата война и се е отличил дори при обсадата на Рим. Загиват най-видните хора на управляващата партия, като най-богатите от тях са преследвани най-ожесточено от алчните убийци. Достойна за съжаление е смъртта на Луций Мерула, който въпреки желанието си става приемник на Цина и само заради това е обвинен в престъпление и поканен да се яви пред комициите. За да изпревари неизбежното осъждане, той сам прерязва вените си пред олтара на Юпитер, чийто жрец е бил, като не забравя да свали жреческия венец от главата си, както го задължават религиозните му обязаности. Още по-благородна е смъртта на Квинт Катул (консул през 102 г.), който някога е бил спътник в блестящите победи и триумфи на същия този Марий. Сега на всички молби на роднините на стария си съратник Марий отговаря кратко и ясно: „Той трябва да умре!“

Инициатор на всички тези злодеяния е Гай Марий. Той определя жертвите и палачите — само в два случая, срещу Мерула и Катул, е организиран съдебен процес. Нерядко само погледът на Марий или дори мълчанието, с което посреща поздравяващите го, означават смъртна присъда и тя се изпълнява незабавно. Жаждата му за мъст не може да бъде утолена дори след смъртта на жертвата; той забранява да се погребват труповете, заповядва главите на убитите сенатори да бъдат излагани на ораторската трибуна на форума; впрочем в това отношение негов предшественик е Сула; някои трупове са влачени през пазарния площад, а тялото на Гай Цезар е символично прободено още веднъж на гроба на обвинения някога от Цезар Квинт Варий. Марий прегръща публично човека, който му е донесъл главата на Антоний, докато е на масата, а самия него едва успяват да го разубедят да не отива в скривалището, където е намерен Антоний, за да го убие собственоръчно. За палачи му служат главно създадените от него робски легиони и по-точно едно подразделение ардиеи, които не пропускат в тези сатурналии на новата си свобода да плячкосват къщите на някогашните си господари и да обезчестяват и убиват когото намерят вътре. Собствените му другари са в отчаяние от тази безумна жестокост; Серторий заклева консула да сложи край на убийствата, Цина също е обзет от страх. Но във времена като тези безумието е власт; хората се хвърлят в бездната, за да се спасят от световъртежа. Трудно е да обуздаеш беснеещия старец и бандата му и най-малкото Цина има смелост да му се опълчи; напротив, той дори избира Марий за свой коле-

га-консул за следващата година. Теророт ужасява умерените привърженици на победилата партия не по-малко от победените; само капиталистите са доволни, че са успели да наемат чужда ръка, за да унизят дълбоко гордите представители на олигархията и в същото време да завладеят най-добрата част от плячката след безбройните конфискации и разпродажби — в тези времена на ужас народът им е дал прозвището „лапачите". Съдбата удовлетворява двете най-големи желания на инициатора на този терор стария Гай Марий. Той си е отмъстил на цялата знатна сган, която е тровила радостта от победите и засилвала горчивината от пораженията му. На всяко убождане с игла той е отвърнал с удар на кама. Освен това той осъществява мечтата си за пореден път да влезе в новата година като консул; предсказаният от оракула седми консулат, към който се е стремил цели тринадесет години, най-после става реалност. Боговете са му дали всичко, което е желал; но и сега, както в древните митове, те със злокобна ирония погубват човека именно чрез сбъдването на желанията му. Докато през първите си консулски години Марий е гордост на своите съграждани, а през шестата е станал за тях посмешище, в седмото си консулство той трябва да понесе проклятието на всички партии и омразата на целия народ. Макар по природа да е честен, способен и крайно почтен мъж, сега той е заклеймен като безумен главатар на гнусна банда разбойници. Изглежда, че и самият той започва да го усеща. Дните му минават като насън, а нощем не може да намери покой и все по-често посяга към чашата, за да се напие и да забрави. Заболява от треска и след седем дни, изпълнени с бленуване за победни сражения в Мала Азия, макар че с лаврите им се е окичил Сула, на 13 януари 86 г. Гай Марий умира. Превалил седемдесетте, притежавал всичко, което нарича власт и почести, той умира в леглото си; Немезида е многолика и невинаги изкупва кръвта с кръв. Впрочем дали не е възмездие това, че Рим и Италия посрещат новината за смъртта му с поголямо облекчение, отколкото известието за победата на Раудийското поле? Наистина и след смъртта му има отделни инциденти, които напомнят времето на терора. Например Гай Фимбрия, който повече от другите е омърсил ръцете си с кръв по време на Мариевите кланета, на погребението на Марий прави опит да убие общопочитания и пощаден дори от Марий велик понтифекс Квинт Сцевола (консул през 95 г.), а когато потърпевшият оздравява от нанесената рана, Фимбрия дори има наглостта да се подиграе с достопочтения старец, като го обвинява в углавно престъпление, защото не е пожелал да приеме доброволно смъртта. Все пак оргиите на убийствата са отшумели. Серторий свиква Мариевите бандити под претекст, че ще им изплати заплатите, обгражда ги с доверените си келтски войски и избива до крак най-малко 4000 души.

С терора е дошла и тиранията. Цина не само остава цели четири години начело на държавата като консул (87-84), но и редовно преназначава себе си и приятелите си, без да се допита до народа; новите демократи отстраняват с преднамерено пренебрежение суверенното народно събрание. Нито преди, нито по-късно никой друг водач на партията на популарите не е притежавал толкова дълго време абсолютната власт както в Италия, така и в повечето провинции като Цина, но не може и да се назове друг, чието управление да е било толкова жалко и безплодно. Естествено законът, предложен от Сулпиций, а по-късно внесен от самия Цина, за равното право на гласуване на новите граждани и освободените роби с дотогавашните граждани, е приет без усилия, а сенатът потвърждава влизането му в сила (84). Назначени са цензори и е извършено разделяне на италийците на тридесет и пет граждански окръга. Преобразувани са реакционните учреждения, създадени през 88 г. от Сула. Предприемат се някои мерки в полза на пролетариата — вероятно тогава са премахнати въведените няколко години по-рано ограничения в раздаването на зърно; по предложение на народния трибун Марк Юний Брут през пролетта на 83 г. фактически се изпълнява желанието на Гай Гракх и се основава колония в Капуа; Луций Валерий Флак-младши прокарва закон за дълговете, според който всички частни дългове се съкращават до една четвърт от сумата и длъжникът се освобождава от заплащане на останалите три четвърти. Всички тези мерки обаче, единствените конструктивни при управлението на Цина, са без изключение продиктувани от необходимостта на момента; в основата им — и може би това е най-ужасното в цялата тази катастрофа — не е заложен никакъв, дори погрешен политически план. Управниците угодничат пред плебеите и в същото време ги предизвикват с безцелни нарушения на законния ред на изборите. Те биха могли да намерят опора в партията на капиталистите, но ѝ нанасят болезнен удар със закона за длъжниците. Истинската опора на режима са новите граждани, които обаче не му съдействат по никакъв начин; управляващите приемат подкрепата им, но не правят нищо, за да уредят особеното положение на самнитите, които формално отсега нататък са римски граждани, но действителната им цел е извоюването на териториална независимост; те не приемат друга награда за борбата и не слагат оръжие, защото смятат да я защитават срещу всички и всеки. Най-видни сенатори са избити като бесни кучета, но не е направена нито една промяна в устройството на сената в интерес на правителството, дори не е предприет опит за продължаване на терора спрямо членовете му, за да ги държат в страх и напрежение. За Гай Гракх свалянето на олигархията съвсем не означава, че новият господар на своя създаден от самия него трон може да се държи така, както обикновено се държат корono-

ваните нищожества. Цина се е възкачил на трона не със силата на собствената си воля, а по чиста случайност; чудно ли е тогава, че той остава там, където го е отнесла вълната на революцията, докато не дойде втора вълна, за да го помете?

Същото съчетание на неограничено могъщество с пълно безсилие и бездарност на управляващите проличава в поведението на революционното правителство спрямо олигархията; от тази война зависи съществуването му от самото начало. Властта му в Италия е неограничена. Мнозинството стари граждани са принципно демократично настроени; значително по-голяма част от умерените хора не одобрява Мариевата жестокост, но при възстановяване на олигархията не вижда нищо друго освен началото на друг терор, този път от противоположната страна. Като цяло злодеянията от 87 г. не оказват особено голямо влияние върху нацията, тъй като е пострадала главно столичната аристокрация, освен това споменът за тях е частично заличен от следващите три сравнително спокойни години. Най-после всички нови граждани, може би около три пети от италийците, са ако не привърженици на настоящото правителство, то поне решителни противници на олигархията. Освен Италия на негова страна са и повечето провинции: Сицилия, Сардиния, двете галски и двете испански провинции. Квинт Метел, който е успял да се изплъзне от ръцете на убийците, прави опит да задържи в Африка оптиматите; при него от Испания отива Марк Крас, най-малкият син на загиналия в Мариевата кървава баня Публий Крас, и го подкрепя с един отряд, събран между иберите. Но между Метел и Крас възникват разногласия и двамата са принудени да отстъпят пред наместника на революционното правителство Гай Фабий Адриан. Азия е в ръцете на Митридат; единственото свободно място за победената олигархия остава провинцията Македония, която е във властта на Сула. Там се спасяват съпругата и децата на Сула, едва успели да избегнат смъртта, и мнозина избягали сенатори. Така в главната му квартира се оформя един своеобразен сенат. Правителството издава декрет след декрет срещу олигархическия проконсул. Комициите лишават Сула от главното командване, отнемат му другите почести и титли и го обявяват извън закона. Същото става с Метел, Апий Клавдий и други знатни бегълци. Къщата на Сула в Рим е съборена, земите му са опустошени. Дори тези твърди мерки не решават нещата докрай. Ако Гай Марий беше живял още, той без съмнение би тръгнал сам срещу Сула в страната, където го отвеждат трескавите видения на смъртното му ложе. Вече разказахме какви мерки взема правителството след смъртта на Марий. Луций Валерий Флак-младши, който след смъртта на Марий става консул и главнокомандващ източната армия (86), не е нито войник, нито офицер. Съпровождащият го Гай Фимбрия е способен, но непокорен, а

дадената им армия е три пъти по-слаба от армията на Сула, и то не само по численост. Едно след друго в Рим идват сведения, че Флак, уплашен от Сула, го заобиколил и тръгнал към Азия (86), че Фимбрия го отстранил от поста и заел неговото място (началото на 85 г.), че Сула е сключил мир с Митридат (85/84). Дотогава Сула се отнася с пълно мълчание към правителството в Рим, но когато решава да се върне, изпраща до сената писмо, в което съобщава за завършването на войната и известява, че смята да се прибере в Италия; той уверява сената, че ще зачита дадените на новите граждани права, че ще накаже виновниците, но мерките му няма да засегнат масите, а подбудителите. Това предупреждение стряска до смърт бездействащия Цина; ако до този момент той не е предприел нищо срещу Сула, освен че събрал под бойните знамена няколко отряда и е подготвил няколко кораба в Адриатическо море, сега той решава по най-бързия начин да се прехвърли в Гърция. От друга страна, посланието на Сула, което с оглед на обстоятелствата може да се прецени като твърде умерено, събужда в сърцата на благоразумните граждани надежди за мирно уреждане на нещата. По предложение на Флак-стари мнозинството в сената решава да направи опит за помирение и да покани Сула да се върне в Италия с добра охрана и с уверения, че сигурността му е гарантирана; през това време консулите Цина и Карбон трябва да преустановят подготовката за война.

Сула не отхвърля безусловно предложенията; той, разбира се, не идва лично, а заявява чрез пратеници, че не иска нищо друго, освен да бъдат възстановени гражданските права на изгнаниците, а извършените престъпления да бъдат наказани по съдебен ред; отказва предложената му охрана и заявява, че именно той ще донесе сигурност на родната страна. Пратениците му намират положението в Италия съществено променено. Цина, без да се съобразява със сенатското решение, веднага след заседанието отива във военния лагер, за да ускори отплаването на войската. Заповедта му да излязат в открито море въпреки настъпващата зима довежда до бунт сред и без това непокорните войски в главната квартира в Анкона; Цина става жертва на разгневените войници (началото на 84) и колегата му Карбон е принуден да върне обратно вече прекосилите морето подразделения, да се откаже от войната в Гърция и да се настани на зимна квартира в Аримин. Ала това не променя отрицателното отношение към предложенията на Сула: сенатът ги отхвърля и му заповядва веднага да сложи оръжие. За това решително поведение на сената са виновни не само Мариевите привърженици. Точно по това време демократите трябва да отстъпят от узурпираните до този момент най-висши държавни постове и да проведат консулски избори за решаващата 83 година. Този път гласовете се обединяват не около досегашния консул Кар-

бон, нито около някой от способните офицери на управляващата клика, например Квинт Серторий или Гай Марий-син, а изборът пада върху Луций Сципион и Гай Норбан, двама от най-бездарните. И двамата не разбират от военното изкуство, а Сципион дори не е добър оратор. За да привлече избиратели, Сципион се препоръчва на тълпата като правнук на победителя Антиох, а Норбан като политически противник на олигархията. Привържениците на Марий са ненавиждани не толкова заради злодеянията, колкото са презирани заради нищожността им; но ако нацията не иска да знае нищо за тях, тя още помалко иска да знае за Сула и възможната реставрация на олигархията. Гражданството сериозно се замисля да окаже съпротива. Докато Сула преминава в Азия, докато привлича войската на Фимбрия на своя страна, а водачът ѝ загива от собствения си меч, правителството в Италия се възползва от предоставената му от тези стъпки на Сула една година отсрочка за енергично въоръжаване: когато Сула слиза на брега в Италия, срещу него застават 100 000, а по-късно дори двойно повече войници. Срещу тази италийска мощ Сула не може да противопостави нищо друго освен петте си легиона, които дори с подкрепленията, набрани в Македония и Пелопонес, наброяват едва 40 000 войници. Наистина войската му, воювала цели седем години в Италия, Гърция и Азия, е отвикнала от политическите борби в родината и е привързана към военачалника си, който прощава на войниците си всичко — разгул, зверства и дори бунтове срещу офицерите — и не изисква нищо друго освен храброст и вярност към пълководеца и обещава най-щедри награди след победата. Армията на Сула му е предана, с целия войнишки ентусиазъм, който е силен с това, че събужда най-благородните и най-низките страсти в душата на един и същ човек. По римски обичай войниците на Сула доброволно се заклеват да се подкрепят взаимно и всеки от тях предава без колебание всичките си спестявания в ръцете на военачалника, за да му помогне да посрещне военните разходи. Колкото и сплотено да е това бойно ядро срещу вражеските маси, Сула е наясно, че с пет легиона не може да срази Италия, ако тя окаже единна и решителна съпротива. Няма да му бъде трудно да се справи с партията на популярите и бездарните ѝ водачи; но срещу него са се надигнали и обединените с демократическата партия хора, които не желаят реставрацията на олигархическия терор и преди всичко цялото ново гражданство — както онези, които след приемането на Юлиевия закон са се въздържали от участие в бунтовете, така и онези, чието въстание преди няколко години е довело Рим до ръба на разрухата. Сула си дава сметка за положението и е много далеч от сляпото ожесточение и своенравната закостенялост, характерни за мнозинството от съпартийците му. Докато държавата е била обхваната от буйни пламъци, докато са убивали приятели-

те му, разрушавали са къщите му, изпращали са на заточение семейството му, той е стоял непоколебимо на поста си, докато не победи врага и не осигури безопасността на римските граници. Така и сега приема събитията в Италия със същата патриотична и благоразумна умереност и прави всичко, на което е способен, за да успокои умерените елементи и новите граждани и да попречи под името гражданска война да пламне повторно далеч по-опасната война между старите римляни и италийските съюзници. Още в първото си послание към сената Сула не иска нищо освен граждански права и справедливост и изрично отхвърля терора. В съзвучие с това той обещава на всички, които са готови да се откажат от революционното правителство, безусловно помилване и кара войниците си да се закълнат един по един, че ще се отнасят към италийците като към приятели и съграждани. Категоричните заявления на Сула гарантират на новите граждани, че ще се спазват политическите им права. За разлика от него, Карбон иска всяка италийска градска община да му предостави заложници, но намерението му се проваля поради общото негодувание и възраженията на сената. Основната трудност в положението на Сула е, че при разпространеното клетвопрестъпничество и вероломство новите граждани имат всички основания да се съмняват ако не в личните му намерения, то поне в силата на личното му влияние върху олигархичната партия да удържи обещанията след победата.

През пролетта на 83 г. Сула слиза с легионите си в пристанището на Брундизий. При новината за появата му сенатът обявява родината в опасност и дава неограничени пълномощия на консулите; но тези бездарни водачи не са взели мерки предварително и очакваното от години събитие ги заварва неподготвени. Войската се намира още в Аримин, пристанищата са незащитени и колкото и да е невероятно, в цялата югоизточна област няма нито един войник. Последствията не закъсняват. Самият Брундизий, голям град, чиито жители са получили права на нови граждани, отваря без съпротива вратите си пред пълководеца на олигархията, а цяла Месапия и Апулия следват примера му. Армията на Сула преминава през тези области като през приятелска страна и помнейки клетвата си, спазва най-строга дисциплина. От всички страни в лагера на Сула се стичат разпръснатите остатъци от партията на оптиматите. От планинските клисури на Лигурия, където се е спасил от Африка, идва Квинт Метел и отново поема като колега на Сула проконсулското командване, което му е поверено през 87 г. и му е отнето от революцията; от Африка пристига с малък въоръжен отряд и Марк Крас. Наистина повечето оптимати пристигат като знатни емигранти с големи претенции и твърде малко желание за борба. Скоро им се налага да чуят остри думи от самия Сула за благородните господа, които очакват да бъдат спасени за благото на дър-

жавата, но самите те не помислят дори да въоръжат робите си. Поважното е, че пристигат първите дезертьори от лагера на демократите — един от тях е образованият и уважаван от всички Луций Филип, единственият консулар, с изключение на още няколко бездарни хора, който е поддържал близки отношения с революционното правителство и е изпълнявал различни длъжности. Той е радушно приет от Сула и получава почетното и лесно поръчение да завземе за него провинцията Сардиния. По същия начин са посрещнати Квинт Лукреций Офела и други способни офицери, които веднага получават назначение; дори Публий Цетег, един от сенаторите, когото Сула обявява извън закона след бунта на Сулпиций, е помилван и получава длъжност във войската. Още по-важно от преминаването на отделни личности на страната на Сула е предаването на областта Пицена, извършено благодарение сина на Страбон, младия Гней Помпей. Също като баща си, той не е ревностен привърженик на олигархията, а е признал революционното правителство и дори е заемал служби във войската на Цина. Не могат да му простят, че баща му е вдигнал оръжие срещу революцията; новите демократи на Цина го мразят и го заплашват, че ще го лишат от значителното му състояние, като го обвинят в задържане на присвоената от баща му плячка след завземането на Аскул. Намесата на благосклонния към него консул Карбон го спасява от разорение, докато консуларят Луций Филип и младият Квинт Хортензий се опитват да му помогнат с красноречието си; но подозренията остават. При вестта за връщането на Сула Помпей потегля веднага към Пицена, където има обширни владения и здрави връзки с местните общинари, наследени от баща му и задълбочени през войната със съюзниците, и издига знамето на оптиматите в Ауксим (Озимо).

Получили значителна морална и материална помощ, Сула и Метел преминават от Апулия през все още неспокойните самнитски територии и навлизат в Кампания. В тази посока поема и основната вражеска сила и по всичко изглежда, че борбата ще се реши именно тук. Войската на консула Гай Норбан е вече при Капуа, където тъкмо по това време с истинска демократическа помпозност е основана новата колония; Втората консуларска армия също се приближава по Апиевия път. Но преди тя да пристигне, Сула вече е застанал срещу Норбан. Последният опит за посредничество, предприет от Сула, завършва с покушение срещу пратениците му. Тогава неговите изпитани в безброй кървави битки войници се хвърлят с ново ожесточение срещу врага. Още с първия мощен пристъп по склона на планината Тифата те разпръсват разположения в равнината враг. С остатъците от армията си Норбан се втурва към революционната колония Капуа и към града на новите граждани Неапол и се затваря в крепостта. Войските на Сула, които до този момент са загрижени от численото превъзход-

ство на неприятеля, след тази победа осъзнават пълното си военно превъзходство. Без да губи време да обсажда останките от разбитата армия, Сула заповядва да се обкръжат градовете и поема напред по Апиевия път по посока към Теан, където се намира Сципион. Преди сражението той отново му протяга ръка за мир и го прави напълно сериозно. Слабият Сципион се съгласява и сключва примирие; двамата военачалници, които са от благороднически произход, високообразовани и благовъзпитани, дългогодишни колеги в сената, се срещат лично между Калес и Теан, обсъждат подробно възникналите проблеми и преговорите толкова напредват, че Сципион изпраща куриер в Капуа, който да вземе мнението на колегата му. Междувременно войниците от двата лагера се смесват; войниците на Сула, които той щедро снабдява с пари, без особен труд убеждават на чаша вино не твърде войнолюбивите новобранци на Сципион, че е по-изгодно да бъдат приятели, отколкото врагове; Серторий напразно призовава пълководеца да сложи край на тези опасни отношения. Споразумението, което изглежда толкова близко, все пак не се осъществява и Сципион се отказва от примирието. Сула възразява, че вече е твърде късно и мирният договор е сключен; под претекст, че командващият им незаконно е анулирал примирието, войниците на Сципион масово преминават във вражеските редици. Сцената, чиито зрители са офицерите от революционната армия, завършва с общи прегръдки. Сула настоява консулът да предаде длъжността си и Сципион се подчинява; след това дава на него и на щаба му охрана от свои кавалеристи, за да го съпроводи, където пожелае, заедно с щаба си; Но озовал се на свобода, Сципион отново слага знаците на консулското си достойнство и започва да събира войски, обаче без съществен успех. Сула и Метел се установяват на зимна квартира в Кампания и обсаждат Капуа през цялата зима, след като и вторият им опит да се споразумеят с Норбан пропада.

В резултатите от първия поход Сула покорява Апулия, Пицена и Кампания, разпуска едната, разбива и обсажда другата консулска армия. Италийските общини, принудени да вземат страната на едните или на другите потисници, влизат масово в преговори със Сула и искат от пълководеца на олигархията да гарантира получените от противника политически права. Сула е твърде уверен и го демонстрира открито, че при следващия си поход ще победи революционното правителство и ще влезе в Рим. Тогава, изглежда, отчаянието вдъхва нови сили на революционната партия. Двама от най-решителните водачи поемат консулата: Карбон за трети път и Гай Марий-син. Последният е само на двадесет години и според закона не може да заеме консулска длъжност, но никой не се съобразява с конституцията. Квинт Серторий, който в този и в други случаи подлага сената на неудобна

критика, получава заповед да замине за Етрурия и оттам за своята провинция Испания, за да свика новите набори. За да напълни държавната хазна, сенатът е принуден да разпореди претопяването на златната и сребърната храмова утвар в столицата; колко значителни са били запасите, показва наличието на повече от 14 000 фунта злато и 6000 фунта сребро в хазната след многомесечната война. В онези части на Италия, които принудително или доброволно остават на страната на революцията, кипят военни приготовления. От Етрурия, където много общини са получили права на нови граждани, и от областта на река По прииждат значителни подразделения. Мариевите ветерани се стичат масово под бойните знамена, призовани от сина на любимия вожд. Най-дейно участие в борбата срещу Сула се готви да вземе бунтовният Самний; въоръжават се и жителите на Лукания. Тези многобройни подкрепления от оскийските области, пристигнали в помощ на революционното римско правителство, не изпитват ни най-малка преданост към управниците си; но новите граждани съзнават, че реставрираната от Сула олигархия не ще се примирява с извоюваната им самостоятелност, както се е примирявало с нея безпомощното управление на Цина. Затова в борбата срещу Сула отново се събужда старото съперничество между сабелите и латините. За Самний и Лаций тази война е точно толкова национална, колкото войните през петото столетие; спорът вече не се води за повече или по-малко широки политически права, а за унищожаване на противника и утоляване на дълго сдържаната омраза. Затова не е чудно, че този период на войната е съвсем различен по характер от останалите: тук не се търси разбирателство, противниците не знаят пощада и преследването продължава до пълното унищожение. Походът от 82 г. започва с умножени сили и ожесточение и от двете страни. Революционната партия напада първа: по предложение на Карбон римските комиции обявяват извън закона всички сенатори, намиращи се в лагера на Сула. Сула отговаря с мълчание; вероятно е сметнал, че с това си действие противниците му сами са произнесли присъдата си.

Армията на оптиматите се разделя. Метел поема задачата, опирайки се на Пиценското въстание, да настъпи към Горна Италия, докато Сула потегля от Кампания направо към столицата. Срещу Метел застава Карбон; Марий очаква основната вражеска армия в Лаций. Напредвайки по Латинския път, Сула среща врага недалеч от Сигния и революционната армия отстъпва до така наречената пристанище „Сакрипорт“ между Сигния и крепостта Пренесте, главна база на войските на Марий. Тук Марий решава да приеме битката. Армията му наброява около 40 000 души, а в своята дива ярост и лична храброст той е достоен син на баща си; но това не са добре обучените войски, с които старият Марий е печелил битките си, а неопитният

млад пълководец още по-малко може да се сравнява със стария майстор във военното дело. Скоро войските му отстъпват; по време на самата битка цял отряд преминава на страната на врага и това ускорява поражението. Повече от половината му войници загиват или са пленени; останалите не са в състояние нито да удържат позицията си, нито да преминат другия бряг на Тибър и са принудени да търсят закрила в съседните крепости; столицата, която се задъхва от липса на храни, е обречена на неизбежна гибел. Затова Марий дава заповед на комменданта в Рим, претора Луций Брут Дамазип, да опразни града, но преди това да екзекутира всички оцелели привърженици от противниковата партия. Заповедта, с която синът надминава жестокостта на своя баща, е изпълнена; Дамазип свиква под някакъв незначителен претекст сената и всички набелязани мъже са убити или на самото заседание, или по време на бягството им от сградата на сената. Въпреки извършената преди това радикална чистка на сената се намират още няколко именити жертви: бившият едил Публий Антисций, тъст на Гней Помпей, бившият претор Гай Карбон, син на известния приятел, а след това противник на Гракхите — след гибелта на толкова изявени таланти това са най-добрите съдебни оратори, които намират смъртта си на опустелия форум. Загиват и консуларят Луций Домиций, и достопочтеният главен жрец Квинт Сцевола, който е избягнал кинжала на Фимбрия сякаш само за да умре от раните си сега, при последните конвулсии на революцията в залата на поверения му храм на богиня Веста. С безмълвен ужас тълпата гледа как труповете на тези последни жертви на тероризма са влачени по улиците и хвърлени в реката. Разпръснатите войски на Марий се втурват към близките укрепени градове на новите граждани Норба и Пренесте, самият той се отправя с хазната и с по-голямата част от бегълците към Пренесте. Както и предишната година пред Капуа, Сула оставя пред Пренесте един способен офицер, Квинт Офела, със задачата да не пропилява силите си в обсада на укрепения град, а да го обгради с широка блокадна линия и да го обрече на глад; самият той настъпва от различни страни към столицата, но не намира нито в нея, нито в околностите неприятелски войски и я завзема без съпротива. Той се обръща с успокоителна реч към народа и след като дава най-необходимите разпореждания, продължава към Етрурия, за да се обедини с Метел и да прогони враговете и от Северна Италия. Междувременно Метел се е натъкнал на заместника на Карбон Карин и го е разбил при река Езис (Езино между Анкона и Синигалия), която разделя Пиценската област от Галската провинция. Когато пристига самият Карбон с многочислената си армия, Метел е принуден да се откаже от по-нататъшното настъпление. При новината за битката при Сакрипорт Карбон, опасявайки се да не му отрежат пътищата за отстъпление, се изтегля към

Фламиниевия път и установява главната си квартира във важния транспортен възел Аримин, за да държи оттам и апенинските проходи, и долината на По.

По време на отстъплението не само различни подразделения попадат в ръцете на врага, но и Помпей превзема Галска Сена и разбива ариегарда на Карбон в блестяща кавалерийска атака. Все пак Карбон постига целта си. Консулярът Норбан поема командването в долината на По, а самият Карбон се отправя към Етрурия. Бързото придвижване на Сула с победоносните му легиони към Етрурия променя положението: скоро армиите от Галия, Умбрия и Рим се съединяват. Метел минава с флотата си покрай Аримин и отива в Равена, като при Фавенция отрязва връзката между Аримин и долината на По, изпращайки по важния път към Плацентия разузнавателен отряд под командването на Марк Лукул, квестор на Сула и брат на командващия флота във войната с Митридат. Младият Помпей и неговият връстник и съперник Крас проникват от Пиценската област по планинските пътища в Умбрия и завземат Фламиниевия път при Сполетий, където побеждават офицера Карина и го затварят в града. В една дъждовна нощ той успява да се измъкне и да се обедини, макар и с чувствителни загуби, с войската на Карбон.

Самият Сула тръгва от Рим, като разделя войската си на две, за да нахлуе в Етрурия: едната армия напредва по крайбрежието и побеждава противниковия корпус при Сатурния (между реките Омброна и Албеня), а втората, командвана лично от Сула, се сблъсква с армията на Карбон в долината на река Кланис и постига значителен успех срещу испанската му конница. Решителното сражение между Карбон и Сула става в околностите на Киузи и макар че завършва без победител, е все пак в полза на Карбон, тъй като спира победоносното настъпление на Сула. И в околностите на Рим събитията се обръщат в полза на революцията; много е вероятно войната да се реши именно в тази област. Докато олигархическата партия съсредоточава военната си сила в Етрурия, демократите напрягат всичките си сили, за да разбият блокадата на Пренесте. Дори наместникът на Сицилия Марк Перпена тръгва натам, но, изглежда, не успява да стигне до Пренесте. Силният корпус, изпратен към града под командването на Марций, също не постига успех; нападнат и разбит от намиращите се при Сполетий вражески войски, деморализиран от безредието, от липсата на храна и разтърсен от метеж, част от корпуса се връща при Карбон, друга отива в Аримин, а останалите просто се разбягват. Сериозна помощ идва от Южна Италия. Оттам пристигат самнитите, командвани от Понтий от Телезия, и луканите, предвождани от опитния военачалник Марк Лампоний; те навлизат в Кампания, където Капуа все още се държи, привличат към себе си част от гарнизона под коман-

дването на Гута и цялата армия, която според сведенията наброява 70 000 души, се отправя към Пренесте. Самият Сула оставя част от войската срещу Карбон и се връща в Лаций, където заема удобна позиция в тесninите пред Пренесте, за да препречи пътя на деблокиращата армия. Гарнизонът напразно се опитва да пробие линиите на Офела, а деблокиращата армия напразно се опитва да изтласка Сула; и двамата остават твърдо на позициите си дори след като изпратеният от Карбон Дамазип подсилва деблокиращата армия с още два легиона. Докато войната и в Етрурия, и в Лаций се затяга, в долината на По се стига до решение. До този момент военачалникът на демократите Гай Норбан е удържал позицията си, нападнал е с превъзхождащи сили Марк Лукул, заместника на Метел, и го е принудил да се затвори в Плацентия, след което е тръгнал срещу самия Метел. Срещата става при Фавенция; Гай Норбан атакува Метел в късния следобед, без да се съобразява, че войските му са уморени от похода и наближава вечерта; армията му е напълно унищожена и само 1000 души успяват да се завърнат в Етрурия. При новината за тази битка Лукул излиза от Плацентия и разбива оставеното срещу него подразделение при Фиденция (между Пиаченца и Парма). Луканските войски на Албинован масово преминават на страната на Сула; водачът им компенсира първоначалното си колебание, като кани най-знатните офицери от революционната армия на пиршество и ги избива до един; изобщо всеки сключва своя мир когато и както може. С всичките си запаси и пари Аримин пада във властта на Метел; Норбан отплава към Родос; цялата територия между Алпите и Апенините признава управлението на оптиматите. Войските, които досега са действали там, вече могат да потеглят към Етрурия, последната област, където неприятелят все още оказва съпротива.

Когато получава тази новина в лагера при Клузий, Карбон губи самообладание. Макар че все още има на разположение многобройна армия, той избягва тайно от главната си квартира и отплава към Африка. Част от изоставената в беда армия следва примера на военачалника си и се саморазпуска, а друга част е разбита от Помпей; Карина събира последните отряди и ги повежда към Лаций, към армията при Пренесте. Тук нищо не се е променило; развръзката наближава. Войската на Карина не е достатъчно многобройна, за да разколебае позицията на Сула; авангардът на действащата дотогава в Етрурия олигархическа армия, предвождана от Помпей, вече се приближава; след няколко дни примката около войската на демократите и самнитите се затяга. Тогава предводителите им решават да изоставят Пренесте и да върнат всички войски в Рим, от който ги отделя еднодневен преход с форсиран марш. От военна гледна точка това решение е гибелно за самите тях; след този поход единствената им линия за отстъпление,

Латинският път, попада в ръцете на Сула и дори да успеят да завладеят Рим, те ще се окажат затворени в напълно непригодния за защита град, заклещени между превъзхождащите ги армии на Метел и Сула, които безмилостно ще ги смажат. Става ясно обаче, че този поход към Рим не е отчаян опит за спасение, а последен гневен изблик на пламенните революционери и преди всичко на доведените до отчаяние сабели. Напълно сериозни са думите, с които Понций от Телезия се обръща към хората си: „За да се отървем от вълците, отнели свободата на Италия, трябва да унищожим гората, в която те се въдят." Рим никога не се е намирал в по-голяма опасност от тази на 1 ноември 82 г., когато Понций, Лампоний, Карина и Дамазип напредват по Латинския път към столицата и се установяват на лагер на четвърт миля от Колинската порта. Опасността да се повторят 20 юли 389 и 15 юни 455 след Хр. — дните на келтите и на вандалите — е напълно реална. Отдавна е минало времето, когато всяко посегателство срещу Рим е било безразсъдство, а настъпващите вероятно са имали достатъчно съмишленици в столицата. Дружината от доброволци, която излиза от града, е съставена предимно от знатни младежи и е пометена от многобройния враг. Единствената надежда за спасение е в Сула. При новината за потеглянето на самнитската войска към Рим той незабавно тръгва в помощ на столицата. Появата в ранното утро на първите му конници, предвождани от Балб, повдига падналия дух на гражданството; по пладне се появява и самият Сула с основните си сили и веднага ги строява в боен ред край храма на Ерикинската Афродита пред Колинската порта (недалеч от Porta Pia). Подчинените му го заклеват да не хвърля веднага в бой изтощените от бързия марш войски; но като преценява какво би могла да донесе нощта за Рим, Сула заповядва атаката още в късния следобед. Сражението е много оспорвано и кръвопролитно. Лявото крило, командвано от самия Сула, отстъпва до градските стени и се налага да се затворят портите; бегълците вече носят на Офела новината, че битката била загубена. На дясното крило обаче Марк Крас отблъсва смело врага и го преследва до Антемне, с което дава възможност на лявото крило да си поеме дъх; един час след залез слънце десният фланг също преминава в настъпление. Сражението продължава през цялата нощ и на следващата сутрин; едва когато едно подразделение от 3000 души преминава на страната на Сула и войниците обръщат оръжие срещу доскорошните си другари, това слага край на борбата. Рим с спасен. Въстаническата армия, която няма път за отстъпление, е напълно унищожена. На третия ден след битката Сула заповядва да бъдат отведени в градския хамбар на Марсово поле пленниците, три или четири хиляди на брой, сред които са генералите Дамазип, Карина и тежко раненият Понций, и да бъдат избити до последния човек; в близкия храм на Белона, където по

това време Сула провежда заседание на сената, ясно се чуват звън на оръжие и стоновете на умиращите. Екзекуцията е страшна и за Сула няма оправдание; но би било несправедливо да се премълчава, че жертвите на тази разправа са нападнали столицата като банда разбойници и ако разполагаха с малко повече време, щяха да действат по същия начин с огън и меч.

С това войната е приключила в основната си част. Гарнизонът на Пренесте се предава, когато по хвърлените през градските стени глави на Карина и на другите офицери е разбрал изхода на битката за Рим. След като първият им опит за бягство е осуетен, пълководците — консулът Гай Марий и синът на Понций — се пронизват взаимно с мечовете си. Тълпата храни надежди, подкрепяни от Цетег, че победителят ще бъде милостив, но това време е отминало. До последния момент Сула напълно е помилвал онези, които са преминавали на негова страна, но е безмилостен с управителите и градовете, които докрай са оказвали съпротива. Пленниците от Пренесте, 12 000 на брой, са освободени и между тях освен жени и деца има и доста римляни и някои пренестинци, но римските сенатори, повечето пренестинци и всички самнити са обезоръжени и избити, а богатият град плячкосан. Нищо чудно, че след тези жестокости градовете на новите граждани, останали на страната на революцията, продължават упорито да се съпротивляват. Така например, когато Емилий Лепид нахлува след предателство в латинския град Норба, гражданите се самоубиват масово и подпалват града, за да лишат палачите си от радостта на отмъщението и богатата плячка. В Долна Италия Неапол е бил превзет още по-рано с щурм, а Капуа по всяка вероятност се е предала доброволно. Нола обаче е опразнена от самнитите едва през 80 година. При бягство от града загива последният италийски водач, бунтовният консул през пълната с надежди 90 г. Гай Папий Мутил. Той се пробожда с меча си пред вратата на собствената си къща в Теан, изгонен от съпругата си, при която се е промъкнал с надеждата да намери убежище. Що се отнася до самнитите, диктаторът заявява, че за Рим няма да има покой, докато Самний съществува, и самнитското племе трябва да бъде изтрито от лицето на земята. След като по ужасяващ начин избива пленените край Рим и в Пренесте, той предприема нов опустошителен поход в самнитската област, завзема Езерния (80 ?) и превръща процъфтяващата и гъсто населена дотогава земя в пустиня. Такава е тя и досега. Марк Крас превзема с щурм Тудер в Умбрия. Подълго се отбраняват в Етрурия Популония и преди всичко непревземаемият Волатере, където от остатъците от разбитата армия се създават четири легиона, които издържат двегодишна обсада, водена в началото лично от Сула, след това от бившия претор Гай Карбон, брата на демократическия консул, докато най-после, на третата година след

битката при Колинската порта (79), гарнизонът капитулира срещу обещанието за свободно оттегляне от града. Ала в тези страшни времена не важат нито военно право, нито военна дисциплина; войниците обвиняват твърде отстъпчивия си военачалник в измяна и го убиват с камъни. Една конна дружина, изпратена от римското правителство, избива безмилостно отстъпващите в съответствие с условията на капитулацията войници. Победоносната войска е разпределена в цяла Италия и в несигурните селища са разположени силни гарнизони; под желязната ръка на Сула и офицерите му бавно отшумяват и последните изблици на революционната и националната опозиция.

* * *

По времето, когато бушува последната братоубийствена битка между римляни, в нощта на 6 юли 83 г., изграденият от царете великолепен храм на римския Юпитер на Капитолия, където е била осветена младата свобода, храмът, пощаден от бурите на половин хилядолетие, избухва в пламъци. Това не е символ, а по-скоро отражение на състоянието, в което се е намирал Рим по онова време. Римското държавно устройство е в развалини и се нуждае от ново съграждане. Революцията е победена, но трябва да се направи още много, за да се възстанови старото управление. Повечето аристократи обаче са убедени, че след смъртта на двамата революционни консули ще е достатъчно да се проведат обичайните допълнителни избори и да се предоставят на сената средствата, нужни за възнаграждаване на победоносната армия, за наказване на главните виновници за революцията и за предпазване от нови бунтове. Единствено Сула, в чиито ръце победата е съсредоточила цялата власт, преценява по-правилно политическите условия и личностите, с които ще трябва да работи. Дори в най-добрите времена римската аристокрация не е съумяла да излезе извън рамките поне малко на достойната си и все пак тесногръда привързаност към традиционните форми; нима сега тромавата колегиална система на управление ще съумее да осъществи енергично и последователно толкова нужната държавна реформа? Тъкмо сега, когато последната криза е лишила сената от почти всички изявени сенатори, са необходими силни и интелигентни мъже, които да сложат ново начало. Фактът, че с изключение на своя зет Квинт Метел Сула избира новите държавни чиновници само сред членовете на някогашната центристка партия и сред дезертьорите от демократическия лагер — Луций Флак, Луций Филип, Квинт Офела, Гней Помпей, доказва повече от ясно колко неспособни и непотребни са чистокръвните арис-

тократи и колко наясно е Сула с безполезността им. Той желае възстановяването на стария строй не по-малко от най-ревностните аристократи емигранти; но той разбира много по-добре от своята партия на какви огромни трудности ще се натъкне реставрацията. От една страна, той е готов да направи неизбежните отстъпки, доколкото изобщо е възможно да се правят отстъпки, без да се накърнява същността на олигархията, от друга страна, съзнава, че е необходимо да възстанови енергичната репресивна и превантивна система. Сула вижда ясно, че в този състав ще отказва или осакатява всяка отстъпка и ще разрушава по парламентарен път всеки опит за обновяване на системата. Ако още след Сулпициевата революция, без да иска мнението на сената, Сула е прокарал в една или друга посока онова, което е смятал за необходимо, той е решен и сега, при много по-изострени и напрегнати отношения, да реставрира олигархията според своите представи, без да се съобразява с аристократите, а ако се наложи, дори срещу тях. Сега обаче Сула не е консул, а разполага само с проконсулски пост, което означава, че властта му е чисто военна; той се нуждае от власт, която да е по възможност най-близка до законните форми, но държи да разполага с извънредни пълномощия, за да принуди и приятелите, и враговете си да приемат реформата. В послание до сената той изразява мнение, че според него е необходимо да се повери редът в държавата в ръцете на един-единствен човек, който да разполага с неограничени пълномощия, и че той се смята за достоен да изпълни тази трудна задача. Колкото и да е неудобно за мнозина, но при тогавашните обстоятелства предложението има характер на заповед. По поръчение на сената председателят Луций Валерий Флакстари, който е избран за временен държавен глава, внася пред гражданството предложението да се утвърдят със задна дата всички действия на проконсула Луций Корнелий Сула, а за в бъдеще да му се даде правото да разполага с живота и собствеността на гражданите като първа и последна инстанция, да се разпорежда с държавните домени по свое усмотрение, да премества границите на Рим, на Италия, на държавата според собствената си преценка, да ликвидира или изгражда градски общини в Италия и да разполага с провинциите и зависимите държави, висшата власт да принадлежи на него, а не на народа, да назначава проконсулите и пропреторите, да създава законите за новото държавно устройство. Само той да има правото да прецени кога е изпълнил задачата си и да определи времето, когато ще сдаде тази висша длъжност. Докато трае тази извънредна власт, той ще има правото да се разпорежда с редовната висша магистратура и само от него ще зависи дали тя ще управлява заедно с него или ще стои настрана. Ясно е, че предложението е прието без съпротива (ноември 82), и едва сега новият господар на държавата, който като проконсул е из-

бягвал да се появява в столицата, влиза в Рим. Новата му длъжност приема името си от диктатурата, премахната фактически след Ханибаловите войни; но новата диктатура се различава от старата и външно — освен въоръжената свита, която съпровожда Сула, пред него вървят двойно повече ликтори, отколкото пред старите диктатори, — и по същество.

Тази нова „диктатура за изготвяне на закони и уредба на държавата", както гласи официалната формулировка, е съвсем различна от предишната, ограничена по време и компетенции, неизключваща гражданските искове и непремахваща редовната магистратура. Новата диктатура прилича много повече на „съвета на децемвирите за написване на закони", който едновременно е действал като извънредно правителство, отстранил е редовната магистратура и наистина е управлявал с неограничени пълномощия. Новата длъжност има много повече сходни черти със старата царска институция, която е притежавала абсолютната власт, почиваща върху народното решение, но не стеснявана в действията си от мандатността и колегиалния характер. Царската власт също е почивала върху доброволно поетото от гражданството задължение да се подчинява на един избран от тяхната среда абсолютен владетел. Дори съвременниците оправдават Сула с твърдението, че е по-добре да имат цар, отколкото лоши закони, а титлата диктатор вероятно е била избрана само за да се намекне, че макар някогашната диктатура да е била с ограничени права, новата съдържа в себе си пълно възстановяване на царската власт. Странно е, че и тук пътят на Сула съвпада с този на Гай Гракх, макар че Гракх е преследвал съвсем други цели. И тук консервативната партия е била принудена да следва примера на противниците си, защитникът на олигархичната конституция сам да влезе в ролята на тиран, за да отблъсне постоянната заплаха от тирания. Тази последна победа на олигархията прилича на истинско поражение.

Сула нито е търсил, нито е искал да извърши трудното и ужасно дело на реставрацията; но той няма друг избор, освен да го повери в неспособни ръце или да го поеме сам. Затова се захваща за работа с изключителна енергия. Първо трябва да се вземе решение по отношение на виновните. Самият Сула е склонен към прошка. Със сангвиничния си темперамент той може изведнъж да избухне в луд гняв и тежко на онзи, който е видял пламналото му от гняв лице и огнените му очи; ала на своенравния му характер е абсолютна чужда глождещата жажда за отмъщение, свойствена за Марий в старческото му ожесточение. След революцията от 88 г. той се отнася към виновните сравнително меко; втората революция, извършила страшни злодеяния и засегнала го лично, също не го е извадила от равновесие. По същото време, когато палачите влачат главите на приятелите му по улиците

на Рим, Сула се опитва да спаси живота на опетнения с кръв Фимбрия и след доброволната му смърт дава заповед да му бъде устроено почетно погребение. Когато пристига в Италия, той изявява искрена готовност да прости на враговете си и да забрави миналото; нито един от хората, дошли при него да търсят мир, не е отблъснат. Още след първите си успехи той преговаря за примирие с Луций Сципион, но революционната партия не само прекъсва преговорите, а възобновява убийствата в последния миг преди падането си и извършва най-кървави злодеяния; в безумната си злоба революционерите стигат дотам, че се обединяват с прастария враг на отечеството, за да разрушат град Рим. Сега чашата на търпението е преляла.

Непосредствено след встъпването си в новата длъжност Сула обявява за врагове на родината всички цивилни и военни длъжностни лица, които продължават да действат в полза на революцията след сключеното със Сципион споразумение, което според него има законна сила. За виновни са обявени и гражданите, които открито са подкрепили революцията. Ако някой си позволи да убие някого от обявените извън закона, не само се ползва с правото на безнаказаност, дадено на палача, който е упълномощен да извършва екзекуциите, но получава и възнаграждение от 12 000 денария, а всеки, който приеме в дома си човек извън закона, даже да е най-близкият му роднина, подлежи на най-строго наказание. Имуществото на обявените извън закона принадлежи на държавата и тя се разпорежда с него като с военна плячка; децата и внуците им нямат право да участват в политическия живот, но ако са от сенаторското съсловие, се задължават да поемат своята част от сенаторските задължения. Тези разпоредби се прилагат и върху имотите и наследниците на хората, които са паднали в бой за революцията — а това надминава дори наказанията в най-старото право срещу тези, които са дръзнали да вдигнат оръжие срещу родината си. Най-страшното в тази терористична система е неопределеността в степента на виновност; в сената веднага са повдигнати възражения и самият Сула се опитва да си помогне, като заповядва да се съобщават публично имената на обявените извън закона, списъкът да бъде изложен на видно място и определя като последен срок за приключване на списъка 1 юни 81 година. Макар че този постоянно набъбващ кървав списък, наброяващ в крайна сметка 4700 имена, е истински ужас за гражданството, той все пак обуздава произвола на палачите. Повечето жертви падат не поради личната омраза на управника; гневът му се насочва единствено срещу приближените на Марий, подбудителите на отвратителните кланета от 87 и 82 година. По заповед на Сула гробът на победителя при Aquae Sextiae е разровен и пепелта му е разпръсната в Анио, паметниците на победите му срещу

африканите и германите са разрушени и тъй като смъртта му и тази на сина му е лишила Сула от жадуваното отмъщение, осиновеният му племенник Марк Марий Гратидиан, който е бил два пъти претор и е много популярен сред римското гражданство, е загинал в страшни мъки на гроба на Катул, една от най-нещастните жертви на Марий. Загинали са повечето от най-именитите противници на Сула; от водачите на противниковата партия остават само Гай Норбан, който се самоубива в Родос, докато градският съвет обсъжда предаването му; Луций Сципион, който е пощаден заради нищожеството си, а вероятно и заради знатното си потекло и получава позволение да изживее спокойно дните си в убежището си в Масалия; и Квинт Серторий, който обикаля като изгнаник мавританския бряг. Въпреки това край фонтана на Сервилий, на мястото, където улица „Югар" се влива в пазарния площад, продължават да се трупат глави на убити сенатори — лично диктаторът е заповядал да ги излагат там; смъртта вилнее най-вече сред второстепенните привърженици на революцията. Освен хората, които са служили във или на революционната армия по принуда, които са давали заеми на нейните офицери или са ги приемали в домовете си, в списъка на подлежащите на екзекуция са включени и капиталистите, които са съдили сенатори и са спекулирали с конфискуваните от Марий имоти, така наречените „лапачи". Около хиляда и шестстотин конници* също попадат в списъка на обявените извън закона. Наказани са и професионалните обвинители, които са натрупали богатства, като са отвеждали в съдилищата мъжете със сенаторски ранг. „Какво ще правим сега — пита наскоро след това един юрист, — след като те убиха обвинителите и съдиите и оставиха съдебните зали празни?" Дивата и позорна страст за нови и нови убийства свирепства в цяла Италия месеци наред. Екзекуциите в столицата са възложени първоначално на келтски отряд, а войниците и подофицерите на Сула кръстосват италийските области, за да търсят виновните; но тъй като всеки доброволец е добре дошъл, скоро се струпват предостатъчно знатни и не толкова знатни негодници, които се стремят не само да спечелят обещаното възнаграждение, но и да задоволят личната си жажда за отмъщение или алчност под маската на политическото преследване. Случва се убийството да изпревари включването в списъка. Един пример показва по какъв начин са се извършвали екзекуциите. В Ларин, предан на Марий град на нови граждани, се появява някой си Стаций Албий Опианик, който за да избегне наказание за убийство, се е приютил в главната квартира на Сула, а след победата

---

* *Един от тях е често споменаваният в речта на Цицерон в защита на Публий Квинкций сенатор Секст Алфен. — Бел.авт.*

му се връща в града, провъзгласява се за комисар на диктатора, сваля градската управа и назначава себе си и приятелите си на техните места, после избива безмилостно всички, които отказват да му се подчиняват, заедно с родините и приятелите им. Много хора, сред които и решителни привърженици на олигархията, стават жертва на лично отмъщение или на алчност; поради царящия в страната хаос и подсъдната снизходителност на Сула спрямо близките му хора почти не се търси отговорност дори за най-отвратителните престъпления.

По същия начин се действа с плячката. По политически съображения Сула нарежда в търговете да участват всички уважавани граждани; голяма част от тях идват доброволно и най-усърден измежду всички е младият Марк Крас. При съществуващите обстоятелства няма начин да бъдат избегнати големи злоупотреби, които идват от стария римски обичай конфискуваното в полза на държавата имущество да се продава за незначителни суми. При това Сула не забравя нито себе си, нито близките си — както съпругата си Метела, така и другите приближени до него знатни и незнатни лица, дори освободени роби и приятели по чашка. Те имат правото да купуват без конкуренция, а понякога имотите им се предоставят безплатно. Говори се, че Сула е предоставил на един от освободените си роби имущество за шест милиона само срещу 2000 сестерции, а някакъв подофицер е натрупал състояние за десет милиона сестерции от такива спекулации. Недоволството е голямо и справедливо; още по време на управлението на Сула един адвокат задава въпроса дали пък аристокрацията не е водила гражданската война само за да обогати освободените роби и слугите си. Въпреки тези непочтени сделки общата печалба от конфискуваните имущества възлиза на повече от 350 млн сестерции, което дава представа за обхвата на злодеянията, извършени спрямо най-богатата част от гражданството. Разправата е ужасна. Вече няма съдебни процеси и никой не може да очаква милост; над страната е надвиснал леден ужас, на пазарния площад в столицата не се чува нито една свободна дума, а провинцията е напълно замлъкнала. Олигархическият терор е доста по-различен от революционния; ако Марий е утолил собствената си жажда за отмъщение с кръвта на враговете си, Сула вероятно е гледал на терора по-скоро абстрактно, като зло, необходимо за стабилизирането на новата власт, и е бил равнодушен към кланетата, извършвани по негова заповед, но и въпреки нея. Ала теророт, упражняван равнодушно от консерваторите, е много по-страшен; общото дело изглежда безвъзвратно загубено, след като и двете страни се надпреварват в безумието и злодействата.

* * *

Остава още една задача, може би най-трудната от всички: преминаването от извънредните обстоятелства към законния път на преобразувания стар ред. Този преход се улеснява от това, че Сула никога не губи от погледа си тази крайна цел. През 80 г. той възстановява напълно действието на редовната конституция и управлява държавата като консул съвместно със стария си боен другар Квинт Метел, като запазва регентството си, но временно не упражнява диктаторската си власт. Той схваща добре колко опасно е за собствените му институции да увековечава военната диктатура. Тъй като новите порядки проявяват своята жизненост, а и новите държавни служби са изградени в голямата си и най-важна част (изостават само колониалните институции), той предоставя пълна свобода на изборите за 79 г., отхвърля преизбирането си за консул като несъвместимо със собствените му разпоредби и се оттегля от управлението в началото на 79 г., скоро след встъпването в служба на новите консули Публий Сервилий и Апий Клавдий. Диктаторът Сула е разполагал свободно с живота и собствеността на милиони граждани, по негов знак са падали толкова много глави, той е имал смъртни врагове на всяка улица в Рим, във всеки град на Италия, без нито един равностоен съюзник, а всъщност и без поддръжката на стабилна партия, той довежда до завършек своето дело, накърнило хиляди интереси и мнения. А сега този мъж излиза на пазарния площад, отказва се доброволно от абсолютната власт, освобождава въоръжената си свита, разпуска ликторите и призовава тълпата от граждани да говори и да поиска сметка за делата му. Всички мълчат. И най-коравосърдечните се трогват. Сула слиза от ораторската трибуна и пеш, съпроводен само от близките си, тръгва спокойно през същата тази сган, която преди осем години е разрушила дома му.

Потомците не оценяват по достойнство нито самия Сула, нито реформите му, както обикновено, те са несправедливи към личностите, които вървят срещу течението на времето. В действителност Сула е едно от най-забележителните, дори би могло да се каже единствено по рода си явление в историята. Сангвиник духом и телом, синеок, рус, с поразително бледно, но изчервяващо се при всеки порив на страстта лице, красив мъж с огнен поглед, той сякаш не е предопределен да даде на държавата повече от предците си, които неизменно са заемали държавни длъжности, макар и второстепенни, като се започне от прадядо му Публий Корнелий Руфин (консул през 290 и 277),

един от най-уважаваните военачалници от времето на Пир и в същото време страстен любител на разкоша. Сула не желае от живота нищо друго освен веселие и наслада. Израснал сред изтънчен разкош, обичаен по онова време и за средно богати сенаторски семейства, той овладява бързо и с лекота цялото богатство от чувствени и духовни наслади, които предлага съчетанието на елинската култура с римското богатство. Той е добре дошъл и в аристократичния салон, и в лагерната палатка, защото е приятен събеседник и добър другар; има познати и сред благородниците, и сред простолюдието и всички виждат в негово лице съчувстващ приятел, винаги готов да се притече на помощ, който предпочита да даде парите си на изпадналия в затруднение другар, отколкото на богат кредитор. Той обича виното, но още повече обича красивите жени. Дори в напреднала възраст, когато вечер сяда на масата, той забравя, че е управник. Той има склонност към иронията, дори към комедиантството. Още докато ръководи публичната продажба на имуществото на обявените извън закона, той заповядва да наградят богато автора на връченото му лошо похвално стихотворение с условието поетът да се закълне никога вече да не го възпява. Когато оправдава пред гражданството екзекутирането на Офела, той разказва баснята за селянина и вълците. Обикновено избира приятели сред артистите и с удоволствие сяда на чаша вино не само с Квинт Росций, римския Талма, а и с по-малко известни актьори; самият той пее доста добре и дори сам съчинява сценки, които се изпълняват в неговата компания. В тези весели вакханалии той не губи нито физическата, нито душевната си сила. Макар че прекарва последните си години в крайградската си вила, той не остава бездеен, а прекарва дните си в ловуване; освен това се интересува от сериозната литература и това е доказано от пренасянето на Аристотеловите съчинения от завладяната Атина в Рим. Специфично римският характер по-скоро го отблъсква. Просташкото високомерие на римските величия спрямо гърците не е характерно за него; той е много различен от високопоставените, но тесногръди римски управници, не обича да се самоограничава, дава воля на думите си, скандализира сънародниците си, като се появява в гръцко облекло, или заповядва на благородните си спътници да управляват сами състезателните колесници. Твърде малко е останало в него от онези полупатриотични, полуегоистични надежди, които в страните със свободен строй примамват младежите да опитат силите си на политическата арена; вероятно и той не е останал настрани от тези надежди, но при живот като неговия, люшкащ се между страстното опиянение и бързото отрезвяване, илюзиите се разпиляват бързо. Желанията и стремежите му се струват лудост в свят, който е управляван от случайността и където човек не може да разчита на нищо друго освен на случайността. Подобно на съвременниците

си и той съчетава безверието и суеверието. Но странното му лековерие не е плебейската вяра на Марий, който дава пари на жреца, за да чуе предсказанията му и определя действията си според тях, не е и мрачната вяра на фанатиците в предопределението. Вярата на Сула е вярата в абсурдното, неизбежно зараждаща се у всеки, загубил доверие в смисления и целенасочен ход на събитията, това е суеверието на щастливия играч, който се смята за привилегирован от съдбата винаги да печели. В практическите дела Сула умее иронично да заобикаля изискванията на религията. Когато опразва съкровищниците на гръцките храмове, той заявява, че храмовете нямат нужда от нищо, защото боговете са длъжни да ги напълнят отново. Когато делфийските жреци му съобщават, че ги е страх да му изпратят поисканите съкровища, тъй като цитрата на бога при докосване е издавала рязък звук, той им отговаря да приготвят повече съкровища, защото богът очевидно е съгласен с искането му. Това отношение към религията не му пречи да си въобразява, че е избраният любимец на боговете, особено на Афродита, която почита и отрупва с дарове до самата си смърт. В беседите и в автобиографията си той често се хвали, че е общувал насън с безсмъртните и че е удостояван с различни знаци на внимание. Той има пълното право повече от всички да се гордее с делата си, но никога не се самоизтъква, а се гордее с късмета си, който не му е изневерил. Обича да казва, че импровизираните начинания му се удават по-добре от дълго обмисляните, а една от странностите му е винаги да твърди, че броят на войниците, паднали в битката от неговата страна, е нищожен, това е също детинщина на галеника на съдбата. На върха на кариерата си на главозамайваща височина в сравнение с връстниците си, той приема името „Щастливеца", Sulla Felix, и дава подобни имена и на децата си и ги утвърждава официално.

Нищо не е по-чуждо на Сула от честолюбието. Той е твърде умен, за да си постави като висша цел в живота подобно на повечето аристократи от онова време вписването на името си в консулските регистри; твърде е равнодушен и твърде малко идеолог, за да се занимава доброволно с реформата на загнилото държавно устройство. Той остава там, където му е мястото според произхода и образованието му — в кръга на изисканото общество — и прави обичайната кариера на държавен чиновник; няма причини да се напряга и предоставя това на работните пчелички в политиката, които са в изобилие. Така през 107 г., при раздаването на квесторските места, случайността го отвежда в Африка, в главната квартира на Гай Марий. Изисканият столичен младеж е посрещнат с насмешка от грубия пълководец и закаления в битките щаб. Засегнат от това посрещане, безстрашният и дързък Сула започва да се обучава на военен занаят и по време на смелия поход към Мавритания проявава онова странно съчетание от дързост и хит-

рост, заради което съвременниците му го наричат полулъв, полулисица и твърдят, че лисицата е много по-опасна от лъва. Пред младия, знатен и талантлив офицер, който по всеобщо признание на съвременниците е довел до край тежката нумидийска война, се открива блестяща кариера; той участва и в кимврийската война и проявява изключителен организаторски талант като главен интендант на армията, но дори и тогава удоволствията на столичния живот го привличат много повече от войната или дори от политиката. През 93 г., след като веднъж се е кандидатирал напразно, той става претор и макар че провинцията му е най-незначителната от всички, има щастието да извоюва първата победа над цар Митридат и да сключи първия мирен договор с могъщите Арсакиди, което е голямо унижение за тях. Идва гражданската война. Сула е този, който решава първото ѝ действие, италийския бунт, в полза на Рим и спечелва консулството с оръжие в ръка. Вече като консул той успява да потуши бързо и енергично Сулпициевото въстание. Изглежда, съдбата си прави шеги, като затъмнява славата на стария герой Марий чрез този млад пълководец. Залавянето на Югурта и победата над Митридат, толкова желани и непостигнати от Марий, са осъществени от по-нисшия по ранг Сула. В съюзническата война, в която Марий загубва пълководческата си слава и е свален, Сула си създава името на отличен военен и се издига до консул; революцията от 88 г., която в същността си е личен конфликт между двамата генерали, завършва с унижението и бягството на Марий. Почти без да го иска, Сула става най-известният пълководец на своето време, идолът на олигархията. Следват нови, още по-страшни кризи, войната с Митридат, революцията на Цина, но звездата на Сула блести все така ярко. Както капитанът не губи време да гаси горящия кораб, а продължава да стреля срещу противника, Сула остава невъзмутим в Азия, докато в Италия бушува революцията, за да победи окончателно опасния враг. Щом свършва с него, той ликвидира анархията и спасява столицата от отчаяните самнити и революционери, вече грабнали запалените факли. Завръщането му в родината е момент на велика радост и велика болка; самият той разказва в мемоарите си, че през първата си нощ в Рим от вълнение не е мигнал, и това е напълно вероятно. Задачата му все още не е изпълнена, звездата му става все по-ярка. Абсолютен владетел с повече власт дори от старите царе, но обвързан с изискванията на формалното право, той обуздава ултрареакционната партия, унищожава Гракховата конституция, която от четиридесет години насам стеснява олигархията, и принуждава съперците на олигархията — капиталистите и столичния пролетариат да се подчинят на закона. Голямото му постижение е, че успява да укроти надигналото се в собствения му щаб високомерие и да накара приближените си да забравят властта на меча, а да действат според

закона. Сула създава за олигархията независимо положение, слага в ръцете ѝ чиновничеството като покорен инструмент, дава ѝ правото да законодателства, да съди, върховната военна и финансова власт, а освободените роби стават нещо като лична охрана, боеспособна войска, която защитава с кръвта си новите военизирани колонии. Най-после, когато делото е завършено, творецът се отделя от творението си; абсолютният владетел става доброволно обикновен сенатор. В цялата си дълга политическа и военна кариера Сула не е загубил нито една битка, не е направил нито една крачка назад и без оглед на приятели и врагове е изпълнявал дълга си, докато стигне до поставената от самия него цел. Той има всички основания да се гордее със звездата си. Капризната богиня на щастието сякаш е превърнала мимолетните си настроения в траен навик и с удоволствие засипва любимеца си с всевъзможни успехи и почести, все едно дали ги желае или не. Историята обаче трябва да прояви по-справедливо отношение към него, отколкото самият той, и да го оцени по-високо, не само като любимец.

Законите на Сула не са творение на политически гений като Гракхите или Цезар. В тях няма нито една нова държавническа мисъл, както е характерно за всяка реставрация. Всички съществени моменти на тези закони не са създадени от самия Сула. Влизането в сената само след заемането на поста претор, отмяната на правото на цензора да отстранява сенатора от сената, законодателната инициатива на сената, превръщането на трибуна в инструмент на сенатската власт за обуздаване на народа, удължаването на консулския мандат на две години, предаването на командването от народния магистрат на сенатския проконсул или пропретор, дори новото устройство на криминалните съдилища и общините — всичко това е развито още по-рано от олигархичното управление, а Сула само регулира и закрепва тези моменти. Дори извършените в името на реставрацията злодеяния, заточения и конфискации, нима те, сравнени с делата на Назика, Попилий, Опимий, Цепион и т.н., са нещо по-различно от стария, но законово формулиран олигархичен маниер да се отстраняват противниците? За римската олигархия от онова време няма друга оценка освен безпощадно осъждане, това е валидно за всичко, свързано с олигархията, следователно и за конституцията на Сула. Похвалата, подкупена от гениалността на злото, прави грях спрямо свещения дух на историята. Но тук трябва да напомним, че за реставрацията е отговорен не толкова Сула, колкото управляващата от столетия и с всяка година все по-овехтяваща и по-ожесточаваща се римска аристокрация като цяло, и че всичко гнило и злодейско в тази реставрация в крайна сметка е нейно дело. Сула преустройва държавата, но не като домакин, който по свое усмотрение и според собствените си възгледи въвежда ред в разклатеното си стопанство, а като временен управител,

който изпълнява усърдно получените нареждания. Неразумно и погрешно е в този случай да се прехвърля от стопанина цялата отговорност на управителя. Значението на Сула или се надценява, или твърде лесно се приравнява с всички онези страшни, непоправими и незаличими проскрипции, експроприации и реставрации, като се разглежда като дело на един случайно озовал се начело на държавата злодей. Това е дело на аристокрацията и на терора на реставрацията и Сула според думите на поета не е нищо повече от секирата на палача, която се спуска несъзнателно след съзнателната мисъл. Сула е изиграл тази роля с удивително, дори демонично съвършенство, но в рамките на тази роля дейността му е не само грандиозна, но и полезна. Никога дотогава дълбоко падналата и все повече пропадаща римска аристокрация не е имала такъв защитник като Сула, който с готовност и умело ѝ служи с меча на пълководеца и перото на законодателя в нейна изгода, без да мисли при това за лична власт. Има разлика, разбира се, дали пълководецът пренебрегва короната от чувство за граждански дълг или я захвърля от надменност; ала в пълната липса на политически егоизъм — и само тук — Сула заслужава да бъде поставен редом с Вашингтон. Не само аристокрацията — цялата страна му дължи повече, отколкото потомците му признават. Сула слага край на италийската революция, доколкото тя почива на противопоставянето на едни области с по-малко права за сметка на други, с по-големи, и след като принуждава себе си и партията си да приемат, че всички италийци са равни пред закона, става истинският и последен радетел на пълното държавно единство на Италия — постижение, извоювано с цената на безкрайни усилия и потоци от кръв. Сула прави още нещо. Повече от половин столетие могъществото на Рим е в упадък и в града цари анархия, защото управлението на сената с Гракховата конституция е анархия, а управлението на Цина и Карбон е толкова безумно и безсилно, че довежда до онзи неестествен и ненужен съюз със самнитите, до най-неясното, най-непоносимото, най-безизходното от всички възможни политически състояния, наистина до началото на края. Няма да бъде пресилено, ако кажем, че дълго подкопаваното римско държавно устройство върви към неизбежната си гибел и е спасено само благодарение на намесата на Сула в Азия и връщането му в Италия. Вярно е, че режимът на Сула е краткотраен като режима на Кромуел и не е трудно да се разбере, че постройката му не е солидна; но не бива да се забравя, че без Сула потокът много скоро би я отнесъл; затова и укорите не се отнасят първо до Сула. Държавникът гради само онова, което може да изгради на място, чиито граници са очертани от други. Сула е направил всичко, което се иска от един консервативно настроен държавник, за да спаси стария строй, самият той, изглежда, е разбирал, че създава крепост, но без гарнизон и че безгранично-

то нищожество на олигархията ще осуети всеки опит за спасяването ѝ. Постройката му може да се оприличи с бент, хвърлен в бушуващо море; не бива да укоряваме строителя, че само след десетилетие вълните ще погълнат противоестественото и незащитавано дори от тези, за които е построено, съоръжение. Държавникът не подценява значението на ефимерната реставрация на Сула. Той не се отнася към нея презрително, да не говорим за отделни, твърде положителни реформи, като например азиатското данъчно законодателство или криминалното правосъдие, а се възхищава на правилно замислената и въпреки неизброимите пречки последователно проведена реорганизация на римското държавно устройство и поставя спасителя на Рим, обединителя на Италия под, но и редом с Кромуел.

Знайно е обаче, че в съда над мъртвите думата има не само държавникът. Възмутеното човешко чувство с право отказва да се примири със стореното от Сула и със страданията, които е причинил на сънародниците си. Сула не само е основал абсолютната си власт върху безогледното насилие, но и с цинична откровеност винаги е наричал нещата с истинските им имена, с това той изправил срещу себе си голямата маса мекосърдечни, слаби хора, които изпитват ужас повече от името, отколкото от самото деяние; те са възмутени най-вече от хладнокръвието и яснотата, с които той е извършвал злодеянията си, и моралната им присъда е окончателна и категорична. Стотици граждани са обявени извън закона, стотици палачи са богато възнаградени, огромни имоти са конфискувани, неподчинението на офицерите се наказва с безмилостна строгост — закостенелият политически морал на античната цивилизация приема всичко това с шумно неодобрение; но нечуваното е, че имената на избитите се съобщават публично, а главите им се излагат на централния площад, че на разбойниците се изплащат определени суми, които се нанасят в обществените приходни книги, че конфискуваният имот се продава на търг също като военната плячка, че пълководецът посича лично непокорния офицер и без угризение признава стореното пред събралия се народ. Тази открита гавра с хуманността е обща политическа грешка; поради която бъдещите революционни кризи са предварително помрачени и дори днес върху паметта на създателя на проскрипциите лежи заслужено тъмна сянка.

Сула е упрекван с право, че докато действа безпощадно във всички важни неща, се поддава на сангвиничния си темперамент в маловажните, най-вече в личните въпроси, които отсъжда според пристрастията и омразата си. Когато намрази някого, както е мразил например Марий и приближените му, той дава воля на чувствата си и наказва дори невинните, а после сам се хвали, че никой като него не умее да се отплаща на приятелите и враговете си. Възползвайки се от могъ-

ществото си, той натрупва огромно състояние. Първият абсолютен властелин на римската държава е убеден в своята безнаказаност и подобно на другите абсолютни владетели е убеден, че законите са невалидни за него — самият той пръв нарушава собствените закони за изневярата и разкоша. Много по-пагубно от тази снизходителност към собствените дела е снизходителността му към собствената партия и към приближените му. На това се дължи лошата войнишка дисциплина, отчасти продиктувана от политическата необходимост, много повредно обаче е снизхождението към политическите му приближени. Звучи невероятно, но след пораженията, които е претърпял единствено заради безразсъдството и непокорството си, Луций Мурена не само не е наказан, но му е организиран триумф; Гней Помпей, който се е провинил още повече, е удостоен от Сула с невиждани почести. Злодеянията се обясняват не толкова с волята на самия Сула, колкото с непростимата в неговото положение индиферентност. Понятно е, че енергичната и в същото време равнодушна същност Сула има различни прояви — веднъж той е невероятно снизходителен, друг път неумолимо жесток. Многократно повтаряното твърдение, че преди да поеме властта, той е бил добродушен и мек, а сетне се е превърнал в кръвожаден тиран, крие присъдата в себе си; ако като управник е проявявал противоположното на предишната мекота, по-добре е да се каже, че е наказвал със същото небрежно равнодушие, с което е прощавал. Тази иронична лековатост определя цялата му политическа дейност. Той винаги се държи така, сякаш победителят Сула не се интересува от победата, освен това му харесва да нарича победата не заслуга, а късмет; в поведението му сякаш се усеща колко нищожно и преходно е делото му; като управник предпочита да ремонтира сградата, вместо да я събори и да започне отначало, а накрая се задоволява с леко замазване на пукнатините.

Какъвто и да е, този политически донжуан е цялостна личност. Целият му живот свидетелства за вътрешното равновесие на характера му; в каквито и положения да попада, Сула остава верен на себе си. Верен е на себе си, когато след блестящите успехи в Африка отново се отдава на удоволствията на столичния живот, а след като е притежавал абсолютната власт, намира спокойствие и мир в куманската си вила. Не лицемери, когато твърди, че обществените дела за него са тежък товар и че ще ги отхвърли веднага щом може. Дори след оттеглянето си той остава верен на себе си, без недоволство и без излишни емоции, щастлив, че се е освободил от обществена дейност, макар че при необходимост продължава да се намесва в политическия живот. Ловът, риболовът и писането на мемоарите му запълват дългите дни в Куме; все пак той намира време да изслушва молбите на гражданите, въвежда ред в близката колония Путеоли по молба на жителите ѝ,

сред които царят раздори, а когато събитията го налагат, действа също така бързо и сигурно, както е действал в Рим. Последното му начинание, когато е вече на легло, е създаването на комисия за възстановяване на Капитолийския храм, но не му е съдено да го види завършен. Малко повече от година след оттеглянето си от властта, само шестдесетгодишен, със силно тяло и здрав дух, той е покосен от смъртта; след кратко боледуване — само два дни преди смъртта си той все още пише автобиографията си — Сула получава кръвоизлив и умира (78). Щастливата му звезда не го изоставя и в смъртта. Той няма никакво желание да бъде отново въвлечен в отвратителния хаос на партийните борби и да поведе ветераните си срещу нова революция; а ако се съди по положението в Испания и Италия по времето около смъртта му, това надали щеше да му бъде спестено. Още когато в града се заговаря за тържественото му погребение, се надигат десетки гласове, мълчали плахо досега, че тиранът не заслужава да му бъде оказана последна почит. Ала споменът за управлението му е твърде пресен и страхът от старите му войници е твърде силен; решено е тялото да се пренесе в столицата и да се извърши погребалната церемония. Италия никога не е виждала толкова тържествено погребение. Навсякъде, където преминава процесията с тялото на мъртвеца, украсено с царско великолепие, римските граждани и старите наемници се присъединяват към шествието. Отпред носят познатите бойни отличия на Сула и сноповете пръчки. Сякаш цялата войска иска още веднъж да се събере край човека, който приживе толкова пъти я е водил към победа. Така безкрайната процесия влиза в столицата, където в знак на траур са затворени съдилищата и е спряла всякаква дейност и където я очакват две хиляди златни венци, последна почит от верните легиони, от градовете и от близките приятели. Според родовите обичаи на Корнелиите Сула е разпоредил тялото му да бъде погребано, а не изгорено. Но другите помнят по-добре от него какво са донесли миналите дни и знаят какво ще донесат бъдните. По заповед на сената тялото на Сула, който е изровил останките на Марий, е предадено на кладата. Придружено от всички държавни чиновници и целия сенат, от жреците и жриците, облечени в празничните си одежди, от благородните младежи във военни доспехи, погребалното шествие излиза на големия пазарен площад; на това място, където всичко напомня за делата на Сула и сякаш още се чува екотът на страшните му думи, се произнасят надгробните слова. Сенаторите вземат носилката и я понасят към Марсово поле, където е издигната кладата. Докато пламъците поглъщат мъртвото тяло, конниците и войниците преминават в почетен бяг около кладата; пепелта на Сула е заровена на Марсово поле до гробниците на старите царе и римските жени го оплакват цяла година.

Книга четвърта

ОСНОВАВАНЕ НА ВОЕННА МОНАРХИЯ

Глава I

МАРК ЛЕПИД И КВИНТ СЕРТОРИЙ

През 78 г., когато умира Сула, възстановената от него олигархия е неограничен господар на римската държава, но тъй като е дошла на власт с насилие, то ще ѝ бъде необходимо и по-късно, за да се справя с многобройните си тайни и явни противници. Срещу нея стои не обикновена политическа партия с ясно изразени цели и признати водачи, а маса от разнородни елементи, обединени под името партия на популарите, която се противопоставя на режима на Сула по най-различни причини и с различни намерения. В партията на популарите участват привърженици на позитивното право, които нито правят политика, нито я разбират, но изпитват ужас от деспотичното разпореждане на Сула с живота и собствеността на гражданите. По-нататък към тази опозиция се причисляват същинските популари, искрено вярващите и ограничени радикали, готови да заложат състоянието и живота си в името на партийната си програма, а след победата да прозрат с болезнено отчаяние, че са се борили не за велико дело, а за празни фрази. Техният стремеж е да възстановят трибунската власт, която, макар да не е отменена от Сула, е лишена от съществените си правомощия. Трибуните винаги са упражнявали върху тълпата магическо въздействие, макар че това е институция без видима практическа полза и в действителност е призрак без съдържание — името на народния трибун революционизира Рим и след повече от хиляда години. В опозицията са и други многобройни и важни обществени групи, неудовлетворени от реставрацията или засегнати в политическите или частните си интереси. Освен тях към опозицията се присъединяват и някои освободени роби, придобили известно влияние благодарение на своята численост и богатство, които са струпани в столицата и поради това са особено опасни. Те не могат да преглътнат факта, че реставрацията ги е върнала към предишното практически нищожно избирателно право. Тук са и едрите финансисти, които действат предпазливо и негласно, но таят в себе си силно недоволство и са не по-малко могъщи. Недоволна е и сто-

личната тълпа, за която истинската свобода се заключава в безплатното раздаване на жито. Още по-огорчени са гражданите, засегнати от конфискациите на Сула. Така например жителите на Помпей искат отново да присъединят към землището си нивите, раздадени от Сула на колонистите, и постоянно враждуват с тях, а аретинците и волатеранците, които са запазили всички свои владения, се намират под дамоклевия меч на обявената от римския народ конфискация; други, особено в Етрурия, се завръщат като просяци в предишните си жилища или стават горски разбойници. Недоволни са целите семейства и всички приближени на демократическите водачи, загинали по време на реставрацията или влачещи жалко съществуване като емигранти — много от тях скитат по мавританското крайбрежие, други са намерили убежище в двореца и армията на Митридат; защото според строгата семейна обособеност, характерна за политическите принципи на онова време, за останалите членове на семейството е въпрос на чест да издействат връщането в родината на избягалите си близки, да снемат от мъртвите позора, тежащ върху паметта им, да изтрият петното от лицата на децата им, да върнат отнетото бащино имущество на потомците. Децата на прокудените, които Сула в съответствие с действащите закони е принизил до парии, имат всички основания да бъдат недоволни от съществуващия ред и е напълно естествено да се присъединят към опозицията. Към всички тези опозиционни елементи се прибавя и голямото множество разорени граждани. Това са благородници и плебеи, загубили състояние и положение в обществото поради собственото си разточителство; знатни господа, у които не е останало нищо благородно освен дълговете им; войници на Сула, които неговата безапелационна заповед превръща в земевладелци, но не и в земеделци и които след като са пропилели първото наследство на прокудените, мечтаят за второ — всички те очакват някой да развее знамето и да ги призове на борба със съществуващите обществени отношения, все едно какво е написано на него. Нормално е към опозицията да се присъединят и всички подрастващи и нуждаещи се от популярност талатни — както онези, които нямат достъп до строго затворения кръг на оптиматите и бързата кариера и затова се стремят да проникнат насилствено в тази фаланга, да разчупят законите на олигархичната изолираност и старшинство, като си извоюват народната благосклонност, така и много по-опасните хора, чието честолюбие се стреми към по-високи цели и не се задоволява с направляването на световните съдбини сред колегиални интриги. Само на адвокатската трибуна, единственото свободно пространство, което Сула е оставил за законни действия на опозицията, още приживе на диктатора претендентите оспорват енергично реставрацията със средствата на ост-

роумието и формалната юриспруденция. Така например изкусният оратор Марк Тулий Цицерон (роден на 3 януари 106 г.), син на земевладелец от Арпин, бързо си създава име със своята ту предпазлива, ту дръзка опозиция срещу властелина. Подобни стремежи не са особено опасни, когато опонентът не желае нищо друго, освен да си извоюва почетно кресло и да седи доволно на него до края на дните си. Ако обаче някой от популарите реши, че това кресло не му е достатъчно и че би могъл да стане вторият Гай Гракх, борбата на живот и смърт ще стане неизбежна; засега обаче няма човек, който да протегне ръце към такава висока цел.

Така изглежда опозицията, с която трябва да се пребори създаденото от Сула олигархическо правителство, оставено само на себе си след смъртта на диктатора. Задачата не е лека сама по себе си, а пък и още повече се усложнява от социалните и политическите неуредици на това време.

От една страна, е изключително трудно военачалниците в провинциите да бъдат държани в подчинение на висшите граждански власти, от друга страна, правителството трябва да се справи, без да има на разположение войски, с цялата италийска и извъниталийска сган и с живеещите в по-голямата си част на свобода роби в Рим. Сенатът сякаш се намира в открита и заплашвана от всички страни крепост и сериозните битки са неизбежни. Подготвените от Сула средства за съпротива обаче са значителни и трайни; и макар че мнозинството на нацията не одобрява назначеното от Сула правителство и е дори враждебно настроено към него, това правителство може още дълго да издържи в своето укрепление натиска на заблудената и объркана маса на опозицията, която нито следва обща цел, нито има общ път, не разполага със силни личности и е разединена на стотина фракции. За да се запази тази крепост обаче, е необходимо в защитата ѝ да се вложи поне искрица от онази енергия, с която е била построена; за обсадените, които не искат да се отбраняват, и най-добрият майстор на укрепителни съоръжения е изградил напразно своите стени и ровове. Колкото повече нещата зависят от личностите и от двете страни, толкова повече се влошава положението, тъй като е ясно, че нито едната от страните не разполага с изявени водачи. Политиката на това време е изцяло проникната от котерийни борби в най-отблъскващия им вид. Наистина това не е нещо ново; затвореността на семействата и обществените кръгове е неделима от аристократическия държавен строй и власта в Рим от столетия. Ала тя става всесилна едва в тази епоха и едва сега (за първи път през 64 г.) влиянието ѝ е по-скоро утвърдено, отколкото възпряно чрез репресивните законови мерки.

Всички знатни, както популари, така и привърженици на олигархията, се обединяват в хетерии; масата от гражданството, доколкото е участвала редовно в политическия живот, също създава затворени и почти военно организирани съюзи, които намират естествените си водачи и посредници в управителите на окръзите. В тези политически клубове се продава всичко: гласовете на избирателите, съветниците и съдиите, юмруците за уличните сбивания, хората, които ръководят бандите — асоциациите на знатните и на простосмъртните се различават само по тарифата. Хетериите решават изборите, хетериите обвиняват в съда, хетериите водят защитата; те наемат най-видните адвокати, в случай на нужда се съюзяват със спекулантите, които се занимават на едро с изключително доходната търговия със съдийски гласове за оправдателни присъди. Сплотените банди на хетериите са господари на улиците, а с това не рядко и на държавата. Всичко това става по определени правила и, така да се каже, публично; хетериите са по-добре устроени и организирани от кой да е клон на държавната администрация; макар за престъпните деяния да не се говори открито и те да стават по мълчаливо споразумение, както обикновено правят цивилизованите мошеници, за никого не е тайна какво се върши, а видни адвокати не се срамуват да намекват на своите клиенти за връзките си с хетериите. Ако тук и там все пак се намират отделни хора, които не желаят да участват в тези измами, но държат да се включат в обществения живот, това със сигурност са политически донкихотовци. Един от тях е Марк Катон.

Сред хората, които не са нито безспорни привърженици, нито открити противници на конституцията на Сула, никой не привлича така силно погледа на множеството като младия Гней Помпей. Когато умира Сула, той е на двадесет и осем години (роден е на 29 септември 106 г.). Тази популярност е нещастие и за почитателите, и за обекта на възхищението им, но то е напълно естествено. Здрав тялом и духом, той е добър спортист, който и след като заема висш офицерски пост, продължава да се състезава със своите войници в скачане, бягане и вдигане на тежести; неуморен и умел ездач, изкусен фехтовач и дързък командир на доброволни отряди. Този млад мъж става император и триумфатор на възраст, когато не му е позволено да заема държавни длъжности и да стане сенатор. Общественото мнение му отрежда първото място след Сула, а самият управник с признание, но и с ирония му дава името „Велики“. За нещастие дарованията по никакъв начин не съответстват на нечуваните му успехи. Той е незлобив и не е лишен от способности, но е съвсем обикновен човек. Природата го е създала за усърден надзирател или подофицер и само обстоятелствата са го издигнали до пълководец и

държавник. Благоразумен, смел, опитен и изобщо превъзходен воин, у него няма и следа от истинската военна дарба; като пълководец и изобщо като човек действията му се отличават с предпазливост, която граничи със страхливост — той нанася решаващия удар само когато е сигурен в огромното си предимство пред противника. Образован е като повечето хора на своето време; макар да е роден войник, при посещението си в Родос той изпълнява съвестно задължението си да се възхити на тамошните оратори и да ги възнагради. Почтеността му е тази на богатия човек, който управлява добре значителното си наследено и придобито състояние; не се отказва да спечели още пари по обичайния сенаторски начин, но е твърде разумен и достатъчно богат, за да се излага на опасност и да опозори името си с търговски спекулации. Широко разпространените сред съвременниците пороци са му спечелили — и то оправдано — славата на усърден и безкористен човек, макар да не се е отличавал със строга добродетел. „Честното му лице“ става почти пословично и споменът за достойния и нравствен човек се запазва дори след смъртта му; в действителност той е образцов земевладелец, който не разширява земите си по недостойния обичай на силните за сметка на по-слабите си съседи посредством принудително изкупуване или с още по-нечовешки мерки, а в семейния си живот е привързан към жената и децата си. Освен това му прави чест, че пръв се е отказал от варварския обичай да екзекутира пленените вражески царе и пълководци след триумфалното влизане в Рим. Това обаче не го спира по заповед на своя господар и повелител Сула да се раздели с любимата жена, която принадлежи към обявен извън закона род, или след едно махване на същия този повелител хладнокръвно да нареди избиването на хората, които безкористно са му помагали в тежки времена. Той не е жесток, както го упрекват, но което е може би още по-лошо, е хладен и безстрастен и в добрината си, и в злодеянията. Впуска се безстрашно в кръвопролитни битки и гледа врага право в очите; в цивилния живот е по-скоро плах, изчервява се и при най-дребен повод и се смущава да говори публично, като цяло е недодялан, скован и тромав в поведението си. При цялото си надменно упорство той е, както обикновено става с хората, демонстриращи своята самостоятелност, лесно управляем инструмент в ръцете на онези, които знаят как да си служат с него; това са най-вече освободените му роби и клиентите, които според него не могат да го подчинят на волята си. С тези си качества той е абсолютно непригоден за държавник. С неясни цели, неспособен да избере подходящите средства за постигането им, недалновиден и безпомощен както в мащабните планове, така и в детайлите, той се старае да скрие своята нерешителност и неувереност под маската на тържественото мълчание, а когато реши да

играе изискано и да измами противника, той мами само себе си. Високият военен пост и връзките в родното място му осигуряват значителен брой привърженици, които са му лично предани и с чиято помощ би могъл да извърши велики дела. Но Помпей е неспособен да води партия и да я сплоти и ако тя все пак остава единна, то е без неговата намеса и по силата на обстоятелствата. В това, както и в други отношения той напомня Марий; но със своята груба и в същото време страстна натура Марий е по-поносим от този най-скучен и тромав сред всички претендиращи за величие мъже. Политическата му позиция е изцяло погрешна. Той е офицер на Сула и като такъв е длъжен да поддържа реставрирания ред, въпреки това минава в опозиция както лично срещу Сула, така и срещу цялото сенаторско правителство. Родът на Помпеите, който е вписан в консулските списъци само преди шестдесет години, все още не се е изравнил с останалите аристократи; освен това бащата на Помпей е заел твърде неблаговидна двойствена позиция спрямо сената, а самият той по-рано е бил сред привържениците на Цина, нещо, което се премълчава, но не се забравя.

Високото положение, което Помпей достига при Сула, го разделя вътрешно с аристокрацията, макар че външно той продължава да е свързан с нея. Бързото и лесно изкачване на върха на славата главозамайва този посредствен човек. Сякаш за да се присмее сам на сухата си, прозаична натура чрез паралели с най-поетичните героични личности, той започва да се сравнява с Александър Велики и да се изтъква като единствен по рода си, комуто не подобава да бъде просто един от петстотинте римски сенатори. В действителност никой не е по-подходящ от него да стане брънка от веригата на аристократичното управление. Достолепният външен вид, тържествените маниери, личната храброст, безупречният частен живот и особено липсата на каквато и да е инициатива щяха да му спечелят достойно място редом с Квинт Максим и Публий Деций, стига да се беше родил двеста години по-рано. За близостта, която винаги е съществувала между Помпей, болшинството от гражданството и сената, е допринесла немалко тази типично оптиматска и чисто римска посредственост. Вероятно той щеше да си намери ясно очертана и достойна роля дори в своето време, ако се бе задоволил да бъде един от водачите на сената, за което е бил предопределен по рождение. Ала това не му е достатъчно и той изпада във фаталното положение да иска нещо повече от това, което може да бъде. Той се стреми упорито към изключително място в държавата, а когато това място му се предлага, не може да се реши да го заеме. Помпей изпитва дълбоко раздразнение, когато хората и законите не му се подчиняват безусловно, и в същото време с преувеличена скромност се представя като един от многото равноправни граж-

дани и трепери дори само при мисълта, че би могъл да стори нещо противозаконно. Той живее в постоянно вътрешно противоречие с олигархията и в същото време е неин покорен слуга; постоянно измъчван от честолюбие и едновременно с това притеснен от целта, която си е поставил сам — така безрадостно и във вечно недоволство протича животът му.

Подобно на Помпей, Марк Крас също не може да се счита за безусловен привърженик на олигархията. Той е фигура, особено характерна за тази епоха. С няколко години по-възрастен от Помпей, той принадлежи към висшата римска аристокрация, получил е обичайното за това съсловие възпитание и също като Помпей се е сражавал под ръководството на Сула в италийската война и е заслужил военни отличия. По душевни качества, литературна образованост и военен талант той стои много по-долу от повечето си съвременници, но ги превъзхожда с изключителната си енергичност и с упоритостта, с която се бори да спечели всичко и да си създаде име. Особено усърден е в спекулациите. По време на революцията купува няколко имота и си създава състояние, но и по-късно не пренебрегва занимания, които обещават печалба; става строителен предприемач в столицата и се отличава с предпазливостта и алчността си; предприема различни начинания в сътрудничество с освободени роби; занимава се с банкерство във и извън Рим, лично или чрез посредници; дава заеми на колегите си от сената и винаги е готов да свърши нещо вместо тях или да подкупи някоя съдийска колегия; разбира се, срещу добро заплащане. Крас не е взискателен към начинанията си, достатъчно му е те да обещават добра печалба. Още при заточението на виновните революционери е доказано, че той е фалшифицирал списъци и оттогава Сула не се ползва от услугите му в държавните дела. Крас встъпва във владение на спорно наследство, макар че документът, на който фигурира името му, е нотариално подправен; той няма нищо против, когато управителите на имениятa му насилствено или тайно прогонват дребните съседи от земите им. В същото време той се старае да избягва откритите сблъсъци с криминалното правосъдие и като истински финансист живее просто, като обикновен гражданин. По този начин Крас се превръща за кратко време от обикновен сенатор в собственик на състояние, което малко преди смъртта му и след изплащането на огромни извънредни разходи възлиза на 170 милиона сестерци. Той е най-богатият римлянин, а това го прави и политическо величие. Според неговите думи човек, който не е в състояние да издържа войска само от лихвите на парите си, не може да се нарече богат, следователно този, който може да го напра-

ви, не е обикновен гражданин. Работата е там, че Крас се е насочил към по-висока цел от притежанието на най-претъпканата каса в Рим. Той не пести усилията си да създава нови връзки. Той познава по име всеки гражданин на столицата. Всеки молител може да разчита на подкрепата му в съда. За съжаление природата не го е дарила с талант на оратор: речта му е суха и монотонна, освен това не чува добре; ала е невероятно упорит и издръжлив, не се стъписва пред най-скучното занимание и не позволява на удоволствията да го отклонят от набелязаната цел; така той преодолява всички препятствия. Никога не се явява неподготвен, никога не импровизира, затова е търсен и винаги готов за работа адвокат, който не губи от това, че поема всякакви дела и че въздейства на съдиите не само с думите, но и с връзките си, а в някои случаи и със своето злато. Половината сенатори са му длъжници, дава пари на приятелите си без лихва, но си запазва правото да ги поиска обратно, когато той реши, а това прави множество влиятелни хора зависими от него, още повече, че като истински търговец той не прави разлика между партиите, поддържа връзки навсякъде и с готовност заема пари всекиму, стига да е платежоспособен или да може да му бъде полезен. Дори най-дръзките партийни водачи, които нападат безогледно на всички страни, избягват споровете с Крас; сравняват го с бика на стадото, който не е безопасно да бъде дразнен от никого. Ясно е, че човек с такъв характер и с такова положение не може да се стреми към ниски цели; за разлика от Помпей, Крас като банкер знае с какви цели и средства се спекулира в политиката. Откакто съществува Рим, капиталът е политическа сила; а в новото време всичко е подвластно на златото и желязото. Ако във времето на революцията капиталистическата аристокрация е можела да мисли за свалянето на родовата олигархия, то и човек като Крас може да издигне поглед повисоко от снопа пръчки на ликторите и бродирания плащ на триумфаторите. Засега той е привърженик на Сула и държавата, но е твърде добър финансист, за да се обвърже с една политическа партия и да преследва друга цел освен своята лична изгода. Защо Крас, който е най-богатият мъж и най-ловкият интригант в Рим, при това не събира богатството си като скъперник, а го трупа като спекулант от най-висок мащаб, да не насочи спекулациите си към придобиване на короната? Вероятно той не би могъл да постигне тази цел сам, но вече се е отличил в някои мащабни обществени дела, сигурно и за това начинание ще намери подходящ съучастник. Типично за това време е един посредствен оратор и офицер, един политик, който смята своето усърдие за енергия, а своята алчност за честолюбие, който в действителност не притежава нищо друго освен грамадно състояние и търговския талант да установява връзки — един такъв човек, опиращ се

на котерийното могъщество и интригите, да се поставя на равна нога с първите пълководци и държавници на своето време и да им оспорва висшата награда, към която се стреми политическото честолюбие.

Сред младите деятели в демократическата партия вниманието на свои и чужди е привлечено от двадесет и четири годишния Гай Юлий Цезар (роден на 12 юли 102 г.).* Родствените му връзки с Марий и Цина — сестрата на неговия баща е била съпруга на Марий, а самият той е женен за дъщерята на Цина, смелият отказ на едва излезлия от детската възраст младеж да изпълни заповедта на диктатора и да се разведе с младата си съпруга Корнелия (както е постъпил Помпей), твърдостта, с която отстоява жреческия си сан, дарен му от Марий и отнет му от Сула, дългите скитания по времето, когато над главата му е надвиснала опасност от изгнание, предотвратена само след дълги, унизителни молби на родствениците му, храбростта, проявена в сраженията пред Митилене и в Киликия, която никой не е очаквал от нежния, с женствен вид и контешки облечен младеж, дори предупрежденията на самия Сула, че трябва да се пазят от „момчето в женска дреха", защото в него е скрит не един, а няколко мариевци — всичко това го издига неимоверно в очите на демократите.

Ала с името на Цезар могат да се свързват само надежди за бъдещето; докато мъжете, които по възраст и положение би трябвало да поемат юздите на партията или държавата в свои ръце, са или мъртви, или в изгнание. Липсата на един наистина призван да поведе демократическото крило човек прави тази позиция свободна за всеки, който

---

* *Обикновено се посочва, че Цезар е роден през 100 г., тъй като според Светоний, Плутарх и Апиан е починал на 56 години (15 март 44 г.); с това приблизително се съгласува и сведението, че по време на Суланските проскрипции (82) той е бил на 18 години. Обаче в пълно противоречие с тези данни е фактът, че през 65 г. Цезар е едил, през 62 — претор, а през 59 — консул, а по закон тези длъжности могат да бъдат заемани най-рано съответно на 37-38, на 40-41 и на 43-44 години. Необяснимо е как Цезар е заемал всички почетни длъжности две години преди да навърши законно изискваната възраст, а още по-необяснимо е, че по този въпрос не е споменато никъде нищо. Рожденият му ден безспорно е на 12 юли, а фактите ни позволяват да предположим, че той е роден не през 100, а през 102 г., което означава, че през 82 г. Цезар е бил на 20-21 и е загинал не на 56, а на 57 години и 8 месеца. Към последното предположение се прибавя и обстоятелството, което по необясними причини се изтъква като довод срещу него, че Цезар е бил назначен „paene puer" (почти дете) от Марий и Цина за фламин на Юпитер (Vell. 2,43); тъй като Марий умира през януари 86 г., когато според общоприетото изчисление Цезар е на 13 години и 6 месеца и следователно не е „почти", както казва Велий, а си е съвсем дете, т.е. едва ли е годен за длъжността на жрец. Ако обаче е роден през юли 102 г., в годината на Мариевата смърт е карал шестнадесет; а това съвпада както със сведението на Велий, така и с общото правило, че граждански длъжности не могат да се заемат преди излизане от детската възраст. В полза на това предположение говори и фактът, че в началото на гражданската война Цезар е заповядал да секат денари с цифрата LII, което вероятно означава годините му; когато войната започва, Цезар наскоро е навършил 52 години. – Бел. авт.*

си е прикачил титлата защитник на потиснатата народна свобода. Така се издига Марк Емилий Лепид, привърженик на Сула, който преминава в лагера на демократите по доста съмнителни причини. Някога е бил ревностен оптимат и е участвал активно в търговете на имениятa на изгнаниците, а като наместник в Сицилия е грабил провинцията така жестоко, че го заплашва съдебен процес. За да го избегне, той преминава към опозицията. Това е печалба със съмнителна стойност. Вярно е, че с него опозицията се е обогатила с едно известно име, с един знатен мъж, с разпален оратор на форума; но Лепид е незначителна фигура и е твърде неуравновесен, за да застане начело на демократите в сената или на бойното поле. Все пак той е добре дошъл за опозицията; новият водач на демократите не само успява да се спаси от обвинителите си и да ги принуди да спрат започналия процес, но и с подкрепата на новите си съюзници спечелва изборите за консул за 78 г., като освен от заграбените в Сицилия богатства се възползва и от безсмисления стремеж на Помпей да покаже на Сула и привържениците му на какво е способен. Когато Сула умира, опозицията вече е намерила своя водач в лицето на Лепид и тъй като този водач е заел най-висшата държавна длъжност, може да се предвиди скорошно избухване на нова революция в столицата.

Първи обаче се раздвижват демократическите емигранти в Испания. Душата на това движение е Квинт Серторий. Този изключителен мъж, роден в Нурсия в страната на сабините, е възпитан в доброта и нежност, което личи от трогателната любов към майка му Рея, и едновременно с това се отличава с рицарска храброст, както доказват почетните му рани от кимврийската, испанската и италийската война. Макар да няма подготовка на оратор, с увереността и естествения поток на своята реч той събужда възхищението на образованите юристи. Той има възможност да разкрие изключителния си военен и държавнически талант в революционна война, водена невероятно жалко и бездарно от демократите: всички признават, че той е единственият демократически военачалник, който знае как да подготви и да води войната, и единственият демократически политик, който се противопоставя на необмислените действия и безумствата на своята партия с истинска държавническа енергия. Испанските войници го наричат новия Ханибал не само защото и той като Ханибал е загубил във войната едното си око. Той наистина напомня за великия финикиец с хитростта и храбростта си, с умението си да води война, с рядко срещания талант да организира войната със средствата, които самата тя му предоставя, с ловкостта да привлича чужди нации за своите интереси и да ги накара да му служат, с умереността си в щастието и

нещастието, с бързината и находчивостта, с които използва победите и отклонява последствията от пораженията. Съмнително е дали някой от предишните и настоящи римски държавници може по многостранност на талантите си да се сравнява със Серторий. След като пълководците на Сула са го принудили да напусне Испания, той се е скитал по крайбрежията на Испания и Африка, ту в съюз, ту във война с киликийските пирати и с вождовете на либийските чергарски племена. Победоносната римска реставрация го преследва дори там: когато обсажда Тингис (Танжер), местният княз получава помощ от римска Африка — цял корпус, воден от Пакциек; но римляните са безславно разбити и Тингис е превзет. Слухът за тези военни подвизи на римския беглец достига до лузитаните, които, въпреки формалната си подчиненост на римското върховенство, отстояват своята фактическа независимост и всяка година се сражават с наместника на тази част от Испания. Те изпращат послание до Серторий в Африка, за да го поканят в Испания да поеме командването на войската им. Серторий, който преди двадесет години е служил в Испания под ръководството на Тит Дидий и познава страната, решава да приеме предложението и след като оставя на мавританското крайбрежие малък отряд, се качва на кораба (около 80 г.). Проливът, който разделя Испания и Африка, е окупиран от римска ескадра, водена от Кота, и Серторий си пробива път с бой, за да стигне при лузитаните. Под командата му застават не повече от двадесет лузитански общини, а „римляните“ са само 2600 души, голяма част от които дезертьори от войската на Пакциек или въоръжени по римски образец африканци. Серторий разбира, че първо трябва да създаде здраво ядро от войници с римска организираност и дисциплина, което да поведе безредните партизански дружини, воювали досега с врага. За целта той подсилва войските, които е довел със себе си, като набира 4000 пехотинци и 700 конници и с този легион и отрядите на испанските доброволци излиза срещу римляните. Командващ в тази част на Испания е Луций Фуфидий, който се е издигнал от подофицер до пропретор единствено благодарение на безусловната си и изпитана при проскрипциите преданост към Сула; той е напълно разбит край Бетис; 2000 римляни остават на бойното поле. Бързи пратеници известяват наместника на съседната провинция Ебро Марк Домиций Калвин, който трябва да прекрати по-нататъшното настъпление на Сертoриевите войници. Скоро пристига и изпитаният военачалник Квинт Метел, изпратен от Сула да замени некадърния Фуфидий в Южна Испания. Но и той не успява да потуши въстанието. В провинция Ебро помощникът на Серторий, квесторът Луций Хиртулей, разбива не само войската на Калвин, при което римският пълководец е убит, а и Луций Манлий, наместникът на от-

въдалпийска Галия, който е прекосил с три легиона Пиренеите, за да помогне на своя колега, също понася тежко поражение от този храбър пълководец. Манлий едва успява да се спаси с малкия си отряд първо в Илерда (Лерида), а оттам в своята провинция, като по пътя е нападнат от аквитанските племена и загубва целия си обоз. В Западна Испания Метел прониква в Лузитанската област; Серторий, който е обсаден в Лонгобрига (край устието на Тахо), успява да примами в засада едно подразделение с водач Аквин, след което Метел се принуждава да вдигне блокадата и да напусне Лузитания. Серторий го преследва, разбива при река Анас (Гуадиана) отряда на Торий и нанася значителни поражения на самия главнокомандващ в локалната война. Метел, който е методичен и малко тромав тактик, изпада в отчаяние пред този противник, който упорито отказва решаващото сражение, но отрязва снабдяването и комуникациите му и го атакува от всички страни.

Невероятните успехи на Серторий в двете испански провинции са още по-значими поради факта, че са постигнати не само със силата на оръжието и носят не само чисто военен характер. Емигрантите сами по себе си не са страшни; отделните успехи на лузитаните, постигнати под командата на един или друг чужденец, не са особено важни. Серторий обаче, воден от вярното си политическо и патриотично чувство, се проявява навсякъде не като наемник, който води въстаналите лузитани срещу Рим, а като римски пълководец и наместник на Испания, изпратен на този пост от предишните властници. Той полага основите на сенат, създаден от водачите на емиграцията, който скоро нараства до триста души и има задачата да ръководи провинцията по римски образец и да назначава длъжностни лица. Той гледа на войската си като на римска и поставя на всички командни длъжности без изключение римляни. Спрямо испанците той се държи като наместник и по силата на своя пост изисква от тях войници и друга подкрепа; все пак той е наместник, който вместо обичайното деспотично управление полага усилия да привърже провинциалите към Рим и лично към себе си. Рицарските му добродетели улесняват приобщаването му към испанския начин на живот и събуждат в сърцата на испанските благородници бурно възхищение към прекрасния и сроден по душа чужденец; според установения и тук военен обичай, както при келтите и немците, хиляди от най-знатните испанци се заклеват във вярност на своя римски пълководец и му обещават да го следват до смърт; те са много по-надеждни съратници по оръжие, отколкото сънародниците и съпартийците на Серторий. Той не пренебрегва възможността да използва суеверията на примитивните испански племена за свои цели и представя военните си планове

като заповеди на Диана, изпратени чрез бялата кошута на богинята. Като цяло управлението му е справедливо и либерално. Войските му са длъжни да спазват най-строга дисциплина, поне докъдето достигат погледът и ръката му. Колкото и да е мек в наказанията, той е безпощаден към всяко злодеяние на своите войници в приятелската страна. Той мисли и за трайното облекчаване на положението на провинциалите; понижава данъците и нарежда на войниците да построят бараки за зимата, с което отпада тежкото бреме на зимното разквартируване и е спрян един от източниците на злоупотреби и мъчения. За децата на благородните испанци в Оска (Уеска) е учредена академия, където се преподават обичайните за римските училища предмети, младежите учат латински и гръцки и носят тоги. Това забележително начинание в никакъв случай не е имало за цел да осигури на римския пълководец заложници от съюзниците в Испания; то представлява осъществяване и развитие на великата идея на Гай Гракх и демократическата партия за постепенно романизиране на провинциите. Тук за първи път се прави опит да се насажда римската култура не чрез изтребване на старите обитатели и населяване на областите с италийски емигранти, а чрез романизиране на самите провинциали. Римските оптимати се подиграват на жалкия емигрант, на последния от разбойническата банда на Карбон, дезертьора от италийската армия; ала глупавите им подигравки се обръщат срещу самите тях. Силите, изведени срещу Серторий на бойното поле, включително испанското опълчение, възлизат на 120 000 души пехота, 2000 стрелци с лъкове и прашки и 6000 конници. Серторий не само устоява срещу това огромно превъзходство, но и покорява голяма част от Испания. В западната провинция Метел е ограничен в територията, заета от войската му; почти всички тамошни племена застават на страната на Серторий. В източната част на Испания след победите на Хиртулей вече няма римска войска. Сертoриевите емисари обикалят галската област; отделни племена започват да се надигат, набързо събраните банди правят алпийските проходи несигурни. Що се отнася до морето, то е разпределено почти по равно между бунтовниците и законното правителство, тъй като в испански води корсарите са почти толкова силни, колкото римските военни кораби. В полите на Диана (днес Дения между Валенсия и Аликанте) Серторий изгражда за тях постоянен пост, откъдето да дебнат римските кораби, снабдяващи римските крайбрежни градове и войската, освен това да доставят стоки на въстаниците и да поддържат връзката с Италия и Мала Азия. Тези усърдни посредници са готови по всяко време да разнесат искрите от пламналия пожар и това е твърде обезпокоително, особено във време, когато по цялата Римска империя се е натрупал лесно запалим материал.

Такова е положението, когато внезапно умира Сула (78). Докато обожаваният пълководец е бил жив, достатъчно е било само да даде знак, и изпитаната и надеждна войска от ветерани е била готова да се строи във всеки момент и да потегли към бойното поле; тогава олигархията е можела да смята за временни, поносими поражения болезнената загуба на испанските провинции, завладени от емигрантите, или избирането на опозиционните водачи на висши държавни постове. Поради своята недалновидност, но и с известни основания, тя е разчитала, че опозицията няма да се осмели да излезе в открита борба, а ако все пак посмее, двукратният спасител на олигархията без усилия ще възстанови реда за трети път. Сега нещата стоят другояче. Разпалените демократи в столицата, отдавна недоволни от безкрайните колебания и въодушевени още повече след блестящите сведения от Испания, настояват за решаващ удар, а Лепид, от когото очевидно зависи решението, се съгласява с цялото си усърдие на ренегат и с присъщото си лекомислие. За момент изглежда, че от факела, разпалил погребалната клада на Сула, ще пламне гражданска война; ала влиянието на Помпей и войнственото настроение на Суловите ветерани вразумяват опозицията: погребението на Сула минава спокойно. Толкова по-открито започва след това подготовката за новата революция. На форума отново кънтят обвинения срещу „карикатурния Ромул" и неговите палачи. Още преди диктаторът да е склопил очи, Лепид и привържениците му искат на висок глас свалянето на Суловата конституция, възстановяване раздаването на жито, връщане на предишните пълномощия на народния трибун, амнистия за противозаконно прокудените, връщане на конфискуваните земи. Установени са връзки с изгнаниците; Марк Перпена, наместник на Сицилия по времето на Цина, пристига в Рим. Синовете на хората, обявени от Сула за изменници на родината, върху които тегне непоносимата тежест на реставрационните закони, и изобщо всички известни привърженици на Марий са поканени да влязат в опозицията; мнозина от тях, като младия Луций Цина, се отзовават, докато други следват примера на Гай Цезар, който при новината за смъртта на Сула и плановете на Лепид бърза да се върне от Азия, но след като се запознава по-отблизо с характера на движението и водача му, предпазливо се отдръпва. В кръчмите и бордеите на столицата плебеите гуляят за сметка на Лепид. Накрая и етруските недоволници започват да кроят заговори против новия порядък.

Всичко това става пред очите на правителството. Консулът Катул и по-разумните оптимати настояват за незабавна намеса и потушаване на въстанието в зародиш, но вялото мнозинство не може да вземе решение за открита борба, а продължава да се самозаблуждава с дъл-

га поредица от компромиси и отстъпки. В началото Лепид се съгласява със сенатските предложения. Подобно на своя колега Катул той е против необоснованите претенции да бъдат върнати отнетите правомощия на народните трибуни. За сметка на това раздаването на жито, въведено от Гракх, е възстановено, макар и ограничено. За разлика от Семпрониевия закон, не всички, а само по-бедните граждани, вероятно около 40 000 души, ще получават определеното от Гракх количество, т.е. пет крини месечно на цена 6,5 аса. Това постановление струва на държавата най-малко 300 000 талера годишно. Опозицията естествено е недоволна от тази половинчата отстъпка, но в същото време се чувства окуражена и действа в столицата все по-решително и дръзко, а в Етрурия, истинското огнище на италийските пролетарски бунтове, избухва гражданска война. Във Фезуле, където е извършена конфискация, гражданите възвръщат с оръжие отнетите им земи, в сблъсъците загиват много от ветераните, които самият Сула е заселил там. При тази вест сенатът решава да изпрати в Етрурия двамата консули, за да сформират войска и да потушат въстанието. Надали би могло да има по-неразумна постъпка. Като възобновява раздаването на жито, сенатът проявява пред бунтовниците слабост и безпокойство; за да се избавят от уличния шум, сенаторите дават войски в ръцете на общоизвестния водач на бунтовниците; и ако двамата консули дават най-тържествената клетва, която може да се измисли, да не насочват един срещу друг доверените им оръжия, това също е част от невероятната закостенялост на олигархическото съзнание, което издига срещу заплашващия бунт такава фалшива преграда. Естествено Лепид се въоръжава в Етрурия не за сената, а за въстанието, като подигравателно обяснява, че положената клетва го обвързва само за текущата година. Сенатът пуска в действие оракулските предсказания, за да го накара да се върне, и му възлага ръководството на предстоящите консулски избори; ала Лепид дава уклончив отговор и докато пратениците пътуват напред-назад и годишният му мандат изтича в предложения за примирие, отрядът му прераства във войска. Най-после в началото на следващата година (77) Лепид получава категорична заповед на сената да се върне обратно, проконсулът предизвикателно отказва да се подчини и на свой ред изисква възстановяването на предишната трибунска власт, връщането на гражданските права и собствеността на прокудените и преизбирането му за консул за започналата година, което на практика означава въвеждане на тирания в законова форма. С това войната е обявена. Партията на сената може да разчита освен на Суловите ветерани, чиито граждански права са застрашени от Лепид, и на събраната от проконсула Катул войска. Благодарение на настойчивите напомняния на прозорливи хора и

най-вече на предупрежденията на Филип сенатът поверява на Катул защитата на столицата и отбраната срещу намиращите се в Етрурия основни сили на демократите. По същото време с друг отряд е изпратен Гней Помпей, за да отнеме от предишния си фаворит долината на По, която сега е заета от подчинения на Лепид пълководец Марк Брут. Докато Помпей изпълнява задачата си бързо и обкръжава неприятелския пълководец в Мутина, Лепид се появява пред столицата, за да я завземе с революционната си войска, както е сторил някога Марий. Десният бряг на Тибър пада изцяло в негова власт, удава му се дори да премине реката; рашителното сражение започва на Марсово поле, точно под градските стени. Побеждава Катул и Лепид трябва да отстъпи към Етрурия, докато друго подразделение под водачеството на сина на Лепид Сципион се затваря в крепостта Алба. С това въстанието по същество приключва. Мутина се предава на Помпей; въпреки обещаната му сигурна охрана Брут е убит по заповед на Помпей. След дълга обсада и глад Алба е принудена да се предаде и водачът ѝ веднага е екзекутиран. Лепид, притиснат от две страни от Катул и Помпей, дава още едно сражение на етруското крайбрежие само за да си осигури път за отстъпление, достига пристанището Коза, откъдето отплава към Сардиния. Надеждата му е да отреже снабдяването на столицата и да установи връзки с испанските въстаници. Ала наместникът на острова му оказва сериозна съпротива; скоро след слизането си в Сардиния Лепид умира от туберкулоза (77), което слага край на войната в Сардиния. Част от войниците му се разбягват; с ядрото на въстаническата армия и с пълна хазна бившият претор Марк Перпена се отправя към Лигурия, а оттам в Испания при Серторий.

Така олигархията побеждава Лепид; за сметка на това опасният обрат на Сертoриевата война принуждава олигархията да склони на значителни отстъпки, които нарушават както буквата, така и духа на конституцията на Сула. Крайно необходимо е в Испания да бъде изпратена силна войска със способен пълководец, а Помпей дава ясно да се разбере, че желае и дори настоява това поръчение да бъде възложено на него. Претенциите му са прекомерни. Твърде неприятно е, че под натиска на Лепидовата революция този таен противник е успял отново да спечели извънредното командване на войската, но още по-опасно е да бъдат престъпени всички установени от Сула правила за служебната йерархия и едно от най-важните провинциални наместничества да бъде поверено на човек, който не е заемал цивилна гражданска служба, а за спазване на законния годишен срок не може и дума да става. Освен че трябва да се съобрази със своя пълководец Метел, олигархията има сериозни основания да се противопостави категорично на този нов опит на честолюбивия младеж да увековечи изк-

лючителното си положение; това обаче не е лесно. Преди всичко в редиците на олигархията липсва човек, подходящ за трудния пост на пълководец в Испания. Никой от консулите не проявява желание да премери силите си със Серторий и казаното от Луций Филип на заседание на сената, че нито един от именитите сенатори не е способен да ръководи сериозна война, е напълно вярно. Вероятно сенаторите не биха обърнали внимание на това и въпросът би се разрешил по типичния за олигархията начин, според който, ако няма способни кандидати, мястото се запълва от първия срещнат, стига Помпей да беше пожелал само командването, а не беше настоявал за мястото от позицията на човек, стоящ начело на армията. Той оставя без внимание нарежданията на Катул да разпусне войската; най-малкото е съмнително дали ще спазва разпорежданията на сената, а последствията от евентуален разрив са непредвидими — черупката на аристокрацията може да се пропука много лесно, ако я удари мечът на известен генерал. Затова мнозинството решава да отстъпи. Помпей получава проконсулската власт и главното командване в Западна Испания от сената, а не от народа, който по закон трябва да бъде запитан, когато става дума за възлагането на висша административна длъжност на частно лице; четиридесет дни след това назначение, през лятото на 77 г., новият пълководец преминава Алпите.

Отначало Помпей си намира работа в страната на келтите, където не е избухнало истинско въстание, но на много места спокойствието е сериозно нарушено. Той лишава от самостоятелност кантоните на волките-арекомиките и хелвеите и ги подчинява на Масалия. Освен това прокарва нов път през котските Алпи, който осигурява по-кратка връзка между долината на По и страната на келтите. Така минават лятото и есента; едва в късната есен Помпей преминава Пиренеите. През това време Серторий не бездейства. Той е изпратил Хиртулей в Западна Испания, за да държи в шах Метел, а самият той се стреми да извоюва окончателната победа в близката част на Испания и се подготвя да посрещне Помпей. Отделни келтиберийски градове, които все още са на страната на Рим, са нападнати и подчинени един след друг; последна, вече в средата на зимата, пада добре укрепената Контребия (югоизточно от Сарагоса). Напразно застрашените градове изпращат вестоносци при Помпей; отчаяните им молби не са в състояние да го подтикнат да преодолее обичайната си бавност. С изключение на градовете по крайбрежието, защитавани от римската флота, и областите на индигетите и лалетаните в североизточния край на Испания, където се установява най-после преминалият Пиренеите Помпей и разполага там неопитната си войска да лагерува през цялата зима, за да привикне към несгодите, цяла отсамна Испания към края на

77 г. е зависима от Серторий по силата на договор или на оръжието, а местата по горното и средното течение на Ебро стават най-здравата опора на неговата власт. Дори тревогата, породена в армията на въстаниците от свежата римска войска и славното име на нейния пълководец, има положително въздействие. Марк Перпена, който до този момент претендира да бъде равен на Серторий по ранг и да командва самостоятелно доведените от него от Лигурия подкрепления, при новината за настъплението на Помпей е принуден от своите войници да се подчини на своя по-способен колега. През 76 г. Серторий започва военни действия срещу Метел, като отново използва корпуса на Хиртулей, докато Перпена се установява със силна армия по долното течение на Ебро, за да попречи на Помпей да премине реката; може да се очаква, че той ще се опита да помогне на Метел и ще тръгне на юг по протежение на брега, защото войската му се снабдява с храна по море. В помощ на Перпена първо е определен отрядът на Гай Херений; по-навътре в страната, по горното течение на Ебро, Серторий довършва покоряването на отделни области, които все още са верни на Рим, и е готов да се включи на помощ на Перпена или Хиртулей според обстоятелствата. И този път той се стреми да избегне решителното сражение и да изтощава врага с малки битки, като отрязва снабдяването му. Междувременно Помпей преодолява съпротивата на Перпена, преминава Ебро и заема позиция на река Паланция при Сагунт, недалече от подножието на Диана, откъдето, както вече беше споменато, серторианците поддържат връзките си с Италия и с Изтока. Време е да се появи самият Серторий и да сложи на везните превъзходството на своите войски и на своя гений срещу по-усърдните войници на противника си. Около град Лаврон (на река Ксукар, южно от Валенсия), който се е обявил на страната на Помпей и затова е обсаден от Серторий, се водят продължителни битки. Помпей се стреми с всички сили да попречи на обсадата; ала когато много от подразделенията му са нападнати поотделно и унищожени — тъкмо в момента, когато великият военачалник е повярвал, че е обкръжил серторианците и е приканил обсадените да наблюдават обезвреждането на обсаждащата армия — той е бил надхитрен с ловки маневри и много скоро ще бъде напълно обкръжен. Не му остава нищо друго, освен да се скрие в лагера си и да проследи от безопасно разстояние завземането и опожаряването на съюзния град, а после и отвеждането на жителите му към Лузитания. Това събитие кара редица колебаещи се градове в Централна и Източна Испания отново да вземат страната на Серторий. С по-голям успех се сражава в това време Метел. В кръвопролитно сражение при Италика (недалеч от Севиля), на което Хиртулей непредпазливо се е решил и в което и двамата командващи лично

участват в ръкопашен бой, Хиртулей е ранен, войската му е разбита, а победителят го принуждава да напусне същинската римска територия и да избяга в Лузитания.

Тази победа позволява на Метел да се съедини с Помпей. Двамата пълководци се установяват на зимна квартира (76/75) в полите на Пиренеите. За следващия поход те решават да атакуват заедно врага, заел позиции при Валенсия. Но докато Метел напредва към набелязаната цел, Помпей, който е решен да измие срама от поражението и по възможност да спечели сам лавровия венец, предлага сражение на основната вражеска войска. Серторий с радост използва предоставената възможност да се бие с Помпей преди идването на Метел. Двете армии се срещат на река Сукрон (Ксукар); след продължително сражение десният фланг на Помпей е разбит, а самият той е тежко ранен и е изнесен от бойното поле. Наистина Афраний побеждава на левия фланг и заема лагера на серторианците, но докато го плячкосва, Серторий внезапно го напада и той е принуден да отстъпи. Ако Серторий беше в състояние да продължи битката на следващия ден, войската на Помпей вероятно би била унищожена. Същия ден обаче пристига Метел, хвърля се срещу отряда на Перпена, завзема лагера му и вече става невъзможно да се поднови сражението срещу двете обединени армии. Успехите на Метел, обединението на противниковите сили и внезапният неуспех след победата объркват серторианците и както се случва често с испанската войска, след първия обрат на събитията голяма част от войниците му се разбягват. Ала малодушието преминава също така бързо, както е дошло; бялата кошута, която изразява пред множеството военните планове на пълководеца, става по-популярна отвсякога; много скоро Серторий излиза срещу римляните с нова армия в същата местност южно от Сагунт (Мурвиедро), която е докрай вярна на Рим, докато каперите му затрудняват снабдяването на противника откъм морето. Скоро в римския лагер започва да се усеща недостиг на храна. Следващото сражение започва в низините на река Турия (Гуадалавиар) и дълго време не се стига до развръзка. Конницата на Помпей е разбита от Серторий, а неговият шурей и квестор, храбрият Луций Мемий, е убит; Метел обаче надделява срещу Перпена, отблъсква удара на основната противникова армия и преминава в контранастъпление, при което самият той е ранен в ръкопашния бой. Сертoриевата армия отново се разпилява. Валенсия, която Гай Херений владее от името на Серторий, е превзета и разрушена до основи. Римската страна започва да се надява, че ще се справи с упоритият противник. Сертoриевата армия е изчезнала; римските сили са навлезли дълбоко във вътрешността на страната и обсаждат самия предводител в крепостта Клуния по горното течение на река Дуеро. Но докато римската войска напразно обгражда това планинско укрепле-

ние, въстаналите общини събират силите си на друго място; а Серторий успява да се измъкне от крепостта и още преди края на годината отново повежда армията. Римските военачалници са принудени да се установят на зимна квартира с безрадостната перспектива напролет да възобновят тази сизифова война. Те не могат да се разположат на зимен лагер в твърде важната заради комуникациите с Италия и Изтока област на Валенсия, тъй като тя е напълно разорена от свои и чужди. Помпей отвежда войските си първо в областта на васконите (Биская) и зимува в земите на вакцеите (около Валядолид), а Метел се установява в Галия.

Пет години се проточва Сертериевата война и нито едната, нито другата страна може да предвиди края ѝ. Държавата търпи огромни загуби. Цветът на италийската младеж загива в изтощителните несгоди на испанските походи. Държавната хазна не само се лишава от испанските доходи, но и е принудена да изпраща в Испания значителни суми за възнагражденията на войниците и снабдяването на намиращата се там армия, които почти не могат да бъдат събрани. Испания опустява и обеднява, а на едва започналата да процъфтява там римска цивилизация е нанесен тежък удар, още повече, че войната е твърде ожесточена и често се стига до унищожаването на цели общини. Дори градовете, които са верни на управляващата римска партия, търпят неописуеми страдания; крайбрежните селища разчитат само на римската флота, за да ги снабдява с най-необходимото, а положението на верните на Рим общини във вътрешността на страната е направо отчайващо. Не по-малко страда галската област; от една страна, тя е длъжна да осигурява подкрепления от пехотинци и конници, да предоставя храни и пари, а, от друга, да поеме тежестта на зимните квартири, която става почти непоносима след лошата реколта от 74 година. Почти всички общински каси са принудени да търсят помощ от римските банкери и да поемат непосилни дългове. Пълководци и войници водят войната с неохота. Пълководците са срещнали противник, който ги превъзхожда многократно, сблъскали са се с изнурително упорита съпротива, водят война, изпълнена със сериозни опасности, а победите им са трудно извоювани и далеч не блестящи. Твърди се, че Помпей си прави планове да бъде отзован от Испания и назначен на друг, по-приятен военен пост. Войниците също не са удовлетворени от похода, който не им донася нищо освен жестоки удари и дребна плячка, а възнаграждението им се изплаща твърде нередовно. В края на 75 г. Помпей съобщава на сената, че от две години заплатите пристигат с голямо забавяне и войската е заплашена от саморазпадане. Римското правителство може да отстрани повечето от тези трудности, ако си наложи да води испанската война малко по-енергично и с мал-

ко повече воля. Но нито правителството, нито военачалниците са виновни, че такъв превъзхождащ ги гений, какъвто е Серторий, е намерил изгодна почва за разгръщане на бунтовническа и пиратска война и я води в продължение на години независимо от числеността и военното превъзходство на противника. Краят на този сблъсък е толкова непредвидим, че е твърде вероятно Сертoриевият бунт да се преплете с другите испански въстания и да стане още по-опасен. Тъкмо по това време по всички морета се водят сражения с пиратските флоти, в Италия въстават робите, в Македония се надигат племената по долното течение на Дунав, а под влияние на успешния испански бунт цар Митридат решава още веднъж да опита щастието си с оръжие в ръка. Не може да се докаже със сигурност, че Серторий е влязъл във връзка с италийските и македонските врагове на Рим, макар да се знае, че е поддържал постоянни отношения с последователите на Марий; той отдавна се намира в открит съюз с пиратите, а с понтийския цар, с когото се е свързал с посредничеството на намиращите се в двора на Митридат римски емигранти, сега сключва истински съюзен договор. С този договор Серторий отстъпва на царя малоазийските васални държави, но не и римската провинция Азия. Освен това обещава да му изпрати офицер, подходящ за пълководец на войските му, както и известен брой войници, в замяна на което царят се задължава да му даде 40 кораба и 3000 таланта. Мъдрите политици в столицата вече си спомнят времето, когато Италия е заплашена от изток и от запад, от Филип и от Ханибал; новият Ханибал, твърдят те, може по примера на своя предшественик да подчини Испания, а след това, пак като финикиеца, да изпревари Помпей и да навлезе в Италия с цялата си военна сила, за да призове на оръжие етруските и самнитите срещу Рим.

Ала това сравнение е по-скоро остроумно, отколкото правилно. Серторий далеч не е толкова силен, че да поднови грандиозното начинание на Ханибал; ако напусне Испания, той е загубен, защото всичките му успехи са свързани с особеностите на тази страна и нейния народ, а и тук все по-често му се налага да преминава в отбрана. Изключителната му водаческа дарба не може да промени характера на войската му; испанското опълчение остава такова, каквото е било, непостоянно като вълните и вятъра; ако днес наброява 150 000 души, скоро след това се стопява до шепа хора; непроменени остават и римските емигранти в своето непокорство, високомерие и своенравие. Видовете оръжия, които изискват по-сплотена армия, например конницата, са недостатъчно добре представени във войската му. Войната постепенно поглъща най-способните му офицери и кадровите ветерани, а дори и най-надеждните общини са уморени от издържането на войската и от злоупотребите на Сертoриевите офицери и проявяват

признаци на нетърпение и колебание. Забележително е, че Серторий, подобно на Ханибал, никога не се е заблуждавал относно безнадеждността на своето положение; той не пропуска нито една възможност да постигне примирие и е готов във всеки момент да се откаже от командването срещу гаранция, че ще може да живее мирно в родината си. Но политическата ортодоксалност не знае що е примирие и пощада. Серторий не може да се върне назад, нито да тръгне настрани; той е принуден да следва неотклонно поетия веднъж път, който става все по-тесен и стръмен.

Докладите на Помпей до римското правителство придобиват още по-голямо значение поради надигането на Митридат на изток и постигат известен успех. Той получава от сената исканите средства и подкрепление от два свежи легиона. През пролетта на 74 г. двамата пълководци отново стягат армията и преминават Ебро. Източна Испания е откъсната от серторианците в резултат на битките при Ксукар и Гуадалавиар; оттук нататък борбата се пренася по горното и средното течение на Ебро, където са основните военни бази на Серторий — Калагурис, Оска и Илерда. Както в предишните походи сполуката е на страната на Метел, така и сега той има по-големи успехи. Старият му противник Хиртулей, който отново се изправя срещу него, е напълно разбит и сам пада в битката, а след него загива и брат му — това е непоправима загуба за серторианците. При известието за това нещастие Серторий, който тъкмо възнамерява да нападне врага, в пристъп на гняв убива вестоносеца и скрива новината, за да не потиска духа на армията си; за съжаление обаче не успява да я запази дълго в тайна. Градовете се предават един след друг. Метел превзема келтиберийските градове Сегобрига (между Толедо и Куенка) и Билбилис (при Калатаюд). Помпей обсажда Паланция (Паленсия над Валядолид), но Серторий снема блокадата и го принуждава да отстъпи към Метел; пред Калагурис (Калахора в горното течение на Ебро), накъдето се е устремил Серторий, двамата понасят чувствителни загуби. Въпреки това, когато се установяват в зимните си квартири, Помпей в Галия, а Метел в своята собствена провинция, те могат да се похвалят със значителни успехи; голяма част от въстаниците са се покорили или са били подчинени със силата на оръжието. По подобен начин протича походът през следващата година (73); тогава се проявява предимно Помпей, който бавно, но упорито изтласква бунтовниците от завзетите области.

Обратът във военните действия се отразява на настроението във въстаническия лагер. Както е било с Ханибал, военните успехи на Серторий стават все по-незначителни; талантът му се поставя под съмнение; говори се, че вече не е същият, че прекарва дните си в гу-

ляи или сам пред чашата, че пилее и парите, и времето си. Броят на дезертьорите и откъсналите се общини непрекъснато расте. Скоро той научава за плановете на римските емигранти да посегнат на живота му; те изглеждат напълно правдоподобни, тъй като някои офицери от въстаническата войска, особено Перпена, са се подчинили неохотно на главнокомандващия, а и римският наместник отдавна е обещал амнистия и висока награда на убиеца на вражеския предводител. В отговор на тези планове Серторий отстранява римските войници от личната си охрана и ги заменя с подбрани испанци. Срещу заподозрените той действа с ужасяваща, но необходима строгост и осъжда всички разобличени заговорници на смърт, без да се допита до съвета, както обикновено прави. Сред недоволните се говори, че сега той е по-опасен за приятелите си, отколкото за враговете. Скоро е разкрит втори заговор в собствения му щаб; заподозрените трябва или да бягат, или да загинат, но не всички са разкрити и за останалите заговорници, сред които е и Перпена, това е само знак, че трябва да се бърза.

Това се случва в главната квартира на Серторий в Оска. По нареждане на Перпена на пълководеца е докладвано за блестяща победа, която уж били извоювали неговите войски; на организирания от Перпена празничен пир в чест на победата се появява и Серторий, съпроводен, както обикновено, от испанската си свита. Противно на обичаите в Сертoриевата главна квартира празникът скоро се превръща във вакханалия; пиянски речи се носят на масите, някои от гостите сякаш търсят повод за пререкания; Серторий се изтяга на лежанката си, за да не слуша невъобразимия шум. Изведнъж на пода се разбива чаша; Перпена дава уговорения знак. Марк Антоний, съсед по маса на Серторий, му нанася първия удар и когато раненият се обръща и се опитва да се изправи, убиецът се нахвърля върху него и го поваля, докато останалите гости на празника, все участници в заговора, се втурват към борещите се и пробождат безпомощния пълководец, чиито ръце са здраво хванати (72). С него загиват и верните му съратници. Така завършва животът на един от най-великите, ако не и най-великия мъж, които Рим досега е създавал. При по-благоприятни обстоятелства той вероятно би станал спасител на отечеството си, а вместо това загива от предателството на жалката банда емигранти, която е прокълнат да води срещу родината. Историята не обича Кориоланите; тя не прави изключение и за този най-великодушен, най-гениален и най-достоен за съжаление сред тях.

Убийците бързат да поемат наследството на убития. След смъртта на Серторий Перпена предявява претенции за поста главнокомандващ като старши сред римските офицери. Подчиняват му се, но недоверчиво и неохотно. Колкото и да са роптаели срещу Серторий,

смъртта въздига героя в пълните му права и силно недоволство избухва сред войниците, когато завещанието му е отворено и сред наследниците е споменато името на Перпена. Част от войниците, най-вече лузитанските, се разбягват; останалите усещат все по-ясно, че със смъртта на Серторий военното щастие ги е напуснало. При първия сблъсък с Помпей зле ръководените и обезкуражени въстанически войски са разпръснати, а сред пленените офицери е и Перпена. Жалкият подлец се мъчи да откупи живота си, като предава на врага кореспонденцията на Серторий, която би могла да компрометира много видни хора в Италия, но Помпей заповядва да изгорят документите, без да ги чете, и предава всички бунтовнически водачи в ръцете на палача. Спасилите се емигранти се разбягват и се насочват към мавританските пустини или при пиратите. Скоро някои от тях успяват да се върнат в родината благодарение на Плотиевия закон, горещо подкрепен от младия Цезар; ала онези от тях, които са взели участие в убийството на Серторий, умират след мъчителни изтезания с едноединствено изключение. Оска и изобщо повечето градове в Източна Испания, които още са на страната на Серторий, сега отварят доброволно вратите си пред Помпей; само Уксама (Осма), Клуния и Калагурис са завзети с оръжие. В двете испански провинции е въведен нов ред; в отвъдната Метел повишава годишния налог на провинилите се общини, а в отсамната властва Помпей, който раздава награди и наказания; така например Калагурис загубва своята независимост и е подчинен на Оска. Група Сертериеви войници, събрали се в Пиренеите, е принудена от Помпей да се предаде и е заселена на север от планината при Лугудуум (Св. Бертран в департамента Горна Гарона) под името общината на „сбирщината“ *(convenae)*. На най-високото място на прохода са издигнати римските победни знаци; в края на 71 г. Метел и Помпей минават с войските си по улиците на столицата, за да изразят благодарността на нацията към Бащата Юпитер Капитолийски за победата над испанците. Изглежда, че щастието закриля делото на Сула дори след неговата смърт, и то по-добре, отколкото се справят неспособните и мързеливи пазачи, поставени специално за това. Италийската опозиция се е разпаднала поради неспособността и прибързаността на водача си, емиграцията се раздира от вътрешни противоречия. Тези поражения, макар да са резултат много повече от собствени грешки, отколкото от усилията на противника, са все пак победи на олигархията. Почетните курулни кресла отново са укрепени здраво на местата им.

Глава II

РЕСТАВРАЦИОННОТО УПРАВЛЕНИЕ НА СУЛА

След като е потушена революцията на Цина, застрашила самото съществуване на сената, реставрираното сенатско правителство вече може отново да посвети необходимото внимание на вътрешната и външната сигурност на държавата. Оказва се, че има достатъчно събития и проблеми, чието решаване не може да бъде отлагано, без да бъдат засегнати най-важните интереси и сегашните неприятности да прераснат в бъдещи опасности. Освен сериозното положение в Испания необходимо е спешно да се усмирят тракийските и дунавските варвари, които Сула така и не е успял да покори при преминаването си през Македония, а също и да се изясни обърканото положение по северната граница на гръцкия полуостров, да се сложи край на пиратството, което процъфтява навсякъде, но най-вече в източните води, да се сложи ред в нерешените малоазийски отношения. Мирът, който Сула е сключил през 84 г. с понтийския цар Митридат, чието повторение в основни линии е договорът с Мурена от 81 г., носи печата на временна мярка, приспособена към изискванията на момента; а отношенията между римляните и арменския цар Тигран, с когото фактически са водили война, изобщо не са засегнати в мирния договор. С право Тигран е намерил в него мълчаливото съгласие да завладее римските територии в Азия. Затова сега римляните се виждат принудени, с мирни или военни средства, да се разберат с новия могъщ властелин на Азия, ако не искат да загубят владенията си.

Партите, чието царство по това време преживява дълбок упадък и се разяжда от вътрешни вражди, са изтласкани от Тигран с непрекъснати войни все по-навътре в Азия. Териториите между Армения, Месопотамия и Иран са превърнати в арменски васални царства — това са Кордуене (Северен Кюрдистан) и Атропатенска Мидия (Азербайджан), а царство Ниневия (Мосул), или Адиабена, е принудено поне временно да стане васално на Армения. Арменското господство е установено и в Месопотамия, а именно във и около Низибис; вероятно само южната половина, която в по-голямата си част е пустинна, не

е станала притежание на новия велик цар, а именно Селевкия на Тигър. Едеското царство, или Осроене, е предадено във владение на едно чергарско арабско племе, което царят е преселил от Южна Месопотамия, за да пази прехода през Ефрат и големия търговски път. Ала Тигран няма намерение да ограничи завоеванията си с източния бряг на Ефрат. Голямата му цел е да завладее Кападокия и незащитеното царство търпи унищожителни удари от могъщия си съсед. Тигран успява да откъсне източната област Мелитене и я обединява с отсрещната арменска провинция Софене, с което става господар на прехода през Ефрат, през който минава големият търговски път между Армения и Мала Азия. След смъртта на Сула арменците навлизат дори в същинска Кападокия и отвеждат в Армения жителите на столицата Мазака (по-късно Цезарея) и на още единадесет града, устроени по гръцки образец. Напълно разпадналото се царство на Селевкидите не е в състояние да оказва повече съпротива на новия велик цар. На юг, от египетската граница до Стратоновата кула (Цезарея), властва юдейският цар Александър Яней, който крачка по крачка разширява и укрепва владенията си в битки със сирийските, египетските и арабските си съседи, както и с близките градове-държави. Най-големите градове на Сирия Газа, Стратоновата кула, Птолемаида и Берея се опитват да отстояват положението си ту като свободни общини, ту под формалната власт на някой тиран; само столицата Антиохия е почти напълно самостоятелна. Дамаск и ливанските долини са се подчинили на набатейския цар Арет от Петра. И накрая, в Киликия господстват ту пиратите, ту римляните. За тази жалка корона, разкъсана на хиляди парченца, принцовете от рода на Селевкидите продължават да водят спорове и да се бият помежду си, твърдо решени да направят царската институция за посмешище в очите на света. Докато поданиците на този прокълнат род, обречен като дома на Лай на вечни раздори, отказват да имат нещо общо с него, представителите му предявяват претенции дори за трона на Египет, който е свободен, тъй като цар Александър II не е оставил наследници. Затова цар Тигран се намесва без бавене. Източна Киликия е завладяна с лекота, населението на Сол и други градове е отведено в Армения, както е постъпил с кападокийското. Със силата на оръжието са покорени и горните сирийски местности с изключение на храбро защитаващия се град Селевкия, разположен в устието на река Оронт, и на Финикия: около 74 г. арменците превземат Птолемаида и заплашват сериозно юдейската държава. Старата столица на Селевкидите Антиохия става една от резиденциите на арменския цар. От 83 г., само година след сключения между Сула и Митридат мир, Тигран е записан в сирийските годишници като господар на страната, а Киликия и Сирия са обединени в

арменска сатрапия, управлявана от наместника на великия цар Магадат. Сякаш се е върнало времето на велика Ниневия, управлявана от Салманасарите и Санахерибите. Източният деспотизъм отново тегне над търговското население по сирийското крайбрежие, както някога над Тир и Сидон; на киликийското и сирийското крайбрежие отново стоят азиатски войски, наброяващи половин милион души. Както някога Салманасар и Навуходоносор са преселвали юдеите във Вавилон, така и сега жителите на всички погранични области в новата империя — Кордуене, Адиабене, Асирия, Киликия, Кападокия, а именно гражданите от гръцките или полугръцките градове, са изселени с цялото си имущество под заплаха за конфискация на всичко, което са оставили, и са преселени в новата резиденция, един от онези огромни градове, които свидетелстват повече за нищожеството на народите, отколкото за величието на властника; такива градове изникват в местностите на Ефрат при всяка смяна на върховните господари по нареждане на новия велик султан. Новият „град на Тигран", наречен от него Тигранокерта, основан на границата между Армения и Месопотамия и предназначен за столица на новите арменски владения, дръзва да се мери с Ниневия и Вавилон: стените му са петдесет стъпки високи, пълен е с типичните за султанската власт дворци, градини и паркове. Новият велик цар остава верен на традицията: тъй като във вечното детство на Изтока никога не е изчезвала детската представа за цар с истинска корона на главата, Тигран също се появява публично само в бляскавото одеяние на приемник на Дарий и Ксеркс — в пурпурен кафтан, наполовина бели, наполовина пурпурни долни одежди, дълги широки шалвари, висок тюрбан и царска диадема; където и да ходи, където и да се намира, той е придружаван и обслужван раболепно от четирима царедворци.

Цар Митридат се държи по-скромно. Той се въздържа от нападения в Мала Азия и се задоволява с това, което не му е забранено от договора: да укрепи господството си в Черно море и да подчини на волята си териториите, които отделят Понтийското царство от Боспорското, където като негов върховен наместник управлява синът му Махар. Той полага огромни усилия да поддържа флотата и войската си в добро състояние, организира и въоръжава армията си по римски образец, в което му оказват съществена подкрепа многото римски емигранти, намерили убежище в неговия двор.

По това време римляните нямат никакъв интерес да бъдат въвлечени в източните дела повече, отколкото са се намесвали досега. Наистина римското правителство не признава арменския завоевател за цар на Кападокия и Сирия; но то не прави нищо, за да го спре, макар че започнатата през 78 г. по принуда война срещу киликийските пирати

с голяма вероятност ще доведе до навлизане в Сирия. В действителност, като не отговарят на загубата на Кападокия и Сирия с обявяване на война, римляните жертват не само своите подопечни, а и най-важните основи на могъществото си на Изток. Достатъчно съмнително е, когато с гръцките селища и царства по течението на Ефрат и Тигър са пожертвани предните постове на римското владичество; но когато азиатците се установяват здраво на Средиземно море, което представлява политическата база на римската държава, това не е доказателство за миролюбие, а признание, че след реставрацията на Сула олигархията е затвърдила властта си, но не е станала нито по-умна, нито по-енергична. За римското световно господство това е началото на края. Противникът им също не иска война. Тигран няма причини да я желае, след като Рим и без война жертва всичките си съюзници. Митридат, който все пак не е обикновен източен султан и е имал предостатъчно случаи да изпита приятелите и враговете си в щастието и нещастието, знае много добре, че ако започне втора война срещу Рим, той много скоро ще остане самотен, както в първата, и че засега най-умното е да запази мира и да укрепва царството си отвътре. В срещата с Мурена той доказва убедително, че мирните му декларации са напълно сериозни; и през следващите години той продължава да се въздържа от постъпки, които биха могли да накарат римското правителство да излезе от своята пасивност.

Ала както първата война с Митридат е започнала, без никоя от страните да я желае истински, така и сега от противоположни интереси се развиват взаимни подозрения, които на свой ред довеждат до приготовления за отбрана и от двете страни, които пък ги тласкат към открит разрив. Отдавна господстващото в римската политика недоверие към собствената ударна сила и готовност за война, напълно обяснимо при липсата на постоянна армия и при далеч не образцово колегиално управление, превръща в аксиома на римската политика всяка война да се води не до поражение на противника, а до неговото унищожение. Затова Рим поначало е бил недоволен от мирния договор на Сула с Митридат, както по-рано е бил недоволен от условията, които Сципион Африкански е поставил на картагенците. Многократно изказваните опасения, че предстои повторно нападение на понтийския цар, в известен смисъл са оправдани от несъмнената прилика на сегашната ситуация с тази отпреди дванадесет години. Опасната гражданска война отново съвпада със сериозното въоръжаване на Митридат; траките за кой ли път заливат Македония, а пиратските кораби покриват цяло Средиземно море; отново сновят емисари между римските емигранти в Испания и тези в двора на Синопе, както по-рано са пътували между Митридат и италийците. Още в началото на 77 г. в

сената започва да се говори, че Митридат само чака удобен случай да нападне римска Азия, докато в Италия бушува гражданска война; римските армии в Азия и Киликия са подсилени, за да бъдат готови за възможните събития.

От своя страна Митридат следи с нарастващо безпокойство римската политика. Той разбира, че войната на римляните срещу Тигран е неизбежна, колкото и да се страхува от нея безсилният сенат, и че той по неволя ще бъде замесен в нея. Опитът му да получи от римския сенат все още несключения в писмена форма мирен договор съвпада с размириците около Лепидовата революция и остава без успех; Митридат вижда в това знак за скорошното подновяване на войната. Началото ѝ е дадено с експедицията срещу морските разбойници, която косвено засяга и царете на Изтока, тъй като пиратите са им съюзници. Още по-подозрителни са отдавнашните претенции на Рим към Египет и Кипър; показателно е, че понтийският цар сгодява двете си дъщери Митридатида и Ниса за двамата Птолемеи, които сенатът все още отказва да признае. Емигрантите настояват за по-енергични действия; Митридат научава от свой вестоносец, изпратен под благовиден претекст в главната квартира на Помпей, че позицията на Серторий в Испания е непоклатима (и тя наистина е такава по това време), което открива пред царя перспективата да се бие не срещу двете римски партии, както в първата война, а в съюз с едната срещу другата. Надали би могъл да се намери по-благоприятен момент, а и в крайна сметка винаги е по-добре да обявиш война, отколкото да чакаш да те нападнат. Точно тогава, през 75 г., умира царят на Витиния Никомед III Филопатор и като последен от своя род — тъй като роденият му от Ниса син е бил или се е смятал за незаконен — завещава своето царство на римляните, които не пропускат да заграбят тази граничеща с римската провинция територия, запълнена отдавна с римски чиновници и търговци. В същото време Кирена, която е в ръцете на римляните още от 96 г., най-после е организирана като провинция и там е изпратен римски наместник (75). Тези събития, както и зачестилите нападения срещу пиратите по южното крайбрежие на Мала Азия, вероятно са разтревожили понтийския цар; присъединяването на Витиния прави римляните негови непосредствени съседи и вероятно това го е накарало да действа. Царят прави решителната стъпка и през зимата на 75/74 обявява война на римляните.

Митридат с удоволствие би споделил с някого тази тежка задача. Най-близкият и най-естественият му съюзник е великият цар Тигран; ала този недалновиден мъж отклонява предложението на тъста си. Остават само въстаниците и пиратите. Митридат не пропуска да влезе във връзка с тях и изпраща военни кораби към Испания и Крит. Със

Серторий е подписан договор, според който Рим отстъпва на царя Витиния, Пафлагония, Галатия и Кападокия — разбира се, тези завоевания трябва тепърва да бъдат ратифицирани на бойното поле. Поважна е подкрепата, която испанският пълководец оказва на царя с изпращането на римски офицери на ръководни постове във войската и флотата му. Най-дейните сред емигрантите на изток, Луций Магий и Луций Фаний, са назначени от Серторий за негови представители в двора на Синопе. От пиратите също идва помощ; десетки кораби пристигат в Понтийското царство и само благодарение на тях царят успява да създаде флота, която по своите мащаби и боеспособност представлява внушителна морска сила. Главната опора на Митридат остава собствената армия, с която царят се надява да завладее римските територии, преди врагът да навлезе в Азия; осведомен за бедственото финансово положение, предизвикано от Суловите контрибуции, за недоволството във Витиния срещу новото римско управление, за наскоро завършилата опустошителна война в Киликия и Памфилия, където бунтът на местното население още не е потушен, той разбира, че са налице всички благоприятни предпоставки за започване на военните действия. Запаси не липсват; в царските хамбари са натрупани 2 милиона медимни зърно. Корабите и екипажите им са многочислени и добре обучени, състоят се предимно от отбрани бастарнски наемници, които могат да се мерят дори с италийските легионери. И сега царят е този, който започва офанзивата. Един корпус под командата на Диофант навлиза в Кападокия, за да заеме тамошните крепости и да прегради пътя на римляните към Понтийското царство; изпратеният от Серторий пълководец, пропреторът Марк Марий, се отправя заедно с понтийския офицер Евмах към Фригия, за да разбунтува римската провинция и Таврия; основната армия над 100 000 души пехота, 16 000 конници и 100 колесници, водена от Таксил и Хермократ под личното върховно командване на царя, и военната флота от 400 платнохода начело с Аристоник се придвижват по малоазийското крайбрежие, за да заемат Пафлагония и Витиния. От римска страна воденето на войната е поверено първо на консула за 74 г. Луций Лукул, който като наместник на Азия и Киликия командва четирите легиона в Мала Азия; от Италия му е изпратен още един и с тези сили, възлизащи на 30 000 пехотинци и 1600 конници, той трябва да премине през Фригия и да навлезе в Понтийското царство. Колегата му Марк Кота потегля с флотата и с друг римски корпус към Пропонтида, за да прикрива Азия и Витиния. Накрая е предприето всеобщо укрепване на крайбрежията и особено на тракийското, което е най-пряко застрашено от понтийската флота, а прочистването на всички морета и брегове от пиратите и понтийските им съюзници е възложено с

извънредни пълномощия на един магистрат: изборът пада върху претора Марк Антоний, чийто баща преди тридесет години за първи път е укротил киликийските корсари. Освен това сенатът предоставя на разположение на Лукул значителната сума от 72 милиона сестерции, за да построи флота, ала консулът отказва. От действията на сената проличава, че управниците виждат корена на злото в пренебрегването на морското дело и сериозно се заемат да поправят грешката, доколкото това може да стане с правителствени декрети. През 74 г. войната започва по всички фронтове. За нещастие на Митридат обявяването на войната в Азия съвпада по време с обрата в Серториевата война, с което рухва една от главните му надежди; това позволява на римското правителство да съсредоточи цялата си мощ в морската и малоазийската война. За сметка на това в Мала Азия Митридат използва всички предимства на изненадващото нападение и голямата отдаленост на римляните от театъра на военните действия. Много малоазийски градове отварят вратите си пред Серториевия пропретор, който командва войската в римската провинция Азия, и избиват заселените там римски семейства, както са направили през 88 г.; писидите, исаврите и киликийците вдигат оръжие срещу Рим. В този момент римляните нямат войски в застрашените места.

Наистина отделни храбри мъже се опитват да се справят с разбунтувалите се провинции, без да чакат нареждане от Рим — така при новината за тези събития младият Гай Цезар напуска Родос, където е отишъл да учи, събира набързо военен отряд и се хвърля срещу въстаналите; но такива доброволчески корпуси не могат да постигнат много. Ако един от четиримата царе на заселеното около Песинунт келтско племе толистобоги, храбрият Дейотар, не бе взел страната на римляните и не се бе противопоставил успешно на понтийските пълководци, Лукул би бил принуден да започне военните действия с отнемането на вътрешната римска провинция от ръцете на врага. Но и така той губи скъпоценно време да успокоява разбунтуваните области и да изтласква врага, което не може да бъде компенсирано от незначителните успехи на конницата му. Още по-неблагоприятно, отколкото във Фригия, се развиват събитията на северното малоазийско крайбрежие. Силната армия и флота на понтийците са завзели напълно Витиния и са принудили римския консул Кота с малобройната му войска и няколкото кораба да потърси защита зад стените и в пристанището на Калхедон, където Митридат ги затваря. Оказва се обаче, че тази блокада е изгодна за римляните, защото, докато Кота задържа понтийската армия пред Калхедон, Лукул има възможност да се придвижи безпрепятствено натам; ако се обединят при Калхедон, римските армии ще наложат решителната битка да стане на това мяс-

то, а не в далечната и трудно проходима понтийска земя. Лукул наистина поема пътя към Калхедон; Кота обаче, който е твърдо решен да извърши сам велик подвиг преди пристигането на колегата си, заповядва на своя адмирал Публий Рутилий Нуд да направи пробив в блокадата, който не само завършва с кърваво поражение за римляните, но и позволява на понтийците да проникнат в пристанището, да разкъсат веригата, която го затваря, и да изгорят всички намиращи се там римски кораби, около седемдесет на брой. Лукул получава новината за това нещастие при река Сангария и ускорява своя поход за голямо недоволство на войниците; те твърдят, че Кота не ги засяга и е по-добре да плячкосват беззащитната страна, вместо да учат другарите си да побеждават. Пристигането на Лукул компенсира поне отчасти преживените злополуки: царят вдига блокадата на Калхедон, но не се връща към Понт, а потегля на юг към староримската провинция, където се разполага при Пропонтида и Хелеспонт, заема Лампсак и обсажда големия и богат град Кизик. С тези си действия царят навлиза още повече в задънената улица, по която сам е поел, вместо да се възползва от предимството на големите разстояния, което единствено обещава успех. Старата елинска ловкост и усърдие са се запазили в Кизик в абсолютно чист вид, както почти никъде другаде по света; гражданството, което е загубило голям брой кораби и много войници в нещастната двойна битка при Калхедон, оказва мъжествена съпротива. Кизик е разположен на остров непосредствено до сушата и е свързан с нея чрез мост. Обсаждащите успяват да завземат подстъпите към морето, да се спуснат към моста и да проникнат в разположеното около него предградие; те стигат дори до самия остров и завладяват известните Диндименски височини, като гръцките им инженери влагат цялото си изкуство, за да улеснят нападението. Най-после понтийците успяват да направят пробив, но през нощта обсадените го запълват и всички усилия на царската армия остават безплодни; никой не се стряска и от варварската заплаха на царя, че ако градът не се предаде, всички пленени кизикци ще бъдат избити пред стените на града. Жителите на Кизик продължават да се съпротивляват храбро и дори по време на обсадата насмалко да пленят самия цар. През това време Лукул е заел много силна позиция в тила на понтийската армия и без да може да се притече непосредствено на помощ на притисnатия град, той отрязва изцяло снабдяването на врага откъм сушата. Огромната Митридатова армия, наброяваща повече от 300 000 души заедно с обоза, е заклещена между непобедимия град и здраво укрепилата се римска войска, неспособна да се оттегли или да нападне, принудена да разчита единствено на снабдяване по море, което за щастие на понтийците е изцяло в ръцете на тяхната флота. Скоро идва небла-

гоприятният сезон; силна буря разрушава значителна част от обсадните съоръжения; липсата на хранителни продукти и преди всичко на фураж за конете започва да става непоносима. Товарните животни и обозът са изпратени назад под прикритието на почти цялата понтийска конница с поръчение на всяка цена да се промъкнат или да си пробият път; но при река Риндак, източно от Кизик, Лукул ги настига и унищожава целия отряд. Друг конен отряд под ръководството на Метрофан и Луций Фаний е принудено да се върне в лагера след дълго скитане в западната част на Мала Азия. Гладът и болестите косят застрашително понтийската войска. Когато идва пролетта (73), обсадените удвояват усилията си и завземат разположените на Диндимон укрепления; царят няма друг изход, освен да снеме обсадата и с помощта на флотата да спаси онова, което още може да се спаси. Самият той потегля с кораб към Хелеспонт, но претърпява значителни загуби както при потеглянето, така и по пътя от бушуващите бури. В тази посока тръгва и сухопътната войска, водена от Хермей и Марий, за да се скрие зад високите стени на Лампсак и там да се качи на корабите. Армията оставя целия си товар заедно с болните и ранените, които са избити от озлобените кизикци. Нападенията на Лукул по пътя и прекосяването на реките Езеп и Граник им причиняват чувствителни загуби, но те успяват да постигнат целта си: понтийските кораби отвеждат останките от великата армия и жителите на Лампсак далече от отмъстителността на римляните.

Последователността и далновидността, с които Лукул води войната, не само поправят грешките на неговия колега, но и унищожават ядрото на вражеската армия — приблизително 200 000 войници, без да се стига до решително сражение. Ако и флотата не беше изгоряла в пристанището на Калхедон, Лукул би унищожил цялата войска на Митридат; без флотата разрушителното дело остава недовършено и Лукул трябва дори да се примири, че въпреки катастрофата при Кизик понтийският флот се разполага в Пропонтида, блокира Перинт и Византион на европейския бряг, разграбва Приап на азиатския, а царската главна квартира се настанява във витинското пристанище Никомедия. Отбрана ескадра от петдесет платнохода и 10 000 души екипаж, между тях Марк Марий и най-смелите римски емигранти, навлиза дори в Егейско море; говори се, че тази ескадра е определена за десант в Италия, за да разпали наново гражданската война. Най-после пристигат корабите, които Лукул е поискал от азиатските общини след калхедонската катастрофа, и една ескадра е изпратена да търси вражеската флота в Егейско море. Самият Лукул, който има богат опит в морските битки, поема командването. Пред ахейското пристанище, във водите между троянския бряг и остров Тенедос, са

нападнати и потопени тринадесет вражески петвеслени кораба, водени от Исидор към Лемнос. След това при малкия остров Нее между Лемнос и Скирос, едно пустинно място, където понтийската флотилия от 32 платнохода е изтеглена на сушата, Лукул напада едновременно корабите и разпръснатия по острова екипаж и завладява цялата ескадра. Тук Марк Марий и най-храбрите римски емигранти намират смъртта си или в схватката, или след нея от ръката на палача. Цялата егейска флота на врага е унищожена. През това време войната във Витиния продължава по суша с изпратените от Италия подкрепления и със сформираната в Азия ескадра; Лукул предвидливо е оставил при Кота легатите си Воконий, Гай Валерий Триарий и Барба. Барба настъпва във вътрешността към Пруз ий на Олимп и Никея, Триарий завзема Апамея (Мирлея) на крайбрежието и Пруз ий (Киос). След това армиите се обединяват за съвместни действия срещу самия Митридат в Никомедия; обаче царят, без дори да се опита да влезе в бой, избягва с корабите си и потегля към дома; това му се удава само защото началникът на римската флота Воконий, на когото е възложена блокадата на пристанището на Никомедия, пристига твърде късно. По пътя след предателство в ръцете на царя пада важният град Хераклея; но силна буря в тези коварни води праща на дъното повече от шестдесет кораба и разпръсва останалите; царят влиза в Синопе почти сам. Войната на Митридат завършва с пълно, далеч не почетно за върховния главнокомандващ поражение на понтийската сухопътна и морска мощ.

Идва редът на Лукул да мине в настъпление. Триарий поема командването на флотата със задачата да затвори Хелеспонт и да внимава за връщащите се от Испания и Крит понтийски кораби; Кота е натоварен с обсадата на Хераклея; трудната задача за снабдяването е възложена на верните и енергични галатийски князе и на кападокийския цар Ариобарзан; самият Лукул навлиза през есента на 73 г. в благословената земя на Понт, в която отдавна не е стъпвал вражески крак. Митридат, сега минал в строга отбрана, отстъпва, без да даде нито една битка, от Синопе към Амис, от Амис към Кабира (по-късно Нова Цезарея, сега Никсар) на река Лик, приток на Ирис; той се задоволява да увлича неприятеля все по-дълбоко във вътрешността на страната и да затруднява връзките и снабдяването му с провизии. Лукул го следва бързо; Синопе остава отстрани; старата граница на римските владения, река Халис, е прекосена, големите градове Амис, Евпатория (на Ирис), Темискира (на Термодонт) са обкръжени, докато най-после зимата слага край на похода, но не и на обсадите. Войниците на Лукул са недоволни от непрестанното движение, което не им позволява да оберат плодовете на усилията си, и все по-шумно се оп-

лакват от многобройните, продължаващи дори през зимата обсади. Ала Лукул не дава ухо на войнишки оплаквания; през пролетта на 72 г. той продължава пътя си към Кабира, като оставя пред Амис два легиона под командването на Луций Мурена. През зимата Митридат е направил нови опити да склони великия цар на Армения да се включи във войната; те остават безплодни като предишните или водят само до празни обещания. Партите също нямат желание да участват в една загубена война. През това време обаче при Кабира отново се е събрала значителна армия, набрана в страната на скитите и командвана от Диофант и Таксил. Римската войска, която наброява само три легиона, а конницата ѝ е много по-слаба от понтийската, се вижда принудена да избягва равнините и да се придвижи към Кабира по трудни околни пътеки след много затруднения и значителни загуби. Двете армии остават задълго една срещу друга пред стените на града. Сблъсъци има най-често около снабдяването с провизии, което е оскъдно и за двете страни; затова Митридат създава специален корпус от ядрото на конницата си и отряд пехота под командването на Диофант и Таксил, който получава задачата да кръстосва областта между Ликос и Халис и да залавя идващите от Кападокия керван с храна за римската войска. Ала Марк Фабий Адриан, военачалник от армията на Лукул, който охранява един от керваните, не само разбива издебналите го в един планински проход понтийци, но и след като получава подкрепление от лагера, напада самата армия на Диофант и Таксил, която веднага се разбягва. За царя е неизмерима загуба, че в тази битка загива и конницата, на която единствено е възлагал надежди; щом научава страшната вест от първите бегълци от бойното поле, достигнали Кабира — показателно, е че това са самите генерали, — той решава незабавно да продължи отстъплението, преди Лукул да е получил известие за победата. Ала решението на царя се разпространява със светкавична бързина първо сред най-близкото му обкръжение; щом виждат забързаните приготовления на приближените на царя, войниците са обзети от панически ужас. Никой не иска да тръгне последен; знатните военачалници и простите войници тичат един през друг като подгонен дивеч; дори царският авторитет не е в състояние да ги спре; а пък и самият цар е обзет от ужас в дивата суматоха. Използвайки бъркотията, Лукул напада понтийската войска и почти без да срещне съпротива, избива поне две трети от нея. Ако римските легиони бяха успели да опазят дисциплината си и да укротят жаждата си за плячка, сигурно нямаше да остане нито един жив понтийски войник, а самият цар щеше да бъде пленен. С големи усилия Митридат успява да избяга през планините към Комана (недалече от Токат и изворите на Ирис), придружен от малък отряд, откъдето много скоро е прогонен

от римски разузнавателен отряд под командването на Марк Помпей. Най-после, преследван неотстъпно от римляните, царят преминава границата на владенията си при Талаура в Малка Армения, като води със себе си само около 2000 души. В земите на великия цар той намира убежище, но нищо повече (краят на 72 г.). Тигран оказва почести на царствения беглец, но дори не го кани в двора си, а го държи в отдалечено гранично селище, едва ли не под домашен арест. Цялото Понтийско царство и Малка Армения са завзети от римските войски, а равнината чак до Трапезунд се предава без съпротива в ръцете на победителя. След по-кратко или по-дълго колебание се предават и царските ковчежници заедно с богатствата, които пазят в хазната. Жените от царския харем, сестрите на царя, многобройните му съпруги и наложници са избити до крак по заповед на самия цар, тъй като нямат възможност за бягство. Това кърваво дело е извършено от един евнух във Фарнакея (Керасунт). Упорита съпротива оказват само градовете.

Малкото селища във вътрешността, като Кабира, Амасия, Евпатория, падат много скоро под властта на римляните, но по-големите, като Амис и Синопе в Понт, Амастрис в Пафлагония, Тиос и понтийска Хераклея във Витиния, се отбраняват отчаяно, въодушевявани отчасти от привързаността си към царя и от застъпваното от него свободно градско устройство, отчасти непрекъснато тероризирани от кръвожадните му пирати. Синопе и Хераклея водят дори морски битки и синопската ескадра успява да завладее една римска флотилия, която кара жито от Таврическия полуостров за войската на Лукул. Хераклея се предава едва след двегодишна обсада, след като римската флота е успяла да прекъсне връзките на града с гръцките селища на Таврическия полуостров и в редиците на гарнизона се появяват предатели. Когато Амис е доведен до предела на отчаянието, гарнизонът подпалва града и се качва на корабите под прикритието на пламъците. В Синопе, където защитата е ръководена от дръзкия пиратски капитан Селевк и царския евнух Бакхид, гарнизонът разграбва къщите, преди да се оттегли, и подпалва всички кораби, които не може да отведе в морето; макар че по-голямата част от защитниците на града успяват да се оттеглят по море, има сведения, че от ръката на римския палач са загинали около 8000 корсари. Повече от две години след битката при Кабира (72-70) продължават обсадите на големите градове, ръководени предимно от помощниците на Лукул, докато самият той преустройва управлението на провинция Азия и провежда коренни реформи. Може би от историческа гледна точка упоритата съпротива на понтийските търговски градове изглежда странна, защото е напълно безсмислена; делото на цар Митридат не печели нищо от нея. Поне

засега арменският цар няма намерение да го върне в старите му владения. С унищожаването на егейската флота римската емиграция в Азия е загубила най-добрите си мъже; много от останалите, между които енергичните пълководци Луций Магий и Луций Фаний, са сключили мир с Лукул, а със смъртта на Серторий, който загива в годината на битката при Кабира, изчезва и последната им надежда. Собствената военна сила на Митридат е напълно разбита, а останалите му опори се рушат една след друга. Триарий напада край остров Тенедос ескадрите, които се завръщат от Испания и Крит, и потапя цели седемдесет платнохода; наместникът на Боспорското царство Махар, собственият син на Митридат, изменил на баща си и като самостоятелен княз на таврически Херсонес сключва на своя глава мир с римляните (70). Самият цар след не особено славна съпротива е заточен в далечна арменска планинска крепост, беглец от своето царство и почти пленник на зетя си. Макар че пиратските орди още се държат на Крит, а спасилите се от Амис и Синопе са успели да стигнат до източното крайбрежие на Черно море, където са приети от племената на санигите и лазите, военният талант на Лукул и разумната умереност, с която отговаря на справедливите оплаквания на провинциите и приема разкаялите се емигранти като офицери във войската си, са успели да освободят Мала Азия от неприятелските войски с малко жертви и да унищожат Понтийското царство, което сега може да бъде превърнато от зависима държава в римска провинция. Очаква се сенатска комисия, която съвместно с главнокомандващия ще създаде новата администрация.

Остава да се уредят отношенията с Армения. Римляните са в правото си, дори са принудени да обявят война на Тигран. Лукул, който следи събитията от непосредствена близост и умее да вниква в същността им, е много по-далновиден от сенаторите в Рим и разбира, че е необходимо Армения да бъде изтласкана отвъд Тигър и да бъде възстановено загубеното господство на Рим над Средиземно море. Като ръководител на римските дела на Изток той се проявява като достоен наследник на своя учител и приятел Сула. Той е проелински настроен като малцина в Рим и е чувствителен към задължението, което Рим е поел с наследството на Александър: да бъде щит и меч на елинизма на Изток. Лични основания, желанието да пожъне слава и отвъд Ефрат, личната обида от арменския цар, който в едно писмо до него е изпуснал титлата император, също са могли да окажат влияние върху Лукул; но би било несправедливо да се обясняват с дребнави и егоистични мотиви действия, обясними със законни подбуди. Ала не би могло да се очаква, че страхливата, небрежна, лошо осведомена и преди всичко постоянно заплашвана от финансова разруха римска

правителствена колегия ще подеме инициативата за една толкова широкообхватна и скъпа експедиция. Около 72 г. законните представители на Селевкидите, Антиох, наречен Азиатски, и брат му, подтикнати от благоприятния обрат на понтийската война, пристигат в Рим, за да издействат римска интервенция в Сирия и между другото признаването на наследствените им претенции към египетския трон. Макар че последното им искане не може да бъде изпълнено, няма по-удобен момент и повод да се започне отдавна чаканата война срещу Тигран. Сенатът признава принцовете за законни царе на Сирия, но не може да се реши на въоръжена намеса. Ако иска да се възползва от добрия случай и да си разчисти сметките с Армения, Лукул трябва да започне войната на своя глава и на свой риск, без да чака заповед от сената; и той като Сула се изправя пред необходимостта да действа против волята на римските управници, за да отговори на същинските им интереси.

Решението му е улеснено от отдавна колебаещите се между мира и войната отношения между Рим и Армения, които до известна степен прикриват своеволието му и му дават достатъчно формални основания, за да обяви война. Положението в Кападокия и Сирия му дава достатъчно поводи, освен това римски войски са навлезли в земите на великия цар още при преследването на Митридат. Ала тъй като Лукул е изпратен в Азия със задачата да воюва срещу Митридат, за да свърже с него начинанието си, той изпраща един от офицерите си, Апий Клавдий, при великия цар в Антиохия с искането да бъде предаден Митридат, което без съмнение е повод за война. Решението е смело, особено при тогавашното състояние на римската армия. Необходимо е по време на арменския поход да се държи силен гарнизон в обширната понтийска област, тъй като в противен случай войската в Армения би загубила връзка с родината, а и лесно е било да се предвиди, че Митридат ще се опита да нахлуе в предишните си владения. Очевидно е, че армията, с която Лукул е завършил войната срещу Митридат и която наброява едва 30 000 души, не е в състояние да изпълни двойната задача. При обикновени обстоятелства пълководецът би помолил правителството да му изпрати втора армия и би получил съгласие; но след като е решил да предприеме нападението през главата на правителството, а в известна степен е и принуден да го стори, той се отказва от помощта на Рим и включва във войските си дори пленените тракийски наемници на понтийския цар. Все пак това не му осигурява повече от два легиона или най-много 15 000 души, с които да пренесе войната отвъд Ефрат. Това, разбира се, е рисковано, макар че недостатъчната численост може да бъде компенсирана с опитността и смелостта на съставената предимно от ветерани армия. Много по-ло-

шо е настроението на войниците, с които Лукул поради аристократичното си високомерие се съобразява твърде малко. Той е талантлив военачалник и според аристократичните разбирания е почтен и добронамерен мъж, но войниците не го обичат. Той е непопулярен поради твърдата си привързаност към олигархията, не го обичат, защото е преследвал отвратителното лихварство на римските капиталисти в Мала Азия, защото товари войниците с все нови и нови задачи и ги подлага на невероятни изпитания, защото ги държи в строго подчинение и им забранява да плячкосват завоюваните градове, особено гръцките, макар че за себе си е натоварил доста коли и камили със съкровища от Изтока. Не го обичат и заради изтънчените му аристократични маниери, заради възхищението му от всичко гръцко, заради склонността му към удобен живот. В него няма и следа от обаянието, което обединява пълководеца и войниците. Освен това много от войниците му имат всички основания да се оплакват от прекаленото удължаване на военната им служба. Двата му най-добри легиона са същите, които Флак и Фимбрия са довели на Изток през 86 г., и макар че след битката при Кабира те са заслужили напълно освобождаването си от армията с участие в тринадесет похода, сега Лукул ги повежда през Ефрат към нова война с непредвидим край — сякаш съдбата е решила да се отнесе с победителите при Кабира по-лошо, отколкото с победените при Кана. Невероятна е дързостта на пълководец, осмелил се да тръгне на път с толкова слаба и зле настроена армия, да предприеме на своя глава и на свой риск експедиция, която не само противоречи на закона, но и ще го отведе в далечна, непозната страна, пълна с бързи реки и снежни планини и толкова необятна, че е опасна и за най-добре организираното нападение. Затова и действията на Лукул стават обект на многобройни и основателни нападки в Рим; но при това не бива да се премълчава, че именно слабостта на управлението е довела до това дръзко начинание на пълководеца и ако не го оправдава, тя поне го извинява.

Мисията на Апий Клавдий, освен задачата да подготви дипломатически повод за войната, има и друга цел: да привлече на страната на римляните князете и градовете на Сирия и да ги вдигне на оръжие срещу великия цар. През пролетта на 69 г. започва същинската война. През зимата царят на Кападокия е доставял тайно транспортни кораби, с които римляните се прехвърлят през Ефрат при Митилене и се насочват през таврическите проходи към Тигър. Лукул преминава Тигър край Амида (Диарбекир) и продължава по пътя, който свързва новата столица Тигранокерта, изградена на южната граница, със старата метрополия Артаксата. Там го чака великият цар, който наскоро се е върнал от Сирия, след като временно е отложил осъществяването на

завоевателните си планове в Средиземно море заради усложненията с римляните. Той тъкмо обмисля нападението на римска Мала Азия откъм Киликия и Ликаония и размишлява дали римляните веднага ще опразнят Азия или ще му дадат битка още преди това, например при Ефес. Точно тогава пристига вестта за напредването на Лукул и той разбира, че е изправен пред опасността да бъде отрязан от Артаксата. Вбесеният цар заповядва да обесят пратеника, но действителността остава, каквато си е; той бърза да напусне новата столица и се отправя към вътрешността на Армения, за да се въоръжи срещу врага, щом досега не го е направил. През това време Митробарзан трябва да отклонява вниманието на римляните с наличните войски, както и да установи връзка със съседните бедуински племена. Ала армията на Митробарзан е бързо разбита от римския авангард, а арабите — от подразделението на Секстилий; Лукул завладява пътя от Тигранокерта към Артаксата и докато един римски корпус преследва великия цар, отстъпващ на север по десния бряг на Тигър, Лукул преминава на левия и скоро стига до Тигранокерта. Непрекъсващият дъжд от стрели, с който обсадените обсипват римската войска, и подпалването на обсадните машини с нефт показват на римляните какви нови опасности ги дебнат в иранската война. Смелият комендант Манкей удържа града, докато царят успее да събере огромна армия от всички части на обширното си царство и граничните области, достъпни за арменските вербовачи. С тази армия Тигран бърза да се притече на помощ на новата столица. Придобилият богат опит във войните на Митридат пълководец Таксил съветва царя да избягва открито сражение, да обкръжи малката римска войска с конницата и да я умори от глад. Ала когато царят вижда как римският пълководец излиза насреща му с не повече от 10 000 души, без да сваля обсадата на града, и как дръзко преминава реката, разделяща двете армии; когато оглежда тази малка група хора, „твърде голяма за пратеничество, но твърде нищожна за армия“, а от другата страна са неговите несметни пълчища, където са си дали среща народите от Черно, Каспийско и Средиземно море и от Персийския залив, като само страховитата, покрита с желязо конница е по-многобройна от цялата войска на Лукул, а част от пехотата му е въоръжена по римски образец, тогава царят решава да приеме незабавно желаната от неприятеля битка. Докато арменската армия се подрежда, острото око на Лукул открива малка височина, която те са забравили да заемат, но която владее цялата позиция на конницата им. Той се втурва с две кохорти нататък, заема я, а в същото време праща слабата си конница да нападне арменците във фланг, за да отклони вниманието от придвижването му, а щом се изкачва на възвишението, той повежда малкия си отряд в гърба на неприятелска-

та конница. Удава му се да я разбие напълно и да я тласне към все още подреждащата се пехота, която се разбягва, без изобщо да е влязла в битка. Съобщенията на победителя, че в сражението са паднали 100 000 арменци и петима римляни и че царят е захвърлил тюрбана и диадемата си, за да избяга неразпознат с десетина конници са в стила на учителя му Сула; но това не пречи извоюваната на 6 октомври 69 г. пред вратите на Тигранокерта победа да остане една от най-блестящите в славната военна история на Рим. Всички земи южно от Тигър, отнети от партите или сирийците, са стратегически загубени за арменците и без съпротива преминават в ръцете на победителя. Новопостроената столица слага началото. Многобройните гърци, заселени принудително в новия град, се вдигат срещу гарнизона и отварят градските порти пред римляните. Този път Лукул позволява на войниците си да разграбят града. Създадена за новото велико царство, столицата е погълната за един ден от победителя. Арменският сатрап Магадат е изтеглил всички войски от Киликия и Сирия, за да подсили армията на царя при Тигранокерта. Лукул потегля към най-северната част на Сирия Комагена и превзема с щурм столицата Самосата; той не стига до същинска Сирия, но от всички династии и общини до Червено море, от елини, сирийци, евреи, араби, в римския лагер пристигат пратеници, за да приветстват новия властелин. Даже князът на Кордуена, земя, разположена на изток от Тигранокерта, се покорява; само в Низибис, т.е. в Месопотамия, продължава да се държи братът на великия цар Гурас. Лукул се харесва в ролята на защитник на елинските князе и общини; в Комагена той поставя на трона един от принцовете на Селевкидите на име Антиох; Антиох Азиатски, който се е върнал в Антиохия след оттеглянето на арменците, е признат за сирийски цар; принудително заселените в Тигранокерта са освободени да се върнат в родните си земи. Несметните запаси и съкровища на царя — 30 млн. медимни жито, 8000 таланта злато са намерени само в Тигранокерта — дават възможност на Лукул да посреща военните си разходи, без да посяга към държавната хазна; освен богатата храна всеки войник получава и допълнително възнаграждение от 800 денария.

Великият цар е дълбоко унижен. Той е слабохарактерен човек, високомерен, когато го е споходил късметът, но и унил, когато късметът го е напуснал. Ако не беше се намесил старият Митридат, вероятно Тигран и Лукул биха постигнали споразумение, макар и с цената на големи жертви от страна на великия цар. Митридат няма нищо общо с битката при Тигранокерта, ала напрежението между великия цар и римляните му помага да се освободи от двадесетмесечния арест и към средата на 70 г. той е изпратен с 10 000 арменски конници в бив-

шето си царство, за да заплашва тиловете на противника. Още преди да е успял да свърши нещо, той е извикан обратно, докато великият цар събира цялата си войска, за да освободи от обсадата новата си столица, но на път за Тигранокерта той е пресрещнат от стотици бягащи войници. Всичко е загубено. Ако Тигран сключи мир сега, за Митридат това означава да загуби не само последната си надежда за връщане в родината, а предаването му със сигурност да бъде първото условие за сключване на мир; няма съмнение, че спрямо него Тигран ще действа по същия начин, по който някога Бокх е действал срещу Югурта. Понтиецът залага целия си авторитет, за да предотврати този обрат и да накара арменския двор да продължи войната, в която той няма какво да губи, а може само да спечели; в момента Митридат е само един лишен от трона си беглец, но все още има влияние в арменския двор. Той е представителен, властен мъж и макар че е минал шестдесетте, язди отлично, сражава се в пълно въоръжение и може да влезе в ръкопашен бой с най-добрите бойци. Годините и тежката съдба са закалили духа му и докато по-рано е изпращал пълководци, без да участва в битките, сега старецът върви начело на войската си и сам влиза в бой. През петдесетгодишното си царуване той е преживял безброй превратности и сега знае, че поражението при Тигранокерта съвсем не означава за арменския цар край на войната, защото положението на Лукул е много трудно и ако не бъде сключен мир, а войната продължи и бъде водена по-разумно, то може да стане за римляните и твърде опасно. Опитният владетел, който може да бъде баща на великия цар и сега има възможност да му повлияе лично, успява да го подчини с ума и енергията си и не само да го убеди да продължи войната, но и да му бъде възложено политическото и военното ръководство. Войната между правителствата трябва да се превърне в националноазиатска, което означава царете и народите на Азия да се обединят срещу могъщите и надменни римляни. Митридат влага всичките си сили, за да помири арменците и партите и да ги склони към обща борба срещу Рим. По внушение на Митридат Тигран предлага на Арсакида Фраат Божествения (на трона от 70 г.) да му върне завладените от арменците месопотамски земи, Адиабене, „Великите долини“ и да сключи с него военен съюз. Ала след всичко случило се предложението не намира особено радушен прием; Фраат предпочита да си осигури ефратската граница, като сключи договор не с арменците, а с римляните, а после да наблюдава отстрани как омразният съсед и неприятният чужденец се изтребват взаимно. С по-голям успех Митридат се обръща към източните народи. Не му е трудно да представи войната като национална борба на Изтока със Запада, защото наистина е така; може също да я представи като религиозна война и да разп-

ространни слухове, че целта на Лукуловите войски е храмът на персийската Нанея или Анаит в Елимаида или днешния Луристан, най-почитаният и най-богатият храм в цялата долина на Ефрат. Азиатците отблизо и далеч се стичат на тълпи в царския лагер, готови да защитават Изтока и боговете му от безбожните чужденци. Ала опитът е показал, че струпването на огромна армия е не само безплодно, но прави непригодни за бой дори добре обучените и изпитани в битките войски, въвличайки ги в общата бъркотия. Митридат се стреми да подготви преди всичко конницата, където Западът е най-слаб, а азиатците най-силни и която е почти половината от новообразуваната от него армия. За пехотата той подбира най-способните между редовните войници и доброволците и възлага обучението им на понтийските си офицери. Внушителната армия, която отново стои под знаменатa на великия цар, не е създадена, за да премери сили с римските ветерани при първия удобен случай, а за да се ограничи в отбрана и дребни схватки. При последната война в царството си Митридат непрекъснато е отстъпвал и е избягвал големите сражения; и сега той възприема подобна тактика и определя за поле на военните действия същинска Армения, наследствената земя на Тигран, останала напълно недокосната от неприятелската армия, докато по своите природни особености и поради патриотизма на жителите тя е изключително подходяща за такава война.

Шестдесет и осма година започва трудно за Лукул и с всеки изминал ден положението му става по-тежко. Въпреки блестящите победи в Рим не са доволни от него. Сенатът е разгневен от своеволните му действия; партията на капиталистите, чиито интереси са чувствително засегнати от Лукул, влага всичките си сили, организира интриги и подкупва влиятелни личности, за да прокара отзоваването му. Всеки ден пазарният площад се оглася от справедливи и несправедливи оплаквания от безумно дръзкия и алчен пълководец, лош римлянин, изменник. Обясненията, че в ръцете му е вложена твърде много власт, две редовни наместничества и едно твърде важно извънредно командване, тревожат сената и членовете му решават да дадат провинция Азия на един от преторите, а провинция Киликия заедно с три новонабрани легиона да се управлява от консула Квинт Марций Рекс. Така Лукул остава само главнокомандващ срещу Митридат и Тигран и е ограничен в действията си. Надигналото се в Рим недоволство намира благоприятен отзвук във военните лагери по бреговете на Ирис и Тигър: още повече че отделни офицери, между които и зетят на пълководеца Публий Клодий, отдавна обработват съзнанието на войниците. Слухът, без съмнение пуснат от противниците на Лукул, че освен понтийско-арменската война пълководецът смята да воюва и срещу

партите, подхранва недоволството на войската. Докато трудностите с правителството и армията заплашват победоносния пълководец с отзоваване и бунт, той продължава да работи за своето дело, подобно на отчаян играч, който залага и последната си риза. Той няма намерение да потегли срещу партите, но когато става ясно, че Тигран не е склонен да сключи мир и няма намерение да влиза в открит бой, римският военачалник решава да настъпи от Тигранокерта към долината на Източен Ефрат (или Арсания, сега Мурад Чай), като премине през трудната планинска местност на източния бряг на езерото Ван, а оттам да навлезе в долината на Аракс, където на северния склон на Арарат е разположена столицата на същинска Армения Артаксата с родовия дворец и царския харем. Той се надява, че като заплаши великия цар със завладяване на старата му резиденция, ще го принуди да влезе в решителен бой някъде по пътя или поне пред самата Артаксата. За да си осигури тила обаче, той трябва да остави значително подразделение при Тигранокерта; а тъй като му е невъзможно да намали основната войска, не му остава нищо друго, освен да отслаби позицията в Понт и да повика част от тамошните войски в Тигранокерта. Основната трудност обаче се крие в твърде краткото за военни начинания арменско лято. На високото арменско плато, което се намира на 5000 и повече стъпки над морското равнище, житото край Ерзерум пониква едва в началото на юни, а зимата започва почти веднага след жътвата през септември; Лукул трябва да стигне до Артаксата и да завърши кампанията най-много след четири месеца. В средата на лятото той потегля от Тигранокерта и се движи без съмнение през прохода Битлис, после нагоре по брега на езерото Ван, платото Муш и Ефрат. Преходът продължава, макар и с цената на всекидневни досадни сблъсъци с вражеската конница, в която участват много изпитани стрелци. Римляните напредват бавно, но неотстъпно и прекосяват без особени усилия Ефрат въпреки съпротивата на арменската конница; показва се и арменската пехота, но римляните не успяват да я въвлекат в битката. Така армията навлиза във високото арменско плато и продължава пътя си през непознатата страна. Загубите не са особено големи, но неизбежното забавяне поради трудностите на терена и нападенията на вражеската конница вече е твърде неприятно. Зимата започва много преди войската да е достигнала Артаксата; когато италийските войници виждат наоколо сняг и лед, твърде силно опънатата тетива на военната дисциплина се скъсва. Надигналият се бунт принуждава пълководеца да даде заповед за отстъпление, организирано с обичайното му умение. Римляните успяват да слязат в Месопотамия, където сезонът все още позволява военни действия, затова Лукул прекосява Ефрат и се хвърля с цялата си войска срещу последния

останал по тези места арменски град Низибис. Великият цар, който си е взел поука от поражението при Тигранокерта, оставя града на произвола на съдбата; въпреки храбрата защита в една тъмна дъждовна нощ той е щурмуван от войската на Лукул, която намира зад стените му не по-малко богата плячка и удобни зимни квартири, отколкото преди година в Тигранокерта. Междувременно цялата сила на вражеската офанзива се стоварва върху слабите римски отряди, оставени в Понт и Армения. Тигран принуждава римския командващ Луций Фаний — същия, който по-рано е посредничил между Серторий и Митридат — да се затвори в една крепост и го обгражда отвсякъде. Митридат навлиза в Понтийското царство с 4000 арменски и 4000 собствени конници и като освободител и отмъстител призовава народа на борба срещу омразния неприятел. Страната се надига; разпръснатите римски войници са изловени и убити. Когато командващият римските войски в Понт Адриан ги повежда срещу Митридат, бившите му наемници и многобройните понтийци, които следват римската войска като роби, преминават на страната на царя. Неравната битка трае два дни; едва когато царят получава две рани и трябва да бъде изнесен от бойното поле, римският пълководец успява да спре проиграната битка и да избяга към Кабира с остатъците от хората си. Друг от Лукуловите заместници, който случайно попада в тази област, решителният Триарий, успява да събере нова войска и да даде успешно сражение на царя; но той е твърде слаб и не може да го изтласка извън Понтийското царство. Така царят се разполага на зимна квартира в Комана.

Настъпва пролетта на 67 година. Съсредоточаването на армията в Низибис, безделието в зимните квартири, честото отсъствие на пълководеца — всичко това разклаща още повече дисциплината в редиците на войската; войниците настояват да се върнат обратно и скоро става ясно, че ако пълководецът не се съгласи да ги поведе, ще тръгнат сами. Запасите са на изчерпване; Фаний и Триарий се намират в изключително затруднение и изпращат писмо след писмо за помощ. Макар и неохотно, Лукул решава да се подчини на необходимостта; той напуска Низибис и Тигранокерта, отказва се от всички блестящи перспективи на арменската експедиция и се връща на десния бряг на Ефрат. Фаний е освободен; за Понт обаче вече е твърде късно. Триарий, който няма достатъчно войска, за да се пребори с Митридат, е заел позиция при Газиура (Туркасал на Ирис западно от Токат), а обозът му е останал при Дадаза. Когато Митридат обсажда този град, римските войници, загрижени за вещите си, принуждават командира си да напусне сигурната позиция и да даде сражение на царя между Газиура и Зиела (Зиле) на Скотийските височини. Става онова, което

Триарий е предвидил: въпреки смелата отбрана крилото, водено лично от царя, пробива римските редици и изтласква пехотата към една глинеста клисура, където няма място за разгръщане на боен ред. Римляните са безмилостно избити. Един римски центурион се хвърля смело срещу царя и успява да го прободе, за което заплаща с живота си; но въпреки това поражението на римляните е пълно. Римският лагер е завзет; ядрото на пехотата, почти всички нисши и висши офицери са избити; труповете остават непогребани на бойното поле и когато Лукул пристига на десния бряг на Ефрат, той узнава за поражението не от своите хора, а от разказите на местните жители.

Наред с това поражение в армията назрява бунт. Тъкмо сега от Рим идва вест, че народът е решил да освободи от военна служба войниците на Фимбрия, защото законният им срок е изтекъл; главното командване в Понт и Витиния е предадено в ръцете на един от консулите за текущата година; наследникът на Лукул, консулът Маний Ацилий Глабрион, вече е пристигнал в Мала Азия. Дамобилизирането на най-смелите и неспокойни легиони и отзоваването на главнокомандващия точно след поражението при Зиела окончателно подкопават дисциплината на войската, от която тъкмо в този момент се нуждае отчаяно пълководецът. При Талаура в Малка Армения Лукул застава срещу понтийската армия, водена от зетя на Тигран, Митридат Мидийски, който вече е водил успешни конни сражения с римляните; към мястото на битката се приближават основните сили на великия цар. Лукул иска помощ от новия наместник на Киликия Квинт Марций, който на път към провинцията си наскоро е пристигнал в Ликаония, но консулът отговаря, че войниците му отказват да потеглят за Армения. Лукул се обръща към Глабрион с молба да поеме главното командване, предадено му от народа; той също не е склонен да изпълни тази трудна и опасна задача. Лукул, принуден да остане главнокомандващ, заповядва на войниците си да потеглят срещу настъпващата арменска армия, защото съзнава, че не може да се бие едновременно срещу арменците и понтийците. Войниците се подчиняват на заповедта; ала щом стигат до мястото, където пътищата за Армения и Кападокия се разделят, повечето от тях тръгват по втория път, за да стигнат до провинция Азия. Легионите на Фимбрия настояват за незабавното им освобождаване; само горещите молби на главнокомандващия и на другарите им ги склоняват да останат още известно време; но те продължават да настояват, че ще се саморазпуснат, ако преди настъпването на зимата не се изправят срещу неприятеля. Така и става. Митридат си възвръща почти цялото царство, конницата му държи в подчинение големи области от Кападокия и Витиния; напразно цар Ариобарзан моли за помощ последователно Квинт Марций, Лу-

кул и Глабрион. Изходът на тази славна война е не само странен, той е направо невероятен. Ако погледнем само военните постижения, ще видим, че надали има друг римски генерал, който да е постигнал толкова много с толкова малко средства; талантът и късметът на Сула очевидно са наследени от ученика му. Фактът, че при сегашното положение римската войска преминава необезпокоявано от Армения в Мала Азия, е истинско военно чудо, което, доколкото можем да преценим, надминава отстъплението на Ксенофонт и може да се обясни на първо място със солидността на римската военна организация и неорганизираността на източната. При всички обстоятелства ръководителят на този поход си осигурява почетно място сред най-изтъкнатите военни специалисти. Ако името на Лукул обикновено не се споменава между тях, то е не само защото до нас са достигнали твърде малко сведения за военните му походи, а и защото навсякъде, но преди всичко във военното дело, най-важен е крайният резултат. В случая този краен резултат е пълно поражение. Последният нещастен обрат, причинен главно от войнишкия бунт, заличава всички успехи на осемгодишната война; през зимата на 67/66 римската армия се намира на същото място, където е стояла през зимата на 75/74 година.

Морската война срещу пиратите, която започва по същото време с войната по суша и се води в най-тясна връзка с нея, не дава по-добри резултати. Вече разказахме, че през 74 г. сенатът взема разумното решение да възложи прочистването на моретата от пиратските флотилии на един-единствен адмирал, а именно на претора Марк Антоний. Ала още от самото начало става ясно, че изборът на главнокомандващ е неудачен; или по-скоро онези, които са наложили тази целесъобразна мярка, не са взели под внимание, че всички личностни въпроси в сената се решават под влиянието на Цетег и се съобразяват с волята на една или друга групировка. Освен това управляващите не са снабдили адмирала с необходимите за тази огромна задача пари и кораби и буквално са го принудили да проси от провинциите, които много скоро започват да недоволстват повече от Рим, отколкото от пиратите. Успехите така и не идват. Флотата на Антоний успява да открие няколко пиратски кораба в кампански води и да ги потопи. С критяните обаче, които са в съюз с пиратите и отхвърлят рязко искането му да се откажат от съюзниците си, се водят ожесточени битки; веригите, които Антоний предвидливо е натоварил на корабите си, за да окове пленените разбойници, свършват отлична работа на пиратите, които приковават с тях квестора и останалите римски пленници за мачтите на пленените кораби, докато критските военачалници Ластен и Панар плават триумфално към Кидония след голямата победа. Антоний, след като пропилява огромни суми с лекомисленото си водене

на войната и не постига почти нищо съществено, умира през 71 г. в Крит. Неуспехът на експедицията му, скъпото корабостроене и съпротивата на олигархията срещу всяко разширяване на пълномощията на държавния чиновник довеждат дотам, че след фактическото спиране на войната след смъртта на Антоний не е назначен друг адмирал и наместниците на провинциите отново са принудени да се грижат за унищожаването на пиратството; така например създадената от Лукул флота действа в тази насока в Егейско море. Що се отнася до критяните, позорното поражение при Кидония може да бъде измито само с обявяване на война и с това са съгласни всички в Рим дори при този упадък на нравите. Въпреки това критските пратеници, които през 70 г. се появяват в Рим с молба за връщане на пленниците и подновяване на стария съюз, замалко не издействат благоприятно решение от сената; макар че като цяло са възмутени от безсилието на флотата, отделни сенатори с готовност продават честта на родината срещу звънтящи монети. Едва след като със сенатско решение заемите на критските пратеници от римските банкери са обявени за невалидни, т.е. след като сенатът сам се лишава от възможността да бъде подкупен, излиза декрет, с който се постановява критските общини да предадат на Рим всички дезертьори, подстрекателите на извършеното при Кидония злодеяние, водачите Ластен и Панар, за да бъдат наказани според закона; по-нататък римляните искат да им бъдат предадени всички кораби и лодки с повече от четирима гребци, да бъдат доведени 400 заложници и да се изплати обезщетение от 4000 таланта; последното условие е отсега нататък Крит да избягва войната. Когато пратениците заявяват, че не са упълномощени да приемат такива решения, един от консулите за следващата година е определен след изтичането на службата си да замине за Крит и на място или да получи изискваното, или да започне война. Според това решение през 69 г. проконсулът Квинт Метел навлиза в критски води. Общините от острова, начело с по-големите градове Гортина, Кносос, Кидония, са решени да се защитават с оръжие, но да не се подчинят на прекомерните римски изисквания. Критяните са скандално известни с пороците и злодействата си. Пиратството се е сраснало с обществения и частния им бит, както разбойничеството с общинската уредба на етолийците; ала те приличат на етолийците и по смелостта си: двете гръцки общини са единствените, които са водили борбата за своята независимост смело и с чест. При Кидония, където Метел сваля на сушата трите си легиона, е построена критска армия от 24 000 души, водена от Ластен и Панар, готова да го посрещне. Започва битка в открито поле и след ожесточена борба победата извоюват римляните. Въпреки поражението здраво укрепените градове продължават да се отбраняват; Метел

е принуден да ги обсажда един по един. Първо се предава Кидония, в която са се спасили остатъците от разбитата армия под командата на Панар. Той предава града срещу обещанието да бъде пощаден животът му. Ластен, който е избягал от града, се спасява в Кносос и е обсаден повторно. Когато разбира, че и тази крепост ще падне, той унищожава богатствата си и продължава към градове, които все още продължават да се съпротивляват — Ликтос, Елеутерна и други.

Минават две години (68, 67), преди Метел да стане господар на целия остров и с това последното кътче свободна гръцка земя преминава в ръцете на римляните; критските общини, които първи от всички гръцки общини са приели и развили свободното градско устройство и са постигнали господство на море, са последните от всички гръцки морски държавици, осеяли някога Средиземно море, които се подчиняват на римската континентална мощ. Римляните имат всички законни основания да отпразнуват още един от помпозните си триумфи; родът на Метелите може да допълни македонските, нумидийските, далматинските и балеарските си титли с още една — критска, и Рим да запише в почетните си списъци още едно гордо име. В същото време не може да се отрече, че римляните в Средиземно море никога не са били по-безсилни, отколкото сега, а корсарите — толкова могъщи. Киликийските и критските морски разбойници, които по това време разполагат с около 1000 кораба, имат всички основания да се подиграват на жалките римски победи. Вече разказахме колко решително се намесват пиратите в Митридатовата война и как най-добрите сили на корсарската държава организират упоритата съпротива на понтийските морски градове. Тази държава има немалко успехи и когато действа самостоятелно. През 69 г., почти пред очите на Лукуловата флота, пиратът Атенодор напада остров Делос, разрушава световноизвестните му светилища и храмове и отвежда цялото население в робство. Остров Липара при Сицилия плаща годишен данък на пиратите, за да бъде пощаден от набезите им. Друг пиратски водач, Хераклеон, през 72 г. е унищожил безмилостно изпратената срещу него ескадра и се осмелява само с четири открити гемии да влезе в пристанището на Сиракуза. Две години по-късно пиратът Пирганион не само влиза в пристанището, но слиза и на сушата, установява се там и започва да изпраща отряди за плячка във вътрешността, докато римският наместник не го принуждава да се качи отново на кораба си. Римляните вече са свикнали, че всички провинции съоръжават флоти и поставят усилена брегова охрана, но корсарите въпреки това се появяват и ограбват провинциите не по-малко редовно от римските наместници. Тези дръзки престъпници са престанали да уважават дори свещената италийска земя: те нахлуват в Кротон и отнасят със себе си храмовото съкровище на Лакинската Хера; слизат в Брундизий,

Мизен, Кайета, в етруските пристанища и дори в Остия; те вземат в плен най-известните римски офицери, между тях и адмирала на киликийската армия, както и двама претори с цялата им свита заедно със сноповете пръчки, секирите и знаците на ликторската власт; те отвличат сестрата на изпратения да ги унищожи главнокомандващ Антоний от вилата ѝ в Мизенум; в пристанището на Остия унищожават готвещата се да излезе срещу тях военна флота, командвана от един от консулите. Нито латинските селяни, нито пътниците по Апиевия път, нито изисканите гости на райския курорт Байи не могат да бъдат сигурни нито за миг за имуществото и живота си; търговията и движението замират; страшна скъпотия цари в цяла Италия и особено в зависимата от презморското жито столица. Съвременниците и историята обичат оплакванията от непоносимите беди; те са особено подходящи за този случай.

Досега описахме как реставрираният от Сула сенат се занимава с охраната на македонската граница, с подчиняването на зависимите царе в Мала Азия, накрая и с прочистването на моретата от пиратството; и в трите случая резултатите са незадоволителни. Управниците не се справят особено добре и с друга, може би още по-спешна задача: да държат под око провинциалния и преди всичко италийския пролетариат. Язвата на робския пролетариат разяжда из основи всички държави на древността, и то толкова повече, колкото по-могъщи и процъфтяващи са те; защото при съществуващите условия богатството и силата на държавата неминуемо водят до безкрайно увеличаване на робската маса. Разбира се, Рим страда от това зло много по-тежко от която и да е друга държава на древността. Още правителствата от шестото столетие са били принудени да изпращат войски срещу бандите от избягали пастири и полски роби. Все повече разрастващото се сред италийските спекуланти плантаторско стопанство е увеличило опасното зло наистина до безкрайност; по време на кризите на Гракхите и Марий и в тясна връзка с тях избухват робски въстания в различни точки на римската държава, в Сицилия дори се стига до две кървави войни (135-132 и 102-100). Ала десетилетието на реставрацията след смъртта на Сула е златно време както за пиратите по море, така и за разбойническите банди на сушата; това важи особено за зле уредения и почти неохраняван Италийски полуостров. За мир вече изобщо не може да се говори. В столицата и в по-рядко населените места на Италия грабежите са станали всекидневие, убийствата са често явление. Издадено е специално решение на народа срещу заграбване както на чужди роби, така и на свободни хора; срещу насилственото отнемане на имоти е въведено отново специално сумарно обвинение. Тези престъпления са опасни преди всичко защото обикновено се вършат от пролетариата, но моралните им подбудители и за-

интересованите от печалбата трябва да се търсят повече сред богатата класа. Заграбването на чужди роби и насилственото отнемане на земя най-често се подстрекава от надзирателите в големите имения, а робите, обикновено въоръжени, са практическите изпълнители; много от знатните люде не се срамуват да приемат онова, което са им доставили усърдните надзиратели, както Мефистофел е донесъл на Фауст липите на Филемон. Въведените по-строги наказания за грабителство на имоти, извършено от въоръжени банди, показват какво е било положението по онова време; те са прокарани през 78 г. от един от най-честните оптимати, Марк Лукул, който е отговарял за столичното правораздаване*, с ясно изразеното намерение да накара собствениците на големите робски маси да се грижат по-добре за тях и да ги държат по-строго, защото в противен случай се излагат на опасността да бъдат лишени от роби. След като господарите са им възлагали поръчения да грабят и убиват, робските и пролетарските маси скоро са решили, че могат да продължат това занимание по своя инициатива; достатъчна е била една искра, за да се възпламени това гориво и пролетариатът да се превърне в бунтовническа армия. Поводът се намира скоро.

Гладиаторските игри, които вече са любимо народно развлечение, довеждат до създаването на многобройни специални школи във и около Капуа, където избрани роби се обучават, за да излязат на арената и да убиват или да умрат за забавление на суверенния народ. В голямата си част те са смели военнопленници, които не са забравили, че някога са се сражавали на бойното поле с римляните. През 73 г. група от тези отчаяни хора избягва от една капуанска школа и се установява на Везувий. Начело застават двама келти, известни с робските си имена Крикс и Еномай, и тракиецът Спартак. За Спартак се предполага, че произлиза от благородния тракийски род на Спартокидите, който се е ползвал с царски почести както в тракийската родина, така и в Пантикапей. Спартак е служил в римската войска като началник на тракийските помощни отряди, дезертирал е, обикалял е като разбойник планините, където е заловен и определен за гладиатор. Набезите на този малък отряд от бегълци, който в началото наброява само седемдесет и четири души, но се разраства бързо поради постоянния приток на доброволци от околността, скоро стават толкова непоносими за жителите на богатата кампанска област, че след като не успяват да се справят с тях сами, те са принудени да молят за помощ Рим. Пристига набързо събрана войска от 3000 души, водена от Клодий

---

* *От тези определения се е развило понятието за грабежа като особено тежко престъпление, докато по-старото право го е включвало в понятието кражба. — Бел. авт.*

Глабер, която заема подстъпите към Везувий, за да умори робите от глад. Въпреки незначителния си брой и недостатъчното си въоръжение разбойниците се осмеляват да се спуснат по стръмните склонове и да нападнат римските постове; и когато жалкият римски отряд неочаквано се озовава под ударите на малката група отчаяни мъже, войниците се втурват да бягат и се разпиляват на всички страни. Този първи успех снабдява разбойниците с оръжие, а притокът на нови хора се засилва още повече. Макар че по-голямата част от присъединяващите се към тях са въоръжени само с подострени тояги, новото военно подразделение, двата легиона под командването на претора Луций Публий Вариний, изпратено от Рим в Кампания, намира робската войска да лагерува в равнината като истинска армия. Вариний е в тежко положение. Опълчението му е принудено да установи лагера си срещу неприятеля и е силно изтощено от влажното есенно време и предизвиканите от студа болести; още по-опасни от епидемиите са страхът и неподчинението и редиците на римския отряд скоро оредяват. Още в началото едно от поделенията му се разбягва и бегълците поемат пътя към къщи. Когато преторът дава заповед за настъпление срещу вражеските укрепления, повечето войници отказват да я изпълнят. Все пак Вариний тръгва напред с малкото хора, които го подкрепят, за да нападне разбойническата шайка; но той не я намира там, където е очаквал. В тишината на нощта гладиаторите са се измъкнали и са поели на юг към Пиценция (Виченца при Амалфи), където Вариний успява да ги настигне, но не е в състояние да им попречи да отстъпят през Силар чак до вътрешността на Лукания, обетованата земя на пастирите и разбойниците. Вариний не се отказва от преследването и най-после презреният неприятел се съгласява да му даде битка. Всички обстоятелства, при които се води сражението, са неблагоприятни за римляните; войниците, които допреди малко са настоявали за битка, сега се бият лошо; Вариний е напълно разбит, конят и отличителните му знаци попадат в ръцете на врага заедно с целия римски лагер. Южноиталийските роби се стичат на тълпи под знамената на неочаквано появилите се спасители; първи между тях са смелите, полудиви пастири; според най-скромни данни броят на въоръжените бунтовници достига до 40 000 души. Кампания, наскоро опразнена, отново е залята от робски войски; оставеният в областта корпус под командата на квестора Гай Тораний е разбит и разпръснат. Почти цяла Южна и Югозападна Италия са в ръцете на победоносните разбойници; даже някои големи градове, като Консенция в брутската земя, Турии и Метапонт в Лукания, Нола и Ноцерия в Кампания, са завладени от робите и изтърпяват всички унижения, които могат да измислят победилите варвари, за да се разправят с беззащитните културни хо-

ра, и освободените роби с бившите си господари. От само себе си се разбира, че тази борба е беззаконие и е повече поредица от кланета, отколкото освободителна война: господарите имат законното право да разпъват на кръст избягалите роби; от своя страна те избиват всички пленници или принуждават пленените римляни да се избиват взаимно в гладиаторски борби, както се случва например при погребалната церемония на загинал в сражение разбойнически водач с триста знатни пленници. Управниците в Рим са много разтревожени от все по-разширяващия се пожар на бунта. Решено е консулите за 72 г. да бъдат изпратени срещу страшната робска армия. Преторът Квинт Арий, помощник на консула Луций Гелий, успява да победи келтския отряд, който начело с Крикс се е отделил от основната разбойническа войска и плячкосва за своя сметка. Той го изненадва в Апулия на Гарган и го унищожава напълно. Затова пък Спартак извоюва блестящи победи в Апенините и в Северна Италия, където консулът Гней Лентул, уверен, че е обкръжил робите и няма да им даде да се измъкнат, е нападнат изненадващо и е напълно разбит; същата съдба сполетява и колегата му Гелий, и победоносния претор Арий, накрая при Мутина и наместника на Цизалпийска Галия Гай Касий (консул за 73 г.), и претора Гней Манлий. Зле въоръжената робска орда всява ужас сред легионите; редицата от поражения напомня за първите години на Ханибаловата война. Не можем да кажем какво би се случило, ако начело на робите стояха не избягали гладиатори, а племенни царе от Овернските планини или от Балканите; но в сегашния си вид движението на избягалите роби остава въпреки блестящите си победи само един разбойнически бунт и претърпява поражение не толкова поради превъзходството на противника, а главно поради вътрешните раздори и липсата на всякакъв план. Забележителното единство срещу общия враг при жестоко потушените сицилийски войни липсва напълно в италийското робско въстание и именно тук трябва да търсим причината за неуспеха му: докато сицилийските роби намират обединителната идея в сироелинизма, италийските си остават разделени на елино-варвари и келтогермани.

Разногласията между келта Крикс и тракиеца Спартак — Еномах е паднал още в първите битки — и други подобни раздори пречат на робите да се възползват от извоюваните успехи, а на римляните носят не една важна победа. Още по-неблагоприятна от недисциплинираността на германите обаче е липсата на добре обмислен план. Начинанието си остава безцелно до самия му край. Вярно е, че Спартак, ако се съди по малкото, което се знае за този забележителен човек, е стоял много по-високо от сподвижниците си. Освен военната дарба той е притежавал и талант на организатор, а още от дома си е бил въз-

питан в справедливо отношение към отряда си. Знае се, че е бил доброжелателен към войниците си и е разпределял справедливо плячката, а личната смелост в сраженията му завоюва уважението на всички. За да попълни недостига от конница и оръжие, той се опитва да създаде обучени кавалерийски части с откраднатите от Долна Италия стада коне, да ги направи дисциплинирани и умели бойци, а когато превзема пристанището на Турии, си набавя по море желязо и мед, без съмнение с посредничеството на пиратите. Но дори той не е в състояние да поведе дивите орди, които командва, към ясно определена крайна цел. Сигурно е искал да сложи край на безумните кървави вакханалии, които устройват разбойниците в завладените градове и заради които нито един италийски град не желае да се съюзи с бунтовниците; ала робите го следват с подчинение само до победата и сетне всички негови укори и молби са напразни. След извоюваните в Апенините победи за войската на робите са отворени всички пътища. Вероятно Спартак е имал намерение да прекоси Алпите, за да могат робите да се завърнат в келтската или тракийската си родина. Ако тези сведения са верни, те показват колко е подценявал победителят успехите и силата си. Тъй като войската му отказва да се разотиде по домовете си и настоява да остане по-дълго в богатата Италия, Спартак потегля към Рим; твърди се дори, че е имал намерение да обсади столицата. Ордите му обаче се противопоставят на този отчаян, но планомерен замисъл. Те принуждават водача си да остане разбойнически главатар, вместо да стане пълководец на редовна армия, и да продължи безцелното скитане из Италия в търсене на плячка. Рим може да е доволен от такъв обрат на нещата, но положението е твърде сериозно. Липсват както добри войници, така и опитни пълководци; Квинт Метел и Гней Помпей са в Испания, Марк Лукул в Тракия, Луций Лукул в Мала Азия и римляните разполагат само с необучено опълчение и посредствени средни офицери. В крайна сметка за главнокомандващ в Италия е назначен преторът Марк Крас, който може и да не е бележит пълководец, но все пак се е сражавал с чест в армията на Сула и проявява характер; армията, която е предоставена в негово разпореждане, не е особено качествена, но е доста внушителна с осемте си легиона. Новият пълководец започва с наказания: първото поделение, което захвърля оръжията си пред разбойниците и се разбягва, е наказано с цялата строгост на военните закони, като всеки десети войник е убит; след тази жестока мярка дисциплината в легионите се подобрява значително. Спартак, претърпял поражение в следващото сражение, се оттегля и се опитва да премине през Лукания в Регий. По онова време пиратите владеят не само сицилийските води, но и пристанището на Сиракуза; с помощта на пиратските лодки Спартак иска да

прехвърли един корпус в Сицилия, където робите само чакат знак, за да вдигнат въстание за трети път. Походът към Регий успява, но корсарите, може би уплашени от бреговата охрана, създадена от претора Гай Верес, а може би подкупени от римляните, вземат от Спартак уговореното възнаграждение, но не изпълняват уговорените условия. През това време Крас следва разбойническата войска до устието на Кратис, но недоволен от войниците си, ги кара, подобно на Сципион при Нуманция, да построят крепостен вал с дължина седем немски мили, който затваря Брутийския полуостров от останалата част на Италия, препречва пътя на връщащите се от Регий бунтовници и осуетява снабдяването им с храна. В една тъмна зимна нощ обаче Спартак пробива неприятелските линии и през пролетта на 71 г. е отново в Лукания.

Всички усилия на римската армия се оказват напразни. Крас започва да се съмнява в успеха на начинанието си и настоява пред сената да извика на помощ армията на Марк Лукул от Македония и на Помпей от Испания. Тази отчаяна стъпка обаче не е необходима; разединението и дързостта на разбойническата войска са достатъчни да осуетят постигнатите успехи. Келтите и германите отново се отделят от съюза, чиято душа и сърце е тракиецът Спартак, и тръгват да се бият с римляните поотделно, водени от сънародниците си Ганик и Каст. Веднъж край Луканското езеро ги спасява навременната намеса на Спартак; след този случай те разполагат лагера си близо до неговия, но не се обединяват с войската му. Крас успява да отклони вниманието на Спартак с конницата си и през това време да обкръжи келтските орди и да ги принуди да влязат в бой. Според сведенията в тази битка загиват 12 300 избягали келтски и германски роби, все смели бойци, които се сражават до последния си дъх и всички са ранени в гърдите. След това поражение Спартак се опитва да намери убежище за войската си в планините около Петелия (при Строньоли в Калабрия), дори разбива римския авангард, който го следва по петите. Ала тази победа е по-неблагоприятна за победителите, отколкото за победените. Опиянени от успехите, разбойниците отказват да продължат отстъплението и принуждават пълководеца да ги поведе през Лукания към Апулия за последната решителна битка. Спартак убива коня си преди началото на сражението; неразделен със своите хора и в щастието, и в нещастието, той им показва с тази си постъпка, че днес ще се бият на живот и смърт. Той се сражава като лъв: двама центуриони падат от ръката му; ранен и паднал на колене, той отблъсква с копие напиращите врагове. Така големият разбойнически главатар и най-добрите му другари загиват като свободни мъже и честни войници (71). След тази скъпо струваща победа войските на Крас, подпомагани от завър-

налия се от Испания Помпей, който най-после е преодолял Серторий, започват в цяла Апулия и Лукания такъв лов на хора, какъвто историята дотогава не познава, за да угасят и последните искри на страшния пожар. Макар че в южните области, например в градчето Темпса, което през 71 г. е завладяно от разбойници, и в тежко засегнатата от експроприациите на Сула Етрурия още дълго време не може да се възцари мир, победителите официално обявяват, че цяла Италия е отново мирна и спокойна страна. Възвърнати са поне позорно загубените орли — само след победата над келтите са донесени пет; а 6000 кръста по пътя от Капуа към Рим, на които са разпнати пленени роби, свидетелстват, че редът е възстановен и че наследственото право още веднъж е извоювало победа над разбунтуваната жива собственост.

Глава III

СВАЛЯНЕТО НА ОЛИГАРХИЯТА И ГОСПОДСТВОТО НА ПОМПЕЙ

Конституцията на Сула все още е непоклатима. Щурмът, който Лепид и Серторий са се осмелили да предприемат срещу нея, е бил отразен с минимални загуби. Ала правителството не е смогнало да довърши полуготовата сграда с енергията на създателя ѝ. Показателно е, че то не само не разпределя земите, които Сула е предназначил за раздаване, но изоставя дори лично парцелираната от него земя, като в същото време не се отказва от претенциите си на собственик. Освен това правителството позволява на предишните собственици временно да упражняват правото си на собственост, без да го узаконяват, и допуска дори отделни лица да завземат още участъци, предназначени за разделяне от Сула, държавна земя според старата окупационна система, отменена юридически и фактически с реформите на Гракх. Всички разпоредби на Сула, които са безразлични или неудобни за оптиматите, без колебание са отменени или просто игнорирани; отнети са гражданските права за цели общини; забранено е да се обединяват новите селски парцели; отнети са някои свободи, дадени от Сула на отделни общини, разбира се, без да се връщат изплатените от общините суми за тези привилегии. Въпреки че с тези нарушения на ус-

тановения от Сула ред правителството подкопава значително основите на изграденото от него държавно устройство, все пак Семпрониевите закони остават по същество отменени.

Никак не са малко хората, които носят в съзнанието си идеята за възстановяване на Гракховата конституция, както не липсват и проекти за конституционна реформа, която да извърши онова, което Лепид и Серторий са се опитали да постигнат по пътя на революцията.

Скоро постъпват и справедливи оплаквания срещу лошото правораздаване на сенатските съдебни заседатели. Вече е почти невъзможно да се поиска осъждане на някое дори не дотам влиятелно лице. В тези случаи не само колегата, който сам е бивш или бъдещ обвиняем, изпитва състрадание към изпадналия в беда колега, но и продажността на заседателите е по-скоро правило, отколкото изключение. Мнозина сенатори са съдебно изобличени в това престъпление; срещу други, също толкова виновни, се отправят закани за съдебна разправа; най-уважаваните оптимати, като например Квинт Катул, признават в открито заседание на сената, че оплакванията са напълно основателни; отделни особено нашумели случаи на няколко пъти принуждават сената, като например в 74 г., да вземе мерки срещу продажността на съдебните заседатели, но тези мерки се изпълняват само докато шумът затихне и делото отиде в забвение. Последиците от това недостойно правораздаване се разкриват в системното ограбване и измъчване на провинциите, в сравнение с което предишните своеволия изглеждат поносими и умерени. Кражбите и грабежите са обичайно явление, което в известна степен ги узаконява. Комисията, създадена заради безбройните случаи на изнудване, се превръща в учреждение, където връщащите се от служба като наместници сенатори се облагат с данък в полза на останалите в родината колеги. Ала когато един виден сицилиец е осъден задочно на смърт, защото е отказал да помогне на наместника в едно явно престъпление, когато и самите римски граждани, ако не са конници или сенатори, вече се чувстват несигурни в провинциите и няма кой да ги предпази от тоягите и брадвите на римските управници, когато най-старото достояние на римската демокрация — неприкосновеността на тялото и живота — е потъпкано от господстващата олигархия, тогава народът на римския форум най-после дава ухо на обвиненията срещу държавните служители в провинциите и срещу несправедливите съдии, които са станали морални съучастници в злодеянията. Естествено опозицията не пропуска да нападне противника на единствената територия, която й е останала — в областта на правораздаването. Младият Гай Юлий Цезар например, който в съответствие с възрастта си участва усърдно в агитацията за възстановяване на трибунската власт, през 77 г. призо-

вава пред съда видния деец на Суловата партия, консулара Гней Долабела, а през следващата година обвинява един от офицерите на Сула — Гай Антоний; така постъпва и Марк Цицерон, който през 70 търси съдебна отговорност от Гай Верес, едно от най-негодните протежета на Сула, който дълго време е бил ужасен бич за поверената му провинция. Отново и отново с цялата помпозност на италийската реторика, с цялата жлъч на италийската подигравка опозиционерите разкриват пред събралото се множество картини от онази мрачна епоха на проскрипциите, на непоносимите страдания на провинциите, позорното състояние на римското наказателно право, а страшният приживе диктатор и неговите предани палачи са изложени на гнева и злобата на това множество, което не познава снизхождение. Ораторите на народната партия ежедневно и категорично изискват възстановяването на пълната трибунска власт, в която сякаш с прастара магия се съчетават свободата, могъществото и успехът на държавата, връщането на строгите „конници" съдилища, възобновяването на премахнатата от Сула цензура, която да прочисти висшите държавни служби от ленивите и вредни чиновници.

Ала всичко това не води до напредък. Скандали и шум има достатъчно, но истински успех още не е постигнат, макар правителството да е опозорено според заслугите му и дори повече, отколкото заслужава. Без военна намеса материалната власт е в ръцете на столичното гражданство; а „народът", който се тълпи по улиците на Рим, избира служители на форума и одобрява закони, с нищо не е по-добър от управляващия сенат. Вярно е, че правителството е принудено да се съобразява с тълпата, когато са засегнати преките ѝ интереси; това е причината за възстановяването на Семпрониевия закон за житните храни. Но не би могло и да се мисли, че това гражданство е способно да приеме сериозно една идея или дори една целенасочена реформа. С право можем да отнесем към римляните думите на Демостен за атиняните: те са усърдни и въодушевени, докато слушат предложенията за реформи около ораторската трибуна, но когато се приберат по домовете си, вече никой не мисли за това, което е чул на площада. Колкото и да раздухват пламъците на народното недоволство демократичните агитатори, това не помага, защото горивото липсва. Правителството знае това и не допуска отстъпки по важните принципни въпроси; най-голямата му отстъпка (около 72) е, че дава амнистия на част от емигрираните с Лепид хора.

Тази твърде изгодна за правителството ситуация се променя, когато стават много по-остри различията между него и онези от привържениците му, чиито надежди не се ограничават с почетните кресла в сената и притежаването на провинциално имение. На първо място в

това отношение е Гней Помпей. Наистина той е от хората на Сула, но още в миналите глави беше показано, че не се разбира добре със своята партия, тъй като произходът, миналото и надеждите му го отделят от аристокрацията, макар че официално продължава да изпълнява ролята на неин щит и меч. Зейналата дупка се разширява значително по време на испанските походи (77-71). Без желание, почти принудително правителството го е поставило за колега на своя истински представител Квинт Метел, който след това не без основание обвинява сената в немарливост, дори в злонамерено пренебрегване на испанската армия, което става причина за нейните поражения и поставя на карта съдбата на войната. Помпей се връща у дома като победител над явните и тайните врагове, начело на боеспособна и напълно предана му войска; той желае да получи земи, които да раздаде на своите войници, а за себе си иска триумф и консулат. Тези изисквания противоречат на закона. Макар че по извънредни поводи многократно са му били поверявани висши държавни длъжности, Помпей никога не е бил на редовна служба, не е бил даже квестор и все още не е член на сената; а консул може да стане само човек, който е преминал през по-нисшите редовни служби; да триумфира може само пълководецът, който вече е бил на най-висшия държавен пост. По закон сенатът има право да го насочи към квесторски пост, но не и към консулски, а относно искането за триумф може да му напомни за великия Сципион, който при същите обстоятелства се е отказал от триумфа над Испания. Помпей зависи от добрата воля на сената и по отношение на земите, които е обещал на войниците си. Дори сенатът да отстъпи на исканията, което би могло да се очаква при неговата слабост дори в гнева, и да предостави триумф и консулски пост на победоносния пълководец за неговите заслуги като палач на демократическите водачи, а на войниците му да раздаде земя, това би представлявало почетно унищожаване с характерната за съвета ленива незаинтересованост, а поставянето в дългата редица мирни сенатски императори би било най-доброто, което олигархията е могла да отреди на тридесет и шест годишния пълководец. Най-силното му желание — сенатът доброволно да му възложи командването във войната с Митридат — е неосъществимо; в свой собствен интерес олигархията не би могла да допусне Помпей да прибави към африканските и европейските си трофеи още и славата на победител в третата част на света; богатите и лесни за откъсване лаври са запазени за родови аристократи. След като прославеният генерал не получава желаното от управляващата олигархия, а за чисто лична и ясно изразена династична политика нито е назряло времето, нито личността на Помпей е подходяща, той няма друг изход, освен да тръгне с демократите. Той не е заинтересован да се запази консти-

туцията на Сула, защото би могъл да преследва своите лични цели също толкова добре, ако не и с по-голям успех, при по-демократичен режим. При демократическата партия той намира всичко, от което се нуждае. Дейните и ловки водачи на тази партия са готови и способни да осъществяват политическото управление вместо тромавия и малко скован герой и все пак са твърде ограничени, за да могат или дори само да поискат да оспорят водещата роля и особено длъжността главнокомандващ на прославения пълководец. Дори най-значителният от тях, Гай Цезар, засега е само един младеж, който се е прославил много повече с дръзките си пътувания и дълговете си, отколкото с пламенното си демократическо красноречие; той би се чувствал много поласкан, ако прославеният император му позволи да бъде негов политически адютант. Популярността, на която хора като Помпей, чиито претенции надминават способностите им, отдават по-голямо значение, отколкото са склонни да признаят дори пред себе си, се пада в най-голяма степен на младия генерал, който с преминаването си на страната на демокрацията донася победата на почти проиграното ѝ дело. Възнаграждението, което е поискал за себе си и своите войници, идва от само себе си. Изобщо изглежда, че с падането на олигархията и при пълната липса на изявени опозиционни водачи само от Помпей ще зависи какъв държавен пост ще си определи. Едва ли някой се съмнява, че щом пълководецът, който току-що се е завърнал победоносно от Испания и който все още разполага с добре организирана армия в Италия, е преминал на страната на опозицията, това ще доведе до сваляне на установения ред. Правителството и опозицията са еднакво безпомощни; но след като опозицията не се сражава вече само с декламации, а зад нейните искания застава мечът на победоносния пълководец, правителството при всички случаи е победено, вероятно дори без борба.

Затова и двете страни се принуждават да търсят съюзници. Нито в едната, нито в другата партия липсват лични антипатии; победоносният пълководец не понася уличните оратори, а те никога няма да одобрят за свой водач палача на Карбон и Брут; ала политическата необходимост надделява, поне за момента, над всички нравствени съображения.

Но демократите и Помпей не сключват своя съюз сами. Марк Крас също е в положение, подобно на Помпеевото. И той е бил привърженик на Сула, но политиката му, също като тази на Помпей, преследва преди всичко лични интереси и не се съобразява с интересите на господстващата олигархия; той също се е завърнал в Италия начело на силна и победоносна армия, с която току-що е потушил въстанието на робите. Изправен е пред избора или да се обедини с олигархията про-

тив коалицията, или да влезе в коалицията — избира втория път, който без съмнение е по-сигурен. С колосалното си състояние и с влиянието си в столичните клубове той несъмнено е ценен съюзник; но при съществуващите обстоятелства ще бъде печалба с непредвидими последици, ако единствената войска, която сенатът би могъл да противопостави на Помпеевата армия, се присъедини към нападателите. Освен това демократите, които не са особено добре настроени към съюза с всесилния пълководец, приемат с удоволствие Марк Крас като противотежест, а може би и бъдещ съперник на Помпей.

Така през лятото на 71 г. се създава първата коалиция между демократическата партия, от една страна, и двамата Сулови генерали Гней Помпей и Марк Крас, от друга. Двамата приемат партийната програма на демократите; за сметка на това са им обещани консулски постове за следващата година, освен това триумф на Помпей и парцели земя на войниците му, а на Крас, победил предводителя на робите Спартак, е гарантирано тържествено влизане в столицата. Срещу двете италийски армии, висшите финансови кръгове и демократите, съюзили се, за да свалят режима на Сула, сенатът може да изправи само втората испанска армия под командата на Квинт Метел Пий. Както обаче е предсказал Сула, онова, което е направил той, няма да се случи повторно и точно така става: Метел, който изобщо няма желание да се забърква в гражданска война, е разпуснал своите войници веднага след преминаването на Алпите. Следователно олигархията няма друг изход, освен да се примири с неизбежното. Сенатът се съгласява да даде необходимото разрешение за консулството и триумфа; Помпей и Крас са избрани за консули за 70 г., без да срещнат съпротива, докато войските им лагеруват пред града в очакване на триумфа. Още преди да встъпи в длъжност, Помпей се обявява публично и официално в подкрепа на демократическата програма по време на проведеното от народния трибун Марк Лолий Паликан народно събрание. Така измененията в конституцията са решени по принцип. Към премахването на институциите на Сула се пристъпва с голямо усърдие. На първо място, постът на народен трибун възвръща предишното си значение. Самият консул внася закон, който възстановява старите правомощия на народните трибуни, включително законодателната им инициатива — наистина странен дар от ръката на човека, който повече от всеки друг сред живите е допринесъл за отнемането от народа на старите му права. Що се отнася до съдебните заседатели, разпореждането на Сула, че те се избират от списъка на сенаторите, е отменено, но това в никакъв случай не означава възстановяване на Гракховите коннически съдилища. Според новия закон на Аврелий бъдещите колегии на съдебните заседатели ще се състоят от една трета сенатори и

две трети от мъже с ценз на конници, като половината от последните трябва да са били областни управители или така наречените финансови трибуни. Последната новост е още отстъпка пред демократите, като поне една трета от заседателите, макар и непряко, ще идват от изборите в областите. Ако сенатът не е окончателно изтласкан от съдилищата, причината за това вероятно трябва да се търси във връзките на Крас със сената, както и в участието на сенатската центристка партия в коалицията; вероятно на това се дължи обстоятелството, че този закон е внесен от брата на наскоро починалия й водач, претора Луций Кота. Не по-малко важно е премахването на установения от Сула ред за данъчно облагане в Азия, което вероятно е било гласувано същата година; тогавашният наместник на Азия Луций Лукул е задължен да възстанови въведената от Гай Гракх система на арендуване, което отново дава в ръцете на висшите финансови кръгове този важен източник на пари и власт. Накрая е възстановена и цензурата. Изборът за цензори, който се провежда скоро след встъпването в длъжност на новите консули, определя за първи цензори двамата консули за 72 г. Гней Лентул Клодиан и Луций Гелий и това е открита подигравка със сената, който ги е отстранил от командването заради некадърно водената война срещу Спартак. Обяснимо е, че тези хора използват всички средства, които им предлага тази важна и сериозна служба, за да угодят на новите властници и да дразнят сената. Най-малко една осма от сената, общо 64 сенатори — една нечувана досега цифра, — са изключени от списъците; сред тях са Гай Антоний, обвинен някога безуспешно от Гай Цезар, и консулът за 71 г. Публий Лентул Сура, вероятно и немалко от омразните протежета на Сула.

Така през 70 г. по същество е върнат съществуващият преди реставрацията на Сула ред. Столичната паплач отново се храни за сметка на държавната хазна, т.е. от провинциите; трибунската власт отново дава на всеки демагог законови основания да нарушава държавния ред; финансовата аристокрация отново надига глава и се възправя редом със самото правителство, могъща както никога досега, след като отново притежава доходите от арендаторите, данъците и съдебния контрол над наместниците; сенатът отново трепери пред присъдите на съдебните заседатели от конническото съсловие и пред порицанията на цензорите. Суловата система, която основава единовластието на аристокрацията на политическото унищожение на търговската аристокрация и демагогията, сега е напълно разрушена. С изключение на отделни незначителни разпоредби, които са отменени доста по-късно, като например връщането на правото на жреческите колегии да се самопопълват, от нововъведенията на Сула не остава почти нищо с изключение на отстъпките, които самият той е сметнал за необходимо да

направи на опозицията, като признаването на римско гражданство на всички италийци, както и на разпоредбите без строго партийна тенденция, срещу които не протестират и разумните демократи — такива са ограниченията в освобождаването на роби, уреждането на компетенциите на длъжностните лица и материалните промени в углавното право. Не толкова единодушна, колкото по тези принципни положения, е коалицията по персоналните въпроси, които неизбежно предизвиква всеки държавен преврат. Обяснимо е, че демократите не се задоволяват с общото признаване на тяхната програма, а започват да изискват реставрация в смисъла, който те влагат в това понятие: реабилитация на убитите демократи, наказание за убийците, завръщане на емигрантите от заточение, отмяна на политическото безправие на децата им, връщане на конфискуваното от Сула имущество, изплащане на обезщетения от имуществото на наследниците и съратниците на диктатора. Това са логичните последствия, които могат да се очакват от пълната победа на демократите; но победата на коалицията от 71 г. далеч не е чисто демократическа. Демократите дават името и програмата си, преминалите на тяхна страна офицери и преди всичко Помпей дават силата и практическите действия; но те никога няма да дадат съгласието си за действия, които не само ще разтърсят из основи съществуващите отношения, но и в крайна сметка ще се обърнат срещу самите тях — още е жив споменът за хората, чиято кръв е пролял Помпей, за начина, по който Крас е положил началото на огромното си състояние. Затова е напълно обяснимо и в същото време показателно за слабостта на демокрацията, че коалицията от 71 г. не прави нищо, за да отмъсти за убитите демократи или поне да ги реабилитира. Едва ли би могло да се отбележи като изключение закъснялото искане на цензора Лентул за изплащане на все още дължимите или опростените от Сула суми при покупките на конфискуваните имоти; защото, макар че личните интереси на някои Сулови хора са чувствително засегнати от тази мярка, тя все пак е потвърждение на предприетите от Сула конфискации.

Делото на Сула е унищожено, но въпросът какво ще се прави оттук нататък е по-скоро поставен под съмнение, отколкото разрешен. Коалицията, която до този момент се е крепяла само върху общата цел за отмяна на реставрацията, след постигането на тази цел се разпада ако не формално, то по същество; ала по въпроса къде ще падне сега центърът на тежестта във властта се подготвя бързо и насилствено решение. Войските на Помпей и Крас все още лагеруват пред градските порти. Наистина Помпей е обещал да разпусне своите войници след триумфа (в края на декември 71), но не го прави, първо, за да може стоящата пред града войска да оказва натиск върху самата столица и

върху сената и държавният преврат да завърши безпрепятствено; същото важи и за армията на Крас. Тази причина вече не съществува, но разпускането на войските така и не е извършено. Събитията приемат такъв обрат, че е твърде вероятно един от двамата съюзили се с демокрацията пълководци да установи военна диктатура и да окове в едни и същи вериги и олигархията, и демократите. Този човек обаче може да бъде само Помпей. Още от самото начало Крас е играл в коалицията подчинена роля; той е бил принуден да се самопредложи и получава консулство главно благодарение на гордото застъпничество на Помпей. Помпей е значително по-силен и очевидно е господар на ситуацията; трябва само да използва случая, за да си извоюва поста, който масите с верния си инстинкт са му дали предварително: неограничен повелител на най-силната държава в цивилизования свят. Бъдещият монарх вече е заобиколен от дузини ласкатели. По-слабите противници вече търсят последен изход в нова коалиция; Крас е пълен със стара и нова завист и ревност към по-младия и напълно превъзхождащ го съперник, затова се сближава със сената и се опитва да спечели столичното плебейство с безпримерна щедрост — като че ли отслабената от самия Крас олигархия и вечно неблагодарната тълпа биха могли да представляват някаква защита срещу ветераните от испанската армия. В един момент изглежда, че ще се стигне до сражение между войските на Помпей и Крас пред вратите на столицата, но катастрофата е предотвратена от благоразумието и гъвкавостта на демократите. Тяхната партия, както сенатът и Крас, е готова да стори всичко, за да осуети диктатурата на Помпей; но водачите на тази партия, познавайки добре собствената си слабост и характера на могъщия си противник, опитват с добро. Помпей има всички качества, за да посегне към короната, но му липсва най-необходимото: царствена смелост. Вече описахме качествата на този мъж, стремежа му да бъде едновременно лоялен републиканец и господар на Рим, объркаността и безволието му, податливостта на чужди влияния, която се стреми да прикрие, като изтъква самостоятелните си решения. Това е първото голямо изпитание, на което го подлага съдбата, и той не го издържа. Предлогът, под който Помпей отказва да разпусне войската си, е недоверието му към Крас и опасението, че разпускането на войниците му ще доведе до нещо много по-страшно.

Демократите убеждават Крас да направи необходимите стъпки и да протегне на колегата си ръка за мир пред очите на всички; тайно и открито те обсаждат Помпей и му разясняват, че към двойната си заслуга — победата над врага и примиряването на партиите — трябва да прибави и третата, най-голямата — запазването на вътрешния мир в отечеството и премахването на страшния кошмар на гражданската

война. Всичко, което би могло да повлияе върху този суетен, тромав и колеблив човек, всички изкусни ласкателства на дипломацията, целият театрален арсенал на патриотичното въодушевление са пуснати в действие, за да бъде постигната желаната цел; но главното е, че след своевременната отстъпчивост на Крас Помпей е поставен пред избора или веднага да стане тиран на Рим, или да се подчини. Най-после той отстъпва и нарежда армията му да бъде разпусната. Сега той не може да поиска и командването на войната с Митридат, на което без съмнение се е надявал при избирането си за консул за 70 г., тъй като с похода си от 71 г. Лукул на практика я е приключил; в съответствие със Семпрониевия закон сенатът му предлага консулска служба в една от провинциите, но той намира, че предложението е под достойнството му, и Крас следва неговия пример. След като разпуска войниците си в последния ден на 70 г. и предава консулския пост, Помпей се оттегля напълно от обществените дела и заявява, че занапред иска да живее мирно и спокойно като обикновен гражданин. Той е бил толкова високо, че му е оставало само да протегне ръка, за да вземе короната, но след като не го е направил, не му остава друго освен нищожната роля на примирения претендент за трона. Оттеглянето от политическата сцена на човека, който по право заслужава първото място в държавата, довежда до приблизително същото разположение на партиите, което е било характерно за епохата на Гракх и Марий. Сула само е укрепил управлението на сената, но не му го е дал; следователно изпълнителната власт остава в ръцете на сената и след срутването на укрепленията, построени от Сула, независимо от това, че конституцията, с която той управлява, е по същество възстановената Гракхова конституция, която е проникната от враждебен на олигархията дух. Демокрацията е издействала възстановяването на Гракховата конституция; но без нов Гракх това е тяло без глава, в същото време на всички е ясно, че нито Помпей, нито Крас биха могли да изпълняват ролята на тази глава за по-продължително време и последните събития са го доказали още по-категорично. При липсата на водач, който да поеме кормилото в свои ръце, демократическата опозиция трябва да се задоволи с това да спъва на всяка крачка действията на правителството и да го ядосва. По това време наред с олигархията и демокрацията се издига отново партията на капиталистите, придобила сега нов облик; в отминалата криза тя е била съюзник на демократите, но сега се оттегля и работи усърдно, за да помогне на олигархията в решителното ѝ противопоставяне срещу демократите. Без да скъсат решително с демократите, капиталистите отново се доближават до правителството. В крайна сметка обаче доброто отношение между сената и финансовата аристокрация е изградено главно върху факта, че през 68 г. по

настояване на финансистите сенатът отстранява от управлението на твърде важната провинция Азия Луций Лукул, може би най-способния сенатски пълководец, само защото с действията си е засегнал болезнено капиталистите.

Докато столичните фракции губят време и сили в обичайните политически свади помежду си, при които никога не се стига до истинско разрешаване на конфликтите, събитията на изток продължават своя съдбоносен ход, както го описахме по-рано; именно те са причина за кризата, до която е доведена колебливата столична политика. Войната по суша и по море, която бушува на изток, е взела неблагоприятен обрат. В началото на 67 г. понтийската армия на римляните е разбита, а арменската отстъпва в пълен безпорядък, всички завоевания са загубени, морето е почти изцяло във властта на пиратите, а цените на зърното в Италия са се вдигнали толкова, че управляващите се боят да не настъпи глад. Както вече видяхме, причините за това бедствено състояние са отчасти в грешките на пълководците, особено в пълната неспособност на адмирала Марк Антоний и неразумните рискове, поети от иначе способния Луций Лукул, но и в подстрекателствата на демократите, които са допринесли съществено за разложението в арменската армия. Разбира се, сега вината е хвърлена изцяло върху правителството — и за неговите простъпки, и за провиненията на другите, а разгневената и гладна тълпа чака само удобен случай да си разчисти сметките със сената.

Настъпила е решаваща криза. Олигархията, макар унижена и обезоръжена, все още упражнява властта; управлението на държавните дела е в ръцете на сената; олигархията пада, когато противниците ѝ си присвояват главното командване на военните; това става възможно именно в този момент. В комициите постоянно постъпват предложения за по-различно и по-добро водене на войната по суша и по море и при моментното настроение на гражданството сенатът не е в състояние да попречи на тяхното осъществяване; а интервенцията на гражданството по тези най-важни управленски въпроси на практика би означавала отстраняване на сената и предаване на държавното управление в ръцете на опозиционните водачи. По лошо стечение на обстоятелствата изборът отново е предоставен на Помпей. Повече от две години прославеният пълководец живее като частно лице в столицата. Гласът му рядко се чува в сената или на форума; в сената не го гледат с добро око и той няма влияние там, а бурните площадни изяви на партиите го плашат. Когато все пак реши да се появи пред народа, винаги го съпровожда свита от знатни и простосмъртни клиенти, а тържествената му уединеност много се нрави на множеството. Той все още е запазил непомръкналия блясък на изключителните си успехи и

ако сега поиска да тръгне на изток, гражданството без съмнение би го удостоило с всички военни и политически правомощия. За олигархията, която вижда в политическата и военната диктатура своята сигурна гибел, а в лицето на Помпей след коалицията от 71 своя ненавистен враг, това е унищожителен удар; но демократическата партия също не го желае особено. Колкото и да им се иска да сложат край на сенатското управление, ако допуснат намесата на Помпей, победата им ще бъде не толкова успех на партията, колкото на превъзхождащия ги съюзник. Той много лесно може да се превърне в по-опасен противник за демократите, отколкото е бил сенатът. Щастливо отминалата преди няколко години опасност след разпускането на испанската войска и оттеглянето на Помпей сега ще се върне в още по-голяма степен, ако Помпей застане начело на източната армия. Този път Помпей се намесва или по-скоро се оставя другите да го намесят. През 67 г. са внесени два законопроекта, единият от които изисква отдавна желаното от демократите уволнение на изслужилите войници в азиатската армия, отзоваване на военачалника Луций Лукул и замяната му с един от двамата консули за текущата година — Гай Пизон или Маний Глабрион, а вторият подновява и развива приетия преди седем години план за прочистване на моретата от пиратските кораби. Сенатът трябва да определи между консулите един пълководец, който да поеме главното командване на цялото Средиземно море от Херкулесовите стълбове до понтийското и сирийското крайбрежие и да контролира всички брегове и територията до десет немски мили навътре в страната, като навсякъде се ползва с по-големи правомощия от съответните римски наместници. Той ще изпълнява службата си в продължение на три години. Предвижда се главнокомандващият да бъде подпомаган от генерален щаб, какъвто Рим още не е виждал: двадесет и пет заместници със сенаторски ранг, всички с преторски отличителни знаци и преторска власт, двама ковчежници с квесторски правомощия, всички назначени с изключителната воля на висшестоящия пълководец. Позволено му е да събере до 120 000 души пехота, 5000 конници, 500 военни кораба и да разполага неограничено със средствата на провинциите и васалните държави; веднага са му предоставени наличните военни кораби и военни подразделения. Държавната хазна в столицата, в провинциите и зависимите общини е задължена да му бъде безотказно на разположение и въпреки тежкото финансово положение хазната веднага му изплаща 144 милиона сестерции.

Тези мерки, предприети от човек, който съвсем наскоро е доказал несигурността и слабостта си, учудват със своята енергичност. Напълно обяснимо е обаче, че този път Помпей действа по-решително,

отколкото докато е бил консул. Сега никой не иска от него да играе ролята на монарх, а му е дадена възможност първо да подготви монархията чрез извънредни военни мерки, които, макар и революционни по своята същност, все пак се осъществяват в рамките на съществуващата конституция и приближават Помпей до отдавна желаната цел да поведе войната срещу Митридат и Тигран. Важни съображения с практическа насоченост също говорят в полза на отделянето на военната власт от сената. Помпей не би могъл да забрави, че преди няколко години планът за унищожаване на пиратството, положен на същите основи, е бил провален от погрешните действия на сената, че изходът на испанската война също е бил изложен на риск поради незаинтересоваността на сената от състоянието на войската и безразсъдната му финансова политика; той не би могъл да не забележи, че болшинството от аристокрацията е настроено срещу него, изменника на Сула, и съзнава какво го очаква, ако позволи да го изпратят на изток като пълководец на правителството с обичайните в такива случаи пълномощия. Затова е обяснимо, че първото условие, което поставя като главнокомандващ, е да получи независима от сената власт; обяснимо е и това, че гражданството с готовност застава зад тази позиция. Твърде вероятно е този път Помпей да е бил подтикнат към по-енергични действия от обкръжението си, очевидно недоволно от оттеглянето му преди две години. Законопроектите за отзоваването на Лукул и за експедицията срещу пиратите са внесени от народния трибун Авъл Габиний, един разорен и нравствено деградирал мъж, но ловък посредник, дързък оратор и храбър войник. Колкото и несериозни да изглеждат уверенията на Помпей, че той в никакъв случай не желае да командва войната с морските разбойници и че копнее единствено за покой, толкова повече истина има в това, че неговият сърцат и енергичен клиент, който е в близки отношения с Помпей и най-доверените му хора и който е достатъчно прозорлив по отношение на хората и поведението им, решава вместо своя недалновиден и безпомощен патрон и буквално му натрапва командването. Колкото и да са недоволни, водачите на демократическата партия не могат да се противопоставят открито на законопроекта. По всичко личи, че те по никакъв начин не биха могли да възпрепятстват прокарването му, а ако се обявят срещу него, това ще означава открит разрив с Помпей, което би го принудило или да се сближи с олигархията, или да преследва безогледно своята лична политика. Не им остава нищо друго освен и този път да заздравят съюза си с Помпей, макар както винаги изпразнен от съдържание, и да се възползват от удобния случай, за да свалят най-после окончателно сената и да преминат от опозиция в управляваща сила, а за всичко останало да се уповават на бъдещето и на все-

известните Помпееви слабости. Така техните водачи, преторът Луций Квинкций, същият, който преди седем години е бил особено деен при възстановяването на трибунската власт, и бившият квестор Гай Цезар също подкрепят Габиниевия законопроект.

Привилегированите класи са обзети от гняв; не само аристократите, но и богатите търговци, които усещат извънредните си права застрашени от това радикално преобразование в държавата и отново виждат в лицето на сената своя истински покровител. Когато трибунът Габиний се появява в курията, след като е внесъл предложението си, малко остава отците сенатори да го удушат със собствените си ръце, без да преценят в своето усърдие колко неизгодни за самите тях са тези насилствени аргументи. Трибунът избягва на площада и призовава множеството да щурмува сградата на сената, но заседанието е своевременно прекратено. Консулът Пизон, водач на олигархическата партия, случайно попада в ръцете на тълпата и със сигурност би станал жертва на народната ярост, ако Габиний не беше пристигнал тъкмо навреме, за да го отърве. Той, разбира се, проявява милосърдие, за да не излага на риск сигурния си успех с ненавременни злодеяния. Ала озлобението на тълпата не затихва и постоянно намира нова храна във високите цени на житото и в ширещите се слухове, част от които са направо невероятни, като например, че Луций Лукул е вложил с висока лихва парите, дадени му за войната, или че с част от тях се е опитал да подкупи претора Квинкций, за да го отклони от народните дела; говори се също, че сенатът подготвя на „втория Ромул", както наричат Помпей, съдбата на първия*. Така идва денят на гласуването. Площадът е претъпкан с народ; всички сгради, от които се вижда ораторската трибуна, са пълни с хора до покривите. Всички колеги на Габиний са обещали на сената да наложат вето, но изправени срещу бушуващите човешки вълни, мълчат всички с изключение на единединствен човек, Луций Требелий, който се е заклел пред себе си и пред сената по-скоро да умре, отколкото да отстъпи. Когато той внася предложение законът да бъде отхвърлен, Габиний веднага прекъсва гласуването и предлага на събралия се народ да постъпи с провинилия се колега така, както някога е било постъпено с Октавий по предложение на Тиберий Гракх, което означава службата веднага да му бъде отнета. Гласуването е проведено и започва преброяването на гласовете; когато първите седемнадесет триби, които са прочетени, се обявяват за предложението и следващият утвърдителен глас би им осигурил мнозинството, Требелий забравя своята клетва и малодушно оттегля ветото си. Напразно трибунът Отон се опитва да постигне

---

* *Според легендата цар Ромул е бил разкъсан на парчета от сенаторите. — Бел. авт.*

запазването на колегиалността и избирането на двама пълководци вместо един; напразно побелелият старец Квинт Катул, най-уважаваният мъж в сената, напряга последни сили, за да внуши, че не е редно подчинените пълководци да бъдат назначавани от главнокомандващия, а трябва да бъдат избрани от народа. Отон не е в състояние дори само да накара разбушувалата се тълпа да го изслуша; Катул има възможност да говори само благодарение на добре пресметнатото уважение, проявено към него от Габиний, и множеството изслушва думите на стареца в почтително мълчание; но никой не се замисля над тях. Предложенията не само получават силата на закон, без да е променена дори една клауза, но и допълнителните искания на Помпей са удовлетворени незабавно и изцяло.

Когато двамата пълководци Помпей и Глабрион тръгват за своите местоназначения, народът ги изпраща с големи надежди. След прокарването на Габиниевите закони цените на житните продукти се връщат на обичайното си равнище и това е доказателство какви надежди се свързват с грандиозната експедиция и прославените ѝ водачи. Както ще бъде разказано по-късно, очакванията не само се сбъдват, но и са надхвърлени; морето е прочистено от пирати само след три месеца. От времето на Ханибаловата война римското правителство не е действало вън от страната си с такава енергичност; в сравнение с вялото и некадърно олигархично управление демократично-военната опозиция изпълнява блестящо призванието си да поеме кормилото на държавата и да управлява. Непатриотичните и неумели опити на консула Пизон да поставя всевъзможни препятствия по пътя на Помпей към унищожаването на пиратството в Нарбонска Галия само увеличават озлобението на гражданството срещу олигархията и популярността на Помпей: само личната намеса на пълководеца предотвратява предсрочното отзоваване на консула. През това време суматохата на азиатския континент е станала още по-голяма. Глабрион, който е трябвало да поеме командването във войната срещу Митридат и Тигран на мястото на Лукул, е останал в Предна Азия и макар че се е опитвал да подстрекава войниците срещу Лукул с прокламации, не заема определения му пост и Лукул е принуден да продължи да изпълнява своите функции. Срещу Митридат, разбира се, не е предприето нищо; понтийските конници безстрашно и безнаказано опустошават Витиния и Кападокия. Пиратската война е накарала Помпей да поведе войската си към Мала Азия; логично е той да получи главното командване на понтийско-арменската война, което отдавна желае. Демократическата партия в Рим обаче по обясними причини не споделя желанието на своя генерал и избягва да поеме инициативата. Твърде е вероятно демократите да са убедили Габиний, че не е нужно още от самото начало Помпей да поеме и войната срещу Митридат, и прочистването на

моретата от пиратите, а да остави ръководството на първата в ръцете на Глабрион; те в никакъв случай не желаят да закрепят и увековечат изключителното положение на и без това прекалено могъщия пълководец. Самият Помпей както обикновено е пасивен и може би наистина би се върнал у дома след като е изпълнил възложеното му поръчение, ако междувременно не се бе случило нещо неочаквано за всички партии. Някой си Гай Манилий, абсолютно неизвестен и незначителен човек, е успял да заеме поста на народен трибун и много скоро е развалил отношенията си както с аристокрацията, така и с демократите заради неудачните си законопроекти. С надеждата да се скрие под крилото на могъщия военачалник, като осъществи най-съкровеното му желание, което е известно на всички, но той не смее да си го поиска, Манилий се обръща към гражданството с предложението да бъдат отзовани Глабрион, наместникът на Витиния и Понт, и Марций Рекс, наместникът на Киликия, и двете длъжности, както и главното командване на източните армии, да бъдат предадени на проконсула на моретата и крайбрежията, при това, както изглежда, за неопределен срок и във всеки случай с пълни правомощия за сключване на мир и съюзи (началото на 66). Това действие на трибуна показва особено ясно колко разклатен е римският държавен механизъм, откакто законодателната инициатива зависи от всеки дребен демагог, а окончателното решение е дадено в ръцете на неразумната тълпа, включително когато се обсъждат най-важните управленски въпроси. Предложението на Манилий не се харесва на нито една от политическите партии, но почти не среща сериозна съпротива. Демократическите водачи нямат смелост да се противопоставят на Манилиевия закон по същите причини, които са ги принудили да приемат закона на Габиний; те прикриват недоволството и опасенията си, а на обществени места се застъпват за демократическия пълководец. Умерените оптимати се обявяват за Манилиевото предложение, защото след Габиниевия закон всяка съпротива е напразна, а далновидните хора още тогава изказват становище, че правилната за сената политика е да се сближи с Помпей и след лесно предвидимия разрив между него и демократите пълководецът да бъде привлечен на страната на правителството. И накрая, вечно колебаещите се хора благославят деня, когато и те имат някакво мнение и определена позиция, без то да ги скара с някоя от партиите — показателно е, че първата поява на Марк Цицерон на политическата ораторска трибуна е в защита на Манилиевото предложение. Единствено строгите оптимати начело с Квинт Катул остават верни на убежденията си и се изказват против предложението. Разбира се, то е прието с мнозинство, граничещо с единодушие, и придобива силата на закон. С това Помпей прибавя към своите обширни предишни пълномощия и управлението на най-важните малоазийски

провинции, така че в широките римски граници почти не остава парче земя, което да не му е подчинено; освен това му е възложено да води война, за която може да се каже, както за военния поход на Александър, че е ясно къде и кога започва, но съвсем не е ясно къде и кога ще свърши. Никога досега, откакто Рим съществува, в ръцете на един-единствен човек не се е съсредоточавала толкова голяма власт.

Глава IV

ПОМПЕЙ И ИЗТОКЪТ

Вече видяхме колко безнадеждни са източните дела на Рим по суша и море, когато в началото на 67 г. Помпей поема първо войната срещу пиратите с почти неограничени пълномощия. Той започва с разделянето на поверената му огромна област на тринадесет окръга и назначава във всеки окръг по един от подчинените си военачалници, за да оборудват кораби, да подготвят армия, да претърсват бреговете и да залавят пиратските плавателни съдове или да ги подгонят към устроена засада. Самият Помпей отплава още в началото на годината с най-добрите военни кораби, сред които и този път се отличават родоските, и прочиства от пирати първо сицилийските, африканските и сардинските води, за да може да се поднови превозът на жито от тези провинции към Италия. В същото време за прочистването на испанските и галските крайбрежия се грижат неговите подчинени. При тези обстоятелства консулът Гай Пизон се опитва от Рим да спре набора на войници, с който е натоварен легатът на Помпей Марк Помпоний в Нарбонската провинция. Това е твърде неразумно начинание и за да го спре, както и за да задържи справедливото раздразнение на тълпата срещу консула в рамките на закона, Помпей се появява отново в Рим. Когато след четиридесет дни водите в западната част на Средиземно море са вече напълно свободни за корабоплаване, Помпей отново потегля към източното море с шестдесетте си най-добри кораба в източната част на морето, право към отколешния главен център на пиратството в ликийски и киликийски води. При новината за наближаването на римската флота пиратските лодки изчезват безследно от открито море; без да окажат сериозна съпротива, се предават силните ликийски крепости Антикраг и Краг. Не толкова страхът, колкото

добре пресметнатата снизходителност на Помпей отварят вратите на тези трудно достъпни морски крепости. Неговите предшественици са разпъвали на кръст всеки пленен морски разбойник; той без колебание дава пощада на всички и е особено снизходителен към обикновените гребци от превзетите пиратски кораби. Само храбрите морски царе на Киликия се осмеляват да защитят с оръжие в ръка поне собствените си води: след като прибират децата и жените си заедно с най-скъпите съкровища на сигурно място в замъците в планината Тавър, те застават срещу римската флота на западната граница на Киликия, по-точно на възвишението Коракезион. Корабите на Помпей, добре въоръжени и с добри екипажи, извоюват пълна победа. След това сражение той не среща друго препятствие, слиза на сушата и една по една превзема планинските крепости на корсарите, като никога не забравя да им обещае, че ако се предадат, ще пощади живота им и ще ги остави на свобода. Скоро голяма част от тях се отказват да водят тази безнадеждна война в своите крепости и планини и се съгласяват да се предадат. Четиридесет и девет дни след появата на Помпей в източното море Киликия е покорена и войната е приключена. Бързото унищожаване на пиратството донася голямо облекчение, но това в никакъв случай не е велико дело: корсарите нямат никакви изгледи за успех срещу щедро отпуснатите от римската държава пари, кораби и хора, както бандата престъпници в голям град не би могла да затрудни добре организираната му полиция. Наивно е да се смята тази наказателна акция за победа. Но ако сравним операцията на Помпей с многогодишното съществуване с необикновено големите размери на това зло, става обяснимо защо изненадващо бързото унищожаване на страшните пирати прави толкова силно впечатление на обществеността; още повече, че това е първото изпитание на централизираното еднолично управление и партиите следят напрегнато дали то ще се окаже по-добро от колегиалното. Около 400 кораба, 90 от които истински военни съдове, са пленени от Помпей или са му предадени доброволно; общо са унищожени около 1300 пиратски плавателни съда, а богатите арсенали и складове са изгорени. Загинали са около 10000 морски разбойници, над 20 000 са пленени от победителя, а Публий Клодий, флотски командир в Киликийската римска армия, и още мнозина римляни, отвлечени от пиратите, част от които отдавна са смятани за мъртви, са освободени от Помпей. През лятото на 67 г., три месеца след началото на морския поход, търговията и комуникациите по море са напълно възстановени, а вместо предишния глад в Италия цари изобилие.

Малкото месеци, които остават до малоазийския поход, са използвани от новия главнокомандващ за интензивна дипломатическа и военна подготовка. Изпратена е мисия при Митридат, повече за да ра-

зузнае, отколкото да проведе сериозни преговори. В понтийския двор се надяват, че в резултат на последните значителни успехи, които съюзниците са постигнали срещу Рим, царят на партите Фраат ще бъде склонен да се присъедини към понтийско-арменския съюз. За да му противодействат, в двора на Ктезифон пристигат римски пратеници; на помощ им идват вътрешните раздори, които разкъсват дома на арменския повелител. Синът на великия цар Тигран, който носи същото име, се е разбунтувал срещу своя баща, било защото не може да дочака смъртта на стареца, било защото подозрителността на царя, която вече е струвала живота на много негови братя, му е оставила единствената възможност за спасение в открития бунт. Той е победен от баща си и с няколко знатни арменци успява да избяга в двора на Арсакидите, където продължава да интригува срещу баща си. Отчасти благодарение на него Фраат, на когото и двете страни предлагат съюз, предпочита да приеме обещаното възнаграждение от ръцете на римляните, а именно гарантираното притежание на Месопотамия, и подновява с Помпей сключения с Лукул договор относно границата по Ефрат, дори се съгласява да тръгне с тях срещу Армения. Освен че е тласнал партите към съюз с римляните, младият Тигран нанася още по-големи вреди на царете Тигран и Митридат, тъй като бунтът му предизвиква разрив между двамата съюзници. В болезнената си подозрителност великият цар започва да обвинява тъста си, че е замесен в бунта на своя внук — майката на Тигран-младши Клеопатра е дъщеря на Митридат; макар че тези обвинения не водят до открит разрив, разбирателството между двамата монарси е нарушено тъкмо в момента, в който най-много се нуждаят от него.

В същото време Помпей продължава подготовката за война. Азиатските съюзни и подчинени общини са задължени да осигурят определения в договора контингент. Официални възвания призовават уволнените ветерани от легионите на Фимбрия да застанат отново под бойните знамена като доброволци; големите обещания и популярността на Помпей карат значителна част от тях да откликнат на призива. Цялата военна сила, обединена под командването на Помпей, възлиза на около 40 — 50 000 души без подкрепленията на съюзните народи.

През пролетта на 66 г. Помпей се отправя към Галатия, за да поеме командването на Лукуловите войски и да навлезе с тях в понтийската област, следван от киликийските легиони. Двамата пълководци се срещат в Данала, селище на трокмерите; но помирението, на което приятелите и на двете страни разчитат, не е постигнато. Встъпителните любезности бързо преминават в жлъчни обяснения, стига се до груби пререкания и двамата се разделят по-зле настроени един към

друг, отколкото са били преди срещата. Тъй като Лукул продължава да прави почетни дарове и да разпределя земи, сякаш е още главнокомандващ, Помпей обявява за невалидни всички действия на своя предшественик, извършени след пристигането му. Формално той има право да го стори; няма защо да търсим обаче нравственост и такт в отношението към един заслужил и повече от достатъчно оскърбяван противник.

Веднага щом сезонът позволява, римските войски преминават понтийската граница. Срещу тях излиза цар Митридат с 30 000 пехотинци и 3000 конници. Изоставен от своите съюзници и нападнат с превъзхождащи сили и енергия от Рим, той прави опит да постигне мир, но не може да се съгласи с безусловната капитулация, която Помпей изисква — какво по-лошо от това би могла да му донесе и най-злощастната война? За да не излага своята войска, състояща се предимно от стрелци и конници, на страшния удар на римската линейна пехота, той отстъпва бавно и принуждава римляните да следват криволичещите му преходи, при което използва всяка възможност да забавя римляните с по-силната си конница и да създава немалко трудности на противника, като пречи на снабдяването му. Накрая Помпей изгубва търпение и престава да преследва понтийската армия, оставя царя на мира и пристъпва към покоряването на страната: изкачва се към Горен Ефрат, преминава реката и навлиза в източните провинции на понтийското царство. Митридат го следва по левия бряг на Ефрат и когато навлиза в анаитската или акилизенската област, препречва пътя на римляните край силната и добре снабдената с вода крепост Дастейра, откъдето владее равнината с леките си подразделения. Помпей, който все още изчаква киликийските легиони и без тях не е достатъчно силен, за да продължи похода, се принуждава да отстъпи отвъд Ефрат и да се крие от конниците и стрелците на царя в гористия, пресечен от скалисти клисури и дълбоки долини терен на Понтийска Армения. Едва когато войските от Киликия пристигат и му дават възможност да поднови офанзивата с превъзхождащи сили, Помпей тръгва напред, обкръжава лагера на царя с верига от постове, дълга почти четири немски мили, и го затваря като в клещи, докато римските отряди кръстосват цялата област. Понтийският лагер е в бедствено състояние; налага се да заколят впрегатните животни; накрая, след четиридесет и пет дневна съпротива, царят заповядва да бъдат убити всички болни и ранени в лагера, тъй като не може да ги спаси, а не иска да ги остави в ръцете на врага, и една нощ безшумно потегля на изток. Помпей го следва предпазливо през непознатата страна; войската му вече наближава границата, разделяща владенията на Митридат и Тигран. Когато римският пълководец разбира, че Митридат не е имал намерение да се сражава на собствена територия, а да отвлече

врага в необятните пространства на Изтока, той решава да се противопостави. Двете войски лагеруват близко една до друга. По време на обедната почивка римската войска напуска незабелязано лагера си, заобикаля врага и заема възвишенията на южния бряг на река Лик (Ешил Ирмак), недалеч от Ендерес, където по-късно е построен Никопол; тези възвишения контролират тесния планински проход, през който трябва да премине врагът. На следващата сутрин понтийците потеглят на път, уверени, че врагът им се намира зад тях, както е било досега, и след като изминават известно разстояние през деня, разполагат лагера си точно в долината, която римляните контролират от околните възвишения. Изведнъж в нощната тишина прозвучава ужасяващият боен вик на легионите и върху азиатските орди се изсипва дъжд от стрели и камъни, който внася голям безпорядък; войници и обоз, каруци, коне и камили се блъскат като обезумели и въпреки мрака нито една стрела не е изпратена напразно в това гъсто кълбо от хора и животни. Когато свършват стрелите, римляните се спускат като лавина върху беззащитните орди, вече осветени от изгрялата луна, и който не загива от оръжието на врага, е смазан в суматохата от копитата на конете и колелата на каруците. Това е последното сражение, което старият цар води срещу римляните. С трима придружители — двама конници и една наложница, която винаги го следва в мъжки дрехи и се сражава храбро редом с него — той избягва от мястото на битката към крепостта Синория, където го настигат част от верните му хора. Той разпределя между тях скритите тук съкровища, 6000 таланта злато, снабдява тях и себе си с отрова и бързо потегля с малкия си отряд нагоре по течението на Ефрат, за да се съедини със своя съюзник, великия цар на Армения.

Тази надежда също се оказва напразна; съюзът, на който разчита Митридат, потегляйки към Армения, вече не съществува. Докато бушува описаното по-горе сражение между Митридат и Помпей, царят на партите нахлува с войската си в царството на Тигран, подтикван от римляните и най-вече от избягалия арменски принц. Армията му напредва бързо и великият цар е принуден да се оттегли в непристъпните планини. Армията на партите дори започва обсада на столицата Артаксата, но тъй като тя се проточва, цар Фраат се оттегля с по-голямата част от своите войски, в резултат на което Тигран надделява над останалата част от партския корпус и арменските емигранти, водени от неговия син, и възстановява господството си над цялото царство. При тези обстоятелства е напълно обяснимо, че царят не е склонен да воюва наново с победоносните римляни, а още по-малко е готов да се жертва за Митридат, комуто се доверява по-малко отвсякога, особено след като е научил, че непокорният му син възнамерява да отиде при дядо си. Затова Тигран започва преговори с римляните, надявайки се

да постигне сепаративен мир; но не изчаква да сключи договор с римляните, за да излезе от съюза, който го обвързва с Митридат. Стигнал до арменската граница, Митридат научава, че великият цар Тигран е обещал награда от 100 таланта за главата му, че е заловил пратениците му и ги е предал на римляните. Царството на Митридат е в ръцете на врага, съюзниците му се опитват да се помирят с противника; продължаването на войната е невъзможно; той може да бъде доволен, ако успее да се спаси на източното или северното черноморско крайбрежие, да прогони от Боспорското царство неверния си син Махар, влязъл в съюз с римляните, и да се установи в Меотида, за да започне отначало. Царят се отправя на север и когато преминава река Фазис, старата граница на Мала Азия, Помпей преустановява временно преследването, но вместо да се върне към изворите на Ефрат, навлиза в областта Аракс, за да приключи с Тигран. Той успява да достигне околностите на Артаксата (недалече от Ереван) почти без да срещне съпротива и установява своя лагер на три мили от града. Тук го посещава синът на великия цар, който се надява след свалянето на Тигран да получи арменската корона на тепсия от ръцете на римляните и затова се стреми по всякакъв начин да попречи на сключването на договора между римляните и царя. Това само засилва решимостта на великия цар да си купи мир на всяка цена. На кон и без пурпурни одежди, но накичен с царската диадема и тюрбан, той се появява пред входа на римския лагер и пожелава да бъде отведен при римския главнокомандващ. След като по нареждане на ликторите оставя на входа коня и меча си, както изисква редът в римския лагер, царят се хвърля в краката на проконсула според варварските обичаи и полага в ръцете му диадемата и тиарата в знак на безусловна капитулация. Силно зарадван от лесната победа, Помпей изправя унижения цар на крака, окичва го отново със знаците на царското достойнство и му диктува условията на мира. Освен плащането на 6000 таланта за военната каса и за дарения на войниците, всеки от които получава по 50 денария, царят се отказва от всички завоевания, не само от финикийските, сирийските, киликийските и кападокийските си владения, но и от Софена и Кордуена на десния бряг на Ефрат; той остава цар на същинска Армения, великите дни на великия цар са безвъзвратно отминали. С един-единствен военен поход Помпей е подчинил напълно двамата могъщи царе — понтийския и арменския. В началото на 66 г. нито един римски войник не се намира отвъд границата на староримските владения; в края на същата година цар Митридат се скита като изгнаник без войска по стръмнините на Кавказ, а цар Тигран седи на арменския трон вече не като цар на царете, а като римски васал. Цялата малоазийска област западно от Ефрат е безусловно подчинена на

римляните; победоносната армия се установява на зимна квартира източно от реката на арменска земя, в долините между Горен Ефрат и река Кура, от която италийците за първи път са напоили конете си.

Новата област, в която навлизат римляните, е пълна с неизвестност. Храбрите народности от Среден и Източен Кавказ гледат с раздразнение на чуждите хора, дошли чак от Запада, които лагеруват в техните земи. В плодородната и богата на води висока равнина на днешна Грузия живеят иберите, храбър и добре организиран земеделски народ, чиито родови общини, предвождани от старейшини, обработват земята съвместно, без отделният селянин да притежава поземлена собственост. Войската и народът са едно; начело на народа стоят старейшини, най-възрастният от които става цар на цялата иберийска нация, а следващият по възраст е съдия и военачалник; важна роля играят видните жречески фамилии, които са задължени да съхраняват сключените с други народи договори и да следят за спазването им. Масата несвободни хора е лична собственост на царя. На далеч по-ниско културно стъпало стоят източните им съседи, албаните или аланите, които обитават долното течение на река Кура до Каспийско море. Този народ се занимава предимно със скотовъдство, придвижва се пеша или на кон и пасе своите многобройни стада по сочните поляни на днешен Ширван; малкото обработваеми земи се орат с дървено рало без железен лемеж. Металните пари са им непознати, никой не може да брои повече от сто. Всяко от двадесет и шестте племена има свой вожд и говори особен диалект. Макар че са далеч по-многобройни от иберите, албаните изобщо не могат да се мерят с тях по храброст. Впрочем двата народа се бият с едни и същи оръжия: най-често стрелят по враговете си с лък или хвърлят леки копия, крият се в горите подобно на индианците, обикновено зад стъблата или в короните на дърветата; албаните имат многобройни тежки конници, с брони и въоръжение по мидийско-арменски образец. От незапомнени времена двата народа живеят в пълна независимост на своите ниви и пасбища. Сякаш самата природа е издигнала Кавказ между Европа и Азия като преграда срещу настъпленията на народите: тук се пречупват оръжията на Кир и Александър, а сега храбрият гарнизон на непристъпната крепост е решен да я защитава и срещу римляните. Уплашени от слуховете, че римският главнокомандващ възнамерява в началото на следващата година да прекоси планината и да преследва понтийския цар оттатък Кавказ — защото се говори, че Митридат зимува в Диоскуриада (Искурия, между Сухум Кале и Анаклия) на Черно море, албаните под предводителството на княз Ороиз преминават първи река Кура през зимата на 66-65 г. и се нахвърлят срещу римската войска, която, за удобство в снабдяването, е разделена на три

корпуса, командвани от Квинт Метел Целер, Луций Флак и самия Помпей. Целер, срещу когото пада главният удар, храбро удържа нападението, а Помпей, след като се е разправил с изпратената срещу него орда, преследва разбитите по цялото бойно поле варвари до река Кура. Царят на иберите Арток се държи спокойно и обещава на римляните мир и дружба; Помпей обаче получава известие, че иберийецът се въоръжава тайно, за да нападне римляните в коварните кавказки проходи, и през пролетта на 65 г., преди да възобнови преследването на Митридат, се установява пред разположените на не повече от половин немска миля една от друга крепости Хармозика (Хорумзихе или Армази) и Севсамора (Цумар), които се намират малко над днешния Тифлис* и владеят долините на Кура и един от притоците ѝ — Арагва, а с това и единствените проходи от Армения към Иберия. Арток е изненадан от Помпей, бърза да изгори моста на Кура и отстъпва във вътрешността на страната, опитвайки се да води преговори. Помпей завзема крепостите и тръгва след иберите по другия бряг на река Кура с надеждата да ги принуди към незабавно предаване. Ала Арток продължава да отстъпва към вътрешността на страната и когато най-после спира при река Пелор, не само че не се предава, а влиза в бой. Иберийските стрелци обаче не са в състояние да устоят на удара на легионите и когато Арток вижда римляните да прекосяват и река Пелор, не му остава нищо друго, освен да приеме условията, които победителят поставя, и изпраща децата си като заложници.

В съответствие с първоначалния си план Помпей се насочва през Сарапанския проход от долината на Кура към долината на Фазис и тръгва по течението на реката към Черно море, където при брегове на Колхида вече го чака флота под командването на Сервилий. Несигурна обаче е идеята и почти безсмислена целта, която е довела войската и флотата на приказното колхидско крайбрежие. Току-що приключилият изтощителен поход през непознати земи, обитавани от враждебно настроени народи, не е нищо в сравнение с това, което предстои. Ако все пак войската успее да се добере от устието на Фазис до Крим сред войнствени и бедни варварски племена, през непознати и негостоприемни води, покрай брегове, където на места планините се спускат отвесно в морето и където не може без кораби, ако армията наистина успее да завърши този поход, вероятно по-тежък и от прочутите походи на Александър и Ханибал — каква е целта и заслужава ли тя очакваните усилия и опасности? Вярно е, че войната не може да приключи, докато старият цар е сред живите; но кой би могъл да гарантира, че царственият дивеч, заради който е започнал този

---

* *От 1935 г. Тбилиси. — Бел. прев.*

безпримерен по своя размах лов, наистина ще бъде уловен? Не е ли по-добре да се изостави това преследване, обещаващо толкова малка печалба и толкова много опасности, дори с цената на риска Митридат да разпали отново факела на войната в Мала Азия? Твърде много са гласовете във войската и още повече в столицата, които настояват пълководецът да продължи преследването на Митридат на всяка цена; те обаче принадлежат или на дръзки смелчаци, или на онези коварни приятели, които искат на всяка цена да задържат могъщия император далече от столицата и да го забъркат още повече в необозримите дела на Изтока. Помпей е твърде опитен и разумен офицер, за да заложи на карта славата и войската си с осъществяването на тази безумна експедиция; въстанието на албаните, избухнало в тила на римската войска, му дава желания повод да прекрати преследването на царя и да даде заповед за връщане. Флотата получава задачата да кръстосва Черно море, да пази северното малоазийско крайбрежие от всяко чуждо нападение, да блокира кимерийския Боспор и да наказва със смърт всеки търговец, осмелил се да премине блокадата. Сухопътната армия на Помпей преминава не без трудности през територите на Колхида и Армения към долното течение на Кура, прекосява реката и навлиза в областта на албаните. В продължение на много дни римската войска е принудена да се движи под палещото слънце сред безводната равнина, без да срещне врага; едва на левия бряг на река Абант (вероятно това е реката, която иначе се казва Алазоний, днешната Алазан) срещу римляните излиза военната сила на албаните под предводителството на Козес, брат на цар Ороиз; заедно с подкрепленията от закавказките степи те вероятно са наброявали около 60 000 души пехота и 12 000 конници. Въпреки това албаните едва ли биха се осмелили да започнат битката, ако не бяха повярвали, че ще се бият само с римската конница; те не знаят, че конницата обикновено върви първа и когато тя се оттегля, зад конете изниква плътната маса на римската пехота. След кратка битка албанската войска е разпръсната и варварите се скриват в горите, но Помпей заповядва да ги обкръжат и подпалят. След това поражение албаните се съгласяват да сключат мир, а племената, живеещи между Кура и Каспийско море, следват примера на могъщите си съседи и също сключват договори с римския пълководец. С това албаните, иберите и изобщо народностите, живеещи по южните склонове на Кавказ, се поставят поне за момента в зависимо положение от Рим. Ако към дългия списък на покорените от Помпей народи прибавим и народите, живеещи между Фазис и Меотида, колхидите, соаните, хениохите, зигите и ахейците, а също и по-отдалечените бастарни, ще разберем, че не е редно да използваме понятието покоряване. Кавказ отново доказва световноисторическото

си значение; и римската военна мощ, подобно на персийските и елинските завоевания, намира тук своя предел.

Така цар Митридат е оставен на себе си и на съдбата. Както някога основателят на Понтийската държава, неговият родоначалник, е влязъл за първи път в бъдещото си царство, гонен от преследвачите на Антигон и придружен само от шестима конници, така сега внукът трябва да премине границата на собственото си царство, принуден да изостави своите и на дедите си завоевания. Ала старият султан на Синопе е един от хората, на които заровете на съдбата капризно подхвърлят тежки загуби и веднага след тях огромни успехи; обратите на събитията в Изтока са бързи и непредвидими. Отивайки към края на живота си, Митридат може да посреща всеки поврат с мисълта, че той само подготвя следващия прелом и че единственото постоянно нещо са вечните промени на съдбата. Та нали римското господство е непоносимо за най-дълбоката същност на източните хора, а Митридат е истински източен цар и в доброто, и в злото; лошото управление на провинциите, упражнявано от римския сенат, и непрекъснатите вражди между политическите партии в Рим, заплашващи да прераснат в гражданска война, биха позволили на Митридат, ако успее да дочака своя час, да изгради за трети път велико царство. Точно защото се надява и крои планове, докато в него има искрица живот, Митридат остава не по-малко опасен за римляните и като самотен стар беглец, отколкото като пълководец на стохилядна армия, решил да отнеме от римляните Елада и Македония. С неописуеми трудности неуморният старец успява през 65 г. да се придвижи по суша и по вода от Диоскуриада до царството на Пантикапей, където благодарение на авторитета и силната си свита сваля от трона своя син отцепник Махар и го принуждава да сложи край на живота си. От тази позиция Митридат прави още един опит да преговаря с римляните; той моли да му бъде върнато царството на неговия баща и изказва готовност да признае римското върховенство и да плаща годишен данък. Ала Помпей отказва да осигури на царя положение, което би му позволило да започне отново старата игра, и изисква царят да се яви лично, за да обяви подчинението си. Митридат обаче и не мисли да се предаде на врага, а крои нови и все по-мащабни планове. Той влага всички налични средства, спасените съкровища и остатъците от държавната хазна, за да създаде нова войска от 36 000 души, съставена отчасти от роби, въоръжена и обучена по римски образец, и да построи военен флот; носят се слухове, че възнамерява да се отправи на запад през Тракия, Македония и Панония, да привлече като съюзници скитите в сарматските степи, келтите по Дунав и с тази лавина от народи да нахлуе в Италия. Тогава намират плана на понтийския цар за грандиозен и го

сравняват с военния поход на Ханибал; но един и същи проект е гениален, когато е създаден от гениален дух, и наивен и глупав, когато е роден от едно объркано съзнание. Планираното нашествие на източните народи в Италия е смешно и не е нищо друго освен плод на безпомощен гняв и обзето от невероятни фантазии отчаяние. Благодарение на предпазливостта и хладнокръвието на своя водач римляните са предпазени да отговорят на авантюристичния си противник със същите авантюристични действия; няма защо да отблъскват евентуалното му нападение в далечния Крим, защото, ако лавината не се разпилее от само себе си, никога не е късно да бъде посрещната в подножието на Алпите. И наистина, докато Помпей се занимава с уреждането на завоюваните области, без да се тревожи от заплахите на безсилния великан, съдбата решава участта на стария цар в далечния север и без римската намеса. Прекомерното въоръжаване е предизвикало силно брожение сред населението на Боспорското царство, чиито къщи се събарят, плуговете се разпрягат, а воловете се колят, за да се съберат греди и жили за строежа на военни машини. Войниците също не желаят да участват в безнадеждната италийска експедиция. През целия си живот Митридат е бил обграден от подозрение и предателство; той няма дарбата да буди в сърцата на близките си обич и вярност. Както някога е принудил отличния си пълководец Архелай да търси защита в римския лагер, а след битките с Лукул най-доверените му офицери Диокъл и Феникс, дори някои известни римски емигранти са преминали на страната на врага, сега, когато звездата му залязва и старият, болен и озлобен султан допуска при себе си само своите евнуси, измените идват още по-бързо една след друга. Пръв издига знамето на бунта Кастор, комендантът на крепостта Фанагория (на азиатския бряг срещу Керч); той обявява града за свободен и предава на римляните намиращите се в крепостта синове на Митридат. Докато бунтът се разпространява сред боспорските градове и към фанагорците се присъединяват Херсонес (недалеч от Севастопол), Теодосия (Каффа) и други, царят дава воля на подозрителността и жестокостта си. По доноси на презрените евнуси са разпънати на кръст най-доверените му хора; дори собствените синове на царя не могат да се чувстват в безопасност. Един от тях, любимец на своя баща и вероятно определен за негов наследник, Фарнак, се решава да застане начело на бунтовниците. Убийците, които Митридат изпраща да го премахнат, и войските, тръгнали да го унищожат, минават на негова страна; корпусът на италийските дезертьори, вероятно най-добре подготвеният във войската на Митридат и тъкмо затова най-малко склонен да следва авантюристичната и твърде съмнителна за италийците експедиция към Европа, застава изцяло на страната на принца; останалите

подразделения на войската и флотата следват дадения пример. След като местните градове и армията са напуснали царя, столицата Пантикапей също отваря вратите си пред въстаниците и им предава стария цар, заключен в палата си. От високите стени на крепостта той умолява сина си да пощади поне живота му и да не мърси ръцете си с бащина кръв; но тази молба звучи като подигравка от устата на човек, чиито ръце са изцапани с кръвта на собствената му майка и който наскоро е убил невинния си син Ксифар; освен това Фарнак е по-безсърдечен и по-безчовечен дори от баща си. Тъй като смъртта е неизбежна, султанът решава поне да умре така, както е живял: жените, наложниците и дъщерите му, сред които са и младите годеници на царете на Египет и Кипър, всички трябва да изпитат горчивината на смъртта и да изпразнят чашите с отрова, преди той да е изпил своята; а когато отровата не действа достатъчно бързо, царят подлага тила си на келтския наемник Бетуит за смъртоносен удар. Така през 63 г. умира Митридат Евпатор, на 68 години, в петдесет и седмата година от своето управление и двадесет и шест години след като за първи път е водил военен поход срещу римляните. Трупът му, изпратен от цар Фарнак на Помпей като доказателство за заслуги и лоялност, е погребан по негово разпореждане в царската гробница в Синопе.

Смъртта на Митридат е равносилна на победа за римляните: вестоносците, които съобщават това на пълководеца, се появяват в римския лагер пред Йерихон с лаврови венци, както се известява за извоюван успех. Отишъл си е един голям враг, най-големият, който е заставал срещу римляните в мудния Изток. Тълпата инстинктивно е почувствала това; както някога Сципион е поставял победата над Ханибал по-високо, отколкото падането на Картаген, така и сега покоряването на многобройните източни племена и на самия велик цар е почти забравено след смъртта на Митридат, а по време на триумфалното влизане на Помпей в столицата нищо не привлича върху себе си погледите на множеството повече от рисунките върху щитовете, показващи цар Митридат да води за юздите коня си по време на своето бягство, а после и как умира сред труповете на своите дъщери. Както и да оценим странностите на този забележителен цар, той при всички случаи остава една важна фигура със световноисторическо значение в пълния смисъл на тази дума. Той не е гениален, вероятно не е дори богато надарена личност; ала притежава достойната за уважение дарба да мрази и с тази омраза в сърцето да води в продължение на половин столетие неравна борба с превъзхождащия го враг, ако не с успех, то поне с чест. Той придобива още по-голямо значение не толкова с индивидуалността си, колкото с мястото, на което го е поставила историята. Той е предвестник на националната реакция на Изтока срещу Запада и като такъв слага началото на новата борба между Изтока

и Запада; чувството, че неговата смърт не означава край, а начало, изпитват както победените, така и победителите. Междувременно Помпей, след като през 65 г. е завършил войната с народите на Кавказ, се е върнал в Понтийското царство, където завзема и последните съпротивляващи се крепости, разрушава ги до основи и затрупва кладенците им с парчета скали, за да спре разбойничеството в района. През лятото на 64 г. той потегля към Сирия, за да уреди положението и там. Трудно е да се опише разрухата, в която се намира Сирия по това време. Макар че след нападенията на Лукул арменският наместник Магадат напуска провинцията (69), а Птолемеите, които много биха искали да подновят опитите си за присъединяване на сирийското крайбрежие към своето царство, не смеят да окупират Сирия, за да не раздразнят римското правителство, още повече, че римските господари така и не са уредили правно властта им над Египет, а сирийските принцове многократно са предявявали претенции да бъдат признати като легитимни наследници на угасналия род на Лагидите. Макар че в момента всички световни сили се въздържат от намеса в делата на Сирия, страната страда повече от безкрайните и безсмислени вражди между князете, странстващите шайки и градовете, отколкото би страдала от една голяма война. Фактически владетели на царството на Селевкидите по това време са бедуините, юдеите и набатеите. Негостоприемната безводна и лишена от растителност пясъчна степ, която се простира от Арабския полуостров до самия Ефрат и продължава на запад чак до сирийската планинска верига и тясната крайбрежна ивица, която на изток се простира до богатите низини на Тигър и долното течение на Ефрат, тази азиатска Сахара е прародината на Измаилевите синове; откакто съществуват преданията, намираме там „бедуина“, „сина на пустинята“, който разпъва шатри, пасе камилите си или преследва с бързия си жребец било племенен враг, било странстващ търговец. Първо облагодетелствани от цар Тигран, който ги използва за осъществяването на своите търговско-политически планове, а след това от пълното безвластие в сирийската земя, тези деца на пустинята се разпростират по цяла Северна Сирия; племената, при които благодарение на съседството с цивилизованите сирийци се забелязват начени на обществен ред, играят първостепенна роля. Най-именити между емирите са Абгар, вожд на арабското племе на марданите, които Тигран е заселил около Едеса и Каре в Горна Месопотамия; западно от Ефрат се разполага Сампсикерам, емир на арабите от Хемеса (Хемс) между Дамаск и Антиохия и владетел на силната крепост Аретуза; Азиз, вожд на друга орда, кръстосваща същата област; Алхавдоний, княз на рамбеите, който дори е влязъл във връзка с Лукул, и много други. Наред с тези бедуински князе навсякъде скитат дръзки банди, които не отстъпват на децата на пустинята в благородния раз-

бойнически занаят и дори ги надминават: такъв е Птолемей, синът на Менеи, може би най-могъщият сред странстващите разбойници в Сирия и един от най-богатите мъже на своето време; той владее областта на итиреите — днешните друзи — в долините на Ливан, крайбрежието и намиращата се на север от него марсийска равнина с градовете Хелиупол (Баалбек) и Халкис и сам издържа 8000 конници; такива са Дионисий и Кинир, господари на морските градове Триполис (Тарабл) и Библос (между Тарабл и Бейрут); такъв е и юдеят в крепостта Лизия, разположена близо до Апамея на Оронт. За сметка на това в Южна Сирия юдейското племе е на път да се обедини и да стане сериозна политическа сила. Благочестието и храброто отстояване на древната юдейска национална религия, заплашена от нивелиращия елинизъм на сирийските царе, не само издига рода на Хасмонеите (или Макавеите) до наследствена власт и постепенно до царски почести, но върховните княжески първосвещеници завоюват влияние на север, изток и юг. Когато умира храбрият Яней Александър (79), юдейското царство се разпростира на юг по цялата филистимска област, чак до египетската граница, на югоизток до Набатейското царство на Петра, от което Яней е откъснал значителни земи по десния бряг на река Йордан и по крайбрежието на Мъртво море, а на север през Самария и Декаполис до езерото Генезарет; той вече се готви да завземе Птолемаида (Акко) и с това да отблъсне нападенията на итиреите. Крайбрежието от планината Кармел до Ринокорура, включително и важният град Газа, също принадлежи на евреите — само Аскалон е още свободен, така че някога изцяло отрязаната от морето юдейска област сега може да се счита за едно от огнищата на пиратството. Вероятно даровитите владетели на Хасмонеите биха стигнали още по-далече, още повече, че арменското настъпление, което вече наближава границите на Юдея, е прекратено поради намесата на Лукул, ако засилващото се могъщество на тази своеобразна войнствена държава на свещеници не беше унищожено в зародиш от вътрешното разцепление.

Единството на религиозното и народностното съзнание и волята за независимост, които са извикали на живот държавата на Макавеите, се разпада много бързо и двата елемента дори се противопоставят. За юдейската ортодоксия или така наречената фарисейство е достатъчно свободното изповядване на вярата, което тя е успяла да си извоюва от сирийските господари; практическата ѝ цел е създаването на юдейска общност, независима от светската власт, със свои закони, която се състои от ортодокси от всички страни на света; основните обединяващи елементи са данъкът, който всеки вярващ юдей плаща на Йерусалимския храм, религиозните училища и религиозните съдилища. Срещу тази ортодоксия, твърде далечна от държавата и все повече затъ-

ваща в теологични безсмислици и дребнавост при изпълнението на обредите, се изправят представителите на националната независимост; добили самочувствие от успешните борби срещу чуждото господство, те са стигнали до мисълта за възстановяването на юдейската държава; тези представители на великите стари родове, така наречените садукеи, са отчасти догматици, които признават само свещените книги и според които „заветът на писаното слово", т.е. каноническата традиция, е само авторитет, но не и каноничност*; друга част от тях са преди всичко политици: вместо фаталистичното очакване силната ръка на бог Саваот да донесе доброто на нацията, те се ползват от светските оръжия и намират вътрешна и външна опора в съзнанието за Давидовото царство, възстановено в славното време на Макавеите. Ортодоксалните намират подкрепа в духовенството и обикновения народ; те оспорват легитимността на първосвещенството на Хасмонеите и се борят със злите еретици с цялата безогледна непримиримост, с която благочестивите обикновено се борят за собствеността върху земните блага. Новаторите, напротив, се опират на повлияната от елинизма интелигенция, на войската, в която служат много писидски и киликийски наемници, и на най-енергичните царе, които съперничат на църковната власт, както хилядолетие покъсно Хоенщауфените ще воюват с папата. Яней е съумял да държи здраво духовенството, но при двамата му синове се стига до гражданска и братоубийствена война (69), в която фарисеите се противопоставят на могъщия Аристобул и опитват да постигнат целите си при номиналното управление на неговия брат, добродушния и слаб Хиркан. Този раздор не само прекъсва юдейските завоевания, но и дава възможност на чуждите народи да се намесват в техните дела и да спечелят господстващо положение в Южна Сирия. Това се отнася преди всичко за набатеите. Този забележителен народ често се смесва с източните си съседи, странстващите араби, макар че е в по-близки родствени връзки с арамейския род, отколкото с истинските деца на Измаил. Това арамейско или според западното наименование сирийско племе вероятно е напуснало в твърде ранна епоха най-старите си селища около Вавилон, може би заради търговията, и в твърде ранни времена е образувало колония на северния нос на Арабския залив: това са набатеите на Синайския полуостров между Суецкия залив и Аила и в околностите на Петра (Вади-Муса). В техните пристанища стоките от Средиземно море се

---

* *Садукеите отхвърлят учението за ангелите и духовете и възкръсването на мъртвите. Повечето достигнали до нас различия между фарисеите и садукеите засягат второстепенни ритуални, юридически и календарни въпроси. Характерно е, че победоносните фарисеи са включили в празничния и възпоменателен календар на нацията дните, в които са извоювали категорично надмощие по отделни спорни въпроси или са прогонили еретично настроени членове от консисторията. — Бел. авт.*

обменят срещу индийски; големият южен път на керваните, който води от Газа към устието на Ефрат и Персийския залив, минава през столицата на набатеите Петра, чиито разкошни и днес скални палати и гробници са по-красноречиво свидетелство за набатейската цивилизация, отколкото почти забравеното предание. Водачите на фарисеите, за които победата на партията е по-скъпа от независимостта и целостта на страната, нещо характерно за всяко духовенство, молят набатейския цар Арет за помощ срещу Аристобул, като в замяна обещават да върнат всички земи, отнети му от Яней. Тогава Арет навлиза в страната на юдеите с 50 000 души и заедно с войските, предоставени му от фарисеите, обсажда цар Аристобул в столицата му. Под натиска на юмручното право и раздорите, които властват в цяла Сирия, най-много страдат големите градове като Антиохия, Селевкия и Дамаск, чиито жители вече не могат да се занимават нито със земеделие, нито с търговия по море и по суша. Гражданите на Библос и Берит (Бейрут) не са в състояние да защитят нивите и корабите си от итиреите, които нападат от непристъпните си планински и морски крепости и са опасни както на сушата, така и в морето. Гражданите на Дамаск опитват да се защитят от нападенията на итиреите и Птолемей, като приемат върховенството на далечните царе на набатеите или на юдеите. Сампсикерам и Азиз се намесват във вътрешните раздори на антиохите и този голям елински град едва не става резиденция на арабски емир. Ситуацията напомня за германското средновековие, когато Нюрнберг и Аугсбург не търсят правната помощ на краля или на съда, а единствено защитата на крепостните си стени; сирийските търговци нетърпеливо чакат силната ръка, която ще им възвърне мира и сигурността на търговията. Впрочем в Сирия не липсва легитимен цар; те са дори двама или трима. Принц Антиох от рода на Селевкидите е поставен от Лукул за владетел на най-северната сирийска провинция Комагена. Антиох Азиатски, чиито претенции за сирийския трон са признати както от сената, така и от Лукул, навлиза в Антиохия след оттеглянето на арменците и е провъзгласен за цар. Веднага се явява съперник в лицето на третия принц от Селевкидите, Филип; многобройното гражданство на Антиохия, твърде енергично и винаги опозиционно настроено, както и някои съседни арабски емири също се намесват в семейния раздор, който изглежда неразделен от рода на Селевкидите. Чудно ли е тогава, че легитимността става обект на насмешки и отвращение от страна на поданиците и че така наречените законни царе имат много по-малко значение за страната си от дребните князе и странстващите разбойници?

За да се създаде ред в този хаос, не са необходими нито гениални концепции, нито употреба на сила, а само ясно вникване в интересите на Рим и неговите поданици, също така убедително и последователно

изграждане и укрепване на необходимите институции. Политиката на легитимност, провеждана от сената, е предостатъчно опозорена; пълководецът, когото опозицията е издигнала на власт, няма право да се ръководи от династически съображения, а единствено да внимава сирийската държава да не бъде отнета от римската клиентела заради враждите между претендентите или заради териториалните домогвания на съседите. Пътят е само един: римската държава трябва да поеме юздите на управлението и да ги сложи в здравата ръка на изпратен от нея сатрап, след като царете от властващия род отдавна са ги изпуснали — повече по своя вина, отколкото поради чужда намеса. Помпей тръгва именно по този път. Антиох Азиатски му изпраща послание с молба да бъде признат за законен владетел на Сирия, но получава отговор, че Помпей не би възстановил властта на цар, който нито може да запази, нито да управлява царството си, и няма да го направи дори и ако го помолят поданиците, а още по-малко срещу ясно изразеното им желание. С това писмо на римския проконсул династията на Селевкидите е свалена от трона, който е заемала в продължение на двеста и петдесет години. Скоро след това Антиох загива заради коварството на емира Сампсикерам, чийто клиент е бил до този момент; оттук нататък не се чува и дума за тези призрачни царе и техните претенции. За да се установи новото римско управление и да се внесе някакъв ред в объркани отношения, е необходимо в Сирия да влезе войска и всички смутители на мирния живот, които са станали твърде многобройни през дългите години на анархия, да бъдат сплашени или унищожени от римските легиони. Още по време на военните походи в Понтийското царство и в Кавказ Помпей е следил с внимание сирийските дела и е изпращал посланици или военна сила навсякъде, където е необходимо. Авъл Габиний — същият този народен трибун, който е изпратил Помпей на Изток — през 65 г. е вече на брега на Тигър, прекосява цяла Месопотамия и отива в Сирия, за да изглади заплетените отношения в юдейската страна. Обсаденият Дамаск вече е превзет от Лолий и Метел. Скоро в Юдея пристига и друг адютант на Помпей, Марк Скавър, за да уреди по мирен начин постоянно подновяващите се вражди. Луций Африканий, който по време на кавказката експедиция командва римските войски в Армения и се е настанил в Кордуена (Северен Кюрдистан), потегля към Горна Месопотамия и след като с помощта на заселените в Каре гърци изминава успешно опасния път през пустинята, покорява арабите в Осроене. Към края на 64 г. самият Помпей пристига в Сирия и остава там до лятото на следващата година, решен да действа енергично и веднъж завинаги да внесе ред в местните отношения. За да възстанови положението на държавата от най-добрите времена на Селевкидите, той

отстранява всички узурпатори, изисква от разбойническите главатари да предадат крепостите си, изтласква арабските шейхове в пустинята и урежда окончателно отношенията в отделните общини. За спазването на тези строги заповеди са предвидени легиони, чиято намеса се оказва особено необходима срещу дръзките странстващи разбойници. Сила, владетелят на Лидия, владетелите на Триполис Дионисий и на Библос Кинир са пленени в своите крепости и екзекутирани, планинските и морските крепости на итиреите са разрушени, а в Халкида Птолемей, син на Менеи, е принуден да откупи с 1000 таланта свободата и властта си. Заповедите на новия повелител се изпълняват безусловно. Покоряват му се всички с изключение на юдеите. Двамата изпратени по-рано от Помпей посредници, Габиний и Скавър, за които се говори, че са били подкупени със значителни суми, в спора между двамата братя Хиркан и Аристобул са взели страната на втория, освен това са накарали цар Арет да вдигне обсадата на Йерусалим и да се върне в родината; по обратния път той е настигнат и разбит от Аристобул. Когато пристига в Сирия, Помпей веднага отменя разпоредбите на подчинените си и налага на юдеите да си върнат предишното господство на първосвещениците, което е признато от сената около 61 г., и да се откажат както от царската власт, така и от всички завоевания на Хасмонеите. Фарисеите изпращат при римския пълководец мисия от двеста изтъкнати мъже, която да издейства свалянето на царската власт; това не е в интерес на собствения им народ, но е в интерес на римляните, за които е естествено и в това отношение да се позоват на старите права на Селевкидите, а и не могат да търпят в пределите на своята държава завоевателна сила като тази на Яней. Аристобул се колебае дали е по-добре да се примири с неизбежното или да подложи на изпитание съдбата си с оръжие в ръка; той ту се готви да се предаде на Помпей, ту призовава националната юдейска партия на борба срещу римляните. Той се предава на врага едва когато легионите са пред вратите на града, но по-решителната или по-фанатична част от армията му отказва да изпълни заповедта на несвободния в действията си цар. Столицата се покорява, но фанатизираните юдеи защитават цели три месеца стръмните скали, където е построен храмът; накрая обсаждащите нахлуват в светото място по време на съботната почивка на обсадените и всички подбудители на тази отчаяна съпротива, които не са паднали под римските мечове, са предадени на брадвите на ликторите. Това е краят на съпротивата срещу Рим в новозавладените области.

Глава V

ПАРТИЙНИТЕ БОРБИ В ОТСЪСТВИЕ НА ПОМПЕЙ

Откакто избраният пълководец на демократите взема меча в ръка, неговата партия или поне хората, които се считат за негови съмишленици, са всемогъщи в столицата. Аристокрацията го усеща, макар да не го признава дори пред себе си. Дори такива талантливи и уважавани мъже като Квинт Метел Пий и Луций Лукул фактически изоставят политическата си дейност и се оттеглят под благовидни претексти във вилите си, за да забравят форума и сената в градините и библиотеките си, пред къщичките за птици и езерата с рибки. Това важи в още по-голяма степен за младото поколение, което или потъва изцяло в лукса и литературата, или се обръща към изгряващото светило. Само един сред младите аристократи прави изключение: Марк Порций Катон, роден през 95 година. Той е невероятно целеустремена личност, винаги готов за саможертва и в същото време дързък авантюрист, едно от най-безрадостните явления в това изобилстващо с политически карикатури време. Той е честен и постоянен, сериозен в намеренията и действията си, предан на родината и отдавна установеното държавно устройство — и в същото време е бавно мислещ, лишен и от плътска, и от душевна страст; от него би излязъл сносен държавен ковчежник. За нещастие той попада отрано под властта на фразата: завладян както от ораторското изкуство на стоиците, което с абстрактната си пустота и бездуховна отвлеченост е особено популярно сред тогавашния знатен свят, така и от примера на прадядо си, поставяйки си като особена задача да поднови делото му, той започва да обикаля грешната столица в ролята на образцов гражданин и огледало на добродетелта, ругае съвремието като стария Катон, ходи пеша, вместо да язди, не взема лихви, отказва да носи воинските си отличителни знаци и се опитва да върне добрите стари времена, като по примера на цар Ромул не носи долни дрехи. Странна карикатура на своя прародител, на стария селянин, когото омразата и гневът са направили оратор, който майсторски е водел плуга и е въртял меча, който с

тесногръдия си, но оригинален и здрав човешки разум винаги е улучвал същността — за разлика от него, младият и хладен учен е винаги с книга в ръка и от устните му непрекъснато се лее школска мъдрост; той е един отвлечен философ, който няма представа нито от военно дело, нито от някакъв занаят и витае в облаците на отвлечената моралистическа философия. Въпреки това той успява да си извоюва нравствена, а по този начин и политическа значимост в обществото. В онова жалко и малодушно време той се харесва на тълпата с мъжеството и категоричното си отрицание; създава дори своя школа и отделни хора с неговите наклонности копират с готовност живия философски шаблон и наново окарикатуряват карикатурата. Тази е причината и за политическото му влияние. Тъй като е единственият именит консерватор, който, ако не талант и прозорливост, притежава поне честност и кураж и е винаги готов, с нужда или без нужда, да застане в предните редици, много скоро той става признат водач на партията на оптиматите, макар че нито възрастта, нито рангът, а камо ли талантът му дават право да заеме това място. Той постига успех там, където всичко зависи от упорството на един-единствен решителен мъж, а в подробностите, особено във финансовите, намесата му често е целесъобразна, защото не пропуска нито едно заседание на сената, а квесторството му е наистина епохално; до края на живота си той контролира в подробности държавния бюджет и естествено се намира в постоянна война с откупвачите на данъци. Той не притежава нито едно качество на истинския държавник. Не е способен да проумее политическата цел, нито да вникне в същността на политическите отношения; цялата му тактика се състои в това да се опълчва срещу всеки, който се е отклонил, или поне той така смята, от традиционния морално-политически катехизис на аристокрацията; с това си поведение той работи също толкова често за каузата на противниците, колкото и за тази на съмишлениците си. Този донкихот на аристокрацията доказва с цялата си личност и с всички свои действия, че по онова време все още е имало аристокрация, но аристократическата политика вече не е нищо друго освен химера.

Продължаването на борбата с тази аристокрация не е почетно дело. Ала съзнанието за това не спира нападките на демократите срещу победения враг. Както слугите от обоза се нахвърлят върху завзетия лагер, така хайките на популярите нападат разбитата аристокрация и тези нападки вдигат високи, пенести вълни, макар и само по повърхността на политическия живот. Тълпата се оставя да я водят с още по-голяма готовност, защото Гай Цезар се грижи за доброто ѝ настроение, като редовно ѝ организира разкошни игри (65), в които всички уреди, дори клетките на дивите зверове, са от масивно сребро, щед-

рост, която е безгранична, защото е основана единствено на дългове. Нападките срещу знатните са най-разнообразни. Богат материал предоставят злоупотребите на аристократическото правителство: либералните или обявяващите се за либерални служители и юристи като Гай Корнелий, Авъл Габиний и Марк Цицерон продължават системно да разобличават най-отблъскващите и най-срамните страни на управлението на оптиматите и да внасят закони против аристокрацията.

Олигархията е победена, демократите поемат държавното кормило. Че дребните и незначителни личности бързат да нанесат още един удар на поваления враг, че демократите също имат юридически основания за своето поведение и култ към принципите си, че доктринерите им не се успокояват, докато не са възстановени всички привилегии на общината, и при това нерядко стават за смях, което е обичайно за легитимистите — всичко това е понятно, но в момента няма особено значение. Като цяло пропагандата е безцелна и в нея проличава затруднението на подбудителите ѝ да намерят подходящи обекти за нова дейност, след като почти са приключили със старата и се занимават само с второстепенни проблеми. Не може и да бъде другояче. Демократите са победили аристокрацията, но не са постигнали победата сами. Предстои им изпитанието с огън — разчистването на сметките не с доскорошния враг, а с могъщия съюзник, комуто в съществена степен дължат победата в битката с аристокрацията и комуто сами са предоставили безпримерна военна и политическа власт, защото не са посмели да му я откажат. Пълководецът на Изтока и на моретата все още е зает да сваля царе и да поставя нови; колко време ще отдели за това, кога ще сметне войната за завършена — това не може да каже никой освен самият той, защото единствено той има право да определи датата на завръщането си в Италия, както и всичко останало. Партиите в Рим могат само да стоят и да чакат. Оптиматите очакват пристигането на страховития пълководец сравнително спокойно; те усещат, че наближава разрив между Помпей и демократите, и знаят, че не могат да загубят, а само да спечелят. Демократите, напротив, чакат в мъчителен страх и се опитват, докато Помпей отсъства, да заложат контрамина срещу заплашващата експлозия. За тази цел те отново се свързват с Крас, който гори от желание да се противопостави на омразния съперник и няма друг изход, освен повторно и още по-тясно да се сближи с демократите. Още по времето на първата коалиция Цезар и Крас са били особено близки помежду си, съзнавайки общата си слабост, общият интерес и общата опасност правят връзката между най-богатия и най-задлъжнелия римлянин още по-здрава. Докато официално наричат отсъстващия главнокомандващ любим водач и гордост на своята партия и привидно отправят всичките си стрели

срещу аристокрацията, демократите без много шум се въоръжават срещу Помпей; опитите им да избегнат заплашващата военна диктатура имат много по-голямо историческо значение от шумните и често използвани само като маска обвинения срещу аристокрацията. Вярно е, че те са действали тайно и историческите сведения хвърлят само отделни светли ивици; не само съвременниците, но и потомците са имали своите основания да забулят това дело в мрак. Като цяло обаче тези стремежи са напълно ясни, ясен е ходът на събитията, ясна е и целта им. На военната власт може да се противодейства само с друга военна власт. Намерението на демократите е, по примера на Марий и Цина, да вземат юздите на управлението, а след това да натоварят някого от своите водачи било със завладяването на Египет, било с наместничеството в Испания или с друга подобна редовна или извънредна служба, за да превърнат него и армията му в противотежест на Помпей. Затова им е необходима революция, която да е насочена срещу номиналното правителство, а в действителност срещу Помпей като бъдещ кандидат за монарх; за осъществяването на тази революция в Рим непрекъснато се правят заговори още от законите на Габиний и Манлий до самото завръщане на Помпей (66-62). Столицата е в страх и напрежение; потиснатото настроение на капиталистите, спирането на плащанията и честите банкрути са предвестници на назряващия преврат, от който се очаква да внесе съществени промени в положението на партиите. Ударът на демократите, който е насочен срещу сената и чрез него срещу Помпей, предоставя възможност за споразумение между двете страни. Демократите обаче се опитват да изправят срещу диктатурата на Помпей друг, по-приемлив за тях диктатор, с което сами признават военния режим и в действителност карат Велзевул да изгони дявола; постепенно и незабелязано принципният въпрос се превръща в личностен.

Според плановете на демократическите водачи революцията трябва да започне със свалянето на съществуващото правителство чрез избухване на въстание в Рим, вдъхновено от демократически заговорници. Достоен за съжаление е фактът, че нравствените устои и на нисшите, и на висшите слоеве на столичното население предлагат в това отношение достатъчно богат материал. Не е нужно да повтаряме какви са били в същността си свободният и робският пролетариат на столицата. Вече е изразена показателната мисъл, че само беднят може да бъде представител на бедния, и тази мисъл се развива в идеята, че масата на бедните може да се превърне в самостоятелна сила също като олигархията на богатите и че вместо да позволява да бъде тиранизирана, тя може без усилия да изиграе ролята на тиран. Подобни мисли обаче намират отзвук и в кръговете на знатната младеж. Сто-

личната мода е пагубна не само за състоянието, но и за силата на тялото и на духа. Елегантният свят на уханни къдрици, на модерните подстригани бради и маншетите, на веселото прекарване на времето в танци и свирене на цитра, пиянството от сутрин до вечер — всичко това крие в себе си ужасяващата пропаст на нравствения и икономическия упадък, добре или зле прикрито отчаяние, безумни или лекомислени решения. В тези кръгове открито въздишат по времето на Цина с характерните за него съдебни процеси и конфискации, както и с унищожаването на книжата за дълговете; има достатъчно хора, сред тях немалко от знатен произход и дори с необикновени заложби, които само чакат сигнал, за да връхлетят като банда разбойници върху гражданското общество, да грабят и плячкосват, за да си възвърнат пропиляното състояние. Където се образуват шайки, не липсват и водачи; и тук скоро се намират мъже, подходящи за разбойнически главатари. Бившият претор Луций Катилина и квесторът Гней Пизон се отличават сред другарите си не само по благородния си произход и високия ранг. Те са изгорили окончателно мостовете зад гърба си и се харесват на своите съучастници повече с безогледността, отколкото с уменията си.

Особено Катилина е един от най-нечестивите мъже в това нечестиво време. Коварните му игри са достойни да влязат в криминалните архиви, а не в историята; дори самата му външност — бледият лик, свирепият поглед, ту вялата, ту забързана походка — издава тъмно минало. Той притежава в значителна степен качествата, необходими за водача на една такава банда: способността да се наслаждава на всичко и способността да се лишава от всичко, смелост, военен талант, познаване на хората, престъпна енергия и онази страшна школа на порока, която довежда слабия до падение, а от падналия прави престъпник. За мъжете, които имат пари и политическо влияние, не е трудно да подберат най-способните измежду тези елементи и да организират заговор за сваляне на съществуващия ред. Катилина, Пизон и другите като тях са съгласни с всеки план, който им дава надежда за подновяване на проскрипциите и изгаряне на книжата за дългове; освен това Катилина храни лична омраза към аристокрацията, която се е възпротивила срещу консулската кандидатура на този пропаднал и опасен човек. Както някога в ролята си на палач на Сула е бил начело на орда келти на лов за обявени извън закона хора и между другото е убил със собствените си ръце стария си тъст, така и сега той без колебание предлага услугите си на противниковата партия. Сключен е таен съюз. Твърди се, че броят на съзаклятниците е надхвърлял 400; съюзът намира поддръжници във всички области и градски общини на Италия; освен това се разбира от само себе си, че един бунт, който

е написал на знамето си твърде навременния лозунг за опрощаване на дълговете, ще събере безброй привърженици от редовете на знатната младеж.

Разказва се, че през декември 66 г. водачите на съюза най-сетне откриват подходящия повод да нанесат първия удар. Двамата консули, избрани за 65 г., Публий Корнелий Сула и Публий Автроний Пет, наскоро са изобличени пред съда за подкуп на избиратели и според законовите разпоредби кандидатурите им за най-висшата държавна служба се обявяват за невалидни. Озлобени, двамата влизат в тайния съюз. Заговорниците решават да им осигурят консулската длъжност със сила, което същевременно ще им осигури висшата власт в държавата. Предвижда се в деня, когато новите консули ще встъпят в длъжност, 1 януари 65 г., курията да бъде щурмувана от въоръжени метежници, новите консули и набелязаните жертви да бъдат убити и след касиране на съдебната присъда, която отстранява Сула и Пет, те да бъдат обявени за консули. След това Крас ще поеме диктатурата, а Цезар — командването на конницата, което без съмнение има за цел създаването на внушителна военна сила, докато Помпей е зает далече в Кавказ. Главатарите и редовите заговорници са събрани и получават указания; в определения ден Катилина застава близо до кметството, за да чака уговорения знак, който трябва да му даде Цезар по сигнал на Крас. Чакането му е напразно; Крас отсъства от решителното заседание на сената и този път запланувания бунт се проваля. Подобен и още по-обширен план за убийства е уговорен за 5 февруари; но и той се проваля, защото Катилина дава знака твърде рано, още преди да са се събрали всички поръчани бандити. Скоро всички узнават за заговора. Наистина правителството не смее да действа открито срещу заговорниците, но дава охрана на консулите, които са непосредствено застрашени, и изправя срещу бандата заговорници подобна шайка, платена лично от него. За отстраняването на Пизон е внесено предложение той да бъде изпратен като квестор с преторски пълномощия в отсамна Испания; Крас се съгласява с надеждата чрез него да спечели за целите на въстанието средствата за тази важна провинция. Другите подобни предложения са осуетени от трибуните. Това са сведенията, с които разполагаме и които очевидно отразяват версията на правителствените кръгове, а достоверността на подробностите е твърде несигурна, защото липсва каквато и да е възможност за проверка. Що се отнася до главното, участието на Цезар и Крас, свидетелствата на политическия им противник не могат да се приемат за достатъчно доказателство. Ала публичната им дейност в онези времена съвпада изключително точно с конспиративната, която това сведение им приписва. Фактът, че Крас в качеството си на цензор за тази година прави опит да включи транспаданите в гражданските списъци, е едно истин-

ско революционно начало. Още по-забележително е, че Крас е изразил намерение да включи в регистъра на римските държавни земи и Египет, и Кипър и че по същото време (65 или 64) Цезар внася чрез няколко трибуни предложение пред гражданството да бъде изпратен в Египет, за да върне на престола прогонения от александрийците цар Птолемей. Тези машинации подозрително съвпадат с обвиненията, издигнати от техните противници. Не може да се твърди със сигурност, но е твърде вероятно Крас и Цезар да са възнамерявали да установят военна диктатура, докато Помпей отсъства; вероятно Египет е бил предвиден за главна база на демократичните военни сили; и накрая, твърде е възможно опитът за бунт през 65 г. да е бил провален, за да бъдат реализирани тези замисли, а Катилина и Пизон да са били само оръдия в ръцете на Крас и Цезар.

За известно време заговорът спира. Изборите за 64 г. се провеждат, без Крас и Цезар да подновят опитите си да получат консулство; вероятно за решението им е допринесло обстоятелството, че един роднина на демократическия водач Луций Цезар, слаб и често използван като инструмент от интимния си приятел, се е кандидатирал за консул. Пристигащите от Азия сведения изискват да се побърза. Малоазийските и арменските дела са вече в пълен порядък. Колкото и убедително да доказват демократичните стратези, че войната с Митридат може да се счита за завършена едва когато царят бъде взет в плен и че затова е необходимо той да бъде преследван по цялото черноморско крайбрежие, но пълководецът при всички случаи трябва да стои далеч от Сирия, Помпей не обръща внимание на речите им и през пролетта на 64 г. потегля от Армения към Сирия. Ако Египет наистина е бил предвиден за главна квартира на демократите, вече няма време за губене; защото Помпей може да се появи в Египет преди Цезар. Заговорът от 66 г., който в никакъв случай не е разбит с вялите и плахи репресивни мерки на правителството, се събужда за нов живот с наближаването на консулските избори за 63 година. Участващите са вероятно същите, а и планът претърпява само малки изменения. Ръководителите на движението отново остават на втори план. Този път те поставят като кандидати за консулат самия Катилина и Гай Антоний, по-младия син на оратора и брат на пълководеца, придобил печална слава при Крит. Заговорниците са сигурни в Катилина; Антоний, който първоначално е бил привърженик на Сула и преди няколко години също като Катилина е бил изправен пред съда и изключен от сената, е всъщност слаб и незначителен, напълно банкрутирал мъж, чието призвание в никакъв случай не е да бъде водач; получил обещание за консулство, той става послушно оръдие в ръцете на демократите. Намерението на заговорниците е да си присвоят управлението на страната чрез двамата нови консули, да вземат като заложници останали-

те в столицата деца на Помпей и да въоръжат Италия и провинциите срещу прославения пълководец. При вестта за първия удар в столицата наместникът на отсамна Испания Гней Пизон трябва да издигне знамето на бунта в провинцията. Връзката с него не би могла да се осъществи по море, тъй като то е във владение на Помпей; затова заговорниците разчитат на транспаданите, старите клиенти на демократите, сред които е налице силно брожение, и веднага им е обещано да получат граждански права; освен това се разчита и на различни келтски племена. Нишките на заговора се простират чак до Мавритания. Един от заговорниците, едрият търговец Публий Ситий от Нуцерия, принуден да напусне Италия заради финансови затруднения, е въоръжил в Мавритания и Испания един отряд от отчаяни главорези и кръстосва Западна Африка, където има стари търговски връзки, като разбойнически главатар. Партията напряга всичките си сили в предизборната борба. Крас и Цезар залагат парите си — собствени и взети назаем — и всички свои връзки, за да направят Катилина и Антоний консули; приятелите на Катилина полагат огромни усилия да изведат начело на държавата човека, който им е обещал длъжности и жречески санове, дворците и земите на противниците и преди всичко опрощаването на дълговете им, а е известно, че той държи на думата си. Аристокрацията е в голяма беда, главно защото не е в състояние да издигне достойни кандидати. Очевидно е, че посмелият да се кандидатира рискува главата си, а времената, когато опасната длъжност е привличала гражданите, са отдавна отминали — сега и най-честолюбивите мълчат от страх. Аристократите се задоволяват с един слаб опит да попречат на злоупотребите около изборите чрез прокарването на закон срещу купуването на гласове, но той се проваля поради ветото на един народен трибун; тогава знатните дават гласовете си за кандидата, който, ако не им е удобен, то поне е безвреден. Това е Марк Цицерон, типичен политически двуличник*, свикнал да кокетничи ту с демократите, ту с Помпей, а после, от малко по-далечно разстояние, и с аристокрацията и да оказва адвокатски услуги на всеки влиятелен обвиняем без разлика на личност или партия — Катилина също е между клиентите му; всъщност той не принадлежи към никоя партия, или по-скоро принадлежи — което е същото — към партията на материалните интереси, която доминира в съдилищата и с радост привлича в своите редове красноречивия адвокат, учтивия и остроумен събе-

---

* *Невъзможно е да се изрази по-наивно, отколкото е направено в некролога, приписван на неговия брат (de pet. cons. 1, 5.13, 51.53) от 690 г.); братът надали би се изразил така открито. Като автентично доказателство непредубедените ще прочетат с интерес втората реч срещу Рул, в която „първият демократически консул" твърде забавно води публиката си за носа, развивайки тезата за „истинската демокрация". — Бел. авт.*

седник. Той има достатъчно връзки в столицата и в провинциалните градове, за да има шансове за успех срещу предложените от демократите кандидати; а тъй като за него гласуват и знатните граждани, макар и без желание, и привържениците на Помпей, той е избран с голямо мнозинство. Двамата демократически кандидати получават почти еднакъв брой гласове, но все пак за Антоний гласуват малко повече, тъй като семейството му е по-уважавано в сравнение с това на конкурента му. Тази случайност осуетява избирането на Катилина и спасява Рим от втори Цина. Малко по-рано Пизон е бил убит в Испания от местните си телохранители; говори се, че това злодеяние е поръчано от неговия политически и личен враг Помпей. Само с един консул в лицето на Антоний не може да се предприеме нищо; Цицерон разкъсва слабата връзка между Антоний и заговорниците още преди двамата да встъпят в длъжност, като се отказва от предвиждащия се по право жребий за разпределение на консулските провинции и предоставя на силно задлъжнелия си колега доходното наместничество в Македония. Така отпадат най-съществените предпоставки на поредния опит за въстание.

В същото време събитията на Изток се развиват все по-застрашително за демократите. Редът в Сирия бързо се възстановява; от Египет вече са изпратени послания до Помпей с молба да навлезе в Сирия и да я присъедини към Рим; демократите с основание се страхуват, че много скоро самият Помпей ще им изпрати известие от долината на Нил. Затова Цезар внася предложение пред гражданството незабавно да бъде изпратен в Египет, за да помогне на царя в борбата срещу разбунтуваните му поданици; както изглежда, този опит се проваля поради нежеланието и на големите, и на малките сили да предприемат нещо срещу интересите на Помпей. Връщането на Помпей, а с него и вероятната катастрофа наближават неумолимо; колкото и често да се е късала тетивата, трябва да бъде направен още един опит за обтягането на лъка. В града се усеща глухо брожение.

* * *

Уморен от всички тези напразни усилия и безрезултатни планове, Катилина решава да поеме нещата в свои ръце и веднъж завинаги да сложи край на несигурността. През лятото той взема всички необходими мерки, за да подготви обявяването на гражданска война. Добре укрепеният град Фезула (Фиезола) в гъмжащата от бедняци и заговорници Етрурия, който преди петнадесет години е станал огнище на Лепидовото въстание, отново е избран за главна квартира на бунта.

Там отиват парите, изпратени от замесените в заговора знатни дами от столицата; там се събират оръжия и войници; старият капитан от войската на Сула, Гай Манлий, храбър и абсолютно лишен от угризения на съвестта като всеки наемник, поема временно главното командване. Подобни приготовления, макар и не толкова всеобхватни, се правят и на други места в Италия. Транспаданите са така възбудени, че само чакат сигнал за нападение. В страната на брутите, на източното крайбрежие на Италия, в Капуа, навсякъде, където са струпани големи робски маси, се подготвя второ въстание, равно по мащаби на Спартаковото. В столицата също се готви нещо; който види предизвикателното поведение на длъжниците, повикани пред градския претор, не може да не си спомни сцените, които са предшествали убийството на Азелион. Капиталистите треперят в неописуем страх; налага се да бъде строго забранен износът на злато и сребро и да се поставят стражи на главните пристанища. Според плана на заговорниците в деня на консулските избори за 62 г., за които Катилина отново се е кандидатирал, трябва без много шум да бъдат убити консулът, който води изборите, и неудобните съперници за длъжността, за да бъде избран Катилина; ако се наложи, към столицата ще потеглят въоръжени орди от Фезула и другите сборни пунктове, които да потушат евентуалната съпротива. Цицерон, своевременно и изчерпателно осведомяван от агентите и агентките си за приготовленията на заговорниците, донася за заговора в самия изборен ден (20 октомври) пред пълния сенат и в присъствието на главните заговорници. Катилина не смята за нужно да отхвърли обвиненията; той отговаря дръзко, че ако изборът за консул падне върху него, то могъщата, но лишена от водач партия вече ще има способен и решителен ръководител в борбата срещу малката партия, водена от жалки главатари. Тъй като липсват преки доказателства за комплота, боязливият сенат не прави нищо повече от това да изрази обичайното за такива случаи предварително съгласие с всички извънредни мерки, които изпълнителната власт смята за целесъобразни (21 октомври). Започва изборната борба, този път повече битка, отколкото избори; Цицерон също се е подсигурил с лична охрана, съставена от млади мъже от търговското съсловие; на 28 октомври, денят, за който сенатът е пренасрочил изборите, неговите въоръжени мъже заемат цялото Марсово поле. Заговорниците не успяват нито да убият водещия изборите консул, нито да решат избора в своя полза.

Междувременно обаче гражданската война е започнала. На 27 октомври Гай Манлий издига във Фезула орела, около който е трябвало да се събере бунтовническата армия — това е един от орлите на Марий в Кимврийската война — и призовава разбойниците от планините и селяните да се присъединят към въстанието. Прокламациите му,

написани в духа на старата традиция на народната партия, изискват освобождаване от угнетяващото бреме на дълговете и облекчаване на съдебните процеси за длъжници: според закона, ако размерът на дълговете превишава състоянието на длъжника, той губи свободата си. По всичко личи, че столичната паплач, която се явява едновременно легитимен наследник на старото плебейско селячество и се сражава под славните орли на Кимврийската война, е решена да опетни не само настоящето, но и миналото на Рим. Независимо от това въстанието остава изолирано; в другите сборни пунктове заговорът не отива по-далече от струпване на оръжие и провеждане на тайни съвещания, тъй като навсякъде се чувства липсата на решителни водачи. Правителството има късмет, защото, макар за гражданската война да се знае отдавна, присъщите на ръждясалата административна машина нерешителност и тромавост не ѝ позволяват да предприеме каквито и да е военни приготовления. Едва сега е свикано народното опълчение и в областите са изпратени висши офицери, за да потушат въстанието в отделните райони; по същото време гладиаторите са отстранени от столицата и е наредено на патрулите да обикалят улиците денонощно, за да предотвратят евентуални палежи. Катилина изпада в тежко положение. Намерението му е било да удари едновременно в столицата и в Етрурия по време на консулските избори; провалът в Рим и избухването на бунта в Етрурия заплашват и него лично, и цялостния успех на начинанието.

След като хората му във Фезула са вдигнали оръжие срещу правителството, той няма какво да прави повече в Рим; наред с това той не само трябва да убеди заговорниците в столицата да действат бързо, но и да постигне някакъв успех, преди да напусне Рим — той познава достатъчно добре своите помощници, за да им има доверие. Най-видните заговорници, Публий Лентул Сура, консул през 71 г., по-късно изключен от сената, а сега претор с надеждата да стане отново сенатор, и двамата бивши претори Публий Автроний и Луций Касий, са бездарни хора; Лентул е посредствен аристократ, склонен към големи думи и големи претенции, но с тромав разсъдък и нерешителен в действията си; Автроний не се е отличил с нищо друго освен с мощния си грачещ глас; що се отнася до Луций Касий, никой не проумява как един толкова примитивен и дебелоглав тип е попаднал сред заговорниците. Катилина обаче не смее да постави начело на заговора по-способните участници, като младия сенатор Гай Цетег и конниците Луций Статилий и Публий Габиний Капитон, тъй като дори заговорниците спазват традиционната съсловна йерархия, самите анархисти смятат, че не биха могли да постигнат победа, ако начело не стои консулар или поне претор. Бунтовническата армия не престава да настоява за присъствието на пълководеца си на бойното поле, а и Ка-

тилина знае много добре колко опасно е да остава в близост до правителството, но въпреки това решава да остане още малко в Рим. Свикнал да дразни страхливите си противници с дръзка надменност, той се появява открито както на форума, така и в сената и отговаря на отправените му заплахи, че трябва да внимават да не го доведат до крайност; този, комуто са запалили къщата, трябва да потуши пожара и неизбежно оставя след себе си руини. И наистина нито частните лица, нито държавните служители се осмеляват да вдигнат ръка срещу този опасен човек; няма никакво значение, че един млад благородник го призовава пред съда за изнасилване, тъй като много преди края на процеса нещата ще бъдат разрешени другаде. Плановете на Катилина се провалят главно поради това, че агентите на правителството са проникнали в кръга на заговорниците и властите получават точни и подробни сведения за хода на заговора. Така например, когато заговорниците се появяват пред укрепения град Пренесте (1 ноември) с надеждата да го превземат с изненада, те намират жителите му предупредени и въоръжени; по подобен начин се провалят и другите начинания. Въпреки безумната си смелост Катилина решава да избяга от столицата в някой от следващите дни; преди това обаче по негово настояване е свикано последно съвещание на заговорниците, проведено през нощта на шести срещу седми ноември, и е решено още преди заминаването на водача да бъде убит консулът Цицерон, който ръководи ответните действия на властта; убийството трябва да бъде извършено незабавно, за да изпреварят възможното предателство. Рано сутринта на 7 ноември избраните убийци тропат на вратата на консула; но през нощта личната му стража е била подсилена и не им остава нищо друго, освен да се откажат — и този път шпионите на правителството са изпреварили заговорниците. На следващия ден (8 ноември) Цицерон свиква сената. Катилина и сега се осмелява да се появи в сената и дори прави опит да се защити срещу гневните нападки на консула, който го изобличава открито в опит за убийство; ала вече никой не иска да го слуша и пейките около мястото му се опразват. Той напуска заседанието и както без съмнение би направил и без този неприятен инцидент, се отправя съгласно уговорката към Етрурия. Там се самообявява за консул и заема изчаквателна позиция, за да може при първото известие за избухването на бунта в столицата да потегли към Рим с войските си. Правителството обявява извън закона двамата водачи Катилина и Манлий, както и съучастниците им, които отказват да сложат оръжие до определения ден, и свиква нови опълчения; ала начело на войската, определена да потегли срещу Катилина, е поставен консулът Гай Антоний, за когото се знае, че е замесен в заговора; само от каприза му зависи дали той ще поведе армията срещу Катилина или ще се присъедини към него. Вероятно някои много са

искали да превърнат Антоний във втори Лепид. Също толкова неубедителни са действията срещу водачите, останали в столицата: макар че всеки ги сочи с пръст, те фактически не са се отказали от намерението си да вдигнат бунт в Рим, още повече, че планът за това е направен още преди Катилина да напусне града. Един от трибуните трябва да свика народното събрание, за да даде знак, на следващата нощ Цетег трябва да премахне консула Цицерон, а в същото време Габиний и Статилий да подпалят града на дванадесет места и да се съединят по възможно най-бързия начин с междувременно пристигналата войска на Катилина. Ако настойчивите подкани на Цетег бяха постигнали желания резултат и ако Лентул, който след заминаването на Катилина е застанал начело на заговорниците, се бе решил на бързи действия, заговорът би успял дори при тези условия. Ала конспираторите са точно толкова неспособни и страхливи, колкото техните противници; изтичат седмици, а решението не е взето.

Развръзката идва със заложения от правителството капан. Лентул, който обича да се представя за много далновиден, но е неспособен да вникне в изискванията на момента, влиза във връзка с пристигналите в Рим алоброги, делегати на една келтска област, представители на рухналата келтска общност и самите те затънали в дългове, опитва се да ги привлече в заговора и когато си заминават, праща с тях вестоносци с писма до доверени хора. Алоброгите напускат Рим, но в нощта на втори срещу трети декември са спрени на самите градски врати от римските стражи и всичките им документи са иззети. Става ясно, че алоброгските делегати са били шпиони на римското правителство и са водили преговорите само за да получат необходимите доказателства срещу водачите на заговора. На следващата сутрин Цицерон издава заповед безшумно да бъдат арестувани най-опасните съзаклятници и стражите веднага залавят Лентул, Цетег, Габиний и Статилий. Останалите се спасяват с бягство. Вината на арестуваните и избягалите е доказана. Непосредствено след задържането им сенатът получава отнетите писма и арестуваните по неволя признават, че почерците и печатите са техни. Изслушани са заловените и свидетелите. Скоро излизат наяве нови факти, потвърждаващи държавната измяна: в домовете на заговорниците са открити оръжейни складове, в сената са повторени заплашителни изказвания на обвиняемите; деянието на заговора е установено в съответствие с правните норми, а най-важните документи са веднага публикувани по разпореждане на Цицерон и разпространени из града. Ожесточението срещу заговора на анархистите е всеобщо. Олигархичната партия има голямо желание да използва случилото се, за да си разчисти сметките с демократите и по-конкретно с Цезар, но е толкова разбита, че не може да наложи волята си

и да предизвика гибелта на Цезар, както е направила преди време с двамата Гракхи и със Сатурнин; така че олигархистите си остават с доброто желание. Столичната тълпа е разгневена от плановете на заговорниците да подпалят града. Търговското съсловие и всички представители на материалните интереси разбират, че тази война на длъжници срещу кредитори заплашва самото им съществуване; младежите от това съсловие, възбудени до крайност, грабват мечовете и се струпват пред зданието на сената, за да се разправят с явните и тайни съратници на Катилина. В действителност заговорът е осуетен, поне за момента; макар че някои от водачите са все още на свобода, членовете на основната група, натоварена с изпълнението, са заловени или бягат; събраните при Фезула войски не са в състояние да се справят без подкрепата на бунтовниците в столицата.

В една нормално уредена общност залавянето на заговорниците би сложило и политическия край на това безславно дело, а останалото би било свършено от военните и съда. Ала положението в Рим е такова, че правителството не е в състояние дори да държи под сигурна стража няколко видни благородници. Робите и освободените прислужници на Лентул и на останалите задържани се бунтуват; говори се, че съществува план заговорниците да бъдат освободени със сила от частните домове, в които ги държат под стража; благодарение на анархията от последните години Рим се е напълнил с бандити, които срещу определена сума подстрекават към размирици и вършат насилия. Освен това Катилина е уведомен за събитията и се намира достатъчно близо, за да предприеме дръзко нападение с войската си. Невъзможно е да се определи колко истина има в тези слухове; опасенията обаче са основателни, тъй като съгласно конституцията правителството няма право да разположи в столицата войски, нито внушителна полицейска сила, следователно не може да противопостави почти нищо на бандитските нападения. Някой дава идеята всички опити за освобождаване на задържаните да бъдат осуетени чрез незабавната им екзекуция. Според конституцията това е невъзможно. Според прастарото, свещено право на provocatio смъртна присъда над гражданин на общината може да бъде произнесена единствено от народното събрание и от никоя друга власт; откакто гражданските съдилища са престанали да работят, смъртни присъди изобщо не се издават. Цицерон много би искал да отклони това опасно предложение; колкото и да е безразличен към правните въпроси, той знае много добре колко изгодно е за адвоката да изглежда либерален и затова няма намерение да скъса окончателно с демократическата партия, като пролее кръвта на заговорниците. Въпреки това хората от обкръжението му и особено знатната му съпруга настояват консулът да увенчае своите заслуги

към отечеството с тази смела постъпка; подобно на всички страхливци, той умира от страх да не го сметнат за страхливец и в същото време трепери пред голямата отговорност; изпаднал в безизходица, той свиква сената и му предоставя да реши съдбата на четиримата арестувани. Това, разбира се, няма никакъв смисъл, защото според конституцията нито консулът, нито сенатът имат пълномощия да се произнасят по такива въпроси. Според закона консулът носи цялата правна отговорност; но кога страхливците са били последователни? Цезар прави всичко възможно да спаси заговорниците и речта му, изпълнена със скрити заплахи за неизбежното отмъщение на демократите, прави силно впечатление. Въпреки че консуларите и мнозинството сенатори вече са се изказали в подкрепа на смъртното наказание, след тази реч мнозина, пръв сред които е Цицерон, решават да спазят правните норми. Ала когато Катон дръзко изопачава фактите, обвинява привържениците на по-умерените действия в съучастие със заговорниците и намеква, че се подготвят улични бунтове за освобождаването на арестуваните, в сърцата на сенаторите отново се промъква страх. Натежава мнението, че престъпниците трябва да бъдат екзекутирани незабавно. Изпълнението на това решение, разбира се, е задължение на консула, който е внесъл предложението. Късно вечерта на пети декември арестуваните са изведени от ареста и са преведени през форума, който все още е изпълнен с хора. Трябва да ги отведат в затвора, където пазят осъдените на смърт престъпници. Това подземие в подножието на Капитолия, дълбоко дванадесет стъпки, по-рано е служело за кладенец. Самият консул води Лентул, преторите придружават останалите и групата е обкръжена от многобройна стража. Но очакваният опит за освобождаване не е предприет. Хората не знаят дали водят пленниците в по-добре охраняван затвор или към лобното място. На вратите на тъмницата те са предадени на тримата мъже, които изпълняват екзекуциите. Отвеждат ги в подземието и ги удушват на светлината на факлите. Консулът остава пред вратата, докато екзекуцията приключи, после се обръща към форума и силният му, добре познат глас се разнася над събралото се множество: „Те са мъртви!“ До късна нощ улиците са пълни с ликуващи тълпи, които поздравяват консула, уверени, че само на него дължат опазването на домовете и имуществото си. Сенатът организира всенародни благодарствени тържества и най-видните аристократи, Марк Катон и Квинт Катул, отличават изпълнителя на смъртното наказание с името „баща на отечеството“, което тук е употребено за първи път. Екзекуцията е страшно дело, което изглежда още по-ужасяващо от факта, че целият народ го нарича велико и достойно за възхвала. Никога дотогава една публично-правна общност не е разкривала по този жалък

начин своя банкрут, както се разкрива Рим с хладнокръвното решение на управляващото мнозинство, одобрено от общественото мнение, да премахне по бързата процедура няколко политически заговорници, които, макар по закон да заслужават наказание, трябва първо да бъдат съдени и осъдени. Смъртната присъда е изпълнена само защото затворите не са надеждни и защото няма достатъчно полицаи! Смешното, което рядко липсва в историческите трагедии, се проявява и тук: този акт на най-брутална тирания е трябвало да бъде осъществен от най-безхарактерния и най-страхливия сред римските държавници; именно „първият демократически консул" е бил избран да разруши опората на римската републиканска свобода — правото на римския гражданин да се обърне към съда на народното събрание.

След като заговорът в столицата е задушен още преди да е избухнал, остава само да се сложи край на бунта в Етрурия. Двехилядната армия, която Катилина намира при пристигането си, се е увеличила приблизително пет пъти благодарение на непрекъснато стичащите се доброволци; сформирани са два пълни легиона, но само около четвърт от легионерите имат оръжие. Катилина отвежда войската си в планините и отказва да влезе в сражение с легионите на Антоний, защото иска да довърши сформирането на отрядите и изчаква избухването на въстанието в Рим. Известието за неговия провал разпръсва армията на бунтовниците: хората, които не са се провинили в нищо, се завръщат по домовете си. По-решителните или по-скоро отчаяните бунтовници правят опит да се промъкнат през апенинските проходи в Галия; но когато малкият отряд стига до подножието на планината при Пистория (Пистоя), той се оказва по средата между две войски. Пред него е корпусът на Квинт Метел, който е пристигнал от Равена и Аримин, за да заеме северния склон на Апенините; зад него е армията на Антоний, който най-после е отстъпил пред настояванията на своите офицери и се е съгласил да предприеме зимен поход. Катилина е заклещен от две страни и скоро провизиите му се изчерпват; не му остава нищо друго, освен да се сражава с по-близкия враг, т.е. срещу Антоний. В една тясна долина, заключена между скалисти възвишения, започва битката между бунтовниците и войската на Антоний, който всъщност няма желание да стане екзекутор на бившите си съюзници и намира благовиден предлог да отстъпи командването за този ден на храбрия и изпитан в боевете офицер Марк Петрей. При този тежък терен превъзходството на правителствената армия няма голямо значение. И Катилина, и Петрей поставят в предните редици най-надеждните си хора; боят е на живот и смърт. Сражението се проточва и от двете страни падат храбри мъже; Катилина, който преди началото на битката е изпратил назад своя кон и конете на всичките си офице-

ри, този ден доказва, че природата не го е създала за обикновени дела и че може едновременно да командва армия и да се сражава като войник. Най-после гвардията на Петрей пробива центъра на врага, изтласква го назад и напада фланговете отвътре; това решава победата. Загиналите войници на Катилина, около 3000 на брой, покриват в бойни редици земята, която са отстоявали; когато офицерите и пълководецът виждат, че всичко е загубено, атакуват врага заедно, за да намерят смъртта (началото на 62 г.). За тази победа Антоний е дамгосан от сената с титлата император, а новите благодарствени празненства доказват, че и управляващите, и народът са започнали да свикват с гражданската война.

Заговорът е потушен с кърваво насилие както в столицата, така и в цяла Италия. Младите хора, вдигнали оръжие, за да прогонят подпалвачите и убийците, изпитват дива злоба срещу Цезар; на пети декември, когато той излиза от курията, те се нахвърлят с мечове срещу него и за малко да го пронижат на същото място, където седемнадесет години по-късно го застига смъртоносният удар; след този случай Цезар дълго време не се появява в курията.

Глава VI

ОТТЕГЛЯНЕТО НА ПОМПЕЙ И КОАЛИЦИЯТА НА ПРЕТЕНДЕНТИТЕ

След като е изпълнил възложената му работа, Помпей отново обръща поглед към родината си и за втори път намира царския венец в краката си. Твърде отдавна развитието на римския политически живот се приближава към такава катастрофа; за всеки непредубеден човек е ясно и хиляди пъти е повтаряно, че ако се сложи край на аристократичното господство, монархията става неизбежна. Сега сенатът е разбит както от либералната гражданска опозиция, така и от насилието на войниците; остава само да се намерят личностите, имената и формите, които ще установят новия ред. Впрочем тези лица са вече достатъчно ясно набелязани отчасти от демократичните, отчасти от военните елементи на революцията.

Помпей е уловил правилно момента, като се е отправил в мисията си на Изток, и сега продължава да действа по същия начин. През

есента на 63 г. от лагера на Помпей в столицата пристига Квинт Метел Непот, за да се яви в трибуната и да предложи кандидатурата на Помпей не само за консулството за 61 г., но и да изиска специално постановление от народното събрание, с което да му бъде предадено командването във войната срещу Катилина. В Рим се надига силно вълнение. Няма съмнение, че Непот действа по пряко или косвено поръчение на Помпей; желанието на великия пълководец да застане начело на азиатските си легиони в Италия и да се сдобие едновременно с най-висшата военна и гражданска власт се схваща като следваща стъпка по пътя към трона, а изпращането на Непот — като неофициално провъзгласяване на монархията. Аристокрацията посреща кандидатурата на Помпей като обявяване на война срещу съществуващата конституция и започва да действа открито срещу нея, без да крие ни най-малко гнева и опасенията си; с ясно изразеното намерение да се бори срещу внесените от Непот предложения Марк Катон е избран за народен трибун и многократно отказва рязко на Помпеевите опити да се сближи с него. Понятно е, че от своя страна Непот намира всички основания да не щади аристокрацията и се присъединява с готовност към демократите, които, гъвкави както винаги, се подчиняват на необходимостта и решават да предадат доброволно военната власт и консулството в Италия, вместо да отстъпят пред силата на оръжието. Сърдечното разбирателство скоро става обществено достояние. Непот се съгласява публично (декември 63 г.) с оценката на демократите, които са нарекли наскоро разпоредените от мнозинството в сената екзекуции противоконституционни съдебни убийства; господарят му очевидно е на същото мнение и това се доказва от многозначителното мълчание, когато Цицерон му изпраща подробно оправдателно послание. От друга страна, първият акт, с който Цезар открива преторството си, привлича под отговорност Квинт Катул, като го обвинява в присвояване на обществени пари при възстановяването на капитолийския храм и възлага тази задача на Помпей. Това е майсторски ход. Катул строи този храм вече шестнадесет години и очевидно желае да изживее оставащите му дни като главен надзирател на капитолийските строежи; нападките срещу него неизбежно ще разрушат доброто име на знатния пълномощник, а обвинението за злоупотреба с едно обществено поръчение, особено когато е добре обосновано, винаги вдига голям шум и увеличава популярността на обвинителя. По този начин пред Помпей се открива чудесна възможност да изтрие името на Катул от това най-гордо място на великия град и на негово място да постави своето. Тази задача ласкае самолюбието му и не е вредна за демократите, тя е голяма чест, макар и изпразнена от съдържание, и в същото време изправя срещу Помпей аристокрацията, коя-

то в никакъв случай не би изоставила без борба най-добрия си представител.

Непот бърза да популяризира сред гражданството кандидатурата на Помпей. В деня на гласуването Катон и неговият колега и приятел Квинт Минуций се намесват, за да спрат процедурата. Когато Непот, без да им обръща внимание, продължава да чете предложението си, започва истински ръкопашен бой: Катон и Минуций се нахвърлят върху колегата си и го принуждават да млъкне; група въоръжени мъже се втурват да го освободят и да прогонят аристократичната фракция от площада; скоро обаче Катон и Минуций се връщат, придружени от въоръжени граждани, и след ожесточена битка успяват да наложат волята на управляващите. Окуражен от тази победа над противника, сенатът прекратява пълномощията на трибуна Непот и претора Цезар, който го е подкрепил с всички сили при внасянето на закона, и ги освобождава от служба; постановлението за свалянето им е отхвърлено от Катон, по-скоро поради неговата противозаконност, отколкото нецелесъобразност. Без да се съобразява със сенатското решение, Цезар продължава да изпълнява службата си и сенаторите са принудени да прибягнат до сила. Щом това става известно, тълпата отива пред къщата на Цезар и се поставя на негово разположение; само от него зависи дали да започне улична война или поне да поднови предявените от Метел претенции и да осигури на Помпей желаното от него военно командване в Италия; това обаче не е в интерес на Цезар и той настоява тълпата да се разотиде — като ответна услуга сенатът отменя наложеното наказание. Непот е напуснал града още при първата вест за свалянето си и се е качил на кораба за Африка, за да докладва на Помпей за успеха на начинанието си.

Помпей има всички основания да бъде доволен от хода на събитията. Пътят към трона неизбежно минава през гражданска война; за да я започне с необходимия размах, той се нуждае именно от непоправимата Катонова закостенялост. Въпреки това, колкото и силно да желае да украси челото си с бялата корона, когато идва моментът за решителни действия, сърцето и ръката му отново отказват. Този съвсем обикновен човек, който има невероятно високи претенции, е готов да застане извън закона само ако това би могло да се осъществи с някакви законни средства. Той е от хората, които са способни на престъпление, но не и на неподчинение; истински войник с всички достойнства и недостатъци на войника. Великите личности зачитат закона като морална необходимост, като общовалидно правило, завещано от дедите; тъкмо затова военната дисциплина, в която повече, отколкото където и да било другаде, законът се е превърнал в навик, оковава с неразрушими вериги всеки човек, който я е приел. Често сме наблю-

давали как войникът, решил да прояви неподчинение към началника си, се връща покорно в строя, щом прозвучи заповедта; това е същото чувство, което е накарало Лафайет и Дюморие да се разколебаят в последния миг преди нарушаването на клетвата си и ги е довело до провал. Борбата с това чувство не е по силите му.

През есента на 62 г. Помпей потегля по море за Италия. Докато всички в столицата се подготвят да посрещнат новия монарх, пристига съобщение, че Помпей, едва слязъл на брега в Брундизий, е разпуснал легионите си и е поел към столицата с малка свита. Ако спечелването на короната с малко усилия е истински късмет, значи щастието не се е усмихвало така на друг смъртен, както на Помпей; ала на човек без кураж не може да помогне и благоволението на боговете.

Партиите си отдъхват. Помпей се оттегля от борбата за втори път; победените съперници могат отново да започнат състезанието и най-учудващото е, че Помпей също пожелава да се включи в него. Той пристига в Рим през януари 61 година. Положението му е несигурно и трябва тепърва да търси мястото си между партиите, след като е развалил отношенията си с всички видни личности в столицата; заради колебанието му между партиите скоро получава подигравателния прякор Гней Цицерон. Анархистите виждат в негово лице силен противник, за демократите той е неудобен приятел, Марк Крас го приема като съперник, за заможната класа Помпей е ненадежден защитник, а за аристокрацията — най-големият ѝ враг. Все пак той продължава да бъде най-могъщият човек в държавата; войниците му са разпръснати из цяла Италия, има голямо влияние в провинциите, най-вече в източните, военната слава и огромното богатство му дават опора; ала въпреки възторжения прием, на който е разчитал, той е посрещнат поскоро хладно. Още по-хладно са приети изискванията, които той поставя. Както вече е провъзгласил чрез Непот, Помпей пожелава да получи второ консулство, утвърждаване на разпоредбите, които е направил в Изтока, и изпълнение на даденото обещание за раздаване на земя на войниците му. В сената се оформя енергична опозиция, за която допринасят твърде много личното ожесточение на Лукул и Метел Критски, старият гняв на Крас и съвестното Катоново упорство. Пожеланото от Помпей второ консулство му е отказано веднага и безусловно. Обещанието за раздаване на земя на войниците от азиатската армия е утвърдено от сената, макар и в най-общи линии, като е разширено и върху критските легиони на Метел. По-лошото е, че то не е изпълнено, тъй като държавната хазна е празна, а сенатът не посмява да посегне на държавните земи. Помпей е отчаян от упоритата и коварна опозиция на сенаторите и се обръща към гражданството. За съжаление той няма опит и не знае как да се държи с тълпата. Демократичните водачи не се обявяват открито срещу него, но и не го подкре-

пят, а предпочитат да се държат настрана. Неговите интереси не са техни. Оръдията на Помпей, като например избраните благодарение на влиянието и парите му консули Марк Пупий Пизон (61 г.) и Луций Афраний (60 г.), се оказват неподходящи и негодни. Високопоставеният пълководец е принуден да моли смирено за благосклонността на тълпата. Той се опитва да играе ролята на демагог, но не притежава необходимите за това умения, а и късметът го изоставя; доброто му име страда, той не постига онова, което желае, само още повече влошава положението си. Един от противниците му обобщава тогавашната му политическа позиция с твърдението, че Помпей отчаяно се старае да „запази в мълчание везания си триумфален плащ". В действителност не му остава нищо друго, освен да се отдава на безсилен гняв.

Тогава възниква възможност за нова комбинация. Водачът на демократическата партия решава да се възползва в свой интерес от политическото затишие, което е дошло след оттеглянето на могъщия пълководец. Когато Помпей се връща от Азия, Цезар не е нищо повече от онова, което е бил Катилина: водач на силно намаляла политическа партия, превърнала се почти в заговорнически клуб, освен това и разорен. След като през 62 г. е заемал длъжността претор, той става управител на оттатъшна Испания и получава възможноста да изплати дълговете си и да сложи началото на военната си слава. Старият му приятел и съюзник Крас намира отново опора в борбата си срещу Помпей, след като я е изгубил в лицето на Пизон, и с радост се заема да го освободи от най-неприятните му дългове още преди връщането от провинцията. Цезар също е използвал добре краткия си престой в Испания. През 60 г. той се връща оттам не само забогатял, но и със славата на победител, която му дава основания да предяви претенции за триумф. Той се кандидатира за консул за следващата година, но сенатът не му дава разрешение да участва в избора, понеже отсъства от Рим, отказва му и честта да организира триумф. Години наред демократите са се борили да видят свой човек на най-висшата държавна длъжност, за да я използват като мост за постигането на собствена военна власт. Много отдавна разумните хора от всички партии са разбрали, че партийните борби не могат да се решат с гражданска война, а само с добре организирана армия. Ала опитите за създаване на коалиция между демократите и висшите военачалници, която би сложила край на сенатското господство, показват с неумолима яснота, че всеки такъв съюз се свежда до подчиняване на гражданските елементи на военните, както и че народната партия, ако наистина иска да управлява, не бива да се съюзява с чужди, враждебно настроени пълководци, а да извоюва военна власт за собствените си водачи. Опитите

им да наложат Катилина за консул и да спечелят военна опора в Испания и Египет са насочени именно към тази цел, но се провалят; сега обаче те имат възможност да получат консулски пост за най-добрия си представител и да си осигурят консулската провинция по нормалния законен път. Така чрез създаването на собствена демократична власт те биха могли да станат независими от съмнителния си и все още опасен съюзник Помпей.

Демократите изпитват силно желание да поемат по този път, който им предлага не толкова най-благоприятната, колкото единствената перспектива за сериозен успех, но се колебаят, тъй като знаят, че могат да очакват решителна съпротива от страна на политическите си противници. Много е важно кой ще застане срещу тях. Аристократите не могат да им се противопоставят сериозно, но още в случая с Катилина е станало ясно, че те могат да разчитат на малко или повече откритата помощ на Помпеевите привърженици и богатите класи. Аристокрацията е осуетила многократно консулската кандидатура на Катилина и е сигурно, че ще направи същото и срещу Цезар. Но дори Цезар да бъде избран въпреки нежеланието на аристокрацията, изборът сам по себе си не е достатъчен. Той има нужда от няколко години, през които да работи несмущаван извън Италия, за да си изгради стабилна военна позиция; а благородническото съсловие ще използва всички средства, за да осуети плановете му през този подготвителен период. Близо до ума е, че би било много по-добре, ако аристокрацията бъде изолирана, както е станало през 71/70 г., като в същото време се създаде здрав съюз между демократите и съюзника им Крас, от една страна, и Помпей и висшите финансови кръгове, от друга, съюз, който почива изцяло върху взаимната изгода. За Помпей обаче този съюз би бил политическо самоубийство. Досегашната му тежест в държавата почива върху факта, че е единственият партиен водач, който едновременно с това разполага с легиони, макар и разпуснати. Планът на демократите е насочен именно към това: да го лиши от тази основна тежест и да го отстрани от военното съперничество. Той не може по никакъв начин да се съгласи с този съюз, най-малко пък да помогне да стане главнокомандващ на такъв човек като Цезар, който му създава достатъчно проблеми с политическата си агитация и наскоро е дал блестящи доказателства за военните си способности в Испания. От друга страна обаче, вследствие на коварната сенатска опозиция и равнодушието на тълпата към Помпей и неговите стремежи положението му е станало повече от унизително и той се чувства толкова неловко спрямо старите си войници, че при неговия характер би могло да се очаква да приеме включването си в такава коалиция само за да се освободи от това неудобство. Що се отнася до така наре-

ченото конническо съсловие, то се включва навсякъде, където може да се очаква участие във властта. От само себе си се разбира, че конниците няма да се забавят да се включат в коалицията, в която се обединяват Помпей и демократите. Към това се прибавя и фактът, че точно по това време висшите финансови кръгове са в конфликт със сената заради похвалната строгост на Катон спрямо откупвачите на данъци.

Втората коалиция е създадена в началото на 60 година. За Цезар е осигурено консулство през следващата година, а с него и върховната власт в държавата; Помпей получава обещание, че разпоредбите му, дадени на Изток, ще бъдат изпълнени и на войниците му ще бъдат раздадени земи; на конническото съсловие Цезар обещава, че посредством гражданството ще му осигури това, което му е отказано от сената; и накрая Крас, неизбежният, получава позволение поне да се присъедини към съюза, без обаче да получи конкретни обещания срещу участието си, което няма как да откаже. Това са съвсем същите елементи, дори същите лица, които са се включили в съюза през есента на 71 и лятото на 70 г.; но положението на партиите е коренно различно! Тогава демокрацията не е била нищо повече от една политическа партия, а съюзниците ѝ — победоносни пълководци начело на армиите си; сега обаче водачът на демократите е увенчан с победа император, изпълнен с величествени военни планове, докато съюзниците му са бивши генерали без армия. Тогава демокрацията е победила в принципните въпроси и си е платила, като е дала най-висшите държавни длъжности на двамата си съюзници; сега тя е станала попрактична и взема най-висшата гражданска и военна власт за себе си, като прави отстъпки на съюзниците си само по второстепенни въпроси и което е много показателно, не обръща внимание дори на старото Помпеево желание да получи второ консулство. Тогава демокрацията се е отдала във властта на съюзниците си, докато сега те трябва да ѝ се доверят. Обществените отношения са напълно променени, но най-много се е изменил характерът на самата демокрация. Вярно е, че откакто съществува, демокрацията съдържа в най-дълбокото си ядро монархически елемент, но идеалът за обществено устройство, който носят в себе си най-добрите ѝ представители, все още си остава гражданската общност, държавният ред на Перикъл, в който властта на държавния глава се основава върху факта, че той е най-благородният и най-съвършен представител на гражданството и най-добрите граждани признават в негово лице своя истински довереник.

Цезар също е тръгнал от тези възгледи; но те си остават идеали, които, макар и да оказват влияние върху реалностите, не могат да бъдат осъществени в чист вид. Нито обикновената гражданска власт,

която е притежавал Гай Гракх, нито въоръжаването на демократическата партия, което е опитал да извърши Цина, макар и по недостоен начин, са в състояние да се утвърдят трайно в римската гражданска общност; военната машина, която служи не на една партия, а на пълководеца си, суровата власт на наемниците, която е излязла на сцената първо в служба на реставрацията, скоро вземат връх над всички политически партии. Цезар също се убеждава в това в процеса на партийната борба и в него скоро назрява съдбоносното решение да подчини тази военна машина на своите идеали и да изгради държавната общност, за която мечтае, чрез силата на наемната войска. С това намерение той е сключил споразумението с пълководците на противните партии през 71 г., но този съюз е довел и демократите, и Цезар до ръба на пропастта, макар че те, поне на думи, са приели демократическата програма. Със същото намерение единадесет години по-късно самият той излиза на сцената като кондотиер. И в двата случая той действа с известна наивност, с вярата, че свободната гражданска общност може да се създаде ако не с чуждите, то поне със собствените оръжия. Не е трудно да се разбере, че тази вяра е измамна и че никой не може да си вземе за слуга злия дух, без да се превърне в негов подчинен; ала великите личности съвсем не са онези, които се заблуждават най-малко. Ако и след столетия се прекланяме благоговейно пред идеалите и делата на Цезар, причината не е в това, че той е искал и е спечелил корона, в което няма нищо велико, а в това, че могъщият му идеал — създаване на свободна гражданска общност, обединена от волята на един владетел — не го е напуснал никога и дори когато е достигнал до едноличната власт, го е предпазвал от изпадането в обикновената царска роля.

Без затруднения обединените партии прокарват избирането на Цезар за консул през 59 година. Аристократите също са доволни, защото успяват да му натрапят за колега Марк Бибул, като събират отвсякъде пари и масово купуват гласове, корупция, която вдига голям шум дори в онова време на дълбоко разложение. Този Марк Бибул е изключително упорит в своята закостенялост — качество, което според аристократичните кръгове е израз на консервативна енергия. Той не е виновен, че знатните господа не са възнаградени за патриотичните разходи, направени при избирането му.

Първата работа на новия консул Цезар е да внесе за обсъждане в сената претенциите на съюзниците си, най-важната от които е раздаването на земи на ветераните от азиатската армия. Законът за земята, създаден от самия Цезар, като цяло се придържа към основните искания, изложени преди година в доклада на Помпей и претърпели провал. За разпределяне между войниците е определена италийската дър-

жавна земя, по-точно областта на Капуа, а ако тя не достигне, още няколко италийски владения, които трябва да се изкупят с приходите от новите източни провинции по цени, определени в цензовите списъци. Това означава, че всички съществуващи собственически и наследствени права остават ненакърнени. Парцелите са малки. Получателите на нова земя трябва да бъдат бедни граждани, бащи на поне три деца; опасният принцип, че отслужената военна служба дава право на получаване на земя, не е записан в закона, а старите войници и временните арендатори само се препоръчват с предимство на разпределителите. Прилагането на закона е поръчано на комисия от двадесет души, в която Цезар отказва да бъде избран.

Независимо от шума, който вдигат аристократите, и от трудностите, които създават, законът за земята, утвърждаването на азиатските граници и правата на данъчните арендатори са приети от гражданството. Двадесетчленната комисия начело с Помпей и Крас е избрана и започва да действа. Ядосан, консулът Бибул се затваря в дома си за останалите месеци от годината, като публично заявява, че прави това, за да избере по небесните знаци всички дни, подходящи за народни събрания. Колегите му отново се възхищават на великия мъж, който, както Ений е казал за стария Фабий, „спасява отечеството чрез своята мудност", и постъпват като него: повечето от тях, включително и Катон, не се появяват повече в сената и подкрепят гнева на консула зад стените на домовете си, ядосани, че световната история продължава своя ход въпреки политическата астрономия. Тази пасивност на консула и аристокрацията се възприема от публиката като политическа абдикация; коалицията е изключително доволна, че може да предприеме следващите си стъпки, без да има кой да ѝ пречи. Най-важната от тях е регулирането на бъдещото положение на Цезар. Според конституцията сенатът е задължен да определи пълномощията на втората консулска година още преди избора на консулите; според този закон и предвиждайки избора на Цезар, сенатът е определил за 58 г. две провинции, в които наместникът няма какво друго да върши, освен да строи пътища и други полезни неща. Разбира се, не може да се мине само с това; съюзниците са се разбрали, че Цезар трябва да получи извънредни военни пълномощия чрез общонародно решение. През това време Цезар заявява публично, че няма да внася предложения в своя изгода; народният трибун Публий Ватиний приема поръчението да повдигне това искане пред гражданството и то го приема безусловно. По този начин Цезар получава титлата наместник на Цизалпинска Галия и върховното командване на трите разположени там легиона, вече изпробвани в граничната война под командването на Луций Афраний. Освен това адютантите му стават пропретори, каквито са били

и Помпеевите. Длъжността главнокомандващ му е дадена за пет години напред, а това е повече, отколкото са получавали предишните пълководци с ограничени по време пълномощия. Под негово управление са земите на транспаданите, които от много години насам се надяват да получат граждански права и са клиенти на демократическата партия в Рим и най-вече на Цезар. „Областта“ му се простира на юг до Арно и Рубикон и включва Лука и Равена. По-късно към управляваните от Цезар области е присъединена и провинцията Нарбон с намиращия се в нея легион. Това решение е взето от сената по искане на Помпей и е единственото, което не му е дадено чрез извънредно народно допитване. Така съюзниците постигат всичко, което са желали. Тъй като според конституцията в същинска Италия не могат да се разполагат войски, командващият северноиталийските и галските легиони през следващите пет години ще владее едновременно Италия и Рим; а който е владетел за пет години, ще бъде такъв и пожизнено. Консулството на Цезар е постигнало целта си. От само себе си се разбира, че новите властници не пропускат да поддържат доброто настроение на гражданите с всевъзможни игри и забавления и че се възползват от всеки удобен случай да напълнят касите си; така например царят на Египет е избран от римския народ за законен владетел и отрупва коалицията с богати дарове; други династии и общини също получават привилегии и освободителни писма.

Трайността на новата държавна уредба също изглежда добре подсигурена. Консулството е в сигурни ръце поне за следващата година. В началото публиката вярва, че то е отредено за Помпей и Крас, но управляващите предпочитат да изберат за консули през 58 г. двама по-нискостоящи, но надеждни дейци от своята партия: Авъл Габиний, най-добрия между Помпеевите адютанти, и Луций Пизон, който не притежава особени качества, но е тъст на Цезар. Помпей приема като своя лична задача да охранява Италия. Застанал начело на двадесетчленната комисия, той се занимава с прилагането на закона за земята и раздава парцели на около 20 000 граждани, в голямата си част стари войници от неговата армия, в областта на Капуа. В борбата си срещу столичната опозиция той се опира на Цезаровите северноиталийски легиони. Засега няма признаци за разногласия между съюзниците. Законите, прокарани от Цезар по време на консулството му, за чието прилагане Помпей държи поне колкото самия Цезар, осигуряват продължение на разцеплението между Помпей и аристокрацията, чиито водачи и най-вече Катон упорито твърдят, че новите закони са ничожни. Коалицията продължава да работи. Личните връзки между водачите ѝ също се заздравяват. Цезар е достатъчно честен, за да удържи на думата, дадена пред съюзниците му. Той не ги лишава от

новопридобитите блага, не интригантства срещу тях и приема закона за земята, създаден в интерес на Помпей, като свое собствено дело, прокарано със завидна сръчност и енергия. Помпей, който умее да цени честността и доказаната вярност, се отнася благосклонно към човека, който с един удар го е лишил от върховната власт над държавата и армията, но в същото време го е измъкнал от неловкото положение, в което се е намирал през последните три години. Честото и близко общуване с неотразимо привлекателен човек като Цезар допринася за превръщането на съюза по интереси в искрена дружба. Резултатът и залогът на тази дружба, която в същото време е публично и очевидно предизвестие на новата форма на държавно управление, така наречената обща власт, е бракът на Помпей с единствената дъщеря на Цезар, която по онова време е на двадесет и три години. Юлия, която е наследила очарованието на баща си, живее щастливо с двойно по-възрастния си съпруг, а народът, който след толкова кризи и мъки копнее за ред и спокойствие, вижда в този брачен съюз гаранция за мирно и сигурно бъдеще.

Колкото по-здрав и тесен става съюзът между Помпей и Цезар, толкова по-безнадеждно изглежда делото на аристократите. Те усещат, че мечът виси над главите им, а и познават достатъчно добре Цезар, за да се съмняват, че той ще прибегне до него без угризения на съвестта, ако стане нужда. „От всички страни ни притискат — пише един от тях, — вече се отказахме от свободата от страх пред смъртта или заточението; всеки въздиша, но никой не се осмелява да говори." Съюзниците не могат да искат нищо повече. Макар че мнозинството от аристокрацията се намира в това благоприятно и удобно за противниците ѝ настроение, в тази партия не липсват и горещи глави. Едва изтекъл консулският мандат на Цезар, когато няколко от най-разгорещените аристократи, начело с Луций Домиций и Гай Мемий, внасят предложение в сената да бъдат касирани Юлиевите закони. Това обаче е чиста лудост и е от полза единствено на коалицията; защото, когато самият Цезар настоява сенатът да провери правомерността на оспорваните закони, сенаторите не могат да сторят нищо друго, освен да ги признаят за конституционни. Но управляващите приемат това като предизвикателство и повод да дадат добър урок на най-шумните и най-именитите си опоненти; те трябва да бъдат сигурни, че мнозинството аристократи ще продължат да въздишат тежко и благоразумно да мълчат. Задоволяват се с малко жертви. Основната им цел е да отстранят Катон, който не скрива убеждението си, че всички Юлиеви закони са нищожни, и възнамерява да действа с цялото си мъжество. В същото време демократите избягват да предприемат шумни действия срещу Цицерон; но той не се съгласява да даде исканите от властта

гаранции, нито пък приема да се самозаточи далеч от Рим под някакъв благовиден предлог, отказва дори да мълчи. Колкото и да се старае да избягва всеки сблъсък и макар да изпитва страх, той не умее да бъде предпазлив; когато е измислил нов дързък виц, трябва непременно да го разпространи, а пък и похвалите на толкова много благородни господа са повдигнали прекомерно самонадеяността на плебея-адвокат и са замъглили погледа му за реалността. Осъществяването на мерките, замислени срещу Катон и Цицерон, е поверено на необуздания и развратен, но талантлив и преди всичко дързък Публий Клодий, който от години враждува ожесточено с Цицерон. За да може да задоволи жаждата си за мъст и да се издигне до демагог, той набързо се превръща от патриций в плебей чрез осиновяване и през 58 г. е избран за народен трибун. Опора на Клодий е проконсулът Цезар, който пребивава в непосредствена близост до столицата, докато се осъществи ударът срещу двете жертви. В съответствие с получената задача Клодий предлага на гражданството да натовари Катон с уреждането на обърканите общински дела на византийците и с приобщаването на Кипър, който заедно с Египет е завещан на Рим от Александър II, но не се е откупил като Египет, а пък и преди време кипърският цар е нанесъл лична обида на Клодий. За да бъде обезвреден Цицерон, Клодий внася законопроект, който изисква екзекуцията на гражданин без съдебен процес и присъда да се наказва с изгонване от страната. По този начин Катон е отдалечен от Рим с почетна мисия, Цицерон е наказан възможно най-меко, а и в предложението на Клодий не е споменато името му. Все пак управляващите не си отказват удоволствието да накажат този нерешителен, малодушен човек, принадлежащ към политическите ветропоказатели, заради проявената от него консервативна енергия. Освен това ожесточеният противник на всяка гражданска намеса в администрацията и на всички извънредни пълномощия, дадени с решение на гражданството, е удостоен именно с такива пълномощия; със същия хумор задачата на Катон е мотивирана с изключителната добродетел на този мъж, която го прави единствено достоен да изпълни едно толкова деликатно поръчение, каквото е конфискуването на богатата кипърска царска хазна, и то да го изпълни, без да краде. И двете предложения носят характер на снизходително уважение и хладна ирония и са показателни за поведението на Цезар спрямо сената. Предложенията не срещат съпротива. Не помагат и действията на сенатското мнозинство, което, за да протестира по някакъв начин срещу подигравките и заклеймяването на решението му срещу Катилина, облича публично траурни одежди; не помага и унижението на Цицерон, който, макар че вече е много късно, пада на колене пред Помпей и моли за милост; той се оттегля в доброволно

изгнание още преди прокарването на закона, който прави невъзможно оставането му в родината (април 58 г.). Катон няма намерение да провокира по-решителни действия срещу себе си, като откаже да приеме почетното поръчение, а веднага потегля на Изток. Цезар може да продължи замисленото: да напусне Италия, за да се посвети на по-сериозни задачи.

Глава VII

ПОКОРЯВАНЕТО НА ЗАПАДА

Когато ходът на историята се откъсва от жалкия политически егоизъм, който води битките си в курията и по улиците на столицата, и се обръща отново към неща, които са много по-важни от въпроса дали първият монарх на Рим ще се нарича Гней, Гай или Марк, вероятно ще ни бъде позволено да спрем за миг на прага на едно събитие, чиито последствия определят съдбините на света до наше време, да се огледаме и да потърсим връзката, в която завладяването на днешна Франция от римляните и първият им досег с обитателите на Германия и Великобритания трябва да се схваща от гледна точка на световната история.

По силата на закона, според който народът, създал държава, привлича към себе си политически незрелите си съседи и ги претопява, а цивилизованият народ приема в лоното си духовно незрелите — по силата на този закон, общовалиден за природата също като физическия закон за притеглянето, италийската народност, единствената в древността, която е успяла да свърже в едно по-висшето политическо развитие и по-висшата цивилизация, последната макар и само външно и несъвършено, подчинява на волята си западналите гръцки държави на Изтока и заселва колонистите си в земите на западните народности с по-ниска степен на културно развитие, като либийци, ибери, келти, германи. Със същото право Англия подчини в Азия равностойната, но политически безсилна цивилизация, а в Америка и Австралия сложи печата на националността си върху необятните варварски земи, облагороди ги и продължава да ги оформя и облагородява. Предварителното условие за осъществяването на тази задача, обединението на Италия, е осъществено от римската аристокрация; тя оба-

че не е в състояние да реши същинската задача, тъй като възприема извъниталийските завоевания или като необходимо зло, или като източник на рента, разположен извън държавата. Непреходната слава на римската демокрация или монархия — защото двете съвпадат — се дължи на факта, че тя е проумяла правилно своето висше призвание и го е осъществила с цялата си енергия. Онова, което е подготвено от неустоимата сила на обществените условия чрез ръката на сената, заложил извън волята си основите на бъдещото римско господство и на Запад, и на Изток, онова, което римската емиграция налага повече с инстинкта си, отколкото съзнателно — макар и като бич за страната, в която отива, тя се проявява и като носител на по-висша култура: всичко това разбира и провежда творецът на римската демокрация Гай Гракх с държавническа яснота и сигурност. Двете основни идеи на новата политика: зоната на елинизма да бъде обединена, а областите, които не са елински, да бъдат колонизирани — са признати практически още по Гракхово време с отвъдалпийските завоевания на Флак; ала победилата реакция ги оставя да заглъхнат. Римската държава остава един объркан сбор от земи, неравномерно заселени и без ясно очертани граници; Испания и гръцко-азиатските владения са отделени от метрополията с огромни области, където римляните владеят само крайбрежията. На северния африкански бряг са окупирани само областите на Картаген и Кирена, а в Испания има твърде много места, където римляните са господари само по име; правителството обаче не прави нищо за концентрацията и задълбочаването на властта си, а упадъкът на флотата е на път да разкъса и последната връзка с отдалечените владения. Вярно е, че едва надигнала глава, демокрацията се опитва да развие и външната си политика в духа на завещанието на Гракх (така постъпва например Марий), но тъй като не може да завладее държавното кормило за по-продължително време, тя си остава само с проектите. Едва когато през 70 г. е паднал Суланският строй и демокрацията взема властта в свои ръце, започва решителна промяна във външната политика. Първата задача е да бъде възстановено господството над Средиземно море, което е жизненоважно за държава като римската. На изток е подсигурена границата по Ефрат чрез завземането на понтийските и сирийските области. Сетне идва редът на северните и западните римски граници оттатък Алпите, където да бъде спечелена нова девствена земя за елинската цивилизация, за несломената сила на италийското племе. На тази задача посвещава живота си Гай Цезар. Би било не толкова заблуда, колкото оскверняване на могъщия, свещен дух, който твори човешката история, ако разглеждаме Галия единствено като място, където Цезар упражнява себе си и своите легиони за предстоящата гражданска война.

Макар че покоряването на Запада е средство към целта, поне доколкото е заложил основите на своето бъдещо могъщество именно в отвъдалпийските войни, привилегия на гениалния държавник е да превръща средствата си в цели. Цезар се нуждае от военната мощ, за да осъществи партийните си цели; обаче той не завладява Галия като партиен водач. На Рим е политически необходимо да даде отпор на вечно заплашващите го с нашествие германи от другата страна на Алпите и да издигне там здрава преграда, която да осигури мира в римския свят. Тази важна цел обаче не е най-висшата и последната. Цезар има и други основания да завладее Галия. Когато старата родина става твърде тясна за римското гражданство и то се излага на опасност да се самоунищожи, сенатът започва да води завоевателна политика, за да спаси народа си. Сега италийската родина отново е станала твърде тясна; държавата загнива, социалните неуредици са същите, макар и в много по-големи мащаби. Цезар тръгва към Алпите, воден от една гениална мисъл, от една велика надежда: той иска да спечели за съгражданите си нова родина, да разшири старите граници и за втори път да възроди държавата, като я постави на по-широка основа.

Към начинанията, предприети от Цезар за подчиняване на Запада, със сигурност може да се причисли и походът, предприет през 61 г. в далечна Испания. В този военен и административен дебют на великия пълководец и държавник вече проблясват онези таланти и водещи идеи, които Цезар доказва по-късно на големите световни сцени. За съжаление дейността му на Иберийския полуостров е краткотрайна и не оставя дълбоки следи, още повече, че при специфичните природни и национални условия на Испания е необходима продължителна и упорита работа, за да се постигне траен ефект.

По-значителна роля в процеса на романизиране на Запада е отредена за областта, която се намира между Пиренеите и Рейн, между Средиземно море и Атлантическия океан и която от времето на Август е наречена „страната на келтите“ Галия, или иначе казано, областта, населена с келти, е по-тясна и се простира по-далече, а и там никога не е имало национално, а преди Август и политическо единство. В земите по средиземноморското крайбрежие, които обхващат на запад брега на Рона в Лангедок, на изток Дофине и Прованс и които от шестдесет години са римска провинция, непрестанно избухват бунтове и след кимбрийската буря, която ги е разтърсила из основи, римското оръжие не е почивало нито ден. Макар че войната не спира, границите на римската област не се преместват съществено към вътрешността. Значението на галските владения за страната-майка расте непрекъснато; великолепният климат, сроден с италийския, благоприятните природни условия, просторните и богати земи, които доставят раз-

нообразни стоки и благоприятстват развитието на търговията, пътищата, които отиват чак до Британия, удобните пристанища, които осигуряват връзка с родината — всичко това увеличава много бързо значението на келтската земя и икономическото ѝ значение за Италия. За разлика от нея, много по-старите владения, например испанските, не са успели да достигнат това значение в течение на столетия. По това време Масалия е предпочитаното убежище на претърпели поражение римски политици. Там те намират и италийско образование, и италийски лукс. Доброволните емигранти от Италия все по-често продължават пътя си към Рона и Гарона. „Провинцията Галия — гласи едно описание десет години преди пристигането на Цезар — е пълна с търговци; тя гъмжи от римски граждани. Нито един гал не прави сделки без римско посредничество; всеки грош, който се предава в Галия от една ръка в друга, минава през сметководните книги на римските граждани." От същото описание става ясно, че в Галия освен колонистите на Нарбон живеят и голям брой римски селяни и животновъди; не може да бъде отминат и фактът, че по-голямата част от провинциалната земя, заета от римляните, подобно на основната част от английските владения в Америка, е в ръцете на висшата италийска аристокрация, а селяните и животновъдите са в голямата си част техни роднини, роби или освободени. Понятно е, че при тези условия цивилизацията и романизацията на местното население напредва бързо. Келтите не обичат земеделието; новите господари обаче ги принуждават да сменят меча с плуга и е твърде вероятно ожесточената съпротива на алоброгите да е предизвикана именно от тези римски разпоредби. В по-стари времена над тези земи е господствал елинизмът, но само до известна степен; елементите на по-висша култура, развитото производство на вино, отглеждането на маслини, писмеността и сеченето на монети са дошли от Масалия. Римляните не си поставят задачата да изместят елинската култура; при тях Масалия увеличава още повече значението си и в римско време гръцките лекари и учители продължават да работят в галските общини. Когато идват римляните обаче, елинизмът в южната страна на келтите придобива същия характер като в Италия: специфично елинската цивилизация отстъпва място на смесената латинско-гръцка култура, която скоро произвежда голям брой прозелити (отстъпници, новопокръстени). „Галите в шити гащи", както наричат обитателите на южните келтски области, за да ги отличават от северноиталийските „гали в тоги", макар и не напълно романизирани, се отличават значително от „дългокосите гали", които живеят в непокорните северни земи. Разпространилата се сред тях повърхностна култура дава достатъчно поводи за подигравки с варварския им латински и хората от онова време напомнят с удовлс-

твие на всеки, който е заподозрян в келтски произход, че има „роднини с гащи"; но този лош латински е напълно достатъчен, дори на най-далечните алоброги, да общуват с римските власти и дори да полагат клетви в римските съдилища, без да се нуждаят от преводач.

След преминаването на римската граница обаче положението се променя. Голямата келтска нация, която е била прогонена от южните области още преди навлизането на италийците, се заселва северно от Севените и продължава да живее напълно свободно. Това не е първата ни среща с нея; италийците са били принудени да се сражават с предните постове и остатъците от това огромно племе по течението на Тибър и По, в планините на Кастилия и Каринтия, дори в далечна Мала Азия; едва сега обаче те застават лице в лице със самото ядро на нацията. При заселването си в Средна Европа келтското племе заема предимно богатите речни долини и плодородната хълмиста земя на днешна Франция заедно със западните покрайнини на Германия и Швейцария, а оттам се придвижва към южната част на Англия, като вероятно още тогава завзема цяла Великобритания и Ирландия; повече откъдето и да било другаде то образува в Западна Европа географски затворена народна маса. Въпреки разликите в езика и обичаите, които не могат да липсват в тази обширна област, между отделните народности вероятно са съществували оживени връзки и чувство за духовна общност, които са обединявали хората от Рона и Гарона до Рейн и Темза. Те са поддържали близки отношения и с келтите в Испания и в днешна Австрия, но тъй като са били разделени от тях чрез труднодостъпните Пиренеи и Алпи, а и са се страхували от постоянните нападения на римляните и германите, движението и духовното общуване между сродните племена не са били толкова оживени, колкото по тесния морски ръкав между контитенталните и британските келти.

И тук, както почти навсякъде, търговията и транспортът проправят пътя на завоевателите. Келтите са северна народност и обичат огнените питиета; както и скитите, те пият силните вина, без да ги разреждат с вода, и често се напиват. Това може би буди удивлението и отвращението на умерения южняк, но търговецът не се срамува да общува с такива добри клиенти. Скоро търговията с келтската земя се превръща в златна мина за италийските търговци; нерядко една стомна вино се разменя за един роб. Келтите купуват с удоволствие и други луксозни стоки, например италийски коне. Често се случва римски граждани да купят земя оттатък римската граница и да я обработват по типично италийски начин. Така например в кантона на сегусиаверите (при Лион) е имало римски имоти още през 81 година. Без съмнение последствието е, че дори в свободна Галия, например в земите

на арверните, латинският език е широко познат още преди завладяването им; макар че твърде малко хора говорят добре чуждия език и дори знатните мъже от съюзната област на хедуите обикновено общуват с римляните чрез преводач. Също както търговците са проправили пътя за завладяването на Северна Америка със своята огнена вода и търговията с кожи, така и древните римски търговци на вино и земевладелците проправят пътя на бъдещия завоевател на Галия. Келтите съзнават какво ги очаква и това личи ясно от забраната, която едно от най-добрите племена, това на нервиите, издава срещу търговията с римляни. Така постъпват и отделни германски народности.

Много по-бурно от нахлуващите откъм Средиземно море римляни в земята на келтите проникват от север, от Балтийско и Северно море, германите — едно младо племе от голямата люлка на източните народи, което търси да завоюва своето място под слънцето редом с по-старите си братя и се отличава с младежка енергия, но и с младежка грубост. Макар че племената, завзели земите в близост до Рейн — узипети, тенктери, сугамбри, убии, — са започнали да се цивилизоват или поне са престанали да променят непрекъснато местожителството си, сведенията от онова време си съвпадат в това, че почти никой не се е занимавал със земеделие и отделните племена често се местели от област в област. Това показва, че западните съседи изобщо не са познавали по име народностите от вътрешна Германия и тъй като не са били в състояние да ги нарекат с името на областите им, са ги назовавали с общото име свеби, което означава скитащи хора. Другите две имена са номади и маркомани — това е резервната войска. Смятаме, че е малко вероятно по времето на Цезар вече да са съществували названия на племената според областите, в които са живели, че тези имена са наложени от римляните в по-късен период. Насилственото проникване на тази голяма нация засяга силно келтите. Битките, които германите водят с келтите за завладяването на земите източно от Рейн, са останали напълно неизвестни за историята. Знаем само, че към края на седмото столетие от основаването на Рим келтите са загубили почти цялата земя до Рим, а боите, които някога са живели в Бавария и Бохемия, се лутат без родина. Дори заеманият някога от хелветите Шварцвалд се е превърнал ако не във владение на германските племена, то в опустошена и спорна гранична земя. Може би още тогава е получила името си „хелветска пустиня“. Варварската стратегия на германите да се предпазват от вражески нападения, като опустошават по няколко мили плодородни земи в съседство, е била прилагана на големи територии.

Но германите не спират на Рейн. Военният поход на кимврите и тевтоните, чието ядро е съставено от германски племена и само преди

петдесет години се е излял като потоп върху Панония, Галия, Италия и Испания, очевидно не е бил нищо повече от голямо разузнаване. Западно от Рейн, по-точно по долното му течение, вече са се заселили трайно няколко германски племена: те проникват в новата земя като завоеватели и изискват от галите да се подчинят безпрекословно, да изпращат заложници и годишен данък. Към тези племена принадлежат адуатуките, които от отломка от тевтонска орда бързо са се превърнали в значителна народност. Част от тях по-късно приемат името тунгри и заедно с други народности се заселват на река Маас в областта на Лиеж. Дори треверите (около Трир) и нервиите, две от най-големите и могъщи народности в тази област, са наречени германи от много именити историци. Все пак тези сведения не могат да бъдат приети за напълно достоверни, тъй като, както отбелязва Тацит именно по повод на тези две народности, по-късно в тези земи знатните са считали за чест да произхождат от германска кръв, а не от недостойната келтска нация; твърде вероятно е населението в областта на Шелда, Маас и Мозел да се е смесило силно с германски елементи или да е било под силно германско влияние. Германските поселения обаче са твърде малко, макар че играят важна роля, защото в хаоса и мрака, в който народностите се лутат нагоре-надолу по десния рейнски бряг, все пак проблясват някои искри, от които е видно, че след проникването на тези първи племена по онези места са се струпали големи маси германи с намерението да прекосят Рейн. Заплашени от две страни от чуждо господство и разкъсвани от междуособици, нещастните келти едва ли са разчитали, че ще имат достатъчно сили да се преборят със завоевателите и да се спасят. Те са живели открай време в непрекъснати борби помежду си и това ги осъжда на гибел. Би ли могла нация, която не познава сражения като онези при Маратон и Саламин, при Ариция и Раудийското поле, нация, която дори в най-силните си години не е направила опит да унищожи с обединени сили Масалия, да се отбранява срещу страшните врагове в залеза на своето съществуване?

Колкото по-малко келтите, оставени сами на себе си, са в състояние да мерят сили с германите, толкова повече основания имат римляните да наблюдават внимателно объркания отношения между двете нации. Макар че засега не са засегнати от движението на германите, те имат свои интереси в тези земи и не могат да стоят настрана. Понятно е, че вътрешните порядки на келтската нация са се преплели бързо и трайно с външните ѝ връзки. Както лакедемонската партия в Гърция се е съюзила с персите, за да се бори срещу атиняните, така и римляните още при първото си излизане отвъд Алпите намират подкрепа срещу арверните, които тогава са водещата сила между южните

келти, в лицето на съперниците им за хегемония, хедуите. С помощта на тези нови „братя на римската нация“ римляните успяват да покорят не само алоброгите и голяма част от областта на арверните, но и да разпространят влиянието си в свободна Галия и по този начин да улеснят преминаването от хегемония на арверните към хегемония на хедуите. Ако обаче гръцката националност е била заплашена само от една страна, келтите са застрашени едновременно от двама неприятели и е съвсем естествено, че са потърсили защита от единия при другия и че когато едната келтска партия се присъединява към римляните, другата отива в лагера на германите. Това се наблюдава особено при белгите, които са съседи с отвъдрейнските германи и общуват тясно с тях, а и при нискоразвитата си култура се чувстват сродени с чуждоплеменните свеби много повече, отколкото с образованите си алоброгски или хелветски сънародници. Южноиталийските келти, при които сега, както вече казахме, мощното племе на секваните (около Безансон) стои начело на враждебната на Рим партия, също имат сериозни основания да повикат на помощ германите срещу непосредствено заплашващите ги римляни; небрежното управление на сената и признаците на надигащата се в Рим революция, които не остават скрити за келтите, показват, че моментът е подходящ, че е дошло време да се освободят от римското влияние и да накажат хедуите, които са римски клиенти.

Разривът между двете области настъпва по повод митническите такси на река Сона, която разделя земите на хедуите от тези на секваните, и към 71 г. германският княз Ариовист преминава Рейн начело на 15 000 въоръжени воини като наемник на секваните. Войната се проточва няколко години при променлив успех; като цяло резултатите са неблагоприятни за хедуите. Накрая водачът им Епоредориг събира всичките си клиенти и тръгва срещу германите с превъзхождащи сили. Германите отказват упорито да влязат в открит бой и се крият в горите и блатата. Когато обаче клановете, уморени от напразното чакане, започват да се оттеглят и да се разпръскват, германите излизат на открито и Ариовист дава сражение при Адмагетобрига. На бойното поле остават най-добрите конници на хедуите. След това поражение те са принудени да слючат мир при условията, които диктува победителят: отказват се от хегемонията и с цялото си обкръжение се покоряват на секваните. Те се задължават да плащат данък на Ариовист и му предоставят за заложници децата на най-знатните си люде, освен това полагат клетва да не искат обратно заложниците си и да не търсят помощ от римляните. Този мир, изглежда, е бил сключен около 61 година. Честта и изгодата повеляват на римляните да действат срещу него; знатният хедуй Дивициак, водач на римската партия в

своя клан и поради това прогонен от сънародниците си, отива лично в Рим, за да измоли намесата им; още по-сериозно предупреждение е въстанието на алоброгите през 61 г., което без съмнение има връзка с тези събития. От Рим изпращат заповед на галския управител да окаже помощ на хедуите; говори се, че през Алпите ще бъдат изпратени консули и консулски армии; ала сенатът, който трябва да реши какво да предприеме, се задоволява с много думи и малко дела: бунтът на алоброгите е потушен със силата на оръжието, а хедуите не получават никаква помощ. Даже през 59 г. Ариовист е включен в списъка на царете, които са приятели на Рим. Разбираемо е, че германският военен княз приема това като отказ на римляните от завземането на келтската земя; затова се разполага там като у дома си и създава германско княжество на галска земя. Бойците, които е довел със себе си, са последвани от още по-многобройни групи, които пристигат по неговия повик от родината — предполага се, че до 58 г. Рейн е прекосен от около 120 000 германи. Това огромно нахлуване на германската нация, която се излива като могъщ поток през веднъж отворените шлюзове и заграбва плодородния Запад, е осъществено от Ариовист с намерението да засели тези хора в новите земи и да укрепи с тяхна помощ господството си над келтската страна. Обхватът на основаните от него поселения на левия рейнски бряг не може да се определи точно; без съмнение той е бил доста голям, а още по-големи са били проектите на княза. Той се отнася към келтите като към покорена нация, без да прави разлика между отделните области и племена. Дори секваните, които са го наели за военачалник, са принудени да му отстъпят половината от земите си, сякаш са победени неприятели. Вероятно това е областта на Горен Елзас, която по-късно е обитавана от трибоките. Но и това сякаш не е достатъчно. Ариовист изисква от тях още една трета, където да засели новодошлите харуди. Очевидно германският княз е решил да играе в келтската страна ролята на Филип Македонски и да стане господар както на прогермански настроените келти, така и на онези, които симпатизират на Рим.

Появата на силния германски княз в толкова опасна близост, която сама по себе си би трябвало да събуди сериозната загриженост на римляните, изглежда още по-заплашителна, защото не е изолирано явление. Заселените по десния рейнски бряг узипети и тенктери, изтощени от непрекъснатото опустошаване на владенията им от страна на дръзките племена на свебите, се преместват по-далече от досегашните си земи в годината, преди Цезар да влезе в Галия (59), и търсят ново място за живот по устието на реката. Те успяват да отнемат част от земята на менапите, която се намира на десния бряг, и може да се предвиди, че ще направят опит да се заселят и по левия. Между

Кьолн и Майнц се събират още свебски племена, които заплашват да се появят като неканени гости в отсрещната келтска област на треверите. Най-после, земите на източния келтски клан, където живеят войнствени и многобройни хелвети, все по-често са спохождани от германи. Хелветите, които и без това страдат от принудителното завръщане на заселниците си от загубената област северно от Рейн, довело до пренаселване на областта им, са заплашени от пълна изолация от съплеменниците си, тъй като Ариовист се е настанил трайно в областта на секваните. Затова те се решават на отчаяна стъпка: освобождават доброволно досегашните си земи и тръгват на запад от Юра, където разчитат да заемат по-просторни и по-плодородни области и по възможност да спечелят хегемонията във вътрешна Галия. Този план е бил измислен още по време на кимврийското нашествие, дори отделни области са се опитали да го осъществят. Раураките, чиито земи (Базел и Южен Елзас) също са заплашени, освен тях остатъците от боите, които още по-рано са принудени от германите да изоставят родината си и сега се лутат безцелно, както и други по-малки племена се съюзяват с хелветите. Още през 61 г. разузнавателните им отряди преминават Юра и стигат чак до римската провинция; нахлуването им не може да се забави дълго; неизбежно е германските заселници да навлязат в напуснатите от племената области между Боденското и Женевското езеро, които имат важно стратегическо значение. Германските племена се движат от изворите на Рейн до Атлантическия океан и заплашват цялата рейнска линия; моментът е подобен на онзи, когато алеманите и франките се нахвърлят върху западащата империя на Цезарите; и сега срещу келтите се прилага онова, което половин хилядолетие по-късно изживяват римляните.

При тези условия през пролетта на 58 г. в Нарбонска Галия пристига новият наместник Гай Цезар. Нарбонска Галия е присъединена със сенатско решение към провинцията му, която включва отсамна Галия заедно с Истрия и Далмация. Службата му, която трябва да трае пет години (до края на 54), а през 55 г. е удължена с още пет (до края на 49), му дава право да назначи десет подчинени на него военачалници с пропреторско звание и — поне според неговото тълкуване — да попълва легионите си по свое усмотрение от многобройното гражданско население в Цизалпийска Галия и да образува нови. Войската, която Цезар заварва в двете провинции, се състои от линейна пехота: четири добре обучени и изпробвани в много битки легиона, седми, осми, девети и десети, или най-много 24 000 души, към които се прибавят контингентите на подчинените народи. Конницата и лековъоръжените части са съставени от испански конници и нумидийски, критски и балеарски стрелци и прашкари. Щабът на Цезар,

който представлява елитът на столичната демокрация, включва освен мнозината негодни за военна служба знатни младежи и отделни способни офицери, например Публий Крас, по-малкият син на стария политически съюзник на Цезар, и Тит Лабиен, който като верен адютант е последвал водача на демократите от форума към бойното поле. Цезар не е получил конкретни поръчения; смелият и проникновен военачалник намира задачите си на място и в зависимост от условията. И тук той е принуден да навакса пропуснатото от сената и преди всичко да спре потока на германското преселение. Тъкмо тогава започва и тясно свързаната с германското и подготвяно от много години насам нашествие на хелветите. За да не оставят напуснатите си колиби на германите и да направят завръщането си невъзможно, хелветите изгарят градовете и селата си и тръгват на път в дълги колони, водейки жените и децата си, натоварили на коли и животни най-ценното от движимото си имущество. Срещата им е на река Леман при Генава (Женева) и е определена за 28 март. Според собственото им преброяване на път са тръгнали общо 368 000 души, като около една четвърт от тях са в състояние да носят оръжие. Планината Юра, която се простира от Рейн до Рона и затваря почти напълно областта на хелветите към Запада, а тесните ѝ дефилета са твърде неподходящи не само за преминаването на дългите кервани, но и за отбрана, трябва да бъде обходена от юг, за да се открие свободен път на запад. Това става на мястото, където Рона е пробила планинската верига между югозападния и най-високия дял на Юра и савойските планини.

На десния бряг обаче скалите и пропастите са толкова близо до реката, че остава само тясна пътека, която може да бъде лесно преградена. Секваните, на които принадлежи брегът, много лесно биха могли да затворят прохода за хелветите. Затова те предпочитат да преминат на левия бряг, който е на алоброгите, да продължат по течението и там, където Рона влиза в равнината, да се прехвърлят отново на десния и да продължат към равната Западна Галия; там, на брега на Атлантическия океан, се намира плодородният кантон на сантоните (Сентонж, долината на Шарент), избран от преселниците за нова родина. На мястото, където минава по левия бряг на Рона, походът им е през римска територия; и Цезар, който и без това е недоволен от намерението на хелветите да се заселят в Западна Галия, взема твърдото решение да не допусне прехвърлянето им. Три от четирите му легиона обаче са разположени твърде далече, при Аквилея; макар че събира по най-бързия начин местните опълчения от оттатъшната провинция, той разполага с твърде малко хора и не успява да спре прекосяването на Рона от безбройните келтски орди, а и разстоянието между Леман, откъдето са тръгнали, до мястото, където трябва да преминат реката, е повече от три мили. Затова Цезар прибягва до преговори с

хелветите, които също са заинтересовани да си осигурят с мирни средства преминаването през реката и похода през земята на алоброгите, и им дава петнадесетдневен срок, който използва за събарянето на моста при Генава (Женева) и създаването на огромно укрепление по южния бряг на Рона, дълго почти четири мили, което го затваря за неприятеля. Това е първото приложение на по-късно разработената римска система за охрана на държавните граници посредством верига от отделни траншеи, свързани една с друга с насипи и ровове. Опитите на хелветите да завземат другия бряг с помощта на лодки или бродове са осуетени от римляните с помощта на тези траншеи и хелветите са принудени да се откажат от преминаването на Рона. Галите, които са настроени враждебно към Рим и се надяват да получат помощта на хелветите, водени от хедуя Думнориг, брат на Дивициак, който в своята област е начело на националната партия, както Дивициак е начело на римската, обещават да им осигурят преминаването през проходите на Юра и областта на секваните. Римляните нямат законното право да им забранят това; ала походът на хелветите поставя пред тях много по-важни въпроси и засяга много по-висши интереси от въпроса за формалната цялост на римската област — и тези интереси могат да бъдат опазени само ако Цезар не се задоволи единствено със скромната задача да охранява границата, както са правили всички управители преди него, дори Марий, а поведе многобройната си армия през границата на империята. Цезар не е пълководец на сената, а на държавата; той не се колебае нито миг. Напуска бързо Генава и отива в Италия, за да вземе трите разположени там легиона и да ги допълни с два новобрански. Съединява тези войски с корпуса, който стои при Генава, и преминава Рона с цялата си военна сила. Неочакваната му поява в областта на хедуите веднага довежда на власт проримската партия, което е много важно за Цезар заради снабдяването с продоволствие. Той намира хелветите заети с преминаването на река Сона, за да могат да минат от областта на секваните в тази на хедуите; онези от тях, които се намират още на левия бряг, а именно корпусът на тригуриите, са нападнати и бързо унищожени от стремително напредващите римляни. Повечето хелвети обаче се намират вече на десния бряг; Цезар тръгва след тях и осъществява трудното преминаване на реката само за двадесет и четири часа, докато хелветите не са успели да го завършат за двадесет дни. Появата на римската войска на десния бряг осуетява намерението на хелветите да продължат похода си на запад, затова те поемат на север, без съмнение очаквайки, че Цезар няма да посмее да навлезе във вътрешността на Галия, и с намерението, щом се освободят от преследвача си, да се насочат отново към първоначалната си цел.

В продължение на петнадесет дни римската войска марширува на

разстояние около една миля от неприятелската, без да я губи от поглед, с надеждата, че ще намери благоприятен случай за нападение и победа. За съжаление този случай не идва; колкото и тромав да е керванът на хелветите, водачите му знаят как да се пазят от нападения, запасили са се с достатъчно храна, а и шпионите им в римския лагер ги осведомяват непрекъснато за придвижването на противника. За разлика от тях римляните много скоро започват да страдат от недостиг на най-необходимото, особено когато хелветите се отдалечават от Сона и снабдяването по реката става невъзможно. Обещаните от хедуите продоволствия не пристигат и това е много подозрително, тъй като двете войски все още се намират на тяхна територия. Освен това значителната римска конница, наброяваща почти 4000 коня, се оказва напълно ненадеждна — което е обяснимо, тъй като е съставена най-вече от келтски конници (хедуи) и е командвана от добре известния Думнориг. Всъщност Цезар е взел конниците повече като заложници, отколкото като войници. Римляните имат всички основания да мислят, че поражението, което са претърпели от много по-слабата хелветска конница, е нагласено и че враговете им са осведомени за всичко, случващо се в римския лагер. Положението на Цезар става опасно; много скоро става ясно на какво е способна келтската патриотична партия дори сред хедуите, въпреки официалния съюз с Рим и специалните им интереси; никой няма представа какво ще стане, когато войската проникне още по-дълбоко в разбунтуваната област и се отдалечи от обичайните пътища. Тъкмо тогава войските минават на малко разстояние от хедуйската столица Бибракте (Аутун); Цезар решава да завладее с оръжие този важен град, преди да продължи пътя си във вътрешността на страната. Вероятно той е възнамерявал да се откаже от по-нататъшното преследване на хелветите и да се установи задълго в Бибракте. Когато римлянинът се отклонява от преследването и се обръща срещу столицата, хелветите решават, че врагът им се е обърнал в бягство, и го нападат. Цезар е желал точно това. Двете войски се изправят една срещу друга на две паралелно разположени редици хълмове; келтите влизат първи в бой, разпръскват напредналата в равнината римска конница и се втурват срещу римските легиони, разположени по склона на хълма. Ветераните на Цезар не отстъпват нито крачка. Скоро след това римляните също слизат в равнината, за да се възползват от извоюваното предимство. Тогава келтите се нахвърлят повторно върху тях, а един резервен келтски корпус ги напада от фланга. Срещу него се хвърля резервът на римската нападателна колона; той успява да го изтласка настрана от главната битка, да го притисне до обоза и да го изтреби до крак. Основната част от хелветската колона също се разколебава и започва да отстъпва в източна посока — противоположна на тази, към която се е запътила.

Това сражение осуетява плановете на хелветите да си намерят нова родина на брега на Атлантика и ги оставя на произвола на победителя; но победителите също не остават пощадени. Цезар, който има всички основания да не се доверява на офицерския си корпус, е отпратил конете на офицерите още в началото на сражението, за да внуши на хората си, че са длъжни да издържат на всяка цена; защото, ако римляните загубят битката, това ще доведе до унищожаването на цялата римска армия. Римските войски са твърде изтощени, за да преследват ефективно победените; ала след съобщението на Цезар, че ще се отнася към всички, осмелили се да подкрепят хелветите, като към врагове на Рим, бягащите хелвети не могат да разчитат на помощ, където и да отидат: първо в областта на лингоните (около Лангр), където не само отказват да им помогнат, а и ограбват обоза и храната им. Лишени от средства за съществуване и натоварени допълнително с огромен обоз жени, деца и старци, които не могат да се бият, хелветите са принудени да се покорят на римския пълководец. Условията на победителите са сравнително меки. Хедуите получават заповед да намерят място за бездомните бои в своята област; и това селище на победени неприятели насред могъщата келтска област става едва ли не римска колония. Останалите живи от хелветите и раураките, малко повече от една трета от тръгналите на път, са изпратени обратно в старите им области. Те са присъединени към римската провинция, като обитателите ѝ получават позволение да станат съюзници на Рим при изгодни условия. Задачата им отсега нататък е да защитават границата по Горен Рейн срещу нахлуването на германите. Само югозападният край на хелветската област минава под непосредствено римско владичество. По-късно на прекрасния бряг на Леман, където се е намирал старият келтски град Новиодун (сега Нион), е издигната римска гранична крепост, където се установяват конниците на Юлий.

Така римляните успяват да предотвратят навлизането на германите по Горен Рейн и в същото време да нанесат тежък удар на враждебно настроените към Рим келти. По Среден Рейн, където германите са се настанили още преди години, където Ариовист разпростира властта си все по-далече в Галия и се е превърнал в сериозен съперник на римляните, трябва да се действа по същия начин. Лесно е да се намери повод за скъсване на отношенията с Ариовист. В сравнение с германското иго, което ги заплашва или вече им е наложено, сега по-голямата част от келтите възприемат римската власт като по-малкото зло; малцинството, което продължава да храни омраза към римляните, е принудено да мълчи. Под римско влияние е проведено събрание на келтските племена от Средна Галия, което в името на келтската нация изпраща послание до римския пълководец с молба за помощ срещу германите. Цезар изразява съгласието си. По негово настояване

хедуите престават да плащат на Ариовист уредения в договора данък и изискват връщане на заложниците си. Ариовист е възмутен от нарушаването на договора и нападa римските клиенти, с което дава повод на Цезар да влезе в преки преговори с него и да му постави няколко строги изисквания: освен че трябва да върне заложниците и да запази мира с хедуите, Ариовист се задължава да не изпраща повече германи през Рейн. Германският пълководец отговаря на римския като равноправен. Според военното право цяла Северна Галия е в негови ръце, както южната ѝ част е в римски; той не е попречил на римляните да получават данък от алоброгите, както и те нямат право да му забраняват да облага с данъци подчинените си. От по-късните тайни разкрития става ясно, че германският княз е добре осведомен за отношенията в Рим: той споменава, че е получил от Рим предложение да премахне Цезар, и изразява готовност да му предостави Северна Галия, срещу което той ще помогне на римлянина да стане абсолютен господар на Италия. Също както партийните вражди между келтите са му позволили да нахлуе в Галия, той очаква италийските партийни борби да му позволят да укрепи властта си над завладяната област. Вече столетия наред никой не е говорил с римляните като равноправен противник, нито една чужда сила не е изразявала самостоятелността си по този рязък и безогледен начин, както това прави германският военачалник; когато римският пълководец го приканва да се яви лично пред него, както е прието за зависимите владетели, той отказва категорично. Колебанието в този момент би било пагубно за римляните, затова Цезар тръгва без бавене срещу Ариовист. Когато войската му, преди всичко офицерите, узнават, че ще трябва да премерят силите си с непобедения цели четиринадесет години германски княз и дивите му пълчища, всички са обзети от паника. Упадъкът на нравите и военната дисциплина, който е толкова разпространен в Рим, е проникнал дори в лагера на Цезар и замалко не предизвиква бунтове и дезертьорство. Ала пълководецът, който заявява, че в случай на нужда ще тръгне сам с десетия легион и ще разгроми неприятеля, успява да се справи с малодушието на войската си и да я задържи под знамената. Войниците от десетия легион са въодушевени от честта, която им е оказана, а другарите им от другите легиони нямат намерение да останат по-назад от тях. Така пълководецът вдъхва собствената си енергия на войниците. Без да им даде време да се опомнят, той ги повежда в бърз марш напред и успява да изпревари Ариовист и да заеме секванската столица Везонтион (Безансон). Личната среща между двамата пълководци, състояла се по желание на Ариовист, изглежда, е била само прикритие за опита за покушение срещу Цезар; спора между двамата покорители на Галия могат да решават само оръжията. Войната спира, макар и временно. В Долен Елзас, вероятно в областта

около Мюлхаузен, на една миля от Рейн, се установяват и двете войски. В крайна сметка Ариовист с много повече войници успява да мине в бърз марш покрай римския лагер, да се разположи в тила му и да отреже римляните от складовете с продоволствия. Цезар прави опит да излезе от това затруднително положение с бой, но Ариовист не приема сражението. Римският пълководец няма друг изход, освен да подражава на движенията на противника въпреки незначителните си сили и да си възвърне складовете, като умело прекарва два легиона покрай неприятеля и ги разполага от другата страна на германския лагер, докато останалите четири легиона запазват позицията си в предишния лагер. Когато узнава, че римляните са се разделили, Ариовист се опитва да нападне малкия лагер, но е отблъснат енергично. Под впечатлението на този успех цялата римска войска е изведена напред за нападение; германите също се подреждат в боен ред, в дълга линия, всяко племе отделно. За да предотврати бягството, германската армия нарежда зад линията си армейските каруци с багажа и жените. Дясното крило на римляните, командвано от Цезар, се нахвърля светкавично върху противника и го подкарва пред себе си; дясното крило на германите прави същото. Все още везните са в равновесие; ала тактиката на резервите е решила много битки срещу варварите и решава и сражението с германите в полза на римляните; третата линия, навреме изпратена на помощ от Публий Крас, влиза в бой на лявото крило и изтръгва победата. Преследването продължава до рейнския бряг; твърде малко са хората, между тях и князът, които успяват да се прехвърлят на другия бряг (58 г.).

Италийските войници виждат за първи път могъщата река, над която са дошли да наложат властта си. Линията на Рейн е спечелена с една-единствена щастлива битка. Съдбата на германските поселения по левия бряг на Рейн е в ръцете на Цезар; победителят може да ги унищожи, но не го прави. Съседните келтски области, където живеят секвани, левки, медиоматрики, не са нито надеждни, нито войнствени; преселените германи обещават да станат не само смели пазачи на границата, но и по-добри поданици на Рим, тъй като от келтите ги разделя националността, а от сънародниците им отвъд Рейн — собственият интерес за запазване на новоспечелените земи, а и при изолираното си положение те нямат друг изход, освен да се държат здраво за централната сила. Както и навсякъде, и тук Цезар предпочита победените врагове пред съмнителните приятели; той се съгласява да остави германите в новите им земи по продължение на левия рейнски бряг — трибоките около Страсбург, неметите около Шпайер, вангионите около Вормс — и им поверява опазването на рейнската граница от собствените им сънародници. Само свебите, които заплашват областта на треверите по Среден Рейн, при вестта за поражението на

Ариовист се връщат във вътрешна Германия, като по пътя претърпяват значителни загуби от нападенията на наблизо живеещите народности.

Последствията от този първи военен поход са неизмерими; те се усещат и след хилядолетия. Рейн се превръща в граница на Римската империя срещу германите. В Галия, вече неспособна да се управлява сама, римляните са господствали досега само над южния бряг, а отскоро германите се опитват да се заселят по-нагоре. Последните събития обуславят подчиняването на цяла Галия и превръщането на естествената граница, която представлява могъщата река, в държавна граница на Рим. В по-добро време сенатът не би се успокоил, преди да разпростре върховенството на Рим до естествените граници като Алпите, Средиземно море и най-близките острови. Разширената държава също се нуждае от подобно военно закръгляване; ала настоящото правителство предоставя това на случайността и не се интересува дали границите могат да бъдат защитавани, а по-скоро внимава самото то да не ги защитава. Съвременниците веднага усещат, че на държавното кормило е застанал друг човек, способен да управлява съдбините на Рим с твърда ръка и решителен дух.

Положени са основите на бъдещата сграда; за да бъде построена докрай, което означава галите да признаят римското господство, а германите да приемат рейнската граница, трябва да се свършат още много неща. Вярно е, че цяла Средна Галия от римската граница нагоре до Шартр и Трир се подчинява безпрекословно на новите властници, а по Горен и Среден Рейн германските нападения временно спират. Ала северните области, както ариморикански земи в Бретан и Нормандия, така и по-могъщата конфедерация на белгите, не са засегнати от тежките удари срещу Средна Галия и не намират за нужно да се подчинят на победителя на Ариовист. Към това се прибавя и фактът, че както отбелязахме, между белгите и отвъдрейнските германи съществуват тесни връзки, а разположението по устието на Рейн германски племена се готвят усилено за прекосяването на реката. Вследствие на това Цезар събира бързо нарасналата си до осем легиона войска и през пролетта на 57 г. потегля към областите на белгите. Помнейки смелата и успешна съпротива, която обединените племена са оказали преди петдесет години на границата срещу кимврите, и окуражени от многото бегълци от Средна Галия, намерили убежище при тях, съюзените белги изпращат цялата си войска, 300 000 въоръжени мъже под командата на Галба, вожда на суесионите, към южната си граница, за да дадат отпор на Цезар. Само една-единствена област, тази на силните реми (около Реймс), вижда в тази инвазия на чужденците възможност да свали властта на съседните си суесиони и се съгласява да изиграе в Северна Галия ролята, която хедуите са

изиграли в средната част. Римската и белгийската войска пристигат почти едновременно в областта на ремите. Цезар няма намерение да влезе в открит бой с белгите, които са смели бойци и силите им шест пъти превъзхождат неговите. Северно от Айсне, недалече от днешния Понтаверт между Реймс и Лаон, той разполага лагера си на едно труднодостъпно плато, заградено от река и блата и укрепено допълнително с ровове и редути, и се задоволява да отблъсква опитите на белгите да преминат Айсне и да го откъснат от продоволствията и връзките му. Ако е предвиждал, че много скоро коалицията ще се разпадне от само себе си, той е пресметнал правилно. Вождът Галба е честен мъж и се ползва с всеобщо уважение, но не е дорасъл до тежката задача да ръководи тристахилядна армия на неприятелска земя. Белгите не напредват, а запасите им са на изчерпване; недоволството и разногласията се разпространяват бързо в лагера на съюзниците. Първи беловаките, които са равни по сила на суесионите и отдавна се гневят, че главното командване на обединената войска не е поверено на тях, заплашват да напуснат лагера още щом пристига вестта, че римските съюзници, хедуите, се готвят да навлязат в областта им. Решено е войската да се разпусне и всички да се разотидат по домовете си; за да прикрият поне малко позора си, вождовете решават, че областта, която бъде нападната първа, ще получи помощ от всички съседни племена — но това е твърде жалък опит за самозалъгване в понататъшното съществуване на съюза. Разпускането на огромната войска е истинска катастрофа, подобна на онази, случила се през 1792 г. почти на същото място; и също както в похода към Шампан поражението се утежнява още повече от факта, че истинска битка така и не се е състояла. Лошото ръководство на оттеглящите се армии позволява на римския пълководец да ги преследва, сякаш има пред себе си победени войски, и той наистина успява да унищожи доста голяма част от изостаналите поделения. Ала последствията от победата не се ограничават в това. Щом Цезар навлиза в западните кантони на белгите, те започват да се предават един след друг, почти без да оказват съпротива: така се покоряват силните суесиони (около Соасон) и техните съперници, беловаките (около Бове) и амбианите (около Амиен). Градовете отварят вратите си още щом видят грамадните обсадни машини, които се търкалят към стените им като подвижни кули; който не желае да се предаде на чуждия господар, търси убежище отвъд морето в Британия. Само в източните кантони националното чувство се проявява по-енергично.

Виромандуите (около Арас), атребатите (около С. Куентин), германските адуатуки (около Намюр), преди всичко обаче нервиите, които притежават значителна клиентела и по брой отстъпват твърде малко на суесионите и беловаките, а ги превъзхождат многократно по

смелост и любов към родината, създават втори, много по-тесен съюз и събират войската си по горното течение на Самбре. Келтските шпиони ги осведомяват непрекъснато за движението на римската армия; те познават много добре местата, по които се движат, а високите огради, издигнати почти навсякъде, за да препречват пътя на често нахлуващите разбойнически банди, позволяват на съюзниците да действат в тайна от врага. Когато римляните пристигат на брега на Самбре недалече от Бауей и легионите издигат лагера на гребена над левия бряг, а конницата и леката пехота проучват оттатъшните височини, те са нападнати внезапно от цялото вражеско опълчение и са изтласкани надолу по хълмовете към реката. Много скоро неприятелят успява да премине реката и щурмува височините на левия бряг с горда решителност и презрение към смъртта. Легионите, които тъкмо се окопават, едва успяват да заменят лопатата с меча; войниците, много от които са без шлемове, трябва да се бият по местата, където ги е заварило нападението, без бойна линия, без план, без командир; атаката е толкова внезапна, а теренът е толкова накъсан и разделен с високи заграждения, че отделните корпуси губят напълно връзката помежду си. На лявото крило смело се бие Лабиен, който премазва атребатите и ги преследва дори отвъд реката.

Средната линия изтласква виромандуите надолу по склона. Дясното крило обаче, където се намира самият пълководец, е лесно преодоляно от многобройните нервии; двата легиона, притиснати поотделно в гъста линия и нападнати отпред и от двете страни, лишени от повечето си офицери и от най-добрите войници, се отбраняват отчаяно и скоро ще бъдат разбити и изтребени до крак. Римският обоз и съюзническите войски хукват да бягат; цели поделения от келтската конница, например контингентът на треверите, пускат юздите и се отдалечават в бърз галоп от бойното поле, за да отнесат у дома новината за поражението на римляните. Положението е критично. Пълководецът е грабнал щита и меча и се бие в първата редица; личният пример и въодушевяващите му призиви спират бягащите и стягат редиците. Легионите не само успяват да си поемат въздух, но и възстановяват връзката помежду си, когато идва подкрепление: отчасти от високия гребен на левия бряг, където е пристигнал ариегардът с обоза, отчасти от другия бряг на реката, където Лабиен вече си е пробил път до неприятелския лагер, завзел го е и сега, най-после забелязал заплашващата дясното крило опасност, изпраща победоносния десети легион на помощ на пълководеца. Нервиите, разделени от съюзниците си и нападнати от всички страни едновременно, запазват и в мига на опасност същото геройство, което са проявили като победители. Те продължават да се бият до последния човек и скоро на бойното поле се издигат планини от трупове. Според техните собствени данни от

шестстотинте им старейшини са оцелели само трима. След това страшно поражение нервиите, атребатите и виромандуите са принудени да приемат римското господство. Адуатуките, пристигнали твърде късно, за да вземат участие в битката при Самбре, се опитват да се задържат в най-добре укрепения си град (на брега на Маас в планината Фалхиз недалече от Хюи), но скоро се предават. Дори след като са сключили мир, една нощ те правят отчаян опит да превземат римския лагер и нарушаването на договора е наказано от римляните с ужасяваща строгост. Клиентелата на адуатуките, която се състои от ебуроните между Маас и Рейн и от други по-малки племена, е обявена от римляните за свободна, а пленените адуатуки са продадени на търг в полза на римската държава. Като че ли проклятието продължава да преследва и този последен остатък от кимврите. Останалите покорени племена са разоръжени и се задължават да изпратят заложници. Ремите стават водещият клан в Северна Галия, както хедуите в Средна; някои от враждуващите с хедуите племена преминават в клиентелата на ремите. Само най-отдалечените морски кантони на мориите (Артоа) и менапиите (Фландрия и Брабант) и обитаваната от германи област между Шелда и Рейн остават (поне засега) пощадени от римското нашествие и запазват племенната си свобода.

Идва ред на арморикански те области. Още през есента на 57 г. Публий Крас е изпратен там с малък римски корпус; той подчинява венетите, които са господари на пристанищата на днешен Морбихан и на значителна флота, заемат първо място в търговията и корабоплаването между всички келтски племена и владеят крайбрежните области между Лоара и Сена. Венетите са се съгласили да изпратят заложници, но скоро започват да съжаляват за покорството си. Когато през следващата зима (57/56 г.) в областите им пристигат римски офицери, за да получат обещаните товари с жито, те са задържани като контразаложници. Примерът им скоро е последван не само от арморикан ите, но и от все още свободните морски кантони на белгите; в някои нормандски области общинските съвети отказват да се включат в бунта, но тълпата ги разпръсква и се присъединява с удвоено усърдие към националното дело. Целият бряг от устието на Лоара до устието на Рейн се надига срещу римляните; най-решителните патриоти от всички келтски области отиват да помагат във великото дело на освобождението; очакват се въстание на целия белгийски съюз, подкрепа от Британия, нахлуване на отвъдрейнските германи.

Цезар изпраща Лабиен с цялата конница на брега на Рейн, за да държи в подчинение кипящата белгийска област и при нужда да попречи на германите да преминат реката; друг помощник на Цезар, Квинт Титурий Сабин, тръгва с три легиона за Нормандия, където се събират основните сили на бунтовниците. Но истинското огнище на

въстанието са областите на могъщите и интелигентни венети; срещу тях е насочено основното нападение по суша и по море. Набързо е събрана флота, която се състои отчасти от корабите на покорените келти, отчасти от римски плавателни съдове, докарани са гребци от нарбонската провинция и командването е поето от помощник-главнокомандващия Децим Брут; самият Цезар застава начело на пехотата и навлиза в областта на венетите. Там са подготвени да го посрещнат и съумяват да се възползват от благоприятните условия, които предлагат бретанският терен и притежаването на значителна флота. Местността е нарязана и неплодородна, градовете са разположени предимно на високи крайбрежни скали или вдадени в морето носове, трудно достъпни откъм сушата; снабдяването на римската войска е много трудно, обсадите са почти невъзможни, докато келтите снабдяват градовете по море с всичко необходимо и в най-лошия случай могат да натоварят жителите им и да ги изведат в морето. Легионите само губят време и сили за обсадата на венетските градове и така и не успяват да се възползват от плодовете на победата, защото гражданите и имуществото им изчезват в открито море. Когато най-после римската флота, задържана от бурите в устието на Лоара, пристига на бретанския бряг, войната трябва да се реши с морска битка. Келтите, които съзнават превъзходството си по море, извеждат своята флота срещу Брут. Корабите им не само са по-многобройни от римските (двеста и двадесет платна), но и високобордните, здраво изградени платноходи с плоски дъна са много по-подходящи за водите на Атлантика в сравнение с ниските, леки гребни галери на римляните с острите им килове. Нито изстрелите, нито абордажните мостове на римляните успяват да достигнат високата палуба на неприятелските кораби. Железните куки отскачат от могъщите дъбови греди, без да постигнат и най-малък успех. Тогава римските моряци започват да режат въжетата, свързващи реите с мачтите, с помощта на сърпове, закрепени за дълги пръчки; реите и платната падат едно след друго и тъй като повредите не могат да бъдат възстановени бързо, загубилият мачтите си кораб става негоден. Римските лодки обединяват силите си, нахвърлят се върху неподвижния вражески кораб и го завземат. Уплашени от тези маневри, галите се опитват да се отдалечат от брега, където са влезли в битка с римляните, и да излязат в открито море, където римските галери не могат да ги следват; ала за нещастие точно в този момент настъпва пълно безветрие и огромната флота, съоръжена с толкова усилия от всички крайбрежни области, е почти изцяло унищожена от римляните. Тази морска битка — доколкото имаме сведения, тя е най-старата морска битка във водите на Атлантическия океан, — подобно на сблъсъка при Миле преди двеста години, е решена в полза на римляните само благодарение на едно щастливо хрумване и въпре-

ки неблагоприятните условия. Последствието от победата, извоювана от Брут, е предаването на венетите и на цял Бретан. След толкова доказателства за меко отношение към покорените Цезар решава да се понрави на келтската нация, като даде пример за ужасяваща строгост спрямо упоритата съпротива, и наказва нарушаването на договора и задържането на римските офицери с екзекутиране на целия венетски общински съвет и продаване в робство на цялото население на венетската област. Тази страшна участ, заедно с вродената интелигентност и патриотизъм на венетите, събужда много по-голямо съчувствие, отколкото който и да било друг келтски клан. Срещу събраните пред Ламанша войски от крайбрежните държави Сабин прилага същата тактика, с която миналата година Цезар е победил белгийското опълчение край Айсне; защитава се, докато в редиците на неприятелите се надига недоволство и заблудени за силата и настроението на римските войски и тласкани преди всичко от собственото си нетърпение, те се хвърлят в необмислен щурм срещу римския лагер. Сабин разбива вражеската армия, доброволците се разпръскват и земите до Сена се покоряват на Рим.

Само мориите и менапиите отказват упорито да признаят римското господство. За да ги принуди, Цезар се появява на границите им; поучени от случилото се със сънародниците им, те не се решават да приемат битката на границата и се отдръпват към горите, които по онова време са се простирали от Ардените до Северно море. Римляните се опитват да си пробият път с брадви и от двете страни на пътеката издигат отсечените дървета като прегради срещу вражеските нападения; но дори самият Цезар, макар и дързък до безумие, след няколко дни мъчително напредване решава, че е по-уместно да отстъпи, защото наближава зимата. Той е успял да покори твърде малка част от мориите и изобщо не е стигнал до силните менапии. На следващата година (55), докато Цезар е зает в Британия, по-голямата част от войската отново е изпратена срещу тези народности; ала и тази експедиция остава без успех. След като Средна Галия се е покорила без съпротива, с похода от 57 г. са завладени областите на белгите, а на следващата година крайморските земи. Силата на римското оръжие принуждава непокорните народи да се предадат. Надеждите, с които келтските патриоти са започнали последния военен поход, не се осъществяват на нито едно място. Нито германите, нито бритите им идват на помощ, а присъствието на Лабиен в Белгия се оказва достатъчно, за да попречи на подновяването на борбата.

Докато обединява римския Запад в затворено цяло, Цезар не забравя да създаде транспортни връзки между новопокорената област, която заема изключително важно положение между Италия и Испания, и родината. Връзката между Галия и Италия е значително улеснена от

военния път, построен през 77 г. от Помпей през Монт Жьоневр; ала откакто цяла Галия е в ръцете на римляните, нараства необходимостта от построяване на нови, по-кратки свързващи пътища, които да тръгват от долината на По не в западна, а в северна посока, за да прекосят Алпите към Средна Галия. Търговците отдавна използват пътя, който минава през Големия Сен Бернар и слиза във Валис и към Женевското езеро. За да завладее този път, Цезар още през 57 г. изпраща Сервий Галба да заеме Октодурум (Мартини) и да покори жителите на Валис. Смелата съпротива на планинците само забавя завладяването на пътя, но не е в състояние да го предотврати. За да овладее и връзките с Испания, на следващата година в Аквитания е изпратен Публий Крас с поръчение да принуди живеещите там иберийски племена да признаят римското владичество. Задачата е изключително трудна; иберите са много по-сплотени от келтите и повече от тях умеят да се учат от враговете си. Племената оттатък Пиренеите, най-вече смелите кантабри, изпращат подкрепления на заплашените си сънародници; с тях пристигат опитни офицери, обучени от Серторий да се сражават по римски образец, които обучават значителната аквитанска войска в основните правила на римското бойно изкуство, особено в построяването на лагери. Ала талантливият офицер, който командва римляните, преодолява всички трудности и след няколко много оспорвани, но щастливо спечелени сражения налага римското господство на народностите от Гарона почти до Пиренеите.

Първата цел, която Цезар си е поставил, покоряването на Галия, е осъществена почти изцяло, само с някои незначителни изключения. Постигнато е всичко, което може да се постигне със силата на оръжието. Ала другата половина на започнатото от Цезар дело остава недовършена: повечето от германите упорито отказват да приемат Рейн за граница с Рим. През зимата на 56/55 г. голям брой германи преминават реката по долното ѝ течение, докъдето римляните още не са стигнали. Племената на узипетите и тенктерите, чиито опити да преминат Рейн в областта на менапиите вече описахме, най-после успяват да приспят бдителността на противниците си с едно измамно оттегляне и прекосяват реката с корабите на менапиите — огромна орда, която заедно с жените и децата наброява повече от 430 000 души. Те се установяват на лагер вероятно в областта на Нимвеген и Клеве; твърди се, че са се отзовали на призивите на келтската патриотична партия и възнамеряват да проникнат във вътрешната част на Галия, и слухът се потвърждава от непрестанните нападения на конницата им по границата с треверите. Ала когато Цезар тръгва срещу тях с легионите си, измъчените преселници се отказват от непосилните битки и решават да приемат земята като дар от римляните, да се заселят трайно по тези места и да се занимават със земеделие. Докато се водят преговори-

те, римският пълководец започва да подозира, че германите търсят начин да спечелят време, докато се върнат конниците им. Не може да се каже дали подозрението му е основателно, макар да се потвърждава от нападението, което един въоръжен отряд предприема срещу авангарда му въпреки сключеното примирие. Ожесточен от претърпените значителни загуби, Цезар намира оправдание да наруши международното право. Когато на другата сутрин германските князе и старейшини пристигат в римския лагер, за да се извинят за извършеното без тяхно знание нападение, те са задържани, а нищо неподозиращото множество е нападнато без предупреждение от римската войска. Това е по-скоро лов на хора, отколкото сражение; който успява да се спаси от римските мечове, загива във вълните на Рейн; от кървавата баня оцеляват единствено подразделенията, които по това време са далече от мястото на сражението. Те се връщат обратно през Рейн и навлизат в областта на сугамбрите, които им дават земи за заселване. Начинът, по който Цезар е действал срещу германските племена, е подложен на остра и справедлива критика в сената; ала колкото и непростими да са действията му от човешка гледна точка, той успява да спре задълго германското проникване в Галия. Без да се смущава от критиките на сената, Цезар решава да отиде още по-нататък и да преведе легионите през Рейн. Той има достатъчно връзки от другата страна на реката. Германите все още се намират на такава степен на развитие, в която им липсва национално самосъзнание; те не отстъпват по нищо на келтите в политическата си разпокъсаност, макар и по други причини. Убиите (на Зиг и Лаон), най-цивилизованото между германските племена, наскоро са били покорени от един могъщ свебски клан от вътрешна Галия и са се задължили да му плащат данък. Още през 57 г. те са изпратили посланици при Цезар с молба да бъдат освободени от чуждото робство. Римлянинът няма намерение да се отзове на молбата им, което би го въвлякло в безкрайна война, но тя идва тъкмо навреме, за да попречи на появата на германското оръжие от тази страна на Рейн и поне да покаже силата на римското оръжие от другата страна на реката. Защитата, която избягалите узипети и тенктери са намерили при сугамбрите, също му дава повод да прекоси Рейн. Цезар заповядва на войниците си да построят наколен мост през Рейн, вероятно в областта между Кобленц и Андернах, и повежда легионите си към областта на убиите. Някои по-малки области бързат да се подчинят на завоевателя; ала сугамбрите, срещу които е насочен походът, се оттеглят във вътрешността на страната веднага след появата на римската армия, като отвеждат със себе си и избягалите германи. По същия начин постъпва и мощният свебски клан, който е притеснявал убиите, вероятно същият, който по-късно се явява под името хати: хората му опразват първо областите, които граничат със земите на

убиите, неспособните да носят оръжие се укриват на сигурно място, а всички годни за военна служба мъже се събират в средата на областта. Римският пълководец обаче не възнамерява да приеме предизвикателството; целта му е била да разузнае какво има отвъд Рейн и с похода си да внуши уважение към силата си и у германите, и у келтите, и у сънародниците си. Целта е постигната; след осемнадесетдневен престой на десния рейнски бряг Цезар се връща в Галия и заповядва да разрушат моста (55 г.).

Остават островните келти. При тясната връзка между тях и келтите от сушата, особено в крайморските области, е понятно, че те са участвали в националната съпротива, симпатизирали са ѝ и са приели в земите си бегълците от родината. Тук се крие опасност не толкова за настоящето, колкото за бъдещето; затова е целесъобразно, ако не да се заемат самите острови, то поне да се прояви активност и чрез акостиране на сушата да се покаже на островитяните, че ръката на римляните достига и отвъд Ламанша. Първият римски офицер, който влиза в Бретан, Публий Крас, преминава оттам на „Оловните острови", намиращи се в западния край на Англия. Това става още през 57 г., а през лятото на 55 самият Цезар прекосява Ламанша на най-тясното му място с два легиона. Той намира брега зает от вражеските войски и продължава нататък с корабите си; но британските бойни колесници се движат по суша също толкова бързо, колкото римските галери по море, и римските войници успяват да заемат брега само след отчаяни усилия, подкрепени от военните кораби, които помитат врага с метателните си машини и стрелци. Част от тях слизат на сушата с газене, други идват с лодки. Ужасени от римското нахлуване, най-близките села се предават; много скоро обаче островитяните разбират колко слаб е врагът и че не смее да се отдалечи от брега. Местните се укриват във вътрешността на страната и се връщат само за да заплашват римския лагер; флотата, оставена на рейд, претърпява значителни загуби още при първата силна буря. Все пак римляните успяват да отблъскват нападенията на варварите, докато поправят набързо корабите си, и се връщат на галския бряг още преди настъпването на лошото време.

Цезар е толкова недоволен от резултатите на тази лекомислена и недобре снабдена експедиция, че веднага (през зимата на 55/54) заповядва да бъде построена транспортна флота от 800 платна. През пролетта на 54 г. той се прехвърля отново в Кент с пет легиона и 2000 конници. Военната сила на британите и този път е събрана на брега, но е принудена да отстъпи пред огромната армада, без да посмее да влезе в бой; Цезар потегля веднага към вътрешността на страната и след няколко успешни сражения преминава реката Стоур; макар и против волята си, той скоро е принуден да спре, тъй като оставената в откри-

то море флота отново е наполовина разрушена от силните бури в Ламанша. Докато изтеглят корабите на брега и ги подготвят за ремонт, римляните губят скъпоценно време и келтите бързат да се възползват от преимуществото си. Смелият и разумен княз Касивелаун, който владее областите на днешния Мидълесекс и се е превърнал в ужас за келтите южно от Темза, сега олицетворява стремленията и надеждите на цялата нация и застава начело на обединената войска. Много скоро той разбира, че келтската пехота не може да постигне нищо срещу римската, а и твърде многобройното и трудно управлявано опълчение повече пречи на отбраната, отколкото да я подпомага; затова разпуска пехотинците и запазва само бойните колесници, на брой 4000, и воините, които са отлично обучени да скачат от колесниците и да се бият пеша, следователно могат да бъдат използвани и като пехота подобно гражданската конница в най-стария Рим. Когато отново е в състояние да продължи похода, Цезар търси напразно неприятеля; ала британските бойни колесници постоянно нападат римската войска фронтално и отстрани, страната, в която липсват големи градове, е опразнена, а бързоподвижният неприятел осуетява всички действия на римляните и заплашва да отреже връзката им с брега. Римляните преминават Темза — вероятно в местността между Кингстън и Брентфорд над Лондон — и продължават пътя си, без да постигнат почти нищо; пълководецът не печели победи, войниците няма откъде да грабят плячка, а единственият що-годе добър резултат, подчиняването на тринобантите в днешен Есекс, е не толкова следствие от страха на местното население, колкото от дълбоката вражда между тази област и Касивелаун. С всяка крачка напред опасността се увеличава, а нападението над римския корабен лагер, извършено от кентските князе по поръчение на Касивелаун, макар и отблъснато, е сигнал за връщане. Щурмуването на голямо британско заграждение, където в ръцете на римляните падат много глави добитък, слага край на безсмисленото напредване и дава необходимия претекст за връщане на брега. Касивелаун също проявява мъдрост да не раздразва до крайност завоевателя и обещава да не безпокои повече тринобантите, да плаща данъци и да предостави заложници; за предаване на оръжието или оставяне на римски гарнизон изобщо не се говори и дори даденте от княза обещания не се вземат на сериозно и не се изпълняват. След приемането на заложниците Цезар се връща в корабния си лагер и оттам вдига котва за Галия. По всяка вероятност той се е надявал да подчини окончателно Британия, но планът му се проваля отчасти поради умната защитна система на Касивелаун, отчасти и преди всичко поради негодността на италийската гребна флота във водите на Северно море. Знае се, че изисканият трибут никога не е платен. Другата цел обаче: да бъдат лишени островните келти от възможността да прие-

мат емигранти и да подклаждат бунтове срещу Рим, е постигната; или поне не се знае нищо за продължила емиграция на островите.

Делото на Цезар за отблъскване на германското нахлуване и покоряване на живеещите на сушата келти е завършено. Оказва се обаче, че е много по-лесно един свободен народ да бъде покорен, отколкото да бъде държан в подчинено положение. Съперничеството за хегемония, което допринася за унищожаването на келтската народност много повече от римските нападения, става безсмислено след завладяването на Галия, тъй като хегемонията отива в ръцете на завоевателя. Интересите на отделните племена също губят смисъла си; подложени на общ натиск, келтите започват да се чувстват отново като един народ и след като са загубили лекомислено и равнодушно свободата и националността си, започват да осъзнават истинската им стойност и да копнеят да си ги възвърнат. Дали вече е твърде късно? Със срам и гняв те са принудени да признаят, че народ, който наброява най-малко един милион годни да носят оръжие мъже, който има древна и напълно заслужена воинска слава, е бил покорен от не повече от 50 000 римляни. Подчиняването на съюза в Средна Галия, който не е дал нито една битка, е не по-малко срамно от покоряването на белгите, които само са изразили желанието си да се бият; за разлика от тях нервиите и венетите са загинали като герои, а Касивелаун е организирал умна и успешна съпротива. Всичко онова, което са постигнали и пропуснали, което са провалили и извършили, сега окуражава патриотичните духове да се обединят и организират за нова борба срещу Рим. Келтската аристокрация е начело на всеобщото недоволство и много скоро може да избухне истинско въоръжено въстание. Още преди втория си поход към Британия през пролетта на 54 г. Цезар решава да отиде лично при треверите, които след провала си в сраженията от 57 г. не са се появили нито веднъж на общите събрания и са завързали твърде подозрителни отношения с отвъдрейнските германи. При това отиване Цезар се задоволява да задържи най-именитите мъже на патриотичната партия начело с Индуциомар, да ги включи в треверската конница и да ги отведе със себе си в Британия; той се преструва, че не вижда заговора, за да не предизвика бунт със строги мерки срещу водачите му. Ала когато хедуят Думнориг, който се намира в римския корпус, определен да замине за Британия, уж като конен офицер, а в действителност като заложник, отказва категорично да се качи на кораба и вместо това се връща в дома си, Цезар няма друг избор, освен да го преследва като дезертьор. Думнориг е настигнат от изпратения след него отряд и след ожесточена съпротива е посечен (54 г.). Убийството на този забележителен рицар, предводител на най-мощната и най-неспокойна келтска област, е тежък удар за келтската аристокрация; всички патриоти — а те са мнозинството от знатните

— виждат в тази катастрофа собствената си съдба. Ако патриотизмът и отчаянието са накарали водачите на келтската аристокрация да се обединят в заговор срещу Рим, сега страхът и неизбежната самоотбрана ги тласкат да отговорят на удара с удар. През зимата на 54/53 г. цялата римска войска, с изключение на един легион в Бретан и още един в неспокойната област на карнутите (при Шартр), лагерува в областта на белгите.

Тъй като запасите от храна са недостатъчни, Цезар е принуден да раздели шестте си легиона в областите на беловаките, амбианите, мерините, нервиите, ремите и ебуроните. Най-отдалеченият лагер, който се намира на изток в ебуронската област, вероятно недалеч от покъсната Адуатука, днешен Тонгерн, е най-силен от всички и се състои от легиона на уважавания дивизионен генерал Квинт Титурий Сабин и още няколко подразделения, водени от смелия Луций Аврункулей Кота, наброяващи половин легион. Именно този лагер е нападнат внезапно от ебуронското опълчение, командвано от князете Амбиориг и Катуволк, и обкръжен. Нападението е толкова неочаквано, че отсъстващите от лагера поделения не могат да бъдат повикани обратно и неприятелят ги избива до крак; в началото опасността не изглежда толкова голяма, защото запаси не липсват, а щурмът на ебуроните се разбива в римските укрепления. Тогава княз Амбиориг изпраща съобщение на римския пълководец, че всички римски лагери в Галия са били нападнати в един и същи ден и че ако отделните корпуси не побързат да се съединят, войската е загубена. Обяснява му, че има още повече основания да се оттегли бързо, тъй като срещу него ще се нахвърлят и отвъдрейнските германи, че от своя страна той е решен да докаже дружелюбното си отношение към римляните и да им осигури свободно оттегляне към съседния римски лагер, отдалечен само на два дни път. Съобщението не е пълна измислица; римляните никога не биха повярвали, че малката, толкова облагодетелствана от римляните ебуронска област би предприела нападението на своя глава, а тъй като връзката с другите лагери се осъществява много трудно, опасността от нападение с превъзхождащите сили на бунтовниците и унищожаване на лагера не може да бъде отмината с лека ръка. В същото време няма съмнение, че както честта, така и благоразумието повеляват предложената от неприятеля капитулация да бъде отказана и армията да остане на поверения ѝ пост. Свикан е военен съвет, на който се надигат многобройни гласове в защита на това решение, най-могъщ от които е гласът на Луций Аврункулей Кота. Въпреки това комендантът решава да приеме предложението на Амбиориг. Римската войска потегля на другата сутрин; само на половин миля от лагера обаче тя е заклещена в тясна долина и ебуроните нападат от

всички страни. Римляните опитват да си пробият път с оръжие в ръка, но противниците им не смеят да влязат в близък бой и се задоволяват да стрелят по гъстите редици на врага от невидимите си скривалища. Незнаещ дали да предпочете спасението или предателството, Сабин търси среща с Амбиориг; князът се съгласява, но римският пълководец и придружаващите го офицери са обезоръжени и посечени. След падането на командващия ебуроните се нахвърлят от всички страни върху изтощените и отчаяни римляни и разбиват редиците им: повечето загиват на бойното поле, между тях и тежкораненият Кота; само малка част успява да си възвърне напуснатия лагер и през нощта извършва самоубийство. Така от римската войска не остава нито един жив човек.

Големият успех, на който не са разчитали дори самите бунтовници, усилва недоволството сред келтите. Римляните вече не са сигурни във властта си и много скоро в различни точки на келтската страна избухват въоръжени бунтове. Ебуроните се стремят да разширят победата си. Подкрепени от дошлата от Адуатука войска, която с радост приема възможността да си отмъсти за понесените от Цезар страдания, и от силните, така и непобедени менапии, ебуроните се появяват в областта на нервиите, които веднага се присъединяват към тях и обединената войска вече наброява почти 60 000 души. Тази военна сила се изправя пред установения в нервийската област римски лагер. Квинт Цицерон, който командва лагера, разполага с малко войска, а и положението му става още по-трудно, когато обсаждащите, поучени от врага, започват да строят валове и ровове, да издигат навеси от щитове и подвижни кули, да засипват лагерните колиби с горящи факли и копия. Единствената надежда на обсадените е да получат помощ от Цезар, който се е установил с три легиона на зимен лагер недалеч от тях в областта на Амиен. За съжаление обаче — и това е типично доказателство за настроението в келтската страна — пълководецът няма ни най-малка представа за поражението на Сабин, нито за опасността, която застрашава Цицерон. Най-после един келтски конник от Цицероновия лагер успява да се промъкне през вражеските редици и да стигне до Цезар. След тази ужасяваща вест пълководецът вдига тревога и потегля на път, макар и само с два слаби легиона, наброяващи около 7000 души, и 400 конници; все пак съобщението за пристигането на Цезар се оказва достатъчно, за да накара бунтовниците да вдигнат обсадата. Цезар пристига тъкмо навреме; лагерът на Цицерон е пълен с ранени. Когато вижда срещу себе си бунтовническата войска, Цезар решава да измами противника по многократно прилагания с успех начин, като се показва по-силен, отколкото е в действителност; ебуроните нападат римския лагер при най-неблагоприятните условия

и претърпяват тежко поражение. Странно, но и характерно за келтите е, че само една загубена битка, или по-скоро личната поява на Цезар на бойното поле слага край на така успешно започналия и толкова бързо разпространил се по цялата страна бунт. Нервиите, менапиите, адуатуките и ебуроните потеглят към дома. Същото правят и войските на крайморските области, които са възнамерявали да нападнат легионите в Бретан. Треверите, чийто водач Индуциомар е подбудил ебуроните, клиенти на могъщата съседна област, да нападнат римския легион, грабват оръжията веднага след вестта за катастрофата при Адуатука и навлизат в земите на ремите с намерение да нападнат разположения там легион на Лабиен. Не след дълго обаче и те се отказват от продължаването на борбата. Цезар отлага решителните действия срещу разбунтуваните области за пролетта, за да не излага и без това изтощената си войска на страшната галска зима. Намерението му е да проведе новото настъпление едва когато се съберат тридесет пълни кохорти, които да заменят по внушителен начин унищожените петнадесет. През това време бунтът продължава да се разпространява, макар че оръжията мълчат. Главните седалища на бунтовниците в Средна Галия са земите на карнутите и съседните им сенони (около Сенс), които са изгонили поставения от Цезар княз, освен това областите на треверите, които призовават цялата келтска емиграция и отвъдрейнските германи да вземат участие в предстоящата национална война и събират всички годни да носят оръжие мъже, за да навлязат в римската област с идването на пролетта. Намерението им е да разбият корпуса на Лабиен и да търсят връзка с въстаниците по Сена и Лоара. Съветниците от тези три области не се явяват на свиканото от Цезар общо събрание и с това обявяват открито война на римляните, както са направили някои от белгийските области с нападенията си срещу лагерите на Сабин и Цицерон. Зимата е към края си, когато Цезар потегля срещу бунтовниците с подсилената си войска. Опитите на треверите да съсредоточат въстанието в една област са неуспешни; недоволните области са покорени бързо от напредващата римска войска, а онези, които са се разбунтували открито, са унищожени поотделно. Такава е съдбата и на сенoните и карнутите. Менапиите, единственото племе, все още не подчинило се на римляните, са нападнати едновременно от три страни и също са принудени да се откажат от дълго пазената свобода. През това време Лабиен се бие с треверите. Първото им нападение е било възпрепятствано отчасти от отказа на съседните германски племена да им доставят наемници, отчасти от смъртта на Индуциомар, душата на цялото движение, който пада убит в схватка с конницата на Лабиен. Все пак треверите не се отказват от борбата. Те излизат срещу Лабиен с цялата си войска, очаквайки германс-

киte орди; защото вербовачите им са намерили по-добър прием при войнствените племена от вътрешна Германия, вероятно при хатите. Когато Лабиен ги заблуждава, че иска да избегне откритията бой и се готви да се оттегли, треверите нападат, без да чакат пристигането на германите, при много неблагоприятен терен и са напълно разбити. Германите, които все пак пристигат на бойното поле, нямат друг изход, освен да се върнат по домовете си. Така и областта на треверите е покорена; управлението отново е поето от водача на проримската партия Цингеториг, зет на Индуциомар. След тези походи на Цезар срещу менапиите и на Лабиен срещу треверите римската армия се събира в треверската област. За да осуети ново нахлуване на германите, Цезар прекосява още веднъж Рейн с надеждата да нанесе силен удар на досадните съседи; ала тъй като хатите, верни на изпитаната си тактика, се събират за отбрана не на западната си граница, а далече навътре в страната, вероятно в подножието на Харц, той се връща незабавно и се задоволява да остави гарнизон на мястото, където е преминал Рейн. Така Цезар си разчиства сметките с всички народности, взели участие във въстанието; само ебуроните са отминати, но не и забравени. Откакто е узнал за катастрофата при Адуатука, Цезар носи траурни одежди. Заклел се е да ги свали едва когато отмъсти за войниците си, паднали не в честна битка, а убити коварно от засада. Ебуроните седят безпомощни и бездейни в колибите си и гледат как съседните области падат една след друга в римски ръце. Скоро римската конница преминава Ардените и навлиза в техните земи. Нападението е толкова неочаквано, че княз Амбиориг за малко не е заловен в дома си; в последния момент, докато мъжете от свитата му се жертват заради него, той успява да се скрие в близката гора. След конницата пристигат десет римски легиона. В същото време наблизо живеещите племена получават заповед да гонят заедно с римските войници обявените извън закона ебурони и да опустошават земите им; много хора се отзовават на този повик, даже отвъд Рейн пристига отряд дръзки сугамбри, които обаче не правят разлика между римляни и ебурони и с едно изненадващо нападение едва не превземат римския лагер при Адуатука. Страшна е участта на ебуроните. Колкото и да се крият в горите и блатата, ловците са повече от дивеча. Много воини предпочитат смъртта от собствената си ръка, както постъпва престарелият княз Катуволк; малцина са онези, които успяват да спасят живота и свободата си, но между тях е човекът, когото римляните жадуват да заловят, княз Амбиориг: придружен само от четирима конници, той успява да премине Рейн. След тази разправа с най-бунтовната област идват процесите за държавна измяна в другите области. Времето на милостта е отминало. След присъдата на римския проконсул уважава-

ният карнутски рицар Акон е обезглавен от римските ликтори (53 г.) и убийството му слага формалното начало на господството на грубата сила. Опозицията замлъква, навсякъде се възцарява тишина. Към края на 53 г. Цезар преминава Алпите, за да следи отблизо все по-усложняващото се положение в столицата.

Умният държавник този път си е направил погрешно сметката. Огънят е потушен, но не и угасен. Убийството на Акон засяга болезнено цялата келтска аристокрация. Отдалечаването на римския пълководец увеличава изгледите за успех на новото съзаклятие. Предишният бунт се е провалил само защото Цезар се е появил навреме на бойното поле; сега той е далече и не може да мръдне от брега на По, тъй като гражданската война в Рим може да избухне всеки момент, а галската войска, събрана по горното течение на Сена, е лишена от мъдрото ръководство на опитния пълководец. Ако сега избухне общо въстание в Средна Галия, римската армия може да бъде обкръжена и келтските орди да залеят цялата староримска провинция, която е почти незащитена, преди Цезар да успее да се прехвърли отново през Алпите, разбира се, ако обърканото положение в Италия не го задържи там. Съзаклятниците от всички средногалски области се обединяват; карнутите, засегнати непосредствено от убийството на Акон, предлагат да действат първи. На определения ден (зимата на 53/52 г.) карнутските рицари Гутруат и Конконетодумн дават знак за въстание в Ценаб (Орлеан) и избиват всички намиращи се там римляни. Цялата келтска земя е обхваната от бурята; патриотите се надигат срещу чуждото иго. Най-активни са арверните. Областта, която някога е заемала първото място в Южна Галия, имала е най-смелите крале и дори след рухването на властта си е останала една от най-богатите, най-образованите и най-мощните в цялата страна, досега е държала здраво на съюза си с Рим. И сега патриотичната партия е малцинство в управляващия общински съвет; опитът на патриотите да постигнат легално присъединяване към бунтовниците се проваля. Затова привържениците на бунта се нахвърлят яростно срещу проримския общински съвет и дори срещу самата конституция, толкова повече, че промяната в конституцията, поставила при северните общинския съвет на мястото на княза, е станала с благословията на римляните и вероятно под тяхно влияние. Водачът на арвернските патриоти Верцингеторикс, един от онези благородници, които се срещат често сред келтите, по царски внушителен и много уважаван във и извън областта си, изключително смел и умен мъж, напуска столицата и призовава народа, също толкова враждебен към господстващата олигархия, както и към римляните, на борба за възстановяване на старото арвернско царство и на война срещу Рим. Призивът му намира силен отклик: възс-

тановяването на трона на Луерий и Бетуит означава обявяване на национална война срещу Рим. Всички досегашни опити за освобождаване от чуждоземското иго са се провалили именно поради липсата на единство, а може би и на обединяваща личност, която сега се проявява в лицето на новия самообявил се арвернски вожд. За келтите от сушата Верцингеторикс става онова, което е бил Касивелаун за островните племена. Масите са обзети от увереността, че само той и никой друг е в състояние да спаси страната. Много скоро целият Запад, от устието на Гарона до устието на Сена, е обхванат от пламъците на бунта и Верцингеторикс е признат за пълководец във всички области: там, където общинските съвети създават трудности, тълпата ги принуждава да се присъединят към въстанието; само някои области, например тази на битуригите, влизат насила в съзаклятието, и то само привидно. Не толкова благоприятно е развитието на въстанието в земите източно от Горна Лоара. Тук всичко зависи от хедуите; а те се колебаят. Патриотичната партия в тази област е много силна; ала старите противоречия с водещите арверни карат много хора да се съмняват. Това положение е много неизгодно за по-нататъшното разпространяване на бунта, тъй като присъединяването на източните кантони, а именно тези на секваните и хелветите, зависи от участието на хедуите в тази част на Галия. Докато въстаналите се опитват да подтикнат колебаещите се да вземат участие в бунта и полагат усилия да завземат Нарбон — един от водачите им, дръзкият до безумие Луктерий, няколко пъти нахлува по течението на Тарн в старата провинция, — римският пълководец се появява внезапно от тази страна на Алпите, неочаквано и за приятели, и за врагове, и то в най-дълбоката зима. Той взема веднага необходимите мерки за защита на старата провинция, след което изпраща отряд през покритите със сняг Севени, за да навлезе в областта на арверните; той знае, че не разполага с много време, тъй като хедуите всеки момент могат да се присъединят към бунта и да отрежат пътя на армията му, лагеруваща около Санс и Лангр. Без да вдига много шум, той заминава за Виенна и оттам, придружен само от отряд конници, преминава през областта на хедуите, за да се съедини с войската си. Надеждите, накарали заговорниците да обявят открит бунт, угасват; положението в Италия се успокоява и Цезар може спокойно да застане начело на армията си.

Най-важният въпрос, който стои пред келтите, е: как да започнат? При тези неблагоприятни обстоятелства би било истинска лудост да разчитат на силата на оръжието; всички са убедени, че римляните имат ясно изразено военно превъзходство. Едно нападение срещу римската армия би било същото като да обстрелват с камъни Алпите. Легионите са в състояние да се преборят с огромната келтска армия,

събрана срещу тях, и да прегазят отделните области. Верцингеторикс постъпва разумно, като се отказва от открит бой с римляните. Той прибягва до друга система за водене на война, подобна на онази, с която Касивелаун е спасил от изтребление островните келти. Римската пехота е непобедима; но Цезаровата конница се състои почти изключително от подкрепленията, изпратени от келтските благородници, и се намира в пълен упадък. Бунтовниците, в чиито редици стоят главно представителите на келтската аристокрация, вижда възможност да развие превъзходството си именно по отношение на конницата и да се възползва от широкото разпространение на бунта, за да опустоши страната надлъж и нашир, да изгори градовете и селата, да застраши снабдяването на неприятеля с продоволствие и да унищожи комуникациите му, без той да може да се противопостави. Верцингеторикс съсредоточава всичките си усилия върху увеличаването на конницата и обучава усилено свързаните с нея пеши стрелци с лъкове. Огромните маси на келтското опълчение, които са по-скоро пречка, отколкото помощ, не са разпуснати да се приберат по домовете си, но и не излизат на бой с врага. Новият вожд се заема и с тяхното обучение, заповядва им да издигат укрепления, да маршируват и маневрират, за да им внуши съзнанието, че войникът не е създаден само да се бие. Верцингеторикс се е поучил от неприятеля и приспособява за нуждите си римската лагерна система, върху която почива цялата тайна на тактическото превъзходство на римляните; вследствие на тази система всеки римски корпус обединява предимствата на крепостния гарнизон с всички предимства на нападателната армия. Вярно е, че тази система е създадена за условията на Британия, където няма големи градове, а жителите са сурови, решителни и винаги единни, следователно е трудно приложима за богатите местности на Лоара и ленивите им обитатели, които нямат понятие от политическо единство. Верцингеторикс успява да наложи волята си и келтите вече не се опитват да удържат всеки град, който се изпречи на пътя на римляните; водачите на въстанието се обединяват около идеята да разрушават и изгарят градовете, чиято защита е невъзможна, още преди врагът да ги е достигнал, а силните крепости да бъдат защитавани с обединени сили. Кралят на арверните прави всичко, което е по силите му, да присъедини към общото дело страхливите и колебаещите се, към които проявява непоколебима строгост, умолява и настоява пред бавещите се, раздава злато на алчните и налага волята си на решителните си противници. Той се опитва да събуди известен патриотизъм дори у знатните подлеци и простолюдието, за да ги накара да вземат участие в борбата.

Още преди края на зимата арвернският вожд напада боите, които

Цезар е заселил в земите на хедуите, за да унищожи тези почти единствени надеждни съюзници на Рим преди идването на Цезар. Новината за това нападение разгневява Цезар и след като оставя обоза и два легиона в зимните квартири край Агединк (Санс), той потегля срещу бунтовниците много по-рано, отколкото би направил при други обстоятелства. Римският пълководец успява да компенсира чувствителната липса на конница и лека пехота, като привлича германски наемници, които заменят собствените си дребни и слаби кранти с италийски и испански, отчасти купени, отчасти реквизирани от офицерите коне. По пътя Цезар разграбва и опожарява столицата на карнутите Ценаб, която е дала знак за въстание, след това прекосява Лоара и навлиза в областта на битуригите. Резултатът от тези действия е, че Верцингеторикс вдига обсадата на града на боите и също се отправя към земята на битуригите. Новият начин за водене на война ще бъде изпробван именно тук. По заповед на Верцингеторикс само за един ден избухват в пламъци повече от двадесет селища на битуригите; на същото самоопустошаване са подложени и съседните области, където могат да се появят римските отряди. Намерението на вожда е да унищожи дори богатата, силна, добре укрепена столица на битуригите Аварик (Бурж); ала мнозинството във военния съвет се поддава на коленопреклонните молби на местните управници и решава градът да бъде защитаван с всички сили. Така войната се съсредоточава край Аварик. Верцингеторикс разполага пехотата си в блатата около града и позицията му е толкова недостъпна, че няма защо да се бои от нападението на легионите дори без да е прикриван от конницата. Келтската конница покрива всички пътища и възпрепятства комуникациите. Градът разполага със силен гарнизон, а между него и армията извън стените се поддържа постоянна връзка. Положението на Цезар е много трудно. Опитът му да изведе келтската пехота в открито поле се проваля: пехотинците не се помръдват от недостъпните си позиции в блатата. Римските войници се бият смело под стените на града, строят усърдно укрепления, нападат с бойните машини, но обсадените не им отстъпват по смелост и предприемчивост и една нощ успяват да подпалят почти цялата обсадна техника на противника. При това задачата да се снабдява с достатъчно храна шестдесетхилядната войска в тази опустошена и постоянно заплашвана от дръзки конници страна става все по-трудна. Незначителните запаси на боите скоро се изчерпват; обещаните от хедуите припаси се бавят; житото е изядено и войниците се хранят само с месо. Идва обаче денят, когато градът, колкото и смело да се бори, вече не може да бъде удържан. Все още е възможно войската да бъде изтеглена през нощта и градът да бъде унищожен преди завземането му от неприятеля. Верцингеторикс под-

готвя оттеглянето, но жалните викове, които се надигат сред жените и децата при тръгването на войската, събуждат подозрителността на римляните; така излизането на гарнизона от града е провалено. На следващия мрачен и дъждовен ден римляните се прехвърлят през градските стени и в ожесточението си от упоритата съпротива не щадят нито старци, нито жени и деца. Богатите запаси, натрупани от келтите в столицата, идват тъкмо навреме за изгладнелите Цезарови войници. Със завземането на Аварик (пролетта на 52 г.) Цезар извоюва първия си успех срещу бунтовниците и според по-раншния си опит може да очаква, че съюзът ще се разпадне и задачата му ще бъде да подчини на волята си отделните размирни области. След като отвежда цялата си армия в областта на хедуите, за да им демонстрира превъзходството си, патриотичната партия е принудена да се сниши, поне за момента, и Цезар спокойно разделя войската си, за да изпрати Лабиен обратно в Агединк начело на четири легиона, като поддържа непрекъсната връзка с оставените в земите на хедуите войски. Той се придвижва първо към областта на карнутите и сеноните, които и този път са на първо място в плана му за усмиряване на бунтовниците. Самият Цезар с останалите шест легиона потегля на юг, за да пренесе войната в арвернските планини, родната земя на Верцингеторикс.

Лабиен тръгва нагоре по левия бряг на Сена, за да завладее главния град на паризите Лутеция (Париж), разположен на един остров, и от тази сигурна позиция в сърцето на неприятелската област да подчини цялата непокорна страна. Зад Мелодун (Мелун) обаче той намира пътя си препречен от цялата въстаническа войска, която се е разположила между непроходими блата под командата на стария Камулоген. Лабиен се връща малко назад, преминава Сена при Мелодун и продължава необезпокоявано пътя си към Лутеция; Камулоген заповядва градът да бъде изгорен, а мостовете към левия бряг разрушени. След това заема позиция, при която Лабиен няма как да го накара да влезе в открит бой, но и няма да може да осъществи преминаването през реката пред погледа на неприятелската армия.

През това време главната римска армия слиза по Алиер към арвернската област. Верцингеторикс се опитва да попречи на преминаването ѝ на левия бряг, но Цезар успява да го надхитри и след няколко дни застава пред арвернската столица Герговия. Още докато преследва Цезар по брега на Алиер, Верцингеторикс е заповядал да натрупат значителни запаси в столицата и да издигнат за войската му стабилен лагер, обграден от всички страни с каменни стени. Самият град е много удачно разположен на върха на стръмен склон и е труден за обсаждане. Тъй като има достатъчна преднина, вождът успява да пристигне в столицата преди Цезар и очаква нападението в укрепения си

лагер под крепостната стена. Тъй като разполага със сравнително слаба армия, Цезар не е в състояние нито да обсади столицата, нито да блокира достъпа към нея от всички страни; затова той изгражда лагера си под заетата от Верцингеторикс височина и остава в принудително бездействие. Фактът, че шестващият от триумф към триумф римски пълководец е спрян както на Сена, така и на Алиер, е възприет от въстаниците като голяма победа. В действителност последствията от това спиране са много тежки за Цезар. Хедуите, които продължават да се колебаят, вземат решение да се присъединят към патриотичната партия; отрядът, който е тръгнал към Герговия, за да се влее във войската на Цезар, по пътя е убеден от вождовете да премине на страната на бунтовниците; едновременно с това заселените в кантоните римляни са нападнати, ограбени и избити. Цезар успява да спре избухването на бунта, като излиза срещу хедуйския корпус с две трети от блокадната войска и внезапната му поява оказва обичайното си въздействие; но съюзът с хедуите вече е загубил смисъла си и запазването му е изкупено твърде скъпо с голямата опасност за двата легиона, оставени при Герговия.

Верцингеторикс бърза да се възползва от отсъствието на Цезар и светкавично напада оставените пред лагера му легиони. Сражението едва не завършва с победа за въстаниците и събаряне на римския лагер. Само несравнимата бързина на Цезар предотвратява втора катастрофа като тази при Адуатука. Макар че хедуите отново се покоряват пред римската сила, може да се предвиди, че ако блокадата се проточи без сериозни успехи, те ще преминат открито на страната на въстаниците и ще принудят Цезар да вдигне обсадата; защото бунтът в тяхната област ще прекъсне връзката между него и Лабиен и ще изложи военачалника на смъртна опасност. Цезар е решен да противодейства на това развитие на нещата с всички сили, макар да съзнава колко срамно и дори опасно би било оттеглянето от Герговия. Все пак, веднъж взел решение, той го осъществява с обичайната си стремителност: изоставя обсадата на столицата и се насочва към областта на хедуите, за да им попречи да се обявят на страната на бунтовниците. Ала преди да вземе това толкова неприятно решение, той прави последен опит да излезе от неловката ситуация с блестящ успех. Докато по-голямата част от гарнизона в Герговия е заета да строи укрепления на стената, където се очаква щурмът, римският пълководец успява да превземе от другата страна крепостта с не толкова удобно разположение, затова пък почти незащитена. Римските щурмови колони успяват да се прехвърлят през стената и заемат най-близките до нея лагерни квартири; много скоро обаче целият гарнизон е вдигнат под тревога и се хвърля срещу нападателите; при тези условия Цезар не се решава

на втори щурм и дава знак за оттегляне. Ала нападащите легиони, опиянени от победата, не го чуват или не искат да чуят и продължават да щурмуват градската стена, като някои проникват дори в самия град. Те се оттеглят едва когато виждат насреща си гъстата неприятелска маса; първите редици са покосени, колоните спират; центурионите и легионерите се бият геройски, но всичко е напразно — щурмоваците са изгонени от града и докато бягат надолу по склона, понасят значителни загуби. Линиите, които Цезар е разположил в равнината, ги приемат в редиците си и предотвратяват по-голямото нещастие. Щурмът на Герговия се е превърнал в поражение, но значителните загуби на хора — наброяват се 700 паднали войници, между тях 46 центуриони — е по-малкото зло. Мястото, което Цезар си е извоювал в Галия, се дължи преди всичко на славата му на победител; а сега тази слава започва да избледнява. Още битките при Аварик, напразните му опити да принуди неприятеля да се бие, решителната отбрана на града и почти случайното му щурмуване — всичко това е коренно различно от предишните келтски войни и изпълва местните хора с доверие в собствените сили и в новия им водач. Освен това новата система за водене на война: строеж на укрепени лагери под защитата на крепостите, откъдето се предприемат нападения срещу врага, е доказала годността си и при Лутеция, и при Герговия. И накрая поражението, първото, което Цезар понася от келтите, увенчава успеха им и дава сигнал за ново разрастване на бунта. Хедуите скъсват и открито с Рим и влизат във връзка с Верцингеторикс. Войската им, която все още се намира в армията на Цезар, се оттегля, като не пропуска удобния случай да отвлече част от хранителните запаси от Новиодун на брега на Лоара. Келтите изпразват касите и складовете, вземат със себе си голяма част от конете и освобождават всички заложници, които се намират там. При вестта за този удар се раздвижват и белгите, които досега са стояли настрана. Могъщите беловаци събират войска, за да нападнат в гръб корпуса на Лабиен, който се е окопал при Лутеция и се отбранява упорито срещу нападенията на съседните племена. Всички келти, годни да носят оръжие, отиват в армията; поривът на патриотичното въодушевление повлича след себе си дори най-решителните и облагодетелствани привърженици на Рим, така например вожда на атребатите Комий, който заради вярната си служба е получил важни привилегии за общината си и власт над мориите. Бунтът се разпростира чак до староримската провинция; бунтовниците хранят надежди, вероятно основателни, да приемат в редиците си дори алоброгите. Единственото изключение са ремите и зависимите от тях области на суесионите, левките и лингоните, които не се отказват от враждата със сънародниците си дори сред този всеобщ ентусиазъм. За

пръв и за последен път цялата келтска нация от Пиренеите до Рейн се вдига на борба за свободата и националната си независимост. Твърде странно е, че германските общини, които досега са били в първите редици на борбата, сега не участват наравно с келтите. Запазени са сведения, че треверите, а вероятно и менапиите са възпрепятствани да вземат участие в националната война именно поради нападенията на германите.

Моментът е решаващ. След оттеглянето от Герговия и загубата, понесена при Новиодун, в главната квартира на Цезар е свикан военен съвет, за да се реши какви мерки ще се вземат. Някои се изказват за оттегляне през Севените и защита на староримската провинция, която и без това е изложена на нападения от всички страни и се нуждае спешно от римски легиони, за да се защитава. Цезар обаче възразява решително срещу тази стратегия, плод не толкова на страха, колкото на правителствените инструкции и неспособността да се поеме отговорност. Той се задоволява да свика опълчението, като събира под знамената всички живеещи в старата провинция римляни и им нарежда да пазят границите. След това повежда войската си в обратна посока и с бърз марш се придвижва към Агединк, като изпраща заповед на Лабиен да се оттегли колкото се може по-бързо и да го пресрещне. Разбира се, келтите се опитват да предотвратят събирането на римската войска. Лабиен би могъл да стигне до Агединк, като прекоси Марна и тръгне надолу по течението на Сена, за да вземе резервите и обоза си; но той не може да допусне келтите да злорадстват отново при вида на оттеглящата се римска войска. Затова не преминава Марна, а Сена, и то пред очите на измамения враг, и веднага щом излиза на левия бряг, се хвърля в бой. Разгромява струпаните там неприятелски маси и избива много келти, сред които и стария военачалник Камулоген. Бунтовниците не успяват да задържат Цезар и на Лоара: той не им дава време да съберат по-голяма войска и без усилия разпръсква опълчението на хедуите, поставено да пази брега. Така обединението на двете римски войски се осъществява успешно. През това време въстаниците се съвещават за по-нататъшния ход на войната в Бибракте (Аутун), столицата на хедуите. Главната роля отново играе Верцингеторикс, който след победата при Герговия се е превърнал в кумир за нацията. Дори при това съвещание се проявяват различията между отделните племена; хедуите, забравили, че се води битка за бъдещето на цялата нация, издигат претенциите си за хегемония и внасят в съвета искане на мястото на Верцингеторикс да бъде поставен някой от техните. Представителите на другите племена отхвърлят това нагло искане и не само утвърждават Верцингеторикс като главнокомандващ, но и приемат без нито едно възражение военния му план.

В основата си този план е същият, според който келтите са действали при Аварик и Герговия. Новата опорна точка на въстаниците е крепостта на мандубиите Алезия (Алис Сен Рейн при Семур в департамента Кот Д'Ор). Под стените ѝ е издигнат добре укрепен лагер, в града са натрупани огромни запаси от храна, цялата армия от Герговия отива там, а по решение на народното събрание са доставени 15 000 коне. След като се е обединил с Лабиен при Агединк, Цезар хвърля цялата си армия към Везонтион, за да се приближи до обзетата от страх провинция и да я предпази от вражеско нападение, тъй като бунтовническите отряди все по-често се появяват в земята на хелветите по южните склонове на Севените. Алезия се намира на пътя му; келтската конница, единственото оръжие, с което Верцингеторикс възнамерява да оперира, напада непрекъснато, но за всеобщо учудване не съумява да се справи с новите конни ескадрони на Цезар, съставени от германи и пазещата ги римска пехота. Затова Верцингеторикс бърза да се затвори в Алезия и ако Цезар не желае да се откаже изобщо от нападението, не му остава нищо друго, освен за трети път през тази война да обсади една добре укрепена и богато запасена крепост, пазена от издигнат по всички военни правила лагер и многобройна конница. Все пак не бива да се забравя, че ако досега келтите са се бранили само срещу части от римската армия, пред стените на Алезия се е събрала цялата сила, с която Цезар разполага. Този път, за разлика от случилото се при Аварик и Герговия, Верцингеторикс не успява да разположи пехотата си под защитата на крепостните стени и да запази връзките си с външния свят с помощта на конницата, като в същото време прекъсне комуникациите на противника. Келтската конница, вече обезкуражена от пораженията, понесени от германите, продължава да търпи чувствителни загуби. Укрепителната линия на обсадителите се разпростира на две мили около града и включва и построения пред крепостта лагер. Верцингеторикс е очаквал да се водят сражения под стените, но не е помислил, че може да бъде затворен в самия град. Армията му наброява, според някои сведения, почти 80 000 пехотинци и 15 000 конници и значителните запаси, с които разполага градът, се оказват недостатъчни, защото градското население съвсем не е малобройно. Верцингеторикс проумява, че военният му план се е провалил и може да стане гибелен за националното дело. Затова решава да призове на бой цялата нация. Всички годни да носят оръжие мъже трябва да се притекат на помощ на обкръжения пълководец. Когато римският обсаден пръстен се затваря, запасите в града са достатъчни за едномесечна обсада; в последния момент, докато пътят все още е свободен за конници, Верцингеторикс освобождава цялата си конница и изпраща до военния съвет послание, в което моли вода-

чите на нацията да съберат войски и опълчения и да ги поведат към обсадената Алезия. Самият той, решен да понесе лично отговорността за собствения си провален военен план, остава в крепостта, за да сподели съдбата на сънародниците си в тежките мигове.

Цезар обаче е предвидил тази възможност и се подготвя едновременно да обсажда и да бъде обсаждан. Той изгражда укрепленията си така, че да могат да се защитават от две страни, и се снабдява с достатъчно храна. Дните минават; обсадените са изяли и последните крини жито, нещастните градски жители са изведени извън стените, за да загинат между укрепленията на келтите и римляните, безмилостно гонени и от едните, и от другите. Чак тогава, едва ли не в последния час, зад линиите на Цезар се показват първите келтски и белгийски отряди. Твърди се, че на помощ на Алезия са дошли 250 000 души пехота и 8000 конници. Всички разбунтувани области, от Ламанша до Севените, са събрали мъжете си до последния човек, за да опазят почитания като бог пълководец. Единствено беловаките са отговорили, че са готови да се бият срещу римляните, но само в границите на своята област. Първото нападение, предприето по едно и също време от обсадените в Алезия и деблокиращата войска, е отблъснато; ала когато се повтаря след еднодневна почивка, на мястото, където валът минава по склона на едно възвишение и може да бъде атакуван отгоре, линията е пробита, рововете са засипани и защитниците на вала са избити. Лабиен, изпратен от Цезар да се справи с пробива, събира най-близките кохорти и се нахвърля с четири легиона върху врага. Пред очите на пълководеца, който пристига на мястото на битката в най-опасния момент, щурмуващите са отблъснати след отчаяна битка. Дошлите с Цезар конници нападат келтите в гръб и довършват поражението. Това е повече от голяма победа; тя решава съдбата не само на Алезия, но и на цялата келтска нация. Обезкуражената келтска войска се разбягва и войниците се прибират по домовете си. Верцингеторикс има възможност да избяга, да спаси поне свободата си, но не го прави, а на военния съвет заявява, че след като не е успял да освободи народа си от чуждото иго, е готов да се принесе в жертва и ако трябва да загине, за да спаси нацията си. Така и става. Келтските офицери предават тържествено на неприятеля провъзгласения от цялата нация за национален пълководец, за да го накаже както реши. Кралят на арверните се появява пред римския проконсул на кон, в пълно бойно снаряжение, и след като обикаля трибунала, предава коня и оръжието си и мълчаливо сяда на стъпалата в краката на Цезар (52). След пет години кралят на арверните е отведен в Рим, за да вземе участие в триумфа. Прекаран е по улиците на града и като обвинен в държавна измяна е обезглавен в подножието на Капитолия, докато победителят принася жертва на боговете в храма. Както след мрачния ден слънце-

то пробива облаците малко преди заник, така и милостивата съдба дарява на народите последния велик мъж, преди да отминат в небитието, по един и същи начин в последните дни на финикийската история изгрява звездата на Ханибал, а в келтската — на Верцингеторикс. Нито един от двамата не успява да спаси народа си от чуждото господство, но историята им спестява последния позор да умрат безславно. Подобно на картагенеца, Верцингеторикс се е борил не само срещу враговете на родината си, но преди всичко срещу антинационалната опозиция от обидени егоисти и объркани страхливци, която е неотменна част от израждащата се цивилизация; и той си осигурява място в историята не толкова заради битките и обсадите, които е ръководил, колкото заради умението си да съсредоточи в своята личност цяла една разкъсана и западаща нация и да ѝ даде опора. В същото време надали може да се открие друго толкова остро противоречие, колкото между трезвия гражданин на финикийски търговски град, който в продължение на близо петдесет години преследва осъществяването на грандиозните си планове с непоколебима енергия и постоянство, и смелия келтски княз, който е извършил велики дела и се е пожертвал за народа си само в течение на едно кратко лято. Древността не познава по-велик войн, както по вътрешните му качества, така и във външните му проявления. Но човек не бива да бъде само рицар и това важи най-вече за държавника. Постъпка на рицар, а не на герой, е отказът да избяга от Алезия, след като нацията разчита на него много повече, отколкото на сто хиляди смели бойци. Постъпка на рицар, а не на герой, е да се жертва за народа си, след като тази жертва е безсмислена и не постига нищо освен публичен позор. Страхливи и неразумни до последния си дъх, келтите завършват световноисторическата си борба за оцеляване с едно отвратително престъпление. Ханибал е бил съвсем различен! Не можем да се разделим с благородния арвернски вожд без историческо и човешко съчувствие; но характерно за келтската нация е, че най-великият ѝ мъж е бил само един рицар.

Падането на Алезия и капитулацията на затворената в града армия е ужасен удар за келтското въстание; ала нацията е била подлагана и на други тежки удари и въпреки това е подновявала борбата. Но загубата на Верцингеторикс е незаменима. Той е обединил нацията; със смъртта му умира и единството. Няма сведения, че бунтовниците са направили опит да продължат борбата и да изберат друг главнокомандващ; патриотичният съюз се разпада от само себе си и всеки клан трябва да реши поотделно дали да се бие с римляните или да приеме господството им. Разбира се, всички се чувстват уморени и желанието за мир надделява. Цезар също е заинтересован от бързия край на войната. Вече са минали седем години от дадените му десет като проконсул, а политическите му противници надигат глава и все

по-често му оспорват правото да се разпорежда в Галия: може да разчита само на още две лета и ако интересът и честта изискват от него да предаде завзетите територии на наследника си в добро и мирно състояние, времето за постигане на тази цел е твърде малко. В тази ситуация е много по-умно да прояви милост към победените, отколкото да бъде жесток; и той може да благодари на щастливата си звезда, че вътрешната разпокъсаност и лекомислието на келтите помагат много за осъществяването на целите му. В областите на хедуите и арверните, двата най-силни средногалски кантона, римската партия е много силна и предишното положение е възстановено веднага след падането на Алезия. Пленниците от тези две племена, 20 000 на брой, са освободени без откуп, докато мъжете от останалите кланове са осъдени да служат като роби на легионерите. Подобно на хедуите и арверните, повечето от останалите галски области се примиряват със съдбата си и приемат присъдата на победителя без съпротива. Не са малко обаче и онези, които продължават да вярват в загубеното дело и с престъпно лекомислие или глухо отчаяние чакат неприятелят да прекоси границите им. Наказателни експедиции са предприети през зимата на 52/51 г. срещу битуригите и карнутите. По-сериозна съпротива оказват беловаките, които преди година са отказали да вземат участие в освобождаването на Алезия; вероятно те са искали да докажат, че в онези решаващи дни са проявили колебливост не от липса на смелост и любов към свободата. В борбата участват и атребатите, амбианите, калетите и други белгийски кланове; смелият княз на атребатите Комий, на когото римляните не могат да простят участието в бунта и срещу когото Лабиен е организирал неуспешно покушение, присъединява към войската на беловаките 500 германски конници, много ценени след успехите си в похода на Цезар. Решителният и талантлив беловак Корей, който става върховен главнокомандващ, води войната по примера на Верцингеторикс и постига значителни успехи; Цезар е принуден да вдигне срещу него цялата си войска, но така и не успява да влезе в решителен бой с пехотата на беловаките, нито да попречи на Корей да заема благоприятни позиции, от които може да се защитава. Римските конници обаче, особено келтските контингенти, понасят чувствителни загуби от вражеската конница, най-вече от германите на Комий. Едва след като Корей загива в схватка с римските събирачи на фураж, съпротивата на беловаките е сломена; победителят поставя умерени условия и победените ги приемат без съпротива. Треверите са покорени отново от Лабиен, а областта на дръзките ебурони е прекосена от римската войска и опустошена. Така угасват и последните искри от съпротивата на белгийските области.

Последен опит за отхвърляне на римското господство правят морските области в съюз със съседите си по Лоара. Бунтовнически отряди

от андската, карнутската и другите съседни области се събират по Долна Лоара и обсаждат Лемон (Поатие), където е проримски настроеният княз на пиктоните. Много скоро обаче срещу тях настъпва многобройна римска армия; бунтовниците вдигат обсадата и се оттеглят, за да поставят Лоара между себе си и неприятеля, но по пътя са настигнати и разбити, след което карнутите и останалите бунтовнически кантони, дори крайморските области, се подчиняват официално на Рим. Съпротивата замира; само в някои отдалечени области малки въстанически отряди все още издигат националното знаме. Смелият Драпет и верният сподвижник на Верцингеторикс Луктерий събират най-решителните воини, останали живи след битката при Лоара, и се затварят в здравата планинска крепост Укселодун на река Лот. Успяват дори да се снабдят с достатъчно хранителни припаси, макар и с цената на тежки, изтощителни битки. Въпреки загубата на водачите — Драпет е взет в плен, а Луктерий не успява да се прибере в града — гарнизонът се защитава ожесточено; едва след като под стените на крепостта пристига самият Цезар и дава нареждане да засипят извора, от който обсадените черпят вода, пада и тази крепост, последното убежище на келтската нация. За да заклейми последните борци за национална свобода, Цезар заповядва да бъдат отсечени ръцете на всички защитници на крепостта и осакатените да бъдат изпратени обратно по родните им места. Крал Комий, който продължава да се бие с римските войски в околностите на Арас (зимата на 51/50 г.), сключва почетен мир с Цезар, който много държи да прекрати поне видимо галската съпротива. Римлянинът отива дотам в милостта си, че не взема мерки срещу ожесточения и с право недоверчив водач, когато той гордо отказва да се яви лично в римския лагер, за да подпише договора. Твърде вероятно е Цезар да е постъпил по същия начин и с трудностъпните области в Северозападна и Североизточна Галия, като се е задоволил с номинално признаване на римското върховенство, а може би и с временно примирие.

Така след осемгодишна война (58-51 г.) цяла Галия, т.е. страната западно от Рейн и северно от Пиренеите, пада под властта на римляните. Само месеци след пълното умиротворяване на страната, в началото на 49 г., войската трябва да бъде върната през Алпите поради най-после избухналата в Италия гражданска война и в страната на келтите остават няколко подразделения новобранци. Въпреки това келтите не посмяват да се надигнат срещу чуждото господство; и докато във всички стари провинции на Рим вдигат бунтове срещу Цезар, новите земи остават верни на победителя си. През тези решаващи години не се наблюдават и опити на германите да преминат Рейн и да се заселят по левия бряг. Дори при следващите кризи в Галия не се стига до ново национално движение, нито до германско нахлуване,

макар че благоприятни условия не липсват. На някои места са направени опити за бунт, например през 46 г., когато срещу Рим се надигат беловаките, но тези размирици са толкова слаби и разпокъсани, толкова отдалечени от задълбочаващата се в Италия криза, че римските управители ги потушават без особени усилия. Твърде вероятно е този мир да е купен, подобно на испанския, с разрешението, дадено на най-далечните и най-свободолюбиви местности като Бретан, областите около Шелда, Пиренейската област, да живеят малко или повече независимо от римската власт. Това обаче не намалява значението на стореното от Цезар. Колкото и малко време да е отделил на делата в Галия, колкото и незавършени и набързо закърпени да ги е оставил, този първи изпит на държавническото и военното му умение е издържан успешно както по отношение на германите, така и на келтите.

Келтската нация запада. Политическото ѝ разпокъсване е довършено от Цезар, националният упадък напредва с бързи крачки. Това не е случаен упадък, какъвто съдбата подготвя дори за способни и кадърни народи, а закономерна и исторически необходима катастрофа, причинена от самия келтски народ. Още протичането на последната война го доказва и като цяло, и в отделните проявления. Когато чуждото господство трябва да бъде наложено, енергична съпротива оказват само някои германски или полугермански области. Когато чуждото господство укрепва, опитите за отхвърлянето му се предприемат или с непростимо лекомислие, или са дело на отделни изтъкнати благородници и завършват със смъртта на един Индоциумар, Камулоген, Верцингеторикс, Корей. Обсадната и местната война, в които иначе се разгръща цялата морална дълбочина на народната война, са твърде оскъдно представени в келтската съпротива. Всяка страница от келтската история потвърждава строгите думи на един от малкото римляни, които не презират така наречените варвари, че келтите предизвикват дръзко бъдещата опасност, но губят присъствие на духа пред лицето на настоящата. В стремителния вихър на световната история, помитащ безпощадно всички народи, които не са твърди и гъвкави като стоманата, нация като келтската не може да съществува дълго; келтите са сполетени от същата участ, която сънародниците им на ирландския остров търпят и до наши дни от саксонците: участта да бъдат използвани като гориво за бъдещото развитие на друга нация, създаваща държави. На сбогуване с тази странна нация нека ни бъде позволено да напомним и че в сведенията на древните не е пропусната нито една характерна черта на келтите по Лоара и Сена, според които обикновено разпознаваме така наречените падита (ирландци). Тези техни качества се откриват и до днес: небрежността в обработването на земята; склонността към пиене и побоища; самохвалството — нека

напомним за хвалбите в свещената горичка на арверните след победата при Герговия, които окачват на едно дърво меча на Цезар, а покъсно притежателят му се изправя с усмивка пред тази реликва и заповядва да я пазят грижливо; речта им, пълна със сравнения и хиперболи, с намеци и причудливи изрази; тромавият хумор — прекрасен пример за това е обичаят полицията да изрязва голяма и добре видима дупка в дрехата на този, който е прекъснал оратора; дълбоката радост от песните и разказите за геройствата на миналото и ораторската и литературната дарба; любопитството — нито един търговец не може да отмине, преди да е разказал пред всички какво ново знае или не знае; невероятното лековерие, с което се отнасят към разказаните новини, поради което в по-добре уредените кантони е било забранено под страх от строго наказание пътниците да разказват недоказани истории на други хора освен на общинските служители; детинската набожност, която вижда в свещеника баща и търси от него съвет по всички въпроси; ненадминатата дълбочина на националното чувство и почти семейната сплотеност на сънародниците срещу чужденците; склонността да се събират при зова на първия появил се водач и да образуват банди, а заедно с нея и пълната неспособност да пазят увереността и куража си, да не се поддават на заблуди и малодушие, да знаят кога е настъпил моментът да изчакат или да нанесат удар, да се организират, да се подчиняват на военната или политическата дисциплина или поне да я понасят. Те са и си остават навсякъде и във всички времена мързелива и поетична, слабохарактерна и съкровена, любопитна, лековерна, любезна, умна, но политически напълно негодна нация, затова и съдбата им винаги и навсякъде е била една и съща.

Ала упадъкът на този голям народ след отвъдалпийските войни на Цезар не е най-значителният резултат от това велико начинание; много по-богат на последствия е положителният, жизнеутвърждаващ резултат. Няма и капка съмнение, че ако сенатското управление бе продължило още няколко поколения, така нареченото преселение на народите щеше да започне четиристотин години по-рано, и това във време, когато италийската цивилизация още не се е утвърдила нито в Галия, нито по Дунава или в Африка и Испания. Великият римски пълководец и държавник съумява да види в лицето на германските племена равностоен съперник на римско-гръцкия свят и не само създава нова система за активна отбрана, но и я разбработва до последните подробности и я ръководи със здрава ръка; по негово време границите на империята са укрепени от изкуствени валове или минават по труднодостъпни реки, а близките варварски племена са заселени по границата, за да отблъскват далечните; в римската войска са съб-

рани и обучени войници от неприятелските страни — по този начин Цезар печели достатъчно време за разпространяването на елинско-италийската култура и ѝ дава възможност да цивилизова Запада, както по-рано е цивилизовала Изтока. Простосмъртните виждат конкретните плодове на действията си; но семето, което разпръскват гениалните натури, пониква и се развива бавно. Минават векове, докато светът проумее, че Александър не просто е създал ефимерно кралство в Изтока, а е пренесъл елинизма в Азия; минават още векове, докато стане ясно, че Цезар не просто е завладял за Рим нова провинция, а е положил основата на романизирането на Запада. Едва по-късно потомците осъзнават значението на онези лекомислени от военна гледна точка и в началото безуспешни походи към Англия и Германия. Огромна група народи, за чиито живот и обичаи са съобщавали само мореплавателите, за които са се разпространявали много повече легенди, отколкото истини, се разтварят към римско-гръцкия свят именно чрез тези походи. „Всеки ден — четем в едно римско писание от май 56 г. — писмата и посланията от Галия ни съобщават неизвестни имена на народи, области и селища." Това разширяване на историческия хоризонт, осъществено при походите на Цезар отвъд Алпите, е събитие със световноисторическо значение, което може да се сравни само с изследването на Америка от първите европейски заселници. Към тесния кръг на средиземноморските държави се прибавят средно — и северноевропейските народи, както и онези, които живеят край Северно и Балтийско море, към стария свят се прибавя нов, който оттук нататък ще участва равноправно в решаването на световните проблеми. Много малко е оставало на Ариовист да постигне онова, което по-късно извършва готският крал Теодорих. Ако беше успял, нашата цивилизация вероятно нямаше да съществува в тясно взаимодействие с римско-гръцката, както е сега, а щеше да остане отдалечена от нея, както е индийската и асирийската. Фактът, че от залязлото великолепие на Елада и Италия води мост към гордата постройка на по-новата световна история, че Западна Европа е романска, а германска Европа — класическа, че имената на Темистокъл и Сципион звучат в нашите уши различно от тези на Ашока и Салманасар, че Омир и Софокъл не представляват интерес само за литературните специалисти, както е с ведите и Калидаса — всичко това е дело на Цезар; и ако творението на великия му предшественик е почти изцяло разрушено от бурните вълни на Средновековието, то Цезаровото дело е оцеляло през столетията, които са преобръщали държави и религии, премествали са центъра на тежестта на цивилизацията, променяли са човешкия род; това дело остава във вечността.

Глава VIII

ОБЩОТО УПРАВЛЕНИЕ НА ЦЕЗАР И ПОМПЕЙ

Между водачите на демокрацията, които след консулството на Цезар са признати официално за съвместно управляващи държавата, или както ги наричат „триумвирите", първо място според оценката на общественото мнение заема Помпей. Оптиматите го наричат „частния диктатор"; пред него напразно е паднал на колене Цицерон; той е описан с най-остър сарказъм в плакатите, които Бибул пише по стените, срещу него са насочени най-отровните стрели в салонните речи на опозицията. Подреждането обаче е погрешно. Според общественото мнение Помпей е безспорният първи пълководец на своето време, Цезар е умел партиен водач и оратор с неоспорим талант, но също така е общоизвестен с миролюбивия си, дори женствен характер. Тези оценки са в устата на всички; от знатната тълпа не може да се очаква да вникне в същността на нещата и да се откаже от веднъж установените си убеждения заради някакви си не дотам известни геройства в далечния Запад. Очевидно е, че в този съюз на Цезар е отредена ролята на адютант, който изпълнява от името на началника си онова, което Флавий, Афраний и други не толкова способни оръдия напразно са се опитвали да постигнат.

Когато коалицията избира Помпей за управител на столицата, той се нагърбва с длъжност, която изобщо не е по силите му. Помпей не разбира нищо от държавно управление, той е способен само да отговаря на паролите и да дава команди. По онова време столичният живот е много оживен, разтърсван от бурите на минали и бъдещи революции; задачата да бъде управляван този град, твърде подобен на Париж през деветнадесети век, и то без въоръжена сила, е безкрайно трудна. Много скоро Помпей стига дотам, че и враговете, и приятелите му, еднакво неудобни за него, започват да правят каквото си искат; след заминаването на Цезар коалицията продължава да управлява съдбините на света, но не и улиците на столицата. Сенатът, който все още номинално управлява държавата, оставя делата на столицата на самотек; защото липсват инструкции от властниците относно управлението на столицата и защото разгневената опозиция от равнодушие

или песимизъм се отдръпва, главно обаче поради факта, че цялата висококлагородна общност започва ако не да проумява, то поне да усеща пълната си безпомощност. За момента в Рим липсват каквито и да било сили, противопоставящи се на правителството, липсва обаче и истински авторитет. Столицата живее в някакво междуцарствие между разрушеното аристократично и надигащото се военно управление; и ако римската държавност като никоя друга в старо и в ново време е изградила пълно разнообразие от политически функции и организации, то и политическата дезорганизация, анархията се проявява с цялата си острота. Странно съвпадение е, че по същото време, когато оттатък Алпите Цезар работи за вечността, в Рим се разиграва една от най-безумните политически гротески, които някога е виждала световната история. Новият управител на общината не работи за общото благо, а нацупен се затваря в дома си. Бившето, наполовина свалено правителство също не управлява, а само въздиша поединично в семеен кръг в богатите вили или хорово в курията. Онази част от гражданството, която все още държи на свободата и реда, е уморена от неразборията на властта, но останала без водачи и безпомощна, проявява пасивност и не само избягва всяка политическа дейност, но и доколкото е възможно, се държи далече от политическия Содом. Затова пък градската паплач изживява най-добрите си дни, весели се и лудее. Броят на дребните величия може да напълни цял легион. Демагогията се е превърнала в занаят, не ѝ липсват и подходящите атрибути: протрит плащ, невчесаната брада, развяващата се коса, дълбокият басов глас; и този занаят е станал истинска златна мина. За постоянните събрания се набират викачи между многократно изпитаните гърла на театралния персонал; гърци и евреи, освободени и роби са най-редовните посетители в обществените събрания и крещят най-високо от всички; даже когато трябва да се гласува, само малка част от гласовете се дават от хора, които имат конституционното право да гласуват. „Много скоро — пише в едно писмо от онова време — можем да очакваме, че слугите ни ще отменят данъка за освобождаване на роби.“ Истински силните на деня са строго организираните и добре въоръжени банди, в които участват знатни авантюристи редом с обучени да се бият роби и градски бедняци. Това са така наречените батальони на анархията. Повечето от водачите им са принадлежали към популарската партия; ала след заминаването на Цезар, който единствен умее да се харесва на демокрацията и да я управлява, те са забравили всяка дисциплина и партийните деятели започват да правят политика по свое усмотрение. Тези хора продължават да се бият под знамето на свободата; но всъщност не са нито демократи, нито антидемократи, а изписват върху необходимите им знамена лозунга, който им е изгоден в момента: ту благото на народа, ту интересите на сената или

името на някой партиен водач; така например Клодий твърди, че воюва за каузата на властващата демокрация, после на сената, а след това на Крас. Водачите на бандите запазват някакви политически възгледи само доколкото преследват ожесточено личните си неприятели, както Клодий мрази Цицерон, а Милон мрази Клодий, като мястото в партията е само ход в партията шах на личната вражда. Много по-лесно е да се предаде какофонията с ноти, отколкото да се опише историята на това политическо сборище на вещици; безсмислено е да се изброяват всички убийства, обсади на къщи, умишлени палежи и всевъзможни разбойничества, камо ли пък да се напомня колко пъти съскането и крясъците са преминавали в оплюване и потъпкване, а оттам в хвърляне на камъни и изваждане на мечовете. Главният актьор в този театър на политическите лумпени е онзи Публий Клодий, с когото властниците са си послужили срещу Катон и Цицерон. Оставен сам на себе си, този влиятелен, талантлив, енергичен човек прокарва по време на трибунството си (58 г.) ултрадемократична политика: раздава безплатно жито на градската беднота, ограничава правото на цензорите да заклеймяват гражданите в безнравственост, забранява на чиновниците да спъват хода на комициалната машина с разни религиозни формалности, отстранява бариерите, които преди години (64) са ограничили правото на нисшите класи да създават съюзи именно за да бъде спряно създаването на банди, и възстановява така наречените „улични клубове“ (collegia compitalicia), които не са нищо друго освен формално разделена според улиците почти военна организация на целия столичен свободен и робски пролетариат. Следващият закон, който Клодий е създал и възнамерява да внесе като претор през 52 г., дава на освободените и действително живеещи като свободни роби равни политически права със свободнородените. Ако и този закон бъде прокаран, авторът на всички тези смели промени в конституцията би могъл да обяви делото си за завършено и като нов Нума на свободата и равноправието да покани цялата столична тълпа в издигнатия от него на Палатин храм на свободата, за да празнуват заедно настъпването на демократическия рай и да издигнат кандидатурата му за най-висшата държавна длъжност. Разбира се, тези стремежи към свобода не изключват спекулации с гражданските решения; по примера на господаря си жалкият подражател на Цезар купува и продава управители на провинции и други постове и постчета, а подчинените царе и градове си купуват правото да станат римски граждани.

Помпей вижда какво става в държавата, но не прави нищо, за да попречи на корупцията. Ако самият той не усеща колко се компрометира с поведението си, противникът му добре го разбира. Клодий е толкова дързък, че решава зад гърба му дори въпроси като връщането в родината на един пленен арменски принц; много скоро споровете

им се превръщат в открита вражда, в която проличава пълната безпомощност на Помпей. Главата на държавата не знае как да се справи със самозвания партиен водач и вдига срещу него единствено собственото му оръжие, но го прави твърде неумело. След като Клодий го е изнудил с арменския принц, той си отмъщава, като освобождава от заточение омразния на Клодий Цицерон и по този начин превръща противника в непримирим враг. Когато Клодий разбунва градските улици с бандите си, бившият победоносен пълководец събира роби и войници и също ги изпраща на улицата. В станалите сбивания победата почти винаги е на страната на демагога, а освен това Клодий и съучастникът му Гай Катон го държат в обсадно положение в собствената му градина. Цялата тази игра е странна и една от най-странните ѝ черти е, че управникът и авантюристът, макар и да враждуват помежду си, постоянно се борят за благоволението на сваленото правителство, а Помпей се стреми да угоди и на сената, като допуска връщането на Цицерон, докато Клодий обявява Юлиевите закони за недействителни и призовава Марк Бибул да удостовери публично противоконституционното им прокарване!

Очевидно е, че от това бушуване на тъмни страсти не може да се очаква положителен резултат; основната му характеристика е смешното, дори грозно безсмислие. Дори гениалният Цезар няма друг изход, освен да се примири с факта, че демократичното управление е отживелица и дори пътят към трона вече не минава през демагогията. То не е нищо повече от кратковременно запълване на междуцарствието между републиката и монархията, предприето от един безумец, наметнат с мантията на пророк и стиснал в ръка магическия жезъл. Цезар е захвърлил отдавна тези одежди, но Клодий ги присвоява и толкова се вживява в тази роля, че великите идеали на Гай Гракх отново излизат на голямата сцена, макар и карикатурно изопачени. Групата хора, от чието име се води тази демократическа агитация, толкова малко прилича на партия, че по-късно не играе никаква роля в решителните политически борби. Не може дори да се твърди, че това състояние на анархия е събудило в духовете на политически безразличните граждани желанието за създаване на силно правителство, опиращо се върху войската. Дори без да се вземе предвид, че това неутрално гражданство трябва да се търси главно извън Рим, следователно не е пряко засегнато от столичната бъркотия, става ясно, че онези духове, които изобщо се ръководят от такива мотиви, са поумнели от предишните си преживявания, например в заговора на Катилина, променили са възгледите си и зачитат авторитетите; онези, които изпитват страх, се боят най-вече от ужасната криза, която е неразривно свързана с държавния преврат, а не толкова от продължаването на повърхностната столична анархия. Единственият резултат от нея, който има

известно историческо значение, е неловкото положение, в което изпада Помпей след нападките на клодианците и което до голяма степен определя по-нататъшните му стъпки.

Колкото и да е лишен от инициатива, колкото и да не разбира от политика, този път Помпей е буквално принуден да смени позицията си както спрямо Клодий, така и спрямо Цезар, да излезе от досегашната си пасивност. Неудобното и позорно положение, в което го е поставил Клодий, продължава твърде дълго и дори ленивата натура на Помпей се възпламенява и избухва в омраза и гняв. Много по-важна е обаче промяната в отношението му към Цезар. Докато Помпей се е провалил напълно в длъжността, която му е била възложена, Цезар успява да използва предоставената му власт и да постигне нещо, което оставя далеч зад себе си всички дребни сметки и опасения. Без да се допитва до съюзниците си, Цезар е удвоил войската си, като набира новобранци от южната провинция, обитавана предимно от римски граждани, и вместо да бди над Рим от Северна Италия, е преминал Алпите, задушил е в зародиш новото кимврийско нашествие и само за две години (58, 57) достига с римските войски до Рейн и Ламанша. Пред такива факти се оказва безсилна дори аристократичната тактика на игнориране и омаловажаване на чуждите успехи. Често подиграваният за слабостта си Цезар сега се е превърнал в идол на армията, в победоносен пълководец, пред чиито свежи лаври увехналият венец на Помпей не струва нито грош. Още през 57 г., след първите успешни походи на Цезар, сенатът го удостоява с всички отличия, дори с онези, които винаги са били отказвани на Помпей. Бившият пълководец се отнася към своя някогашен адютант по същия начин, по който той се е отнасял към него след приемането на законите на Габиний-Манилий. Сега Цезар е героят на деня и води най-могъщата римска армия, а Помпей е само един бивш пълководец със залязваща слава. Тъстът и зетят все още не са влезли в открит конфликт и външно запазват добрите си отношения; но всеки политически съюз неминуемо е подложен на вътрешно разложение, когато равновесието между участващите се промени съществено в полза на единия или другия. Докато свадата с Клодий е само външна, промененото положение на Цезар крие сериозна опасност за Помпей: също както някога Цезар и съюзниците му са действали срещу него, така сега Помпей е принуден да търси военна опора срещу Цезар, да се откаже от гордото си бездействие и да се кандидатира за някаква извънредна длъжност, която би му дала възможност да се изравни по могъщество с наместника на двете Галии и дори да го надмине. И положението, и тактиката на Помпей могат да се сравнят с действията на Цезар по време на войната с Митридат. За да компенсира военната мощ на превъзхождащия, но все още далечен противник с назначаването на равностоен

пост, Помпей се нуждае на първо място от официалната правителствена машина. Около година и половина по-рано тя е била изцяло на негово разположение. Тогава управляващите са владеели сената както чрез комициите, които им се подчиняват безпрекословно като на истински господари, така и чрез самия сенат, тероризиран от Цезар. Като представител на коалицията в Рим и неин признат водач, Помпей би могъл да издейства от сената и гражданството всяко решение, което би пожелал, дори ако то е против интересите на Цезар. Ала след несръчните битки с Клодий Помпей е загубил римските улици и вече не може да разчита, че ще прокара чрез народното мнозинство дори едно решение в своя изгода. Не толкова неблагоприятно е положението му в сената; но и тук е съмнително дали след дългата, съдбоносна пасивност Помпей все още държи здраво юздите на мнозинството и е в състояние да прокара необходимото му сенатско решение.

Положението на сената, или по-скоро на благородническото съсловие изобщо, също се е променило значително. Унизени до крайна степен, аристократите започват да черпят нови сили. При коалицията от 60 г. са се случили разни неща, които, ако излязат на бял свят, със сигурност ще навредят на управляващите. Изселването на Катон и Цицерон, което общественото мнение е оценило с непогрешимия си инстинкт като дело на управляващите, макар че те са се постарали да се държат настрана и дори са изразили недоволство по повод на тази мярка, както и сродяването между Цезар и Помпей напомнят недвусмислено монархическите декрети и семейни съюзи. Дори широката публика, която стои далече от политическите събития, следи внимателно все по-ясно очертаващите се признаци на бъдещата монархия. Откакто обществото проумява, че Цезар не само е имал намерение да промени републиканския ред, но и да унищожи самата република, най-добрите представители на партията на популарите, които досега са уважавали Цезар и са признавали водачеството му, се обединяват срещу него и преминават в противоположния лагер. Речи за „трите династии“, за „триглавото чудовище“ и други подобни се чуват вече не само в салоните и вилите на благородниците. Консулските речи на Цезар са изслушвани от събралото се множество без одобрителни викове; нито една ръка не се вдига да изръкопляска, когато демократическият консул се появява в театъра. Когато обаче някой от помагачите на управляващите посмее да се появи на публично място, се чуват подигравателни подсвиркванията и дори солидните, строги мъже ръкопляскат с все сила, когато някой от артистите изкаже сполучлива антимонархическа сентенция или направи намек срещу Помпей. При изгонването на Цицерон сенатът дава пример и голям брой граждани от средните класи — според тогавашни сведения около двадесет хиляди — обличат траурни одежди. „Най-популярна в наши дни — пи-

ше в едно писмо от онова време — е омразата срещу партията на популарите."

Управляващите намекват, че при тази опозиция конниците могат да загубят новите си места в театъра, а обикновеният човек — безплатното жито; след тези намеци критичните изказвания затихват, но настроението остава същото. С по-добър успех е задвижен лостът на материалните интереси. Парите на Цезар се раздават с пълни шепи. Обеднелите финансисти, влиятелните дами, изпаднали в парични затруднения, задлъжнелите млади аристократи, притеснените търговци и банкери отиват лично в Галия, за да пият вода от извора, или се обръщат към столичните агенти на Цезар; всички външно почтени хора — Цезар избягва да се обвързва с негодниците и корумпираните — са приемани с отворени обятия. Към това се прибавят и огромните строежи, които Цезар е започнал в столицата за своя сметка и в които са заети безброй хора от всички съсловия, от консуларя до носача. Не бива да забравяме и немалките суми, които Цезар пръска за обществени забавления. Макар и в по-ограничени рамки, Помпей се стреми да му подражава; благодарение на него е изграден първият каменен театър, а откриването му се отпразнува с нечувано великолепие. Тези дарове на управляващите примиряват много от опозиционно настроените, особено в столицата, с новия държавен ред — това се разбира от само себе си, както е ясно и че ядрото на опозицията не може да бъде засегнато от тази система на корупция. Става все по-ясно, че съществуващото държавно устройство е пуснало дълбоки корени в душата на народа и че дори кръговете, които стоят далече от всекидневните партийни борби, най-вече в провинцията, не са склонни да приемат монархията и не са готови дори да я понасят. Ако Рим имаше представителна конституция, недоволството на гражданите щеше да намери естествения си израз в изборите и да се увеличава непрекъснато; при съществуващите условия обаче привържениците на конституционния строй нямат друг избор, освен да се подчинят на сената, който, макар и западнал, все още е представител и поборник за легитимната република. Става така, че сенатът изведнъж се вижда подкрепен от по-многобройна и по-предана армия, отколкото е имал в дните на блясък и могъщество, когато е свалил Гракхите и е реставрирал държавата с подкрепата на Сула. Аристокрацията усеща, че положението се е променило, и надига глава.

Обстоятелствата са такива, че Помпей и републиканската партия са еднакво склонни към постигане на разбирателство; дали ще се стигне до сближаване и как изобщо ще се решат твърде неясните отношения между двамата управляващи и аристокрацията — това започва да се изяснява към есента на 57 г., когато Помпей внася в сената искането си да бъде назначен на извънредна държавна длъжност.

Той го мотивира с това, с което е започнал преди единадесет години: напомня за цените на хляба в столицата, които са станали непоносими за населението. Колкото и да се е засилила опозицията срещу новите династии, особено през последните години, мнозинството в сената все още живее с ужаса от Цезар и не смее да му се противопостави. Когато Помпей внася искането си, сенаторите послушно го приемат по принцип, съгласявайки се с доводите на Марк Цицерон, който дава първото доказателство за покорство, на което се е научил в годините на заточение. Ала при определянето на условията в първоначалния план, представен от народния трибун Гай Месий, са направени съществени промени. Помпей не получава нито правото да разполага свободно с хазната, нито със собствени легиони и кораби, нито с власт, по-висока от тази на управителите. Сенаторите се задоволяват да му отпуснат значителни суми, с които да подобри снабдяването на столицата с храни и да възстанови реда, дават му петнадесет адютанти и пълна проконсулска власт да се разпорежда със снабдяването на цялата римска област през следващите пет години. Този декрет трябва да бъде утвърден от гражданството. Причините, които са довели до тази промяна на първоначалния план, почти равносилна на отказ, са многообразни: съобразяването с Цезар, страхът от него и от колегите му, който не позволява да бъде поставен друг човек редом с победоносния пълководец и дори над него; скритата опозиция на отдавнашния Помпеев враг и сегашен неволен съюзник Крас, обвинен от Помпей за провалянето на плана; антипатиите на републиканската опозиция в сената срещу всяко решение, което би разширило властта на популарите реално или дори номинално; най-после и в голяма степен неспособността на самия Помпей, който, дори след като е принуден да действа, няма сили да признае волята си за действие, а както винаги се държи настрана и оставя приятелите си да обявят намерението му, като заявява скромно, че се задоволява и с по-малкото. Нищо чудно, че сенаторите приемат думите му буквално и му дават по-малкото. Все пак Помпей се радва, че ще може да се заеме с по-сериозни държавни дела и преди всичко е намерил подходящ претекст да напусне столицата; скоро той успява да снабди Рим с богати и евтини храни, разбира се, след като налага тежки данъци на провинциите. Все пак Помпей не успява да осъществи истинската си цел; титлата проконсул, която му е дадена за всички провинции, остава лишена от съдържание, докато не разполага със собствена войска. Затова много скоро той внася в сената второ искане, в което моли да му бъде възложено поръчението да отведе обратно в родината му прогонения крал на Египет, ако е нужно, и със силата на оръжието. Ала колкото по-ясно става, че Помпей се нуждае спешно от помощта на сената, толкова по-неотстъпчиви и невнимателни са сенаторите към неговите молби.

Когато Помпей внася предложението си, сенаторите откриват в пророчествата на Сибила, че е против волята на боговете да изпращат римска войска в Египет, и набожният сенат гласува почти единодушно против въоръжената намеса. Помпей е изпитал вече толкова много унижения, че би приел мисията и без войска; но с непоправимата си деликатност той заявява желанието си само чрез приятелите си, като в същото време говори и гласува за изпращането на друг сенатор. Разбира се, сенатът отхвърля предложението, което би изложило на смъртна опасност един толкова ценен за родината живот, и крайният резултат от обсъжданията е решението за ненамеса в Египет (януари 56 г.).

Повтарящите се откази на сената и невъзможността на Помпей да си отмъсти за публичните унижения, все едно от коя страна идват, са възприети от широката публика като победи на републиканците и поражения на управляващите; републиканската опозиция постоянно попълва и укрепва редиците си. Изборите за 56 г. протичат само отчасти според предвижданията на династите: Цезаровите кандидати за претори, Публий Ватиний и Гай Алфий, се провалят. Избрани са обаче двама убедени привърженици на свареното правителство, Гней Лентул Марцелин за консул и Гней Домиций Калвин за претор. За 55 г. обаче като кандидат за консул се явява самият Луций Домиций Ахенобарб, чието избиране не може да бъде предотвратено поради влиянието му в столицата и огромното му състояние, особено след като се знае, че той няма да се задоволи със скрита опозиция. Комициите протестират и сенатът се присъединява към тях. По искане на сената е проведено тържествено съвещание, на което е разгледан документ, съставен от етруски гадатели с призната мъдрост, в който се описват разни знаци и чудеса. Прорицателите обявяват, че поради неразбирателството във висшите съсловия цялата власт над войската и държавното имущество заплашва да премине в ръцете на един човек и държавата да загуби свободата си — очевидно боговете са имали предвид искането на Гай Месий. Много скоро обаче републиканците са принудени да слязат от небето и да стъпят здраво на земята. Законът за областта Капуа и другите закони, внесени от Цезар по време на консулството му, са били обявени за нищожни и още през декември 57 г. в сената е изказано мнението, че е необходимо тези закони да бъдат касирани, защото са пълни с формални грешки. На шести април 56 г. консуларят Цицерон внася искане пред пълния сенат да бъде включено в дневния ред за 15 май обсъждането за раздаване на земи в Кампания. Това е формално обявяване на война; и то е толкова по-показателно, защото идва от устата на един от онези мъже, които декларират партийната си принадлежност само когато са уверени, че не ги заплашва опасност. Очевидно аристокрацията се е убедила, че е дош-

ло времето за борба не с Помпей срещу Цезар, а срещу тиранията изобщо. Лесно е да се предвиди какво ще последва. Консулът Домиций не крие, че смята да внесе искане пред гражданството за незабавното отзоваване на Цезар от Галия. На път е аристократична реставрация; и с нападението срещу колонията Капуа знатните хвърлят ръкавицата на управляващите.

Цезар, макар че всеки ден получава подробни доклади за събитията в столицата и когато положението в Галия му позволява, ги следи отблизо в южната си провинция, поне видимо не се намесва. Сега обаче сенатът обявява война не само на негови колеги, а най-вече на самия него и той е принуден да действа. Реакцията му е светкавична; тъкмо по това време той се намира наблизо, защото аристокрацията не е сметнала за необходимо да изчака със скъсването, докато пълководецът отново премине оттатък Алпите. В началото на април 56 г. Крас напуска столицата, за да уговори необходимите стъпки с могъщия си колега; той намира Цезар в Равена. Оттам двамата отиват в Лука, където се събират с Помпей, който се е отдалечил от Рим под претекст, че трябва да събира жито в Сардиния и Африка. Най-изтъкнатите привърженици на управляващите, като проконсула на близка Испания Метел Непот, пропретора на Сардиния Апий Клавдий и много други, следват водачите си; сто и двадесет ликтори и повече от двеста сенатори присъстват на тази конференция, където в противоречие с републиканския вече е представен новият монархически сенат. Решаващата дума е на Цезар. Той използва могъществото си, за да възстанови и укрепи съществуващото общо управление въз основа на по-равномерното разпределение на властта. Военно значимите провинции, които съществуват редом с двете Галии, са дадени на двамата му колеги: Помпей получава двете Испании, а Крас — Сирия. Тези длъжности са им осигурени за пет години напред с народно решение (54-50) и трябва да бъдат подсигурени по подобаващ начин както във военно, така и във финансово отношение. Срещу тази услуга към двамата си колеги Цезар изисква за себе си удължаване на пълномощията му, които изтичат в края на 54 г., с още пет години, а именно до края на 49. Той иска и правото да увеличи легионите си на десет, като държавната хазна поеме изцяло разходите по заплащането на новите войници. Помпей и Крас получават обещание за второ консулство (55 г.), преди да заминат за провинциите си, докато Цезар си оставя вратичка да заеме повторно най-висшата държавна длъжност веднага след като приключи с поста си наместник на Галия, а именно през 48 г., когато изтича изискваният от закона десетгодишен срок. Военната сила, от която Крас и Помпей се нуждаят за възстановяване на реда в столицата, тъй като първоначално определените за това Це-

зарови легиони не могат да бъдат върнати от отвъдалпийска Галия, им е дадена в лицето на легионите, които трябва да свикат наново за испанската и сирийската армия и могат да бъдат преведени в съответните провинции по усмотрение на командващите. Така основните въпроси са решени; второстепенните проблеми, като уточняването на тактиката, която трябва да бъде следвана срещу столичната опозиция, уреждането на кандидатурите за следващите години и други подобни, не задържат вниманието на управляващите. Личните разногласия, които пречат да се постигне разбирателство, са потушени от големия майстор на посредничеството с обичайната лекота и противоречията са отстранени. Между Помпей и Крас е възстановено, поне външно, колегиалното съгласие. Дори Публий Клодий е укротен и получава заповед да държи по-здраво глутницата си и да не дразни Помпей.

Идва редът на аристокрацията. Тя трябва да докаже, че не е рискувала напразно, и да води войната също така смело, както я е обявила. Ала сцените, които се разиграват в лагера на аристокрацията, са повече от жалки. Няма по-плачевно зрелище от това, когато страхливи хора са имали нещастието да вземат смело решение. Знатните изобщо не са предвидили последиците. Никому и през ум не е минало, че Цезар може да се противопостави, камо ли пък че Помпей и Крас ще се съюзят отново и още по-тясно с него. Това поведение изглежда невероятно, но става понятно, като се огледат по-внимателно личностите, които са били водачи на сенатската опозиция. Катон все още не се е върнал; най-влиятелният човек в сената е Марк Бибул, най-своенравният и най-консервативният от всички консулари. Аристокрацията е вдигнала оръжие само за да го остави отново веднага щом противникът удари по щита; веднага след новината за конференцията в Лука опозицията престава да бъде опозиция и масата страхливци, а това са мнозинството сенатори, се връщат отново към „случайно" забравения верноподанически дълг. Никой не повдига повторно въпроса за легитимността на Юлиевите закони; незаконно създадените от Цезар легиони са поети на държавна издръжка с решение на сената; опитите двете Галии или поне едната да бъдат отнети от Цезар при подредбата на следващите проконсулски провинции са отхвърлени от мнозинството (в края на май 56 г.). Един след друг сенаторите, смъртно уплашени от проявената дързост, отиват при победителя, за да сключат мир и да се закълнат в безпрекословно послушание — и най-бърз от всички е Марк Цицерон, който, макар и късно, се е разкаял за нарушената дума и с оглед на близкото си минало се е отрупал с почетни титли, по-скоро удачни, отколкото ласкателни*. Разбира се, власта-

* *„Me asinum germanum fuisse" („Аз бях истинско магаре") (ad Att. 4, 5, 3).*

щите проявяват милост; никому не е отказано извинение, тъй като никой не е спестил усилията да си го извоюва.

По този начин съюзниците отново получават възможност да се разпореждат с управлението на държавата, както желаят. Италия и столицата вече се охраняват от гарнизон, макар и не събран под знамената, като един от управляващите е назначен за комендант. Помпей и Крас набират войски за Испания и Сирия и първите поделения вече потеглят на Изток; но Помпей оставя подуправителите си да държат в подчинение двете испански провинции, като се задоволяват с досегашната военна сила, разпуска в отпуск офицерите и войниците от новонабрания легион, определен уж за служба в Испания, и остава заедно с тях в Италия. Противодействието на общественото мнение се засилва с всеки ден, защото на всички е ясно, че властващите подготвят с конкретни мерки свалянето на стария държавен ред и по възможно най-мекия начин са опитват да узаконят управленческите форми на монархията; но никой не смее да надигне глас и всички се подчиняват.

Покорният сенат също не смее да се противи. Водач на послушното мнозинство остава Марк Цицерон. Той е подходящ за тази роля заради адвокатския талант и защото винаги умее да намира обяснения и оправдания. Използването на човека, който е демонстрирал начело на аристокрацията срещу управляващите, като говорител на сервилната опозиция е израз на чисто Цезарова ирония. Цицерон получава прошка за краткотрайния си опит да върви срещу течението, след като е доказал убедително разкаянието и покорството си. Брат му е поел офицерски пост в галската войска и по този начин се е превърнал в заложник на Цезар; самият Цицерон е принуден от Помпей да стане помощник-главнокомандващ в испанската армия, което е равносилно на доброволно заточение. Клодий наистина е получил заповед да го остави на мира, но Цезар няма никакво намерение да се скара с Клодий заради Цицерон или пък да изпусне Цицерон заради Клодий; затова спасителят на родината и големият борец за свобода си устройват срещи в главната квартира в Самаробрива. За съжаление липсва някой римски Аристофан, който единствено би могъл да я опише. Бичът, който веднъж вече е ударил болезнено Цицерон, продължава да се размахва над главата му, а сега са му сложили и златни окови. Финансите му са безнадеждно объркани и безлихвените заеми на Цезар, както и поверената му длъжност да надзирава строежите, в които са вложени огромни суми, идват тъкмо навреме и са приети с подобаваща благодарност. Сигурно много от безсмъртните му речи в сената са били задушени в зародиш при мисълта за деловото му партньорство с Цезар и за възможността кредиторът му да си поиска обратно заетите суми. Затова Цицерон се зарича „никога вече да не си задава въпроси

за правото и честта, а да се старае да заслужи благоволението на властниците“ и да бъде „гъвкав като тънкия крайчец на ухото“. Управляващите го употребявт винаги когато имат полза от него: като адвокат, принуден да защитава най-лютите си врагове, и преди всичко в сената, където става говорител на династите и внася исканията, „за които другите гласуват, но той не“; като признат водач на послушното мнозинство Цицерон придобива дори известно политическо значение. Подобно е отношението към останалите сенатори, податливи на страха, ласкателството или златото, и много скоро целият сенат се превръща в послушен инструмент на управляващите.

Все пак има една група решителни противници, които остават верни на убежденията си и нито се плашат, нито се поддават на ласкателства. Управляващите са се убедили, че извънредните мерки, като тези срещу Катон и Цицерон, повече вредят, отколкото помагат и че по-малкото зло е да понасят неудобната републиканска опозиция, отколкото да превърнат опонентите си в мъченици на републиката. Затова не се възпротивяват на завръщането на Катон (в края на 56 г.) дори когато той заема отново мястото си в сената и на площада и започва да говори открито против властта, често с опасност за живота си. Тази опозиция е честна и открита, но в същото време изглежда смешна. Управляващите не възразяват, когато исканията на Требоний, изнесени пред хората на площада, често завършват със сбивания, подстрекавани от Катон, нито при внесеното от знатния заточеник искане за предаване на проконсула Цезар на варварите, защото бил нарушил клетвата си пред узипетите и тенктерите. Те не възразяват и когато Марк Фавоний, верният спътник на Катон, след решението на сената да вземе всички Цезарови легиони на държавна издръжка се втурва към вратата на курията и провъзгласява пред събралата се тълпа, че родината е в опасност; или когато същият нарича бялата превръзка, която Катон носи на болния си крак, не на място поставен венец; или когато консуларят Лентул Марцелин се провиква посред едно ръкопляскане, че е крайно време сенаторите да се възползват по-активно от правото си да изказват мнение с ръкопляскане, след като са лишени от другите си права; когато народният трибун Гай Атей Капитон публично предава заминаващия за Сирия Крас на злите духове с всички церемонии на тогавашната теология. Като цяло това са суетни демонстрации на разгневеното малцинство: все пак малката партия, която представлява то, има известно значение, доколкото дава храна и лозунги на тайната републиканска опозиция и от време на време успява да прокара по някое решение пред сенатското мнозинство, което дълбоко в себе си храни същата омраза към управляващите. Защото и мнозинството изпитва потребност, поне от време на време и по второстепенни въпроси, да даде израз на душещия го гняв и да покаже

самостоятелност в отношението си към големия неприятел, като излее яда си върху по-дребните врагове. Навсякъде, където могат, сенаторите раздават ритници на послушните изпълнители, които осъществяват решенията на властващите: на Габиний е отказано благодарствено тържество (56 г.); Пизон е отзован от провинцията си; сенатът слага траур, когато народният трибун Гай Катон отлага изборите за 55 г., докато принадлежащият към конституционната партия консул Марцелин напусне длъжността си. Дори Цицерон, колкото и смирено да се кланя пред управляващите, публикува една отровна и ужасно безвкусна брошура срещу тъста на Цезар. Ала както тези опозиционни прищевки на сенатското мнозинство, така и безрезултатната съпротива на малцинството показват съвсем ясно, че управлението, преминало някога от гражданството към сената, сега се намира в ръцете на тройния съюз и сенатът се е превърнал в придатък на монархията, макар че продължава да привлича към себе си антимонархическите елементи. „Няма човек — оплакват се привържениците на свареното правителство, — който да разполага поне с част от властта на трима-та; господарите са всевластни и са загрижени всички да се убедят в това; сенатът е като преобразен и се покорява на заповедите; нашето поколение вече няма да преживее промяна на това положение.“ Рим вече живее не в републиката, а в монархията.

Глава IX

СМЪРТТА НА КРАС. РАЗРИВЪТ В ОБЩОТО УПРАВЛЕНИЕ

Години наред Марк Крас се счита за един от „триглавото чудовище“, без всъщност да принадлежи към властващите. Той служи за уравновесяването на истинските управляващи Цезар и Помпей или, по-точно казано, поставен е във везната на Цезар срещу Помпей. Тази роля не е твърде почетна; ала страстното честолюбие никога не е пречело на Крас да преследва собствената си изгода. Той е търговец и приема да сключват с него сделки. Онова, което му се предлага, съвсем не е много; тъй като не може да получи повече, той го приема и търси да забрави гложденото го честолюбие и яда от положението, което му е отредено — толкова близо до властта и все пак твърде да-

леч от нея, като трупа още и още пари. Едва конференцията в Лука променя мястото му в коалицията: за да остане по-високо от Помпей след толкова много компромиси и отстъпки, Цезар дава възможност на стария си съюзник Крас да се изяви във войната с партите и да постигне в Сирия онова, което самият той е постигнал в Галия. Трудно е да се каже дали тази перспектива увеличава още повече жаждата за злато, която се е превърнала във втора природа на вече шестдесетгодишния мъж и става още по-изпепеляваща с всеки новоспечелен милион, или дава воля на отдавна потисканото и сега пламнало със страшен огън честолюбие. Крас пристига в Сирия още в началото на 54 г.: не изчаква дори изтичането на консулството си, за да потегли на път. Изпълнен със задъхана страст, той сякаш иска да изкупи всяка минута и да навакса всичко пропуснато, да прибави източните съкровища към тези на Запада, да се сдобие с пълководческа власт и пълководческа слава бързо като Цезар и без усилия като Помпей.

Войната с партите вече е започнала. Нелоялното поведение на Помпей към партите беше описано по-горе; той не е уважил договорената граница по Ефрат и е откъснал от партското царство няколко области в полза на Армения, която сега е римска васална държава. Цар Фраат не се е възпротивил: ала след като той е бил убит от двамата си синове Митридат и Ород, новият цар Митридат бърза да обяви война на арменския владетел Артавазд, син на наскоро починалия Тигран (към края на 56 г.). Това е и война срещу Рим; затова и след като потушава въстанието на юдеите, смелият и усърден управител на Сирия Габиний повежда легионите през Ефрат. През това време в партското царство са станали промени; знатните, начело с младия, талантлив и смел велик везир, са свалили цар Митридат и са издигнали на негово място брат му Ород. Затова Митридат застава на страната на римляните и отива в лагера на Габиний. По всичко личи, че начинанието на римския управител ще се увенчае с успех, когато пристига неочаквана заповед кралят на Египет да бъде върнат в Александрия с въоръжена сила. Габиний трябва да се подчини; но в очакване да се завърне скоро той предоставя на потърсилия помощ партски цар да води войната по свое усмотрение. Митридат бърза да започне военните действия, Селевкия и Вавилон застават на негова страна; везирът обаче щурмува Селевкия и я завзема, а затвореният във Вавилон Митридат е принуден да се предаде, заплашен от настъпващия глад, след което е екзекутиран по заповед на брата си. Смъртта му е чувствителна загуба за римляните; но партското царство продължава да се вълнува, а арменската война още не е свършила. Габиний, който е приключил с похода към Египет, има намерение да се върне бързо в Партия, за да се възползва от удобния случай и да продължи войната, когато в Сирия пристига Крас, за да поеме командването на армията и

да осъществи плановете на предшественика си. Изпълнен с честолюбиви надежди, той подценява трудностите на похода и не се съобразява със силата на неприятелските войски; непрестанно изразява твърдата си увереност, че ще покори партите, а след това ще завладее и царствата на Бактрия и Индия.

Все пак новият Александър не бърза. Преди да осъществи грандиозните си планове, той намира време да сключи някои второстепенни, но много доходни сделки. Храмовете на Деркето в Хиераполис Бамбике, на Йехова в Йерусалим и други богати светилища на сирийската провинция са лишени от съкровищата си по заповед на Крас, а от поданиците на провинцията са поискани подкрепления или още по-добре допълнителни данъци. Военните операции през първото лято се ограничават с едно всеобхватно разузнаване в Месопотамия: преминат е Ефрат, при Ихна (на река Белик северно от Ракка) е разбит партският сатрап, а най-близките градове, между които и богатият Никефорион (Ракка) са завзети и в тях са разположени римски гарнизони. След тази операция Крас се връща в Сирия. Досега той се е колебал дали е по-удачно да избере пътя през Армения или да тръгне по правия път през месопотамската пустиня към Партия. Първият път, който минава през планински местности, населени с надеждни съюзници, е по-сигурен; самият цар Артавазд пристига в римската главна квартира, за да отстоява този план. След голямото разузнаване обаче Крас решава да тръгне през Месопотамия. Многобройните процъфтяващи гръцки и полугръцки градове в областите на Ефрат и Тигър, преди всичко световният град Селевкия, са враждебно настроени към партското царство; както по-рано гражданите на Каре, така и сега всички посетени от римляните гръцки селища доказват на дело, че са готови да се отърсят от чуждото господство и да приемат римляните като освободители, почти като сънародници. Арабският княз Абгар, който владее пустинята на Едеса и Каре, следователно и обичайния път от Ефрат към Тигър, идва в римския лагер, за да увери Крас в личната си преданост. Походът на Крас заварва партите неподготвени. През 53 г. Ефрат е преминат (при Бираджик). За да стигнат оттам до Тигър, римляните отново могат да избират между два пътя; войската или ще се спусне по течението на Ефрат до височините край Селевкия, където двете реки са отдалечени само на няколко мили, или ще тръгне по късия път през голямата месопотамска пустиня. Първият път води непосредствено до партската столица Ктезифон, която се намира срещу Селевкия на другия бряг на Тигър; повечето участници в римския военен съвет гласуват да бъде избран този път; квесторът Гай Касий посочва трудностите, с които войската ще се сблъска при прекосяването на пустинята, както и съмнителните съобщения за военните приготовления на партите, които постъпват от римските

гарнизони по левия бряг на Ефрат. Арабският княз му възразява и уверява Крас, че партите са твърде заети с прочистването на западните си владения. Той твърди още, че те са събрали всичките си съкровища и са тръгнали на път, за да се съединят с хирканите и скитите, че римската армия може да ги настигне само с бърз марш по най-късия път, че само бързият преход през пустинята ще има успех срещу голямата и бавна армия на Силак и везира. В същото време той обещава на римляните огромна плячка и възможността да се сдобие с планини от злато кара Крас да вземе решение; римската войска, състояща се от седем легиона, 4000 конници и 4000 стрелци и прашкари, обръща гръб на Ефрат и навлиза в негостоприемната равнина на Северна Месопотамия. Надлъж и нашир няма и следа от неприятеля; само глад и жажда и безкрайната пясъчна пустиня, които са верни стражи пред вратите на Изтока. Най-после, след многодневни мъчителни преходи, недалече от Балис (Белик), първата река, която римляните трябва да преминат, се появяват първите вражески конници. Абгар и арабите му са изпратени на разузнаване; партските конни орди се отдръпват назад, преминават реката и изчезват в далечината, преследвани от Абгар и воините му. Римската войска очаква нетърпеливо връщането на разузнавачите и по-точни сведения. Пълководецът се надява най-после да се доближи до вечно отстъпващия неприятел; младият и смел Публий, син на Крас, който се е проявил отлично в галската война под командата на Цезар и е изпратен специално от него да се сражава във войската на баща си начело на келтски конен отряд, вече гори от жажда за бой. Тъй като разузнавачите не се връщат, римската войска решава да продължи напред: даден е знак за тръгване, легионите прекосяват река Балис и след кратка обедна почивка получават заповед да продължат марша си с бърза крачка. Изведнъж от всички страни зазвучават тимпаните на партите; на хоризонта се развяват златноизвезаните им знамена, железните шлемове и брони блестят ослепително под обедното слънце; а редом с везира препуска арабският княз Абгар със своите бедуини.

Римляните осъзнават твърде късно, че са били подмамени в капан. Опитният поглед на везира е преценил опасността и е намерил средствата да ѝ противодейства. Източната пехота не е в състояние да се справи с римските линии, затова везирът се освобождава от пехотинците, като изпраща огромната, негодна за бойното поле маса под командата на цар Ород в Армения, за да попречи на цар Артавазд да подкрепи Крас с обещаните 10 000 тежки конници, чиято липса се усеща болезнено. Везирът знае много добре, че римската бойна тактика е ненадмината, и излиза срещу неприятеля с напълно различна военна сила. Войската му се състои изключително от конници; линията е образувана от тежките конници, въоръжени с дълги копия, а хо-

рата и конете са защитени с метални ризници или кожени нагръдници; останалата войска е съставена от конни стрелци. Срещу тази войска римляните са в много неизгодно положение както по броя, така и по оръжията си. Линейната пехота, която е превъзходна в близкия бой както на къси разстояния с тежкото копие, така и в непосредствените сблъсъци с мечовете, не може да устои на напора на конниците, а когато се стигне до близък бой, се озовава срещу равностоен, ако не и превъзхождащ противник. Срещу войска като партската римската армия е в неизгодно положение стратегически, защото конницата владее комуникациите; тя не устоява и тактически, защото всяко оръжие за близък бой е по-слабо от оръжията за далечен, когато не се стига до ръкопашен бой. Концентрираната позиция, върху която е изграден римският начин на воюване, увеличава опасността от нападенията на конницата; колкото повече се сгъстява римската колона, толкова по-успешно отблъсква неприятеля, но и толкова по-лесно оръжията за далечен бой улучват целта. При обикновени условия, когато трябва да се защитават градове и да се преодоляват трудностите на терена, тактиката, при която се използва конница срещу пехотата, не е напълно приложима, но в месопотамската пустиня, където войската се движи като кораб и дни наред върви, без да срещне нито едно препятствие или стратегическа опорна точка, тази тактика е възможно най-успешната. Условията позволяват прилагането ѝ в най-чист вид и следователно в цялата ѝ сила. Тук всичко се обединява около необходимостта чуждите пехотинци да останат през цялото време в неизгодно положение спрямо местните конници. Докато тежко натоварените римски пехотинци се влачат мъчително през пясъка или степта, вървят без път и посока към отдалечените и труднодостъпни извори и умират от глад, но много повече от жажда, партските конници, свикнали от детските си години да прекарват много часове върху коня или камилата, препускат с лекота през пустинята, знаейки как да облекчават неудобствата ѝ и при нужда да ги понасят. Тук не пада дъжд, който би намалил непоносимата горещина и би разхлабил тетивите на лъковете и ремъците на прашките на неприятелските стрелци; в дълбокия пясък на пустинята не могат да бъдат построени необходимите за римския лагер валове и ровове. Човешката фантазия едва ли би могла да си представи положението, при което всички военни предимства са на едната страна, а всички несгоди — на другата.

На въпроса при какви условия е възникнала тази нова партска тактика, съобразена с местните особености, първата национална тактика, извоювала успех срещу римското оръжие, за съжаление можем да отговорим само с предположения. Копиеносците и конните стрелци се срещат в Ориента от прастари времена и са били основното ядро във войските на Кир и Дарий; досега обаче тези оръжия са използвани са-

мо във втората редица и преди всичко за прикритие на негодната източна пехота. Партската войска не се отличава от останалите източни армии; има сведения за армии, пет шести от които са съставени от пехота. В похода срещу Крас обаче конницата за първи път действа самостоятелно и новият начин на използването ѝ я превръща в основна сила. Неоспоримото превъзходство на римската пехота в близкия бой е накарало противниците на Рим в различните части на света, независимо един от друг, но по едно и също време и с приблизително същия успех, да излязат насреща ѝ с конницата и да разчитат на далечния бой. Онова, което Касивелаун в Англия постига напълно, а Верцингеторикс в Галия само отчасти, е проведено в много по-голям мащаб и по-пълно от везира на Ород; освен това той е облагодетелстван от наличието на тежка кавалерия, която създава линия, въоръжена с лъкове — едно изключително ефективно оръжие за далечен бой, което персите владеят в съвършенство, както и от особеностите на страната и народа си, които му дават възможност да осъществи на практика гениалния си замисъл. Тук, където римският близък бой и римската концентрационна система за първи път търпят поражение от оръжията за далечен бой и системата за разгръщане на широк фронт, се подготвя онази военна революция, която завършва окончателно едва с въвеждането на огнестрелните оръжия.

При тези условия на шест мили южно от Каре (Харран), където има римски гарнизон, в северна посока малко по-близо до Ихне, сред пясъка на пустинята, се разиграва първата битка между римляни и парти. Римските стрелци са изпратени напред, но бързо се отдръпват, стреснати от неколкократното превъзходство на врага и много по-голямата обтегаемост и дължина на неприятелските лъкове. Легионите, които са разположени в плътен триъгълник с по дванадесет кохорти от всяка страна, въпреки предупрежденията на разумните офицери да излязат срещу врага колкото се може по-разгърнати, скоро са обкръжени и засипани с дъжд от стрели, които без усилие улучват целта в гъстите редици и на които римляните не могат да отговорят. Надеждата, че неприятелят няма достатъчно стрели, изчезва много скоро с появата на безкрайната редица камили, натоварени със стрели. Партите имат подавляващо превъзходство. Осъзнал реалната опасност легионите да бъдат напълно обкръжени, Публий Крас се подготвя за нападение с корпус от избрани конници, стрелци и линейна пехота. Неприятелят не успява да затвори кръга и се отдръпва, преследван ожесточено от необуздания римски командир. Ала когато корпусът на Публий се отдалечава твърде много от основната армия, тежките конници спират и се обръщат срещу него, а стичащите се от всички страни партски орди го заклещват в смъртоносна хватка. Публий, който вижда войниците си да падат на дузини, пронизани от стрелите

на конните стрелци, се хвърля с отчаяна решителност срещу облечените в желязо ездачи, без да се съобразява с лекото облекло на келтската си конница; ала смелостта на келтите и презрението им към смъртта не са в състояние да сторят чудо, макар че отчаяните смелчаци посрещат копията с голи ръце или скачат от конете си, за да пронижат врага. Остатъците от корпуса, между тях и раненият в дясната ръка командир, са притиснати към едно възвишение, за да станат още по-удобна мишена за неприятелските стрелци. Месопотамски гърци, които познават отлично местността, заклеват Крас да тръгне с тях и да направи опит да се спаси; ала той отказва категорично да раздели съдбата си от тази на смелите воини, които с безумството си е отвел на сигурна смърт, и заповядва на щитоносеца си да го прободе. Заразени от примера му, се самоубиват и повечето от останалите живи офицери. От целия отряд, наброяващ около 6000 души, са пленени не повече от 500; нито един не успява да се спаси. През това време нападението срещу основната войска отслабва и войниците правят почивка. Когато най-после липсата на вести от изпратения корпус изтръгва офицерите от измамното им спокойствие и те изпращат войници да го търсят, главата на сина е поднесена на бащата, набучена на кол; сега страшното клане се съсредоточава върху основните сили и се осъществява със същата методичност и безнадеждна монотонност. Римляните не могат нито да пробият редиците на копиеносците, нито да повалят стрелците; едва настъпването на нощта слага край на кървавата баня. Ако партите бяха останали и през нощта на бойното поле, от римската войска сигурно нямаше да се спаси нито един човек. Тъй като са свикнали да се бият на коне и през цялото време са нащрек за неприятелски нападения, те никога не си позволяват да лагеруват в близост до врага; и сега заявяват иронично на пълководеца, че му подаряват една нощ, за да оплаче сина си, и се скриват зад хоризонта, за да се върнат рано на другата сутрин и да довършат смъртно ранения дивеч. Разбира се, римляните не чакат настъпването на утрото.

Помощниците на главнокомандващия Касий и Октавий — съсипаният Крас е абсолютно неспособен да поеме командването — събират всички здрави мъже, изоставят ранените и изпотъпканите, на брой около 4000 души, и потеглят колкото се може по-тихо към Каре, за да потърсят убежище зад крепостните стени. Остатъците от римската армия се спасяват само благодарение на варварската жестокост на партите, които се нахвърлят първо върху изоставените, за да ги довършат, и на самоотвержената помощ на гарнизона и населението на Каре, които, уведомени навреме за катастрофата, тръгват да пресрещнат оттеглящия се отряд. Партските конници не могат и да мислят за обсада на Каре. Много скоро обаче римляните напускат доброволно убежището си, принудени вероятно от липсата на храни, а може би и

поради прибързаността на главнокомандващия, когото войниците напразно се опитват да свалят, за да го заменят с Касий. Войската поема към арменските планини; като върви нощем и почива денем, Октавий успява да достигне крепостта Синака с отряд от около 5000 души. Оттам му остава само един ден път до спасителните височини, но той самоотвержено се връща, за да спаси пълководеца, който е бил заблуден от водача си и предаден в ръцете на врага. Тогава везирът влиза в римския лагер, за да поиска от името на царя си мир и приятелство с Рим и да предложи лична среща между партския цар и римския пълководец. Римската войска е толкова деморализирана, че буквално принуждава водача си да приеме предложението. Везирът посреща консуларя и щаба му с обичайните почести и отново предлага сключване на споразумение за приятелство; при това обаче поставя условието, напомняйки със справедлива горчивина за съдбата на сключените с Лукул и Помпей договори относно границата по Ефрат, договорът да бъде писмен. Довеждат пред Крас богато украсен раванлия кон, подарък от царя за римския пълководец; слугите на везира се втурват към римлянина, за да му помогнат да се качи на седлото, и римските офицери решават, че врагът иска да плени пълководеца; невъоръженият Октавий измъква меча на един парт от ножницата му и пробожда коняра. В сблъсъка, който последва, са избити всички римски офицери; старият пълководец също търси смъртта, за да се съедини с любимия си син, и е жестоко убит. Останалата без водачи войска е разпръсната и много римляни са взети в плен. Започнатото в битката при Каре е довършено в сблъсъка при Синака (9 юни 53 г.); двете сражения заемат мястото си в черния списък заедно с битките пред Алия, при Кана и Араузио. Източната римска армия е напълно унищожена. Само някои от конниците на Гай Касий, които са се отделили от основната армия при тръгването от Каре, отделни бегълци и разпръснати поделения успяват да се спасят от партите и бедуините и да потърсят обратния път към Сирия. От 40 000 легионери, които са преминали границата на Ефрат, се завръщат по-малко от една четвърт; половината са загинали, а десетте хиляди пленници са отведени от победителите в най-източната част на партското царство, оазиса на Мерв, и са заселени там като крепостни. За първи път, откакто легионите се бият под знака на орела, знамената им отиват като военни трофеи в ръцете на чужда нация; това е извършено почти едновременно от едно германско племе на Запад и от партите на Изток. За съжаление не разполагаме с достоверни сведения за отзвука от това страшно поражение на римляните в страните от Изтока; но с основание можем да твърдим, че то е било дълбоко и трайно. Цар Ород тъкмо урежда сватбата на сина си Пакор със сестрата на новия си съюзник, краля на Армения Артавазд, когато пристига вестта за голямата

победа, а с нея и отсечената глава на Крас. Трапезата вече е раздигната, но една от пътуващите малоазийски артистични трупи, които са били твърде многобройни по онова време и са разнасяли славата на елинската поезия и елинското сценично изкуство до всички кътчета на Изтока, тъкмо представя пред събрания царски двор „Вакханки" на Еврипид. Артистът в ролята на Агаве, вдъхновена от Дионис вакханка, която разкъсва собствения си син и се връща от Китерон с главата му върху тирса си, сменя макета с истинската глава на Крас и сред дивото ликуване на публиката, съставена от полуелинизирани варвари, запява отново добре познатата песен:

Ние идем от планината
и носим към дома
великолепната плячка,
окървавения дивеч.

От времето на Ахеменидите насам това е първата сериозна победа, която Изтокът е извоювал срещу Запада; и вероятно има дълбок смисъл във факта, че в отпразнуването на тази победа е взела участие гръцката трагедия, най-красивото произведение на западния свят, която се самопародира в лицето на жалките си представители в една ужасяваща гротеска. Римското гражданство и гений на Елада започват да се подготвят заедно за оковите на султанизма.

* * *

През това време в Рим от клокочещия вулкан на революцията към небето се издигат гъсти, упойващи облаци дим. Никой не мисли да изпраща нови войници и средства срещу враговете на държавата, никой не се интересува за съдбата на другите народи. Един от най-страшните признаци на времето е, че огромното национално нещастие, станало край Каре и Синака, почти не се споменава в речите на римските политици, затова пък се говори твърде много за жалкия сблъсък на Виа Апия, при който само няколко месеца след Крас загива водачът на бандата Клодий; но това е понятно и дори простимо. Разривът между двамата управляващи, отдавна предусещан и често обявяван за предстоящ, вече е неизбежен. Както в старите гръцки морски предания, корабът на римската община се намира между две подвижни скали, готови да връхлетят една върху друга; хората, скупчени на палубата, чакат със затаен дъх страшния сблъсък и се взират

с безмълвен ужас в разпенения прибой — всички очи са устремени в стесняващия се проход пред кораба и никой не смее дори за секунда да погледне наляво или надясно.

След като на съвещанието в Лука Цезар е направил съществени отстъпки на Помпей и по този начин е възстановил равновесието между трите властници, в отношенията им се запазват поне външните белези за трайност, доколкото изобщо разделянето на неразделимата монархическа власт може да бъде трайно. Друг въпрос е дали управляващите, поне засега, са решени да вървят заедно и да се признаят взаимно и без коварство за равноправни. Ясно е, че по този начин Цезар си е купил от Помпей необходимото време, за да покори Галия. Ала Помпей също не се отнася сериозно към принципа на колегиалността. Той е една от онези дребнави и подли натури, спрямо които е опасно да се проявява великодушие; според ограничения му ум безспорно е проява на мъдрост, ако при първия удобен случай подложи крак на неохотно признатия съперник, а коварната му душа жадува да отмъсти на Цезар за унизителната щедрост, с която е увеличил властта му. Ако обаче с ленивата си и не особено умна натура Помпей никога не е съумял да признае правото на Цезар да застане редом с него, то намерението му да развали съюза узрява и достига до съзнанието му също така бавно. Публиката обаче никога не се мами относно намеренията му, тъй като обикновено ги разгадава много преди него; след смъртта на красивата Юлия, която умира в разцвета на годините си през есента на 54 г., и особено когато единственото ѝ дете си отива скоро след нея, всички усещат, че личните отношения между бащата и съпруга ще бъдат прекъснати. Цезар се опитва да възстанови родninските връзки, като моли за ръката на единствената Помпеева дъщеря и му предлага за съпруга най-близката си роднина, внучката на сестра си Октавия; ала Помпей оставя дъщеря си на досегашния ѝ съпруг Фауст Сула, син на регента, и се оженва за дъщерята на Квинт Метел Сципион. Личният разрив е неизбежен, вината е на Помпей. Всички очакват, че политическият разрив ще дойде непосредствено след личния, но остават измамени: в обществените дела двамата съюзници продължават да спазват колегиалното съгласие. Причината е, че Цезар няма интерес да скъса с Помпей, преди да е подчинил окончателно Галия, а Помпей има изгода да чака, докато стане едноличен диктатор и управлението на Италия мине изцяло в негови ръце. Странно, но и обяснимо е, че управляващите се подкрепят взаимно; след катастрофата при Адуатука през зимата на 54 г. Помпей предоставя един от разпуснатите си легиони на Цезар; от своя страна Цезар дава съгласието си и оказва морална подкрепа на репресивните мерки, които Помпей предприема срещу неспокойната републиканска опозиция. Едва когато в началото на 52 г. Помпей завзема консулска-

та власт и придобива влияние и могъщество в столицата, много по-големи от това на Цезар, когато всички годни да носят оръжие мъже в Италия полагат клетва за вярност лично към него, той взема решение да скъса колкото се може по-скоро със съюзника си; и това намерение е изразено достатъчно ясно. И при най-добра воля положението става нетърпимо, когато Помпей избира за втори консул не бившия си тъст Цезар, както го задължават договореностите от Лука, а новия си тъст Сципион, в чието лице поставя до себе си един напълно зависим от него фигурант. Почти по същото време Помпей изисква управлението на двете Испании да му бъде поверено за още пет години, а от държавната хазна да му бъде отпускана значителна сума, с която да плаща на войските си, без обаче да спомене, че Цезар има право на същото удължаване на срока и същата парична сума; дори напротив, той работи тайно за отзоваването на Цезар от Галия преди предварително уговорения срок и се опитва да въведе нови правила за назначаването на провинциалните управители. Очевидно всички тези атаки целят да подкопаят мястото на Цезар и да го свалят от заеманията пост. Моментът изглежда много подходящ. Цезар е направил големи отстъпки на Помпей в Лука, защото е разчитал, че Крас и войската му ще го подкрепят при евентуален разрив; знаел е, че в лицето на Крас има надежден съюзник, тъй като той враждува с Помпей още от времето на войните на Сула, докато също толкова отдавна работи съвместно с Цезар и че ако не може да стане цар на Рим, Крас ще се задоволи да бъде царски банкер в столицата. Всичко това позволява на Цезар да се надява, че никога няма да види Крас в редиците на неприятелите си. Катастрофата от юни 53 г., в която загиват войската и пълководецът, е тежък удар за Цезар. Само след няколко месеца уж потушеното въстание в Галия пламва с нова сила и за първи път Цезар среща равностоен противник в лицето на арвернския цар Верцингеторикс. Съдбата отново е благосклонна към Помпей: Крас е мъртъв, Галия се вълнува, Помпей е фактически диктатор на Рим и господар на сената — какво ли ще стане, ако вместо да продължава с тайните интриги срещу Цезар, той набързо изиска от сената или гражданството отзоваването му ог Галия? Отново става ясно, че Помпей не се е научил да улавя късмета, който му се предлага. Наистина той обявява открито скъсването си с Цезар; още през 52 г. действията му не оставят съмнения в това намерение, а през пролетта на 51 той заявява публично, че скоро ще се раздели със съюзника си; но в действителност до скъсване изобщо не се стига, Помпей остава както винаги бездеен и месеците се изнизват без нито едно конкретно действие.

Ала колкото и да се колебае Помпей, кризата наближава и никой не е в състояние да я предотврати. Предстоящата война не е само битка между републиката и монархията, тъй като решението за това е

взето още преди години, тя е най-вече борба за короната на Рим между Цезар и Помпей. Нито един от претендентите не смее да обяви истинската парола; защото и двамата знаят, че по този начин ще настроят срещу себе си голяма част от гражданството, което желае републиката и вярва във възможностите ѝ. Старите бойни призиви на Гракх и Друз, на Цина и Сула, колкото и изхабени и безсмислени да са, все още са достатъчно добри лозунги в ожесточената битка между двамата борещи се за едноличната власт генерали; и ако за момента и Цезар, и Помпей се причисляват официално към така наречените популари, никой не се съмнява, че Цезар ще напише на знамето си народ и демократически прогрес, а Помпей — аристокрация и легитимна конституция.

Цезар няма избор. Той е демократ по рождение и по убеждения; монархията, както я разбира, е повече външна, отколкото по същество и се различава твърде малко от народното управление на Гракхите; той е твърде сериозен и твърде високо устремен държавник, за да крие убежденията си и да се бие под чуждо знаме. Непосредствената изгода обаче, която му донасят бойните призиви, е незначителна; тя се ограничава в освобождаването му от необходимостта да нарече монархическата институция по име и тази омразна дума да сплаши привържениците му и масата на безпристрастните наблюдатели. Демократическото знаме почти не е в състояние да донесе положителни резултати, откакто Клодий опозорява и осмива идеалите на Гракхите; защото къде ли още съществува кръг, с изключение може би на транспаданите, който би се въодушевил за борба от призивите на демокрацията? С това би се решила и ролята на Помпей в предстоящата битка, ако още отдавна не беше ясно, че той ще излезе на бойното поле като пълководец на легитимната република. Природата му е отредила много повече, отколкото на когото и да било друг, да бъде член на аристократичното съсловие и само чисто егоистични и случайни мотиви са го отвели от аристократичния в демократическия лагер. Затова връщането му към традицията на Сула е не само естествено, но и във всички отношения полезно. След като демократическите призиви са изхабени, консервативните по необходимост стават ценни и ефективни, особено когато се издигат от подходящ човек. Не само мнозинството в сената, почти цялото гражданство остава вярно на конституцията и е силно и по брой, и по нравствена сила. Това мнозинство разполага с реална власт и е призвано да действа решително в предстоящата борба между претендентите. Липсва му само водач. Марк Катон, настоящият говорител на опозицията, работи упорито, излага живота си на опасност, но не може да се надява на успех; верността му към дълга е достойна за уважение, но да остане последен на един изгубен пост е похвално за един войник, не и за пълководец.

Катон не е в състояние да организира и поведе в битката огромния резерв, който партията на свареното правителство си е създала в Италия; в крайна сметка всичко зависи от военните умения на водача, които Катон никога не е притежавал. Ако вместо Катон, който не може да бъде нито пълководец, нито партиен лидер, застане човек с политическото и военното значение на Помпей и развее знамето на съществуващата конституция, гражданите на Италия ще се стекат в редиците на войската му, за да му помагат да се бие не за монарха Помпей но със сигурност срещу монарха Цезар. Тук се прибавя още едно, също толкова важно обстоятелство. Характерна черта на Помпей е, че дори когато е решен да действа, не намира верния път за осъществяването на решението си. Той умее да води война, но не знае как да я обяви, докато партията на Катон не е в състояние да воюва, но е способна и готова да мотивира войната срещу задаващата се монархия. Според намерението на Помпей той трябва да стои по обичая си настрана и да говори, че смята скоро да се завърне в испанската си провинция или да поеме командването на Изток, за да осигури границата по Ефрат, докато през това време законното правителство, т.е. сенатът, има задачата да скъса с Цезар, да му обяви война и да натовари Помпей да я води. Едва тогава, подчинявайки се на общата воля, Помпей ще се изяви като защитник на нацията срещу демагогско-монархическите тежнения и ще се бие като честен и силен войник на съществуващия ред срещу развратниците и анархистите, като законен пълководец на сената срещу уличния император, като единствената личност, призвана да спаси Рим. Съюзът с консерваторите дава на Помпей както втора армия, състояща се отчасти от негови лични привърженици, така и съответстващ на условията военен манифест — предимства, за които той заплаща високата цена на съглашателство с принципните си противници. От безбройните злини, заложени в тази коалиция, засега се проявява само една, макар и много сериозна: Помпей вече не може да действа срещу Цезар както и когато поиска и именно в тази решаваща точка става зависим от всички случайности и капризи на аристократичната корпорация.

Съюзът между Помпеевата и Катоновата партия е сключен сравнително бързо. Още в началото на 52 г. между двете партии цари мълчаливо съгласие, а формалният алианс е подписан, когато при консулските избори за 51 г. е избран не самият Катон, но един от най-решителните му привърженици, Марк Клавдий Марцел. Колегата му е посредствена личност от сенатското мнозинство. Марцел не е необуздан фанатик на републиканската идея, не е и гений, но притежава твърд и мъжествен характер, следователно е много подходящ да обяви война на Цезар. Като се имат предвид моментните условия, този впечатляващ избор, извършен непосредствено след репресивните мерки срещу

републиканската опозиция, едва ли е станал другояче освен с одобрението или поне с мълчаливото съгласие на настоящия владетел на Рим. Бавно и тромаво, както му е обичаят, Помпей върви неотстъпно към разрива.

По това време обаче Цезар няма никакво желание да влиза в конфликт с Помпей. Разбира се, той не възнамерява да дели властта и занапред, особено с личност като Помпей, и е твърдо решен след като покори Галия, да вземе управлението на Рим в свои ръце, а в случай на нужда да прибегне до силата на оръжието. Ала човек като Цезар, който е преди всичко държавник и после воин, не може да не разбира, че регулирането на държавния организъм с помощта на грубата сила го разклаща задълго и из основи; затова истинският държавник е длъжен, доколкото е възможно, да реши сложната ситуация с мирни средства или поне без открита гражданска война. Ако все пак се окаже, че гражданската война е неизбежна, той няма намерение да я започва точно в момента, когато в Галия бушува въстанието на Верцингеторикс и всички усилия са съсредоточени върху потушаването му, докато Помпей и враждебно настроената конституционна партия се разпореждат в Италия. За да запази мира, Цезар търси ново споразумение с Помпей, в чиято основа да бъде обещаното му още на конференцията в Лука консулство за 48 година. Ако след успешното приключване на галските завоевания бъде издигнат по законен път начело на държавата, Цезар, който превъзхожда многократно пълководеца и стои несравнимо по-високо от държавника Помпей, може да разчита, че без особени трудности ще отстрани съперника си от курията и на форума. Може би ще намери начин да осигури на тромавия си, не твърде умен и високомерен съперник някаква почетна и влиятелна длъжност, с която да задоволи честолюбието му; неколкократните опити на Цезар да запази роднинството с Помпей вероятно също изразяват стремежа му да постигнат разбирателство и да загладят старата вражда, като предадат наследството на потомството на двамата съперници. Ако успее да постигне това, републиканската опозиция остава без водач, следователно запазва спокойствие и мирът е спасен. Ако не успее, което е по-вероятно, и се наложи въпросът да се реши със силата на оръжието, като консул в Рим Цезар ще разполага с послушното сенатско мнозинство и може да затрудни коалицията между Помпеевите привърженици и републиканците, дори да я осуети, което ще му позволи да води войната много по-умело и много повече в своя собствена изгода, отколкото сега, ако в качеството си на проконсул на Галия е принуден да се опълчи срещу сената и неговия пълководец. Разбира се, успехът на този план зависи изцяло от мъдростта на Помпей и готовността му да изпълни даденото на конференцията в Лука обещание — да даде на Цезар обещаното консулство за 48 годи-

на. Ала дори ако планът се провали, Цезар би имал голяма полза да подчертае още веднъж своята отстъпчивост. Той не само ще спечели време, за да потуши галското въстание, но и ще прехвърли на неприятелите си инициативата за разрива, а с това и за гражданската война, което е от изключително голямо значение както по отношение на сенатското мнозинство и партията на материалните интереси, така и спрямо собствените му войници.

Решен на всичко, Цезар се заема да осъществи плана си. Първо се подсигурява военно: набира нови войници и през зимата на 52/51 г. армията му нараства на единадесет легиона, включително и взетите от Помпей. В същото време той одобрява изрично и публично поведението на Помпей по време на диктатурата и осъщественото от него възстановяване на реда в столицата, отхвърля предупрежденията на усърдните си приятели като клеветнически, смята за успешен всеки ден, който го отдалечава от катастрофата, старае се да не забелязва признаците на разрива, понася всичко, което може да се понесе, и се придържа непоколебимо към единственото си, решаващо изискване, след като приключи наместничеството му в Галия през 49 г., да получи повторно консулството за 48 г., което съответства на републиканското държавно право и му е обещано с договор от Помпей.

Това обещание се превръща в основната спорна точка на започващата дипломатическа война. Ако Цезар бъде принуден или да предаде длъжността на наместник преди последния ден на декември 49 г., или да отложи поемането на длъжността в столицата за след 1 януари 48 г., той ще остане известно време между наместничеството и консулството, т.е. без държавен пост, през което време срещу него може да бъде повдигнато углавно обвинение — според римското право то е допустимо само срещу човек, който не заема държавна длъжност. Катон отдавна се готви да стане обвинител, а тъй като Помпей е повече от съмнителен защитник, публиката има всички основания да предскаже на Цезар съдбата на Милон. За да постигнат това, противниците на Цезар разполагат с едно много просто средство. Според съществуващия избирателен закон всеки кандидат за консулски пост е длъжен да се яви лично пред компетентните чиновници преди избора, половин година преди встъпването в длъжност, за да присъства на записването на името си в официалната кандидатска листа. Вероятно при сключването на договора в Лука е било съгласувано, че Цезар ще бъде освободен от това чисто формално и често неспазвано от кандидатите задължение; ала необходимият за случая специален декрет още не е минал през сената и тъй като сега с издаването на декретите се занимава Помпей, Цезар е изцяло зависим от добрата воля на съперника си. Непонятно е защо Помпей доброволно се отказва от тази изгодна позиция; с негово лично одобрение и по време на неговата дик-

татура (52 г.) трибуните издават постановление, с което Цезар е освободен от задължението да се яви лично пред изборната комисия. Ала когато скоро след това е приет новият ред за изборите, задължението на кандидата да се яви лично в деня на записването си е издигнато като основно правило и не се правят никакви изключения за онези, които вече са били освободени от това задължение с предишни постановления; според формалното право придобитата от Цезар индивидуална привилегия е отменена от новия общ закон. Цезар подава оплакване и клаузата е добавена, но не е утвърдена с особено народно решение, така че включеното чрез чиста интерполация (вмъкване) разпореждане е юридически недействително. Следователно, макар че просто е можел да откаже привилегията на Цезар, Помпей е предпочел първо да му я подари, а после да си я вземе обратно, като това оттегляне е потулено по най-нелоялен начин.

Ако с това опозицията съдейства косвено за съкращаване срока на управлението на Цезар, внесеното заедно с избирателния закон постановление за заемането на постовете на наместници преследва пряко съвсем същата цел. Десетте години, през които в съгласие със закона, внесен от самия Помпей в сътрудничество с Крас, Цезар може да бъде сигурен в наместническия си пост, текат според тогавашното летоброене от 1 март 59 до последния ден на февруари 49 година. Тъй като според досегашния опит проконсулът или пропреторът имат пълното право непосредствено след завършването на консулството или преторството да встъпят в длъжността провинциален управител, наследникът на Цезар не може да бъде избран между градските магистрати за 50 г., а от тези за 49 г., следователно не може да пристигне в провинцията си преди 1 януари 48 година. Това означава, че Цезар има право да запази командването си и през последните десет месеца на 49 г., макар и не въз основа на закона на Помпей-Лициний, а според старото правило, че срочното командване продължава и след изтичането на срока до идването на следващия командващ. Според новия регулиращ закон от 52 г. обаче наместници се избират не между отиващите си, а между служилите преди пет години и повече консули и претори, следователно гражданската длъжност и военното командване не следват непосредствено едно след друго, а в интервал от минимум пет години, и вече не съществуват законови пречки за незабавното заемане на наместническите длъжности от новоназначените лица. В дадения случай за галските провинции това ще означава, че вместо на 1 януари 48 г., смяната може да бъде извършена на 1 март 49. Жалките опити на Помпей да прикрие стремежите си и колебливото му коварство тук се смесват по странен начин с педантичния формализъм и конституционната ученост на републиканската партия. Години преди да влязат в действие, тези административни инстру-

менти са били подготвени от авторите и заложени в конституцията: отчасти за да могат да изпратят заместник на Цезар и да го принудят да предаде командването преди дадения му с Помпеевия закон срок, т.е. преди 1 март 49 г., отчасти за да обявят за нищожни дадените за него гласове в изборите за 48 година. Цезар, който не е в състояние да предотврати тези ходове, не реагира и оставя нещата да вървят по своя път.

Макар че се придвижва с бавността на охлюв, правният спор набира скорост. Според обичайното право в началото на 51 г. сенатът трябва да проведе заседания за избор на наместници за 49 г., което важи за бившите консули, а в началото на 50 г. трябва да назначи на наместнически длъжности бившите претори; първото заседание дава и първия повод да бъдат обсъдени новите наместници на двете Галии, при което се стига до първия открит сблъсък между предвождената от Помпей конституционна партия и представителите на Цезар. Консулът Марк Марцел внася искане двамата консулари, които ще получат наместнически длъжности за 49 г., да получат назначение за галските провинции, управлявани от проконсула Гай Цезар, от първи март на съответната година. Дълго прикриваното ожесточение си пробива път навън и вече нищо не може да затвори веднъж отворения шлюз; при обсъждането се проявява цялата омраза, която Катон и привържениците му хранят към Цезар. Те твърдят категорично, че правото на проконсула Цезар да не се яви лично за изборите е отнето веднъж завинаги с издадения от тях закон. Те са на мнение, че сенатът трябва да нареди на своя магистрат да разпусне веднага отслужилите войници, щом като Галия вече е покорена. Започнатите от Цезар в Северна Италия раздаване на граждански права и основаване на колонии са признати за противоконституционни и нищожни; за да изясни по-добре позицията си, Марцел подлага на бичуване един от най-уважаваните съветници на Цезаровата колония в Ком, който, макар че колонията няма право на гражданско, а само на латинско право, е упълномощен да приеме от сената римското гражданско право — това е наказание, което се допуска само срещу хора, които не са римски граждани.

Тогавашните представители на интересите на Цезар, главен между които е Гай Вибий Панза, син на изгонен от Сула сенатор, но успял да изгради политическата си кариера, бивш военачалник в армията на Цезар и народен трибун за тази година, разясняват на сената, че както положението в Галия, така и справедливостта изискват Цезар да не бъде отзован преди изтичането на срока и командването да бъде оставено в негови ръце заедно с консулството; те посочват, че само преди няколко години Помпей е обединявал управлението на испанските провинции с консулството в Рим и дори сега, освен важната длъж-

ност главен надзирател на столичното снабдяване, продължава да бъде испански главнокомандващ, тъй като е заклел цялата армия във вярност към себе си и все още не я е освободил от клетвата. Двете страни в процеса започват да се оформят, но ходът му не се ускорява. Сенатското мнозинство, което усеща наближаването на разрива, изгубва цели месеци в безплодни обсъждания; още няколко седмици минават без конкретни действия поради колебанието на самия Помпей. Най-после той решава да наруши мълчанието и все още сдържано и неопределено застава на страната на конституционната партия, срещу досегашния си съюзник. Изискването на цезарианците господарят им да стане едновременно консул и проконсул е отхвърлено категорично; това искане, добавя с тромава грубост Помпей, не било по-добро от желанието на сина да набие баща си с пръчка. Той се съгласява по принцип с искането на Марцел, като заявява, че Цезар не може да получи разрешение да встъпи в консулска длъжност веднага след изтичането на наместничеството му. Все пак той намеква, без обаче да се обвързва, че може би ще позволи на бившия си съюзник да се яви на изборите за 48 г., без да му се налага да се запише лично в комисията, както и че ще удължи срока на управлението му, но най-много до 13 ноември 49 година. Като първа стъпка в тази посока непоправимият колебливец се съгласява обявяването на Цезаровия заместник да стане след последния ден на февруари 50 г., което говорителите на противника му изискват вероятно въз основа на някаква клауза в закона на Помпей-Лициний, лишаваща сената от правото да обсъжда заместника на провинциалния управител преди началото на последната година от управлението му. В този смисъл са и решенията на сената (29 септември 51 г.). Разглеждането на въпроса за заемането на поста наместник на Галия е предвидено за дневния ред на 1 март 50 г., но е взето решение разпускането на Цезаровата армия да започне незабавно, също както някога са постъпили с войската на Лукул: ветераните получават позволение да се обръщат към сената, когато желаят да бъдат уволнени от армията. Представителите на Цезар успяват да издействат касиране на тези решения, като налагат трибунско вето; ала Помпей се произнася решително, че държавните чиновници са длъжни да се подчиняват безпрекословно на сенатската воля и че интерцесиите и другите остарели формалности са загубили значението си. Олигархичната партия, в чийто говорител се превръща Помпей, изразява ясно намерението си след тази впечатляваща победа да ревизира конституцията в своя изгода, като отстрани всичко, което прилича поне малко на народна свобода; несъмнено по същата причина партията отказва да се възползва от комициите при схватката си с Цезар. Коалицията между Помпей и конституционната партия

е обявена и формално, присъдата на Цезар е произнесена, само срокът на изпълнението ѝ е отложен. Изборите за следващата година са насочени изцяло срещу него.

По време на тези партийни маневри, с които противниците подготвят войната, Цезар успява да се справи с галските бунтовници и да възстанови мира в цялата покорена област. Още през лятото на 51 г., под благовидния предлог, че защитава границата, но главно защото вече може да се лиши от легионите в Галия, той изтегля един легион в Северна Италия. Вече и той е прозрял, че няма да се размине без война, че ще се принуди да вдигне меча си срещу своите съграждани; като съзнава, че Галия е непокорна страна и не може да бъде оставена изцяло без римска войска, той все пак не бърза да мине в Италия и продължава да се надява, че римският сенат, който обича мира повече от всичко, няма да се поддаде на Помпеевия натиск и няма да му обяви война. Готов е на всякакви жертви, само и само да не влезе в открито противоречие с върховната римска власт. Когато през пролетта на 50 г. сенатът по настояване на Помпей изпраща искане и до Цезар, и до Помпей да отделят по един легион за войната с партите и когато Помпей изисква от бившия си съюзник да му върне заетия някога легион, за да го изпрати по море в Сирия, Цезар се съгласява безропотно, тъй като не може да оспори нито правото на сената, нито справедливостта на Помпеевото искане. Той държи много повече на спазването на закона и на формалната лоялност, отколкото на няколко хиляди войници. Двата легиона пристигат незабавно в Рим и се поставят на разположение на правителството, но вместо да ги изпрати към Ефрат, то ги задържа в Капуа под командата на Помпей. Така широката публика има още един повод да сравни отчаяните усилия на Цезар да опази мира с вероломните приготовления за война, които предприемат противниците му.

За преговори със сената Цезар успява не само да подкупи един от консулите за същата година, Луций Емилий Павел, но и да спечели на своя страна народния трибун Гай Курион, вероятно най-изтъкнатия от всички безпътни гении на тази епоха: неподражаем в изисканата си елегантност, остроумен и убедителен оратор, умел интригант, притежаващ онази активност на енергичните, но разпуснати натури, която се проявява с голяма сила в моменти на безделие; ненадминат и в разврата, в таланта да взема заеми — дълговете му се изчисляват на 60 млн. сестерции, — и в моралната си и политическата безогледност. Той се е предложил на Цезар още преди години и е бил отблъснат; талантът, който е проявил в нападателните си речи срещу Цезар, прави силно впечатление на пълководеца и го кара да промени решението си. Цената е висока, но стоката си струва. През първите месеци като трибун Курион е играл ролята на независим републиканец и е крити-

кувал както Помпей, така и Цезар. Лицемерието му е много добре замаскирано и му помага да заеме привидно неутрална позиция, която той използва с несравнимо умение: съгласява се напълно с решението на сената относно назначаването на новите наместници в Галия, което се обсъжда през март 50 г., но в същото време съумява да разпростре силата му и върху Помпей и извънредното му командване. Обясненията му, че конституционният ред може да бъде възстановен само чрез отстраняване на всички направени по-рано изключения, че Помпей, който е удостоен с проконсулски пост единствено от сената, няма основание да не му се подчинява, че едностранните действия на сената срещу единия военачалник само увеличават опасността за конституцията, звучат много убедително в ушите на широката публика, а заявлението на Курион, че възнамерява да наложи вето върху всяка едностранна мярка срещу Цезар, намира одобрение и в сената, и по площадите. Цезар веднага изразява съгласието си с предложението на Курион и обещава да се откаже и от командването, и от наместническия пост във всеки момент, в който сенатът пожелае това, стига само и Помпей да стори същото; той знае много добре, че Помпей престава да бъде страшен, когато се лиши от италийско-испанското военно командване. Притиснат до стената, Помпей няма друг изход, освен да откаже; отговорът му, че първо трябва да се оттегли Цезар, а той ще последва примера му, не задоволява никого, тъй като не е дал конкретен срок за оттеглянето си. Решението за пореден път се отлага с няколко месеца; Помпей и Катон усещат, че настроението в сената е на път да се обърне, и не смеят да подложат на гласуване искането на Курион. Цезар използва лятото, за да заздрави мира в завзетите галски области и да организира грандиозен парад на Шелда, който демонстрира предаността на армията и успеха на наместничеството му; есента го заварва в Равена, южния граничен град на провинцията му. Гласуването на предложеното от Курион едновременно оттегляне не може да се отлага повече и потвърждава пълното поражение на Помпеевата и Катоновата партия. С 370 срещу 30 гласа сенатът решава да поиска от проконсулите на Испания и Галия да се оттеглят едновременно от постовете си; добрите граждани на Рим приемат вестта за спасителното дело на Курион с безгранично ликуване. Така сенаторите лишават от власт и Цезар, и Помпей, но докато Цезар е готов да изпълни волята им, Помпей сърдито отказва да се подчини. Председателстващият консул Гай Марцел, братовчед на Марк Марцел и член на Катоновата партия, произнася жестока обвинителна реч; разбираем е гневът на аристократите, че са били разбити в собствения си лагер, и то от фалангата на малодушните. Но откъде би могла да дойде победата с водач като Помпей, който, вместо да дава кратки и ясни

заповеди на сенаторите, започва на стари години да учи реторика при опитен учител, защото искал да отговори на младежкото, свежо и блестящо дарование на Курион с обиграно красноречие?

Разбитата в сената коалиция се озовава в изключително трудно положение. Катоновата фракция е приела да предизвика разрива и да поведе сената срещу Цезар, а сега се оказва, че корабът ѝ е заседнал в пясъчните плитчини на малодушието на мнозинството. Помпей отправя горчиви обвинения към водачите ѝ; той посочва справедливо колко опасен е привидният мир, но пропуща да спомене, че би могъл да разкъса този мир с едно бързо действие; съюзниците му знаят много добре, че вече не могат да очакват това от него и че само те са в състояние да сложат край на кризата, както са обещали. След като още преди време са обявили конституционните права на гражданството и трибуните за празна формалност, сега защитниците на конституцията и сенатското управление се изправят пред необходимостта да оценят по същия начин и законните решения на сената и тъй като легитимното правителство не желае да бъде спасено с тяхна помощ, да го спасят против волята му. Това не е нито ново, нито случайно: подобно на Катон и привържениците му са постъпвали в миналото Сула и Лукул, като решително са отхвърляли всяко по-значително решение на правителството, взето в негов собствен интерес. Това показва, че конституционната машина е напълно изхабена и както от столетия насам комициите, така сега и сенатът представляват само счупени и изпадащи от колата колела.

В столицата се заговаря (октомври 50 г.), че Цезар е изтеглил четири легиона от Трансалпийска в Цизалпийска Галия и ги е разположил при Плаценция. Макар че това преместване на войски е в пълномощията на провинциалния наместник, макар че Курион непрестанно разяснява в сената колко безпочвен е слухът, макар че курията отхвърля с мнозинство искането на консула Гай Марцел да се възложи на Помпей да тръгне срещу Цезар, споменатият консул си присвоява посланически пълномощия, взема със себе си двамата консули, определени за 49 г. и също принадлежащи към Катоновата партия, и ги отвежда при Помпей, за да го помолят да поеме командването на двата лагеруващи край Капуа легиона и ако сметне за нужно, да свика под знамената италийското опълчение. Никой не им е дал пълномощия да започнат гражданската война, действията им са изцяло незаконни, но хората на Катон вече нямат време да се съобразяват с такива подробности. Помпей приема командването и започва военни приготовления. За да участва лично в набирането на нови войници, през декември 50 г. пълководецът напуска столицата.

Цезар е постигнал голямата си цел — накарал е противниците си да обявят войната. Придържайки се към законността, той е подтикнал

Помпей да излезе извън законовите рамки и да обяви войната не като представител на легитимната власт, а като пълководец на революционното сенатско малцинство, което тероризира мнозинството. Този успех е много важен, макар че масите инстинктивно разбират, че тази война се води не за формални правни въпроси. След като войната е обявена, в интерес на Цезар е да нанесе удар колкото се може по-бързо. Противникът му едва е започнал да се въоръжава, а столицата е незащитена. Цезар може да събере армията си само за десетина дни, а войските му в Горна Италия са три пъти повече от противниковите; все пак той не смее да нападне Рим с изненада и се колебае дали да предприеме бърз зимен поход, с който да завладее цяла Италия и да осуети приготовленията на враговете, преди да са стигнали до най-важните си резерви. Умният и енергичен Курион, който веднага след оттеглянето си от трибуната (5 декември 50 г.) е отишъл при Цезар в Равена, влага цялото си красноречие, за да убеди господаря си, че колебанието само ще му навреди. За да не дава повод на противниците си да го обвиняват в бунт, Цезар не държи войска в Равена и сега не му остава нищо друго, освен да разпрати заповеди до всички подразделения да се съберат в Равена и да чака пристигането поне на един легион. През това време той изпраща в Рим ултиматум, който може би не допринася особена полза за делото му, но чрез заявената в него отстъпчивост компрометира още повече враговете му в очите на гражданството; привидната му колебливост успокоява неприятеля и приготовленията се забавят. В този ултиматум Цезар се отказва от всички по-раншни изисквания, които е поставил на Помпей, и обещава, че в установения от сената срок не само ще се откаже от наместничеството в Трансалпийска Галия, но и ще разпусне осем от десетте си легиона; освен това заявява смирено, че ще се задоволи с управлението на Цизалпийска Галия и Илирия или дори само на Цизалпийска Галия с помощта на един или два легиона, ако сенатът го остави на длъжността наместник не до поемането на консулството, а до приключването на консулските избори за 48 година. По този начин Цезар се съгласява с всички онези изравнителни предложения, с които в началото на обсъжданията в сената се е задоволила аристократическата партия, дори самият Помпей, и изразява готовност да остане частно лице от изборите за консули до встъпването си в консулска длъжност. Дали е направил сериозно тези отстъпки, дали е вярвал, че ще може да изиграе козовете си срещу Помпей дори при тези условия или е разчитал, че другата страна вече е отишла твърде далеч и приемането на изравнителните условия ще бъде възприето само като доказателство, че Цезар не вярва в успеха на начинанието си — всичко това не може да бъде преценено със сигурност. Вероятно Цезар е направил грешка, увлечен от твърде дръзката игра, но не и много по-страшната

грешка да даде обещание, което няма намерение да сдържи, и че ако по някакво странно стечение на обстоятелствата предложенията му бъдат приети, той ще удържи на думата си.

Курион приема още веднъж да представи господаря си в бърлогата на лъва. Той изминава пътя от Равена до Рим само за три дни; когато новите консули Луций Лентул и Гай Марцел-млади събират за първи път сената на 1 януари 49 г., той се изправя пред събранието и предава писмото на пълководеца. Народните трибуни Марк Антоний, който е вписан в скандалната хроника на града като доверен приятел на Курион и съучастник във всичките му изстъпления, но в същото време и като блестящ конен офицер от египетските и галските походи, и Квинт Касий, бившият квестор на Помпей, които заместват Курион като представители на Цезар, издействат депешата да бъде прочетена веднага. Сериозните и ясни думи, с които Цезар описва надвисналата гражданска война, общото желание за мир, надменността на Помпей и собствената си отстъпчивост с цялата неустоима сила на истината, предложенията, които изненадват дори привържениците му с умерността си, решителното заявление, че за последен път протяга ръка за мир — всичко това прави дълбоко впечатление в сената. Въпреки страха от стичащите се към столицата Помпееви войници, мнозинството не се съмнява в решението си; ала не смее да го обяви публично. Председателстващите консули бързат да се възползват от законното си право и отказват да открият процедура на гласуване по подновеното предложение на Цезар двамата управители да се откажат едновременно от длъжностите си, по направените в писмото изравнителни предложения и по искането на Марк Целий Руф и Марк Калидий за незабавно връщане на Помпей от Испания. Отхвърлено е дори предложението на Марк Марцел, един от решителните им съюзници, който обаче е по-далновиден от съпартийците си: да се отложи вземането на решение, докато италийското опълчение се събере под знамената и бъде в състояние да защити сената. Помпей заявява чрез постоянния си говорител Квинт Сципион, че е решен да се бори за делото на сената, че трябва да се действа сега или никога и че ако сенаторите продължават да се колебаят, той ще се оттегли окончателно и завинаги. Консулът Лентул заявява открито, че всъщност решението на сената не е чак толкова важно, че ако сенаторите продължават да сервилничат, той ще действа на своя глава, подпомаган от могъщите си приятели. Подложено на такъв терор, мнозинството изпълнява, каквото му е заповядано: Цезар е задължен да предаде Трансалпийска Галия на Луций Домиций Ахенобарб, а Цизалпийска — на Марк Сервилий Нониан, и да разпусне войската си; ако не се подчини, ще бъде обвинен в държавна измяна. Когато трибуните използват правото си да наложат вето на сенатското решение, те не само са заплашени с мечове

насред курията от войниците на Помпей, както сами твърдят, и са принудени да избягат от града, предрешени като роби, за да спасят живота си, но и сплашеният до смърт сенат окачествява законната им намеса като опит за революция, обявява родината в опасност и с обичайните думи призовава цялото гражданство да вземе оръжие. Свикани са всички верни на конституцията чиновници, за да застанат начело на въоръженото опълчение (7 януари 49 г.).

Търпението на Цезар е изчерпано. Веднага щом узнава от потърсилите защита в лагера му трибуни как предложенията му са били приети в сената, той свиква тринадесетия легион, който вече е пристигнал от лагера си при Тергесте (Триест), и държи реч пред войниците, в която ги запознава с положението в Рим. За кой ли път в тази си реч той се проявява като гениален сърцевед и покорител на човешкия дух; съумява да намери най-правилните думи за тази потресаваща повратна точка и в неговата, и в световната съдба. Към войниците се обръща не само талантливият военен и победоносният пълководец, който лично ги е свикал под знамената си и от осем години насам ги води от победа към победа, а най-вече енергичният и последователен държавник, който двадесет и девет години олицетворява каузата на свободата и в добри, и в лоши времена, устоява на ножовете на убийците и аристократичните палачи, на германските мечове и вълните на непознатия океан, без да се разколебае нито за миг, човекът, който унищожава Суловата държавна подредба и сваля управлението на сената, застава начело на демокрацията в борбите ѝ отвъд Алпите. В тази своя реч Цезар не се обръща към Клодиевата публика, чийто републикански ентусиазъм отдавна се е превърнал в прах и пепел, а към младите мъже от градовете и селата на Северна Италия, които все още са способни да възприемат непосредствено великата идея за гражданска свобода и са готови да се бият и да умрат за идеалите си, които са получили от Цезар отказаното им от правителството гражданско право, които евентуалното му падане ще върне отново в подчиненото, унизително положение и които вече са изпитали на собствения си гръб неумолимостта на олигархията. Пред тези слушатели ораторът говори за факти: за благодарността за завладяването на Галия, с която благородното съсловие е удостоило пълководеца и войската, за пренебрежителното отстраняване на комициите, за терора, упражнен над сената, за свещения дълг да бъде запазена трибунската длъжност, която бащите са извоювали преди повече от половин хилядолетие с оръжие в ръка, за спазването на старата клетва, която онези смели мъже са дали и за внуците, и за внуците на внуците си, да защитават с кръвта си народните трибуни. Когато водачът и пълководецът на партията на популярите разяснява на народните войници, че е изчерпал възможностите си да постигне мир, че е отстъпвал до преде-

ла на допустимото, че търпението му е било подложено на нечовешко изпитание, и ги призовава да тръгнат след него в последната, неизбежната, решаващата битка срещу омразните и презирани, коварни и неспособни, смешни и непоправими аристократи, офицерите и войниците го подкрепят с безкрайно въодушевление. Цезар заповядва на войската да тръгне към Рим и начело на авангарда си прекосява тясната река, отделяща провинцията му от Италия, знаейки, че оттатък го очаква гражданска война. Като стъпва отново на родна земя след деветгодишно отсъствие, той поема пътя на революцията. „Жребият е хвърлен."

Глава X

БРУНДИЗИЙ, ИЛЕРДА, ФАРСАЛ И ТАПС

Разривът между двамата досегашни управители е пълен. Само оръжията ще решат кой от тях е призван да стане първият едновластен господар на Рим.

Войната започва в началото на 49 година. Цезар разполага само с един боеспособен легион, 5000 души пехота и 300 конници, разположени край Равена на около 50 мили от Рим; Помпей има два слаби легиона, 7000 души пехота и твърде малко конници, командвани от Апий Клавдий и разположени при Луцерия, приблизително на същото разстояние от Рим. Другите войски на Цезар, без да се вземат предвид новобранските подразделения, на които предстои да се обучават, лагеруват край Сона и Лоара, а също и в Белгия, докато италийските резерви на Помпей вече се стичат от всички страни във войнишките лагери; много преди челните колони на трансалпийските войски да навлязат в Италия, превъзхождащата ги Помпеева войска ще е готова да ги посрещне. Изглежда истинска лудост да нападнеш многобройната и увеличаваща се с всеки ден противникова армия, предвождана от способен пълководец, само с един легион, без да можеш да разчиташ на резерв, но тази лудост е напълно в духа на Ханибал. Ако началото на войната се отложи за пролетта, испанските войски на Помпей ще преминат в нападение в Трансалпийска, а италийските — в Цизалпийска Галия и пълководецът им, който като тактик е напълно равностоен на Цезар и има повече военен опит, ще се превърне в стра-

шен противник. Може би след като е свикнал да оперира бавно и сигурно с превъзхождащи войски, той ще позволи да бъде изненадан от едно изцяло импровизирано нападение; а онова, което никога не би извадило от равновесие тринадесетия Цезаров легион, преживял страшните галски нападения и януарския поход в страната на беловаките, внезапността на войната и несгодите на зимните преходи, вероятно ще дезорганизира Помпеевите легиони, съставени от стари Цезарови войници и зле обучени новобранци, които тепърва ще се учат да воюват.

Цезар навлиза в Италия. По онова време от Романя на юг водят два пътя: Емилиево-Касиевият, който минава от Бонония през Апенините към Ареций и Рим, и Попилиево-Фламиниевият, който тръгва от Равена по брега на Адриатическо море към Фанум и там се разделя, за да продължи в западна посока през Фурлийския проход към Рим, а в южна към Анкона и оттам към Апулия. По първия път Марк Антоний стига до Ареций; по втория тръгва самият Цезар. Никъде не срещат съпротива: знатните офицери-вербовачи не са военни, новобранските маси не са войници, жителите на градовете се тревожат единствено да не попаднат в обсада. Когато Курион наближава само с 1500 души Игувий, където са се събрали няколко хиляди умбрийски новобранци, командвани от претора Квинт Минуций Терм, и генералът, и войниците хукват да бягат веднага след вестта за идването му; така става и в другите градове. Цезар има избор: или да тръгне към Рим, знаейки, че конниците му в Ареций вече се намират само на 28 мили от града, или да се отправи срещу лагеруващите край Луцерия легиони. Той избира втората възможност. Объркването в противниковата партия е пълно. Помпей получава в Рим съобщението за напредването на Цезар; отначало е решен да защитава столицата, но когато идва вест, че врагът се движи към Пиценската област и постига бързи успехи, се отказва от намерението си и заповядва да опразнят града. Паническа уплаха, увеличена от невярния слух, че Цезаровите конници са пред вратите, обзема аристокрацията. Сенаторите, на които е казано, че всеки останал в столицата ще се счита за съучастник на държавния изменник Цезар, се втурват да бягат на тълпи. Самите консули са толкова обезумели от страх, че забравят да скрият дори касите; когато Помпей им заповядва да си свършат работата, за което имат достатъчно време, те му отвръщат, че за по-сигурно той трябвало първо да завземе Пицена! Всички са загубили ума и дума; най-после в сидицинския град Теан се провежда голям военен съвет (23 януари), на който присъстват Помпей, Лабиен и двамата консули. Отначало са разгледани мирните предложения на Цезар: дори в този момент той изявява готовност да разпусне веднага войската си, да предаде провинциите си на назначените управители и да се кандидатира законно

за консулство, ако Помпей отпътува за Испания и Италия се разоръжи. Отговорът е, че ако Цезар се върне веднага в провинцията си, противниците му се задължават да издействат разоръжаването на Италия и оттеглянето на Помпей чрез законно сенатско решение, което трябва да бъде взето в столицата; вероятно това не е груба измама, а приемане на мирните предложения, макар че се постига обратен резултат. Желаната от Цезар лична среща с Помпей е отказана. Помпей няма друг изход, освен да откаже, ако не иска да събуди подозрения за нова коалиция с Цезар и по този начин да увеличи още повече недоверието на конституционната партия. Що се отнася до воденето на войната, съюзниците се съгласяват Помпей да поеме командването на разположените край Луцерия войски, на които се разчита въпреки ненадеждността им, да навлезе с тях в Пицена, която е и негова, и на Лабиен родина, да свика лично опълчението на оръжие, както е станало преди тридесет и пет години, и начело на верните пиценски войски, подкрепен от опитните във военно отношение Цезарови кохорти, да спре напредването на врага. Всичко зависи от това дали Пицена ще успее да се задържи, докато Помпей отиде там, за да я защитава. Цезар е събрал отново цялата си армия и вече е навлязъл в Пицена по крайбрежния път през Анкона. И там въоръжаването върви с пълна сила; в най-северния пиценски град Ауксим се намират голям брой новобранци, водени от Публий Атий Вар; ала по желание на гражданството Вар е принуден да опразни града още преди появата на Цезар.

Шепа Цезарови войници настигат новобранските маси при Ауксим и след кратка битка ги разпръсват на всички страни — това е първото сражение в гражданската война. Скоро след това Гай Луцилий Хир и трихилядната му войска опразват Камерин, а Публий Лентул Спинтер с пет хиляди души освобождава Аскул. Преданите на Помпей подразделения оставят доброволно домовете и имуществото си и тръгват след водача си през границата: самата Пицена обаче е загубена още преди да пристигне определеният за временен защитник на областта офицер Луций Вибулий Руф, който не е знатен сенатор, но познава военния занаят; той няма какво друго да стори, освен да поеме командването на спасилите се шест или седем хиляди новобранци, да прогони неспособните офицери-вербовачи и да събере всички на едно място. Сборният пункт е Корфиний, центърът на новите попълнения в албанската, марсийската и пелигнийската област; събраните там новобранци наброяват около 15 000 души, обединяват най-войнствените и надеждни хора на Италия и образуват ядрото на конституционната армия, все още необучена добре. Когато Вибулий пристига в лагера, Цезар е на няколко дни път; нищо не му пречи да изпълни нарежданията на Помпей и да тръгне веднага, за да обедини спасените пи-

ценски войски и събраните в Корфиний новобранци с основната войска, която е в Апулия. Ала в Корфиний командва назначеният за наследник на Цезар като управител на Трансалпийска Галия Луций Домиций, един от най-упоритите и закостенели представители на римската аристокрация. Той не само отказва да изпълни заповедта на Помпей, но и забранява на Вибулий да потегли за Апулия с отряда от Пицена. Той е твърдо убеден, че Помпей се бави само поради своенравието си и в решаващия момент ще му се притече на помощ; затова изобщо не се подготвя за обсада, нито си дава труда да събере в Корфиний разположените в съседните градове новобранци. Помпей обаче не се явява в Корфиний и има всички основания да се бави; той може да използва двата си ненадеждни легиона като опора за пиценското опълчение, но не и да даде генерално сражение на Цезар. Само след няколко дни обаче пред Корфиний пристига Цезар (на 14 февруари). Към войската му са се присъединили дванадесетият (в Пицена) и осмият (пред Корфиний) от трансалпийските легиони, освен това от пленените или доброволно предалите се Помпееви войници, както и от новите набори, са създадени три нови легиона, така че Цезар вече разполага с армия от 40 000 души, половината от които са опитни войници. Докато се надява на Помпеевата помощ, Домиций защитава града; но когато писмата на пълководеца му разкриват истината, той не остава докрай на загубения пост, с което би направил най-голямата услуга на партията си, дори не капитулира, а след като заявява на простите войници, че помощта е на път и ще дойде много скоро, самият той, придружен от най-приближените си офицери, решава да се възползва от нощта, за да избяга като страхливец. Ала Домиций е толкова неспособен, че не успява да осъществи дори плана си за бягство. Объркаността му държание го издава. Част от войската се разбунтува; марсийските новобранци, които не могат да повярват в позора на пълководеца си, вдигат оръжие срещу бунтовниците; но след като и те се убеждават в предателството на Домиций, войниците превземат щаба, задържат офицерите и предават града на Цезар (20 февруари). След новината за падането на Корфиний трите хиляди новобранци в Алба и още 1500 войници в Тарацина слагат оръжие още щом виждат Цезаровите конни патрули; третият корпус, разположен в Сулмон, е бил принуден да капитулира още по-рано.

Помпей е разбрал, че губи Италия още щом Цезар е влязъл в Пицена; все пак той отлага заминаването си по море до последната минута, за да спаси поне част от войската си. Затова се придвижва бавно към най-близкото пристанище Брундизий. Тук пристигат двата легиона от Луцерия и остатъците от новобранските корпуси, които Помпей е успял да събере в обезлюдената Апулия, както и войниците, свикани от консулите и от останалите пратеници в Кампания, на които е заповя-

дано да се насочат към морето. Натам се отправят и много политически бегълци, между които са най-известните сенатори със семействата си. Войската е разпределена по корабите, но скоро се оказва, че няма достатъчно плавателни съдове, за да поемат наведнъж всичките хора, наброяващи повече от 25 000 души. Помпей няма друг избор, освен да раздели войската. По-голямата част от войниците се качват на корабите; самият Помпей остава с около 10 000 души в Брундизий, за да чака връщането на флотата; той има голямо желание да запази Брундизий, тъй като разбира значението му за евентуалното ново завладяване на Италия, но не вярва, че би могъл да го задържи срещу превъзхождащите сили на Цезар. През това време Цезар се появява пред Брундизий и обсажда града. Прави опит да затвори пристанището, като заповядва да издигнат диги и плаващи мостове, за да попречи на връщащата се флота; ала Помпей въоръжава намиращите се в пристанището търговски кораби и успява да предотврати пълното затваряне на изхода към морето, докато флотата му се върне. Въпреки усилената бдителност на обсаждащите и враждебното настроение на градските жители Помпей успява да изведе от града цялата си войска до последния човек, без да даде нито една жертва, и да я отведе в Гърция — това е едно наистина забележително дело. Липсата на собствена флота проваля не само обсадата, но и преследването на неприятеля.

Само за два месеца, без да е дал нито едно сериозно сражение, Цезар е успял да разгроми и разпръсне армия от десет легиона, като само малка част от нея е избягала по море с много мъки и лишения. Целият италийски полуостров заедно със столицата, държавната хазна и събраните в Рим запаси попадат в ръцете на победителя. Не без основание победената партия се оплаква от страховитата бързина, разум и енергия на „чудовището“.

Разбира се, може да се зададе въпросът дали Цезар повече печели или губи от завладяването на Италия. Във военно отношение той успява да лиши противниците си от много важни източници на средства и хора и да ги спечели за себе си; още през пролетта на 49 г., вследствие на разпореденото масово набиране на войници, са създадени няколко нови легиона, които се присъединяват към ветераните му. От друга страна обаче, той е принуден да остави в Италия значителен окупационен гарнизон, както и да предприеме мерки срещу замислената от противниците му презморска блокада, за да спаси столицата от гладна смърт. Това усложнява още повече и без това сложната военна задача на Цезар. Начинанието му има голям финансов успех, тъй като той е успял да завладее столичната хазна; ала основните източници на доходи, а именно данъците от Изтока, остават в ръцете на неприятеля. В същото време потребностите на войската се увеличават неколкократно, увеличават се и задълженията на Цезар да се грижи за

снабдяването на столицата с храна. Намерените в столицата значителни суми свършват много бързо и Цезар скоро е принуден да поиска кредит; тъй като не може да разчита на дългосрочни заеми, всички в града очакват всеобхватни конфискации — единственото средство за бързо набавяне на пари. Още по-трудни са политическите условия, които се създават с навлизането на Цезар в Италия. Загрижеността на имотните класи, че промяната ще доведе до анархия, обхваща все по-широки слоеве от населението. И приятелите, и враговете виждат в лицето на Цезар втори Катилина; Помпей е убеден, или поне така твърди, че Цезар е започнал гражданската война само защото не е можал да плати дълговете си. Това, разбира се, е абсурдно; но действителното финансово положение на Цезар не е благоприятно, а и хората, които го заобикалят, будят сериозно безпокойство. Повечето са личности със скандална слава, които играят главните роли в Рим — Квинт Хортензий, Гай Курион, Марк Антоний (последният е осиновен син на привърженика на Катилина Лентул, екзекутиран по заповед на Цицерон). Най-висшите и доверени постове се раздават на лица, които отдавна са престанали дори да пресмятат колко пари дължат; много от Цезаровите протежета не само издържат танцьорки — това е обичайно явление в Рим, — но и се появяват публично в компанията на уличници. Чудно ли е тогава, че дори сериозните и политически безпристрастни хора очакват амнистия за всички избягали от страната престъпници, унищожаване на списъците на длъжниците, всеобхватни конфискации, заповеди за заточение и убийства, даже опустошаване на Рим от галските легиони? В това отношение обаче „чудовището“ излъгва очакванията както на приятелите, така и на враговете си. Още когато завзема първия италийски град Аримин, Цезар строго забранява на обикновените войници да се показват въоръжени в рамките на града; без да прави разлика между хората, които са го посрещнали дружелюбно, и онези, които са враждебно настроени, той защитава всички градове, които превзема по пътя си, от нападенията на разбойници. Когато разбунтуваният гарнизон му предава Корфиний, е късна вечер и без да се вслушва в гласа на разума, Цезар отлага завземането на града до следващата сутрин, защото не иска да изложи гражданството на произвола на ожесточената си войска. Простите войници, които са попаднали в плен, биват приемани в армията му след устно заявление, че нямат политически пристрастия; офицерите не само са пощадени, но и независимо от ранга им и без изискване на каквото и да било съгласие за сътрудничество се пускат на свобода и им се разрешава да вземат със себе си личната си собственост, като не се правят сериозни проверки на багажа.

Такова е отношението дори към Луций Домиций, а вещите и парите на Лабиен са изпратени по доверен човек в неприятелския лагер.

Въпреки тежкото финансово положение са пощадени имената и огромните богатства както на останалите, така и на отсъстващите противници; той предпочита да заема от приятелите си, само и само да не настрои срещу себе си земевладелците, като изиска да му платят формално допустимия, но наистина отживял времето си поземлен данък. Победителят знае, че със завладяването на Италия е решил едва половината задача, и то по-лесната ѝ половина; за да бъде победата му трайна, той е длъжен, според собствените му думи, да помилва безусловно всички победени. Затова и по целия път към Брундизий непрекъснато прави опити да осъществи лична среща с Помпей и да постигне съгласие по спорните въпроси. Но ако по-рано аристокрацията не е искала да чуе за помирение, сега неочакваната и толкова позорна емиграция е превърнала гнева ѝ в безумие; дива жажда за мъст е обзела победените и тя контрастира по много странен начин с мирната воля на победителя. Гневните послания, които пристигат от емигрантския лагер до приятелите в Италия, са пълни с проекти за конфискации и проскрипции, с планове за преустройство на сената и държавата, в сравнение с които Суловата реставрация изглежда детска игра и които изпълват с ужас дори умерените партийни членове. Безумната страст на безсилието и мъдрата умереност на силата оказват своето въздействие. Всички хора, за които материалните интереси са над политическите, отиват в лагера на Цезар. Провинциалните градове обожествяват „почтеността, умереността, разума“ на победителя; и дори противниците признават, че тези възхвали имат сериозни основания. Висшите финансови кръгове, откупвачите на данъци и съдебните заседатели, пострадали достатъчно от действията на конституционната партия, нямат особено желание да живеят и занапред под опеката на същите данъчни служители; капиталите излизат отново на бял свят и богатите господа започват спокойно да пишат сметките си. Дори голямото мнозинство на сената, поне според броя на сенаторите — защото сред тях са твърде малко от знатните и влиятелни членове на сената, — е останало в Италия и най-вече в столицата въпреки заповедите на Помпей и се е примирило с режима на Цезар. Добре пресметнатата милост на победителя постига целта си: имотните класи, които са треперили от надигащата се анархия, се успокояват. Вярно е, че това е печалба с непредвидими последици за бъдещето; отклоняването на анархията и на не по-малко опасния страх от анархията е предварително условие за бъдещото преустройство на държавата. За момента обаче милостта, която Цезар проявява към победените, е по-опасна, отколкото би било подновяването на безумствата на Цина и Катилина; тя не превръща враговете в приятели, нито пък прави приятелите врагове. Привържениците на Цезар роптаят, че им е забранено да грабят и убиват; от тези дръзки, отчаяни и доста талантливи хора мо-

гат да се очакват опасни изненади. Републиканците от всички отсенки не са променили възгледите си след проявената от победителя милост, нито са се примирили. Според веруюто на Катоновата партия дългът към онова, което те наричат родина, освобождава човека от всички други задължения; дори хората, които дължат живота и свободата си на Цезар, имат правото и задължението да вдигнат оръжие срещу него или поне да участват в заговори срещу монархията. Поумерените фракции на конституционната партия приемат с радост предложените от новия монарх мир и закрила; но това съвсем не означава, че престават да проклинат от сърце монархията и монарха. Колкото повече наближава промяната в конституцията, толкова повече граждани както в политически оживената столица, така и в по-събудените провинциални градове и села осъзнават републиканските си възгледи. Поне в това отношение верните конституционалисти в Рим имат право да съобщят на съмишлениците си в изгнание, че всички класи и отделните личности у дома съчувстват на Помпей и са готови да му помогнат. Недоволството на тези обществени слоеве се увеличава още повече от моралния натиск, който решителните и влиятелни изгнаници оказват върху масата на спокойните и ленивите. Всеки честен човек се чувства неловко, че е останал в родината; полуаристократите смятат, че ако не отидат в изгнание с Домициите и Метелите, ще се присъединят към плебеите, както и че е под достойнството им да заседават в Цезаровия сенат сред куп нищожества.

Присъщата на победителя милост придава по-висше политическо значение на тази безмълвна опозиция: тъй като Цезар избягва терора, тайните му противници могат да изразяват недоволство от управлението му, без да се боят, че ще бъдат наказани. Много скоро Цезар се убеждава в това, като преживява някои неприятни моменти със сената. Той е започнал войната, за да освободи тероризирания сенат от потисниците му, и е успял; затова сега желае сенатът да одобри случилото се и да му даде пълномощия за продължаване на войната. Народните трибуни свикват сената, когато Цезар е пред вратите на града (1 април). Събранието е доста многолюдно, но от останалите в Италия сенатори не са се явили най-именитите, дори бившият водач на сервилното мнозинство Марк Цицерон и тъстът на Цезар Луций Пизон; и което е още по-лошо, присъстващите изобщо не са склонни да се съгласят с предложенията на Цезар. Когато той заговаря за продължаване на войната, единият от двамата присъстващи консулари, страхливият Сервий Сулпиций Руф, който желае единствено спокойна смърт в собственото си легло, отговаря, че пълководецът ще бъде много по-полезен на родината си, ако се откаже да пренесе войната в Испания и Гърция. Когато Цезар моли сената поне да изпрати мирните му предложения до Помпей, сенаторите изразяват съгласието си,

но заплахите на емигрантите са ги стреснали дотолкова, че не се намира нито един човек, готов да замине при Помпей. Цезар претърпява горчив провал в отношенията си със сената, също както преди него се е провалил Помпей, неуспял да прокара легалното си назначаване за върховен главнокомандващ в гражданската война, и причините за това трябва да се търсят не само в нежеланието на аристокрацията да участва в издигането на трона на монарха, но и в страха на високата колегия. Явяват се и други препятствия. За да уреди по някакъв начин положението си, Цезар желае да бъде провъзгласен за диктатор; това обаче не става, защото според конституцията диктаторът може да бъде назначен само от консулите, а опитът на Цезар да купи консула Лентул, който е на прага на фалита, не успява.

Народният трибун Луций Метел протестира срещу всички действия на проконсула и заявява, че ще защитава с тялото си държавната хазна, когато хората на Цезар дойдат да я изпразнят. Цезар няма друг изход, освен да отстрани по възможно най-мекия начин този непримирим трибун; все пак той остава верен на решението си да избягва насилствени действия. Заявява на сената, както е направила преди известно време конституционната партия, че е имал намерение да уреди положението си по законен път и с помощта на най-висшата държавна власт; но щом като тази помощ му е отказана, той ще мине и без одобрението им. Без повече да се интересува от сената и от държавноправните формалности, той предава временното управление на столицата в ръцете на претора Марк Емилий Лепид, като го назначава за градски префект, и дава съответните нареждания за управлението на подчинените му области и продължаването на войната. Привикнало към грохота на величествени битки, омаяно от привлекателните звуци на щедрите Цезарови обещания, столичното население е силно впечатлено, когато за първи път вижда новия господар да се разпорежда като монарх в свободния Рим и вратата към държавната хазна е разбита от войниците му. Ала времената, когато впечатленията и настроенията на масите са определяли хода на събитията, са отдавна отминали; сега решават легионите и вече нищо не зависи от едно или повече болезнени преживявания.

Цезар бърза да продължи войната. Той дължи досегашните си успехи на внезапните нападения и смята и занапред да се придържа към подобна тактика. Положението на противника му е много трудно. След като нападението на Цезар е осуетило първоначалния му план да води войната едновременно от Италия и Испания към двете Галии, Помпей е възнамерявал да отиде в Испания. Там позицията му е много силна. Войската наброява седем легиона, в които служат много Помпееви ветерани, а многогодишните битки в лузитанските планини са закалили телата и сърцата на офицерите и войниците. Между ко-

мандирите са Марк Варон, известен учен и верен Помпеев привърженик, Луций Афраний, който е служил с отличие в Ариенат и Алпите, и Марк Петрей, победителят на Катилина, безстрашен и способен офицер. Ако в оттатъшната провинция Цезар все още разполага с верни хора, останали от времето на наместничеството му, много по-важната провинция на Ебро е обвързана с бившия главнокомандващ с всички връзки на почитта и благодарността, макар да са минали вече двадесет години, откакто Помпей е възглавявал областта през Серториевата война, а после я е уреждал наново. След катастрофата в Италия най-доброто, което може да стори Помпей, е да се отправи по най-бързия начин към Испания, за да застане начело на армията и да се опълчи срещу Цезар. За нещастие обаче, надявайки се да спаси войските в Корфиний, той се забавя твърде дълго в Апулия и е принуден да се качи на кораба не от някое кампанско пристанище, а от близкия Брундизий. Защо Помпей, господарят на морето и Сицилия, не се връща към първоначалния си план, не е изяснено; може би аристокрацията с късогледството и недоверчивостта си е отказала да се остави в ръцете на испанските войски и население, но в крайна сметка Помпей остава на изток и Цезар отново има избор дали да насочи следващото си нападение срещу армията, която се организира в Гърция под командването на Помпей, или да се обърне срещу опитните легиони на помощник-главнокомандващия в Испания. Цезар решава да направи второто и веднага след края на италийския поход взема всички мерки да преведе по течението на Долна Рона девет от най-добрите си легиона, освен тях 6000 конници, половината избрани в келтските области лично от него, другата половина германски наемници, както и голям брой иберийски и лигурски стрелци.

През това време обаче противникът не бездейства. Назначеният за наследник на Цезар в Трансалпийска Галия Луций Домиций, освободен от победителя при Корфиний, събира хората си и заедно с доверения човек на Помпей, Луций Вибулий Руф, се отправя към Масалия. Той успява да накара гражданите да се обявят на страната на Помпей и да откажат да пропуснат Цезар. Двата най-малко надеждни испански легиона остават в провинцията под командата на Варон; останалите пет, подсилени с 40 000 души испанска пехота, част от които са келто-иберийска линейна пехота, другата част лузитански леки пехотинци, и с 5000 испански конници, водени от Афраний и Петрей, трябва да изпълнят волята на Помпей, предадена чрез Вибулий, и да затворят Пиренеите за противника.

При това положение на нещата Цезар пристига лично в Галия и тъй като е задържан от обсадата на Масалия, изпраща по-голямата част от събраните си на Рона войски, шест легиона и конницата, по големия път през Нарбо (Нарбон) към Роде (Розас), за да изпреварят

неприятеля пред Пиренеите. Начинанието успява; когато Афраний и Петрей стигат до проходите, те вече са заети от цезарианците и линията на Пиренеите е загубена. Армията им заема позиция между проходите и река Ебро, като се разполага на лагер при Илерда (Лерида). Този град се намира на четири мили северно от Ебро на десния бряг на река Сикорис (Сегра), която е приток на Ебро. Към града води само един солиден мост. Южно от Илерда планините по десния бряг на Ебро се спускат съвсем близо до града; на север от двете страни на Сикорис се простира равнина, завършваща с висок хълм, на който е построен градът. За армия, която ще бъде обсадена, това е изключително изгодна позиция; но след загубата на пиренейските проходи защитата на Испания може да бъде осъществена сериозно само зад линията на Ебро, а тъй като не е изградена здрава връзка между Илерда и Ебро, нито е премината реката, оттеглянето от временната към истинската отбранителна позиция не е достатъчно добре защитено. Цезарианците се укрепяват над Илерда в делтата, която реката Сикорис образува със съединяващата се с нея река Цинга (Цинка); ала започват сериозно да обмислят нападението едва когато в лагера пристига Цезар (23 юни). Голямата битка става под стените на града; и двете страни се бият смело и ожесточено, с променлив успех; цезарианците не постигат целта си да се укрепят между Помпеевия лагер и града и да завладеят каменния мост; за връзките си с Галия те ще трябва и занапред да разчитат на двата моста, които са издигнали набързо на четири-пет немски мили по-нагоре по реката, тъй като при града ширината ѝ е доста значителна. Когато снеговете започват да се топят и нивото на водата се покачва, временните мостове са разрушени; и тъй като не разполагат с кораби, за да преминат придошлите реки, нито пък при тези обстоятелства могат да мислят за възстановяване на мостовете, легионите на Цезар са принудени да останат в тясното пространство между Цинга и Сикорис. Освен това левият бряг на Сикорис, а с него и пътят, по който армията осъществява връзка с Галия и Италия, е предаден почти без бой на Помпеевите войски, които преминават реката или по градския мост, или като я преплуват с мехове по лузиатански обичай. Времето е малко преди жътва; старата реколта е почти изчерпана, новата още не е прибрана и много скоро на тясната ивица земя между двете реки не остава нищо за ядене. В лагера цари жесток глад — пруската крина пшеница струва 300 денари, пламват епидемии; затова пък на левия бряг се трупат припаси и непрекъснато пристигат подкрепления откъде ли не: конници и стрелци от Галия, войници и офицери, които са били в отпуск, завръщащи се разузнавателни отряди, общо около 6000 души, които са нападнати от противника с превъзхождащи сили и след като понасят големи загу-

би, са изтласкани в планините, докато цезарианците стоят на десния бряг и следят с мрачни лица неравната битка.

Връзките на армията са в ръцете на помпейците; Италия изведнъж престава да получава вести от Испания и повечето от тревожните слухове, които се разпространяват в столицата, не са далеч от истината. Ако помпейците бяха съумели да се възползват от изгодното си положение и бяха проявили малко повече настойчивост, те щяха да нападнат струпаната на левия бряг, почти неспособна да се защитава маса, да я разбият или поне да я върнат обратно към Галия и да завземат окончателно брега, за да не пропуснат нито един войник да мине реката. Ала и двете благоприятни възможности са пропуснати; помпейците успяват да прогонят подкреплението и да му нанесат големи загуби, но не го унищожават, нито го отблъскват напълно; от друга страна, защитата на реката е предоставена на самата река. Именно върху това тяхно лековерие Цезар изгражда своя план. Заповядва на войниците си да строят преносими лодки от леко дърво и плетени пръчки, облечени с кожа, каквито използват британците и по-късно саксонците, и да ги закарат с коли до мястото, където са били мостовете. На тези крехки плавателни съдове един отряд преминава реката и като намира другия бряг незащитен, без усилия възстановява моста; след това освобождава бързо важния път към Италия и Галия и отнася в лагера дългоочакваните хранителни припаси. Щастливото хрумване на Цезар спасява войската от страшната опасност, в която е попаднала.

Веднага след възстановяването на моста Цезаровата конница, която е много по-добра от неприятелската, започва да разузнава по левия бряг на Сикорис; важните испански общини между Пиренеите и Ебро — Оска, Таракон, Дертоза и други, дори някои селища южно от Ебро — преминават на страната на Цезар. Поради нападенията на Цезаровата конница и предателството на съседните общини снабдяването на помпейците се затруднява; най-после те вземат решение да отстъпят зад линията на Ебро и бързат да изградят понтонен мост по-надолу от устието на Сикорис. Цезар се опитва да осуети отстъплението през Ебро и да задържи неприятеля в града; но докато те остават господари на моста при Илерда и той не разполага нито с брод, нито със сигурни мостове, армията не може да бъде разделена на двата бряга, за да затвори Илерда от двете страни. Затова войниците му копаят денонощно дълбоки отводнителни ровове, за да направят реката по-плитка и пехотата да може да я премине. Ала приготовленията на помпейците за преминаване през Ебро завършват по-рано от подготовката на цезарианците за обкръжаването на Илерда; когато първите тръгват в бърз марш към Ебро по левия бряг на Сикорис, за да преминат реката по готовия мост, отводнителните канали на Цезар все още не са поели

достатъчно вода, за да направят брода проходим за пехотата; реката е премината само от конниците, като Цезар им заповядва да следват неприятеля по петите, да го нападат и поне да забавят напредването му. Ала когато на разсъмване виждат оттеглящите се още от полунощ вражески колони, Цезаровите легиони усещат с инстинкта на опитни бойци стратегическото значение на това оттегляне, което ще ги принуди да следват противника в далечни, трудно проходими места, пълни с враждебно настроено население. След настойчивите им молби пълководецът решава да преведе през реката и пехотата и макар че водата стига до раменете им, легионерите преминават Сикорис, без да загубят нито един човек. Преминаването се осъществява наистина в последния момент. Щом тясната равнина, разделяща град Илерда от спускащите се към Ебро планини, бъде премината и Помпеевата войска навлезе в планините, вече никой няма да бъде в състояние да ѝ попречи да се оттегли зад Ебро. Въпреки че неприятелската конница непрестанно напада бързащите към реката колони и забавя напредването им, те успяват да се приближат само на миля от планините, но тъй като са на крак още от полунощ и са безкрайно изтощени, променят първоначалния си план да прекосят равнината още същия ден и се разполагат на лагер. Тук ги настига Цезаровата пехота и издига лагера си точно срещу тях. Макар че са възнамерявали да продължат пътя си през нощта, помпейците се отказват от него поради страха си от жестоките нападения на конницата, която не си дава нито миг почивка. И на следващия ден двете войски остават неподвижни, заети единствено с разузнаването на местността. Рано сутринта на третия ден пехотата на Цезар се вдига на поход, за да заобиколи пътя, по който се движи Помпеевата войска, и да ѝ отреже достъпа до Ебро. Целта на този странен поход, който отначало изглежда като връщане към лагера при Илерда, е разгадана със закъснение от Помпеевите офицери. Когато разбират какво им се готви, те изоставят лагера и обоза и се втурват в бърз марш по главния път, за да се изкачат на крайбрежните височини преди цезарианците. За съжаление обаче са закъснели; когато пристигат, на големия път ги очакват строените легиони на противника. Отчаяният опит на помпейците да се изкачат по стръмния склон и да намерят други пътища към Ебро е осуетен от Цезаровата конница, която обкръжава изпратените напред лузитански отряди и ги разбива. Ако се беше стигнало до битка между Цезаровата армия и Помпеевата войска, която има в гърба си вражеските конници, а пред себе си пехотата и е напълно деморализирана, изходът ѝ щеше да бъде лесно предвидим; мястото и времето също са благоприятни за решително сражение, ала Цезар отказва да влезе в бой и полага големи усилия, за да укроти нетърпението и войнствеността на предусещащите победата войници. Помпеевата армия и без това е

стратегически загубена; Цезар избягва безполезното проливане на кръв, защото не иска да отслаби армията си и да влоши още повече отношенията си с помпейците. Още в деня, след като са успели да отрежат помпейците от Ебро, войниците от двете армии са започнали да се побратимяват и да обсъждат условията на предаването. Цезар обещава да изпълни поставените от помпейците условия, в които се съдържа и освобождаване на офицерите, но точно тогава сред преговарящите се втурва Петрей, заобиколен от свитата си от испанци и роби, и започва да сече с меча си всички цезарианци, които му се изпречат пред очите. Цезар въпреки това изпраща с мир дошлите в лагера му помпейци и настоява да бъде потърсено мирно разрешение.

Илерда, където помпейците все още имат гарнизон и значителни запаси, става цел на войската им; ала като виждат постоянно пред себе си неприятелската армия и знаят, че трябва да прекосят Сикорис, те напредват, без да се доближават до целта си. Конницата им е толкова сплашена, че пехотата я взема в средата, а легионите са поставени в ариегарда; снабдяването с вода и фураж става все по-трудно; скоро се налага да убият част от товарните животни, защото не могат да ги хранят. Най-после лутащата се армия е окончателно обкръжена: в гърба ѝ е Сикорис, пред нея е вражеската войска, която издига от три страни валове и копае ровове. Помпейците се опитват да преминат реката, но германските конници и леката пехота на Цезар са ги изпреварили в заемането на отсрещния бряг. Нито смелостта, нито верността са в състояние да отложат поне още малко неизбежната капитулация (2 август 49 г.). Цезар се съгласява не само да запази живота и свободата на офицерите и войниците, но и да им върне личното имущество, което носят със себе си, както и онова, което вече им е било отнето, като се задължава да възстанови стойността на военната плячка на своите войници. Когато е пленил новобранците в Италия, той ги е включил веднага във войската си, но сега се отнася с дължимата почит към старите Помпееви легионери и обявява, че никой няма да бъде принуден да служи в армията му против волята си. Изисква от тях само да предадат оръжието и да се върнат по родните си места. Испанците, които са около една трета от армията, си тръгват веднага, а италийските вайници са освободени на границата между Трансалпийска и Цизалпийска Галия.

С разпадането на армията отсамна Испания преминава от само себе си в ръцете на победителя. В оттатъшна, където Марк Варон командва като заместник на Помпей, уплахата е голяма. Когато получава вестта за катастрофата при Илерда, Варон решава за благоразумно да се укрепи здраво в островния град Гадес и да скрие на сигурно място значителните суми, които е събрал с отнетите богатствата на храмовете и конфискуваните имущества на няколко известни цезари-

анци, голямата флота, която е построил, и поверените му два легиона. Ала само при слуха за напредването на Цезар големите градове в отдавна симпатизиращата му провинция се обявяват на негова страна и прогонват Помпеевите гарнизони: така постъпват Кордуба, Кармон и самият Гадес. Един от легионите тръгва на своя глава към Хиспалис и принуждава града да премине на страната на Цезар. Когато накрая и Италика затваря вратите си пред Варон, той решава да капитулира.

Почти по същото време се подчинява и Масалия. Жителите ѝ не само са понесли обсадата с рядка енергия, но са успели да задържат и морето; то е родната им стихия и те могат да се надяват, че ще получат подкрепления от Помпей, който владее изцяло морските пътища. Ала помощникът на Цезар, опитният Децим Брут, същият, който е извоювал първата победа над венетите в океана, събира всички плавателни съдове, които може да намери, избира най-добрите легионери и въпреки ожесточената съпротива на вражеската флота, състояща се отчасти от албикските наемници на масалиотите, отчасти от роби на Домиций, успява да я разбие и да потопи и завладее повечето кораби. Когато в пристанището на Масалия от изток през Сицилия и Сардиния пристига малката Помпеева ескадра, водена от Луций Назидий, масалиотите подновяват съпротивата по море, качват се на корабите на Назидий и се устремяват срещу Брут. Битката се разиграва край височините на Тавроис (Ла Сиота източно от Марсилия) и ако корабите на Назидий се бяха сражавали със същата отчаяна смелост, с която се бият масалиотите, резултатът щеше да бъде съвсем различен; ала бягството на корабите дава победата в ръцете на Брут и остатъците от Помпеевата флота избягват в Испания. Обсадените са напълно изтласкани от морето. Откъм сушата, където обсадата се ръководи от Гай Требоний, съпротивата продължава с неотслабваща решителност; ала въпреки честите излизания на албикските наемници и пестеливото използване на струпаните в града запаси обсадните машини най-после успяват да проникнат до стените и една от кулите рухва. Масалиотите заявяват, че са готови да се откажат от защитата на града, но желаят да подпишат капитулация лично с Цезар, затова настояват римският пълководец да спре военните действия до пристигането на господаря си. Требоний е получил строга заповед от Цезар да щади града и се съгласява с примирието. Тъй като масалиотите използват временния мир за коварно нощно нападение извън градските порти и изгарят почти половината от оставените без охрана обсадни машини, битката започва отново и се води с непознато досега ожесточение. Способният римски пълководец успява с учудваща бързина да възстанови унищожените кули и дигата; много скоро Масалия е напълно обкръжена. Когато Цезар пристига пред града при завръщането си от Испания, той го намира почти разрушен от непрестанните нападения

на обсаждащите, а жителите му са изтощени от глад и болести. Най-после те изразяват готовност да капитулират, без да поставят каквито и да било условия. Само Домиций, който помни как е злоупотребил с великодушието на победителя, се промъква с лодка през римската флота, за да търси трето бойно поле за непримиримата си омраза. Войниците на Цезар са се заклели да изколят всички мъже, които срещнат по пътя си, и настойчиво искат от пълководеца да даде знак за плячкосването на града. Ала Цезар, който никога не забравя голямата си задача да наложи и на Запад гръко-римската цивилизация, отказва категорично да остави града в ръцете на озверелите войници. Масалия, която е най-отдалеченият и почти последният град от онези някога толкова многобройни и могъщи морски селища на старите йонийски мореплаватели, е успяла да запази и досега характерните черти на елинския морски живот в първоначалната му чистота и свежест. Тя е и последният гръцки град, който е водил морски битки. Масалия е принудена да предаде оръжията и корабите си на победителя и загубва част от областта и привилегиите си, но запазва свободата и националността си и остава, макар и в затруднено материално положение, духовният център на елинската култура в далечната, едва сега завоювала ново историческо значение келтска земя.

Докато на Запад войната се решава почти навсякъде в полза на Цезар, макар и след доста трудности, и Испания и Масалия са покорени, а неприятелската армия е пленена до последния човек, вторият театър на военните действия, където Цезар е сметнал за необходимо да вземе инициативата веднага след завладяването на Италия, също се оживява. Вече казахме, че помпейците имат намерение да прекъснат снабдяването на Италия с храни. Всички средства за това са в ръцете им. Те владеят морето и навсякъде, в Гадес, Утика, Месана, но преди всичко на Изток, работят с голямо усърдие, за да увеличат флотата си; освен това притежават всички провинции, от които столицата се снабдява с храна: Сардиния и Корсика, където е Марк Кота, Сицилия, където командва Марк Катон, Африка, където за пълководец се е самопровъзгласил Тит Атий Вар заедно със съюзника си нумидийския цар Юба. Цезар трябва на всяка цена да осуети плановете на противника и да завладее провинциите, които хранят столицата. Квинт Валерий е изпратен с един легион в Сардиния и бързо принуждава Помпеевия наместник да опразни острова. Много по-важното начинание — отнемането от неприятеля на Сицилия и Африка — е осъществено с решаващата подкрепа на способния и опитен воин Гай Каниний Ребил, който е назначен за военен съветник на младия Гай Курион. Сицилия е завзета без нито едно сражение; Катон, който не разполага с истинска армия, а и не е военен, опразва острова, след като почтено предупреждава сицилийците да не се излагат на опасност с безсмис-

лена съпротива. За да подсигури този толкова важен за столицата остров, Курион оставя там половината от армията си и отплава за Африка с два легиона и 500 конници. Тук очаква да срещне сериозна съпротива: освен многобройната и войнствена армия на Юба наместникът Вар е организирал два легиона от римляните, заселени в Африка, и е събрал малка ескадра от десет платна. С помощта на превъзхождащата си флота Курион успява без особени затруднения да слезе на сушата между Хадрумет, където е разположен единият вражески легион заедно с корабите, и Утика, пред чиито стени лагерува вторият легион, воден лично от Вар. Курион излиза на бой срещу втория легион и издига лагера си край Утика — на същото място, където преди век и половина е лагерувал през първата си зима в Африка Сципион Стари. Цезар, който е принуден да държи войската си в постоянна готовност за испанската война, е съставил сицилийско-африканската армия почти изцяло от неприятелските легиони, най-вече от пленниците, взети при Корфиний; офицерите от Помпеевата африканска армия, част от които са служили в пленените при Корфиний легиони, използват всички средства, за да привлекат отново на своя страна старите войници или поне да им напомнят старата клетва. Ала Цезар не е сгрешил с избора на заместника си. Курион умее да направлява както флотата, така и войската и упражнява силно влияние върху войниците; снабдяването им е много добро, а сраженията без изключение успешни. Когато Вар, предполагайки, че войниците на Курион просто не намират удобен случай, за да се присъединят към него, решава да влезе в бой главно за да им създаде тази възможност, успехът не оправдава очакванията му. Въодушевени от огнените слова на младия си водач, конниците на Курион разбиват неприятелските и ги обръщат в бягство, после, пред очите на двете армии, избиват с мечовете си тръгналата с конницата лека пехота; окуражени от този успех и личния пример на Курион, легионите му си пробиват път през клисурата, която разделя двете линии, за да нападнат неприятеля, но помпейците не ги дочакват, а уплашено побягват обратно към лагера си. Още следващата нощ лагерът е опразнен. Победата е толкова пълна, че Курион веднага се отправя към Утика, за да я обсади. Но в това време пристига вест, че цар Юба бърза на помощ на помпейците с цялата си войска, и Курион решава, също както преди него е постъпил Сципион при новината за пристигането на Сифакс, да вдигне обсадата и да се върне в някогашния лагер на прославения пълководец, докато му изпратят подкрепление от Сицилия. Много скоро идва второ съобщение, според което цар Юба е бил нападнат от съседни князе и се е принудил да върне войската си към своите владения, като е изпратил на обсадените само малък корпус под командата на Сабура. Енергичният Курион, който трудно се е решил на тази дълга почивка,

тръгва веднага на път, за да влезе в сражение със Сабура, преди нумидиецът да се е обединил с гарнизона на Утика. Конницата му, която е тръгнала предишната вечер, наистина успява да изненада Сабура край Баград по време на нощната почивка и да му причини големи вреди; след новината за първата победа Курион ускорява хода на пехотата, за да довърши врага.

Скоро по склоновете на спускащите се към Баград планини се забелязват остатъците от корпуса на Сабура, които се бият с римските конници; легионите се втурват в битката и помагат на конницата да изтласка неприятеля в равнината. Тук обаче настъпва обрат. Сабура не е без подкрепления, както са смятали римляните, а се намира само на половин миля от главната нумидийска войска. Много скоро на бойното поле пристигат най-добрите отряди на нумидийската пехота, придружени от 2000 испански и галски конници, за да помогнат на Сабура, докато самият цар се придвижва нататък с останалата част от армията и шестнадесет слона. След нощното препускане и разгорещената битка от римските конници са останали не повече от 200, и то изтощени до смърт. Положението на пехотата не е по-добро: цезарианците са се оставили да бъдат примамени в откритата равнина, където от всички страни ги заграждат постоянно приждащите неприятелски орди. Курион напразно се опитва да влезе в ръкопашен бой; както им е обичаят, либийските конници се втурват да бягат, щом римското поделение излезе насреща им, а когато то се върне, тръгват да го преследват. Курион се опитва да си върне височините, но напразно; те са заети и удържани здраво от неприятелската конница. Всичко е загубено. Пехотата е посечена до последния човек. Част от конниците успяват да си пробият път с бой; Курион би могъл да се спаси, но не може да понесе мисълта, че ще се яви пред пълководеца без поверената му войска, и умира с меч в ръка. Дори отрядът, който се събира в лагера пред Утика, и екипажите на корабите, които лесно биха могли да се спасят в Сицилия, сломени от страшната и неочаквана катастрофа, се предават на следващия ден на Вар (август или септември 49 г.).

Така завършва предприетата по заповед на Цезар сицилийско-африканска експедиция. Тя постига целта си, поне доколкото завземането на Сардиния и Сицилия осигурява насъщните потребности на столицата за първите няколко месеца; осуетеното завладяване на Африка, от което победилата партия не извлича по-съществена полза, и загубата на два ненадеждни легиона могат да бъдат прежалени. Непрежалима обаче не само за Цезар, а и за Рим е загубата на Курион. Не без основание Цезар е поверил тази толкова важна задача на неопитния военен и скандално известен с разпуснатия си живот столичанин; в огнения младеж искри частица от собствения му дух. Също като Цезар той е изпразнил до дъно чашата на удоволствието; и той като

Цезар не е държавник, защото е офицер, а политическата дейност му е дала в ръка меча; и неговото ораторско изкуство не е онова на закръглените периоди, а красноречието на дълбоко изстраданата мисъл; и неговият начин на водене на война почива върху бързите действия с малко средства; и в неговия характер има лекота, често и лекомислие, очарователна откритост и пълноценен живот във всеки един миг. Ако, както казва за него пълководецът му, младежкият плам и доверието в собствените сили са го тласкали към непредпазливости и ако гордо е предпочел смъртта, за да не допусне да му простят непростимата грешка, то и в Цезаровата история не липсват моменти на същата непредпазливост и същата гордост. Може да се съжалява, че на тази искряща натура не е било съдено да се налудува и да се запази за следващото поколение, толкова бедно откъм таланти и толкова бързо склонило глава пред ужасното господство на посредствеността.

Можем само да предполагаме какво място заемат тези военни действия от 49 г. в общия план на Помпей, по-точно каква роля е отредена след загубата на Италия на важните войски в западните земи. Слухът, че Помпей има намерение да се притече на помощ на войската си през Африка и Мавритания, вероятно е бил пуснат нарочно в лагера на Илерда и е напълно безоснователен. Много по-вероятно е Помпей да е държал на първоначалния си план да нападне Цезар от две страни в Трансалпийска и Цизалпийска Галия дори след загубата на Италия и да предприеме комбинирано нападение едновременно откъм Испания и Македония. Вероятно испанската армия е трябвало да остане бездейна по продължение на Пиренеите; докато македонската армия се приготви за поход; след което двете войски ще тръгнат едновременно и според обстоятелствата ще си подадат ръка или на Рона, или на По, като през това време флотата ще направи опит да завладее Италия. Предполагайки, че Помпей ще се придържа към този план, Цезар се подготвя да посрещне нападение срещу Италия. Един от най-способните му офицери, народният трибун Марк Антоний, командва в столицата като пропретор. Югоизточните пристанища Сипонт, Брундизий, Тарент, където с най-голяма вероятност може да се очаква акостиране на неприятелската флота, получават гарнизон от три легиона. Освен това Квинт Хортензий, недостойният син на известния оратор, събира флота в Тиренско море, а Публий Долабела изгражда втора флота в Адриатическо море, които да подпомагат защитата на крайбрежието и в същото време да послужат за предстоящото прехвърляне в Гърция. В случай, че Помпей се опита да проникне в Италия по суша, Марк Лициний Крас, най-големият син на стария Цезаров колега, трябва да поеме защитата на Цизалпийска Галия, а Гай, по-младият брат на Марк Антоний — отбраната на Илирия. Ала предполагаемото нападение се забавя. Едва в късното лято войс-

ките на Помпей навлизат в Илирия. Наместникът на Цезар, Гай Антоний, е разположил двата си легиона на остров Курикта (Велия в залива на Кварнеро), а адмирал Публий Долабела разполага с четиридесет кораба в тесния морски ръкав между острова и сушата. Помпеевите морски офицери нападат ескадрата му в Адриатическо море, Марк Октавий с гръцката, Луций Скрибоний Либон с илирийската флота. Те унищожават всички кораби на Долабела и Антоний остава отрязан на острова си. За да го спаси, от Италия пристига корпус, командван от Базил и Салустий, заедно с ескадрата на Хортензий от Тиренско море; ала нито едните, нито другите са в състояние да се справят с превъзхождащата вражеска флота. Легионите на Антоний са изоставени на произвола на съдбата. Запасите им свършват, войниците недоволстват и са готови да се разбунтуват; с изключение на няколко поделения, които успяват да достигнат сушата с лодки, останалите петнадесет кохорти слагат оръжие и са откарани в Македония с корабите на Либон, за да бъдат приети в Помпеевата армия, докато Октавий остава на илирийския бряг, за да го завладее от името на Помпей. Далматите, които са най-могъщата народност по тези места, важният островен град Исса (Лиса) и други селища застават на страната на Помпей; привържениците на Цезар се укрепяват в Салоне (Спалато) и Лиса (Алесио) и не само понасят смело обсадата, но и когато положението става неудържимо, излизат в открит бой извън крепостните стени и постигат толкова голям успех, че Октавий вдига обсадата и продължава пътя си към Дирахион, за да презимува там.

Успехът, извоюван от Помпеевата флота в Илирия, макар че не може да се нарече незначителен, почти не оказва влияние върху общия ход на войната; като се вземе предвид, че действията на сухопътната и морската армия, командвани от Помпей, през цялата богата на събития 49 г. се изчерпват с една-единствена победа и че от Изток, където са събрани пълководецът, сенатът, втората голяма армия, основната флота и огромни военни и финансови средства, не идва никой, за да се намеси в решаващата борба на Запад. Войските, които се намират в източната половина на държавата, са разпуснати, пълководецът не се е отказал от метода си да действа единствено с превъзхождащи по брой войски, не е загубил дори част от тромавостта и многословността си, не се е постарал да преодолее разпиляността на коалицията — тези доводи в никакъв случай не извиняват бездействието на сухопътната войска, но поне до известна степен го обясняват; дори флотата, която няма съперници по цялото протежение на морето, не прави нищо, за да определи хода на събитията, нищо за Испания, почти нищо за вярната Масалия, нищичко за защитата на Сардиния, Сицилия и Африка; не е направен нито един опит ако не да бъде завзета отново Италия, то поне да бъде отрязан пътят на търговските кораби, за да

спре снабдяването със зърно. Тези факти дават добра представа за смущението и безпорядъка в Помпеевия лагер, които много трудно можем да си обясним. Общият резултат от този поход е в съответствие с казаното дотук. Двойната офанзива на Цезар (срещу Испания и срещу Сицилия и Африка) се е удала ако не напълно, то поне отчасти; за разлика от нея, планът на Помпей да умори Италия от глад главно чрез удържането на Сицилия, както и общият му план за водене на войната са напълно осуетени от унищожаването на испанската армия. Защитните мерки, предприети от Цезар в Италия, почти не са били използвани. Въпреки чувствителните загуби в Африка и Илирия Цезар излиза като победител от тази първа година на войната, след като е доказал превъзходството си по най-решителен начин.

Ако на Изток не се случва нищо сериозно, което да предотврати завладяването на Запада от Цезар, то поне емигрантите бързат да се възползват от позорно спечелената отсрочка, за да се консолидират политически и военно. В Македония се събират най-решителните противници на Цезар. Там отива самият Помпей заедно с масата на брундизийските емигранти; натам се отправят и останалите бегълци от запада: Марк Катон от Сицилия, Луций Домиций от Масалия; от Испания пристигат най-добрите офицери и войници от разпуснатата армия начело с пълководците си Афраний и Варон. В Италия емиграцията на аристократите се е превърнала от въпрос на чест в мода и сега получава нов тласък след неблагоприятните вести, които пристигат от лагера на Цезар пред Илерда; в Македония се заселват и някои от не толкова запалените партийни членове, както и политическите хамелеони. Броят им е значителен и дори Марк Цицерон най-после се убеждава, че не изпълнява достатъчно добре гражданския си дълг само с писането на трактати за съгласието. Емигрантският сенат в Тесалоники, където официален Рим си е изградил седалище, наброява около 200 членове, между които има побелели старци; там са и почти всички консулари. Колкото и величествени да изглеждат, те все пак си остават емигранти. И този римски Кобленц представя по много убедителен начин високите претенции и жалките постижения на знатния римски свят, ненавременните му напомняния за миналото и още по-ненавременните ответни обвинения, политическата обърканост и финансовите затруднения. Един от най-очевидните признаци за упадъка на старата сграда е загрижеността, с която сенаторите се отнасят към всяка стара завъртулка и към всяко петно от ръжда по конституцията, докато светът около тях ври и кипи; накрая изисканите господа стават просто смешни с постоянните си натяквания, че изпитват угризения на съвестта да заседават извън свещената римска земя и да наричат събранието си „сенат“, и предлагат да се нарекат „съвет на тристате“. По същото това време са предприети широки държавноп-

равни изследвания дали и как издадените от сената закони ще влязат в сила на друго място, извън стените на Рим. Много по-страшни са равнодушието на ленивите и закостенялата ожесточеност на крайните. Първите не могат да бъдат подтикнати към конкретни действия, но и никой не може да ги накара да мълчат. Ако ги призоват да сторят нещо конкретно за общото добро, те изваждат на бял свят присъщата на слабите хора непоследователност и оценяват всяко подобно намерение като злобен опит да бъдат компрометирани, което им дава право да не изпълнят заповедта; в най-добрия случай участват с неохота. Естествено е, че със закъснелите си премъдрости и умните, но неосъществими планове те са постоянно в тежест на работещите; дейността им се състои в критикуване на всяко голямо или малко дело, в подигравки и въздишки, в омагьосване и обезкуражаване на множеството със собствената им безнадеждност и мързел. Ако тук проличава пасивността на слабите, крайните привърженици на Помпеевото дело олицетворяват в пълна степен хипертрофията на активните. Те постоянно повтарят, че предаването на главата на Цезар е първото условие за каквито и да било мирни преговори; непреставащите опити на Цезар да постигне примирие се отхвърлят, без да са разгледани, или се използват за покушение срещу живота на посланика. От само себе си се разбира, че всички известни цезарианци са загубили живота и имуществото си още през първите дни; ала положението на малко или повече неутралните също не е добро. Луций Домиций, героят от Корфиний, прави съвсем сериозно предложение във военния съвет сенаторите, които са се сражавали във войската на Помпей, да гласуват поименно за онези, които или са останали неутрални, или са емигрирали, но не са постъпили във войската, и съответната личност да бъде освободена или наказана с огромна парична глоба и дори със смърт. Друг от крайните отправя формално обвинение към Луций Афраний заради недостатъчно добрата защита на Испания и го нарича подкупен предател. Политическата теория на тези крайни републиканци е приела формата на религиозно верую; те мразят ожесточено не само враговете, но и недостатъчно активните си партийни другари, мразят дори Помпей и личната му свита и омразата им се отличава с упоритостта и тъпотата, присъщи на ортодоксалните теолози.

Именно те са виновни за безбройните и често кървави вражди, които разкъсват емигрантската армия и емигрантския сенат. За съжаление крайните републиканци не се задоволяват с думи. Марк Бибул, Тит Лабиен и други от тази клика прилагат теорията си на практика и убиват без съд и присъда всички войници и офицери от Цезаровата армия, които им се изпречат на пътя; те не могат да проумеят, че жестокостта им кара войниците на Цезар да се бият с удвоена енергия. Ако по време на Цезаровото отсъствие от Италия не избухва контра-

революция, която да върне властта на конституционната партия, макар да са налице всички условия за това, причината, според уверенията на някои по-разумни Цезарови противници, е главно в общата загриженост и тревога от необузданите действия на крайните републиканци. Помпей, който е храбър воин, доколкото може и смее, щади пленниците; за съжаление е слабохарактерен и положението му на пълководец е твърде несигурно, за да е в състояние да спре злодеянията или поне да ги заклейми. Единственият мъж, който е влязъл в борбата по морални съображения, Марк Катон, се опитва с енергични действия да спре терора на крайните и издевства от емигрантския сенат декрет, който забранява разграбването на покорени градове и убийствата на мирни граждани. На това мнение е и даровитият Марк Марцел. Никой не знае по-добре от Катон и Марцел, че крайните продължават да плячкосват и убиват въпреки всички сенатски решения. Ако сега, когато всички трябва да се съобразяват с положението си на емигранти, яростта на крайните не може да бъде обуздана, след победата неминуемо трябва да се очакват тиранично управление и терор, пред които биха потреперили дори Марий и Сула; затова е понятно, че Катон, по собствените му признания, изпитва много повече страх от победата на собствената си партия, отколкото от поражението.

Военните приготовления в македонския лагер се ръководят от главнокомандващия Помпей. Постоянно затрудненото и потиснато положение на Помпей се е влошило още повече от нещастните събития през 49 година. В очите на партийните му привърженици вината пада главно върху него. В много отношения това е несправедливо. Голяма част от понесените поражения се дължат на погрешните действия и неподчинението на помощниците му, а именно на консула Лентул и на Луций Домиций; от мига, в който Помпей е застанал начело на армията, той я води умело и трезво и успява да спаси значителна част от войниците от гибел; никой не може да го обвинява, че не е в състояние да достигне признатия от всички Цезаров гений. Въпросът е, че именно геният решава кой ще бъде победителят. Конституционната партия е скъсала с Цезар, доверявайки се на пълководеца Помпей; опустошителните последствия на този разрив са вменени във вина на пълководеца и макар че никой не проявява желание да смени главнокомандващия поради явната неспособност на останалите военачалници, доверието към него е паднало катастрофално. Към болката от понесените поражения се прибавят и несгодите на емиграцията. Между пристигащите бегълци има много усърдни войници и способни офицери, най-вече от бившата испанска армия; ала броят на хората, които идват да служат и да се бият, е много по-малък от броя на знатните генерали, които имат силното желание да застанат редом с Помпей като проконсули и императори, и на знатните цивилни, ко-

ито нямат никакво намерение да се подчиняват на военната дисциплина. Те пренасят във военния лагер столичния начин на живот, което в никакъв случай не е от полза за войската: палатките на тези господа представляват изящни беседки, подът им е покрит със свежа трева, стените са обрасли с бръшлян; на масата са подредени сребърни съдове и виното се лее от ранни зори. Тези елегантни воини са в ярък контраст с Цезаровите офицери, които се хранят със сух черен хляб, а когато няма хляб, ядат корени и се кълнат, че по-скоро ще дъвчат кората на дърветата, отколкото да се предадат на неприятеля. Макар и с неохота, Помпей се съобразява във всяко отношение с колегите си, но личната му неприязън към изнежените контета расте с всеки изминал ден и прераства в открита ненавист, когато емигрантският сенат решава да разположи седалището си едва ли не в главната квартира и цялата жлъч на емиграцията се излива в безкрайни и безплодни заседания. За съжаление не се намира нито една истинска, силна личност, която да наложи волята си срещу всички тези погрешни стъпки. Самият Помпей не притежава борчески дух и е твърде колеблив, тромав и потаен. Марк Катон притежава така необходимия морален авторитет, има и добрата воля да подкрепи Помпей; но пълководецът, вместо да поиска помощ, се отнася към него с недоверчива ревност, старае се да го държи настрана и предава главното командване на флотата в ръцете на неспособния Бибул вместо на Катон. Ако с тези свои стъпки Помпей обърква напълно политическото си положение и разрушава и последните остатъци от здравината и единството, във военно отношение той проявява похвално усърдие и изпълнява с чест дълга си да организира значителните, но обезкуражени и разпадащи се въоръжени сили на партията.

Според намерението на главнокомандващия до зимата на 49/48 г. войската и флотата трябва да се съберат на брега и във водите на Епир. Адмирал Бибул вече е пристигнал със сто и десет кораба в новата си главна квартира в Керкира. Сухопътната войска обаче, чиято главна квартира през лятото е в Берхея на река Халиакмон, изостава; колоните се движат бавно по широкия, изкуствено създаден път от Тесалоники към западния бряг, за да се настанят в бъдещата главна квартира Дирахион; двата легиона, които Метел Сципион трябва да доведе от Сирия, все още се намират в зимния си лагер при Пергам в Мала Азия и се очакват в Европа едва през пролетта. Никой не бърза. Засега епирските пристанища са пазени само от флотата и от гражданските опълчения. Цезар иска да се възползва от благоприятните условия и макар че войната в Испания не е свършила, минава в нападение и в Македония. Отдавна е изтеглил военните и транспортни кораби в Брундизий, а след капитулацията на испанската армия и падането на Масалия изпраща към пристанището използваните сухопътни

войски. Нечуваното напрежение, на което Цезар подлага войниците си, разрежда редиците на легионите много повече от кръвопролитните сражения, а бунтът, който избухва в един от четирите най-стари легиона, деветия, по време на прехода през Плаценция, е опасен знак за настроението в армията; ала величието на Цезаровия дух и личният му авторитет надделяват и вече няма други пречки за отплаването им освен липсата на кораби, която може да осуети и новата експедиция, както е провалила преследването на Помпей през март 49 година. Военните кораби, които Цезар е заповядал да построят в галските и сицилийските пристанища, все още не са довършени или са на път; ескадрата в Адриатическо море е била унищожена миналата година при Курикта; в Брундизий той заварва не повече от дванадесет военни кораба и няколко транспортни съда, които могат да пренесат в Гърция едва около една трета от армията, наброяваща дванадесет легиона и 10 000 конници. Силната неприятелска флота владее цялото Адриатическо море, островите и пристанищата по източното крайбрежие. При тези обстоятелства се налага въпросът защо Цезар не е избрал прехода по сушата, през Илирия, което би го освободило от всички опасности на морския път, а освен това този път е по-лесен и по-кратък за пристигащите от Галия войски в сравнение с придвижването към Брундизий. Вярно е, че илирийските области са неописуемо сурови и бедни; ала скоро след това те са били прекосени от други армии без особени усилия и ни се струва невъзможно това препятствие да се е сторило непреодолимо на покорителя на Галия. Може би той се е опасявал, че по време на трудния преход Помпей ще поведе цялата си войска през Адриатическо море и ролите ще се разменят: Цезар в Македония, Помпей в Италия, макар че такава бърза промяна едва ли може да се очаква от тромавия му противник. Може би Цезар е избрал морския път, защото се е надявал, че междувременно флотата му е станала по-многобройна и годна за плаване, а когато се връща от Испания и разбира какво е действителното положение в Адриатическо море, вече е много късно за промяна на военния план. Може би, а ако се съди по бързия ум и решителност на Цезар, по-скоро вероятно е той да се е почувствал неустоимо привлечен от все още незаетото епирско крайбрежие, което само след няколко дни ще се напълни с неприятелски войници, и от възможността още веднъж да разстрои плановете на противника с един дързък, неочакван от никого ход. В крайна сметка, каквото и да си е мислил Цезар, на 4 януари 48 г.*, шест оредели от дългия път и болестите легиона и 600 конници се качват на корабите в Брундизий и отплават към епирския бряг. Тази експедиция е не по-малко дръзка и безумна от британската; ала поне

---

* *Според поправения календар това става на 5 ноември 49 година. — Бел. авт.*

първите й ходове са щастливи. Войската слиза на сушата сред акрокеравнските скали, в малко посещаваното пристанище Палеаса (Палхса). Транспортните кораби се виждат както от пристанището на Орикон (залива на Авлона), където е разположена Помпеева ескадра от 18 кораба, така и от главната квартира на неприятелската флота при Керкира; ала едните се смятат за твърде слаби, другите пък не са готови за отплаване, така че Цезар осъществява безпрепятствено акостирането си. Корабите се връщат веднага, за да вземат останалата част от армията, докато легионите, предвождани от Цезар, още същата вечер се прехвърлят през Акрокеравнските планини. Първите му успехи могат да се сравняват само с изненадата на врага. Епирското опълчение дори не помисля да се защитава; важните пристанищни градове Орикон и Аполония, както и много други селища, са отнети от неприятеля; Дирахион, избран за главен арсенал на помпейците и препълнен с всевъзможни запаси, но слабо защитен, е заплашен от превземане.

По-нататъшното развитие на похода обаче не отговаря на блестящото му начало. Бибул успява да поправи небрежността, която е допуснал в началото, и бързо си възвръща преимуществото. Той не само побеждава тридесетината завръщащи се транспортни кораба и ги изгаря заедно с екипажите, а и поставя стражеви кораби по цялото крайбрежие, заето от Цезар, от остров Сазон (Сазено) до пристанищата на Керкира, като им заповядва да бдят неотстъпно въпреки лошото време и необходимостта да се снабдяват с дърва и вода от Керкира; наследникът му Либон — Бибул не издържа на необичайните трудности — успява за известно време да затвори дори пристанището на Брундизий, докато липсата на вода го прогонва от малкия остров, където се е укрепил. Цезаровите офицери не съумяват да изпратят втория транспорт на пълководеца си. През това време той се опитва да завземе Дирахион, но не успява. Помпей узнава от един от мирните Цезарови пратеници, че господарят му възнамерява да се отправи към епирския бряг, затова ускорява похода и се настанява тъкмо навреме във важния военен пункт. Положението на Цезар е критично. Макар че се е разпростpял по цял Епир, нещо, което едва ли би било възможно за друг пълководец с толкова малобройна войска, позицията на армията му остава трудна и несигурна, докато враговете, в чиито ръце са препълнените складове на Дирахион и които са господари на морето, не са лишени от нищо. С двадесетхилядната си войска той не може да влезе в бой срещу поне двойно превъзхождащата го Помпеева армия; все пак късметът не го изоставя, защото Помпей действа по обичая си методично и вместо веднага да предизвика сражение, заема зимния си лагер между Дирахион и Аполония на десния бряг на Апсос, точно срещу Цезар, който е построил лагера си на левия бряг. Намерението му е да изчака пролетта, а с нея и пристигането на леги-

оните от Пергам, за да се нахвърли върху противника с многократно превъзхождащи сили и да го унищожи. Така минават месеци. Цезар знае, че ако настъпването на пролетта го завари в същото положение, когато неприятелят му ще получи голямо подкрепление и ще разполага свободно с флотата си, слабата му армия ще се озове между огромната флота и три пъти по-голямата войска на Помпей, заклещена между епирските скали, и вероятно ще бъде обречена на гибел. Зимата отива към края си. Надеждата му все още е в транспортната флота: много му се иска тя да си е пробила път през блокадата или поне да е успяла да се промъкне между неприятелските кораби; след първата безумно смела постъпка е нужна и втора. Цезар съзнава напълно колко отчаяно е положението му и това личи от решението му, след като флотата не идва, да се качи сам на едно рибарско корабче, да отплава към Брундизий и да доведе подкрепление; това рисковано начинание не се осъществява само защото не се намира капитан, готов да тръгне на път в това време. Оказва се, че личното му явяване в Брундизий изобщо не е било нужно, за да накара верния офицер, който командва в Италия, Марк Антоний, да предприеме последен отчаян опит за спасяването на военачалника. Транспортната флота, натоварила на корабите си четири легиона и 800 конници, излиза от пристанището на Брундизий и рискованото начинание успява: силният южен вятър я превежда покрай галерите на Либон. Ала същият този вятър, който я спасява от неприятеля, не ѝ позволява да акостира на брега край Аполония, както ѝ е било заповядано, а я принуждава да премине покрай лагерите на Цезар и Помпей и да се насочи северно от Дирахион към Лиса. За щастие този град все още е на страната на Цезар. Когато флотата минава покрай пристанището на Дирахион, родоските галери се втурват да я преследват и малко след като Антониевите кораби влизат в пристанището на Лиса, пред града застава неприятелската ескадра. Точно в този момент вятърът се променя и отхвърля преследващите галери далече назад в открито море, някои дори към скалистия бряг. Така пристигането на втория транспорт се осъществява само благодарение на няколкото щастливи случайности. Антоний и Цезар се намират на около четири дни път един от друг, разделени от Дирахион и цялата неприятелска армия; смелият Антоний осъществява успешно нелекия марш покрай Дирахион през проходите на Граба Балкан и е посрещнат от Цезар на десния бряг на Апс. Помпей, който напразно се е опитал да предотврати съединяването на двете неприятелски армии и да предизвика сражение с корпуса на Антоний, заема нова позиция при Аспарагион на река Генуза (Ушкомобин), която тече успоредно на Апс между нея и град Дирахион, и отново остава бездеен. Цезар вече се чувства достатъчно силен, за да влезе в бой; ала Помпей няма намерение да отговори на предизвикателство-

то. Все пак Цезар успява да измами противника и опитните му войски, по примера на Илерда, заемат позиция между неприятелския лагер и крепостта Дирахион, на която се опират помпейците. Планинската верига на Граба Балкан, която се простира от изток към запад чак до Адриатическо море, завършва с тесен, издаден в морето нос, където е Дирахион; има и един страничен ръкав, който минава на три мили източно от Дирахион в югозападна посока, завива и отново се обръща към морето. Така основната и страничната планинска верига заграждат помежду си малка равнина, в центъра на която се издига скалисто плато, водещо към морския бряг. Там е разположен новият лагер на Помпей и макар че Цезаровата армия му е затворила пътя по суша към Дирахион, той остава в постоянна връзка с града чрез флотата си и се снабдява с всичко необходимо без особени усилия, докато цезарианците, въпреки постоянното търсене на храна навътре в сушата и въпреки всички старания на пълководеца да внесе малко ред в транспорта и да организира по-добре изхранването на войската, страдат от лишения и месото, овесът и дори корените остават единствената храна на войнишката трапеза вместо обичайната пшеница.

Тъй като флегматичният противник очевидно няма намерение да влезе в сражение, Цезар решава да завземе височините, които обкръжават заетата от Помпей крайбрежна равнина, за да обезвреди поне превъзхождащата неприятелска конница и да действа по-свободно срещу Дирахион. Разбира се, основното му намерение е да принуди противника да се бие или да избяга по море. Почти половината от Цезаровите войски са изпратени във вътрешността на страната; обсаждането на една поне двойно по-силна, концентрирано разположена и подкрепена с флота армия е истинско безумие. Въпреки това Цезаровите ветерани успяват да обкръжат Помпеевия лагер с верига от постове, дълга три и половина мили, и по-късно, също както при Алезия, добавят към вътрешната линия и една външна, за да се пазят от нападения откъм Дирахион и особено от удар в гръб, който е лесно осъществим с помощта на флотата. Помпей неколкократно напада отделни укрепления, за да разкъса неприятелската линия, но и не се опитва да предотврати блокадата с решителна битка между двете армии. Вместо това заповядва на войниците си да построят около лагера стабилни укрепления и да ги свържат с линии. И двете страни се стараят да изтеглят укрепленията колкото се може по-напред, но поради честите сблъсъци работата напредва бавно. По същото време разположените на отсрещната страна Цезарови войски се бият с гарнизона на Дирахион; Цезар се надява да завладее крепостта, като постигне съгласие със защитниците ѝ, но неприятелската флота осуетява намерението му.

Отделните битки между двете армии не престават — в един от

най-горещите дни е имало сблъсъци на шест места едновременно. Обикновено победата е на страната на опитните и смели Цезарови ветерани; така например една-единствена кохорта успява да се задържи няколко часа срещу четири легиона, докато най-сетне идва подкрепление. Нито една от страните не постига решаващо преимущество; въпреки това последствията от затварянето на помпейците се усещат скоро и стават все по-потискащи. От планинските височини в равнината се спускат много потоци, но сега всички са преградени и войниците са принудени да пият лошата кладенчова вода, която на всичкото отгоре е и оскъдна. Още по-чувствителна е липсата на фураж за конете и товарните животни, която не може да бъде попълнена дори от флотата; животните гинат масово и скоро конете са откарани с кораби в Дирахион, за да не умрат от глад. Ако иска да се освободи от неудобното си положение, Помпей не бива да се колебае още дълго. Келтски войници, преминали на негова страна, го уведомяват, че неприятелят е пропуснал да подсигури с напречен вал брега между двете вериги укрепления, които се намират на около 600 стъпки една от друга, и пълководецът построява плана си върху този пропуск. Той заповядва вътрешната линия на Цезар да бъде нападната откъм лагера с легионите, а външната от леката пехота, която е била натоварена на корабите и изведена извън неприятелската линия. През това време трето подразделение се врязва в междинното пространство между двете линии и напада в гръб увлечените в боя цезарианци. Укреплението, което е най-близо до морето, е завзето и гарнизонът се разбягва в дива паника; Марк Антоний, който командва следващото, едва успява да го удържи и поне за момента да спре напредването на помпейците; загубите са значителни, линията е разкъсана, а най-външното укрепление към морето остава в ръцете на Помпей. Цезар бърза да се възползва от удобния случай и атакува един непредпазливо отделил се Помпеев легион с цялата сила на пехотата си. Нападнатите се отбраняват смело, а теренът, който многократно е използван за лагер на големи и малки поделения и целият е прорязан от валове и ровове, създава огромни трудности на дясното крило и конницата на Цезар: вместо да подкрепи лявото крило в атаката срещу Помпеевия легион, дясното пропада в тесен ров, който води към някакъв стар лагер край реката. Помпей, който бърза да помогне на хората си с пет легиона, се натъква на неприятелски крила, разделени едно от друго, като дясното е в много неизгодна позиция. Виждайки напредването на Помпей, цезарианците са обзети от ужас; войниците се втурват да бягат обратно към укрепленията и ако загиват само 1000 от най-добрите войници и Цезаровата армия не претърпява пълно поражение, причината е само в обстоятелството, че и Помпей не може да се движи свободно по трудния терен и опасявайки се от някаква военна хитрост, в

началото задържа войската си. Положението на Цезар се влошава непрекъснато. Той не само е понесъл чувствителни загуби и се е лишил от укрепленията си, резултат от четиримесечен усилен труд, но и последните битки са го върнали отново на точката, от която е тръгнал. Той е напълно откъснат от морето, защото най-големият син на Помпей, Гней Цезар, е предприел смело нападение и е изгорил половината от оставените в пристанището на Орикон военни кораби, пленил е другата половина, а скоро след това е запалил и флотата, останала в Лиса. Така Цезар е лишен от кораби и вече няма възможност да получи подкрепления по море. Многобройната Помпеева конница, която вече не е затворена в лагера, кръстосва свободно околностите и заплашва да затрудни още повече и без това трудното снабдяване на Цезаровата армия. Дръзкото начинание на Цезар се е провалило напълно. То му е показало, че е невъзможно да се атакува неприятел, който разполага с огромна мощ по море. В момента той не е в състояние да постигне дори дребен успех срещу недостъпната защитна линия на Помпей, камо ли пък да щурмува Дирахион; само от Помпей зависи дали ще премине в нападение при тези благоприятни условия срещу занчително отслабения противник. Войната е стигнала до повратна точка. Досега Помпей се е държал така, сякаш играе военната игра без предварително изготвен план и съобразява защитата си единствено с действията на противника; и никой не може да го укори за това поведение, защото удължаването на войната му дава възможност да обучи новобранците си, да изчака резервите и да наложи превъзходството на флотата си в цялото Адриатическо море. Цезар е разбит не само тактически, но и стратегически. Това поражение не постига целта, на която не без основания се е надявал Помпей: незабавното и цялостно разпадане на армията. Той не знае, че гладът и недоволството не са в състояние да подкопаят присъщата на Цезаровите ветерани войнишка енергия. Все пак положението е такова, че само от противника зависи дали ще пожъне всички плодове на победата си чрез упорито преследване на целта.

Помпей е този, който трябва да мине в нападение, и той е решен да го стори. Пред него се откриват три различни възможности да направи победата си пълна и окончателна. Първата и най-простата е да не изпуска от очи изтощената неприятелска армия и когато тя тръгне да отстъпва, да я следва по петите. Втората възможност е Цезар и най-добрите му войски да бъдат оставени на произвола на съдбата в Гърция, а Помпеевата армия да се прехвърли с корабите в Италия, където общото настроение е силно антимонархическо, а въоръжените сили на Цезар, лишени от най-силните легиони и от смелия, уверен в себе си командир, няма да окажат сериозна съпротива. И третата възможност е победителят да се насочи към вътрешността на страната, да се

обедини с легионите на Метел Сципион и да разбие Цезаровите войски, които са разположени навътре в сушата. Непосредствено след пристигането на втория транспорт Цезар е изпратил силни отряди към Етолия и Тесалия, за да добият продоволствие за армията, и корпус от два легиона, командван от Гней Домиций Калвин, по Егнациевия път срещу Македония, за да спре напредващия по същия път откъм Тесалоники корпус на Сципион и по възможност да го разбие. Калвин и Сципион са само на няколко мили един от друг, когато Сципион изведнъж се обръща назад, прекосява възможно най-бързо река Халиакмон (Ядше Карасу) и като изоставя обоза си под командата на Марк Фавоний, нахлува в Тесалия, за да нападне с превъзхождащи сили новобранския легион на Луций Касий Лонгин, който е зает с покоряването на страната. Лонгин успява да се оттегли през планините към Амбракия и да се съедини с изпратения в Етолия корпус на Гней Калвизий Сабин. Сципион може да го преследва само с тракийските си конници, тъй като Калвин заплашва оставените край реката резерви със същата съдба, която той готви на Лонгин. Така Калвин и Сципион се срещат отново на река Халиакмон и дълго време лагеруват един срещу друг.

Помпей може да избира между тези варианти, Цезар обаче няма избор. След злощастните битки в лагера не му остава нищо друго, освен да се оттегли към Аполония. Помпей го следва неотстъпно. Маршът от Дирахион към Аполония минава по труден път, пресечен от много реки, и не е лека задача за разбитата Цезарова армия, преследвана от неприятеля. Ала умелото ръководство на военачалника и непоколебимостта на войниците принуждават Помпей да спре преследването само след четири дни и да го обяви за безсмислено. Сега му остава да реши между италийската експедиция и похода към вътрешността на страната; колкото и привлекателна да изглежда първата, от колкото и много гласове да е подкрепена, Помпей решава, че няма право да жертва корпуса на Сципион, а и се надява да разгроми войската на Калвин. В момента Калвин се намира на Егнациевия път при Хераклея Линкестис, между Помпей и Сципион, и след като Цезар се е оттеглил към Аполония и няма как да помогне на своя подчинен, а и след случилото се при Дирахион и постигнатите успехи всички съседни селища минават на страната на Помпей и нападат пратениците на Цезар. Едва когато основните вражески сили се доближават само на няколко часа път, Калвин узнава от разузнавачите им как стоят нещата. Бързото оттегляне в южна посока към Тесалия успява да го спаси в последния момент от заплашващото унищожение; Помпей се задоволява с това, че е освободил Сципион от затрудненото положение. Междувременно Цезар е пристигнал без бой в Аполония. Веднага след катастрофата при Дирахион той е взел решение да измести вой-

ната от крайбрежието във вътрешността на страната, за да изолира неприятелската флота, която му е причинила толкова вреди и в крайна сметка е провалила досегашните му усилия. Маршът към Аполония има за цел да настани в града ранените и да изплати възнагражденията на войниците; веднага след като тази работа е свършена, той оставя малки гарнизони в Аполония, Орикон и Лиса и потегля към Тесалия. Нататък се придвижва и корпусът на Калвин; а подкрепленията от Италия, които са тръгнали по суша през Илирия, два легиона под командата на Квинт Корнифиций, могат много по-лесно да се съединят с армията му тук, отколкото в Епир. По трудните пътеки в долината на Аоя войската успява да изкачи планинската верига, която разделя Епир от Тесалия, и да стигне Пеней; там е повикан и Калвин и обединението на двете армии се извършва по най-краткия път, без неприятелят да има възможност да му попречи. Двете войски се срещат при Егинион край изворите на Пеней. Първият тесалийски град, пред чиито стени се появява обединената армия, е Гомфи. Гражданите отказват да се подчинят, затова цезарианците щурмуват стените и завзетият град е предаден за плячкосване на войниците. Уплашени от съдбата на Гомфи, останалите градове на Тесалия се предават веднага след появата на Цезаровите войници под стените им. След тези успешни маршове и битки и благодарение на добрата храна, която предлагат земите около Пеней, следите и спомените от преживяното при Дирахион постепенно се заличават.

След всичко казано дотук става ясно, че победите при Дирахион не са донесли непосредствена полза за победителите. Тромавата армия на Помпей, придружена от многобройна конница, не съумява да последва неприятеля в планината; и Цезар, и Калвин са успели да избегнат преследването и да се обединят далече от неприятеля в Тесалия. Може би Помпей щеше да направи по-добре, ако веднага беше отплавал с основните си сили към Италия, където успехът му би бил сигурен. Той обаче не се решава да го стори и засега изпраща само един незначителен корпус в Сицилия. Целият лагер на коалицията е убеден, че победите при Дирахион са решили участта на Цезар и сега трябва само да оберат плодовете на голямата победа, т.е. да пресрещнат и доунищожат разбитата армия. На мястото на досегашната свръхпредпазливост и сдържаност идва дръзката самоувереност, която е още по-неоправдана при новите обстоятелства; никой не иска да чуе, че преследването се е провалило, че армията, която ще излезе насреща им в Тесалия, ще бъде отпочинала и реорганизирана, че отдалечаването от морето ще ги лиши от подкрепата на флотата, че ще се наложи да се бият на избрания от противника терен. Всички горят от желание да се бият с Цезар и да го разбият и основната им грижа е да го достигнат по най-удобния и лек път. Катон поема командата в

Дирахион, където е оставен гарнизон от 18 кохорти, и в Керкира, където остават 300 военни кораба; Помпей и Сципион тръгват поотделно, първият по Егнациевия път до Пела, а после по големия път на юг, а вторият от Халиакмон през проходите на Олимп към долното течение на Пеней, и се срещат при Лариса. Цезар се намира южно от тях в равнината, простираща се между хълмовете на Киноскефале и планината Отрис и прорязана от Енипей, приток на Пеней, на чийто ляв бряг е разположен град Фарсал; срещу него, на десния бряг на Енипей, Помпей издига лагера си на склона на Киноскефале; Цезар все още очаква изпратения по-рано в Етолия и Тесалия корпус, който сега е под командата на Квинт Руф Гален и се намира в Гърция и който наброява почти два легиона, както и изпратеното по суша подкрепление от Италия, което вече е пристигнало в Илирия — двата легиона на Корнифиций. Войската на Помпей, единадесет легиона, или 47 000 души, и 7000 конници, е почти двойно по-голяма от Цезаровата пехота, а конниците са седем пъти повече; неуспешните сражения и несгодите по пътя са намалили дотолкова армията на Цезар, че осемте му легиона не наброяват и 22 000 души, което не е и половината от нормалния състав. Победоносната Помпеева армия, снабдена с всички необходими припаси и придружена от безбройна конница, не се лишава от нищо, докато войниците на Цезар се прехранват с каквото намерят и нетърпеливо чакат жътвата, за да имат поне жито. Настроението на Помпеевите войници, които вече са опознали войната и се доверяват на пълководеца си, е съвсем различно от положението в армията на Цезар. Всички военни предпоставки за победа са на страната на Помпей, а близостта до противника му позволява да пристъпи колкото се може по-бързо към решаващата битка; много повече от благоприятните условия във военния съвет надделява нетърпението на емигрантите, на многото знатни офицери и цивилни, които придружават войската. След случилото се при Дирахион тези господа са убедени, че триумфът на партията им е повече от сигурен; те вече се пазарят за разпределението на държавните постове и изпращат посредници в Рим да им наемат къщи до главния пазарен площад за следващите избори. Когато Помпей изказва съмнения, че може би не бива да преминават реката, която разделя двете войски и която Цезар не се е осмелил да премине със слабата си армия, се надига шумно недоволство; знатните обвиняват Помпей, че бави решителната битка само защото желае по-дълго да заповядва на толкова много консулари и пропретори и да се увековечи в ролята на Агамемнон. Помпей се съгласява да премине реката; а Цезар, който е смятал, че няма да се стигне до битка и е размишлявал как да заобиколи неприятелската армия с цел да се придвижи към Скотуса, бърза да подреди легионите си за бой, когато вижда Помпеевите легиони да преминават реката, за да

влязат в сражение на неговия бряг. Почти на същото място, където преди сто и петдесет години римляните са заложили основите на източното си господство, на 9 август 48 г. се разиграва голямата битка при Фарсал.

Помпей насочва дясното си крило към Енипей, Цезар изправя пред него лявото и го разполага умело върху силно нарязания терен в околностите на реката; другите две крила се отправят към равнината, прикривани от две страни от конницата и леката пехота. Намерението на Помпей е да остави пехотата в защита, да разбие с конницата си слабата Цезарова конница, която по германски обичай е примесена с лека пехота, а след това да нападне в гръб дясното крило на противника. Пехотата му посреща смело първия сблъсък с врага и битката на това място замира. След ожесточена, но кратка съпротива Цезаровата пехота е разпръсната от Лабиен, който бързо се придвижва вдясно, за да обкръжи пехотата. Ала Цезар, който е предвидил поражението на конницата си, е разположил зад нея, в самия край на дясното крило, около 2000 от най-добрите си легионери. Когато неприятелските конници подкарват войската му пред себе си и заобикалят линията, те се озовават неочаквано срещу основното ядро на тежката пехота и тъй като не са свикнали да се бият срещу легион, изпадат в паника, разбити са и се оттеглят от бойното поле. Победоносните легионери разпръсват оставените на произвола вражески стрелци, избиват по-голямата част от тях, след което се преместват към лявото крило на противника с намерение да го заобиколят. В същото време задържаната досега от Цезар трета линия настъпва по целия фронт.

Неочакваното поражение, претърпяно от най-добрата част от Помпеевата армия, повдига духа на цезарианците и сломява противниците им и преди всичко пълководеца. Помпей и без това не се доверява на пехотата, а когато вижда бягството на конницата си, напуска бойното поле и се връща в лагера, без да дочака изхода на започнатата от Цезар обща атака. Легионите му се разколебават и много скоро се опитват да преминат обратно реката, за да се приберат в лагера, което се осъществява с големи загуби. Денят е загубен, паднали са много смели войници, но армията е запазила целостта си и положението на Помпей не е толкова опасно, колкото на Цезар при Дирахион. За разлика от Помпей обаче, Цезар е преживял много превратности на съдбата и е проумял, че щастието е непостоянно, понякога се отвръща дори от любимците си и те трябва да си го върнат с много упоритост и издръжливост. Досега за Помпей щастието е било постоянна богиня и когато започва да му убягва, той се отчайва; а ако в могъщата натура на Цезар отчаянието е извор на нови, неподозирани сили, жалката душа на Помпей пропада под натиска му в бездънната пропаст на страха. Както някога е бил готов да изостави командването и да избя-

га по-далече от превъзхождащия го противник, така и сега, когато легионите му се връщат през реката, Помпей захвърля злощастния пълководчески жезъл и потегля по най-бързия начин към морето, за да си потърси кораб.

Армията му, деморализирана и останала без водачи — защото Сципион е командващ само по име, макар че Помпей е споделил главното командване с него, — се надява да намери защита зад лагерните валове; ала Цезар не ѝ дава нито минута почивка: много скоро упоритата съпротива на римските и тракийските постове е сломена и войниците се спасяват в безредие към височините на Кранон и Скотуса. Войската прави опит да продължи придвижването си по хълмовете и да се върне в Лариса; ала Цезаровата армия, макар и уморена и съблазнена от богатата плячка, напредва по равнината и успява да препречи пътя на бегълците; когато късно вечерта помпейците спират за нощувка, противниците им успяват да издигнат цяла линия от укрепления, която им преграждa достъпа до единствения в околността поток. Така завършва денят на битката при Фарсал. Неприятелската армия е не само разбита, тя е унищожена. 15 000 войници лежат мъртви или ранени на бойното поле, докато цезарианците са загубили само 200 души; останалите живи около 20 000 войници слагат оръжие на следващата сутрин; само отделни групи, между които са и най-добрите офицери, успяват да намерят убежище в планините; от единадесетте неприятелски знамена девет са предадени на Цезар. Още сутринта преди сражението Цезар е предупредил войниците си да не забравят, че враговете са и техни съграждани, и след голямата победа не заповядва да избият пленниците, както са постъпвали Бибул и Лабиен; макар че този път е много по-строг от обикновено. Простите войници са зачислени към войската му, знатните са задължени да платят големи суми за живота си, а имуществото им е конфискувано; пленените сенатори и най-известните конници са екзекутирани. Времето на милосърдието е отминало; Цезар е разбрал, че колкото повече милост проявява, толкова по-безогледна и непримирима става гражданската война.

Минава доста време, преди последствията от 9 август 48 г. да бъдат обхванати в цялата им дълбочина. Най-лесно предвидимо е, че всички онези, които са се присъединили към конституционната партия само защото тя е била по-силната, след поражението при Фарсал преминават на страната на Цезар; победата е толкова голяма, че при победителя отиват всички, които не желаят или не са принудени да се бият за една загубена кауза. Всички царе, народи и градове, които досега са образували клиентелата на Помпей, отзовават войските и корабите си и отказват да приемат бегълците от разбитата армия: тук трябва да спомена Египет, Кирена, общините на Сирия, Финикия,

Киликия и Мала Азия, Родос, Атина и изобщо целия Изток. Цар Фарнак от Боспора стига дотам в угодливостта си, че при вестта за страшната битка край Фарсал завзема не само освободения преди години от Помпей град Фанагория и земите на утвърдения от Рим колхидски княз, а и малкото арменско царство на Дейотар, който управлява по благоволението на Колхида. Единствените изключения от това всеобщо покорство са малкият град Мегара, който е обсаден и превзет с щурм от цезарианците, и нумидийският цар Юба, който се бои, че след победата над Курион Цезар не храни особено добри чувства към него и ще завладее царството му. Също както зависимите общини се покоряват на победителя при Фарсал, лакеите на конституционната партия, всички онези хора, които са участвали в емиграцията без душа и сърце или подобно на Марк Цицерон и приятелчетата му само са пърхали около аристократите като младите вещици около Блоксберг, сега пристигат в лагера на победителя, за да сключат мир с новия владетел. Както винаги, той ги приема с готовност и се държи учтиво, макар да не крие пренебрежението си. Само ядрото на разбитата партия остава непоколебимо. С аристокрацията е свършено; ала аристократите никога няма да се превърнат в монархисти. И най-висшите прояви на човешкия дух са преходни; религията, която дълго се е възприемала като единствено правилната, се превръща в лъжа, а съвършеният някога държавен ред става проклятие за народа; ала дори отдавна забравеното от обществото евангелие има своите горещи привърженици и ако тази вяра не е в състояние да премества планини, като вярата в живата истина, малцината привърженици ѝ остават верни до смъртта и не си отиват от царството на живите, преди да вземат със себе си последните ѝ апостоли и граждани и да оставят новото поколение, освободено от изгнилите схеми на миналото, да владее подмладения свят.

Така става и в Рим. Аристократичната партия се е свлякла в пропастта на израждането и упадъка, но никой не може да отрече, че някога е била начело на една великолепна политическа система; свещеният огън, който е завладял Италия и е победил Ханибал, макар и твърде отслабнал, продължава да тлее в сърцата на римските аристократи, доколкото все още ги има, и прави разбирателството между представителите на старата власт и новия монарх абсолютно невъзможно. Голяма част от конституционалистите се подчиняват на новия управник само външно и признават монархията само доколкото това им позволява да се възползват от Цезаровата милост и се оттеглят в имениятa си; което, разбира се, не става без задната мисъл да запазят силите си за бъдещите промени. Така постъпват повечето от редовите партийни привърженици; към тях принадлежи обаче и способният Марк Марцел, същият, който е предизвикал разрива с Цезар и сега

отива на доброволно заточение на остров Лесбос. За съжаление мнозинството на истинската аристокрация се ръководи от страстта, не от хладния разум; основни движещи сили са обаче и самоизмамата за възможния успех, и тревогата от неизбежното отмъщение на победителя. Никой не преценява положението с такава болезнена яснота, безстрашие и безнадеждност относно бъдещето като Марк Катон. Сигурен, че след сраженията при Илерда и Фарсал е дошло времето на монархията, притежаващ достатъчно морална сила, за да осъзнае тази горчива истина и да постъпи според нея, той се колебае съвсем кратко време дали конституционната партия изобщо е в състояние да продължи войната и като преценява колко много жертви ще погълне това загубено дело, взема решение. Намерението му е да се бори до самия край на живота си с монархията, но не за победа, а за бърза и почетна смърт, но да се бори сам, без да въвлича в безнадеждната си борба хората, които желаят да преживеят залеза на републиката и да се примирят с монархията. Докато републиката е била само заплашена, той е смятал, че има правото да принуждава и лошите, и слабите граждани да вземат участие в борбата; но сега разбира, че би било безсмислено и жестоко да поведе на сигурна смърт невинни хора само защото републиката загива. Той не само освобождава всички, които желаят да се върнат в Италия, но и когато най-необузданият между дръзките партийни водачи, Гней Помпей, гръмогласно настоява всички страхливци да бъдат екзекутирани, и на първо място Цицерон, Катон успява да предотврати това злодеяние само благодарение на огромния си морален авторитет.

Помпей също не желае мир. Ако беше мъж, заслужаващ поста, който му е отредила съдбата, бихме могли да кажем, че най-сетне е проумял най-важното: който веднъж е посегнал към короната, не може да се върне обратно в утъпкания път на сивото съществуване; а който веднъж е направил погрешен ход, вече не може да намери мястото си под слънцето. Помпей е убеден, че е твърде значима личност, за да поиска милост, която победителят вероятно поради своето великодушие не би му отказал. По-вероятно е обаче, че той просто не смее да се довери на Цезар, а може би и с обичайната си мудност и нерешителност не смее да се откаже от надеждата, след като първите, непосредствени и силни впечатления от катастрофата при Фарсал се разсейват. Помпей е твърдо решен да продължи войната срещу Цезар и започва да търси ново бойно поле, на което да се изяви.

Макар че Цезар се старае да укроти гнева на противниците си с разум и чувство за мярка и да намали броя им, като ги привлича на своя страна, борбата продължава с неотслабваща сила. Почти всички конституционни водачи са взели участие в битката при Фарсал и макар че се спасяват от смъртта (с изключение на Луций Домиций Ахенобарб,

убит по време на бягството), те се разпръскват на всички страни и не са в състояние да изработят общ план за продължаването на войната. Повечето от тях успяват да се скрият в Керкира, отчасти като преминават пустинните македонски и илирийски планини, отчасти с помощта на флотата, и намират убежище при Катон и оставения резерв. Тук се провежда военен съвет под председателството на Катон, на който присъстват Метел Сципион, Тит Лабиен, Луций Афраний, Гней Помпей и други; ала отсъствието на главнокомандващия и неизвестната му съдба, както и вътрешното разцепление в партията не позволяват да бъде взето общо решение и в крайна сметка всеки тръгва по пътя, който му се струва най-удачен както за самия него, така и за общото дело. Наистина е много трудно да избереш сламката, за която да се захванеш, за да се задържиш най-дълго над водата. След битката при Фарсал Македония и Гърция са загубени. Катон, който след поражението е заповядал на войниците си веднага да опразнят Дирахион, продължава да държи Керкира, а Рутилий Луп се е укрепил в Пелопонес. Помпейците, които се намират в Патра на Пелопонес, имат намерение да се защитават с всички сили, но вестта за напредването на Гален се оказва достатъчна, за да ги разгони на всички страни. Катон не се опитва да задържи Керкира. Помпеевите войски, изпратени в Италия и Сицилия след победите при Дирахион, са постигнали значителни успехи срещу пристанищата на Брундизий, Месана и Вибон, като в Месана са изгорили цялата едва-що построена флота на противника; ала заетите там кораби, в голямата си част малоазийски и сирийски, са повикани обратно от общините си след битката при Фарсал и експедицията се разпуска от само себе си. В Мала Азия и Сирия почти не са останали войски на едната или другата партия, с изключение на боспорската армия на Фарнак, която продължава да завзема областите на противника уж в полза на Цезар. В Египет все още има значителна римска войска, образувана от оставените от Габиний легиони, допълнени с италийски скитници, сирийски и киликийски разбойници; ала от само себе си се разбира и отзоваването на египетските кораби скоро го потвърждава, че Александрия няма никакво намерение да остане с победената партия, камо ли да ѝ предостави войски. Малко по-благоприятна е перспективата на Запад. Населението в Испания продължава да симпатизира на Помпей и цезарианците са били принудени да се откажат от плана си за нападение на африканския бряг. Пристигането на именития пълководец с голяма вероятност би довело до народен бунт срещу Цезар. В Африка пък коалицията, или поскоро представителят ѝ цар Юба от Нумидия, е имала възможност да се подготвя за война, без никой да ѝ пречи. Следователно, ако след битката при Фарсал е бил загубен целият Изток, войната може да бъде продължена с изгледи за успех в Испания и в Африка; макар че за

римляните е тежко унижение да приемат помощта на отдавна подчинения им нумидийски цар срещу собствените им съграждани, то не представлява държавна измяна. Ала повечето от хората, участващи в тази отчаяна борба, са пренебрегнали честта и правото; обявили се извън закона, те сключват съюзи с разбойнически банди или независими съседни държави, готови са да стискат ръцете на изконни неприятели на родината или, привидно признавайки монархията, да купуват убийци, за да реставрират легитимната република. Фактът, че победените отказват да признаят монархията и продължават борбата, е естествен и правилен израз на отчаяното им положение. По онова време планината и морето са били обетованите места за всички обявени извън закона, за негодниците и разбойниците; но в същото време те са и убежище за всички, избягали от непоносимата нищета и несправедливост. Помпейците и републиканците, прогонени от Цезарова монархия, нямат друг изход, освен да продължат войната в планините и моретата, т.е. да се превърнат в разбойници и пирати, като запазят сплотеността си и действат съобразно обстановката.

Дори след отзоваването на източните ескадри те притежават значителна собствена флота, докато Цезар е без нито един военен кораб; връзката им с далматинците, които не са се покорили на Цезар заради собствените си интереси, създава благоприятни перспективи за морска война, която да се води на отделни места. Както някога Сула е приключил с гоненията на демократите заради Серториевото въстание, което в началото е било пиратско, после разбойническо, а накрая се е превърнало в сериозна война, така и сега, разбира се, ако Катоновите аристократи и привържениците на Помпей притежават поне част от духа и огъня на Мариевата демокрация и ако се намери истински покорител на морето, в свободното море може да бъде изградена държава, която ще е независима от Цезаровата монархия и може би ще ѝ бъде равностойна. Много по-голямо неодобрение заслужава идеята на победените да въвлекат в римската гражданска война някои от независимите съседни държави и да предизвикат контрареволюция: законът и съвестта осъждат предателя много по-строго от разбойника и пирата; за победоносната разбойническа орда е много по-лесно да намери обратния път към свободното и подредено гражданско общество, отколкото за емиграцията, върната на власт от бившия неприятел. Впрочем твърде малко вероятно е разбитите републиканци да прибягнат до този изход. Единствената държава, на която биха могли да се опрат, е царството на партите; а изглежда много съмнително, че ориенталците ще пожелаят да се заемат сериозно с тази нелека задача и ще постигнат някакви успехи срещу Цезар. Времето на републиканските заговори още не е дошло.

Докато отломките от победената партия са се оставили на произво-

ла на съдбата и дори онези, които са решили да продължат борбата, не знаят откъде да започнат, Цезар продължава да действа с обичайната си решителност и целеустременост. Той е изоставил всичко друго, за да преследва Помпей, единствения противник, когото уважава като пълководец, човека, чието залавяне ще парализира поне едната, вероятно по-опасната половина от противниците му. Придружен от малък отряд, той прекосява Хелеспонт — малкото корабче се сблъсква с неприятелската флота, която кръстосва Черно море, и я пленява цялата само като разпространява вестта за победата при Фарсал; след като прави необходимите приготовления, Цезар се втурва да преследва Помпей на изток. След като е избягал от бойното поле, Помпей отива на остров Лесбос, за да вземе съпругата си и втория си син Секст, после се отправя към Киликия, а оттам към Кипър. Би могъл да се присъедини към съмишлениците си в Керкира или Африка; ала отвращението от аристократичните съюзници и мисълта за приема, който го очаква след позорното бягство от Фарсал, очевидно са го накарали да тръгне по свой път и да предпочете защитата на царя на партите пред тази на Катон. Докато се занимава със събирането на пари и роби от римските арендатори на данъци и търговците, които се намират на остров Кипър, и въоръжава 2000 роби, Помпей получава вест, че Антиохия се е обявила на страната на Цезар и пътят към партите вече не е свободен. Той променя плана си и отплава към Египет, където служат много от старите му войници, а богатствата на страната биха му дали възможност да поднови войната.

След смъртта на Птолемей Авлет (май 51 г.) на трона са се възкачили децата му, шестнадесетгодишната Клеопатра и десетгодишният Птолемей Дионис, които в изпълнение волята на баща си управляват заедно и като съпрузи. Много скоро обаче малкият Птолемей, подбуден от настойника си Потин, прогонва сестра си от Египет и я принуждава да потърси убежище в Сирия. Тя не се примирява с положението си и търси начини да си възвърне бащиния трон. Цялата египетска армия начело с Птолемей и Потин е разположена при Пелузия, на източната граница, когато Помпей хвърля котва в предпланините на Касия и изпраща молба до царя да му разреши слизане на сушата. Египетският двор, който отдавна е уведомен за катастрофата при Фарсал, има намерение да откаже на Помпей; ала един придворен на царя, Теодот, посочва, че Помпей може да се облегне на съмишлениците си в египетската армия и да предизвика въстание, затова било по-сигурно да се съобразят с Цезар и да убият Помпей. Подобни политически съображения винаги оказват желаното въздействие върху политиците на елинистическия свят. Командващият царските войски Ахил и няколко от бившите Помпееви войници отиват с лодки до Помпеевия кораб и го канят на среща с царя; обясняват, че водата

покрай брега е много плитка и е по-добре да се качи на лодката им. Докато Помпей се прекачва на лодката, военният трибун Луций Септимий го пробожда в гърба пред очите на съпругата и сина му, които са останали на палубата на кораба и присъстват на убийството, без да могат да се намесят (28 септември 48 година). Същия ден, на който преди тринадесет години Помпей е влязъл триумфално в столицата след победата над Митридат, той завършва живота си на една пуста пясъчна дюна на негостоприемния касийски бряг, убит от ръката на своя стар войник. Така завършва живота си човекът, когото цяло поколение е познавало като Помпей Велики, който години наред е бил неограничен господар на Рим. Добър офицер, макар и с ограничени възможности, лишен от сила на духа и сърцето, той се е прославил с тридесетгодишното си постоянство; решавал е блестящи военни задачи, откъсвал е много лаври, посадени и отгледани от други, изпълнил е всички условия, необходими за постигането на най-висшата държавна власт — и всичко това само защото съдбата е пожелала да създаде в негово лице пример за фалшиво величие, какъвто историята не познава. Между всички жалки роли надали има по-жалка от тази да си въобразяваш, че си повече от това, което си; такава е и съдбата на монархията, едва ли на хиляда години от народа се издига по един мъж, който не само се нарича цар, но наистина е такъв и разкрива с пълна сила жалката същност на монархическата институция. Имайки предвид, че това несъответствие между привидността и действителността не се е проявявало никъде другаде с такава сила, както в личността на Помпей, неволно се натрапва мисълта, че в известен смисъл Помпей открива редицата на римските монарси.

Когато Цезар, който върви по следите на Помпей, пристига в пристанището на Александрия, вече всичко е свършило. Монархът е дълбоко потресен, когато убиецът донася на кораба главата на човека, който е бил негов зет и дълги години заедно с него във властта. Той е дошъл в Египет не да го убие, а да го залови жив. Камата на прибързалия убиец ни е лишила от възможността да си отговорим на въпроса как ли би се отнесъл Цезар с пленения Помпей; ако човешкото съчувствие, за което има място в голямото сърце на Цезар редом с честолюбието, му заповядва да пощади бившия си приятел, личните му интереси изискват Помпей да бъде обезвреден, но не и да загине от ръката на палача. В продължение на двадесет години Помпей е бил признатият владетел на Рим; едно толкова дълбоко вкоренено господство не си отива със смъртта на господаря. Смъртта на Помпей не разпръсква помпейците, а вместо застаряващия, неспособен и изхабен водач им дава двама — синовете му Гней и Секст. И двамата са млади и пълни с жажда за действие, а вторият е и талантлив военен. Новооснованата наследствена монархия неизбежно води след себе си наслед-

ствени претенденти, затова е много съмнително дали Цезар е спечелил от тази смяна или по-скоро е загубил.

Цезар вече няма работа в Египет и както римляните, така и египтяните очакват, че той ще отплава веднага, за да се заеме с покоряването на Африка и с огромната организационна дейност, която му предстои след победата. Ала Цезар, верен на навика си да урежда лично и окончателно отношенията във всяка страна, в която се намира, твърдо убеден, че не може да очаква съпротива нито от римския гарнизон, нито от египетския двор, и най-вече решен да подобри поне малко финансовото си положение, слиза на сушата в Александрия с двата си легиона, намалели до 3200 души, и с 800 келтски и германски конници, настанява се в двореца на царя и започва да събира необходимите му суми и да урежда въпроса с египетското наследство, без да се трогва от премъдрите забележки на Потин, че римският пълководец е твърде велик, за да се занимава с такива дреболии и да забравя колко важни дела го очакват в родината. Цезар действа с обичайната си справедливост и снизходителност. Макар че египтяните са оказали подкрепа на Помпей и това му дава право да ги обложи с военна контрибуция, той решава да пощади изтощената страна и опрощава остатъка от сумата, която е била определена през 59 г. и оттогава е изплатена само наполовина, като изисква само едно крайно плащане в размер на 10 млн. денара. Братът и сестрата, които воюват помежду си, получават строга заповед да прекратят враждата и да се явят пред върховния съдия, който ще разследва случилото се и ще вземе решение по спорните въпроси. Клеопатра и Птолемей се подчиняват; младият цар е вече в двореца, а скоро след него пристига и Клеопатра. В съответствие със завещанието на Авлет Цезар присъжда египетското царство на двамата съпрузи Клеопатра и Птолемей Дионис и по собствено усмотрение отменя разпореденото по-рано присъединяване на кипърското царство и го дава във владение на двете най-малки деца на Авлет, Арсиноя и Птолемей Млади, като се позовава на правото за наследяване на втория син.

Макар че външно всичко е спокойно, тайно се подготвя буря. Александрия е световен град, равностоен на Рим, който не отстъпва на италийската столица по броя на жителите си и дори я превъзхожда по търговския дух, развитието на занаятите, интереса към науките и изкуствата; гражданството притежава силно развито национално чувство и макар че няма политическо съзнание, духовете са неспокойни и по улиците постоянно стават сбивания; можем да си представим как са се почувствали александрийците, когато римският пълководец се е настанил в резиденцията на Лагидите и е призовал царете им на съд. Потин и синът на починалия цар, които са твърде недоволни от принудителното събиране на старите дългове и още повече от намесата в

разприте за трона, която е в полза най-вече на Клеопатра, изпращат демонстративно съкровищата на храмовете и златните прибори от царската трапеза за претопяване в монети под предлог, че са длъжни да задоволят исканията на римляните. С дълбоко огорчение суеверните египтяни, които възприемат прославеното великолепие на царския си двор като свое лично достояние, оглеждат голите стени на храмовете си и дървените чаши на царската трапеза. Римската окупационна армия, която е денационализирана от дългия престой в Египет и многобройните бракове между римски войници и египетски момичета, освен това има в редиците си голям брой Помпееви ветерани и избягали италийски престъпници и роби, също негодува срещу Цезар, по чиято заповед е трябвалс да спре действията си на сирийската граница, и се чувства унизена от надменните му легионери. Вълненията при слизането на сушата, когато множеството проследява как отнасят римските секири в стария царски замък, и многото убийства от засада, извършени в града срещу Цезаровите войници, показват на пълководеца, че положението му е извънредно опасно. Той е обграден от всички страни с ожесточени неверници, а разполага с твърде малко хора. За съжаление не може да отплава, защото по това време над морето духат северозападните ветрове, а и опитът му да се качи на кораба лесно би могъл да се превърне в сигнал за бунт; пък и не е в характера му да се измъква, преди да си е свършил работата. Затова веднага изпраща заповед в Азия да дойдат подкрепления, а докато ги чака, демонстрира пълно спокойствие. Лагерът му никога не е бил толкова весел, колкото по време на тази александрийска почивка; красивата и остроумна Клеопатра не пести прелестите си изобщо и най-малко спрямо своя съдия, а от всичките си големи победи Цезар цени най-много победите над красивите жени. Всичко това е само весел пролог към твърде сериозни събития. Водена от Ахил и както по-късно се разкрива, след тайната заповед на царя и настойника му, в Александрия внезапно се появява разположената в Египет римска окупационна армия; и щом гражданството разбира, че тя е дошла да нападне Цезар, то се присъединява вкупом към войниците. С присъствие на духа, което до известна степен компенсира предишната му безумна дързост, Цезар събира по най-бързия начин разпиляната си войска, залавя царя и министрите му, затваря се в царския дворец и съседния театър и тъй като няма време да изпрати на сигурно място разположената непосредствено пред театъра военна флота, заповядва да я запалят и да загради с лодки островчето Фарос, което владее пристанището. Така той успява да изгради добра защитна линия и си оставя възможност за доставка на припаси и пристигане на подкрепления. До коменданта на Мала Азия, както и до най-близките подчинени области, сирийци-

те и набатейците, критяните и родосците, веднага са изпратени заповеди незабавно да доведат войски и кораби в Египет.

Бунтът, начело на който са застанали принцеса Арсиноя и настойникът ѝ, евнухът Ганимед, вече бушува в целия Египет и в по-голямата част от столицата; по улиците всекидневно се водят битки, но нито Цезар успява да покаже възможностите си и да си пробие път до сладководното езеро Мареа, разположено извън града, за да се запаси с фураж и вода, нито александрийците съумяват да надделеят над обсадените и да ги лишат напълно от питейна вода; защото, макар че гражданите пускат морска вода в каналите от Нил, които снабдяват двореца, обсадените копаят кладенци по брега и от тях избликва чиста вода. Тъй като не могат да победят Цезар по суша, египтяните решават да насочат усилията си към унищожаването на флотата му и да го отрежат от морето. Островчето с фара и дигата, чрез която то е свързано със сушата, разделят пристанището на западна и източна половина, които се свързват помежду си с два дъговидни отвора в дигата. Цезар владее острова и източното пристанище, докато дигата и западното пристанище са във властта на гражданството и тъй като александрийската флота е изгорена, корабите му влизат и излизат безпрепятствено. Александрийците, след като напразно се опитват да вкарат в източното пристанище кораби-подпалвачи, създават една малка ескадра с остатъците от арсенала си и препречват пътя на Цезаровите кораби, когато се опитват да влязат в пристанището заедно с транспортната флота, която носи на борда си един малоазийски легион; ала превъзходните родоски моряци успяват да се справят с неприятеля. Скоро след това гражданите завземат кулата с фара и затварят изцяло тесния, скалист вход към източното пристанище; Цезаровата флота е принудена да остане на рейд в открито море и връзката му с външния свят се крепи само на косъм. Неприятелската флота напада многократно оставените на рейд кораби с превъзхождащи сили и те не могат да избягат, защото загубата на островчето им затваря пътя към пристанището, нито пък да се оттеглят навътре в морето, защото загубата на рейда би прекъснала окончателно връзката на Цезар с морето. Макар че смелите легионери, подкрепени от опитните родоски моряци, надделяват във всички битки, александрийците подновяват и ускоряват с неуморна упоритост съоръжаването на флотата си; обсадените са изцяло зависими от волята на обсаждащите и ако бъдат победени дори само веднъж, Цезар би бил напълно затворен и вероятно загубен. Всички разбират, че е спешно необходимо да си възвърнат кулата с фара. Двустранното нападение, предприето с лодки откъм пристанището и подпомогнато от военните кораби, възвръща властта на Цезар върху острова и върху долната част на дигата; Цезар заповядва

на войниците си да спрат едва при втория дъговиден отвор на дигата, за да я затворят към града с напречен вал.

Докато войниците работят, започва разгорещена битка и римската войска оголва долната част на дигата, която се опира в острова. Едно поделение египтяни незабавно акостира там, напада в гръб разположените в гъсти линии римски войници и моряци и ги изтласква към морето. Част от тях са прибрани от римските кораби, но повечето са се издавили. Около 400 войници и още повече моряци стават жертва на морето през този злощастен ден; самият пълководец, който е споделил съдбата на хората си, се качва на един кораб, а когато той потъва, натежал от многото хора, успява да се добере с плуване до съседния. Колкото и чувствителна да е загубата, тя е компенсирана напълно от връщането на острова с кулата, който остава в ръцете на Цезар заедно с дигата до първия дъговиден отвор. Най-сетне пристигат дългоочакваните подкрепления. Митридат от Пергам, смел воин от школата на Митридат Евпатор, който твърди, че му е незаконен син, довежда по суша от Сирия пъстра сбирщина: итиреите на ливанския княз, бедуините на Ямблих, сина на Сампсикерам, юдеи, водени от Антипатър, изобщо всички контингенти на местните владетели и общините на Киликия и Сирия. От Пелузий, който е успял да завземе още в деня на пристигането си, Митридат потегля по широкия път към Мемфис, за да избегне силно насечения терен на делтата и да прекоси Нил преди разделянето му, при което войската му се попълва със заселените в тази част на Египет юдеи. Египтяните, водени вече от младия цар Птолемей, който е бил изпратен от Цезар в противниковия лагер с напразната надежда да потуши бунта, изпращат войска по Нил, за да задържат Митридат на отсрещния бряг.

Първият сблъсък между двете армии става оттатък Мемфис при така наречения еврейски лагер, между Оний и Хелиополис; Митридат, който е добре обучен в римското маневриране и лагеруване, надделява в сражението и се прехвърля на другия бряг при Мемфис. От своя страна Цезар, веднага щом получава вестта за пристигането на подкрепленията, извежда част от войската си с кораби, акостира при езерото Марея, западно от Александрия, заобикаля издадения в морето нос и се насочва надолу по Нил, за да пресрещне идващия Митридат. Двете армии се съединяват, без неприятелят да е в състояние да им попречи. Цезар потегля към делтата, където се е оттеглил младият цар, разбива египетския авангард още с първото нападение, макар че природните условия са много неблагоприятни, и щурмува египетския лагер. Неприятелят се е разположил на една височина между Нил, като от реката го разделят само тесен път и труднодостъпните блата. Цезар подпалва колибите отпред и от страната на Нил, а през това време третото подразделение изкачва незабелязано височината зад

лагера. Победата е пълна; лагерът е превзет и египтяните, които не са загинали от неприятелските мечове, се удавят при опита си да стигнат до нилската флота. С една от претоварените лодки, които потъват в реката, във вълните изчезва и младият цар. Веднага след тази битка Цезар застава начело на конницата и потегля по суша право към завзетата от египтяните част на столицата. Населението го посреща в траурни одежди, вдигнало в ръце ликовете на боговете, и моли за мир; римските войници, които виждат победоносното пристигане на пълководеца си от отсрещната страна, избухват в диво ликуване. Съдбата на града, който се е осмелил да се изпречи на пътя на световния владетел и едва не довел до гибелта му, е в ръцете на Цезар; ала той е твърде добър държавник, за да бъде злопаметен, и постъпва с александрийците като с масалиотите. Като посочва разорения град, лишен от складовете си със зърно, от световноизвестната библиотека и други значителни обществени сгради, Цезар предупреждава населението, че за в бъдеще трябва да се занимава само с изкуства и занаяти и бързо да излекува раните, които само си е причинило. Той признава живеещите в Александрия юдеи за равноправни с гръцкото население и оставя в града два от легионите си, които са били обсадени заедно с него, и още един, който се очаква да пристигне от Сирия, за да замести досегашната окупационна армия, която поне на думи се е подчинявала на египетските царе. Наместникът е назначен лично от него и тъй като постът е много важен, е избран човек, чийто произход не му позволява да злоупотреби с длъжността си: това е Руфион, син на освободен роб и изключително способен воин. Управлението на Египет под върховенството на Рим е дадено на Клеопатра и младия ѝ брат Птолемей; принцеса Арсиноя е отведена в Италия, за да не даде отново повод за бунт на преданите към династията като цяло, но равнодушни към отделните ѝ представители египтяни; Кипър отново става част от римската провинция Киликия.

Александрийското въстание, колкото и незначително да изглежда и колкото и да е малка връзката му със световноисторическите събития, които по същото време стават в римската държава, все пак има определено участие в историята на Рим, защото задържа човека, от когото зависи всичко и без когото нищо не се променя и решава, от октомври 48 до март 47 г. далече от родината, принуждава го да изостави важните дела и да се бие срещу градската паплач начело на юдеи и бедуини. Последствията от личното управление започват да стават видими. Монархията се е наложила като форма на държавно управление, но в страната цари ужасяваща бъркотия и монархът отсъства. Подобно на помпейците, в момента и цезарианците са без върховен водач; всичко зависи от способностите на отделните военачалници и преди всичко от случайността.

При отпътуването на Цезар за Египет в Мала Азия вече няма неприятел. Твърде сериозно е обаче положението в Африка, където конституционната партия е неограничен господар от началото на войната и непрекъснато засилва мощта си. До битката при Фарсал там управлява цар Юба; той е надвил Курион и продължава да поддържа многобройна конница и безброй стрелци; Помпеевият наместник Вар играе второстепенна роля: принуден е дори да предаде на нумидиеца Курионовите войници, които са се предали на сънародника си и да бъде свидетел на екзекутирането или заточаването им във вътрешността на страната. След битката при Фарсал положението се променя. Нито един от именитите представители на разбитата партия, с изключение на Помпей, не е помислил за бягство при партите. Никой не се е опитал с обединени сили да утвърди господството над морето; Марк Октавий, който воюва в илирийски води, е единственият, който се съпротивлява, но без да постигне значителни успехи. Мнозинството републиканци и помпейци потеглят към Африка, убедени, че единствено там ще могат да водят достойна и законна борба срещу узурпатора. Остатъците от разбитата при Фарсал армия, гарнизоните на Дирахион, Керкира и Пелопонес намират убежище на африканския бряг; скоро пристигат вторият главнокомандващ Метел Сципион, двамата синове на Помпей, Гней и Секст, политическият водач на републиканците Марк Катон, способните военачалници Лабиен, Афраний, Петрей, Октавий и други. Макар че силите на емиграцията са намалели, фанатизмът ѝ се е увеличил до лудост. Продължават да избиват не само пленниците, но и пратениците на Цезар, а цар Юба, който обединява в себе си ожесточението на партийния фанатик с яростта на африканския варварин, издига лозунга, че цялото население на общините, заподозрени в симпатии към врага, трябва да бъде изтребено, а градовете изгорени. Той се заема да осъществи тази теория на практика и няколко селища, например нещастната Вага при Хадрумет, са изтрити от лицето на земята. Същата съдба е щяла да сполети и столицата на провинцията, процъфтяващата Утика, която отдавна е трън в очите на нумидийските царе (също както някога Картаген): цар Юба обвинява населението в пристрастие към Цезар и трябва да се каже, че има известни основания. Само енергичната намеса на Катон успява да предотврати клането; взети са единствено предохранителни мерки.

Тъй като нито самият Цезар, нито наместниците му предприемат военни действия срещу Африка, коалицията разполага с достатъчно време за политическа и военна реорганизация. Първата и най-важна задача е да се намери достоен заместник на загиналия Помпей. Цар Юба има огромно желание да задържи поста си на африкански главнокомандващ, който е заемал до битката при Фарсал; той се държи не

като римски клиент, а като равноправен съюзник, започнал е да сече сребърни монети с името и герба си, даже предявява претенции да носи пурпур; смята, че е напълно в правото си да свали пурпурното пълководческо наметало от плещите на римляните. Метел Сципион също настоява да поеме върховното командване, защото Помпей лично го е признал за втори пълководец по време на похода в Тесалия, макар по-скоро по роднински, отколкото по военни съображения. Същото искане е повдигнато от Вар, самопровъзгласил се за наместник в Африка, с довода, че войната се води в неговата провинция. Армията желае да бъде водена от пропретора Марк Катон и очевидно е права. Катон е единственият мъж, които притежава необходимите за трудната служба преданост, енергия и авторитет; той не е военен, но в случая е много по-добре да бъде избран за главнокомандващ човек без военна подготовка, който ще стои скромно настрана и ще даде възможност на офицерите си да действат, отколкото военен с неизпробвани възможности като Вар или генерал с изпробвана неспособност като Метел Сципион. Все пак изборът пада именно върху Сципион и именно Катон е човекът, който повлиява за това решение. Прави го не защото се е чувствал неподготвен за трудната задача или защото суетността му е била повече удовлетворена от отказа, отколкото от приемането на длъжността; още по-малко защото обича и уважава Сципион, с когото отдавна е в обтегнати отношения и който се е издигнал във войската само поради роднинството си с Помпей. Катон налага избора на Сципион единствено поради правния си догматизъм и по-скоро е готов да погуби републиката на законно основание, отколкото да я спаси по незаконен начин. Когато се среща с Марк Цицерон след битката при Фарсал, той предлага да му предаде командването на Керкира, защото Цицерон носи титлата генерал още след наместничеството си в Киликия, следователно има по-висок офицерски чин от него; нещастният адвокат, който хиляди пъти е проклинал лаврите си от Аман, е докаран до отчаяние, докато всички разумни мъже в Керкира са безкрайно учудени. И в Африка Катон се ръководи от същите принципи, но тук от избора му зависи много повече; той разглежда въпроса за главното командване, сякаш става дума за някоя от нивите при Тускулум, и го присъжда на Сципион. Това решение отстранява собствената му кандидатура и тази на Вар. Той е и човекът, който отхвърля с цялата си енергия претенциите на цар Юба и му дава да разбере, че римската аристокрация няма да се унижи да го моли за помощ, а като господар ще изисква подкрепа от подчинения си. При настоящото положение на римската военна сила в Африка Юба няма друг изход, освен да отстъпи; все пак той отива при малодушния Сципион и успява да изтръгне от него обещанието, че заплащането на войската му ще се

извършва от римската хазна, а в случай на победа ще получи в дар провинция Африка.

Сенатът на „тристата“ възстановява работата си и разполага седалището си в Утика, като попълва оределите си редици с най-уважаваните и заможни конници. Въоръжаването продължава с най-голяма бързина, благодарение най-вече на неуморимия Катон, и всички годни да носят оръжие мъже, дори освободени и либийци, са включени в легионите; в земеделието обаче липсва работна ръка и голяма част от нивите остават незасети. Все пак резултатът е обещаващ: тежката пехота наброява четиринадесет легиона, два от които са съставени още от Вар, осем от бегълци и заточени в провинцията, а останалите четири са на цар Юба, въоръжени по римски образец. Тежката конница, която се състои от пристигналите с Лабиен келти и германи и много случайно срещнати конници, наброява 1600 души, без да се смятат ордите на Юба, които също са обучени по римски. Леката войска е съставена от безброй нумидийци, които яздят без юзди и седла и са въоръжени само с копия, от известен брой стрелци с лъкове на коне и много пеши стрелци. Към тях трябва да се прибавят сто и двадесетте слона на Юба и петдесет и петте кораба, командвани от Публий Вар и Марк Октавий. Липсата на пари е потискаща, но сенатът се самооблага с данък и успява да събере доста голяма сума, защото най-богатите африкански капиталисти са станали негови членове. Житото и другите запаси са струпани в най-силните крепости, всички намиращи се в откритите селища припаси са иззети. Отсъствието на Цезар, мудността на легионите му, кипежът в Испания и Италия — всичко това постепенно повдига духа на противниците му и споменът за битката при Фарсал отстъпва място на нови надежди за победа. Времето, което Цезар е загубил в Египет, се отразява най-тежко в Африка. Ако се бе обърнал към Утика веднага след смъртта на Помпей, той щеше да намери там слаба, дезорганизирана и наплашена войска и пълна анархия сред водачите ѝ; сега обаче, благодарение на Катоновата енергия, ще се изправи пред армия, равна по брой на разбитата при Фарсал, ръководена от легитимно назначен пълководец и разполагаща със способни офицери.

Както по всичко личи, африканската експедиция на Цезар е започнала под нещастна звезда. Още преди да се качи на кораба за Египет, Цезар е заповядал да бъдат взети необходимите мерки за подготвяне на африканската война, но всички тези мерки са останали безуспешни. Според нареждането на Цезар от Испания трябва да потеглят четири легиона, водени от наместника на южната провинция Квинт Касий Лонгин; щом пристигнат в Африка, към тях трябва да се присъедини цар Богуд от Западна Мавритания и всички заедно да тръгнат срещу Нумидия и Африка. Оказва се, че определената за Африка

войска включва голям брой испанци и два от бившите Помпееви легиони; в цялата провинция, както и в армията, симпатиите към Помпей са много силни, а несръчното и тиранично поведение на Цезаровия наместник не е в състояние да ги усмири. Вълненията прераства в истинско въстание; войските и градовете вземат страната на наместника или се изправят срещу него; много скоро противниците на Касий издигат открито знамето на Помпей; най-големият син на загиналия пълководец, Гней, решава да се възползва от този благоприятен обрат и отплава от Африка към Испания. Едва тогава омразният наместник е лишен от поста си с решение на най-изтъкнатите цезарианци, а намесата на командващия северната провинция помага за потушаването на въстанието в последния момент. Гней Помпей, който по пътя е загубил време с неуспешен опит да завземе част от Мавритания, идва твърде късно; Гай Требоний, който след връщането си от Изтока е изпратен от Цезар да замени Касий (есента на 47 г.), навсякъде среща безпрекословно подчинение. След цялата тази бъркотия от Испания вече не може да се очаква сериозна помощ и реорганизирането на републиканската армия в Африка продължава, несмущавано от нищо; вследствие на станалото с Лонгин царят на Западна Мавритания Богуд, който е бил на страната на Цезар и е получил заповед да спъва действията на цар Юба, е извикан в Испания заедно с войниците си.

Още по-неблагоприятно е положението във войските, на които Цезар е заповядал да се съберат в Южна Италия, за да ги поведе лично към Африка. В голямата си част това са старите легиони, които са положили основите на Цезаровата власт в Галия, Испания, Тесалия. Победите не са повишили духа и морала на тази армия, а дългата почивка в Италия ги е подкопала напълно. Почти нечовешките изисквания на пълководеца, чиито последствия са проличали ясно по оределите редици, оставя в душите на тези железни мъже не само умора, но и гняв, който само чака благоприятно време и почивка в безделие, за да избухне. Единственият човек, който може да ги държи в подчинение, е отсъствал твърде дълго, сякаш е изчезнал; висшите офицери се плашат от войниците много повече, отколкото те от тях, и не отстъпват на покорителите на света нито по бруталност към местното население, нито по недисциплинираност. Когато пристига заповедта за поход към Сицилия, откъдето ще отплават към Африка, войниците, принудени да се откажат от спокойния и удобен живот в Кампания, за да вземат участие в експедиция, която няма да отстъпва по напрежение и лишения на испанската и тесалийската, дават воля на гнева си. Юздите са били разхлабени твърде дълго и внезапното им стягане дава обратен резултат. Легионите отказват да се подчинят, настояват първо да им бъдат изплатени обещаните като подарък суми и прогон-

ват изпратените от Цезар офицери с подигравателни викове, дори с камъни. Опитът за потушаване на започналото въстание с увеличаване на обещаните суми не само няма успех, но войниците се втурват на тълпи към столицата, за да принудят пълководеца да им изплати обещаното. Някои офицери, които се опитват да спрат разбунтуваната тълпа, са били убити. Опасността е реална и много страшна. Цезар заповядва на малцината останали в Рим войници да заемат портите, за да попречат на застрашаващите града грабежи, и внезапно се появява съвсем сам пред бушуващото множество с въпроса защо са дошли и какво искат. Отговорът е: искаме уволнение. Той незабавно освобождава всички дошли пред Рим легионери от военна служба. Относно подаръците, продължава Цезар, обещани на войниците в случай на триумф, както и относно земите, които е възнамерявал да им раздаде, нека се явят при него в деня, когато ще триумфира по улиците на Рим с новите легиони; разбира се, те няма да участват в самия триумф, защото са били освободени преди похода в Африка. Никой от легионерите не е очаквал такъв обрат; убедени, че Цезар не може да се лиши от тях в африканския си поход, те са поискали уволнение само за да могат в случай на отказ да поставят условията си. Заблудени от вярата в собствената си незаменимост, те не са достатъчно гъвкави, за да отстъпят и да върнат обърканият диалог в правилните рамки; засрамени съвсем по човешки от верността, с която императорът удържа на думата си пред забравилите клетвата за вярност войници, и впечатлени от великодушието, с което им дава повече от обещаното; като войници дълбоко засегнати, че пълководецът им разрешава да гледат триумфа на събратята си единствено като зрители, че вече не ги нарича „другари“, а „граждани“ и с това толкова чуждо звучащо в устата му обръщение заличава с един замах гордото им войнишко минало, те попадат отново под магията на този неотразимо силен човек и загубват ума и дума. Много скоро обаче от всички страни се надигат викове с молба пълководецът да се смили над тях и отново да им разреши да се наричат Цезарови войници. Цезар ги оставя да го молят дълго, но най-после се съгласява; наказанието, което налага на подбудителите на метежа, е съкращаване с една трета на триумфалните награди. Историята не познава друга такава психологически ловка и успешна маневра.

Все пак този войнишки бунт оказва неблагоприятно влияние върху африканския поход, защото забавя значително започването му. Когато Цезар пристига в определеното за отплаване пристанище Лилибей, десетте предвидени да заминат с него легиони все още не са напълно окомплектовани, а най-опитните му воини ще пристигнат последни. Щом успява да събере шест пълни легиона, пет от които са новобрански, и да намери необходимите военни и транспортни кораби, Цезар

излиза с тях в открито море (25 декември 47 г., а според поправения юлиански календар 8 октомври).

Неприятелската флота, която е изтеглена на брега на остров Егимур пред Картагенския залив заради силните равноденствени бури, не може да попречи на преминаването му; ала същите бури разпръскват Цезаровата флота във всички посоки и когато пълководецът най-после намира възможност да слезе на сушата недалече от Хадрумет (Суза), от корабите слизат само около 4000 души, най-вече новобранци, и 150 конници. Опитът му да отнеме от врага добре пазения Хадрумет е неуспешен; все пак Цезар успява да завладее близките пристанища Руспина (Манастир край Суза) и Малък Лептис. Той се окопава там, но положението му е толкова несигурно, че поддържа конниците си в постоянна готовност, а флотата с вдигнати платна и достатъчно запаси, за да отплава в открито море веднага щом бъде нападнат с превъзхождащи сили. Не му се налага да прибегне до тази отчаяна стъпка, защото разпръснатите кораби пристигат точно навреме (3 януари 46 г.). Още на следващия ден Цезар предприема поход към вътрешността, за да намери жито, но по нареждане на помпейците всички запаси от зърно са прибрани в крепостите и трите легиона се връщат с празни ръце. Недалече от Руспина римската войска е нападната от противникова армия, водена от Лабиен, чиято цел е да прогони Цезар от брега. Тъй като Лабиен има изключително конници и стрелци, а Цезар не разполага с друго освен с линейна пехота, легионите са обкръжени бързо и неприятелят ги засипва със стрели и копия, без да им дава възможност да отговорят на удара или да нападнат. Все пак линията напряга всички сили и успява да освободи двете крила; смелото нападение спасява честта на оръжието, но оттеглянето е неизбежно и ако Руспина не беше толкова близо, мавританското копие вероятно щеше да постигне същото, каквото партиянските стрели са направили при Каре. Цезар, който след този ден се е убедил напълно в трудността на предстоящата война, не иска да изложи неопитните си и обезкуражени от новия начин на воюване легионери на второ подобно нападение и решава да изчака пристигането на ветераните си.

Времето на очакване е използвано за известно компенсиране на значителното вражеско превъзходство по отношение на далечния бой. Годните хора от флотата са зачислени като леки конници или стрелци в пехотата, но това не помага много. Малко по-ефективни са разпоредените от Цезар диверсии (маневри за отклоняване на вниманието). Той успява да вдигне на оръжие срещу Юба гетулийските овчарски племена, които скитат по южните склонове на Голям Атлас край Сахара; защото ударите на Марий и Сула са стигнали чак до тях, а ожесточението им срещу Помпей, който някога ги е подчинил на

нумидийските царе, ги настройва благосклонно към наследника на могъщия Марий, за когото са запазили добър спомен още от войната срещу Югурта. Мавританските царе — Богуд в Тингис, Бокх в Йол — са естествени съперници на Юба и отдавна в съюз с Цезар. И най-после, в граничните области между владенията на Юба и Бокх продължава да се скита последният от съучастниците на Катилина, онзи Публий Ситий от Нуцерия, който преди 18 години се е превърнал от банкрутирал италиански търговец в мавритански разбойник и не само си е създал име в либийските дела, но и разполага със значителна военна сила. Бокх и Ситий нахлуват с обединени сили в нумидийската земя, завземат важния град Цирта и нападението им, заедно с това на гетулите, принуждава цар Юба да изпрати част от войските си към южната и западната граница. Все пак положението на Цезар остава доста трудно. Армията му се е разположила на пространство от една квадратна миля и макар че флотата доставя жито, липсата на фураж скоро става непоносима за Цезаровите конници, както пред Дирахион е била трудно поносима за Помпеевите. Леката армия на неприятеля продължава да превъзхожда римската и не позволява на Цезар да проведе офанзивата във вътрешността на страната въпреки пристигането на ветераните. Ако сега отстъпи и изостави градовете по крайбрежието, Сципион би могъл да извоюва поне една победа, подобна на победите на Одродиевия везир срещу Крас или на Юба срещу Курион, както и да проточи войната до безкрай. Този план за водене на войната е прост и ефективен; дори Катон, който няма понятие от военна стратегия, съветва да се пристъпи към изпълнението му и предлага самият той да замине с многоброен корпус за Италия, за да въодушеви републиканците — дело, което обещава бърз успех при царящата в родината бъркотия. За съжаление Катон може само да съветва, но не и да заповядва; главнокомандващият Сципион решава войната да се води по крайбрежната ивица. Това погрешно решение не само е в пълно противоречие с обещаващия сигурен успех военен план, но и изобщо не взема предвид, че областта, в която се премества войната, е бунтовна, а войската, която трябва да се сражава срещу Цезар, е съставена от твърде съмнителни личности. Строгите правила за свикване на новите набори, лишаването от хранителните запаси, опустошаването на околните селища, изобщо чувството, че стават жертва на едно чуждо, вече загубено дело — всичко това е ожесточило местното население до краен предел; никой не храни добри чувства към римските републиканци, решили да дадат последния си отчаян бой на африканска земя; а терорът, който те упражняват върху общините, заподозрени дори само в равнодушие, превръща ожесточението в страшна омраза. Африканските градове, които имат повече смелост, се обявяват на страната на Цезар; гетулите и либийците, които служат в леките

части и дори в легионите, масово дезертират. И въпреки това, с типичната за неразумния упоритост Сципион продължава да настоява на плана си; той свиква цялата си войска и потегля от Утика към заетите от Цезар градове Руспина и Малък Лептис, заема северно от тях Хадрумет, на юг Тапс (в подножието на Рес Димес), оставя там силни гарнизони и с помощта на Юба, който му е дал на разположение всичките си войски, незаети със защитата на границите, предлага сражение на неприятеля пред Руспина.

Ала Цезар е твърдо решен да дочака ветераните си. Когато легионите му започват да се попълват със старите, опитни бойци, Сципион и Юба загубват желанието си за сражение в открито поле, а Цезар няма средство да ги принуди да влязат в бой поради превъзходството на леката им конница. В походи и набези в околностите на Руспина и Тапс, които имат за цел да издирят типичните за страната скривалища на зърно и фураж и да оставят вериги от постове на стратегическите места, минават почти два месеца. Цезар, принуден от неприятелската конница да остане на височините и да укрепи дори фланговете си с линии от окопи, търпеливо обучава войниците си в чуждия начин на воюване, който изисква много усилия и твърде често изглежда безсмислен. Приятелите и враговете не могат да познаят довчерашния бърз пълководец в този предпазлив, дори педантичен военачалник, който грижливо обучава хората си и нерядко сам им показва бойните хватки; скоро всички започват да недоволстват от колебанието му да нанесе решителния удар. Най-сетне, след като е присъединил към войската си значителни подкрепления, Цезар се обръща срещу Тапс. Както вече казахме, Сципион е оставил в този град силен гарнизон и с това е допуснал грешката да предостави на врага ясен обект за нападение; към първата грешка скоро се прибавя и втора, още по-непростима: желаната от Цезар и досега с право отклонявана от Сципион решителна битка трябва да бъде приета, за да се спаси Тапс, и то на терен, на който решението минава в ръцете на линейната пехота. Легионите на Сципион и Юба излизат на самия морски бряг, срещу лагера на Цезар, предните редици готови за бой, задните заети с изграждането на укрепен лагер; в същото време гарнизонът на Тапс подготвя излизане извън крепостните стени. Войската, оставена за охрана на лагера, е достатъчна, за да ги отблъсне. Опитните Цезарови легиони бързо преценяват неприятеля по несигурното му построяване и лошо затворените брънки на веригата; още докато се работи по укрепването на лагера и преди пълководецът да е дал знак, един тромпетист започва да свири за атака и цялата линия тръгва напред. Цезар, който вижда легионите си да влизат в бой без негова заповед, препуска с коня си към центъра и застава начело на редицата. Дясното крило влиза в бой първо и подплашва изпратената срещу него линия на слоновете

— това е последната голяма битка, в която са използвани слонове, — като мята срещу тях камъни и стрели и ги обръща срещу собствените им хора. Пехотата, която се движи с животните, е разпръсната, лявото крило на врага е разбито и цялата линия е пометена. Поражението е унищожително, защото новият лагер на победената армия още не е довършен, а старият е много отдалечен; двата лагера са завзети един след друг почти без съпротива. Повечето войници от разбитата армия захвърлят оръжията и молят за милост; ала Цезаровите войници вече не са онези, които доброволно са се отказали от сражението пред Илерда и великодушно са пощадили беззащитните при Фарсал. Навиците от гражданската война и незаглъхналият гняв на бунта намират ужасяващ отдушник на бойното поле при Тапс. Ако на хидрата, срещу която воюват, непрестанно са израствали нови глави, ако войската постоянно се е прехвърляла от Италия към Испания, от Испания към Македония и от Македония към Африка, ако горещо желаният мир все още не е настъпил, причината за всичко това, според небезоснователното мнение на войниците, е и в ненавременната мекота, във великодушието на Цезар. Те са се заклели да наваксат пропуснатото от пълководеца и сега остават глухи за молбите на обезоръжените си съотечественици, както и за заповедите на Цезар и висшите офицери. Петдесетте хиляди трупа, които покриват бойното поле при Тапс, между които са и много известни като тайни противници на новата монархия и поради това пронизани от собствените си легионери Цезарови офицери, показват твърдата воля на войниците да наложат мир по свой начин. Сред победителите има не повече от петдесет убити (6 април 46 г.).

След битката при Тапс продължаването на войната в Африка става също така безсмислено, както е било преди година и половина след поражението при Фарсал. Катон, който е комендант на Утика, свиква сената, излага положението, изброява отбранителните средства и предоставя на сенаторите да решат дали да се покорят или да се сражават до последния човек, като ги заклева да не решават всеки за себе си, а да работят честно за общото дело. Между сенаторите има много смелчаци; внесен е проект за освобождаване на всички роби, годни да носят оръжие, но Катон го отхвърля като незаконно посегателство върху частната собственост и вместо това предлага сенатът да излезе с патриотичен апел към робовладелците. Ала много скоро първият решителен порив на това събрание, състоящо се най-вече от едри африкански търговци, угасва; прието е единно становище за капитулация. Когато от бойното поле се завръщат Фауст Сула, синът на регента, и Луций Афраний заедно със силно конно подразделение, Катон прави още един опит да задържи Утика с тяхна помощ; те обаче му поставят условието най-напред да избият до крак ненадеждното гражданство, затова Катон се отказва от помощта им и решава да предаде

без съпротива последната опора на републиканците в ръцете на новия монарх, за да не омърси последните мигове на републиката с такова кърваво деяние. След като влага целия си авторитет и раздава всичките си пари, за да спре разбеснелите се войници и да защити нещастните жители на Утика, след като прави всичко възможно да улесни бягството на онези, които не могат да разчитат на Цезаровата милост, и с трогателно усърдие се погрижва да осигури най-благоприятните условия за капитулация на оставащите, след като най-после се убеждава, че вече на никого не може да помогне, Катон се отказва от поста си, оттегля се в спалнята си и се пробожда с меча си. От избягалите конници се спасяват малцина. Избягалите от Тапс се сблъскват с пълчищата на Ситий и са жестоко разбити; много войници са взети в плен; командирите Афраний и Фауст са предадени на Цезар и тъй като той не заповядва веднага да бъдат екзекутирани, ветераните му ги убиват без заповед. Главнокомандващият Метел Сципион, който бяга с флотата, се натъква на крайцерите на Ситий и когато неприятелските войници се нахвърлят грубо върху него, се самоубива. Цар Юба, който е бил подготвен за нещастния изход на войната, решава да сложи край на живота си по възможно най-величествения начин и заповядва на пазарния площад в Зама да бъде издигната огромна клада, на която огънят да погълне не само тялото, но и всичките му богатства, и труповете на цялото гражданство. Ала гражданите нямат никакво желание да послужат като декорация при погребението на африканския Сарданапал и затварят градските порти пред царя, който е успял да избяга от бойното поле и се появява пред стените на града, съпровождан от Марк Петрей. Цар Юба, една от онези диви натури, отдадени изцяло на житейските удоволствия, е твърдо решен да превърне смъртта си в опустошителна оргия; затова отвежда придружителя си в едно от имения си, заповядва да наредят богата трапеза и след като пируват дълго, предизвиква Петрей да се бият на живот и смърт. Царят убива противника си и след като победителят на Катилина пада мъртъв на плочите, Юба заповядва на един от робите си да го прониже със собствения му меч. Малкото по-значителни личности, които успяват да се спасят, като Лабиен и Секст Помпей, потеглят към Испания, където е по-големият брат на Секст, и както някога Серторий, намират убежище в планините и водите на полунезависимата страна като разбойници и пирати. След като съпротивата утихва, Цезар се заема да сложи ред в Африка. Както е възнамерявал още Курион, царството на Масиниса е разделено. Най-източната му част, областта на Ситифис, е присъединена към владенията на източномавританския цар Бокх, верният тингиски цар Богуд също е дарен с богати земи. Цирта (Константина) и околните области, които досега са били притежание на княз Масиниса и сина му Арабион под върховенството на Юба, преминават във владение на наемника Публий Ситий, който за-

селва там полуримските си орди; в същото време обаче тази област, както и изобщо най-голямата и плодородна част от досегашното нумидийско царство, получава името „Нова Африка“ и е присъединена към старата провинция Африка, а защитата на крайбрежието от нападенията на скитащите племена, която републиката е предоставила на един клиентелен цар, е поета лично от новия владетел на царството.

С това борбата, която Помпей и републиканците са водили в продължение на четири години срещу Цезаровата монархия, завършва с пълна победа на новия монарх. Наистина монархията не е установена на бойните полета при Фарсал и Тапс; тя е поела кормилото на властта още когато Цезар и Помпей са се съюзили за общо управление и са отхвърлили предишното аристократично управление. Ала едва кървавите кръщения на 9 август 48 г. и на 6 април 46 г. отстраняват противоречащото на абсолютната власт общо управление и придават трайност, здравина и формално признание на новата монархия. Макар че бунтовете на претендентите и републиканските съзаклятия не затихват, макар че следват и други сътресения, способни да причинят дори нови революции и реставрации, непрекъсваната в течение на половин хилядолетие последователност на свободната република е разкъсана и във всички земи, подвластни на Рим, по легитимността на свършения факт се възцарява монархията.

Конституционната борба е свършила; най-яркото доказателство за това е самоубийството на Катон, който се е пробол с меча си в Утика. През всичките тези години той е бил в първите редици на борбата на законната република срещу потисниците ѝ; продължил е да се бори дори тогава, когато е угаснала и последната искрица надежда за победа. Сега обаче борбата е станала невъзможна; републиката, основана от Марк Брут, е мъртва и никой не е в състояние да я възкреси; какво още биха могли да сторят републиканците в земния си живот? Богатството е ограбено, стражите са мъртви; кой би упрекнал последните защитници, че се връщат по домовете си? В смъртта на Катон има много повече благородство и преди всичко много повече разум, отколкото в живота му. Катон най-малко може да бъде наречен велик; но при всичката си недалновидност, при цялата си обърканост, при онази суха досада и фалшивите, кухи фрази, които и той, и подобните му са въздигали в идеал на безсмисленото републиканство и които са били употребявани от всички заиграващи с републиката личности, той въпреки всичко остава единственият, който честно и смело отстоява великата, обречена на крах система дори в агонията ѝ. Както и най-умната лъжа се чувства дълбоко безсилна пред най-простата истина, както величието и доблестта на човешката природа в крайна сметка не почиват върху ума, а върху честността, така и Катон изиграва по-голяма историческа роля от много други мъже, които значително го превъзхождат по сила на духа. Това, че той е един безумец,

само увеличава дълбокото и трагично значение на смъртта му: Дон Кихот е трагична фигура именно защото е безумец. Потресаващо е, че на световната сцена, където са се изявявали стотици и хиляди велики и мъдри мъже, епилогът е дело на един безумец. Но той не умира напразно. Смъртта на последния републиканец при възцаряването на първия монарх е страшен, величествен протест на републиката срещу монархията, който разкъсва като паяжина цялата мнима законност и конституционност, с които Цезар облича властта си, и разобличава с жестока убедителност твърденията за помирение между всички партии, под чиято егида се утвърждава абсолютната власт. Непримиримата война, която призракът на легитимната република води срещу Цезаровата монархия в продължение на векове, от Касий и Брут чак до Тразея и Тацит, та и още по-нататък — тази война на заговорници и литератори е наследството, което умиращият Катон е завещал на враговете си. Цялата републиканска опозиция е възприела от Катон изисканото си, реторично трансцендентално, изискващо строго, безнадеждно и вярно до смърт поведение, а мъжът, на когото приживе често се е подигравала и гневила, е издигнат в култ и почитан като светец веднага след смъртта му. Ала най-голяма почит, макар и неволна, му оказва Цезар, като прави единственото изключение от пренебрежителното милосърдие, с което се отнася към всички свои противници, било то привърженици на Помпей или републиканци, и продължава да го преследва дори в гроба с онази енергична омраза, която практичните държавници питаят към опонентите си в областта на идеалите, колкото опасни, толкова и недостижими.

Глава XI

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЦЕЗАР

Новият монарх на Рим, първият владетел на цялата римско-елинска цивилизация, Гай Юлий Цезар, е в петдесет и шестата си година (роден е на 12 юли 102), когато битката при Тапс, последната брънка в дългата верига съдбоносни победи, слага в ръцете му съдбините на света. Малко са хората, чиято енергия е била подлагана на толкова тежко изпитание, колкото енергията на този единствен по рода си творчески гений, роден от Рим, последният от стария свят, който до самия си залез се е движил по пътя, предначертан от него. Издънка на

едно от най-старите благороднически семейства в Лаций, което извежда родословното си дърво от героите на „Илиадата“ и от царете на Рим, та чак до общата за двете нации Афродита-Венера, той прекарва детството и първите си младежки години като всички знатни младежи от онази епоха. И той опразва една след друга чашите на модните наслади, ораторства и декламира, от нямане какво да прави се занимава с литература и съчинява стихове, впуска се във всевъзможни любовни приключения, посветен е във всички тайнства на модните тоалети и фризури, владее до съвършенство още по-тайнственото изкуство да взема на заем и никога да не плаща сметките си. Ала гъвкавата стомана, от която е изкован, устоява дори на този бурен, необуздан живот; Цезар запазва както физическото си здраве, така и енергията на духа и сърцето. По фехтоваческите и ездаческите си умения той може да се мери с всеки войник, а при Александрия успява да спаси живота си с плуване; невероятната бързина, с която пътува (предимно нощем, за да пести време), е в ярък контраст с тържествената бавност, с която се придвижва от място на място Помпей, буди възхищение у съвременниците и е една от важните причини за победите му. Каквото тялото, такъв и духът. Цезар притежава рядкото умение да вниква бързо в същността на нещата и то му дава сигурност, прави заповедите му изпълними дори когато не е лично запознат с положението. Паметта му е несравнима и му дава възможност да извършва по няколко дейности наведнъж със спокойна увереност. Макар че е джентълмен, гений и монарх, той има сърце. През целия си живот се отнася с неизменна дълбока почит към достойната си майка Аврелия (баща му е починал рано); привързан е искрено към съпругите си и особено към дъщеря си Юлия и това чувство оказва влияние дори върху политическите отношения. Той поддържа приятелски връзки, основани на взаимна вярност, с най-преуспяващите и забележителни мъже на своето време, независимо от произхода им, като умее да се съобразява с особеностите на всеки един. За разлика от Помпей, той никога не проявява малодушие и безчувственост и не изоставя в беда никого от привържениците си; и в добри, и в лоши дни той остава верен на приятелите си и прави това не само по сметка: някои от тези приятели, като Авъл Хирций и Гай Матий, са оставили красиви свидетелства за уважението, което са запазили за него и след смъртта му. Ако в един толкова хармонично организиран характер изобщо може да бъде изтъкната една отделна, най-типична черта, тя ще бъде отдалечеността му от всяка идеология, от всичко фантастично. От само себе си се разбира, че Цезар е бил страстен мъж, защото без страст няма гениалност; ала страстта никога не е вземала връх над разума. Той се е насладил на младостта си, на песните, любовта и виното, те са станали неотменна част от живота му; но никога

не са успели да проникнат до самата същина на характера му. Литературата го занимава дълго и сериозно; но ако Александър не е можел да спи заради Омировия Ахил, Цезар е прекарвал безсънните си нощи в сериозни размишления над латинските съществителни и глаголи. Той пише стихове, както правят всички по онова време, но те са слаби; освен това се интересува от астрономия и естествени науки. Ако за Александър виното е било и винаги си е останало средство за освобождаване от грижите, трезвият римлянин, прекарал буйна младост, се старае да го избягва. Както става с всички онези, които в младостта си са били много обичани от жените, и Цезар остава цял живот озарен от този блясък: и в зрялата си възраст той не се отказва от любовните приключения и има успехи с жените, запазва маниерите си на светски лъв и което е още по-важно, радващото съзнание за собствената си мъжествена красота. В късните си години той се явява на публични места с лавров венец, но само за да скрие плешивостта си, и вероятно без колебание би дал много от победите си, за да си възвърне младежките къдрици. Дори и като монарх той общува с удоволствие с жените, но това е само игра и на нито една жена не е позволено да се меси в политическите му дела; даже многократно обсъжданите му отношения с царица Клеопатра са имали единствената цел да прикрият една слаба точка в политическата му позиция.

Във всеки момент от живота си Цезар е реалист и човек на разума; всичко, което прави, е проникнато и подкрепено от онази гениална трезвост, която е основната движеща сила на своеобразието му. Именно на нея той дължи умението си да живее и работи в настоящето, да помни и очаква; на нея дължи и способността си да действа във всеки момент с цялата си сила, да посвещава целия си гений дори на най-дребните и маловажни задачи; на нея дължи и многостранността, с която схваща и овладява всичко онова, което разумът може да обхване, а волята — да принуди; на нея дължи и сигурната лекота, с която предвижда бъдещето си и изготвя военните си планове; не бива да забравяме и „прекрасната веселост“, която остава неизменна в добри и лоши дни, съвършената самостоятелност, която не се влияе от фаворити и метреси, нито дори от верните приятели. От тази яснота на разума произтича и фактът, че Цезар никога не си е правил илюзии за могъществото на съдбата и за човешките способности; той е успял да повдигне милостивото покривало, което крие от човека безполезността на труда му. Колкото и умни да са плановете му, съобразени с всички извънредни обстоятелства, в сърцето му никога не угасва чувството, че късметът, или по-точно случайността, трябва да добави своето; може би с това е свързан и фактът, че той твърде често е предизвиквал съдбата и с дръзко равнодушие е излагал на риск собствената си личност. Както твърде разумните хора търсят разтуха в хазар-

тните игри, така и в рационализма на Цезар има една точка, която почти се докосва с мистицизма.

От всички тези предпоставки и заложби може да се развие само велик държавник. Още от най-ранната си младост Цезар е държавник в най-дълбокия смисъл на думата, а целта му е най-високата, която на човека е позволено да си постави: политическо, военно, духовно и морално възраждане на западналата римска нация и на елинската, дълбоко сродна с римската, но още по-дълбоко пропаднала. Суровата школа на тридесетгодишния житейски опит променя възгледите му за средствата, с които трябва да бъде постигната тази цел; но целта остава една и съща в годините на безнадеждно унижение и в дните на неограничена власт, във времената, когато се плъзга към нея по обиколни пътища в ролята си на демагог и съзаклятник, а после твори пред очите на целия свят като съпритежател на висшата власт и като монарх. Всички негови разпоредби, все едно кога и къде са издадени, се подреждат смислено и целесъобразно в големия строителен план. Затова не бива да говорим за отделните постижения на Цезар; той не е създал нищо отделно. Справедливо е, когато прославят оратора Цезар с мъжественото му красноречие, осмиващо фалшивото адвокатско изкуство, разобличаващо и огряващо като ясния пламък на огъня; справедливо е, когато се възхищават от писателя Цезар и подчертават неповторимата простота на композицията, единствената по рода си чистота и красота на езика. Справедливо е, когато най-големите майстори на военното изкуство величаят пълководеца Цезар, който не се оставя да бъде подведен от рутината и традицията и като никой друг намира точния, подходящ за момента способ за воюване, за да победи неприятеля; който с божествена сигурност открива подходящото средство за всяка цел; който се възправя гордо след поражението, подобно на Вилхелм Орански, и завършва всеки свой поход с пълна победа; който владее до съвършенство стихията на войната, бързото движение на масите — а това е качеството, отличаващо военния гений от обикновения усърден офицер; който не разчита на голямото струпване на войски, а на бързото им придвижване, не се подготвя дълго и обстойно, а действа стремително, често дори с безумна дързост и умее да стигне до победата с недостатъчни, понякога дори с мизерни средства. Ала всичко изброено дотук са само подробности; Цезар наистина е голям оратор, писател и пълководец, но е станал такъв само защото от най-ранна възраст е бил съвършеният държавник. Войникът в него играе само второстепенна роля и главното своеобразие, което го отличава от Александър, Ханибал и Наполеон, е, че изходната точка на политическата му кариера е не офицерът, а демагогът, политическият деец. Следвайки първоначалния си план, той, подобно на Перикъл и Гай Гракх, е възнамерявал да постигне целта си,

без да прибягва до силата на оръжието, и в продължение на осемнадесет години се е движил в атмосфера на политически планове и интриги като водач на популярите; едва след като с неохота се е убедил в необходимостта от военна опора, той застава начело на армията като зрял четиридесетгодишен мъж.

Обяснимо е, че и по-късно той продължава да действа повече като държавник, отколкото като генерал — подобно на Кромуел, който от опозиционен водач се превръща във военачалник и демократичен крал и който изобщо, колкото и невероятна да изглежда приликата между пуританския княз и наконтения римлянин, е най-близо до Цезар както по развитието, така и по целите и успехите си. Това импровизирано военачалничество може да се открие дори в начина, по който Цезар воюва; в Наполеоновите походи срещу Египет и Англия ясно личи издигналият се до пълководец артилерийски лейтенант, докато в същите тези походи на Цезар може да бъде открит превърналият се в пълководец демагог. Никой опитен офицер не би се съобразил с разни маловажни политически обстоятелства, за да отхвърли с лека ръка обоснованите военни съображения, както многократно е постъпвал Цезар — най-очебийно в това отношение е отиването му в Епир. Затова и отделни негови действия са недопустими от военна гледна точка; ала пълководецът губи само онова, което печели държавникът. Задачата на държавника е универсална, какъвто е и Цезаровият гений: когато се заема с разнообразни, твърде отдалечени една от друга задачи, те без изключение се оказват стъпки по пътя към голямата цел, на която той служи с безусловна вярност и последователност; Цезар никога не е изразявал предпочитания към една или друга насока или страна на многообразната си дейност. Макар да е майстор на военното изкуство, той не забравя нито за миг държавническите съображения и прави всичко възможно да избегне гражданската война, а когато тя все пак започва, полага огромни усилия да пожъне колкото може по-безкръвни лаври. Макар да е основател на военната монархия, той проявява безпримерна в историята енергия, като не допуска нито маршалската йерархия, нито преторианското управление. Когато изброим гражданските му заслуги, става ясно, че той предпочита мирните науки и изкуства пред военните.

Забележителното своеобразие на държавническата му дейност се състои в съвършената ѝ хармония. Всички условия за постигането на това най-трудно човешко достойнство са обединени в личността на Цезар. Реалист до мозъка на костите, той никога не допуска сблъсък с представите на миналото и свещените традиции; за него в политиката са важни единствено живото настояще и разумният закон; по същия начин той се проявява и като граматик — отхвърля историческо-антикварните изследвания и признава единствено живата езикова упот-

реба, подчинена на законите на равновесието. Роден владетел, той властва над човешките умове, както вятърът подчинява на волята си облаците, и покорява без усилия различните характери, скромните граждани и грубите подофицери, изисканите римски дами и царствените красавици на Египет и Мавритания, блестящите кавалерийски генерали и пресметливите банкери. Организационният му талант буди искрено възхищение; няма друг държавник, който да е сключвал неговите съюзи, няма пълководец, който да е обединил в армията си толкова противоречиви и непокорни елементи; няма друг регент, който да е преценявал с толкова остър поглед инструментите на властта си и ги е поставял на подобаващите им места. Той е монарх, но никога не играе ролята на цар. Дори когато става неограничен господар на Рим, Цезар запазва поведението си на партиен водач; подвижен и гъвкав, любезен и очарователен събеседник, приветлив с всеки, той сякаш не иска нищо друго, освен да бъде пръв сред равни. По този начин избягва грешката, направена от иначе равностойни по сила и ум мъже, които пренасят военния команден тон върху политиката; макар че враждебното отношение на сената му дава много поводи за гняв, той никога не прибягва до груба сила, както правят наследниците му през осемнадесети брюмер. Цезар е монарх, но никога не се поддава на омаята на тиранията. Вероятно той е единственият между властниците, който и в големите, и в малките неща не действа според наклонностите и настроенията си, а без изключение в съответствие с дълга си на управляващ и който, поглеждайки назад във времето, може да съжалява за някои погрешно направени сметки, но не и да се разкайва за действия, извършени под влияние на страстите си. В житейския път на Цезар няма нищо, което поне малко да би могло да се сравни с онези поетично-чувствени избухвания, с убийството на Клейт или изгарянето на Персеполис, в които историята обвинява големия му предшественик в Изтока. И накрая, той вероятно е единственият между могъщите, който запазва държавническия си усет за възможното и невъзможното до самия край на живота си и не се проваля в голямата задача, най-трудната дори за личностите, предопределени за велики дела: точно когато са на върха на успеха, да осъзнаят естествените му граници. Той е постигнал всичко, което е било възможно, и никога не е предпочел невъзможното по-добро пред възможното добро, никога не е отказал да облекчи неизлечимото зло с проява на великодушие и милост. Ала когато е разбирал, че съдбата е казала тежката си дума, се е подчинявал мълчаливо. Александър от Хифас, Наполеон от Москва се връщат обратно, защото така трябва, и негодуват срещу съдбата, която дарява любимците си само с ограничени успехи; Цезар се връща доброволно от Темза и Рейн, а когато застава на Дунав и Еф-

рат, не прави неподобаващи планове да завладее света, а обмисля разумното регулиране на границите.

Такъв е този изключителен човек, чието описание изглежда лесно, а се оказва безкрайно трудно. Цялата му природа е една прозрачна яснота; а сведенията, които имаме за него, са много по-подробни и живи, отколкото за когото и било другиго от великите хора на древността. Такава личност би могла да бъде осветлявана повърхностно или дълбоко, но винаги по един и същи начин; всеки добросъвестен изследовател е в състояние да нарисува образа на великия мъж с най-съществените му черти, но никому не се е удало да го предаде живо, нагледно и убедително. Тайната е в завършеността му. И човешки, и исторически Цезар стои в центъра, където се сливат и взаимно унищожават големите контрасти на човешкото съществуване. Мъж с огромен творчески заряд и в същото време с проницателен ум; вече не младеж, но в никакъв случай не и старец; способен да иска силно и да превръща желаното в действителност; изпълнен с републикански идеали и в същото време роден за монарх; римлянин до най-дълбоката си същност, призван да помири и обедини римското и елинското начало както в себе си, така и във външния свят — такъв е Цезар, една цялостна и завършена личност. Затова и му липсват така наречените характерни черти, липсват му много повече, отколкото на която и да било друга историческа личност. Всъщност тези характерни черти не представляват нищо друго освен отклонения от естественото човешко развитие. Онова, което при първия повърхностен поглед сме определили като характерно, при по-внимателно вглеждане се оказва не индивидуалност, а своеобразие на културната епоха или на нацията; също както младежките му приключения са характерни за всички знатни и надарени съвременници, а непоетичната му, но действена и логична натура е характерна изобщо за римляните. Цезар е образец на завършена човечност, обусловена в най-висша степен от времето и мястото; защото човечността не съществува сама по себе си, живият човек не е откъснат от околния свят и се изявява само в народностното си своеобразие, под влияние на определена културна среда. Цезар е цялостна личност само защото като никой друг е съумял да застане в центъра на могъщите течения на времето и защото носи дълбоко в себе си грубоватото своеобразие на римската нация, реалното гражданско усърдие в най-чистия му вид; а елинизмът му отдавна се е сраснал с италийската националност. Именно тук обаче се крие трудността, да не кажем невъзможността, да бъде изграден истинският образ на Цезар. Както художникът може да нарисува всичко, само не съвършената красота, така и историкът, който среща съвършенството веднъж на хиляда години, може само да замълчи почтително. Защото

той може да разкрие правилото, но то ни дава само отрицателната представа за липсата на недостатъци; тайната на природата, умението ѝ да свърже нормалното и индивидуалното в най-съвършените си прозрения, не може да бъде изразена с думи. Не ни остава нищо друго, освен да завиждаме на щастливците, които са съзерцавали това съвършенство, и да добием известна представа за него от неугасващия блясък на сътвореното от тази велика натура. Разбира се, те също носят отпечатъка на своето време. Римският мъж се изправя до младия си гръцки предшественик не само като равноправен, но и с чувство за превъзходство; ала междувременно светът е остарял и младежкият блясък е угаснал. Делото на Цезар вече не е като това на Александър — радостен стремеж към бъдното, към неизвестните далнини; Цезар строи върху руини и е доволен, когато може да се устрои уютно и сигурно в ясно очертаното обширно, но все пак ограничено пространство. Затова и финият поетичен усет на народите с право не се е заинтересувал от непоетичния римлянин, а е обсипал сина на Филип с целия златен блясък, с всички цветове на дъгата, украсяващи легендата. Ала също така справедливо държавният живот на нациите отново и отново се е връщал към линията, начертана от Цезар, и ако народите, на които принадлежи светът, и днес наричат прославените си монарси с неговото име, в това се крие дълбокомислено, но и засрамващо съвременниците предупреждение.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 3

КНИГА ПЪРВА
ОТ НАЙ-РАННИТЕ ПОСЕЛЕНИЯ ДО ОСНОВАВАНЕТО НА РЕПУБЛИКАТА

Глава I. Въведение 7

Глава II. Най-старите поселения в Италия 9

Глава III. Началата на Рим 18

Глава IV. Латини, етруски, елини и финикийци 23

Глава V. От царска власт до република.
Борба и изравняване на съсловията 35

КНИГА ВТОРА
ОТ РУХВАНЕТО НА ЕТРУСКАТА МОЩ ДО РАЗРУШАВАНЕТО НА КАРТАГЕН

Глава I. Борбата на Рим за италийската хегемония 67

Глава II. Войните със самнитите 82

Глава III. Цар Пир срещу Рим и обединението на Италия 103

Глава IV. Стопански и културни отношения
по времето на войните с Пир 126

Глава V. Картаген 134

Глава VI. Войната за Сицилия между Рим и Картаген 148

Глава VII. Разширяването на Италия
до нейните естествени граници 173

Глава VIII. Хамилкар и Ханибал 184

Глава IX. Войната на Ханибал до битката при Кана 205

Глава X. Войната на Ханибал от Кана до Зама 222

Глава XI. Източните държави и
Втората македонска война 267

Глава XII. Войната срещу Антиох Азиатски 294

Глава XIII. Третата македонска война 313

Глава XIV. Разрушаването на Картаген 336

КНИГА ТРЕТА

РЕВОЛЮЦИЯТА

Глава I. Движението за реформи и Тиберий Гракх 351

Глава II. Революцията и Гай Гракх 370

Глава III. Реставрационното господство 390

Глава IV. Походите на кимврите и тевтоните 410

Глава V. Опит за революция на Марий 423

Глава VI. Революцията на Сулпиций 439
Глава VII. Изтокът и цар Митридат 446
Глава VIII. Цина и Сула 476

КНИГА ЧЕТВЪРТА

ОСНОВАВАНЕ НА ВОЕННА МОНАРХИЯ

Глава I. Марк Лепид и Квинт Серторий 515
Глава II. Реставрационното управление на Сула 539
Глава III. Свалянето на олигархията и господството на Помпей 570
Глава IV. Помпей и Изтокът 586
Глава V. Партийните борби в отсъствие на Помпей 604
Глава VI. Оттеглянето на Помпей и коалицията на претендентите 620
Глава VII. Покоряването на Запада 632
Глава VIII. Общото управление на Цезар и Помпей 679
Глава IX. Смъртта на Крас. Разривът в общото управление 692
Глава X. Брундизий, Илерда, Фарсал и Тапс 716
Глава XI. Характеристика на Цезар 773

Поредица „Хроника“ е основана през 1997 година
по идея на Роман Томов (1966–1999).
Поредица „Хроника“ на ИК „Прозорец“ е удостоена с националната
награда „Христо Г. Данов“ за принос в издаването на хуманитаристика.

ИЗЛЕЗЛИ ОТ ПЕЧАТ В ПОРЕДИЦА „ХРОНИКА“:

1. „ФИЛОСОФИЯ НА НЕРАВЕНСТВОТО“ ОТ НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ
2. „ИСТОРИЯ НА РЕЛИГИИТЕ“ — ТОМ I, II, III, IV, V (СЪВМЕСТНО С ИЗД. „ГАЛИМАР“)
3. „ИСТОРИЯ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ДЪРЖАВА“ ОТ ГЕОРГИЙ ОСТРОГОРСКИ
4. „ОБРАЗИ И СИМВОЛИ“ ОТ МИРЧА ЕЛИАДЕ
5. „МИТОВЕ, СЪНИЩА И ТАЙНСТВА“ ОТ МИРЧА ЕЛИАДЕ
6. „ИСТОРИЧЕСКИ КОРЕНИ НА ВЪЛШЕБНАТА ПРИКАЗКА“ ОТ В. Я. ПРОП
7. „АТЛАС“ ОТ МИШЕЛ СЕР
8. „БЪЛГАРИЯ В БУРНО ВРЕМЕ“ ОТ АЛЕКСАНДЪР ЦАНКОВ
9. „ЧЕРНАТА КНИГА НА КОМУНИЗМА“ ОТ СТЕФАН КУРТОА, НИКОЛА ВЕРТ, ЖАН-ЛУИ ПАННЕ, АНДЖЕЙ ПАЧКОВСКИ, КАРЕЛ БАРТОЧЕК, ЖАН-ЛУИ МАРГОЛЕН
10. „ТРЕТИЯТ ПЪТ“ ОТ АНТЪНИ ГИДЪНС
11. „РИМСКА ИСТОРИЯ“ ОТ ТЕОДОР МОМЗЕН
12. „ГОДИНИ НА ПРОМЯНА“ ОТ ХЕНРИ КИСИНДЖЪР
13. „ХИЛЯДОЛЕТИЕТО“ ОТ ФЕЛИПЕ ФЕРНАНДЕС-АРМЕСТО
14. „РАЗМИШЛЕНИЯ ВЪРХУ „ДОН КИХОТ“ ОТ ХОСЕ ОРТЕГА И ГАСЕТ
15. „СТРУКТУРИТЕ НА ВСЕКИДНЕВИЕТО“ ОТ ФЕРНАН БРОДЕЛ
16. „ЧЪРЧИЛ“ ОТ НОРМАН РОУЗ
17. „ОКУЛТИЗЪМ, МАГИЯ И КУЛТУРНА МОДА“ ОТ МИРЧА ЕЛИАДЕ
18. „ЩЕ СВИДЕТЕЛСТВАМ ДО КРАЯ“ — ТОМ I, II, ОТ ВИКТОР КЛЕМПЕРЕР
19. „ТАЙНАТА ИСТОРИЯ НА МОСАД“ ОТ ГОРДЪН ТОМАС
20. „МИСЛИ ЗА ЕВРОПА“ ОТ ХОСЕ ОРТЕГА И ГАСЕТ
21. „КРЕМЪЛ И ЛУБЯНКА“ ОТ ПАВЕЛ СУДОПЛАТОВ
22. „ИМПЕРИЯ НА УЖАСА“ ОТ КАНГ ЧХОЛ ХУАН И ПИЕР РИГУЛО
23. „РАЗМИСЛИ НА АПОЛИТИЧНИЯ“ ОТ ТОМАС МАН
24. „ГОЛЕМИЯТ ТЕРОР“ ОТ РОБЪРТ КОНКУЕСТ
25. „МЕМОАРИ“ — I И II ЧАСТ, ОТ ФЕЛИКС ЮСУПОВ
26. „ИСТОРИЯ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ АНАЛИЗ“ — I И II ЧАСТ, ОТ ЙОЗЕФ АЛОИЗ ШУМПЕТЕР
27. „КРАЯТ НА ДНИТЕ“ ОТ ЕРНА ПАРИС
28. „РУСКИ ДНЕВНИК“ ОТ ДЖОН СТАЙНБЕК
29. „АФГАНСКИЯТ СОКОЛ“ ОТ ОЛИВИЕ ВЕБЕР
30. „ВЕЛИКАТА РЕПУБЛИКА“ ОТ УИНСТЪН ЧЪРЧИЛ
31. „СВЕЩЕНАТА ВОЙНА“ ОТ ПИТЪР Л. БЪРДЖЪН
32. „ИСЛЯМЪТ“ ОТ КЕРЪН АРМСТРОНГ
33. „ИГРИТЕ НА РАЗМЯНАТА“ ОТ ФЕРНАН БРОДЕЛ
34. „МОЕТО ВРЕМЕ“ ОТ АЛЕКСАНДЪР ЦАНКОВ
35. „СТЕНОГРАМИТЕ НА КИСИНДЖЪР“
36. „ТАЙНАТА ИСТОРИЯ НА ЦРУ“ ОТ ДЖОУЗЕФ ТРЕНТО
37. „ДИМИТРОВ И СТАЛИН (1934-1943)“, ПИСМА ОТ СЪВЕТСКИТЕ АРХИВИ
38. „ВОИНИ В СЯНКА. СПЕЦИАЛНИТЕ СИЛИ — ПОГЛЕД ОТВЪТРЕ“ ОТ ТОМ КЛАНСИ И ГЕНЕРАЛ КАРЛ СТАЙНЪР
39. „ПРОФЕСИЯ ЧИТАТЕЛ“ ОТ БЕРНАР ПИВО
40. „ЦИТАДЕЛА НА ТАЙНИТЕ“ ОТ ДЖЕЙМС БАМФОРД
41. „СОЦИОЛОГИЯ“ ОТ АНТЪНИ ГИДЪНС
42. „ПОСЛЕДНИЯТ АЛХИМИК“ ОТ ЙЪН МАККАЛМЪН
43. „ИСТОРИЯ НА ЧЕТЕНЕТО“ ОТ АЛБЕРТО МАНГЕЛ
44. „МЕФИСТОФЕЛ И АНДРОГИНА“ ОТ МИРЧА ЕЛИАДЕ
45. „МАО — БИОГРАФИЯ“ ОТ РОС ТЕРИЛ
46. „МЕМОАРИ“ ОТ ДЕЙВИД РОКФЕЛЕР
47. „ОПЕРАЦИЯ „БУРЯ“ ОТ ИГОР БУНИЧ
48. „ДВЕТЕ АМЕРИКИ“ ОТ ФЕЛИПЕ ФЕРНАНДЕС-АРМЕСТО
49. „ЦИВИЛИЗАЦИИТЕ“ ОТ ФЕЛИПЕ ФЕРНАНДЕС-АРМЕСТО
50. „ЧЕРНАТА КНИГА НА КОМУНИЗМА“ — 2. ЧАСТ, ОТ ЙОАХИМ ГАУК, АЛЕКСАНДЪР ЯКОВЛЕВ, МАРТИН МАЛИА, МАРТ ЛААР, ДИНЮ ШАРЛАНОВ, ЛЮБОМИР ОГНЯНОВ, ПЛАМЕН ЦВЕТКОВ, РОМУЛУС РУШАН, ЕРХАРТ НОЙБЕРТ, ИЛИОС ЯНАКАКИС, ФИЛИП БАЙЕ
51. „ИСТОРИЯ НА КАНАБИСА“ ОТ МАРТИН БУУТ
52. „БАЛКАНИТЕ“ ОТ МАРК МАЗОВЕР
53. „ПЕТЕРБУРГСКИ ДНЕВНИЦИ“ ОТ ЗИНАИДА ГИПИУС
54. „РЕНЕСАНСЪТ“ ОТ ПОЛ ДЖОНСЪН

РИМСКА ИСТОРИЯ

Теодор Момзен /1817-1903/ е виден немски историк и политически деец. Завежда катедра „Право“ в Берлинския университет през периода 1848-1850 г. През 1863-1866 г. е депутат в ландтага на Прусия. От 1874 до 1895 е секретар на Пруската академия на науките, автор на многобройни научни изследвания в областта на римската история, римското право, латинската епиграфика.

През 1903 г. Теодор Момзен е удостоен с Нобелова награда за литература.

„Римска история“ е издадена в окончателния си вид през 1885 г. Отдавна „Римската история“ на Теодор Момзен е класически труд, задължителен за всички, които изучават Античността. Със своето достъпно и увлекателно изложение, проникновеното познаване на древния свят, живите образи на братята Гракхи, Сула, Помпей, Цезар тя грабва не само специалистите, но и всеки любознателен читател.

ISBN 954-733-422-0
9 789547 334229
Цена 19 лв.

П О Р Е Д И Ц А • Х Р О Н И К А